

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКА СПІЛКА ГЕРМАНІСТІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ
АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ГЕРМАНІСТІВ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

Випуск 105 (1)

Кіровоград – 2012

ББК 81.07; 81.0; 74.261.7

М 54

УДК 81.25; 81'27

Наукові записки. – Випуск 105 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство):
У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. – 578 с.

ISBN 966-8089-24-3

До наукових записок увійшли статті, присвячені дослідженню актуальних питань різних галузей сучасного мовознавства – лексичної семантики, фразеологічного складу мов, словотвору, ономастики, граматики, фонетики, фонології та орфографії.

Збірник розрахований на наукових працівників, викладачів, студентів філологічних факультетів, а також учителів-словесників.

Друкується за ухвалою вченої ради Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
(*протокол № 7 від 27.02.2012 року*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. Олег Семенюк	– доктор філологічних наук, професор
(відповідальний редактор).
2. Григорій Клочек	– доктор філологічних наук, професор.
3. Болеслав Кучинський	– кандидат філологічних наук, професор.
4. Василь Лучик	– доктор філологічних наук, професор.
5. Володимир Манакін	– доктор філологічних наук, професор.
6. Василь Марко	– доктор філологічних наук, професор.
7. Володимир Панченко	– доктор філологічних наук, професор.
8. Валентина Парашук	– кандидат філологічних наук, професор.
9. Василь Ожоган	– доктор філологічних наук, професор.
10. Олег Поляруш	– кандидат філологічних наук, професор.
11. Олена Семенець	– доктор філологічних наук, професор.
12. Олександр Білоус	– кандидат філологічних наук, професор
(відповідальний за випуск).

ISBN 966-8089-24-3

Статті подано в авторській редакції.

**© Кіровоградський державний педагогічний
університет імені Володимира Винниченка, 2012**

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО Й ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВ

ПАРАДИГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ОДИНИЦЯМИ СИСТЕМИ МОВИ

Ніна ІЩЕНКО (Київ, Україна)

У статті розглядаються семантичні зв'язки між лексичними одиницями системи мови у площині парадигматики. Визначено їх системний і індивідуальний характер та причини встановлення парадигматичних відношень.

Ключові слова: парадигматика, семантичний та формальний компоненти, словесні опозиції, система мови.

The article considers paradigmatic relations in the system of the German language. Paradigmatic relations are determined on the basis of word oppositions: formal, semantic and formal-semantic, which are indicated on certain semantic relations: synonymic, antonymic, homonymic.

Key words: paradigmatic relations, word opposition, formal, semantic, formal-semantic opposition, formal and semantic components.

Загальновідомо, що проблема слова належить до однієї з найбільш дискусійних лінгвістичних проблем і за своєю комунікативною, функціональною важливістю і складністю вважається фундаментальною в сучасному мовознавстві. "Слово, незважаючи на всі труднощі, пов'язані з визначенням цього поняття, являється одиницею, котра неотступно встає перед нашим розумом як нечто центральне в механізмі мови" [3: 143].

Одиниця мови, що називається словом, є основною, багатогранною, з якою пов'язані всі інші одиниці системи мови і яка породжує можливість вступати в системні зв'язки та відношення. Центральне положення слова у мовній системі сприяє тому, що дослідження слова не втрачає своєї актуальності через свою складність та суперечливість. Суперечливий, нестабільний і разом з тим динамічний характер системних зв'язків та відношень лексичних одиниць мови визначаються явищами позамовної дійсності і ускладнюють завдання дослідження онтологічної, функціональної та пізнавальної суттєвості природи слова як основного знака, який має самостійний зміст і який може бути осмислений поза контекстом, незалежно від функціонування.

Актуальність цієї статті визначається вивченням динаміки словникового складу мови, чинників, що сприяють процесу розвитку словникового складу і слова. Необхідність дослідження парадигматичних зв'язків як універсальних визначає їх важливість для встановлення різних типів семантичних відношень між лексичними одиницями, їх взаємодію, характер зв'язків усередині різних підсистем, різних лексико-семантичних груп.

Об'єктом статті є **системні відношення між лексичними одиницями одного і того ж рівня системи мови.**

Предметом статті є **типи семантичних відношень між лексичними одиницями в площині парадигматичних зв'язків.**

Динамічне функціонування слова на одному рівні, його здатність проникати в інший визначають його розвиток і подальше існування в лексичній системі. Причини довголіття слів пояснюються такими суттєвими факторами, як:

- основним, логіко-предметним значенням слова, яке має відношення до дійсності і пов'язане з реальним світом, з новими ситуаціями;

- поняттєво-семантичним значенням, основним мовним змістом лексичної одиниці, яке визначається відношенням мовного знака до нових понять і відносить слово до тематичних груп, тематичних парадигматичних рядів, які постійно розширюються;

- структурним значенням слова, формальною характеристикою властивостей лексичної одиниці, її місцем у системі мови. Таке значення розкривається через відношення знаків один до одного, через встановлення нових зв'язків;

- складним, багатостороннім змістом слова, яке не є замкнутим мовним утворенням. Воно вступає з іншими лексичними одиницями у різноманітні системні відношення, що зумовлюють комунікативний і функціональний характер цих одиниць.

При розгляді відношень між одиницями різних рівнів виходять звичайно з того положення, що лексичні одиниці мають план змісту і план вираження. Відношення між одиницями плану змісту і одиницями плану вираження трактуються як знакові функції або як відношення маніфестації, при цьому виходять з основного членування мови на рівні: фонологічний, морфологічний, лексичний, синтаксичний. Одиниці цих рівнів виконують функції представників за відношенням до предметів реальної дійсності і за відношенням один до одного. Значення є предметами (денотатами), що виявляються в нашій свідомості; лексеми являють собою значення, які існують в лексико-граматичній системі мови; звуки – словоформи, що реалізують їх матеріально. Тому відношення між ними можна назвати функціонально-репрезентативними з подальшою їх диференціацією за способом репрезентації, який відрізняє даний тип функціональних відношень від інших, наприклад, від функціонально-синтаксичних. Функціонально-репрезентативні відношення на названих рівнях пов'язані між собою таким чином, що: семантичні одиниці репрезентують денотативні, лексико-граматичні одиниці – семантичні, а фонетичні одиниці – лексико-граматичні ознаки. Кожний з цих типів репрезентації має свою специфіку відношень, таких, як: *відображення* семантичних одиниць до ознак денотату, *маніфестації* лексико-граматичних одиниць до семантичних ознак, *матеріальної реалізації* фонетичних одиниць до лексико-граматичних ознак.

У словах однаковими можуть бути як компоненти значення, так і компоненти форми, а характер цих компонентів і ступень їх повторюваності різні, то парадигматичні зв'язки слів і форми їх прояву є досить різноманітними. Вони базуються на тому, що в значенні різних слів присутні одні і ті ж компоненти. Наявність спільних сем, їх повторюваність у семах різних слів і робить відповідні слова парадигматично співвіднесеними за смислом.

Суттєвість парадигматичних відношень полягає в схожості мовних одиниць за одними компонентами і протиставленні за іншими. Фердінан де Соссюр писав: „весь механизм языка зиждется исключительно на тождествах и различиях, причем эти последние являются лишь оборотной стороной [3: 108]. Він запровадив для виявлення відмінностей значення різних слів, їх відтінків термін «**значущість**» або «**цінність**» одного знаку для іншого, спеціально для позначення диференційованої ознаки знака в системі, на основі протиставлення одного знака іншим, порівняння одного знака з іншими. «Для определения значимости слова недостаточно констатировать, что оно может быть сопоставлено с тем или иным понятием, его надо, кроме того, сравнить с другими словами, которые можно ему противопоставить» [3: 144]. Значення і значущість не є синонімами, але значущість є елементом значення (пор. *Bedeutung und Bedeutsamkeit*). Значення визначається сукупністю інтегрованих (значенневих, спільних) і диференційованих (значущих) компонентів. Значущість можна назвати структурним значенням, що позначає відношення одного знака до інших, важливу частину яких складають семантичні відношення, семантичні реляції і семантичні кореляції. Під семантичною реляцією розуміється реляційне, абстрактне значення, значення відношення, диференційне значення, що диференціює один знак у відношенні до інших. Щоб говорити про протиставлення однієї сутності іншій, треба, щоб ці дві сутності мали щось загальне, що можна було б вважати підставою для порівняння їх зі значеннями інших слів у мові. Саме парадигматичні зв'язки ґрунтуються на тому, що в лексичних значеннях різних слів порівнюються як загальні семантичні і формальні, так і відмінні семантичні і формальні компоненти.

Семантична кореляція – будь-яке співвідношення в системі опозицій лексичних одиниць. У системі мови слова та їх значення, контекстуально незалежні або зумовлені контекстом, співвідносяться одне з одним, об'єднуються в різні групи, підставою для такого співвідношення слугує спільність або протиставлення, тотожність або відмінність за основним лексичним значенням. Близькість або тотожність лексичного значення при наявності відмінностей забезпечують синонімію, протиставлення лексичних значень антонімію, понятійна спільність при семантичних або частково формальних відмінностях –

паронімію, тематична належність до однієї загальної семантичної категорії – тематичні ряди, тематичні та лексико-семантичні групи. Отже, для виконання номінативної функції всі слова лексико-семантичної системи об'єднані парадигматичними відношеннями.

Розгляд парадигматичних семантичних відношень тісно пов'язаний з основною проблемою лексичної семантики проблемою опису лексичних значень. З метою системного вивчення лексики в сучасній лінгвістиці використовується теорія опозицій [2: 47-57], до якої належать з точки зору змісту і форми семантичні, формально-семантичні і формальні зв'язки. У межах опозицій компоненти слів можуть бути кваліфіковані як інтегруючі або диференціюючі. Принцип опозицій дуже важливий, він позначає, що жодна одиниця не має лінгвістичної значущості сама по собі, а тільки в протиставленні з іншими одиницями системи.

Семантична опозиція представлена парами слів родо-видового характеру, які не мають спільних морфем, але мають спільні семантичні компоненти. Наприклад: Familie: Vater, Mutter, Sohn, Tochter – гіперо-гіпонімічні відношення.

Формальна опозиція включає слова, що мають загальні морфемі, але семантично вони абсолютно не схожі: bestehen und verstehen. При спільній кореневій морфемі «steh» слова абсолютно різні за значенням («складатися та розуміти»).

Формально-семантичні опозиції об'єднують слова, що мають схожі компоненти як за формою, так і за значенням: Last – Belastung. Спільне значення «навантаження» при спільній кореневій морфемі «last» забезпечує синонімічний зв'язок, який виступає як загальний тип зв'язку.

Для кожної названої опозиції необхідні і можливі дві характеристики: співвідношення лексем і співвідношення семем. У залежності від характеру співвідношення компонентів виділяють такі опозиції, як 1) тотожності; 2) включення (привативна); 3) перехрещення; 4) контрастності. Всі парадигми, які існують в системі мови, співвідносяться з певним видом опозицій.

I. Семантична опозиція тотожності характеризується тотожними лексичними значеннями, іноді тотожними кореневими морфемами та різними словотвірними формантами або частотними компонентами. Так, слова *Sprachkunde – Sprachwissenschaft* є абсолютними синонімами, які тотожні за лексичним значенням (слова позначають "мовознавство"), але відрізняються частково різними структурами, маючи однаковий частотний компонент «sprach». Похідні *Tischchen – Tischlein* є словотвірними варіантами, тотожні за змістом, тотожні за кореневою морфемою, відрізняються різними словотвірними формантами, які за своїм значенням і своїми функціями є також варіантними. Вони вносять у структуру цих слів функціональну (регіональну) забарвленість [1: 182].

II. Семантична привативна опозиція передбачає таке співвідношення компонентів двох слів, коли одне слово повторюється в іншому і є нібито «включеним» у нього. Зазначені співвідношення характеризують тематичні групи, тематичні та синонімічні ряди, коли можна виділити загальну сему. Слово-базис має широкий семантичний обсяг, включає як загальні семи, які об'єднують слово-базис з іншими словами тематичної групи, так і диференційні семи, специфічні тільки для нього. Так, загальною семою тематичної групи дієслів *bewegen, gehen, trippeln, fliegen, kommen, ankommen, rennen* тощо є загальна сема "рухатися", але диференційною семою цих дієслів є сема "рухатися по-різному". У цій тематичній групі виділяються: 1) семантико-стилістичні синоніми: *laufen – rennen, gehen – trippeln*, які мають диференційні семи семантичного та стилістичного характеру; 2) словотвірні синоніми *kommen – ankommen*, які різняться структурними ознаками та семантичним обсягом.

III. Формально-семантична опозиція включення пов'язана відношеннями словотвірної похідності: *fallen – auffallen – entfallen, werfen – wegwerfen, lehren – Lehre – Lehrer – Lehrerin*. Мотивуюче слово може створювати словотвірне гніздо. Мотивовані слова включають як формальні, так і семантичні компоненти мотивуючих слів, але одночасно мотивовані слова відрізняються і семантичними, і формальними (структурними) компонентами, представленими в мотивованих словах диференційною частиною, яка саме і сприяє встановленню різних семантичних відношень між словами словотвірного гнізда. Синонімічні

відношення: *fallen – auffallen – herfallen; ausfallen – entfallen* [4]. Антонімічні відношення: *auffallen – ausfallen*.

IV. Формально-семантична опозиція перехрещення має місце між однокореновими словами одного словотвірного гнізда: *lehren – belehren – Lehre – Lehrer – Lehrling*. Загальна сема формального характеру пов'язана з кореневою морфемою «*lehr*», диференційні семи в різних словотвірних парах визначають різні категоріальні значення: *lehren – belehren* – категорія процесуальності, *Lehrer – Lehrling* – категорія особи. Опозиція перехрещення передбачає, що одиниці однієї групи мають спільні семи, але одна із одиниць включає одні або декілька диференційних сем. Так, дієслова *schlafen, einschlafen* – засипати, мають сему „бути в стані сну“. Ця сема є спільною для цих слів – „сон як фізіологічний процес“, але „*schlafen*“ позначає категорію стану «спати», «*einschlafen*» – категорію переходу в стан сну «засинати». Перехрещення може базуватися на тотожності більш ніж однієї семи. Так, словосполучення *krank sein* (хворіти) – *unwohl sein* (нездужувати) – *sich nicht wohl fühlen* (почувати себе погано) мають спільну сему – „перехід у стан хвороби“ і диференційні семи, що виражають різний ступінь хвороби. Всі елементи цієї групи перехрещуються за однією семою.

Серед парадигматично-семантичних зв'язків для кожної лексичної одиниці є обов'язкові й факультативні зв'язки. До обов'язкових належать:

-градуальні зв'язки. Вони тісно пов'язані із синонімічними і позначають різні ступені синонімічності значення: максимальну, середню і мінімальну. Так, іменники *Reife – Reifheit* мають максимальний ступінь синонімічності, який забезпечується тотожними однокореновими морфемами і синонімічними суфіксами, іменники *Ärgernis – Verärgerung* мають середній ступінь синонімічності, що пояснюється нетотожними однокореновими морфемами, які належать до різних частин мови: іменник і дієслово, різною словотвірною структурою, але синонімічними суфіксами;

-партитивні зв'язки. Вони базуються на положенні, коли одиниці називають ціле поняття і його частини: *atmen – einatmen – ausatmen*

Формальні факультативні семантичні зв'язки базуються не на тотожності семантичних компонентів, а й на їх близькості, на контрастності їх змісту. До таких парадигматичних зв'язків належать:

-фазові зв'язки. Вони виявляються через семи, які вказують початкову або кінцеву фазу: *einschlafen bezeichnet Übergang in den Zustand des Schlafens*;

-тяжіння. Цей зв'язок встановлюється між причиною і наслідком: *Er ist müde. Er braucht eine Erholung, er wird schlafen*;

-семемне тяжіння. Всі компоненти багатозначності слова, тобто його лексико-семантичні або семантичні варіанти, виражаються однією лексемою, Кожний семантичний варіант актуалізується в певному контексті, тобто контекстуально зумовлений;

-мотиваційний зв'язок, який базується на спільності значення слів, на спільності їх кореневих морфем: *Zahlung – Bezahlung*;

-темпоральні зв'язки, коли семи вказують на часову віднесеність стану або дії;

-локальні зв'язки;

-інструментальні зв'язки.

На контрастності змісту сем ґрунтуються зв'язки, які позначаються терміном розходження. До цих зв'язків належать: антонімічні відношення, несумісність, зв'язки протидії.

Антонімічні зв'язки базуються на контрастності сем змісту: *Geschmack – Schmacklosigkeit*.

Несумісність виражається в несполучуваності понять, цей зв'язок виявляється через семи, які вказують на відсутність у дії або стану будь-якої характеристики, і наявність стилістичної маркованості: *Freude mit Tränen in den Augen* («радість зі сльозами на очах»).

Протидія. Цей вид зв'язку виявляється через семи «перешкоди».

Встановлення типів регулярних кореляцій одиниць словникового складу дозволяє глибше проникнути в специфіку способів організації словника. Спираючись на розуміння

мови як особливого явища, для лінгвістики характерне визначення слова основною одиницею мови, яка володіє якостями самостійності, тотожності і відокремленості.

Лексика мови не є просто сукупністю безлічі окремих елементів. Кожна лексична одиниця характеризується здатністю вступати у різні відношення з іншими одиницями одного або різних з нею рівнів мовної структури і зорганізуватися в певні угруповання.

Поле в лінгвістиці являє собою сукупність слів різних частин мови, що об'єднані спільністю вираження одного поняття. Саме поняття й слугує основою інтеграції слів у полі. Співвідношення лексичних одиниць з поняттям, яке полягає в основі інтеграції може бути різним. Слово виражає поняття і співвідноситься з ним крізь компоненти своєї смислової структури. У зв'язку з тим, що структура більшості лексичних одиниць складається з великої кількості ознак, то вони можуть належати безлічі понятійних полів з різною кількістю семантичних ознак, а й самі поля представляють безліч словесних знаків, що взаємоперехрещуються і не мають чітких меж.

Тематичні групи – об'єднання лексичних одиниць, які вживаються задля комунікації за певною тематикою, не враховуючи особливості й умови акту спілкування. Основою інтеграції тематичної групи слугують зв'язки предметів реального світу, які є денотатами словесних знаків. Тематичні групи фіксують не стільки зв'язки слів, скільки зв'язки позамовних предметів і явищ, які номінуються цими словами.

Лексико-семантична група розглядається як лексико-семантична парадигма, яка об'єднує лексичні одиниці на основі ознаки інваріантності. Інваріантні групи як форма існування одиниць мови виявляються на всіх рівнях мовної структури. Природа і характер лексико-семантичної групи розкриваються в її парадигматичній організації. Одиниці однієї парадигми реалізують ці відношення в синтагматичі і володіють якостями взаємозаміни у певних контекстах. Часто лексико-семантичні групи представлені декількома парадигматичними угрупованнями на основі низки семантичних ознак, за допомогою яких описуються всі значення слів-представників цих парадигматичних угруповань.

Отже, парадигматичні відношення організують однорідні мовні одиниці як елементи системи мови, а також окремих підсистем і мікросистем. Вони об'єднують мовні одиниці відношеннями різних опозицій. Для парадигматичних відношень характерна необмеженість числа словесних, формальних і семних опозицій, тому що мова розвивається динамічно і слова постійно вступають у певні взаємовідношення як на рівні лексем, так і на рівні сем. Таким чином, розглянуті в статті обов'язкові та факультативні семантичні відношення в межах парадигматики підтверджують необхідність вивчення слів не ізольовано, а в співвідношенні з іншими словами, тобто як систему, де вони демонструють свою здатність до вступу в конкретні контакти з іншими однорідними словами. Парадигматичні відношення – свідчення розвитку мовної системи, розвитку значень слів як за змістом, так і за формою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Іщенко Н.Г. Словотвірна синонімія афіксальних іменників у сучасній німецькій мові. Монографія.- Київ: Вид-чий центр КНЛУ, 2000. – 350 с.
2. Кузнецова Э.В. Лексикология русского языка. – М.: Высшая школа, 1982. – С.47-57
3. Фердінан де Соссюр. Курс загальної лінгвістики. – Київ: Основи, 1998. – С. 108, 138-141.
4. Улуханов И.С. Словообразовательная семантика в русском языке. – М.: Высшая школа, 1977.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Іщенко Ніна – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: семантика: лексична, синтаксична, словотвірна, стилістична, когнітивна, композиційна, прототипова; функціональні стилі, підстили і їх жанрові різновиди; текст: його категорії, властивості та ознаки; лінгвістична інтерпретація тексту.

ВЗАЄМОДІЯ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ЧИСЛА ІМЕННИКА ІЗ СЕМАНТИЧНОЮ КАТЕГОРІЄЮ «РАХОВАНІСТЬ – НЕРАХОВАНІСТЬ»

Вячеслав МЕРІНОВ (Харків, Україна)

У статті розглядаються вияви взаємодії граматичних форм числа іменника із семантичною категорією «рахованість – нерахованість» у сучасній українській мові. Автор аналізує причини та шляхи виникнення цього граматичного феномена, семантико-граматичні явища як його наслідки, подає перелік і рубрикацію відповідних іменників, наводить приклади їх функціонування в мовленні.

Ключові слова: іменник, морфологічна категорія числа, граматичне значення, граматична форма, семантична категорія, рахованість, нерахованість.

The interaction of number forms of Nouns with semantic category «Countable – Uncountable Nouns» in modern Ukrainian is investigated in this paper. The author analyses causes and ways of origin of this grammatical phenomenon, semantic-grammatical occurrences as its consequence, gives the list and classification of these Nouns and examples of their usage in everyday speech.

Key words: Noun, morphological category of Number, grammatical meaning, grammatical form, semantic category, Countable Nouns, Uncountable Nouns.

Як відомо, морфологічна категорія числа іменника є тісно пов'язаною з його лексичним значенням і перебуває в постійній взаємодії з ним, бере активну участь у семантичному розвитку лексики, а отже, у створенні нових значень іменників, у розмежуванні слів та окремих значень слова. Ще В.В. Виноградов наголошував на необхідності врахування лексико-семантичних розбіжностей, що пов'язані з числовими формами іменників: «Форми числа виступають як спосіб граматичної диференціації різних значень слів» [2: 130].

Зауважимо, що в українському мовознавстві до сьогодні лише спорадично досліджувалася взаємодія семантичних категорій іменника з морфологічною категорією числа, типологія таких явищ, належність таких іменників до певних лексико-семантичних груп, тому проблема співвідношення граматичних числових форм із семантичними іменниковими категоріями в сучасній українській мові є об'єктом цього дослідження, а вищезазначене підкреслює її актуальність у сучасній лінгвістиці. Також, на нашу думку, варто звернути увагу на зв'язки між граматичною й семантичною структурами іменника в українській мові.

Семантична категорія «рахованість – нерахованість», яка вказує на «дискретність – недискретність» денотата, має велике значення для формування різних лексико-граматичних і лексико-семантичних розрядів предметних імен.

Мисленнева категорія кількості відображає наявні в об'єктивній дійсності дискретні й недискретні множини предметів. Пов'язана з нею субстантивна морфологічна категорія числа взаємодіє з певним лексичним значенням тих слів, через посередництво яких вона виражається. Дискретна множинність предметів є денотатом для форм множини конкретних іменників. Недискретна множинність вимірюється кількісними величинами, які перебувають поза іменником, що називає денотат, який піддається виміру, а не рахунку.

Своєрідними є процеси взаємодії лексичного й граматичного в співвідношенні морфологічної категорії числа з лексико-граматичним розрядом речовинних іменників, що передають недискретну множинність. Кількісна характеристика денотата, позначуваного таким іменником, здійснюється лексично, шляхом сполучення цього іменника з конкретним іменем із семою «дискретна кількість», наприклад: *пачка масла – ящик масла, пляшка молока – цистерна молока, банка соку – діжка соку, пакет цукру, солі – мішок цукру, солі*. У таких словосполученнях лексеми *банка, діжка, мішок, пакет, пачка, пляшка, цистерна, ящик* функціонують як квантифікатори маси, яка не може бути порахована за елементарними одиницями [9: 127].

Про позалексемне вираження граматичної семи в окремих мовах писав ще в ХІХ ст. О.О. Потебня: «Є мови..., в яких категорія множини виражається словами «багато», «все»» [7: 38]. Корельовані форми однини й множини утворюються, як правило, від іменників на позначення рахованих понять.

Речовинні іменники мають спільну семантичну ознаку й виділяються передусім на основі цієї семантичної спільності. Граматично значущим у цієї групи іменників є

відношення до морфологічної категорії числа, яка, «ніби підвищуючись над окремими іменами й об'єднуючи їх, разом з тим не байдужа до семантики цих імен» [1: 258]. Оскільки вони є іменниками анумеральної семантики, то утворюють типи іменників, вживані або тільки в однині, або тільки в множині: **агат, асфальт, базальт, бальзам, бетон, вода, граніт, каучук // вершки, горішки, дріжджі, макарони, сухарики, фісташки, хрустики, чіпси**. Цей лінгвістичний феномен демонструє тісний зв'язок граматики й лексики, «вплив, – як зазначає В.М. Ярцева, – лексики на граматику» [10: 19].

Можливості використання граматичних форм числа для передачі смислових чи стилістичних відтінків по-різному реалізуються в різних лексико-семантичних групах іменників. Як правило, семантичні відношення між формами числа речовинних іменників тісно пов'язані з їхнім лексичним значенням. Так, у назвах матеріалів, металів, хімічних елементів форми множини іменників, уживаних тільки в однині (**емалі, олій, чавуни**), не виражають значення простої неозначеної множинності (більше, ніж один предмет), а мають сорторозрізнявальну семантику, засвідчують розмаїття видів речовини, тобто відбувається своєрідне семантичне зрушення [6: 17]. Наприклад: *Мій дідусь у молодості працював на Шимановському родовищі **гранітів**; Ці клеї надзвичайно водостійкі* (з усного мовлення); *Вони містять також **глюкози, ефірні масла, дубильні речовини, крохмаль, цукри*** (з газети).

«Сорторозрізнявальні» граматичні форми множини спостерігаються в багатьох слов'янських мовах. В.І. Дегтярьов зокрема зазначає: «Професійна диференціація й розрізнення різновидів однойменних речовин надають значенню форм множини речовинних іменників узагальнювального змісту» [4: 187].

Словоформи множини речовинних іменників із «сорторозрізнявальною» семантикою найчастіше функціонують у мовленні з означеннями, які конкретизують їхнє значення: **високооктанові бензини, поруваті бетони, термальні води, червоні граніти, термостійкі клеї, технічні масла, ефірні олії, дрібнозернисті піски, еластичні пластмаси** тощо. Наприклад: *Сучасні легкові автомобілі працюють виключно на **високооктанових бензинах**; Українська парфумерія широко використовує **ефірні олії*** (із журналів); *Ці найчисленніші представники тваринного світу живуть у **грунтах, прісних і солоних водах**, у повітрі на всіх кліматичних поясах; Приготувати **технічну піну для виробництва чарункуватих і поруватих бетонів** на основі цементу, гіпсу та інших в'язких матеріалів допоможе **піногенератор*** (з газети).

Такі форми, властиві різним терміносистемам, виникають у професійному мовленні й широко вживані в мові засобів масової інформації для опису різних галузей матеріального виробництва: *Орден Дружби народів покритий **емалями світлих відтінків*** (із журналу); ***Технічні цементи** дозволили відмовитися від **трудомісткої операції зварювання**; **Здатність вбивати або гальмувати розвиток мікробів притаманна і багатьом ефірним оліям*** (з газет).

Форми множини від речовинних іменників утворюються також для позначення великих мас речовини: **води, піски, сніги**. Цією формою множини маркується якісно інша сема, яка передає не речовинний, а швидше просторовий характер денотата, наприклад: *По **ровах, де ще недавно лежали сніги**, стояла густа і чорна, як дьоготь, вода* (Г. Тютюнник); ***Синіли невеличкі ліски, чорніли хуторки, за ними піски, мов сніги, білили і виблискували*** (Панас Мирний); *Від **надміру весняних вод річки скресають*** (з газети).

Множина іменників, що називають злаки та інші сільськогосподарські рослини, традиційно кваліфікується як назви площ, де посіяні ці культури, тобто як засіб передачі локальної семантики, наприклад: **вівса, жита, картоплі, пшениці, хліба**: *А **голос сопілочки звідкілясь в'ється та й в'ється над пшеницями, струмує з високості*** (Гр. Булах); ***Хліба, змиті дощем, яскраво зеленіли*** (О. Гончар). Однак у сучасному вживанні спостерігається тенденція повернення до «звичайної розрізнявальної множинності», що позначає вже види, сорти рослин: *О **цій порі, коли копають картоплі, я щоразу все глибше впадаю в якусь велику й піднесену покору*** (В. Думанський); *Мати **тішила погляд на густих, як щітка, житах**,... на **картоплях, які ждали обгортання*** (Ю. Збанацький); *Смолою **синьою перекипало літо, І дихала земля з прив'ялених люцерн, Процався з літом джміль*** (М. Вінграновський); *Селекціонери дали **хліборобам чимало сортів пшениць, здатних давати високі і сталі врожаї*** (з газети).

Граматичні форми множини речовинних іменників на позначення продуктів харчування, вживаних тільки в однині, також мають «сорторозрізнявальну» семантику: **вина, води, горілки, ковбаси, коньяки, напої, сири, соки, соуси, чай**. Наприклад: *Всюди пишуть: «Пийте соки», / А ти білу п'єш; На продбазі працював – / Крав ковбаси й сало; Коньяки всілякі зліва, / Різні вина справа. / Що там брати, скільки взяти – / То твоя вже справа* (П. Глазовий); *Я поважаю кавказькі мінеральні води; У Петра унікальна колекція російських горілок; У нашому супермаркеті надзвичайно великий асортимент чаїв і сирів; Мені смакують соуси «Торчин»: «Тартар», «Паприк», «Мехікано», «Сацебелі» (з усного мовлення); «Магазин шашику і вин», «Соки – води» (назви магазину і відділу); Алкогольні напої особам до 18 років не продаються (напис у магазині). Крім цього, у розмовному мовленні вони можуть сполучатися з кількісними числівниками, і такі словосполучення несуть у собі інформацію не тільки про речовину, а й про її частину, яка міститься в певній рахованій місткості (**банка, кухоль, пакет, пачка, пляшка, порція, склянка** тощо). Наприклад: *Мені, будь ласка, два масла і три молока; Дайте чотири сметани і п'ять ряжанок; «Два плова, дві осетрини і два вина», – сказав я молоденькій красуні-офіціантці; Мені, мабуть, ще одне пиво* (з усного мовлення). Це справедливо і для іменників з елементом **пів-** (із значенням «половина кухля, пляшки, порції тощо»): *–Я буду півборцу і півсметани, а ти? –А я піврозсолнику і півпюрешки* (з усного мовлення). Дослідники відзначають таке вживання речовинних іменників ще в давньоруській мові, де воно теж обмежувалося побутовою сферою розмовного мовлення: *«Шість медов про гостя, да два вина...ино два пива»* (Домострой) [5: 56].*

Розбіжності в назвах маси і предметів, зроблених із цієї маси, також виражаються з допомогою граматичних числових форм. У цьому випадку формальні характеристики є диференціатором лексичних значень. Граматичні форми множини утворюються і в тому разі, якщо іменник називає конкретний предмет, виріб з цієї речовини. Перенесення найменування речовини на виріб з неї переводить іменник, уживаний тільки в однині, до розряду слів з повною числовою парадигмою, наприклад: *Паркан, за яким глибокий яр; асфальт у ластовинні опаленого листя, мережані тіні дрижать під осоками* (Є. Гуцало) – *Хіба це не їм лягають вдалині білястими килимами чеські асфальти?* (О. Гончар); *Військові кашкети з навушниками із ганчір'я, суконні «бурки» вклеєні гумою, чадний, із буркуном, тютюн* (Г. Тютюнник) – *Тепер сей пан господар їздить «на гумах», і сам губернатор стискає йому ручку* (Г. Хоткевич); *Кришталь співає від кожного дотику. Весь стіл сяє його синюватим блиском* (В. Собко) – *Старі буфети з кришталями та сріблом* (І. Вільде); *Марино, піди купи пачку паперу – Для оформлення спадицини мені треба зібрати багато різних паперів* (з усного мовлення).

Оказіональні форми множини речовинних іменників функціонують як вид метонімічного перенесення для позначення ситуацій, у яких використовується денотат, названий речовинним іменником, наприклад: *У нас удома завжди є якісь адельфани, аспарками, бісопроли, фезами, корвалоли, валідоли, бо дуже хвора мати часто страждає від серцевих нападів і гіпертонії* (з усного мовлення).

Отже, вплив міжрівневої взаємодії спостерігається в розширенні семантичного обсягу речовинних іменників, які раніше належали до однозначних слів, уживаних тільки в однині: вони перетворюються на полісемічні іменники, які в певних значеннях мають корелятивні форми однини й множини. Позначаючи у формі однини якусь речовину, у формі множини такий іменник розвиває нову семантику предмета, який містить цю речовину чи зроблений з неї.

Провідною семою в семантичній структурі речовинних іменників є значення маси чогось. І ця провідна сема «шукає втілення в певній зовнішній формі» [8: 7], в одночисловому вживанні іменника.

Семантика речовинності впливає на перетворення конкретних двочислових іменників на вживані тільки в однині, якщо провідною семою в них стає значення маси речовини. Можна навести такі приклади «вторинних» речовинних іменників: *відвар ромашки, шафа з мореного дубу, розпис по дереву* тощо. У таких словосполученнях не можна вживати форму множини: *розпис по дереву – розпис по деревах*, адже змінюється семантика всього

словосполучення і лексичне значення слова. Як приклад лексем на позначення речовини В.В. Виноградов наводив словосполучення «*матрац з кінського волосу*» [2: 132]. У даному контексті іменник «*волос*» належить до вторинних речовинних. Пор. також: *З лісоскладу приволік / Дерева чимало* (П. Глазовий); *Його батько робив сопілки з липи* (П. Панч); *Це була чорного буку, блискуче шліфована шестигранна палиця* (І. Ле); *Найкращі бандури роблять з верби*; *Одна тонна пресованої берези дозволяє заощадити вісім тонн бронзи* (з газет).

У наведеному вище контексті іменники *береза, бук, верба, дерево, липа* фіксують увагу на «речовинному» характері предмета. Зміна граматичної характеристики таких іменників тягне за собою зміну лексичного значення й функціонування в такому значенні тільки в граматичній формі однини: *суп з качки, пашикет з гуски, котлети з курки, стінка із сосни, шкатулка з клену, хутро нутрії, різьблення по кості, плетиво з лози, переробка мороженої ламінарії, печінка та ікра минтая, філе палтуса, майонез із судака, ікра шуки, м'ясо креветки (криля) варено-морожене, м'ясо кроля тушковане* тощо.

У деяких конкретних рахованих іменників речовинна сема закріплюється в семантичній структурі, що відображається у словникових дефініціях і граматичній характеристиці, наприклад: *береза* – 1. Лісове білокоре дерево; 2. *тільки одн.* Дрова або будівельний матеріал із цього дерева; *дуб* – 1. Довголітнє листяне дерево; 2. *тільки одн.* Деревина цієї рослини; *клен* – 1. Дерево із широким різним листям; 2. *тільки одн.* Деревина цієї рослини; *платан* – 1. Високе швидкоросле листяне дерево; 2. *тільки одн.* Високоякісна деревина цієї рослини.

У деяких інших іменників ця сема виявляється факультативно, і в певних словосполученнях є можливою заміна форми однини з речовинним значенням формою множини. Так, у багатозначних іменників, ЛСВ яких позначають плоди фруктових дерев та ягідних кущів, спостерігаємо граматичну синонімію числових форм однини й множини: *варення з вишні* – *варення з вишень*, *повидло з абрикоса* – *повидло з абрикосів*, *желе з порічки* – *желе з порічок*, *компот зі сливи* – *компот зі слив*, *повидло з груші* – *повидло з груш*, *сік з черешні* – *сік з черешень*. Це стосується й ЛСВ на позначення плодів овочевих і баштанних культур: *каша з гарбуза* – *каша з гарбузів*, *мед з кавуна* – *мед з кавунів*, *салат з огірка* – *салат з огірків*, *сік з буряка* – *сік з буряків*. Речовинну сему найчастіше розвивають також назви тварин, частин тіла, птахів, риб, тобто іменники, денотати яких широко використовує людина в своїй господарській діяльності: *бук, береза, гуска, дерево, зуб, карась, качка, кипарис, кість, короп, курка, липа, сосна, шука*.

Актуалізація в конкретних рахованих іменниках семи «речовина», яка перетворює ці іменники на вторинні речовинні, відбувається найчастіше за наявності в них визначення-конкретизатора, наприклад: *Хай принесуть тиса, що негнійдеревом називається в народі, червоного дерева* (Ю. Яновський). Речовинна сема впливає й на синтагматичні властивості вторинних речовинних іменників, які набувають здатності сполучатися зі словами *багато, мало* у формі однини на відміну від конкретних рахованих іменників, які сполучаються з ними у формі родового відмінка множини: *багато коропа* – *багато коропів*, *мало зайця* – *мало зайців*: *Цього року в ставках розвелось дуже багато коропа*; *У лісах Харківщини сьогодні мало зайця* (з усного мовлення).

Головними джерелами поповнення формами множини речовинних іменників є термінологія: хімічна (*бензини, оліфи*), будівельна (*асфальти, бітуми, кафелі*), текстильна (*драпи, ситці, штапелі*) [3: 179].

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. У назвах матеріалів, металів, хімічних елементів форми множини іменників, уживаних тільки в однині, не виражають значення простої неозначеної множинності, а мають сорторозрізнявальну семантику, тобто тут відбувається своєрідне семантичне зрушення. Це стосується й іменників на позначення продуктів харчування.

2. Форми множини від речовинних іменників утворюються для позначення великих мас речовини (*піски, сніги*), і ці форми передають не речовинний, а швидше просторовий характер денотата.

3. Множина іменників, що називають злаки та інші сільськогосподарські рослини, традиційно кваліфікується як засіб передачі локальної семантики. Однак у сучасному

вживанні спостерігається тенденція повернення до «звичайної розрізнявальної множинності», що позначає вже види, сорти рослин.

4. Розбіжності в назвах маси і предметів, зроблених із цієї маси, також виражаються з допомогою граматичних числових форм: тут формальні характеристики є диференціатором лексичних значень.

5. Оказіональні форми множини речовинних іменників функціонують як вид метонімічного перенесення для позначення ситуацій, у яких використовується денотат, названий речовинним іменником.

6. Семантика речовинності впливає на перетворення конкретних двочислових іменників на вживані тільки в однині, якщо провідною семою в них стає значення маси речовини.

7. Вторинні речовинні іменники набувають здатності сполучатися зі словами *багато*, *мало* у формі однини на відміну від конкретних рахованих іменників, які сполучаються з ними у формі родового відмінка множини.

8. У багатозначних іменників, ЛСВ яких позначають плоди фруктових дерев та ягідних кущів, спостерігаємо граматичну синонімію числових форм однини й множини (*повидло з абрикоса* – *повидло з абрикосів*).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Будагов Р.А. Введение в науку о языке / Р.А. Будагов. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1965. – 492 с.
2. Виноградов В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – 2-е изд. – М.: Высш. шк., 1972. – 614 с.
3. Граудина Л.К. Вопросы нормализации русского языка / Л.К. Граудина. – М.: Наука, 1980. – 288 с.
4. Дегтярёв В.И. Категория числа в славянских языках / В.И. Дегтярёв. – Ростов-н/Д: Рост. ун-т, 1982. – 319 с.
5. Дегтярёв В.И. Формирование категории вещественности / В.И. Дегтярёв // Вопросы языкознания. – 1971. – № 6. – С. 54–63.
6. Матвійас І.Г. Іменник в українській мові / І.Г. Матвійас. – К.: Рад. школа, 1974. – 184 с.
7. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
8. Русанівський В.М. Основа розвитку думки / В.М. Русанівський // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 5–13.
9. Уфимцева А.А. Лексическое значение: Принцип семиологического описания лексики / А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1986. – 240 с.
10. Ярцева В.Н. Взаимоотношение грамматики и лексики в системе языка / В.Н. Ярцева // Исследования по общей теории грамматики. – М.: Наука, 1968. – С. 5–57.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вячеслав Мерінов – кандидат філологічних наук, доктор філософії (Ph.D), доцент кафедри української мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.
Наукові інтереси: проблеми функціонально-категорійної граматики.

ІЗОМОРФНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТА БАГАТОЗНАЧНОГО СЛОВА

Олександр БОНДАРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У даній статті досліджуються деякі спільні та відмінні риси двох основних мовних систем: лексико-семантичного поля та багатозначного слова. Автор стверджує, що, незважаючи на певні недоліки теорії ізоморфізму, між лексико-семантичним полем та словом як одиницями різних мовних рівнів існує певна подібність. Матеріалом дослідження є гендерно маркована лексика в українській та англійській мовах.

Ключові слова: ізоморфізм, лексико-семантичне поле, мікрополе, лексико-семантична група, лексична одиниця, багатозначне слово.

This article investigates some similarities and difference of two basic language systems which are lexical-semantic field and polysemantic word. The author proves that in spite of the weakness of the theory of isomorphism, lexical-semantic field and word being the units of different language layers posses certain similarity. The research is based upon gender labeled lexicon in Ukrainian and English.

Key words: isomorphism, lexical semantic field, microfield, lexical semantic group, lexical item, polysemantic word.

Питання виділення спільних та відмінних рис між одиницями різних мовних рівнів є досить актуальною лінгвістичною проблемою. Її розв'язання сприятиме більш глибокому дослідженню одиниць, що належать до різних рівнів мови, а також допоможе з'ясувати багато питань функціонування мови в цілому. Однією із важливих, але недостатньо вивчених складових цієї проблеми є ізоморфність лексико-семантичного поля та багатозначного слова. У різний час ставлення учених до цієї проблеми, як і до шляхів її вирішення, було

неоднозначним. З їхніми поглядами стосовно цього питання та результатами досліджень можна ознайомитися у працях Е. Куриловича, О. О. Потебні, О. М. Трубачова та ін., що більш детально розглядаються нижче [1; 3; 4].

Таким чином, у даній статті ми ставимо за мету виділити деякі спільні та відмінні риси між двома основними мовними системами: лексико-семантичним полем та словом на матеріалі лексико-семантичного поля назв осіб чоловічої/жіночої статі в українській та англійській мовах.

Лексико-семантичне поле як частина лексичної системи мови є однією з найбільш складних мовних систем. Це пояснюється чисельністю його елементів, багатовимірністю і не завжди чіткою вираженістю їхніх зв'язків, відкритістю, наявністю підсистем, що взаємодіють і перетинаються, «рухливістю» значень одиниць через розвиток самого лексико-семантичного поля як частини лексичної системи мови та через взаємодію одиниць у мовленні. Це є причиною того, що лексико-семантичне поле важче за структури інших мовних систем піддається опису та зіставленню. Труднощі опису лексики, зазначає Д.М. Шмельов: «Не можна повністю пояснити недосконалістю лексикографічних критеріїв. У багатьох випадках межі лексичних одиниць виявляються «розмитими», а самі одиниці семантично недостатньо визначеними, отже, певний елемент того чи іншого значення не може бути приписаний слову безумовно» [5: 20-21]. Це чітко видно через ремарки в словниках, наприклад: «звичайно», «здебільшого», «переважно», «або» (*здоровило* – чоловік або хлопець, що відзначається силою, міцною будовою і переважно високим зростом; *ангел* – про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добротою, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне; *тарахкотілка* – жінка, яка говорить швидко, багато і часто, звичайно про те, що не варте уваги; *перлина* – дуже вродлива чи кохана дівчина або жінка; *білявка* – світловолоса або білолиця жінка, дівчина; *одаліска* – служниця або наложниця в гаремі; *погромник* – учасник або організатор погрому та ін.). У багатьох випадках значення багатозначних слів об'єктивно мають дифузний характер. Насправді, в одних випадках опозиції лексичних одиниць постають цілком чітко, наприклад, силач – слабак; дівчина – жінка – баба. В інших же випадках, там, де дискретні одиниці мови «покривають» недискретний об'єкт, що позначається (сегмент дійсності із властивістю, що поступово змінюється, «переходить» у різні стани без різких контурів), наприклад, жіноча краса: *красуха* – *писанка* – *німфа* – *корова* – *видра* – *кобила*. Таке чітке протиставлення в подібних випадках можна виявити не завжди.

Складність семантичного аналізу та зіставлення лексичних одиниць, котрі складають лексико-семантичне поле, полягає також і в тому, що результати дослідження подаються за допомогою того ж матеріалу (метамови), який одночасно є і предметом дослідження (на відміну від фонетики, де звук характеризується за допомогою іншого «матеріалу», тобто слів) в тому, що дослідження лексики важко проводити «без остачі» через практичну неможливість визначення чітких меж будь-якого лексико-семантичного поля, зокрема, як і всієї лексичної системи мови в цілому. Однак подібні факти не можуть заперечувати існування самої системи в лексиці. Вони тільки свідчать, як уже зазначалося, про її складність.

При зіставленні з іншими системами мови лексико-семантична система досить чітко виявляє риси ізоморфізму, принципової схожості своєї структури із структурою інших систем. Це положення, сформульоване ще в «Тезах» Празького лінгвістичного гуртка, пізніше не раз уточнювалося і розвивалося. Є. Курилович, розглядаючи мову з позицій глоссемантики Л.Сльмелева, висунув 1949 року теорію ізоморфізму. Автор зазначав, що звукові та семантичні комплекси незалежно від функціональних зв'язків, які їх об'єднують, виявляють глибокий структурний паралелізм: «Між ними існує досить помітна схожість, яку можна назвати ізоморфізмом. Головна ідея глоссемантики полягає в тому, щоб виділяти структурні особливості, спільні для обох планів мови, звукового та семантичного (вираження та змісту)», тобто йшлося про структурний паралелізм між звуковими та семантичними комплексами [1: 21]. Практично це реалізувалося в появі досвіду «фонологізації» семантики, тобто її структурування за зразком фонологічного рівня.

У вітчизняній лінгвістиці питаннями ізоморфізму слова та інших мовних структур займався видатний український лінгвіст і філософ О.О.Потебня. У своїх дослідженнях він звертався до таких питань, як ізоморфізм слова й твору мистецтва, внутрішньої форми слова й художнього образу. Як і слово, мистецтво виникає не для образного виразу готової думки, а як засіб творення нової думки. Як за допомогою слова не можна передати іншому своєї думки, а можна тільки пробудити в ньому його власну, так не можна її повідомити у творі мистецтва, і тому зміст завершеного твору розвивається не в мистецтві, а в тих, хто його розуміє, хоча й виникає твір як акт самоусвідомлення його творця [3: 34].

Навіть з побіжно сформульованих вище положень добре видно, що теорія ізоморфізму має низку недоліків. Так, зокрема, російський мовознавець О.М. Трубачов цілком слушно зауважує, що теорія ізоморфізму не пояснює всієї складності мовної структури, а зводить її до найпростіших структур з плоскісною будовою, і в цьому з ним важко не погодитися [4: 123]. Навіть сам автор теорії ізоморфізму після перших своїх дещо прямолінійних висловлювань унікав пізніше наполегливих тверджень про ізоморфізм семантичного й формального мовних рівнів зокрема та про ізоморфізм різних структурних одиниць мови взагалі [6]. Проте не можна також не погодитися і з фактом присутності в мові хоча б деяких найочевидніших рис ізоморфності її різних структур.

Отже, цілком логічно припустити, що ізоморфізм лексико-семантичної системи мови та її інших систем поширюється і на лексико-семантичне поле як на структурну одиницю вищого порядку, що власне й формує мовну лексико-семантичну систему. Тому лексико-семантичне поле як важлива структурна одиниця лексико-семантичної системи мови теж виявляє схожість порівняно з іншими мовними структурами. Розглянемо один із важливих аспектів такої схожості – *ізоморфність лексико-семантичного поля та багатозначного слова*.

Як відомо, одиницею, що складає лексико-семантичне поле, є окреме значення слова (семема, лексико-семантичний варіант), яке входить до того чи іншого мікрополя і виступає основною одиницею контрастивної лексикології [2: 84]. Однак слово зазвичай має декілька значень, тобто є неоднозначним або потенційно неоднозначним. Існує глибинна схожість між будовою лексико-семантичного поля та семантичною структурою багатозначного слова. Вони схожі за своєю будовою, за тенденціями розвитку, за своїм ставленням до мовних новацій та за різностильовими компонентами, що входять до їхнього складу. У слові, як і в мікросвіті, відбиваються всі основні властивості лексико-семантичного поля як макросвіту. Це можна пояснити тим, що і слово, і лексико-семантичне поле являють собою усталену організацію значущих одиниць однієї і тієї ж природи: багатозначне слово існує як ієрархічно організована система словозначень, а лексико-семантичне поле – як багатоярусна система мікрополів та лексико-семантичних груп, що об'єднують такі значення.

У нашому дослідженні ми порівнюємо лексико-семантичне поле з багатозначним словом, проте існування однозначних слів не суперечить вищезазначеному, тому що будь-яке слово завжди містить у собі готовність до семантичних модифікацій, тобто потенціал семантичних звужень та розширень [7: 37]. Торкнувшись питання ізоморфності слова та лексико-семантичного поля, слід пам'ятати, що при цьому ми зіставляємо не окреме слово з окремим лексико-семантичним полем, а спільні для всіх слів і для всіх лексико-семантичних полів особливості будови та закономірності розвитку. Ця спільність не є абсолютною, але слід зазначити, що риси відмінності виявляються на фоні схожості, і ця схожість цілком очевидно домінує над відмінностями двох основних мовних систем – лексико-семантичного поля як «великої» системи та слова як «малої» системи, загальномовні властивості якої формуються через абстрагування від індивідуальних рис окремих одиниць, завдяки яким лексико-семантичне поле власне й існує.

Отже, виділимо деякі, на нашу думку, важливі риси схожості в будові слова та лексико-семантичного поля.

1. Лексико-семантичне поле, як і багатозначне слово, являє собою багатоярусну цілісність, що об'єднує у своєму складі такі ділянки, котрі формують певну систему. У складі

лексико-семантичного поля – це всі його мікрополя, а також лексико-семантичні групи, що їх формують. У слові – це всі його окремі значення і їхні відтінки, що також тісно сплітаються в єдине ціле. В обох випадках складові перебувають одна з одною у зв'язках взаємозалежності. Це не просте співрозміщення компонентів, а зв'язки породженого з тим, що породжує. І в лексико-семантичному полі, і в багатозначному слові існують зв'язки між тими ділянками, що виникають у процесі їхнього розвитку і є компонентами їх структури.

2. І багатозначне слово, і лексико-семантичне поле являють собою багатоступінчасту організацію. У обох випадках рівні розподіляються від загального до часткового. Для лексико-семантичного поля така риса є такою, що його конструює, вибудовує. Вона є обов'язковою і постійною – це завжди звуження. Це видно з будови самого лексико-семантичного поля:

Для семантичної системи слова така риса є характерною, але не абсолютною. Модифікації значень слова можуть бути різноманітними. Це може бути як звуження, так і розширення похідного значення. Однак власне й розширення значення, напевно, може розглядатися як один із видів семантичного включення. Загалом же, картина є цілком очевидною: лексико-семантичне поле являє собою розгалуження семантично диференційованих гілок, що звужуються у напрямку від центру до периферії; багатозначне слово являє собою семантичну структуру, що розгалужується у напрямку від загального до часткового. Навіть у тих випадках, коли похідне значення слова виявляється більш широким у порівнянні з первинним (наприклад, як у наступних назвах особи: *жук, ірод, іуда, креміль, дундук, зубр, коза, кумася, лебідка, видра, одаліска; wag, blood, loon, Corinthian, petticoat, Madonna, Penelope, ruppet, quean*), зв'язки породження завжди залишаються одним із ярусів, що спрямовані від смислового результату до кінцевих ярусів усієї будови.

3. Лексико-семантичне поле, як і багатозначне слово, являє собою відкриту систему. Слово постійно розвивається, утворює нові значення, завжди при цьому зберігаючи застарілі значення, які готові по-різному про себе нагадати. Відкритість слова постає в його різноманітних взаємодіях з іншими лексичними одиницями через словотворення, синонімію, омонімію тощо. Практично жодне слово не існує без взаємодії з іншими словами чи фразеологізмами. Ця риса актуальна і для лексико-семантичного поля. Воно є відкритим для утворення (хоча й дуже повільно) нових одиниць – мікрополів та лексико-семантичних груп, що виникають в результаті появи нових слів і значень, запозичень або навпаки містить у собі ділянки, лексичні одиниці в яких здебільшого є застарілими. Так, наприклад, лексико-семантична група *‘Загальні позначення особи чоловічої статі у військовій, воєнізованій сферах діяльності’* в українській мові складається здебільшого із застарілих лексичних одиниць (наприклад: *ратоборець* заст., *ратник* заст., *витязь* заст.), у той час як в англійській мові у даному ЛСГ застарілих лексичних одиниць майже немає (наприклад: *thane, serviceman, man of war, warrior*). Однак слід зазначити, що ні в лексико-семантичному полі, ні в слові відкритість не порушує цілісності, а лише збагачує і стимулює природний розвиток цих систем.

4. Багатозначне слово й лексико-семантичне поле схожі за характером внутрішніх перетворень, що в них відбуваються, які є зумовленими розвитком самої мови. В обох випадках перед нами постає жива, рухома, самодостатня цілісність, яка в той же час постійно розвивається і містить у собі потенціал розчленування і збагачення. У межах багатозначного слова формуються нові семантичні одиниці, котрі породжуються самим словом як знаком, що спрямований назовні: до реалій, які потребують найменувань, до інших слів і зв'язків між ними. У межах лексико-семантичного поля формуються (хоча й значно повільніше та непомітніше) нові компоненти, що його збагачують. Це мікрополя та лексико-семантичні

групи. Вони виділяються із кінцевих, а інколи й проміжних розгалужень лексико-семантичного поля.

5. І багатозначне слово, і лексико-семантичне поле володіють власним виробляючим потенціалом. У слові – це здатність кожного із його значень до слововиводу, можливість утворювати інші одиниці, що належать як до того ж самого, так і до інших мікрополів, і розходяться за найрізноманітнішими лексико-семантичними групами. У лексико-семантичному полі це виявляється у вигляді потужного потенціалу взаємодії з іншими лексико-семантичними полями. Так, наприклад, деякі конституенти лексико-семантичного поля *‘Назви осіб чоловічої/жіночої статі’* в українській та англійській мовах можуть належати до різних ЛСГ і мікрополів або навіть до інших лексико-семантичних полів. Це такі конституенти, як: *сокіл, мужик, віслик, лев, полетуха, квочка, бджілка; superman, rip, dog, donna, songbird, madcap.*

6. Кожне слово і як сукупність внутрішньо пов’язаних значень (при багатозначності), і як окреме словозначення (при однозначності) має свою граматичну парадигму й синтаксичні зв’язки, що продиктовані йому самою мовою. Свою граматику має і лексико-семантичне поле: в коло його характеристик обов’язково входять як загальні для всього поля, так і для його менших підрозділів (мікрополів та лексико-семантичних груп) правила словозміни та синтаксичної сполучуваності, а також ті граматичні риси, із яких складається індивідуальна характеристика того чи іншого мікрополя або лексико-семантичної групи всередині лексико-семантичного поля. У кожному із тривких лексико-семантичних полів відзначається тенденція закріплювати єдність спільними формальними ознаками. Так, наприклад, досліджувані лексичні одиниці на позначення осіб чоловічої/жіночої статі в обох мовах – це здебільшого іменники (рідше іменні словосполучення) із властивими їм граматичними категоріями.

Грамматика слова (з багатьма умовно допустимими обмеженнями) виявляється в словниковій статті. Грамматика окремих мікрополів чи лексико-семантичного поля в лінгвістичних описах звичайно обмежується повідомленням про неї в термінах і категоріях частин мови та у відповідних обсягах. Грамматика окремих мікрополів, лексико-семантичних груп лексико-семантичного поля характеризується дуже поверхово або і взагалі залишається поза межами уваги дослідників. Водночас наука про словниковий склад мови, що претендує на всебічний опис лексики як системи, обов’язково повинна мати предметом свого дослідження всі як загальні, так і окремі граматичні характеристики, котрі разом із семантикою слів, що утворюють цю лексико-семантичну групу (чи мікрополе), є важливою її рисою.

7. Як для лексико-семантичного поля (та будь-якого з мікрополів чи лексико-семантичних груп, що його утворюють), так і для багатозначного слова характерним є те, що можна назвати стилістичною різноманітністю. Всередині словесної системи та її підсистем співіснують одиниці різної, часто протилежної стилістичної забарвленості. Це пояснюється множинністю та різноманітністю способів формування і поповнення лексики, принциповою відкритістю її складу. У багатозначному слові вільно співіснують значення, що належать до найрізноманітніших мовних сфер: до нейтрального, книжного або високого стилю, до мовлення вузькоспеціального або професійного, до просторіччя, сленгу, діалектів, що взаємодіють із загальнонаціональними нормами. Слово характеризується високою семантичною активністю, воно прагне вільно функціонувати у всьому мовному просторі, яке для нього є завжди відкритим. Те ж саме стосується і широти охоплення одиниць у межах лексико-семантичного поля, що належать до різних періодів в історії мови – лексико-семантичне поле легко об’єднує словесні масиви, що створювалися протягом декількох епох. Це видно на прикладі вже згадуваної лексико-семантичної групи *‘Загальні позначення особи чоловічої статі у військовій, воєнізованій сферах діяльності’*, яка, крім зазначених архаїзмів, містить слова типу *воїн, солдат, звиятяжець*. Багатозначне слово містить у своїй семантичній структурі як «живі» (активні значення), так і застарілі. Залежно від завдань, що ставлять перед собою лексикографи, у словниковій статті описується або весь історично сформований набір значень слова, або розкривається той чи інший синхронний зріз.

На фоні виділених схожостей (ізоморфізму) чітко виступають риси відмінності (аломорфізму), зумовлені знаковою природою слова та природою лексико-семантичного поля як мовної абстракції.

1. Слово – це знак. За ним стоїть, з одного боку, поняття, а з іншого – сама реалія, що іменується. Таким чином, слово містить у собі потенціал певних взаємовідношень, зв'язків як з поняттям (сигніфікатом), так і з конкретно життєвою даністю (денотатом). Лексико-семантичне поле як цілісна організація не володіє таким потенціалом. Воно являє собою конструкт, абстракцію від зв'язків між словесними цілісностями, і саме завдяки цим зв'язкам вони (ці словесні цілісності) організовуються в систему. Тут доцільна аналогія між лексико-семантичним полем і граматичною категорією. В обох випадках мова виявляє високий ступінь абстрагування. У граматичній категорії це абстрагування відбувається від значень словоформ, а в лексико-семантичному полі – від семантичних характеристик лексико-семантичних груп і мікрополів, що його складають. Як граматична категорія, виділившись у мовну абстракцію, існує вже над одиницями, що її утворили, а тепер підпорядковуються їй, так і лексико-семантичне поле, сформувавшись як система зв'язків і відношень між лексико-семантичними групами й мікрополлями, існує вже сама собою, незалежно від існування чи неіснування якогось окремого конституента у складі тої чи іншої такої лексико-семантичної групи чи мікрополя.

2. Слово зорієнтоване на мовлення. Мовлення, усне й писемне, соціально нормоване та індивідуальне, що відхиляється від норми, – жива сфера існування слова. Саме тому слово є відкритим для індивідуальних осмислень та переосмислень, для несподіваних зіткнень. Власне знакова природа слова й дозволяє йому розширювати коло іменованого поняття, робить його предметом творчості, художньої майстерності. Лексико-семантичне поле зорієнтоване безпосередньо на ті зв'язки та відношення, які формують мовну систему. Жодна індивідуальна діяльність у межах поля чи лексико-семантичних груп та мікрополів, що входять до його складу, неможлива, так, як і неможлива така діяльність у сфері граматики, її категорій та форм.

3. У слові перехід від одного значення до іншого відбувається плавно й поступово. Чи то звуження, чи розширення значення, перетворення його у зв'язаний компонент фразеологізму – тут завжди існують проміжні ступені, з'єднувальні ланцюжки між нарощуваннями та втратами. Між лексико-семантичними групами та мікрополлями, що складають лексико-семантичне поле, таких ланцюжків немає. Зв'язки між лексико-семантичними групами та мікрополлями закріплені структурно: ними утворюється лексико-семантичне поле як конструкт, що належить мовній системі в цілому. У слові закладено постійну й високу семантичну продуктивність, що забезпечує розвиток різних видів його (слова) семантичної структури. Продуктивність лексико-семантичного поля, тобто його здатність породжувати й виділяти нові лексико-семантичні групи та цілі мікрополя, не йде в жодне порівняння з продуктивністю слова. Якщо в слові цю продуктивність можна спостерігати „неозброєним оком”, то в лексико-семантичному полі відповідні процеси можна спостерігати лише в результаті спеціальних історичних досліджень.

Отже, спираючись на положення, сформульовані ще в «Тезах» Празького лінгвістичного гуртка, й зважаючи на ряд недоліків теорії ізоморфізму, ми зробили спробу довести ізоморфність (принаймні найочевидніші її прояви) лексико-семантичного поля та багатозначного слова на матеріалі лексико-семантичного поля назв осіб чоловічої/жіночої статі в українській та англійській мовах. Певна універсальність зазначених положень підтверджується їх наявністю як в українській, так і в англійській мовах. Ізоморфність лексико-семантичного поля і багатозначного слова полягає в цілій низці спільних рис, кількість яких (7) перевершує кількість відмінних рис (3) – проявів аломорфності.

Дані розробки, на нашу думку, можуть бути важливими для подальших міжмовних зіставлень та вивчення структур різних мовних рівнів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович – М.: Тривіум, 2000. – 490с.
2. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология / В.Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326с.
3. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня. – Нью-Йорк: Укр. вільне АН у США, 1992. – 155 с.

4. Трубачев О.Н. Приемы семантической реконструкции // Труды по этимологии. Слово. История. Культура. – Т. 1. – М.: 2004, – С. 123-153.
5. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелев – М.: ЛКИ, 2008. – 280 с.
6. Kurylowicz J. Studies in Semitic grammar and metrics/ J. Kurylowicz – Wroclaw (Breslau); London: Curzon Press Ltd., 1973. – 195 p.
7. Wierzbicka Anna. Semantic and lexical universals: theory and empirical findings /A. Wierzbicka – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1994. – 510 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Бондаренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія; теорія та практика перекладу, лінгвокультурологія.

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ МЕНТАЛЬНОСТІ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МАРІЇ МАТІОС

Інна БЕРКЕЩУК (Кам'янець-Подільський, Україна)

Пропоноване дослідження є науковою спробою осягнення мовної картини світу Марії Матіос за допомогою фразеологічних одиниць. У статті розглянуто семантико-функціональну різноплановість і значущість фразеологічного відтворення ментальної діяльності людини у творі «Армагеддон уже відбувся».

Ключові слова: мовна картина світу, фразеологічна одиниця, ментальна діяльність, семантика.

The suggested research work is an attempt to understand the Maria Matios's language world picture through the phraseological units. In the article the functional and semantic diversity and value of phraseological reflection of person's mental activity in the novel "Armageddon uze vidbuvs'a".

Key words: language world picture, the phraseological unit, mental activity, semantics.

Картина світу розглядається як універсальний орієнтир людської діяльності, що визначає загальний перебіг етнічних процесів у суспільстві та соціокультурне життя. Як зазначає В.Кононенко, вивчення відмінностей мовних систем має в цьому зв'язку супроводжуватися визначенням сукупності фонових знань носіїв мови, їхньої обізнаності з традиціями, звичаями й віруваннями свого народу, особливостей світосприймання, наслідків контактування різних національних культур [1:28].

Сучасні лінгвістичні дослідження тієї чи іншої природної мови, які виконують у межах когнітивного підходу, в переважній більшості метою мають дослідити співвідношення універсального, загальнолюдського поняттєвого базису і національно-маркованої частини простору мови. Усе частіше увагу науковців привертає національна мовна картина світу – семантично організований лексичний склад мови, тобто не лише словник певної мови, але і словникове втілення моделі світу, що існує в колективній свідомості мовців.

Пізнання мовної картини світу чужої мови дає змогу через лексичну систему отримати уявлення про національну ментальність і національний характер.

Мовна картина світу не лише поширює свій вплив на сприймання окремих фрагментів дійсності – на основні вираження ставлення до природи, живих істот, людини, зрештою, до самого себе, складається система світобачення, своєрідна модель, в яку вписується все довкілля [1:29].

Умовне членування фрагментів світу та їхня диференціація варіює залежно від тієї чи іншої мовної ситуації. І це, у свою чергу, впливає на формування світу тих, хто говорить цією мовою, тобто на створення концептуальної картини світу як сукупності знань про світ, що зафіксовані в лексиці, граматиці, фразеології.

Мовна картина світу доповнює об'єктивні знання про реальність. Сукупність цих знань, закарбованих у мовній формі, становить “мовний проміжний світ” (В. фон Гумбольдт), “мовну репрезентацію світу” (Т. Ренч), “мовну модель світу” (Г. Брутян), або “мовну картину світу” (В. Маслова). У силу більшої поширеності терміна ми обираємо “мовну картину світу”. Мовна картина світу формує тип відношення людини до світу (природи, тварин, самої себе як елемента світу). Вона визначає норми поведінки людини у світі, визначає її ставлення до світу.

Мовну картину світу формують фразеологічні одиниці. Саме народна фразеологія відтворює національну культуру в специфічних формах мовних стереотипів, усталених

висловів, звичних реакцій, що склалися упродовж довгого етногенезу. Як зазначає В. Кононенко, «у сталих зворотах відбилися традиційні форми, той загальнокультурний шар народного світосприймання, який опосередковано пов'язаний із ментальними рисами українців» [1:73].

В. Маслова вважає, що фразеологізми відіграють особливу роль у створенні мовної картини світу, тому що вони – “дзеркало життя нації” [2:67]. Природа семантики фразеологічних одиниць тісно пов'язана із фоновими знаннями носія мови, із практичним досвідом особистості, культурно-історичними традиціями народу, який користується мовою. Фразеологізм – це семантично зв'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не утворюється в процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значенневих закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді усталеної одиниці, неподільної та цілісної конструкції. [2:67]. Своєю семантикою фразеологічні одиниці спрямовані на характеристику людини та її діяльності.

Аналізуючи мовну картину світу, що створюється за допомогою фразеологізмів, можна вказати на її таку основну ознаку як антропоцентричність.

Все частіше в рамках зацікавлень лінгвістів перебуває антропоцентричний чинник. За допомогою фразеологічних одиниць об'єктам і людям приписуються ознаки, які, у свою чергу, асоціюються із мовною картиною світу, охоплюють цілу дескриптивну ситуацію, виражають оцінне ставлення до неї. Антропоцентричність – одна з найважливіших ознак мовної картини світу, яка найкраще виявляється через застосування антропонімічних фразеологізмів у контексті мовлення;

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що феномен антропоцентричності фразеологічних одиниць в українській сучасній прозі ще не достатньо вивчений лінгвістами. Тому метою наукової розвідки є звернення до фразеологізмів як репрезентантів ментальної діяльності людини в українській сучасній прозі.

Мета зумовила розв'язання таких завдань: простежити вияви ментальності на матеріалі фразеологізмів як лінгвістичних маркерів творів Марії Матіос, що дає змогу визначити характерні ознаки мовної картини світу письменниці на основі повісті «Армагедон уже відбувся».

Увага до найтонших деталей, глибокий психологізм і прискіплива любов – незмінні прикмети стилю Марії Матіос. Спостереження показують, що невід'ємним компонентом мовної картини світу Марії Матіос є фразеологічні одиниці, які описують ментальну діяльність людини.

Із перших рядків повісті спостерігаємо занурення в емоційні стани героїв, їх настрої. У центрі уваги письменниці перебувають події та почуття, які мають загальнолюдське значення.

Наприклад, у сімейних стосунках під час сварки між братами Орестом, Петром та Сильвестром фразеологізмами описується психічно-вольовий стан людини: «Хоч би ти вже сидів маком! Я ж тобі казав! А ти мене слухав? Хто тут *байдики бив*? Я чи ти?» [3:14] (пор. «потрапити в скрутне, безвихідне становище, зазнати невдачі в чому-небудь»; «нічого не робити, марнувати час, ледарювати»).

Гендерні стереотипи, характерні для жінки, об'єктивізуються в різнотипних дискурсивних практиках соціуму, у вербальних і невербальних репрезентаціях, і природно – у фразеології, пареміології, лексичній системі національної мови. На матеріалі різних мов дослідники доходять висновку, що в народній фразеології та пареміології на теми родинних взаємин, повсякденного життя, морально-етичних рис людини образ жінки маркований переважно негативно. На перший план висуваються такі ознаки: сварливість, балакучість, непоступливість, невірність у подружньому житті; низький інтелектуальний рівень, хитрість; надмірна увага до своєї зовнішності; соціальна діяльність жінки задовольняється сферою побуту, жінка залишається залежною від чоловіка, повинна підкорятися йому [4:26-27]. Саме ці основні ознаки, на нашу думку, відбилися в окремих реченнях із фраземами.

Розглядаючи психічно-вольовий стан людини із повісті «Армагедон уже відбувся», натрапляємо на фразеологічні одиниці із семантикою «обмовляти, судити, гудити когось»:

«Дехто хіба що стискав плечима і мовчки розвертався назад, а особливо *плескати на язик* молодіці, як ото Оксана Огородючка з Лідою Дмитришин, *фиркали у дві ніздрі і цвіркали слиною крізь зуби...*» [3:18] (пор. «Здатний влучно, дошкульно, різко, дотепно і т. ін. висловлюватися»; «Хто-небудь дуже балакучий, любить пліткувати, говорити багато зайвого, неправдивого»); «...*новина*, що Олексюкові сини не пускають нікого до тіла покійного тата, *пішла, як брехня по селу*, – і село вдовольнилося домислами і фантазіями про те, що змусило дітей зачинити двері до батька – мерця перед сусідами й односельцями» [3:18]; «...*молотили язиками*, ніби на похмілля, жінки коло криниці, позираючи, коли з Олексюкового подвір'я виїде дивна машина» [3:24] (пор. «Люди, які пліткують, ведуть недоброзичливі балачки; пліткарі»); «І йде собі та біда межи люди, аби люди мали чим *язиками обертати*, як праниками» [3:62]: «...а лиш *прикушував* і без того *прикушений язик*: кому тепер до нього і його старечого думання, коли довкола все кипить і шкварчить...» [3:74] (пор. «Утриматися від висловлювань; замовкнути»); «Ніщо вже не *розшнурує* Івановий *язик*» [3:80] (пор. «Почати говорити після мовчання»); «*Кістки твої перемиті*. Нецікаві тепер. І думання твоє нецікаве» [3:86] (пор. «Займатися пересудами, обмовляти когонебудь»). Більшість фразеологічних одиниць характеризують жіночу частину людського суспільства, підтверджують думку про те, що жінки за своєю природою є говіркі, галасливі та не вміють приховувати таємниці, а взагалі аналізовані фразеологічні одиниці характеризують українську ментальність, наголошують на тому, що українському народу властиво обговорювати новини, чужі проблеми та й взагалі один одного.

Аналіз мовного матеріалу переконує, що у творі «Армагедон уже відбувся» найбільше трапляється фразеологізмів, які описують буття людини, щоденний побут та устрій життя. Їх семантика спрямована на те, що вказує, яким нелегким може бути людське життя: «...де цієї хвилини повинні би *рвати горло* плачем тверді від природи трембіти – незмінні й непомильні у цьому краї посланці і дзвонарі смерті» [3:27] (пор. «З великим напруженням кричати, галасувати, співати»); «Що так – то так... чоловік *ситий життям* ніколи не буде» [3:34]; «Воно мені дісталось *кривавим мозолем*» [3:46] (пор. «Набути досвіду, змужніти, загартуватися в чомусь»); «Там якось усе прояснено: сорок років блуду – а далі *беріть судьбу свою в руки* і живіть, як люди» [3:74] (пор. «Підкоряти когонебудь своїй волі; керувати кимсь»), «Хрест Іванові завтра на цвинтарі людські руки зведуть, а з телевізора ті, хто не мав ніякого права на суд, скільки разів на таких іванах *хрести поставили* та життя їм поперекреслювали?» [3:79] (пор. «Переставати покладати надії на когось, щось; зневіритися у комусь, чомусь»).

Не оминає у своїй повісті Марія Матіос і теми стосунків між чоловіком і жінкою. Авторка вдало підбирає фразеологізми, які вказують на шалений потяг чоловіка до жінки: «Та рука вносила в його життя сум'яття і жагу – і *розривала* Іванову затаєну *натуру на шмаття*... І може, був би Іван якось прив'язався до тої доброї жінки на довше, трошачи усталене і прісне своє життя, як трощить хмільний від розкошів літнього лісу ведмідь солодку малину» [3:37]; «Чужих *жінок м'яв*, бо самі йому давалися м'яти» [3:44] (пор. «Любити жінок, часто залицятися»).

Крім того, у зображенні життєвих колізій помічаємо функціонування в мовленні персонажів фразеологічної одиниці – лайки: «*Шляк* його довго *трапляв* від думання про неї» [3:37]; «І *шляк* їх не *трафляє*» [3:84]. Як бачимо, такі фразеологізми репрезентують нагнітання психологічної атмосфери і служать для відтворення збудженого емоційного стану героїв у момент мовлення.

Досліджуваний матеріал дає змогу виокремити фразеологічні одиниці із соматизмом *серце*, який містить у собі символічний компонент. В.Кононенко зазначає, що «категорія символу виявляє свій зміст і наповнення завдяки активній дії багатьох власне мовних і головне – позамовних (національних, культурних, соціальних, релігійних та інших) чинників, що визначають його розуміння всіма членами цього соціуму» [1:150]. Так, у творі натрапляємо: «Іван *не мав* ніколи *серця* не тільки на Бога, але й на своїх дітей» [3:43]; «Бо знав, що діти ніколи *не мали* *серця* на батька так само, як він *не мав* *душі* для них» [3:43] (пор. «Жорстокий, безжалісний»); «І навіть, як я переступлю у своїй душі чистоту, я не плюну в душу нікому, бо мені також не плюне той, хто *серцем чує*, що я його *не хочу* від

усього серця – а хочу інакше...» [3:65]; (пор. «Щиро»; «хто-небудь відчуває наближення певних подій (перев. неприємних)»).

Отже, досліджуючи релевантність функціонування фразеологізмів на позначення ментальної діяльності людини у повісті «Армагедон уже відбувся», можна зазначити, що ці фразеологічні одиниці є значущим механізмом інтерпретації мовної картини світу письменниці, у якій домінують психічно-вольові, емоційно-чуттєві та духовні якості українського менталітету.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія / Віталій Кононенко: Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 2008. – 327 с.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология / В.А.Маслова: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Academia, 2001. – 204 с.
3. Матіос М. Армагедон уже відбувся: Повість / Марія Матіос. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 112с.
4. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові / Тетяна Сукаленко: Монографія. – К., Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 240с. – Бібліогр.: С. 216-235.
5. Фразеологічний словник української мови: В.М.Білоноженко (укл.). – К.: Наукова думка, 1999. – 984 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Беркешук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Наукові інтереси: основоцентрична дериватологія, етнолінгвістика.

ЛЕКСИЧНИЙ КВАНТОР: ШЛЯХИ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОГНІТИВНІЙ ПАРАДИГМІ ВИВЧЕННЯ МОВИ

Василь БЯЛИК (Чернівці, Україна)

У статті розглядаються теоретичні засади дослідження лексичного квантора в лінгвокогнітивному аспекті із врахуванням відмінностей між когнітивною наукою та епістемологією. Серед основних шляхів аналізу лексичного квантора як вербалізованого репрезентанта мовного знання виділяється функціонально-семіологічний підхід, взаємодія статичного та динамічного в мові, антропоцентризм.

Ключові слова: лексичний квантор, когнітивна наука, епістемологія, антропоцентризм, функціонально-семіологічний підхід.

The article dwells on the theoretical foundations of a lexical quantor study in linguo-cognitive aspect taking into consideration the difference between cognitive science and epistemology. Among the most important ways of a lexical quantor analysis in this respect the following approaches have been outlined: the functional and semiological approach, the interaction of static and dynamic in language, anthropocentrism.

Key words: lexical quantor, cognitive science, epistemology, anthropocentrism, functional and semiological approach.

Постановка наукової проблеми та аналіз останніх досліджень. Лексичний квантор (далі ЛК) розуміється нами як мовний знак чи мовна одиниця, котра репрезентована словом чи словосполученням на позначення певного вербалізованого знання. (Детальніше про лексичний квантор див. Напр., [2]). Очевидно, що така мовна одиниця характеризується, передовсім інформативною функцією, тобто передає у вербальному коді певний обсяг мовного знання, що співвідносить її з когнітивним чи епістемічним простором дослідження мовних фактів. Важливим, на нашу думку, є окреслити шляхи дослідження ЛК у когнітивно-епістемологічному плані із врахуванням новітніх досягнень у лінгвістиці. **Метою та завданням** статті є окреслення оптимальних шляхів когнітивного та епістемічного дослідження ЛК.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Передумовою дослідження епістемічних характеристик мовних одиниць є уточнення суті понять когнітології (когнітивної наук – далі КН) та епістемології взагалі, та в лінгвістиці зокрема, що хоч було предметом багатьох наукових досліджень [15: 9; 8:10; 9:27; 27:25; 24; 3; 5; 10; 6; 17; 13; 18; 12], однак вимагає уточнення характеру їх взаємодії в рамках мовознавства, спільним об'єктом дослідження для яких є знання.

Відомо, що в центрі уваги КН є різноманітні проблеми, пов'язані з „отриманням, обробкою, зберіганням, добуванням та оперуванням знанням, що належать до його накопичення та систематизації, його зростання, до всіх процедур, що характеризують використання знання в поведінці людини, і, головне, його мисленні та процесах комунікації”

[8: 18]. Когнітивна методика дослідження людського знання відзначається комплексним підходом, котрий реалізується за двома основними напрямками, а саме: комплексною тріадою **“структура – зміст – функція”**, котра передбачає представлення знань у вигляді певних структур, наповнених певним смисловим навантаженням, і їх функціонування в певній сфері діяльності людини, з одного боку, та врахуванням всіх аспектів (соціологічного, психологічного, мовного, культурологічного, етноспецифічного та ін.) формування, зберігання та функціонування людського знання. Таким чином, КН характеризується міждисциплінарним підходом до пізнавальних процесів, з іншого боку (див. Лихолай).

Усю пізнавальну діяльність людини (когніцію) можна розглядати як таку, що розвиває вміння орієнтуватися у світі, а ця діяльність поєднана з необхідністю ототожнювати й розрізняти об'єкти [9: 90].

Водночас епістемологія часто трактується як абсолютний еквівалент філософської теорії пізнання [11: 72], як дисципліна про вищий тип знання [14], про наукове пізнання [16: 442–443] тощо.

Когнітивна епістемологія, як і когнітивістика в цілому, займається дослідженням знання, проте знання особливого роду – метазнання, а, отже, входить до складу когнітології. Предметом епістемічних досліджень (в тому числі й у лінгвістиці) стає формування нового знання – метазнання, більш складного, надбудованого над первинним знанням. У той же час метазнання улаштоване за тими ж самими когнітивними законами, що й знання первинне. І якщо когнітологія досліджує увесь фонд, усе різноманіття людського знання, то епістемологія досліджує статус метазнання в загальній системі знань людини. Іншими словами, можна стверджувати, що когнітивне дослідження в мовознавстві спрямоване на аналіз шляхів вербалізації, структуризації, отримання, обробки та зберігання різноманітних аспектів людського знання, а епістемічні дослідження мають на оці розкриття базових засад нового знання в пізнавальному процесі людини, де активним складником виступає мовна комунікація та лінгвістичні дані. Генезу мовного знання, котре передає ЛК, можна простежити скоріше в епістемічному аспекті вивчення мовних фактів, а його функціонування в мові та мовленні – у суто когнітивному.

Отже, когнітивна епістемологія та КН знаходяться скоріше в комплементарних відношеннях, оскільки вони взаємодоповнюють одна одну в процесі людського пізнання дійсності. Очевидно, тут мову можна вести про близькість, апроксимацію цих понять при аналізі мовних фактів, де варіативність лінгвістичних даних є прерогативою лінгвокогнітивістики, а визначення базових концептів, які конституують метазнання, входить до сфери лінгвоепістемології.

Одна з основних рис когнітивної лінгвістики – антропоцентризм, вивчення природної людської мови як конструкта людської особистості. Ця риса є надзвичайно важливою для дослідження ЛК у когнітивному плані. За зауваженням Ю.С. Степанова, «лінгвістика завжди буде наукою про мову в людині й про людину в мові, наукою гуманітарною...» [21: 15]. Водночас В.З. Дем'янков зазначає: «Когнітивна лінгвістика сьогодні, напрям, що формується, займається відкриттям шляхів, в яких мова використовує загальні когнітивні механізми. У той же час припускають використання дослідження мови з метою зрозуміти такі механізми. У цьому глибока її відмінність від генеративної лінгвістики, котра вважає, що мовна система не залежить від загальних когнітивних механізмів» [4: 57].

ЛК є предметом дослідження в лінгвосеміотиці. Розгляд проблем лінгвосеміотики в рамках когнітивного підходу характеризується акцентуванням уваги дослідників на питаннях концептуалізації й пізнання світу, на тих функціях, які виконує мовна система в процесі засвоєння людиною існуючої дійсності, включаючи й віртуальні світи.

Характеризуючи сучасний етап розвитку лінгвістичної науки як стадію пильної уваги вчених до проблеми знаковості з погляду когнітивних процесів, слід зазначити праці Р. Лангакера (Ленекера) [25: 25], котрий підкреслює, що лексикон, морфологія й синтаксис утворюють [Див. також: 23: 53] континуум символічних одиниць, який лише довільно може бути представлений у вигляді окремих галузей.

ЛК є невід'ємним елементом граматичної структури мови як знакового коду. Граматичні категорії володіють прототипною структурою. Хоч граматичні структури не є самостійною

формальною системою: вони мають символічний характер, заснований на концептуальному змісті. У свою чергу, семантичні структури розглядаються у взаємозв'язку зі знаннями про дійсність, обсяг яких необмежений; у них відображений не тільки зміст ситуації, але й такий прагматичний момент, як тлумачення й презентація цього змісту [25; 26].

Мовне знання, котре інкорпороване у ЛК, необхідно експліцитно представити у вигляді певних структур чи схем. Схематизації в пізнанні і мові надається велике значення в когнітивній граматиці, причому істотне місце у визначенні феноменології відношень між значенням мовної форми посідає іконічність. Важлива роль належить поняттю концептуальної метафори, за допомогою якої здійснюється перенесення образно-схематичного значення в більш абстрактні галузі, ніж може трактувати явище полісемії, а також різні зміни у сфері лексичних значень слів у процесі їхнього історичного розвитку (Див. напр., А. Ченкі) [22].

Слід зазначити, що ЛК може досліджуватися із позицій взаємодії статичного та динамічного в мові. Проблема взаємодії статичного й динамічного у мові – одна із центральних проблем семіологічної граматики. Відомо, що дихотомія «синхронія :діахронія» була другою опозицією, на якій базувалася теорія Ф. де Соссюра (перша опозиція «мова: слово» –В.Б.) [19]. Як основний метод семіологічної граматики виступає процес різних знакових заміщень («введення й виключення абстракцій») [Див. 20]. Метод абстракції – основний метод семіологічної граматики – базується на понятті семіозису, що розуміється як процес виникнення або цілеспрямованого створення семіологічної системи на основі якої-небудь уже існуючої системи нижчого типу [20: 356].

Такий функціонально-семіологічний принцип дослідження мовних явищ використовує і М. М. Болдирев. Природна людська мова, на думку вченого, є не тільки семантичною моделлю зовнішнього світу, системою його відображення, скільки (і насамперед) засобом комунікації, що обов'язково проявляється у відображенні функціонального потенціалу й ознак реального функціонування в її системному аспекті [1: 383].

У цьому зв'язку цілком доречним, на нашу думку, є розгляд ЛК у двох його основних аспектах – як мовного знака (актуальний і віртуальний (потенційний) словесний знак у системі мови) і на рівні слововживання (актуалізований словесний знак у мовленні). Це дозволяє виявити основні характеристики даного співвідношення й визначити його роль у здійсненні семантичної актуалізації, беручи до уваги всю сукупність лінгвістичних чинників, що беруть участь у даному процесі. Підхід до мови одночасно як до системи і як до діяльності зумовлений взаємодією статичного й динамічного в мові, єдністю системного й функціонального. Семіологічний принцип повинен розглядатися у функціональному плані, процес семіозису як процес формування значення знака вимагає свого осмислення з функціональної точки зору: «Об'єктом конкретних лінгвістичних досліджень є «мова-мовлення», що представляє собою онтологічно єдиний об'єкт, що має структурну й функціональну цілісність, котра обов'язково повинна враховуватися при виділенні й вивченні окремих аспектів, одиниць або рівнів даного об'єкта [1: 386].

Ю.С. Степанов, разом з тим, зазначає, що в семіології дане поняття набуває двох основних видів: а) метасеміозис, при якому вихідна система (мова) стає «планом змісту» для нової системи (мови), що виступає в ролі «плану вираження» як метамова; б) семіозис абстракції, при якому вихідна система-мова стає засобом виявлення деякої іншої семіологічної системи (яка може бути також мовою), «планом вираження» для останньої [20: 356]. За зауваженням Е. Косеріу, «мова функціонує не тому, що вона система, а, навпаки, вона є системою, щоб виконувати свою функцію й відповідати певній меті» [7: 156].

Вченим чітко формулюються тези, що визначають сутність функціонально-семіологічного підходу, найважливішим з яких є положення про те, що об'єктом конкретних лінгвістичних досліджень є «мова-мовлення», що представляє собою онтологічно єдиний об'єкт, який має структурну й функціональну цілісність. Цей момент обов'язково повинен враховуватися при виокремленні й вивченні окремих аспектів, одиниць або рівнів даного об'єкта. Варто також підкреслити докладність підходу до сутності значення слова, який репрезентується в системі мови, й відповідний концепт, що активізується на рівні реального

мовлення, на базі якого формуються різні функціональні змісти, що існують тільки в рамках певних контекстів [1: 391].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, мова як система знаків характеризується наявністю важливих функцій, які спрямовані на реалізацію мовної комунікації, виявлення основних властивостей мовних знаків у процесі мовлення та пізнання і вербалізації навколишньої дійсності. ЛК за цих умов може бути предметом дослідження в когнітивній парадигмі з позицій функціонально-семиологічного підходу, взаємодії статичного та динамічного в мові, антропоцентризму.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Болдырев Н.Н. Функционально-семиологический принцип исследования языковых единиц // Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова / Отв.ред. Е.С.Кубрякова,Т.Е.Янко. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – С. 383–393.
2. Бялик В.Д. Лексичний квантор як лінгвістичний термін / Василь Дмитрович Бялик // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Випуск 26. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори – 2006», 2011. – С. 47–51.
3. Герасимов В.И., Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка // НЗЛ. Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – С. 5–11.
4. Демьянов В.З. Когнитивизм, когниция, язык и лингвистическая теория// Язык и структура представления знаний. – М.: 1992. – С. 39–77.
5. Желнов В.М. Эпистемология в конце XX века (основные парадигмы: закономерности становления и эволюции): Дис... канд. филос. наук: 09.00.01. – М., 1999. – 162 с.
6. Келли Г. Процесс каузальной атрибуции // Режим доступу: <http://www.psychology.ru/library /00029.shtml>;
7. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история: Проблема языкового изменения) / Эухенно Косериу – М.: Едиториал УРСС, 2010. – 208 с. (Лингвистическое наследие XX века).
8. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 331 с.
9. Кубрякова Е.С. и др. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: МГУ, 1996. – 241 с.
10. Лекторский В.А. Теория познания (гносеология, эпистемология) // Вопр. философии. – 1999. – № 8. – С. 72 – 80.
11. Лекторский В.А. Теория познания (гносеология, эпистемология) // Вопр. философии. – 1999. – № 8. – С. 72 – 80.
12. Лихолай Г.Л. Епістемологія і когнітологія у співвідношенні їх лінгвістичних вимірів // Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=philology&id=677
13. Лихолай Г.Л. Феномен знання як міждисциплінарний концепт // Мовні і концептуальні картини світу. № 7. – К.: Логос, 2002. – С. 315-321.
14. Лук'янець В.С. Сучасна практична філософія та її вплив на майбутню долю епістемології // Режим доступу: www.uct.kiev.ua/~sofi/lukyayn.htm
15. Микешина Л.А., Опенков М.Ю. Новые образы познания и реальности. – М.: РОССПЭН, 1997. – 240 с.
16. Поппер К. Логика и рост научного знания. – М.: Прогресс, 1983. – 605 с.
17. Приходько А.М. Епістемічний світ і епістемічний стан мовця // Вісник Черкас. ун-ту. Філологічні науки. – Черкаси: ЧДУ, 2001. – Вип. 24. – С. 6–12.
18. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
19. Соссюр Ф. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Соссюр. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
20. Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (семиологическая грамматика) / Под ред. д-ра филос. наук Ю.Н. Караулова. – М.:Едиториал УРСС, 2002. – 360 с.
21. Степанов Ю.С. Эмиль Бенвенист и лингвистика на пути преобразований. (Вступительная статья) / Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М. : Прогресс, 1974.-С. 5–16.
22. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: Сходства и различия в теориях и целях // Вопр. языкознания. – 1996. – № 2. – С. 68–78.
23. Эко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию/Перев.с итал. В.Г.Резник и А.Г. Погоняйло. – СПб.: Симпозиум, 2006. – 544 с.
24. Kertész A. On the contribution of Metascience to Cognitive Linguistics // Linguistische Berichte. – Nr. 190. – Hamburg: Helmut Buske Verlag, 2002. – S. 207–227.
25. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I: Theoretical Prerequisites. – Stanford, CA.: Stanford Univ. Press, 1987. – 395 p.
26. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II: Descriptive Application. – Stanford, CA.: Stanford Univ. Press, 1991. – 406 p.
27. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik. – Tübingen: Francke, 1992. – 173 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Бялик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лінгвосеміотика, перекладознавство, термінознавство, дискурсологія.

АНГЛОМОВНІ ВІЙСЬКОВІ КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНІ СЛЕНГІЗМИ

Дмитро ВАСИЛЕНКО (Горлівка, Україна)

У статті досліджується субстандартна лексика американських військових, що містить культурну інформацію. Виокремлюються військові лінгвокультуреми, визначається культурний фон і культурна конотація військових сленгізмів, шляхи їх творення.

Ключові слова: військовий сленг, культурно-марковані сленгізми, лінгвокультурема, культурний фон, метафора, метонімія, культурна конотація.

The article deals with the linguoculturological study of English military slang. The interrelation between war words and culture has been subjected to analysis. A number of culture-specific lexemes have been singled out. Some types of word connotation have been determined.

Key words: military slang, cultural information, culture-specific lexemes, metaphor, metonymy, connotation.

Сленг, нелітературна і некодифікована додаткова лексична система, досліджується лінгвістами, починаючи з XVIII століття, з метою визначення даного поняття, встановлення складу сленгу, його взаємодії із загальнолітературною мовою, вивчення засобів творення сленгу, виокремлення джерел його поповнення, способів перекладу сленгізмів. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць у галузі сленгу, цей шар лексики залишається явищем, що визначається неоднозначно [1-5]. Вважається, що сленг є різновидом соціолекту, тобто, соціально-маркованої лексики певної суспільної групи, зокрема, професійної, у межах національної мови.

Під військовим сленгом розуміють ненормативну, стилістично знижену і функціонально обмежену мову військовослужбовців, що виконує комунікативну та емоційно-експресивну мовленнєві функції, до складу якої входять військові сленгові лексичні і фразеологічні одиниці. Вони належать до периферії військової лексичної підсистеми.

Низка сучасних лінгвістичних доробок у галузі сленгу присвячені дослідженню сленгізмів у широкому екстралінгвістичному контексті. Відомо, що сленг є динамічною лексичною системою, що характеризується нетривалістю в часі й може взаємодіяти з літературною мовою, внаслідок чого склад сленгізмів поповнюється новими лексичними та фразеологічними одиницями. **Актуальним** стає розгляд таких мовних одиниць, які репрезентують знання та уявлення носіїв певної культури.

Об'єктом нашого дослідження є взаємодія мови, транслятора культурної інформації, і культури, а **предметом** вивчення – англомовні культурно-марковані військові сленгізми. **Мета** роботи полягає у виокремленні військових лінгвокультурем, визначенні номінативних одиниць, що позначають культурні реалії, шляхів їх творення, опису культурного фону і культурної конотації субстандартної лексики, отриманої шляхом суцільної вибірки і зафіксованої лексикографічними джерелами – словниками військових сленгізмів, а також періодичними виданнями та інтернет-сайтами [6-8].

Відомо, що мова не існує поза культурою як “соціально успадкованої сукупності практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя” [9: 185]. Як один з видів людської діяльності мова є складовою частиною культури. У якості форми існування мислення і засобу спілкування мова опиняється в одному ряду з культурою. З точки зору структури, функціонування, соціокультурний шар, компонент культури, стає частиною мови або фоном її реального буття. Компонент культури властивий усім рівням мови.

Сукупність лінгвокультурологічної інформації може бути представлена у вигляді лінгвокультурологічного поля, одиницею якого є лінгвокультурема, “діалектична єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного (понятійного та предметного) змісту” [10: 44-45]. Лінгвокультурема, на відміну від слова, має більш складну структуру. Під планом змісту розуміють мовне значення та культурний смисл. Конотативний смисл лінгвокультуреми “існує до того часу, доки існує ідеологічний контекст, що її породжує” [10: 52]. Вона є мовно-знаковим носієм культурної інформації, що репрезентована в мовних одиницях, текстах, формах комунікативної поведінки, різних семіотичних системах.

Джерелами лінгвокультурологічної інформації і лінгвокультурем у військовій субстандартній лексиці стають:

1. Реалії, пов'язані з життям аборигенів (індіанців) – *All-chief-no-Indian* – “одне керівництво, а підлеглих немає” (вислів індіанця, запрошеного до військової ради, на якій були присутні лише американські офіцери): “*All Chiefs and no Indians: Leadership in the Team Context*” [www.content4reprint.com], *Shotgun rider* – “стрілець, кулеметник на автомобілі у бойовій готовності до миттєвого відкриття вогню; стрілець гелікоптера по наземних цілях” (в історії освоєння дикої Заходу цей вираз означав людину зі складу поштових диліжансів, яка знаходилася зовні із гвинтівкою наготові, щоб відбити раптовий напад): “*Bo Dudley – Shotgun Rider*” [www.johnnybcuz.com], *Tee-Pee (The Pentagon)* – “Пентагон” (будівля; tee-pee – візгам індіанців): “*The Pentagon has many nicknames, most of them originated in the US Army slang: the “Big House”, “Potomac Palace”, “Puzzle Palace”, “Tee-Pee”*” [www.brusov.am/docs];

2. Фольклор, фольклорні персонажі – *Andrew Jackson* – “Ендрю Джексон” (емблема військової поліції – схрещені пістолети, ім'я влучного стрільця), *Davy Jones* – “Дейві Джоунз” (легендарний дух моря), моряк, що знаходиться у воді без рятувального жилета: “*The vibrant colours and sharp quality of our design make you look like you've come straight from the depths of Davy Jones' Locker as part of the skeleton army set to get your share of the ocean's treasure...in barrels*” [streetanatomy.com], *Davy Jones's locker* – “(рундук Дейві Джоунза) морське дно”, *Gone to Davy Jones* – “захоронений у морі”, *Kil Roy* – “Кіл Рой, фольклорний персонаж, янки, який встигає випередити усіх”: *During World War II, the saying “Kilroy Was Here!” began to appear as graffiti at home and wherever the American military traveled abroad. Eventually the saying, and the cartoon character that often accompanied it, came to represent America's presence throughout the world. Today, it remains a whimsical symbol of the momentous achievements of an entire generation of Americans during the 20th century's darkest hour*” [www.ohiohistory.org];

3. Географічні назви – *Amazon Annie* – “280-мм атомна гармата”; *Chicago atomizer* = *Chicago chopper* – “автомат-кулемет, автоматична гвинтівка”; *Chicago piano* – “автомат (автомат Томпсона), багатоствольна автоматична зенітна установка, багатоствольний міномет”: “*You may not be familiar with the American slang term for playing a piano but for the crew of the USS Hornet CV-8 playing the pianos, as in “Chicago Pianos” was very important. The medium caliber anti-aircraft gun for the USN and the Hornet at the start of the war was the quadruple 1.1-inch automatic cannon, nicknamed “Chicago Pianos”*” [www.steelnavy.com];

4. Музичні інструменти – *Army banjo* (*banjo* – банджо, струнний щипковий музичний інструмент, споріднений з гітарою, створений на основі реконструкції народного інструменту американських негрів) – “мала саперна лопатка”;

5. Літературні твори, літературні персонажі – *Jeeter* – “(другий) лейтенант; груба, невихована людина” (*Jeeter Lester* – персонаж відомого роману Еркіна Колдуела “Тютюновий шлях”): “*Well, when you look at Manchin, you think “Jeeter Lester”. You think he might have migrated up from Georgia back in the '30's*” [www.guardian.co.uk/commentisfree];

6. Кінофільми, мультфільми – *Donald Duck* – “(каченя Дональд, відомий персонаж мультфільмів Уолта Діснея) пливучий танк / автомобіль з особливим дуплексним приводом (*DD – duplex drive*)”, *Donald Duck voice* – “нечітка вимова в атмосфері, насиченій гелієм”, *Mickey Mouse* – “складний прилад; рухомий засіб; навчальний фільм (за різними асоціаціями з Міккі Маусом, відомим героєм мультфільмів Уолта Діснея)”, *Smoky the Bear Hat* (ім'я ковбоя із вестернів) – “капелюх інструктора з муштрового вишколу”, *Death Blossom* – “тенденція іракських сил безпеки відкривати неприцільний вогонь після невеликого обстрілу з боку супротивника (фраза походить із фільму 1984 року “*The Last Starfighter*”, в якому один корабель перемагає цілу армаду)”: “*In The Last Starfighter, the death blossom was a weapon that enabled a single ship to kill off an entire armada. In Iraq, the death blossom is an overreaction – to put it mildly – of Iraq security forces to insurgent fire*” [www.good.is/post/mark];

7. Відомі люди – *Jack Johnson* (ім'я відомого негритянського боксера) – важка гармата, важкий снаряд.

Лінгвістичний аналіз військових сленгізмів з позицій культурології дозволяє виявити змістовні характеристики певних стереотипів і символів, які відбивають мовну картину військової спільноти, що виявляється в лексичному та фразеологічному матеріалі,

обумовленому національно-культурною специфікою. Основні американські цінності – життя, свобода, прагнення до щастя – набувають символічного змісту, образно-метафоричного значення, і відтворюються в менталітеті даної соціогрупи. Слова, що позначають реалії, притаманні американській культурі, характеризують спосіб світосприйняття, характерний для військового середовища.

Засобом втілення культурно-національної специфіки військових лексем слугує образна основа. Лінгвокультурема позначають військових, зброю, військові дії, обладнання та обмундирування. У більшості випадків дані найменування утворюються вторинною номінацією. Відбувається процес переносу значення за схожістю ознак (метафоричний перенос значення) або процес переносу значення за різними зв'язками між поняттями (метонімічний перенос значення). Асоціативна природа метафори та метонімії приводить до дії такі номінативні механізми, що є властивими військовому мовному соціуму і які відбивають його культуру.

У семантиці військових сленгізмів значну роль відіграє конотативний компонент. Такі лексичні одиниці не стільки позначають предмети, поняття або явища, скільки характеризують їх. Вони також мають значний прагматичний потенціал за рахунок експресивних, емоційних та оцінних елементів значення. Складниками конотативного компонента семантики військових сленгізмів є оцінка, експресивність, емотивність. Оцінка репрезентує ставлення носія мови до позначеного за абсолютною шкалою “добре – нейтрально – погано”. Характерними типами оцінки є емоційна, що виходить із почуттів (приємний – неприємний), естетична (прекрасне – потворне) [11; 12]. За своєю конотацією військові оцінні сленгізми можна розподілити на: 1) негативно-оцінні (*Casper* – “солдат, який зникає під час виконання роботи, уникає роботи” < *Casper* – “привід, персонаж мультфільму”); 2) позитивно-оцінні (*Rambo stuff* – “обмундирування військового” < *Rambo* – ім'я персонажа фільму про ветерана В'єтнамської війни, у ролі якого виступив С. Сталлоне).

Отже, за своєю специфікою культурно-маркована військова лексика містить як власне мовні властивості, так і екстралінгвістичну ситуацію, певну реалію. В основі творення військових лінгвокультурем є метафоричний або метонімічний перенос значення. Їх декодування потребує певних фонових знань. Лінгвокультурема ґрунтуються на загальному досвіді та рівні знання співрозмовників. Неповна інформативність щодо культури соціуму призводить до створення комунікативного шуму, що викликає перешкоди, які знижують ефективність комунікації і можуть призвести до її припинення. Правильне сприйняття військових лінгвокультурем не можливе без розуміння реалій, що відбивають особливості військової зброї, умов проходження служби, бойових дій та інші.

Вивчення взаємозв'язку мови і культури військової спільноти на основі лексику є важливим аспектом наукового дослідження, проте не достатнім. Продуктивним напрямком у галузі лінгвокультурології може бути аналіз військового дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арапов М. В. Сленг // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 1998. – С. 461.
2. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. – М.: Просвещение, 1990. – С. 208-222.
3. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу: автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.16 / Київ. нац. ун-т. – К., 2002. – 19 с.
4. Клименко О. Л. Сленг і його взаємовідносини з літературною мовою / О. Л. Клименко // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Запорізьк. нац. ун-т. – 1998. – № 1. – С. 68-70.
5. Судзиловский Г. А. Сленг – что это такое? Английская просторечная военная лексика / Г.А. Судзиловский. – М.: Воениздат, 1973. – 182 с.
6. Dickson P. War Slang. American Fighting Words and Phrases from the Civil War to the Gulf War / P. Dickson. – New York, London, Toronto, Sydney, Tokyo, Singapore, Pocket Books, 1994. – 403 p.
7. Lexicon of Iraq War Lingo: Fightin' Words, October 18, 2007. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.motherjones.com/news/feature/2007/11/iraq-war-glossary.html>.
8. War Slang. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.globalsecurity.org>.
9. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. – М.: Прогресс, 1993. – С. 185.
10. Воробьев В.В. Лингвокультурология (теория и методы) / В. В. Воробьев. – М.: Изд-во РУДН, 1997. – С. 44-52.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.

12. Гамзюк М. В. Емотивний компонент значення у процесі створення фразеологічних одиниць / М. В. Гамзюк. – К.: ВЦ КДЛУ, 2000. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Василенко – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри практики та фонетики англійської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лексична семантика, соціолінгвістика.

КОНФІКСАЛЬНІ ЗООНИМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Світлана ВОРОПАЙ (Суми, Україна)

У статті досліджуються конфіксальні іменники, які входять до словотвірно-семантичного мікрополя зоологічних назв. Аналізується словотвірна семантика похідних, їх структурні та функціональні особливості. На широкому фактичному матеріалі показується специфіка використання кожного форманта у складі аналізованих дериватів, з'ясовуються структурно-семантичні взаємовідношення між конфіксами.

Ключові слова: конфікс, словотвірне значення, загальне та часткове (лексико-словотвірне) значення, словотвірно-семантичне поле, мотивація, мотивуюча основа, формант.

The confixal nouns of derivative-semantic microfield of zoological names are being studied in the article. The derivative semantics of these words, their structural and functional peculiarities are being analyzed. On the many facts the specific of using each formant for derivation the analyzed words, the structural-semantic mutual relation of the confixal morphemes are being showed.

Key words: confix, derivative meaning, general and particular (lexical-derivative) meaning, derivative-semantic field, motivation, motivative base, formant.

Джерела сучасної української мови фіксують велику кількість назв тварин та птахів, утворених за допомогою комплексних словотворчих засобів – конфіксів. Конфіксальні назви істот, які входять до словотвірно-семантичного мікрополя зоологічних назв, об'єднані такими загальними словотвірними значеннями:

- 1) “той, хто має певне відношення до названого мотивуючим словом або має його ознаки”;
- 2) той, хто не повністю виражає ознаки того, що називає мотивуюче слово;
- 3) той, хто не повною мірою виявляє свої ознаки і подібний до того, що позначає мотивуюча основа;
- 4) той, хто має половину ознак того, що назване мотивуючим словом;
- 5) той, якому бракує чогось, позначеного мотивуючим словом;
- 6) той, хто знаходиться на чомусь, позначеному мотивуючою основою;
- 7) той, хто знаходиться поряд з позначеним мотивуючим словом;
- 8) той, хто знаходиться нижче, під чимось, названим мотивуючим словом;
- 9) той, хто знаходиться позаду того, що називає мотивуюча основа.

1. Значення істоти, яка виражає відношення до того, що називає мотивуюче слово або має його ознаки, притаманне конфіксальним структурам з афіксами **по-...-ух(а), по-...-иц(я), по-...-ак, роз-...-ач, о-...-ок, о-...-к(а), по-...-ух(а), при-...-ень, від-...-ень, на-...-к(а), по-...-ок, пере-...-в, пере-...-к(а), на-...-ок, по-...-к(а), по-...-ак**.

Назви істот за місцем перебування творяться за участю конфіксів **по-...-ух(а), по-...-иц(я), по-...-ак**: *посмітюха* (СУМ VII 347) “чубатий жайворонок”; *поверховиця* (Гр III 210) “риба” (<*верховий*>); *поборозняк* (205) “личинка хруща” (<*борозна*>). В українсько-російському словнику А.Ніковського (1926) іменник *посмітюха* (УРС 1926 605) вживається також як лайливе слово в значенні “негідниця”.

Лексико-словотвірне значення істоти, яка зовнішньо подібна до названого мотивуючою основою, мають похідні з конфіксами **роз-...-ач, о-...-ок, о-...-к(а)**: *розсохач* (Ум-С 240) “жук-олень” (<*соха*>); *орябок* (Д 197) “птах з відповідним забарвленням пір'я” (<*рябий*>), *орябка* (Гр III 64) “рябчик”. Останні два іменники, однокореневі словотвірні синоніми, різняться граматичним значенням роду. Похідне *орябка* можна кваліфікувати і як префіксальний дериват від чоловічого *орябок*, однак лексеми жіночого роду на **-к(а)** могли виникати зовсім незалежно від наявності слів чоловічого роду [6 : 178].

Форманти **по-...-ух(а), при-...-ень, від-...-ень, о-...-в, на-...-к(а), по-...-ок, пере-...-в** творять віддієслівні найменування істот за особливостями поведінки, вдачі, зовнішнім виглядом тощо, наприклад: *полетуша* (СУМ VII 65) “схожа на білку тварина ряду гризунів,

передні ноги якої з'єднані із задніми за допомогою широкої літальної перетинки"; *погремуха* (ПУРС 172) "гримуча змія"; *пригулень* (Гр III 413) "домашній кінь, що відбився в табун диких коней" (<*гуляти*); *відгулень* (I 210) "те саме, що пригулень"; *овод* (O II 13) "гедзь" (<*вадити* "шкодити"); *нарістка* (Гр II 516) "телиця" (<*рости*); *помісок* (Ум-С 129) "цуценя від хорта і простої собаки" (<*мішати*); *перестрига* (Чаб III 100) "вівця, стрижена двічі за літо". Останні два деривати позначають істот, які є об'єктом дії, названої мотивуючим словом. Іменник *перестрига* вживається в говірках Нижньої Наддніпряниці. Конфіксальні структури *пригулень*, *відгулень*, *полетуша*, *погремуха*, *нарістка* називають тварин за процесуальною ознакою. Похідні *пригулень*, *відгулень* – абсолютні однокореневі синоніми.

Конфікси **пере-...-ок**, **пере-...-к(а)** надають дериватам значення "істоти, які пережили часовий відрізок, позначений мотивуючою основою": *переліток* (ІвШ 161) "ягня, яке пережило одне літо"; *переліток* (Бат 283) "теля, що має одне літо"; *перелітка* (Гр III 124) "корова, що телиться через рік" (<*літо*, хоча, можливо, це суфіксальні віддієслівні утворення від *перелітувати*); *перелярок* (СУМ VI 323) "вовк тогорічного виводку"; *перелярка* (323) "курка, гуска, качка після першого року несіння" (<яр "весна").

Схоже словотвірне значення з відтінком темпоральності притаманне похідним з формантами **на-...-ок**, **о-...-ок**, **о-...-иц(я)**, **по-...-к(а)**, наприклад: *назимок* (СУМ V 91) "однорічне теля, народжене взимку", порівняйте діалекте *озимок* (654) "те саме, що назимок" та *озимиця* (Кур 48) "ялова корова"; *поденка* (СУМ VI 738) "метелик, який живе один день". Останні два деривата різняться граматичним значенням жіночого роду.

Іменник *потемряк* (Гр III 377) "нічний метелик" (<*темрява*), у якому виокремлюється конфікс **по-...-ак**, позначає істоту за часом функціонування, вживається в галицьких говорах.

У джерелах кінця минулого століття засвідчено відчислівниковий дериват з морфематичним комплексом **по-...-ок**: *поодинок*, *пуїдинок* (СЗГ II 71) "старий дикий кабан, що живе окремо від стада", який реалізує значення істоти за способом існування і характерний для західнополіських говірок.

Нечисленними є атрибутивні найменування тварин з конфіксом **су-...-о(а)**: *сутіла* (ДзПА 45) "тільна корова" (<*теля*); *супороса* (45) "вагітна свиня" (<*порося*).

2. Значення істоти, яка характеризується відсутністю чогось, позначеного мотивуючим словом, формується за допомогою конфіксів **без-...-ок**, **без-...-ень**, **без-...-к(о)**: *безматок* (СУМ I 134) "бджолиний рій, бджолина сім'я без матки"; *безматень* (134) "те саме" (<*матка* з елізією суфіксального -к); *безяйко* (Яв 28) "безяйцевий, те саме, що нутряк", застаріле слово. Сюди ж належить дериват жіночого роду, утворене афіксом **без-...-к(а)**, *беззубка* (СУМ I 130) "прісноводний молюск, у якого немає замкових зубів".

Ідентичне словотвірне значення притаманне групі полімотивованих дериватів, утворених за участю конфіксів **без-...-к(и)**, **без-...-ник(и)**, такі іменники вживаються тільки в множині й позначають безхребетних тварин: *безніжки* (СЗН III 156); *безхребетники* (156); *безшкорупники* (156); *бездишичники* (156).

Схожу семантику має діалектне *нелітка* (Гр II 550) "корова, яка ще не мала теляти" (<*літо*). Конфікс **не-...-к(а)** вносить сему заперечення в значення деривата.

Подібне значення реалізують діалектизми з формантом **не-...-о(а)**, у яких заперечується дія, названа мотивуючим словом: *нетіль*, *нетеля* (Сизько 61) "назва ялової корови; ялівка" (<*не телиться*), порівняйте: *нетель* (СУМ V 394) "тільна телиця"; *нерізь* (ДзПА 40) "бугай, бик-плідник; кнур, кабан-плідник" (<*не різати*); *нехар* (Гр II 561) "вовк" (<*не харити* "не чистити").

3. Значення істоти, яка не досягла повного вияву ознаки, названої мотивуючим словом, притаманне конфіксальним структурам, що позначають безхребетних тварин і утворені за участю афіксів **недо-...-ник**, **недо-...-ик**: *недовершиник* (СЗН III 164); *недочервик* (164); *недозорик* (164). У множині вживається похідне з формантом **недо-...-о(и)**: *недохвости* (СЗН III 164).

Подібне словотвірне значення мають діалектні назви сукупності представників фауни з формантами **з-...-ок**, **від-...-ок**: *зройок* (Корз 131) "неповний рій бджіл" або "другий рій

бджіл з того самого вулика” (Матіів 64); *відрійок* (УРС 1926 251), *відройок* (ДзПА 56) “молодий рій, новий рій” (<*рій*), хоча, можливо, ці утворення виникли на ґрунті суфіксації дієслів *зроїти(ся)*, *відроїти(ся)*.

4. Значення істоти, яка не повною мірою виявляє свої ознаки і подібна до тієї, що позначена мотивуючою основою, притаманне конфіксальним структурам з афіксами **під-...-ок**, **під-...-ч(а)**, **під-...-ик**, **під-...-івк(а)**: *підпавок* (Гр III 174) “перепел” (<*пава*, *павич*); *підсвинок* (496) “немолочне порося віком до року” (порівняйте діалектне *підсвинча* (О II 76) з формантом **під-...-ч(а)**); *підсоколик* (504) “невеликий, хижий птах родини соколин; чеглик”; *підорлик* (477) “хижий птах родини орлиних”; *підляцик* (СЗН II 107) “молодий ляц”; *під’язик* (ДзПА 58) “в’яз”; другий компонент конфікса **під-...-ик** має демінутивне значення. Деривати зі згаданим формантом можна розглядати як префіксальні структури від демінутивів *соколик*, *орлик*, *ляцик*, *в’язик* чи суфіксальні, наприклад, від *підляц*.

Семантичний відтінок подібності до названого мотивуючою основою має діалектизм *під’ярок* (Гр III 185) “піврічне ягня, з якого можна стригти шерсть”, утворений формантом **під-...-ок**, який позначає тварину за віковою ознакою. У мові функціонує поодинокий регіоналізм жіночого роду, утворений конфіксом **під-...-івк(а)**, *підляцивка* (Берлізов 61) “молодий ляц”, дериват поширений у говірках Нижнього Подністров’я.

5. Значення істоти, яка має половину ознак того, що позначає мотивуюча основа, притаманне іменникам, утвореним конфіксами **полу-...-ок**, **полу-...-иц(я)**, **полу-...-к(а)**: *полурибок* (СЗН II 107) “народна назва риби-камбали”; *полурибиця* (107); *полуматерка* (I 42), певно, співвідносно з російською назвою крижня – *матерка*, *материк*, *матерая утка*; *полукровок* (СГТ 68) “тварина, яка народилася внаслідок злучки чистокровного самця й простої самки”; *полукровка* (РУС 468). Перші два деривати – іхтіологічні назви, іменник *полуматерка* позначає назву птаха, *полукровок*, *полукровка* – назви тварин. Похідні *полурибок*, *полурибиця* та *полукровок*, *полукровка* становлять пари однокореневих словотвірних синонімів, які різняться граматичним значенням роду.

6. Значення істоти за місцем знаходження, яка побуває на чомусь, позначеному мотивуючою основою, мають іменники з афіксами **на-...-ник**, **на-...-няк**: *набережник* (СЗН I 40) “птах”; до класу безхребетних тварин належать *накаменник* (III 164); *напрудник* (164); *надош(ч)ник* (164) “дошовий черв’як”; *нашкірник* (СУМ V 240) “вид коростяного кліща, що паразитує на шкірі тварин”. Сюди ж належить діалектне *надвірняк*, семантика якого в різних говорах неоднакова, порівняйте: (Гр II 480) “порося, посаджене в особливе приміщення для відгодівлі”; (Буков VI 16) “порося, яке ще не поставлене на відгодівлю”. У множині вживається іменник *наземники* (СЗН III 164) з конфіксом **на-...-ик(и)**.

7. Значення істоти, що перебуває поряд з позначеним мотивуючим словом, реалізується в орнітологічних назвах, утворених за участю конфіксів **при-...-ень**, **по-...-ник**, **при-...-ник**, **по-...-ок**, **коло-...-ник**. Усі деривати називають птахів за місцем перебування: *припутень* (СУМ VII 719) “лісовий голуб великої породи” (<*путь* “шлях”); *побережник* (VI 610) “невеликий перелітний птах”; *поморник* (VII 134) “водоплавний хижий птах, який має темно-буре оперення і міцний дзьоб з гачком донизу на кінці”; *подорожник* (VI 754) “невеликий північний птах ряду горобиних”; *подоріжник* (ЕСУМ II 112) “жайворонок чубатий, посмітюха”; *покропивник* (СЗН I 42) “чорноголова славка, ольшанка”; *пояружник* (42); *поплітник* (42); *повідник* (ДолГов 115) “коловодник” (<*вода*); *припутник* (ІвШ II 35); *поплоток* (42); *коловодник* (Гр II 270) “птах, який живе біля води”; *коловодичник* (МатГуц 82) “те саме”, *колопенник* (ГГ 291) “рід горобця”; *колопниник* (МатГуц 82) “те саме”. Деривати з морфемним комплексом **коло-...-ник** уживаються переважно в гуцульських говірках.

8. Значення істоти, яка перебуває нижче, під чимось, названим мотивуючим словом, мають похідні з конфіксами **під-...-ник**, **під-...-ок**, **під-...-ець**, **під-...-н(я)**, **під-...-ниц(а)**, **під-...-иц(а)**, **під-...-к(а)**, **під-...-ј(а)**, **під-...-івк(а)**, **під-...-в**, **під-...-в(а)**.

Форманти **під-...-ник**, **під-...-ок**, **під-...-ець**, **під-...-н(я)** творять переважно орнітологічні найменування: *підплітник* (Гр III 176) “берегуля, стриж”; *підстрішник* (СЗН I 42); *підкропивник* (41) “орн. волове очко”; *підкоришник* (41); *підбережник* (41); *підбережок* (41); *підкаменець* (Гр III 166); *підбороздня* (160) “луговий жайворонок” (<рос. *борозда*). Афікс **під-...-ник** виокремлюється також у застарілому *під’яремник* (Ум-С 697) “під’яремна тварина”

(<ярмо, під ярмом, під'ярмний, у випадку прикметникової мотивації – це суфіксальний іменник) та діалектному *підстіжник* (Поч 5) “миша польова”.

Сюди ж відносимо назви птахів жіночого роду з конфіксами **під-...-ниц(а), під-...-иц(а), під-...-к(а)**: *підколосниця* (СЗН I 41); *підгорлиця* (Гр III 163); *підбережка* (158) та середнього з формантом **під-...-ї(а)**: *підкіп'я* (Дейн 69) “літне курча періоду жнив, яке народжується під копою” (порівняйте: *підкіпки* (Чаб III 116) “пташенята, що виводяться в жнива”).

Афікси **під-...-івк(а), під-...-к(а), під-...-о, під-...-в(а)** творять іхтіологічні назви: *підустівка* (Гр III 83); *підуст* (83); *підустка* (СЗН II 107); *підуства* (107) (<устя (ріку)). Згадані деривати – однокореневі словотвірні синоніми, що різняться граматичним значенням роду. Іменники *підустка, підустівка, підуства* можна розглядати і як суфіксальні утворення жіночого роду від чоловічого *підуст*.

Конфікс **під-...-анк(и)** входить у структуру діалектного множинного *підплучанки* (О II 70) “бики коло плуга”.

9. Значення істоти, що знаходиться позаду того, що називає мотивуюча основа, має поодинокий діалектний іменник з конфіксом **за-...-ок**: *залубок* (О I 275) “шашіль” (<луб “кора з липи та деяких інших дерев”).

Основна маса дериватів, об'єднаних просторовою семантикою, називають тварин за місцем знаходження.

Конфіксальні деривати, що позначають назви тварин, становлять досить розгалужену з семантичного погляду групу, яка відзначається багатством свого складу. Усі вони – продукт живого народного мовлення. У XIX-XXI століттях зоологічні найменування трапляються головню в діалектному мовленні, хоча деякі похідні через діалекти потрапили в літературну мову.

Конфіксальні зооніми, становлячи порівняно невеликі в кількісному плані групи похідних, надзвичайно строкаті в плані словотвірної будови. Вони творяться за участю великої кількості конфіксів, що складають цілісну систему, кожен елемент якої виконує визначену йому функцію, яка полягає в реалізації певних словотвірних значень. Використання кожного афікса зумовлене існуванням різних семантичних відтінків у межах певних типів лексико-словотвірних значень, а також певними стилістичними, фонологічними та граматичними причинами.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

Бат	Верхратський І. Говір Батюків // ЗНТШ. – Т. XV. – Львів, 1912. – 308 с.
Верх	Верхратський І. Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів // ЗНТШ. – 1899. – Т. XXX. – 114 с.
ГГ	Гуцульські говірки. Лінгвістичні та етнолінгвістичні дослідження / Відп. ред. Закревська Я.В. – Львів, 2000. – 364 с.
Гр	Словарь української мови: У 4 т. / Збір. ред. журн. “Києв. старина”. Упорядковував, з дод. власн. матеріалу, Б.Грінченко. – К., 1907 – 1909.
Д	Дубровський В. Словник Українсько-московський. 5 вид. – К.: Рідна мова, без року. – 361 с.
Дейн	Дейниченко Н.П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі “Українська діалектологія” (Метод. поради). – Суми, 1984. – 120 с.
ДзПА	Дзєндзелівський Й.О. Програма для збирання матеріалів до лексичного атласу української мови. – К., 1984. – 308с.
ДолГов	Верхратський І. Про говір долівський // ЗНТШ. – Т. XXXV – XXXVI. – Львів, 1900. – С. 1 – 127.
ІвШум	Іваницький С., Шумлянський І. Російсько-український словник: У 2 т. – Вінниця: Нова друкарня Пойлішер, 1918. – Т.І. – 266 с. Т.ІІ. – 250 с.
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови / За ред. Л.С. Мельничука: У 7 т. – Т. 1-5. – К.: Наукова думка, 1982-2006.
Корз	Корзонюк М.М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика: Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
Кур	Куриленко В.М. Ареальна характеристика тваринницької лексики Полісся // Структура й розвиток українських говорів на сучасному етапі. XV Республіканська діалектологічна нарада: Тези доп. і пов. – Житомир, 1983. – С. 47-48.
МатГуц	Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород: Ужгор. нац. ун-т, 2005. – 266 с.
Матів	Матіїв М.Д. Словник гідронімів басейну ріки Стрий. – Київ-Сімферополь: Кримське навч.-пед. держ. вид-во, 1999. – 96 с.

О	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч.І. – 495 с. Ч.ІІ. – 515 с.
ПУРС	Савченко Л. Практичний українсько-російський словник. – К.: Книгоспілка, 1926. – 272 с.
СгТ	Сабалдир Г.О. Словник сільськогосподарської термінології. (Проект). – Харків – К.: Вид-во Українська радянська енциклопедія, 1933. – 392 с.
СЗГ II	Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок. У 2-х томах. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ “Вежа” Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2000.
СЗН I	Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. – Част. I. Назви птахів. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 64 с.
СЗН II	Шарлемань М., Татарко К. Словник зоологічної номенклатури. – Част. II. Назви хребетних тварин. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1927. – 124 с.
СЗН III	Щоголів І., Паночіні С. Словник зоологічної номенклатури. – Част. III. Назви безхребетних тварин. (Проект). – К.: Держ. вид-во України, 1928. – 186 с.
Сизько	Сизько А.Т. Словник діалектної лексики говірок сіл південносхідної Полтавщини. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1990. – 100 с.
СУМ	Словник української мови: У 11 т. / І.К.Білодід, А.А.Бурячок, Г.М.Гнатюк та ін. / Гол. ред. І.К.Білодід. – К.: Наукова дум-ка, 1970 – 1980.
Ум-С	Уманець М., Спілка А. Словарь російсько-український: У 2 т. – Львів: Друкарня тов. ім. Шевченка, 1893. – Т. I. – 270 с. Т. II. – 286 с.
УРС 1926	Ніковський А. Українсько-російський словник. – К.: Вид-во “Горно”, 1926. – 864 с.
Чаб	Чабаненко В.А. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: У 4 т. – Запоріжжя: ЗДУ, 1992.
Яв	Яворницький Д. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1919. – Т. I. – 342 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Білоусенко П.І., Кучеренко Л.І., Стовбур Л.М. До питання про конфіксальне словотворення // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки. – 2001. – №3. – С. 32–36.
2. Булаховский Л.А. Славянские наименования птиц // Булаховський Л.А. Вибрані праці у 5-ти томах. Т. III. Славістика. Російська мова. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 189–299.
3. Дейниченко Н.П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі “Українська діалектологія”. Методичні поради. – Суми, 1984. – 120 с.
4. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стовбур. – Запоріжжя – Кривий Ріг, 2010.
5. Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова в русском языке // Русский язык в школе. – 1970. – № 4. – С. 83–88.
6. Янко-Триницкая Н.А. Наименование лиц женского и мужского рода // Развитие словообразования современного русского языка / Под ред. Е.А.Земской, Д.Н.Шмелева. – М.: Наука, 1966. – С. 167 – 210.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Воропай – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А.С.Макаренка.

Наукові інтереси: дериватологія, культура мови, соціолінгвістика.

ЦВЕТОЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЕ: РАЗВИТИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Виктория ГОРЛАЧЕВА (Запорожье, Украина)

Стаття присвячена розгляду кольоропозначень у сучасній рекламі. Здійснена спроба проаналізувати зміни та особливості функціонування зазначеної кольоролексики в полікультурному просторі. Кольоропозначення відображають прототипні моделі визначення кольорів слов'янської культури та їх трансформацію під впливом запозичених мовнокультурних кодів.

Ключові слова: реклама, кольоропозначення, колірний прототип, соціокультурний досвід, лексичне значення, маніпуляція, запозичення.

The article deals with color terms in modern advertisement. There is an attempt to analyze development and functioning of color term system in polycultural space. The color terms reflect prototype models of color naming in Slavic culture and their transformations caused by foreign lingual cultural codes.

Key words: advertisement, color term, color prototype, cultural awareness, lexical meaning, manipulation, borrowing.

Широкое применение категории цвета в практической деятельности человека свидетельствует о формировании особого цветового пространства в пределах языковой картины мира. Реклама как вид практической деятельности человека обладает набором цветовых номинаций, созданных и функционирующих в соответствии с культурно-историческими традициями и психолінгвістическими факторами восприятия цвета, а также современными тенденциями цветоопределения. Изучение формирования цветовых понятий и фиксаций этих перцептивно-когнитивных образов в языковой форме рекламы давно

привлекает внимание ученых (Василевич А.П. [1], Кулько О.И. [3], Печенникова Л.В. [5], Ус Ю.Н. [7] и др.).

Современная русскоязычная реклама во многом развивается под влиянием иноязычных канонов, это обусловлено активными социально-экономическими и культурными связями носителей русского языка с представителями других языковых коллективов, широким распространением рекламы американских и западноевропейских товаров, значительным авторитетом английского и французского языков в сфере индустрии моды. Создатели рекламы используют лишь часть общеязыковых цветообозначений русского языка, руководствуясь критериями доступности, информативной содержательности, яркой образности отобранных единиц. Частотность употребления общеязыковых названий отдельных цветовых признаков в рекламе свидетельствует о трансформации прототипных представлений славянской культуры под воздействием западноевропейских канонов. Например, по утверждению А.Х. Мерзляковой, в национальных цветовых картинах мира существуют различия эталона-прототипа желтого цвета: «В русском языке это цвет яичного желтка, спелых злаков и золота, в английском языке «эталонными» носителями признака являются золото, лимон, во французском – это цвет золота, шафрана, соломы и меда» [4: 206]. В рекламе лексемы *золотой / золотистый* выступают наиболее востребованными названиями признака «желтый». 40 % отобранных нами цветообозначений содержат эти лексемы или их дериваты: *золотая пшеница, Золотой бархат, Золотистое шампанское, чистое золото* – цвета декоративной косметики. Это объяснимо непосредственной связью желтого цветового показателя с золотом для носителя русского языка. Так, в Словаре *желтый* определяется как «цвет песка, золота» [6: 65]. В русскоязычной рекламе солнце также выступает эталоном желтого цвета: «*Лучезарная! Когда солнца не видно, надевай желтый топ и вязанный кардиган и дари тепло окружающим*» (Лиза. – № 3 / 2010, 6 января, с. 7). Цветообозначение *солнечный* самостоятельно функционирует в рекламе как название желтого цвета, например, «*Сумка солнечного цвета – идеальный вариант для лета*» (Mini, 2010, август). Однако наряду с указанными названиями желтого цвета, активно употребляются единицы *лимонный, медовый, шафрановый*, в то время как почти исключены отсылки к прототипу «яичный желток».

Важным является и то, что вопрос о максимальном количестве сегментов цветового поля в отдельно взятом языке и его рекламном дискурсе остается дискуссионным. Так, например, в русском языке основных цветообозначений не одиннадцать, а двенадцать: цветообозначение *голубой* носителями языка воспринимается как основное, хотя оно семантически близко цветообозначению *синий*. Такая дифференциация «синий – голубой» характерна только для славян, но в других культурах, а соответственно и языках, зафиксировано бытование двух цветовых признаков в пределах одной категории. Таким образом, для носителя русского языка разграничение цветовых оттенков с помощью лексем *синий / голубой* было и остается принципиальным, но во многих индоевропейских языках (английский, французский и др.) отдельного цветообозначения для номинации светло-синего признака не существует (например, *pale blue, light blue*). Под влиянием зарубежных канонов в русскоязычной рекламе функционируют цветообозначения четко не разграничивающие перцептивно-когнитивные образы *синий / голубой*, например, *темно-небесный, джинсовый, Кристальная вода, небесная синь, Океан*.

В современной рекламе функционирование общеязыковых цветообозначений нередко связано с применением аллюзий, актуализацией значений нескольких лексико-семантических вариантов одного слова для раскрытия ассоциативно-цветовых образов носителей русского языка. Использование аллюзии призвано оригинально подавать информацию о цвете рекламируемого, например, характеризуя цвет одежды, маркетологи обращаются к сказочным аллюзиям (цитате из сказки А.С. Пушкина – «*Кто на свете всех белее...*», имени героини сказки – «*Красная Шапочка*»).

Названия художественных произведений или известные литературные высказывания также выступают «цветными» заголовками («*Белая гвардия*» (реклама белых сапог; Лиза. – № 8 / 2010 (12 февраля), с.8); «*Луч света! Полосатый джемпер и юбку-карандаш из велюра обыграй ярким желтым кардиганом*» (Лиза. – № 3 / 2010 (6 января), с.5). Часть заголовков

представлена цитатами из широко известного, узнаваемого песенного материала, который включает общеязыковые цветообозначения, например, «*Сиреневый туман. Лиловое платье с рукавами-фонариками и воланами*» (Joy. – № 4 / 2010, с.118). Аллюзия раскрывает смысловую связь «солнце – желтый цвет»: «*Солнце мое...*» – фраза из песни выступает заголовком рекламного сообщения («*Солнце мое... Жизнеутверждающие желтые оттенки снова в центре внимания мировых дизайнеров. Сделай их главным акцентом наряда*» (zakaz@otto-shop.com.ua)).

Известная фраза может быть изменена: «*Где-то на белом цвете... Составь сдержанный и элегантный комплект на каждый день – выбери белое платье и вязаный кардиган в полоску*» (Лиза. – № 21/ 2010 (14 мая), с.6), «*Вогнали в красный*» (Лиза. – 10/2010 (26 февраля), с.6). Проанализировав русскоязычные рекламные сообщения, мы отметили также «цветные» заголовки-аллюзии «*Люди в черном*», название фильма (Лиза. – № 52 / 2009, с.7); «*Партия зеленых*» (Лиза. – № 16 / 2010 (9 апреля), с. 5); «*В розовом свете*» (Лиза. – №13 /2010 (19 марта), с.5); «*Силы небесные!*» (Лиза. – № 17 / 2010 (16 апреля), с.6) и др. Следовательно, в большинстве случаев аллюзии направлены на актуализацию информационных блоков социокультурного опыта русскоговорящих покупателей. Опора на социокультурный опыт группы покупателей позволяет реализовать манипулятивный потенциал рекламного сообщения.

Поиск нестандартных форм определения цвета рекламируемого способствует появлению новых видов цветообозначений. Оценивая ведущие тенденции в формировании цветового словаря рекламы, исследователь А.П. Василевич зафиксировал основные способы пополнения русскоязычной рекламной цветолексики: «С одной стороны, бурно развиваются лексические сочетания типа агрессивный красный, монастырский белый, лиловый шик, сиреневая элегия. С другой стороны, все большее распространение получают сочетания, связанные с собственно цветом лишь чисто ассоциативно (Багамы, восточный сад, поляна Куинджи)» [1: 52].

Использование авторитета известного человека маркетологи признают успешным приемом привлечения внимания покупателя. В современном мире как американские, западноевропейские, так и знаменитости стран СНГ вовлечены в рекламный процесс. Известные люди рекламируют всевозможные товары и услуги. Следствием такой тенденции стало появление и активное функционирование цветообозначений – имен собственных. Имя собственное в данном случае выступает прецедентной единицей. По утверждению современных исследователей, «прецедентные феномены – мощное средство воздействия на адресата, они помогают переформатировать картину мира, имеющуюся у адресата. Прецедентные феномены задают определенную систему ценностей и антиценностей, которые в той или иной мере регулируют поведение представителей национально-лингвокультурного сообщества» [2: 38].

Часто цветообозначениями становятся имена персонажей искусства. Например, мы отметили цветообозначения *Ромео и Джульетта* (розовый и бронзовый цвета теней для век), *Тельма и Луиза* (розовый и черный). Эти имена были известны задолго до XX века, но во многом стали популярными в наше время благодаря современному театру, кинематографу, мультипликационным проектам. Среди известных киногероев, имена которых успешно используют в качестве цветообозначений, присутствуют *Луис и Кларк* – фиолетовый и серый цвета, *Бонни и Клайд* – сиреневый и ярко-голубой, *Кейт и Лео* – фиолетовый и неяркий голубой. Материалом для создания рекламного цветообозначения могут становиться не только имена влюбленных, например, *Бетмен и Робин* – светло-серый и ярко-голубой цвета.

Имена героев популярных американских мультипликационных фильмов маркетологи также привлекают, создавая рекламную цветолексику: *Гомер и Мардж* (бирюзовый и серебристый) – персонажи проекта «Симпсоны»; *Алладин и Жасмин* (желтый и коричневый) – персонажи мультфильма «Алладин». Популярность и узнаваемость персонажей, «дающих» имя цветообозначению, «повышает статус» колерного образца рекламируемой продукции. Но в таком случае прецедентное имя и собственно цветовой признак не имеют четких смысловых связей – *Тарзан и Джейн* (желтый и зеленый цвета). Подвергая кросс-

культурному аналізу заимствованное цветообозначение, копирайтер может вносить коррективы в соответствии с этнокультурным базисом покупателя, носителя русского языка. Вместе с заимствованным цветообозначением *Snow Princess* (Снежная Принцесса) применен русский эквивалент *Снежная Королева*. Эта единица ассоциативно связана с белым цветом, к тому же она мотивирована названием известной детской сказки, поэтому более близка представителям русскоговорящего общества.

В большинстве случаев, определяя цвет рекламируемого, маркетологи обращаются к именам героев зарубежной культуры, например, *Белоснежка* и т.д. Данные, полученные в ходе нашего исследования, подтверждают актуальность цветообозначений – антропонимов из сфер «художественная литература» (*Снежная королева* – серо-голубой, *Мальвина* – ярко-голубой), «фольклор» – (*Золушка* – желтый, *Лесная Фея* – зеленый), «кино и мультфильмы» (*Бонни и Клайд*, *Женщина-Кошка*), «известные люди» – *Аврил* – светло-розовый, *Гвен* – фиолетовый, *Орlando* – розовый, *Ферджи* – розовый (Ог., 2008, № 1). Значительное количество цветообозначений-антропонимов непонятно покупателям. Это связано с непосвященностью русскоговорящего человека в вопросах иностранного шоу-бизнеса и отсутствием этапа кросс-культурного анализа текстов международной рекламы.

Собственно русские цветообозначения не всегда, по мнению маркетологов, в силах создать привлекательный образ рекламируемой продукции, поэтому часты случаи использования заимствованных лексических единиц (прямые заимствования цветообозначений, их транслитерации, а также заимствованные деривационные модели).

Интересным примером заимствования в сфере цветообозначений является лексема *хаки*: «ХАКИ, неизм. (< хинди, букв. «цвет грязи, земли») 1. неизм. Серовато-зеленый с коричневым оттенком, защитный» [8: 428]. Лексема *хаки* первоначально была усвоена английским языком (название цвета полевой формы английских солдат), а позже утвердилась в других языках [9: 120]. Активное функционирование лексемы *хаки* обусловлено своеобразной модой на данный цвет, несмотря на его относительную новизну, это цветообозначение прочно закрепилось в рекламном цветословаре: «*Карандаш цвета хаки Le Crayon Yeux оттенка khaki dore 68 (ок. 250 грн.) используй вместо теней для век*». (Joy. – 2010 (июнь), с. 75).

Наряду с лексемой *хаки* в современной русскоязычной рекламе активно функционируют цветообозначения *защитный*, *камуфляжный* как аналоги заимствованной лексемы, например, «*Стильный марш. Актуальные сегодня камуфляжные оттенки помогут создать женскую интерпретацию армейского образа, если составить ансамбль из сарафана с абстрактным узором (около 1100 грн.) и пиджака защитного цвета*» (Лиза. – № 11 / 2010, с.5). Если армейская этимология заимствованной лексемы известна не всем носителям русского языка, то в случаях употребления цветообозначений *защитный* / *камуфляжный* обязательно присутствует отсылка к армейской теме. Это отражено сферой употребления лексем: цветообозначение *хаки* выступает в рекламе декоративной косметики, текстиля, аксессуаров, отделочных материалов, а лексемы *защитный* / *камуфляжный* употреблены в рекламе текстиля и отделочных материалов.

Таким образом, в условиях функционирования в поликультурном пространстве рекламная цветолексика представляет собой разнородную систему названий цвета, среди которых присутствуют русскоязычные лексические единицы, обыгрываемые копирайтерами благодаря обращению к социокультурному опыту русскоговорящего покупателя, а также заимствованные единицы, отражающие особенности фиксации цветовых образов в языках-источниках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Василевич А.П. Цвет и названия цвета в русском языке /А. П. Василевич, С. Н. Кузнецова, С. С. Мищенко. – М.: URSS, 2005. – 289 с.
2. Красных В.В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В.В. Красных. – М., 2003. – 322с.
3. Кулько О.И. Колоративы и обозначения цвета в рекламе / О. И. Кулько // Русская и сопоставительная филология: состояние и перспективы: Междунар. науч. конференция, посвященная 200-летию Казанск. ун-та (Казань, 4-6 октября 2004): Труды и материалы; под общ. ред. К. Р. Галлиулина. – Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2004. – С. 224 – 225.
4. Мерзлякова А.Х. Типы семантического варьирования прилагательных поля «Восприятие»: (На материале английского, русского и французского языков) / А.Х. Мерзлякова. – М.: УРСС, 2003. – 352 с.

5. Печенникова Л. В. Цветообозначения в рекламном дискурсе: На материале англо-американской и российской рекламы предметов быта: дисс. ... канд. филол. наук:10.02.19 / Печенникова Л. В. – Саратов, 2006. – 264 с.
6. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – М.: «Изд-во «Мир и образование», 2007. – 640с.
7. Ус Ю.Н. Семантические типы цветообозначений современных русского и немецкого языков (на материале текстов рекламы) / Ю.Н. Ус // Матеріали міжвузівської наукової конференції молодих учених «Актуальні дослідження іноземних мов і літератур» 13–14 лютого 2003 р. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – С. 298-300.
8. Успенская И.Д. Современный словарь несклоняемых слов русского языка: около 3000 слов / И.Д. Успенская. – М.: Астрель.: АСТ, 2009. – 474 с. – (Современный словарь).
9. Maerz A., Paul M. R. A Dictionary of color. – New York, 1950. – 326 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Горлачова – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземної мови професійного спілкування Запорізького національного технічного університету.

Наукові інтереси: антропокультурна лінгвістика, кольоролінгвістика, мовна складова реклами.

РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ МЕХАНІЗМУ РАДИКАЛЬНОЇ РЕІНТЕРПРЕТАЦІЇ: КЛАС СЛІВ-КВАНТИФІКАТОРІВ

Ірина ГРАЧОВА (Вінниця, Україна)

У статті постулюється концепція Д.Лайтфута щодо механізму радикальної реінтерпретації мовних одиниць. Плаваюча позиція є однією із основних дистрибуцій слів-квантифікаторів, що дозволяє виокремити їх в окремий лексико-граматичний клас.

Ключові слова: радикальна реінтерпретація, плаваючі квантифікатори.

The article is dedicated to D.Lightfoot's radical reanalysis concept of linguistic units. The floating distribution is a diagnostic feature which helps to identified them as a separate lexico-gramatical class.

Key words: radical reanalysis, floating quantifiers.

У лінгвістичній літературі й досі є актуальним питання частиномовних класифікацій. Семантичні, морфологічні й синтаксичні характеристики, які виокремлюють квантифікатори в самостійний клас на фоні інших частин мови, виявилися недостатньо чіткими, що й зумовлює дискусійність їхнього частиномовного статусу в традиційних граматиках. Ці одиниці часто відносять до кількісних числівників, неозначених займенників, прикметників та детермінативів. Зазначимо також, що засади вітчизняної традиційної граматики почасти є недостатніми для повного розкриття генези слів-квантифікаторів, і тому вважаємо доцільним звернутися до інших граматичних парадигм, зокрема генеративної, що обумовлює **актуальність** дослідження зазначених одиниць. **Метою** статті є з'ясування особливостей класу слів-квантифікаторів виходячи з положень генеративної граматики. Отож, **завданням статті** є розкрити дію механізму радикальної реінтерпретації мовних одиниць та виокремити клас слів-квантифікаторів.

Категорія кількості належить до базових категорій людської свідомості, є однією з універсальних категорій людства. Вона є предметом дослідження з часів Аристотеля, який перший надав їй визначення та становить об'єкт багатьох наукових дисциплін, зокрема, математики, логіки, філософії та інших. У мові ця категорія отримує своє вираження різноманітними граматичними та лексичними засобами і представлена низкою значень; у лінгвістиці вона виступає в опозиції двох протилежних понять: означена кількість – неозначена кількість. Оскільки об'єктом дослідження став клас слів-квантифікаторів, який позначає недиференційовану, точно не визначену сукупність, то нас цікавить лише неозначена кількість.

Мовна діакронія – це послідовність синхронних станів, які пов'язані між собою різними проявами еволюційної динаміки. Глибинний системний стан мови епохи розкривається, коли ми зіставляємо його зі станом наступних епох. Отже, історія мови – це великий експериментальний полігон, на якому здійснюються тенденції, які є вираженням внутрішньої суті усіх складових частин мови [3: 38]. Саме тому неодноразово виникало питання, чи можна визначити загальну тенденцію в історичній перебудові мовної системи, яка послідовно проявляється в усіх періодах її історії.

У вивченні проблематики історичного розвитку граматичної системи англійської мови В.М.Ярцева припускала існування двох напрямів: поступального й спіралеподібного. Перший, це – “система в русі”, але при цьому досліднику слід враховувати різноманітність

конкретних умов її функціонування (локальне, соціальне та жанрово-стильове варіювання граматичних структур). Можливий також ж є спіралеподібний розвиток, коли конструкції, які існували в давній період і потім зникли, знову проявляються на певному витку історії [4: 107].

У 90-і рр. минулого століття В.М.Ярцева слушно акцентувала увагу дослідників на недосконалості процедурного апарату, використовуваного в історичних студіях, називаючи їх “цитаделлю младограматизму” [4: 108]. Слід підкреслити, що в лінгвістиці ХХ ст., коли відбулася переорієнтація уваги дослідників з одних об’єктів дослідження на інші, від слова до речення, посилений інтерес виникає як до синтаксису сучасних мов, так і минулих їх станів. Новий спалах зацікавленості у сфері історичних досліджень виявив певні недоліки в методиці й техніці синтаксичних реконструкцій індоєвропейських мов, а також поясненні дії основних механізмів мовних змін, що вимагало пошуку нових теоретичних засад і принципів [10: 155; пор. також: 9; 12 та ін.].

Безперечно, що генеративна теорія посідає особливе місце в науці про мову ХХ ст., як і в історії мовознавства в цілому, свідченням чого може бути колосальна кількість літератури і коментарів до праць самого Н.Хомського та його послідовників. Він найбільш цитований із сучасних лінгвістів – чотири тисячі цитат із його праць, написаних протягом 1980 – 1992 років, зареєстровані в *The Arts and Humanities Citation Index*. Отже, основна рольова модель теоретичної лінгвістики ХХ ст. відводиться двом парадигмам – Л. Блумфілда та Н. Хомського [1: 34].

Зазначимо, що певних успіхів у розпрацюванні теорії розвитку мовних систем, у тому числі поясненні синтаксичних змін, було досягнуто в генеративній граматиці, згідно з концептуальними засадами якої фокус уваги дослідника зосереджений на синтаксичних структурах, недоступних прямому спогляданню (*underlying structures*). Це зумовило також певні зрушення в розв’язанні таких проблем, як частиномовні (=лексико-граматичні) категорії, внесло ясність у розуміння мовного поняття кількості. Якщо для дескриптивних досліджень числівник був свого роду “пасинком”, то в генеративній школі він став “улюбленим дитям” [2: 28]. Представники генеративного напрямку, докладно й усебічно аналізуючи слова-квантифікатори в процесі породження речення, виокремлюють числівники з групи квантифікаторів та зазначають їх категоріальну несумісність [6: 221].

Теорія розвитку мовних систем Д.Лайтфута дозволила подивитися на проблему становлення й розвитку слів-квантифікаторів під новим кутом зору [10; пор. також: 8 та ін.]. Його принцип прозорості (*The Transparency Principle*), зокрема, ґрунтується на тому, що нівелювання надмірної непрозорості синтаксичних структур є тим чинником, який пояснює дію механізму радикальної реінтерпретації (*англ. reanalysis*), метою якого є можливість прогнозування цих змін [10: 122-124; пор. також: 11; 13]. Реінтерпретацію визначають як механізм, що спричиняє зміну структури, яка лежить в основі синтаксичної моделі (= глибинної структури), і яка не супроводжується прямою, безпосередньою модифікацією поверхневої структури [8: 50]. Генеративна теорія тлумачить реструктуризацію, або радикальну реінтерпретацію, мовних одиниць як зміни раптового характеру, що відбуваються в ментальних граматиках певних поколінь [Лайтфут 1979].

В останні десятиліття ХХ ст. механізм реінтерпретації широко використовують для виявлення змін, що відбуваються на певних ділянках граматичної підсистеми різних за типологічною будовою мов, у тому числі неіндоєвропейських. У вітчизняній лінгвістиці цю теорію використовує І.Р.Буніятова в контексті пояснення еволюції гіпотаксису в германських мовах [1]. Відповідно до концепції Д.Лайтфута, реінтерпретацію слід розглядати як взаємодію в ментальних граматиках попередніх та наступних поколінь, які узгоджуються з новими даними. Внаслідок невідворотного узгодження граматики наступних поколінь мовців стають більш маркованими, що спричиняє певний рівень складності поверхневих форм висловлень, і тому виникає потреба в їх переосмисленні (=реінтерпретації). Ступені маркованості визначаються теорією граматики, і у цьому розумінні вона відіграє причинову роль в історичній реінтерпретації [10]. Уведення в лінгвістичний обіг поняття радикальної реінтерпретації пов’язано з названим вище принципом прозорості, який відкриває певний рівень непрозорості та пояснює, за яких умов реінтерпретації відбуваються [10: 101-123].

Відповідно до положень генеративної теорії, синтаксичні зміни відбуваються як результат аналогії, в основі якої лежить реінтерпретація або реграматизація давніх поверхневих структур, що нівелює колишні відмінності і створює нові. Більшість генеративістів ґрунтують свої припущення на процесі засвоєння дитиною рідної мови (L1). Цей процес відбувається шляхом закладання в мозок набору правил, які вона використовує для породження та інтерпретації висловлень, тобто утворення її внутрішньої граматики. Глибинна структура, яка зазнає прямої дії з боку механізму реінтерпретації, містить інформацію стосовно: (I) складу конститuentів, (II) їхньої ієрархії, (III) категоріальної характеристики конститuentів (NP, VP) та (iv) їхньої когезії. З діахронних студій відомі приклади реінтерпретації кожного з наведених квантів інформації, зокрема, конститuentів та їхньої ієрархії [8: 61].

Назване явище підтверджується історією розвитку англійських слів-квантифікаторів. Наведемо класифікацію синтаксичних дистрибуцій протоквантифікаторів, запропоновану в річиші названої концепції: а) предномінативна (pronominal), б) предетермінативна (predeterminer), в) постномінативна (postnominal), г) структурно представлена з іменником у родовому відмінку (with a modified noun in the genitive case), д) плаваюча (floating), е) номінативна (nominal) [10: 169].

Окремої уваги заслуговують квантифікатори, які в лінгвістиці отримали назву **плаваючі (floating)**. Розглянемо дистрибуцію суб'єкта NP і квантифікаторів *all* і *both* у реченнях (1) – (4).

- (1) [**All** the girls] have bought the book;
- (2) [The girls] have **all** bought the book;
- (3) [**Both** my daughters] are studying linguistics;
- (4) [My daughters] are **both** studying linguistics.

Речення (1) – (4) є перифразами одне одного й отримують однакову інтерпретацію. У реченнях (1) та (3) квантифікатори (*all*, *both*) належать до структури NPs (*all the girls*, *both my daughters*), а в реченнях (2) та (4) квантифікатори *all* і *both* належать до NPs, але розташовані праворуч від суб'єкта. Квантифікатори, які відокремлені від своїх NPs, але належать до них, називають **плаваючими (floating) квантифікаторами** [7: 228]. Зв'язок між конститuentами речення можна подати у вигляді структурної схеми (див. рис. 1.1.):

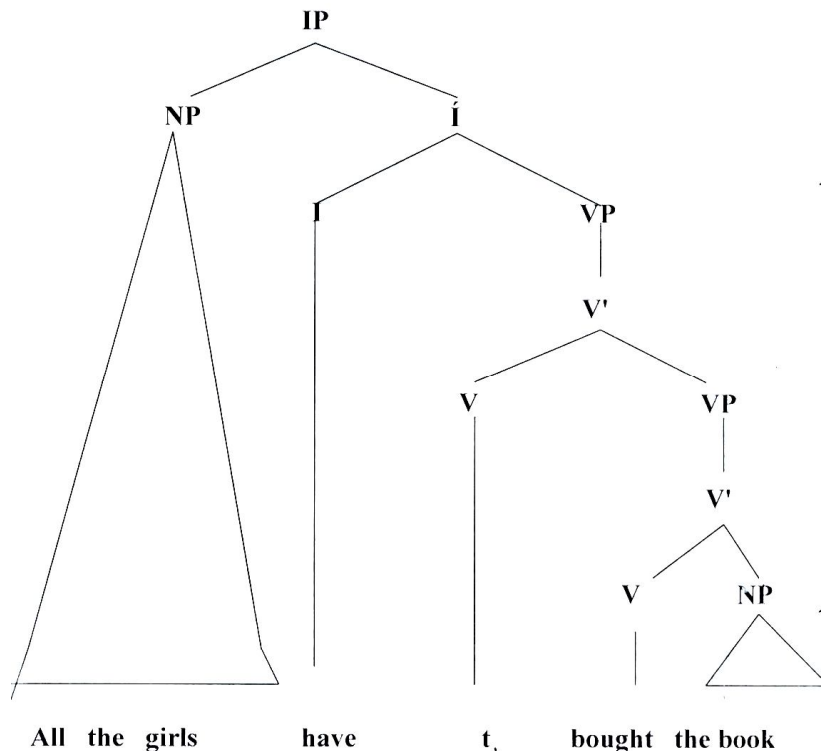

Рис. 1.1. Схема глибинної структури речення (1)

Коли ми модифікуємо структуру речення, тобто пересуваємо квантифікатор *all* праворуч, розмістивши його у постпозицію до *have* та препозицію до *bought*; внаслідок цього *all* приєднується до VP. Це породжує структуру, наведену в рис. 1.2:

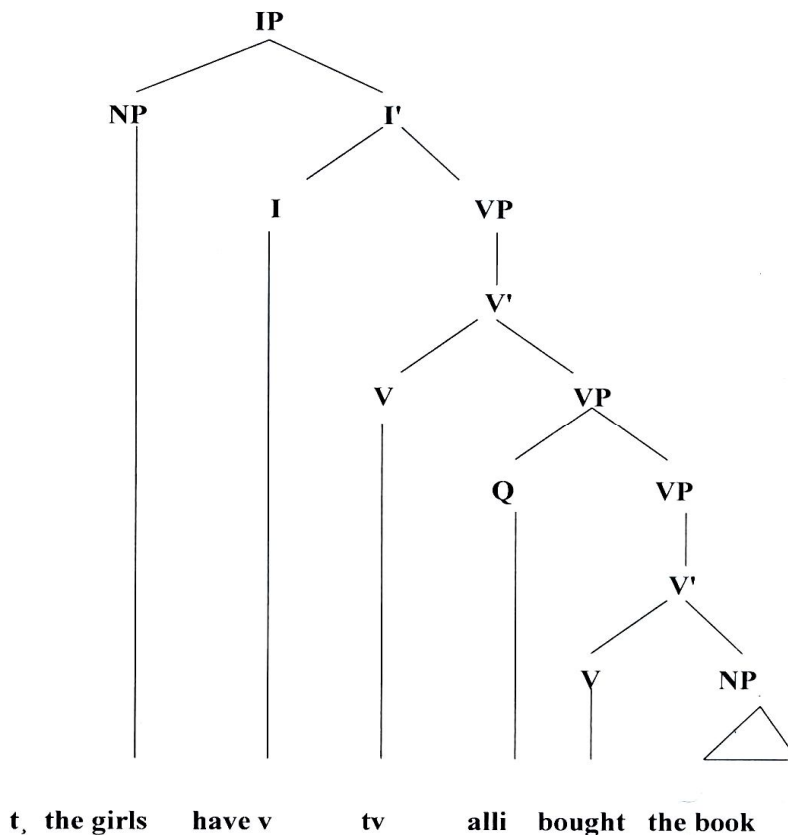

Рис. 1.2. Трансформаційна схема глибокої структури речення (2)

Аналогічна синтаксична позиція спостерігається в давньоанглійський період, особливо у випадку з протоквантифікатором *both*. Пор.:

- (5) *двн.-англ. Hit is Adame eall forgolden* (1, 756) – “Він, Адам, зараз усіх нагородить”;
- (6) *н.-англ. The books were all lost.*

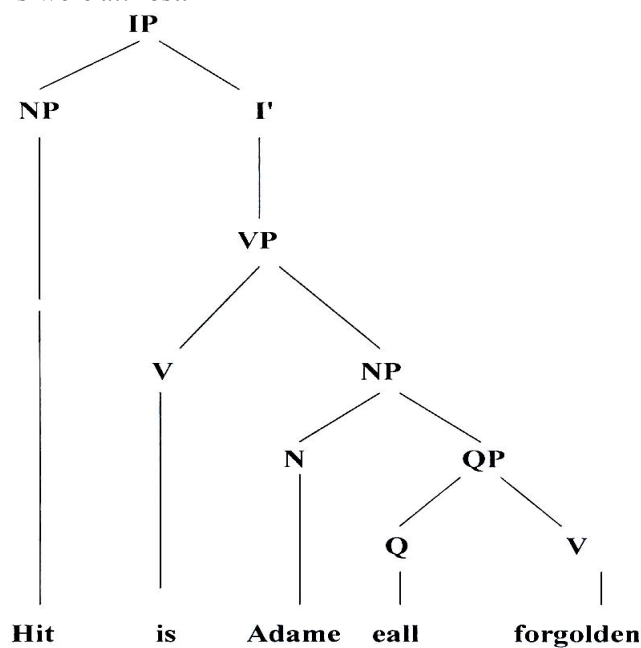

Рис. 1.3. Схема глибокої структури речення (5)

У контексті нашого викладу релевантним є правило плаваючих квантифікаторів (Quantifier Floating Rule), згідно з яким квантифікатори можуть бути пересунуті як у постномінативну, так і в позицію після допоміжного дієслова [10: 182-183]:

X [+univ] N (Aux) Y <oblig> 1 3 4 2 5
 <+pro>
 +pl

Це стосується лише універсальних квантифікаторів з іменником у множині:

a) all the men	the men all
b) both the men	the men both
c) every man	*(the) man every
d) each man	*(the) man each
e) ?	the men each
f) many men	* men many
g) much love	*love much

Назване вище є також облігаторним для іменників, які виражені займенниками. У давньоанглійській та середньоанглійській мові протоквантифікатор був у препозиції до займенника, зокрема, *all we* у порівнянні із сучасним *we all*. Пор.: (7) *ср.-англ. all heo wullet quellen* (2, 38) – “усі вони страху бояться”. Характерним є те, що в ранньонорманній мові це правило вже не діє і квантифікатори посідають постномінативну позицію до займенників. Це трапляється у період, для якого постулюється механізм радикальної реінтерпретації.

Отже, теоретичним підґрунтям нашого дослідження є концепція представника генеративного напрямку Д.Лайтфута щодо радикальної реінтерпретації. Цей механізм дозволяє пояснити, чому мовна система зазнає змін із плином часу, утворюючи такі категорії, як модальні оператори, квантифікатори та інші. Досліджувані одиниці так само зазнали категоріальних змін у результаті дії механізму радикальної реінтерпретації. З часом вони втратили властивості інших частин мови і виокремилися в категоріальний розряд завдяки своїм синтаксичним дистрибуціям.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Буніятова І.Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.). – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2003. – 327 с. – Бібліогр.: С. 289 – 327.
2. Жаботинская С.А. Когнитивные и номинативные аспекты класса числительных (на материале современного английского языка). – М.: Ин-т языкозн. РАН, 1992. – 216 с. – Бібліогр.: С. 197–212.
3. Задорожний Б.М. История языка и экстралингвистические факторы // Вопросы языкознания. – 1975. – №1. – С. 27-38.
4. Ярцева В.Н. Проблемы исторической грамматики: соотношение синхронии и диахронии // Филологические науки. – 1997. – №6. – С. 107–115.
5. Carden G. English Quantifiers: Logical Structure and Linguistic Variation. – N.Y.: Academic Press, 1976. – 108 p.
6. Haegeman L., Gueron J. English Grammar. A Generative Perspective. – Malden: Blackwell Publishing, 1999. – 672 p.
7. Harris A., Campbell L. Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 488 p.
8. Lehman W.P. Historical Linguistics. – L.; N.Y.: Routledge, 1992. – 338 p.
9. Lightfoot D. Principles of Diachronic Syntax. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – 430 p.
10. Lightfoot D. The Development of Language: Acquisition, Change, and Evolution. – Oxford: Blackwell Publishers, 1999. – 287 p.
11. Traugott E. The History of English Syntax. A Transformational Approach to the History of English Sentence Structure. – N.Y.: Holt, Rinehart & Winston, 1972. – 216 p.
12. Wren C.L. The English Language. – L.: Methuen and Co.Ltd, 1960. – 224 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Genesis– <http://www.georgetown.edu/labyrinth/library/oe/texts/a1.1.html>.
2. Laymont. Brut. – University of Virginia Library Electronic Text Center. – <http://www.etext.virginia.edu/mideng/browse/LayBruC.html> – 838 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Грачова – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології Вінницького державного педагогічного університету.

Наукові інтереси: проблеми лексичної семантики.

СЕМАНТЕМА И ПОЗИЦИЯ НОМИНАЦИИ

Роман ЗАБАШТА (Симферополь, Украина)

Стаття присвячена характеристиці основних особливостей одиниці номінативної системи – семантемі та визначенню параметрів опису позиції номінації як категорії функціональної семантики.

Ключові слова: функціоналізм, картина світу, підсистема номінації, семантема, сема, позиція номінації, умови функціонування, прагматична сфокусованість.

Article is devoted to characterizing the main features of the nominative unit system – semanteme and to finding parameters on describing a nominative position as a category of functional semantics.

Key words: functionalism, world picture, nominative subsystem, semanteme, seme, position of nomination, conditions of functioning, pragmatic focus.

Исследованию позиционных чередований посвящено большое количество работ по фонологии и словообразованию (прежде в трудах И.А. Бодуэна де Куртенэ, Н.В. Крушевского и представителей Пражского лингвистического кружка), однако номинативная подсистема естественного языка в данном аспекте практически не изучалась. Подобная традиция сохранялась и в советском языкознании, где под вариантностью лексических единиц понималось либо лексико-семантическое варьирование отдельного слова, либо существование у лексемы дублетных форм. В 2001 году в одной из своих статей московский фонолог М.В. Панов обратит внимание на необходимость изучения позиционных чередований в лексике, в частности на такое отличие лексической позиционной мены от фонетической как обязательность [5].

Целью предлагаемой статьи являются характеристика основных особенностей единицы номинативной системы – семантемы и определение параметров описания позиции номинативной как категории функциональной семантики.

Лингвисты неоднократно отмечали, что универсальный для языка принцип избирательности наименования является частью эффективно работающего механизма информационного взаимодействия. Отношение между некоторым фактом А и именем Б всегда обусловлено противопоставлением «существенное – несущественное». Разумеется, с точки зрения порождающего речь субъекта. Выбор языковых средств осуществляется не столько по эксплицитным правилам, схемам или моделям, сколько по правилам выражения адекватного содержания, т.е. само появление этих правил, схем или моделей обусловлено комплексом пресуппозиций – социальными условиями общения, прагматическими установками порождающего речь и т.п. Таким образом, «среда» (А.В. Бондарко, А.Н. Рудяков), в которой и благодаря которой действует естественный язык, воздействует на его функциональную сторону.

На наш взгляд, именно ситуация информационного взаимодействия и интенции говорящего являются основными моментами функционального понимания процессов номинативной. Это означает, что исследование объекта, сущность которого заключается в его предназначении для человека, не может быть построено только на изучении внутреннего аспекта, в частности формы и значения, т.е. субстанциональных качеств. Однако значительно более разработанной стороной работ, посвящённых вопросам номинативной, является именно внутренний аспект номинативной (условно его можно представить как отношение «имя – факт»). Здесь можно вспомнить типологию номинативной В.Г. Гака, основы которой изложены в монографии «Языковая номинативная. Общие вопросы» (1977) [12]. Она базируется на 3-х основных компонентах:

- 1) на анализе значения (т.е. характера обозначаемого объекта),
- 2) на анализе смысла (т.е. внутренней форме наименования) и
- 3) на анализе объёма обозначаемого (т.е. собственно семантической стороны номинативной) [12: 239].

Однако несмотря на значительную разработанность структурно-семантических вопросов номинативной, менее изученным остаётся метасистемный аспект, «внешний» (при нём оказывается важным отношение «ситуация – именование»).

Исходный тезис о том, что одно и то же понятие можно выразить различными номинативными средствами, субстанционально тождественными друг другу (разная структура), но функционально тождественными (все они предназначены эксплицировать

сигнификат), позволяет сделать вывод о том, что лексема не является единицей номинативной системы языка. Говоря о том, что слово не единица, мы лишь утверждаем, что оно самостоятельно не способно обслуживать весь спектр номинативных предназначенностей системы средств выражения – высокоорганизованного инструмента, арсенала единиц именованя пользователя языка. Как отмечает Н.В. Ушкова, «наблюдение за формированием аналитических конструкций и функционированием их в речи позволяет утверждать, что языковая репрезентация концепта осуществляется в определенных случаях преимущественно аналитическим способом, а коммуникативное намерение говорящего нередко реализуется лишь в рамках сложной номинации аналитического типа» [11: 4]. Под концептом мы понимаем любой инвариант смысла, самостоятельную часть общенародной языковой картины мира, сигнификат, представляемый собственно лингвистической формой описания в виде набора сем. Что касается аналитического способа репрезентации концепта, то здесь следует учитывать одно важное обстоятельство: говорящий использует минимальные номинативные элементы в качестве строительного материала для именованя референтов, содержание которых должно быть раскрыто значительно шире и полнее, нежели с помощью одного отличительного признака, то есть в подавляющем большинстве ситуаций происходит гиперсемантизация концепта, который реализуется в свободном словосочетании или фразовом номинанте. Следовательно, в естественном языке, во-первых, существует большое количество типических неоднословных средств именованя и, во-вторых, речевое воздействие на сознание другого человека в подавляющем большинстве случаев осуществляется при помощи моделирующего способа номинации.

Для именованя сложных объектов говорящий продуцирует расчленённые номинативные элементы (например, «книга», «толстая книга», «книга Александра», «доставленная вчера курьером книга», «фолиант, автором которого является Пушкин» и т.п.). В плане содержания в структуре данных номинативных средств выделяется основной, ядерный концепт 'книга'. Этот смысл также может быть выражен номинативными элементами разного уровня сложности. Номинативные элементы в данном понимании являются функциональными вариантами. Обратимся к более подробному рассмотрению вариантности как универсальной категории языка.

В энциклопедическом словаре под редакцией Н.В. Ярцевой вариантность определена следующим образом: «ВАРИАНТНОСТЬ (от лат. *varians*, род. п. *variantis* – изменяющийся) (вариативность) – 1) представление о разных способах выражения к.-л. языковой сущности как об ее модификации, разновидности или как об отклонении от нек-рой нормы (напр., разночтения в разных списках одного и того же памятника); 2) термин, характеризующий способ существования и функционирования единиц языка и системы языковой в целом. В. – фундаментальное свойство языковой системы и функционирования всех единиц языка. Характеризуется с помощью понятий «вариант», «инвариант», «варьирование». При первом понимании В. используются только понятия «вариант» и «варьирование»; то, что видоизменяется, понимается как нек-рый образец, эталон или норма, а вариант – как модификация этой нормы или отклонение от нее. При втором понимании вводится термин «инвариант» и оппозиция вариант – инвариант. Под вариантами понимаются разные проявления одной и той же сущности, напр. видоизменения одной и той же единицы, к-рая при всех изменениях остается сама собой. Инвариант – это абстрактное обозначение одной и той же сущности (напр., одной и той же единицы) в отвлечении от ее конкретных модификаций – вариантов. Второе понимание понятия В. представляет собой развитие и углубление первого, вводит в лингвистику общие принципы теории вариантности – инвариантности» [1: 105]. Наше понимание вариантности соответствует второму. Инвариантный уровень структуры любого языка предполагает наличие универсальных свойств. В работах А.В. Бондарко, О.В. Лещака, А.Н. Рудякова, Ж.П. Соколовской, В.М. Солнцева и ряда др. учёных термин *вариант* получает своё смысловое наполнение благодаря его противопоставлению понятию *инвариант*, точнее – рассмотрению отношений между ними. Как отмечает В.М. Солнцев, «в понятии инварианта отображены общие свойства класса объектов, образуемого вариантами. Сам инвариант не существует как отдельный объект, это не представитель класса, не эталон, не «образцовый вариант» [10: 81].

Следовательно, инвариант и вариант не есть разные объекты, они есть суть формы существования одного и того же объекта (так, звукотип русского языка [о] является основным вариантом фонемы <о>, однако при этом, в зависимости от позиции (условий реализации), экспликатором данной фонемы могут быть и [Λ], и [ъ], и [ь], и [и(э)], и [э(ы)], и [Ø]; все эти случаи – примеры реализации одной фонетической сущности). Соотношение варианта и инварианта О.В. Лещак объясняет следующим образом: «Я думаю, многие со мной согласятся, если я соотнесу идею инварианта одновременно с двумя философскими категориями: «сущности» («общего неизменного, *essentia*)» и «возможного» («потенциального», *potentia*). Первое отношение касается сущностного измерения понятия инварианта, а второе – его бытийного измерения. Чаще всего инвариант трактуется именно как стабильная и неизменная сущность разнообразного множества явлений и, вместе с тем, как чистая возможность, соотносимая с разнообразным множеством действительных фактов (вариантов)» [4: 135].

Закономерности процесса речевой номинации могут быть описаны при помощи механизма семантемы [7; 8 и др.], формирующего основные принципы функционально-ономасиологической теории номинации. Для построения модели данного механизма мы используем уровневое видение языка:

(1) уровень языковой абстракции (термин Ж.П. Соколовской), или уровень конструкторов (термин Ю.С. Степанова): сфера инвариантных единиц. На данном уровне семантема представлена семиотически односторонней единицей – сигнификатом, описываемым при помощи набора семантических компонентов (сем);

(2) уровень типов (термин А.Н. Рудякова), или уровень нормы (термин Ю.С. Степанова): «Индивидуально и ситуативно обусловленная речь не была бы лингвистически значима, а проще говоря, понятна, если бы множество речевых фактов не могло быть сведено к значительно меньшему числу инвариантов» [9: 17-18]. Данный уровень предполагает сохранение ограниченного количества дифференциальных признаков языкового явления, создание некоего эталона, имеющего определённую значимость для конкретной социалемы. На данном уровне каждая семантема представлена микрополем неспециализированных средств экспликации соответствующего ей сигнификата, следовательно, это арсенал семиотически двусторонних средств именованья, определяющий состав идиолекта языковой личности;

(3) уровень индивидуальной речи (термин А.Н. Рудякова), уровень «наблюдения» (термин Ю.С. Степанова): сфера реально продуцируемых единиц, при этом основным качеством языкового явления оказывается уникальность набора его признаков. На данном уровне каждая семантема вербализована в конкретном речевом потоке говорящего одним вариантом – номинативной единицей типического способа номинации или при помощи моделирующего способа, причём последний мы считаем характерной особенностью проявления динамической составляющей языковой способности человека. Когда говорящий использует моделирующий способ номинации, он гиперсемантизирует исходную единицу (основную семантему). Именно на уровне индивидуальной речи фокусируются все прагматические составляющие воздействия: выбор единицы именованья обусловлен позицией номинации и/или целевой установкой говорящего.

Таким образом, семантема – функционально-семантическая единица, представляющая собой единство инвариантного значения и позиционных вариантов реализации в лексемах, а также в «лексемных комплексах» (словосочетаниях, коррелятах, фразеологизмах, коллокациях, фразовых номинантах). Семантема выполняет как номинативную функцию, так и когнитивную, т.е. является минимальной ценностной частью «картины мира» языкового коллектива, иначе говоря, аккумулирующей основой представлений об Универсуме.

Продемонстрируем данную модель на примере особенностей организации одной из единиц лексической группы ‘посредник’ – русской семантемы *адвокат*:

1. Уровень языковой абстракции: ‘официальный посредник между двумя реальными сторонами с целью представления интересов обвиняемого в суде’;

2. Уровень типов: *адвокат* (основной вариант), *защитающая сторона* (коллокация), *защитник*, *правозащитник*, *лойер* (периферия), Ø (нуль-позиция);

3. Уровень индивидуальной речи: *юрист-защитник* (коррелят), *тот, кто защищает интересы обвиняемого; тот, кто представляет интересы подсудимого; тот, кто отстаивает интересы обвиняемого в суде* (фразовые номинанты).

Вопрос можно сформулировать следующим образом: зачем языку такое большое количество элементов для выражения одной идеи (понятия)? Дать ответ на этот вопрос можно только в случае обращения к тем условиям, в которых происходит порождение высказываний (коммуникативная сфера) – и шире – порождение текстов (регулятивная сфера).

Каждая семантема реализуется в определённой позиции – комплексе условий, влияющих на выбор номинативного элемента для выражения актуального для речевого взаимодействия содержания. Следовательно, под *позицией номинации* мы будем иметь в виду совокупность как собственно языковых, так и экстралингвистических условий, определяющих осуществляемый говорящим выбор одного из возможных способов экспликации языкового содержания. В современной лингвистике отсутствуют работы, посвящённые комплексному описанию условий реализации разноструктурных единиц именования. Параметризация отдельной позиции номинации и наполнение её релевантным для говорящего лексикографическим содержанием требует как интралингвистической, так и экстралингвистической характеристики: «В равной степени трудно преуменьшить как значимость, так и сложность создания типологии позиций, требующей синтеза самых разнообразных лингвистических знаний, так как в число характеристик позиции входят не только сравнительно легко выявляемые денотативные, стилистические и грамматические параметры, но прежде всего прагматические аспекты – своего рода «номинативная иллюкуция» [7: 40]. Совершенно очевидно, что подобная типология должна иметь градацию, т.е. отдельный номинативный элемент, следует описывать, учитывая разные характеристики процесса номинации, например, способ выражения семантемы, полноту экспликации семантических компонентов, тип номинации, принцип номинации, условие употребления, прагматическую сфокусированность и др.

Приведём некоторые иллюстрации.

В работе «От компонентного анализа к компонентному синтезу» (1986) [3] А.М. Кузнецов пишет о том, что загадка «как текст, денотатом которого служит некоторый объект, в самом тексте явно не названный», может быть понята как особого рода дефиниция понятия и номинативный элемент в специфических условиях номинации. Пример с семантемой *коромысло* демонстрирует, что один и тот же смысл в разных условиях может быть эксплицирован субстанционально нетождественными средствами: *коромысло* = *горбатый кот бабе плечи трёт* = *толстая изогнутая деревянная планка с крючками или выемками на концах для носки вёдер на плечах* [3: 88-89]. Конституирующими признаками для позиции иносказания (в данном случае загадки) выступают пропозициональность, выраженная в грамматическом оформлении высказывания, и прагматическая сфокусированность, проявляющаяся в желании говорящего намеренно скрыть, зашифровать предмет, что происходит в результате трансформации денотата. Можно предположить, что во всех позициях иносказания семантема реализуется в слабой позиции (напр., перифраз в плане содержания эксплицирует только часть инвариантного значения семантемы, что затрудняет идентификацию денотата без учёта широкого контекста: ср. *Пушкин и великий русский поэт, поле и безлесная равнина*).

Нуль-позиция реализации семантемы проявляется в высказываниях, отличительным признаком которых есть синтаксическая неполнота, ср.: *Я приеду пораньше, в пятницу, а Михаил – в воскресенье*. Семантема *приехать* во второй части предложения материально не выражена, то есть следует говорить о нуль-позиции (аналогичные явления известны в области фонологии, когда фонема представлена нуль-звукотипом, например, представители Московской фонологической школы считали, что в словоформе *сна* фонологически представлены все функциональные единицы: <сона>). Свидетельством нуль-позиции также выступает особая интонация и пауза перед предложно-падежным сочетанием *в воскресенье*. Появление данных фонетических явлений обязательно для адекватного восприятия структуры высказывания, то есть для идентификации нуль-семантемы.

Вопрос о единице номинации с функционально-ономасиологической точки зрения закономерно приводит к пересмотру основных принципов составления тезаурусов. По мнению В.В. Дубичинского, основными вопросами, которыми должен задаваться лексикограф с семасиологической точки зрения, являются: «откуда произошла данная лексическая единица?, как её использовать?, каково её основное значение?», а вопросами, которыми должен задаваться словарь с ономасиологической точки зрения – «к какому лексическому полю принадлежит лексическая единица словаря?, в каком контексте она может использоваться?, какие другие лексемы могут заменить данную единицу в описываемой ситуации?» [2: 97]. Так, например, использование эвфемизма по сути дела есть не столько попытка избежать прямые способы номинации, сколько позиция иносказания, предоставляющая говорящему средства употребления в речи номинативных единиц, использование которых способно оказать необходимое говорящему воздействие на соответствующие зоны сознания и фрагменты картины мира реципиента. Описание, например, семантемы 'умерший человек' может быть дано в виде набора следующих номинативных единиц: *умерший человек; усопший; тело; труп; покойник; умерший; мертвец; мертвяк; жмурик; тот, кто умер; отошедший в мир иной; почивший в Бозе* и пр. Выбор номинативной единицы говорящим обусловлен, во-первых, комплексом условий употребления (например, в профессиональной судебно-медицинской сфере адекватным вербализатором будет единица *труп*, в условиях, требующих формулы речевой этикетности – *отошедший в мир иной*) и, во-вторых, прагматической сфокусированностью (желание говорящего вызвать какую-либо реакцию у собеседника, например, употребление номинативной единицы *мертвец* в определённой ситуации может вызвать у реципиента психически деструктивные ассоциации).

Весьма интересным представляется вопрос о механизмах именовании, поскольку их формирование обусловлено различными особенностями говорящего (идиолектными, информационными, психологическими и др.). Например, относительная информированность говорящего о предмете сообщения является скорее правилом, чем исключением. Это стимулирует появление тенденции к приблизительному именованию, которая тоже может быть названа позицией номинации. Эта позиция номинации приспособлена под недостаточную информированность субъекта о предмете сообщения, она ориентирована на экспликацию в номинативном элементе признаков целой внеязыковой макроситуации. Позволим себе процитировать здесь блестящий пример итальянского русиста болгарского происхождения Явора Перванова: «...разработка месторождений нефти и газа, вычленение целой профессиональной сферы работников, производства, механизмов, территориальных подразделений в бывшем СССР, то есть того, что можно обобщенно назвать нефтяной промышленностью, имело своим следствием создание целого ряда производных слов с основой *нефть*: *нефтепромысел, нефтеловушка, нефтепирс, нефтеперевалочный, нефтеналивной, нефтянка* (двигатель, баржа) и т.д. Люди, профессионально занятые в этой сфере, называются *нефтяниками*. Когда случаются сбои в доставке нефти, говорят коротко *Нефтяники подвели*, причем нефтяником может быть и *слесарь*, и *трубоукладчик*, и *водитель*, и *учетчик*, и даже *министр нефтяной промышленности*. Отсюда расширительное толкование слова *нефтяник* – 'работник нефтяной промышленности, специалист по нефти'. Было бы известным упрощением считать, что лингвистический механизм новообразования сводится к взаимодействию производящей основы *нефть* и суффикса *-яник*- со значением деятеля. Было бы также натяжкой считать, что имплицитруется смысл, подобный словарному толкованию, поскольку оно является парафразой тезаурусной схемы, причем не единственной. Мы имеем дело с номинацией-контейнером, представляющей своего рода резюме некоторой макроситуации "нефть и потребление"» [6: 21].

Подведём некоторые итоги.

1. В современной русистике накоплено немало данных о принципах исследования процессов номинации во «внешнем» аспекте, т.е. с учётом комплекса условий, влияющих на выбор элементов именовании. Для таких целей может быть избран категориальный аппарат функциональной семантики (А.Н. Рудяков). Центральными понятиями этой концепции являются понятия *семантемы* и *позиции номинации*.

2. В отличие от фонетического позиционного чередования реализация каждого из вариантов семантемы не регламентируется жёсткими языковыми законами, т.е. мена вариантов семантемы необязательна. Однако, как писал М.В. Панов, «без констатации безысключительности чередование не может быть названо позиционным» [5: 109]. Безысключительность номинативной вариантности заключается в том, что *любая семантема* может быть реализована в речи номинативными элементами различной структурной сложности и что само наличие этих номинативных элементов обусловлено существованием определённых условий, для использования в которых они и предназначены.

3. В области тезаурусостроения функционально-ономасиологическое понимание особенностей устройства номинативной сферы качественно меняет работу лексикографа: конечная цель видится *не в составлении тезауруса слов*, а в составлении *тезауруса семантем*, способном дать описание каждой позиции номинации.

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Большой энциклопедический словарь. Языкознание // Гл. ред. Ярцева В.Н. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
2. Дубичинский В.В. Социологические аспекты лексикографии / В.В. Дубичинский // Принципы и методы функционально-семантического описания языка : (итоги, направления, перспективы), 9-12 сентября 1997 г.: материалы конф. – М.–Симферополь, 1997. – С. 96–98.
3. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / Анатолий Михайлович Кузнецов. – М.: Наука, 1986. – 125 с.
4. Лещак О.В. Очерки по функциональному прагматизму: Методология – онтология – эпистемология / Олег Владимирович Лещак. – Тернополь-Кельце: Підручники & посібники, 2002. – 225 с.
5. Панов М.В. О позиционных чередованиях в лексике / М.В. Панов // Текст. Структура и семантика. Т. 1. – М., 2001. – С. 107-111.
6. Перванов Я.А. ИмPLICITные аспекты номинации в русском и болгарском языках: дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19. «Теория языкознания» / Явор Ангелов Перванов. – Одесса, 1995. – 190 с.
7. Рудяков А.Н. Функциональная семантика / Александр Николаевич Рудяков. – Симферополь: Таврия, 1992. – 154 с.
8. Рудяков А.Н. Язык, или Почему люди говорят (опыт функционального определения естественного языка) / Александр Николаевич Рудяков. – К.: Грамота, 2004. – 224 с.
9. Селиванова Е.А. Когнитивная ономасиология / Елена Александровна Селиванова. – К.: Изд-во украинского филологического центра, 2000. – 248 с.
10. Солнцев В.М. Вариантность / В.М. Солнцев // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Наука, 1990. – С. 80-81.
11. Ушкова Н.В. Аналитическая репрезентация концепта в языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. В. Ушкова. – Тамбов, 2006. – 44 с.
12. Языковая номинация (Общие вопросы) / Под. ред. Б.А. Серебrenникова, А.А. Уфимцевой. – М.: Наука, 1977. – 358 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Роман Забашта – кандидат філологічних наук, асистент кафедри російського, слов'янського та загального мовознавства Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського.

Наукові інтереси: функціональна семантика, ідеографія, процеси номінації в сучасних слов'янських мовах, георусистика.

ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ ОДНІЄЇ ГОВІРКИ СИНЮХО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Ніна ЗАДОРЖНА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена системному аналізу лексики однієї із східноподільських говірок Голованівщини, у ній виділено основні тематичні групи означеного ареалу, введено тлумачення говіркових назв з погляду семантики, визначасться походження окремих діалектних слів.

Ключові слова: подільські говірки, діалектна лексика, найменування реалій, тематична група, лексема, семантика, семема.

The paper presents a systemic analysis of one of the Eastern-Podillian dialect lexicons in the Holovanivsk district; major thematic groups of the area under study are singled out; the interpretation of dialect names from a semantic perspective is given; the etymology of separate dialect words is explained.

Key words: Podillian dialects of Ukraine, dialect lexicon, thematic group, material objects nomination, lexeme, sememe.

Східноподільські говірки здавна перебувають у полі зору українських діалектологів, що пов'язано з визначенням межі між південно-східним і південно-західним наріччями (праці І. Зілинського, В. Ганцова, Ф. Жилка, І. Матвіяса та ін.). Хоча окреслення демаркаційних ліній у мовознавців різнилось, проте відправні точки були спільними: основні розмежувальні лінії, на думку діалектологів, проходять у західних районах Черкащини, Кіровоградщини, у

напрямку Ананьєва Одеської області. Проблемі діалектного членування, окресленню меж поширення говорів і їх розмежуванню присвячено спеціальні лінгвогеографічні праці сучасних мовознавців. Так, системне дослідження побутової лексики правобережної Черкащини дало змогу Г. Мартиновій виокремити на Черкащині три пасма ізоглос, що відділяють подільські і середньонадніпрянські говірки [4: 34-35]. Т. Тищенко, виділивши зони контакту середньонадніпрянського і подільського говорів на матеріалі сільськогосподарської лексики, доводить, що територія західніше Умані і східніше річки Гнилий Тікич характеризується взаємопроникненням елементів цих говорів і утворює мереживну сітку із шести пасом ізоглос [9: 16], але говірки між крайніми західними і східними ізгласами залишаються східноподільськими. Г. Березовська, вивчивши поширення явищ лексико-семантичного та фонетичного рівнів, стверджує, що крайні східні ізгласи, які відмежовують подільські елементи від інших (середньонадніпрянських чи степових), концентруються в басейні р. Синюха [1: 410].

Збір і накопичення діалектного матеріалу, видання національного атласу української мови, підготовка праць регіонального характеру дали змогу об'єктивніше й повніше представити мовно-територіальні одиниці українського діалектного континууму, проаналізувати властиві кожній із них риси, виявити їхню ареальну поведінку. З огляду на це, як зазначає Г. Мартинова, актуальним завданням сучасної діалектології залишається ареальна характеристика невеликих діалектних зон, визначення напрямів і наслідків міжговіркової взаємодії [5: 460].

Оскільки східноподільські говірки залишаються недостатньо вивченим мовним ареалом, важливо провести дослідження особливостей мовлення окремих населених пунктів. Метою пропонованої статті є системний аналіз лексики, зафіксованої в одній із східноподільських говірок села Лащівка Голованівського району Кіровоградської області. Цей населений пункт, розташований на лівому березі річки Ятрань за двадцять кілометрів на північний схід від райцентру Голованівськ, підпорядкований Лебединській сільській раді [7]. Джерельною базою слугувало розмовно-побутове мовлення мешканців приятранського села. Об'єктом дослідження стали лексичні діалектизми говірки, у межах яких виділено основні тематичні групи означеного ареалу, введено тлумачення говіркових назв з погляду семантики, представлено загальну граматичну характеристику аналізованих одиниць. Для вивчення обиралася насамперед лексика тих сфер, які, найбільш актуальні для мешканців села, відбивають специфіку номінації в місцевому мовленні: назви хатніх речей побуту, найменування посуду й кухонного начиння, назви на позначення їжі, назви одягу, взуття, прикрас, назви людини та її рис, сільськогосподарська лексика.

Для найменування сільського одноповерхового житлового будинку в говірці використовується загальноновживана лексема *'хата'*. Внутрішнє житлове приміщення такої будівлі розподіляється на *'вищу хату'* (кімната, яка влітку використовується для приймання гостей; світлиця) та *'нижчу хату'* (кімнати, де повсякчас перебувають члени родини, організують свій побут). У значенні 'одвірок' уживається номінативна одиниця *вар'цаби*, а сема 'поручні, бильця' реалізується номеном *по'ренча*. Для найменування висячого замка до дверей вживається лексема *ко'лодка*. Серед слів на означення будівельного матеріалу з дерева виділяється говіркове *'лага'* брус, до якого прибивають дошки на підлогу. Лексема *штан'дари* наявна в говірці в значенні 'ніша під піччю'. Для називання решітки на дно топки до плити зафіксовано іменник *колісни'ки*, що вживається в мовленні в множині, *фа'єрка* – 'кільце, що закриває плиту до топки'. Люди старшого покоління, крім дров, використовували для опалення оселі *лі'пак* 'паливо для печі, зіплене з коров'ячого гною та соломи', *'палки 'стовбури соняшника'* (пор. *протопити палками*), *пати'ки* палиці, дрібні дрова' (пор. пол. *ratyk* 'патик, палиця'). Найменування *'ковбиця*, *'ковбичка* (зменш.-пестл. до *'ковбиця*) позначає 'заглиблення в передній стіні селянської печі для зберігання сірників, солі, спецій'. Будівельну лексику доповнює лексема *'мандрики'* біла глина, зіплена в кулі певної величини. Як назви окремих споруд зафіксовано *'лавка'* крамниця, *ка'трага* курінь, *'шура'* собача будка.

Певну частину виробничої лексики становлять найменування знарядь праці: *'битень'* бич, коротка частина ціпа, якою б'ють, вимолочуючи колос', *'брачка'* брачна лопата, черпак, *'табл'*

вила з трьома зубцями, 'гистик' паличка для очищення плуга від землі при оранці, 'дра'пак' жорсткий віник з лози, гілок для підмітання подвір'я, 'без'мен' ручна важільна вага, кантар, 'дар'мой' вид рідкого решета, 'ко'шовка' кошик, 'пілка' мала ряднина, призначена для перенесення дрібних речей, накривання чого-небудь, 'тлу'мак' клунок, 'горчик' спеціальний дрючок, який чіпляють на шию великої рогатої худоби для уповільнення її руху в череді, 'фатка' рибальське спорядження у вигляді великої сітки.

Лексеми 'бідка' двоколісний однокінний візок на одну або дві особи, 'драби'няк' віз із драбинами, 'фура' навантажений віз, підвода' вживаються в місцевому мовленні на позначення певних возів як транспортних засобів.

Локальні назви представлені діалектними найменуваннями 'зака'вулок' глуха частина вулиці, тупик, 'нев'доби' землі, непридатні для обробітку, 'дер'нюга, 'дер'нюги' вирізані шматки землі з порослюю на них землею, 'граса' заміс, толока, 'стігло' стійло для корів, 'чвако'тня' болото, земля, розмита дощем, 'джулу'байка' щось мале, те, що виколупали, 'дзю'ра, 'дю'ра' діра (пор. пол. *dziura* діра).

Тематична група, що подає назви хатніх речей, містить лексичні одиниці: 'фі'ранка' оброблений шматок тканини, яким запинають вікно; занавіска, 'люстро' дзеркало (похідне від нього 'люстерко, 'люстричко' дзеркальце), 'шка'тулка' невелика скринька для зберігання дрібних (переважно цінних) речей: (пор. пол. *szkatula* скарбниця, скриня), 'лам'пачка' мухобійка, 'чинка' лезо для безпечної бритви.

В усному регіональному мовленні активно функціонують такі найменування посуду й кухонного начиння: 'ба'няк' казан, металева посудина зі сферичним дном, 'банька' керамічний посуд для води з ручкою, з вузьким горлом, 'близ'нята' подвійні горнята, з'єднані разом, 'гла'дуцик' глек для молока, 'ма'сниця' спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла зі сметани чи вершків, 'ка'рафка' графин, 'рун'делик' ковшик для води, 'скорово'да' сковорода, 'фляшка' (пор. пол. *flaszka* пляшка), 'гран'чак' гранчаста двохсот'ятдесятиграмова склянка, 'ці'диллок' шматок марлевої тканини для проціджування молока, 'деко' лист, 'ворок' мішечок прямокутної форми для відціджування та віддушування сиру, 'ворочок' (зменш.-пестл. до 'ворок), 'віхоть' шматок старої тканини для миття посуду чи для мазання глиною, 'віхтик' (зменш.-пестл. до 'віхоть).

На позначення загальної назви ошатного одягу в говірці села Лацівка вживається лексема 'вб'йори', частіше використовується її фонетичний варіант 'вбори / у'бори' (пор. пол. *ubior* одяг'). Семема жіноча плюшева куртка з ватною підкладкою репрезентується лексемою 'плюшка, 'бобкою називається коротка чоловіча куртка на змійці, у мовленні вживається і слово 'бобочка' (зменш.-пестл. до 'бобка). Частина верхнього одягу для захисту голови в негоду має найменування 'капа' або 'кап'ішон. Лексема 'виприндитися' реалізує значення 'одягтися особливо, виділяючись з-поміж інших'.

Зафіксовано лексичну одиницю 'кросна' для називання полотна, тканини. Значення 'хустина із лляного полотна' передається номеном 'ля'ничка. Суцільний ряд ниток, що звисають на краях хустини, репрезентується іменником 'торо'чки, уживаним у формі множини; нитки для вишивання називаються 'ба'велка' (перевага надається множинній формі 'ба'велки). Лексична одиниця 'па'цьорки' слугує для позначення семи 'мотузки, нитки, шнурки та ін.' (пор. пол. *raciorki* 'чотки'), а 'гу'зок / 'гу'дзок має значення 'вузол на мотузці, шнурку, нитці'.

Побутовують у мовленні номени 'гестка' (зменш.-пестл. 'гесточка') 'вшитий елемент верхньої частини плаття чи блузи' та 'илярка' 'оборка в платті, спідниці, 'станік' ліфчик; предмет жіночої білизни, який облягає груди'. До весільної лексики належить слово 'велін' 'фата' (іноді вживається його фонетичний варіант 'вельон'; пор. пол. *welon* 'вуаль, фата'). Для називання дій, що стосуються весільного обряду, вжиті 'віну'вати' дати посаг, віно' та 'відвіну'вати' віддати заміж з належним посагом. Дієприкметник 'за'тозяний' у говірці має значення 'забруднений, на'пуганий' – який одягнув на себе багато одягу, 'обшмульганий' – стертій, обтертий.

Говірковими назвами взуття та його частин є *канда'ли* 'важке, незручне взуття', *шкарба'ни* 'неякісне, старе, стоптане взуття для повсякденної ходьби', *'корки* 'каблуки'.

Номен *'кульчики* (вушна прикраса, дужка якої просмикнута в мочку вуха) має відповідник у польській мові (пор. *kolczyki* 'сережки'). Спостерігаються в говірці найменування *пу'делко* 'коробка' (пор. пол. *pu-delko* 'коробка'), *пу'делечко* 'коробочка для дрібних речей', *пуля'рес* 'гаманець', *пуля'ресик* (зменш.-пестл. до *пуля'рес*), *риди'кюль* 'жіноча сумочка'. Словом *го'тоня* називається вид жіночої зачіски; укладене довге волосся, скручене і пришпилене.

В усному регіональному мовленні активно функціонують такі найменування посуду й кухонного начиння: *ба'няк* 'казан, металева посудина зі сферичним дном', *'банька* 'керамічний посуд для води з ручкою, з вузьким горлом', *близ'нята* 'подвійні горнята, з'єднані разом', *гла'дуцик* 'глек для молока', *ма'сниця* 'спеціальна посудина з пристосуванням для збивання масла зі сметани чи вершків', *ка'рафка* 'графин', *рун'делик* 'ковшик для води', *скорово'да* 'сковорода', *'фляшка* (пор. пол. *flaszka* 'пляшка'), *ці'дилок* 'шматок марлевої тканини для проціджування молока'. Номен *'плустий* 'жирний, липкий' уживається переважно в контексті про погано вимитий посуд, *'глизвий* передає значення 'язкий, липкий'.

Назви на позначення їжі, що посідають помітне місце в говірковому мовленні, представлені лексемами *під'палок* 'невеличкий хлібець, спечений при полум'ї перед основною випічкою', *'пундики* 'щось смачне: здоба, ласощі', *кисе'лиця* 'драглиста страва, зварена з вишень із борошном', *вовк* 'середина розрізаного кавуна', *ма'слянка* 'побічний продукт, що одержують при збиванні масла з вершків чи сметани', *під'смитання* 'рідина, що залишається в глечикі після збирання сметани', *'зернята* 'підсмажене для лузання насіння соняшника чи гарбуза'.

Конкретизатори-прикметники в окремих словосполученнях наголошують на властивостях продуктів, наприклад, *не'тльована му'ка* 'борошно м'якого помолу' і *'разова* (темна) *му'ка* 'борошно грубого помолу' (пор. пол. *chleb razowy* 'чорний хліб'). В основу назв *со'лодке моло'ко* і *'кисле моло'ко* покладено ознаку, пов'язану зі смаковими якостями цієї страви: *со'лодке моло'ко* (свіже солодке молоко), *'кисле моло'ко* (несвіже, тобто прокисле молоко). Для найменування інших діалектних страв з цього продукту функціонують словосполучення, у яких поєднано відповідний іменник та дієприкметник, – *хо'лодяне моло'ко* (молочний кисіль) від *холо'дити*, а також *'пражане моло'ко* 'скип'ячене (переважно в печі) молоко' (від *'пражити* 'кипятити молоко'). Тематична група, пов'язана з харчуванням, представлена лексичною одиницею *кри'жалка* 'листя квашеної капусти'. Специфіку говірки передають дієслова *'крижити* 'різати', *крижу'вати* 'розрізати на куски', *драглю'вати* 'виймати з ягід кісточку', *ка'парити* 'погано готувати їжу', *'пичкати* 'насильно годувати', *по'кушати* 'скуштувати, спробувати страву', *за'парювати (чай)* (пор. пол. *oparzenie* 'заварювати', *parar* 'настій') та іменник *фус*, що називає осад в олії (пор. пол. *fusy* 'осад'). Лексемою *парта'лига* фіксується значення 'великий шматок чогось', *ка'валок* позначає 'шматок', уживається зменшено-пестливе до нього *ка'вальчик* (пор. пол. *kawał* 'шматок').

Говіркове мовлення відображає пласт лексики на означення людини, рис її характеру та поведінки: *кава'лер* 'парубок' (пор. пол. *kawaler* 'холостяк, парубок'), *моло'дик* 'наречений', *моло'духа* 'наречена', *'гицель* 'жвавий, неслух (переважно про дітей)', *'лейба* 'лінива, неповоротка людина', *бал'да* 'той, що нетямущий', *нич'вида* 'невихована, нечемна, груба людина', *те'вета* 'роззява', *гала'тин* 'легковажна людина', *теле'мега* 'людина, що нечітко, незрозуміло висловлює свою думку', *'гонзя* 'неохайна, брудна людина' (функціонує в говірці дієслово *'гонзяти* 'бруднити'), *гошко'дерник* 'збитошний, неслух', *телев'ко* 'пузань' (від *'телево*).

Частини тіла людини окреслюються лексемами *гир'гоші* (у словосполученні *'взяти на гир'гоші* 'взяти на плечі'), *'балухи* 'очі' (*випріци'вати балухи*, *випріци'вати очі*), *'темби* 'губи' (переважно у фразеологізмі *роз'вісити (розпу'стити) 'темби*), *'телево* 'пузо', *'бебехи* 'нутроці', *під'тарля* 'підборіддя', *'жлукто* 'живіт', *паг'ністі* 'нігті'.

Низка прикметників, що мають переважно негативну конотацію, засвідчують риси характеру та поведінки, різні фізичні якості людини: *бабку'ватий* 'старкуватий', *зморшкуватий*, *балу'хатий* 'витрішкуватий', *без'алаберний* 'безтолковий', *гандра'батий*

'крупний, незграбний', *гем'батий* 'губатий' (пор. пол. *geba* 'губа'), *зби'тошний* 'пустотливий, той, що робить шкоду', *за'жабистий* 'скупий', *страні'хатий* 'пелехатий, безформений, той, що має скуйовджене волосся', *'крепкий* (пол. *kępek* 'товстий, міцний'), *ла'пкий* 'той, у якого все липне до рук; злодій', *'гадячий* 'злий, в'їдливий', *теле'ватий* 'пузатий', *відзі'горний* (*а*) 'жвавий, меткий (вживається стосовно жінок)', *здо'ровий* 'великий за розміром, обсягом', *нера'дивий* 'який не може дати собі ради; нетямущий', *на'прасливий* 'упертий, наполегливий'.

Як кожна тематична група лексики, назви рослин являють собою незамкнений континуум. Лінгвістичні дослідження засвідчують, що назви великих дикоростучих дерев, які ведуть свій початок ще від індоєвропейської мовної єдності, зберігають у мовах цієї сім'ї спільні риси (назви берези, дуба, клена, липи, осики, граба). Як говіркове найменування представлено лексему *гляді'чя* (іноді *гляді'ця*) зі значенням 'дерево родини бобових, яке використовується для створення полезахисних смуг', що має ще й інший регіональний відповідник – *а'кація*.

Відомо, що зафіксоване в староукраїнських джерелах *боз* в українській літературній мові має похідне від нього утворення *бузок*. Говірка села зберігає фонетичний варіант *без* 'бузок' (пор. також у польській мові *bez* 'бузок') для називання цієї культивованої рослини. У формуванні діалектних назв рослин *паг'ністики* 'нагідки', *ні'миця* 'рослина дурман' відбився розвиток людських уявлень про навколишню природу, оцінку її об'єктів. Рослинний світ репрезентує низка найменувань: *брин'душі* (уживається переважно у формі множини) 'шафран сітчастий', *'бубка* 'ягода', *'ягоди* 'плоди (тільки) вишні', *лу'товка* 'сорт вишні народної селекції', *му'релі* 'сорт абрикосів з дрібними плодами', *чам'риння*, *чаму'риння* 'болотна трава', *шали'на* 'зарослі кущів і бур'яну', *щир* 'щиряця, дикоросла рослина, бур'ян, що має соковите гіллясте стебло з густим суцвіттям; амарант', *глей* 'загуслий сік фруктових дерев, переважно з вишень'. Як бачимо, позначаючи ті самі рослини, етимологічно тотожні і близькі за своїм оформленням слова можуть мати неоднаковий семантичний обсяг в українській літературній мові та діалектному мовленні.

Сільськогосподарська діалектна лексика належить до активного словникового запасу мовців. Значна частина вживаних у говірковому мовленні найменувань має літературне походження, місцеве мовлення репрезентують номени на позначення городніх культур: *бара'боля* 'картопля', *бара'болька* (зменш.-пестл. до *бара'боля*), *бу'рачики* 'столові буряки', *ка'бак* 'гарбуз', *каба'чиння* 'гарбузиння', *ка'бачики* 'городня сланка рослина, кущова форма гарбуза з великими довгастими плодами', *кор'чуха* 'цибуля, що росте кущем', *корч* 'кущ картоплі', *шулу'шиння* 'лушпиння', *'мішанка* 'зелений корм, сіно зі змішаних злакових культур'.

Лексичні діалектизми на позначення тварин, риб, комах чи птахів представлені номенами *'бирка* 'однорічна вівця', *бо'бир* / *бу'бир* 'дрібна прісноводна риба з великими колючими плавцями, йорж', *пу'кастик* 'дрібна прісноводна риба', *пу'гутькало* 'птах) пугач', *мос'калик* 'маленький червоний із чорними цяточками жук'. Доповнює ці лексичні одиниці найменування *'гонзлі* (*висять*) 'бруд на овечій вовні'.

Заслужують на увагу представлені в говірці лексеми, які входять до різноманітних тематичних груп: *'метрика* 'свідоцтво про народження дитини', *шаба'тура* / *шаба'турка* / *шкаба'турка* 'корпус чи оболонка від чогось', *'бучок* 'палиця, ціпок', *дрин* 'дрючок', *'дразка* 'шматочок деревини, загнаний під шкіру', *'гембель* 'клопіт, морока', *'рипиця*, *'ріпиця* 'бруд, що вкриває спітніле, довго не мите тіло, леп'. Прикметник *гарячий* у поєднанні з іменниками *тіло*, *чоло*, *голова* позначає хворобливий стан організму, звідси похідне від *гарячий* (діал. *гарачий*) – іменник *га'рачка* 'пропасниця, жар; хвороба, що супроводжується високою температурою'.

На позначення семантичної групи пересування в говірці послуговуються окремими лексемами з оцінним значенням: *'линдати* 'тинятися', *'шкробати* 'йти, тягнучи ноги', *'бомбатися* 'важко йти, плентатися'. Фізичний стан людини позначається дієслівними лексемами *а'пчихнути* 'чхнути', *'вичуняти* 'позбутися хвороби, стати здоровим', *бу'хикати* 'кашляти сильно', *за'слабнути* 'захворіти', *від'чапатися* 'одужати, відійти від хвороби', *'хивкати* 'кашляти'. Процес споживання їжі позначений діалектними одиницями на кшталт *'комляти*

'жувати беззубим ротом'; *ли'гати* 'ковтати'; *лупа'нути* 'з'їсти зі смаком, із жадобою'; *мала'мурити* 'їсти'; *підве'чиркувати* 'їсти між обідом і вечерею'.

На процес спілкування в діалектному мовленні вказують різні дієслова, які можна класифікувати таким чином: а) дієслова, що називають процес говоріння в загальному: *на'ренчити*, *на'стренчити* 'порадити' (пор. *річ*, *ректи*); б) дієслова, що позначають не лише акт говоріння, а й його особливості: тональність мовлення, характеризують манеру чи спосіб говоріння, вимову тощо: *га'дурати* 'наполегливо повторювати про щось, обриваючи комусь'; *єре'пенитися* 'голосно кричати, горлапанити'; *шики'рати* 'не вимовляти звук [р]'; *чи'хвостити* 'сварити когось, висловлювати своє невдоволення чиймись діями'; *теле'метати* 'говорити незрозуміло', або дієслова, що часто супроводжують процес мовлення: *кихко'тїти* 'неголосно сміятися'; в) дієслова, що вказують на характер перебігу мовлення, його зв'язки із попереднім викладом, його початок, продовження: *роз'раїти* 'відговорити від певних намірів, переконати в іншому'; г) дієслова, що не лише позначають сам акт говоріння, але й характеризують зміст висловлювання: *'жучити* 'підбурювати, налаштовувати когось проти іншого'; *туру'вати* 'наполегливо доводити, нав'язувати свою думку'; *чи'хвостити* 'сварити когось, висловлювати своє невдоволення чиймись діями'.

Певної уваги заслуговують дієслова на позначення процесів мислення: *до'тумкати* 'додуматися, здогадатися', *мадригу'вати* 'мудрувати' та психічного стану людини: *напов'ратитись* 'дуже наполягати, упертись', *на'приндитись* 'образитися, розсердитися', *пасію'вати* 'сердитись'.

Для позначення неякісного, недбалого виконання певних процесів слугують дієслова: *бара'хлити* 'не ладитися, давати збій'; *кала'пуцяти* 'робити неякісно, будь-як; змішувати те, що не поєднується; несмачно готувати'; *ка'лякати* 'незрозуміло говорити, нечітко писати'; *лам'пічити* 'робити щось недбало'; *'гвзяти* 'робити щось недбало, без смаку'; *тра'музляти* 'погано, неакуратно, нечітко писати чи малювати'.

Різноманітністю значень характеризується наступна дієслівна лексика: *'бабчитися*, *по'бабчитися* 'набрякати і морщитися від довгого перебування у воді (про руки)'; *ба'ламкати* 'бити в дзвін, дзвонити'; *ба'тьорити* (*ба'тати*, *бату'вати*) 'різати великими шматками'; *'втяти* 'врізати' (пор. пол. *сіас* 'різати, рубати'); *кар'нати* 'кряти, різати, укорочувати щось'; *чи'крижити* 'відрізати щось'; *чипу'ляти* 'різати тупим ножем'; *джулу'батися* 'колупатися, длубатися'; *'монятися* 'зволікати'; *му'дохатися* 'зволікати, морочитися'; *'баблятися* 'бабратися, повільно щось робити, копатися'; *ба'сити* 'дивитися скоса, зі злістю'; *бусур'манитися*, *набусур'манитися* 'супитися'; *від'датися*, *відда'ватися* 'вийти, виходити заміж'; *'впірити* (*'упірити*) 'вдарити'; *втако'витися* (*утако'витися*) 'налагодитися, нормалізуватися'; *'гарбатися* 'порпатися'; *дзигоніти* 'тремтіти від холоду'; *'дритати* 'сидячи хитати ногами'; *духо'пелити* (*віддухо'пелити*, *надухо'пелити*) 'сильно набити'; *завдати* 'підняти із землі ношу і піддати на плечі'; *загодзе'ніти* 'замерзнути'; *зака'затися* 'передбачатися' (про гарну погоду); *запа'хторити*, *запов'торити* 'покласти річ, не пам'ятаючи куди'; *'заритися* 'зазіхати на чуже'; *за'хвойдати* 'забруднити чим-небудь'; *зве'редити* 'стривожити, зачепити'; *кал'дикнути* 'вдарити по голові'; *'клумитися* 'вовтузитися, товктися'; *ко'нозитися* 'вовтузитися'; *'либитися* 'єхидно усміхатися'; *лу'шперити* 'сильно бити когось'; *ма'стити* 'мазати, білити в хаті, долівку'; *нав'рипитися*, *нав'рапитись* 'упертися щось робити'; *на'пугатись* 'надіти на себе багато одягу'; *об'парити* (*руку*): (пор. пол. *oparzenie* 'заварювати, парар' настій); *о'бутися* (*десь*) 'привичаїтися, звикнути' (пор. пол. *obyc sie* 'привичаїтися, звикнути'); *обимуль'гати* 'стирати, обтирати'; *преди'бати* 'перестривати'; *по'трафити* 'пощастити'; *по'цапатися* 'не дійти з кимось згоди, посперечатися'; *'пратати* 'прибирати, наводити порядок'; *протира'хати* 'підсихати'; *про'шняпити* 'пропустити щось через неухважність'; *роз'друхуватися* 'відходити від сну, ворушитися'; *спір'вати* 'схопити'; *'ставити* 'класти'; *хвир'ляти* 'кидати'; *'фітькати* 'транжирити, бездумно витрачати кошти'; *'фойдати* 'недбало, неакуратно носити одяг, забруднювати його'; *швир'ляти* 'кидати щось'; *'шпортатися* 'шарудіти, щось шукаючи'; *'шустати* 'обчищати цибулю або часник від лушпиння чи землі'. Виокремлено групу віддієслівних іменників, що

характеризують діалектне мовлення, – *кихко'тіння* 'неголосний, прихований сміх', *'хивкання* 'кашель на початковій або завершальній стадії хвороби', *ба'ламкання* 'дія за значенням баламкати; звуки, утворені цією дією', *'киркання* 'горловий крик у курей'.

Зміст окремих дій розкривається також у фразеологізмах *'басом ди'витися* (*ба'сити*) 'дивитися скося, зі злістю', *'бомки бити* 'байдикувати', *'видавки* (*'видавками*) *да'вати* 'давати чогось дуже мало'. Лексема *хан'тури* в значенні 'милостиня, подаяння' розкривається фразеологією *ходити по хантурах* 'просити милостиню, подаяння', а також означає 'не сидіти вдома, ходити попід хатами'.

Прислівники в говірці представлені одиничними прикладами: *до'піру* 'в цей час, тільки що' (пол. *dopiero* 'щойно'); *дого'ри* 'дрига' перевернуто вниз верхньою частиною; *по кісточки* 'мілко, неглибоко у воді'; (у) *пра'тку* 'у тому місці, де лежить щось прибране, сховане; на тра'нку' там, де натрапиш на те, що лежить'; *кат'ком* 'швидко бігти'; *на'вігли* (робити, вдарити) 'розмахнувшись, із силою, з розмаху'; *назад'гузь* 'задньою частиною тулуба рухатись уперед'; *'шмалко* 'дошкульно'. Інші частини мови відзначаються окремими фіксаціями, вони увиразнюють розмовне мовлення: *йй-'бо-присій-'бо!* 'вигук; запевнення в правильності'; вигуки *кот! а-'кот!* 'геть!' передають значення 'відганяти' (вигук до котів), *'гуджа!* 'взяти!' (команда для собак).

Лексика, зафіксована в говірці села Лацівка Голованівського району, значною мірою відображає говіркові особливості усього району (це засвідчують матеріали словника діалектизмів, поданого в науково-популярному виданні С. Піддубного „Голованівщина: від Трипілля до сьогодення”), доповнює матеріали до регіонального словника подільських говірок, може бути використана при укладанні Словника говірок Кіровоградщини, оскільки більш широке охоплення дослідження тематичних груп, а в їхніх межах – максимально повне вивчення складу й семантичної структури усіх семантичних підгруп, а також урахування стильової, функціональної диференціації лексики говірки [3: 29] дозволить увести в лінгвістичний обсяг надійний матеріал для розв'язання актуальних проблем, порушених у сучасних діалектологічних дослідженнях.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Березовська Г. Ареалогія східноподільських говірок (на матеріалі назв одягу і прикрас) / Г. Березовська // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 410–414.
2. Віняр Г. М. Полонізми в діалектному мовленні однієї з говірок Західного Поділля (матеріали до діалектного словника) / Г. М. Віняр // Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри [матеріали Міжнародної наукової конференції] (Кривий Ріг, 5-6 листопада 2009 р.) / М-во освіти і науки України; Криворізький державний педагогічний університет. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. – С. 145–148.
3. Гриценко П. Ю. Дослідження лексики українських говорів / П. Ю. Гриценко // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 22–30.
4. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини / Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2000. – 265 с.
5. Мартинова Г. Східні середньонадніпряньські говірки: до проблеми класифікації / Г. Мартинова // Наукові записки. – Серія: Філологічні науки (мовознавство) – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Випуск 100. – С. 460–464.
6. Матвіяс І. Г. Відображення особливостей говорів української мови / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. – 2008. – № 6 – С. 29–36.
7. Піддубний С. Голованівщина: від Трипілля до сьогодення. Науково-популярне видання / С. Піддубний. – Кіровоград, „Поліграф-Сервіс”, 2010. – 286 с.
8. Тищенко Т. М. Ареальна стратифікація східноподільських говірок / Т. М. Тищенко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: збірник наукових праць / [відп. ред. М. Я. Плющ] – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – Вип. 3, кн. 2. – С. 33–38.
9. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпряньське суміжжя у світлі ізоглос: дис. ... кандидата філологічних наук: спец. 10.02.01 / Т. М. Тищенко. – К., 2003. – 194 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ніна Задорожна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, семантика української мови, лінгводидактика.

АКТУАЛЬНА ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВАЛЬНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ

Марія КИРИЛЮК (Умань, Україна)

У статті аналізується актуальна лексика німецької мови останнього періоду (кінець XX – початок XXI ст.) через призму її соціальних та лінгвальних чинників, визначаються принципи її відбору та мовні особливості, доводиться домінанта соціальних чинників над лінгвальними.

Ключові слова: німецька мова, актуальна лексика, соціальний, лінгвальний, узуальний, okazіональний, англійські запозичення, власне німецька лексика.

In this article actual German vocabulary of frequent use of the last time through the aspect of its social and lingual factors is analyzed, principles of its selection as well as language peculiarities are determined, the predominance of the social factors is proved.

Key words: German, actual vocabulary, social, lingual, usual, occasional, English borrowings, native German vocabulary

Інноваційні мовні процеси на лексико-семантичному рівні є свідченням реакції на зміни в суспільному житті носіїв мови, викликані новими реаліями минулого та початку нинішнього століття. Укладачі словника неологізмів англійської мови (Ю.А. Зацний, А.В.Янков) справедливо вважають, що кількість інновацій на лексичному рівні не піддається точним підрахункам, оскільки вони виникають не в мові як системі, а в мовленні як її реалізації. Це справді так, як і те, що новотвори оцінюються через призму протиставлення okazіональність/узуальність [2: 6], при цьому okazіональні одиниці протиставляються узуальним як такі, які створюються лише для конкретного випадку, в конкретному акті мовлення і узуалізуються лише тоді, коли входять у словниковий склад мови.

Актуальна лексика німецької мови як об'єкт нашого дослідження є реакцією на злобу дня. Її виникнення продиктоване суспільними процесами, необхідністю позначення нових речей та явищ. Актуальними можуть стати власне німецькі новотвори, запозичення з інших мов, як і вже існуючі в мові лексичні одиниці, переосмислені з позицій нових реалій.

Джерельною базою нашого дослідження є щорічні мовні огляди Товариства німецької мови (Вісбаден, Німеччина), які здійснюються уже впродовж багатьох років (з 1971 року), викликаючи незмінний інтерес громадськості та всіх зацікавлених станом розвитку та збагачення сучасної німецької мови. У свою чергу, джерелами фактичного та ілюстративного матеріалу для наукових співробітників Товариства слугували німецькомовні періодичні видання *Berliner Zeitung*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Rundschau*, *Frankfurter Neue Presse*, *FAZ*, *Wiesbadener Tagblatt*, *Spiegel*, *Zeit*, *Die Woche* u.a. [8: 75-80]. При цьому йдеться не стільки про задокументування новотворів у мові, не стільки про системний огляд словника сучасної німецької мови (навіть чи його можна забезпечити в рамках такого проекту), скільки про вибір таких слів, які є визначальними для суспільного дискурсу того чи іншого року та актуалізуються у зв'язку із важливими темами сьогодення, виявляючись, таким чином, характерними для нього [8: 59].

Укладена в результаті такого щорічного відбору десятка слів того чи іншого року є предметом загальної уваги не лише з мовної точки зору, ними ніби окреслюються актуальні теми, які дискутуються в суспільстві. Не слід однак ставити знак рівності між актуальною лексикою означеного типу та лексичними новотворами. Актуальними можуть стати також давно відомі слова у зв'язку із суспільною необхідністю, як і недовговічні okazіональні новотвори, які створюються лише для конкретного випадку.

Якщо оцінювати актуальну лексику німецької мови через призму протиставлення лінгвальний/соціальний, то очевидним є той факт, що для мовознавців варті уваги передусім її мовні особливості, як наприклад, групування за тим чи іншим лінгвістичним принципом: лексико/семантичним, словотвірним чи тематичним. Однак як би ця лексика не була організована за суто мовними принципами, вона у своїй сукупності виражає і відображає дух часу, його цінності, ідеї, настрої суспільства, зв'язок із сучасністю [5: 123].

У кожен момент часу великі чи малі події видаються важливими та актуальними і потребують особливого словникового оформлення, яке виділяло би їх на фоні звичних, традиційних позначень. На думку Є.В.Розен, якщо розглядати актуальну лексику німецької мови, орієнтуючись на її понятійний зміст, можна скласти свого роду соціологічний діагноз

сучасного німецькомовного суспільства [Там само]. Несправедливим вважають уявлення про примат внутрішніх явищ у структурі мови над впливом соціальних чинників і інші дослідники в галузі неології [1; 2; 4; 10]. Лінгвісти, хоч і дивляться на факти мови під іншим кутом зору, не можуть абстрагуватися від соціальних конотацій, які містить така лексика.

Глобалізаційні процеси, які стали невід'ємною ознакою сьогодення світу і відповідно об'єднавчі процеси в сучасній Європі, зумовлюють актуалізацію слова «Європа» в якості префікса в складних словах типу *Eurokommunismus*, *Eurodollar*, *Euronorm*. Однак із запровадженням єдиної європейської валюти євро втрачається однозначність такого компонента. Євро, як позначення валюти, формально є скороченням має однак основні морфологічні характеристики німецького слова (*der Euro – Gen. Sg. Des Euros, Pl. die Euros/Euro*) та скорочену форму *EUR*. Велика кількість складних слів з цим компонентом, що засвідчують іноді далеко не позитивне бачення валютної єдності: *Euro-Angst*, *Euro-feindlich*, *Euro-Gebiet*, *Euro-Stadt (Frankfurt am Main)*, *Euro-Zone*, *Euro-Zeitalter* пишуться через дефіс на відміну від слів з компонентом у значенні Європа [8: 48].

Незмінна вагомість для суспільства ЗМІ робить німецьке *Massenmedien* актуальним уже впродовж тривалого часу. Утворене як калька з англійської (*mass media*), це слово вперше було вжито в 1963 році в газеті “Die Welt”, в подальшому з’являються похідний від нього прикметник *massenmedial* та іменник *Massenmedier*. Товариство німецької мови включило слово *Massenmedien (Medien)* до списку ста слів минулого століття (*100 Wörter des Jahrhunderts*) [8: 23], оскільки спектр засобів комунікації постійно розширюється, зокрема завдяки Інтернету.

Технічний прогрес у сфері комунікації актуалізує німецьке *Kommunikation* з його спорідненими передусім *kommunizieren (Komme, communal u.a.)*, що походить від латинського *communis* (спільний, суспільний), і означає в німецькій мові спільну дію, взаємодію, передусім через посередництво мови, обмін, порозуміння. Сучасне розуміння комунікації виходить далеко за межі колишнього її розуміння як людського спілкування, що зумовлено значним прогресом комунікаційних форм, спрямованих передусім на передачу та обмін інформацією. У мовному значенні ця особливість засвідчується транзитивізацією дієслова *kommunizieren: Man kommuniziert heute “etwas”, statt “miteinander” zu kommunizieren* [5: 22].

Однією із прикмет сьогодення є поняття, що передається словом *Kreditkarte* як калька з англійського *credit card* (від латинського *credere – вірити, довіряти*). Символізуючи новий етап господарювання, безготівковий розрахунок, слово перейшло із вузькопрофесійної сфери до загального вжитку. Власник картки (*Karteninhaber*) розраховується за товар та послуги, не відкриваючи гаманця. У розмовній мові кредитну картку часто називають *Plastikgeld: Man kann das alte gute Geld eben doch nicht so leicht vergessen [ebd]*.

Кінець 1999 та початок 2000 року привернули до себе всезагальну увагу значною мірою як комерційний мегаспектакль у зв’язку зі зміною тисячоліть, що актуалізувало в німецькій мові слово *Jahrtausend* з його похідними *Jahrtausendwende*, *Jahrtausendfieber*, *Jahrtausendrummel*, *Jahrtausendbaby u.a.* Однак серйозну конкуренцію цим власне німецьким мовним одиницям склало іншомовне слово *Millennium bzw. Millenniumswende* з його похідними вражаюче широкого спектру від торговельних пропозицій (*Millenniumangebote und –Sonderangebote, –Sekt, –Salami, –Konfitüre, –Schokolade, –Krawatten und –Socken*) до словника *Millennium-Wörterbuch* видавництва *Langenscheidt-Verlag Edition 2000*. Ділові листи в кінці року завершувалися висловленням вдячності на кшталт “*mit millenniummässigem Dank für die hervorragende Zusammenarbeit*”.

Політичні зміни, які відбуваються в країні, зміна уряду чи влади, викликають більш чи менш бурхливу реакцію в суспільстві. Ці події знаходять відображення і в мові дуже часто як оказіоналізми, створені для конкретних актів мовлення, для конкретних випадків. Попри їх недовговічність вони співвідносяться з мовою, відповідають її законам і тенденціям словотвору. Так слово канцлер часто стає основою для новотворів, характеризуючи стиль керівництва того чи іншого глави уряду Німеччини. *Anderkanzler, Bargeldkanzler, Ewigkeitskanzler* про Гельмута Коля чи *Noch-Kanzler, Bald-Kanzler*, оцінюючи тривале перебування при владі чи перспективу незабаром її обійняти. Імена та прізвища таких

високопосадовців, як, наприклад, Герхарда Шредера чи Гельмута Коля стають основою для новотворів (*Es hat geschrödert im Schröderland. Schröderrausch, Schröder-Effekt* чи *die Schröder/Fischer-Ära, Nachkohlzeit, Nach-Kohl-Ära*) [8: 44].

Обрання федеральним канцлером Німеччини жінки Ангели Меркель знаменується появою в мові слова *Bundeskanzlerin*, яке стало словом року 2005 за версією Товариства німецької мови [9: 1-13]. У мовному відношенні виникає питання і щодо форми звертання до канцлера-жінки. За аналогією зі звертанням до міністра-жінки *Frau Minister* це має виглядати як *Frau Bundeskanzler*. І хоча відповідна державна установа не перейменована (*Budeskanzleramt*), у внутрішньодержавному протоколі використовується звертання *Frau Bundeskanzlerin*, а офіційне звертання на міждержавному рівні передбачає нейтральне *Exzellenz (Ihrer Exzellenz Bundeskanzlerin der Bundesrepublik Deutschland Frau Dr. Angela Merkel)*. А з огляду на державні та міжнародні ініціативи нинішнього канцлера ФРН, спрямовані на підтримку глобалізаційних процесів, її називають у пресі *Globalisierungsgestalterin, Aussenkanzlerin* чи *Auswärts-Kanzlerin* [3: 43-47].

Формування в результаті виборів правлячих коаліцій передаються символічними для партій-коаліціантів кольорами, переважно це комбінація двох кольорів. Як, наприклад, *rot-grün (Rot-Grün)*, метафора для коаліції в парламенті соціал-демократів та представників партії зелених. Вище означена субстантивізація включена до списку слів року 1998, адже в цьому році вперше коаліція червоних і зелених відбулась на федеральному рівні, що і зумовило високу частотність вживання цього оказіоналізму: *“Rot-Grüne Republik“, “Bonn färbt sich rot-grün” “Rot-grün besser als erwartet”* usw. Варіацією таких поєднань передаються і інші більш чи менш тривалі об'єднання політичних сил (*rot-grün-rot, grün-schwarz, schwarz-rot*), нестійкість їх принципів та переконань (*tiefrot, dunkelrot, rosa*) чи належність високо посадовців до тих чи інших політичних партій: *die mitgrüne Ministerin* [7: 12-15].

З часом більш вживаними стають деякі слова, зокрема англійські запозичення, за рахунок постійного розширення їх значення. Так, англійський іменник *single* увійшов у німецькомовний вжиток ще в 70-х роках минулого століття. Запозичений, у свою чергу, в англійську мову з латини (*singulus*) він зберігає як основне значення «окремий».

Уже тривалий час велике занепокоєння в суспільстві викликає проблема наркоманії, тому актуальними залишаються уже існуючі в мові слова та новотвори, пов'язані з цією проблемою. У німецькій мові основне слово на позначення наркотиків *Drogen* виникло як результат переосмислення його колишнього значення сухої лікувальної сировини рослинного, тваринного чи мінерального походження, яку можна було придбати в магазині аптекарських товарів (*Drogerie*). Англійське *drug* в значенні «наркотик» з'явилося передусім у США. Однак в німецьку мову це слово увійшло не як чергове англійське запозичення чи як калька з нього, а як власне німецьке слово з набутим новим значенням. Якраз у цьому значенні воно включене Товариством німецької мови до списку ста найуживаніших слів минулого століття, будучи основою для складних іменників та словосполучень на позначення наркозалежності (*Drogensucht*), торгівлі наркотиками (*Drogenhandel*) та їх споживання (*Drogenkonsum*), наркоструктур (*Drogenmafia*) і політики боротьби проти них (*Drogenberatung, Drogenpolitik*), як і численних людських жертв цього лиха (*Drogentote*) [8: 18].

Однак в німецькій мові це значення для різних понятійних сфер диференціюється граматичним способом, через рід іменника. *Das Single* як окрема гра в спорті, окреме купе, кімната, кабінка лише для однієї особи, тоді як *die Single* позначає платівку (раніше) чи диск лише з одним музичним твором. Найновішою, такою, що стала відомою віднедавна, є версія чоловічого роду на позначення особи (*der Single*), яка синонімічна німецьким *Alleinstehender/Alleinstehende und Junggeselle/Junggesellin*. Якраз у цьому значенні слово стало особливо часто вживаним, оскільки відсоток одинаків (*Single-Anteil*) у сучасному німецькому суспільстві стрімко зростає, стаючи свого роду трендом (*Singledasein*), із супутніми цьому стилю життя відпустками (*Single-Urlaub*), дискотеками (*Single-Disko*), вечірками (*Single-Party*) та квартирами для одинаків (*Single-Apartment*) [8: 3].

Вагомість спорту, як свого роду масового руху, зумовлена як почуттям радості та задоволення, одержуваних від спортивних занять, так і духом змагальності, що йому

притаманний. Через широкі можливості занять спортом в сучасному суспільстві він набув масового характеру (*Breitensport*). З іншого боку, посилюється тенденція до комерціалізації спорту, виділяючи спорт професійний (*Leistungssport*) і відповідно (*Berufssportler*).

Прикметою останнього часу стала надзвичайна популярність, особливо серед представників молодого покоління, нових, часто екстремальних видів спорту. Такі спортивні тренди, як *Inline-Skating*, *Riverriding*, *Rollerbiking*, *Sandboarding*, *Short-Track*, *Snakeboarding*, *Streetball*, *Streetsdance*, *Streetsoccer*, *Streetsurfen* чи *Ultimate-Frisbee* вживаються в німецькій мові безперекладно як англійські запозичення, що може бути ознакою їх недовговічності у вжитку [7: 12-15].

Таким чином, вищеозначений далеко не повний огляд явищ та процесів у німецькому суспільстві, що супроводжується аналізом актуальної лексики німецької мови, вочевидь викликані ними до мовного вжитку, однозначно підтверджує домінанту соціальних чинників над лінгвальними, що однак ні в якій мірі не зменшує інтересу лінгвістів до таких мовних одиниць. Вони виникають інколи оказіонально, не закріплюючись у мові, але можуть узуалізуватися, увійти до словникового складу, розширюючи та збагачуючи його. Однак знову таки передбачити долю новотвору не завжди можна, виходячи тільки з його мовних особливостей у відриві від чинників, пов'язаних із соціальною природою мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка: Уч. пособие для институтов и факультетов иностранных языков.-М.: Высшая школа, 1989.-126 с.
2. Зацний Ю.А. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник. – Вінниця: Нова книга, 2008.-360 с.
3. Кирилюк М.А. Лексичні новотвори німецької мови початку XXI ст. в системі неологізмів // Мовні і концептуальні картини світу. – Випуск 26. – Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 43-47.
4. Розен Е.В. Немецкая лексика: история и современность; Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1991.- 96 с.
5. Розен Е.В. Как появляются новые слова: история и современность.- М.: Изд-во МАРТ, 2000.-156 с.
6. Янков А.В. Соціально-політичні неологізми та оказіоналізми в американському варіанті англійської мови: структура-семантика-функціонування: Автореф. дис...канд...філол. наук: 10.02.04 / Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. – 20 с.
7. Walter H. Wörter des Jahres 1998, in: Der Sprachdienst 1 / 1999, S. 15.
8. Kuntsch L. Aktuelle Lexik.- Moskau: Gotika, 2000. – 80 S.
9. Der Sprachdienst 1/06, S. 1-13.
10. Der Sprachdienst 1/08, S. 16-31.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Кирилюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: лексична та зіставна семантика, неологія.

СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ГРУПАХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ірина КОЗКА (Харків, Україна)

Стаття присвячена аналізу прикметників на позначення розумових здібностей людини в сучасній англійській мові. Аналізується семантична специфіка системних відношень груп прикметників, що належать до мікрополя «Рівень розумових здібностей».

Ключові слова: розумові здібності, мікрополе, сема, оцінка.

The article is devoted to the analysis of the adjectives which denote human mental abilities in modern English language. The researcher investigates the semantic systematic peculiarities of the adjectives which are members of the microfield «The level of mental abilities».

Key words: mental abilities, microfield, seme, evaluation.

Вибір прикметників на позначення розумових здібностей людини в ролі об'єкта дослідження не є випадковим. Поняття розумових здібностей відіграє в житті людини суттєву роль, а зміни в складі та семантиці лексичних одиниць, які розкривають це поняття в мові в процесі її розвитку, викликають безумовний інтерес.

Актуальність теми пояснюється тим, що, по-перше, прикметники на позначення розумової характеристики належать до шару лексики, який відзначається високою частотністю. По-друге, актуальність теми роботи зумовлена потребою виявлення

функціонально-семантичних особливостей прикметників, що позначають розумові здібності людини, для уточнення їх системних та мовленнєвих характеристик, моделей аналізу та ролі екстралінгвістичних чинників у формуванні їхнього значення та прагматичного потенціалу.

Прикметники неодноразово піддавалися лінгвістичному аналізу в роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників. Вони розглядалися як лексико-граматична категорія означальних слів такими лінгвістами, як О.М. Вольф [2], А.М. Шрамм [5], К. Baldinger [6]. Здійснювався аналіз прикметників на позначення розміру предметів В.В. Архелюк [1]. Крім того, досліджувалися й інші аспекти, такі, як стилеметричні характеристики прикметників А.Б. Потапенко [4]. Проте прикметники, що позначають розумові здібності людини, не були об'єктом лінгвістичних досліджень.

У роботі ставиться мета виявити семантичну специфіку системних відношень англійських прикметників на позначення розумових здібностей людини як семантичного поля.

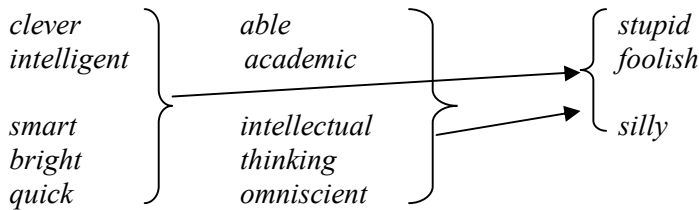
Згідно з теорією компонентної будови лексичного значення його складають макрокомпоненти, які об'єднують блоки сем: **денотативно-сигніфікативний, конотативний, граматичний та соціолінгвістичний**. Для дослідження семантики прикметників на позначення розумових здібностей людини важливим здається виявлення сем денотативно-сигніфікативного (далі Д-С), конотативного макрокомпонентів (К), а також сем соціолінгвістичного (С-Л) компонента про стиль вживання досліджуваних прикметників. Оскільки прикметники на позначення розуму людини розглядаються як семантичне поле, саме співвідношення цих сем визначає належність того або іншого прикметника до 1) певного мікрополя; 2) до ядра (центру) або периферії поля.

Члени семантичного поля повинні об'єднуватися принаймні однією спільною семою – **інтегральною архісемою**. Отже, першим кроком у дослідженні є встановлення спільних сем англійських прикметників, що позначають розумові здібності людини. Для цієї мети в нашій роботі використовуються словникові дефініції прикметників, які свідчать про реальність семантичних зв'язків слів на парадигматичному рівні. Визнавши, що семантична будова слова пояснюється через його словникову дефініцію, ми можемо розглядати окремі частини дефініцій (слова і словосполучення, або ідентифікатори) як показники відповідних сем у семантичній будові слова, що визначається.

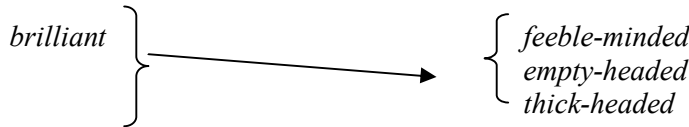
У підсумку проведеного нами аналізу наукових джерел доречним буде представити **функціонально-семантичну модель аналізу поля** прикметників на позначення розумових здібностей людини: 1. Англійські прикметники на позначення розміру людини об'єднуються в лексико-семантичне макрополе на основі інтегральної архісеми «розум людини». 2. У середині макрополя виявляються мікрополя за наявністю диференціальних сем, які є спільними для кожного мікрополя. 3. Структурна організація мікрополів передбачає виділення ядра та периферії за критерієм співвідношення Д-С, К та С-Л сем у значенні прикметників. 4. Доцільним є визначення залежності особливостей функціонування прикметників від їхнього місця в семантичному полі. Аналіз функціонування досліджуваних прикметників у тексті відображає структурну організацію поля, виявлену в результаті семного аналізу дефініцій прикметників. Аналіз семантичних відношень у системі прикметників на позначення розумових здібностей людини доводить, що ці прикметники являють собою складну семантичну мікросистему із розгалуженими смисловими зв'язками. У межах цього макрополя виокремлюються мікрополя – блоки прикметників, об'єднані на основі спільних сем, які фіксують певний аспект розуму, тобто певну характеристику розумових здібностей людини. Досліджуване макрополе складається з трьох мікрополів: 1. Мікрополе «Рівень розумових здібностей». 2. Мікрополе «Розсудливість». 3. Мікрополе «Уважність». Кожне з цих мікрополів неоднорідне, у значенні їх конститuentів виявляються диференціальні семи, які дають підставу для визначення більш дрібних угруповань – мікрогруп (ЛСГ), для яких ці диференціальні семи стають інтегральними. Розглянемо, які групи входять до складу виділених мікрополів.

I. Перший блок прикметників, який утворює відповідне мікрополе на основі інтегральної Д-С семи «рівень розумових здібностей», складається з трьох ЛСГ з такими значеннями:

1. «вищий від норми рівень розумових здібностей» «нижчий від норми рівень розумових здібностей»

2. «висока інтенсивність позитивної ознаки» «висока інтенсивність негативної ознаки»

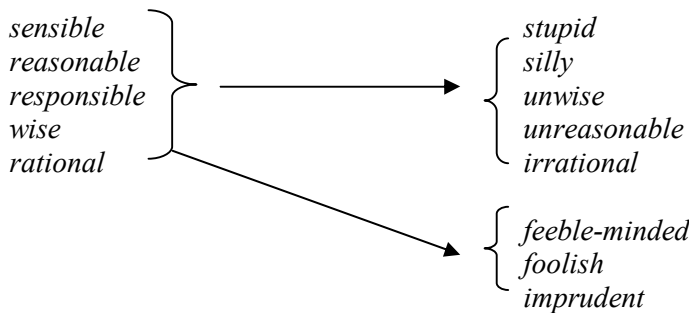

3. «кмітливість, здатність думати швидко» «некмітливість, нездатність думати швидко»

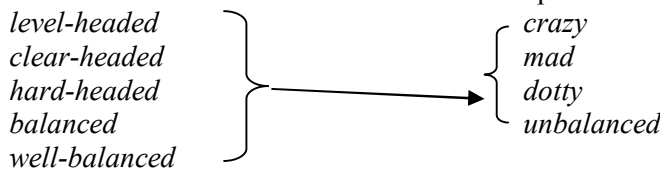
II. Другий блок прикметників виділяємо на основі інтегральної Д-С семи «розсудливість». Це мікрополе ділиться на три лексико-семантичні групи (ЛСГ):

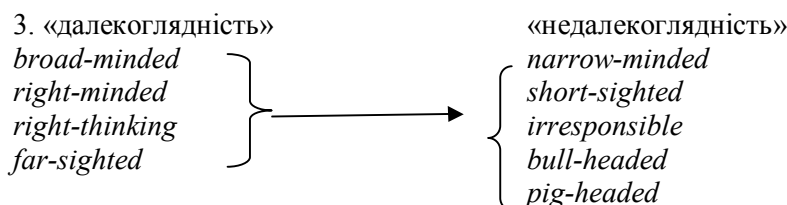
1. «розсудливість, здатність приймати розумні рішення» «нерозсудливість, нездатність приймати розумні рішення»

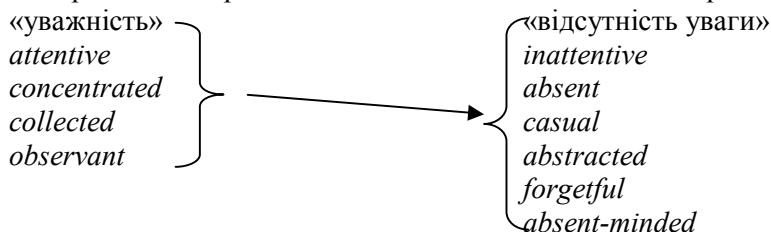
Диференціальні семи

2. «розумова врівноваженість» «відсутність розумової врівноваженості»

III. Третій блок прикметників виділяємо на основі інтегральної Д-С семи «уважність»:

Проаналізуємо мікрополе «Рівень розумових здібностей».

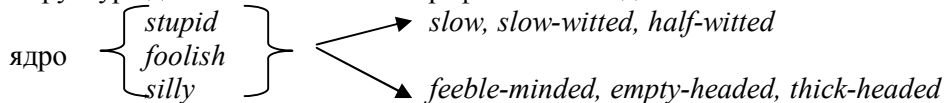
Перша ЛСГ мікрополя «Рівень розумових здібностей» включає лексико-семантичні варіанти (ЛСВ) прикметників із загальним значенням «вищий від норми рівень розумових здібностей»: *clever, intelligent, smart, bright, quick, brilliant, able, academic, intellectual, thinking, omniscient, sharp, sharp-witted, quick-witted, acute, agile, witty, cunning*. ЛСВ прикметників даної ЛСГ можна поділити на 2 мікрогрупи. До першої належать ЛСВ прикметників *clever, smart, bright, brilliant, able, academic, intellectual, thinking, omniscient*, які мають інтегральне значення «високий рівень загальних розумових здібностей». До другої мікрогрупи належать ЛСВ прикметників *quick, sharp, sharp-witted, quick-witted, acute, agile, witty, cunning*, об'єднані спільним значенням «кмітливість, здатність думати швидко». Семантичне ядро мікрополя складають ЛСВ прикметників, які максимально несуть у собі інтегруюче значення цієї ЛСГ, не містять К сем емоційного забарвлення, належать до нейтрального стилю мовлення: *clever, intelligent, smart, bright*. Тяжіє до ядра ЛСВ прикметника *brilliant* із диференціальною Д-С семою «висока інтенсивність ознаки» та К емоційно-образною семою, бо характеризує людину, рівень розумових здібностей якої можливо порівняти із діамантом: *brilliant* = 2) *extremely clever or skilful* [7]. Завдяки емоційній забарвленості та високій інтенсивності ознаки ЛСВ прикметника *brilliant* знаходиться на периферії даної мікрогрупи, яка складається також з ЛСВ прикметників *able, academic, intellectual, thinking, omniscient*. До цих ЛСВ також примикає ЛСВ прикметника *omniscient* із позначкою «formal», яка свідчить про наявність у його семантичній структурі С-Л семи «офіційний стиль мовлення», тобто цей прикметник є стилістично маркованим. ЛСВ прикметників, які знаходяться на периферії, позначають здібності до навчання, вказують на те, що людині вдалось опанувати знання, і вона їх має, тобто, у семантичній структурі цих ЛСВ виявляються додаткові Д-С семи, які доповнюють, конкретизують загальне значення мікрополя. Знаходяться на периферії ЛСГ лексико-семантичні варіанти прикметників *sharp, sharp-witted, quick-witted, acute, agile, cunning, witty*, які об'єднані спільною для них семою «кмітливість, здатність думати швидко», вони позначають дотепність людини, її здатність бути «гострою на язик». Ці ЛСВ прикметників мають К сему «емоційна забарвленість» внаслідок вживання в переносних значеннях. ЛСВ прикметника *cunning* характеризується К семою «негативна оцінка», бо до людини, яка використовує розум, щоб обманювати та обдурювати інших, завжди відносились негативно. Згідно зі словниковою дефініцією, ЛСВ прикметника *agile* є лексично обмеженим вживанням з іменником *mind* (розум).

Значення багатьох ЛСВ прикметників цієї ЛСГ виникли на основі метафори, тобто, на основі перенесення ознак предметів (*bright, brilliant, sharp, acute*) та явищ (*quick*) на людину, зокрема її розумові здібності. Серед ЛСВ даної лексико-семантичної групи багато переносних, образних значень, притаманних художньому стилю мовлення. Текстовий аналіз, як і словникові дефініції, підтверджують семну структуру ЛСВ прикметників даної ЛСГ: *I don't think they were very intelligent, but they were guileless.* (W.S. Maugham). *He wasn't very smart and he was definitely illiterate, yet he was a good officer, ...* (F.S. Fitzgerald). *Perhaps he's not very clever- we can't all be geniuses; and it may be that he is both boastful and conceited*

(Kenneth Grahame). *Mary Poppins gave a quick, sharp glance down into the Lane. She started with surprise* (P.L. Travers). *He was personable and quick-minded, which might, with his middle-class manner and accent, have done him harm; but he was also a diplomat* (John Fowles).

Друга ЛСГ включає ЛСВ прикметників із загальним значенням «нижчий від норми рівень розумових здібностей». Особливістю цієї групи є те, що до її складу також входять прикметники *stupid, foolish, feeble-minded ma silly*, які належать до ЛСГ із загальним значенням «нерозсудливість, нездатність приймати розумні рішення». Але в дану ЛСГ вони входять не прямими, а похідними значеннями. До складу цієї ЛСГ входять такі ЛСВ прикметників: *stupid, foolish, silly, slow, slow-witted, half-witted, empty-headed, thick-headed, feeble-minded*. Семантичне ядро поля складають ЛСВ прикметників *stupid, foolish, silly*, які є нейтральні за значеннями, не є емоційно-забарвленими або стилістично-маркованими. Інтегральне значення даної ЛСГ чітко задане словниковими дефініціями ЛСВ прикметників *stupid* та *foolish*. На периферії поля знаходяться ЛСВ прикметників *slow, slow-witted, half-witted, silly, empty-headed, thick-headed*. Конституенти, які знаходяться на периферії даної ЛСГ, мають додаткові диференціальні семи. Для ЛСВ *slow, slow-witted* та *half-witted* – це Д-С сема «некмітливість, нездатність думати швидко», а для *slow-witted* та *half-witted* – ще й К сема «емоційна забарвленість». ЛСВ прикметників *feeble-minded* має такі диференціальні семи: «емоційна забарвленість», «стилістична маркованість» та «висока інтенсивність нижчого від норми рівня розумових здібностей». ЛСВ прикметників *empty-headed* та *thick-headed* в рядах даної ЛСГ позиціонують себе через наявність слова *head* в їхньому складі, яке багатозначне. Одним з його похідних значень є «розум, розумова здатність»: 2) *mind or mental ability* [7]. Саме це впливає на те, що ЛСВ *empty-headed* та *thick-headed* є емоційно-забарвленими, виражають високий рівень ознаки. Всі ЛСВ прикметників також стилістично марковані та мають К сему «негативна оцінка».

Структура даної ЛСГ має такий графічний вигляд:

Текстовий аналіз підтверджує семну структуру ЛСВ прикметників:

“Ratty, my generous friend! I am very sorry indeed for my foolish and ungrateful conduct” (Kenneth Grahame). “Now look here, you-you thick-headed beast,” replied the Rat, really angry, “this must stop” (Kenneth Grahame). “They’re silly rotters,” said Briggs (Evelyn Waugh.). *Over the wire came the ghost of a silly laugh* (F.S. Fitzgerald).

У ході дослідження було виявлено, що прикметники на позначення розуму людини об’єднуються в макрополе «Розумові здібності людини» за наявністю в їхньому значенні інтегральної архісеми «розум людини». Здійснену класифікацію та визначення ядерних і периферійних частин лексико-семантичного поля підтверджено результатами аналізу функціонування прикметників сучасної англійської мови на позначення розумових здібностей людини в художніх текстах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Архелюк В.В. Прикметники розміру в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / В. В. Архелюк. – К., 1999. – 20 с.
2. Вольф Е. М. Состояния и признаки. Оценки состояний / Е. М. Вольф // Семантические типы предикатов. – М. : Наука, 1982. – С. 320–339.
3. Лисиченко Л.А. Бесіди про рідне слово (слово і його значення). –Харків:ХДПУ,1993. –140с.
4. Потапенко А.Б. Стилометричні характеристики прикметників різної морфемної структури в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Потапенко А. Б. – К., 1999. – 20 с.
5. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А.Н. Шрамм – The Hague-Paris : Mouton, 1972. – 324 p.
6. K. Baldinger, D. Degree Words. / D. Bolinger. – The Hague-Paris : Mouton, 1972. – 324 p.
7. Longman Dictionary of Contemporary English. –Pearson Education Limited, Eighth impression, 2006.xvii, 1950 p. А. Н. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1979. – 134 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Козка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики англійської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Наукові інтереси: семантика та стилістика англійської та української мов, методика викладання англійської мови.

РОЛЬ ПЕРВИННОЇ ІКОНІЧНОСТІ В ПРОЦЕСАХ ФОРМАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ: ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ РЕДУПЛІКАЦІЇ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ МОВІ-ОСНОВІ ТА ЇХ РЕФЛЕКСИ

Тетяна КОЗЛОВА (Запоріжжя, Україна)

У статті аналізуються особливості формування історико-етимологічних гнізд, вершина яких представлена звуконаслідувальним повтором в індоєвропейській мові-основі. З'ясовується роль первинної іконічності в процесах формально-семантичної диверсифікації генетично споріднених одиниць.

Ключові слова: еволюція мови, звукообразження, ізоглоса, індоєвропейська мова-основа, історико-етимологічне гніздо, мотивація, первинна іконічність, редуплікація, рефлекс.

The purpose of this article is to analyze formal and semantic disintegration in the reflexes of Proto-Indo-European onomatopoeic reduplications. Although the primary iconicity of proto-roots diminishes in the reflexes, it contributes to the transparency of form-meaning relationship in the symbolic signs that evolve.

Key words: etymological nest, language evolution, iconicity, isogloss, motivation, onomatopoeia, Proto-Indo-European, reduplication, reflex.

Редуплікація та звукообразження неодноразово слугували об'єктом різноаспектних досліджень [1; 2; 4; 6; 10: 259; 11; 12; 13; 16], в яких ці явища розглядалися в історико-типологічному аспекті як мовні універсалиї, або в семіотичному – як мовний прояв іконічності.

Актуальність вивчення звукообразження зумовлюється й необхідністю вирішення проблем умотивованості мовних знаків, способів та механізмів формування зв'язку між звуками та образами об'єктів дійсності [15], з якими вони співвідносяться, проблем походження мовного матеріалу, виникнення мови [3; 8; 9: 28 – 42; 14: 396 – 422;]. У цій статті увагу приділено вивченню одиниць, які етимологічно співвідносяться з ономатопами значної діахронічної глибини.

Об'єкт дослідження: історико-етимологічні гнізда (ІЕГ), вершина яких представлена редуплікованим ономатопом в і.е. мові-основі.

Метою статті є з'ясування ролі первинної іконічності в процесах історичної диверсифікації генетично споріднених одиниць.

Матеріал: реконструйовані редуплікації в і.е. мові-основі, які являють собою умовне наслідування звучань об'єктів довкілля, а також рефлекси зазначених етимонів у різних мовах індоєвропейської сім'ї (біля 150 одиниць). Основні **джерела** матеріалу: історичні, етимологічні, глумачні та перекладні словники [17 – 23].

Процедурою дослідження передбачено: аналіз структури реконструйованих і.е. коренів, інвентаризацію корпусу редуплікацій; відбір звуконаслідувальних повторів в і.е. мові, вивчення їх структури; інвентаризацію ІЕГ, встановлення продуктивності етимону, ареалу розповсюдження його рефлексів; аналіз розвитку ІЕГ з огляду на чинники формально-семантичного розподібнення вихідного мовного матеріалу.

Вихідна структура переважної більшості і.е. коренів організована за моделлю CVC [8: 97], яка зазнає різноманітних модифікацій внаслідок внутрішньокореневої альтернації, подовження та скорочення, метатези [5], а також редуплікації (біля 2, 4 % від загальної кількості коренів – 2000).

Фономорфологічні повтори корелюють з етимонами на позначення спорідненості (і.е. **pap(p)a* “батько”), обертального та коливального руху (і.е. **balbal-* “трасти/ся, танцювати”), інтенсифікації ознаки (і.е. **karkar-* “твердий”), різноманітних звуків (і.е. **tet(e)r-* “крякати”). Звуконаслідування кількісно переважають (54 %) над іншими зазначеними вище групами (30 % сукупно) та граматичними повторами (16 %), до яких ми відносимо редупліковані форми презенту, перфекта й аориста (і.е. **dō-* “давати” > **di- dō-*, саскр. (презент) *da-dhā-ti*; і.е. **sed-* “сіт” > **si-zd-*, санскр. (перфект) *sāsāda* ‘я сів і сиджу’). Кількісна репрезентативність звуконаслідувальних повторів, серед яких 25% належить імітаціям природних звуків, зокрема криків птахів, свідчить про когнітивну цінність іконічного знаку,

його природність, прозорість, легкість сприйняття, а отже, і пристосованість для вербальної репрезентації ритмічного, повторюваного акустичного сигналу.

Проблеми інвентаризації ІЕГ, вершиною якого є онома топ, пов'язані не лише з недоліками лексикографічної практики, недосконалістю реконструкції та етимологізації одиниць. Універсальний характер онома топеї та її спонтанність уможливають:

- самостійне утворення в різних мовах близьких за формою та значенням одиниць на різних історичних етапах; пор. рефлексі і.е. **gha gha* “гелготати” > і.е. **gang-* “насміхатися” (д.інд. *gaija-h*, д.а. *gehsanc* > *sanc* “презирство, насмішка”, д.а. *cancettan* “насміхатися”; рус. *зугнивий*, *зугня* “заїка”, ст.слав. *ГЖГНИВЪ*, укр. *зугнити*, болг. *зугнуць*, польськ. *gegać* “гугнявити”) та генетично не пов'язані із зазначеним етимом лат. *ganniō* “цвякати, гавкати; буркотіти; цвенькати; воркувати”, рос. *гоготать* (простор.) “голосно, нестримно сміятися”;

- майже безперешкодне запозичення онома топів у процесі контактування мов, навіть генетично та типологічно віддалених; пор. у новозеландському варіанті англійської мови запозичення із автохтонної мови маорі (*kuku*¹ “різновид голуба; звук, що видає цей птах”, *kuku*² “різновид морського моллюска” [21: 429]) та перенос за аналогією назв об'єктів Старого Світу на реалії Нового Світу (*New Zealand cuckoo*, *bronze ~, bronze-winged ~, long-tailed ~, shining ~, Australian ~* “перелітний птах, що відкладає яйця в гніздах інших птахів” [21: 188 – 189] < а. *cuckoo* < д.фр. *cucu* < і.е. **kuku* “крик зозулі, кування”);

- відсутність у онома топів фіксованої форми попри структурні обмеження, що визначаються кількісними та якісними параметрами фонетичної системи мови, правилами комбінування фонем тощо – і.е. **ku(r)kur-* > лат. *cūcurriō, coco coco*; алб. *kikiriku, kakaris* “кудахкати (про птахів)”; д.інд. *kurkūta, kukkūta-, kukkubha-* “сміятись, цвенькати”.

Для реалізації завдань цього дослідження інвентаризація ІЕГ здійснювалася з урахуванням надійності та несуперечливості етимологічних версій, ресстрації одиниць кількома етимологічними джерелами. До складу ІЕГ увійшли: (а) прямі рефлексі і.е. етимона, що утворилися на різних історичних етапах розвитку системи (і.е. **kuku* “крик зозулі” > 1. **kukkū-* > д.гр. *κόκκυ* “крик зозулі”, гр. *κόκκυς ó* “(анат.) куприк; (застар.) зозуля”, 2. **cucū* > лат. *cucūlus* “зозуля”; 3. **kovik-s* > д.ірл. *cōi*, ірл. *cūach* “зозуля”); (б) опосередковані рефлексі, які виникли внаслідок запозичення продовжень етимона в іншій мові (а. *cuckold* “рогоносець, обдурений чоловік” < ср.а. *cokewald* < д.фр. *cucu* “зозуля” < вульг. лат. **cuccūlus* < лат. **cuccūlus*); (в) словотворчі деривати прямих та опосередкованих рефлексів (рос. *кукушечий*); (г) варіанти рефлексів (рос. *куковать, кукукать*).

Моделі звуконаслідувальних редуплікацій в і.е. мові-основі варіюються:

- CVC CVC – і.е. **bal-bal-/ *bar-bar-* (< **baba*) “нерозбірливо говорити”, і.е. **der-der-* (**dr̥dor-*, **dor-d-*, **dr̥-d-*) “шепотіти, буркотіти”, і.е. **mormor-/ murmur-* “буркотіти; гарчати”;
- CV(C) CVC – і.е. **ku(r)kur-* (< **ko ko*) “звук, утворюваний куркою або півнем”;
- CVCV – і.е. **gha gha* “кричати, гелготати (про гусей)”, і.е. **ha ha* “сміх”, і.е. **kuku* “крик зозулі”, і.е. **lā-l̥* > **lal(l)a-* “гавкати, вити”, і.е. **ti-ti-/ *(ti)til-* “цвірінькання, сокотіння”, і.е. **tu* > **tutu* “щебетання”;

- VCVC – і.е. **epop/ opop* “крик птаха”, і.е. **ul-* > **ulul-* “вити, завивати”;
- SVC(C) – і.е. **ghel-* “звати, кричати” > і.е. **ghi-ghl-* > гр. *kikhlē* “дрізд, співочий птах”, і.е. **ker-¹* “різновид звуку (хриплий крик); *журавель” > **kerk-/ *krek-/ *krok-*, і.е. **r̥ip(p)-* “пищати, скрипіти”, **tet(e)r-* “крякати”.

Для звуконаслідувальної редуплікації *обов'язковим* є повтор першого в складі кореня приголосного звука, що зумовлено більшою важливістю для онома топеї приголосних, ніж голосних, оскільки саме консонантна структура передає тип наслідуваного звука, голосні ж відіграють допоміжну роль і вказують на його висоту [2: 15]. Фонетична структура звуконаслідування залежить від фізичного та фізіологічного аспектів звуків. Вибір фонем у складі повтору визначається наявними в мові фонемотипами, а наслідування утворюється за рахунок акустичної та артикуляційної близькості між звуками мови та звуками, що позначаються. Наприклад:

С ГЛУХИЙ ЗІМКНЕНИЙ + V ВЕРХНЬОГО ПІДНЕСЕННЯ
швидкий, жвавий звук (щебетання, кування, писк)

і.є. **ti-ti-*/ *(*ti*)*til-*, **tutu*, **kuku*; і.є. **rīp(r)-* > д.гр. *πίπ(π)ος* “зелений дятел”, *πίπλιζω* “пищати (про птахів)”, лат. *rīpilō* “щебетати, цвірінькати”, *rīpulum* “шум, гвалт”, *rīro* “пищати”, *rīrio* “голубеня”, н. *piepen*, *piepsen* “пищати, щебетати (про птахів)”, лит. *rūpti* “свистіти”, словенськ. *ripa* “курча” чеськ. *řipati* “пищати”;

С ГЛУХИЙ ЗІМКНЕНИЙ + V СЕРЕДНЬОГО/НИЗЬКОГО ПІДНЕСЕННЯ

сильний глухий переривчастий звук (квоктання, гоготання)

і.є. **gha gha*/ **ghe ghe*/ **ghi ghi*, **ko ko*/ **kak(k)*; і.є. **e/orop* > вірм. *roror*, перс. *rīrī*, лат. *uriura*, *ae*, латиськ. *purrikis* “одуд”; д.гр. *ἔποποι* “наслідування крику одуда”;

С СОНАНТ ПЛАВНИЙ + V НИЗЬКОГО/ВИСОКОГО ПІДНЕСЕННЯ

високий протяжний, жалібний або різкий переривчастий звук (виття, гавкання собаки, лисиці тощо)

і.є. **lal(l)a-*; і.є. **ul-* > **ulul-* > д.інд. *ulūka-*, лат. *ulula ae* “сова, пугач”, *ululo*, *āvī*, *ātum*, *āre* “вити, завивати, лементувати”, *ululātus*, *us* “зойк, крик”;

С ГЛУХИЙ ЗІМКНЕНИЙ + С СОНАНТ ДРИЖАЧИЙ + V СЕРЕДНЬОГО ПІДНЕСЕННЯ

уривчастий горловий крик, утворюваний під час фізичного напруження

(кректання качок, жаб)

і.є. **tet(e)r-*; і.є. **kerk-*/ **krek-*/ **krok-* > д.інд. *kr̥kara-*, *krakara-*, *kr̥kaṇa-* “різновид куріпки; дичина”, д.гр. *κρέξ* “кулик, деркач”, *κέρχυις* “*Falco tinnunculus*, різновид птаха”, *κέρχυος* “нерівність, шорсткість; пагорбкуватість”, лит. *kuĩk/ti* “квакати; кричати від болю”, рос. *крохаль* “велика світло-сіра качка” (пор.: рос. *кракать*, *крек*, *крехтеть*, *кречет*);

С ДЗВІНКИЙ ЗІМКНЕНИЙ + С СОНАНТ ДРИЖАЧИЙ

тихий, невиразний, нерозбірливий звук (мимрення, буркотіння)

і.є. **der-der-* (**dr̥dor-*, **dor-d-*, **dr̥d-*); і.є. **baba-*/ **bal-bal-*/ **bar-bar* > д.інд. *barbaraḥ* “буркотіти, заїкатися”, (множ.) “іноземець, чужак”, санскр. *barbara* “такий, що бьелькоче; варварський, дикий”, д.гр. *βάρβαρος* “негрецький, іноземний; незрозумілий, нерозбірливий; варварський, некультурний, грубий”, лат. *babaecalus* “балакун, лепетун, талалай”, н. *babbeln*, *rappeln*, гол. *babbelen*, фр. *babiller*, а. *babble* “говорити швидко й довго, нерозбірливо”, швед. *babble* “базікання, лепет”, (розм.) *babbla* “базікати”, д.ісл. *babba* “базікати”;

С СОНАНТ НОСОВИЙ + С СОНАНТ ДРИЖАЧИЙ

монотонний нерозбірливий звук у ніс (мимрення, гугніння)

і.є. **mormor-*/ **murtur-* “буркотіти, базікати” > вірм. *mr̥ram*, *mr̥rim* “буркотіти”, д.гр. *μормύρω* “клекотати, шумувати, пінитися (про річку)”, лит. *murtėi* “бьелькотати, ремствувати, буркотіти”, ц.-сл. *mr̥mrati* “говорити нерозбірливо”, рос. *мыркнуть* “наспівувати під ніс”, *мамыркнуть* “пищати, роззявляти рота”, укр. *миркнути*, *моркнути*, болг. *мыркнуць* “буркотіти”.

Внаслідок історичних змін структура й значення онома топів модифікуються, і ступінь їх експресивності та ефект звуконаслідування згасає. Наприклад, розвиток ІЕГ від і.є. **gha gha* та формування онома топів у німецькій мові під впливом історичних змін (*gh* > *g*, *g* > *k*) призвело до:

- варіювання форми онома топів (д.в.н. *gagizōn*, с.в.н. *gagzen* [DEHDS 1989: 214] VS д.в.н. *gackezzen*, *gackizzōn*, *gackizōn* “гелготати; кудкудакати”, з метатезою *gickazzen* “гелготати”);

- асиметричної модифікації вихідної фонетичної структури $C_1VC_2 > C_1VC_3$: і.є. **gha gha* > протогерм. **gagla-n* “різновид птаха” > д.в.н. *gackizzōn* “гелготати” > н. *gackern* “кудкудакати; гелготати”, *gacksen*, *gackeln* “гелготати”;

- семантичної диференціації – с.в.н. *gagzen* “кудкудакати” VS с.в.н. *gāgen*, *gāgern* “гелготати”;

- регіональної варіативності онома топів – тірольськ. та ін. діал. *gaggezen*, швейц. *gaggelen*, *gagelen* “гелготати, гиготати (як гуси)”;

- формально-семантичного розподібнення лексем (рис. 1).

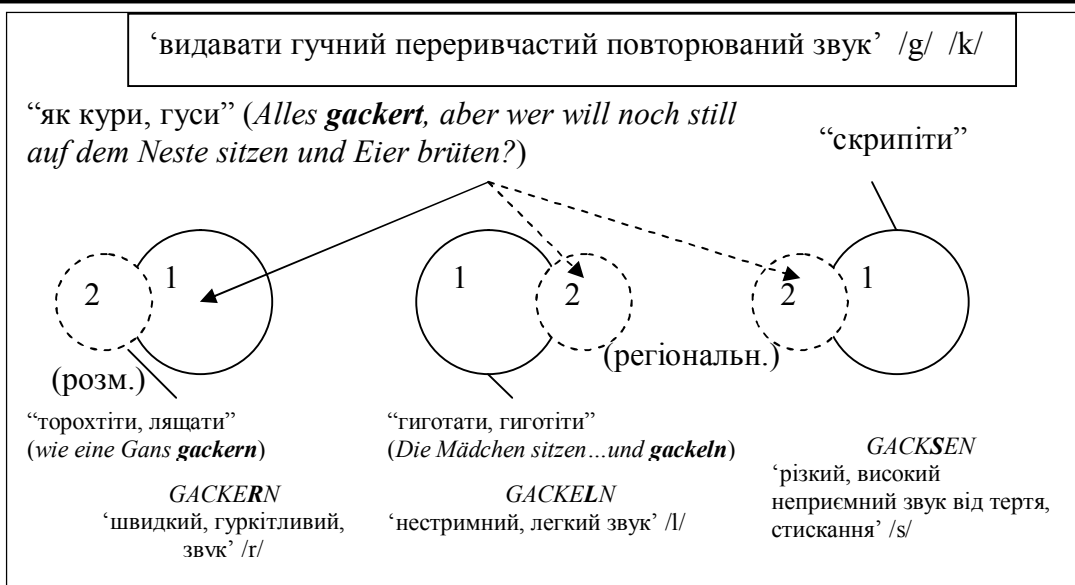

Рисунок 1. Формально-семантичне розподілення ономапонів у німецькій мові (1 – основне/нейтральне значення, 2 – периферійне/марковане значення)

Як показує аналіз, формальне розподілення ономапонів здійснюється шляхом інкорпорації диференціальних компонентів /r, l, s/, змістове – виявляється в асиметрії основних та периферійних (функціонально обмежених – розмовного, регіонального) значень у семантичній структурі дієслів. Зв’язок між ЛСВ утримується стійкою мотиваційною ознакою ‘гучний переривчастий звук’. Хоча внутрішня форма одиниць залишається достатньо прозорою, формально-семантичне розподілення призводить до зниження звуконаслідувального ефекту, втрати органічного зв’язку, подібності між знаком та позначуваним об’єктом. Відбувається зсув від ономапопеї до звукосимволізму і метафоризації, від первинної іконічності (природної вмотивованості) до вторинної/внутрішньосистемної вмотивованості (рис. 2).

Ступінь довільності мовного знака зростає в процесі семантичного насичення одиниці внаслідок формування значення на базі аналогії (“гелготати” > “скрипіти”) та метафори (“гелготати”, “скрипіти” > “говорити; сміятися”). Перехід від ономапопеї до звукосимволізму виявляється у формуванні фоносемантичних полів – угруповань на базі спільних фонетичних та семантичних ознак.

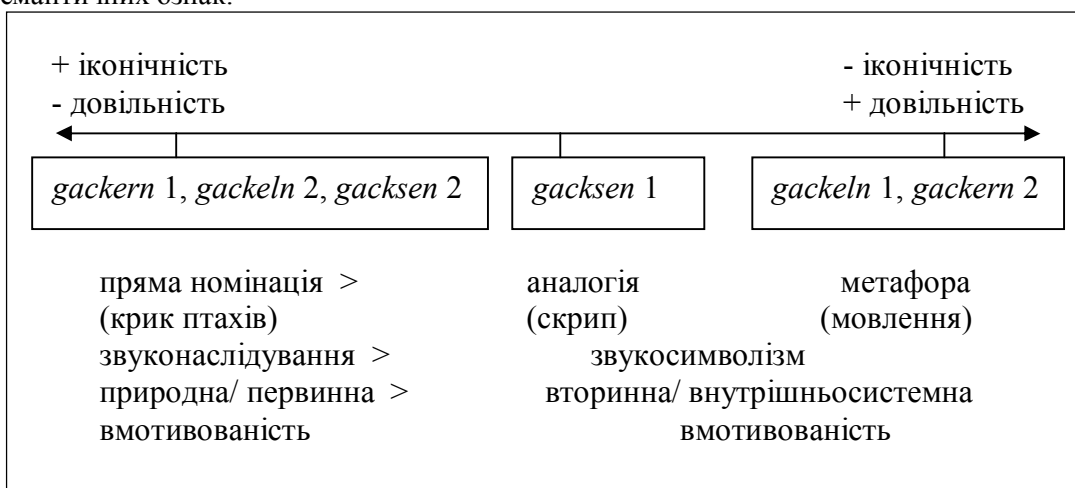

Рисунок 2. Розподіл ономапонів та їх дериватів на шкалі семіозису

Наприклад, [сонорний дрижачий r] + [‘гуркітливий, гучний’] VS [сонорний плавний l] + [‘ніжний, слабкий’] – *gackern* VS *gackeln* || *wiehern* “реготати, аж захлинатися” VS *lächeln* “усміхатися, посміхатися”; [сонорний плавний l] + [‘нестримний, легкий, рухливий,

мінливий'] – *gackeln* || *Rascheln* “гомін; шелест”, *wackeln* “хитатися”, *fackeln* “блмати; балакати, базікати; брехати” тощо.

Історичні зміни вплинули на девіацію рефлексів від форми етимону, порушення симетричної структури редуплікації. Проте продовження не втрачають звукозображального характеру, оскільки до фонетичної структури залучаються *артикуляційно близькі* звуки: /gh- > g-/ – [- придиховий, + задньоязиковий, зімкнений]; /-g > -k/ – [- дзвінкий (акустична ознака), + задньоязиковий, зімкнений]. В окремих діалектних ізоглосах продовження і.е. етимону зберігають симетрію навколо вокалічного центру, що сприяє збереженню звуконаслідувального ефекту та підсилює експресивність одиниць: н. (тірольськ. та ін. діал.) *gaggezen*, швейц. *gaggelen*, *gagelen* “гелготати (як гуси)”. Порушення редуплікації компенсується подвоєнням приголосного, а звукосимволізм проявляється у створенні ефекту інтенсивності, повторюваності – 'ga•ckern, 'ga•ckeln, 'ga•cksen <-k • k->, пор. також с.а. *gagelin* > а. *gaggle* “гоготати”, д.ісл. *gaga* > ісл. *gagga* “насміхатися, висміювати”. Гемінація приголосних як засіб виразності є характерною для діалектів, систем неіндиферентних до прозорості внутрішньої форми та емоційного навантаження номінацій (див. приклади вище, пор. також і.е. **kuku* “крик зозулі” > рос. *куковать*, (діал.) *кукковать*). Отже, гемінація та редуплікація є засобами аналогового (іконічного) кодування ознаки ‘повторюваність, інтенсивність’.

Аналіз ІЕГ, що утворилося від простої та редуплікованої форм етимону і.е. **lā-^l* “гавкати; вити”, дозволив виявити асиметрію у формально-семантичному розподібненні продовжень (рис. 3).

<p>і.е. *<i>lā-^l</i> > /r/ [дрижачий + подовжений голосний] ‘уривчастий + повторюваний звук > ‘гавкання, гавкіт’ д.інд. <i>rāyati</i> “(він) гавкає”, осет. <i>raiñ</i> “гавкати; голосно вити; ревіти”</p>	<p>і.е. *<i>lā-^l</i> > /l/ [плавний + подовжений голосний] ‘гучний протяжний високий жалібний звук’ > ‘виття, ридання’ д.ісл. <i>lōtur</i> “крик, виття; плач, ридання”, вірм. <i>lam</i> “плакати, вити, ридати”, лат. <i>lāmentum</i> <i>ī</i>, <i>lāmenta</i>, <i>ae</i> “ридання, плач”</p>		
<p>і.е. *<i>lā-^l</i> > і.е. *<i>lal(l)a</i> (редуплікація) [плавний + короткий голосний + редуплікація]</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>‘швидкий, жвавий, повторюваний звук’ > ‘розмова; балакучість’ д.інд. <i>lalallā</i> “лепетати”, д.гр. <i>λάλη</i> “базікання”, <i>λάλος</i> “говіркий, балакучий; безугавний”, <i>λαλία</i> “базікання; чутки; обговорення, спір; вимова; говірка”, н. <i>lallen</i> “лепетати, говорити нерозбірливо”, рос. <i>лала</i> “базікало”</p> </td> <td style="width: 50%; vertical-align: top;"> <p>‘ніжний, протяжний звук’ > ‘колисання’ лат. <i>lallō</i>, -, -, <i>-āre</i> ‘колисати, приспівувати, поляти’, <i>lallus</i> <i>ī</i> ‘колисання’</p> </td> </tr> </table>		<p>‘швидкий, жвавий, повторюваний звук’ > ‘розмова; балакучість’ д.інд. <i>lalallā</i> “лепетати”, д.гр. <i>λάλη</i> “базікання”, <i>λάλος</i> “говіркий, балакучий; безугавний”, <i>λαλία</i> “базікання; чутки; обговорення, спір; вимова; говірка”, н. <i>lallen</i> “лепетати, говорити нерозбірливо”, рос. <i>лала</i> “базікало”</p>	<p>‘ніжний, протяжний звук’ > ‘колисання’ лат. <i>lallō</i>, -, -, <i>-āre</i> ‘колисати, приспівувати, поляти’, <i>lallus</i> <i>ī</i> ‘колисання’</p>
<p>‘швидкий, жвавий, повторюваний звук’ > ‘розмова; балакучість’ д.інд. <i>lalallā</i> “лепетати”, д.гр. <i>λάλη</i> “базікання”, <i>λάλος</i> “говіркий, балакучий; безугавний”, <i>λαλία</i> “базікання; чутки; обговорення, спір; вимова; говірка”, н. <i>lallen</i> “лепетати, говорити нерозбірливо”, рос. <i>лала</i> “базікало”</p>	<p>‘ніжний, протяжний звук’ > ‘колисання’ лат. <i>lallō</i>, -, -, <i>-āre</i> ‘колисати, приспівувати, поляти’, <i>lallus</i> <i>ī</i> ‘колисання’</p>		

Рисунок 3. Рефлекси і.е. **lā-^l* vs і.е. **lal(l)a*

Рефлекси простої форми і.е. кореня протиставлені за фонетичною ознакою ‘дрижачий vs плавний’ та семантичною – ‘уривчастий vs протяжний’. Рефлекси ж редуплікованого етимону зберігають форму повтору і диференційовані за семантичною ознакою ‘неритмічний vs ритмічний’. Отже, редуплікація стримує формальне розподібнення дериватів, є ефективним вербальним засобом іконічної репрезентації способу існування матерії, який виявляється в безпосередній єдності перервності й неперервності в просторі та часі.

Висновки. (1) Звуконаслідування та редуплікація мають певні обмеження для мовної репрезентації знань та уявлень про світ. Проте є важливими, оскільки їх іконічність забезпечує прозорість зв'язку між референтом та знаком і створює підґрунтя для довільної репрезентації. (2) Первинна іконічність стримує формально-семантичне розподібнення генетично споріднених одиниць, сприяє наступності мовного розвитку. (3) На характер формально-семантичної диверсифікації ономотопів впливають дериваційні процеси; запозичення лексем; зміна типу мотивації; розвиток полімотивації тощо. (4) Історичні зміни призводять до згасання природної вмотивованості рефлексів іконічних і.е. етимонів, латентності спадкових рис мови-основи в сучасних системах.

Хоча структура природних мов переважно довільна, іконічного в ній, за словами Дж. Лайонза [7: 29], значно більше, ніж можуть визнати стандартні мовознавчі підручники.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Амбардарян Г. Г. Семантико-типологический анализ редуплицированных образований (на материале армянского, русского, английского языков) / Гаяне Генриковна Амбардарян. -- Автореф. докт. філол. н.: 10.02.03. – Ереван, 2007. – 51 с.
2. Братусь И. Б. Акустические ономотопы в индонезийском языке / Игорь Борисович Братусь. – Автореф. канд. філол. н.: 10.02.18. – Л.: Ленинградский госуд. ун-т им. А. А. Жданова, 1976. – 15 с.
3. Газов-Гинзберг А. М. Был ли язык изобразителен в своих истоках? (Свидетельство прасемитского запаса корней) / А.М. Газов-Гинзберг. – М.: Наука, 1965. – 183 с.
4. Козлова Т. О. Редуплікація і.е. кореня та її вплив на семантичну рефлексію етимону / Т. О. Козлова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка: Філологічні науки. – Вип. 22. – Т. 1. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. – С. 200 – 204.
5. Козлова Т.О. Індоевропейські корені: роль альтернатив у процесах семантичної рефлексії архаїчного етимону / Т.О. Козлова // Наукові записки. – Вип. 89 (4). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 31 – 35.
6. Кушнерик В. І. Фоносемантизм у германських та слов'янських мовах / Володимир Іванович Кушнерик. – Чернівці: Рута, 2004. – 416 с.
7. Лайонз Дж. Лінгвістическа семантика / Джон Лайонз. – М.: Язика славянской культуры, 2003. – 400с.
8. Левицкий В. В. Семантические и фонетические связи в лексике индоевропейского праязыка. Опыт квантитативного анализа этимологического словаря / Виктор Васильевич Левицкий. - Черновцы: Рута, 2008. – 232 с.
9. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 2002. – 656 с
10. Ульман С. Семантические универсали / С. Ульман // Новое в лингвистике. – Вып. V. (Языковые универсали). – М.: Издательство Прогресс, 1970. – С. 250 – 299.
11. Conradie C. J. The Iconicity of Afrikaans Reduplication / C. Jac Conradie // From sign to signing. Iconicity in Language and Literature 3. – Amsterdam: John Benjamins, 2003. – P. 203 – 224.
12. Fischer O. Cognitive Iconic Grounding of Reduplication in Language / Olga Fischer // Semblance and Signification. Iconicity in Language and Literature 10. – Amsterdam: John Benjamins, 2001. – P. 55 – 82.
13. Huyssteen G. B. van. Motivating the Composition of Afrikaans Reduplications: A Cognitive Grammar Analysis / Gerhard B. van Huyssteen // Studies in Linguistic Motivation (Cognitive Linguistics Research). – Berlin: Mouton De Gruyter, 2004. – P. 269 – 320.
14. Jespersen O. Language. Its Nature, Development and Origin / Otto Jespersen. – N.Y.: Norton, 1964. – 448 p.
15. Meier H. H. Imagination by Ideophones / Hans Heinrich Meier // Iconicity in Language and Literature. – Amsterdam: John Benjamins, 1999. – P. 135 – 154.
16. Studies on Reduplication. Empirical Approaches to Language Typology. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2005. – 640 p.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

17. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь; Т. I–II / И. Х. Дворецкий. – Москва : Гос. Изд. нац. и иностр. словарей, 1958. – 1904 с.
18. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь / И. Х. Дворецкий. – 11-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз. – Медиа, 2008. – 843с.
19. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков; Т. I – II / В. В. Левицкий. – Винница: Нова книга, 2010.
20. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. / Макс Фасмер. – 4-е изд., стер. – М.: Астрель: АСТ, 2007.
21. The Dictionary of New Zealand English/ A Dictionary of New Zealandisms on Historical Principles. / ed. by H. W. Orsman. – Auckland : OUP, 1997. – 965 p.
22. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / Freidrich Kluge. – Berlin, N.Y.: Walter de Gruyter, 1989. – 822 p.
23. Pokorny J. Indogermanische Etymologisches Wörterbuch; B. 1 – 3/ Julius Pokorny. – Bern: A. Francke AG Verlag, 1959.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Козлова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: порівняльно-історичне мовознавство, лінгвістична типологія, семіотика.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ – НАЙМЕНУВАННЯМ ОСОБИ ЗА ПРОФЕСІЄЮ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Людмила ЛИСЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті подано порівняльний аналіз фразеологічних одиниць з компонентом – найменування особи за професією. Визначається ступінь співвідношення семантики фразеологічних одиниць. Наголошується на чинниках, що беруть участь у розвитку аналізованих фразеологізмів.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, функціональний аспект, фразеологічна номінація, система фразеологізмів, особливості функціонування, порівняльне вивчення, лінгвокультурологічний аспект.

The article gives a comparative analysis of phraseological units with the component – the notion of person according to profession. The degree of correlation of semantics of phraseological units is determined. The emphasis on the factors involved in the development of the analyzed phraseological units is given.

Key words: phraseological unit, functional aspect, phraseological nomination, phraseology system, functional peculiarities, the comparative studying, linguo cultural aspect.

Інтенсивний розвиток фразеології за останні десятиліття характеризується перш за все різноманітністю проблем, що вивчаються. З одного боку, завданням фразеологів є опис матеріалу фразеології окремих мов з акцентом на їх специфічні особливості, з другого – все більшого значення набуває порівняльне вивчення систем фразеологізмів різних мов.

Так, дослідження в галузі семантики фразеологічних одиниць (ФО) охоплюють у сучасному мовознавстві широке коло проблем, які вирішуються на матеріалі германських, романських, слов'янських мов: антропоцентризм фразеологічної семантики (О.В. Забуранна, В.Л. Пирогов, Н.В. Щербаківа), взаємодія фразотвірних компонентів у процесі утворення узагальнено-образної семантики ФО (М.Ф. Алефіренко, В.М. Білоноженко, І.С. Гнатюк, І.П. Задорожна, Л.Г. Золотих, С.Б. Пташник, Н.Б. Романова), мовні механізми виникнення емотивності ФО, її зв'язки з іншими компонентами фразеологічного значення (М.В. Гамзюк), внутрішня форма ФО та її функції (Е.І. Астахова, О.В. Кунін, В.М. Угринюк), національно-культурна специфіка семантики ФО (С.Н. Денисенко, Д.О. Добровольський, О.Я. Остапович, В.М. Телія, В.Д. Ужченко, Ю.А. Фірсова, Ф. Краас), роль генетичного прототипу в формуванні семантики ФО, реалізації конотативних можливостей фразеологізмів (В.І. Гавриць, Ю.П. Солодуб, С.Г. Шулежкова), контекстуальна реалізація семантики ФО, особливості її оказіонального перетворення (Л.М. Замулко, Л.Ф. Козирева, В.І. Шрайбер, Л.Ф. Щербачук, F. Hammer, A. Sabban, B. Wotjak). Так, функціонування онімів у складі ФО в англійській мові займалися Б.М. Ажнюк, З.Р. Загірова, Г.П. Манушкіна та ін. [1; 2; 8; 11; 12].

Попри значну кількість праць, у яких піддаються аналізу різні аспекти фразеологічної семантики, відсутні ґрунтовні дослідження семантики ФО в парадигматичній та синтагматичній площинах, що вивчають її формування та розвиток на засадах синхронно-діахронного підходу. Поза увагою дослідників залишається встановлення зв'язків між розвитком семантики фразеологізмів та зміною їх валентності в умовах мовленнєвого контексту, дослідження імпліцитної та контекстуальної валентності фразеологізмів, не в достатній мірі вивчається вплив соціокультурних чинників на формування семантики ФО [9]. Вивчення механізмів формування та розвитку семантики ФО, закономірностей реалізації їх дистрибутивних зв'язків при функціонуванні у мовленнєвому контексті сприяє визначенню семантичних властивостей аналізованих ФО [10: 45].

Актуальність порівняльного аспекту системного вивчення фразеології поза сумнівом представляє великий інтерес як для розробки загальної теорії фразеології, так і для вивчення загальних і часткових ознак досліджуваних мов. Однак дослідження всієї системи фразеологізму може бути успішним лише при ретельному вивченні її окремих мікросистем, які характеризуються наявністю загальних і специфічних ознак, властивих усій системі в цілому [12: 8].

Однією з основоположних тверджень нашої роботи є семантика фразеологізму, в описі якої використовувалася концепція О.В.Куніна, зокрема його розробку аспектів значення фразеологізму, конотативного аспекту, внутрішньої форми одиниць

фразеологізмів [5]. У рамках порівняльної фразеології аналізуються як споріднені, так і неспоріднені мови. При порівняльному аналізі описуються й інтерпретуються в культурологічному ключі ФО різних мов [6; 7].

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що ФО розглядаються на матеріалі англійської та української мов.

Метафоричні ідіоми, а також багато граматичних ідіом виникли в професійній мові. Усі види людської діяльності мають відповідно свою лексику, свої спеціальні терміни, проникаючи іноді, особливо в метафоричному вживанні, у літературну мову. Наша мова не може адекватно передати все невичерпне багатство життя в її взаємозв'язках, усі думки і відчуття; літературна мова, словотворчі можливості якої обмежені, завжди готова запозичувати вже наявний в ужитку спеціальний термін, якому можна надати ширше значення. Ідіоми, вдалі приказки, створені людьми, зайнятими в різних сферах діяльності і спорту, будучи короткими, розмовними і живими, такими, що відображають бурхливе життя, завжди знаходять застосування у виразній мові. Моряки у плаванні, мисливці на полюванні, селяни в полі, кухарі на кухні – всі, кому терміново потрібно було віддати наказ, виразити попередження, загрозу, докір, – уміли знаходити яскраві поєднання слів, барвисті метафори, пов'язані з обставинами своєї діяльності. Ці фрази і метафори, що уразили уяву слухачів, входили до їхнього професійного словника. Згодом деякі з цих виразів отримували ширший сенс, застосовувалися до аналогічних ситуацій в іншому середовищі, часто жартівливо. Так, моряк користується своїми «морськими слівцями» на березі; рибак, домогосподарка, спортсмен, про що б вони не говорили, широко користуються метафорами, пов'язаними з рибальством, куховарінням і спортом; і поступово найяскравіші та найвиразніші звороти проникають в літературну мову, стаючи загальним надбанням [3: 196].

Для англійської мови характерна особливо велика різноманітність ідіом, пов'язаних з морем. Енергійна і виразна мова моряків сповнена специфічними виразами. Наприклад, *to drop the pilot* (букв. «відмовитися від послуг лоцмана») – відкинути доброго радника. У розмовну англійську мову увійшли також безліч виразів, пов'язаних з полюванням, скачками і т.ін.

Багато яскравих, самобутніх виразів народилися на кухні. Чимало таких виразів найімовірніше були створені жінками, авторами численних «кухонних» ідіом, повної мудрості і досвіду: наприклад, англ. *too many cooks spoil the broth*.

Немало образних виразів створено в майстернях і кузнях, пов'язано з різними ремеслами й інструментами. Проте машини і сучасні знаряддя виробництва дали нам мало ідіом. Зі всього видно, що у своїй величезній більшості образні й ідіоматичні вирази створювалися народом і тісно пов'язані з інтересами та повсякденними заняттями простих людей. Нові слова й ідіоматичні вирази є, як правило, результатом мовотворення безграмотних людей, кращі ідіоми, найбарвистіші образні вирази виникли не в бібліотеках і вітальнях, а в майстерні, на кухні і в хліву (пор. [9]; [8]).

Система фразеологізму будь-якої мови в цілому володіє своїми національними особливостями. У чому конкретно виявляється відмінність системи фразеологізму два або більш за мови, можна встановити лише при їх порівняльному вивченні. Само собою зрозуміло, що ця відмінність буде тим глибше, чим віддаленіше генетичний зв'язок мов, що зіставляються. І навпаки. Чим ближче мови, тим більше схожих рис виявлять вони в галузі фразеології [11: 22].

Контрастивний аналіз одиниць фразеологізмів споріднених і неспоріднених мов збагачує теорію фразеології не тільки кількісно, але й якісно, виявляючи самобутність кожної з мов, що зіставляються [4: 69]. Широка група одиниць фразеологізмів сучасної англійської та української мов об'єднана наявністю загального компонента – найменування особи за професією у сфері фізичної праці (НОП).

Об'єкт даного дослідження – група фразеологізмів англійської мови, що включає у свій склад компоненти, – найменування деяких поширених професій у сфері фізичної праці: *baker, cobbler, cook, driver, fisher, hunter, nurse, tailor, shepherd* в зіставленні з фразеологізмами української мови, що містять дані компоненти: пекар, швець, куховарка, візник, рибак, мисливець, нянька, кравець, пастух.

У якій залежності від походження іменника – НОП знаходиться його продуктивність на рівні фразеологізму? Аналіз матеріалу свідчить про те, що найбільш активними в утворенні фразеологізмів є споконвічно англійські слова *cook, nurse, tailor*. Найбільш активні в утворенні фразеологізмів наступні іменники: в англійській мові: *tailor* – 6, *cook* – 6, *baker* – 4; в українській мові: *швець* – 6.

Порівняльне дослідження фразеологізмів з компонентом – НОП (у сфері фізичної праці) свідчить про те, що аналогічні іменники в англійській і українській мовах характеризуються різною продуктивністю фразеологізму.

Baker – пекар.

1. Baker's dozen

Mrs. Joe has been out a dozen times, looking for you, Pip. And she's out now, making it a baker's dozen ("Great Expectations", by Charles Dickens)

2. The butcher, the baker, the candlestick maker

Who were the other two? One was a butcher, one was a baker and one was a candlestick maker. (Danny Teal "Absurdica")

3. To spell the baker

If an old man will marry a young wife, why then--why then--why then--he must spell Baker! ("Giles Corey from the Salem Farms", by Henry Longfellow)

4. Pull devil, pull baker

The wrestling-match could be seen plainly from the boats;. So it went on, pull devil, pull baker, the wretched girl screaming all the time, and Bob letting out a yell now and then to warn his boat to keep well clear of the ship. ("Lord Jim", by Joseph Conrad)

1. Біда, коли пироги почне пекти швець, а чоботи латать пекар: і справа не піде на лад

Cobbler, shoemaker – швець.

1. A cobbler must stick to his last.

No creed can be so limiting as that awful adjuration that the cobbler must stick to his last. ("What's Wrong with the World", by G.K. Chesterton)

2. The shoemaker's wife is the worst shod.

3. Shoemaker's stock

1. Біда, коль пироги почне пекти швець, а чоботи латать пекар: і справа не піде на лад

2. П'яний як швець

3. Хай швець не вище чобіт

4. Швець без чобіт

5. Холодний швець

6. Лаятися як швець

Cook – куховарка.

1. Head cook and bottle washer

2. Son of the sea cook

The rest of you arm yourselves with crowbars and axes, an' see that that son of a sea cook don't get out on deck again alive. ("The Mucker", by Edgard Rice Burroughs)

3. Too many cooks spoil the broth.

4. Every cook praises his own broth.

5. God sends meat and the devil sends cooks

6. Cold cook

1. Кухарчині діти

Driver – візник.

1. Back-seat driver

2. To swear like a truck driver

3. To be in the driver's seat

1. Я не я і коняка не моя, і сам я не візник.

Hunter – мисливець.

1. Lion hunter

They could see the tall figure and loose mane of the lion-hunter dominating the little group. ("The Man Who Knew Too Much", by G.K. Chesterton)

2. Fortune hunter

...but she was certainly capricious enough to be displeased with our behaviour and in a few weeks after, either to revenge our Conduct, or releive her own solitude, married a young and illiterate Fortune-hunter. (“Love and Friendship”, by Jane Austen)

3. Bounty hunter

4. Head hunter

Truly, the life of the merry head-hunter captivated me. (“The Head-Hunter”, by O. Henry)

1. Мисливець – ловець, а на ловця і звір біжить.

Fisher – рибак.

1. The great fisher of souls

Through me passed a trembling as one who has stood on the very verge of the gulf wherein the men of the Louisades says lurks the fisher of the souls of men, and has been plucked back by sheerest chance. (“The Moon Pool”, by Abraham Merritt)

1. Рибак рибака бачить здалеку.

Nurse – нянька.

1. Dry nurse

But didn't you tell me you were going to make a genius of him? I know what that means. You will dry nurse him till some day he is able to understand you. (“Letters of Two Brides”, by Honore de Balzac)

2. Wet nurse

Two days after the letter came, Eve was obliged to find a wet-nurse; her milk had dried up. (“Eve and David”, by Honore de Balzac)

1. У семи няньок дитя без ока.

Shepherd – пастух.

1. Sheep without a shepherd

I can conceive that an assemblage of some sixty notabilities of Champagne needs a chairman to guide it; for no flock of sheep can get on without a shepherd. (“The Deputy of Arcis”, by Honore de Balzac)

2. Shepherd's pie

3. Shepherd's plaid

'Pick out very light ones, if you please, young man', interposed a genteel female, in shepherd's-plaid boots, who appeared to be the client. (“The Life and Adventures of Nicholas Nickleby”, by Charles Dickens)

1. У семи пастухів не стадо.

Tailor – кравець.

1. The tailor makes the man

2. Tailor's dummy

3. The devil among the tailors

4. The three tailors of Tooley Street.

5. Tom Tailor

6. Merchant tailor

In due time we mustered once again before the merchant tailor's, and having done so, crossed over to the city in the ferry-boat. (“American notes”, by Charles Dickens)

7. Tinker, tailor, soldier, sailor.

1. І кравець, і жнець, і на дуді грець.

Порівняльне вивчення групи лексичних одиниць – НОП (у сфері фізичної праці) і утворюваних ними фразеологізмів дозволило укласти наступне:

1. Фразеологізації підлягають споконвічно англійські і українські номени.

2. НОП характеризуються різною активністю фразеологізму в мовах, що зіставляються.

3. Англійські й українські НОП виявляють гнучкість вживання у складі одиниць фразеологізмів. Деякі досліджувані ФО уживаються в прямому значенні, виступають семантичними центрами фразеологізмів. При фразеологізації НОП семантичне перетворення їх зводиться до метафоризації або метонімізації значень.

4. У групі досліджуваних фразеологізмів виділяються фразеологізми, що мають відповідності (семантики, образної основи, компонентного складу) в мовах, що зіставляються, і фразеологізми, що не мають таких відповідностей.

5. У семантиці фразеологізмів, що вивчаються, образній основі, виборі компонентів – НОП (у сфері фізичної праці) виявляється національна специфіка мови.

У підсумку можна зробити наступні висновки: фразеологічний фонд англійської та української мов складається зі сталих сполучень різного ступеня мовного абстрагування. Разом з тим не можна не відзначити посилення абстрактного характеру англійської фразеології, без сумніву, пов'язаного із загальною тенденцією розвитку англійської мови від конкретної до абстрактної, що проявляється, зокрема, у переході метонімічних фразеологізмів в метафоричні, у збільшенні питомої ваги ідіом – фразеологізмів, які характеризуються тотальним семантичним перетворенням компонентного складу.

Нині не вирішеним залишається й питання системності фразеологічного фонду мови. Подальші розвідки у цьому напрямку, на наш погляд, це дослідження якісних змін у фразеологічному складі мови, вивчення структурної та семантичної систематики фразеологізмів, з'ясування функціонального аспекту цих мовних одиниць.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефіренко М.Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики/М.Ф.Алефіренко//Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35–41.
2. Ващенко В.С. Фразеологізація компаративних зворотів/В.С.Ващенко// Мовознавство. – 1975 – № 4. – С. 34–40.
3. Долгих Н.Н. Структурно-грамматические характеристики английских фразеологических единиц, содержащих анимальный образ//Язык и культура. – Культурологический подход к преподаванию языка и литературы/Н.Н.Долгих. – К.: Изд-во Дом Дмитрия Бурого, 2004. – Т. 2. – Вып. 7. – С. 196.
4. Korunets' I.V. Contrastive Typology of the English and Ukrainian Languages. – Vinnitsa, 2003. – 239с.
5. Кунин А.В. Английская фразеология (теоретический курс)/ А.В.Кунин. – М., 1970. – 324с.
6. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Около 20 тыс. фразеологических единиц. – М.: «Русский язык», 1984. – 944с.
7. Кунин А.В. Русско-английский фразеологический словарь. – Изд. 4-е, переработанное и дополненное. Около 20 тыс. фразеологических единиц. – М.: «Русский язык», 1984. – 942с.
8. Леонтьев А.Л. Психологические единицы и рождение речевого высказывания/А.Л.Леонтьев. – М., 1989. – С. 17.
9. Молотков А.И. Фразеологизмы и принципы их лексикографического описания/А.И.Молотков. – М., 1967. – С. 9.
10. Семчинский С.В. Семантична інтерпретація мов: монографія/ С.В.Семчинський. – К.: Вища школа, 1994. – 256с.
11. Удовиченко Г.М. Прогресивна і регресивна деривація в системі фразеологізмів/Г.М.Удовиченко//Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 18–24.
12. Федулєнкова Т.Н. Английская фразеология/Т.Н.Федулєнкова. – Архангельск, 2000. – 132 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Лисенко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: компаративна фразеологія, лінгвокультурологія.

DIE POLITISCHE SPRACHE VON HEUTE: IN METAPHERN UND INNOVATIONEN

Наталія ЛИСЕЦЬКА (Луцьк, Україна)

У статті вивчаються метафорика та інновативність політичної лексики в німецькомовному просторі. Подаються наочні приклади із преси та прослідковується переосмислення значення інновацій. Представлено корпус інновацій, що відображають концептокорпус політики щодо іноземних громадян.

Ключові слова: політична мова, метафора, інновація, концептуалізація, корпус інновацій, прототип, антипод, слоган.

The article deals with the metaphorical and innovative processes of the political vocabulary in the German-speaking area. The change of the meaning of the innovations is confirmed by the persuasive examples from the press. The corpus of the innovations that reflect the concept of the politics concerning foreigners is presented.

Key words: political language, metaphor, innovation, conceptualization, corpus of the innovations, prototype, antipode, catchword.

Im Artikel wird die Frage aufgeworfen wie die politische Sprache in Metaphern und Innovationen aussieht. Viele Beiträge nach der Wende zum Thema der Sprache der Politik finden wir in den Arbeiten von C. Fraas, K. Steyer, H.D. Schlosser, U. Fix, P. von Polenz, D. Herberg, H. W. Eroms, G. Antos, T. Schubert, U. Bredel, J. Dittmar, M. W. Hellmann, K. D. Ludwig,

H.D. Schlosser, H. Hausendorf, P. Stevenson, R. Reiher, H. Kreutz [siehe auch 1; 2; 3; 6; 7; 10]. Da Metaphern und Innovationen das konzeptuelle Bild der Politik jeden Tag auf ihre Weise neu und aktuell darstellen können, gilt es als Beweis der **Aktualität** der ausgewählten Thematik.

Das **Ziel** der Arbeit liegt sowohl in der Darlegung der aktuellsten Theorie der Metapher-Forschung von G. Lakoff, als auch in der kurzen Analyse von Metaphern und Innovationen der politischen Sprache.

Folgende **Aufgaben** werden in der Arbeit gelöst: 1) kurze Skizzierung der Metapher-Theorie von G. Lakoff und seiner Nachfolger im deutschsprachigen Raum; 2) die Berücksichtigung der politischen Metaphorik; 3) Darlegung der aktuellen Innovationen in frischer Presse *Deutschlands Zukunft, Kulturkreis, Kampf der Kulturen, Parallelgesellschaft* sowie des Korpus der Innovationen, bezogen auf die Politik der ausländischen Bürger.

Das **Objekt** der Forschung sind politische Metaphern und Innovationen.

Mit dem Thema der sprachlichen Innovation im politischen Diskurs beschäftigte sich Sandra Innerwinkler [4]. Sie charakterisiert den politischen Wortgebrauch und gliedert ihn in solche Gruppen ein:

1. Schlagwörter und Slogans.
2. Metaphern.
3. Euphemismen.
4. Hochwertwörter, Fahnenwörter, Leitwörter.

S. Innerwinkler untersucht in ihrer Arbeit Mirandume *Nulldefizit, soziale Treffsicherheit*, die Wörter *Hump, Hacklerregelung, Westentaschen-Napoleon* usw. im österreichischen politischen Diskurs, da gerade diese lexikalischen Einheiten zu den aktuellsten in den Jahren 2000–2006 in ihrem Gebrauch wurden.

Uns scheinen Metaphern sehr interessante Exemplare zu sein, da sie schon in sich zum kognitiven Weltbild und Sprachgebrauchskonzepten beitragen. Die Arbeit an Metaphern basiert bei S. Innerwinkler und vielen Gelehrten aus dem deutschsprachigen Raum auf G. Lakoffs kognitiver Metaphern-Theorie.

G. Lakoff schreibt so über Metaphern: „Metaphern können in unseren Köpfen politische Wahrheiten schaffen und darüber bestimmen, wie wir – als Individuen oder als Nation – politisch handeln“ [8: 13]. Oder weiter: „Unser alltägliches Konzeptsystem, nach dem wir sowohl denken, als auch handeln, ist im Kern grundsätzlich metaphorisch“ [8: 11].

G. Lakoff und M. Johnson unterscheiden zwischen *konventionellen* und *nicht-konventionellen* Metaphern. Konventionelle Metaphern spiegeln sich im Wortschatz in Form von Redewendungen, Lexemen, die aus mehreren Wörtern bestehen (z.B. blinder Passagier), oder festen Wortverbindungen wider. Nicht-konventionelle Metaphern sind entweder Erweiterungen einer konventionellen Metapher (z.B. konventionell: Theorien sind Gebäude, nicht-konventionell: Diese Daten sind die Ziegelsteine und der Mörtel meiner Theorie.), unbenutzte Teile einer konventionellen Metapher (z.B. Seine Theorie hat tausend Kämmerchen.) oder kreative Metaphern, die neue Denkmöglichkeiten realisieren (z.B. Klassische Theorien sind wie Patriarchen, die viele Kinder zeugen, von denen sich die meisten unablässig streiten). Als nicht-konventionell gelten auch solitäre metaphorische Ausdrücke, die für sich allein stehen und nicht Teil eines metaphorischen Konzepts sind – z.B. *Fuß des Berges, Tischbein* und *Handschuh*. [8: 65–69].

Die konventionellen Metaphern, die das Denken und Handeln organisieren, werden von G. Lakoff und M. Johnson weiter unterteilt in [8: 75–94]:

1. Strukturmetaphern – treten dann auf, wenn ein Konzept durch ein anderes metaphorisch strukturiert wird z.B. *Argumentation ist Krieg*. Diese Metapher hat ihre Grundlage auf der Vorstellung, auch verbale Auseinandersetzungen seien eine Spielart von Krieg. In der Argumentation werden ähnliche Strategien wie in körperlichen Konflikten angewandt. Anstatt mit körperlicher Überlegenheit zu drohen, werden Worte verwendet.

2. Orientierungsmetaphern – ein Konzept wird durch ein ganzes System von Konzepten organisiert. Meist handelt es sich um Metaphern, die mit der Orientierung im Raum zu tun haben, z.B. oben – unten, innen – außen etc. z.B. *Mehr ist oben, weniger ist unten*, basiert auf der physischen Grundlage, dass Substanzen die in Gefäße gegossen oder Objekte, die aufeinander gestapelt werden, den Mengenstand erhöhen. Daraus ergibt sich folgende Organisation sprachlicher

Vorstellungen: *Das Einkommen steigt. Die Zahl der Fehler ist niedrig. Schalten Sie die Heizung runter. Dreh das Licht auf.* Die meisten Basiskonzepte werden nach einer oder mehreren Raummetaphern orientiert und wahrgenommen.

3. Ontologische Metaphern – beziehen sich auf die Erfahrungen der Menschen mit konkreten Objekten. Hier handelt es sich oft um Personifikationen: *Die Inflation senkt mein Einkommen. Oder. Der Geist ist eine Maschine.*

Wenn man heute politische Sprache berücksichtigt (*demokratische Sprache*), so merkt man sofort, dass man unter dieser Sprache geborene Außenseitersprache versteht. Also, Politiker kennen sehr gut das Grundvokabular des geborenen Außenseiters. Das Volk wählt die Politiker, so darf es auch Witze über sie machen. Wir leben doch in einem demokratischen Staat! Politiker kennt jeder, mag aber keiner. Das Lexikon des Sprachwortschatzes der Politiker hat 2005 M. Kernbach [5] veröffentlicht, etwas in satirischer Darlegung. So sähe Top 5 der Leerformeln folgenderweise aus: *Jobgipfel, Sozialverträglichkeit, Abbau der Massenarbeitslosigkeit, Rente und Bildungs offensive.* Oder was der Politiker sagt ... und was er auch meint:

Parteifreund – Der natürliche Erzfeind der eigenen Karriere.

Finanzierungslücke – Ein Ministerium ist pleite!

Haushaltsdefizit – Alle Minister sind pleite!

Mit ruhiger Hand – Ich mach hier nix!

Subventionsabbau – Das soll mir einer nach machen!

Sozialreform – Siehe Harz 4.

Sparprogramm – Ich leih mir Geld!

Schuldenabbauprogramm – Ich leih mir Geld! Um das geliehene Geld zurückzuzahle sieh. [5: 15].

Selbst die Sprache der Presse ist sehr interessant anhand der metaphorischen Perspektive zu betrachten. So finden wir in der Zeitung „Freitag“ vom 14.10.2010

H. Simons Artikel „Das Lied der grauen Herren“. Sie war selbst viele Jahre als Politikerin tätig. Zwar finden wir im Artikel keine echten Innovationen, doch können wir mehrere metaphorische Brücken im Artikel aufbauen, was Politiker und ihre Politik anbetrifft. Wir schlagen vor, in der ersten Spalte die Beispiele durchzuschauen und in der zweiten – die metaphorische Brücke mit der Konzeptualisierung zu bestimmen:

Die Verteidiger des Bahnprojekts tun so, als sei mit der Entscheidung des Großprojekts die Zeit stehen geblieben. – Das „Stehenbleiben“ der Zeit ist Scheitern;

Graue Herren geben nur dann von sich Zeichen, wenn... – Politiker sind Egoisten.;

Das Lied der grauen Herren – Die Worte der Politiker sind wie Lieder.;

Bewaffnet mit Planungsunterlagen, Tabellen, Statistiken und Zeichnungen dienen sie dem Recht. – Planungsunterlagen, Tabellen, Statistiken und Zeichnungen ist die Waffe der Politiker. / Politiker sind bewaffnet.;

Die Denkkategorien der Planer – Politiker sind gute Planer.;

Die ersten Fragen erheitern die grauen Herren – Die Fragen sind Erheiterungsmethoden für Politiker.;

In Beton investieren... – Gebäude sind nur Beton. Wissen ist Zukunft.;

Wenn der Stuttgarter Bahnhof nicht gebaut wird, hat Deutschland keine Zukunft mehr – Der Stuttgarter Bahnhof ist Deutschlands Zukunft.;

Gehören sie nicht zu uns – dann schreiben wir sie eben ab! – Andersdenkende sind Feinde.;

Sentimentalitäten soll man ausrotten – und zwar gleich und für immer. – Sentimentalitäten gehören nicht zur richtigen Politik. Sentimentalitäten sind falsche Verfahren.;

Die Machtfrage lautet: hier Bürger – dort Staat, Politik und Unternehmen. – Bürger sind nicht Staat, Politik und Unternehmen. Bürger und Politik sind konträre Begriffe, gehören nicht zusammen.;

Wenn der Punkt überschritten wird, ist es zu spät für einen fairen Dialog. – Die Grenze liegt im Überschreiten des Punkts. Bürger sind Mitmacher in der Politik – dies ist der faire Dialog.;

Das Lied Hoch lebe der Planfeststellungsbeschluss nicht mitsingen wollen. – Das Lied mitsingen ist Politik mitzumachen. Planfeststellungsbeschluss ist die richtige Politik.;

Wer die alten, uralten Beschlüsse zu diskutieren wagt, für den wird Pfefferspray besorgt. – Die alten, uralten Beschlüsse dürfen nur nach dem Wunsch der Politiker geändert werden.

Der relativ neue Begriff, was im Artikel auftaucht, ist *Deutschlands Zukunft*. Erst nach der Wiedervereinigung Deutschlands durfte dieser Begriff entstehen, doch in keiner ironischen Bedeutung, was nämlich hier der Fall ist. Es ist damit verbunden, dass man nach der Meinung der Autorin, viel in unrichtige Richtung investiert wird – die Baustellen erzeugen Beton. Da wird die rhetorische Frage gestellt – Stuttgarter Bahnhof gehört doch nicht zur Zukunft Deutschlands? Kluge Köpfe und Wissen – das soll *Deutschlands Zukunft* sein!

Antipode der Phraseologischen Innovation *Deutschlands Zukunft* wäre heute *Deutschland schafft sich ab* (ist der Titel eines 2010 erschienenen Buches von Thilo Sarrazin. Es trägt den Untertitel *Wie wir unser Land aufs Spiel setzen*).

In dieser Untersuchung möchten wir noch auf den Artikel von Katrin Schuster eingehen, aus der oben erwähnten Zeitung. Sie schafft es mit einem Neologism, genauer definiert, mit einem Neosemantism, herumzuspielen, und nämlich mit dem Wort *Kulturkreis*. Spannend fängt der Artikel an – *Da schließt sich doch der Kreis!* Da entsteht in unseren Augen das metaphorische Konzept – Unlösbares Problem ist ein Kreis, der keinen Anfang und kein Ende, keine Ecken und Kanten, keine Schnittmengen kennt. Es gibt einen Kulturkreis – den deutschen. Und was mit den anderen Kulturkreisen? Wiederum ein neues Konzept – Andere, d.h. nicht deutsche Kulturkreise bedrohen Deutschland, sind Deutschlands Gefahr. Nach der Meinung der Autorin ähnelt dieses Vokabular dem Vokabular der nationalsozialistischen Rassentheorie, wofür sie sich bedanken können. Dann werden spielerische Effekte mit dem *Kreis* aufgehoben (*klingt natürlich gewachsen und geheimnisvoll, festgelegt und geschlossen, weist einzig Grenzen auf, definiert sein Innen und sein Außen*). Sogar das Wort *Urkulturkreis* taucht auf, was nach den Patern W. Schmidt und W. Koppers als wertvollste aller Kulturkreise aus christlicher Sicht definiert werden sollte. Und jetzt kommt das Spannendste – es wird auf die Bedeutung der Phraseologischen Innovation *Kampf der Kulturen* eingegangen (***Kampf der Kulturen*** ist ein populäres Schlagwort für den Konflikt zwischen verschiedenen Kulturkreisen, insbesondere Konflikte des westlichen Kulturkreises mit dem chinesischen und dem islamischen Kulturkreis. Es geht auf das Buch *Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* des US-amerikanischen Politikwissenschaftlers Samuel Phillips Huntington zurück, wobei „Clash of Civilizations“ mit „Kampf der Kulturen“ übersetzt wurde, obwohl „Zusammenprall der Kulturen“ die genauere Übersetzung wäre. Huntington stellte 1993 die These auf, dass die Weltpolitik des 21. Jahrhunderts nicht von Auseinandersetzungen politischer, ideologischer oder wirtschaftlicher Natur, sondern von Konflikten zwischen Angehörigen unterschiedlicher Kulturkreise bestimmt sein werde. (aus Wikipedia)). Wollen sich die Deutschen in ihrem *christlichen Kulturkreis* einschließen? (Christlich klingt nach S. Huntington westlich. Es gäbe da den islamischen, hinduistischen, orthodoxen und ein Paar heidnische *Kulturkreise*. Nur einen christlichen – den gibt es nicht. Statt Religion sagt man im Westen lieber Kultur.) Zur Schlussdiskussion bedient sich die Autorin der phraseologischen Innovation *eine globale Welt*, indem sie fragt: Nun wird man schauen müssen, ob die Deutschen noch lernen, sich als Bewohner *einer globalen Welt* zu begreifen?! – Da wird der Schluss von der Autorin gezogen – dass wir (die Deutschen) doch zusätzliche Zuwanderung aus anderen *Kulturkreisen* brauchen! Hier bildet sich das Konzept – *Andere Kulturkreise* sind notwendig für die Bewohner *einer globalen Welt*!

Ein weiterer Neologism, der mein Interesse geweckt hat, ist *Parallelgesellschaft*. Antipode von *Parallelgesellschaft* wäre *Mehrheitsgesellschaft* (in unserem Fall die deutsche Gesellschaft). Es ist immer interessant, in den aktuellsten Artikeln etwas Besonderes zu finden, denn gerade so erkennt man das Aktuellste. So wird im Spiegel online vom 21.10.2010 die Frage gestellt: Deutschland debattiert über Integration – aber warum sollen Einwanderer sich überhaupt an die *Mehrheitsgesellschaft* anpassen? Solange sie Recht und Gesetz achten, ist ihr Leben schlicht Privatsache. Und *Parallelwelten* können sogar nützlich für uns alle sein. *Parallelgesellschaft* hat ihre Entwicklung zu *Parallelwelten*, oder *in parallelen Welten leben* gemacht. Der Slogan im Artikel *Diktaturen kennen keine Parallelgesellschaften* erklärt, dass es normal ist, wenn es solche *Parallelgesellschaften* gibt.

Machen wir einen Exkurs in die Entstehung dieses Wortes: *Parallelgesellschaft* wurde Anfang der 1990er Jahre von dem Bielefelder Soziologen Wilhelm Heitmeyer in die Debatte um Migration

und Integration eingebracht, wobei das Wort zunächst kaum Beachtung gefunden hat. Im Jahre 1996 wurde es bereits gelegentlich, aber noch zögerlich verwendet. Populär wurde das Wort erst in den Jahren 2003 und 2004.^(Wikipedia)

Von Bedeutung ist zu konstatieren, dass *Parallelgesellschaft* in diesem Artikel ihr ungewöhnliche Schattierung bekommen hat – *Parallelgesellschaften* braucht man in der heutigen Welt, demokratische Gesellschaften können sich nicht ohne Parallelgesellschaften entwickeln.

Beide letzten Artikel beinhalten die Einwanderungsdebatte. Politisch gesehen ist es für Deutschland ein aktuelles Problem, aus dessen Bereich viele sprachliche Innovationen stammen. Wir schlagen Ihnen den Korpus der Innovationen „Politik, bezogen auf ausländische Bürger“ vor, der aus dem Wörterbuch der Neologismen von U. Quasthoff [9] stammt:

Aufenthaltstitel – Genehmigung, sich in einem Land befristet oder dauerhaft aufzuhalten.

Ausreisezentrum – Lager für abgewiesene Asylbewerber.

Einreisevisum – Einreiseerlaubnis.

Einwanderungsdebatte – Zuwanderungsstreit.

Einwanderungskommission – Sachverständigenrat für Zuwanderung und Integration.

Flüchtlingsschutz – Regelungen zum Schutz von Flüchtlingen.

Integrationsbeirat – Gremium für Integrationsfragen.

Integrationsgipfel – Konferenz zur Integration von Ausländern in Deutschland.

Kettenduldung – Wiederholte Aussetzung einer Abschiebung.

Zuwanderungskommission – Sachverständigenrat für Zuwanderung und Integration.

Zuwanderungskompromiss – Einigung bezüglich des Streits um ein neues Zuwanderungsgesetz.

Zuwanderungskonzept – Konzeption für gesetzliche Regelungen zur Zuwanderung.

Zuwanderungspolitik – politische Regelungen zur Zuwanderung.

Zuwanderungsstreit – Streit um Zuwanderungsregelungen.

Prototypisches Merkmal zu deutscher Politik wird *Demokratie* sein. Und welche prototypischen Merkmale besitzt Demokratie – das sind vor allem Freiheit, Demokratisierung, Mitbestimmung, Gleichheit, Emanzipation, Gemeinwohl, Mehrheit, Parlamentarismus, Selbstverwaltung. Mit der Demokratie nimmt man es heute nicht immer ganz genau. Dies schafft im deutschsprachigen Diskurs aktuellen politischen Wortschatz, dass immer einer Verarbeitung und neuer Darlegung bedarf.

LITERATURVERZEICHNIS

1. Dieckmann W. Demokratische Sprache im Spiegel ideologischer Sprach(gebrauchs)konzepte / Dieckmann W. // Sprache und Politik. Deutsch im demokratischen Staat. Thema Deutsch. Band 6, 2005. – Mannheim: Dudenverlag. – S. 11–29.
2. Fraas C., Steyer K. Sprache der Wende – Wende der Sprache? Beharrungsvermögen und Dynamik von Strukturen im öffentlichen Sprachgebrauch // Fraas C., Steyer K. Germanistische Linguistik. Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West. Hrsg. Manfred W. Hellmann u. M. Schröder, 2008. – Hildesheim: Olms. – S.299–315.
3. Hellmann Manfred W. Sprache zwischen Ost und West – Überlegungen zur Wortschatzdifferenzierung zwischen BRD und DDR und ihren Folgen // Hellmann Manfred W. Germanistische Linguistik. Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West. Hrsg. Manfred W. Hellmann u. M. Schröder, 2008. – Hildesheim: Olms. – S.235–266.
4. Innerwinkler S. Sprachliche Innovation im politischen Diskurs / Innerwinkler S. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern: Peter Lang Verlag, 2010. – 240 S.
5. Kernbach M. Der Sprachwortschatz der Politiker / Kernbach M. – Oldenburg: Lappan Verlag GmbH, 2005. – 93 S.
6. Klein J. Demokratischer Wortschatz und Gebrauch. Grundwortschatz der Demokratie / Klein J. // Sprache und Politik. Deutsch im demokratischen Staat. Thema Deutsch. Band 6, 2005. – Mannheim: Dudenverlag. – S. 128–140.
7. Kilian J. Sprache und Politik. Deutsch im demokratischen Staat / Kilian J. // Sprache und Politik. Thema Deutsch. Band 6, 2005. – Mannheim: Dudenverlag. – 350 S.
8. Lakoff G., Johnson M. Leben in Metaphern. Konstruktion und Gebrauch von Sprachbildern. Aus dem amerikanischen übersetzt von Astrid Hildenbrand / Lakoff G., Johnson M. – 5. Auflage. – Heidelberg, 2007.
9. Quasthoff U. Deutsches Neologismenwörterbuch / Quasthoff U. – Berlin. New York : Walter de Gruyter, 2007. – 690 S.
10. Schlosser H.D. Die ins Leere befreite Sprache. Wendetexte zwischen Euphorie und bundesdeutscher Wirklichkeit // Schlosser H.D. Germanistische Linguistik. Sprache und Kommunikation in Deutschland Ost und West. Hrsg. Manfred W. Hellmann u. M. Schröder, 2008. – Hildesheim: Olms. – S.317–332.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Лисецька – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: стилістика, когнітивна лінгвістика, лінгвістика тексту, порівняльна стилістика, фразеологія, неологія.

ОСОБЛИВОСТІ ВІДФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ ЯК СПОСОБУ ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ

Анна ЛЯШУК (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості функціонування і організації відфразеологічної деривації як способу поповнення словникового складу мови. Розглянута типологія механізмів створення відфразеологічної лексики в мовній системі.

Ключові слова: фразеологічна лексика, відфразеологічна деривація.

The paper studies the functioning and organization of from-phraseological derivation as a method of the language building up. The typology of the mechanisms of the from-phraseological lexis creating in the system of the language is presented.

Key words: from-phraseological derivation, phraseological items.

Специфіка світосприйняття носіїв мови відбивається і на словотвірному рівні, що дозволяє зрозуміти, які елементи позамовної дійсності і як словотвірно маркуються, чому вони утримуються свідомістю, оскільки вже сам вибір того чи іншого явища дійсності як об'єкта словотвірної детермінації свідчить про його значимість для носіїв мови [4: 8-9]. Враховуючи, що саме фразеологізми вербалізують особливо емотивно значущу інформацію, увагу мовознавців привертають новоутворення, які є результатом переосмислення змісту фразеологічних одиниць, що маніфестують не індивідуальні, а колективні, стереотипні уявлення, раніше сформовані у лінгвокультурі.

У сучасному мовознавстві думка В.В.Виноградова про те, що фразеологічні одиниці є не тільки продуктом скам'яніння та ізоляції слів, але й джерелом народження нових слів [3: 122], знайшла підтвердження в роботах відомих слов'янських мовознавців М.Ф.Алефіренка, О.С.Ахманової, Я.А.Баран, А.М.Бушуй, Ю.А.Гвоздарєва, В.П.Жукова, А.А.Мелерович, В.М.Мокієнка, О.В.Петрова, В.Г.Ужченка, Н.М.Шанського та ін. Глибокі і різнобічні дослідження фразеологічної лексики говорять про те, що фразеологічний склад мови, як і мовна система в цілому, переживає зміни, перебуває в постійному розвитку.

Поява новоутворень на основі генезису семантики і структури фразеологічних одиниць розглядається як процес внутрішнього творення в системі мови якісно нової лексичної одиниці з новим індивідуальним значенням. Наразі в лінгвістичній літературі немає як єдиного визначення процесу утворення нових слів на основі фразеологізмів, так і терміна на позначення нових лексичних одиниць. Наприклад, дослідники оперують назвами: лексикалізація словосполучення (Р.Н.Попов), відфраземне словоутворення (Е.В.Сенько, В.Н.Пугач), відфраземне слововиробництво (А.М.Бушуй), відфразеологічна деривація (О.В.Петров), семантичне стискування (Т.М.Семенова), оказіональна лексична деривація (М.А.Алексєєнко), трансформи фразеологізмів (А.М.Мелерович, В.М.Мокієнко), відфразеологічні лексичні одиниці (М.А.Алексєєнко, Т.П.Белоусова, О.І.Литвинникова, О.П.Левченко).

М.А.Алексєєнко у передмові до словника відфразеологічної лексики сучасної російської мови зауважує, що одним з активних способів поповнення емотивного лексичного фонду мови вважається фразеологічна деривація – закономірний, хоча і не врегульований процес, у якому, як відзначав академік В.В.Виноградов, знаходить відображення тісний зв'язок ідіоматики і фразеології з лексикологією, що зумовлене постійним рухом всередині мови від слів до ідіом та фраз, і навпаки, від фраз та ідіом до слів [1: 5]. Утворені в результаті міжрівневого «колооберту» [там само] узуальні та оказіональні лексеми та відфразеологічні лексичні деривати є словами, мотивованими похідним фразеологізмом і перебувають у відношеннях формально-структурної і семантичної деривації з похідною фразеологічною одиницею.

Зворотний процес утворення слів на основі фразеологізмів закономірний, фразеологічні одиниці тісно пов'язані системними відношеннями з одиницями лексичного рівня, оскільки в мовній дійсності постійно спостерігаються діаметрально протилежні явища, з одного боку, універбації фразеологічних зворотів, з іншого, – фразеологізація слів [8: 126], проте цей процес нерегулярний, тому що перш ніж таке слово ввійде в лексичну систему мови, воно повинно втратити своє попереднє значення у структурі фразеологічної одиниці і наповнитись новим [5: 165].

У відфразеологічному словотворенні російської мови велика увага науковців (А.М.Бушуй, В.В.Істоміна, Т.М.Кондратюк, Т.В.Мітіна, В.Н.Пугач, Е.Н.Єрмакова, А.Аlekhnina та ін.) була звернена на вивчення способів утворення відфразеологічної лексики. Проте питання мотивації відфразеологічної деривації, семантичних відношень між відфразеологічними одиницями та похідними мотивувальними фразеологізмам, проблеми оказіонального відфразеологічного словотворення вимагають поглибленого вивчення. Слав'янські лінгвісти розглядають новоутворені лексичні одиниці в різних аспектах, проте явище відфразеологічної деривації, зокрема в українському мовознавстві, вимагає розробки і потребує комплексного аналізу, метою якого є системний опис нових слів особливого лексичного рівня, значення яких сформоване в результаті трансформації зовнішньої оболонки та семантичної структури фразеологічних одиниць.

Н.М.Шанський зазначав, оскільки слова складаються з морфем, а фразеологічні звороти із слів, то здається логічним, що можливий тільки один шлях – від слова до фразеологізму. Цим, перш за все, і пояснюється недостатня розробка питання про роль фразеологізмів у формуванні лексичної системи мови [8: 128]. Проте вивчення дериваційних можливостей фразеологізмів та структури новоутворень дозволяє проведення глибокого аналізу динамічних процесів збагачення лексичного складу сучасної мови та веде до виявлення внутрішньої взаємодії одиниць різних структурних рівнів у процесі оновлення лексичного фонду мови.

Залежно від способу творення дослідники виділяють наступні типи відфразеологічної деривації:

- 1) одиниці, що виникли на основі фразеологізму в результаті редукції його компонентів (*велике цабе* → *цабе*, *канути в лету* → *в лету*, *скакати в гречку* → *в гречку*);
- 2) похідні, що виникли на основі фразеологізму в результаті злиття його компонентів у цілісну лексему (*низький уклін* → *низькоукліństwo*, *баляси точити* → *балясоточіння*);
- 3) похідні, що виникли на основі фразеологізму за допомогою того чи іншого морфологічного способу словотворення (*їхати зайцем* → *зайцювати*, *загнати в гроб* → *вгробити*).

О.С.Ахманова вказує, що в слів, які входять до складу фразеологічної одиниці, виникають нові значення, сперш «потенційні», нібито «поглинуті» сумарним значенням складного номінативного цілого, але здатні актуалізуватися, виокремлюватися і отримати властивість самостійного відтворення [2: 170]. Тому до специфічних способів утворення нових слів у мові на основі фразеологічних одиниць відносимо процес виокремлення із складу фразеологізму одного з його компонентів, який отримує статус самостійної лексики і надалі маніфестує семантичне значення похідного фразеологізму, наприклад: *винаходити велосипед* (робити чи говорити щось давно відоме) → *велосипед* (щось давно відоме, нікому не потрібний винахід). В.Янцен стверджує, що нове слово виникає в мові внаслідок появи в одного з компонентів фразеологізму, що не має самостійної предметної та понятійної віднесеності, нових семантичних ознак замість тих, що раніше були ним втрачені, з одночасним вичленуванням його зі складу фразеологізму [9: 65].

У результаті редукції багатокомпонентного фразеологічного виразу в мові з'являється нова лексична одиниця, яка отримує здатність самостійного відтворення і бере на себе значення всього фразеологізму, проте також може набувати значення, яке не зафіксовано в семантичній структурі фразеологізму. На позначення цього процесу утворення нового слова на основі вже наявного фразеологізму, шляхом відсічення одного чи більше компонентів від мотивувального фразеологізму в лінгвістиці використовуються терміни: універбація, імплікація, еліптичний словотвір, опущення (М.Шанський), вивільнення (О.Марцинківська), вичленування (Р.Попов, В.Ужченко), компресія (І.Устименко), семантична конденсація (В.Мокієнко, І.Устименко), регенерація (В.Янцен).

Найвищою потенційною можливістю виокремлення одного компонента (переважно дієслівного) із структури фразеологічної одиниці характеризуються процесуальні фразеологізми, оскільки в них та похідного дієслова збігається категорійне значення, наприклад: *вивести з терпіння (з себе)* → *вивести*, *запрягати в ярмо* → *запрягати*. Вичленування іменного чи дієслівного компонента в структурі фразеологічного вислову

зумовлене насамперед потребою назвати об'єкт чи дію. Такі новоутворення вживаються з однаковим семантичним значенням з похідним фразеологізмом, проте в дефініції тлумачного словника значення відфразеологічної лексеми може бути не відображене і розуміється тільки з огляду на значення мотивувального фразеологізму, наприклад: *обтяти/обламати (ламати, обтинати) крила* → *обламати* ('осоромити').

В.Янцен зазначає, що можливим є як утворення фраземи на основі окремого слова, так і протилежний за напрямком процес – виділення слова зі складу сталого виразу. Приклади зафіксованої відфразеологічної лексики сучасної російської мови наведені в «Словнику відфразеологічної лексики сучасної російської мови» М.Алексєєнка, Т.Белоусової, О.Литвинникової (2003), у якому зафіксовано найбільший перелік випадків відфразеологічних дериватів, які маніфестують те саме значення, що і похідні фразеологічні одиниці.

Наведені матеріали словника відфразеологічної деривації підтверджують думку про тісні семантичні відношення одиниць лексичного та фразеологічного рівнів, які активно взаємодіють при творенні змістів новоутворень та формуванні нових одиниць лексичного складу мови, що говорить про регулярний механізм формування предикатів з новим значенням. На відрізку відфразеологічного словотвору... ми можемо говорити про перетворення однієї одиниці в іншу... тут породжується слово тієї ж лексичної і категорійно-граматичної семантики, що і мотивувальне різноформлене утворювання [7: 10].

Суфіксація залишається одним з найпродуктивніших способів творення відфразеологічних лексем, наприклад, афіксація залежного іменника в поєднанні з пре- чи суфіксацією: *бити байдики* → *байдикувати*, *запороти бока* → *забокопорити* ('помилитись, зробити щось негативне і ганебне'), *собаку з'їсти* → *насобачитись* ('отримати великий досвід, ґрунтовні знання в чомусь').

Іншим особливим способом відфразеологічного утворення називають явище дефразеологізації, описане А.Г.Назаряном у «Фразеологии современного французского языка». Під дефразеологізацією автор розуміє явище, при якому фразеологізм, у результаті виникнення нових самостійних значень у його компонентів, втрачає основну ознаку фразеологічності [6: 220], що приводить до розхитування цілісної семантичної структури фразеологізму і навіть до руйнування фразеологічного звороту. Дефразеологізація є прикладом глибокої семантичної трансформації мотивувальної фразеологічної одиниці.

Частково відфразеологічна деривація залежить від частотності вживання фразеологізмів, особливо тих, які характеризуються високою емотивністю та образністю і використовуються з метою оцінювання. При частому вживанні фразеологічної одиниці зникає необхідність відтворення фразеологізму повністю і можливе виокремлення і використання одного його компонента, який найповніше маніфестує значення фразеологічної одиниці для точного та образного реферування поняття.

Отже, відфразеологічне новоутворення формується на основі наявного значення мотивувального фразеологізму і є результатом динамічних внутрішніх процесів у мові. Категорійно-граматична співвіднесеність відфразеологічної одиниці проявляється як актуалізована якість похідної фразеологічної одиниці. Новоутворення заповнюють лакуни мовної системи, реалізують її потенційні можливості, маніфестують індивідуальні семантичні значення і є якісно новими одиницями лексичного складу мови.

Спосіб утворення нової лексики на основі наявних у мовній системі фразеологізмів унаслідок деривації потребує детального вивчення, оскільки лінгвістичний аналіз формування оказіональних та узуальних відфраземних новотворів дозволить зробити висновки про своєрідність українського менталітету, відображеного в емотивній фразотворчості.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алексєєнко М.А., Белоусова Т.П., Литвинникова О.И. Словарь отфразеологической лексики современного русского языка. – М.: "Азбуковник", 2003. – 400 с.
2. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С.Ахманова. – М., 1957. – 295 с.
3. Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В.Виноградов. – М., 1947. – 784 с.
4. Вендина Т.И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). – М.: Издательство "Индрик", 1998. – 239 с.

5. Мокиенко В.М. Славянская фразеология: учеб. пособие для вузов по спец. «Рус. яз. и лит.» / В. М. Мокиенко; 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 287 с.
6. Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка: Учеб. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1987. – 288 с.
7. Ташлыкова М.Б. Фразеологизм как производящая единица: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. – Томск, 1987. – 195 с.
8. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: учеб. пособие для вузов / Н.М.Шанский; 3-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1985. – 160 с.
9. Янцен В.К. О деривационных связях между фразеологизмом и словом // Вопросы структуры и функционирования языка. – Вып. 3. – Томск, 1986 – С. 63-70.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Ляшук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія; проблеми фразеології.

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ДИСФЕМІСТИЧНОЇ ТА ЕВФЕМІСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ АНГЛОМОВНОГО СУСПІЛЬСТВА

Олена МАНЮТИНА (Чернівці, Україна)

Розглядаються основні характеристики сучасних дисфемізмів, їхнє визначення, класифікація, лексико-стилістичні та прагматичні ознаки, співвідношення з основними соціолінгвальними тенденціями етнічної картини світу сучасного англомовного суспільства. Визначається місце дисфемізмів у політично коректному та некоректному спілкуванні, репрезентованому дискурсом сучасної масової культури.

Ключові слова: дисфемізм, пейорація, евфемізм, субститут, лексико-стилістичні засоби дисфемізації.

The article deals with basic characteristics of modern dysphemisms, their definition, classification, lexico-stylistic and pragmatic peculiarities, their relevance to basic sociolinguistic trends of English-speaking society ethnic space; the importance of dysphemisms decoding in politically correct or incorrect modern English mass culture discourse is determined.

Key words: dysphemism, pejoration, euphemism, substitute, lexical and stylistic dysphemization devices.

До актуальної проблематики дослідження сучасної евфемії в англійській мові можна залучити вивчення дисфемії як соціолінгвального явища, тісно пов'язаного з великим корпусом сучасних евфемізмів, недостатньо дослідженого, такого, що викликає суперечки серед сучасних дослідників.

В англійській мові спостерігаються два протилежних процеси – евфемізації та дисфемізації, жорстке дотримання мовного етикету з наданням переваги меліоративним засобам комунікації, з одного боку, та вульгаризація мовлення з популяризацією ненормативної лексики – з іншого. Виявлено кілька підходів до визначення дисфемії. Деякі дослідники евфемії не розглядають приклади вживання дисфемізмів відокремлено від евфемізмів: обидва явища вивчаються як одне ціле, або ж увага зосереджується тільки на евфемізмах (Б. А. Ларин (1961), Ж.Ж. Варбот (1979), А.М. Кацев (1988), Л.П. Крисін (1990), В.П. Москвін (2001), Н.Д. Борисенко (2003), О. Гаврилів (Голод) (2003), Н.В. Прядильникова (2007), В.Б. Великорода (2008)). Відповідно відсутня спеціальна примітка у словниках, що витлумачує дисфемістичну одиницю. Отже, мета статті полягає в комплексному дослідженні сучасних дисфемізмів у порівнянні з деякими соціолінгвальними тенденціями етнічної картини світу англомовного суспільства та передбачає виокремлення основних прагматичних характеристик дисфемізмів, визначення їхнього місця відносно евфемії в сучасному політично коректному та некоректному спілкуванні, репрезентованому в джерелах масової культури, з класифікацією основних груп дисфемізмів. Матеріалом дослідження стала текстова вибірка із творів Лін Дж. Грехем, Д. Хамільтон, М. Рейд, Х. Брукс, зі словників сучасної англійської мови та інших джерел.

Більшість словників, довідників, енциклопедій тлумачать дисфемізм як один із трьох антонімів до евфемізму: дисфемізм (*dysphemism* (дисфемізм), *casophemism* (какофемізм), *power word* (слово, що вживають в авторитарному дискурсі) [23: 9]. Однак дисфемізм – це або образливе, або лише гумористично-зневажливе називання забороненого предмета чи табуованого поняття, явища; використання лексики негативної іронічної конотації.

З історії предмета дослідження ми знаємо, що цей ряд евфемізмів трактується як особливий тип перифрази за допомогою негативних субститутів або заперечення. Через різноплановість, а іноді діаметральну протилежність реалій життя, що входять у мовну картину світу англо-американського та українського народів, нерідко декодування як евфемістичних, так і дисфемістичних виразів ускладнюється, а іноді навіть унеможливується. Як зауважує А.А. Мельникова, порівнюючи основні риси національних характерів різних народів, поняття про смішне, як нерідко і про страшне, в цілому універсальне, однак обов'язково має відбиток національної індивідуальності персоналій [8: 8]. На цьому тлі важливим вважаємо результат дослідження К. Алан, К. Барідж, яке одним із перших відокремлює й розглядає дисфемізми у власному лінгвістичному полі [10: 48].

Дисфемізм – слово чи вираз, який має надто велику кількість негативних асоціацій, це, по суті, заміна емоційно або стилістично нейтрального слова (виразу) брутальним, зневажливим, прагматично негативним субститутом. У процесі комунікації мовець користується правом вибору на вживання замість табуованого слова евфемізму, прямого називання предмета або дисфемізму з метою створення відповідного ефекту в конкретній ситуації, як-от, у міні-діалозі трьох подруг:

I'm going to powder my nose / I am going to the loo / And I am going for a piss (Я ніду припудрю носик / Я завітаю до вбиральні / А я ніду посяю ["How to lose a guy in ten days" (Як втратити хлопця за 10 днів): Paramount Pictures, 2005].

Або: *On the way to their airport I'll call in with Archie to announce our nuptials.* (укладання шлюбу) [15: 54]. Мотиви вживання офіційного слова *nuptials* ті ж самі, що й у наданні переваги денотатам із гумористичною конотацією в спілкуванні чоловіка з жінкою, який позиціонує себе сильним, впевненим, позбавленим зайвих емоцій, тобто обрана негативна характеристика однієї з головних подій у житті людини (одруження) з метою применшення її значущості. Дисфемізм майже завжди вживають із метою, що є точною протилежністю евфемізму, його конотація образлива для адресата, аудиторії або для обох. Він є інструментом демонстрації зневаги до опонента, приниження його/її гідності, акцентує зневажливе ставлення до предмета розмови.

При утворенні евфемізму адресат удається до субституції з двома базовими відмінностями. По-перше, заміна частини на ціле відбувається частіше, ніж перенесення із загального на індивідуальне, здебільшого для дисфемізації одиниці (наприклад, використання слова *tits* [20: 263] замість *breasts* – заміна переносом із цілого на часткове (синекдоха)). Дисфемізми типу *He's a prick* [15: 78], що контрастують з евфемістичними складовими, демонструють заміну цілого його частиною. По-друге, антитеза між гіперболою та мейозисом (*understatement*) недоречна. Гіпербола може використовуватися тільки для посилення образи (*He is the rottenest bastard I ever came across*) або приниження, зменшення значущості: *If you could just spare me a FEW moments of your time* [16: 89]. Важко точно сказати, чи є слово *FEW* у наведеному прикладі перебільшенням або мейозисом без урахування точного контексту.

Одним із засобів виділення денотата, так званого маркування лексичних засобів, є використання слів *so-called*, *-to-be*. Наприклад:

...as they touched each other with an unmistakable eagerness of lovers. He was so revolted by that acknowledgement that for an instant he felt physically ill. Christa, his woman, his lover, his bride – to –be... [15: 7].

Дисфемізм тут не заперечує позитивного значення слова *bride* повністю, однак він виявляє гірке припущення про існування людини в цьому статусі через зраду, останні слова характеризуємо як дисфемістичні. Прикладом такого типу перифрази як засобу утворення дисфемізму також слугує поширений наприкінці XX століття вираз *so-called democracies of the Eastern block* [10: 95]. Акронім *GRID* від *Gay Related Immuno Deficiency* нещодавно номінував хворобу, яку ми зараз знаємо як *AIDS* [13: 21]. Поступова пейорація значення відбулася через пряму асоціацію хвороби зі словом *гей* (гомосексуал), а це певною мірою ображає почуття гетеросексуальних пар, що не є носіями гомофобних ідей і виступають

проти дискримінації. Слово *grid* також спричинює появу негативного образу й асоціацій, пов'язаних із решітками клітки (гратами) у в'язниці.

У реченні *I am firm, you are stubborn, he is pigheaded* [10: 109] кожне з наступних слів дисфемістичне стосовно першого через негативну конотацію, отже, неправильне розташування слова з точки зору слухача, адресанта, його використання в протиставленні *I – you – he* є дисфемістичним і загрозливим для обличчя мовця, навіть без урахування переходу від нейтральної до зниженої оцінки. У результаті аналізу фактичного матеріалу дисфемістичні номінанти в персональному спілкуванні можна класифікувати так:

1. Порівняння людини з тваринами (зоземія), найменування характеристик людей за допомогою поведінкових паралелей (наприклад, називання людини *louse, mouse, bird, dove, hawk, coot, galahs, chicken, bat, rat, cat, mongrel, cur, bitch, fox, vixen, rabbit, pig, cow, bull, ox, goat, ass, donkey, mule, snake, ape, monkey* [22]).

2. Епітети – деривати від заборонених частин тіла, міазмів тіла, сексуальної поведінки взагалі, особливостей сексуальної поведінки (принижуюче *lousy lay*; іронічно-схвальне в дружній компанії *You, mother fucker!*). Уживання паронімічних замінів до цього слова (напр., *mother dangler, mother – eater, mother – flunker* [7]) майже після одно – максимум триразового вживання набуває дисфемістичних ознак, цьому слугує насамперед збереження ядра вислову *mother*.

3. Характеристика ментальної або фізичної неспроможності людини: *idiot, buckwit, airhead, nincompoop, fool, cretin, moron, maniac* [7], *spastic* [18; 19], *weakling, baldy, four-eyes* [20].

4. Зневажливі терміни, що мають на меті образити, виявити зверхнє ставлення, принизити людину, людську гідність: *biddy, crone, hag, bag, battle-axe, codger, geezer* [25], *crank, fuddy-duddy, fuss-budget, grump, foggy, ga loot* [7]. До цієї групи також належать численні дисфемістичні номінанти расової та етнічної належності людини.

Жителі ПАР, наприклад, часто вживають слово *skepsel* (створіння), звертаючись до чорношкірого або кольорового населення, нацисти називали єврейське населення *kriechend* – „ті, що повзають”; шлюб арійця з неарійцем називався *Blutschande* “blood disgrace” (зганьбити кров) або “*Blutvergiftung*” “blood poisoning, tetanus” – отруєння крові, тетанус [10: 217]. Творче втілення традиційної людської (негативної) звички прагнути до панування над кимось, знаходимо в Дж. Роулінг (*J.K. Rowling, “Harry Potter and the Philosopher’s Stone”*) [22: 45]. Серед негативних персонажів казки розповсюджене слово *mud blood* (брудна кров), яке з точки зору позитивних персонажів неприйнятне та образливе; за нацистськими традиціями воно наголошує на „нечистому” походженні людини.

Необхідно зазначити, що в процесі переходу від евфемізму до дисфемізму, від нейтрального до евфемістичного необхідні певні умови: як історичні, так і мовні. Наприклад, історично мешканці села за деякими ознаками негативно відрізнялися від мешканців міста; їхня позиція в ієрархії село – місто – держава, як правило, була найнижчою. Латинське *urbanus* “мешканець міста” перетворилося в *urbane* – „досвідчений, елегантний, рафінований” із протилежним йому – *rusticus* – *rustic* – „клоунський, незграбний, невихований”. *Boorish* в англійській мові означає „з поганими манерами, неотесаний, селюх, тухлій”, що є синонімом до слова *boorish* (дериватом іменника *boo*), яке ввійшло в англійську через голландське *boer – farmer*, тобто „селянин” [17: 24].

Згідно зі словником давньоанглійської мови, процитованим Р. Берчфілдом [24], *villain* – „низькородний обмежений селянин”, у пізнішому використанні – безпринципний, розбещений мерзотник; кримінально зорієнтована людина зі злочинними намірами та схильностями; тепер – причетний до вчинення важких злочинів або негативний герой літературного твору, фільму. Пейорація значення в усіх випадках достатньо швидка – приблизно століття.

За персональними характеристиками мовці, згідно із спостереженнями, поділяються на дві групи: 1) ті, хто навмисно запобігає вживанню слів-табу та навіть близьких до них за звучанням слів; 2) ті, хто усвідомлює дисфемістичність висловлювань, однак уживає їх заради створення іронічного або гумористичного забарвлення розмови.

Класичний приклад – комедійний фільм “Монті Пайтон” – “Життя Брайена” (1979), де Майкл Пелін у ролі Понтія Пілата каже: “*I have a friend in Rome called "Biggus Dickus"*”, тобто навмисний мовний дефект створює анекдотичну ситуацію на грі слів (*big-* *Biggus*: великий; *dick* – *Dickus*: чоловічий статевий орган). Так само, як евфемізм, дисфемізм функціонує в стилістичному полі, а отже, потенційно може спричинювати стилістичні розбіжності.

Дисфемістичним можна вважати використання одиниць сленгу щодо людини, яка не має необхідних для декодування сленгу знань, тобто в такий спосіб є виключеною з акту мовлення. Наприклад, *My client will do the picture for five bucks* [17: 93] спочатку створює непорозуміння, згодом викликає образ героя на співрозмовників, бо хибно декодована інформація (*buck* дорівнює 100000\$) адресатом, що не належить до шоу-бізнесу, спричинила його „випадіння” з процесу спілкування.

Наприклад, номінанти тварин жіночої статі, як правило, в усіх мовах використовувалися для звернення або називання жінок і чоловіків-гомосексуалістів: *cat* – зла, стервозна жінка; *bitch* – жінка, яку зневажають, лають; *vixen* – хитра, підступна жінка; *cow/sow* – жінка, що не подобається, яка здебільшого обмежена, іноді – *fat cow* – для визначення зайвої ваги; *silly old bat* – *post middle* – *aged* – (старий середнього віку); інколи назви тварин уживають для визначення чоловіків: *mongrel*, *cur*, *swine* – злий, поганий хлопець, до якого ставляться з презирством; *bull* – великий, незграбний; *goat/ram* – упертий чоловік; згідно зі словником, одним із значень слова *dog* є непотрібна особа, часто вживається щодо надзвичайно нестерпної людини; *louse* – неприємний, дратуючий, якого хочуть позбутися за будь-яких умов; *mouse* – частіше адресують жінкам, ніж чоловікам, через очевидну прагматичну неможливість вживання слова щодо людей високого росту.

Для характеристики чоловіка як нерозумного й дурнуватою вживають *coot*, *turkey*, *galah*; *chicken* – боягузливий, *pig* – грубий, неотесаний, дикий, неохайний. Приблизно з 1811 р. це слово вживалося для звертання до полісменів, констеблів [24]. *Snake* – ненадійний, слизкий, той, хто розповсюджує плітки (отруту); як і в українській свідомості, змія уособлює підступність, ненадійність, традиційно, з біблійських часів, асоціюється з підступною поведінкою. „Дрібні” тварини, комахи та амфібії, як і черви, в дискурсі набувають негативного, пейоративного значення, відіграючи роль дисфемізмів. При цьому, однак, зауважимо, що слова *dove* (голуб) та *hawk* – яструб, сокіл у політичному дискурсі нині набули значення „миротворець, антимілітарист” та „прихильник агресивних військових дій, операцій”. Вони доречні в контексті відповідних політичних течій, дій і набирають дисфемістичних ознак за умов уживання політичними опонентами [18: 260].

Отже, метафоричне використання назв тварин у звертанні до людини ґрунтується на народному уявленні про зовнішні ознаки та відмітні характеристики тварин.

Продовжуючи розгляд дисфемізмів у сучасній англійській мові, необхідно звернути увагу на так звані *ist* – дисфемізми – *racist*, *sexist*, *ageist*, *beautist* etc., назви яких побудовані за допомогою визначення дискримінаційних уявлень особи. Усі вони мають один дисфемістичний стрижень – ігнорують поважне ставлення до особистісних характеристик, що, безперечно, важливо для соціального обличчя адресата. Наприклад, расистські дисфемізми щодо адресата виникають у момент локуції – безпосереднього звернення або імпліцитно стосовно расової, етнічної, національної належності в термінах, що створюють загрозу обличчю адресата. Акт загрози (*face affront*, *face threatening act*) – мовленнєвий акт, що має за мету принизити значущість образу адресата в суспільній свідомості [12: 13].

Групу дискримінаційних номінантів також утворюють дисфемізми, адресовані до статі або віку людини в умовах, що створюють загрозу ситуацію для соціального обличчя адресата або того, хто виступає з його боку.

Майже всі групи населення в різних народів мають принижуючі терміни для тих чи інших груп близького або безпосереднього контакту. Серед расистських дисфемізмів англійської мови трапляються: *mick* – ірландець (австралієць, римо-католик); *frog* – (*kokni* – *jiggle*, *jog*) – француз; *kraut*, *hum* – німець; *chink* (*kokni* – *widow's wink*) – китаєць; *jap* (*nip*) – (*kokni* – *orange pip*) – японець, *paki* – пакистанець, *polaks* – поляк, *wop* (*kokni* – *groser's shop*) – *eyetie* – італієць, *ayrab*, *dune coon*, *camel jockeys* – араб; *Kike*, *yid* (*kokni* – *dustbin lid*, *four-by-*

two) – єврей; *chief, Hiawata, Geronimo* – північно-американський індіанець [13: 59]. Англійське біле населення може вживати *black, nigger, nignog, wog, coon* щодо людини африканського походження, а також австралійських аборигенів, південних індіанців. В Австралії ми можемо почути *boong, abo* – аборигени, *gin* – жінка-абориген, *slants/slanties, slopes, gooks, RGB (Rice Gobbling Bastards), UFO (Ugly Fucking Orientals), Kanardles (can hardlu sec)* щодо представників азійських та південно-східних народів. Слова *white, black* за умов контексту можуть мати іронічну або нейтральну ілюктивну силу. Наприклад, слово *nigger* під час уживання афроамериканцями, на відміну від носіїв інших діалектів, буде нейтральним, втрачає дисфемістичні ознаки.

Частково обличчя людини залежить від сприйняття його/її власного соціального статусу відповідно до адресанта та соціальної дистанції між ними в момент мовлення. Термін *соціальне обличчя* – соціолінгвістичний, він означає сукупність уявлень про певний соціальний статус, правила поведінки, ним спричинені, рефлексію сприйняття індивіда соціумом. Якщо адресат усвідомить, що соціальна дистанція або відповідний статус нехтуються адресантом, вплив на їхнє позитивне обличчя буде настільки істотним, що його можна розцінити як акт загрози.

Під час розмови, якщо адресат зважає на соціальне обличчя адресанта внаслідок певної соціальної дистанції між ними або через більш високий статус останнього, дисфемістичним буде використовувати для звернення форми з „низького” стилю: така мовна поведінка знову створює акт загрози обличчю. Причому це поняття, крім позитивних власних уявлень, включає ще й бажання персональної цінності та поваги до думок, уявлень, цінних для індивідуума речей. Тобто, коли керівник звертається до юної секретарки "*sweetheart*" [16: 46] (дороженька), замість уживання більш доречного слова, що належало б до формального або принаймні нейтрально-розмовного стилю, цей варіант звертання буде декодуватися секретаркою як образливий, а отже, стосовно неї – дисфемістичний. Наведений приклад цікавий ще й тому, що за певних обставин та особистих характеристик дехто може вирішити, що інтимно-легковажний стиль спілкування керівника з підлеглим може видатися улесливим (позитивне обличчя набуває додаткового підсилення), але на практиці єдина можливість цього – коли дії адресата мають позитивну реакцію.

В основі соціального обличчя людини – її потреби, які, незважаючи на загальноприйняті в суспільстві уявлення про їхні характерні риси, винятково індивідуальні. Отже, в кожній людині є певні критерії, за якими вона оцінює майбутнього комуніканта як бажаного/небажаного для неформального спілкування, зближення та переходу до вживання „інтимних” або неформальних слів, висловів, або враховуються чинники, через які зближення з різних причин неможливе. У наслідок такої неможливості людина намагається утримувати дистанцію, одним із засобів підтримки суспільної дистанції є, звісно, лінгвістичний вибір. Звичайну мовну поведінку людина може змінити через певні психологічні обставини: гнів, зневагу, намагання продемонструвати (проголосити) антипатію щодо адресата.

Теоретично можна припустити, що в називанні та звертанні адресат апріорі евфемістичний – за нормою поведінки людини в умовах соціуму він підшукує заздалегідь меліоративні або нейтральні висловлювання [1]. Однак через вплив великої кількості додаткових чинників умови спілкування далекі від ідеальних (рівень виховання, культури, знань, персональних характеристик кожного не може бути абсолютним). У конотативному полі виникає опозиція денотат–конотат, з розташуванням евфемізму в навідаленішому положенні щодо денотата в системі евфемізм – дисфемізм – какофемізм. Причому денотат знаходиться в центрі, і чим більш віддалене від нього слово-евфемізм, тим менше воно асоціюється з денотатом, а отже, його конотація в ряду синонімів-евфемізмів сприймається як менш загрозлива для акту мовлення. Демонструє співвідношення синонімів – евфемізмів та дисфемізмів усередині конотаційного поля, наприклад, синонімічний ряд іменника *жінка*, який включає *woman, girl, lady, lay, lass, broad, chick, sheila, hen*. Конотаційно ці слова різні, так само як різними є контексти, в яких кожне з них може бути вжитим зі стилістичною доречністю та доцільністю. Контекстуально можлива поява, на перший погляд, алогічних феноменів – евфемістичного дисфемізму та дисфемістичного евфемізму.

Експлетиви (комунікативи) типу *Shit!* для висловлення гніву, незадоволення дисфемістичні, його паронімічні замітники *Sugar! Shoot! Shivers! Shuks!* [7: 366] у локутивному акті евфемістичні, хоча їхня локутивна сила є радше дисфемістичною. Отже, евфемістичні дисфемізми в цьому випадку – це паронімічні замітники, що виникли в процесі нівелювання внаслідок утворення так званого евфемістичного ланцюга, в якому кожна наступна нова ланка віддаляється від денотата, тоді як попередня – наближається, тобто „сходить з дистанції”.

Іншим прикладом цього явища слугують фрази типу *"riding the red rag"* або *"flying the red flag"* [7: 363], що проявляють себе як дисфемістичні або дисфемістично-евфемістичні. Локутивний акт тут дисфемістичний, оскільки йдеться про жнучі фізіологічні процеси, локутивна сила – евфемістична.

Отже, дисфемізм, як і евфемізм, утворює ланцюг під час уживання мовцем у процесі комунікації, демонструючи певну різноманітність лексико-стилістичних засобів. Дисфемістичне використання номінації табуйованих органів і фізіологічних процесів, фізичної та ментальної неспроможності, гендерної, вікової, зовнішньої, внутрішньої, релігійної, національної відмінності та своєрідності.

У більшості випадків мовець може вибирати відповідну одиницю, він має прагматичну пресупозицію – знання, які, на думку адресата, відомі адресанту і постає умовою успішного ситуативного розуміння висловлювання, а також пропозиційний зміст – компонент висловлювання або тексту, що є частиною форми.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова / Э.С. Азнаурова – Ташкент, 1988. – 353 с.
2. Варбот Ж.Ж. Табу / Ж.Ж. Варбот // Русский язык : энциклопедия. – М., 1979. – С. 167.
3. Великорода (Тхір) В.Б. Еволюція евфемістичних субститутів: наслідок дії закону послідовності // Культура народів Причорномор'я. – Симферополь : Межвузовський центр "Крым", 2002. – № 32. – С. 148–152.
4. Гаврилів (Голод) О. Німецько-український словник лайливих слів / укл. О. Гаврилів. – Львів : Априорі, 2005. – 144 с.
5. Кацев А.М. Языковое табу и эвфемия / А.М. Кацев. – Л., 1988. – 100 с.
6. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л.П. Крысин. // Русистика. – 1994. – № 1 – 2. – С. 28–49.
7. Кудрявцев А.Ю. Англо-русский словарь табуированной лексики и эвфемизмов / А.Ю. Кудрявцев, Г.Д. Куропаткин. – М. : ООО «Кузьма», 2003. – 384 с.
8. Мельникова А.А. Язык и национальный характер. Взаимосвязь структуры языка и ментальности / А. А. Мельникова. – СПб. : Речь, 2003. – 320 с.
9. Москвин В.П. Эвфемизмы: системные связи, функции и способы образования / В.П. Москвин // Вопросы языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58–70.
10. Allan K. Euphemism & Dysphemism / Allan Keith, Burrige Kate. – New York ; Oxford : Oxford University Press, 1991. – 263 с.
11. Brooks H. Sleeping Partners / Helen Brooks. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 186 p.
12. Burrige K. Blooming English / Kate Burrige // Observations on the roots, cultivation and hybrids of the English language. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 280 p.
13. Claire E. Dangerous English / Elizabeth Claire. – London : McHenry Delta Publishing Company, 1998. – 203 p.
14. Graham L. Damiano's Return / Lynne Graham. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 186 p.
15. Graham L. Millionaire's Mistress / Lynne Graham. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 187 p.
16. Hamilton D. A Spanish Vengeance / [Electronic resource] Hamilton Diana, Wood Silva. – Access mode : www.millsandboon.co.uk. – 2003.
17. Jerry D. Idioms Savant / Dunn Jerry. – New York : Henry Holt and Company, 1997. – 297 с.
18. Neaman J. S. A Dictionary of Euphemisms / Neaman Judith S., Silver Carole G. – London : Hamish Hamilton, 1983. – 337 p.
19. Longman Dictionary of Contemporary English / ed. director Adam Gadsby – Bungay, Suffolk : Longman Group LTD, Clays LTD, 1995. – 1690 p.
20. Oxford Advanced Learner's Dictionary / ed. by J. Crowther. – New York : Oxford University Press, 2000. – 1429 p.
21. Reid M. The Bellini Bride / Reid Michelle. – Barselona : Mills & Boon, Litografia Roses, 2001. – 187 p.
22. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone / Rowling Joanne K. – London : Bloomsbury, 1997. – 224 p.
23. Spears R. Slang and Euphemism: A dictionary of oaths, curses / Spears Richard. – N.Y. : Penguin Group, 1991. – P. 7.
24. A Supplement to the Oxford English Dictionary / ed. by R. Burchfield. – Oxford : Clarendon Press, 1986. – Vol. 4. – 1800 с.
25. Woobly Bits and Other Euphemisms: Over 3000 Ways to Avoid Speaking Your Mind / ed. by Ayto John. – New York : A&C Black Books, 2007. – 352 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Манютіна – кандидат філологічних наук, в.о. доцента кафедри іноземних мов для природничих факультетів, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: проблематика дослідження сучасної евфемії.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАНЬ ЧАСТИН АРТЕФАКТІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Олена МАТЕРИНСЬКА (Донецьк, Україна)

Статтю присвячено дослідженню структури та семантики найменувань частин артефактів у німецькій мові, які входять до складу системи меронімів – позначень частин. Встановлено семантичні типи найменувань частин артефактів, які є композитами, виявлено основні моделі розвитку їх полісемії.

Ключові слова: структурна модель, семантичний тип, полісемія, меронім, метафора, метонімія, полісемія.

This paper focuses on the research of the nouns denoting parts of artifacts in German, which belong to the system of meronyms – names of different parts. Semantic types of the compound nouns denoting parts of artifacts are highlighted and the paths of their polysemy development are traced.

Key words: structural model, semantic type, polysemy, meronym, metaphor, metonymy, polysemy.

1. Найменування частин артефактів (надалі НЧА) належать до меронімічної лексики, яка відбиває таксономічний тип зв'язку в лексичній системі мови та виражає взаємовідношення між частиною та цілим. Логічне відношення частини (мероніма) до свого цілого (холоніма) є одним з базових у філософії, формальній логіці, лінгвістиці [1]. Вивчення логічного та філософського підґрунтя відношень між частиною та цілим розпочалося ще в античні часи в роботах Платона та Аристотеля, у нові часи – у роботах Лейбніца, Канта, визначальні системні роботи про логічні відношення між частиною та цілим були виконані у формально-онтологічному руслі [7; 11].

Лінгвістична традиція звернулася до вивчення меронімії як одного з основних типів таксономічних зв'язків у мові у 80-90 роках ХХ століття, низка робіт була присвячена виявленню семантичних типів меронімії: наприклад, студії М. Айріс, Д. Германна, М. Уїнстона, Р. Чаффіна та інших вчених [3-6; 8; 9; 14]. Проблема категоризації дійсності мовними засобами та особливості концептуалізації поняття частини в різних мовах, вивчення наївної таксономії розглядалися в серії робіт Е. Рош, А. Тафреші [12; 13]. Втім комплексний розгляд структурних та семантичних особливостей меронімів, вивчення їх як окремої лексичної підсистеми не були предметом лінгвістичних розвідок, що обумовлює **актуальність** запропонованого дослідження.

1.1. **Об'єктом** дослідження в цій статті є лексичні одиниці – найменування частин артефактів, дібрані шляхом суцільної вибірки з тлумачного словника німецької мови *Duden*. «*Deutsches Universalwörterbuch*», а також шеститомника *Duden*. «*Das große Wörterbuch der deutschen Sprache*» та інших тлумачних словників німецької мови [16; 17; 19]. Загальна кількість дібраного емпіричного матеріалу становить 998 лексичних одиниць (1270 ЛСВ).

Предметом дослідження в цій розвідці є структурно-семантичні особливості найменувань частин артефактів, створення їх класифікації в межах вивчення системи меронімів у німецькій мові.

1.2. На **меті** здійснюваного дослідження визначити основні структурні та семантичні типи НЧА в німецькій мові, простежити розвиток їх семантичного обсягу, виявити продуктивність компоненту *B* НЧА – детермінативних композитів – та описати системні зв'язки у досліджуваній тематичній групі меронімічної лексики.

2. Тематична група найменувань частин артефактів є неоднорідною за своїм складом (див. табл. 1). До неї належать лексичні одиниці, які позначають частини предметів штучного походження, виготовлені людиною, наприклад, частини споруд (нім. *Küchenfenster* 'вікно кухні'), різних предметів побуту (нім. *Messerspitze* 'кінчик ножа'), транспорту (нім. *Steuerrad* 'штурвал'), частин різної техніки (нім. *Ritzel* 'мала шестірня') тощо. Лексичні одиниці, які позначають різні найменування частин техніки, транспорту, можна віднести до термінології, їх кількість невелика, оскільки емпіричний матеріал не розширювався за рахунок термінологічних словників. Це пояснюється критеріями добору емпіричного матеріалу, за якими мероніми-терміни не знаходяться у фокусі дослідження. Включення зазначених тематичних груп НЧА до досліджуваного матеріалу обумовлене тим фактом, що вони важливі для розуміння сітки взаємовідношень між найменуваннями частин різних предметів

оточуючого людину світу, які формують систему меронімів. Обрані тлумачні словники містять лише основні такі позначення.

2.1. Більшості досліджених лексичних одиниць властива така комбінація семантичних ознак:

– належність до визначеного цілого: а) НЧА позначає інтегровану частину, компонент складного цілого – конкретного об'єкта або ж частину певного поняття, наприклад, нім. *Hemdärmel* ‘рукав сорочки’; б) НЧА позначає інтегровану частину, компонент певного виду конкретних об'єктів або ж виду певних понять: нім. *Deckel* ‘кришка (різних артефактів)’, *Griff* ‘руків'я (різних інструментів)’.

– виконання визначеної функції щодо певного цілого – конкретного об'єкта або ж частини певного поняття; виконання визначеної функції щодо виду конкретних об'єктів або ж виду певних понять (див. приклади, наведені вище).

– негомогенність, невідчужуваність, нетранзитивність (у переважній більшості випадків), наявність у певній кількості, інші диференційні ознаки: визначена форма, субстанція, колір тощо, наприклад, нім. *Tischbein* ‘ніжка стола’.

Наведена комбінація базових семантичних ознак домінуюча в досліджуваних одиницях, але лексичні одиниці певних тематичних груп НЧА мають дещо відмінний набір семантичних ознак. З-поміж тематичних груп НЧА, визначених у процесі їх класифікації, окремо вирізняються тематичні групи найменувань частин матеріалу, найменувань частин страв та найменувань частин творів мистецтва.

2.2. Серед найменувань частин матеріалу (див. табл. 1, п. 4), безпосередніх складових різних артефактів, які виробляє людина, зафіксовані одиниці природного походження, наприклад, нім. *Stein* ‘камінь’, *Holz* ‘деревина’, *Birkenholz* ‘березина’. Включення їх саме до цієї групи пояснюється тим, що у системі меронімів їх основна семантична функція – це функція складової найменувань предметів штучного походження, отже, вони розглядаються не з точки зору їх наявності в природному середовищі. Зазначеним лексичним одиницям властива така семантична ознака, як гомогенність, оскільки вони позначають речовини, матеріали, тканину тощо. Р. Чаффін, Д. Германн зараховують ці лексичні одиниці до семантичного типу відношень меронімії: об'єкт – матеріал, з якого він складається (англ. *lens* ‘лінза’: *glass* ‘скло’) [14: 420-421].

2.3. Певні зауваження слід зробити щодо виокремленої тематичної групи найменувань частин страв нім. *Wurstscheibe* ‘шматок ковбаси’ (див. табл. 1, п. 5). До неї належать також одиниці, які можна назвати умовно відчужуваними (характеризуються цілеспрямованим вилученням частини з цілого, у результаті чого ціле позбавляється одного зі своїх елементів, а частина залишається непошкодженою), йдеться про найменування частин тіла тварини, які використовуються в якості продукту для приготування різних страв *Rinderzunge* ‘яловичий язик’, нім. *Rippenstück* ‘антрекот’. За вихідним значенням вони є потенційно невідчужувані, необхідні складові частини тіла тварини. У процесі діяльності людини, яка використовує м'ясо тварини як їжу, вони стають відчужуваними та використовуються на позначення різних частин страв.

2.4. Тематичну групу найменувань частин творів мистецтва поділено на дві підгрупи, які містять найменування частин музичних, художніх, театральних творів (нім. *Schlusszene* ‘заклучна сцена’) та частин текстів, друкованої продукції нім. *Schlagzeile* ‘назва’, *Einleitungskapitel* ‘ввідний розділ’.

На відміну від інших найменувань частин артефактів, які завжди характеризуються такими семантичними ознаками, як: наявність визначеної форми, субстанції, наявність у певній кількості, ці одиниці можуть позначати не тільки матеріальні структурні частини творів мистецтва (нім. *Buchdeckel* ‘палітурка книги’), але й нематеріальні (нім. *Episode* ‘епізод’). Останні знаходяться на межі між абстрактними іменниками та конкретними, оскільки вони позбавлені семантичних ознак визначеної форми та субстанції, але позначають певні елементи структурованого цілого. Деякі з зафіксованих лексичних одиниць позначають частини, які виникають внаслідок цілеспрямованого вилучення частини з цілого без шкоди для структури як цілого, так і частини *Zitat* ‘цитата’, *Textstelle* ‘місце тексту’.

2.5. Розподіл досліджуваних НЧА за тематичними групами відбувався із залученням досвіду прийнятих синоптичних схем лексики, представлених у тематичних словниках та тезаурусах, наприклад, словнику Ф. Дорнзайфа «*Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen*» [15; 18]. Між досліджуваними одиницями визначених тематичних груп та підгруп НЧА й іншими тематичними групами меронімів існує тісний семантичний зв'язок. Він позначається на високій продуктивності використання лексем зі споріднених та неспоріднених тематичних груп меронімів у якості *A* чи *B* компонента НЧА-компонитивних утворень, наприклад, нім. *Propellerblatt* ‘лопать пропелера’ (*Blatt* ‘лист рослини’ належить до тематичної групи меронімів «Найменування частин рослин»). Фіксуються випадки запозичення позначення НЧА з інших тематичних груп лексики, яка не є меронімічною, наприклад, нім. *Schnecke* букв. ‘равлик’ – ‘закруток на музичному інструменті’.

Більшість досліджуваних НЧА є моносемантичними, що пояснюється складною структурою переважної більшості НЧА (див. таблицю 2). Це накладає обмеження на розвиток полісемії, так з-поміж 998 одиниць 791 НЧА є композитом. Отже, 998 лексичних одиниць має 1270 ЛСВ, тобто внаслідок метафоричного або метонімічного переносу в досліджуваних одиниць виникло 272 ЛСВ (див. п. 4.2.).

Кількісні дані щодо тематичного складу НЧА в німецькій мові вміщено в таблиці 1.

Таблиця 1

Тематичний склад меронімів –артефактів в німецькій мові

№	Тематична найменувань група	Приклад в німецькій мові	Кіль-ть лексем	Кіль-ть ЛСВ
1.	частин споруд		378	483
1.1.	структурних частин споруд, деталей будови	<i>Hauswand</i> ‘стіна будинку’	214	286
1.2.	частин внутрішнього простору споруд – кімнат	<i>Arbeitszimmer</i> ‘кабінет’	164	197
2.	частин предметів побуту		184	254
2.1.	частин посуду	<i>Pfannenstiel</i> ‘руків’я сковороди’	14	20
2.2.	частин меблів	<i>Tischbein</i> ‘ніжка стола’	25	28
2.3.	частин інструментів, зброї	<i>Klinge</i> ‘клинець’	58	76
2.4.	частин одягу, взуття	<i>Ärmel</i> ‘рукав’	72	104
2.5.	частин різних предметів	<i>Rahmen</i> ‘рамка’	15	26
3.	частин транспорту		139	166
3.1.	частин літака	<i>Tragflügel</i> ‘крило літака’	23	28
3.2.	частин корабля	<i>Achterdeck</i> ‘ют, кормова частина верхньої палуби’	38	49
3.3.	частин потяга	<i>Abteil</i> ‘купе’	20	21
3.4.	частин авто, велосипеда тощо	<i>Radkappe</i> ‘ковпак колеса’	58	68
4.	матеріалу, з якого щось зроблене		95	125
4.1.	будівельних матеріалів та матеріалів різних виробів	<i>Holz</i> ‘деревина’	52	76
4.2.	тканин	<i>Mantelstoff</i> ‘тканина на пальто’	23	24
4.3.	речовин	<i>Giftstoff</i> ‘отруйна речовина’	20	25
5.	частин страв		85	96
		<i>Rückenstück</i> ‘спинка як частина м’яса для страв’		
6.	частин різної техніки		66	79
		<i>Kolben</i> ‘поршень’		
7.	частин творів мистецтва		51	67
7.1.	частин музичних, художніх, театральних творів	<i>Schlussakkord</i> ‘заключний акорд’	10	12

7.2.	частин текстів, друкованої продукції	<i>Zeitungsseite</i> 'сторінка газети'	41	55
Разом			998	1270

Кількісні дані, представлені в таблиці 1, свідчать про те, що найбільш чисельними серед тематичних груп НЧА є групи найменувань частин споруд та предметів побуту, а також найменувань частин транспорту. У межах тематичної групи найменувань частин споруд виокремлюється підгрупа структурних частин споруд, деталей будови, наприклад, нім. *Giebel* 'фронтон' та позначення частин внутрішнього простору будівель, кімнат: нім. *Schlafzimmer* 'спальня'. У тематичній групі найменувань частин предметів побуту виділено підгрупу найменувань частин різних предметів, загальна кількість яких становить 15 лексичних одиниць. Ця підгрупа є залишковою, до неї віднесено найменування частин, які неможливо включити до певної тематичної групи НЧА, вони можуть бути частиною різних артефактів, наприклад, нім. *Einfassung* 'обрамлення, оправа' або ж є частиною певного артефакту, який не входить до жодної з виділених тематичних груп НЧА, наприклад, нім. *Kofferdeckel* 'кришка валізи'.

3. Структура найменувань частин артефактів у німецькій мові. Домінування композитів серед досліджуваних НЧА пояснюється в першу чергу тим фактом, що структурні деталі різних предметів зазвичай вмотивовані, з одного боку, найменуванням частини певного розміру, форми та субстанції, з іншого боку, містять додаткові позначення способу її використання, функції, властивостей, наявності додаткових частин тощо. Симплексів зафіксовано лише 76 лексичних одиниць, які переважно полісемічні, що пояснюється загальною тенденцією до розвитку полісемії саме в кореневих лексем. Серед афіксальних способів утворення НЧА переважають суфіксальний спосіб та додавання до твірної основи частотних префіксоїдів (див. табл. 2). Незначна кількість випадків утворення НЧА припадає на долю безафіксного словотвору, а саме імпліцитної деривації та конверсії як одного з її окремих випадків. Деякі зафіксовані НЧА є еліптичними композитами, наприклад, *Eibenholz* 'ебенове дерево' є еліпсом від *Eibenbaumholz*. За винятком одного копулятивного композита (нім. *Asbestzement* 'суміш азбесту та цементу'), всі зафіксовані одиниці детермінативними субстантивними композитами, більшість з яких є двокомпонентні і лише 26 одиниць представлені трикомпонентними утвореннями.

Таблиця 2

Структурні типи меронімів – артефактів у німецькій мові

№	Структурна модель	Приклад	Кіль-ть лексем
Моделі морфологічного словотворення			
1.	Симплекси	<i>Dach</i> 'дах (будівлі)'	76
2.	Експліцитна деривація		118
2.1.	Афіксальні моделі		86
2.1.1.	Суфіксальні моделі	<i>Hebel</i> 'руків'я, важіль'	78
2.1.2.	Префіксальні моделі	<i>Abseite</i> 'зворотня сторона'	7
2.1.3.	Префіксально-суфіксальні моделі	<i>Gewölbe</i> 'склепіння'	1
2.2.	Лексеми, утворені за допомогою префіксоїдів	<i>Hinterfront</i> 'задній фронт, задня сторона будинку'	32
3.	Імпліцитна деривація, конверсія	<i>Abdecken</i> 'личкування (будівлі)'	12
4.	Усічення	<i>Abteil</i> 'купе' (від <i>Abteilung</i>)	1
Моделі морфологічно-синтаксичного словотворення			
4.	Композити		791
4.1.	Двокомпонентні композити	<i>Hemdbrust</i> 'нагрудна частина сорочки'	765

4.1. 1.	Еліптичні композиції	двокомпонентні <i>Zweizylinder (Zweizylindermotor)</i> 'двоциліндровий мотор (авто)'	6
4.2.	Трикомпонентні композиції	<i>Rundbogenfenster</i> 'півциркульне вікно'	26
Разом			998

Більшість досліджуваних НЧА є двокомпонентними композиціями без з'єднувального елемента, серед яких переважають НЧА, утворені за моделлю $N+N \rightarrow N$, наприклад, нім. *Dachfenster* 'вікно горища' та за моделлю $V+N \rightarrow N$ *Drehtür* 'двері, які обертаються'.

3.1. Система меронімів характеризується сіткою семантичних переходів внаслідок переносів значення з одного мероніма на інший, при цьому спостерігається дублювання за допомогою словотвору засобів розвитку полісемії меронімів, наприклад, найменування частини тіла людини в німецькій мові *Kopf* 'голова' характеризується полісемією та має серед інших такі значення, як 'головка різних предметів', 'головка рослини', які базуються на подібності форми до вищезазваної частини тіла людини [2]. Серед проаналізованих НЧА зафіксовано продуктивний компонент *B -kopf*, який у поєднанні з компонентом *A*, що позначає або ж артефакт, якому належить *B* (нім. *Duschkopf* 'насадок душа'), або ж тип функціонування *B* за дією (*Löschkopf* 'стираюча головка магнітофона') використовується на позначення різних частин артефактів. Можливим є також використання цієї основи в якості компонента *A*, наприклад, нім. *Kopfteil* 'передня, носова частина' (порів. також найменування частин споруд: *Stirnseite* 'торець', *Stirnmauer* 'передня стіна' *Stirnwand* 'торцова стіна'). У наведених випадках реалізується значення лексем *Kopf* букв. 'голова' та *Stirn* букв. 'чоло' – 'передня частина' у складі композицій на позначення частин артефактів.

3.2. Такі переходи характеризуються серійністю та дозволяють визначити, які з дібраних меронімів найбільш частовживані, продуктивні в семантичному плані, в плані розвитку полісемії та у процесі словотворення. Дослідження тематичної групи артефактів дозволило зафіксувати 466 основ, що є повторюваними, найбільш продуктивними серед них виявилися лексеми, які належать до іншої тематичної групи меронімів – найменувань частин тіла. Слід зазначити, що долучення термінологічного прошарку меронімічної лексики, поза сумнівом, надало б можливість зафіксувати більше таких випадків в межах тематичної групи НЧА. Найбільш продуктивними серед дібраних компонентів *B* – найменувань частин тіла – є *-kopf* та *-bein*, наприклад, *Stuhlbein* 'ніжка стільця'. Серед інших продуктивних компонентів *B*, такі, як *-zunge*, *-rücken*, *-hals*. До менш продуктивних основ – найменувань частин тіла – у процесі утворення НЧА належать *-bart*, *-brust*, *-fuß*, *-knie*, *-rumpf*, *-zahn*, *-arm*, *-haut*, *-gelenk*, *-nase*, які також стають переважно компонентом *B* НЧА-композицій, наприклад, *Dachhaut* 'стріха', *Brückenkopf* 'передмостове укріплення', *Schlüsselbart* 'бородка ключа' та в поодиноких випадках – компонентом *A*, наприклад, *Schulterkragen* 'широкий комір, який покриває плечі'. Поряд з найменуваннями частин тіла людини в процесі утворення НЧА продуктивними є також основи, які походять з тематичних груп найменувань частин тіла тварин, частин рослин, локативних меронімів та меронімів на позначення поняття 'частина'. Високою продуктивністю відзначають компоненти *B*, які належать до досліджуваної тематичної групи НЧА, серед проаналізованих компонентів *B* домінують такі компоненти, як:

-zimmer (39), *-tür* (33), *-fenster* (22) серед позначень частин споруд; *-stoff* (35), *-holz* (18) серед позначень частин матеріалів, інші основи є менш продуктивними.

4. Семантична класифікація НЧА-композицій базується на визначенні семантичних ролей їх безпосередніх складників, що дозволяє виявити тип семантичного відношення між компонентами *A* та *B*, універсалізувати внутрішньосемантичні та синтаксичні зв'язки композицій [10: 145-146]. За типом семантичного зв'язку можна розрізнити такі основні 7 типів НЧА – детермінативних композицій: (1) – (7).

1) НЧА-акціональні композиції, позначають частину артефакту за об'єктом дії, дією. НЧА демонструють такі різновиди цього семантичного типу:

а) «Афікований об'єкт – НЧА», цей тип можна записати формулою «*B* впливає на об'єкт *A*/ виконує певну дію над об'єктом *A*», наприклад, *Schulterkragen* 'широкий комір, який покриває плечі';

б) «Ефікований об'єкт (продукт) – матеріал» визначається за формулою «*X* виготовляє *A* з *B*», «*B* є сировиною для виготовлення *A*», наприклад, *Hemdenstoff* 'тканина, з якої виготовляють сорочки';

в) «Дія – НЧА», коли композит позначає частину артефакту за формулою «*B* призначений для виконання дії *A*», наприклад, *Abstellhahn* 'запірний кран', *Bremspedal* 'ножне гальмо' (інструментальне значення), «*B* характеризується дією *A*, функціонує, виконуючи дію *A*», наприклад, *Klappsitz* 'відкидне сидіння'. У якості компонента *A*, як видно з вищенаведених прикладів, в основному виступають віддієслівні іменні основи (*Empfangsraum* 'кімната, призначена для прийому гостей'), або ж дієслівні основи (*Schiebefenster* 'розсувне вікно'). Виконання певної діяльності, яка розгортається в позначуваній компонентом *B* частині споруди – кімнати – може характеризуватися додатковими значеннями, наприклад, перфективним значенням, коли «*B* характеризується дією *A*, яка вже відбулася», наприклад, *Sterbezimmer* 'кімната, у якій помер *X*'.

2) Партитивні композити-НЧА, позначають певне поняття за його партитивним зв'язком із ієрархічно вищим поняттям, характеризуються відношенням включення, мають два підтипи: «Ціле – частина» та «Частина – ціле», з яких найменування частин артефактів характеризуються лише першим підтипом, а саме: а) «Ціле – частина» («*B* належить *A*», «*A* має *B*», «*B* є частиною *A*»), наприклад, *Messerklinge* 'лезо ножа';

3) атрибутивні композити-НЧА дають якісну характеристику частин артефакту («*B* – НЧА має ознаку *A*, характеризується ознакою *A*»), наприклад, *Steildach* 'крутий дах', *Farbstoff* 'барвник', характеризують спосіб, форму існування певної частини артефакту («Модальне значення / спосіб – НЧА»), наприклад, *Zwiebeldach* 'дах у формі цибулі', визначають матеріал з якого зроблено певну частину артефакту («Матеріал – НЧА»), наприклад, *Glaswand* 'скляна стіна', *Eichentür* 'дубові двері';

4) орнативні композити-НЧА, які позначають певну частину артефакту, при цьому компонент *A* містить інформацію про додаткову деталь цієї частини («Додаткова деталь – НЧА»), наприклад, *Balkonzimmer* 'кімната з балконом';

5) локативні композити-НЧА конкретизують розташування певної частини артефакту відносно цілого («*B*- НЧА, розташовано в місці *A*», «*B*- НЧА має локалізацію *A*»), *Nordflügel* 'північне крило будівлі', *Eckfenster* 'кутове вікно';

6) бенефактивні композити-НЧА мають значення використання *B* – НЧА на користь певного суб'єкта – *A* («*B* призначено для користі *A*»), наприклад, *Gastzimmer* 'кімната для гостей'.

4.1. Дослідження структурних та семантичних типів НЧА в німецькій мові дозволило зафіксувати різні типи вираження цілого у найменуванні його частини:

– Ціле експліковане в найменуванні частини, здебільшого йдеться про НЧА, які є детермінативними композитами, а саме партитивними композитами, наприклад, *Hosenbein* 'штанина', орнативними (*Flügel Fenster* 'вікно зі стулками'), акціональними композитами за типом «Ефікований об'єкт (продукт) – матеріал» (*Mantelstoff* 'тканина, з якої виготовляють пальто').

– Прототипічне ціле присутнє в найменуванні частини імпліцитно, наприклад, *Beinling* 'штанина (брюк)', *Epilog* 'епілог (певного твору, п'єси тощо)'. У таких позначеннях частин артефактів холонім формально відсутній у структурі номінації, але на семантичному рівні він присутній та легко відновлюється шляхом трансформації, коли, аби витлумачити певне НЧА необхідно додати позначення цілого.

4.2. Полісемія НЧА розвивається за рахунок метафоричних та метонімічних моделей переносу значення. Кількісні дані щодо індексу полісемії лексичних одиниць, які входять до досліджуваних тематичних груп НЧА, вміщено в таблиці 3.

Таблиця 3

Рівень полісемії в тематичних групах найменувань частин артефактів у німецькій мові

№	Тематична група	Кількість лексем	Кількість ЛСВ	Індекс полісемії
1.	Найменування предметів побуту	184	254	1,38
2.	Найменування творів мистецтва	51	67	1,31
3.	Найменування частин матеріалу, з якого щось зроблене	95	125	1,3
4.	Найменування частин споруд	378	483	1,27
5.	Найменування частин транспорту	139	166	1,2
6.	Найменування частин різної техніки	66	79	1,19
7.	Найменування частин страв	85	96	1,13
Разом		998	1270	1,27

За даними проведеного дослідження можна констатувати, що в цілому НЧА розвивають невисокий рівень полісемії. Найвищим рівнем полісемії характеризуються найменування частин предметів побуту, творів мистецтва, частин матеріалу та частин споруд. Спостерігається кореляція між тим фактом, що більшість НЧА є композитами, та тим, що вони мають нижчий рівень полісемії у порівнянні з меронімами – кореневими словами. Серед найбільш продуктивних моделей розвитку полісемії НЧА: метафоричні переноси з НЧА на позначення частини іншого артефакту, наприклад, *Balkon* букв. ‘балкон (частина споруди)’ – ‘театральний балкон’, з НЧА на позначення абстрактного поняття, наприклад, *Butterseite* букв. ‘сторона хліба, намазана маслом’ – ‘вигідна сторона певної справи’, з НЧА на позначення частини тіла людини (*Fassade* букв. ‘фасад (частина споруди)’ – ‘обличчя’), з НЧА на позначення локативного поняття (*Terasse* букв. ‘тераса (частина споруди)’ – ‘уступ, виступ поверхні’), з НЧА на позначення окремого предмета (*Turm* букв. ‘вежа (частина споруди)’ – ‘тура (шахова фігура)’), з НЧА на позначення людини (*Fleischklumpen* букв. ‘великий шматок м’яса’ – ‘кремезна людина’) тощо. Меншою продуктивністю характеризуються метонімічні переноси з: НЧА-матеріалу на виріб з цього матеріалу, наприклад, *Glas* букв. ‘скло’ – ‘скляний келих’, НЧА (частини споруд, кімнати) на позначення вмісту цієї частини артефакту (кімнати), наприклад, *Zimmer* букв. ‘кімната’ – ‘меблі, розташовані у цій кімнаті’, з НЧА (частини споруди, кімнати) на позначення цілого (*Keller* букв. ‘підвал’ – ‘клуб, бар’).

Наведені приклади демонструють системний взаємозв’язок між семантичним кодуванням відношень частини до цілого у мові. Позначення частини за рахунок метафоричних та метонімічних переносів можуть позначати ціле та навпаки позначення частини може бути запозичене з тематичних груп лексики, яка не належить до меронімічної (див. пункт 2.5.).

5. Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

– Для опису системних семантичних відношень меронімів важливо виходити з типу семантичного відношення досліджуваного найменування частини до цілого. Ціле може бути вираженим у найменуванні частини артефакту (композита) експліцитно та імпліцитно.

– Партитивний та орнативний типи, акціональний тип «Ефікований об’єкт (продукт) – матеріал» детермінативних композитів на позначення частин артефактів безпосередньо описують семантичний зв’язок між цілим та його частиною або між частиною та її додатковими деталями, у той час як їх інші семантичні типи задають параметри функціонування, описують властивості досліджуваних меронімів- НЧА.

– Дослідження структурно-семантичних особливостей НЧА в німецькій мові свідчить про антропоцентричний характер мислення людини. Система взаємних семантичних переходів між тематичними групами та підгрупами меронімів, наприклад, використання позначень частин тіла людини та тварини для номінації частин артефактів свідчить про усталеність певних асоціацій людини, на яких базуються моделі утворення та семантичного розвитку досліджуваних НЧА.

Зазначене дозволяє говорити про можливість створення системної моделі меронімічної лексики зі створенням переліку їх семантичних та словотворчих моделей як подальшої перспективи дослідження меронімів у німецькій та англійській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Материнська О. В. Таксономічні та партономічні відношення у лексиці / О. В. Материнська // *Studia Germanica et Romanica*. – 2008. – Т. 5. – № 3 (15). – С. 62–71.
2. Материнська О. В. Типологія найменувань частин тіла : Монографія / О. В. Материнська. – Донецьк: ДонНУ, 2009. – 295 с. – (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження ; Т. 5).
3. Chaffin R. The concept of a semantic relation / Roger Chaffin // *Frames, fields and contrast: new essays in semantic and lexical organization*. – Hillsdale; New-Jersey; Hove; London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 1992. – 464 p.
4. Cruse D. A. On the transitivity of the part-whole relation / Alan D. Cruse // *Journal of Linguistics*. – 1979. – Vol. 15/1. – P. 29-38.
5. Iris M. A. Problems of the part-whole relation / Madelyn Ann Iris, Bonnie E. Litovitz, Martha Evens // *Relational model of the lexicon. Representing knowledge in semantic networks (Studies in natural language processing)*. – Cambridge; New-York; New Rochelle; Melbourne; Sydney: Cambridge University Press, 1988. – P. 261-287.
6. Górska E. On partonomy and taxonomy / Elisabeth Górska // *Studia Anglica Posnaniensia*. – 2003. – V. 39. – P. 103 – 111.
7. Husserl E. Zur Lehre von den Ganzen und Teilen / Edmund Husserl // *Logische Untersuchungen*. – Hamburg: Felix Meiner Verlag, 2009. – 813 S. – (Philosophische Bibliothek ; Bd. 601).
8. Leisi E. Der Wortinhalt. Seine Struktur im Deutschen und Englischen / Ernst Leisi. – Heidelberg: Winter, 1961. – 135 S.
9. Murphy, M. Lynne Semantic relations and the lexicon: antonymy, synonymy and other paradigms / Lynne M. Murphy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 293 p.
10. Ortner L. Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen1) / *Deutsche Wortbildung: Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Insbruck / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen*. – Berlin; New-York: Walter de Gruyter, 1991. – 863 S. – (Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart ; Bd. LXXIX).
11. Ridder L. Mereologie. Ein Beitrag zur Ontologie und Erkenntnistheorie / Lothar Ridder. – Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002. – 513 S.
12. Rosch E. Classification of real world objects: origins and representations in cognition / Eleanor Rosch // *Thinking readings in cognitive science*. – Cambridge; London; New-York; Melbourne: Cambridge University Press, 1977. – P. 212–222.
13. Tafreschi A. Zur Benennung und Kategorisierung alltäglicher Gegenstände: Onomasiologie, Srmasiologie und kognitive Semantik / Agnes Tafreschi. – Kassel: Kassel university press GmbH, 2006. – 143 S.
14. Winston M. E., Chaffin R., Herrmann D. A taxonomy of part-whole relations / Morton E. Winston, Roger Chaffin, Douglas Herrmann // *Cognitive Science: a multidisciplinary journal*. – 1987. – Vol. 11. – P. 417 – 444.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

15. Dornseiff F. Der deutsche Wortschatz nach Sachgruppen / Franz Dornseiff. – Berlin; New-York: Walter de Gruyter, 2004. – 933 S.
16. Duden “Das große Wörterbuch der deutschen Sprache” in 6 Bd. / [hrsg. u. bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred. unter der Leit. von Günther Drosdowski]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographische Institut, 1970. – 1980. – Bd. 1. – 464 S. ; Bd. 2. – 928 S. ; Bd. 3. – 1408 S. ; Bd. 4. – 1904 S. ; Bd. 5. – 2432 S. ; Bd. 6. – 2992 S.
17. Duden „Deutsches Universal Wörterbuch“ / [hrsg. von der Dudenredaktion]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 2001. – 1892 S.
18. The Oxford-Duden Pictorial German and English Dictionary, 2.-edition / [ed. by the Dudenredaktion and the German section of the Oxford University Press Dictionary Department]. – Oxford: Clarendon Press, 1994. – 677 p.
19. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / Gerhard Wahrig. – München: Mosaik Verlag, 1989. – 1493 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Материнська – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германської філології факультету іноземних мов Донецького національного університету.

Наукові інтереси: дослідження семантики лексичних одиниць у германських мовах, зіставне та типологічне вивчення лексичної семантики.

РОЗВИТОК СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ПРИКМЕТНИКІВ RACUS I LEPTOS У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ)

Марта ПЕТРИШИН (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена аналізу семантичного простору прикметників παχύς та λεπτός у гомерівському епосі. У статті подано картину лексичної сполучуваності прикметників, встановлено синтагматичні зв'язки досліджуваних ад'єктивів, лексико-семантичні особливості.

Ключові слова: гомерівський епос, параметричний прикметник, товщина, сполучуваність, сема, лексико-семантичний варіант, семантична структура слова.

The article is devoted to the analysis of semantic field of adjectives of παχύς and λεπτός of size Homer epos. It describes frequency characteristics and gives a general idea of adjectives combinability on the level of a separate word. The thesis defines syntagmatic bonds for the adjectives under study and lexical semantic peculiarities of parametric adjectives.

Key-words: Homer epos, parametric adjectiv, thickness, combinability, seme, lexical semantic variant, word semantic structure.

Параметричні прикметники вербалізують у мові одну з найважливіших форм існування матерії – простір. Не випадково прикметники розміру, як є однією з найуживаніших та високочастотних груп слів у різних мовах, стали предметом ґрунтовного дослідження цілої низки мовознавців. Увагу лінгвістів привертають різні властивості параметричних прикметників – частотні характеристики, синтагматичні та парадигматичні відношення [1; 5], структурно-семантичні особливості [2; 3], вираження градації розмірної ознаки [4], особливості вживання параметричних прикметників в авторському стилі, їх словотвірний потенціал [9]. Проте майже всі дослідження прикметників з семантикою розміру орієнтовані на аналіз сучасних мов або порівняно недавніх періодів їх розвитку. У полі зору нашого дослідження – розвиток семантики прикметників на позначення товщини в мові гомерівського епосу, оскільки вони ще не були предметом спеціального вивчення не лише в гомерознавстві, але і взагалі в дослідженнях поезики давньогрецьких авторів. А саме в “Іліаді” та “Одіссеї” мова еллінів отримала, як зазначає М. Славятинська, своє матеріальне втілення, що сприяло активізації багатьох потенційних можливостей давньогрецької мови, яка до часу створення поем мала довгу історію структурного та функціонального розвитку [7:19]. Дослідження семантики параметричних прикметників потребує ретельного аналізу співвіднесеності значень найменувань розміру з реальними сигналами, з одного боку, а з іншого, – з їхніми ментальними репрезентаціями в мисленні людини. Такий багатовимірний підхід до вивчення значення дозволяє відтворити більш повну картину семантичних значимостей параметричних прикметників, виявити властивості для використання цієї лексики в мові та охарактеризувати їхнє функціонування в контексті.

Актуальність нашої розвідки визначається необхідністю ґрунтовного дослідження вживання прикметників мікрополя на позначення товщини в давньогрецькій мові, а також недостатністю вивчення семантики цих ад’єктивів у мові гомерівського епосу, а також зумовлена відсутністю в гомерознавстві системного дослідження антонімії параметричних прикметників як важливого чинника формування поетичної картини світу Гомера.

Отже, недостатня кількість праць, присвячених ад’єктивам на позначення товщини в давньогрецькій мові, свідчить про те, що дослідження цього шару лексики є цілком на часі.

Метою статті є аналіз розвитку семантики прикметників на позначення товщини в гомерівському епосі. Мета роботи зумовлює виконання наступних завдань: інвентаризувати лексику на позначення товщини в поемах Гомера, встановити семасіологічні характеристики компонентів аналізованих прикметників, дослідити їх синтагматичні зв’язки в мові гомерівського епосу.

Об’єкт дослідження становлять параметричні прикметники на позначення товщини, вибрані методом суцільного обстеження гомерівського епосу.

Предметом дослідження є лексико-семантичні особливості ад’єктивів на позначення товщини в поемах Гомера.

Група слів на позначення товщини представлена в гомерівському епосі прикметниками-антонімами *παχύς* та *λεπτός*. Вимірювання, яке описується цими ад’єктивами, визначає предмет у поперечному перерізі і є відносним, оскільки один і той самий об’єкт два респонденти можуть визначати по-різному. Визначальною рисою в семантичній структурі цих лексем є ознака “поперечний переріз”. У семантичній структурі прикметників на позначення товщини виділяємо також семи “простір”, “вимір”, “обсяг”, “значний / незначний за проявом”.

В етимологічному плані первинне значення прикметника *παχύς* пов’язане з іє. коренем *bhŋhús. Його відповідник знаходимо в дінд. bahúh- “повний”, “щедрий”. Етимологічно первісним для ад’єктива з семантикою малої товщини є значення дієслів *λεπτόνω* – “лушити”, “робити худим” та *λέπω* – “чистити, знімати шкіру”. Індоевропейські генетичні зв’язки цього прикметника не встановлені, він не має переконливих відповідників в інших мовах. Лише частково Г. Гофман порівнює його з лат. *lepidus* – “миловидний” та лит. *lernas, lerus* – “тендітний, розніжений” [10: 177].

Уже в ранній період давньогрецької мови лексема *παχύς* мала складну семантичну структуру, що зумовлено екстралінгвальними факторами, а саме: здатністю прикметників

розміру характеризувати навколишній світ та все, що стає об'єктом практичної діяльності людини – природні речі, предмети, явища дійсності, процеси, дії, тощо.

Пряме номінативне значення прикметника *παχύς* актуалізується в синтагмах з іменниками, що належать до тематичної групи (ТГ) “соматизми”. У своєму основному значенні виступає *παχύς* у поєднанні з іменником *ὁ μῆρος* (стегно). Це значення можна проілюструвати прикладом: Одіссея (Od. XI, 231) та Автомедон (Il. XVI, 473) носять “*τανύηκες ἄορ παχέος παρὰ μηροῦ* – довгий меч біля товстого стегна”. Це ж значення виступає на перший план і в сполученні з іменником *ὁ ἀυχῆν* (шия). Так, страшний Поліфем обіцяє з'їсти Одіссея, але під впливом вина “*κεῖτ' ἀποδοχμάσας παχύν ἀυχένα, κάδ' δέ μιν ἕπνος ἦρει πανδαμάτωρ* (Od. IX, 372) – падає його товста шия і він поринає у сон”. У семантичній структурі семени виділяємо архісему “розмір”, диференційні семи “протяжність”, “обсяг”, “у поперечному перерізі”, “значний за проявом”.

Прикметник *παχύς* залежно від семантичної категорії сполучуваного з ним іменника реалізує в гомерівському епосі різні відтінки значення. У випадку сполучення з іменником *ὁ λᾶας* (камінь) аналізований прикметник розвиває номінативно-похідне значення “великий, потовщений”, що вказує на більший вияв ознаки. Так, автор описує, як Гектор легко піднімає “*λᾶαν παχύν* (Il. XII, 446) – великий (потовщений) камінь”, який не спромоглися б підняти і двоє найдужчих мужів з народу. У цій синтагмі *παχύς* набуває значення “той, який має значний діаметр поперечного перерізу, великий в обхваті”. На семантичному рівні відбувається актуалізація потенційної семи “шкала виміру”.

Найчастіше лексема *παχύς* поєднується в гомерівському епосі з іменником *ἡ χεῖρ* – рука (18 вживань). У результаті такого сполучення відбувається нейтралізація сем “розмір”, “обсяг”, “поперечний переріз”. Внаслідок метафоричного переносу актуалізується аксіологічне значення “міцний”. Це значення можна проілюструвати прикладом з “Іліади”, коли автор описує битву Еанта з Гектором. Так, “*χεῖρὶ παχείῃ* (Il. VII, 264) – міцною рукою” піднімає Гектор камінь, щоб кинути його у щит Аякса. Одіссея “*κλάσσε χεῖρὶ παχείῃ φύλλων* (Od. VI, 128) – відламає міцною рукою гілку”, а “*ξίφος εἴλετο χεῖρὶ παχείῃ* (Od. XXII, 326) – взявши міцною рукою меч”, вдаряє Леада, одного з женихів Пенелопи. У цих прикладах Гомер не прагне описати зовнішній вигляд руки героя, а хоче змалювати її міць, адже вона тримає або важкий меч, або великий камінь. (Інші прикл. див.: Il. III, 376; V, 309; VIII, 221; X, 31; 454; XI, 355; XIV, 385; XVII, 296; XX, 261; XXI, 175; 403; 424; Od. XIX, 448; XX, 299; XXI, 6). У семантичній структурі цього ЛСВ виділяємо архісему “конкретні стани, процеси”, диференційні семи “сила прояву”, “значний ступінь”.

Становлення нової архісеми “стан” спостерігаємо у випадку сполучення з іменником *τὸ αἷμα* (кров), у результаті чого актуалізується ЛСВ “густий”. Так, під час кулачного бою Епеос піднімає Евріала, “*αἷμα παχὺ πτόντα* (Il. XXIII, 697) – стікаючого густою кров'ю”. Це ж значення прикметника *παχύς* виступає на перший план і в синтагмі з іменником *ὁ ἀὺλός* (струмінь). У XXII пісні “Одіссея” читаємо: “*ἀὺτίκα δ' ἀὺλὸς ἀνὰ ρίνας παχύς ἦλθεν αἵματος ἀνδρομέοιο* (Od. XXII, 18) – струмінь густий чоловічої крові проливається через ніздрі” після того, як Одіссея вдарив в горло Антіноя. На семантичному рівні відбувається становлення нової архісеми “стан”, диференційні семи “вимір” та “поперечний переріз” нейтралізуються.

У результаті дослідження виявлено, що прикметник мікрополя на позначення великої товщини *παχύς* актуалізує в гомерівському епосі такі лексико-семантичні варіанти: ЛСВ1 – товстий, який займає великий простір у поперечному перерізі; ЛСВ2 – великий, потовщений; ЛСВ3 – міцний, який має велику силу дії; ЛСВ4 – густий. Наше дослідження засвідчило, що прикметник *παχύς* не виявляє в гомерівському епосі широких сполучувальних властивостей з іменниками різних тематичних груп, що, на нашу думку, пояснюється як семантикою прикметника, так і особливостями денотатів.

У гомерівському епосі виявлено наявність антонімічного прикметника *λεπτός* (тонкий). Пряме номінативне значення ад'єктива *λεπτός* визначаємо як “той, що займає невеликий діаметр поперечного перерізу, малий в обхваті”. Лексема вживається здебільшого при описах предметів, поперечний переріз яких у пропорції з іншими вимірами, а саме – довжиною, шириною та товщиною, дуже малий. Прикметник *λεπτός* характеризується в гомерівському епосі обмеженістю сфери лексичної сполучуваності. Синтагматичними партнерами його

виступають здебільшого іменники на позначення предметів побуту. У своєму основному значенні виступає прикметник *λεπτός* у сполученні з іменником *ἡ ἀράχνη* (Od. VIII, 280) – павутина та *ὁ μῆρινθος* (Il. XXIII, 854) – шнурок. Наприклад, на честь мертвого Патрокла Ахілл пропонує різноманітні змагання. Одним з них є стрільба в голуба, “*λεπτὴ μῆρινθῷ δῆσεν ποδός* (Il. XXIII, 854) – прив’язаного за ніжку тонким шнурком”. Пряме номінативне значення актуалізує аналізований прикметник і з іменником *ὁ ἴστος* (тканина): “*ἴστων ἐνὶ μευάροισιν ὄφραϊνε, λεπτὸν καὶ περίμετρον* (Od. II, 95) – у кімнатах ткала тонку величезну тканину”. Значення “тонкий” виступає на перший план і у випадку поєднання з іменниками *ἡρίς* (Il. XX, 276) – ніздря та *τὸ χαλκός* (Od. XX, 275) – мідь.

У результаті сполучення з іменниками *ὁ πέπλος* (Od. VII, 97) – покривало; *τὸ φᾶρος* (Od. V, 231; X, 544; XIX, 140) – плащ та *ἡ ὀθόνη* (Il. XVIII, 595) – плаття аналізований прикметник набуває відтінку значення “зроблений з тонкої тканини”. Наприклад, “*τῶν δ’ αἰ μὲν λεπτὰς ὀθόνας ἔχον* (Il. XVIII, 595) – ці мали плаття з тонкої тканини”, “*αὐτὴ δ’ ἀργύφρον φᾶρος μέγα ἔννυτο Νύμφη, λεπτὸν καὶ χαρίεν* (Od. V, 231) – Німфа одягнула великий сріблястий прекрасний плащ з тонкої тканини”. У семантичній структурі прямого номінативного значення, а також відтінку значення “зроблений з тонкої тканини” виділяємо архісеми “розмір”, диференційні семи “обсяг”, “поперечний переріз”, “незначний за проявом”.

Лексема *λεπτός* відбиває у своїй структурі зв’язок мікрополів на позначення малої товщини та ширини. Зокрема, значення “вузький” реалізується в одиничних лексичних контекстах, якими для прикметника *λεπτός* є слово *ἡ εἰσίθμη* (прохід). Наприклад: “*καλὸς δὲ λιμὴν ἐκάτερθε πόλῆος λεπτὴ δ’ εἰσίθμη* (Od. VI, 264) – навколо міста гарне озеро і вузький прохід”. На семантичному рівні в результаті метонімічного переносу відбувається заміна семи “обсяг” семою “протяжність”, а “у поперечному перерізі” – “між двома найменш віддаленими точками”. Архісема “розмір” залишається без змін.

Результати дослідження виявили, що на значення зовнішнього обміру прикметника *λεπτός* може накладатися конотація якості. Цей відтінок значення реалізується прикметником *λεπτός* у синтагмі з іменником *τὸ ἔργον* (робота, рукоділля) і виникає в результаті метафоричного переносу. Так, божественна Цірцея ткала за верстатом тканину, “*οἶα θεᾶων λεπτὰ τε καὶ χαρίεντα καὶ ἀγλαὰ ἔργα πέλονται* (Od. X, 223) – яка тонким (майстерним), ніжним і славним рукоділлям богинь здається”. На семантичному рівні у структурі ЛСВ “тонкий, майстерний” відзначаємо становлення нової архісеми “якість”, диференційних сем “відношення до предмета”, “позитивна оцінка”.

У сполученні з іменником *ἡ κοκίη* (пісок) на перший план виступає значення “дрібний”, тобто такий, що складається з невеликих однорідних частинок: “*γύγυετ’ ἐπισσώτρων ἀρματροχίη κατόπισθεν ἐν λεπτῇ κοκίῃ* (Il. XXIII, 506) – слід шини від колісницьи залишився позаду на дрібному піску”.

У випадку сполучення з абстрактним іменником *ἡ μῆτις* (розум, мудрість) у результаті метафоричного переносу значення зі сфери вимірювання в просторі у сферу інтелектуальної характеристики на перший план виступає значення “проникливий”, тобто такий, що відзначається глибоким розумінням чого-небудь, здатністю проникати в суть речей: “*κραίπνότερος μὲν γὰρ τε νόος, λεπτὴ δὲ τε μῆτις* (Il. XXIII, 590) – дуже швидка думка, проникливий розум”. Метафоричний перенос зі сфери “простір” у сферу “інтелектуальна оцінка” проявляється в суттєвій зміні семного складу ЛСВ “проникливий”. Архісема “розмір” змінюється семою “характеристика”, диференційна сема “простір” – семою “інтелект”. Слід також вказати на наявність конотативної семи “позитивна оцінка”.

Зіставлення функціонування прикметника *λεπτός* з розглянутим вище антонімічним прикметником *παχύς* дозволяє зробити висновок, що прикметник на позначення малої товщини характеризується ширшим колом синтагматичної сполучуваності, хоча і зберігає за собою тенденцію до означення слів, що позначають предмети побуту. На основі аналізу лексичної сполучуваності в семантичній структурі прикметника *λεπτός* виділяємо такі лексико-семантичні варіанти: ЛСВ1 – тонкий, тобто той, що займає невеликий діаметр поперечного перерізу; зроблений з тонкої тканини; ЛСВ2 – вузький; ЛСВ3 – дрібний; ЛСВ4 – майстерний; ЛСВ5 – проникливий. Семантична структура прикметника *λεπτός* у поемах

Гомера характеризується появою індивідуально-авторського значення “майстерний”, актуалізація якого здійснюється у випадку сполучення з іменником *τὸ ἔργον*.

Отже, група слів на позначення товщини представлена в гомерівському епосі прикметниками *παχύς* та *λεπτός*, які залежно від семантичної категорії сполучуваного з ним іменника реалізують різні відтінки значення. У мікрополі на позначення товщини виразніше, ніж будь-де, виявляються синтагматична зв'язаність прикметників, обмеженість сфери їх сполучуваності з певними класами іменників. Так, прикметник *παχύς*, що слугує для позначення великої товщини, найчастіше використовується для означення соматизмів, а *λεπτός* – на позначення товщини плоских предметів. Аналізовані прикметники відображають у гомерівському епосі як об'єктивні ознаки конкретних об'єктів, так і суб'єктивні, підґрунтям яких слугує творче мислення людини. У художній тканині творів Гомера ад'єктив *λεπτός* набуває нових, індивідуально-авторських значень, які не фіксуються лексикографічними джерелами. Перспективним видається вивчення прикметників на позначення товщини не лише на синхронному рівні, але й у діахронії.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зубовская Н. К. Специфика прилагательных размера и способы экспликации их семантических свойств (на материале русского, немецкого и французского языков): автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: 10.02.19 “Общее языкознание”/ Н.К. Зубовская. – Минск, 1990. – 17 с.
2. Иванова Л. И. Полисемия русских прилагательных линейного пространственного измерения (Категориальная специфика, семемная организация, семантические процессы): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. / Иванова Л. И. – Воронеж, 1981. – 185 с.
3. Кардашук О. В. Семантическое поле простору: статус, структура, внутрішні зв'язки (на матеріалі прикметників української мови): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова”/ О.В. Кардашук. – Кіровоград, 1998. – 16 с.
4. Котнюк Л. Г. Выражение градуальности признака в семантике имен прилагательных со значением размера: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: 10.02.04 “Германские языки”/ Л. Г. Котнюк. – К., 1986. – 23 с.
5. Линник Т. Г. Параметричні прикметники і їх становлення / Т. Г. Линник. – К.: Наукова думка, 1982. – 196 с.
6. Лосев А. Ф. Эстетическая терминология ранней греческой литературы / А. Ф. Лосев // Изв. АН СССР, ОЛЯ, 1953. – Т. 83. – С. 73–77.
7. Славянская М. Н. Язык гомеровского эпоса / М. Н. Славянская // Типы наддиалектных форм языка. – М.: Наука, 1981. – С. 19–40.
8. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка: семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1985. – 335 с.
9. Шевчук О. М. Словообразовательный потенциал имён прилагательных с пространственным значением и его реализация в современном русском языке: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: 10. 02. 01 “Русский язык”/ О. М. Шевчук. – К., 1992. – 18 с.
10. Hoffmann H. Etymologisches Wörterbuch des Griechischen. – Verlag von R. Oldenbourg. – München, 1950. – 433s.

ДЖЕРЕЛА

1. Homers 1911: Homers. Ilias. Text. – Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1911. – 333 s.
2. Homers 1909: Homers. Odyssee. Text. – Leipzig und Berlin: Druck und Verlag von B. G. Teubner, 1909. – 248 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марта Петришин – кандидат філологічних наук, доцент кафедри загального та германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: проблеми семантики класичних мов.

RELATIONEN ALS EIN KODIERUNGSSYSTEM

Tatjana SKOKOVA (Belgorod, Russland)

У статті зроблена спроба аналізу мовного матеріалу для ілюстрації мовних відношень у повній складності форм та особливостей вираження.

Ключові слова: мовна система, субстратум, мовні зв'язки.

The aim of this article is the attempt to analyse the language material to illustrate the phenomenon of the relation system in the multiplicity of its unique quality specificities and the variety of their forms each presented as a part of the whole and as the whole in the frame of the part that may be shown in the following way: relations as a system – the structure as a substratum of the system forming elements – the parts of the system forming elements.

Key words: Relationssystem, Substrat, der systembildenden Elemente.

Das Ziel dieser Arbeit ist der Versuch der Analyse des sprachlichen Materials für die Illustrierung des Phänomens des Relationssystems in der Mehrheit seiner besonderen qualitativen Begebenheiten und der Formenvielfalt, die als Teil des Ganzen und das Ganze im Rahmen des Teils auftreten, und das kann auf foldende Weise dargestellt werden: Relationen als System – Struktur als Substrat der systembildenden Elemente – Teile der systembildenden Elemente. In diesem

Zusammenhang muss zunächst das Relationssystem als die Beziehung der Kodierung schematisch so aussehen: Aktivierung des bestimmten Potentials – kontextgebundene Realisierung der einzelnen Bestandteile des Potentials – die Integrierung der Kontextaspekte der Bedeutung.

Den sprachlichen Einheiten verschiedener Komplexität (Wörter, Wortverbindungen, Phraseologismen usw.) ist die Größe eigen, die einen „Energievorrat“ hat, das heißt die Gesamtheit aller vorhandenen Möglichkeiten, Mittel, die für die Lösung einer bestimmten kommunikativen Aufgabe, das Erreichen eines Ziels verwendet werden können. Weil das „alltagsmäßige Bewusstsein“ des Ethnosses, in dem das Gedächtnis und die Geschichte des Volkes festgelegt ist, die Erfahrung der kognitiven Tätigkeit, die Weltanschauung und Psychologie, in erster Linie die lexikalische Semantik darstellt, betrachten wir einen der abstrakten Namen, der gleichzeitig das universale kognitive Ganze ist, den Namen Liebe; über dieses Ganze, ebenso wie über die anderen, wie z. B., Neid, Hass u.a. von L. Tschernejko geschrieben wurde, dass das Wort als Träger der konkreten lexikalischen Bedeutung die Tatsachen des Bewusstseins zu „Dingen“ macht (Eigenschaften, Relationen zwischen den Erscheinungen). Das Wort ist auch Vertreter des Gegenstandes im kollektiven Bewusstsein, indem man sich auch die physikalische Substanz zur bildlich denkbaren Abstraktion macht [1: 83]. Die Erscheinung Liebe ist ein kompliziertes System, über das der deutsche Philosoph und Theologe Nikolaus von Kues (1401) gesagt hat, dass sie eine Verbindung des Ganzen und seiner Bestandteile und des Daseins ist, diese Verbindung ist eine natürliche und geht von der Einheit und Gleichheit aus. Alle Elemente tragen diese Liebe in sich, ohne sie könnte nichts Dauerhaftes sein, alles ist durch diese unsichtbare Seele der Verbindung durchdrungen, alle Teilchen in der Welt sind durch ihren Geist aufbewahrt und jeder dieser Teile verbindet sie mit der Welt. Analysieren wir einige Beispiele. Im Kontext: *«В доме Ростовых завелась в это время какая-то особенная атмосфера любовности, как это бывает в доме, где очень милые и очень молодые девушки. Всякий молодой человек, приезжавший в дом Ростовых, глядя на эти молодые, восприимчивые, чему-то (вероятно своему счастью) улыбающиеся, девические лица, на эту оживленную беготню, слушая этот непоследовательный, но ласковый ко всем, на всё готовый, исполненный надежды лепет женской молодежи, слушая эти непоследовательные звуки, то пенья, то музыки, испытывал одно и то же чувство готовности к любви и ожидания счастья, которое испытывала и сама молодежь дома Ростовых»* (Л.Н. Толстой, «Война и мир») assoziiert sich die Bedeutung des Wortes ЛЮБОВНОСТЬ mit der inneren „Ladung“ der Bedeutung (so wie auch ein beliebiges Symbol, das aus mehreren Konstruktionen besteht), die einschließt: *свойство любовного; любовные чувства, отношения*. Zur Hauptbedeutungsladung kommen einige Bedeutungsladungen hinzu (отношения нежности, заботливости, сердечности, внимательности, ласковости), und auch die Ladungen, die mit der Bedeutung атмосфера любовности, wo die Bestandteile auftreten: *оживленность, непоследовательность, ожидание*. Eine Menge der Konstruktionen sind Ableitungen der Kombinationen verschiedener Bedeutungsladungen und bilden eine komplexe Einheit. Es ist bekannt, dass die Weltbilder durch semantische Räume einer bestimmten Sprache wahrgenommen und kodiert werden; aber welche Aspekte des Wissens das Sprachzeichen hervorgerufen werden, kann in verschiedenen Sprachen variieren. In der Übersetzung ins Deutsche (*«In dem Rostowschen Haus hatte sich damals gleichsam eine besondere Liebesatmosphäre gebildet, wie das häufig geschieht, wenn viele nette junge Mädchen in einem Haus sind. Kam ein junger Mann in das Rostowsche Haus und sah er diese jungen, angeregten Mädchengesichter, die immer über etwas (wahrscheinlich über ihre eigene Glückseligkeit) lächelten, und erblickte er dieses muntere, lebhaftes Treiben und hörte er dieses nicht gerade tiefsinnige, aber gegen jedermann freundliche, auf jedes Thema, auf jeden Scherz gern eingehende, von stillen Hoffnungen erfüllte Geplauder der weiblichen Jugend und hörte er, wie nach Lust und Laune bald gesungen, bald musiziert wurde: dann bemächtigte sich seiner unfehlbar dieselbe Empfindung, von der die Jugend des Rostowschen Hauses erfüllt war, eine willige Bereitschaft zur Liebe und die Erwartung eines hohen Glückes»*) (Leo Tolstoj, «Krieg und Frieden») konnte die Bedeutungsladung, die dem russischen Wort ЛЮБОВНОСТЬ eigen ist, nicht erhalten bleiben wegen des Fehlens eines Äquivalentes in der deutschen Sprache; in unserem Beispiel steht die Ladung der Bedeutung der semantischen Einheit *Атмосфера* im Vordergrund (eine subjektive Stimmung oder eine objektive Eigenschaft einer Umgebung), die nicht zufällig, unserer Meinung

nach, der deutsche Wissenschaftler G. Böhme, der sich auf die Phänomenologie des bekannten Philosophen H. Schmidt stützt, mit dem eigenleiblichen Spüren assoziiert. Infolgedessen aktiviert diese Hauptbedeutung solche Bestandteile, die in dem russischen Kontext nicht expliziert sind (*Aufregung, Lust und Laune, Gehorsamkeit, Glückseligkeit*). Weiter im Kontext finden wir den Beweis für diese Beobachtung: любовный воздух übersetzt man als *Liebeslust*: «Никогда в доме Ростовых любовный воздух, атмосфера влюбленности не давали себя чувствовать с такой силой, как в эти дни праздников» (Л.Н. Толстой, «Война и мир») – «*Niemals hatte sich im Rostowschen Haus die Liebeslust und die Atmosphäre der Verliebtheit so stark fühlbar gemacht wie in diesen Feiertagen*» (Leo Tolstoj, «Krieg und Frieden»). Der Kodierungsprozess schließt sich mit der Integrierung der Kontextbedeutungsaspekten *атмосфера влюбленности = Atmosphäre der Verliebtheit*: die integrative Semantik besteht vor allem in der erstrangigen Position des konzeptualen Ganzes Liebe als des Elementes des russischen und deutschen sprachlichen Bewusstseins im System der persönlichen menschlichen Werte: «*Лови минуты счастья, заставляй себя любить, влюбляйся сам! Только это одно есть настоящее на свете -- остальное всё вздор. И этим одним мы здесь только и заняты*», -- говорила эта атмосфера» (Л.Н. Толстой, «Война и мир») – «*Ergreife den Augenblick des Glückes; mache andere in dich verliebt, und verliebe dich selbst! Das ist das einzig Wahre in der Welt; alles übrige ist Torheit. Und das ist das einzige, womit wir uns hier beschäftigen*», sagte diese Atmosphäre gleichsam» (Leo Tolstoj, «Krieg und Frieden»).

Die Relationen als System können als ein dreiteiliges Ganzes der Beziehungen zwischen dem Frame, der Bedeutungsladung und der Kontextbedeutung anerkannt werden. Den Frame betrachten wir als ein abstraktes Bild, eine «ideologische» Konzeption, die durch die kulturell-sprachliche Spezifik fast nicht gekennzeichnet ist (vergleiche bekannte Äußerungen: «*Любовь в качестве руководительницы к познанию и к истине не понятна тем, кто знает лишь критерий самоутверждения и самосохранения*» (А.А. Ухтомский); «*Wirkliche Liebe ist ein Ausdruck der inneren Produktivität und umfasst Fürsorge, Respekt, Verantwortlichkeit und Wissen*» (Erich Fromm). Mit anderen Worten, das ist eine Struktur, die für die Widerspiegelung eines bestimmten konzeptualen Ganzes dient, dabei realisiert sie die **komplementierte** Beziehung, über die E. Gürlich geschrieben hat: «Jedes Teilganze würde wieder in hierarchisch niedrigere Teilganze zerfallen können, so wie sie eine russische Puppe enthalten kann» [4: 53]. Die Einheit **Liebe** schließt das semantische Modell der Liebe ein: in der russischen Sprache hat sie folgende Teilganzen: *немотивированное чувство, желание, жертвенность, ответственность, смысл существования, высший моральный закон и цель, сочувствие, сострадание, благожелание, красота, наслаждение, страдание, гармония, взаимодополнение, забота, преданность, постоянство*; in der deutschen – *Attraktivität, Reiz, Verwandtschaft; Geschmack, Hang, Manie, Neigung, Subjektivität, Sympathie, Teilnahme, Vorliebe, Wohlgefallen, Zuneigung; Achtung, Anhänglichkeit, Anziehung, Bewunderung, Gefallen aneinander, Ausgewogenheit, Gnade, Gunst, Hang, Huld, Liebe, Lust, Mitgefühl, Neigung, Pietät, Schätzung, Sympathie, Vorliebe, Wohlgefallen; Aufmerksamkeit: Anteilnahme, Aufmerksamkeit, Augenmerk, Beachtung, Befolgung, Einhaltung, Fleiß, Hingabe, Interesse, Kontrolle, Liebe, Studium*. Das Relationssystem tritt hervor, wenn sich die genannte dreiteilige Beziehung, die vom Kontext gesteuert wird, realisiert, so der von uns zu betrachtende Frame, der ein Potential der Bedeutungsaspekte ist, die realisiert werden können, im Beispiel: «*Наташа была так счастлива, как никогда еще в жизни. Она была на той высшей ступени счастья, когда человек делается вполне доверчив и не верит в возможность зла, несчастья и горя*» (Л.Н. Толстой, «Война и мир») ruft die sprachliche Einheit ab, die ihre prädikative „Ladung“ **высшая ступень счастья** hat, aber die dem Volumen nach weniger als der Frame ist, die leeren Stellen dessen, durch die die konkreten Bedeutungen und Standardbedeutungen besetzt sind, aber die prädikative „Ladung“ selbst enthält mehr Standardbedeutungen, als das konzeptuale Ganze der Kontextbedeutung hat (**доверчивость как неверие в возможность зла, несчастья и горя**). Die Kontextbedeutung hat die „Ladung“, aber umfasst eine spezifischere Information. Infolgedessen enthält die „Ladung“ nicht die konkreten Bedeutungen. Die „Ladung“ ihrerseits nimmt für sich einen Teil des Framespotentials und umfasst nicht die leeren Stellen, sondern nur die Standardbedeutungen (**высший моральный закон, благожелание, гармония**). Es sei betont, dass

wenn der semantische Prototyp durch eine bestimmte Sprache nicht spezifiziert ist, die Kontextbedeutung durch das ethnosprachliche Bewusstsein geprägt sein kann. In der Übersetzung ins Deutsche: *«Natascha fühlte sich wirklich so glücklich wie noch nie in ihrem Leben. Sie befand sich auf jener höchsten Stufe des Glückes, wo der Mensch vollkommen gut und edel wird und nicht an die Möglichkeit glaubt, dass es in der Welt auch Schlimmes und Unglück und Kummer gebe»* (Leo Tolstoj, «Krieg und Frieden») tritt schon eine andere Kontextbedeutung (**Opferbereitschaft**) in den Vordergrund. Dies bedeutet also die sprachliche Einheit tritt in einem bestimmten Kontext hervor und dies führt dazu, dass diese Einheit in den vergleichenden Kontexten gleiche oder ähnliche Bedeutungsladung hat, die leeren Stellen des abgerufenen Frames durch die Standardbedeutungen besetzt, die anderen leeren Stellen bleiben irrelevant [5: 229]. Das Potential enthält mehr Standardbedeutungen als im konzeptualen Ganzen der Kontextbedeutung. Das Relationssystem in diesem Fall kann als **partikulares Inklusionsbeziehungssystem** bewertet werden. Der Frame umfasst sowohl die Bedeutungsladung als auch die Kontextbedeutung der sprachlichen Einheit vollständig, aber die Kontextbedeutung geht über die Grenzen der Bedeutungsladung hinaus. Die Letzte schließt die Erste nur teilweise ein.

Die Relationen als System können auch als **Eigenschaft einer Gesamtheit der Bedeutungsladungen** betrachtet werden, unter denen bestimmte Beziehungen entstehen, **die eine Verdichtung der Ladungen verursachen**, bei der ein bestimmter Inhalt des Bewusstseins entsteht, d. h. ein bestimmter Sinn. Betrachten wir ein Beispiel. In dem deutschen Kontext: *«Ich weiß, ich gelte als ein schlimmer Mensch», sagte er oft; «nun, mag man mich dafür halten. Außer den Menschen, die ich liebe, mag ich von niemandem etwas wissen; aber wen ich liebe, den liebe ich so, dass ich mein Leben für ihn hingebe; alle übrigen aber trete ich zu Boden, wenn sie mir im Wege stehen. Ich habe eine ganz prächtige, herrliche Mutter, die ich innig liebe, und zwei, drei Freunde, zu denen auch du gehörst; aber um die anderen Menschen kümmere ich mich nur insoweit, als sie mir nützlich oder schädlich sind. Und fast alle sind sie schädlich, namentlich die Weiber». ... «Männer nach meinem Herzen habe ich schon gefunden: liebende, edeldenkende, hochsinnige Männer; aber unter dem Weibervolk bin ich bisher immer nur käuflichen Geschöpfen begegnet; ob es Gräfinnen oder Köchinnen sind, das macht keinen Unterschied. Noch habe ich nie jene himmlische Reinheit und Hingebung angetroffen, die ich beim Weib suche. Wenn ich ein solches Weib fände, würde ich mein Leben für sie hingeben. Aber diese Sorte ...», Er machte eine verächtliche Gebärde. »Und glaube mir, wenn ich noch Wert darauf lege, weiterzuleben, so tue ich das nur, weil ich immer noch einem solchen himmlischen Wesen zu begegnen hoffe; diesem werde ich dann meine Wiedergeburt, meine Läuterung, meine Erhebung zu höherer Sphäre zu danken haben»» (Leo Tolstoj, «Krieg und Frieden») zwischen der Bedeutungsladung der semantischen Einheit *geliebte Frau*, die solche Kontextbedeutungen hat, wie **himmlische Reinheit und Hingebung, Grund der Wiedergeburt, Erhebung zu höherer Sphäre**, und der Bedeutungsladung von **Opferbereitschaft** mit den Bestandteilen **Bereitschaft das Leben hinzugeben, Hoffnung** bildet sich die kausale Relation als Einfluss einer Erscheinung auf die andere heraus. Bei der weiteren Analyse stellt sich heraus, dass auch die anderen Relationen (**funktionale Beziehung, Identifizierung, Gleichsetzung, Annäherung u. a.**) als Produkt der Erkenntnis gleichzeitig zum Instrument der Erkenntnis werden.*

BIBLIOGRAPHIE

1. Алефиренко Н.Ф. «Живое слово». Проблемы функциональной лексикологии. – М.: Флинта. Наука, 2009. – 342 с.
2. Чернейко Л.О. Лингвофилософский анализ абстрактного имени. Изд.2, перераб. 2010. – 272 с.
3. Böhme G. Atmosphäre: Essays zur neuen Ästhetik. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985.– 204 S.
4. Gürlich E., Raible W. Linguistische Textmodelle (Grundlagen und Möglichkeiten). – München, 1977.– 353 S.
5. Ziem A.. Frames und sprachliches Wissen.-Berlin, 2008.– 479 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Скокова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Белгородського державного університету. *Наукові інтереси:* етнолінгвістика та когнітивістика.

ЕПІДИГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМПОНЕНТІВ ІМЕННИКОВИХ ПАРАДИГМ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ІНТЕЛЕКТ»

Ростислав УГРИНЮК, Василь УГРИНЮК
(Івано-Франківськ, Україна)

У статті здійснюється епідигматико-дериваційний аналіз компонентів іменникових парадигм лексико-семантичного поля «інтелект», який дозволяє побачити особливості формування семантики слів та визначити основні напрямки цього процесу.

Ключові слова: епідигматичні характеристики, семантична структура багатозначного слова, лексико-семантичний варіант, семема, семний комплекс, сема.

The article deals with the epidigmatic and derivation analysis of the components of the noun paradigms of the lexical and semantic field «intellect» that fundamentally corresponds to the peculiarities of word's semantic and determines the main directions of this process.

Key words: epidigmatic characteristics, semantic structure of a polysemantic word, lexical and semantic variant, sememe, seme complex, seme.

Системно-структурна концепція значення відкрила нові перспективи для дослідження змістової сторони слова [5: 37], розуміння його структурності. Семантичними складниками змістової структури на рівні слова є: семантична система (структура) багатозначного слова, чи семантема; ЛСВ (семема); семний комплекс і сема.

Під семантичною структурою (системою) слова, як правило, розуміють структурну сукупність лексико-семантичних варіантів слова, що перебувають один стосовно одного в епідигматичних відношеннях семантичної деривації [2; 5: 37]. Змістова сторона ЛСВ, чи семема, також розкладається на структури окремих значень [1: 14], що включають необхідний мінімум сем та семних комплексів, яких має вистачити для повноцінного розуміння семантики слова. У тлумачному словнику семема відповідає його шпальті, маркованій арабською цифрою 1, 2, 3 і т.д.; сема – окремому слову з її тлумачення [3: 76], а семний комплекс, що перебуває на етапі формування нового значення, розмежовується у складі семеми крапкою з комою [4].

Саме ці елементи семантичної структури слова з метою виявлення асоціативних особливостей їх епідигматико-дериваційного становлення вивчалися в нашому дослідженні на основі німецького універсального тлумачного словника Duden [7], нового німецького тлумачного словника Lingen [8], словника сучасної німецької мови під ред. Г. Варіга [9], німецького словника, виданого К. Бюнтінгом і Р. Каратас [6]. У цих межах ми визначили «спільне значеннєве ядро» шляхом виявлення пересічень сем та виокремили диференційні елементи в рамках кожної парадигми на позначення інтелекту, що проводиться вперше.

Зауважимо, що під парадигмою, у нашому дослідженні, розуміємо невелику за обсягом мікросистему, що входить до складу лексико-семантичної групи (ЛСГ), яку, у свою чергу, включає лексико-семантичне поле (ЛСП). Іншими словами, ЛСП відзначається ієрархічною будовою та включає різночастиномовні лексико-семантичні групи, а ЛСГ – менші за обсягом синонімічні ряди (парадигми).

Для виокремлення компонентів парадигм ми провели квантитативний аналіз парадигматичних зв'язків між компонентами ЛСГ. Кількісна обробка даних показала, що **іменникова парадигма І.1** включає, за опрацьованими лексикографічними джерелами, такі іменники: *Verstand, Hirn, Klugheit, Geist, Intellekt*. Їхнім спільним значенням є *Verstand* – «розум, інтелект», яке, у свою чергу, акумулює наступний дериваційно поєднаний набір сем: *здатність розуміти, утворювати поняття, робити висновки, судження, мислити*. Крім цього, компоненти І.1 характеризуються такими семемами та семними комплексами (у табл. 1).

Таблиця 1

Семеми та комплекси сем компонентів I.1

I.1	Verstand	Hirn	Klugheit	Geist	Intellekt
семеми, комплекси сем	1. Fähigkeit zu verstehen, Begriffe zu bilden, Schlüsse zu ziehen, zu urteilen, zu denken	1. a) Gehirn b) als Speise verwendetes, zubereitetes Gehirn eines Schlachttieres 2. (ugs.) Verstand eines Menschen; Kopf (als Sitz der Denkfähigkeit, des Verstandes)	1. a) scharfer Verstand, Intelligenz b) kluges Verhalten, Vernunft 2. (meist iron.) [angeblich] kluge Bemerkungen, weise Sprüche	1. a) denkendes Bewusstsein des Menschen, Verstandeskraft, Verstand b) Scharfsinn, Esprit 2. Gesinnung; innere Einstellung, Haltung	1. Verstand 2. Denkvermögen 3. Fähigkeit, durch Denken Erkenntnisse zu erhalten

Слід зазначити, що ці компоненти парадигми мають ще й інші похідні семи та семеми, якими вони диференціюються. Слово *Hirn* тлумачиться в основному як «Gehirn; als Speise verwendetes, zubereitetes Gehirn eines Schlachttieres»; *Klugheit* переважно з іронічним відтінком уживається в значенні «kluge Bemerkungen, weise Sprüche»; *Geist* пояснюється лексемою *Haltung* «самовладання, спокій, душевна рівновага».

Зупинимось детальніше на дериваційно-асоціативних відношеннях полісемічних компонентів I.1. Так, семні комплекси іменника *Hirn* 1a) «Gehirn» та b) «als Speise verwendetes, zubereitetes Gehirn eines Schlachttieres» асоціюються за зовнішньою схожістю, але різним функціональним призначенням. Утворення комплексу сем 2. «Verstand eines Menschen; Kopf (als Sitz der Denkfähigkeit, des Verstandes)» характеризується метонімічним перенесенням з частини на ціле, оскільки мозок не лише забезпечує перебіг інтелектуальних процесів, а й є керівним центром цілого організму.

Семні комплекси *Klugheit* 1b) «kluges Verhalten, Vernunft», 2. «[angeblich] kluge Bemerkungen, weise Sprüche» відносно 1a) «scharfer Verstand, Intelligenz» вказують на метонімічне перенесення з частини на ціле. У такий спосіб структура інтелекту (1a) включає розумну поведінку та відповідні висловлювання.

Семеми *Intellekt* 2. «Denkvermögen» та 3. «Fähigkeit, durch Denken Erkenntnisse zu erhalten» вказують не стільки на метонімічне перенесення з цілого на частину, скільки на їх гіперо-гіпонімічне включення, оскільки найчастіше інтелект (1. «Verstand») асоціюється саме з мисленням.

Іменникова парадигма I.2. У I.2 входять такі лексеми: *Geist*, *Esprit*, *Bewußtsein*, *Besinnung*, *Vernunft*. Їх об'єднує спільна архісемема *Geist* – «розум, напрям думок, дотепність» з семами, які вона включає: *мисляча свідомість людини, міць розуму, кмітливість, тямущість, дотепність, самовладання, спокій, душевна рівновага*. Скажімо, слово *Esprit* пояснюється «Geist», *Vernunft* – «geistiges Vermögen des Menschen», компонент *Bewusstsein* входить у тлумачення домінанти *Geist*, *Besinnung* включає сему «denkendes Bewusstsein». При цьому компоненти I.1 характеризуються такими семемами та семними комплексами (у табл. 2):

Таблиця 2

Семеми та комплекси сем компонентів I.2

I.2	Geist	Esprit	Bewusstsein	Besinnung	Vernunft
семеми, комплекси сем	1. denkendes Bewusstsein des Menschen, Verstandeskraft, Verstand b) Scharfsinn, Esprit 2. Gesinnung; innere Einstellung, Haltung	Geist, geistreicher Witz	1. a) Zustand, in dem man sich einer Sache bewusst ist; deutliches Wissen von etw., Gewissheit b) Gesamtheit der Überzeugungen eines Menschen, die von ihm bewusst vertreten werden c) (Psych.) Gesamtheit aller jener psychischen Vorgänge, durch die sich der Mensch der Außenwelt und seiner selbst bewusst wird 2. Zustand geistiger Klarheit; volle Herrschaft über seine Sinne	1. Bewusst- sein; 2. Nach- denken, ruhige Überlegung	geistiges Vermögen des Menschen, Einsichten zu gewinnen, Informationen zu verarbeiten und sein Handeln daraus abzuleiten

Як бачимо, компоненти диференціюються, з одного боку, семами *мисляча свідомість людини, кмітливість, тямущість, доменистість* (*Geist, Esprit, Bewusstsein*) та, з іншого боку, *роздумувати не кваплячись, досвід* (*Besinnung, Vernunft*).

Розглянемо детальніше дериваційно-асоціативні відношення полісемічних компонентів I.2.

Із значень лексеми *Geist* бачимо, що семема 1a) «scharfer Verstand, Intelligenz» лежить в основі 1б) «Scharfsinn, Esprit», оскільки розумова здатність уможливорює кмітливість, тямовитість.

На основі розгляду внутрішньої структури іменника *Bewusstsein* виявлено, що його семема 1b) «Gesamtheit der Überzeugungen eines Menschen, die von ihm bewusst vertreten werden», 1c) (Psych.) «Gesamtheit aller jener psychischen Vorgänge, durch die sich der Mensch der Außenwelt und seiner selbst bewusst wird» та 2. «Zustand geistiger Klarheit; volle Herrschaft über seine Sinne» утворені від 1a) «Zustand, in dem man sich einer Sache bewusst ist» в результаті метафоричного перенесення, яке ґрунтується на функціональній подібності, оскільки процес усвідомлення властивий усім семемам.

Семеми *Besinnung* 1. «Bewusstsein»; 2. «Nachdenken, ruhige Überlegung» асоціюються за суміжністю, оскільки мислення можливе лише при свідомості.

Лексема *Vernunft* описується одним семним комплексом «geistiges Vermögen des Menschen, Einsichten zu gewinnen, Informationen zu verarbeiten und sein Handeln daraus abzuleiten». При цьому слід зазначити, що семи цього комплексу поєднані логічними ланцюгами, елементи яких асоціюються між собою у свідомості мовців як шлях досягнення результату для практичного інтелекту.

Іменникова парадигма I.3. Об'єднуючою для парадигми I.3 є лексема *Vernunft*, основна семема якої включає такі семи: *розумові здібності людини діяти розсудливо, виявляти взаємозв'язок, спостерігати, скласти свою думку і керуватися нею у своїх діях*. Лексема *Besinnung* диференціюється в межах парадигми семним комплексом «Nachdenken, ruhige Überlegung», *Verständnis* – семою «Verstehen», тобто рівнем розуміння, осмислення, *Erkenntnis* – семним комплексом «durch geistige Verarbeitung von Eindrücken und Erfahrungen gewonnene Einsicht». Компоненти I.3 характеризуються такими семемами та семними комплексами (у табл. 3).

Таблиця 3

Семеми та комплекси сем компонентів I.3

I.3	Vernunft	Ratio	Besinnung	Verständnis	Erkenntnis	Klugheit
СЕМЕМИ КОМПЛ. СЕМ	geistiges Vermögen des Menschen, Einsichten zu gewinnen, Informationen zu verarbeiten und sein Handeln daraus abzuleiten	Vernunft; schlussfolgernder, logischer Verstand	1. Bewusstsein; 2. Nachdenken, ruhige Überlegung	1. a) das Verstehen b) Fähigkeit, etw. geistig zu erfassen 2. Fähigkeit, sich in jmdn., etw. Hineinzuversetzen, jmdn., etw. zu verstehen 3. innere Beziehung zu etw.; Einfühlungsvermögen	1. durch geistige Verarbeitung von Eindrücken und Erfahrungen gewonnene Einsicht 2. Fähigkeit des Erkennens, des Erfassens der Außenwelt	1. a) scharfer Verstand, Intelligenz b) kluges Verhalten, Vernunft 2. (meist iron.) [angeblich] kluge Bemerkungen, weise Sprüche

Як бачимо, компоненти I.3 мають такі диференційні семеми та окремі семи: *Ratio* «logischer Verstand», *Besinnung* «Bewusstsein», *Verständnis* «Einvernehmen», *Erkenntnis* «Fähigkeit des Erkennens, des Erfassens der Außenwelt», *Klugheit* «scharfer Verstand», оскільки в їх основі лежать логічні операції. Компонент *Ratio* описується семним комплексом «Vernunft», який позначає інтелект, що ґрунтується на досвіді, асоціюється з передумовою для того, щоб здійснювати логічні мисленнєві операції «schlussfolgernder, logischer Verstand».

Семеми полісеманта *Verständnis*: 1 а) «das Verstehen», 1b) «Fähigkeit, etw. geistig zu erfassen», 2. «Fähigkeit, sich in jmdn., etw. hineinzuversetzen, jmdn., etw. zu verstehen», 3. «innere Beziehung zu etw.; Einfühlungsvermögen», асоціюються за суміжністю, оскільки кожна з них ґрунтується на пізнавальних здібностях.

Також асоціюються за суміжністю семеми іменника *Erkenntnis*, бо 1. «durch geistige Verarbeitung von Eindrücken und Erfahrungen gewonnene Einsicht» та 2. «Fähigkeit des Erkennens, des Erfassens der Außenwelt» вказують на пізнавальну здібність – мислення.

Щодо опису *Vernunft* – див. I.2.

Іменникова парадигма I.4. У мікросистемі I.4 входять лексеми: *Intellekt*, *Scharfsinn*, *Denkvermögen*, *Erkenntnis*. Спільною для всіх компонентів є семема *Intellekt*, яка включає такі семи: *здатність здійснювати пізнавальні процеси за допомогою мислення; здібність до мислення, пізнання*. Слід зазначити, що *Scharfsinn* включає семний комплекс «wacher Intellekt, der sofort das Wesentliche erfasst», *Denkvermögen* – «Vermögen des Denkens», *Erkenntnis* – семемі «Fähigkeit des Erkennens, des Erfassens der Außenwelt». Крім цього, I.4 характеризуються такими семемами та семними комплексами (у табл. 4).

Таблиця 4

Семеми та комплекси сем компонентів I.4

I.4	Intellekt	Scharfsinn	Denkvermögen	Erkenntnis
СЕМЕМИ, КОМПЛЕКСИ СЕМ	1. Verstand 2. Denkvermögen 3. Fähigkeit, durch Denken Erkenntnisse zu erhalten	wacher Intellekt, der sofort das Wesentliche erfasst	Vermögen des Denkens	1. durch geistige Verarbeitung von Eindrücken und Erfahrungen gewonnene Einsicht 2. Fähigkeit des Erkennens, des Erfassens der Außenwelt

Також для компонента I.4 *Erkenntnis* характерна семема, якою він диференціюється: «durch geistige Verarbeitung von Eindrücken und Erfahrungen gewonnene Einsicht». Дане тлумачення вказує на логічні операції, що базуються на досвіді індивіда.

Щодо опису *Intellekt* та *Erkenntnis* – див. I.1 та I.3 відповідно.

Іменникова парадигма I.5. Парадигма I.5 включає іменники: *Intelligenz*, *Scharfsinn*, *Grütze*, *Klugheit*, *Denkvermögen*, *Auffassungsgabe*, *Geisteskraft*, *Begabung*. Їх об'єднує спільна семема *Intelligenz*, яка, у свою чергу, включає такий набір сем: *здатність абстрактно та розсудливо, розважливо мислити і, як наслідок, правильно діяти*, тобто поєднуються логічні операції та логічні операції на досвіді.

Розглянемо докладніше об'єднуючі семемі та окремі семі кожного з компонентів. *Scharfsinn* тлумачиться «wacher Intellekt», *Grütze* – «Verstand», *Klugheit* – «scharfer Verstand» та «Umsicht, Vernunft», *Denkvermögen* – «Vermögen des Denkens», *Auffassungsgabe* – «Fähigkeit, Vermögen zu begreifen», *Geisteskraft* – «Kraft des Geistes», *Begabung* – «angeborene Befähigung zu bestimmten Leistungen; Talent». Як бачимо, усі іменники вказують на вроджені розумові здібності, лише домінанта *Intelligenz* та компонент *Klugheit* з усіх перелічених поєднують логічні операції та досвід водночас. Крім цього, компоненти I.5 характеризуються такими семемами та семними комплексами (у табл. 5).

Таблиця 5

Семемі та комплекси сем компонентів I.5

I.5	Intelligenz	Grütze	Klugheit	Begabung
семемі, комплекси сем	1. Verstand 2. Fähigkeit [des Menschen], abstrakt und vernünftig zu denken und daraus zweckvolles Handeln abzuleiten 3. Geistige Führungsschicht	1. a) geschälte, grob bis fein gemahlene Getreidekörner (bes. Hafer, Gerste, Buchweizen) zur Herstellung von Suppen, Brei, Grützwurst; b) Brei aus Grütze 2. Verstand	1. a) scharfer Verstand, Intelligenz b) kluges Verhalten, Vernunft 2. (meist iron.) [angeblich] kluge Bemerkungen, weise Sprüche	1. natürliche Anlage, angeborene Befähigung zu bestimmten Leistungen 2. Talent

Примітка до таблиці: компоненти *Scharfsinn*, *Denkvermögen*, *Auffassungsgabe*, *Geisteskraft* тлумачаться однією семемою.

Слід зазначити, що компоненти парадигми мають ще й інші семемі, якими вони диференціюються. Основною семемою лексеми *Grütze* є, наприклад, «geschälte, grob bis fein gemahlene Getreidekörner; Brei», а *Klugheit* вживається ще в похідному іронічному значенні «kluge Bemerkungen, weise Sprüche».

Серед значень полісеманта *Intelligenz* спостерігаємо метонімічне перенесення. У такий спосіб семема 2. (Fähigkeit [des Menschen], abstrakt und vernünftig zu denken) позначає вагому пізнавальну здібність «мислення», яка здебільшого вказує на інтелект у цілому (1. «Verstand»). Семема (3) утворена від семемі (1) у результаті метонімічного перенесення якості на її носіїв, оскільки представники соціальної групи освічених людей асоціюються передусім з розумовими здібностями.

Grütze описується значеннями, в основі утворення яких спостерігається метафоричне перенесення смислу з 1a) «geschälte, grob bis fein gemahlene Getreidekörner» – „зерно злаків“, 1б) «Brei aus Grütze» – „каша“ на інтелектуальні здібності індивіда на основі візуальної схожості каші та мозку людини.

Щодо *Begabung* – див. I.7.

Іменникова парадигма I.6. Мікросистема I.6 поєднує лексичні одиниці *Begriffsvermögen*, *Auffassungsgabe*, *Grips*. Їхньою спільною семемою є *Auffassungsgabe* – «кмітливість; тямущість, тямовитість», у яку входить сема «здатність розуміти, осягати (розумом)».

Слід зазначити, що компоненти I.6 *Begriffsvermögen*, *Auffassungsgabe*, *Grips* описуються лише одним семним комплексом.

Іменникова парадигма I.7. Парадигма I.7 включає іменники *Klugheit*, *Begabung*, *Talent*. Їх об'єднує спільна семема *Begabung* – «обдарування, хист», яка включає семи: *вроджена здатність для досягнення певного успіху, результату; талант*. *Begabung* описується «natürliche Anlage, angeborene Befähigung zu bestimmten Leistungen», *Talent* – «Begabung, die jmdn. zu ungewöhnlichen Leistungen befähigt», *Klugheit* – «scharfer Verstand» та «Umsicht, Vernunft». Слід зазначити, що всі іменники вказують на вроджені розумові здібності, лише компонент *Klugheit* поєднує логічні операції та досвід водночас. Загалом компоненти I.7 характеризуються такими семемами та семними комплексами (у табл. 6).

Таблиця 6

Семми та комплекси сем компонентів I.7

I.7	Klugheit	Begabung	Talent
семми, комплекси сем	1. a) scharfer Verstand, Intelligenz b) kluges Verhalten, Vernunft 2. <Pl.> (meist iron.) [angeblich] kluge Bemerkungen, Sprüche	1. natürliche Anlage, angeborene Befähigung zu bestimmten Leistungen 2. Talent	1. a) Begabung, die jmdn. zu ungewöhnlichen bzw. überdurchschnittlichen Leistungen auf einem bestimmten, bes. auf künstlerischem Gebiet befähigt b) jmd., der Talent hat 2. altgriechische Gewichts- und Münzeinheit

Крім цього, компоненту *Talent* властиві диференційні семми «Begabung besonders auf künstlerischem Gebiet; altgriechische Gewichts- und Münzeinheit».

Компонент *Begabung* описується двома спорідненими за змістом семемами: 1. «natürliche Anlage, angeborene Befähigung zu bestimmten Leistungen», 2. «Talent». Слід зазначити, що лише один словник [236, S. 220] також наводить тлумачення «jmd., der begabt ist». У даному випадку спостерігаємо метонімічне перенесення характеристики на її носія, за яким вроджена здібність позначає обдаровану людину.

У результаті епідигматико-дериваційних процесів семантична структура *Talent* також включає значення 1b) «jmd., der Talent hat», яке утворилось внаслідок метонімічного перенесення з частини на ціле. Як бачимо, обдарованість позначає талановиту людину. Що стосується семми 2. «altgriechische Gewichts- und Münzeinheit», то вона свого часу дала поштовх для утворення значення 1a) «Begabung» внаслідок метафоричного перенесення, яке ґрунтується на функціональній подібності. Вартість старогрецької монети та одиниця ваги асоціюються з вартістю та вагою таланту індивіда.

Підсумовуючи, слід зазначити, що інтелект практично порівну виражають як полісемічні (13), так і моносемічні іменники (12). Найбільш поширеним процесом утворення нових значень іменників є метафора (5) та метонімія (4).

Епідигматико-дериваційний аналіз дозволяє побачити особливості формування семантики слів, визначити основні напрямки цього процесу. У перспективі для його вивчення доцільно зіставити дані лексикографії з даними, отриманими в результаті аналізу текстів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу: навч. посіб. / [Левицький В.В., Огуй О.Д., Кійко С.В., Кійко Ю.Є.]. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.
2. Арнольд И.В. Семантическая структура слова в современном английском языке / И.В. Арнольд // Ученые записки Ленингр. ГПИ им. А.И. Герцена. – Ленинград, 1966. – Т. 295. – С. 3–192.
3. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография / Ю.Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 250 с.
4. Мельник Р. Проблема виділення семних комплексів до епідигматичних характеристик прикметників зі значенням «старанний» / Р. Мельник, О. Огуй // Наук. вісник Чернівецького ун-ту : зб. наук. праць. – Вип. 267 : Германська філологія. – Чернівці : Рута, 2005. – С. 20–33.
5. Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О.Д.Огуй. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

6. Bunting K., Karatas R.: Deutsches Wörterbuch – Chur/Schweiz: Isis Verlag AG, 1996. – 1472 S.
7. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim / Wien / Zürich: Dudenverlag, 1996. – 1816 S.

8. Lingen. Neues deutsches Wörterbuch – Köln: Lingen Verlag, 2003. – 1055 S.

9. Wahrig G. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache. – Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1994. – 1824 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Ростислав Угринюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: проблеми семантики.

Василь Угринюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Наукові інтереси: проблеми семантики.

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КВАНТИФІКАЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Ольга ЧАПЛЯ (Львів, Україна)

У статті розглянуто прагматико-комунікативні особливості квантифікаційної лексики в умовах контексту. Досліджено роль комунікативно-прагматичного потенціалу кількісної лексики в забезпеченні інформативного та прагматичного компонентів висловлювання. Визначено, що використання квантифікаційної лексики забезпечує динаміку сприйняття мовцем як художнього мовлення, так і рекламного тексту, сприяє виокремленню їхніх основних компонентів, залучає адресата до процесу декодування інформації.

Ключові слова: квантифікаційна лексика, референція, комунікативно-прагматичний потенціал, комунікативний вплив.

The article deals with communicative and pragmatic peculiarities of quantitative words in the context. The potential of this lexicon to provide the informative and pragmatic influence of the expression is investigated. It was determined that the use of quantitative words ensures the dynamics of perception of the fiction speech and advertising texts. Such lexical units contribute to the highlighting of the main text components; they involve the addressee into the process of information decoding.

Key words: quantitative words, reference, communicative and pragmatic potential, communicative influence.

У прагматиці мови посилено досліджуються два центри – суб'єкт мови та адресат, а також зв'язані з ними "точки референції". Референція визначається трьома основними факторами: синтаксичним, логіко-семантичним та прагматичним. Референція – це відношення актуалізованого, включеного в мовлення імені або іменникового виразу (групи) до об'єктів дійсності. Актуалізоване висловлення поєднує в собі не лише кодифіковану знакову інформацію про безпосередній денотат висловлення, закладену мовцем потенційно, воно слугує одночасно джерелом додаткової інформації, яка імплікується на усі об'єкти, які входять у мовленнєву діяльність [9: 3-4]. Референцію суб'єкта визначає логічний зміст судження, його істинність.

Власне, загальний розвиток теорій референції визначив їхню поступову прагматизацію. Важливий крок у цьому напрямку був зроблений Пінським, який пов'язав акт референції з мовним суб'єктом. На думку вченого, "референція здійснюється тими, хто користується мовою, а не тими виразами, до яких зветься мовці для того, щоб вказати на предмет мови" [5: 14]. Представник Оксфордської школи П.Ф. Стросон одним із перших при оцінці логічного змісту судження звернув увагу на комунікативну сторону мислення і охарактеризував акт референції як відношення між намірами мовця та ідентифікації цього наміру адресатом [8: 15]. Комунікативно-прагматична спрямованість висловлювань та їх реалізація зумовлюється намірами, інтенцією мовця, його ставленням до дії, метою виконання дії [4: 145]. Прагматика – це закріплене в мовній одиниці будь-якого рівня відношення мовця до дійсності, до змісту висловлення і до адресата [1: 8]. Вона безпосередньо співвідноситься з процесом референції, оскільки спрямована на упізнання даного наміру адресатом. С.А. Кріпке запропонував розрізняти референцію мовця та семантичну референцію [3: 354]. Перша належить прагматиці, оскільки визначається контекстом і наміром мовця, друга – семантиці (мовній конвенції).

Успіх та ефективність комунікації, а саме: здатність мовця домогтися реалізації свого наміру, отримати від адресата бажану реакцію, зумовлені багатьма факторами, як позамовними, так і мовними. Іншими словами, мовець вдається до відповідної моделі та

створює її для повідомлення певного виду інформації, яка потенційно йому необхідна. Мовні засоби референції не однорідні, не однакові і функції референтних виразів, у нашому випадку квантифікаційних, навіть у межах конкретного речення.

Так, числівник у мовленнєвій актуалізації набуває більш предметного значення, ніж у системі мови. Характерною рисою числівника є його функціонування в словосполученнях, у яких він виступає в якості стабільного компонента, що зв'язує елементи безпосереднього оточення в структурне ціле, "нумеративно-кількісне словосполучення". Саме числівник передає кількісну характеристику референта, який виступає об'єктом позамовної дійсності. "Il y a deux années que je ne l'ai pas rencontrée" (Уже два роки як я її не зустрів).

Характерно, що число в реченні актуалізується, набуваючи "якісного" забарвлення. "Le bon petit déjeuner de Mamette, c'était deux doigts de lait, des dattes et une barquette" ("Хороший сніданок Мамет – це було на два пальці молока, фініки і тістечко") [11: 118].

Кількісне значення словосполучення 'deux doigts de lait', незважаючи на те, що один із його компонентів служить для передачі точної кількості мовцем 'deux', а інший 'doigts de lait' (пальці молока) – приблизної, є наслідком уточнення.

Пошук інформативно насиченої і водночас економної форми вираження ідей визначається особливими екстралінгвістичними чинниками, валентністю кількісної лексики, можливістю її залучення в контекст чи то художній, чи публіцистичний, ба навіть у рекламу з тим, щоб вплинути на адресата, викликати емоції, дії, правильно декодувати інформацію.

"Chaque jour de chômage emportait des centaines de mille francs" (Кожний день безробіття приносив сотні тисяч франків збитку) [12, р. 258].

"En particulier, les centaines de milliards de dollars qui s'investissent dans les folies high-tech" (Зокрема, сотні мільярдів доларів, які інвестуються в неймовірно високі технології) [13, р. 11].

Прагматичну, емотивно-експресивну функцію квантифікаційні словосполучення реалізують в умовах "затемненого" номінативного значення, при вираженні суб'єктивної оцінки, емоційного впливу на адресата. Наприклад:

i) 'donnez-moi. S'il vous plaît, juste une goutte de ce médicament' (дайте мені будь ласка, тільки одну краплину цих ліків).

У першому випадку (i), референція виразу спрямована на передачу точної кількості необхідної рідини 'une goutte' (одна краплина), в даному випадку ліків.

ii) "donnez-moi une goutte d'eau, s'il vous plaît" (дайте мені краплину води, будь ласка).

У другому випадку (ii) суб'єкт має намір отримати певну кількість необхідної рідини. Іntenційний підхід до референції прагматично зумовлений тим, що він визначається не тільки намірами мовця, а й фондом знань співрозмовника. Звертаючись 'donnez-moi une goutte d'eau', суб'єкт має на увазі не 'одну краплину води', а невеличку / малу кількість рідини. Прагматична спрямованість такого звернення може бути викликана не тільки необхідністю отримати 'невеличку кількість води', а – спрагою, випити просто *води*, сподіванням, що адресат негайно виконуватиме дії, що очікують від нього. Така тенденція властива текстам, структура яких відрізняється різноманітним набором інтонаційних мовленнєвих засобів. Комунікативний акт може бути вдалим тільки у тому випадку, коли повідомлення мовця адекватно інтерпретується адресатом.

Звернення до кількісної номінації під час мовленнєвого акту супроводжується метафоризацією значення слова. Мовець "змушений вдаватись до тих мовних засобів, які, завдяки своїм комунікативно-функціональним потенціям, можуть стимулювати адресата до відповіді-реакції" [7: 13]. Прагматичний потенціал таких висловлювань набагато ефективніший, ніж проста констатація факту.

(iii) "Après ces longs mois où pas une goutte d'eau n'avait rafraîchi la ville" (Після цих довгих місяців, коли навіть крапля води не освіжила місто") [10, р. 34].

Допустимо, що автор замінює метафоричне утворення 'une goutte d'eau' (крапля води) на "il n'y avait pas eu de pluie" ('не падав дощ'), тоді речення стає розповідним, позбавленим емотивно-експресивного забарвлення. Інша справа, що в процесі мовлення метафоричні утворення на зразок 'une goutte d'eau, de pluie' лексикалізувалися і сприймаються як демінутивні характеристики реферованої множини.

iii) "*Ces vieux! Ça n'a qu'une goutte de sang dans les veines, et à la moindre émotion elle leur saute au visage[...]*" (Ці старенькі! Тільки й мають, що краплинку крові у венах, і при найменших хвилюваннях вона їм вдаряє в лице) [11: 115].

У випадку (iii) комунікативна установка метафоричного утворення '*une goutte de sang*' (краплинка крові) спрямована на конкретного референта '*ces vieux*' (ці старенькі). Суб'єктивність вираження мовцем поняття множини лежить в основі формування кількісних словосполучень і створенням на їх базі метафоричних одиниць, вдало залучених мовцем у контекст, мовлення тощо. Автор, Альфонс Доде, міг би висловитись: "*Ces vieux! Ils étaient si faibles, qu'à la moindre émotion ils rougissaient*" (Ці старенькі! Вони були такими слабкими, що при найменших хвилюваннях червоніли). Власне, суб'єктивне висловлювання не позбавлене емотивності, проте максимально (у попередньому прикладі це чітко продемонстровано) наближене до дійсного.

Зміна референції суб'єктом залежить від ступеня апроксимації квантифікаційної лексики. Тобто суб'єктивна оцінка зміни кількості носить прагматичний характер. Пропонуємо для порівняння:

- '*une goutte d'eau*' ('краплина води') та '*une goutte de bon sens, de génie*' (краплина здорового глузду, геніальності);
- '*une foule de gens*' ('юрба') та '*une foule d'idées, de problèmes, de questions*' ('тьма (велика кількість) ідей, проблем, питань');
- '*une poignée de sel*' ('жменька солі') та '*une poignée de gens*' ('жменька людей') тощо.

Відомо, що в певних контекстах те чи інше слово, той чи інший вираз, виникає в уяві носія мови як певний образ-концепт [6: 291-293]. В процесі комунікації важливо враховувати інтенції суб'єкта мови, який вдається до вживання того, чи іншого квантифікаційного виразу, метафоричного утворення [2: 33-45]. Прагматичний потенціал таких висловлювань набагато ефективніший ніж вдавання до позбавлених емотивно-експресивних нашарувань конструкцій комунікації. Різниця полягає в тому, що на рівні кількісної денотативної одиниці експлікується референція слова-квантифікатора, передбачена його семантикою, а на рівні прагматичної одиниці (метафори) реалізується не референція імені, а "референція-вказування" суб'єкта.

Особливо вдалим є використання метафор індивідуального утворення як засобу реклами, "формування сприятливої установки щодо отримуваної інформації, заохочення широкого кола читачів" [9: 211]. Основна мета комунікативних стратегій у рекламному дискурсі полягає в тому, щоб виокремити об'єкт серед конкуруючих об'єктів, акцентувати його привабливі для адресата властивості.

"*Nelson DeMille lance son détective sur la piste d'un pirate célèbre avec un soupçon de violence, une poignée de sentiments, une bonne louche d'aventures et de suspense*" (Нельсон Деміль спрямовує свій детектив дорогою знаменитого пірата з дещицею насильства, із жменькою почуттів, з добрим черпаком пригод та напруженого очікування).

"*L'île des fléaux*" – c'est un détective qui tient en haleine avec *une petite dose d'amour, un zeste de franche camaraderie, de l'humour et du mystère* ("Острів лиха" – це детектив, який тримає в напрузі з маленькою дозою кохання, дещицею справжньої дружби, гумору і таємницею).

Використання в мовленні квантифікаційних виразів сприяє високому ступеню емоційної насиченості, багатству та різноманітності форм вираження кількісної семантики, які набувають у процесі мовлення додаткових стилістичних та прагматичних відтінків. Процес виникнення метафор на сучасному етапі розвитку французької мови значною мірою стимулюється впливом позамовних чинників, таких, як, наприклад: розвиток рекламного тексту, різноманітних медіа засобів, а також прагненням до більшої виразності та експресивності мовних висловлювань, здатності слугувати засобом спілкування та художнього впливу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. -М: Наука, 1974. –367 с.
2. Жаботинская С.А. Числительные современного английского языка (к вопросу о категориальном статусе): Дис... канд. филол.наук: 10.02.04 / КЛДУ. –К., 1982. –208 с.
3. Кассирер Э. Опыт о человеке. – М.: Гардарики, 1998. – 78 с.
4. Котелова Н.З. Значение слова и его сочетаемость (К формализации в языкознании). –Л.: Наука, 1975. – 148 с.

5. Леви-Брюль П. Первобытное мышление. – М.: Атеист, 1930. – 337 с. 50. Леонтьев А.А. Возникновение и первоначальное становление языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 142 с.
6. Невойт В.И. Номинация как объект сопоставительного исследования // Вісник КДЛУ. Сер. Філологія. – К.: КЛДУ. – 1985. – Т.2. – С. 70–76.
7. Польская М. И. Семантический анализ слов с количественным значением в современном английском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.04. / Лен. гос. пед. ин-т. – Ленинград., 1981. – 23 с.
8. Селіванова О.О. Когнітивний аспект контрастивної ономазіології // Мовознавство. – К., – 2001. – №1. – С. 71–74.
9. Соссюр Ф. Труды по языкознанию. – М.: Наука, 1977. – 451 с.
10. Camus A. La peste. – P.: Gallimard, 1947. – 248 p.
11. Daudet A. Lettres de mon moulin. – P.: Faquelle, 1970. – 256 p.
12. Stendhal. Lucien Leuwen. – М.: Radouga, 1984. – 678 p.
13. Troyat H. Les Eygletières. – М.: École Supérieure, 1977. – 168 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Чапля – кандидат філологічних наук, доцент кафедри французької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: семантика, ономазіологія, етимологія, референція, лексикологія.

СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕНОСНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ОРНИТОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Наталья ЧЕРНЫШЕНКО (Донецк, Украина)

Надежда ФОРТУНА (Донецк, Украина)

У роботі підпорядковано зіставному аналізу методами зіставного аналізу, компонентного аналізу, методом словникових дефініцій семантику багатозначних орнітонімів в англійській і німецькій мовах. Матеріалом дослідження слугує вибірка з лексикографічних джерел, у тому числі з фразеологічних словників і збірників паремій. З'ясовані значні розбіжності в семантичній структурі орнітоморфізмів у двох порівнюваних мовах.

Ключові слова: вторинна номінація, метафора, переносні значення, прироцнені смисли.

The paper deals with the comparative analysis of semantics of polysemantic ornithonyms with added meanings in English and German. The research is based on samples from lexicographic sources including phraseological dictionaries and collections of proverbs: 192 units in English and 164 units in German. The methods of comparative analysis, componential analysis, dictionary definitions have been used in the paper.

The research results have revealed significant differences in the semantic structure of ornithomorphisms in two languages.

Key words: secondary nomination, ornithonyms with added meanings, metaphor, figurative meanings.

Работа посвящена сопоставительному исследованию семантических особенностей наименований птиц в переносном значении в английском и немецком языках, например: англ. *owl* – 1) ‘глупец, чванливый дурак’; 2) ‘полуночник, ночной гуляка’; нем. *die Eule* – 1) ‘посмешище’; 2) ‘ни то, ни сё’.

Наименования птиц, т.е. орнитонимы, входят в состав зоонимов-наименований представителей животного мира в прямом значении. Анималистическая лексика (фаунизмы, анимализмы, зоосемизмы и т.п.) изучалась на материале различных языков достаточно плодотворно в разных аспектах, в том числе в переносном значении, в работах А.И. Богуцкой, Л.С. Войтик, Г.С. Григорьевой, М.М. Гинатулина, Е.А. Гутман, А.А. Киприяновой, О.А. Рыжкиной, М.И. Черемисиной, И.В. Холманских и др.

Для обозначения переносных значений зоонимов употребляется термин зооморфизм. Соответственно, в нашем контексте используется термин орнитоморфизм. Частотным стал термин зоометафора, однако не совсем оправдано его синонимическое употребление термину зооморфизм, ибо имеют место не только переносные метафорические употребления, но и употребления, образованные другими способами, например, метонимия. Зоосемия понимается как «функционирующая в языках сверхобщность, объединяющая наиболее близкие родовидовые общности» [4: 9].

Актуальность данного исследования обусловлена, с одной стороны, недостаточной изученностью смысловой структуры орнитоморфизмов, с другой – отсутствием сопоставительных исследований семантических особенностей многозначных орнитонимов.

Объектом исследования являются наименования птиц в переносном значении (т.е. конкретные ЛСВ в составе полисемантических слов) и орнитоморфизмы в составе фразеологических единиц и паремий.

Предмет исследования состоит в сопоставительном анализе семантики приращенных смыслов у орнитонимов в английском и немецком языках. Согласно обозначенного предмета цель исследования заключается в выявлении общих черт и различий в оформлении переносных значений орнитонимов в двух сопоставляемых языках.

Материалом исследования являются отобранные из лексикографических источников 192 ед. в английском языке и 164 ед. в немецком языке, представляющие собой как ЛСВ в составе многозначных орнитонимов, так и единицы в составе фразеологизмов и паремий.

В работе использованы методы сопоставительного анализа, компонентного анализа, метод словарных дефиниций.

Рассматриваемая нами проблема относится к разряду сопряженных с другими проблемами вторичной номинации, изучению которых посвящены многие важные работы известных лингвистов Э.С. Азнауровой, С.А. Акоповой, Н.Д. Арутюновой, Л.В. Бабиной, Н.Н. Болдырева, Т.В. Булыгиной, Б.В. Гака и др., среди которых особо значимое место занимают работы В.Н. Телия.

Антропоцентрический принцип изучения языковых единиц, утвердившийся в лингвистике [1: 2], побудил многих исследователей выявлять «универсальные и этноспецифические качества человека, эксплицируемые в языке посредством языковых зооморфических метафор и символов, пословиц, поговорок и фразеологических единиц с зооморфическим компонентом [4: 4]. То есть, в центре внимания лингвистов оказываются преимущественно культурологические проблемы, связанные с национально-культурным своеобразием языковой личности. При этом у зоонимов активно изучается «сеть приращенных смыслов, конституирующих идеографический массив «Человек» [4: 9].

В пределах проблематики вторичной номинации [3] наиболее значимое место отводится вопросам о путях и способах появления переносных значений у языковых единиц, т.е. о метонимическом и метафорическом переносе значения [5].

Достаточно отчетливо охарактеризованы различия механизма возникновения метафоры и метонимии у В.Н. Телия: «Метонимия как способ развития смыслового содержания на основе смежности признаков» [6: 190] противопоставляется метафоре как «утверждению о свойствах объекта на основе некоторого подобия» [6: 190]. Несмотря на явные трудности в установлении онтологии метафоры как приёма создания новых смыслов [7], изучение метафоры постоянно осуществляется как языковедами, так и литературоведами, о чём свидетельствует множество работ исследователей на материале разных языков и литературных произведений у С.А. Акоповой, Н.А. Арутюновой, Э.Р. Атоян, Н.Д. Бессарабовой, К.М. Гюлумянц, В.И. Зиминой, Э.А. Модебадзе, Л.Б. Никитиной, Е.В. Рыжковой, А.А. Силина и др.

В понимании сути метафоры мы опираемся на чрезвычайно важные положения, высказанные В.Н. Телия о том, что «в основе языковой метафоры лежат объективированные ассоциативные связи, отражаемые в коннотативных признаках, несущих сведения либо об обиходно-практическом опыте данного языкового коллектива, либо о его культурно-историческом значении» [6: 192].

Усматривая в качестве цели исследования, как указано выше, сопоставительный анализ приращенных смыслов у орнитонимов в близкородственных языках – английском и немецком, следует обратить внимание на возможные различные мотивы для метафорического переноса значения у наименований одинаковых птиц в двух языках. Следовательно, в нашу задачу входит обнаружение совпадающих и различающихся объективированных коннотативных мотиваций, закрепившихся в каждом из сопоставляемых языков в отношении наименований птиц.

Для решения данной задачи требуется выявление ассоциативных признаков у конкретных разновидностей птиц, атрибуция которых у возникших на их основании орнитоморфизмов позволит провести анализ приращенных смыслов.

Сопоставим смысловую структуру некоторых орнитонимов в английском и немецком языках. Например, в смысловой структуре (далее СС) полисемантического орнитонима англ. *duck* выделяются следующие лексико-семантические варианты. Во-первых, это наименование утки – птицы с определенным набором зоологических признаков, а также самки селезня (оба ЛСВ имеют прямое значение). Во-вторых, данное слово используется в значении ‘утятина, мясо утки’ (метонимия). Далее, в СС выделяется ЛСВ ‘парень, малый’ как результат метафорического переноса на основе отсутствия мотивировки для сравнения; в словосочетании *queer duck* обозначает ‘парень с причудами’. Следующий ЛСВ выделяется в словосочетании *lame duck* и означает ‘неудачник, калека, несчастненький’ – это метафора, возникшая на основе сравнения с хромающей птицей. Следующие два ЛСВ взаимосвязаны в разговорном варианте: а) ‘голубушка, голубчик, солнышко’ (употребляется в обращении на основе позитивного эмоционального восприятия приятной домашней любимицы; б) ‘душка, прелесть’ (употребляется как оценочное существительное с метафорическим переносом, аналогично предыдущему примеру: *she is a perfect duck*).

Далее, в военном жаргоне используется ЛСВ ‘грузовик-амфибия’ – это метафора на основе сравнения с водоплавающей птицей. Кроме того, выделяется на основе идиомы *duck on the rock* ЛСВ, обозначающий детскую игру, в которой играющие целятся и сбивают камешками удаленные предметы. К данному ЛСВ примыкает выделяемый в смысловой структуре слова вариант из военного жаргона ‘новобранец, необстрелянный солдат’ (метафора, предположительно связанная с предыдущим ЛСВ), значение возникло на основе ассоциации с неудачно целящимся игроком в детской игре.

Далее, выделяется ЛСВ на основе метафорического переосмысления в идиоме *ducks and drakes* – это название детской игры, в которой играющие так кидают плоские камешки по воде, чтобы они не тонули, а прыгали (метафора, на основе сравнения с водоплавающими). Следующий вариант значения вытекает из фразеологизма *to play / make ducks and drakes*, обозначающего ‘проматывать, растранижировать, разбазаривать что-либо’, и возник он, безусловно, как метафорический перенос на основе ассоциаций с указанной детской игрой.

Кроме того, следует назвать некоторые переносные значения данного слова в составе других фразеологизмов, например:

like a duck to water – ‘как рыба в воде’ (метафора на основе сравнения с любящей воду птицей); *fine weather for young ducks* – ‘дождливая погода’ (переосмысление на основе признаков поведения данной разновидности птиц); *like a duck in a thunder-storm* – ‘как человек с перепуганным лицом’ (метафора на основе сходства поведения человека и птицы); *in two shakes of a duck's tail* – ‘в мгновение ока, очень быстро’ (метафора на основе сравнения по форме утиного тела); *duck soup* – ‘легкое дело’ (метафора на основе сходства с несложным процессом приготовления утиного бульона).

В смысловой структуре полисемантического орнитонима *Ente* в немецком языке выделяются следующие лексико-семантические варианты: первый, второй и третий ЛСВ полностью совпадают с английским языком, так как это значения ‘утка’, ‘самка селезня’, ‘утиное мясо’. Далее следует ЛСВ в идиоме *eine lahme Ente*, который обозначает, кроме совпадающего с английским вариантом ‘хромающий человек’, также ‘подбитый корабль’ (обе метафоры возникли на основе сходства с поврежденной водоплавающей птицей). Далее в СС *Ente* выделяется ЛСВ ‘«утка» в газете’ – ‘вымышленная история’, так выражение *die Ente ist geplatzt* – метафора на основе сравнения с надувной детской игрушкой. Следующий ЛСВ со значением ‘сосуд в медицине’ – метафора на основе ассоциации с уткой часто окунаемого в воду предмета. Далее следует ЛСВ в идиоме *wie bleierne Ente schwimmen* – ‘плавать, как топор’, потому что предмет из свинца тонет (метафора на основе сходства признаков). Указанный последним в СС лексико-семантический вариант *kalte Ente* (холодный крушон) – вероятно, случай “народной этимологии”, когда вместо *Ende* стало звучать *Ente*, не имеет отношения к орнитоморфизмам.

Как следует из сопоставления лексико-семантических вариантов многозначного орнитонима ‘утка’ в английском и немецком языках, набор приращенных смыслов у данного орнитоморфизма в английском языке значительно шире, что, безусловно, связано со

спецификой употребления данного слова в соответствии со сложившейся традицией в быту и в социальной сфере носителей английского языка.

Рассмотрим следующую пару примеров с многозначными орнитонимами, называющими в прямом значении одинаковую птицу в английском и немецком языке. Например, в смысловой структуре англ. *cuckoo* выделяются следующие ЛСВ: наименование кукушки – птицы с определенными признаками (прямое значение); далее следуют два переносных значения, реализуемые в разговорном языке; ‘глупец, разиня’ – метафорический перенос на основе ассоциации с тем, что эта птица растеряла яйца в чужом гнезде; амер. ‘сумасшедший’ – метафора на основе признака ‘сам не знает, зачем повторяет одно и то же’.

В смысловой структуре нем. *Kuckuck*, помимо прямого значения, выделяются несоответствующие с английским языком переносные значения, свойственные разговорному языку:

4) ‘нечистая сила’ (синоним *der Teufel*): *der Kuckuck hat es gesehen* – ‘это чертовщина’; *j-n zum Kuckuck jagen* – ‘прогнать к лешему’;

5) пренебрежительное наименование печати с изображением орла – метафора на основе ассоциации с внешним видом птицы: *auf etwas klebt der Kuckuck* ‘опечатано’;

6) ‘походная кухня’ – метафора на основе ассоциации с громко кричащим человеком, подзывающим на обед солдат из окопов.

В целом в ходе сопоставительного анализа смысловой структуры полисемантических орнитонимов английского и немецкого языков выявлено значительное расхождение в распределении приращенных смыслов. Для орнитоморфизмов в английском языке свойственно наличие от двух до пяти переносных значений, в то время как в немецком языке у соответствующих лексических единиц один-два лексико-семантических варианта.

Значительно различается семантический диапазон переносных значений в пользу английского языка у таких орнитоморфизмов, как англ. *pelican* – нем. *Pelikan* (пеликан); англ. *penguin* – нем. *Pinguin* (пингвин); англ. *jackdaw* – нем. *die Dohle* (галка); англ. *magpie* – нем. *die Elster* (сорока).

При этом обращает на себя внимание в английском языке более активное проявление антропоцентрической направленности переносных (метафорических) значений в сопоставляемых парах слов.

В английском языке *crow* (ворона) имеет несколько переносных значений: а) амер. презр. ‘негр’; б) жарг. ‘вор на стреме’; в) в идиоме *white crow* – ‘отличающийся от всех человек’ (в немецком языке в этом значении употребляется орнитоморфизм *der Rabe* (ворон).

В немецком языке *die Krähe* (ворона) употребляется в единственном переносном значении ‘те, кто заодно’ в пословице *Eine Krähe hackt der anderen die Augen nicht*, которое полностью совпадает с английским вариантом в пословице *Crow will not pick out crow's eyes*. Сопоставление следующих пар орнитоморфизмов в двух языках однозначно подтверждает обозначенную тенденцию: англ. *caron* (каплун) имеет пренебрежительное значение ‘трус’, ‘баба’; нем. *der Karau, Kappahn* (каплун) – нет переносного значения; англ. *woodpecker* (дятел) – переносное значение ‘неопытный лесоруб’, нем. *der Specht* – не имеет переносного значения; англ. *tit* (синица) – переносное значение груб. ‘девка’, нем. *die Meise* – нет переносного значения; англ. *quail* (перепелка, куропатка) – два устаревших переносных значения: а) амер. ‘студентка’, б) амер. ‘старая дева’, нем. *das Rebhuhn* – не имеет переносного значения; англ. *eagle* (орел) – наряду с другими переносными значениями, не обозначающими человека, используется в военном жаргоне ‘курсант летной школы’, нем. *der Adler* (орел) – не имеет переносного значения; англ. *pigeon* (голубь) – переносное значение ‘простак’, ‘неудачливый человек’, нем. *die Taube* (голубь) – в переносном значении не обозначает человека.

Для некоторых наименований птиц в английском и немецком языках характерны совпадения в смысловой структуре в отношении приращенных смыслов или же различия носят незначительный характер, например: англ. *peacock* (павлин) и нем. *der Pfau* (павлин) имеют соответствие на уровне фразеологических единиц: *proud as a peacock* и *ein stolzer Pfau* обозначают ‘горделивый, спесивый, как павлин’; англ. *goose* (гусь) и нем. *die Gans* (гусь) совпадают в переносном значении ‘глупец, дурак, простофиля’.

В то же время в немецком языке обнаруживаются орнитоморфизмы, не типичные для соответствующих примеров в английском языке, например: *der Gimpel* (снегирь) – переносное значение ‘простофиля’ (фразеологизм *Gimpel fangen* обозначает ‘ловить дураков’); англ. *bullfinch* (снегирь) – не имеет переносного значения; нем. *der Spatz / der Sperling* (воробей) имеет несколько переносных значений во фразеологизмах: а) *ein frecher Spatz* – ‘дерзкая девчонка’; б) *er hat Spatzen unter dem Hut* – ‘он не вежливый человек, не приветствует других’; в) *essen wie ein Spatz* – ‘мало кушать’ (о человеке); англ. *sparrow* (воробей) – не употребляется в переносном смысле; нем. *der Zeisig* (чиж) во фразеологизме *ein lockerer Zeisig* обозначает ‘ветреный человек’; англ. *swift* (чиж) – не имеет переносного значения.

Таким образом, сопоставительный анализ приращенных смыслов у соотносимых наименований птиц в английском и немецком языках показывает интересную и перспективную плоскость изучения орнитонимов. В ходе дальнейшего изучения затронутых в статье проблем представляется возможным на основе исследования эмпирического материала по одноязычным (толковым), двуязычным, фразеологическим словарям, сборникам идиом и паремий получить интересные результаты, в том числе в отношении сравнительного анализа семантики орнитоморфизмов в других языках (украинском, русском, греческом).

БИБЛІОГРАФІЯ

1. Аكوпова С.Л. Отпредметные наименования человека / С.Л. Аكوпова // Русский язык в школе. – 1986. – № 6. – С. 83–86.
2. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю.Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 37–67.
3. Болдырев Н.Н., Бабина Л.В. Вторичная репрезентация как особый тип представления знаний в языке / Н.Н. Болдырев, Л.В. Бабина // Филологические науки. – 2001. – № 4. – С. 79–86.
4. Куприянова А.А. Функциональные особенности зооморфизмов (на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков) : автореферат на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.17 / А.А. Куприянова. – Краснодар, 1999. – 23 с.
5. Падучева Е.В. Метафора и ее родственники / Е.В. Падучева // Сокровенные смыслы. Слово. Текст. Культура. – М. : Языки словенской культуры, 2004. – С. 187–193.
6. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды / В.Н. Телия // Языковая номинация. Виды наименований. – М. : Наука, 1977. – С. 129–121.
7. Черникова Н.В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н.В. Черникова // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 82–90.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Наталія Чернишенко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Донецького національного університету

Наукові інтереси: порівняльна лексична семантика, порівняльна граматики

Надія Форгуна – студентка 4 курсу спеціальності «Переклад» Донецького національного університету.

Наукові інтереси: порівняльна лексична семантика.

ФРАЗОВИЙ СУБФРЕЙМ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ «МАТЕРИНСТВО» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Альвіна АЛИЄВА (Луцьк, Україна)

У статті йдеться про фразовий субфрейм номінативного поля “Материнство” в сучасній англійській мові.

Ключові слова: вільне словосполучення, фразеологічна одиниця, паремія, номінативне поле, материнство.

The article focuses on revealing the structure of the phrasal subframe in the English nominative field “Motherhood”.

Key words: free word combination, phraseological unit, byword, nominative field, motherhood

Постановка наукової проблеми та її значення. Першочерговим завданням когнітивної лінгвістики є виведення вичерпного переліку мовних одиниць, які об’єктивують досліджуваній концепт «Материнство». На думку Попової З.Д. і Стерніна І.А., сукупність мовних засобів, що об’єктивують концепт у визначений період розвитку суспільства, визначається як *номінативне поле концепту*. Номінативне поле відрізняється від традиційно

виокремлених у лінгвістиці структурних групувань лексики – лексико-семантичної групи, лексико-семантичного поля, лексико-фразеологічного поля, синонімічного ряду, асоціативного поля – тим, що воно має комплексний характер, включаючи у свій склад всі перераховані типи групувань і не виступає при цьому як структурний підрозділ у системі мови, будучи сукупністю номінативних одиниць, виявлених і упорядкованих дослідником [8: 66]. За З. Д. Поповою та І. О. Стерніним, основними мовними засобами опису номінативного поля є наступні: прямі номінації концепту (ключове слово-репрезентант, яке вибирається дослідником у якості імені й назви); похідні номінації концепту; однокореневі слова, одиниці різних частин мови, словотворчо пов'язані з основними лексичними засобами вербалізації концепту; контекстуальні синоніми; оказіональні індивідуально-авторські номінації; усталені словосполучення; фразеологічні одиниці, до складу яких входить ім'я концепту; паремії (приказки, прислів'я, афоризми); вільні словосполучення, які номінують ту чи іншу ознаку концепту; словникові дефініції; метафоричні номінації; структурні та позиційні схеми речень (синтаксичні концепти); тексти та сукупності текстів [9: 38].

Розгляд дистрибутивних та контекстуальних зв'язків основних номінантів у рамках мікро- та макроконтексту дозволяє виявити додатковий набір релевантних ознак вербалізованого досліджуваного концепту: значення одиниць у словосполученнях збагачується за рахунок актуалізації кореферентних концептів, що стоять за ними [6: 15; 12: 98]. Одним з найбільш важливих видів лексико-синтагматичного сполучення слів у мовленні, як відомо, є *словосполучення* [4: 51-58; 7: 69], складний номінативний комплекс з денотативною ремою та роздільним неідіоматичним характером номінації [3: 74], у якому центральне поняття уточнюється за допомогою інших лексичних одиниць, що були привнесеними для утворення певних лексичних взаємовідносин [10: 33; 11]. З огляду на вищесказане, наше дослідження видається **актуальним**.

У цій статті ставиться **мета** вивести номінативне поле фразеологічних одиниць та паремій на позначення та опис соціокультурного і психофізичного аспектів феномена “Материнство”.

Матеріалом дослідження є лексичні одиниці, вільні та усталені словосполучення, прислів'я й приказки, відібрані зі словників-тезаурисів [13; 14; 15; 16], зі словника словосполучень сучасної англійської мови та з фразеологічних лексикографічних джерел як засоби номінації концепту “Материнство”.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Словосполучення на позначення концепту “материнство” утворюється завдяки реалізації номінантами різних зон лексико-семантичного поля (ЛСП) “материнство” здатності вступати в синтаксичні відносини з репрезентантами інших картин світу англійської концептуальної картини світу. Дослідження валентності ключових одиниць іменного ЛСП “материнство” дозволяє виявити моделі їхньої сполучуваності, цілісність яких будується на основі семантичних і категоріальних ознак і має форму дистрибутивних формул підрядних та предикативних словосполучень [12: 134]. Останні відносяться до наступних типів: 1) *вільні*, які створюються в процесі мовлення відповідно до синтаксичних норм мови; 2) *фразеологічні*, фіксовані одиниці мови, які вводяться в мовлення як готові утворення та 3) *конвенційні* – сталі “формули” або кліше, які відрізняються від фразеологічних відсутністю цільності номінації, ідіоматики [7: 73-74].

Серед дискусійних проблем фразеології особливе місце належить проблемі співвідношення фразеологізмів із пареміями та співвідношення фразеологізмів з текстом і дискурсом. Щодо першої проблеми погляди дослідників розходяться. Оскільки фразеологізми є за своєю номінативною структурою і сполуками, і висловленнями реченнєвої природи, і навіть мікротекстами, то деякі фразеологи виділили в межах фразеології *пареміологію*, об'єктом аналізу якої стали *приказки, прислів'я, скоромовки, крилаті вислови* тощо. Ми поділяємо думку О. О. Селіванової, що таке розмежування невиправдане, оскільки всі ці мовні феномени об'єднані ознаками відтворюваності, стійкості, культурної маркованості, а також високим рівнем кумулятивності та трансляторності, а тому в нашому дослідженні паремії розглядаються у складі фразеології на фразовому рівні аналізу номінативного простору досліджуваних фреймів [5: 379].

Фразовий субфрейм охоплює *вільні* словосполучення, *фразеологічні* одиниці різного ступеня усталеності та *паремії*. Зупинимося на їх структурних характеристиках.

Перший принцип класифікації словосполучень – наявність / відсутність ядра словосполучення. За цим принципом останні поділяються на *ядерні* та *без'ядерні*. Ядерні словосполучення – це граматично організовані структури, в яких один із елементів є ведучим, він ядро цього словосполучення, яке підпорядковує собі решту елементів даного словосполучення. Ядерні словосполучення будуються на базі одного з різновидів підрядного зв'язку – *атрибутивного*, *об'єктивного*, *обставинного* чи *екзистенціального*. За напрямом залежності, тобто за розташуванням ведучого й залежного елемента відносно один одного, усі ядерні словосполучення діляться на *прогресивні* й *регресивні* (з правим і лівим, відповідно, розташуванням залежних елементів по відношенню до ядра) [2: 134].

Без'ядерні словосполучення характеризуються відсутністю ядра в межах групи [2: 144]. У нашому дослідженні до без'ядерних словосполучень відносимо сурядні словосполучення, з'єднаних сурядними сполучниками. На досліджуваному матеріалі їх небагато: *beer and skittles, alarm and despondency, father and child, heart and soul, pride and joy, love and affection, man and wife, mother and child, wit and wisdom, cakes and ale*.

Переважає більшість іменникових словосполучень (367) побудовані за моделлю Adj+N. Ядром таких словосполучень виступають іменники на позначення соціального статусу (*biological father, surrogate mother, wealthy widow*), кровних родичів та свояків по одруженню, всиновленню чи опікунству (*blood brother, twin sister, teenage daughter, dead father, indulgent mother, female relative, foster father, foster child, brutal husband, jealous wife, unfaithful spouse*), емоцій, почуттів та рис характеру (*deep anger, acute anxiety, deep depression, fierce excitement, ambivalent feeling, marital happiness, conjugal love, deliberate cruelty, endless patience*), біологічних та фізіологічних станів та процесів (*recessive gene, artificial insemination, illegal abortion, safe contraception, vaginal delivery, spontaneous miscarriage, teenage pregnancy*). Для атрибутивних відношень найбільш продуктивна саме ця структура, однак можливі також інші комбінації морфологічних класів і підкласів, а саме: V_{en}+N, V_{ing}+N, Num_{ord}+N (наприклад, *married couple, devoted mother, unmarried sister, estranged wife, close-knit family, broken marriage, adopted child, suppressed anger, hurt feeling, feigned indifference; fostering arrangement, caring mother, breast-feeding mother, domineering husband, ascending line, growing alarm, swelling heart; first pregnancy, first marriage, second cousin, second husband, seventh heaven*).

Підрядні словосполучення, утворені за моделлю N+prp+N (ядерний іменник підкреслений), займають другу позицію за продуктивністю (127 словосполучень). Лексичні одиниці досліджуваного номінативного поля частіше займають позицію постпозитивного граматично залежного іменника (*concepts of family, stage of maternity, endowment of motherhood, importance of motherhood, institution of marriage, transports of delight, bout of depression, manifestation of feeling, act of kindness, development of an embryo*), значно рідше – позицію субстантивного ядра (*son of shame, wife of one's bosom, marriage of convenience, joys of life, kindness of heart, genes for tallness*). Для іменників, що виступають ядром такої прогресивної групи, типова комбінація з прийменниковими словосполученнями в якості підрядного члена. Матеріал нашого дослідження підтверджує думку вчених-германістів, що найхарактернішою в цій функції є прийменникова група з прийменником *of* [2: 140]: у зафіксованих словосполученнях у переважній більшості трапляється прийменник *of*, в окремих випадках – прийменники *on, for, in*, а також *to, at, with, over, towards, about*, вживання яких пояснюється вимогою семантики ядерного іменника (наприклад, *threat to motherhood, view on surrogacy, ban on surrogacy, alliance by marriage, cause for depression, matter for pride, fuss over pregnancy, etc.*). Словосполучення типу N+prp+N можуть розширюватися за рахунок прийменника: *in a moment of anger, in the grip of panic, from the bottom of one's heart, in the ecstasy of joy*.

Найменшу частку підрядних іменникових словосполучень складають словосполучення підрядно-атрибутивного типу N+N (наприклад, *birth rate, birth weight, family member, maternity pay, family disruption, marriage relationship, adoption agency, child cruelty, gene mutation, gene therapy, pregnancy test, sperm donor, etc.*). У субстантивних групах такого типу

комбінуються іменники різних підкласів і семантичних полів, і саме завдяки цьому створюються відношення підрядності.

За характером синтаксичних зв'язків прогресивні дієслівні словосполучення поділяються на три підгрупи: 1) *об'єктні*, 2) *обставинні* та 3) *екзистенціальні*. Об'єктні словосполучення у свою чергу поділяються на *прийменникові* та *безприйменникові*. До складу безприйменникових структур входять перехідні дієслова різноманітної семантики: фізичної дії, чуттєвого сприйняття, психічного стану, мовлення тощо (*to feed the family, to nurse the child, to resemble mother, to share the blood, to propose a marriage, to adopt a baby, to feel despair, to feel jealousy, to cherish one's feelings, to suffer cruelty, to forget kindness, to exercise patience, to do an abortion, to cause a miscarriage*). Прийменникових дієслівних словосполучень значно менше (наприклад, *to enter into a marriage, to go through adoption, to fall into depression, to weep for joy, to cry with happiness, to swell with pride, etc.*). Як безприйменникові, так і прийменникові залежні елементи можуть бути позначені не лише іменниками, а й неособовими формам дієслова (*to make one's blood boil*).

Залежний обставинний елемент дієслівних словосполучень виражається прислівником або прийменниковою групою (*to marry late, to suffer badly, to feel deeply, to marry in haste*).

В екзистенціальних дієслівних словосполученнях в якості ведучого компонента словосполучення можуть виступати лише дієслова-зв'язки, а в ролі залежного елемента найтиповішим є прикметник (наприклад, *to be akin, to be excitable, to seem cruel, to appear indifferent, to get pregnant*).

Прикметникові словосполучення можуть мати як регресивну, так і прогресивну структуру. У регресивних словосполученнях залежні елементи виражаються або прислівниками, або інтенсифікаторами (наприклад, *extremely guilty, blissfully happy, bitterly jealous, deliberately cruel, very kind, rather sensitive, vigorous enough, heavily pregnant*). До цього типу словосполучень відносять також словосполучення з ядром, вираженим дієприкметниками (наприклад, *happily married, newly married, lawfully married, recently married; enormously exciting, terribly exciting*). У прогресивних прикметникових словосполученнях правостороння частина структури може бути виражена прийменниковою формою синтаксичного елемента або інфінітивом і класифікується як об'єктний елемент (наприклад, *available for adoption, blind with anger, full of contempt, full of wisdom*).

Результати розподілу вільних словосполучень на *ядро, основну систему та периферію* подано в таблиці 1.

Розподіл вільних словосполучень на ядро, основну систему та периферію за параметром "продуктивність"

№ з/п	Модель	Приклад	К-сть	%%	№ з/п	Модель	Приклад	К-сть	%%
1.	V+N	to procreate offsprings	520	33,53	19.	V+Adj+prp+N	to be pregnant with a child	5	0,32
2.	Adj+N	patriarchal family	367	23,66	20.	V+V _{en} +prp+N	to be haunted by guilt	4	0,26
3.	N+prp+N	geneology of the family	127	8,19	21.	Adj+prp+N	available for adoption	4	0,26
4.	V _{en} +N	planned parenthood	88	5,67	22.	V _{ing} +prp+N	trembling with fright	3	0,19
5.	N+N	pregnancy test	72	4,64	23.	prp+V _{ing} +N	with a melting heart	3	0,19
ЯДРО			1174	75,69	24.	V+N+Adj	make smb pregnant	3	0,19
6.	Adv+Adj	heavily pregnant	67	4,32	25.	V _{en} +prp+N	filled with excitement	2	0,13
7.	V+prp+N	to end in miscarriage	45	2,90	26.	V+Adj+N	to make a good match	2	0,13

8.	V+N+prp+N	to give birth to a baby	44	2,84	27.	Num _{card} +N+Adj	ten weeks pregnant	2	0,13
9.	V _{ing} +N	loving mother	40	2,58	28.	V+prp+N's+N	to follow in mother's footsteps	2	0,13
10.	V+Adj	to get pregnant	32	2,06	29.	prp+N+prp+N	in the ecstasy of joy	2	0,13
ОСНОВНА ЧАСТИНА			1402	90,39	30.	N+V _{inf}	joy to behold	2	0,13
11.	prp+N	in embryo	28	1,81	31.	V _{ing} +like+N	shaking like jelly	2	0,13
12.	V+V _{en}	to become agitated	17	1,10	32.	prp+Adj+N	in cold sweat	2	0,13
13.	V _{en} +prp+N	paralysed with fear	15	0,97	33.	prp+Adj+N	with a full heart	1	0,06
14.	Adv+V _{en}	happily married	15	0,97	34.	V+prp+N+prp+N	to go into transports of delight	1	0,06
15.	N+and+N	mother and child	11	0,71	35.	V+Adv	to feel deeply	1	0,06
16.	Num _{ord} +N	second pregnancy	11	0,71	ПЕРИФЕРІЯ				
17.	Adv+V _{ing}	wildly exciting	6	0,39	ВСЬОГО				
18.	N's+N	mother's rights	5	0,32					

Як видно з таблиці, структура вільних словосполучень описується 35 моделями. До ядра за параметром “продуктивність” входить лише п’ять, а саме: V+N, Adj+N, N+prp+N, V_{en}+N та N+N. Вільні словосполучення саме таких типів найхарактерніші для досліджуваного номінативного простору.

Фразеологічні словосполучення малохарактерні для номінативного простору “материнство”. Серед зафіксованих знаходимо 25 дієслівних (*to call cousins, to feel blood turning to water, to open the wound, to cry wolf, to find one's Achilles' wound, to reopen old wounds, to touch the heart strings, to roll in the mire, to be like a dog with two tails*), 13 іменникових (*Miss Right, Mr. Right, Scotch cousin, kissing cousin, in the seventh heaven, with hair on end, with one's heart in one's mouth, lump in one's throat, over the Moon, on the top of the world, days of wine and roses, the Garden of Eden, Isles of the Blessed*), 5 прикметникових словосполучень (*afraid of one's own shadow, caught with one's pants down, caught with one's hand in the till, rooted to the spot with fear, walking on air*). Трапляються також словосполучення, що складаються з двох, як правило, однорідних у граматичному відношенні компонентів, з’єднаних сурядним сполучником *and*. На думку Б. М. Ажнюка, таких фразеологічних структур в англійській мові значно більше ніж в українській [1: 79]. Ці компоненти містять взаємно уточнювальні і доповнювальні семми, які в процесі взаємодії утворюють сигніфікат, як, наприклад, у фразеологізмі *son and heir* – єдиний син, син-спадкоємець. Серед інших фразеологізмів такої структури знаходимо: *cakes and ale, beer and skittles* (обидві ці фрази мають значення “веселощі, розваги”). Більшість з них трапляються в парцелах “емоції” та “почуття”.

Ціннісні характеристики концепту “материнство” яскраво представлені також засобами пареміологічного фонду англійської мови, який максимально лаконічно, точно й виразно передає найбільш цінний життєвий досвід, пов’язаний з проблемами материнства. Досліджувана сукупність номінативних засобів вербалізації концепту “материнство” включає 111 пареміологічних одиниць, серед яких превалюють прислів’я та приказки, які можна розкласифікувати тематично. Одні наголошують на величезній ролі жінки-матері в сім’ї на вихованні дітей (*an ounce of mother is worth a pound of clergy; God could not be*

everywhere and therefore he made mothers; men make houses, women make homes; the hand that rocks the cradle rules the world), інші – на труднощах та тонкощах процесу виховання дітей в сім'ї (*motherhood is not all roses and butterflies; little children – little troubles, big children – big troubles; a child's spirit is easy broken and difficult to heal; nature is stronger than nurture; a child needs love the most when he deserves it the least; spare the rod and spoil the child; when children stand quiet, they have done some harm*). У багатьох приказках та прислів'ях описана безмежна материнська любов до своїх дітей (*the greater love is a mother's, then come dogs and then a sweetheart's; mother's darlings are but milksop heroes; to understand your parents' love you must raise children yourself; every mother's duck is a swan*), сімейні стосунки та їх вплив на виховання дітей (*charity begins at home; all are good lasses, but whence come bad wives; a diamond daughter turns to glass as a wife; better be an old man's darling than a young man's slave*).

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Отже, аналіз синтагматичних зв'язків у межах досліджуваної концептуальної системи показав, що переважна більшість словосполучень є вільними: їх зафіксовано 1551, які описуються 35 моделями. Можна зазначити, що когнітивний аспект дослідження лексичних засобів актуалізації концепту «Материнство» має широке поле для подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ажнюк Б. М. Англійська фразеологія у культурно-етнічному висвітленні. – Л.: Наукова думка, 1989. – 136 с.
2. Иванова И. П., В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 285 с.
3. Квеселевич Д.И. Интеграция словосочетания в современном английском языке. – К.: Вища школа, 1983.
4. Левицкий А.Э. Функциональные изменения в системе номинативных единиц современного английского языка: Дис. ... докт. филол. наук: 10.02.04. – К., 1999. – 396 с.
5. Луговая А.А. Лингвистический потенциал паремий и изучение иностранного языка // В.И.Даль в парадигме идей современной науки: язык-словесность-самосознание-культура: Мат-лы Всерос. науч. конф., посвящённой 200-летию юбилею В.И.Даля. Иваново, 5-7 апреля 2001г.: В 2-х ч. – Иваново: Иван. гос. ун-т, 2001. – Ч. 2. – С. 377-389.
6. Манерко Л.А. Теория словосочетания: от внешней формы к внутреннему содержанию // Материалы Круглого стола. «Проблемы традиционного языкознания в новом свете» (3 ноября 1999 г.). – М. – Тамбов: Институт языкознания РАН. – Тамбовск. гос. ун-т им. Г.Р. Державина, 1999. – С. 13-17.
7. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания. – М.: Высшая школа, 1974. – 202 с.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2002. – 192 с.
10. Шубин Э.П. Некоторые типы атрибутивных синтагм (на материале английского языка) // Филологические науки. – 1966. – № 2. – С. 32-44.
11. Эйтчисон Дж. Лингвистическое отражение любви, гнева, страха: цепи, сети или контейнеры: Пер. с англ. // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 76-91.
12. Янова О.А. Номинативно-коммуникативный аспект позначення «Усмішки» як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. – К., 2001. – 190 с.
13. Oxford Learner's Thesaurus. A Dictionary of Synonyms. – Chief Editor Diana Lea/ – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 1008 p.
14. Roget's Thesaurus of English words and phrases [New edition prepared by Betty Kirkpatrick MA]. – London: Longman Group UK Limited, 1988. – 688 p.
15. The Greenwich Rogets Thesaurus [by Peter Mark Roget, enlarged by John Rjget, new edition revised and enlarged by Samuel Romilly Roget]. – London: Greenwich Editions, 1994.
16. The New Roget's Thesaurus of the English Language in Dictionary Form. By Norman Lreis. Libraty Edition. Revised, updated 1978 Edition. Dased on C. O. Sylvester Mawson's alphabetical arrangement of the famous Roget system of word classification. – New York: G. P. Putnam's Sons, 1978. – 552 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Альвіна Алиева – аспірантка кафедри практики англійської мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, когнітивна семантика.

ЯВИЩЕ ЕВФЕМІЗАЦІЇ ЯК КОГНІТИВНИЙ ПРОЦЕС (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Вікторія БІГУН (Київ, Україна)

У статті обґрунтовується твердження про те, що явище евфемізації є когнітивним за своєю природою, її механізмами є концептуальна деривація та віддалення від прототипічного образу із зміщенням прагматичного фокусу на інші ознаки, набір яких відрізняється в залежності від

національної специфіки, мови. Виокремлення таких ознак відбувається завдяки дослідженню етимології одиниць, що розглядаються.

Ключові слова: евфемізм, вторинна номінація, евфемістичне значення, концептуальна деривація, прототипічний образ, зміщення прагматичного фокусу, етимологія

Euphemisation is a cognitive process, its mechanisms are conceptual derivation and moving from the prototypical image with pragmatic focus shifting to features which depend on national specific. Etymology study helps in severance of such features.

Key words: euphemism, secondary nomination, euphemistic meaning, conceptual derivation, prototypical image, pragmatic focus shifting, etymology.

Дослідження одиниць номінації, в тому числі і одиниць вторинної номінації – евфемізмів, сьогодні є актуальним, адже становлення нової антропоцентричної парадигми в науці [8: 17] та інтенсивний розвиток когнітивної лінгвістики призвели до активного вивчення лексичних одиниць як елементів функціонування ментальних механізмів – перенесення "через аналіз мовної семантики у сферу концептів" [9: 27].

Проблема евфемії привертала увагу як вітчизнаних (І.О. Алексеєва, Н.Д. Борисенко, О.Л. Гармаш, Е.С. Грищенко, О.Б. Гаврилів, В.Б. Великорода, О.І. Манютіна, І.В. Решетарова, О.Б. Януш та ін.), так і зарубіжних (С.І. Болдирєва, Ж.Ж. Варбот, В.І. Заботкіна, А.М. Кацев, Т.В. Кисельова, Л.П. Крисін, А.Ю. Кудрявцев, Х. Абдеслем, К. Алан, К. Барідж та ін.) науковців. До останнього часу явище евфемії розглядалося переважно в прагматичному, лексико-семантичному, функціональному аспектах, у рамках гендерної та політичної лінгвістики. Тож перспективним наразі є дослідження евфемізмів як результату ментальної діяльності людини – у когнітивному аспекті. Проблема евфемізації як результату концептуальної деривації зараз розробляється російською дослідницею Ю.В. Алексиковою [2] на матеріалі англійської мови.

Мета статті полягає у виокремленні когнітивних механізмів евфемізації в українській та англійській мовах. Завданнями даної статті є дати визначення евфемізмів, визначити головні когнітивні механізми евфемізації, проаналізувати процес зміщення прагматичного фокусу під час віддалення від прототипічного образу поняття, що евфемізується, в українській та англійській мовах.

Традиційне визначення евфемізмів дає Лінгвістичний енциклопедичний словник: це „емоційно нейтральні слова або вислови, що вживаються замість синонімічних їм слів або висловів, що представляються мовцеві непристойними, грубими або нетактовними” [7: 590]. О.С. Селіванова пропонує наступну дефініцію евфемізму: це „стилістична фігура; навмисна заміна знака певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів, наприклад, обценної лексики, зумовлену соціально-політичними, історико-культурними, релігійними, етичними й естетичними чинниками” [11: 144].

Розмаїття евфемізмів спричинило необхідність їх класифікувати. Л.П. Крисін подає наступну тематичну класифікацію евфемістичних номінацій:

- 1) евфемізми особистої сфери (деякі фізіологічні процеси або стани, певні частини тіла, пов'язані з „тілесним низом”, відношення між статями, хвороба та смерть;
- 2) евфемізми соціальної сфери [6].

Евфемістична заміна несе на собі певне функціональне навантаження. В.Б. Великорода в дослідженні «Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові» запропонувала такі функції евфемізмів: вуалітивна, кооперуюча, превентивна, риторична, елевативна, конспіративна та дистортивна [4].

Питання про когнітивну природу евфемізмів постало ще біля витоків формування когнітивної лінгвістики як окремої галузі знань. Так, Ф. Джонсон-Лерд у статті "Процедурна семантика і психологія значення", розглядаючи проблему поверхневої інтерпретації, зазначає, що "існування евфемізмів та їх дієвість залежать від можливості поверхневої інтерпретації дискурсу. Якби слово завжди викликало у свідомості повну репрезентацію свого денотата, тоді майже універсальна людська пристрасть називати лопату не лопатою, а „інструментом для риття землі” було б цілком немотивованим" [5: 236-237]. На думку дослідника, евфемізми утримують нас від повної інтерпретації. Непристойні слова настільки занадто яскраво нагадують про речі, які називати небажано, що „навіть дорослі роблять помилку, приймаючи ім'я за річ” [5: 237]. Таке сприйняття навколишньої дійсності, коли

номінація є нероздільною із денотатом, притаманне, за О.О. Потебнею, дітям та давнім людям [10: 153 – 155]. Схожі думки з цього приводу висловлює і дослідниця політичного дискурсу О. Шейгал: „Евфемістичне перейменування в політичному дискурсі є проявом магічної функції мови. Евфемізм як різновид референційної маніпуляції мотивується припущенням про те, що зміна імені може надати нові властивості денотату, оскільки ніби змінює його природу. Евфемізацію можна розглядати як прийом усунення неприємного факту шляхом зміни способу його констатувати” [13: 244].

Н.Н. Болдирев та Ю.В. Алексикова розглядали когнітивні механізми утворення евфемізмів як одиниць вторинної номінації. На думку дослідників, евфемія є одним із способів концептуальної деривації, тому це явище може розглядатися поряд з явищами концептуальної метафори, концептуальної метонімії, концептуальної інтеграції, концептуальної інтерференції [2: 5]. Когнітивний механізм евфемії починає діяти, коли актуалізуються відповідні зв'язки, „що забезпечують взаємодію вихідного та похідного концептів” [2: 6]. Науковці припускають існування двох принципів евфемізації: семантичного (вуалювання змісту вихідної номінації) та формального (вторинна номінація не змінює концептуального змісту – фонетичні зміни). Серед когнітивних механізмів, завдяки яким досягається меліоративний ефект, вони зазначають концептуальну метафору, концептуальну метонімію, перспективізацію, генералізацію, депрофілювання і т. ін. [2].

Іншу теорію висуває О. Шейгал. Розвиваючи ідеї Ж.В. Асеевої про те, що при евфемізації відбувається віддалення від прототипічного образу [1], О. Шейгал зазначає, що евфемізм є результатом трансформації центрального члена, або прототипа, а ці трансформації зводяться до референційного здвигу та зміщення прагматичного фокусу. Під прагматичним фокусом науковець розуміє сему, що мотивує негативну оцінку [13: 250]. У результаті цих трансформацій виникає змістова невизначеність, що повністю нейтралізує негативну оцінку. Дослідниця розрізняє „невизначеність, спричинену семантичною редукцією і розширенням референційного обсягу, і невизначеність, спричинену зниженням категоричності констатації факту” [13: 255].

Для ілюстрації віддалення від прототипічного образу наведемо приклади евфемістичних замінів номінації поняття *подружжя зрада* в українській мові. Великий тлумачний словник української мови подає наступне трактування значень понять, що входять до складу даного поняття:

Зрада – 1. *Перехід на бік ворога; віроломство, зрадництво*. 2. *Порушення вірності у коханні, дружбі*. 3. *Відмовляння від своїх переконань, поглядів і т. ін.* [3: 478].

Подружній – *Прикм. до подружжя. // Належний подружжю (У 1 знач.)*.

Подружжя – 1. *Шлюбна пара; чоловік і дружина*. 2. *Шлюбне життя, шлюб*. 3. *Один із членів шлюбної пари; дружина щодо свого чоловіка або чоловік щодо своєї дружини* [3: 1011].

Прототипічним образом, або, в термінах семасіології, архісемою в даному випадку є *порушення вірності, невірність*.

Невірність – *абстрактний іменник до невірний 1, 5*.

Невірний – 1. *Непостійний, нетвердий у поглядах, стосунках із ким-небудь; який порушує вірність, зрадливий*. 2. *Який викликає сумнів, недовір'я; обманливий, ненадійний. // Небезпечний, непевний. // Нечесний*. 3. *Слабкий, тьмяний, миготливий*. 4. *розм. Не такий, як потрібно; непідходящий, поганий. // Непорядний (про людину)*. 5. *розм. Який не відповідає дійсності; помилковий. // Неправильний*. 6. *розм. Який не довіряє іншим; схильний до недовір'я*. 7. *заст. Який визнає іншу релігію. // у знач. ім. невірні, мн. Ті, хто визнає іншу релігію* [3: 759].

Англійськими відповідниками лексеми *подружжя зрада* виступають лексеми *marital infidelity, adultery, misconduct*. Розглянемо семантику лексеми *marital infidelity* як еквівалента українського відповідника.

Marital – *adjective relating to marriage or the relations between husband and wife* [16] (*Подружній* – *прикметник, що відноситься до шлюбу, або стосунків між чоловіком та жінкою*).

Infidelity – noun pl. *infidelities* [mass noun] 1) the action or state of being unfaithful to a spouse or other sexual partner. 2) disbelief in a particular religion, especially Christianity [16] (Невірність – 1) дія або стан, при якому особа є невірною подружжю або іншому сексуальному партнерові. 2) невіра в певну релігію, особливо християнство).

В англійській мові прототипічним образом виступає лексема *unfaithful*.

Unfaithful – adjective not faithful, in particular: 1) engaging in sexual relations with a person other than one's regular partner in contravention of a previous promise or understanding 2) *disloyal, treacherous, or insincere* [16] (Невірний – прикм.: 1) той, що втягнутий у сексуальні стосунки з особою, що не є постійним партнером, порушивши попередні обіцянки. 2) *невірний, зрадливий, нещирий*).

Зазначене поняття в українській та англійській мовах набуває евфемістичного значення. Для досягнення евфемістичного ефекту в українській мові замість виразу *подружня зрада* використовується його повний синонім *адюльтер* в значенні „*подружня невірність*”. Цей ефект досягається завдяки тому, що слово є запозиченим і можна зробити припущення, що не викликає у свідомості носія української мови негативних образів, таким чином вуалюючи негативне значення. Тоді прагматичний фокус, представлений семою „*зрада, невірність*” у даному випадку повністю зміщується.

Евфемістичні синоніми до номінації поняття *подружня зрада* подаються в лексикографічному дослідженні Л. Ставицької „Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми”: *бігати по кущах, грішити, заглядати до курника, податися на любов, працювати в другу (третю, четверту) зміну, проблукати в бур'янах, скакати (стрибати) в гречку, согрішити, суніці, сягати в очерет, ходити наліво, фіглі-міглі* [12: 432]. Ці лексичні одиниці актуалізують у свідомості українця певні негативні образи, пов'язані з подружньою невірністю, про що свідчать дефініції даних висловів, подані в словникахі:

Проблукати в бур'янах – *зраджувати в подружньому житті* [12: 105].

Скакати (стрибати) в гречку – *порушувати подружню вірність, мати нешлюбні зв'язки* [12: 141].

Ходити (іти) наліво – *зраджувати чоловікові або дружині* [12: 387].

Суніці – *подружня зрада* [12: 361] і т. ін.

Хоча авторка словника подає ці лексичні одиниці як евфемізми, це питання спірне і потребує подальшого дослідження, адже деякі з них (наприклад, *бігати по кущах*) скоріш є дисфемізмами – стилістичними фігурами, представленими «грубою, вульгарною номінацією особи, істоти з метою її приниження й увиразнення мовлення шляхом надання нейтральному знакові негативного змісту» [11: 131], а не евфемізмами.

Серед англійських евфемізмів на позначення подружньої зради можна зазначити наступні: *deceive; run away; run off; take a walk; bolt; commit misconduct; to cuckold the parson etc* [14].

Пояснення зв'язку поданих евфемізмів з лексичною одиницею *подружня зрада* криється в детальному розгляді етимології. Так, етимологія фразеологізму *стрибати в гречку* стосується способу життя запорізьких козаків, які, боячись порушити сувору обітницю безшлюбного життя, змушені були влаштовувати любовні побачення в гречаних полях, що знаходились поблизу запорізьких куренів, Тобто вони в буквальному сенсі „скакали в гречку”. Ця медоносна рослина співвідноситься з „бджолоиною” символікою, яка використовується в етнофраземах на позначення вагітності. Бджоли мають також стосунок до шлюбних уявлень, що пов'язане, вочевидь, з еротичною символікою укусу” [12: 142].

Англійське *bolt* – “*suddenly leave home, to desert a spouse, or to bilk your creditors. In marriage, usually of a woman leaving her husband*” [14; 36] (*раптово залишити дім, покинути подружжя, або ухилитися від сплати боргу. У шлюбі, зазвичай про жінку, що покинула чоловіка*) має наступну етимологію «*bolt (v.) from bolt (n.) in its various senses; from a crossbow arrow's quick flight comes the meaning "to spring, to make a quick start" (early 13c.). Via the notion of runaway horses, this came to mean "to leave suddenly" (early 19c.). Meaning "to gulp down food" is from 1794. The meaning "to secure by means of a bolt" is from 1580s.*» [15]. Отже, із урахуванням етимології значення даної лексеми зводиться до номінації швидкої втечі, за

аналогією з рухом стріли, і відповідно механізм концептуальної деривації стає очевидним: людина втікає від подружжя із блискавичною швидкістю, із швидкістю стріли. Таким чином, ознака (швидкість) одного поняття (стріли або блискавки) застосовується до іншого (зрада подружжя).

Всі подані вище варіанти евфемістичних заміни є результатами зміщення прагматичного фокусу на інші ознаки, відмінні від прототипічного образу *невірність*. Серед таких ознак можуть бути сексуальний підтекст (*стрибати в гречку, to cuskold the parson*), несхвалення суспільством (*жити в гріху*), швидкість у зміні партнерів (*бігати по кущах, bolt*) тощо.

Висновки. Явище евфемізації когнітивне за своєю природою, її механізмами є концептуальна деривація та віддалення від прототипічного образу із зміщенням прагматичного фокусу на інші ознаки, набір яких відрізняється в залежності від національної специфіки, мови. Дослідження етимології дозволяє виокремити ці ознаки. Перспективним у дослідженні евфемізмів є уточнення та поглиблення розуміння когнітивних механізмів їх утворення, а також визначення місця евфемістичних одиниць номінації в мовній картині світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Асеева Ж.В. Лексические средства выражения идеологии политической корректности в современном английском языке. Автореф. дис... канд. филол. наук. – Иркутск, 1999. – 17с.
2. Болдырев Н.Н., Алексикова Ю.В. Когнитивный аспект эвфемизации (на материале английского языка) // <http://boldyrev.ralk.info/dir/material/204.pdf>
3. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові. Автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук. – Львів, 2008. – 19 с.
5. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – М.: Прогресс, 1988. – с. 234 – 257.
6. Крысин Л.П. Эвфемизмы в современной русской речи. // Русистика. – Берлин, 1994, № 1-2. – С. 28-49
7. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 688с.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие / В.А. Маслова. – 3-е изд., перераб. и доп. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314с.
10. Потебня А.А. Мысль и язык. – М.: Лабиринт, 1999. – 268с.
11. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 843 с.
12. Ставицька Л. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми. Евфемізми. Сексуалізми. – К.: Критика, 2008. – 454 с.
13. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса. Дис... докт. филол. наук. – Волгоград, 2000. – 431с.
14. Holder R.W. How Not To Say What You Mean. Dictionary of Euphemisms. Oxford University Press Inc., New York, 2002. – 501 p.
15. Online Etymology Dictionary // <http://www.etymonline.com/>
16. Oxford English Dictionary // Electronic resource.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Бігун – аспірант кафедри порівняльного мовознавства та перекладу Інституту іноземної філології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнопсихолінгвістика.

НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ ДИСКУРСУ ФІТНЕС-ЗАНЯТЬ: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Ірина Білоус (Харків, Україна)

Стаття присвячена виявленню категоріальних ознак низки номінацій, що об'єктивують базові концепти дискурсу фітнес-класу. На основі аналізу словникових дефініцій автор робить спробу визначити інтегральні та диференціальні семантичні ознаки понять, встановити видові зв'язки між номінаціями.

Ключові слова: базовий концепт дискурсу, компонентний аналіз, сема, архисема, диференціальні семи, потенційні семи.

The article deals with the specification of the categorical features of fitness-class concept nominative units. The author makes an attempt to identify integral and distinguishing semantic features of the nominations, to find out the specific ties between the nominations.

Key-words: basic discourse concepts, component-based analysis, seme, archiseme, distinguishing semes, potential semes.

Мова є засобом відображення усіх напрямків та змін життя соціуму. Внаслідок глобалізації людства спостерігається процес взаємопроникнення культур, обмін особливостями світогляду та мислення, підходами до способу життя. Разом з цим відбувається мовний взаємовплив, коли певні поняття, мовні одиниці стають інтернаціональними, спільними в плані послуговування. Те, що притаманне, скажімо, англomовному населенню, стає популярним у нашому суспільстві.

Останнім часом спостерігається поживлений інтерес до занять спортом, пильне ставлення до фізичної форми. Зміни, що мали місце в житті суспільства, зробили фітнес не лише засобом поліпшення зовнішнього вигляду, а й цікавим способом проведення вільного часу та продуктивного спілкування, одним із шляхів набуття життєвого досвіду через мовленнєву інтеракцію. Таким чином, одним із наслідків впливу Заходу є широке використання англomовної лексики у фітнес-дискурсі. Під фітнес-дискурсом розуміємо різновид спортивного дискурсу, тобто певний тип інституційного складного багатофункціонального утворення [11: 4]. Спортивний дискурс є предметом багатьох сучасних досліджень [6; 10; 11; 13], але вважаємо, що дискурс фітнес-занять специфічний та має унікальні характеристики, які не завжди притаманні спортивному дискурсу в цілому. Глобальна мета нашого дослідження – виявлення та вивчення специфіки дискурсу фітнес-занять. Конкретним етапом дослідження є аналіз семантичного вмісту дискурсу фітнес-класу. Так, у першу чергу нам необхідно визначити зміст одиниць, які виступають вербальною реалізацією базових концептів даного типу дискурсу. Під базовими концептами (В.І.Карасик) ми розуміємо такі складні ментальні одиниці (за В.З. Дем'янковим – топіки дискурсу), навколо яких концентрується зміст дискурсу [5: 32]. Емпіричним шляхом ми виділили низку номінативних одиниць, які, на наш погляд, реалізують певні топіки, тобто базові концепти дискурсу фітнес-занять, а саме номінації *“fitness”*, *“sport”*, *“bodybuilding”*, *“wellness”*, *“aerobics”* та *“shaping”*.

Однією з проблем при аналізі семантичних особливостей дискурсу фітнес-класу постає багатозначність номінації *“fitness”* та її співвіднесення й розмежування з близькими за значеннями поняттями *“sport”*, *“wellness”*, *“bodybuilding”*, *“aerobics”*, *“shaping”*. Тому, **метою** даної роботи є визначення семантично-категоріальних ознак номінацій для базових концептів дискурсу фітнес-класу.

На нашу думку, використання **методу** компонентного аналізу допоможе розв'язати наступні **завдання**: 1) розкласти на семантичні компоненти значення номінативних одиниць *“sport”*, *“fitness”*, *“wellness”*, *“bodybuilding”*, *“aerobics”* та *“shaping”*; 2) встановити інтегральні та диференційні ознаки цих одиниць.

Об'єктом даної роботи є номінативні одиниці на позначення базових понять – топіків дискурсу фітнес-класу. **Предметом** дослідження є семантично-компонентний склад номінацій *“fitness”*, *“sport”*, *“wellness”*, *“bodybuilding”*, *“aerobics”* та *“shaping”*.

При здійсненні компонентного аналізу в даній роботі вважаємо за доцільне спиратися на методичне та експериментальне обґрунтування методу компонентного аналізу (КА), розроблене О.М. Кузнєцовим, І.В. Арнольд, В.Г. Гаком, О.В. Гулигою та Є.Й. Шендельсь [1; 2; 4; 7].

Як зазначає Дж. Лайонз, слід розрізняти КА слова поза його вживанням (парадигматичний шлях аналізу) та КА слова в мовленні (синтагматичний шлях). Під час дослідження слова парадигматичним шляхом вдаються, перш за все, до дефініції значень у тлумачних словниках. Під час вивчення семантичної структури слова синтагматичним шляхом враховується контекст і ситуація, а також дистрибуція (безпосереднє оточення слова) [8: 496]. У своєму дослідженні ми використовуватимемо парадигматичний спосіб аналізу, оскільки він дозволяє визначити семантично-компонентний склад обраних нами номінацій; крім того, аналіз кожної здійснюватиметься на основі словникових дефініцій в ізоляції від інших лексичних одиниць.

Таким чином, зіставивши словникові дефініції номінації *“fitness”* з різних джерел, ми виокремили одне, яке найповніше розкриває обрані нами поняття [15; 17; 18; 19; 20]. Отже,

виходячи з сумарної дефініції лексеми “*fitness*” (a *system* of exercises, which favour health improvement and getting fit), приходимо до висновку, що її ключові семи є [system] та [exercises]. Ці семи актуалізуються в наступних текстових фрагментах:

Start a personal exercise programme. Try your local sports centre for advice on training and fitness [BNC CDK 2320].

He is such a fitness fanatic that last year, when he was supposed to be on five days' holiday at my house, he was on my front lawn every morning doing exercises [BNC AJ3 14].

Ядерне слово дефініції є носієм категоріального значення, тобто класеми (або категоріальної семи). Для наведеного вище слова “*fitness*” ядерним словом дефініції є слово “*system*” (is a *structure* which makes up a unity of logically determined and functioning parts/a certain *order* in location, connection and functioning of its constituent parts), що розпадається на семи [structure] та [order], які подальшому членуванню не підлягають, оскільки вичерпують характеристику семи [system] і в даному випадку є синонімічними. Продовжуючи аналіз, помічаємо, що сема [exercises] теж потребує подальшої дефініції (specially devised *movements* for general physical development or for acquisition of any physical skills), а сема [movements] передає дію руху, переміщення (an act movement) [15; 17; 18; 19; 20]. Таким чином, компонентний аналіз дефініції номінації “*fitness*” дозволяє збагнути глибину значення даної лексеми, що передає системність, структурність та динамічність.

Системність, структурність та динамічність є *інтегральними* ознаками номінацій “*sport*”, “*fitness*” “*bodybuilding*”, “*wellness*”, “*aerobics*” та “*shaping*”, оскільки компонентний аналіз сумарних словникових дефініцій виявляє, що семи [system] та [exercises] є визначальними в значеннях цих ЛО [15; 17; 18; 19; 20]. Так, *sport* – a constituent part of physical culture, a method of physical upbringing, a *system* of contests organization on various physical *exercises*;

bodybuilding – kind of sport; a *system* of athletic exercises with the help of heavy gym apparatus aimed at intensified muscular system: *Muscle dynamics is a new bodybuilding system based on principles developed after years of exhaustive research* [BNC CFT 4843];

shaping – kind of gymnastics; a *system* of physical exercises for the correction and improvement of female's curves/figure, which favour erect posture and the skills of nice plastic movements: *MAE Body Shaping classes with Gillian will re-shape your body! It will flatten your tummy, reduce your hips, elongate your neck, improve your posture, lighten and tighten your behind...* [BNC LKT 1281];

aerobics – a *complex* of physical exercises with the elements of quick dancing, performed to the music aimed at the improvement of oxygen circulation in the organism: *And top fitness consultant Martica Heaner is putting them through a walking, aerobics and swimming plan* [BNC CBC 13421];

wellness – is a *complex* of methodologies aimed at health improvement, consisting of dietology, rehabilitation programmes, mental equilibrium resumption, functional training, SPA procedures etc: *Programme includes sessions on diet, exercise, alternative medicine/therapy. positive thinking/stress, massage, music, sotaï and wellness* [BNC KAJ 1562].

Однак при наявності сем-маркерів (об'єднуючі семи, що відносять ті чи інші поняття до одного класу, категорії тощо) простежуємо також наявність диференціальних сем – семи, що індивідуалізують ЛО, вирізняють її з ряду подібних за значенням. Дефініції ЛО приводять до висновку, що для даних понять диференційними семами виступають:

1) *гендерна ознака* – жіночий/чоловічий/змішаний вид спорту (“*shaping*”/“*bodybuilding*”/“*wellness*”/“*aerobics*”). Наприклад, гендерний компонент простежується в наступному прикладі: *A team of ladies led by qualified aerobics instructor Andrea Leech from the retail division are taking part in the Minolta Business Equipment Aerobics Challenge* [BNC HBD 414];

2) *кінцевий результат* – оздоровлення (дихальне, загальне, опорно-рухове), гарна фізична форма/розвиток мускулатури/корекція фігури (“*aerobics*”/“*wellness*”/“*fitness*”/“*shaping*”/“*bodybuilding*”): *University sport, these days, is as much concerned with wellness as it is with competitive results* [BNC 45 82];

3) *спосіб та техніка виконання* – рухи під музику, на тренажерах, зі спеціальним обладнанням тощо (“aerobics”/“fitness”/“shaping”/“bodybuilding”);

4) *вимоги до харчування* – суворі дієти, незначні обмеження в харчуванні, посилене білкове харчування (“shaping”/“fitness”/“bodybuilding”);

5) *інтенсивність навантажень* – помірні, виснажливі (“wellness”/“bodybuilding”).

Архісеомою (за В.Г. Гаком – категоріально-лексична сема, присутня в значеннях певного ряду слів, що об’єднує їх у лексико-семантичні групи [2: 143]) для всіх понять виступає словосполучення “вид фізичної культури”. Це у свою чергу дозволяє зробити висновок, що поняття “fitness”, “shaping”, “bodybuilding”, “aerobics”, “wellness” та “sport” знаходяться в родо-видових відношеннях (гіперо-гіпонімічних), при цьому номінація “sport” виступає гіперонімом стосовно інших.

Окрім категоріальних та диференціальних сем, у значеннях окремих слів можуть бути ознаки, що мають характер так званих “потенційних сем”. Як стверджує В.Г. Гак, потенційні семи – це семи, які не входять до обов’язкового набору сем, не відповідають обов’язковому набору ознак, за якими даний предмет відрізняється від низки йому подібних, але входять до числа відомих носієві мови властивостей цього предмета, а тому потенційно можливих при повторній номінації чи при утворенні похідних [3: 59]. М.В. Нікітін називає потенційні семи імплікаціоналом, тобто сукупністю сем, які активізуються в силу імплікаційних зв’язків ознак [9: 164].

Так, сема “придатність/відповідність” є в змісті того значення слова “fitness”, що ми розглядаємо, лише потенційною, малозначущою, оскільки словникових дефініції визначають дану номінацію як “систему фізичних вправ та методик”. Це сема є актуалізована в інших значеннях багатозначного слова, але також може висвітлюватись у певних контекстуальних умовах, наприклад: *See your fitness improve weekly with a Medau class designed to keep your body supple, improve posture and give you that lively feeling* [BNC X8 498].

Таким чином, здійснивши компонентний аналіз базових концептів дискурсу фітнес-класу, ми виявили їх інтегруючі (системність, структурність та динамічність) та диференційні ознаки (гендерна ознака, кінцевий результат, спосіб та техніка виконання, вимоги до харчування, інтенсивність навантажень). Ретельне дослідження значення номінативних одиниць, що об’єктивують базові концепти фітнес-дискурсу дає подальшу можливість конструювання моделі семантичного простору обраного виду дискурсу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд : Учеб. пособие. – М. : Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. Гак В.Г. К проблеме общих семантических законов / В.Г. Гак // Общее и романское языкознание – М. : Изд-во Моск.ун-та, 1972. – 304 с.
3. Гак В.Г. Сопоставительная лексикология / В.Г. Гак – М. : Международные отношения, 1977. – 264 с.
4. Гулыга Е.В., Шендельс Е. И. О компонентном анализе значимых единиц языка / Е.В. Гулыга, Е. И. Шендельс // Принципы и методы семантических исследований. – М. : Наука, 1976. – 314 с.
5. Демьянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В.З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования – М., 2002. – № 3. – С.32-43.
6. Зильберт Б.А., Зильберт А.Б. Спортивный дискурс: базовые понятия и категории; исследовательские задачи / Б.А. Зильберт, А.Б. Зильберт // Язык, сознание, коммуникация. – М., 2001. – Вып.17. – С.45 – 55.
7. Кузнецов А.М. От компонентного анализа к компонентному синтезу / А.М. Кузнецов – М. : Наука, 1986. – 126 с.
8. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз / Пер. с англ. М. : Прогресс, 1978. – 543 с.
9. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения : Учеб. пособие / М. В. Никитин – М. : Высш. шк., 1988. – 168 с.
10. Никитина Э.Г. Особенности спортивного дискурса // Теория языка и межкультурная коммуникация. Электронный научный журнал Курского государственного университета. – Вып. № 7. – 2010. // <http://tl-ic.kursksu.ru>
11. Панкратова О.А. Лингвосомиотические характеристики спортивного дискурса: дис. ... кандидата фил. наук : 10.02.19 – Ольга Александровна Панкратова. – Волгоград – 2005. – 228 с.
12. Селиверстова О.Н. Компонентный анализ многозначных слов (на материале некоторых русских глаголов) / О.Н. Селиверстова – М. : Наука, 1975. – 240 с.
13. Снятков К.В. Коммуникативно-прагматические характеристики телевизионного спортивного дискурса: автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 – Константин Владимирович Снятков. – Вологда, 2008. – 245 с.
14. Степанова Г.В., Шрамм А.Н. Введение в семасиологию русского языка Учебное пособие / Г.В. Степанова, А.Н. Шрамм Калининград: КГУ, 1980. – 72 с.
15. New Webster’s dictionary and thesaurus of the English language : Lexicon Publications, Inc. Sherman Turnpike Danbury, 1993. – 1149 p.
16. British National Corpus // <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>

17. http://www.inslov.ru/index-komlev/komlev_v.html
18. <http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/aerobics>
19. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
20. <http://www.lingvo.ua/ru>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Білоус – аспірантка Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.
Наукові інтереси: дискурсологія, прагматика.

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ЯК МОТИВАЦІЙНА ОЗНАКА І СПОСІБ МОТИВАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ В НАЗВАХ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ДЕСУБСТАНТИВНИХ ІМЕННИКІВ)

Василь БОЙЧУК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті зроблено спробу зіставного аналізу продуктивних типів внутрішньої форми похідних відіменникових найменувань осіб української мови з їх англійськими відповідниками. Висвітлено роль внутрішньої форми слова як мотиваційної ознаки найменування й ономазіологічної категорії, яка дозволяє визначити універсальні та національно марковані способи мотивації в процесах найменувань осіб.

Ключові слова: внутрішня форма слова, номінація, похідне слово, мотивованість, ономазіологічна категорія, мовна картина, іменник.

The article deals with an attempt of contrastive analysis of the productive types of inner form of a word in desubstantive person's names in Ukrainian and English languages. The role of inner form of a word as a motivative feature of nomination and as an onomasiological category which denotes the national-marked ways of motivation in person's nomination processes is revealed.

Key words: inner form of a word, nomination, derivative, motivation, onomasiological category, language picture, noun.

Незважаючи на важливість дослідження проблеми внутрішньої форми слова (ВФ) для з'ясування передусім змістових аспектів і параметрів функціонування мовних одиниць, що є актуальним завданням сучасної мовознавчої науки, вона не стала пріоритетною в лінгвістичних студіях минулого століття. З іншого боку, варто констатувати, що в останні десятиліття проблематика ВФ слова все частіше викликає зацікавлення вчених, стаючи таким чином об'єктом лінгвофілософських, етнокультурних, мовнокогнітивних та інших, пов'язаних із ними, пошуків. Це зумовлено необхідністю ґрунтовного аналізу особливостей категоризації позамовної дійсності, опису процесів номінації та явищ мотивованості мовних знаків, що безпосередньо впливають на формування і структурування національної мовної картини світу.

Опрацювання літератури із зазначеної проблематики дозволяє стверджувати, що ВФ слова в новітньому мовознавстві отримує неоднозначні трактування. Так, її розуміють як образний елемент у значенні слова (Л.А.Булаховський, В.І.Телія), як первісну ознаку, що лягла в основу найменування поняття (Р.А.Будагов, Б.М.Головін, Б.О.Плотников, М.Д.Голєв), як розумовий інтеріоризований образ (Т.Р.Кияк), як спосіб передачі поняття за допомогою того чи іншого значення (Б.О.Серебрянников, О.С.Кубрякова, К.О.Левковська), як спосіб мотивування значення похідного слова (В.В.Іванов), як морфосемантичну структуру слова, яка містить у собі морфемний склад і мотиваційне значення (О.І.Блинова), як концептуальну ознаку, закріплену в слові (М.І.Голянич), як спільну семему мотивуючого і мотивованого слів (В.М.Русанівський). ВФ слова виступає фактором словотвірної системності (Н.І.Мігіріна), з'єднує дві стадії номінативного акту – довербальну і вербальну, є пучком асоціацій на засоби мовного означування (О.С.Снітко).

На перший погляд доволі різноаспектні тлумачення ВФ слова засвідчують неоднозначне розуміння цієї мовної категорії сучасними науковцями, які відповідно до обраної методології дослідження та аналізу одиниць різних мовних рівнів часто актуалізують чи нівелюють ті чи ті характеристики власне категорії ВФ слова, що знайшла своє «класичне» опрацювання і розвиток у лінгвофілософській концепції О.О.Потебні. Таке «різнопрочитання» можна пояснювати також і тим фактом, що у вченого «за наявності великої кількості прекрасних

ідей і глибоких припущень ці ідеї та припущення інколи непослідовно виражені, суперечливо викладені" [4: 3]. Це стосується і концепції ВФ слова, яка зазнавала змін протягом тридцятирічної наукової діяльності вченого, що не могло не відбитися на змісті цього терміна. Саме тому «поняття "внутрішня форма слова" не було чітко й однозначно детерміновано, не знайшов цей термін і точного місця в лінгвістичній термінології дослідника» [9: 25].

Прийнятим на сьогодні є твердження, що ВФ слова тісно пов'язана з мотивованістю мовного знака, яку в сучасному мовознавстві розуміють як відповідність значення слова його звучанню. Морфологічна мотивованість, як і ВФ, властива похідним словам і складним утворенням, а тому поняття ВФ слова і мотивованості варто розглядати у їх взаємозв'язку.

Якщо словотвірна мотивованість містить у собі узагальнену вказівку на відношення базового слова до тієї чи іншої частини мови і семантичної групи, розкриває відношення між твірним і похідним у формально-семантичному плані, тобто визначає словотвірну характеристику слова, то ВФ пояснює характер та природу найменувань, вона вказує на смислові відношення між твірним і похідним, визначає власне ономазіологічну характеристику деривата. Якщо словотвірна мотивація вказує на предмет, то ВФ слова показує, яка з його ознак вибирається свідомістю людини для позначення того чи іншого предмета, тобто ВФ слова як обов'язковий елемент у парі «твірне – похідне» конкретизує словотвірні мотиваційні зв'язки, наділяючи їх значущістю.

Саме тому при виокремленні різних типів ВФ, котрі яскраво засвідчують ментальні особливості категоризації об'єктивної дійсності носіями мови, ця мовна категорія виступає ефективним ономазіологічним інструментарієм для типологічно-зіставних студій. Власне «прикладний» аспект ВФ слова дозволяє її розглядати в параметрах зазначених досліджень як мотиваційну ознаку, зафіксовану в семантичній структурі твірного слова, яка кладеться в основу найменування предметів та явищ навколишнього світу, що позначаються похідними словами. Таким чином ВФ слова розкриває спосіб мотивації твірним похідного слова, який конкретизується цією ознакою. Вона значною мірою дає відповідь на питання: чому саме так, а не інакше названо той чи інший сегмент позамовної дійсності і що слугувало першопричиною та креативним стимулом нової номінації.

Слушною в цьому контексті є думка Кочергана М.П. про те, що вивчення внутрішньої форми слів-відповідників, тобто способу мотивації слова в кожній із зіставлюваних мов, має важливе значення для виявлення специфічних ознак лексико-семантичних систем і, відповідно, для розкриття мовних картин світу [7: 334]. Таким чином, виявлення характерних ознак ВФ похідних найменувань у мовах різного ступеня спорідненості є **актуальним** завданням сучасного порівняльного мовознавства.

Метою статті є спроба (у межах емпіричного матеріалу) проведення зіставного аналізу продуктивних типів ВФ назв осіб в українській мові, які є десубстантивними іменниками, з їх відповідниками в англійській для виявлення універсальних та диференційних рис ВФ найменувань, що вказують на національно-ментальну специфіку номінацій цього сегмента позамовної дійсності.

У сучасному зіставному мовознавстві уже чимало ґрунтовних робіт присвячено аналізу українсько-англійським мовним паралелям (Бондаренко О.С., Борисенко О.А., Ванівська О.С., Верба Л.Г., Деменчук О.В., Жлуктенко Ю.О., Зорівчак Р.П., Корунець І.В., Кришталь С.М., Левицький А.Е., Материнська О.В., Пальчевська О.С., Подолян І.Е., Руда Н.В., Старко В.Ф., Швачко С.О., Швачко Т.Т. та ін.).

Безпосередньо у рамках зіставних студій ВФ стала об'єктом порівняльного аналізу в дисертаційних дослідженнях Калініної А.В. («Сопоставительный анализ внутренней формы идиом русского и французского языков», М., 2006) та Філіпенко Т.В. («Внутренняя форма значения идиом в сопоставительном аспекте: на материале французского и русского языков», М., 2002), Зайнетдінової І.Р. («Анализ внутренней формы наименований лица в английском и французском языках: на материале номинаций, обозначающих лицо по характерному признаку», Уфа, 2004).

Предметом нашого дослідження є назви осіб, мотивовані іменником. Категорію іменника формують: підклас первинних іменників із загальним категоріальним значенням реальної

предметності (*дерево, стіл, будинок* тощо) і підклас вторинних іменників, які є синтаксичними дериватами, що виражають граматичну предметність і називають явища, факти, події, якості, властивості, процесуальні стани і дії. У їхній семантиці наявна сема ознаки (властивостей і відношень) [2: 16].

Первинні і вторинні іменники виступають у ролі мотивуючих слів, але характер їх мотивації різний. Внутрішню форму слова, що мотивується первинним іменником, ми можемо чітко виявити, оскільки будь-який предмет навколишнього світу з функціонального боку може мати ознаки інструментальності, локативності, продукту і результату праці, об'єктності і т.п.

Аналізуючи відіменникові назви осіб, О.О.Земська справедливо зауважує, що важливо виявити, які саме семантичні типи предикатів одержують імпліцитне вираження в семантичній структурі похідних назв осіб. На думку вченої, семантичний характер невираженого дієслова або іменника визначається значною мірою семантикою базової основи [6: 94]. Наприклад, назви музичних інструментів передбачають предикат "грати" (піаніст / pianist, скрипаль / violinist, fiddler), назви тварин – предикат "любити", "доглядати" (собачник / dog fancier, lover of dog).

Питання такого характеру раніше вже ставились О.С.Кубряковою, яка вказувала, що «семантична дефініція не є повною без вказівки на той тип зв'язку, який фіксує похідне слово у відношенні до твірного», а звідси «адекватне визначення мотивованої одиниці не може бути вичерпано простим покликанням на мотивуючу одиницю, тобто зведено до вказівки наявності відношень між ними» [8: 13]. При характеристиці похідного слова, його семантичної структури повинна враховуватись не тільки наявність того чи іншого зв'язку, але і тип цього зв'язку та його напрямок, що конкретизується дериватом [8: 14]. У такому разі ВФ слова є своєрідним «ключем» розуміння цього зв'язку між твірною базою і похідним утворенням, а за допомогою значення предиката можемо взагалі прогнозувати характер ВФ того чи іншого похідного слова. Наприклад, похідне слово *голкар* має ЛЗ "той, хто робить, виготовляє голки". Значення предиката виявляє мотивуючу ознаку продукту праці, яка є ВФ похідного *голкар*. Таким чином, мотивованість містить у собі загальну вказівку на голку як предмет, що мотивує назву деривата, причому ВФ вказує на ознаку цього предмета, яка стає мотиваційною і кладеться в основу номінації.

Базова основа визначає в загальних рисах значення предиката похідного слова. Проте не завжди назва, скажімо, музичного інструмента передбачає предикат "грати" і відповідну ВФ, яка вказувала б на інструментальність. Наприклад, ВФ похідного слова *дудник* у значенні "той, хто робить дудки" вказує на інструмент (дудку) як на продукт, результат праці. ВФ деривата *фортепіанник* вказує на продукт праці, що видно зі значення предиката, який експліцитно виражений у ЛЗ похідного слова – "той, хто виготовляє.....". Це ж похідне слово у другому значенні "настроювач фортепіано" розкриває свою ВФ через "настроювати". За такої умови музичний інструмент є об'єктом, на який спрямована діяльність особи, що названа дериватом. Похідне *дудник* у другому значенні – "той, хто грає на дудці" – виявляє ВФ, що вказує на знаряддя, засіб дії, тобто репрезентує інструментальність. У таких випадках різні мотивуючі ознаки твірних слів формують різні ЛЗ похідних. Деривати чітко виявляють свою ВФ, тому що мотивуються первинними іменниками.

В одному ЛЗ можуть виступати поряд два різних за значенням предикати. Наприклад, у похідному *пічник* – майстер, який мурує і ремонтує печі – предикати маніфестують різні мотивуючі ознаки зі структури твірного слова. Так, предикат "мурує" передбачає мотивуючу ознаку результату (той, хто щось вимурує), а предикат "ремонтує" – мотивуючу ознаку об'єкта, на який спрямовано діяльність особи. Пор. англійський відповідник *stove setter, stoveman, stovemaker*, у значенні якого актуалізується ознака об'єктності (to set) і результативності (to make). У таких випадках важко, а часто неможливо визначити з синхронного погляду, чи мотивуючі ознаки вичленовувались зі структури твірного одночасно чи з деяким часовим проміжком. До аналогічного типу дериватів належать також похідні слова: *паркетник* ("майстер, який виготовляє і настилає паркет") і *parquet floor layer, чоботар* ("майстер, що шиє і ремонтує чоботи") *shoemaker* (someone who **makes** and **repairs** shoes), *годинникар* ("робітник, який виготовляє, і майстер, що ремонтує годинники") і

watchmaker (person who **makes** and **repair** watches). У всіх цих дериватів одне значення назви особи за професією складають дві мотивуючі ознаки: результативності та об'єктності.

Аналіз похідних іменників-назв осіб показує, що багато дериватів характеризуються множинною мотивацією. Відіменні утворення можуть бути співвіднесені з основою іменника або відносного прикметника (ліс – лісний – лісник). У таких випадках немає жодних підстав віддавати перевагу одній з мотивацій, оскільки множинність мотивації – це природне і невід'ємне явище словотвірної системи української мови. У зв'язку з цим постає проблема характеристики семантики відносного прикметника, який мотивує похідні іменники. За Є.Куриловичем, відносні прикметники є синтаксичними дериватами, які відрізняються від своїх мотивуючих частиномовною належністю і синтаксичною функцією при тотожності лексичної семантики. Синтаксичні деривати, на думку О.П.Єрмакової, не можуть виступати семантично мотивуючими, оскільки не мають самостійного ЛЗ, яке б відрізнялося від значення твірного слова, а лише структурно мотивують похідні від них деривати. У такому разі роль семантично мотивуючого елемента бере на себе твірна основа синтаксичного деривата, що зумовлює розходження формальної і семантичної похідності [5: 157-158] і може впливати на характер та змістові параметри ВФ деривата. Так, у словотвірному ланцюжку «вугілля – вугільний – вугільник» ВФ зумовлюється значенням твірного *вугілля*. Якщо похідне *вугільник* мало б лексичне значення (ЛЗ) «той, хто видобуває вугілля» (очевидно, такою була первинна мотивація найменування), то ВФ цього деривата актуалізувала б ознаку результативності (вугілля – результат праці вугільника). Відповідно до сучасного ЛЗ назви особи за професією «працівник вугільної промисловості» похідне слово формально мотивується прикметником, а семантично – словосполученням «вугільна промисловість», яке генерує відповідну відмінну ВФ, що вказує на мотиваційну ознаку об'єктності (діяльність будь-якої особи, що зайнята в цій сфері, спрямована на вугілля як об'єкт).

Досліджуючи характер та особливості ВФ похідних назв осіб української мови, виділено такі типи ВФ дериватів, у яких вона вказує на: результативність, локативність, об'єктність, інструментальність (продуктивні типи), належність, посесивність, зайнятість, екзистенційність, параметричність, родинність, темпоральність, ієрархічність (непродуктивні) [3]. Для пошуку англійських відповідників використано перекладний словник за редакцією В.Бусела [1].

Результативність. Цей тип ВФ складають назви осіб, що мотивуються твірним, яке є результатом діяльності особи. Серед них – предмети промислового виробництва (*монетник – coiner (person who makes coin)*[10: 191], *мідник – coppersmith (someone who works copper)* [10: 215], *столяр – joiner (person who makes the wooden fittings)*, *лекальник – gauger (exciseman; someone who measure the capacity of casks etc.)* [10: 394], *пляшкар – bottle maker*, *модельник – pattern maker*, *казаняр (котляр) – 1) boiler maker, 2) boiler dealer*, *бляхар – tinsmith*, *годинникар (робітник, який виготовляє, і майстер, що ремонтує годинники) – watchmaker(person who makes or repair watches)* [10: 1111], *мебляр – 1) furniture maker, 2) furniture dealer*, *вугляр – coaler, charcoal burner, 2) charcoal dealer*), речі господарсько-побутового вжитку (*канатник – rope maker*, *щіткар – brush maker*, *рукавичник – glover*, *сідляр – saddler, saddle maker*, *килимник (килимар) – carpet maker*, *ложкар – spoon maker*), продукти харчування (*вафельник – wafer baker*, *ковбасник (той, хто виготовляв і продавав ковбаси) – 1) sausage maker, 2) sausage dealer*, *булочник – baker*, *пиріжник – pie man (продавець пиріжків)* [1], *confectioner(manufacturer of, or shopkeeper selling, candies, cakes etc.)* [10: 204]), рослини, овочі, фрукти (*садівник – gardener, fruiter, fruit grower*, *рисівник – rice grower*, *чайвник – tea-grower*, *квіткар – florist*), свійські тварини і звірі (*собаківник – dog breeder*, *кролівник – rabbit breeder*, *оленяр – grazier, squatter, cowherd*, *коняр – horse breeder*), літературні, музичні твори, книги (*пісняр – songwriter*, *віршник – poet*, *байкар – fabulist*), зброя (*пушкар – gunner, cannonier*, *зброяр – gunsmith*), одяг (*капелюшник – hatter*), транспортні засоби, їх складові, дорожні об'єкти (*корабельник – shipbuilder*, *каретник – cartwright (man who builds carts)* [10: 151], *дорожник – road builder*), взуття (*чоботар (майстер, що шиє і ремонтує чоботи та інші види взуття) – shoemaker (someone whose business is to make and repair shoes)(s919)*), напої (*винник – wine presser, wine maker, distiller*, *самогонник – moonshiner (someone who illegally distills or smuggles whiskey)* [10: 649], *свійська птиця, птахи*

(гусівник – *goose grower, poultry breeder*, голубар – *pigeon fancier*), комахи (бджоляр – *bee keeper*), назви інших понять (*перукар – hairdresser*, плановик – *planner*, злочинець – *offender, criminal*). Більшість похідних, зокрема назв осіб за професією, ВФ є тотожною або близькою, що демонструє семантика дієслів у структурі лексичного значення (ЛЗ). Впадає в око також різна мотивованість як на формальному, так і змістовому рівнях. Крім того, як показує аналіз, у багатьох похідних іменників цього типу ВФ характеризується синкретизмом, поєднуючи найчастіше ознаки результативності та об'єктності.

2. **Локативність.** За характером предикатів у структурі ЛЗ виділяється низка підтипів, у яких ВФ вказує на: постійне чи тимчасове місце проживання (народження) (*американець – American*, *українець – Ukrainian*, *англієць – Englishman*, *китаєць – Chinese*, *спартанець – Spartan*, *печерник – cavern dweller*, *південець – southerner*, *остров'янин – islander*, *лісовик – forester*), місце професійної діяльності (*тюремник – jailer*, *бібліотекар – librarian*, *аптекарь – druggist, chemist*, *конторник – clerk*, *штабник – staff officer*, *яточник – stallkeeper*), місце ув'язнення, відбування покарання (*тюремник – prisoner (a person who is confined in a prison)* [10: 796]), місце відпочинку, проведення дозвілля (*курортник – holiday maker*), місце навчання, виховання (*школяр – schoolboy*, *бурсак – seminarist (a student at the seminary)* [10: 906], *інститутка – schoolmiss*). Деривати цього типу характеризуються універсальним способом мотивації переважно для найменувань осіб за місцем народження і проживання, в інших підтипах спостерігаються певні відмінності у виборі мотиваційної ознаки.

3. **Об'єктність.** Аналіз ВФ похідних слів цього типу дозволяє виділити низку підтипів, зокрема: об'єкти торгівлі (*молочник – milkman*, *м'ясник – butcher*, *сукнар – clothier*, *газетяр – pressman, newsman, newsrendor*), об'єкти догляду (*табунник – horseherd, wrangler*, *свинар – swinebreeder, pigtender*, *конюх – stableman, horseman*), об'єкти обслуговування (*вагранник – cipola melter*, *шлюзник – locksman, sluice keeper*, *транспортник – transport worker*, *понтонник – pontoneer*, *буфетник – barman, barkeeper, bartender*), об'єкти наукового дослідження (*мовник – linguist, language teacher*, *науковець – scientist*), об'єкти симпатії, уподобання (*картяр – gamester, gambler, card player*, *книжник – бібл. scribe, booklover, bookseller*, *політикан – intriguer, wirepuller, politician*, *бабич (бабіи) – womanizer, lady's man*), об'єкти вірувань (*ідолянин – idolater*), об'єкти полювання (*ведмежатник – у зн. «bear hunter»*), *рибак – fisher*), об'єкти професійної діяльності та непрофесійної зайнятості (*очник – oculist, eye specialist*, *горловик – laryngologist, throat specialist*, *сміттяр – dustman, waste collector*, *колісник – wheeler, wheelwright*, *золотар – goldsmith*, *каменярь – stonemason, stonemason, мерзотник – scurry fellow*). Похідні утворення цього типу становлять чи не найчисленнішу групу і яскраво засвідчують різноманітні мотивації найменувань, зокрема коли йдеться про непрофесійні назви осіб.

4. **Інструментальність.** Серед найчисленніших тематичних груп, що мотивують похідні іменники цього типу ВФ, є: назви промислових механізмів, приладів, засобів (*екскаваторник – excavator operator*, *такелажник – rigger*), музичних інструментів (*скрипник (скрипаль) – violinist (a violin player)* [10: 1099], *сурмач – trumpeter (a person who plays a trumpet)* [10: 1058], *барабанищик – drummer (1. someone who plays the drums or a drum; 2. Travelling salesman)*, транспортних засобів, засобів пересування (*поромник (перевізник на поромі) – ferryman (a man who works a ferry)*, *човняр (у зн. «той, хто перевозить човном людей і вантажі») – boatman (a man who works a boat or raft)* [10: 106], зброї (*мечник – swordsman*, *лучник – bowman*), інших понять (*дзвонарь – ringer, bellringer*, *стерник – pilot, стрілочник (робітник, який переводить стрілки на залізничних коліях і виконує інші допоміжні роботи) – switchman (a person who operates railroad switches)* [10: 1001], *палітурник (майстер, який опрацьовує книги в палітурки) – bookbinder (someone who binds books)* [10: 110], *заявник – applicant*). ВФ англійських еквівалентів в основному є тотожною або схожою із ВФ українських дериватів, хоча її роль у формуванні структури ЛЗ часто відмінна. Суттєві розходження у способах номінацій трапляються рідко.

Таким чином, представлені вище найбільш численні типи ВФ дериватів назв осіб (орієнтовно 80% лексичних одиниць досліджуваного матеріалу із більше 720 відібраних слів) дозволяють не тільки наочно побачити формально-змістове різноманіття похідних утворень назв осіб, а й простежити універсальні і диференційні особливості в процесах категоризації

позамовної дійсності носіями української та англійської мов. Подальші студії в цьому напрямі дозволять чіткіше встановити кореляції між різними типами ВФ у межах певних тематичних груп лексики, виявити ядерні й периферійні способи мотивації, в основі яких лежить свідомий (чи підсвідомий) вибір мовцями зі структури твірного слова різних мотиваційних ознак для утворення похідної назви. Однак можемо стверджувати, що вивчення природи найменувань в ономасіологічному плані неможливо ефективно і повноцінно здійснювати без такої мовної категорії, як внутрішня форма слова. Саме вона дозволяє простежити динаміку формування і особливості структурування ЛЗ похідного слова і є тим «ментально зорієнтованим» компонентом значення, яке робить слово образним і зрозумілим носіям мови.

Таким чином, ВФ слова є ономасіологічною категорією, яка є обов'язковою ланкою номінаційного процесу. Аналіз деривата через ВФ дозволяє розглядати похідне слово не просто як особливу одиницю системи мови, але як одиницю номінації, якій властиві неповторні функціональні та ономасіологічні характеристики. У процесі номінації кодується інформація про навколишній світ у структурі мовних знаків, що є неоднотипними у формально-семантичному плані, і їхня відмінність визначається саме характером ВФ слова. Досліджуючи ВФ похідних слів різних мов, можна визначити особливості сегментації позамовної дійсності носіями різних мов, що дасть багатий матеріал для подальших лінгвістичних та етнокультурних пошуків.

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Англійсько-український словник. Українсько-англійський словник : 250000 + 250000 : два в одному томі : 500000 од. пер. / під заг. ред. В.Бусела. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2010. – 1568 с.
2. Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: Підручник / Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
3. Бойчук В.М. Типологія внутрішньої форми слова у десубстантивному словотворі. – Автореф... дис. кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – 18 с.
4. Будагов Р.А. А.А. Потебня как языковед-мыслитель / Р.А. Будагов // Вопросы языкознания. – 1986. – №3. – С.3-15.
5. Ермакова О.П. Проблемы лексической семантики производных и членимых слов / О.П.Ермакова // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1981. – Т.40, №2. – С.149-163.
6. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А.Земская. – М.: Наука, 1992. – 221 с.
7. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства : підручник / М.П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 424 с.
8. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений : семантика производного слова / Е.С.Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 115 с.
9. Сосина Р.В. К вопросу о содержании термина "внутренняя форма слова" у А.А. Потебни / Р.В. Сосина // Термин и слово : межвуз. сб. – Горький: Изд-во Горьковского у-та, 1979. – С.24-36.
10. New Webster's dictionary and thesaurus of English language.School, Home and Office Edition. 230000 entries. – Lexicon publication, inc. Danbury, CT, 1993. – 1248 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Василь Бойчук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету.

Наукові інтереси: словотвір, ономасіологія, зіставне мовознавство.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ НЕГАТИВНОЇ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В «МЕТАМОРФОЗАХ» АПУЛЕЯ (МЕТ. IV, 28 – VI, 24)

Маріанна ВОЙЦИЦЬКА (Львів, Україна)

У статті розглянуто негативну емотивну лексику на матеріалі казки «Амур та Псіхея» з роману Апулея «Метаморфози». Розглянуто лексеми, які виражають та описують негативні емоції, що представлені концептами: гнів, страх, ненависть, сум, горе.

Ключові слова: емотивна лексика, концепт, Апулей, негативні емоційні дії, вербалізація негативних емоцій, лексема.

This article deals with the vocabulary denoting negative emotions in the tale "Cupid and Psyche" from Apuleius' novel "Metamorphoses". The following lexemes represented by concepts, such as anger, fear, hatred, sadness, sorrow are under review.

Key words: emotional vocabulary concept, Apuleius, emotional behaviour, negative emotions, verbalization, lexeme.

Як відомо, мову вивчають у всьому різноманітті її функцій: комунікативній, апелятивній і експресивній або емотивній. Звернення до особистості в лінгвістичних дослідженнях не може обійтись без її ядерного аспекту – емоційного. Проблеми емоційної лексики на даний момент достатньо розроблені лінгвістами (Ю. Апресян, Н. Бойко, А. Вежбицька, Л. Ставицька, В. Шаховський), проте в лінгвістиці немає єдиної теорії щодо емоційності. Складність її утворення зумовлена вивченням прийомів і засобів вираження емоційності в мові.

Емоційна лексика передає емоційний стан мовця, його ставлення до ситуації, об'єкта і тільки після цієї функції реалізується інформативний складник.

У лінгвістиці існують дві теорії, одна з яких виокремлює в емотивному шарі мови лексику емоцій (слова, предметно-логічне значення яких складає поняття про емоції) [2] і експресивну лексику (емоційно забарвлені слова, які містять чуттєвий фон). Виділення двох типів емоційно забарвленої лексики враховує різну функціональну природу цих слів: лексика емоцій зорієнтована на об'єктивацію емоцій у мові на їхню інтерпретацію (номінативна функція), експресивна лексика призначена для вираження емоцій мовця й емоційної оцінки об'єкта мовлення (експресивна і прагматична функції). Друга ж теорія, яка була висунута порівняно недавно, заперечує цей умовний поділ і розглядає емоційно-експресивний вокабуляр мови як одне ціле – „емоційна лексика“ [5: 6]. У сучасних дослідженнях поряд із терміном „емоційна лексика“ активно вживаються й терміни „емотивна лексика“ та „емотиви“.

Емоції – це універсальна категорія, що перебуває на стику психології й мови. На лексичному рівні емоції трансформуються в емотивність, у зв'язку з чим емоція кваліфікується як категорія психологічна, а емотивність – як категорія мовна. Емотивність як інваріантна сема в лексичному значенні слова реалізується у двох антонімічних варіантах: „схвалення“ (позитивна емоційність) / „несхвалення“ (негативна емоційність).

Визначення сутності емотивів у мові передбачає дослідження іншого феномена, на якому вони ґрунтуються, – самих емоцій. У статті термін „емоція“ має узагальнене значення – це всі психічні переживання людини – афекти, почуття, стани. Вибір терміна „емоція“ зумовлений мовознавчою традицією, оскільки саме йому надають перевагу автори більшості наукових філологічних праць.

Емоційно-почуттєва сфера особистості є однією з ключових у розмаїтті життєвої діяльності людини. У сучасній лінгвістиці активно розгортаються дослідження емотивної лексики як позитивного, так і негативного спектру на матеріалі української, англійської, німецької, новогрецької та ін. мов [3; 7; 12; 16; 18; та ін.].

Новизна даної статті полягає в тому, що емотивна лексика не була об'єктом дослідження на матеріалі латинської мови.

Притримуючись поглядів В.І. Шаховського [16], під позначенням негативної емоційної дії ми розуміємо різні способи – номінацію, дескрипцію, вираження зазначеної ділянки дійсності засобами фразеології.

У психології емоції традиційно поділяються на позитивні та негативні. Як основа для встановлення набору негативних емоцій була використана класифікація базових емоцій К. Ізарда. Базові емоції слугують як первинні емоції, від яких походить величезна гама відтінків переживань, з якими ми зустрічаємося в житті. За думкою вченого, до негативних базових емоцій належать гнів, страх, відраза, горе, презирство, подив [6]. Вивчення емпіричного матеріалу дозволило доповнити вихідний список негативних емоцій іншими номенами. Таким чином, у фокусі дослідження знаходяться такі негативні емоції, як: «*гнів*». У казці трапляється лексема «*ira*» три рази:

irae superum metuens dei (4: 32) – боячись гніву богів.

quoad deae tantae saeviens *ira* (6: 2) – поки лютує гнів могутньої богині (Венери).

Tunc illae non ignarae quae gesta sunt palpare Veneris *iram* saevientem sic adortae (5: 31) – тоді богині, які знали, що сталося, взяли заспокоїти лютий гнів Венери

«страх» – «metus»: Sic illae *metu* sagittarum Cupidini (5: 31) – так вони зі страху перед стрілами Купідона

imminentis periculi *metu* libera (6: 4) – звільни мене від страху навислої небезпеки

Quo *metu* statim completo caelesti theatro (6: 23) – так через страх негайно наповнився небесний зал

«відраза» Апулей вживає лексему «fastidium» – insuave fastidium (5: 28) – гірка відраза

«горе» – у тексті знаходимо лексему «malum» на позначення «горя», хоча перше значення даного слова – «зло»: Ac dum maesti parentes et tanto *malo* perciti (4;34) – і коли опечалені батьки, прибиті таким горем «сум» – «luctus» – luctum desine (5: 25) – кинь сум, – такими словами звертається Пан до Псіхеї.

Лексема «aerumna» вживається в значенні «страждання» та «нещастя»: Nec Providentiae bonae graves oculos innocentis animae latuit *aerumna* (6;15) – але *страждання* невинної душі побачили суворі очі доброго провидіння.

Iam quae possunt alia meis *aerumnis* temptari (6;5) – тепер хто б міг допомогти мені в моїх *нещастях*, хто б спробував.

Та у значенні «відчай» – Psyche tantis *aerumnis* exercita (6;12) – Псіхеє, перебори цей відчай.

«зздрість» – «invidia: Invidiae nefariae letali plaga percussi (4;34) – вражені смертельними ударами згубних заздрощів

iam praecordiis penitus nutrent invidam (5;8) – вже в глибині сердець зародилася заздрість

Quo protenus perpetrato sorores egregiae domum redeuntes iamque gliscentis *invidiae* (5;9) – а милюх сестер, які поверталися додому, вже наповнювала заздрість.

et illa vesanae libidinis et *invidiae* noxiae stimulis agitata (5;27) – і вона (сестра), охоплена пристрастю і згубною заздрістю

«лють» – «impetus»: vel sera modestia saevientes *impetus* eius mitigas (6;5) – чи пізньою покірністю зм'якшити її шалену лють

«образя» – «iniuria»: Tunc *iniuriae* meae litatum crediderim cum eius comas deraserit (5;30) – тоді я відчую полегшу від образи, коли постриже свої кучері

У групу «вербальна дія» входять лексеми, які фіксують вербальну поведінку особи, що переживає негативний емоційний стан. Підгрупи лексем відбивають у своєму значенні різні види вербальної дії – «докоряти», наприклад, lacrimantem complexus sic *expostulat* (5;6) – обіймаючи заплакану (дружину), так докоряє.

«говорити насупившись» – contortis superciliis subridens amarum sic inquit (6;13) – насупившись і гірко посміхнувшись так каже (Венера)...

«підступно звертатися» – astu puellam appellant (5;17) – підступно звертаються до дівчини (сестри до Псіхеї)

«кричати» – At Venus irata solidum exclamat repente (5;28) – і Венера страшенно розгнівана несподівано як закричить.

«схвильовано промовляти» – Tunc ovans ilico, comitante etiam Mercurio, Venus caelo demeat eique *sollicite serit verba* (6;7) – Тоді радіючи негайно Венера, привітна до Меркурія, залишає небо і схвильовано промовляє

За типом емотивності серед досліджуваних лексем зафіксовані одиниці номінативного та дескриптивного типів. Дескриптивний тип емотивності представлений лексемами, які віддзеркалюють негативні емоції у вербальній, мимічній, руховій поведінці людини, наприклад, «*trux*» – «*грізний*», «*насуплений*» – cum *truci supercilio* tantam venustatem micantium oculorum coegeret. (5;31) – чому *насуплені брови* так затьмарюють красу її (Венери) променистих очей.

«гнівно трясати головою» – et impatiens indignationis *capite quassanti fremens* altius sic secum disserit (4;29) – не тямлячи себе від обурення, гнівно трясучи головою, так сама до себе (Венера) говорила.

«завмерлий від подиву» – inaccessae formonsitatis *admiratione stupidi* (4;28) – (люди) завмирили від подиву, вражені красою (Псіхеї)

«окам'янілий» – Sic impossibilitate ipsa *mutata in lapidem* Psyche (6;14) – Псіхея, через неможливість (завдання) немов *окам'яніла*.

«наповнювати (про заздрість)» – Quo protenus perpetrato sorores egregiae domum redeunt iamque *gliscentis invidiae* (5;9) – а милих сестер, які поверталися додому вже наповнювала заздрість.

Проаналізувавши дану казку, можемо виокремити лексеми, які містять семантичні ознаки, що указують на:

- «*ступінь*» вияву дії, наприклад: *ibique difflebant oculos et plangebant ubera* (5;7) – там вони (сестри) обливалися сльозами і *били себе в груди*

cotam trahentes et proinde ut merebantur *ora lacerantes* simulatos redintegrant fletus. (5;11) – *рвучи на собі волосся і роздираючи щоки*, на що вони і заслуговували, знову заливалися лицемірними сльозами.

«*постійний плач*»: "Quid infelicem senectam *fletu diutino* cruciatis? (4;34) – чого мучите нещасну старість безкінечним плачем ?

«*сильно плакати*»: Nec lavacro nec cibo nec ulla denique refectione recreata *flens ubertim* decessit ad somnum. (5;5) – і без купелі, і без їжі, і без жодного відновлення сил, сильно плачучи, пішла спати.

Quid *canities scinditis*? Quid *pectora*, quid *ubera* sancta *tunditis*? (4;34) – Чому *рвете сиве волосся*? Навіщо *груди*, навіщо дорогі мені *лона б'єте*?

«*рвати на собі волосся*» вказує на сильний смуток або жаль. В обох випадках вживаються різні лексеми «*рвати*» : «*traho*» перше значення якої «тягти» та «*scindo*» власне «рвати», «розривати».

Часто в казці вживаються лексеми «*maeror*» – «сум», «печаль», «*maestus*», «*tristis*» – «сумний», «*afflictus*» – «зажурений», «*doleo*», «*maereo*» – «сумувати»:

cum summo *maerore* (4;34) – з найбільшим сумом

dum *maesti* parentes et tanto malo perciti (4;34) – доки сумні (опечалені) батьки, схвильовані таким горем

Rex olim beatus affatus sanctae vaticinationis accepto pigens *tristisque* retro domum pergat (4;33) – цар, ще недавно щасливий, слова священного пророцтва приймає і сумний йде додому

Psyche *afflicta* duplici (6;3) – Псіхея подвійно зажурена

cum novam me Venerem ore consono nuncuparent, tunc *dolere*, tunc flere, tunc me iam quasi peremptam lugere debuistis. (4;34) – коли мене одностайно називали новою Венерою, тоді треба було сумувати, тоді плакати, тоді мене ніби вже мертву треба було оплакувати.

Maeretur, fletur, lamentatur diebus plusculis. (4;33) – сум, плач і ридання були протягом багатьох днів.

Також для передачі «смутоку» автор вживає вислів «*deiectis capitibus*» – «з опущеними головами»: *ibidem lacrimis suis extinctas relinquentes deiectis capitibus* domuitionem parant (4;34) – і їх (факели) своїми сльозами прощальними погасивши, з опущеними головами пішли додому.

Журба – це туга, розпач і звичайно сльози. У казці трапляється «*lacrimae coactae*»(5;17) – «удавані сльози», «*detergere lacrimas*» – «*витирати сльози*»: et puella nuptura *deterget lacrimas* ipso suo flammeo (4;33) – і дівчина, яка бажала одружитися, витирає сльози своєю власною фатою.

«*deflere oculos*» – «заливатися сльозами»: *ibique difflebant oculos* (5;7) – там вони (сестри Псіхеї) заливалися сльозами.

«*diutinae lacrimae*» – «затяжені сльози»: Lugubres voces desinite et *diutinis lacrimis* (5;7) – припиніть (плакати) печальними голосами і затяжними сльозами

Крім лексеми «*lacrima*» – «сльоза» використовується також лексема «*ридання*» – «*eiulatio*», «*ululatus*», «*singultus*»:

scebris *eiulatus* fatigatis (4;34) – тривожите себе частими *риданнями*

santusque laetus hymenaei lugubri finitur *ululate* (4;33) – і радісні пісні гіменея завершуються *риданнями*

Suscipit Psyche *singultu lacrimoso* sermonem incertans (5;13) – сказала Псіхея, перериваючи мову *сльозними риданнями* – у даному реченні, крім лексеми «*singultus*», знаходимо також слово «*lacrimosus*», яке Апулей вживає в значенні «сльозний», наприклад,

«*preces lacrimosae*» – «*слізні благання*»: *Suscipit Ceres: "Tuis quidem lacrimosis precibus et commoveor (6;3) – Церера відповіла: – Я зворушена твоїми слізними благаннями. Та у значенні «заплаканий»: et lacrimosa Psyche comitatur non nuptias sed exsequias suas (4;34) – і заплакана Псіхея супроводжується не на весілля, а на свій похорон.*

Крім іменників та прикметників, у казці трапляються чотири дієслова у значенні «плакати» – «*lamentor*»- «*гірко плакати*», «*fleo*» – «*плакати*», «*lugeo*» та «*defleo*» – «*оплакувати*»:

Maeretur, fletur, lamentatur diebus plusculis. (4;33) – сум, плач і ридання були протягом багатьох днів

Nec lavacro nec cibo nec ulla denique refectio recreata flens ubertim decessit ad somnum. (5;5) – і без купелі, і без їжі, і без жодного відновлення сил, сильно плачучи, пішла спати.

cum novam me Venerem ore consono nuncuparent, tunc dolere, tunc flere, tunc me iam quasi peremptam lugere debuistis. (4;34) – коли мене одностайно називали новою Венерою, тоді треба було сумувати, тоді плакати, тоді мене ніби вже мертву треба було оплакувати.

deflet desertam suam solitudinem aegra corporis animi saucia et quamvis gentibus totis complacitam odit in se suam formositatem (4;32) – оплакує свою самотність, знеможене тіло та зранену душу і сама ненавидить свою красу, яка подобається всім людям

Лексему «*defleo*» вжито і в значенні «*плакати*»: *Psychen autem paventem ac trepidam et in ipso scopuli vertice deflentem (4;34) – Псіхея однак, тремтячи від страху і боячися, на самій вершині гори плакала.*

Як будь-яка інша емоція, *страх* є параметричним, тобто його інтенсивність та тривалість можуть бути вимірними. У казці «Амур та Псіхея» страх представлений низкою синонімів, які виражають різні відтінки цієї емоції. [17:37]. Найвищий ступінь вираження страху вербалізується лексемами *formido* – «*страх*», *horridus, taeter* – «*страшний*», «*жалювий*», *raveo* – «*тремтіти від страху*», «*боятися*». Денотативне значення кожної з них містить сему «*сильне відчуття страху*»:

Tunc Psyche misella, utpote simplex et animi tenella, rapitur verborum tam tristium formidine (5;18) – бідну Псіхею, просту і вразливу, охоплюють страхом, лиховісні слова.

Namque saxum immani magnitudine procerum et inaccessa salebritate lubricum mediis e faucibus lapidis fontes horridos evomebat (6;14) – Бо величезна скеля, прямовисна, неприступна і слизька через ожеледь, вивергала з кам'яних розколин джерела, що наводили жах.

Sed dirae sortis iam urget taeter effectus (4;33) – але вже наближається жахливий (день) виконання страшного пророцтва.

Psychen autem paventem ac trepidam et in ipso scopuli vertice deflentem (4;34) – Псіхея однак, тремтячи від страху і боячися, на самій вершині гори плакала.

Середній ступінь інтенсивності емоції виражений лексемами «*metus*», «*timor*» – *страх*, «*truculentus*», «*dirus*» – «*страшний*», «*metuo*», «*horresco*» – «*боятися*» та «*trepido*» – «*тремтіти*», які характеризуються наявністю семи «*відчуття страху*»:

Sic illae metu sagittarum Cupidini (5;31) – так вони зі страху перед стрілами Купідона nisi ferrum timore tanti flagitii manibus temerariis delapsus evolasset (5;22) – якби зброя від страху перед таким злочинцем не випала з нерозважливих рук.

Tunc virginitati suae pro tanta solitudine metuens et pavet et horrescit (5;4) – тоді вона (Псіхея) побоюється за свою незайманість, будучи на самоті, і боїться і тремтить від страху

Sed dirae sortis iam urget taeter effectus (4;33) – але вже наближається жахливий (день) виконання страшного пророцтва.

At tu, simplex alioquin et experta rerum talium, sperasne te sanctissimi nec minus truculenti fontis contingere ? (6;15) – а ти, проста і наївна дівчино, чи не надієшся ти з священного і водночас страшного джерела доторкнутися?

Нижчий ступінь вираження страху представлений лексемою *cunctor* – «*вагатися*», тобто «*недостатньо сміливий*» для чогось:

Ac dum maestri parentes et tanto malo perciti nefarium facinus perficere cunctatur (4;34) – і коли опечалені батьки, прибиті таким горем, вагаються з виконанням ганебного злочину.

Проаналізувавши емотивну лексику в казці, можемо виділити також лексико-семантичну групу зі значенням «неприятель», до якої належать лексеми: «*fastidium*» – «*відраза*», «*exitiabilis*» – «*неприятний*», «*odium*» – «*ненависть*» та «*odit*» – «*ненавидіти*»: *insuave fastidium* (5;28) – гірка *відраза* *appellat renidens exitiabile* (6;16) – (Венера) промовила, *неприятно* усміхаючись *Sic infortunatissimae filiae miserimus pater suspectatis caelestibus odiis* (4;32) – так найнещасніший батько найнещаснішої дочки, вбачаючи *ненависть* богів.. *Festinat differt, audet trepidat, diffidit irascitur et, quod est ultimum, in eodem corpore odit bestiam, diligit maritum.* (5;21) – то поспішає, то зволікає, то відважується, то тремтить від страху, то піддається зневірі, то гнівається і нарешті в цьому самому тілі *ненавидить* звіра і любить чоловіка.

На підставі нашого дослідження можемо констатувати, що негативна емотивна лексика, яка репрезентує в мові концептосферу негативних емоцій і представлена у свідомості базовими емоційними концептами: *гнів, страх, ненависть, сум, горе*. У казці «Амур та Псіхея» знаходимо емотиви-номінативи – одиниці, що називають емоції, та емотиви-дескриптиви, що описують зовнішній вияв емоцій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Анисимова А. В. Особенности функционирования английских эмотивных прилагательных в гендерном аспекте (на материале женских журналов и романов): автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата филол. наук: спец. 10.02.04 – Германские языки / Анисимова А. В.; СПб, г 2010. – 19 с.
2. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Апресян Ю. Д. // Вопросы языкознания. – 1995. – №1. – С. 37-67.
3. Борисов О.О. Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект(на матеріалі сучасної англійської художньої прози): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філол. наук: спец. 10.02.04/ Борисов Олександрович; Донецьк, 2005. – 22 с.
4. Євграфова А. О. Лексико – семантичне поле «почуття» в поезії О. Олеся/ Євграфова А.О. // Вісник СумДУ. Серія «Філологія», – № 2. – 2008. – С. 51– 55
5. Изард К.Э. Психология эмоций / Изард К.Э.; – СПб: Питер, 1999. – 464 с.
6. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Ильин Е.П.; – Питер, 2001. – 749 с.
7. Красавский Н.А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах/ Красавский Н.А. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с.
8. Манзій А.М. Емоційна лексика у сучасній німецькій мові: структура, семантика: Автореф. дис. ...канд. филол. наук: спец. 10.02.04/ Манзій А.М.; Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2008. – 19 с.
9. Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание /под ред. И.А. Стернина. – Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с.
10. Мягкова Е.Ю. Эмоционально-чувственный компонент значения слова: [монография] / Мягкова Е. Ю. – Курск: Изд-во Курск, гос. пед. ун-та, 2000. – 110с.
11. Психология эмоций / Перев. с англ. – СПб.; «Питер», 1999, – 464 с.
12. Сарбаш О.С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокогнітивний та лексикографічний аспекти (на матеріалі англійської, української та новогрецької мов): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17/ Сарбаш О.С.; Донецький національний університет. – Донецьк, 2008. – 231 с.
13. Стрельницкая Е. В. Эмотивность и перевод: особенности языковой передачи эмоций при художественном переводе с английского языка на русский: автореф. дисс. на соиск. уч. степени кандидата филологических наук: спец. 10.02.04 – германские языки; 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание, теория перевода / Стрельницкая Е. В. – М., 2010. – 29 с.
14. Сребрянская Н. А. Эмотивная лингвистика – перспективное направление лингвистических исследований / Сребрянская Н. А.// Вестник ВГУ, Серия: лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2008, № 2. – С. 282-284
15. Филимонова О.Е. Эмоциология текста Анализ репрезентации эмоций в английском тексте. Учебное пособие / Филимонова О.Е.; СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007. – 448 с.
16. Шамаева Ю.Ю. Когнітивна структура концепту «радість» (на матеріалі англійської мови): Автореф.дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Шамаева Ю.Ю.; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 20 с.
17. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка: [монография] / Виктор Иванович Шаховский. – [2-е изд., испр. и доп.] – М.: ЛКИ, 2002. – 206 с.
18. Kovacs Z. Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling. / Kovacs Z.: Cambridge University Press, 2003. – 244 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маріанна Войціцька – асистент кафедри класичної філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: дослідження засобів вираження емотивної лексики в пізньолатинському романі.

ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ ТА ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА

Крістіна ГОЛОВЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються явища вторинної номінації та внутрішньої форми слова, їх специфіка та взаємодія.

Ключові слова: найменування, образ, внутрішня форма слова, вторинна номінація, пряме / метафоричне співвідношення, семантичне звуження / розширення значення, національно-культурна інформація.

The article deals with the phenomena of secondary nomination and inner word form, their peculiarities and interaction.

Key words: denomination, image, inner word form, secondary nomination, direct / metaphoric correspondence, semantic narrowing / expanding of meaning, national cultural information.

Номінативний процес – це фіксація в матеріальній оболонці звука певного змісту. У центрі теорії номінації стоять проблеми вибору мовних засобів для позначення того чи іншого явища або поняття, проблеми співвідношення різних способів номінації, питання суб'єктивного та об'єктивного в мові [7: 32]. Номінація – явище не лише мовної, а й соціальної та культурної природи. “Основними компонентами акту номінації є: суб'єкт, що іменує (номінатор), найменування (номінант), об'єкт, що іменується (номінат), слухач та умови спілкування” [18: 241]. У цій моделі відбиті соціальний чинник (відношення номінатора й адресата), суб'єктивний чинник (відношення номінатора й номіната), відношення адресата до номіната. Центральним компонентом моделі і, відповідно, основною ланкою в процесі номінації дослідники вважають об'єкт номінації, оскільки без потреби номінувати якийсь об'єкт дійсності номінатор не здійснив би й самого номінативного акту. Крім того, у моделі номінації представлений і акт вибору ознаки номіната, йдеться про наявність у знака внутрішньої форми. Як відомо, при номінації суб'єкт часто виділяє в об'єкті одну, найважливішу чи найвиразнішу ознаку, яка й кладеться в основу найменування. Ту ознаку, за якою отримує назву той чи інший предмет, О.О. Потєбня називав “представленням”, або “внутрішньою формою” слова.

У сучасній теорії номінації розроблена докладна типологія, де номінація класифікується за різними аспектами. Найповніша типологія, в якій враховано багато параметрів цього складного явища, належить В. Г. Гаку [18: 230]. Одним з найважливіших критеріїв, за яким будується типологія номінацій, є характер вказівки імені на дійсність. За ним номінацію розмежовують на первинну та вторинну. Первинна номінація, коли знак пов'язаний з таким об'єктом, що не має мовного позначення, є вихідною, прямою, немотивованою. Інакше кажучи, це основна, первинна функція знака. Вторинна номінація є похідною, вона утворена внаслідок зміни семантики готового мовного засобу. Серед типів вторинної номінації прийнято розрізняти пряму та опосередковану, що відрізняються за синтаксичними умовами свого вживання [18: 73–74]. Подібна думка про те, що інформація передається двома шляхами, висловлена американським ученим з нейролінгвістики Р. Ділцом. Ідеться про пряме та метафоричне співвідношення (direct correspondence / metaphorical correspondence). Мозок, зазначає він, можна назвати ‘сплетінням нервових клітин’ або ‘комп'ютером’, оскільки володіє інформацією різних рівнів.

Однак, як зауважує М. Е. Рут, терміни, що позначають базові поняття теорії номінації, в ономаціологічній літературі вживаються неоднозначно. Існує відмінність у розумінні понять “первинна” та “вторинна” номінація. А. Ф. Журавльов розмежовує види номінації таким чином: первинна – це “акт привласнення імені предмету, який ще не має свого мовного позначення і тільки чекає на нього”, а вторинна – це “називання новим іменем предмета, вже названого” [8: 50]. Подібної точки зору дотримується й О. О. Тараненко, який указує, що вторинна номінація – це “надання об'єкту ще однієї назви: з іншою мотивованістю чи із певною спеціальною метою, або як трансформація попередньої назви об'єкта” [14: 386]. Інший підхід до явища вторинної номінації представлений у роботах А. А. Уфимцевої, Е. С. Азнаурової, В. М. Телії, які вважають, що при її визначенні точкою відліку має бути не об'єкт позамовної дійсності, а сама мовна одиниця, характер її номінативної ролі (первинний

– немотивований чи вторинний – мотивований, похідний). На думку О. А. Габінської, суперечність цих підходів може бути знята, якщо взяти до уваги, що первинна та вторинна номінації різняться за своєю функціональною суттю: перша належить до “явищ ономазіологічного порядку, тоді як друга є явищем лексичного плану”, оскільки демонструє лексичне багатство і семантичну гнучкість лексичних одиниць [4: 11]. Особливий інтерес викликають випадки, коли в одній мові слово на позначення певної реалії є первинною номінацією, а його відповідник в іншій мові – вторинною. Наприклад, в українській мові слово *цегла* має лише значення ‘будівельне штучне каміння’, англійське *brick* (цегла), окрім прямого, має переносне метафоричне значення ‘добрий хлопець’. Незважаючи на зазначені відмінності, між двома типами номінації – створенням нової номінативної одиниці та використанням в актах комунікації вже готових – існує суттєва єдність, оскільки перший процес є необхідною умовою іншого: без утворення та закріплення у мові нових номінативних одиниць, що фіксують новий понятійний зміст, неможливо категоризувати та ідентифікувати те, що знов і знов з’являється у чуттєвому досвіді носіїв мови.

Створення та вживання нової номінативної одиниці пов’язане з наповненням її конкретним денотативним змістом. У вторинній номінації денотативну частину оточує конотативна. На думку Ю.М. Скребнева, конотація мовної одиниці, будучи частиною її значення (її плану змісту, її десигната), у той самий час є чимось зовнішнім, чужорідним власне лексичному значенню, дещо додаткове і стороннє – своєрідний ярлик, прикріплений до речі, фірмова етикетка, що вказує на місце і час виготовлення товару і його вартість [12: 21]. За висловом американського філософа Д. Фіске, денотація – це те, що фотографують, конотація – це те, як фотографують, при цьому на знімку денотація перебуває на передньому плані за рахунок конотації. Традиційно конотативне значення / в англ. – ‘connotation’ (від лат. *connoto* – “додаю значення”) розглядається як сукупність емоційного, оцінного, експресивного та стилістичного компонентів. При цьому під емоційним компонентом розуміється “вираження словом емоції або почуття”; оцінний компонент розглядається як “схвальна чи несхвальна оцінка, що міститься в значенні слова”; експресивний компонент – як “вираження словом посилення ознак, що входять у денотативний компонент значення”; стилістичним компонентом значення є його функціональний компонент [13: 94].

В.А. Булдаков також поділяє точку зору на конотацію як на сукупність стилістичного, експресивного, емоційного та оцінного компонентів, при цьому конотація розуміється як “система взаємодоповнюючих та взаємообумовлених складових, розташованих у певній ієрархії” [3: 8]. У якості домінанти у цій ієрархії автор виділяє стилістичний компонент і вважає, що всі інші компоненти залежать саме від нього. В. К. Харченко, розкриваючи структуру конотації, відносить до неї оцінку, образність, експресію та емоційність, вважаючи при цьому, що “оцінка є функціональною категорією, образність – відображальною, експресія – стилістичною, а емоційність – психолінгвістичною” [16]. Знавець лексичної семантики Ю.Д. Апресян пропонує розуміти під конотацією поняття, котре втілює прийняту в певному мовному колективі оцінку предмета або факту дійсності [1: 159]. При цьому конотація та оцінний компонент не ототожнюються.

З.Є. Фоміна, аналізуючи слова з емоційним та оцінним компонентами значення, наголошує на тому, що емоція та експресія в значенні перебувають у відношенні додатковості одна до одної [15: 6]. Цю ж позицію відстоює Ю.М. Осипов. Мовознавець вважає, що ці два параметри знаходяться у відношенні додаткової дистрибуції і співвідносяться один з одним як “величина” і “функція”. Іншого погляду дотримується В. І. Шаховський, який у якості конотативного компонента значення виділяє емотивність, а експресію та оцінку розглядає як компоненти денотації. При цьому не виключається зв’язок емотивності з оцінкою та експресією. Автор трактує емотивність як тактичну, прагматико-психолого-мовленнєву та комунікативно-семантичну категорію [17: 42]. О. В. Загоровська взагалі виносить образність за межі конотації. Вона розглядає лексичне значення як сукупність денотативного, конотативного й образного компонентів, обмежуючи конотативний компонент значення емоційним, оцінним та стилістичним мікрокомпонентами.

Порівнюючи трактування конотації різними науковцями, спостерігаємо як схожість у поглядах, так і певні відмінності. Зокрема, для Ю. Д. Апресяна та В. І. Говердовського

конотація – у першу чергу – колективне явище. Перший вважає конотацію слова більш-менш сталою сутністю, що має узуальний характер, про що свідчить його зауваження про те, що конотації повинні записуватися в особливій прагматичній чи конотативній зоні відповідної словникової статті і слугувати опорою під час тлумачення таких переносних значень слова, які не мають спільних семантичних ознак з основним словом [2: 68]. В. І. Goverдовський також наголошує на необхідності трактування конотації як явища колективного, яке має загальний для всіх носіїв мови характер [5]. Іншу точку зору має Н. Г. Комлев, який розуміє конотацію як суто індивідуальне явище. Він говорить про залежність обсягу конотації слова-знака від різних людей і на різних етапах розвитку суспільства. Навіть слова однієї людини, вжиті у різний час, можуть мати різну конотацію [9: 121]. Зрозуміло, що для збагачення мовних уявлень важливий і позамовний досвід. Людина знаходить значно багатші уявлення у словах, об'єкти позначення яких вона сама бачила, відчувала, переживала.

Без сумніву, конотації віддзеркалюють пов'язані зі словом культурні уявлення та традиції, переважну в певному суспільстві практику використання відповідної речі і багато інших позамовних факторів. Іншими словами, конотації є своєрідним кодом, доступним для певної культури. Наприклад, українському слову *'билина'* притаманна конотація бідності, самотності, в англійському *'blade of grass'* подібне значення відсутнє. Англійське *'pumpkin'* асоціюється із кмітливою дитиною, тоді як українському слову *'гарбуз'* така асоціація не притаманна. Подібні значення, незважаючи на те, що вони не входять до семантики слів, представляють для них первісний інтерес, тому що в багатьох випадках саме на їхній основі слова регулярно метафоризуються, застосовуються в порівняннях, беруть участь у словотворенні. В цьому аспекті важливим уявляється питання про спосіб представлення різних ознак (форма, колір, структура, розташування в просторі, місцезнаходження, часові ознаки, призначення чи функція, устрій, характер застосування) у внутрішній формі вторинної номінації. Новий предмет чи явище кваліфікується за однією з його ознак, внаслідок чого найменування нерідко є закріпленим у конкретній мові результатом суб'єктивного підходу до позначуваних понять чи явищ дійсності. У результаті цього внутрішня форма навіть у складі слів, що виражають тотожні поняття, виявляє різні сторони, різні ознаки предмета чи явища, що іменується.

Внутрішня форма не є суто лінгвістичним явищем, хоча іноді й визначається як складова лексичного значення слова. Та якщо лексичне значення слова інформує про те, що являє собою дана номінована знаком реалія, внутрішня форма дає інформацію про те, яким чином дана реалія була осмислена і номінована саме цим мовним знаком. Отже внутрішня форма є поєднуючим елементом між формою та змістом мовної одиниці, пов'язує довербальну та вербальну стадії номінації. Утворення образу-уявлення не є довільними, воно детерміноване індивідуальними, етнічно-культурними та лінгвальними особливостями мовця, серед яких особливості етнічної ментальності, психіки, культура, міфологія, архетипи підсвідомого, особливості конкретної комунікативної ситуації, інтенції мовця і т.ін. Як пише знавець наукового пізнання й логіки К. К. Жоль, людина завжди намагається абстрактне інтерпретувати в термінах чуттєвого досвіду, співвідносячи трансцендентне зі своїм життєвим досвідом завдяки аналогії, супроводжуючи її використанням “принципу фіктивності” [6: 127].

У концепції внутрішньої форми О. О. Потебні, який вперше визначив внутрішню форму як результат творчості національної свідомості, існує трактування внутрішньої форми як певного вторинного розумового образу, що є основою творення нової номінативної одиниці, формування якого безпосередньо залежить від раніше набутого пізнавального досвіду [11: 135]. Зіставний аналіз внутрішньої форми слів у різних мовах дає змогу побачити “сліди мовної творчості народів, порівняти специфіку цієї творчості у своєму та чужому, збагативши таким чином власну мовну свідомість” [10: 242]. На відміну від первинної номінації, у вторинній мовний знак використовується вдруге, тому частина первинного лексичного значення переноситься у вторинне. Тому трикутник Г. Фреге при вторинній номінації доповнюється ще одним елементом – частиною сигніфікативного значення переосмислюваного слова, яка мотивує вторинну номінацію і постає як її внутрішня форма. Дослідження внутрішньої форми слова дає змогу викрити когнітивні механізми номінації,

тим більше, контрастивне дослідження внутрішньої форми одиниць різних мов. Пор. укр. *глина* (гірська порода) – *англ. clay* (гірська порода, мул, людське тіло, прах), *англ. pear* (фрукт) – укр. *груша* (фрукт, садове дерево, предмет, що має форму плоду цього дерева), *англ. forehead* (частина обличчя) – укр. *чоло* (частина обличчя, передня частина, найкраща частина). У процесі еволюції слова піддаються певним семантичним перетворенням, набуваючи інших лексичних і граматичних характеристик. У результаті можна спостерігати семантичне звуження чи розширення значення загальноживаного слова. Внаслідок цього, внутрішня форма слова здатна змінювати характер, одна й та ж “структура” може співвідноситись з різним предметно-понятійним змістом.

Таким чином, встановлюючи кореляцію між екстралінгвальним знанням та власне мовним знаком, номінація пов’язує світ дійсності, відображений у свідомості мовця, зі світом мови. “Сліди” цієї кореляції містить внутрішня форма номінації. Важливим і перспективним з огляду на це є дослідження вторинної номінації як засобу концептуалізації дійсності. Будучи другою назвою вже позначеного об’єкта, вторинний номен має на меті не просто назвати фрагмент дійсності, а передусім сформулювати уявлення про нього, концептуалізувати його в людській свідомості. Вторинні номінації – конотативно забарвлені. Конотація – активний учасник експресивно-емоційно-оцінної номінації. Її природа суперечлива. Наявність багатьох точок зору на конотацію та її структуру пов’язана, насамперед, зі складністю розмежування емоційного, експресивного та оцінного компонентів. З одного боку, оцінка людиною предмета чи явища пов’язана з емоційними переживаннями, з іншого боку, спостерігається тісний зв’язок емоційності з оцінкою. Безсумнівний лише той факт, що конотації номінативних одиниць характерні для всіх мов, з іншого – вони можуть помітно відрізнятись. Конотативно-забарвлені вторинні номінації особливо цінні для етнолінгвістичного аналізу, що дозволяє провести паралелі між особливостями внутрішньої форми та характером і змістом національно-культурної інформації, відбитої у номінантах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Коннотации как часть прагматики слова / Ю. Д. Апресян // Избранные труды. – М., 1995. – Т. 2. – С. 135–155.
2. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю. Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 368 с.
3. Булдаков В. А. Стилистически сниженная фразеология и методы её идентификации (на материале современного немецкого языка): автореф. дис. на соиск. науч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 / В. А. Булдаков. – Калинин, 1982. – 20 с.
4. Габинская О. А. Причины современного русского словотворчества: автореф. дис. ... док. филолог. наук: спец. 10.02.01 “Русский язык” / О. А. Габинская; Ленинградский госуд. педаг. институт им. А. И. Герцена. – Л., 1985. – 32 с.
5. Говердовский В. И. История понятия и коннотации / В. И. Говердовский // Науч. докл. высш. шк. филол. науки. – 1979. – № 2. – С. 83–86.
6. Жоль К. К. Мысль. Слово. Метафора. Проблемы семантики в философском освещении / К. К. Жоль. К.: Наук. думка, 1984. – 304 с.
7. Жуйкова М. В. Генеза образной предикации в этнолінгвістичному аспекті: дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01; 10.02.02 / М. В. Жуйкова. – К., 2009. – 394 с.
8. Журавлёв А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации в современном русском языке / А. Ф. Журавлёв // Способы номинации в современном русском языке. – М.: Наука, 1982. – С. 45–109.
9. Комлев Н. Г. Компоненты *содержательной структуры слова* / Н. Г. Комлев. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1969. – 192 с.
10. Манакин В. Н. Сопоставительная лексикология / В. Н. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
11. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика. – М., 1976. – 192 с.
12. *Скребнев Ю. М. Очерк теории стилистики* / Ю. М. Скребнев. – Горький, 1975. – 175 с.
13. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж, 1979. – 157 с.
14. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. – К.: Видавництво “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с.
15. Фомина З. Е. Категориальные и семантические типы эмоционально-оценочной лексики в лексической системе языка (на материале русского и немецкого языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / З. Е. Фомина. – Саратов, 1987. – 19 с.
16. Харченко В. К. Характеристика производных оценочных значений имён существительных в русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / В. К. Харченко. – Л., 1973. – 18 с.
17. Шаховский В. И. Эмотивность и лексикография / В. И. Шаховский // Филол. науки. – 1986. – № 6. – С. 42–47.
18. Языковая номинация: Виды наименований / Ответ. ред. Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 358 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Крістіна Головенко – викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: вторинна номінація, внутрішня форма слова.

ГІПЕРОНІМІЧНІ НАЗВИ ЕМОЦІЙНИХ ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Наталія ГРИГОРЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядається семантичне поле гіперонімічних назв емоцій в українській та англійській мовах: проводиться зіставний аналіз кількісно-якісної специфіки загальних імен емоційних переживань, а також визначаються особливості гіперонімів саме лексики емоцій.

Ключові слова: родові назви емоційних явищ, структура значення, категоріальна емосема, когнітивна метафоризація.

The paper deals with the semantic field of the hypernyms of the emotional sphere in Ukrainian and English: the results of the contrastive linguistic investigation of their qualitative and quantitative peculiarities in both languages are being represented.

Key words: superordinates of the emotional sphere, the structure of meaning, emoseme, cognitive metaphor.

Не зважаючи на досить високий рівень вивченості особливостей концептуалізації та вербалізації явищ різних сфер людської діяльності та світу взагалі у різних мовах, дослідження мовного образу емоційної сфери людини вітчизняним мовознавством лише набирають оберти. У семантиці цих абстрактних понять, які, на відміну від світу природи і світу речей, є суто людським продуктом і функціонують саме заради людського розвитку і спілкування, багато питань залишаються без відповідей.

Мета нашої статті – продемонструвати результати зіставного дослідження структурно-семантичних особливостей українських та англійських загальних назв емоційних явищ як способу об'єктивації цього фрагменту дійсності у мові та мовної версії розуміння людиною тих чи інших елементів цієї дійсності.

Оскільки увагою українських мовознавців користуються переважно окремі сектори семантичного простору назв емоцій (М.П.Фабіан, І.А.Аскерова, М.В.Гамзюк, О.С.Сарбаш) або певні емоційні концепти (Ю.Ю.Шамаєва, О.О.Борисов), вважається за необхідне розглянути основну – центральну – частину мовної картини світу емоцій, що дівіше робити у зіставному плані. Цей факт і зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Отже, **об'єктом** дослідження є гіпероніми емоційної сфери, тобто родові назви емоційних явищ, в українській та англійській мовах, а **предметом** – специфіка семантики досліджуваних імен та особливості їхнього вживання. Структурація семантичного простору обраних іменників, виявлення кількісно-якісних параметрів їхніх особливостей відбувалися за допомогою загальноприйнятих методів лінгвістичного аналізу – компонентного та опозиційного.

Досліджений нами семантичний простір назв емоційних явищ (тобто іменників із категоріальною емосемою (емотивним смислом) у структурі значення) складається із мікрополів, структурованих за телескопічним принципом; родові назви репрезентують ядро цього континууму (3,7 % в українському, 5,3 % – в англійському).

В українській мові ми говоримо про *чуття*², *відчуття*⁴, *почуття*^{3,4}, *емоцію*, *переживання*², *враження*^{1/1}, *відгук*^{3 перен.}, *порух*^{2/1 перен.}, *пристрасть*¹, *настрій*^{1,4} / *успосіблення*^{діал.} / *гумор*³, *стихію*^{2/1}, *пожежу*^{1 перен.}, *бурю*^{2 перен.}, *наплив*^{3 перен.}, *надрич*^{2/1 перен.}, *присмак*^{2/1 перен.}, *накип*^{2 перен.}, *намул*^{3 перен.}, *покоробленість*^{2 перен., розм.}.

Структура значень зазначених одиниць відображає семантичний сплав смислів фізіологічного, емоційного та інтелектуального рівнів людської діяльності, демонструючи природу емоційних явищ: з одного боку, вони є результатом сприйняття оточуючого світу органами чуття, а з іншого – «рухом душі» та підсвідомим формуванням свого ставлення до різних його елементів (тому і спостерігається відповідне пірамідальне роздроблення значень на рівні семем або відтінків значення). Отже, інтегральними семантичними ознаками простору є: «душевний + стан» як ефект від «відображення + мозком людини + об'єктів дійсності», який «впливає + на психічну діяльність» і може супроводжуватися «виявом + хвилювання». Відтінком значення (*чуття*^{2/1}, *почуття*^{4/1}) або окремим ЛСВ (*відчуття*³) є «інтуїтивне розуміння, передчуття ч.-н.». Одиниця *емоція*, що в результаті запозичення стала синонімом *почуття*⁴, привнесла у загальноновживану мову більш наукове розуміння явища («суб'єктивне відображення ставлення людини до дійсності у формі переживань»), хоча й не

вплинула суттєво на семантику мікрополя, але виступила формою протиставлення «тіла» – «розуму» – «емоціям». Наприклад, *Тут, може, говорить більш почуття, ніж розум* (Л.Українка) [4(VII: 477)]. *Не піддавайся емоціям!*

Диференціюють членів синонімічного ряду семи: «у даний момент» (емоція, переживання², наплив³перен.), «тривалий (стан)» (настрій^{1,4}), «оцінка ч.-н.» (почуття⁴, емоція^{1/}), «сильне + нестримне у вияві (почуття)» (пристрасть¹, пожежа^{1/}перен., стихія^{2/}), «глибоке (хвилювання)» (буря²перен.), «хворобливість (переживання) + вияв» (надрич^{2/}перен.), «сильне + неприємне (враження)» (покоробленість²перен.,розм.), «неприємне відчуття + після ч.-н.» (присмак^{2/}перен., гіпоніми *накип*²перен., *намул*³перен.). Особливістю метафоричних номінативних форм є умова їхнього вживання з означенням у душі / на серці / душевний (напр., *пожежа у душі, накип на серці, душевний порух*). Основне значення одиниці *враження*¹ («відбиток, слід») робить її компонентою семантики родових назв емоційних явищ, що ускладнює процес структурування простору, «перекручуючи» причинно-наслідкові відношення, наприклад: *Мислі його, придавлені вагою усіх нинішніх вражень, рвалися і путалися* (І.Франко) [4(I: 757)].

До периферії досліджуваного простору ми віднесли й одиниці, що метафорично деталізують характер прояву переживання, позначаючи стан охопленості ним – *порив*^{4/}, *палання*⁵перен., *розпал*³, *спалах*²перен., *вибух*²перен., *промінь*²перен., *шквал*^{2/}перен., *буря*³перен., *хвиля*²перен., *хмара*⁴перен., *кипіння*³перен., *спазм*^{1/}перен., *біль*^{1/} (*цем*², *мука*) – тобто вони здатні виступати синонімами *почуття* у певному контексті, реалізуючи останню частину його значення – «вияв переживання» (від *спалаху люті* = від (нестримного) *почуття люті* тощо).

Семми цієї підгрупи набувають значення «вияву почуття» лише у поєднанні із конкретною назвою емоції і відрізняються саме семми характеру емоційного прояву: «бурхливий + раптовий» (*порив*^{4/}), «сильний + швидко охоплюючий» (*палання*⁵перен.), «сильний + раптовий + короткочасний» (*спалах*²перен., *вибух*²перен.), «швидкий + несподіваний» (*промінь*²перен.), «дуже сильний + бурхливий» (*шквал*^{2/}перен., *буря*³перен.), «нестримний» (*хвиля*²перен.), «сильний + раптовий + напад» (*спазм*^{1/}перен.), «нестерпний» (*біль*^{1/}). Деякі семми мають семантичний зв'язок із назвами емоцій певних модальностей, тобто характеризуються вибірковою сполучуваністю: наприклад, *спалах гніву* / *роздратування* (сема інтенсивності «пов'язуюча»), *промінь радості* / *надії* (сема позитивності), *біль розкаяння* / *розчарування* (сема негативності).

Через нематеріальність емоційних явищ, розмаїття підходів до їхнього наукового тлумачення, мовна фіксація цих елементів дійсності носить розпливчастий характер і вражає кількістю асоціативних назв. Словникова стаття *feeling* [5(IV: 136)] пропонує різні психологічні погляди на феномен для розуміння конфліктних моментів у визначеннях одиниці. По-перше, відсутня однаковість у розгляді емоційних явищ як будь-яких станів свідомості / states of consciousness або лише тих, що мають у своєму складі елемент приємного чи неприємного / pleasure or pain. По-друге, різниться сам спосіб протиставлення різних модифікацій ментальних станів: одні вчені опозиціонують відчуттєво-зовнішні та психічно-внутрішні переживання (sensations and sentiments), інші – розрізняють відчуття, бажання, емоції та думки як варіації почуттів (sensations, desires, emotions and thoughts). Превалюючою думкою психологів, якою керуємося і ми у нашому дослідженні, є об'єднання під заголовком *почуття* / *feeling* усіх фізично-емоційних станів, що містять аспект приємного чи неприємного / agreeable or disagreeable.

Отже, в англійській мові, як і в українській, спостерігаємо розшарування смислів досліджуваних лексем за рівнями людської діяльності (фізичні відчуття, емоційні явища, емоційно-інтелектуальні комплекси, складні психічні явища), що реалізується у виділенні відповідних ЛСВ. Обрані семми – *sense*¹⁶, *sensation*³, *sentiment*⁷, *affection*³, *affect*¹, *feeling*^{4,6,7}, *emotion*⁴fig., *spirit*^{7,17}, *passion*⁶, *heart-beat*^{1/}fig., *heart-quake*^{1/}fig., а також назви тривалих емоційних станів (кореляти укр. *настрій*) – *mood*³, *humour*⁵, *spirit*⁸, *temper*³ – стосуються саме емоційної сфери. Вони розпадаються на декілька підгруп у залежності від ступеня узагальнення ними психічних явищ, тобто визначаються декількома способами: одиниці *affect*¹, *affection*², *feeling*⁴ стосуються будь-якого ментального стану, не тільки емоційного – *a mental state brought about by any influence* [5(I: 153)] / *the condition of being (emotionally) affected* [5(IV:

135)]; семема *feeling*⁶, *sense*¹⁶, *sensation*³, *spirit*⁷ позначають *emotional (pleasurable or painful) consciousness / emotional appreciation of smth.* [5(IV: 135)] 'емоційне (приємне або болюче) усвідомлення ч.-н. / емоційну оцінку ч.-н.', причому семема «smth./щ.-н.» розшифровується як *one's own condition or some external fact* 'свій власний стан або якийсь зовнішній факт'; ознака *emotional disturbance* 'емоційне збудження' акцентується назвами *emotion*⁴_{fig.}, *passion*⁶, *heart-beat*¹¹_{fig.}, *heart-quake*¹¹_{fig.}, друга і четверта з яких вирізняються семою інтенсивності – «vehement, overpowering / шалене, непереборне»; одиниці *feeling*⁷, *sentiment*⁷ мають відношення і до інтелектуальної сфери, позначаючи емоційне ставлення, думку – *emotional attitude or opinion (those feelings which imply intellectual element* [5(IX: 470)]); інтелектуальними станами є й позначення інтуїтивного розуміння – *feeling*¹⁰, *sense*⁵ [6]; окремо стоїть семема *spirit*¹⁷, яка, вживаючись у множині, називає емоційний стан *with regard to exaltation or dejection* 'стосовно піднесення чи пригнічення' (*in high / low spirits*); назви настрою *mood*⁵, *humour*⁵, *spirit*⁸, *temper*³ мають семантичну структуру «frame of mind / state of feelings + at a particular time // психічний стан / емоційний стан + у певний час».

Крім того, як і в українській мові, маємо широкий ряд англійських метафоричних назв вияву емоційних явищ, що деталізують характер набуття чи прояву стану, його часові параметри тощо: *outbreak*, *outburst*, *explosion*⁴, *ebullition*^{4b}_{fig.} 'вибух', *radiance*¹¹_{fig.}, *glow*³ 'ссяння', *ray*² 'промінь', *stir*⁵_{fig.} 'відгук, порух', *fit*^{4a}, *gush*³, *flaw*²_{fig.,obs.}, *spasm*² 'порив', *flush*³, *rush*³ 'прилив', *surge*¹ 'хвиля', *thrill*¹ 'трепет', *flare-up*²_{fig.,inform.} 'спалах', *cloud*¹⁰_{fig.} 'хмара', *afterglow*⁴_{fig.} 'приємний присмак', а також *pain*² 'біль' із гіпонімами *pang*²_{fig.}, *pinch*³, *prick*¹⁹_{fig.}, *pinprick*², *tingle*¹¹_{fig.}, *throes*, *sting*³, *twinge*², *stab*³, *smart*, *gnawing*³_{fig.} та ін. (еквівалентний переклад можливий завдяки вживанню відповідних прикметників (*гострий / тупий, пекучий / стискаючий біль* тощо). Наприклад, *These ebullitions of her jealousy...* [5(III: 27)] 'Ці вибухи її ревності...' / 'And you come, brother', said Mr. Wegg in a hospitable glow [5(IV: 234)] 'І ти приходи, брате,' – сказав містер Вег у пориві гостинності / випромінюючи гостинність'.

В обох мовах існують назви станів охопленості почуттями надзвичайної інтенсивності / states of having or showing intensity of feeling – *гарячка*²_{перен.,розм.}, *жар*³_{//перен.}, *пал*³_{перен.}, *розпал*³ / *fire*¹³_{fig.}, *burning*²_{fig.}, *hotness*⁶_{transf.}, *heat*¹¹ та ін., які акцентують таку складову емоційного явища, як збудження, хвилювання. Тобто, хоча вони і мають гіперонімічну природу, все ж належать наступним щаблям семантичного простору назв емоційних явищ – мікрополлям піднесення та неспокою.

Специфікою гіперонімів емоційної сфери є здатність багатьох із них вживатися разом із гіпонімами (назвами окремих емоцій), а деяких – один з одним, чого не скажеш про родові назви інших сфер: *почуття поваги, відчуття безнадії, вибух / хвиля почуттів, пристрасті кохання*, але не **дерева тополі*, **подія аварія*, **хвороба ангіна* тощо. Поясненням цьому явищу є, з одного боку, якісна природа емоцій, а з іншого – дифузність значення імен емоційних явищ – поєднання категоріальних сем «відчуття», «перебування у стані / набуття (емоційного) стану» (інколи й «(емоційне) ставлення») та «вияв переживання» [1: 172], що дозволяє актуалізувати той чи інший смисл при поєднанні одиниць: *порив вдячності* (підкреслення ознаки «вияв» у назві конкретної емоції), *бура емоцій* (ознаки «вияв» та «характер вияву»), *почуття страху* (ознаки «стан / охопленість емоцією»), *in that melancholic cloud* [5(II: 526)] 'у тій пелені меланхолії' (ознаки «охопленість почуттям») тощо.

Метафоричні назви емоцій – іменники на позначення конкретних речей за своїм номінативним значенням – є, за словами Д.М.Шмельова, результатом семантичного процесу «лексичної кристалізації»: вживаючись у генитивних конструкціях (*морок смутку, отрута злости* та ін.), стрижневе слово увібрало у себе значення означуваного й отримало можливість називати емоційне переживання, збагачуючи номінативний ряд *почуття* [3: 6] (*морок*²_{перен.}, *отрута*³_{перен.}, *камін*⁵_{перен.}, *fume* 'дим, пара / гнів' та ін.). Одиниці подібного характеру належать периферії досліджуваних семантичних мікрополів як в українській, так і в англійській мові, і складають 16,8 % та 17,1 % семантичного простору назв емоційних явищ відповідно.

Асоціативний характер багатьох назв емоцій пояснюється природною властивістю людського мислення проектувати відоме на невідоме на основі їхньої схожості чи суміжності

(когнітивна метафоризація). Тобто людина використовує для позначення нових понять паралелі із тими, що вже закріплені у даній мові у формі значень [2: 67]. Детальне дослідження метафори у сфері емоційних явищ – розповсюджений аспект лінгвістичних розвідок у сучасному мовознавстві (Ю.Д.Апресян, А.Залізник, І.А.Аскерова, П.О.Селігей та ін.). Зараз лише зауважимо, що в обох досліджуваних мовах джерелом когнітивної метафоризації емоційної сфери є сфера стихій (форми речовини, пов'язані із ними природні явища – фізичні та кліматичні процеси, катаклізми) та поле фізіології (сенсорні відчуття, фізіологічні стани). Аналіз випадків метафоричної номінації емоцій та речовинних конотацій у структурі значень емотивів-номінативів доводить перевагу прообразів стихій у досліджуваному феномені (семантичні ознаки «глибина / depth», «межі / bounds», «властивість фізичних / світлових / теплових / електромагнітних хвиль (проникати, зігрівати, взаємодіяти тощо) / qualities of physical / light / heat / electromagnetic waves» тощо), причому характерним є певний «розподіл» архетипів між різновидами емоційних переживань (наприклад, «вогонь» → інтенсивні емоції (*A lady spoke with some heat... [5(V: 169)]* 'Пані говорила з **гарячковістю...**'), «земля, камінь» та «темрява» → стани суму, пригнічення (*Sadness fell on her soul... [5(IX: 26)]* 'Сум придавив її душу / букв. «впав на неї»'), «повітря» та «світло» → емоції піднесення (*окриленість, посвітління, elation*), «різні стани води» → різні емоційні модальності (*захлинутися ненавистю, гнів випарувався, закипили пристрасті, щастя розтануло як не було*). У випадках дієслівної метафоризації спектр «семантичних джерел» охоплює усі рівні семантичного простору мови, оскільки субстантивізація емоційних процесів дає безмежну можливість персоніфікувати позначувані явища: почуття можуть народитися, розквітнути, охолонути, наповнювати, душити, засліплювати, вбивати тощо.

Таким чином, особливості семантичного простору гіперонімів емоційної сфери української та англійської мов однаково зумовлені феноменологією явища, що вербалізується – його багаторівневою організацією (багатокомпонентністю), нематеріальною природою та відсутністю єдиного наукового бачення. Ядро зіставлюваних мікрополів складають релевантні за значенням одиниці, з відмінністю у тому, що «розшарування» смислів у просторі української мови відбувається на рівні відтінків значень та семем, а в англійському – на міжсемемному рівні. Іменник *почуття / feeling* є найзагальнішим членом простору емоційних явищ – він нейтральний до усіх інших семантичних ознак, що лежать в основі регулярних протиставлень інших членів простору, і може бути ідентифікатором усіх елементів досліджуваних мікрополів, конкретизуючи своє власне значення при наявності відповідних актантів (на позначення інтенсивності, причини, характеру тощо).

Специфікою англійської мови є семема *emotion*⁴_{fig.}, яка позначає будь-який стан схвильованості як незлічуваний іменник – *any excited mental state; any agitation or disturbance of mind [5(III: 124)]*, або будь-яку емоцію, почуття – *feeling* – як злічуваний іменник. До того ж, англ. *impression* («effect, vague knowledge / вплив (на розум, почуття), неясне знання») не входить до числа родових назв емоцій, як укр. *враження*⁴, хоча й еквівалентне основному значенню української семми. Синоніми *настрою* в англійській мові чисельніші. Почуття незначної інтенсивності як слід іншого переживання вербалізується українцями переважно негативно (*присмак, накуп, намул, покоробленість*), в англійській мовній картині світу емоцій зустрічаємо позитивну конотацію (*afterglow*).

Особливості метафоризації досліджуваного семантичного поля обох мов схожі як за способом вибору форми, так і за змістом, що доводить відносну універсальність когнітивних механізмів людської свідомості. В обох мовах наявна тенденція деталізувати характер тієї чи іншої конкретної емоції за допомогою метафоричних «замінників» родових назв: робиться логічний акцент на певному семантичному компоненті назви емоції шляхом дублювання його «деталізатором» (напр., укр. *хвиля ревности* → актуалізація сем «раптова поява + захлинаюча», англ. *ray of love* → семи «пронизливий / тимчасовий прояв + теплий»). Але англійські номінативні форми вражають чисельністю (наприклад, 19 англійських назв болю проти 4 українських), демонструючи схильність англійської мовної свідомості деталізувати процес предметної номінації явищ оточуючої дійсності та внутрішнього світу людини зокрема.

Подальшим напрямком дослідження може бути зіставний аналіз фразеологічного способу вербалізації семантичного простору назв емоцій в українській та англійській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. – М.: Высш. школа, 1981. – 184 с.
2. Телия В.Н. О специфике отображения мира психики и знания в языке // Сущность, развитие и функции языка. – М., 1987. – С. 67-75.
3. Шахова Л.И. Структурно-функциональная характеристика лексико-семантической группы существительных «чувства, переживания» в русском языке: Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.01 / КГУ им. Т.Шевченко. – К., 1980. – 24 с.
4. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
5. The Oxford English Dictionary / Ch. Ed. James A.N. Murray. – Oxford University Press, 1970. – Vol. 1-12.
6. Collins English Dictionary. 8th Edition published in 2006. – HarperCollins Publishers 2006. – 120,000 entries. // 2006 ABBYY Lingvo 12

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Григоренко – асистент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: зіставна лексикологія, структура семантичного простору мови, номінативно-емотивна лексика.

МІКРОПОЛЕ «МОВНА ПОЛІТИКА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ МОВАХ: СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ

Юлія ДЗЯБКО (Львів, Україна)

У статті на матеріалі соціолінгвістичної термінології розглянуто реалізацію синонімічних відношень одиниць мікрополя «мовна політика» в українській та японській мовах, виявлено спільні та відмінні ознаки абсолютних та ідеографічних синонімів.

Ключові слова: соціолінгвістика, термінологія, терміносистема, семантика, синонімічні відношення, абсолютний синонім, ідеографічний синонім.

The article deals with synonymy of sociolinguistic terminology on the basis of the units of the microfield «language policy» in the Ukrainian and Japanese languages. The common and specific features of absolute and relative synonyms in both languages are defined.

Key words: sociolinguistics, terminology, terminological system, semantics, synonymy, absolute synonym, relative synonym.

Явище синонімії на матеріалі спеціальної та неспеціальної лексики вивчали представники різних лінгвістичних традицій (Б. Головін, Дж. Лайонз, М. Кочерган, І. Кочан, Г. Мацюк, М. Мерфі, Л. Новіков, Т. Панько, Д. Шмельов, Т. Ямагучі, С. Ямада та інші), однак синонімічні відношення української та японської соціолінгвістичної терміносистем ще не були об'єктом лінгвістичного опису.

Завдання статті – описати особливості реалізації синонімічних відношень та їх основні типи у соціолінгвістичній терміносистемі. Матеріалом для дослідження послужили терміни мікрополя «мовна політика» в обох мовах, відібрані з лінгвістичних словників, наукових та навчальних праць української та японської соціолінгвістичних традицій.

1. Реалізація синонімічних відношень у соціолінгвістичній терміносистемі. У статті дотримуємось думки, що синонімами стають одиниці, які виражають тотожні або близькі значення, тобто містять спільну інтегральну і хоча б одну диференційну сему [8: 503].

Свого часу Дж. Лайонз стверджував, що виокремлення синонімів у складі структурної організації лексики не є правомірним, оскільки синоніми – не релевантний засіб для розрізнення мовних одиниць в умовах асиметричної гіпонімії [15: 291]. М. Кочерган, М. Мерфі, Т. Ямагучі, С. Ямада зазначають, що синонімічні відношення слів, які ґрунтуються на повному чи частковому збігові значення, потрібно вважати основним видом лексичних опозицій. Звідси синонімами є ті одиниці, що перебувають у семантичній тотожності, іншими словами, терміни-дублети, які реалізують одні і ті ж значення, мають однакову лексичну сполучуваність, є взаємозамінні (повні, або абсолютні, синоніми), а також ті лексеми, що вступають в еквіполентні опозиції, тобто характеризуються неповною схожістю семантичних компонентів (відносні, або ідеографічні, синоніми) [5: 267; 16: 134; 17:138; 24: 22].

Нааявність в лексиці японської мови лексичних одиниць трьох різних кодів (ваго – власне японської лексики, канго – лексики китайського походження і гайрайго – європейського походження) та аглютинативний характер японської мови, зокрема її особливий синтаксис, а також подрібненість самих понять зумовлюють широку синонімію. Як наслідок, кожному англійському чи французькому слову відповідає три-чотири японських [10: 170].

Відомо, що в термінології поява синонімії зумовлена лінгвістичними й екстралінгвістичними факторами. На думку В.П. Даниленко, кожна наукова галузь реалізує синонімічні відношення у зв'язку зі специфікою формування та структурою її категорійно-поняттєвого апарату, особливо на початковому етапі становлення термінології [3: 53]. Подібної думки дотримується й А.В. Суперанська, яка вважає, що синонімія в терміносистемах є результатом недостатнього вивчення наукових явищ, які за певних причин називаються різними словами [13: 49]. Л.О. Симоненко стверджує, що синонімія притаманна будь-якому етапові розвитку терміносистеми, породжуючи потребу вибору із синонімічного ряду того терміна, який найточніше характеризує певне поняття, оскільки термін, окрім номінативної функції, виконує ще й дефінітивну [12: 35].

У термінологічних системах синоніми позначають один і той же денотат, однак вони відмінні у понятійному плані, а також відрізняються семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності [9: 181]. На відміну від синонімії в загальноживаній лексиці, термінам не властиві опозиції емоційно-експресивного чи стилістичного характеру.

Визначальною рисою термінів-синонімів є співвіднесеність з тим самим поняттям, тому у різних терміносистемах переважно більшість становлять абсолютні синоніми, або термінологічні дублети. Б. М. Головін зазначає: «Існування абсолютних синонімів, тобто слів, які повністю збігаються за значенням та вживанням, в загальнолітературній мові викликає сумніви, але для термінології властива саме абсолютна синонімія, що дає підстави називати це явище термінологічною дублетністю» [2: 54].

Зіставляючи семантику лексичних одиниць різних мов, потрібно врахувати ступінь еквівалентності та семантичної подібності, тобто наскільки співвідносяться семантичні компоненти у структурі лексичного значення зіставляваних одиниць. Врахуємо, що усі можливі міжмовні відношення зводяться до повної відповідності (це – міжмовна еквівалентність, або семантична симетрія), часткової відповідності (відносна симетрія), та невідповідності (безеквівалентність, семантична асиметрія) [6: 123].

У термінології семантична симетрія полягає у повній відповідності усіх семантичних компонентів наукового поняття і є результатом використання одних і тих же типів термінологічної номінації. При частковій семантичній відповідності кількість диференційних сем може бути різною у зіставляваних відповідниках або ж міжмовні відповідники характеризуються набором семантичних компонентів, близьких за семантикою, які засвідчують лише подібність змісту зіставляваних одиниць, а не його тотожність. У випадку семантичної асиметрії утворюються міжмовні термінологічні лакуни, які вказують на відсутність у мові перекладу поняття, що позначається у вихідній мові конкретною лексичною одиницею і пов'язане з особливостями мовного розподілу об'єктивного світу кожною з даної мов.

2. Основні типи синонімів у соціолінгвістичній терміносистемі української та японської мов представлені абсолютними синонімами, або термінами-дублетами, та відносними, або ідеографічними, синонімами.

2.1. Повні, або абсолютні, синоніми реалізують тотожний семантичний зміст у соціолінгвістичному контексті української та японської мов.

2.1.1. Синоніми, використання яких визначається лінгвістичною традицією. В українській соціолінгвістиці вживають відповідники *мовна спільнота*, *мовна спільність*, *мовне співтовариство*, які позначають сукупність людей, що взаємодіють за допомогою однієї або різних мов і пов'язані спільними соціальними, економічними, політичними й культурними зв'язками [1: 32; 4: 21]. Поряд з терміном *народно-розмовна мова* на

пов'язані із розбіжностями щодо соціального статусу мови чи її форми існування, комунікативних стратегій тощо» [22: 171]. Отже, японський відповідник семантично дублює значення української одиниці *мовний конфлікт*.

Поняття «національна мова» розкривають японські терміни 国語 kokugo і 国家語 kokkago. Значення цих одиниць формується за допомогою кореневих морфем 国 koku та 国家 kokka із семантикою «країна, держава» та морфемі 語 go «мова». Відповідно у соціолінгвістичному контексті 国語 kokugo і 国家語 kokkago функціонують як абсолютні синоніми, позначаючи «мову як символ нації, що має власну державу» [23: 223; 19: 354].

Беручи до уваги значення вищевказаних компонентів-ієрогліфів «мова» і «державна», терміни 国語 kokugo і 国家語 kokkago не варто ототожнювати зі значенням української одиниці *державна мова* чи її синоніма *офіційна мова*, відповідником до яких у японській терміносистемі є лексема 公用語 kouyugo. Терміносполуки *державна мова* і 公用語 kouyugo позначають закріплену законодавством мову, вживання якої обов'язкове в органах державного управління, державних закладах освіти, науки, культури тощо і характеризуються спільними семами 'мова' – '語' go, 'державна' – '国' koku, 'офіційна сфера' – '公の場' ooyake no ba, 'закріплена законодавством' – '法律で定められている' houritsu de sadamerareteiru [7: 24; 19: 354].

В обох мовах вживаються терміни-еквіваленти *мовне планування* і 言語計画 gengo keikaku. Для позначення заходів, які впливають на функціонування мови та пов'язані із роллю мов, в українській терміносистемі існує синонімічний ряд *мовне планування, мовне облаштування, мовне будівництво*, а в японській тільки 言語計画 gengo keikaku – 言語管理 gengo kanri.

2.2.2. Синоніми, різні за походженням. У поясненні синонімічних відношень потрібно враховувати і джерела походження терміна. Понятійний апарат української і японської соціолінгвістики розвивається залежно від орієнтації науковців на відповідну соціолінгвістичну традицію – українську, японську чи західну. Тому явище дублетності пов'язуємо із паралельним вживанням питомих і запозичених термінів, які називають одне і те ж наукове поняття. Наприклад, до вищезазначених термінологічних відповідників *мовна спільнота, мовна спільність, мовне суспільство* входить і термін *лінгвоспільнота*, що містить елемент іншомовного походження. Схожою є ситуація із тотожними терміносполученнями японського походження 本体計画 hontai keikaku і 実体計画 jittai keikaku, відповідниками української одиниці *планування мовної бази*, яким протиставляється одиниця із елементом англomовного походження – コーパス計画 koopasu keikaku.

Зіставлення українських відповідників виявляє низку дублетів. Українська назва *соціальний діалект* виступає абсолютним синонімом до лексеми *соціолект*, відповідник *мультикультурна мовна політика* має те ж значення, що і запозичений відповідник *плюралізм*, термінові *літературна мова* відповідає одиниця *стандарт* (запозичена із англійськомовної соціолінгвістичної традиції), терміни *мовна ситуація одномовності* та *мовна ситуація багатомовності* (позначають типи мовної ситуації у державі залежно від кількості мов) реалізують тотожне значення, що й *ендогlossen мовна ситуація* та *екзогlossen мовна ситуація* відповідно.

Як показує зібраний ілюстративний матеріал, терміносистема японської мови теж містить дублетні пари. Поняття *носії мови* розкривають дублети 母語話者 bogo washa і ネイティブスピーカー neitibu supiika. Явище *мовного зсуву* як результат втрати мови позначають дублети 言語移行 gengo ikou та 言語シフト gengo shifuto, а різновид *двомовної ситуації, диглосію*, – абсолютні синоніми 二言語変種使い分け nigengo henshu tsukaiwake і ダイグロシア daiguroshia.

Спостерігаємо і семантичну міжмовну симетрію у вживанні термінологічних дублетів: *одномовна ситуація* – *монолінгвізм* та 単一言語状態 tan'ichi gengo joutai – *モノリンガリズム*

monoringarizumu; багатомовна ситуація – мультлінгвізм і 多言語状態 tagengo joutai – マルチリンリズムガ maruchingarizumu –; двомовність – білінгвізм і 二言語併用 nigengo heiyou – バイリンガリズム bairingarizumu; мова національних меншин (варіант мова меншин) – міноритарна мова та 少数民族言語 shousuu minzoku gengo (варіант 少数言語 shousuu gengo) – 言語マイノリティー gengo mainoritii; напівмовність – семілінгвізм та 不完全言語併用 fukanzen gengo heiyou – セミリンガリズム semiringuarizumu.

Як ми переконалися, в терміносистемі української та японської мов функціонують терміни-дублети, один з яких утворений на національній основі, а інший є запозичений і належить до інтернаціональної лексики (найчастіше запозичення із англійськомовної традиції).

2.2. Відносні, або ідеографічні, синоніми становлять нечисленну групу. До них належать лексеми з подібними значеннями, але з функціональними відмінностями. Семантична структура таких синонімів містить спільний інтегральний семантичний компонент, що передає значення одиниці, та диференційні ознаки, які вказують на відмінності у відтінках значення без значних змін денотативного значення.

У японській мові розвитку відносної синонімії сприяють особливості смислової структури ідеографічних знаків. Ієрогліфи є носіями смислів, тому значення слова будується не лише лінійно, як у мовах із фонетичним письмом, але й вертикально, утворюючи смислові відношення на основі тих самих ієрогліфічних елементів. Насамперед, це стосується слів-канго, утворених шляхом коренескладання, тобто поєднання двох або декількох ієрогліфів близької семантики, що становлять основний лексичний шар спеціальної лексики. Реалізуючи комбінаторні можливості, корені китайського походження утворюють стійкі сполучення, зберігаючи при цьому особливі смислові зв'язки між частиною, цілим словом та ідеографічним знаком. Відтак схожі поняття можуть виражатися кількома способами, тому що їх мотивують семантично близькі компоненти.

Український термін *рідна мова* як багатозначна одиниця, містить семіми «мова предків, роду, сім'ї, що пов'язує людину з етносом» та «перша мова, яку людина засвоїла в дитинстві» [7: 30]. Друге значення цієї одиниці засвідчує безпосередній синонімічний зв'язок із терміном *перша мова*, який слугує ідентифікатором у дефініції *рідна мова*, а також за допомогою спільних сем 'мова', 'дитинство' вступає у відношення семантичної подібності із семімою одиниці *материнська мова* «мова матері, яку дитина засвоює до п'яти років» ([там же]).

Ці ж значення передають японські терміни 母語 bogo, 母国語 bokokugo та 第一言語 daiichi gengo. Одиниця 母語 bogo (морфема 母 має значення «мати», 語 — «мова») виявляє багатозначність, позначаючи 「母親のことば」 «мову матері» та 「親から受け継いだ言葉」 «мову, успадковану від батьків» [21: 351]. Перша семіма лексеми 母語 bogo відповідає значенню української одиниці *материнська мова*, а друга – *рідна мова*. Японські соціолінгвісти помітили певну закономірність: у випадку, коли дитина виховується у монолінгвальному оточенні, поняття 母語 bogo співпадає із значенням одиниці 第一言語 daiichi gengo *перша мова*; якщо в багатомовному – то 母語 bogo позначає не лише мову, яку людина засвоїла першою у дитинстві, але й передбачає мовне розуміння та функції, що мова виконує, пов'язуючись із мовною ідентичністю, іншими словами, мовою, якою людина володіє найкраще [там же].

Структура терміна 母国語 bokokugo відображає складні смислові відношення між елементами. На відміну від 母語 bogo, сюди входить ще морфема 国 koku «країна, держава», що, разом із іншими елементами, буквально означає «мова рідної країни» та реалізує значення «мова, яка вказує на етнічну ідентичність та передає культурні традиції нації» [21: 352]. Тому семантика 母国語 bokokugo найбільше відповідає значенню українського терміна *рідна мова* як мова, що пов'язує людину з етносом, перебуваючи у відношеннях семантичної подібності із одиницями 母語 bogo та 第一言語 daiichi gengo.

Відносна синонімія, в основі якої спільність семантичної інваріантної ознаки поняття, подібна до гіпонімії. Порівняємо українські терміни *нація* та *етнос*. Термін *етнос* («спільнота, що склалась історично, і члени якої об'єднані спільною територією, мовою та культурою» [7: 16])

має ширшу семантику, ніж *нація*, яку прийнято вважати останньою стадією розвитку етнічної спільноти поряд з такими поняттями, як *плем'я*, *народність*, що теж мають етнічні витoki. Відповідно зазначені одиниці формують привативну опозицію *етнос* – *нація*, в якій *нація* виконує функцію гіпоніма.

В японській мові існує дві одиниці, які відповідають значенню української лексики *японська мова*, – 国語 *kokugo* і 日本語 *nihongo*. Термін 国語 *kokugo*, окрім вищеописаного значення «національна мова», розкриває інший зміст: «日本人の日本人による日本人のたえの言語» *nihonjin no nihonjin ni yori nihonjin no tame no gengo* «мова японців, залежна від японців, для японців». Значення цієї одиниці протиставляється семантиці терміна 日本語 *nihongo*, який позначає «日本国の国語» *nihongo no kokugo* «національну мову країни Японії» [20: 289]. Японські соціолінгвісти підкреслюють, що 国語 *kokugo* у значенні «японська мова» характеризується ідеологічним спрямуванням і вживається для внутрішніх потреб країни, наприклад: у лінгвістичних працях, як назва навчального предмета в школі, у національно-патріотичному контексті. Натомість 日本語 *nihongo* використовується на міжнародному рівні [20: 288; 18: 18]. На основі опозиції диференційних семантичних ознак: ‘国内むけの’ *kokunai muke* по ‘призначений для зовнішніх потреб країни’ – ‘国外むけの’ *kokugai muke* по ‘призначений для внутрішніх потреб країни’, які належать семантиці цих термінів, утворюються відношення семантичної подібності.

Таким чином, при розгляді відносних синонімічних відношень увага концентрується на диференційних ознаках вираження основного значення різними одиницями. В кожному конкретному терміні спільне значення доповнюється своєрідними семантичними ознаками, зберігаючи семантичну подібність.

Висновки. 1. Одиниці термінологічного мікрополя «мовна політика» в українській та японській мовах розвивають розгалужені синонімічні відношення, зумовлені лінгвістичними й екстралінгвістичними факторами. До них належать індивідуальні властивості розвитку лексичної системи, паралельне вживання автохтонних і запозичених відповідників, виникнення нових понять, а також той факт, що соціолінгвістична термінологія в обох мовах перебуває на стадії формування.

2. Повні, або абсолютні, синоніми – терміни, що виявляють семантичну тотожність та взаємозамінність у контексті, більшість з яких є термінами-дублетами автохтонного та іноземного походження, є ознакою української та японської соціолінгвістичної терміносистеми.

3. Відносні, або ідеографічні, синоніми формують відношення семантичної близькості, а їхня денотативна співвіднесеність переважно виявляється у контексті. Такий тип синонімії менш властивий українській та японській соціолінгвістичній терміносистемам.

Незважаючи на неспорідненість української та японської мов та ідіоетнічну сутність соціолінгвістичної термінології кожної з мов, зіставна характеристика відповідників дозволило виокремити спільну тенденцію в розвитку синонімічних відношень – появу повних та відносних синонімів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Антошкіна Л., Красовська Г., Сигеда П., Сухомлинов О. Соціолінгвістика: навчальний посібник / Л. Антошкіна, Г. Красовська, П. Сигеда, О. Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток Лтд», 2007. – 355 с.
2. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М., 1987. – 105 с.
3. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М., 1977. – 246 с.
4. Загнітко А., Кудрейко І. Соціолінгвістика: предметно-поняттєвий апарат // Вісник Львів. ун-ту. Серія філол., 2009. – Вип. 46., Ч. 1. – С. 16–25.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство / М.П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 344с.
6. Манакин В.М. Сопоставительная лексикология / В.М. Манакин. – К.: Знання, 2004. – 326 с.
7. Мацюк Г.П. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики: Навч. Посіб. / Г.П. Мацюк. – Львів: Вид. центр ЛІУ ім. І. Франка, 2009. – 212 с.
8. Новиков Л. Избранные труды. Том I. Проблемы языкового значения / Л. Новиков. – М.: Изд-во РУДН, 2001. – 672 с.
9. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство. Підручник / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
10. Пашковский А.А. Особенности японской лексики // Вопросы японского языка. – М.: Наука, 1971. – С. 169–186.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
12. Симоненко Л.О. Формування української біологічної термінології / Л.О. Симоненко. – К., 1991. – 149 с.
13. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская. Н.В. Васильева. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
14. Шмелёв Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики / Д.Н. Шмелёв. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
15. Lyons J. Semantics (v.1) / John Lyons. – Cambridge: University Press, 1977. – 371 p.
16. Murphy M. Lynne. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and Other Paradigms / M. Lynne Murphy. – Cambridge University Press, 2003. – 292 p.
17. Yamaguchi T. Japanese linguistics / T. Yamaguchi. – London –New-York, 2007. – 240 p.

18. 京極興一. 国語とは何か. – 東宛社, 1996. – 220 頁.
19. 応用言語事典 / 小池生夫, 河野守夫, 田中春美, 水谷修, 井出祥子(編集). – 研究社, 2003. – 972 頁.
20. ひでのりましこ. 国語・日本語 // 事典 日本の多言語社会 / 真田信治, 庄司博史(編集). – 岩波書店, 2005. – 287–289 頁.
21. 太田晴雄. 母語・第1言語 // 事典 日本の多言語社会 / 真田信治, 庄司博史(編集). – 岩波書店, 2005. – 351–352 頁.
22. 言語の事典 / 中島 平三(編集). 朝倉書店, 2005. – 760頁.
23. 社会言語学の展望 / 真田 信治 (編集). – くろしお出版, 2006. – 259頁.
24. 山田進. 類義語はどのような語か // 語彙的意味関係の対照研究: 日本語・韓国語・英語・ギリシャ語・アラビア語の対照. 学習院大学人文科学 研究所, 2006. – 5–23頁.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Дзябко – аспірантка кафедри загального мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.
Навкові інтереси: зіставна лексикологія, соціолінгвістика.

СІМЕЙНИЙ ДИСКУРС У ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ

Ірина ДОРОЩУК (Луцьк, Україна)

У статті в рамках поняття дискурсу узагальнено специфічні риси сімейного дискурсу, його характеристики та типологія, а також окреслено загальні підходи щодо аналізу сімейного дискурсу у період його становлення.

Ключові слова: дискурс, типи дискурсу, сімейний дискурс.

The article focuses on the term “discourse”, suggests specific features of parental discourse, its characteristics and typology. The main ways of its analysis are given in the period of development.

Key words: discourse, types of discourse, parental discourse.

Дискурс є одним з основних понять сучасної лінгвістики. Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині ХХ століття мовознавство упродовж досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні мовної системи, але, починаючи із другої половини 60-х років, у межах так званого «прагматичного повороту» у лінгвістиці [1: 88], центр уваги лінгвістів переноситься на інший бік діалектичної мовної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс, формальні характеристики якого отримав у 1952 році З. Херріс у статті, присвяченій аналізу мови рекламних текстів.

Дискурс є актуальним полем дослідження як в Україні (Ф. Бацевич, А. Єрмоленко, Г. Почепцов, К. Серажим, А. Токарська) так і за кордоном (М. Вебер, Р. Водак, Т.А. ван Дейк, Ю. Габермас, М. Йоргенсен Й. Стернін, Г. Солганік, Л.Дж. Філіпс, Дж. Фіске, Р. Ходж).

На думку українських дослідників (Ф. Бацевич, К. Сержим, Г. Почепцов), дискурс – це єдність мовленнєвої практики (діалогу, полілогу, інтеракції між його учасниками) і контексту (середовища, місця, топосу) її розгортання, зустрічі й взаємодії його учасників – членів якогось мовного (фахового, ідеологічного, творчого, конфесійного тощо) співтовариства. Виходячи із цього, «у рамках лінгвістики будь-який дискурс – це водночас і лінгвістичний, і соціокультурний феномен, дискурс виникає та еволюціонує у соціумі, культурі, життєвому світі людини; він здатний не тільки відчувати на собі вплив соціокультурного середовища, а й справляти на нього зворотний активний вплив. Цей вплив дискурсу на соціум може бути і позитивним, і негативним, і навіть згубним для самого соціуму» [7: 26].

Дискурс як термін був уведений у науковий обіг німецьким філософом Ю.Хабермасом як «форма комунікації, що визначається аргументацією, форма, у якій домагання значущості, що стали проблематичними, стають темою обговорення» [5: 47].

На думку А. Єрмоленка, дискурсом є спосіб діалогічно-аргументативного перевірення спірних домагань значущості стверджувальних та нормативних висловлювань (а також дій) із метою досягнення універсального (тобто значущого для усіх, хто здатний до розумної аргументації) консенсусу [5: 47].

За Е. Бенвеністом, дискурсом називається мовлення, властиве тим, хто говорить, на відміну від розповіді, що розгортається без експліцитного втручання суб'єкта висловлення. Дискурс визначено вченим як процес застосування мовної системи, а текст як результат цього процесу. Найбільш поширеним у лінгвістиці є тлумачення дискурсу, запропоноване Т. ван Дейком: зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, історичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками.

За Н. Арутюновою [1:136], дискурс – це мовлення, яке розглядається як цілеспрямована дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей та механізмах їхньої свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це подія, у центрі якої словесний компонент, це комунікативний акт, що розглядається не тільки як цілісна структура, але як розмаїття його оцінок учасниками й спостерігачами, з урахуванням його наслідків.

Дискурс як ментальне утворення, що виникає в свідомості читача під час сприйняття й розуміння тексту, пояснюється В.Костомаровим [9: 57]. Темою для обговорення у дискурсі є смисловий зміст мовних висловлювань і нормативний зміст оцінних вимог. А кінцевою метою є досягнення істинної згоди між партнерами в дискурсі.

Дискурс є дійсним як інструмент пізнання побудови мовлення, що розглядається у певних аспектах [7: 34]. Термін дискурс зародився понад дві тисячі років тому. Ним у ці часи в Римі називали бесіди, діалоги, мовлення вчених. Саме у цьому значенні слово увійшло до сучасних європейських мов: французьке *diskours* й англійське *discourse* мають значення «діалог, міркування, лекція, доповідь».

У 50-х роках ХХ століття поняття дискурс почали вживати у лінгвістиці. Автор дистрибутивного методу З. Харріс використав поняття дискурс та аналіз дискурсу для дистрибутивного аналізу не лише окремих речень, а й текстів, розглядаючи їх у контексті супровідної соціокультурної ситуації. Дещо пізніше у французькій лінгвістичній традиції терміном дискурс позначали мову й мовлення взагалі. Згодом дискурс почали асоціювати з лінгвістикою тексту, вивчаючи закономірності формування та функціонування текстів. На початку 70-х дискурс уважали синонімом поняття *функціональний стиль* й еквівалентом поняття текст функційний стиль (через відсутність у деяких європейських мовах слова, яке було б відповідником франко-англійського дискурс) [4: 116].

Сприйняття дискурсу як суто «текстової» категорії було зумовлене тогочасними тенденціями лінгвістики: 1) намаганням вивести синтаксис за межі речення, що й було втілено, наприклад, у макросинтаксисі Т.А. ван Дейка [6: 99], а також у синтаксисі тексту В. Дресслера, одного із засновників лінгвістики тексту; 2) успіхами у вивченні мовної прагматики, теорії мовленнєвих актів; 3) трактуванням мовлення як соціальної дії; 4) прагненням до інтеграції гуманітарних досліджень тощо [6: 208].

Теорія дискурсу, як прагматизованої форми тексту, бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, який розмежовував план дискурсу (*discourse*) – мовлення, яке привласнюється людиною, яка говорить, і план оповідання (*recit*). Вчений розуміє дискурс як «усіляке висловлювання, що зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресанта, а також наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника» [4: 276–279].

Проблема типології дискурсу також є актуальною. Однією з найповніших класифікацій дискурсу є класифікація Г. Почепцова [13: 85]. Він виокремлює теле- і радіодискурси, газетний, театральний, кінодискурс, літературний дискурс, дискурс у сфері *public relations* (ПР), рекламний дискурс, політичний, релігійний (фідеїстичний) дискурси.

Одним із різновидів дискурсу є сімейний дискурс, який виступає складовою соціального життя та презентує комунікацію пов'язаних сімейними зв'язками осіб. Основними ознаками цієї комунікації є: ірелевантність офіційної регламентації комунікативної поведінки, відсутність жорсткого сценарію комунікації, часової і протокольної регламентованості, порядку передачі комунікативних ходів, залежна від статі, віку та різновиду сімейної одиниці статусно-рольова конфігурація [4: 17]. Основною формою реалізації міжособистісних сімейних стосунків є розмовне мовлення – безпосереднє персональне спілкування, що передбачає ситуаційну зумовленість та спільність аперцепційної бази мовців.

Найбільш вивченою складовою сімейного дискурсу є діадична комунікація батьків і дітей, зокрема розмова за столом (Ш.Блум-Кулка, Е.Окс, Д.Рудольф, Р.Смітс, К.Сноу). Значну кількість наукових праць присвячено також дитячому дискурсу (Н.Хомскі, К.Сноу, Ч.Фергюсон, В.Аукруст, О.Ю.Моїсеєнко), аналізу деяких типових сімейних комунікативних ситуацій (Р.Лакофф, Д.Таннен), секретів успішності інтеракції між жінками та чоловіками (Дж.Грей, А.Пііз, Б.Пііз). Лінгвісти також неодноразово торкалися у своїх дослідженнях поодиноких аспектів англійського сімейного спілкування, зокрема в межах теорії аргументації (А.Д.Белова), авторитарного дискурсу (П.Г.Крючкова). Дослідники сімейного

мовлення підкреслюють складність класифікації та типізації тих чи інших мовних явищ у цій сфері, оскільки неповторний світ кожної сім'ї неможливо обмежити певними рамками.

Починаючи із 60-х років ХХ століття, сімейне спілкування перетворилося на цілком нове дискурсивне утворення, яке характеризується перерозподілом суб'єктності влади, видозміненою рольовою структурою, трансформованим сприйняттям „ідеального” в сімейних стосунках, ліберальнішими комунікативними стратегіями та тактиками, а також ускладненими конфліктними комунікативними ситуаціями.

Очевидно, що поняття сім'я володіє національною соціокультурною специфікою: для європейця – це чоловік, дружина та їхні діти, українці зарахують сюди також батьків, бабусю з дідусем, брата, сестру, інколи – домашню тварину і навіть річ, наприклад, машину чи іграшку. З огляду на необхідність включення у визначення поняття сім'ї фактору безпосереднього контакту її членів, спільного мешкання та ведення господарства, сімейним дискурсом слід вважати процес використання мови (мовленнєву діяльність), зумовлений та детермінований особливими типами соціальної активності споріднених сімейними зв'язками осіб, що спільно мешкають, який переслідує конкретні цілі і завдання та відбувається в умовах спільності соціально-культурних та конкретних індивідуальних параметрів реалізації.

Залежно від механізму взаємодії інтенцій (від лат. *intentio* – ”прагнення, намір” – спрямування свідомості мислення на певний предмет) комунікантів виділяємо два типи сімейного дискурсу. **Кооперативний** тип характеризується узгодженістю (або нейтральністю) інтенцій комунікантів та спрямованістю на реалізацію спільної мети. Слід зазначити, що сюди ми відносимо і комунікацію, що відбувається в інтересах хоча б одного із комунікантів та не викликає спротиву з боку іншого. На основі цього кооперативний тип представлений двома підтипами: консенсусним (наявні сигнали співпраці з боку обох комунікантів) та координуючим (розвивається в інтересах одного з комунікантів). У свою чергу координуючий підтип представлений двома видами: маніпулятивним, мета якого – домогтися змінити поведінку чи дії адресата, та інформативним, мета якого – отримати інформацію. **Конфронтативний** тип сімейного дискурсу характеризується розбіжністю вихідних інтенцій комунікантів та/або спрямований на вербалізацію конфлікту інтересів або цінностей [11: 47].

Основною формою реалізації міжособистісних сімейних стосунків є розмовне мовлення – безпосереднє персональне спілкування, що передбачає ситуаційну зумовленість та спільність апперцепційної бази мовців [4: 20].

Отже, ми розглядаємо сімейний дискурс як типову соціальну подію, що полягає у взаємодії учасників комунікації за допомогою вербальних текстів та інших знакових комплексів у певній ситуації і в певних соціокультурних умовах спілкування.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Совет. энцикл., 1990. – С. 136-137.
2. Бацевич Ф.С. Нариси з комунікативної лінгвістики / Ф.С. Бацевич. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 280 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист; [пер. с фр.] – М.: Прогрес, 1975. – 447 с.
4. Бігарі А.А. Дискурс сучасної англійської мови: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. – Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2006. – 21 с.
5. Бігарі А.А. Емотивна аргументація у дискурсі сімейного спілкування // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: Логос, 2000. – С. 30–39.
6. Дейк Т.А., ван. Язык, познание, коммуникация: Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 312с.
7. Занадворова А.В. Прозвище и обращение в семейном речевом общении // Сб. Русский язык сегодня. – М.: Азбуковник, 2001. – С. 260–267.
8. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія: підручник. – К.: Лібра, 1999. – 488 с.
9. Костомаров В.Г., Бурвикова Н.Б. Прецедентный текст как редуцированный дискурс // Язык как творчество. Сборник статей в 70-летию В.П. Григорьева. – М., 1999. – 297 с.
10. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: монографическое учебное пособие. – К., ЦУП, «Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
11. Семенюк А.А. Гендерні та вікові особливості неконфліктного сімейного дискурсу // Науковий вісник Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. Філологічні науки. – Луцьк: Вежа, 2004. – № 3. – С. 40–48.
12. Серажим К. Еволюція поглядів на дискурс / Катерина Серажим // Актуальні проблеми журналістики: зб. наук. праць. – Ужгород, 2001. – 490 с.
13. Г.Г. Почепцов. Коммуникативные технологии двадцатого века. М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер» – 1999. – 352 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Дорошук – здобувач кафедри англійської філології Волонського Національного університету імені Лесі Українки. Наукові інтереси: дослідження дискурсу в лінгвокультурному аспекті.

ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯВИЩА CRISIS

Надія ЗАСАНЬСКА (Україна, Кіровоград)

У статті проаналізовано семантичні особливості лексико-семантичної групи іменників, що виражають поняття crisis в англійській мові, на основі формалізованої методики. Виявлено семантичний потенціал лексико-семантичної групи crisis на матеріалі тлумачного словника англійської мови (Oxford English Dictionary).

Ключові слова: система, сема, лексико-семантична група.

The article analyzes lingual representation of the lexical semantic group crisis in English using the quantitative methods. The semantic coherence of the elements belonging to the lexical semantic group crisis is investigated.

Key words: system, seme, lexical-semantic group, semantic peculiarities.

Пізнання мови як цілісної системи, що має певну структуру, лежить в основі сучасних підходів до вивчення лексичного складу мов. Дослідження семантичних особливостей мов сприяє розумінню мови як загального людського явища, що втілюється у кожній національній мові та є найголовнішим засобом формування людиною уявлень та знань про навколишній світ.

Сучасний стан лінгвістичних пошуків характеризується опрацюванням нових методів та прийомів семантичних досліджень. Складність вивчення явищ лексичної семантики зумовлюється багатоаспектністю структури, неоднорідністю елементів та складністю утворюваних ними зв'язків. Сучасні лексикологічні дослідження підтверджують необхідність застосування досягнень різних наук, розробки методологічної бази дослідження та врахування особливостей національно-культурного характеру досліджуваної мови [9: 7].

Труднощі лексико-семантичних досліджень зумовлюються ще й “піддатливістю” лексики факторам соціальної дійсності, що характеризуються динамічним та глобальним впливом. Лексика знаходиться у постійному русі – лексика периферії може наближуватися до центру лексичного складу, а найуживаніші слова, навпаки, можуть втрачати деякі значення, виходячи із широкого вжитку.

Сучасний світ перебуває в глобальному вимірі. Успіхи та невдачі однієї країни невідворотно набувають значимості для всієї світової спільноти. Глобальність впливу дійсності накладає відбиток на розвиток кожної окремої національної мови, тому, динаміка лексичного складу різних мов зазнає дещо споріднених тенденцій розвитку.

У наш час політичні та економічні події все частіше набувають всесвітнього характеру. Економічна криза 2008 року стала точкою відліку фінансових змін у різних країнах світу. Проте, більшість економістів та фінансистів схилиються до думки, що глобальна криза – криза не економічна, а, в першу чергу, політична, суспільна. Наявні факти підтверджують положення про те, що фінансові еліти, керуючись власними інтересами, порушили принципи моральної та соціальної відповідальності, зловживаючи суспільною довірою [4: 11]. Взаємопроникнення фінансових та політичних еліт досягло критичного рівня, що, у свою чергу, ставить під сумнів якість політичних систем. Поглиблення кризи приводить до зростання соціальної напруженості, тому проблема захисту базових демократичних цінностей, закладених ще християнськими традиціями та переглянутих крізь призму толерантності і діалогу культур набуває планетарного характеру. Адже, як вважав український філософ С. Кримський, «відомо, що жодна країна у жодну епоху не виходила з кризи тільки завдяки економічним обставинам. Тому що в основі економічної діяльності знаходиться певна психокультура» [6: 76]. Під психокультурою ми розуміємо національний характер, ментальність народу.

Отже, криза – багатогранне явище, яке знаходиться в центрі уваги різних наук. Теоретична та практична база цього феномену постійно поповнюється дослідженнями економістів (P.Diamond, E.Duflo, P.Krugman, A.Lo, C.Romer), соціологів (E.Borodzicz, S.Dwyer, A.Gonzales-Herrero), політологів (I.Hellsloot, A.Boin, P.Hart, E.Stern), філософів

(K.Michalski, W.Drees, A.Martinich), екологів (K.Bridle, K.French, D.Bowman, S.Nicol) та багатьох інших науковців [11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19; 20; 21].

Лінгвістичні дослідження явища кризи також набувають все більшої актуальності, тому що криза – соціально значима реальність, яка знаходить вираження у мові. Мовознавчі пошуки особливостей мовної репрезентації цього поняття, слугують додатковим підґрунтям для більш детального розуміння та аналізу особливостей вияву кризи на фоні глобальних змін у світі. Наразі, дослідження явища кризи проводилось в рамках політичної лінгвістики та конітивістики – розглядаються структурні та змістовні особливості концепту *криза* (Г.С.Яроцька), когнітивні метафори кризи (М.Ю.Сальтєвська), функціонування мовних засобів на позначення економічної кризи (К.В.Коротич), термінологічна репрезентація світової економічної кризи у дипломатичному дискурсі (Н.С.Кащшин) [3; 5; 8; 10].

Проте, відсутність комплексного підходу до аналізу поняття кризи з точки зору лексичної семантики ініціює нашу спробу розглянути слово **криза** у всіх семантичних зв'язках, відношеннях та закономірностях, що утворюються у системі англійської мови, а саме – через дослідження лексико-семантичного поля **криза**. Тому, актуальність обраної теми зумовлюється необхідністю розкрити взаємозв'язок, взаємозалежність та ієрархічність одиниць, що утворюють лексико-семантичне поле **crisis** в англійській мові, і, зокрема, дослідити лексико-семантичну групу іменників, які найповніше відображають це поняття.

Зважаючи на спрямованість сучасних мовознавчих досліджень на пошук та поєднання різнодисциплінарних методів і прийомів, **мета** нашої статті – визначити склад лексико-семантичної групи іменників на позначення явища **crisis** в англійській мові за методикою Л.В.Бистрової, В.В.Левицького та М.Д. Капатрука [2].

Відповідно до поставленої мети, **завдання** статті складають:

- аналіз дефініцій лексико-семантичної групи іменників, що виражають поняття **crisis**;
- виявлення семантичного потенціалу досліджуваних лексем;
- визначення ядерного, основного та периферійного складу групи.

Матеріалом дослідження послуговували дані вибірки з тлумачного електронного словника англійської мови – Oxford English Dictionary в 20 томах.

Мова, як системне утворення, найповніше представлена у словниках, які одночасно виступають об'єктом та засобом лінгвістичної діяльності. «Визначення тлумачних словників уже виконали більшу частину роботи для розкладання змісту на комплекси» [1: 34]. У словниках для опису значень лексичних одиниць використовуються слова, що найточніше відповідають досліджуваному поняттю [9: 59]. Тлумачення словника репрезентує денотативний та сигніфікативний аспекти семантики лексичної одиниці. Існує положення, згідно якого зміст дефініції еквівалентний значенню описуваної одиниці, а тому словникова стаття вміщує ту ж саму кількість сем, що й слово, яке тлумачить [7: 12].

Виходячи з позиції, що тлумачний словник є надійним джерелом фіксації мовних особливостей, методом ступінчатої вибірки була виявлена 21 лексема, що має спільні семантичні ознаки із ключовою одиницею **crisis**.

Відповідно до електронного словника англійської мови (OED) ключова одиниця **crisis** має такі дефініції: 1) *the point in the progress of a disease when an important development or change takes place which is decisive of recovery or death; the turning-point of a disease for better or worse; also applied to any marked or sudden variation occurring in the progress of a disease and to the phenomena accompanying it* (в медицині: критичний момент загострення хвороби); 2) *said of a conjunction of the planets which determines the issue of a disease or critical point in the course of events.* (в астрології: особливе розташування планет, що визначає хід подій); 3) *a vitally important or decisive stage in the progress of anything; a turning-point; also, a state of affairs in which a decisive change for better or worse is imminent; now applied esp. to times of difficulty, insecurity, and suspense in politics or commerce* (в переносному значенні: життєво важливий етап, поворотний момент, що вимагає рішучих дій); 4) *judgement, decision* (судження, рішення, вирок); 5) *a point by which to judge; a criterion, token, sign* (критерій судження).

Наше дослідження спрямоване на вивчення особливостей семантичного вираження лексеми **crisis** у сучасній англійській мові, тому значення 2,4,5 у цій роботі не підлягають детальному розгляду як застарілі та соціально незапитані. Хоча, варто враховувати усі дефініції для глибшого розуміння кожного компоненту та при аналізі семантичних відношень, які утворюються між лексичними варіантами слова **crisis**. Зокрема, дослідження етимології ядерної лексеми скерує нашу увагу на детальніший аналіз значення 4 та 5, тому що слово **crisis** утворилось від грецького дієслова ‘**kreinen**’ (вирішувати, судити) та було запозичене у латинь у XV столітті.

До лексико-семантичної групи слів на позначення явища кризи в англійській мові належать одиниці, що виражають поняття критичності стану, вирішального моменту, складної, небезпечної ситуації, що досягла вершини розгортання та спричиняє багато проблем, труднощів та хвилювань у житті людини.

В результаті аналізу дефініцій було визначено такі семні комплекси: 1) *the turning-point of a disease for better or worse*; 2) *decisive stage in the progress*; 3) *a turning-point*; 4) *a state of affairs in which a decisive change is imminent*; 5) *times of difficulty, insecurity, and suspense in politics or commerce*. Ці комплекси брались до уваги при співставленні лексеми **crisis** з елементами синонімічного ряду та для визначення місця, яке займає кожна досліджувана одиниця вибірки відносно ядерної лексеми лексико-семантичної групи **crisis**.

Алгоритм інвентаризації синонімічного ряду **crisis** складався з наступних етапів: 1) визначення домінанти групи; 2) формування вихідного списку на основі тлумачного словника; 3) визначення ядерного та центрального складу ядра; 4) формування периферійного складу групи.

Для обчислення ваги окремих компонентів у смисловій структурі домінанти у нашому дослідженні була використана формула, представлена Л.В.Бистровою, В.В.Левицьким та М.Д. Капатруком [2: 88]. Методика дослідження базується на інвентаризації лексичної мікросистеми, основою якої є ступінь близькості семантичних компонентів. Для визначення ваги компонента у тлумаченні використовується формула, за допомогою якої можна визначити вагу компонента у кожному зі слів отриманого списку: $W = (n+1)-r / n$, де W – вага компонента (рубрики), n – кількість компонентів (рубрик) тлумачення, r – ранг компонента (рубрики) у словниковій статті. Вага компонента може коливатись у межах від нуля до одиниці. Найбільшу вагу матиме компонент, розташований найближче до пояснюваного слова.

При проведенні розрахунків виділяються комплекси сем, що у словникових дефініціях відділяються крапкою з комою. Вказана формула була використана для вирахування ваги окремої семи в рубриці та для визначення ваги семного комплексу відносно всіх лексико-семантичних варіантів слова.

Наприклад, вага другої рубрики словосполучення **turning point** (із загальної кількості три): *a point at which a decisive change of any kind takes place; a critical point, crisis* вираховувалася нами наступним чином:

а) спочатку ми обчислювали вагу рубрики за наведеною формулою, рахуючи кожний комплекс сем як окремий компонент:

$$W = (3+1)-2 / 3, \text{ що дорівнює } 0,66;$$

б) потім ми вираховували вагу семи **crisis** в рубриці за цією ж формулою:

$$W = (2+1)-2 / 2, \text{ що дорівнює } 1;$$

в) зрештою ми визначали загальну вагу рубрики як 1 від початкового результату, тобто $W=0,66$.

Подвійне використання цього алгоритму (спочатку визначення ваги домінантної семи в рубриці, а потім у слові) підвищує точність результатів дослідження.

Для визначення ядерного, центрального та периферійного складу ми опирались на такі вихідні положення вказаної методики:

- слова з вагою 0,5 і вище, які описують головне значення, повинні належати до ядра лексико-семантичної групи; у даному випадку до ядра належать слова: *crise* (1), *point* (0,78), *crunch* (0,75), *turning-point* (0,66), *climacteric* (0,6), *moment* (0,57), *pinch* (0,55), *breaking point* (0,5);

- слова, вага яких не перевищує 0,5 і не нижча від 0,25 – це основний склад ЛСГ; у проаналізованому нами списку до цієї групи належать: *hump* (0,44), *pass* (0,33), *plunge* (0,33), *conjunction* (0,33), *cross-road* (0,33), *red line* (0,33), *Rubicon* (0,33), *corner* (0,28);

- слова із вагою від 0,24 до 0,1 ми зарахували до ближньої периферії даної ЛСГ; до неї входять: *edge*(0,2), *hinge* (0,18), *push*(0,14), *junction*(0,13), *nick* (0,07);

- слова із вагою від 0,1 до 0,04, які належать до дальньої периферії ЛСГ виявились відсутніми у нашому списку.

№	Слово-синонім	W-вага дефініції стосовно слова	W-вага семного комплексу crisis в рубриці	W-загальна вага рубрики
1	crise	1	1	1
2	point	0,78	1	0,78
3	crunch	0,75	1	0,75
4	turning-point	0,66	1	0,66
5	climacteric	0,6	1	0,6
6	moment	0,66	0,86	0,57
7	pinch	0,66	0,84	0,55
8	breaking point	0,5	1	0,5
9	hump	0,44	1	0,44
10	pass	0,5	0,66	0,33
11	plunge	0,66	0,5	0,33
12	conjunction	0,33	1	0,33
13	cross-road	0,5	0,66	0,33
14	red line	0,33	1	0,33
15	Rubicon	0,33	1	0,33
16	corner	0,86	0,33	0,28
17	edge	0,62	0,35	0,20
18	hinge	0,18	1	0,18
19	push	0,56	0,25	0,14
20	junction	0,2	0,66	0,13
21	nick	0,14	0,5	0,07

Системно-структурний характер мови свідчить про наявність у ній певних кількісних та якісних характеристик. Тому, при дослідженні різних явищ мови, слід враховувати доцільність та можливість використання не лише аналітичних, а й синтетичних методів. Результати дослідження лексико-семантичної групи іменників, що пов'язані значенням **crisis**, підтверджують ефективність використання методики Л.В.Бистрової, В.В.Левицького та М.Д. Капатрука для інвентаризації лексичних мікросистем. Аналіз лексико-семантичної групи виявив значну семну спільність членів групи з ядерною лексемою, а застосування формалізованої методики дало змогу чітко визначити місце кожного елемента в групі.

Наступним етапом дослідження стане комплексна класифікація семантичних груп лексико-семантичного поля **crisis** на основі теорії множин та графів. Перспективним також видається типологічно-зіставне дослідження лексико-семантичних полів української та англійської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Основы компонентного анализа / О.С. Ахманова. – М., 1969. – С.34-35.
2. Быстрова Л.В., Капатрук Н.Д., Левицкий В.В. К вопросу о принципах и методах выделения лексико-семантических групп слов / Л.В. Быстрова, Н.Д. Капатрук, В.В. Левицкий. – Филол. Науки. – 1980. – № 6. – С. 75-78.
3. Кащишин Н.С. Термінологічна репрезентація світової економічної кризи у дипломатичному дискурсі / НБУ ім. Вернадського. – 2009. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../5kashchyshyn.pdf
4. Кожара Л. Политическое измерение европейского кризиса / Кожара Леонид // Зеркало недели. – 2011. – №38. – С. 11-12.
5. Коротич К.В. Особливості репрезентації економічної кризи в українській пресі XX – початку XXI століття / НБУ ім. Вернадського. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc.../2.html
6. Кримський С. Під сигнатурою Софії / Попович М.В., передмова / Кримський Сергій. – Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.

7. Митрофанова О.А. Структурный анализ сигнификативного значения (На материале глаголов процесса мышления английского и русского языков) / О.А. Митрофанова. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1997. – 40с.
8. Сальтевська М.Ю. Синтаксичні когнітивні метафори кризи (на матеріалі сучасного англомовного газетного дискурсу) / НБУ ім. Вернадського. – 2009. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/.../soc.../Vip_48_39.pdf
9. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах / М. П. Фабіан. – НАН України, Український мовно- інформаційний фонд. – Ужгород : ІВА, 1998. – 256 с.
10. Яроцкая Г.С. Семантико-когнитивный анализ экономической метафоры в русской языковой картине мира на материале концепта «кризис» / НБУ ім.Вернадського. – 2010. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mova/2010_15/index.html
11. Boin, A., Hart, P., Stern, E. The politics of crisis management: Public leadership under pressure / Boin, A., Hart, P., Stern, E. // Journal of Contingencies and Crisis Management. – 2007. – № 15. – P.168-170.
12. Borodzicz, Edward P. Risk, Crisis and Security Management / Borodzicz, Edward P. West Sussex, England: John Wiley and Sons Ltd., 2005. – 244p.
13. Diamond Peter. Social Security: What Role for the Future? / Режим доступу: <http://www.brookings.edu/press/Books/1996/socsec.aspx>.
14. Drees Willem B. Religion and Science in Context: A Guide to the Debates / Drees Willem B. – Routledge, 2009. – 176 p.
15. Duflo Esther. Poor Economics: A Radical Rethinking of the Way to Fight Global Poverty / Режим доступу: <http://www.pooreconomics.com/>
16. Gonzalez-Herrero, A., Pratt, C. B. How to manage a crisis before or whenever – it hits / Gonzalez-Herrero, A., Pratt, C. B. // Public Relations Quarterly. –1995. – № 40. – P. 25-30.
17. Hellsloot, I. The politics of crisis management: Public leadership under pressure / A. Boin, P. Hart, E. Stern, B. Sundelius // Journal of Contingencies and Crisis Management. – 2007. – № 15. – P.168-169.
18. Krugman P. Crises: the next generation. Economic policy in the international economy: essays in honor of Assaf Razin, / Krugman Paul. – Cambridge, 2002. – 198p.
19. Lo, Andrew W., Reading About the Financial Crisis: A 21 – Book Review. Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract=1949908>
20. Martinich Aloysius P. The Philosophy of Language / Martinich Aloysius P. – Oxford University Press, Oxford, 2000. – 599 p.
21. Michalski Krzysztof. What hold Europe together? / Michalski Krzysztof. – CEU Press, Budapest, 2006. – 216 p.
22. Romer Christina. The Great Crash and the Onset of the Great Depression. Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w2639>
23. Oxford English Dictionary – Режим доступу (передплатений): <http://www.oed.com/>. – Discover the story of English. More than 600,000 words, over a thousand years

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Засанська – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В.Винниченка.

Наукові інтереси: зіставне мовознавство, лексична семантика.

ФІЛОСОФСЬКЕ ПОНЯТТЯ ЯК ОСОБЛИВЕ СЕМАНТИЧНЕ ЯВИЩЕ (НА МАТЕРІАЛІ ПОНЯТЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Леся ІВАШКЕВИЧ (Київ, Україна)

У статті розглядаються семантичні особливості філософського поняття, що випливають з його суті та функцій. Пояснюється та ілюструється специфічне відношення значення філософського поняття та його чуттєвого прообразу. Розкривається характер полісемії лексем, що позначають філософські поняття.

Ключові слова: підмова філософії, філософське поняття, семантична тотальність, генералізація, чуттєвий прообраз, абстрагування, план змісту.

The article deals with the semantic peculiarities of the philosophical concept, which are deduced from its essence and functions. Specific relation of its meaning and its sensuous prototype is explained and illustrated. The nature of polysemy of the lexemes that represent philosophical concepts is shown.

Key words: language of philosophy, philosophical concept, semantic totality, generalization, sensuous prototype, abstracting, word sense.

У лінгвістиці та філософії думка про те, що в основі понятійного апарату філософії лежать слова природної мови, побутує вже довгий час. Таких поглядів дотримувались, наприклад, М. Шелер, Й.Л. Вайсгербер, П.А. Флоренський, А.Ф.Лосев, В.В.Бібихін. К.Драгов зазначає: «Філософська мова виникає і розвивається на основі природної мови», пояснюючи це тим, що «будь-яке поняття побутової мови є елементарним випадком узагальнення, абстрагування» [4: 27-28]. За А.Ф.Лосевим філософія є «не що інше, як усвідомлена і проаналізована мова» і народжується вона з «інтуїтивних глибин мовної стихії» [13]. Для В.В.Бібихіна мова філософії врешті решт виявляється «власне мовою», «мовою в її сутності» [1: 92-93].

Г.В.Ф. Гегель у «Науці логіки» пише, що філософія не потребує особливої термінології, оскільки самі слова природної мови виражають визначення думки, основним чином в іменниках та дієсловах, і таким чином думка набуває предметної форми [3: 83]. Особливо захоплено Гегель сприймав випадки, коли одне слово містить в собі протилежні значення

(як, приміром, *aufheben*). Він пояснює, що для розсудку таке поєднання, звичайно, безглузде, проте воно в наївній, з точки зору філософії, формі – у формі поєднання в одному слові протилежних значень – виражає реальну єдність протиріч. Тобто, самі мовні засоби в його розумінні вже ніби підштовхують мислення до діалектики.

Проте, чи значить сказане вище, що філософія не потребує і не виробляє свого власного мовного апарату? На нашу думку, зовсім ні. Користуючись лексичним фондом загальноновживаної мови, мова філософії трансформує лексичні одиниці, пристосовуючи їх до своїх потреб, в результаті чого формує систему понять та категорій, що і сприймаються як підмова філософії. Тобто, хоча за якісним лексичним складом мова філософії мало відрізняється від загальноновживаної мови (приміром, на першій же сторінці словника філософських понять Рудольфа Айзлера [14] ми зустрінемо такі звичні слова як *Absicht*, *absolut*, *abstrakt*, *Achtung*, *Affekt*, *Algorithmus*, *Allgemein* та інші), все ж семантично це будуть особливі слова.

Справа у тому, що, беручи в своє використання слова загальноновживаної мови, філософська думка розвиває поняття, які ці слова позначають, змінюючи цим самим семантику самих лексичних одиниць. Як вказує К. Драгов, філософія «наповнює поняття природної мови новим змістом (часом зовсім протилежним)» [4: 27-28]. Тому вже Декарт, Бекон, Гоббс, Локк, Гартлі розмежовують загальноновживану мову та філософську, а Джордж Дальгарно, Джон Уілкінс, та Готфрід Лейбніц розробляють проекти універсальної філософської мови. «Кожна наука виробляє набір понять, якими користується, вони специфічні для неї. Це характерно і для філософії, чий поняття безперечно є найвищою мірою абстрактні» [4: 28].

Розглянемо детальніше, у чому полягає семантична специфічність філософських понять.

Як вказує О.М. Карпова, для філософів мова – їхній єдиний інструмент й одночасно об'єкт втілення думки. Протягом всієї історії європейської філософії її мовні засоби розвивались як кількісно, так і якісно, втілюючи в собі осягнення філософською думкою дійсності. Дуже добре цей факт показаний у словах Т.Н. Снітко: «Філософ, створюючи свій текст, відповідає ним на інші наявні в культурі філософські тексти» [11: 58]. А це означає, що логічним чином сукупність лексичних засобів цих текстів буде повторюватись від тексту до тексту, набуваючи нового змісту, змінюючи свої внутрішні, сутнісні відношення, проте зберігаючи певний набір тих понять, навколо яких і ведеться філософська суперечка (перш за все ця суперечка пов'язана з протистоянням ідеалістичної та матеріалістичної філософії, які, хоч і використовують основним чином одні і ті ж мовні засоби, проте надають їм зовсім різних відношень). Тому без сумніву можна стверджувати, що філософські поняття можуть існувати лише в системі, поза контекстом вони втрачають свою сутність [8: 31-37], фактично, перестають бути філософськими поняттями. В цьому сенсі і є зміст говорити про «філософську мову», а не про мову кожного окремого філософського твору чи його автора. Цю особливість філософських понять можна охарактеризувати як їх **історико-семантичну тотальність**. Зокрема, що стосується філософських понять німецької мови, вони втілюють продовження традиції філософствування, що бере свій початок в античності, розвивається у французькому механістичному матеріалізмі, англійському суб'єктивному ідеалізмі та знаходить, фактично, своє логічне завершення в класичній німецькій філософії. Ця теза може бути проілюстрована зверненням до історії понять пізнання (*Erkenntnis*), досвід (*Erfahrung*), явище (*Erscheinung*), суть (*Wesen*), рух (*Bewegung*), протиріччя (*Widerspruch*) та ін.

До інших специфічних характеристик філософської лексики К. Драгов та О.М. Карпова відносять його **раціональність** та **емоційну нейтральність** (з точки зору семантики вони виражаються у низькому рівні актуалізації індивідуальних конотацій), а також **високий рівень абстрактності, інваріантності** [9: 9] (на противагу поняттям побутової мови, що позначають дещо видиме, чуттєве, філософські поняття та категорії є універсальними, максимально узагальненими формами мислення) і, відповідно, **низьку комунікативність**, що призводить до досить різкого узуального розмежування філософського значення та інших семантичних варіантів лексеми в умовах полісемії. Згадаємо «Мысль и язык» О.О. Потєбні, де він пише: «Понятие гораздо неопределеннее, безобразнее чувственного образа, который служит для него материалом, так что, создавая понятие, слово должно бы терять один из

основних признаков своей органичности» [10: 17-18]. Автор має на увазі навіть не філософське поняття, а план змісту слова. Філософське поняття відходить ще далі від чуттєвого предмета. Завдання поняття – не комунікативне, а суцього рефлексивне.

Хоча, говорячи про віддаленість філософського поняття від конкретно-чуттєвого його прообразу, варто згадати слова С.Л. Рубінштейна про те, що «той чи інший, хай дуже редукований чуттєвий зміст завжди включений і всередині абстрактного мислення, утворюючи своєрідне його підґрунтя. У кожне понятійне узагальнення, як правило, вкраплена чуттєва генералізація» [9: 16]. Це твердження цитує С.Д. Кацнельсон, продовжуючи його думкою про те, що хоча загальне і не може бути зведене навіть до найбільшої скінченної множини, та все ж загальне пізнається тільки у постійному зв'язку з окремим і через окреме. «Примітивна абстракція зароджується шляхом відсіювання одних чуттєвих ознак предмета як іррелевантних та виділення інших чуттєвих ознак в якості її «сутності», чи інваріантної основи». [9: 17-18]. Тому справедливіше, на нашу думку, говорити не про відкидання чи втрату чуттєвих прообразів філософських понять, а про їх логічне «зняття» у значенні гегелівського «aufheben», про максимальну реалізацію у філософському понятті змістової значущості конкретно-чуттєвого форманта.

Прослідкуємо це на прикладі лексеми *Bewegung*, що позначає у німецькій мові поняття руху. Так, етимологічною основою слова стало індоєвропейське **ueǵʰ* зі значеннями «рухати», «тягнути», «їхати», що розвинулось до дієслова *bewegen* зі спектром значень, що можуть бути окреслені як «зміна положення». Іменник *Bewegung*, семантичним центром якого стало, відповідно, значення *просторової зміни*, почав використовуватись у філософії, і його семантика піднеслась у філософській дискусії до позначення *способу існування матерії*, або, кажучи словами Гегеля, до «розвитку», «життєвості», «діяльності», «імпульсу». Так, прообраз філософського поняття руху – матеріальний, фізичний рух, який можна спостерігати – послужив лише необхідним базовим семантичним формантом для розгортання розуміння руху як способу існування світу. Водночас, ми не могли б зрозуміти філософського принципу руху, якби не були знайомі з явищем звичайного просторового руху, яке і дозволяє мисленню (звичайно, за умови оволодіння історією філософської думки) подолати його чуттєву обмеженість.

Не зайвим було б звернутись до розуміння поняття самими філософами. Пройшовши довгу історію від Платона і Арістотеля через Декарта, Локка до Канта і Гегеля, воно концентрувалось у гегелівській «формулі», що представляє поняття як «дійсний закон виникнення, розвитку і зникнення одиничних речей» [5: 123]. Як бачимо, мова тут йде про те, що зовнішня – лексична – оболонка філософського поняття містить в собі вказівку навіть не на узагальнене уявлення про окремий предмет чи відношення, а на ансамбль відношень цього предмета до всього різноманіття матеріальних та ідеальних сутностей, причому в становленні цих відношень.

Це зумовлює і ту семантичну особливість філософського поняття, що воно охоплює предмет не статично, а динамічно, включає питання про виникнення і зникнення цього предмета у переході в інший. У цьому контексті можна говорити про **семантичну лабільність** філософських понять, про постійне удосконалення, уточнення, універсалізацію їх значень, зростання їх внутрішньої насиченості та рефлексивної вагомості, безкінечне збільшення їх предметно-логічних зв'язків.

Звичайно, тут неможливо не помітити протиріччя «кінечне слово» – «безкінечне відношення». Філософії доводиться користуватись такими, здавалось би, незручними для неї засобами, як слова, оскільки більш досконалого засобу вираження теоретичної людської думки не існує. Проте ця проблема, що є граничним загостренням протиріччя між мовою та мисленням, перестає здаватись нерозв'язною, якщо звернутись до питання про природу мови і мислення. Це питання, на нашу думку, блискуче вирішує Евальд Васильович Ільєнков [7], обґрунтовуючи, що і мова, і мислення формуються у процесі предметної діяльності і виступають її виразниками. Тому протиріччя між ними вирішується у сфері суспільної предметної діяльності, яка неминує об'єднує окремих індивідів і обумовлює можливість порозуміння між ними, формуючи у свідомості кожної людини поле цілком реальних зв'язків та відношень, що активуються у мовленні. Так, саме ця **сукупність зв'язків у її**

всезагальній, найбільш теоретичній формі і є планом змісту філософського поняття (Фокіна Т.П.: «предметний зміст категорій полягає у відбитті буття як того, що розвивається» [12: 18]). Тому семантичний аналіз філософської лексики як сукупності засобів вираження буде неповноцінним без врахування специфіки предмету філософського поняття, адже особливість слова, що позначає філософське поняття, не у його структурних зв'язках, а в його семантичному об'ємі та «семантичній історії».

Думку Й.Л.Вайсгербера про те, що мова є формою суспільного пізнання [2: 121], можна продовжити в тому руслі, що до зародження філософського мислення це «мовне» пізнання постає в несуб'єктній, несвідомій, стихійній формі, і лише стаючи на службу філософії мова як форма пізнання знаходить свій суб'єкт, перетворюється в свідому мовну творчість.

Цікавим є також питання про полісемію лексем, що є «носіями» філософських понять. На матеріалі понять німецької мови германського походження можна сказати, що майже всі лексеми, що позначають філософські поняття, зберігають поряд з цим понятійним значенням одне чи кілька актуальних неспецифічних, загальноновживаних значень. Так, для вищезгаданого слова *Bewegung* це значення просторового руху, внутрішньої схвильованості, суспільної ініціативи. Для слова *Wesen*, що позначає поняття суті, це значення «характер, норов», «жива істота»; для лексеми *Geist*, що втілює поняття духу, ідеального, це значення «думка, позиція», «визначна людина», «настрій, поведінка», «привид», «бог-дух»; для лексеми *Erscheinung* (поняття явища) це значення «зовнішній образ, людина», «видіння, галюцинація» і т.д.

Сам факт такої полісемічності не дивний і пояснюється думкою В.В. Виноградова про диспропорцію між «обмеженими ресурсами» мови, навіть найбагатшої, і «безмежною конкретністю досвіду» [9: 47]. Цікаво те, що фактично всі значення таких лексем виявляються тією чи іншою мірою підпорядкованими семантичному об'єму відповідного філософського поняття: вони не лише мають спільний «семантичний етимон», тобто спільний чуттєвий прообраз, але характер їх зв'язків такий, що *філософське поняття вбирає предметно-логічні зв'язки вже сформованих до нього значень, одночасно генералізуючи, «знімаючи» їх*, тобто підносячи їх до рівня предметної універсальності, всезагальності. У кожному такому випадку саме філософське значення виявляється найбільш містким і всеосяжним, хоча слово може налічувати і інші абстрактні значення. Справа в тому, що якщо абстрактна лексика називає те чи інше відношення, то філософські поняття втілюють не одне відношення, а всю сукупність відношень в певному «заломленні», піднімаючись від рівня абстрагування до рівня нової, вже не чуттєвої, а мисленнєвої конкретики, яку можна охарактеризувати словами Ільєнкова «єдність багатоманітного» [6: 19].

Тому, говорячи про дериваційний зв'язок між значеннями лексем, що називають філософські поняття, можна стверджувати, що філософське значення фактично завжди виступає дериватом по відношенню до загальноновживаних значень, проте значущість цього деривата завжди вища, ніж у значень, що служили сходиною у його розвитку.

Розглядаючи семантичні характеристики філософських понять, ми чітко відмежуємо їх від інших типів філософської лексики, а саме філософських термінів (наприклад, *гносеологія*, *волюнтаризм*, *позитивізм* і т.п.), авторських новотворів (як-то *das Verschwundensein*, *das Nichtseienden* та ін. у Гегеля) чи пласту загальноновживаної лексики, якою за необхідності користуються філософи. Особливості семантичного функціонування згаданої лексики у філософському тексті є предметом окремого дослідження.

Отже, підсумовуючи наведені вище міркування, можна сказати, що філософське поняття являє собою особливе семантичне явище зі своїми сутнісними принципами та діахронічними закономірностями. Дослідження семантичного аспекту того чи іншого філософського поняття вимагає ретельного ознайомлення з його предметом та історією. Одним з актуальних напрямків семантичного дослідження філософських понять є аналіз шляхів та моделей становлення їх значень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бибихин В.В. Язык философии / Владимир Вениаминович Бибихин. – М.: Языки славянской культуры, 2002 – 414 с.

2. Вайсгербер Й.Л. Язык и философия / Йоган Лео Вайсгербер // Вопросы языкознания: теор. журнал по общему и сравн. языкознанию. – М.: Наука, 1993. – №2. – С. 114-125
3. Гегель, Г.В.Ф. Наука логики. / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1970. – Т.1– 501с.
4. Драгов К. Философский язык как элемент культуры / К. Драгов // Вопросы общественных наук. Актуальные вопросы современной философской науки. – К.: Лыбидь, 1991. – Вып. 86. – 136 с.
5. Ильенков Э.В. Диалектическая логика / Эвальд Васильевич Ильенков. – [2-е изд., доп.]. – М.: Политиздат, 1984. – 320 с.
6. Ильенков Э.В. Диалектика абстрактного и конкретного в научно-теоретическом мышлении / Эвальд Васильевич Ильенков. – [2-е изд.]. – М.: «Российская политическая энциклопедия», 1997. – 464 с.
7. Ильенков Э.В. Мышление и язык у Гегеля / Эвальд Васильевич Ильенков // Доклады X Международного гегелевского конгресса (26-31 августа 1974). – М., 1974. – Вып. IV. – с. 69-81.
8. Карпова Е.М. Лингвокультурные детерминанты лексики немецкой философии: дисс.канд.филол.наук, Ростов на Дону, 2003 – 143с.
9. Кацнельсон С.Д. Содержание слова, значение и обозначение / Соломон Давидович Кацнельсон ; [общ. ред. В.М. Жирмунского, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона]. – [3-е изд.]. – М.: Едиториал УРСС, 2011. – 112 с
10. Потебня А. А. Полное собрание трудов: Мысль и язык / Александр Афанасьевич Потебня. – М.: Лабиринт, 1999. – 300 с.
11. Снитко Т.Н. Пределные понятия в Западной и Восточной лингвокультурах / Татьяна Николаевна Снитко. – Пятигорск: Изд-во Пятиг. гос. лингвист. ун-та, 1999. – 156 с.
12. Фокина Т.П. Категории как логические формы мышления / Т.П. Фокина // Категории диалектики как ступени познания. – М., 1971. – с. 17-19.
13. Язык и философия. Энциклопедия «Кругосвет» [Электронный ресурс] / гл. ред. Добровольский А.В. – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/filosofiya/YAZIK_I_FILOSOFIYA.html
14. Eisler, Rudolf. Wörterbuch der philosophischen Begriffe. E.Mittler und Sohn, Berlin, 1927-1930. [Электронный ресурс] / R. Eisler // Режим доступа: http://www.textlog.de/eisler_woerterbuch.html

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Леся Івашкевич – аспірантка кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут».

Наукові інтереси: семантика, абстрактна лексика, підмова філософії.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОПОЛІВ БОГ ТА GOD ЯК СКЛАДОВИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Тетяна КРИЖАНОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена зіставному аналізу внутрішньої організації лексичних одиниць, що входять до мікрополів Бог та God як складових лексико-семантичного поля мудрості в українській та англійській мовах.

Ключові слова: сема, мікрополе, лексико-семантичне поле, компонентний аналіз.

The article deals with the contrastive analysis of the semantic structure of the language units, which compose the micro-field God as the constituent of the lexico-semantic field of wisdom in the Ukrainian and English languages.

Key words: seme, microfield, lesico-semantic field, componential analysis.

Сучасний етап розвитку лінгвістичної науки відзначається підвищеним інтересом до вивчення семантики мови, дисципліни, яка вивчає «план змісту» мови. Це зумовлено глибоким розумінням того, що будь-яка теорія мови, яка ігнорує семантичний бік, не лише не може бути адекватною, а й взагалі, на думку Г.В. Колшанського, не може бути теорією мови, оскільки вона в принципі суперечить природі самого об'єкту [2: 29].

Прагнення науковців розкрити сутність людської мови, її аспекти та функціонування привели до виокремлення контрастивної семантики у самостійну гілку мовознавчої науки. «Оскільки найсуттєвіші риси національних мовних культур зберігаються у лексиці..., то саме зіставні дослідження відкривають широкі можливості для знайомства з іншими мовними культурами світу, а також повнішого усвідомлення особливостей рідної мовної культури, виявляючи у ній закони, що регулюють мовну діяльність суспільства» [9: 148]. Разом із тим, думку про важливість зіставного дослідження семантики висловлюють такі вчені, як В.Ярцева, О.Бондарко, С.Сятковський, Ф.Груча та інші.

Пізнання об'єктивної дійсності кожним народом та її категоризація відбувається різними шляхами, а тому, як зазначає А.А.Лучик, «...стає очевидною неможливість існування точної відповідності між порівнюваними словами... З цього погляду висновки про те, що певній

одиниці окремої мови відповідає інша одиниця іншої мови, без з'ясування особливостей внутрішньої організації кожного такого елемента та виявлення особливостей його співвідношення з фактами об'єктивної дійсності будуть не тільки не повними, а й можуть засвідчувати неточності» [4: 152].

Співвіднесення слова із предметом об'єктивної дійсності через понятійну одиницю [5] є одним із найпоширеніших принципів обробки лексичної семантики. Щоб зрозуміти значення слова, «треба зрозуміти поняттєвий фон, що породжує концепт, закодований у цьому слові» [12]. Як зазначає М.Кочерган, семантичний принцип сприяє розкриттю максимально широкої сукупності системно зумовлених структурних характеристик мови, що проливає світло на взаємовідношення мови і мислення [3]. Саме за допомогою компонентного аналізу створюються визначальні для носіїв певної мови семантичні поля – сукупність слів, об'єднані спільною семантичною ознакою [6]. Однією з основних ознак поля є його здатність членуватися на ядро і периферію, кордони між якими є нечіткими. До ядра належать конституенти, які характеризуються високою частотністю, максимальною абстрактністю, семантичною змістовністю, загальновідомістю, багатозначністю, широкою поєднуваністю і стилістичною нейтральністю [10; 11].

У пропонованому дослідженні під терміном лексико-семантичне поле розуміємо складну систему, члени якої, незалежно від їхньої частиномовної приналежності, є парадигматично пов'язаними і мають у своєму складі інтегративну семантичну ознаку. Ядерні центри формуються навколо найуживаніших сем, які у мові є одночасно і лексемами і очолюють ці центри.

Отже, метою даної статті є дослідження мікрополів *Бог* та *God* як складових лексико-семантичного поля *мудрість* в українській та англійській мовах шляхом вивчення та зіставлення внутрішньої організації лексичних одиниць, що їх репрезентують.

Матеріалом слугують лексичні одиниці, відібрані методом компонентного аналізу зі Словника української мови в 11-ти томах [7] та The Oxford English Dictionary: 12 volumes [14], а також семи, що утворюють їхню внутрішню організацію.

Поняття мудрості, на думку дослідника балто-слов'янської духовної культури В.Топорова, «...належить до складу ключових та основних у європейській та близькосхідній духовній культурі протягом останніх тисячоліть» [8: 132].

Американський дослідник Уіл Дюран наголошує на тому, що мудрість – це цілісність і неважливо, яке вона має ім'я: Бог, Аллах, Дао і т.д. Головним є наше активне, вмотивоване розуміння мудрості, злиття із нею [15]. У релігії та філософії *мудрість* тлумачиться як різновид свідомості, яка є підпорядкованою завданням засвоєння норм та правил праведного життя. Творча смислонаповненість буття, його краса та довершеність визначаються причетністю до *мудрості*, універсальної сили, що нібито керує світом.

Беручи до уваги різний історичний розвиток Британії та України, а також різне ставлення до релігії, можна стверджувати, що саме ці фактори вплинули на процес вербалізації концепту *мудрість* в обох мовах. Особливо слід звернути увагу на атеїзм в Україні за часів комунізму, коли релігію було заборонено. Цим і можна пояснити те, що найфундаментальніша праця українських лексикографів СУМ при тлумаченні лексеми *мудрість* не фіксує ніяких лексичних одиниць релігійного змісту. Проте у світобаченні як українців, так і англійців збереглося двоїсте розуміння мудрості. **Вища мудрість (spiritual wisdom)** є невід'ємною від Бога, в той час як **нижча мудрість (living wisdom)** ґрунтується на загальних знаннях про світ. При цьому англійці роблять акцент на вмінні приймати правильні рішення та униканні проблем.

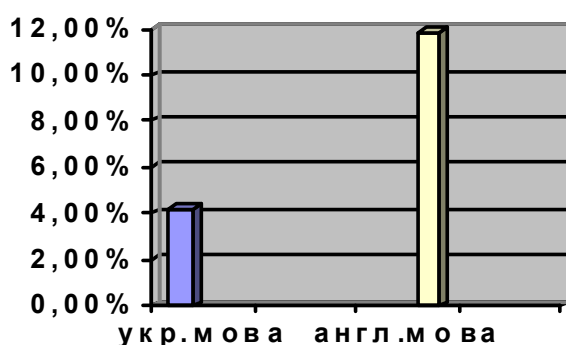
В українській мові лише завдяки компонентному аналізу на периферії виявляються слова, що розкривають релігійну (історичну) суть концепту *мудрість*: **Бог, віра, релігія, вірувати, прорікати, душа, пророкувати, вірити, провіщати, віщувати, істина, істинний, правда, віровчення, духовний, віщий, проповідувати**. Це складає приблизно 4,2% від усього досліджуваного матеріалу. В українській матриці зазначені слова займають приблизно середину і характеризуються порівняно нескладною семантичною структурою.

Натомість у Великій Британії, не зважаючи на конфлікт між католицизмом та протестантством, релігія була і є невід'ємною складовою життя англійців. Тому і словник

фіксує релігійний аспект при тлумаченні лексичної одиниці **wisdom**: 1c) – одне з виявів Божественної сутності в Ісуса Христа; звідси назва другої особи в Святій Трійці (*the Wisdom of the Father*); іноді застосовується для називання Бога чи Трійці: *Wisdom is alive: it is not a thing or quality. It is God. It is God and Man, for it is Christ* (Lynch); 3b) – вживається в назвах двох апокрифічних (неканонічних) книг (*the Wisdom of Solomon, the Wisdom of Jesus the son of Sirach* (commonly called Ecclesiasticus)): *The fact that Wisdom also contains an anticipation of one of the three Temptations of Christ* (E.C.Selwyn).

Лексеми англійської мови, що розкривають релігійну суть вказаного концепту, знаходяться в ближній периферії: **Christian** (ім.), **Christian** (прикм.), **religious, secular, faith, soul, spiritual, trinity, enlightenment, trust, trustiness, clergy, confession, sacred, divine, sermon, solemn, scripture, Jesus Christ, truth, believer, orthodoxy, order, religion, worship, church, God, Lord, Deity, ecclesiastic, spirit, death, life to profess, law, service, belief, society, pulpit, ecclesiastical, adherent, conviction, essence, apostle, doctrine**. Ця семантична група складає майже 11,84% від усього корпусу досліджуваних лексичних одиниць

Діаграма 1. Відсоткове співвідношення лексичних одиниць у мікрополях *Бог* та *God*

Концептуальні відмінності у розумінні мудрості як релігійної сутності спричинені різними релігіями, які сповідують носії досліджуваних мов. Англійці вважають, що мудрість можна набути лише за умови отримання певних чеснот, що це є дар Святого Духа, у той час як для українців основною умовою отримання мудрості є страх Господень та слідування заповідям. Цікавим є той факт, що в українському варіанті Старого Заповіту йдеться про те, що „початок мудрості – страх

Господень...” [1, 633], а англійський варіант наголошує на тому, що страх Господень є початком знання, тобто „...The fear of the Lord is the beginning of knowledge...” [13].

Саме цей факт пояснює наявність розбіжностей у вербальному вираженні концепту мудрості та різний лексичний склад мікрополів *Бог* та *God*. Так, в англійській мові знаходимо слова **virtue** (чеснота), **values** (цінності), **piety** (благочестя), **vice** (порок), які відсутні в українському мікрополі.

В англійському мікрополі антонімічна пара **right** – **wrong** репрезентує уявлення носіїв англійської мови про норми поведінки у суспільстві не лише в етичному, а й у релігійному аспекті, оскільки для отримання мудрості від Бога людина повинна чинити по совісті та слідувати заповідям. В українській мові цим поняттям відповідають лексичні одиниці **мораль, етика та правильний**. Проте входять вони до складу мікрополя *знання* та відображають лише моральність поведінки людини у ставленні один до одного та до суспільства. Пор.: *Hi, kінця казочці історія поки не дописала, проте мораль свою казочка має, – скинув ясным оком Іван* (Кол., Терен., 1959, 170). *...for attaining wisdom and discipline; for understanding words of insight; for acquiring a disciplined and prudent life, doing what is right and just and fair...(the Bible)*.

Споконвічна боротьба добра і зла, яку втілюють Бог та диявол відповідно, теж знаходить своє відображення у розумінні мудрості українців і англійців. При чому українське мікрополе містить значну кількість слів із негативною семантикою (**зло, лихо, злий, жорстокий, лютий, несправедливість** та ін.). Це можна пояснити тим, що українці є більш забобонними ніж англійці, а внаслідок певних історичних подій (завоювань, перерозподілу територій, кріпацтва) набули негативного досвіду та страждань.

Зіставляючи внутрішню семантичну структуру лексичних одиниць, що входять до мікрополя *Бог*, можна спостерігати певну асиметрію. Вона виявляється у тому, що лексеми англійської мови мають більш складну структуру, а відповідно і більше зв'язків між собою та іншими досліджуваними одиницями, що дозволяє їм переходити від одного мікрополя до іншого.

Таблиця 1

Кількісна характеристика складників мікрополя *Бог*

Лексеми англійської мови	Безпосередні зв'язки	Лексеми української мови	Безпосередні зв'язки
Truth	49	Віра	8
Spirit	33	Істина	7
Soul	31	Правда	7
Religion	22	Релігія	5
Faith	21	Істинний	5
Spiritual	18	Віщий	5
To profess	16	Проповідувати	5
God	15	Духовний	4
Service	14	Вірити	4
Trinity	14	Віщувати	4
Doctrine	14	Провіщати	4
Confession	13	Вірувати	4
Belief	13	Бог	3
Worship	13	Віровчення	3

Зіставлення семного складу зазначених лексичних одиниць обох мов дозволяє виявити як спільні, так і відмінні риси, притаманні лише певній культурі. Так, лексична одиниця **релігія** в українській мові та її відповідник в англійській мові **religion** виражають деякою мірою однакові поняття і містять такий набір сем, як 'віра', 'віросповідання', 'Бог', 'faith', 'God' відповідно. Українська лексема **релігія** містить в собі семи, відсутні в її англійському відповіднику, що відображають ставлення до релігії в суспільстві: 'несумісні з', 'науковий', 'світосприймання', 'надприродний'. Пор.: – Я вільнодумний, – сказав літератор, – але **релігія** потрібна для моральності мужиків і жінок (М.Коцюбинський).

Лексична одиниця **God** в англійській мові має ширшу семантику, аніж її відповідник в українській мові. Спільною є лише дві семи 'надприродний' та 'істота' (англ. 'superhuman' та 'person'), що свідчить про однакове розуміння природи Бога. При цьому в українській лексемі присутня така сема з негативним відтінком, як 'нібито уявна'. В англійській мові лексична одиниця **God** має більш, ніж шість семем і ширше розкриває це поняття. Так, тут присутні такі семи, як 'Divine' та 'Creator' (святий, творець), 'Ruler' та 'the Universe' (правитель, всесвіт), 'a deity' (божество), 'a proper name' (власна назва): *For by this name God we understand an Infinite Mind, everywhere present, the source and foundation of all other existence, possessed of all possible power, wisdom, and excellence* (E.R.Conder); *The Spirit of the Lord is God the Holy Ghost* (J.Manning). Слід також зазначити, що у досліджуваному матеріалі українській лексичній одиниці **Бог** в англійській мові відповідає чотири лексеми **Jesus Christ, God, Lord, та Deity**, які утворюють синонімічний ланцюжок.

Поняття віри є нерозривно пов'язаним із релігією і мудрістю. Так у досліджуваному матеріалі українській лексичній одиниці **віра** відповідають чотири лексеми англійської мови: **trust, trustiness, belief**, в яких це значення помічено як застаріле, та **faith**. Спільними виступають семантичні компоненти 'Бог', 'упевненість' та 'релігійне' і 'вчення' (англ. 'God', 'confidence' та 'doctrine'), що свідчить про спільне розуміння релігійної природи віри. У лексико-семантичному полі *мудрість* в англійській мові мікрополе **belief**, куди входить 21 лексема, відноситься до ближньої периферії, у той час як в українській мові мікрополе *віра* є складником дальньої периферії.

Лексичній одиниці **truth** в українській мові відповідають дві лексеми **правда та істина**, які є синонімами. Між значеннями цих одиниць спостерігається семантична симетрія, проте не еквівалентність. Так, англ. **truth** має ширшу семантичну структуру порівняно із відповідними українськими словами і включає компоненти 'orthodoxy', 'religious', 'belief', 'virtue', не властиві українським одиницям. Цей факт можна пояснити тим, що в англійській мові завдяки розвинутій полісемії одні слова можуть мати різні значення відповідно до контексту. Пор.: *Those essential parts of his, His truth, his love, his wisdom, and his blis*

(Spenser); *От лаяв мене [панотець], їй-бо, славно, все направляє на путь істини і, головне, злості не таїв* (М.Стельмах).

В обох досліджуваних мовах фіксуються елементи на позначення одного із центральних понять релігії, такого, як **душа** (англ. **Spirit, essence, soul**). Мудрість вимагає від людини душу, бо вона (мудрість) оволодіває не лише розумом, а й серцем: «For wisdom will enter your heart, and knowledge will be pleasant to your soul» (Коли мудрість увійде в серце твоє, і знання буде приємним душі твоїй) [240:10]. Характерною рисою внутрішньої організації цих лексичних одиниць виступає вказівка на відмінність людини від тварини та безсмертність, що маніфестується семантичними компонентами 'безсмертна', 'що відрізняє', 'in contrast to', 'surviving', 'after death'. Наявність у тлумаченнях зазначених лексем сем 'психічний', 'внутрішній', 'почуття', 'переживання', 'the senses', 'emotional', 'feelings' свідчить не лише про релігійний відтінок значень, а й про внутрішню характеристику особистості. Відмінність полягає у тому, що, наприклад, лексична одиниця **Spirit** також вживається і для позначення Бога як творця ('the Deity', 'creative', 'essential'), а **soul** – для вираження розумових здібностей людини. Пор.: *The informing Spirit of God which prompts the works and quickens the faith* (Trench); *He take it as a peril to my soul, It is no sin at all* (W.Shakespeare); *Моя душа палала, а інтелект вишкрібав всі знання* (Досв., Вибр., 1959).

Отже, робимо висновок, що, не дивлячись на спільне релігійне джерело *мудрості* як в українській, так і в англійській мовах, мікрополя *Бог* та *God* мають розбіжності у кількості лексичних одиниць, які входять до їхнього складу. На семантичному рівні англійські лексеми характеризуються більш складною внутрішньою організацією, що дозволяє їм мати більше безпосередніх зв'язків із лексемами інших мікрополів, що входять до складу лексико-семантичного поля *мудрість*. Подальші дослідження сприятимуть розкриттю сутності поняття *мудрість* та виявленню національно-специфічних рис у його розумінні та вербалізації носіями української та англійської мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Біблія // Книги святого писма старого й нового заповіту. – К.: Об'єднання біблійних товариств, 1990. – 1259с.
2. Колшанский Г.В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте. / Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 5 – 31.
3. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Видання 2-ге, виправлене і доповнене/М.П.Кочерган. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006. – 464 с.
4. Лучик А.А. Семантика прислівникових еквівалентів слова української і російської мов/А.А.Лучик. – К.: Довіра, 2001. – 218 с.
5. Пешак М.М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики/Марія Михайлівна Пешак. НАН України, Укр.мовно-інф.фонд. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 199 с.
6. Селіванова О.О. Актуальні напрямки сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / Олена Селіванова. – К.: Видавництво Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
7. Словник української мови: В 11т. – Т. 1 – 11. – К.: Наукова думка, 1970. – 1980 с.
8. Топоров В.М. Исследования в области балто-славянской духовной культур /Володимир Топоров. – М., 1994.
9. Фабіан М.П. Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах/Мирослава Фабіан. – Ужгород: Інформаційно-видавниче агентство «ІВА», 1998. – 256 с.
10. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания / Ф.П.Филин. – М.: Наука, 1982. – 336 с.
11. Щур Г.С. Теории поля в лингвистике / Г.С.Щур. АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1974. – 254 с.
12. Goodenough W. Componential analysis and the study of meaning. – Language, Baltimore, 1956, vol. 32, № 1, p. 195 – 216.
13. The new Oxford annotated Bible containing Old and New Testaments: An ecumenical study Bible completely revised and enlarged / В.М.Metzger, R.E.Murphy (ed.). – N.Y.: Oxford university press, 1994. – 532p.
14. The Oxford English Dictionary: 12 volumes. – Volumes 1 – 12 – Oxford, 1969 – 1973.
15. http://en.wikipedia.org/wiki/Living_wisdom

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Крижановська – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лексична семантика, типологічне зіставлення мов.

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛИСТЯ ТА СТЕБЕЛ ГОРОДНІХ РОСЛИН У СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ДОНЕЧЧИНИ

Марія КУШМЕТ (Донецьк, Україна)

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості назв листя та стебел городніх культур східностепових українських говірок. У межах аналізованої лексико-семантичної підгрупи окреслено словотвірні діалектні явища. З'ясовано співіснування мотивованих і немотивованих назв листя та стебел городніх рослин у говірках Донеччини.

Ключові слова: назви городніх культур, номінація, мотивовані назви, немотивовані номени, сема, семантична структура, східностепові говірки.

In the article the structural-semantic features of the names of leaves and halms of truck crops in the east-steppe dialect are analyzed. Within the constraints of this lexico-semantic subgroup the word-formative dialect phenomena are defined. The coexistence of the motivated and unmotivated names of leaves and halms of truck crops in the dialects of Donetsk area has been found out.

Key words: names of truck crops, nomination, motivated names, unmotivated names, seme, semantic structure, east-steppe dialect.

Діалектне мовлення сходу України як частини степового говору, початок формування якого сягає не раніше XVI ст. [5: 59], порівняно зі старожитніми говорами, має свою специфіку. Це обумовлено як історією заселення східностепового регіону, так і тривалими поліетнічними контактами, що активно простежуються й сьогодні. Саме тому вивчення різнорівневих мовних явищ говірок Донеччини не втрачає своєї актуальності.

За останні роки з'явилися праці, присвячені аналізу різних тематичних груп лексики східностепових говірок: ботанічної – Л.Д. Фроляк, обрядової – В.Ю. Дроботенко, лексики народного побуту – Н.Б. Клименко, Н.Г. Загнітко, назв людини та її рис – В.В. Дворянкін та ін. Однак значна частина словникового складу донецьких говірок залишається недослідженою. До таких назв належить і сільськогосподарська лексика.

Аналіз наукової літератури засвідчує, що лексика сільського господарства різних українських говорів (частіше старожитніх) неодноразово була предметом спеціальних досліджень. Так, структурно-семантичні особливості назв зазначеної тематичної групи на синхронному та діахронічному зрізах ґрунтовно проаналізовано у роботах П.Ю. Гриценка [1, 2], Я.В. Закревської [3], В.Л. Карпової, Т.Г. Поліщук [6], Г.О. Козачук [4], Ю.В. Абрамян, Р.Л. Сердеги та ін. Лінгвогеографічну характеристику таких назв відбито у діалектних атласах української мови – “Лінгвістичному атласі українських народних говорів Закарпатської області УРСР (лексика)” Й.О.Дзедзелівського, “Атласі сільськогосподарської лексики подільсько-середньодніпряньського діалектного суміжжя” Т.М.Тищенко, “Атласі назв корисних рослин українських східнослобожанських говірок” А.О.Скорофатової та ін. Найповніше лексика сільського господарства репрезентована в “Атласі української мови”.

У цій статті ми розглядаємо назви стебел та листя городніх рослин, уживані у східностепових говірках Донеччини, які можна виділити у межах лексико-семантичної групи сільськогосподарських культур на основі їхньої семантичної спільності.

Передусім, слід зазначити, що східностепові назви листя та стебел городніх рослин не утворюють опозицій щодо реалізації сем ‘зелене стебло і листя’ : ‘сухе стебло і листя’, як у більшості українських діалектів [1: 130], на відміну від назв стебел злакових [6: 154], що, можливо, пов’язано із сільськогосподарською цінністю злаків.

Серед досліджуваних лексем виявлено мотивовані й немотивовані назви. Найпоширенішими номенами в говірках Донеччини є ті, що не мотивуються назвами самих рослин. Вони утворені за допомогою інших основ, напр.: *батва́, ботва́, баді́л’а, баді́лка, гі́чка, агудина, огудина, гудина*. Менш уживаними є похідні від іменникових назв відповідних рослин. Пор.: *картоплі́н’а, квасолі́н’а, моркві́н’а* тощо. Аналогічне явище зафіксувала на матеріалі діалектних назв цієї групи лексики західноукраїнських говорів Я.В. Закревська, яка справедливо зазначає, що у мовленні діалектоносіїв домінують ті номени, які “мають більш загальне значення й можуть означати стебла різних культур, але у розмовно-побутовій мові вони диференціюються за допомогою описових назв” [3: 86]. Порівняємо вживання зазначених номенів у східностепових говірках: *о / батва́ на карто́шк’і*

/ батві картошки / кан'єшно йест' / йак жуқ не^н з'йіс'т' // (31); гічка з бур'ак'ів / т'іки з бур'ак'ів / но мोजना і з моркви сказат' гічка // (26).

Докладніше зупинимось на семантичному наповненні немотивованих назв листя та стебел городніх культур.

Найрізноманітнішою за набором сем-репрезентантів є лексема *гічка*, зафіксована вперше, за свідченням Я.Б. Рудницького, у ХІХ ст. із семою 'стебло соломи' [РЕСУМ (1: 614)]. В "Етимологічному словнику української мови" Я.Б. Рудницького йдеться про те, що походження лексеми залишається нез'ясованим [там само].

У мовленні діалектоносіїв рідко вживається номен *гічка* на позначення листя та стебла рослини одного виду ('листя та стебла буряків'), частіше – на позначення усієї городини разом, напр.: 'листя та стебла буряків', '~картоплі', '~моркви' тощо. Такі ж семи виявлені і в інших говорах української мови, а сама лексема зафіксована як така, що може мати різні морфологічні варіанти. Так, у західнополіських говірках: *гічка* – 'листя буряків', 'листя і стебла картоплі' [СЗГ (1: 89)]; у поліських говірках: *гич*, *гичане* – 'гудина огірків', 'стебла і листя картоплі', 'стебла і листя картоплі, буряка, моркви, гарбузів і т.н.' [СПГ: 30]; у гуцульських говірках: *гич*, *гичіна*, *гичіні* – 'листя городніх рослин' [ГГ: 45]; *гічка* – 'листя на овочевих культурах, бадилля' [МСГГ: 34]; у наддністрянських говірках: *гіче*, *гіче* – 'бадилле городини' [НРС: 91].

Разом із досить традиційним наповненням семантичної структури аналізованої лексеми у мовленні носіїв східностепових говірок виявляються й інші семи-репрезентанти номена *гічка* (табл. 1).

Привертає увагу спорадично виявлене функціонування зазначеної лексеми в значенні 'паростки кукурудзи': *гічка / це у кукурз'і / це колі ішч'е там п'ідрост'іут' так'і мален'к'і стовбури' / так'і паростки пуск'іе кукурз'а* // (28). Порівняймо: у говірках межиріччя Дністра й Дунаю одним зі значень лексеми *гічка* є 'корінці кукурудзи та соняшника' [2: 78]. На матеріалі говорів Закарпаття Й.О. Дзєндзелівський подає лексему *гічка* як один із можливих репрезентантів семи 'обтерблений качан кукурудзи' [ЛАУНГЗ: к. 207].

У н.п. 6 і 29 назва *гічка*, позначаючи листя буряка та моркви, має й додаткову сему 'листя капусти'. "Етимологічний словник української мови" подає у номені *гічка*, що є етимологічно пов'язаним із чеським словом *huřa*, сему 'качан капусти' [ЕСУМ: 511]. Словник бойківських говірок фіксує сему 'відходи з качанів капусти' [СБГ: 170].

Таблиця 1

Типи семантичної структури лексеми *гічка*

Номер моделі	Семи							Говірки
	Листя та стебла буряків	Листя та стебла картоплі	Листя капусти	Листя та стебла моркви	Листя та стебла помідорів	Листя та стебла гарбузових	Паростки кукурудзи	
1	+	-	+	+	-	-	-	6, 29
2	+	-	-	-	+	-	+	28
3	+	-	-	-	-	-	-	1, 3, 20, 31
4	+	-	-	+	-	-	-	5, 10
5	+	-	-	+	-	-	-	26
6	+	+	-	+	+	+	-	2, 4, 7, 8, 9, 11-19, 21-25, 27, 28, 30, 32-35

У говірках н.п. 1, 3, 16, 20, 31 лексема *гічка* використовується на позначення листя та стебел лише з однієї рослини (найчастіше буряка), що, на нашу думку, можна пояснити впливом російської мови.

Лексеми *баділ':а*, *батва́* (*ботва́* – н.п. 2, 24, 28, 30, 35) у більшості говірок Донеччини постають лексичними дублетами до номена *гічка*, маніфестуючи семи ‘листя та стебла буряків’, ‘~картоплі’, ‘~моркви’, ‘~гарбузів’, ‘~кавунів’, ‘~дині’, ‘~огурців’, ‘~помідорів’. Пор.: *гічка / це ж україн'с'ке слово / кан'єшно // гічка і в пом'ідор'і / гічка в бур'ак'у / гічкою усé лист'а назива́ють // у нас на Донбас'і / батва́ / гічка / баділ':а / це вонó все однакове // (33); бадил':а / це с карто́шки / з бур'ак'ів / з бахч'і / це батва́ назива́йець':а / можна гічка / можна баділ':а сказа́т' // (17).*

Номен *баділ':а* (*баділка*, *баділіна*) є лексичним маніфестантом й інших сем (табл. 2), таких як: ‘листя та стебла кукурудзи’: *баділ':а у нас це в аснано́му з кукуру́зи / р'ідко хто ска́же на карто́шку баділ':а / на карто́шк'і батва́ // (5)*; ‘листя та стебла соняшника’: *со́йахи йак позрива́йеш / баділку тод'і з них трéба вивозити / паліти // (3)*; ‘листя та стебло перцю’: *йа вже пэ́рц'у не" сад'у́ / бо коліс' в горшкáх садила / так к'іт ізйів баділіну вс'у // у́тром ди'вл'ус' / листóчок гри'зэ / дума́йу / чи ти бу́де"и йісти гирчáк // приход'у / а в'ін на́глухо з'йів йогó / баділ':а вонó ж відно не" гиркэ // (26)*; ‘сухий кріп’: *огу́рц'і закрива́т' на́да з з баділко́ю о'кро́пу // (21), і баділ':а отé можна кла́сти у ог'ірк'і / у купóрку // (26).*

Таблиця 2

Типи семантичної структури лексеми *баділ':а* (*баділка*)

Номер моделі	Семи									Говірки
	Листя та стебла буряків	Листя та стебла картоплі	Листя та стебла моркви	Листя та стебла помідорів	Листя та стебла гарбузових	Листя та стебла кукурудзи	Листя та стебла соняшника	Листя та стебла перцю	Сухий кроп	
1	-	-	+	+	-	+	+	-	-	3, 5
2	+	-	+	-	-	-	-	+	+	26
3	-	+	-	-	-	-	-	-	+	21
4	+	+	+	+	-	+	+	-	-	2, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11-18, 22-25, 27, 28, 30, 32-35
5	-	+	+	-	+	-	+	-	-	10, 19, 21, 22

У східностепових говірках, поширеними лексемами на позначення сем ‘листя та стебла кавуна’, ‘~дині’, ‘~гарбуза’, ‘~огірка’ є лексеми *гудина* (4, 6, 8, 9, 11, 14, 15, 28, 29, 30), *о"гудина* (5), *огудина* (1-3, 7, 12, 13, 17-18, 23-28, 31-35), *огудін':а* (16, 10, 20, 33, 35). У н.п. 29 стебла з листям гарбузових культур, а також листя та стебла огірків, називаються *пл'ет'*. У такому явищі відображається перенесення назв предметів, що за формою подібні до стебел цих рослин, на назву стебла [4: 62].

Частотні у досліджуваних говірках описові назви: *ліс'т'а бур'акá*, *ліс'т'а моркви*, *ліс'т'а пом'ідор'ів* (із семою ‘листя та стебла’). Разом із тим у н.п. 29, 34 семи ‘листя та стебла помідорів’, ‘~баклажанів’ репрезентовані лексемою *кушч* та її варіантом *куст*, вживання якого зумовлено, очевидно, впливом російської мови.

У деяких досліджуваних говірках назва самої рослини переноситься без змін на її частину, напр.: сема ‘листя та стебла буряків’ у деяких говірках Донеччини позначається лексемами *бур'ак* – н.п. 3, 12, 19, 20, рідше *св'екла́* – н.п. 13, *свекла́* – н.п. 16. Ці лексеми вживаються паралельно з номенами *гічка*, *батва́*, *баділ':а*, *ліс'т'а*.

Аналізований діалектний матеріал дає підстави стверджувати, що, порівняно з говорами давнього творення, східностепові говори відзначаються незначною кількістю функціонально активних назв листя та стебел городніх рослин. Це засвідчено в інших джерела діалектного мовлення [АУМ (I: к.313, к.314); АУМ (II: к.152, к.325, к.326); АУМ (III: к.102, к.103, к.104, к.105)].

Суфіксальні можливості відіменникових назв самих рослин у східностепових говорах теж мають менший потенціал, ніж в інших українських говорах. Найпоширенішим при творенні назв листя та стебел городніх рослин є нормативний в українській літературній мові суфікс *-ин'(н')а*, зафіксований у всіх говірках Донеччини, напр.: *бур'ачин'(н')а*, *гарбузін'(н')а*, *гороховін'(н')а*, *картопл'їн'(н')а*, *квасолін'(н')а*, *морквін'(н')а*, *цибулін'(н')а*, *часни'ч'їн'(н')а*. Пор.: *гарбузін':а роз'іслало'а / що не' прол'ізе'ш / колець':а так // (3)*. Спорадичними є суфікси *-ін'(н')а*: *бур'ач'їн'(н')а* (23, 27), *часни'ч'їн'(н')а* (7, 9, 30); *-ник*: *бур'ачник* (13), *-ак*: *гарбузн'ак* (13, 30). Суфіксами *-ин'(н')а*, *-ін'(н')а* характеризуються й ті похідні номени, що немотивовані назвами самих рослин, напр.: *ботвіна* (13), *ботвин'(н')а* (13, 30), *ботв'їн'(н')а* (30).

Зрідка в обстежуваних говірках зафіксовані й інші номени на позначення листя та стебел окремих городніх культур. Так, у н.п. 10, 34 сема 'листя та стебла картоплі', яка в інших східностепових говірках представлена лексемами *гічка*, *баділ':а*, *батва*, *картоплин':а*, маніфестована лексемою *картошін':а*, що часто зустрічається у слобожанських говірках, й утворена, очевидно, внаслідок контамінації рос. *картошка* та укр. *картоплиння* [4: 60].

У н.п. 29 сема 'листя та стебла квасолі' маніфестована не збірним іменником *квасолін':а*, як у інших говірках Донеччини, а іменником ж. р. одн. – *квасолінка*, що є демінутивною формою до сингулятивної лексеми зі значенням 'один плід квасолі'.

Отже, на позначення листя та стебел городніх рослин в обстежуваних говірках уживаються різні назви. Домінують ті, що є спільними для багатьох городніх культур, оскільки вони немотивовані назвами рослин (*гічка*, *баділ':а*, *батва*). Досить уживаними є похідні суфіксальні утворення від назв самих рослин (*бур'ачин'(н')а*, *гарбузін'(н')а*, *картопл'їн'(н')а*, *морквін'(н')а*) та від немотивованих основ (*ботвіна*, *ботвин':а*). Спорадичними у досліджуваних говірках є номени, які виникли на основі метонімічного (*бур'ак* 'листя та стебла буряків'), рідше – метафоричного (*пл'ет* 'листя та стебла огірків') перенесення.

Таким чином, сільськогосподарська лексика східностепових говірок є органічною частиною української діалектної лексики. Назви стебел та листя городніх рослин часто збігаються з відповідними номенами, відомими іншим та характеризується здебільшого фонетичними (взаємозаміна фонем /u/ та /i/, заміна африкати /dз/ на фрикативний приголосний /з/, перевага м'якого /р'/ тощо) особливостями, що відображають уже окреслені у наукових діалектологічних розвідках риси південно-східних говорів.

У проаналізованій лексико-семантичній підгрупі зафіксовано відмінності на рівні семантичного наповнення номенів. Так, разом з регулярними семами лексеми *гічка*, відомими іншим українським говорам, у східностепових говірках засвідчено й інші: 'листя капусти', 'паростки кукурудзи'.

Чіткої межі між лексемами на позначення стебел та листя городніх культур у донецьких говірках не виявлено. Процеси номінації на сучасному етапі має здебільшого немотивовану основу, що й обумовлює тенденцію до розвинутої лексичної полісемії у межах цієї лексики.

Перспективними вбачаємо подальші дослідження на матеріалі тематичної групи лексики сільського господарства східностепових говірок, що уможливить доповнення лексичної та лексикографічної картини новожитніх говорів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Говірки Чорнобильської зони: Системний опис [Текст] / П.Ю. Гриценко, Г.В. Воронич, Л.І. Дорошенко та ін. – К.: Довіра, 1999. – 271 с.
2. Гриценко, П.Ю. Моделювання діалектної лексики [Текст] / П.Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1984. – 214 с.
3. Закревська, Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті [Текст] / Я.В. Закревська – К.: Наук. думка. – 1976. – 162 с.
4. Козачук, Г.О. Творення назв стебел та листя городніх рослин української мови [Текст] / Г.О. Козачук // Мовознавство. – 1971. – № 6. – С. 59–63.

5. Матвіяс, І.Г. Формування південно-східного наріччя української мови [Текст] / І.Г. Матвіяс // Мовознавство. – 1983. – № 1. – С. 52-59.

6. Поліщук, Т.Г. Семантико-словотвірні зв'язки у російських говірках, які функціонують в українському оточенні [Текст] / Т.Г. Поліщук // Дослідження з української діалектології: зб. наук. пр. / відп. ред. П.Ю. Гриценко. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 152–165.

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АНКРУСГ – Скорофатова А.О. Атлас назв корисних рослин в українських східнословобожанських говірках / А.О. Скорофатова. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2009. – 337 с.; АСЛПСДС – Тищенко Т.М. Атлас сільськогосподарської лексики подільсько-середньодніпрянського діалектного суміжжя / Т.М.Тищенко – Умань: РВЦ „Софія”, 2007. – 193 с.; АУМ – Атлас української мови : у 3 т. – К.: Наук. думка, 1984-2001. – Т. 1-3; ГГ – Гуцульські говірки : лінгвістичні та етнографічні дослідження / відп. ред. Я.Закревська. – Л., 2000. – 365 с.; ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / ред. кол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – Т. 1. – К.: Наук. думка. – 634 с.; ЛАУНГЗ – Дзедзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР. Лексика. Ч. II. / Й.О. Дзедзелівський // Наукові записки. Т. XLII. Діалектологічний збірник. Вип. 4. – Ужгород: Ужгородський державний університет, 1960; МСГГ – Піпаш Ю. Матеріали до Словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського р-ну Закарпатської обл.) / Ю.Піпаш, Б.Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; НРС – Шило Г. Наддніпрянський регіональний словник. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008 (Серія “Діалектологічна скриня”). – 288 с.; РЕСУМ – Етимологічний словник української мови: у 2 т. / опрацював Ярослав Рудницький. – Вінніпег: УВАН, 1962 – 1972. – Т. 1. – 968 с.; СБГ – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Частина перша (А-Н) / М.Й. Онишкевич. – К.: Наук. думка, 1984. – 496 с.; СДУГО – Москаленко А.А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А.А. Москаленко – О., 1958. – 78 с.; СЗГ – Аркушин Г.Л. Словник західнополіських говірок: у 2 т. / Г.Л. Аркушин. – Луцьк: Вежа, 2000 – Т. 1. – 379 с.; СПГ – Лисенко П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – К.: Наук. думка, 1974 – 261 с.

ІНДЕКС ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ ДОНЕЧЧИНИ

1. с. Благодатне Амвросіївського району; 2. с. Верхньоторецьке Ясинуватського району; 3. с. Єгорівка Волноваського району; 4. с. Єлизаветівка Мар'їнського району; 5. с. Златоустівка Волноваського району; 6. с. Іванопіль Костянтинівського району; 7. с. Іскра Великоновосілівського району; 8. с. Кам'янка Добропільського району; 9. с. Карла-Маркса Великоновосілівського району; 10. с. Кіровськ Краснолиманського району; 11. с. Маринівка Красноармійського району; 12. с. Мічуріне Тельманівського району; 13. с. Новоандріївка Волноваського району; 14. с. Новокатеринівка Старобешівського району; 15. с. Новопетрівка Великоновосілівського району; 16. с. Новотроїцьке Волноваського району; 17. с. Новоукраїнка Мар'їнського району; 18. с. Октябрьське Добропільського району; 19. с. Олексіївка Великоновосілівського району; 20. смт. Оленівка Волноваського району; 21. с. Орлинське Великоновосілівського району; 22. с. Піддубне Великоновосілівського району; 23. м. Селидове; 24. с. Стародубівка Першотравневого району; 25. с. Старомихайлівка Мар'їнського району; 26. с. Степанівка Шахтарського району; 27. с. Степне Мар'їнського району; 28. с. Українка Новоазовського району; 29. с. Уманське Ясинуватського району; 30. с. Успенівка Мар'їнського району; 31. с. Чичерино Волноваського району; 32. смт. Шабельківка м. Краматорська; 33. с. Щербинівка м. Дзержинська; 34. с. Ямпіль Краснолиманського району; 35. с. Ясинівка Ясинуватського району.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Кушмет – аспірант кафедри української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету.
Наукові інтереси: семантика діалектної лексики.

ЕВОЛЮЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНА СВІДОМОСТІ

Олена КУШНЕРОВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто варіативність тлумачення понять “свідомість” та “мислення”: анімістичне, за яким свідомість та мислення ототожнювали з душею; синкретичне, коли ці поняття співвідносили; диференційне – з тенденцією до розмежування філософських феноменів.

Ключові слова: філософський феномен, свідомість, мислення, анімістичне, синкретичне та диференційне тлумачення.

The article deals with the variety of the ways of interpreting the notions of “consciousness” and “thinking”: animistic, when consciousness and thinking are identified with soul; syncretic, when these notions are correlated; differential, with the tendency to separate these philosophical phenomena.

Key words: philosophical phenomenon, consciousness, thinking, animistic, syncretic and differential interpreting.

На сучасному етапі розвитку мовознавства актуальними залишаються питання вивчення зв'язку мови і мислення (Л.М. Салміна, Ф.Г. Юнгер, N. Chomsky, S. Pinker), мови і свідомості (О.Р. Лурія, Ж.І. Фрідман, R. Jackendoff, J.R. Searle), а також співвідношення понять “свідомість” та “мислення” (М.К. Мамардашвілі, J.-P. Sartre).

Упродовж тривалої наукової дискусії сформувалися різні тлумачення зв'язку цих понять: **анімістичне**, за яким свідомість та мислення ототожнювали із душею (Аристотель, Демокрит, Платон), **синкретичне**, коли свідомість та мислення почали співвідносити (Р. Декарт, Б. Спіноза, Дж. Локк), а згодом й **диференційне** – із тенденцією до розмежування цих понять (М.К. Мамардашвілі, J.-P. Sartre).

Архаїчне суспільство з *анімістичними* поглядами не розрізняло матеріального та духовного, розглядало світ як видимий і невидимий, і зводило свідомість до сфери останнього [25].

У числі перших філософів, які досліджували феномен свідомості був Аристотель, у трактуванні якого вона зводилася до душі. На думку мислителя, “носієм свідомості є душа” [30], оскільки “розум перебуває у душі” [5: 386]. За Аристотелем, вона “не є відірваною від тіла субстанцією” [5: 396], “душа належить тілові, не може існувати поза ним та перебуває в ньому” [5: 399]. Виходячи з його вчень, вона не існує сама по собі: “жива істота складається з душі та тіла” [3: 354].

У трактаті “Про душу” грецький філософ зазначає, що “душа відрізняється просторовим рухом та мисленням. Може здатися, що мислення та розум – це відчуття, оскільки за їхньої допомоги душа розрізняє та пізнає існуючий світ” [5: 429]. “Мислення, – за Аристотелем, – упорядкування суджень” [5: 430]. “Розум мислить, панує над усім, для того, щоб все пізнати” [5: 433]. Тільки та частина душі, що мислить є “місцезнаходженням форм” [5: 433], оскільки вона оперує “формами за допомогою образів” [5: 438-439], а для цього “душа має бути або предметами, або цими формами. Однак першим вона бути не може, оскільки у душі знаходиться не камінь, а його форма” [5: 438-439]. Якщо у Аристотеля “розум мислить” [5: 433], то за Платоном, “душа – учасниця мислення” [5: 380], в той час, коли останнє “живиться розумом та чистим знанням” [4: 378].

У платонівському диференційованому трактуванні “кінцева мета діяльності душі – звільнитися від влади тіла” [24: 23, 30], довести своє божественне походження, бо тільки за цієї умови “будуть помітними усі її природні якості” [23: 371]. Цю тему він продовжив у діалозі “Федон”, підкреслюючи, що тіло – “гробниця душі” [3: 353], “оболонка, яку ми не можемо скинути, як равлик – свій будиночок” [24: 191]. Платон дотримувався позиції свого вчителя Сократа, який зазначав, що “людська душа безсмертна” [3: 353] та вічна, адже “після смерті душі продовжують існувати в іншому світі” [29: 27-28]. Душа ніколи не гине, оскільки вона постійно відроджується [23: 392]. А оскільки вона безсмертна, то “немає такого, чого б вона не пізнала” [23: 393]. На думку Сократа, душа – “носіє розуму, невидима господиня, яка керує тілом” [13: 159].

Утім, вона не є й тілом, як твердив Демокрит: “Після смерті людини душа розпорошується в повітрі, а тому смертне не тільки тіло, але й душа” [11]. За Демокритом, вона “спонукає та підживлює людину, тільки тоді, коли пов’язана з тілом, бо саме тіло утримує атоми душі” [6: 83]. Ці атоми “концентруються в пустотах мозку, який і є центром розуму” [6: 83]. А без тіла “душа – жалюгідна примара” [6: 130]. Погоджуючись з Аристотелем, у трактаті “Про душу” Демокрит ототожнює розум з душею [3: 352], стверджуючи: “душа та розум – одне й те саме: те, що ми уявляємо, і є справжнім буттям” [6: 192]. Незважаючи на існуючі суперечки, всі грецькі філософи усвідомлювали, що тіло, душа, свідомість та мислення нерозривно пов’язані між собою. Їх цікавила низка питань, пов’язаних із безсмертям душі, її безтілесністю, здатностями, а також зв’язок душі та розуму.

З появою християнських уявлень про душу, які базувалися на платоно-аристотелівських поглядах, єпископ Немесій Емесський у своєму трактаті “Про природу людини” розрізняє душу розумну та нерозумну. “Перша поділяється на теоретичну та практичну; нерозумна – на ту, що підкорюється та не підкорюється розуму. Теоретична складається з уяви, мислення, пам’яті та внутрішнього міркування; практична – з руху відповідно до поривання, волі, бажання, рішення та вибору” [3: 356].

У середньовічну епоху, коли домінувало геоцентричне світобачення та *синкретичне* тлумачення мислення та свідомості, останнє розглядали як щось середнє між вищим рівнем – неререфлексивним блаженством, або неусвідомленим життям нашого “Я” в Бозі, та нижчим рівнем – мовчазним життям нашого тіла [25]. “При цьому розум трактується як атрибут Бога, а людині залишається лише маленька “скалочка” всепроникного полум’я божественного розуму” [33: 622]. Тим часом “у християнстві виникає ідея спонтанної активності душі”, в поняття якої включали і свідомість [33: 622]. “Знати та мислити, – за Августином, – речі різні” [18: 78]. Проміжним між цими процесами є пізнання, яке “актуалізує потенційне знання за допомогою мислення” [18: 78]. “Пізнання – процес; усвідомлене, актуалізоване

знання – результат” [18: 78]. Християнський теолог погоджується з платоніками в тому, що душа використовує тіло, оскільки вона є визначальним початком, але заперечує ідею “тіло – домовина душі”. На думку Августина, людина – “розумна душа, яка володіє тілом” [18: 115]. Звідси випливає, що людина – посередник між царством духа та царством матерії: вона “мислить розумом, відчуває та рухається тілом у просторі” [18: 115–116].

Фома Аквінський, який пов’язав християнське віровчення із філософією Аристотеля, стверджував, що ми пізнаємо світ душею, нематеріальною животворящою силою людини, субстанцією, в якій народжуються думки та почуття, що характеризується “двома пізнавальними здібностями. Перша – акт тілесного органу, що пізнає речі, оскільки вони є суттю індивідуальної матерії. Інша пізнавальна здібність – інтелект, який не виступає актом тілесного органу” [1: 104-105]. Християнський теолог вважав, що “свідомість – внутрішній досвід, засіб самозаглиблення та спілкування із Всевишнім у формі свідомого розуму. Несвідома душа належить рослинам та тваринам, а у людини всі психічні акти – свідомі” [33: 622], через те, що саме вона – проміжна істота між тваринами та янголами, яка відрізняється розумною душею та свободою волі. На його думку, розум та інтелект тотожні, оскільки “не можуть бути різними” [2: 307] і “знаходяться в душі, яка здатна пізнавати” [2: 295-296].

Хоча з часів Аристотеля інтерес до свідомості та мислення ніколи не вщухав, позиція вчених стосовно цих понять змінювалася залежно від наукового й культурного життя суспільства, філософського світогляду мислителів, розуміння природи самої свідомості. Тому в період становлення науки і культури, що в історії одержав назву “Новий час” з його антропоцентричним поглядами, коли людина вивільнилася з-під опіки і влади надприродного й була проголошена початком і причиною всього, що відбувається з нею у світі, свідомість перестає бути другорядним поняттям і набуває нового якісного виміру [25].

Термін “свідомість” як особлива здатність душі вперше був вжитий Р. Декартом. Філософ Нового часу дотримується ідей Платона та Сократа, погоджуючись із твердженням, що “душа – субстанція, оскільки вона здатна існувати окремо від тіла” [32: 100]. Згідно з визначенням французького мислителя, “основним атрибутом матерії є протяжність” [32: 100], а “основним атрибутом духа – мислення” [31], бо “душа тільки мислить, а тіло тільки рухається” [33: 622]. “Свідомість, – за Декартом, – тотожна розуму” та виступає “основою мислення” [32: 100]. Мислення – “модус, невід’ємна властивість душі: душа не може мислити, вона – мисляча річ (*res cogitans*)” [32: 100]. Поняття “свідомість” він подав у формі “я мислю, отже, я існую” (*cogito ergo sum*) [32: 100], тобто фактично звів її до мислення, або до когнітивних актів. “Існує тенденція максимально наближати поняття “свідомість”, до якої належать не тільки чуттєві, але й вольові феномени людської психіки, та “мислення”, що передбачає вищу пізнавальну діяльність” [10: 58].

Нідерландський філософ-раціоналіст Бенедикт Спіноза дотримується позиції Р. Декарта щодо співвіднесення понять “свідомість” та “мислення”: “Під словом мислення (свідомість – *cogitatio*) я розумію все, що ми усвідомлюємо. Тому всі дії волі, розуму, уяви та почуттів – суть мислення” [28: 193]. “Атрибут мислення у філософській системі Б. Спінози покликаний пояснити факт існування розуму людини, тобто здатність до раціонального, логічного мислення” [28: 32]. У дусі раціоналістичної психології XVII ст. цей термін мислитель використовує дуже широко: “він означає не тільки мислення як здатність людини, але й включає свідомість” [28: 33]. Ця традиція, яка зводила свідомість до мислення і в кінцевому підсумку до розуму, в формі раціоналізму запанувала у класичній філософії [25].

У раціоналістичній традиції, закладеній Р. Декартом, мислення трактувалося як логіко-філософська сфера протиставлена тілесно-матеріальному світу [8: 18]. У свою чергу Т. Гоббс рішуче заперечив декартівське “я мислю, отже я існую”, оскільки вважав його аналогічним висновку “Я прогулююся, отже я прогулянка” [8: 22]. Положення Р. Декарта про мислення як визначальну властивість людини філософ-матеріаліст “розцінює, як пережиток схоластичного реалізму, оскільки схоластики міркували за принципом “Розум пізнає, зір бачить, а воля бажає” [8: 22]. Тому він розглядав людину “не тільки як тіло серед незліченної кількості інших природних, фізичних тіл, але і як розумну істоту наділену свідомістю та мовленням” [8: 39]. Мислення завжди пов’язане із свідомістю і своє відображення знаходить у процесі мовлення.

Поняття “свідомість” у сучасному трактуванні з’явилося в праці Джона Локка “Досвід про людське розумування”, опублікованій у 1690 р. [34]. Класичне розуміння свідомості як самосвідомості пов’язане з теорією англійського просвітника про два джерела знання: “відчуття, що пов’язані з навколишнім світом, та рефлексія як спостереження розуму за своєю діяльністю. Останнє, за Локком, і є свідомістю” [15: 590], що являє собою “сприйняття того, що відбувається в розумі людини” [17: 165]. Він був першим філософом, хто визначав “особистість через неперервність свідомості” [16], що завжди супроводжується мисленням [17: 387], і який всупереч декартівській філософії постулював, що люди народжуються без уроджених ідей, оскільки розум побудований за принципом *tabula rasa* (чистої дошки) [16] і “всі знання набуваються завдяки досвіду” [7: 574]. Але “отримані з досвіду ідеї – ще не знання, а тільки матеріал для нього” [7: 574]. Для того щоб стати знанням, вони мають бути осмисленні свідомістю.

Критикуючи позицію Дж. Локка, Г. Лейбніц хоч і заперечив давній сенсуалістичний принцип, що базувався на твердженні “немає нічого в розумі, чого б спочатку не було у відчуттях” [14: 30], тим самим відкинувши ідею тлумачення людської душі як чистої дошки [14: 30], все ж він підтримав ідею Р. Декарта, Б. Спінози та Дж. Локка у тому, що свідомість супроводжується мисленням та сприйняттям [14: 386].

Погляди Дж. Локка неодноразово підтримували такі філософи як І. Кант та Е. Гуссерль. На думку першого, “свідомість людини не тільки відображає світ, але і творить його. Це беззаперечна істина” [12 (1: 19)]. Погоджуючись із принципом *tabula rasa*, запропонованим Дж. Локком, І. Кант зауважує, що людина “повинна спиратися на достовірний внутрішній досвід” [12 (2: 173)]. Ідея англійського філософа “свідомість як самосвідомість” знаходить своє відображення у праці “Критика чистого розуму” І. Канта, який стверджує, що “свідомість потребує внутрішнього сприйняття”, “споглядання на саму себе” [12 (3: 85)] та можливості мислити [12 (3: 126)]. Для Е. Гуссерля “будь-яка свідомість – це свідомість власного “Я” [9: 310], у той час, коли остання постає живою, сприймає, фантазує, уявляє та мислить [9: 198-199]. “Підкреслюючи унікальність мисленневих процесів та свідомості, він звертає увагу на те, що свідомість аналогічна монаді, яка характеризується цілісністю, своєрідністю, нерозкладністю” [26: 101] та “організованістю” [26: 105].

Незважаючи на перегляд тлумачень декартівських понять “свідомість” і “мислення” та принцип *tabula rasa* Дж. Локка, все ж мислителі дійшли згоди в тому, що ці форми активного відображення об’єктивної реальності перебувають у постійній взаємодії і не можуть існувати окремо одна від одної.

У новітній філософії ХХ ст. поняття “свідомість” та “мислення” набувають чіткої **диференціації** завдяки роботам М. Мамардашвілі та Ж.-П. Сартра. На думку французького філософа, необхідно розуміти, що у той час, коли свідомість скерована сама на себе, постійно звертається до свого єства [27: 90], мислення – це запланована дія, скерована на зовнішні об’єкти, що відбувається у процесі мовлення, виконується та обговорюється, а на її виконання необхідний певний час [27: 132].

Якщо мислення, за М.К. Мамардашвілі, – “це втілений у словесну форму чуттєвий досвід” окремого індивіда [21: 10], то свідомість залишається прихованим феноменом. На його думку, “ми бачимо зміст свідомості, але ніколи не бачимо її” [20: 261], і як результат, “ми не знаємо, що таке свідомість, і виходимо з того, що їй немає нічого подібного” [19: 32]. Диференціація свідомості та мислення базується на гіпотезі, що перша – поняття континуальне [20: 122], а друге – дискретне. “Мислення – це якість, якою свідомість не виступає. Тобто можна постулювати, що *чомусь* ми можемо приписати якості свідомості (наприклад, мисленню)”, але не навпаки [18: 52]. Він зауважує, що “мислення – це складне органічне явище, схоже на політ метелика. Змах крилами, який не можна штучно розкласти на елементи та відтворити його механіку” [20: 476].

Грунтовний аналіз наукових досліджень, присвячених диференціації свідомості та мислення засвідчує, що перше поняття трактується як здатність суб’єкта співвідносити себе зі світом, вичленовувати себе з нього та протиставляти йому. Натомість, мислення – спроможність фіксувати світ у поняттях і на основі цього робити висновки у формі суджень та умовиводів. Свідомість – необхідна передумова для мислення, оскільки завдяки їй ми

диференціюємо себе від навколишнього світу, говоримо про себе як про відокремлений від всього суб'єкт волі “Я”, мислення та почуття. Але сама свідомість не є мисленням. Вона включає в себе мислення як необхідну частину.

Підсумовуючи сказане, зауважимо, що упродовж тривалої наукової дискусії сформувалися такі тлумачення зв'язку понять: анімістичне, за яким свідомість та мислення ототожнювали з душею, синкретичне, коли свідомість та мислення почали співвідносити, а згодом й диференційне – із тенденцією до розмежування цих понять.

Перспективним вважаємо дослідження форм свідомості загалом та змінених станів свідомості зокрема.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аквинский Фома. Онтология и теория познания : фрагменты починений / [пер., вступ. ст., коммент. В. П. Гайденок]. – М. : Изд-во ИФ РАН, 2001. – 206 с.
2. Аквинский Фома. Учение о душе / [сост. К. Бандуровский]; [пер. с лат. К. Бандуровского, М. Гейде]. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 408 с.
3. Античная философия: энциклопедический словарь. – М.: Прогресс-Традиция, 2008. – 896 с.
4. Антология мировой философии: в 4-х т. / [ред. М. И. Иткин]. – М.: Мысль, 1969. – Т. 1.: Философия древности и средневековья. – 578 с.
5. Аристотель. О душе / Аристотель // Сочинения: в 4-х т. / [ред. В.Ф. Асмус]. – М.: Мысль, 1976. – Т. 1. – 550 с.
6. Виц Б.Б. Демокрит / Бронислава Борисовна Виц. – М.: Мысль, 1979. – 212 с.
7. ВЭФ – Всемирная энциклопедия: философия / [гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. – М.: АСТ ; Мн.: Современный литератор, 2001. – 1312 с.
8. Гоббс Т. Сочинения: в 2-х т. / [сост., ред. изд., авт. вступ. ст. и примеч. В.В. Соколов]; [пер. с лат. и англ.]. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 622 с.
9. Гуссерль Э. Избранные работы / [сост. В.А. Куренной]. – М.: Издательский дом “Территория будущего”, 2004. – 464 с.
10. Декарт Р. Сочинения: в 2-х т. / [сост., ред., вступ. ст. В.В. Соколова]; [пер. с лат. и франц.]. – М.: Мысль, 1989. – Т. 1. – 654 с.
11. Демокрит. Душа – поток огненных атомов [Электронный ресурс] / Демокрит. – Режим доступа: http://www.djerelo.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2554&Itemid=327
12. Кант И. Сочинения: в 8-ми т. / [под общ. ред. А. В. Гулыги]. – М.: ЧОРО, 1994. – Т. 1. – 544 с.; Т. 2. – 429 с.; Т. 3. – 741 с.
13. Кессиди Ф. Х. Сократ / Феохарий Харлампиевич Кессиди. – М.: Мысль, 1988. – 220 с.
14. Лейбниц Г.-В. Сочинения: в 4-х т. / [ред. В. В. Соколов]; [пер. Я. М. Боровского и др.]. – М.: Мысль, 1982. – Т. 1. – 636 с.
15. Лекторский В. А. Сознание / В. А. Лекторский // Новая философская энциклопедия: в 4-х т. / [научно-ред. совет : В.С. Степин, Г.Ю. Семигин, А.П. Огурцов]. – М.: Мысль, 2010. – Т. 3: Н–С. – 692 с.
16. Локк Джон [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Локк_Джон
17. Локк Лж. Сочинения: в 3-х т. / [ред. И. С. Нарский]; [пер. с англ. А.Н. Савина]. – М.: Мысль, 1985. – Т. 1. – 621 с.
18. Майоров Г.Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика / Геннадий Георгиевич Майоров. – М.: Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 293 с.
19. Мамардашвили М.К. Символ и сознание (Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке) / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. – М.: Изд-во “Прогресс-Традиция”, 2009. – 228 с.
20. Мамардашвили М.К. Символ и сознание / М.К. Мамардашвили, А.М. Пятигорский. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 224 с.
21. Мамардашвили М.К. Формы и содержание мышления (К критике гегелевского учения о формах познания) / Мераб Константинович Мамардашвили. – М.: Высшая школа, 1968. – 192 с.
22. Опёнков М.Ю. Рене Декарт [Электронный ресурс] / М.Ю. Опёнков // История философии / Михаил Юрьевич Опёнков. – Режим доступа: <http://www.nuru.ru/philos/007.htm>
23. Платон Сочинения: в 4-х т. / Платон / [под общ. ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса]. – СПб. : Изд-во С.-Петербург. ун-та ; “Изд-во Олега Абышко”, 2006. – Т. 1. – 632 с.
24. Причепий Є.М. Філософія / Є.М. Причепій, А.М. Черній, Л.А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 592 с.
25. Проблема сознания в современной западной философии: критика некоторых концепций / [В.А. Подорога, А.Б. Зыкова, И.С. Вдовина и др.]. – М.: Наука, 1989. – 256 с.
26. Сартр Ж.-П. Трансцендентность эго. набросок феноменологического описания / Ж.-П. Сартр; [пер. с англ. Г. Хасина] // Логос. – № 2 (37). – 2003. – С. 86–153.
27. Спиноза Б. Избранные произведения: в 2-х т. / [общ. ред. В.В. Соколова]. – М.: Государственное изд-во политической литературы, 1957. – Т. 1. – 630 с.
28. Стретерн П. Сократ за 90 минут / Пол Стретерн; [пер. с англ. Н. Вышинского]. – М.: Астрель: АСТ, 2005. – 87 с.
29. Философия Аристотеля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nuru.ru/philos/007.htm>
30. Философия сознания [Электронный ресурс] // Википедия – свободная энциклопедия. – Режим доступа: http://ru.wikipedia.org/wiki/Философия_сознания
31. Философы Франции: словарь / [под общ. ред. И.И. Блауберг]. – М.: Гардарики, 2008. – 320 с.
32. ФЭС – Философский энциклопедический словарь / [Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов]. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
33. Locke J. An Essay Concerning Human Understanding [Электронный ресурс] / John Locke. – Australia: University of Adelaide. – 2010. – Ch. XXVII. – Режим доступа: <http://ebooks.adelaide.edu.au/l/locke/john/181u/complete.html>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Кушнерова – аспірант кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики та новогрецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: психосемантика, когнітивна поетика, картини світу.

СЕМАНТИКА КОЛЬОРОНАЗВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ПРОТОТИПІВ

Галина ЛУК'ЯНЕЦЬ (Київ, Україна)

У статті визначається природа номінацій кольорів шляхом залучення термінологічного апарату теорії прототипів. Внаслідок використання методики семантико-когнітивного моделювання було встановлено причини виникнення прототипних кольороназв, доведено залежність прототипних кольоронімацій від сприйняття мовців, соціальних та історичних чинників. У статті аналізується асоціативний спектр англійських кольороназв на матеріалі сучасної англомовної художньої літератури.

Ключові слова: кольороназва, теорія прототипів, об'єктивна реальність, ментальний прототип, базові кольори, асоціат, прототипні кольороназви.

This article defines the nature of colour terms on the basis of prototypes theory terminology. Using the semantic method of cognitive modeling, the reasons of prototype colour terms appearance and their dependence on speakers' perception, social and historical factors were established. The emotional character of English prototype colour terms is examined on the material of modern English fiction.

Ключові слова: colour terms, prototype theory, objective reality, mental prototype, basic colours, associates, prototype colour terms

Розуміння світу людиною ґрунтується на її сприйнятті реальності та вмінні відобразити її в мовленні. Чуттєвий досвід передається з покоління в покоління закодованим у мовних знаках, таких лексичних одиницях, де подальші номінації часто базуються на вже відомих прототипах. Визначення прототипної зумовленості кольорів є **актуальним** питанням у вивченні як універсальних загальнолюдських рис категорій кольорів, так і їх ентоспецифічних характеристик. Таке дослідження надає можливість виявити специфіку світосприйняття людей та прослідкувати особливості номінації ними об'єктивної дійсності. У цій статті ми маємо на **мети** визначити та проаналізувати когнітивну природу номінацій кольорів, зумовлених сприйняттям і відображенням в мові прототипних об'єктів дійсності, та виявити емоційну забарвленість кольоронімацій на позначення неба. Поставлена мета досягається виконанням таких завдань: 1) визначити специфіку груп кольороназв, що є прототипними; 2) встановити зумовленість прототипних кольоронімацій сприйняттям мовців, соціальними та історичними чинниками; 3) виявити та проаналізувати емоційну забарвленість англійських кольороназв, зумовлену їх прототипами (на матеріалі сучасної англомовної художньої літератури).

Емпіричні дослідження П. Кея [5], Е. Рош [6], А. Вежбицької [1], В.З. Демьянкова [2] дозволили виявити значний рівень взаємодії людини з навколишнім світом. На рівні первинної номінації, маючи досить низький рівень абстракції, людина не виокремлювала окремі специфічні ознаки предметів, а називала їх залежно від середовища існування. Використання прототипних назв було чи не єдиним шляхом опису світу. Базові кольори традиційно відносять до прототипних, оскільки ключовою семою у визначенні їх значення є ознаки вже існуючих об'єктів реальності, тобто прототипи [1: 54]. Так, англ. *red* 'colour of blood', *green* 'colour of grass', *blue* 'colour of sky'. Таким чином, кольоропозначення є одним із найпоширеніших способів визначення значення кольорів, адже описати колір без вказівки на існуючий денотат зі спільними ознаками неможливо.

Теорія прототипів пояснює шлях утворення кольороназв: відображення значення кольору через його співвіднесення із збереженими у пам'яті мовця прототипами – асоціатами, абстрактною репрезентацією набору стимулів, що втілюють в собі всі ключові семантичні ознаки кольору. Існує дві ключові теорії прототипної зумовленості кольороназв. Відповідно до *теорії центральної тенденції*, прототипний колір являє собою щось середнє із всіх конкретних прикладів прототипного об'єкту [4:113]. Наприклад, для англ. *green* на позначення зеленого кольору прототипом є трава, яка залежно від пори року може мати бути різних відтінків зеленого кольору (англ. *fern, forest green, mantis*), але, як правило,

асоціюється із базовим кольором – зеленим. Відповідно ж до *моделі частотності ознак*, прототипом кольороназви є та якість чи об'єкт, що найчастіше зустрічається з позначуванням об'єктом [ibid.]. Так, англ. *blue* використовується на позначення синього кольору та з усіх можливих варіантів кольору неба (англ. *sapphire, navy, fierily red*) саме *blue* втілює прототип неба.

Прототипний характер кольорономінації характерний для всіх базових кольорів та багатьох їхніх відтінків. Розрізнення кольорів на базі їх прототипів відбувається більш ефективно й успішно, коли потрібно відрізнити чорний колір від зеленого чи червоний від сірого. Проте збільшуючи рівень абстракції, визначення семантики ускладнюється: описати відтінки не завжди легко.

Зумовленість базових кольороназв їхніми прототипами є типовою рисою кольорономінації у багатьох мовах. Прототипи є конвенціональними, наприклад, англ. *red* 'colour of blood or fire' [13], укр. *червоний* 'кольору крові, вогню', нім. *rot* 'die Farbe Rot', всі мають прототипи вогню й крові. Але інколи один і той же колір може мати відмінні прототипи в різних мовах. Так, для англ. *yellow* 'colour of ripe lemons or egg yolks' прототипами є лимон чи жовтки яєць, а для укр. *жовтий* 'колір золота, соняшника, сонця' – прототипи інші.

Прототипи кольороназв існують як узагальнені образи реального світу відтворені в мові. Проте помилково стверджувати, що ці ментальні образи-прототипи незмінно існують у мові народу, незалежно від життя людей. Кольороназви детерміновані одночасно й об'єктивним матеріальним, і як структури базового рівня вони залежать від людського сприйняття та здатності до уяви [6: 67]. Будучи первинними за своєю природою, нині прототипні кольороназви є основою для численних метонімічних і метафоричних перенесень. Прототипні ефекти вторинні, адже створюються в результаті взаємодії різних фактів: історичних, соціальних, психологічних та культурних. Наприклад, у романі *Bell in the Tree* Е. Чіснела повторювана кольороназва *blue*, що має прототипи *чисте небо* та *синє море*, які є психологічно позитивними для мовців, у поєднанні з культурним фактором наявності канікул влітку виражає метафоричне значення відпочинку: *Golden sand and blue sea, and in the clear blue sky a promise of pleasant summer* [8: 89].

Таким чином, дослідження людського мислення та концептуальних структур етносу базується на вивченні прототипів, відображених в мові народу. Для встановлення прототипної природи кольороназв ми використовуємо метод когнітивного моделювання, який полягає в генерації й перевірці гіпотези про функціональну структуру прототипних кольороназв, здатної пояснити особливості сприйняття мовців [2: 35]. Передбачається існування значень кольороназв, внутрішньо зумовлених особливостями людського сприйняття об'єктів дійсності. Для опису значень базових кольороназв використовують поняття *кластерів* (наборів) релевантних якостей. Адже наприклад, кольороназва *синій* виникла на основі різних прототипів (небо, море, річка), й у різних контекстах може мати різні відтінки кольору та виражати такі когнітивні характеристики-кластери, як життєва енергія, джерело сили, природна стихія та інші. У поданому нижче прикладі за допомогою використання лексеми *blue* подається значення процвітання: *Against a backdrop of clear blue sky Perth exudes an atmosphere of space and prosperity* [10: 52].

Теорія прототипів враховує спосіб осмислення світу людиною крізь призму суб'єктивного соціального досвіду. У деяких народів, зокрема, в Новій Гвінеї, є лише два «основні» колірні терміни, що позначають темний і світлий тони. Інші колірні терміни – неосновні, тому що вони пов'язані з позначенням конкретних предметів і потребують оперування специфічними для народу прототипами [5]. Таким чином, визначення належності відтінку до певного кольору залежить від соціальної конвенції мовної спільноти. Так, відтінки синього кольору англ. *sky-blue, light-blue, aquamarine, green-blue, muddy* будуть вживатися для опису неба та належати до синього кольору, в той час, як в українській мові лексема *болотно-брудний* (англ. *muddy*) відноситься до зеленого кольору та не є прототипною для номінації кольору неба.

Незважаючи на очевидну зумовленість кольорономінації ментальними прототипами мовців, теорія прототипів кольорів все частіше зазнає критики, оскільки мовне знання

розуміється як таке, що отримується людиною в процесі сприйняття. Тобто, в основі теорії прототипів лежить суб'єктивний психологічний підхід до опису явищ дійсності, що часто спричиняє варіативність у формах номінації в межах однієї мовної системи. Так, в українській мові один прототип вогонь є базою для двох назв кольорів – *червоного* і *жовтого*, що може викликати нерозуміння в іноземного мовця. Аналогічно, значення кольороназви, пояснене за допомогою вказівки на його прототип, може бути незрозумілим для такого мовця, що раніше не бачив прототипу [6: 40-41], наприклад, значення назви кольору англ. *amethyst*, що походить від однойменного світло-фіолетового каменю, буде незрозумілим для того, хто не знає, якого кольору аметист. Таким чином, поняття прототипності кольорів відносно, доцільніше говорити про *ступінь прототипності*.

Базові прототипові кольороназви є психологічно виділеними у порівнянні з їх відтінками [4: 48]. Вони володіють максимальним ступенем виділеності, бо включають всі первинні істотні ознаки кольору. Для прикладу проаналізуємо прототипи *КОЛЬОРУ НЕБА*. Центральним прототипом цієї категорії в англomовній літературі (а відповідно, й у свідомості мовців) прийнято вважати *blue sky*. Це підтверджується кількісним дослідженням на базі Британського мовного корпусу [7], де найбільш вживаним означенням неба є *blue* (10058 слововживань), далі йдуть *grey* (5456), *cloudless* (1549), *dark* (210), *milky* (280), *indigo* (138), *inky* (67), *amethyst* (64). Кольороназва *blue* є не лише найчастотнішою, але й психологічно виділеною серед інших кольорів на позначення неба: вона має позитивну конотацію, адже прототип *blue sky* не несе жодної загрози для мовців, на відміну від *stormy* чи *lightning sky*. Оскільки прототип – це узагальнене ментальне утворення на базі реальних предметів дійсності, у світі об'єктів прототипів немає [3: 34]. Проте реальні об'єкти, що слугують базою для створення ментального прототипу оцінюються мовцями як позитивно, негативно чи нейтрально забарвлені. Ця якість переноситься на прототип, відповідно аналізуючи *КОЛЬОРИ НЕБА* визначають позитивні, негативні чи нейтральні прототипи. Колір *blue* є позитивним прототипом для категорії неба, як наприклад, у романі Щуриний король Майкла Дібдіна, де голубе небо зачаровує головного персонажа: *When he looked up the light was pearly and the sky blue so tender he could hardly take his eyes off it* [9: 84].

Більшість відтінків сірого та чорного на позначення кольору неба є, в основному, негативними прототипами, адже асоціюються із непогодою чи погодними катаклізмами. Так, у поезії *Newcastle upon Tyne* Джені Джозеф емоційно нейтральний колір міді набуває негативної конотації, виступаючи прототипом дощової погоди: *You see this rain Slanting out of a copper sky Falling from the middle of the air* [11: 117].

Червоні та фіолетові відтінки неба отримують або позитивну, або негативну конотацію, залежно від прототипів, що зумовили їх вживання. У уривках, де зображено червоне сонце, створюється романтична атмосфера, як наприклад, у *Bell in the Tree* Едварда Чіснела, де прототипом слугує червона троянда, яка вже сама по собі є символом кохання: *We sat on terrace overlooking the harbour, watching the sky blush rose-red* [8: 213]. Або навпаки, червоний є такими, що пригнічує, втілюючи прототип крові чи смерті, як у фрагменті роману Callanish В. Хорвуда: *New, and threatening. He peered upwards to that terrible red bloody sky across which great clouds seemed to race* [12: 125].

Отже, зумовленість кольороназв особливостями сприйняття людиною навколишнього світу та їх номінація на базі типових для етносу об'єктів дійсності, визначають природу кольороназв як прототипних одиниць мови. Обробка інформації мовцями та передання її як соціального досвіду від покоління до покоління, закодованого в мовних одиницях, визначає вагомую роль прототипних кольороназв для розуміння когнітивних процесів мовців, специфіки їх культури та історії. Адже прототипні кольори є культурно-зумовленими та соціально-визначеними асоціатами, що поєднують набір значимих для мовної спільноти характеристик-кластерів як когнітивного, так культурного та історичного характеру. Основні прототипні кольороназви мають позитивні, негативні чи нейтральні конотації, що зумовлено власним психологічним забарвленням їх прототипних ментальних образів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежицкая. – М.: Русские словари, 1996. – 416 с.

2. Демьянков В.З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка / Валерий Закиевич Демьянков // Структуры представления знаний в языке. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
3. Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Л. Г. Лузина. – М.: Изд. МГУ, 1997. – 217 с.
4. Jackendoff R. Semantics and Cognition / Ray Jackendoff. – Cambridge: MIT Press, 1983. – 283 p.
5. Kay P. Color Categorization / P. Kay. – Cambridge: The MIT Press, 1999. – 284 p.
6. Rosch H. E. Cognitive Representation of Semantic Categories / Eleanor Rosch Heider. – Hoboken, New Jersey: John Wiley & Sons Inc., 1975. – P. 192-233.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. British National Corpus [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.natcorp.ox.ac.uk/>
8. Chisnall E. Bell in the Tree : The Glasgow Story / Edward Chisnall. – Edinburgh: Mainstream Pub. Ltd, 1989. – 223 p.
9. Dibun M. Ratking / Michael Dibdin. – London: Faber & Faber Ltd, 1989. – 272 p.
10. Dyer J. Ideal Home / J. Dyer. – London: South Bank Pub. Group, 1991. – 212 p.
11. Joseph J. Persephone / Jenny Joseph. – Newcastle upon Tyne: Bloodaxe books Ltd, 1986. – 290 p.
12. Horwood W. Callanish / W. Horwood. – London: Penguin Group, 1985. – 192p.
13. Oxford Advanced Learners' Dictionary of Current English [Ed. by S. Wehmeier]. – 6th ed. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 1541 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Лук'янець – викладач кафедри іноземних мов професійної підготовки Національного університету харчових технологій, м. Київ.

Наукові інтереси: етнолінгвістика, лексична семантика, когнітивна ономазіологія, прикладна (корпусна) лінгвістика.

КОДИФІКАТОРИ-КОЛОРОНІМИ КОСМОНІМА МІСЯЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ Й АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГАДКАХ

Тетяна ЛУЧЕЧКО (Дрогобич, Україна)

Статтю присвячено контрастивному аналізу способів мовної об'єктивації колірних характеристик концепту МІСЯЦЬ в українських та англійських народних загадках, а також зіставному дослідженню мотиваційної бази кодифікаторів-колонімів означеного космоніму в паремійних одиницях аналізованого типу.

Ключові слова: загадка, кодування, кодифікатор, колірна характеристика, колоронім, космонім, образ.

The article focuses on the contrastive analysis of the ways colour characteristics of the concept MOON are verbalized in Ukrainian and English folk riddles and the motivational research of its colour codifiers.

Key words: riddle, coding, codifier, colour characteristic, coloronym, cosmonym, image.

Загадкова мова виникла як спроба уникнення прямої номінації явища чи предмета в первісному суспільстві. Характерна атрибутивна властивість більшості загадок (існують загадки з ідентичним об'єктом загадування і його кодифікатором: *What live in de river an' crawl on fo' feet?* (Crab) [19: 40]) – інакомовне, зашифроване позначення загаданого денотата. Вочевидь, у виборі кодифікаторів відображається асоціативне мислення людини, її здатність пов'язувати за спільними ознаками предмети та явища довкілля [3: 96-97]. Отож, інакомовна вербалізація загадуваних образів у переважній більшості енігматичних сентенцій завуальовує предмет через асоціативні паралелі. Приміром, З. Волоцька дотримується думки, що формування всіх загадок опосередковане різними комбінаціями певної кількості елементарних семантичних компонентів, а саме, один із фрагментів питального компонента повинен відповідати на одне із запитань про загаданий денотат (Хто? / Що?, Який?, Що робить?, Що з ним можна зробити?, Що має?, Де?, Коли?) [2: 150]. А вибір предмета заміщення зумовлений тими якостями, які хочуть підкреслити в предметі загадування.

Будь-який концепт можна зобразити як сукупність усіх невід'ємних властивостей, які дають змогу його ідентифікувати. Можливість такої ідентифікації об'єкта закладена в структурі загадки [4: 221]. Приміром, англійські загадки найчастіше моделюються за допомогою пропозицій предметного фрейму, кваліфікативна схема якого містить такі характеристики: фізичні ознаки, колір, форма, звук, розмір, сімейна спорідненість, тактильні характеристики, вік, матеріал, вага [16: 99-100].

Одна з характерних рис архаїчної свідомості полягає в тому, що бінарні протиставлення, котрі лежать в надрах поетичної свідомості та є найуніверсальнішим способом опису семантики в моделі світу, можуть розвиватися не лише в чистому вигляді, але й в різних кодових системах і на різних ієрархічних рівнях. Таким чином, один і той же зміст можна відтворювати через рослинний, тваринний, астрономічний, кулінарний, конфігураційний і т.

д. коди, чи втілювати в різні сфери діяльності – релігійно-юридичну, військову, побутову і т. ін. [10: 164].

Семантика та способи вербалізації образів через антропоморфний, зооморфний, фітоморфний, колірний і т.д. коди у східнослов'янських, західнослов'янських, південнослов'янських народних загадках стали предметом контрастивного аналізу в працях І. Франка, З. Волоцької, О. Алферової, О. Казанцевої, О. Тимченко.

Мета розвідки – дослідити колірні характеристики (код) образу МІСЯЦЯ, вербально репрезентованого в українських та англійських загадках.

Місяць – складний амбівалентний образ, мінливий і зрадливий, як і його світло. У древній символіці – найважливіше небесне світило, поряд із сонцем. Лунарні міфи, розповсюджені серед багатьох народів, вочевидь, ще з доби палеоліту, проєктують взаємини сонця з місяцем, з останнім в ролі головного актанта [17: 476]. Істинно слов'янську назву «місяць» пов'язують із його властивістю періодично зменшуватись і збільшуватись та з компаративом *менший*, а також із предикативами *міряти*, *змінюватись* [13: 143].

«Назви й епітети місяця в слов'янських мовах характеризують світило за блиском і формою (пор. рос. *лысый, ясный* і пол. *blyszczaty, łysy*, рос. *рогатый* і пол. *rogacz*)» [13: 144]. Загадкова мова засвідчує, що основним каталізатором образних абстракцій МІСЯЦЯ є його релевантні ознаки *кольору* та *форми*. Конфігураційна парадигма МІСЯЦЯ, зокрема українська, відбиває всілякі метаморфози круглої форми, спричинені циклічністю його фаз.

Амплітуда колоронімів-рефлексем МІСЯЦЯ коливається від блідих до яскравих півтонів: *блідий – білий – сірий* (англ.) – *срібний – жовтий – золотий – червоний* (укр.). Зміну кольору місяця в народі вважають знаменням. Червоний місяць – до війни, синій – до хвороби і мору, ясный – до врожаю і здоров'я [13: 147].

Обидві досліджувані фольклорні традиції засвідчують символічну *блідість* космоніма: *Вдень блідніє, а вночі ясніє* (Місяць) [6: 45]; *У ночі самотній, коли сяють зорі, спокійно та тихо блукає, лиш рідко покажеться в днину, та тоді блідий такий буває. Часом він великий, а часом малий, ану відгадайте, хто се є такий?* (Місяць) [11: 45]; *My face is pale, and full and fair; and round it, beauty spots there are, by day indeed, I seem less bright, and only seen, sometimes at night. And when the sun is gone to bed, I then begin to shew my head* (The Moon) [19: 184]. Численні народні легенди по-різному тлумачать тьмяність місяця на противагу яскравості сонця: в давнину місяць світив так яскраво, що на землі нічого не росло. Його світло послабло, коли сонце кинуло в нього грязюкою через весілля, яке не відбулося. За іншим повір'ям, відьма забруднила місяць через його яскравість, яка завадила їй красти молоко в корів. Ледача жінка витерла об місяць брудні руки, щоб не працювати при його світлі. У болгарському переказі Бог віддалив місяць від землі за людські гріхи. Тепер він не може повноцінно освітлювати землю, а тому змушений переміщуватись небом у різних напрямках. Білясте світло місяця зумовлене також його конструктивним матеріалом – сріблом [13: 145].

Білий колір, знак місяця, наповнює ритуали глибинним змістом: танці місячного світла виконують жінки з набіленими обличчями [7: 103]. У міфології білий символізує мудрість і доброту богів талану, щастя і багатства: західнослов'янського Білобога, білоруського Білуна, хоча в європейському фольклорі він асоціюється з мертвотною блідістю усілякої нечисті: вампірів, привидів і т. ін, що вмотивовує його задіяність у символіці місяця. Деякі боги, котрі втілювали «темну сторону» місяця, мали доволі сумнівну репутацію, а саме, древньогрецька богиня місячного світла Геката була покровителькою чаклунства та чорної магії і посилала на землю усілякі негаразди [1: 33, 66]. Негативну сторону символіки білого тону підтверджують також англійські фразеологізми. Скажімо, для української мови характерною є позитивна семантика аналізованого колороніму, в той час як в англійській мові білий символізує також страх і безнадійність [5: 220].

Загадки *Понад цілим двором стоїть чашка з молоком* (Місяць) [6: 45]; *My father have a piece of white yam that serve the whole world* (Moon) [19: 526] *A white mare in the lake, that her foot never wets, though she travel as far as Roscarberrу* (Moon) [19: 144] демонструють різні стратегії смислової продуктивності колороніму *білий* у складі ізоморфів МІСЯЦЯ. В англійському прикладі – це експліцитно виявлений фрагмент образної рефлексими *white yam*,

white mare, а в українському – імпліцитно виражений компонент плану значення лексеми *молоко*. У слов'ян молоко завше було об'єктом міфологічних вірувань і магічних ритуалів. Приміром, польське замовляння «Прибувай, молоко, з повного місяця, з ясної зорі, золотої гори». У болгарських легендах згадуються відьми, котрі стягували з неба місяць і доїли його, як корову, а тоді з молока виготовляли чародійне масло [13: 146].

У загадках МІСЯЦЬ часто бачиться у *срібному* кольорі: *Who am I that shines so bright with my pretty silver light, peeping through your windows grey? Tell me, little boy, I pray* (Moon) [15: 23]. Срібло означає місяць, непорочність, жіноче начало [8: 299]. У космологічних уявленнях – це матеріал, з якого створені небесні тіла: небо – тверде склепіння зі срібла, як і місяць, що пояснює його біле світло; із дорогоцінних металів, як-от срібла, виготовлені зірки [14: 626]. У симбіозі з СОНЦЕМ МІСЯЦЬ – це завжди срібло, а СОНЦЕ – золото: *Золотий пішов, а срібний прийшов* (Сонце і місяць) [6: 50]; *Золоте сховалося, а срібне показалося* (Сонце і місяць) [6: 50]. «Священний союз неба і землі, з якого розпочинається генеалогія богів у різних теогоніях, інколи трактують як союз місяця і сонця, підкреслюючи активний чоловічий характер сонця. Сонце відповідає за вогняну активність і життя світу, а місяць, в якому переважає пасивний жіночий аспект, розглядається як провідник до прихованих феноменів життя і природи» [7: 427]. Таким чином, місяць і сонце – це тіло і душа, срібло і золото, королева і король [8: 192]. Будучи наступним після золота, у ритуалі та фольклорі срібло входить у ряд «золото – срібло – мідь». Зазвичай воно протиставляється золоту за ознакою «жіночий – чоловічий», при цьому срібло завжди пов'язано з місячною, жіночою символікою, а золото – із сонячною, чоловічою [14: 626 – 627]. Отож, в опозиції СОНЦЕ – МІСЯЦЬ першість здебільшого належить СОНЦЮ як втіленню чоловічого, сильнішого начала. Втім, англійська і українська народна творчість вказує також на домінування МІСЯЦЯ над СОНЦЕМ, зафіксоване в різних міфологіях: *За горою кам'яною стоїть брат із сестрою* (Місяць і сонце) [БЗ, с. 50]; *Which is more important, the sun or the moon? The moon. It shines when it is dark, but the sun shines when it is light* [18: 85]. Скажімо, у Вавилоні місяць вважався старшим за сонце. У «Рігведі» Сонце – наречена, а Місяць – наречений. Шумери величали Бога Місяця «паном», «князем богів», «вітцем», котрий тримає у своїх руках все земне життя [7: 426].

Англійська загадка *In Moungan's Park there is a deer, silver horns and golden ear; neither fish, flesh, feather, or bone. In Moungan's Park he walks alone* (Moon) [19: 131] демонструє контамінацію колірних асоціатив МІСЯЦЯ, *золота* і *срібла*, в його образній парадигмі. Якщо у світобаченні українців у симбіозі з СОНЦЕМ МІСЯЦЬ, як правило, займає нижчий ранг і асоціюється лише зі *сріблом*, то з позиції автономного денотата він символізує *золото*: *Насеред болота лежить кусок золота* (Місяць) [6: 45]; *Серед моря-моря стоїть золота комора* (Місяць) [6: 45]; *Чорна корова, золоте теля* (Місяць) [6: 45]; *У лісі, у пралісі золота діжа стоїть* (Місяць) [6: 45]; *Поле голубе, овечки золоті, пастух рогатий* (Небо, зорі, місяць) [6: 46]. Срібний і золотий місяць зафіксовано також у карельській загадковій спадщині [9: 70]. Найбільш імовірно, що визначальним фактором у досліджуваних енігмах є колірна подібність, але не слід ігнорувати той факт, що золото співвідноситься з уявленнями про «верхній світ», божественну сферу, вищі цінності і одночасно з «тим світом». Воно символізує світло, сонце і місяць [12: 352 – 353].

Жовтий – доволі суперечливий тон. З одного боку, – це світло сонця, віри в божество [8: 362]. У такому випадку він опозиціонується із золотом. З іншого, – символ смерті й потойбіччя. Так, міфологічні істоти, котрі переправляють душі на «той світ», являються в жовтих одягах, а у домовиків жовте волосся [12: 202]. Негативний аспект цієї барви, ймовірно, вмотивовує образний паралелізм із МІСЯЦЕМ. Перифрастичний словник української синонімії пари *Жовта куриця під тином кублиться* (Місяць під хмарою) [6: 45] – *Під плотом жовта куриця кублиться, кублиться і не прикублиться* (Сонце) [6: 49] і англійської загадки *A lady in a boat with a yellow petticoat* (Moon) [19: 233] може базуватися як на смисловій аналогії, так і на уподібненні за кольором. Як відомо, поєднання жовтої і червоної палітри продукує золото, яке відображає символіку і СОНЦЯ, і МІСЯЦЯ.

Актуалізація червоної барви в українських перифразах МІСЯЦЯ *Серед двора-двора лежить червона сковорода* (Місяць) [6: 44]; *Ой за лісом, за пралісом червона гора сходить*

(Місяць) [6: 44]; *Голуба хустина, червоний клубок по хустині катається, людям усміхається!* (Місяць) [6: 45] може мати щонайменше три мотивації: 1) окрім позитивної символіки сонця, плодючості, здоров'я, темна сторона червоного відображає зв'язок із потойбічним світом, хтонічними і демонічними персонажами – червоні очі у відьм і шулік; зуби у відьм і русалок; волосся у домовиків, русалок і лісовиків [12: 647, 649]. За народними слов'янськими віруваннями місяць також пов'язаний із появою злих духів. Поляки іменують місяць «солом'яним чаклуном». А болгари розповідали, що місяць, котрий спостерігає за всіма злобними діяннями, змагається зі злими духами і тому набуває кривавого забарвлення [13: 146]; 2) колірна асоціація опосередкована семіотичним кодом золота; 3) знакова трансформація проходить за концептуальною лінією «випромінювати світло», яку каталізує конвергентна сема «вогонь», що яскраво демонструє текст *За лісом, за пралісом червона скибка має* (Місяць) [6: 44].

Отож, ознака кольору в українських та англійських загадках експліцитно виражена прикметником, реляційним як до прихованого денотата, так і до його кодифікатора в питальній складовій загадок або ж імпліцитно як конституційний сегмент семантики кодифікатора. Серед українських атрибутів-кологративів превалюють *золотий* та *червоний* відтінки, натомість англійські загадки, цілком нівелюючи *червону*, почасти задіюють *білу*, *срібну* та *сиву* барви для кодування МІСЯЦЯ. Перспективним є зіставне дослідження антропоморфного, зооморфного, фітоморфного кодів, які об'єктивують образ МІСЯЦЯ у народних загадках, що дало б змогу схарактеризувати образні уявлення українців та англійців про означений космонім.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вовк В.Н. Языковая метафора в художественной речи. Природа вторичной номинации / Вера Николаевна Вовк. – К.: Наук. думка, 1986. – 140 с.
2. Волоцкая З.М. Некоторые наблюдения над структурой болгарских загадок (в сопоставительном аспекте) / З.М. Волоцкая // Балканы в контексте Средиземноморья. Проблемы реконструкции языка и культуры: тезисы и предварительные материалы к симпозиуму; редкол.: В.В. Иванов и др. – М.: Наука, 1986. – С. 150 – 153.
3. Волоцкая З.М. Способы номинации в загадках: К вопросу о произвольности языкового знака / З.М. Волоцкая // Структура текста – 81: тезисы симпозиума / ред. кол. В.В. Иванов и др. – М.: АН СРСР, Ин-т славяноведения и балканистики, 1981. – С. 96–99.
4. Волоцкая З.М. Языковая картина мира и картина мира в текстах загадок/ З.М. Волоцкая, А.В. Головачева // Малые формы фольклора: сб. ст. памяти Г.Л. Пермякова / сост. Т.Н. Свешникова. – М.: Восточная лит-ра, 1995. – С. 218 – 243.
5. Глебова Ю.А. Психолінгвістичні особливості відображення колоронімів білий / чорний в українських та англійських фразеологізмах / Ю.А. Глебова // Мовні і концептуальні картини світу: зб. наук. праць / ред. Чередниченко О.І. – К.: КНУ ім. Т. Шевченка. Факультет іноземної філології, 2009. – Вип. 26. Ч. 1. – С. 218 – 222.
6. Загадки / [упорядкув., вступ. ст. та прим. І. П. Березовського]. – К.: Вид-во АН УРСР, 1962. – 511 с.
7. Иллюстрированная энциклопедия символов / [сост. А. Егзаров]. – М.: Астрель: АСТ, 2007. – 723 с.
8. Купер Дж. Энциклопедия символов. Серия Символы. Кн. IV. / Дж. Купер. – М.: Ассоциация духовного единения «Золотой Век», 1995. – 411 с.
9. Лавонен Н.А. Карельская народная загадка / Нина Александровна Лавонен. – Л.: Наука, 1977. – 136 с.
10. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2 т. / [гл. ред. С. А. Токарев]. – М.: Советская Энциклопедия, 1980. – Т. 2: К – Я. – 1980. – 720 с.
11. Найкращі загадки і забавки для старих і малих / упор. М. Кумка. – Вінніпеу: Український Голос, 1931. – 91 с.
12. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М.: Международные отношения, 1999. – Т. 2: Д – К. – 1999. – 702 с.
13. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М.: Международные отношения, 2004. – Т. 3: К (Круг) – П (Перепелка). – 2004. – 704 с.
14. Славянские древности. Этнолингвистический словарь: в 5 т. / [под общей ред. Н. И. Толстого]. – М.: Международные отношения, 2009. – Т. 4: П (Переправа через воду) – С (Сито). – 2009. – 656 с.
15. Соловьёва Т. А. 300 загадок на английском языке для школьников / Т.А.Соловьёва. – М.: Учпедгиз, 1963. – 47 с.
16. Харитонов В. Концептуальна структура англійських загадок / В. Харитонов // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): у 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (2). – С. 98 – 101.
17. Энциклопедический словарь символов / [авт.-сост. Н. А. Истомина]. – М.: ООО «Издательство «Астрель», 2003. – 1056 с.
18. Rosenbloom J. Biggest Riddle Book in the World / Joseph Rosenbloom. – X.: Sterling Publ. Co., Inc., 1976. – 256 p.
19. Taylor A. English Riddles from Oral Tradition / Archer Taylor. – Los Angeles: Berkeley, 1951. – 959 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лучечко – викладач кафедри практики англійської мови Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.

Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика.

ОСОБЕННОСТИ ТОЛКОВАНИЯ МЕЖДОМЕТИЙ В СЛОВАРЕ (ФОНЕТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ)

Лю ФЕЙХУН (Днепропетровск, Украина)

У статті розглядається вигук як особлива частина мови та специфіка її лексикографічного подання на матеріалі Тлумачного словника російської мови С.І. Ожегова.

Ключові слова: вигук, словник, тлумачення, словникова стаття, значення, семантика.

The article deals with interjection as a special part of speech and peculiarities of its lexicographic presentation. The article is based on Explanatory Russian Language Dictionary by S.I. Ozhegov.

Key words: interjection, dictionary, explanation, dictionary entry, meaning, semantics.

В данной статье в общем виде рассматривается проблема исследования лексикографического представления междометий в толковом словаре русского языка. Указанная проблема находится в русле важнейших исследований, поскольку оптимизация словарной базы крайне важна для успешного изучения того или иного языка.

Предметом нашего исследования являются междометия современного русского языка. Эта часть речи была достаточно подробно исследована в работах Ф. Буслаева, А.А. Шахматова, А.А. Потебни, Д.И. Овсяннико-Куликовского, А.М. Пешковского, Л.В. Щербы, Г.В. Дагурова, А.И. Германовича и других лингвистов. Однако проблема лексикографического представления междометий, насколько нам известно, еще не становилась предметом специального исследования.

Целью данной работы является анализ особенностей построения словарных статей, толкующих междометия, в «Толковом словаре русского языка С.И. Ожегова» [4]. Методом сплошной выборки мы нашли 54 слова, обозначенные в словарной статье как междометия.

Междометия – это неизменяемые слова, передающие, но не называющие различные чувства (удивление, испуг, радость и др.). В отличие от знаменательных частей речи междометия не обладают номинативной функцией, поскольку они связаны с областью чувств и воли, а не с интеллектуальной стороной речи.

Междометия обычно имеют несколько значений, так что их конкретный смысл раскрывается лишь в контексте. Данная особенность создает значительные сложности при построении их лексикографических дефиниций.

Семантическая структура междометия состоит из категориального и лексического значений, как и любая часть речи русского языка. Категориальное значение междометий, по П.В. Чеснокову [6], включает сему выражения эмоционального состояния или выражения волевого импульса; сему структурной самостоятельности и смысловую сему, то есть отнесенности содержания междометия к элементу действительности. В свою очередь, в смысловой семе выделяются сема изолированности содержания и сема обратной направленности смыслового отношения. Лексическое значение выражает конкретные эмоциональные или эмоционально-волевые состояния. Поэтому в процессе интерпретации возникает категориальное значение, свойственное междометиям.

Вопрос о толковании значений – один из важнейших в словарной практике. Л.В.Щерба отмечал, что всем известно, как трудно «формулировать эти значения в толковых словарях: это издавна составляло самое слабое их место, и издавна ведутся споры о наилучших методах определения значений» [цит. по 5: 57]. А.М. Бабкин в работе, посвященной лексикографической разработке русской фразеологии, выделяет следующие общие лексикографические требования, предъявляемые к словарным определениям значений: «...определения должны быть точны, отчетливы и лаконичны; их следует формулировать, избегая излишне тяжелых конструкций и канцелярских речевых оборотов. При формулировании определений следует избегать идиоматических речевых оборотов» [2: 98].

Толкование той или иной лексической единицы имеет следующую сложную структуру:

а) основная семантическая характеристика вокабулы (словарные дефиниции для ее значений);

б) иллюстративный материал (авторские речения, цитаты, поясняющие парафразы, рисунки);

в) добавочная семантико-функциональная характеристика (система лексико-стилистических помет);

г) грамматико-функциональные пометы, иногда выступающие в роли словарной дефиниции.

Для одного и того же значения в разных словарях могут быть использованы разные типы словарных дефиниций. «Словарь лингвистических терминов» О. С. Ахмановой следующим образом поясняет термин *словарное значение*: «1) Значение слова, взятого не в контексте конкретной речевой ситуации, а «как таковое», т.е. в отвлечении от всего множества мыслимых речевых ситуаций его употребления. 2) То же, что значение вещественное (т.е. значение основной (вещественной) части слова в отличие от значений его формальной, или грамматической части)» [1:161–162]. Соглашаясь в целом с таким толкованием, А.Е. Карпович считает отвлечение от речевых ситуаций» понятием весьма условным, поскольку внутри словарной статьи почти всегда можно найти элементы речевых ситуаций.

Х. Касарес в книге «Введение в современную лексикографию», говоря о том, что определения не составляются по одному образцу, делит все определения на 2 группы: а) определения «реальные» и б) определения «номинальные». «Номинальные» определения указывают на ближайшее родовое понятие и существенный отличительный признак предмета (человек – животное разумное). С лексикографической точки зрения такие определения не всегда удовлетворительны: «Если у читателя нет интуитивного представления о том, что такое субстанция, его познания не увеличатся, когда он прочтет, что это ... Сущность, которая есть сама по себе» [3: 18]. С этим мнением перекликается точка зрения Е. Н. Толикиной, которая главную трудность, стоящую перед составителями толковых словарей, видит в определении лексических значений тех классов слов, в которых «семантические составляющие не мотивированы материальной структурой, и поэтому такие слова требуют иных методов анализа, ориентированных на другие, не словообразовательные связи» [5: 57].

«Реальные» определения, которые должны раскрыть сущность, природу характеризуемого явления, Х. Касарес делит на следующие типы:

- генетические, которые стремятся объяснить определяемое как результат породившего его действия;

- описательные, которые, в свою очередь, делятся на:

а) собственно описательные (описание формы);

б) описание формы предмета, свойств, сочетающееся с указанием на цель или функцию, даже происхождение предмета;

в) телеологические – вскрывают природу вещи путем указания на цель, которой она служит: «Пугало – то, что ставится среди посевов для того, чтобы отпугивать птиц».

г) «эквиваленты», которые получают путем перечисления более или менее синонимичных определяемому слов или путем ссылки на слово с противоположным значением: трусость – отсутствие смелости [3: 18].

Базируясь на представленном выше теоретическом материале, мы проанализировали словарные дефиниции междометий в Словаре С.И. Ожегова [4] и считаем необходимым акцентировать такую их особенность, как *преобладание фонетической составляющей*. По нашим наблюдениям, этот компонент словарной статьи не типичен для толкования слов, относящихся к другим частям речи.

Фонетическая составляющая словарной статьи может быть выражена следующими способами.

1. Описание особенностей интонации при произношении данного слова, например:

А³ [произносится с различной степенью длительности], межд. Выражает досаду, горечь, а также удивление, злорадство и другие подобные чувства. Что я наделал? – А-а! А, попался!;

Ага [ага] 1. межд. Восклицание с торжествующей интонацией. Ага! Попался! 2. частица Выражает подтверждение, а также уяснение или догадку (прост.). Ага, вот в чём дело-то! Видишь? – Ага, вижу.

Бах 1. межд. звукоподр. **Об отрывистом низком и сильном звуке.** 2. в знач. сказ. Бахнул (во 2 знач.) (разг.). Он б. стакан об пол! 3. межд. Глагол [интонационно чётко обособлен] предваряет сообщение о возникновении такой (сменяющей другую) ситуации, которая в высшей степени неожиданна. Долго ходил женихом, потом бах! – и женился. Сижу без денег и вдруг бах! – перевод!

И³ [произн. протяжно], межд. В начале предложения в реплике выражает увецевание или несогласие. И, полно!

У¹ [произн. протяжно], межд. Выражает укоризну или угрозу, а также удивление, страх и другие эмоции.

2. Лингвистическая характеристика звукового воплощения описываемого слова (транскрипция):

Ай и *Ай-Ай-Ай* [айяй], межд. 1. Выражает самые разные чувства: испуг, боль, упрёк, порицание, удивление, одобрение, насмешку. Ай, больно! 2. Усиливает слово, к которому примыкает одно или вместе с местоимёнными словами «как», «какой» (разг.). Ай как нехорошо! Ай (какой) молодец!*Ай да (всегда в непосредственном сочетании с именем или глаголом) (разг.) – выражает похвалу, одобрение, Ай да молодец! Ай да погуляли!

Гоп [һоп], межд. Поощрительный возглас при прыжке. Не говори гоп, пока не перепрыгнешь (посл.).

3. Физическая характеристика звука, образующего междометие:

Бац. 1. межд. звукоподр. **О коротком сильном и резком звуке.** 2. в знач. сказ. Ударил. Бахнул (разг.). Б. его по спине. 3. межд. глагол [интонационно чётко обособлен]. Предваряет сообщение о возникновении такой (сменяющей другую) ситуации, которая в высшей степени неожиданна. Никто не гадал – бац! – явился. Был солнечный день – бац! – ливень.

Бултых (разг.) 1. межд. звукоподр. **О коротком и сильном звуке при падении в воду.**

Бум² межд. звукоподр. **О глухом и сильном звуке,** напр. Об ударе колокола, выстреле из орудия. *Ни бум-бум (прост. шутл.) – современно ничего (не знать, не понимать).

Бух. 1. межд. звукоподр. **О коротком и сильном глухом звуке.** 3. межд. глагол [интонационно чётко обособлен]. Предваряет сообщение о возникновении такой (сменяющей другую) ситуации, которая в высшей степени, что он погостит, а он – бух! – и уехал.

Вжик (разг.). 1. межд. звукоподр. **О резком и коротком свистящем звуке.**

Фьють, межд. звукоподр. **Воспроизведение свиста, свистка.**

Чу, межд. Выражает призыв обратить внимание на **негромкий, неясный или далёкий звук.** Чу! что-то зашелестело в траве.

4. Лексическое наполнение словарной дефиниции содержит слова, относящиеся к лексико-семантическому полю «звук»: *оклик, окрик, припев, восклицание* и т.п., например:

Бай² и *Бай-Бай*. межд. **Припев** колыбельной песни в знач. спи, засытай. Идти бай-бай (у детей: идти спать).

Брысь, межд. **Окрик**, которым прогоняют кошку. Б. отсюда!. Б., пошла!

Ура, межд. Боевой **клич** войск при атаке, а также **восклицание**, выражающее воодушевление, восторженное одобрение. Грянуло Ура! *На ура – 1) решительной атакой; 2) с энтузиазмом, горячо (разг.). Предложение приняли на ура; 3) не подготовившись, в надежде на случайный успех (разг.) действовать на ура.

Чур, межд. (разг.) 1. **Возглас** (обычно в детских играх), которым запрещают касаться чего-н.; переходить за какой-н. предел [первонач. в заклинаниях, где слово «чур», обозначает границу, междоу]. Ч. меня! 2. **Возглас**, которым требуют соблюдать какое-н. условие. Ч. я первый! Только ч. я остаюсь! Ч. это секрет!

Ш-ш! [произносится протяжно]. межд. Выражает **призыв к тишине, к молчанию.**

Эврика! **Восклицание** в знач. Нашёл, понял, открыл.

Рассмотренная в данной статье черта словарных дефиниций междометий является одним из важных дифференциальных признаков лексикографического толкования именно этой группы слов. Другие особенности толкований междометий представляют собой перспективу дальнейших исследований.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 606 с.
2. Бабкин А. М. Лексикографические заметки / Александр Михайлович Бабкин. // Вопросы языкознания. – 1955. – №2. – С. 91–96.
3. Касарес Х. Введение в современную лексикографию. / Касарес Х.; пер с исп. Н. Д. Арутюновой. – М.: Иностранная литература, 1958. – 354 с.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка. / Сергей Иванович Ожегов; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [19-е изд.]. – М.: Рус. язык, 1987. – 748 [2] с.
5. Толикина Е. А. О некоторых правилах толкового словаря/ Е. А. Толикина. // Современная русская лексикография 1976. / [сб. ст. / АН СССР, Ин-т рус. яз. / отв. ред. А.М. Бабкин]. – Л.: Наука, 1977. – С. 54–70.
6. Чесноков П.В. Грамматика русского языка в свете теории семантических форм мышления/ П. В. Чесноков. – Таганрог: Изд-во Таганрогского гос. пед. ин-та, 1992. – 168 с.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРЕ

Лю Фейхун – аспирант кафедры перевода и лингвистической подготовки иностранцев Днепропетровского национального университета имени Олеся Гончара.

Научные интересы: лексикография, семантика, перевод.

МОВЛЕННЄВІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ДІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Марія МАТКОВСЬКА (Кам'янець-Подільський, Україна)

Стаття присвячена аналізу мовленнєвих репрезентацій політичного досвіду Барака Обами, його вмінню використовувати відповідні механізми для вираження особливої ментальності і навіть «особливої ідеології» у процесі спілкування і взаємодії з людьми, а саме абстрагуванню політика від прямого суб'єкта та переходом до множинності у висловлюваннях щодо ефективності його сприйняття широкими масами.

Ключові слова: політичний дискурс, семантика, прагматика, когнітологія, інтенціональність, ілокутивна сила, пропозиція, ментальність, суб'єкт дії.

This paper is devoted to an outline analysis of Barack Obama's political speeches, his abilities to use adequate strategies and principles for presenting "special mentality and even ideology" while communicating with people so that he can be supported and elected by the American nation.

Key words: political discourse, proposition, cognition, semantics, pragmatics, discourse as social interaction, verbal strategies.

У новій реальності міжнародного спілкування особливого значення набуває вивчення лінгвістичних особливостей політичного дискурсу (праці А.Н. Баранова, В.З. Дем'янкова, В.І. Карасика, Ю.Н. Караулова, В.Г. Костомарова, П.Б. Паршина, В.В. Петрова, Г.Г. Почепцова, П. Серію, Ю.А. Сорокіна, А.П. Чудінова, В.И. Шаховського, Е.Й. Шейгал та ін.).

Визначення дискурсу, що розглядається як «переважно текст, його уривок, схема, фрагмент, чи парадигма, письмова або усна; або акт (акти), комплекс (комплекси) усної комунікації, об'єднані послідовною логічною будовою і мовними зв'язками локального та глобального змісту з метою реалізації певної авторської інформативної, людинознавчої чи суспільнознавчої проблематики» [1: 29]. Дискурс, як лінгвістична сутність, характеризується складною природою, що передбачає, щонайменше, породження / кодування, продукування з боку мовця, що втілює інформацію у мовленнєву форму, та сприйняття і декодування з боку утримувача інформації (слухача).

Мета статті – проаналізувати мовленнєві репрезентації політичного досвіду Президента США Барака Обами з точки зору інтегрованого соціального підходу, а саме його мовні політичні практики, у ході яких не тільки обговорюється світ, але й складаються правила цього обговорення, правила самого мовлення, а значить і відповідні розумові конструкції. Виходячи з цього, ми намагатимемось провести комплексний аналіз, вводячи «структурний рівень» в широкий соціальний і культурний контекст.

У працях дослідників розглядається не дискурс загалом, а його конкретні різновиди, що задаються широким набором параметрів: суто мовними відмінними рисами (у тій мірі, у якій вони можуть бути чітко ідентифіковані); специфікою тематики; системою переконань; способами міркування і т.д.

Думки когнітологів [В.І. Карасика, О.С. Кубрякової] про те, що мова дозволяє доступ до роботи нашої свідомості й нашого інтелекту, «своєрідно переломлюються тут, логічно

приводячи до можливості розгляду за дискурсом (текстом, що має свого автора, створеного для вираження його позиції в певних конкретних умовах його соціального буття) особливого фрагменту ментального світу й відновлення його специфічних особливостей» [5: 16].

Дискурс, «який зводиться до зразків вербальної поведінки, що склались у суспільстві стосовно закріплених сфер спілкування» [4: 28], можна назвати інституційним.

Інституційний дискурс являє собою спілкування у заданих рамках статусно – рольових відносин, тому його можна визначити як вербалізуючу мовно – мислинневу діяльність, що відбувається між представниками певних соціальних інститутів в окремих соціокультурних умовах.

Так, темою інституційного дискурсу є питання політики, тобто відбувається вербалізація політичних поглядів, установок, інтенцій, тому відповідний вид можна назвати політичним. Головним системоутворюючим критерієм для виділення політичного дискурсу може стати тематичний визначник мети «боротьба за владу», тому що при жанровій і стильовій різноманітності усі інші критерії лише уточнюють основний і варіюються залежно від контексту [3: 71].

Характеризуючи політичний дискурс, Е.І. Шейгал зазначає, що він побудований за польовим принципом. У центрі перебувають ті жанри, які максимально відповідають основному призначенню політичної комунікації – боротьбі за владу, а саме парламентські дебати, промови політичних діячів, аналітичні коментарі і т.д. У периферійних жанрах функція боротьби за владу переплітається, як показує автор, з функціями інших видів дискурсу, при цьому відбувається накладання характеристик різних інституційних дискурсів в одному тексті (наприклад, інтерв'ю з політиком включає елементи не тільки політичного, але й рекламного дискурсу) [6: 23].

Але у зв'язку із тим, що інтенція боротьби за владу – це специфічна характеристика політичного дискурсу, вона іманентно присутня у всіх його жанрах, чи то агітаційні промови, чи дебати в парламенті або політичні дискусії. Природно припустити, що дискурс політичних сил найбільш яскраво проявляється в моменти гострої боротьби, а саме в розпал передвиборчої кампанії. Загалом була виявлена наступна схожість політичних текстів: незважаючи на належність мовців до різних (часом протилежних) політичних напрямків, у всіх текстах присутні однакові блоки [6: 81]. Політик говорить про себе, про свій рух, іноді згадуючи при цьому ще й політичних союзників. В іншому блоці фіксуються згадування й характеристики «іншого» – це найчастіше політичний супротивник [6: 93].

Таким чином, пропонується опис дії, як мінімум, двох суб'єктів: «Я» (Sb – мовець) та «Інший» (це може бути Sb – виробник описуваної мовцем дії; або Sb – спостерігач). Розглянемо на прикладі промови Барака Обами.

1. *I know a large part of the public want to move on* [7: 2].

2. *The lawyers continue to divide over it – with their legal opinions bearing a remarkable similarity to their political view of the war* [7: 2], (представлено два суб'єкти дії: Sb – інший і Sb – мовець).

Але аналогічна ситуація (опис дійсності, що сприймається мовцем) може бути представлена конструкцією, у якій формально суб'єкт не виражений, e.g. *Because there is no answer. There is no justification for their pain* [7: 2].

На підставі вищесказаного являється можливим висунути наступну гіпотезу: існує кілька способів репрезентації суб'єкта у висловлюванні, кожен з яких обирається мовцем з певною прагматичною метою [2: 42].

Для подальшого аналізу варто визначити конкретну термінологію, оскільки терміни, вживані окремими авторами, досить неоднозначні. Тому спочатку варто пояснити, що розуміється під такими термінами, як «пропозиція», «семантичний і синтаксичний предикат», «актанта», «партиципіант», «діатеза».

Відомо, що речення як конструктивний знак співвідноситься із позамовною реальною або уявною ситуацією як зі своїм денотатом. Речення виокремлює у дійсності той або інший її фрагмент і представляє цей шматок дійсності як розчленовану й разом з тим цілісну єдність. Його денотатом є не просто сукупність окремих елементів досвіду, а їх ансамбль. Пов'язані в межах ситуації певними відношеннями предмети (у самому широкому змісті

слова, тобто люди й тварини, предмети природи й артефакти і т.п.) кваліфікуються як учасники (партиципанти) ситуації [3: 61].

Позамовна ситуація відображається семантичною конструкцією, що називають пропозицією. Її ядром служить семантичний предикат, що відображає відношення або властивість. Предикат, володіючи певним валентним потенціалом, прагне створити своє оточення. У це оточення входять одиниці значення, що відповідають окремим елементам ситуації, а також такі, що відображають учасників ситуації, або партиципантів. Це так звані семантичні актанти. Актанти кваліфікуються залежно від тієї ролі, яку відіграють в описуваних ситуаціях їхні предметні учасники. Їм приписуються семантичні ролі агента (виробника дії), об'єкта (об'єкта дії), інструмента [3: 57] й т.д.

Пропозиція виступає як початковий спосіб впорядкування інформації, що передається за допомогою висловлювання. Пропозиція є означуваним елементом синтаксичної конструкції. Ядром цієї конструкції є синтаксична одиниця – синтаксичний предикат, оточення якого утворюють синтаксичні актанти – такі синтаксичні одиниці, означуваними яких виступають семантичні актанти. Валентний потенціал синтаксичного предиката визначається, насамперед, валентним потенціалом семантичного предиката. Таким чином, виникає певний набір учасників ситуації, що являє собою діатезу [3: 14].

Звернемося до однієї із найголовніших семантичних ролей, що є провідною при реалізації описуваного нами прийому «усунення суб'єкта» – до ролі агенса. Термін «агенс» – (від латинського слова *agens* «діючий», партиципant, що здійснює контроль над ситуацією; той, із чийої ініціативи вона розгортається) – прийнятий у лінгвістичній семантиці для позначення діяча (суб'єкта), чия наявність неодмінно передбачається при описі дії. Семантична агентивність припускає крім самого поняття дії істотну залежність ситуації від агенса [3: 98]. Про це свідчать наведені Булигіною Т.В. та Шмельовим А.Д. ознаки характеристики агентивності: «контроль ситуації з боку агенса, використання власної внутрішньої енергії (дія за внутрішнім імпульсом), вирішальний внесок у дію» [3: 98].

У реченні агенс виражається, як правило, підметом. Більше того, сама позиція підмета може приписувати відповідний для партиципанта елемент агентивного значення. Тим самим маркується висунення одного з актантів на роль першого, головного в логічному плані [3: 47]. Оскільки мова орієнтована на те, що головний персонаж відіграє в ситуації скоріше активну, ніж пасивну роль (тобто найчастіше є агенсом, який кодується називним відмінком), то виходить, що іменник у називному відмінку найчастіше позначає головного персонажа, тобто суб'єкта дії [3: 20].

Це відношення, як було показано вище, можна переосмислити і використовувати називний відмінок як засіб кодування не тільки агенса, але й будь-якого партиципанта взагалі (тобто того, на кого мовцеві вигідно в цей момент звернути увагу слухачів), незалежно від того, чи контролює цей партиципant ситуацію (тобто є агенсом) або він є партиципантом на якого спрямований чийсь вплив (пацієнс, експірієнцер або бенефактив) [6: 23].

Вибір тієї або іншої із цих конструкцій визначається тим, який з учасників ситуації знаходиться в центрі уваги мовця, або, точніше, є головним персонажем поточного відрізка оповідання. Якщо мовцеві важливо з певних причин звернути увагу слухача на нас, то називним відмінком буде кодуватися агенс, якщо на кандидата – то пацієнс.

До цього нами розглядалися учасники позначуваної предикатом ситуації, тобто семантичні актанти. Дані варто описати, яким чином поводяться синтаксичні актанти, іменні члени речення, що заповнюють валентність даного предиката. На синтаксичному рівні ситуація дії може бути представлена кількома способами, залежно не тільки від описуваної ситуації, але й у першу чергу, від того, на чому хоче акцентувати увагу мовець [3: 31].

Це відбувається завдяки деформації діатези. Вихідною (прямою) діатезою для даного предиката називається така, при якій кожний учасник ситуації (партиципant) позначений у реченні відповідною йому й канонічно оформленою актантою і кожна актанта (що знаходиться у певній граматичній формі) позначає відповідного їй партиципанта, що виконує в ситуації ту роль, яка стандартно виражається саме даною граматичною формою [6: 8]. Сама позиція підмета може надавати будь-якому партиципанту елемент агентивного

значення, що стає можливим тому, що агенс, як правило, виражається у формі підмета. Виходить, що через форму слухачеві імплікується думка про те, хто з партиципіантів позначає активного діяча у реальній ситуації, тобто представляє суб'єкта дії. Але оскільки, як вже було показано вище, не завжди у позиції підмета може перебувати саме агенс, то саме непряма діатеза є засобом маніпулювання свідомістю слухача. Завдяки подібним конструкціям імплікується думка, що той, про кого йде мова, може бути представлений не відповідальним за зчинену дію, а усього лише знаряддям або об'єктом якихось сил, протистояти яким неможливо [3: 32].

Розглянемо ряд можливих способів репрезентації суб'єкта у висловлюванні. Для цього проаналізуємо промову Барака Обама.

I. Sb виражений експліцитно, перебуває в центрі діатези, формально представлений підметом. Sb представлений агенсом, партиципіантом, що позначає особу, що здійснює контроль над ситуацією, того, із чия ініціативи вона розвертається.

– Суб'єкт представлений агенсом, що виражений займенником «Я». e.g. *I say to the Taliban: surrender the terrorists; or surrender power. It's your choice. I have long believed this interdependence defines the new world we live in* [7: 3].

– Суб'єкт представлений агенсом, що виражений іменником, який позначає живу істоту, e.g. *People should have confidence* [7: 3].

– Суб'єкт виражений займенником із невизначеним референтом, e.g. *Those that finance terror, those who launder their money, those that cover their tracks are every bit as guilty as the fanatic who commits the final act* [7: 4].

– Суб'єкт представлений агенсом, що виражений особовим займенником (крім «Я»), e.g. *We should only be part of the single currency if the economic conditions are met. They are not window-dressing for a political decision. They are fundamental. Today they ask the same question of the Opposition* [7: 4].

– Суб'єкт виражений вказівним займенником, що вводить додаткову пропозицію, e.g. *Those that finance terror, those who launder their money, those that cover their tracks are every bit as guilty as the fanatic who commits the final act* [7: 5].

– Суб'єкт виражений неозначеним займенником, e.g. *Some may call that coincidence* [7: 5].

II. Sb виражений експліцитно, перебуває на периферії діатези, формально представлений доповненням. Sb представлений агенсом, партиципіантом, що позначає особу, яка здійснює контроль над ситуацією, того, із чия ініціативи вона розгортається.

– Агенс виражений особовим займенником «Я», e.g. *Now that is what I have to worry about. And I understand of course why people think it is a very remote threat and it is far away and why does it bother us* [7: 6].

– Суб'єкт виражений іменником з абстрактним значенням, e.g. *Intelligence about some WMD being ready for use in 45 minutes – elevated into virtually the one fact that persuaded the nation into war* [7: 6].

– Суб'єкт виражений займенником із невизначеним референтом, e.g. *One of these dictatorial states has used weapons of mass destruction* [7: 6].

III. Sb представлений імпліцитно, він виведений за межі діатези, про його участь у ситуації свідчить тільки форма предиката (якщо предикат виражений дієслівною формою).

– Неозначено-особове речення. Sb формально не виражений, а предикат представлений V (f), e.g. *It is that out of the shadow of this evil, should emerge lasting good: destruction of the machinery of terrorism wherever it is found; hope amongst all nations of a new beginning where we seek to resolve differences in a calm and ordered way* [7: 7].

– Безособові конструкції. Немає явно вираженого Sb, а предикат представлений безособовою формою дієслова, позиція Sb виявляється незайнятою, e.g. *There is a coming together. Today confidence is global; either its presence or its absence* [7: 7].

IV. Sb представлений імпліцитно за допомогою номіналізації, для якої характерна формальна відсутність Sb, що перебуває при цьому усередині згорнутої пропозиції, представленої синтаксичним дериватом.

Як відомо, семантична валентність відповідає обов'язковим змінам у тлумаченні слова. У свою чергу, ці зміни виникають у тлумаченні як наслідок семантичних валентностей більш

простих предикатів, які входять у тлумачення. Порівняємо: «вибір» – дія по дієслову «вибрати». Предикат «вибрати» – двовалентний (хто – вибрав – що), похідний від нього синтаксичний дериват сам заповнює його другу, об'єктну, валентність, а суб'єктна валентність залишається незаповненою, що дозволяє мовцеві зробити підміну при виборі номінації для суб'єкта, e.g. *We're standing up for the people we represent, who play by the rules and have a right to expect others to do the same* [7: 8].

Отже, стає очевидним, що у сучасному політичному дискурсі представлено три суб'єкти дії:

1. Sb політичної дії – 1 (сам мовець).

2. Sb політичної дії – 2 (суперник, що реально в розмові може брати участь (і тоді це ситуація «відкритого протистояння»), а може і бути відсутнім у цей момент (ситуація «прихованого протистояння»).

3. Sb політичної дії «Народ». Третій суб'єкт політичного дійства, уваги якого домагаються політики, на чий інтереси посилаються, чию думку, як їм здається, відстоюють.

Незважаючи на наявність полісуб'єктності, варто констатувати, що в політичному дискурсі надзвичайно рідко існує пряма вказівка на конкретного діяча. Суб'єкт політичної діяльності далеко не в усіх випадках названий конкретно – референтним ім'ям. У результаті політичний діяч сприймається мовцем не як конкретна особа, а як якийсь політичний інститут. Відбувається це під впливом двох факторів, які враховувалися нами:

– фактор збільшення (наростання) абстрактності, покладений в основу типології слів, що представляють у висловлюваннях позицію Sb;

– поступове переміщення Sb з центру уваги на периферію з наступною нульовою представленістю на формальному рівні (тобто поступове, послідовне заміщення експліцитної представленості імпліцитною).

Крім того, слід зазначити залежність категорії референтності від категорії множинності. Множинність в аналізованих висловлюваннях сполучена з невизначеністю, нереперентністю при зазначенні діяча, що знаходить своє вираження у вживанні предикатів, представлених V (f) (говорять, будуть обманювати, пропустили, пропонують відібрати й поділити). При використанні таких конструкцій мовець як би дивиться на суб'єкта дії «з боку» [6: 344]. «Таким чином створюються фантомні члени соціуму: неозначеність виконує ті ж соціальні «лінгводемагогічні функції», що і плюралізація» [6: 160]. У такий спосіб мовець виключає негативно оцінюваний ним об'єкт з свого світу, і, отже, «відчуває його, характеризуючи як елемент інший, далекої йому культури, іншого – далекого – світу» [6: 57].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія). – Львів: Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. – 495с.
2. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику / А.Н. Баранов. – М., Эдиториал УРСС, 2001. – 359 с.
3. Бульгина Т.В., Шмелёв А.Д. Я, ты и другие в русском синтаксисе (нулевые местоимения: референция и прагматика) / Т.В. Бульгина, А.Д. Шмелёв // Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 236 с.
4. Карасик В.И. Структура институционального дискурса / В.И. Карасик // Проблемы речевой коммуникации. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 2000. – С. 25-33.
5. Кубрякова Е.С. О понятиях дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике / Е.С. Кубрякова // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты: Сб. обзоров / РАН ИНИОН Центр гуманитарных научно-информационных исследований, Отд. языкознания: Ромашко С.А., отв. ред. и др. – М., 2000. – С. 7-25.
6. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: Монография / Е.И. Шейгал. – Волгоград: Перемена, 2000. – 368 с.
7. Barack Obama. Our Past, Our Future and Vision for America. Campus Progress Annual Conference / Obama Barack. July 12, 2011. – 8p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марія Магковська – старший викладач Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.
Наукові інтереси: політичний дискурс, прагматика, семантика.

ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В МЕЖАХ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Наталія МАШТАКОВА (Київ, Україна)

У статті подається визначення поняття «національно-мовна картина світу». Поряд із цим поняттям виокремлюються дефініції понять «картина світу», «мовна картина світу», «фразеологічна картина світу», «пареміологічна картина світу». Окреслюється лінгвокультурологічний підхід до вивчення конкретних фразеологічних картин світу.

Ключові слова: національно-мовна картина світу, картина світу, мовна картина світу, фразеологічна картина світу, пареміологічна картина світу, пареміка, лінгвокультурологічний підхід

The article deals with detailed determination of concept «national-language worldview». «The worldview», «linguistic worldview», «phraseological worldview», «paremiological worldview» are selected next to the concept definition. The lingual cultural approach is outlined near the analysis of concrete phraseology worldviews.

Key words: national-language worldview, worldview, linguistic worldview, phraseological worldview, paremiological worldview, paremika, lingual cultural approach

Одним з найбільш важливих напрямків сучасної лінгвістики є вивчення мови у тісному зв'язку із людиною, її свідомістю, духовно-практичною діяльністю та культурою. Цей напрям отримав назву «лінгвокультурологія». Фундаментальне завдання лінгвокультурології – виявлення взаємозв'язку між мовою, ментальністю індивіда / етносу та його культурним надбанням. Вивчення пареміологічного пласту з точки зору національно-мовної картини світу є релевантним для поглиблення цього питання.

Докладно вивчаючи *пареміку* національної мови варто зазначити, що вона виступає субстратом мікротекстів, позначених низкою структурно-семантичних особливостей. Пареміка становить достатньо складне й багатопланове явище. Питання походження й класифікації цього типу текстів є однією з найскладніших і найменш досліджених проблем пареміології. Одним з факторів, що спричинили відзначену складність, є те, що прислів'я, приказка, паремія, як наголосила Л.Б. Савенкова, є термінами «зі складною дотермінологічною історією» [19].

Пріоритетним завданням нашої статті є з'ясування змісту термінопоняття «картина світу», яке є базовою одиницею аналізу в межах антропологічного напрямку сучасної лінгвістики. Початок використання поняття «картина світу» як наукового терміну традиційно пов'язують з іменами К. Ясперса (Jaspers, 1883-1969) [15: 8] та Г. Герца (Hertz, 1887-1975) [18: 12], який розумів картину світу як «сукупність внутрішніх образів зовнішніх предметів, з яких логічним шляхом можна отримати відомості стосовно поведінки цих предметів» [5: 20]. Вважається, що це визначення фізичної картини світу, запропоноване Г. Герцем 1914 року, сьогодні широко використовується для дефініювання цього поняття.

Своїм формуванням концепція «картини світу» завдячує також працям американського етнографа Р. Редфілда (Redfield, 1897-1958), у яких він витлумачував поняття «картини світу» як «бачення світобудови (worldview), питома для того чи іншого народу»; на думку ученого, «картина світу» – це «уявлення членів суспільного колективу про самих себе і про свої дії, свою активність у світі» [27: 60]. О.М. Леонт'єв, який тривалий час працював над проблемами сприйняття людиною світу, що його оточує, вбачав у картині світу «багатомірний образ світу, образ реальності», «побудований» у свідомості індивіда [12: 36]. Дослідження картин світу, властивих для різних історичних епох (первісного світу, середньовіччя), проводилися і в царині культурології, зокрема, О.Ф. Лосева, який охарактеризував у своїх працях найбільш типові риси культурно-історичних картин первісного і рабовласницького суспільства, та А.Я. Гуревича, який дослідив особливості культурно-історичної картини середньовіччя.

Одним із найбільш влучних тлумачень картини світу нам видається визначення, запропоноване Є.Ю. Артем'євою, – «структура суб'єктивного досвіду» [2: 17].

У галузі гуманітарного знання поява терміну «картина світу» стала результатом так званого «антропологічного перевороту». Саме він спричинив акцентуацію в наукових дослідженнях ролі людини як мовної особистості, закономірностей відображення її багатогранної діяльності у мові. Наслідком такої переакцентуації стала поява поняття «мовна картина світу», яка передбачає «вивчення мови з точки зору фіксації і зберігання (у ній)

усього комплексу знань і уявлень» [4: 13] про світ, властивих для певного людського колективу. У своїх студіях Н.Ю. Шведова розглядає мовну картину світу як «напрацьоване споконвічним досвідом народу і здійснюване засобами мовних номінацій зображення усього суцього як цілісного й багаточастинного світу, який у своїй будові і в осмислюваних мовою зв'язках своїх частин репрезентує, по-перше, людину, її матеріальну й духовну життєдіяльність і, по-друге, усе те, що її оточує: простір і час, живу й неживу природу, сферу створених людиною міфів і соціум» [25: 15].

За своєю природою поняття «картина світу» є метафорою (цю обставину підкреслюють у своїх працях такі дослідники, як, зокрема, В.А. Маслова, Ю.М. Караулов). Як таке, воно від початку містить у собі ідею *відображення*. З цієї нагоди М. Хайдеггер зазначав, що «почувши слово *Weltbildung* (картина світу), ми думаємо передусім про відображення чогось» [22: 49]. Таким чином, картина світу становить «вторинне існування об'єктивного світу, яке закріплене й зреалізоване у своєрідній матеріальній формі» [9: 15], якою є насамперед мова.

На сучасному етапі розвитку лінгвістики термін «(мовна) картина світу» широко використовується у працях таких учених, як Ю.Д. Апресян, В.М. Телія, М.В. Піменова, М.М. Болдирев, Г.В. Колшанський, О.С. Кубрякова та ін. Поряд з цим використовуються й інші, синонімічні поняття: *модель світу* (В.М. Топоров, Т.В. Ців'ян), *образ світу* (І.А. Стернін та ін.).

У лінгвістичній літературі також спостерігається чимало дефініцій понять «картина світу» і «мовна картина світу». Так, М.В. Піменова визначає мовну картину світу як «сукупність знань про світ, які відображені у мові, а також способи отримання й інтерпретації нових знань» [15: 9]. В.А. Маслова інтерпретує цю понятійну сутність як «структуроване, багаторівневе» утворення, яке відображає «спосіб мовномисленнєвої діяльності, властивий для тієї чи іншої доби, з її духовними, культурними й національними цінностями» і становить «загальнокультурне надбання нації» [13: 67-68].

Поряд з поняттям «мовна картина світу» в лінгвістичній літературі достатньо часто зустрічається поняття *національна картина світу*, що осмислюється як «цілісна модель, властива для певного типу культури, певний інваріант, що проявляє себе через варіанти; наукову, релігійну, художню тощо картини світу» і пояснює «специфічні для конкретного етносу прийоми аналізу дійсності» [4: 13-14].

У працях цілої низки дослідників спостерігаються цілком обґрунтовані спроби об'єднати в одне ціле поняття національної й мовної картини світу. Так, з точки зору *національної* специфіки інтерпретує поняття «мовна картина світу» М.В. Піменова, наголошуючи, що мовна картина світу – «це національна картина світу, яка склалася давно і збереглася донині, доповнена асимілятивними знаннями, які відображають світогляд і світосприйняття *народу*, зафіксована в мовних формах, обмежена рамками консервативної *національної* культури цього народу» [16: 10-11].

Український лінгвіст І.О. Голубовська запропонувала два спеціальних терміна – *національно-мовна картина світу* і *національно-мовна модель світу*. Метою такої пропозиції є акцентування національно-специфічних образів світу, відображених у свідомості носіїв конкретної мови. Ці терміни розуміються як «виражене засобами певної мови світovidчуття і світосприйняття, вербалізована інтерпретація мовним соціумом оточуючого світу і себе у цьому світі» [6: 29].

Для об'єктивності висвітлення проблем, пов'язаних із поняттям «картина світу», зазначимо, що в сучасній лінгвістиці розрізняють наукову й наївну картини світу. *Наукова* картина світу розуміється як одна з можливих картин світу, заснована на *наукових* даних про можливу структуру простору і часу, фізичні об'єкти та закони їх взаємодії, місце людини у світі. Це впорядкована система наукових понять (фізичних, біологічних, логічних тощо). Натомість *наївна* картина світу – це сукупність *наївних* уявлень, які «використовуються людиною незалежно від її обізнаності в галузі тих чи інших наукових дисциплін» [26: 9]. Ідею існування наївної картини світу висловлювали у своїх працях Н.Д. Арутюнова, В.М. Телія, Ю.Д. Апресян. Останній, зокрема, розглядав наївну картину світу як «відображені у *природній* мові способи сприйняття і концептуалізації світу, коли основні

концепти мови складаються в єдину систему поглядів, свого роду колективну філософію, яка нав'язується в якості обов'язкової усім носіям мови» [1: 350].

Мовна картина світу є масштабним і багаторівневим поняттям, яке відіграє головну роль у пізнавальній діяльності людини і має «численні параметри, які багатоманітно перехрещуються у різних мовних одиницях, що належать до різних рівнів мови» [1: 351].

У межах мовної картини світу низка дослідників (Н.Ф. Алефіренко, О.А. Корнілов, Л.Є. Круглікова, В.М. Мокієнко, Ю.П. Солодуб, Р.Х. Хайрулліна, М.М. Шанський та ін.) вирізняють *фразеологічну картину світу*. Так, Р.Х. Хайрулліна розглядає фразеологічну картину світу як «частину цілісної національної мовної картини світу, описаної засобами фразеології, у якій кожна фразеологічна одиниця є елементом строгої системи і виконує певні функції в описі реалій навколишньої дійсності» [24: 48]. Т.Р. Зверева визначає фразеологічну картину світу як особливий «мікросвіт у мові, що має свої особливі риси у плані вираження», як «універсальну, властиву усім мовам, образну систему особливих мовних одиниць, які передають специфіку *національного світобачення*» [8]. За твердженням дослідниці, ця система характеризується цілою низкою відмінних ознак, найбільш важливими з-поміж яких є «універсальність, антропоцентризм, експресивність, що включає у себе образність і модальність» [8].

Виокремлення фразеологічної картини світу в якості фрагменту національно-мовної картини світу дозволяє розглядати фразеологічні одиниці, до числа яких відносять насамперед прислів'я, як «окремі пізнавальні акти, виражені в ізольованих мовних структурах» [7: 36]. При цьому фразеологічні одиниці, до числа яких належать насамперед прислів'я, що співвідносяться із «донауковими» поняттями – архетипними, міфологічними уявленнями людини про світ в усьому його розмаїтті – з повним правом можуть бути віднесені «до розряду *культурно-значущих одиниць мови*» [3: 12]. Завдяки цьому типу мовних одиниць актуалізується значення системи еталонів, стереотипів, символів тощо для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи мови. Таке осмислення фразеологізмів як знаків культури виражає сутність лінгвокультурологічного підходу до аналізу конкретних фразеологічних картин світу. Так, у своїх працях В.М. Телія вбачає глибинний зміст фразеологізмів в їх здатності виступати «експонентами» культурних знаків, не лише шляхом синхронного включення до діючої системи культурно-національного світорозуміння, але й транслюючи її фрагменти від покоління до покоління [20: 308].

У зв'язку з цим Р.М. Попов наголошує, що «фразеології належить особлива роль – збереження й впорядкування культурних знаків у мові» [17: 75]. За твердженням М.М. Шанського лінгвокультурологічний потенціал фразеології полягає у тому, що вона становить «безпосереднє вербальне вираження не лише дійсності, що оточує людину, але й її духовної *національно-маркованої свідомості*» [24: 110]. Відтак особливе значення дослідження фразеологічної картини світу того чи іншого народу і паремій як її складової частини зумовлене тим, що саме у фразеології специфіка національного менталітету і, відповідно, національно-мовної картини світу відобразилася найяскравіше. Послугуючись специфікою нашого дослідження поняття «фразеологічна картина світу» ми, слідом за Ю.Г. Косяковою, розумітимемо як особливий шар мови, що утворюється фразеологічними одиницями різних типів. Ці одиниці виступають своєрідним підсумком багатовікового досвіду етносу і, як такі, забезпечують трансляцію культурно значущих установок від покоління до покоління. Важливо також зазначити, що фразеологічна картина світу мислиться як частина *наївної* картини світу, що склалася у свідомості носіїв мови [10: 70].

У дослідженні лінгвоетнокультурологічного спрямування першочергового значення набуває фразеологічний корпус відповідної мови (мов). В.М. Телія з цієї нагоди зазначала, що фразеологічний корпус мови є винятково багатим матеріалом для дослідження, оскільки він не лише фіксує знання про наївну картину світу і всі типи відношень суб'єкта до її фрагментів, але й ніби запрограмований на трансляцію еталонів і стереотипів національної культури [21: 9]. Отже, фразеологія різних мов є найбільш яскравим відображенням «ціннісної картини світу», а вивчення її зв'язків з досвідом етносу та зі своєрідністю відображення в етносвідомості довілля, культури, традицій, звичаїв народу, дозволяє встановити особливості кодування в мові найдавніших архетипних уявлень людини [14: 82].

Визнання паремії, а через неї – і корпусу прислів'їв – як складової фразеологічного корпусу будь-якої національної мови, спонукає вітчизняних науковців до спроб виокремлення в якості складової мовної картини світу (МКС) *пареміологічної картини світу* (ПКС) як специфічного способу узагальнення культурного досвіду етносу. Так, М.О. Кулькова у своєму дисертаційному дослідженні відзначає, що у паремійній картині світу відображена найбільш значна частина загальної картини світу у вигляді клішованих мовних конструкцій, етнокультурологічний аналіз яких дозволяє виявити смислові константи в національно-мовній свідомості [11: 16].

Дослідниця зазначає, що національні паремії в якості вербально-стереотипного способу регулювання людської поведінки є національно-традиційною формою вияву спостережливості, повчальності, рефлексивності в людському суспільстві. За твердженням М.О. Кулькової, паремійна картина світу зазнає подвійного переломлення – спочатку в національно-специфічній свідомості, а далі – і в лінгвістичному просторі, завдяки чому відкриває перед дослідниками чимало нюансів репрезентації знання про навколишній і внутрішній світ представників конкретних етнокультурних спільнот [11: 15-16].

У контексті нашого дослідження важливою видається й теза М.О. Кулькової про те, що виникнення національної пареміологічної картини світу зумовлено національним сприйняттям пареміологічних висловлювань, пареміологічних текстів в процесі регулярного використання їх у побутовому дискурсі, виникненням асоціацій, образів, символів тощо, які базуються на феноменологічних знаннях і є сталими й широковідомими. Представляючи вербалізовану форму національно-мовної картини світу, національні паремії містять важливу інформацію про пізнавальну діяльність народу, національно-мовні способи структурування накопиченого досвіду, а також про ціннісні уявлення певної етнокультурної спільноти.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды / Ю.Д. Апресян. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Языки русской культуры; М.: Восточная литература, 1995. – Т. 2. – 767с.
2. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики / Елена Юрьевна Артемьева; под ред. И. Б. Ханиной. – М.: Наука, Смысл, 1999. – 350с. [Электронный ресурс]; Режим доступа: <http://www.zipsites.ru/psy/psylib/info.php?p=2602>
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений/Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 338с.
4. Бондарева Е.П. Актуализация концепта мысль в русской языковой картине мира: дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: 10.02.01 / Евгения Петровна Бондарева. – Кемерово, 2005. – 164с.
5. Герц Г.Р. Принципы механики, изложенные в новой святы / Г.Р. Герц. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 386с.
6. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу: [монографія] / Ірина Олександрівна Голубовська. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Логос, 2004. – 284с.
7. Дубровская О.Г. О наивной картине мира русских / Ольга Георгиевна Дубровская // Язык. Время. Личность: материалы междунар. конф. – Омск: ОмГУ, 2002. – С. 35-38.
8. Зверева Т.Р. Концепт «эмоции» во фразеологической картине мира русского и удмуртского народов / Татьяна Рудольфовна Зверева [Электронный ресурс]; Режим доступа: <http://2002.soccont.school.udsu.ru/text/zvereva.html>.
9. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1990. – 107 с.
10. Косякова Ю.Г. Фразеологические единицы эмотивной семантики как фрагмент национальной языковой картины мира: дисс. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук : 10.02.01 / Юлия Геннадиевна Косякова. – Омск, 2006. – 218с.
11. Кулькова М.А. Когнитивно-смысловое пространство народной приметы; автореф. дисс. на соискание уч. степ. доктора филол. наук: 10.02.01, 10.02.20 / Мария Александровна Кулькова. – Казань, 2011. – 50с.
12. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: в 2 т. / А.Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 2. – 320с.
13. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособ. для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. – М.: Флинта: Наука, 2007. – 296с.
14. Маслова В.А. Лингвокультурология: учеб. пособ. для студентов высших учебных заведений / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208с.
15. Пименова М.В. Ментальность: лингвистический аспект: уч. Пособие / М. В. Пименова. – Кемерово: Кузбасс-вузиздат, 1996. – 84с.
16. Пименова М.В. Этногерменевтика языковой наивной картины внутреннего мира человека / Марина Владимировна Пименова. Серия Этнориторика и этногерменевтика. вып. 5. – Кемерово: Кузбассвузиздат; Landau: Verlag Empirische Pädagogik, 1999. – 262с.
17. Попов Р.Н. Фразеологические единицы современного русского литературного языка с историзмами и лексическими архаизмами / Р.Н. Попов. – Вологда: Сев.-зап. кн. изд-во, 1997. – 168с.
18. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека / Валентина Ильинична Постовалова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Отв. ред. Б. А. Серебренников. – М.: Наука, 1988. – С. 8-69.
19. Савенкова Л.Б. Мысли о русских паремиях: сб. мат-лов/Людмила Борисовна Савенкова. – Часть 1 [Электронный ресурс]; Режим доступа: <http://www.fortunecity.com/victorian/twain/309/m/2000-/paremija1.htm>
20. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов (от мировидения к миропониманию) / Вероника Николаевна Телия // Славянское языкознание. IX съезд славистов. Доклады российской делегации. – М., 1993. – С. 302-314.
21. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Вероника Николаевна Телия. Язык. Семиотика. Культура. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.

22. Хайдеггер М. Время картины мира / Мартин Хайдеггер // Работы и размышления разных лет: пер. с нем. / сост., пер., вступ. ст., примеч. А.В. Михайлова. – М.: Гнозис, 1993. – С. 41-63.
23. Хайруллина Р.Х. Картина мира во фразеологии: Тематико-идеографическая систематика и образно-мотивационные основы русских и башкирских фразеологизмов: дис. на соискание уч. степ. д-ра филол. наук: 10.02.01, 10.02.20 / Раиса Ханифовна Хайруллина; Моск. пед. гос. ун-т. – М., 1997. – 320с.
24. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. – М.: Рус. язык, 1985. – 238с.
25. Шведова Н.Ю. Теоретические результаты, полученные в работе над «Русским семантическим словарем» / Наталия Юльевна Шведова // Вопросы языкознания. – М., 1999. – № 1. – С. 3-16.
26. Яковлева Е.С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия) / Екатерина Сергеевна Яковлева. – М.: Гнозис, 1994. – 343с.
27. Redfield R. Peasant Society and culture. An Anthropological Approach to Civilization/Robert Redfield. – Chicago: The University of Chicago Press, 1956. – 163 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Маштакова – аспірант кафедри порівняльного мовознавства та перекладу Національно-педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: лінгвокультурологія, антропокультурна лінгвістика, фразеологія, пареміологія.

НЕОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Наталія МОІСЄЄВА (Київ, Україна)

У статті розглянуто політичний оцінний дискурс у ракурсі сучасної прагматичної лінгвістики, проаналізовано його аксіологічну модель як обов'язковий компонент успішної комунікативної діяльності, а також визначено роль специфічного вживання неологізмів з метою маніпулятивного впливу на реципієнта політичного дискурсу.

Ключові слова: політичний дискурс, оцінний дискурс, неологізм, неузалежне новоутворення, оцінне ставлення, аксіологічність, маніпулятивний вплив.

The article deals with evaluation political discourse in the light of modern pragmatic linguistics, analyzes its axiological model as an important component of successful communication activity and the role of a specific use of neologic units for manipulative effect on the recipient of political discourse.

Key words: political discourse, evaluation discourse neologism unusual lexical innovations, estimated attitude, axiologiness, manipulative influence

Поняття дискурсу є одним із основних понять сучасної прагматичної лінгвістики та лінгвістики тексту. Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють увесь хід лінгвістичної науки. У першій половині ХХ ст. мовознавство протягом досить тривалого періоду було зосереджене на вивченні однієї з двох діалектично зв'язаних сторін мови – мовній системі, але, починаючи з другої половини 60-х рр., центр уваги лінгвістів переноситься на іншу сторону цієї діалектичної єдності – мовленнєву діяльність та її продукт – дискурс.

Актуальність даного дослідження полягає у визначенні поняття «політичного дискурсу», його значення як складової оцінного дискурсу, а також у дослідженні останніх змін лексичної системи німецької мови, що відображають аксіологічні орієнтири німецькомовної спільноти.

Предмет дослідження складають комунікативні домінанти оцінного дискурсу, зокрема їх реалізація через аксіологічний потенціал німецької неологічної лексики.

Об'єктом дослідження обрано німецький політичний дискурс як репрезентант оцінного дискурсу.

Метою даної статті є визначення поняття «політичний дискурс» в межах оцінного дискурсу, дослідження його комунікативної моделі та прагматичної спрямованості, а також аналіз неологічної суспільно-політичної лексики як специфічного засобу формування та впливу на політичні ідеали та цінності.

Теорія дискурсу як прагматизованої форми тексту бере свій початок у концепції Е. Бенвеніста, який розмежовував план дискурсу – мовлення, яке привласнюється людиною, яка говорить, і план оповідання. У цьому сенсі під дискурсом розуміється "будь-яке висловлювання, яке зумовлює наявність комунікантів: адресата, адресата, а, також, наміри адресанта певним чином впливати на свого співрозмовника" [2: 276-279].

Теорія дискурсу вже досить тривалий час опрацьовується і досліджується вченими-лінгвістами, однак загальноновизнаного та універсального визначення поняття "дискурс" ще досі не існує. Воно розглядається з точки зору найрізноманітніших аспектів: і як

комунікативний процес, і як текст, і як система, і як комунікативна подія. Всі ці підходи базуються на різних рисах та характеристиках, проте не виключають одне одного. Найбільш широко і повно феномен «дискурс» трактується як складне комунікативне явище, що включає в себе інформацію про учасників комунікації, знання процесу продукування та сприйняття текстів, а також соціальний контекст: надання інформації про учасників комунікації та процеси сприйняття повідомлень [4: 219].

Враховуючи уявлення про процеси породження, розуміння тексту, комунікативну ситуацію ("занурення у життя") та провідну роль суб'єкта висловлювання, під терміном «дискурс» розуміємо продукт мовленнєво-мисленнєвої діяльності мовців з відповідними соціальними ролями, що є сукупністю вербальних текстів, об'єднаною істотними ознаками (сферою, авторством та ін.), яка входить у когнітивну систему (знання про світ, інсталяції тощо) і детермінована екстралінгвальними факторами (ситуація, учасники, умови спілкування). Таким чином, можна погодитись із думкою, що обов'язковими елементами дискурсу є події, про які йде мова, їх учасники, перформативна інформація та «не події», до яких належать: а) обставини, що супроводжують події; б) фон, що пояснює події; в) оцінка учасників події; г) інформація, що співвідносить дискурс з подіями [5: 7].

Оцінний дискурс, як і інші типи дискурсу, пов'язаний з домінантною темою повідомлення та комунікативною ситуацією, динамічністю, соціальною маркованістю (яка обумовлена статусом, інтенціями, психологічними особливостями комунікантів), неоднорідною структурованістю, актуалізацією мовних та позамовних факторів, а також жанровою формою [4]. Однак разом з цим оцінний дискурс описує особливу оцінну мовленнєву ситуацію [10: 47], виражає специфічні інтенції мовця [11: 57], який використовує оцінний фактор для досягнення основної мети спілкування, а також сприяє реалізації особливого завдання системи цінностей та емоційного настрою комунікантів у процесі спілкування.

Очевидно, що у досягненні бажаного прагматичного ефекту і формуванні необхідного оцінного ставлення у реципієнта важливу роль відіграє рівень «культурного знання», під яким розуміють сукупність форм знань про певну історичну епоху, і який часто дефінується терміном «епістема». У сучасній мовленнєвій практиці епістема реалізується як «чітко визначений код – збірка приписів та заборон. Ця мовна норма, в свою чергу, зумовлює на несвідомому рівні мовну поведінку, а відповідно, і мислення індивідів» [14: 46]. Таким чином, епістема значною мірою визначає тезаурус окремих видів дискурсу, який безпосередньо залежить від історичного часу та загальнокультурних знань і є базовим компонентом формулювання змісту повідомлення та розуміння його реципієнтом, в результаті якого можливим є формування необхідного оцінного ставлення.

З наведеного вище визначення дискурсу та зокрема загальних характеристик оцінного субдискурсу зрозуміло, що зовнішньою реалізацією останнього є вербальний текст, який несе негативну або позитивну оцінку певної події відправником повідомлення, а бажаним результатом – розуміння даного повідомлення реципієнтом в оцінному еквіваленті відправника. Відправник закладає у повідомлення певну знакову програму, заміщення та виклику вказаної цінності як ментального утворення, когнітивної одиниці у комунікативній діяльності реципієнта. Ця знакова програма заміщує цінності і мовця, і адресата, вона поєднує знакові моделі цінностей обох учасників в єдину загальну знакову аксіологічну модель. Така аксіологічна модель є структурно та функціонально необхідним компонентом успішної комунікативної діяльності, оскільки у комунікативному процесі, у комунікативному співвідношенні «комунікативна діяльність відправника ↔ текст ↔ комунікативна діяльність реципієнта» зберігається не лише комунікативний зміст, а й його ціннісна складова. Таким чином, в процесі породження та сприйняття тексту обов'язково відбувається не лише інтеракція комунікативних діяльностей комунікантів, а й їхніх ціннісних світів, і можна стверджувати, що тексти оцінного дискурсу є аксіологічним предметно-знаковим засобом такої інтеракції [13: 167-168].

Найяскравішим репрезентантом оцінного дискурсу є все жанрове різноманіття політичного дискурсу, спрямоване в першу чергу на досягнення прагматичної мети впливу влади на широкі верстви населення та маніпуляцію масовою свідомістю. В результаті

інтерпретації політичного дискурсу створюється певна картина політичної реальності, яка впроваджується у свідомість членів політичної спільноти. Однак очевидним є те, що політична комунікація є особливою формою соціальної взаємодії в межах інституційного дискурсу політичних інститутів, які забезпечують встановлення та підтримку політичної влади. Отже, керуючись загальними підходами до розуміння дискурсу, а також беручи до уваги функціональне навантаження політичної комунікації, під **політичним дискурсом** надалі розумітиметься зв'язний, вербально виражений текст (усний або письмовий) у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками, взятий у політичному аспекті подій, який бере участь у соціальній взаємодії політичних інститутів і відображає механізм їх політичної свідомості.

Для політичного дискурсу характерний високий ступінь прагматичної спрямованості його мовленнєвих складових. Їх утворення обумовлене прагненням вплинути на дії реципієнтів, викликавши з їх боку певну реакцію [17: 23-24]. Політичний дискурс є інструментом політичної влади, основним призначенням якого є вплив на діяльність та поведінку людей, тому можна стверджувати, що комунікативною домінантою політичного дискурсу є «специфічне використання загальнонаціональної мови як засобу переконання та контролю»; «це мова, яка використовується з маніпулятивною метою» [16: 21]. Якщо метою політичного дискурсу виступає впровадження у свідомість співрозмовника бажаної думки, оцінки, або ж ставлення по відношенню до певного об'єкту дійсності, то засобом досягнення цієї мети є підібрані мовленнєві формули, реалізація яких є можливою завдяки варіативності відображення об'єктів дійсності мовними засобами. Саме мовленнєвий вплив визначає набір лінгвістичних засобів у політичній мові, яка і є «засобом формування соціальних та політичних ідеалів, цінностей, норм, фіксації політичних ідей та практики влади, контакту між нею та громадянами» [7: 76].

Інформативність як категорія будь-якого дискурсу, у політичному дискурсі є дещо специфічною, оскільки для останнього характерним є домінування цінностей над фактами, впливу та оцінки над інформуванням, емоційної складової над раціональною [12; 15; 18].

Мова як проміжна ланка між думкою і дією завжди була «найважливішим фактором для встановлення політичного тиску, економічної і соціальної дискримінації» [19], спілкування ж за допомогою політичної мови також не може бути нейтральним. Така «не нейтральність» є свідомою, цілеспрямованою, і має інтенційний характер. Для неї властиві оцінне центрування та афектність, які вказують на те, що категорія оцінки є провідною характеристикою політичного дискурсу.

У центрі уваги політичного дискурсу є економічні та соціально-політичні явища дійсності, які в свою чергу можуть отримувати різну оцінку у кожному макро- або мікросоціумі, оскільки об'єкти оцінювання у кожному окремому випадку співвідносяться з різними цінностями та політичними критеріями, закріпленими у цих соціальних групах. Різне сприйняття інформації кожною соціальною групою і можливість її «небажаної» інтерпретації вимагає різної організації семантики повідомлення в залежності від цільової аудиторії. Незважаючи на зафіксовані у лексичних значеннях норми, через відмінності в оцінних стереотипах у мовленні слова набувають додаткових конотацій, що може зумовити «комунікативну невдачу». Ефект мовленнєвого впливу значною мірою визначається комунікативною семантикою. Для забезпечення необхідного маніпулятивного впливу у політичному дискурсі використовується широкий спектр лінгвістичних оцінних засобів, серед яких оцінні лексеми, і зокрема політичні неологізми.

Спрямованість на новизну є стереотипом політичного дискурсу [3: 34], оскільки його найголовніша мета – формування у соціумі певного ставлення до тих чи інших політичних подій, а також необхідної суб'єкту мовлення оцінки – є актуальною лише у певний, обмежений у часі період сучасності, і відповідне оновлення мовної системи є способом зображення нового і реалізацією вказаного стереотипу.

Загалом актуальні новотвори у сучасній німецькій мові демонструють тісний зв'язок мовних та суспільно-політичних процесів, що відбуваються в Європі. Суспільно-політична лексика німецької мови містить стилістично марковані та розмовно-забарвлені елементи, велику кількість модних слів та жаргонізмів. Новий етап інтеграції породжує нові реалії

життя, які потребують утворення нових найменувань: *E-Wahl* (голосування через інтернет), *Euroland* (Єврозона). Крім того існує термінологія на позначення різних понять політичної сфери життя: *die Gemeinsame Aussen- und Sicherheitspolitik* (спільна зовнішня політика та політика безпеки), *Subsidiaritätsprinzip* (принцип субсидарності), *die bushistische Antiterrorstrategie* (антитерористична стратегія Дж.Буша). Поряд з офіційними найменуваннями у німецькій мові утворюється велика кількість інших лексичних інновацій, пов'язаних з ідеями нової Європи.

Виникнення нового слова має антропоцентрично орієнтований механізм, спрямований на обслуговування та вираження комунікативно-прагматичних намірів комунікантів. Засоби мови репрезентують та формують свідомість її носіїв; змінюючи лексичну систему, умовний політичний адресант реконструює когнітивне поле адресата, що дає можливість керувати політичними діями останнього. Таким чином, неологізми, займаючи особливе місце у семіотичному просторі соціуму, виступають релевантними маркерами «мовного смаку епохи» [8], вони виконують не лише номінативну функцію нового значення, а й аксіологічну функцію оцінки навколишнього світу. Домінування функції впливу визначає когнітивно-прагматичну специфіку новоутворень: неологізм об'єктивує суб'єктивні оцінки адресанта, які він дає референту як вихідному об'єкту неологічної номінації.

Неологізація політичного дискурсу має свідомий, прагматичний характер. Продукування нових слів, словосполучень та значень розраховано на досягнення перлокутивного ефекту. Зазначимо також, що у дискурсивній діяльності часто з'являються змісти, які не експлікуються системою мови, а породжуються когнітивними пропозиціями у конкретному висловлюванні [1]. Якщо для вираження бажаного пропозиційного змісту у системі мови відсутнє відповідне слово, виникає потреба утворення нового слова або використання вже існуючих у мові лексем, витісняючи їх системне значення і розвиваючи нове, яке крім необхідного змісту виражає також суб'єктивну значимість явищ та подій для мовця. Таким чином сутність семантичної структури неологізму визначається комбінацією когнітивного та прагматичного компонентів, останній з яких опосередкований когнітивним ставленням мовця до предмета неонімації і відображає у новому слові оцінно-експресивні наміри комунікантів.

Прагматичний потенціал політичного дискурсу полягає у прагненні максимально розгорнути текст у необхідному ідеологічному напрямку, повною мірою наблизити реципієнта до сприйняття авторської концепції і виключити можливість різних інтерпретацій.

Можливість найбільш економно та повно зобразити весь комплекс, що входить до авторського стратегічного завдання вербальної ідеологічної маніпуляції колективним адресатом, часто розкривається в процесі неологізації політичного дискурсу за рахунок незувальних утворень, домінантними функціями яких є експресивна номінація та аксіологічна категоризація. Ці одиниці часто формують політико-ідеологічний модус політичного дискурсу, його соціальну та авторську оцінність, стилістичну тональність, опосередковано виступаючи інструментами психологічного впливу на адресата. Класичне визначення незувального (оказіонального) слова як суто мовленнєвого явища, яке «не належить мові: воно не відтворюється, а кожного разу знову утворюється для кожного конкретного випадку» [9: 12], не можна співвіднести із форматом політичного дискурсу. Специфіка досліджуваного дискурсу полягає в тому, що оказіональні утворення втрачають закріпленість за конкретним текстом, оскільки володіють сильним оцінним потенціалом, а також здатністю впливати на формування відповідної оцінки реципієнтом, а тому відтворюються у різних контекстах.

Tatsächlich scheint es, als habe mit Bremers Antritt eine Art Null-Toleranz-Regime im Irak begonnen [20]. Даний неонімація був вперше вжитий 23 червня 2003 року. За даними досліджень на момент 22.09.2005 року після цього він 5 разів вживався у різних Інтернет-виданнях [21], однак на сьогоднішній день не є зафіксованим у лексикографічних джерелах. Лексема *die Null-Toleranz-Regime* є транснамінаціоном існуючої реалії *das harte Regime*, але використання її під іншим найменуванням

виражає оцінку конотацію більшої сили і викликає в свідомості адресата асоціації, пов'язані не просто з абстрактним поняттям «режим», а з режимом, в якому проявляється нетолерантність з боку керуючої влади, забезпечуючи таким чином необхідний прагматичний ефект.

Відповідно, критерій закріпленості за одним текстом для політичних незувальних новацій є недоцільним. Крім того у лінгвістичній літературі спостерігається тенденція заперечення традиційного протиставлення «узувальне-оказіональне» та «неологізм-оказіоналізм». Таким чином, «у сучасному розумінні неологізм є не лише одиницею мови, але і мовлення і не протиставляється okazіональному, як це відображено у більш ранніх дослідженнях» [6: 38].

Отже, політичний дискурс без сумніву можна вважати одним із видів оцінного дискурсу, оскільки його прагматична спрямованість на маніпулювання масовою свідомістю демонструє домінування оцінно-емоційної складової над раціонально-інформативною. Це, в свою чергу, перетворює мову політичного дискурсу на засіб переконання і регламентує вибір потенційно оцінних лінгвістичних засобів, серед яких важливе місце посідає актуальна неологічна лексика, яка якнайкраще відповідає комунікативно-прагматичним прагненням мовця, для яких часто не існує відповідників у системі мови, а тому покликана виконувати як необхідну аксіологічну, так і номінативну функцію.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Алефиренко Н.Ф. Когнитивно-семиологическая теория слова // Вестник Самарского государственного университета. Гуманитарная серия. – Самара. -2006. – № 5 / 1 (45). – С. 102-110.
2. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: УРСС, 2002. – 448 с.
3. Гудков Д.Б. Ритуалы и прецеденты в политическом дискурсе // Политический дискурс в России – 2 / Под ред. Ю.А. Сорокина, В.Н. Базылева. М., 1998. – С 30-36.
4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
5. Дейк Т.А., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ.: Сб. работ / сост. В.В.Петров под. ред. В.И. Герасимова; вступ. ст. Караулова Ю.Н. и Петрова В.В. – М.: Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Демьянков В.З. Англо-русские термины по прикладной лингвистике и автоматической переработке текста. Вып. 2 // Тетради новых терминов, № 39. – М.: ВЦП, 1982. – 186 с.
7. Ильясова С.В. Словообразовательная игра как феномен языка современных СМИ: Дисс ... д. филол. н. – Ростов-на-Дону, 2002 – 432 с.
8. Корнейко Т.Г. Основные подходы к изучению политического языка в современных политико-лингвистических исследованиях / Т.Г. Корнейко // Вестник Московского университета. Сек. 12. Политические науки. 2003. – № 5. – С. 74 – 85, С. 76.
9. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. – М.: Педагогика-пресс, 1994. – 246 с.
10. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское okazіональное слово). Учебное пособие для филологических факультетов университетов. – М., 1976. – 120 с.
11. Маркелова Т.В. Семантика оценки и средства ее выражения в русском языке. Автореф. дисс. ...д. филол. наук. – М., 1996. – 47 с.
12. Миронова Н.Н. Дискурс-анализ оценочной семантики. – М.: НВИ «Тезаурус», 1997. – 160 с.
13. Миронова Н.Н. Оценочные характеристики дискурса / Н. Н. Миронова // Политический дискурс в России – Материалы рабочего совещания – семинара. – М.: Диалог – МГУ, 1998. – С. 60-62.
14. Сидоров Е.В., Сидорова Н.А. Базовая структура аксиологического измерения речевой коммуникации / Е.В. Сидоров, Н.А. Сидорова // Актуальные проблемы межкультурной коммуникации: Вестник НГЛУ, Выпуск № 6. – Нижний Новгород, 2009. – С. 167-168.
15. Современное зарубежное литературоведение (страны Зап. Европы и США): концепции, школы, термины / Энциклопедический справочник / Научн. ред., сост. И.П. Ильин и Е.А. Цурганова – М.: Интрада – ИНИОН, 1966. – С.46
16. Шаховский В. И. Голос эмоций в русском политическом дискурсе / В. И. Шаховский // Политический дискурс в России – 2. Материалы рабочего совещания / под ред. Ю. А. Сорокина, В. Н. Базылева. – М.: Диалог – МГУ, 1998. – С. 79 – 83.
17. Шейгал Е.И. Семантика политического дискурса: монография [Текст] / Е.И. Шейгал // Ияз РАН; Волгогр. Гос. Пед. Ун-т. – Волгоград: Перемена, 2000а. – 368 с.
18. Юдина Т.В. Теория общественно – политической речи / Т. В. Юдина. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2001. – 160 с.
19. Hacker K. L. Political Linguistic Discourse Analysis // K. L. Hacker // The Theory and Practice of Political Communication Research. New York: State University of New York Press, 1996. – P. 28 – 55
20. Miles L. 1995 – Preface // C. Schaffner, A.L. Wenden eds. Language and peace.- Aldershot etc.: Dartmouth, 1995. P. ix-x.; ix
21. <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-27442226.html>
22. <http://www.wortwarte.de/Archiv/Datum/d030623.html#w13>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Моїсєва – здобувач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: неологія німецької мови, лінгвістика тексту, аксіологія.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ РОЗРЯДИ СЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ СТАНУ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

Світлана МУДРИНИЧ (Київ, Україна)

Стаття присвячена розгляду лексико-семантичних розрядів слів категорії стану в українській та англійській мовах. Здійснена спроба визначення критеріїв, на основі яких виділяються лексико-семантичні розряди слів категорії стану в зіставлюваних мовах. Основну увагу приділено аналізу семантичних ознак слів категорії стану в українській та англійській мовах. У статті висвітлено семантичний потенціал слів категорії стану.

Ключові слова: лексико-семантичні розряди, семантичні ознаки, семантичне значення, лексико-семантичні групи, предикат, слова категорії стану, стативи.

The article observes lexico-semantic classes of the words of category of state in Ukrainian and English languages. The attempt of determination of criteria of selection of lexico-semantic classes of the words of category of state is realized. The main attention is concentrated on semantic signs of the words of category of state in Ukrainian and English languages. The semantic potential of the words of category of state is taken up.

Key words: lexico-semantic classes, semantic signs, semantic meaning, lecsico-semantic groups, predicate, words of category of state, stative property.

Питання класифікації семантичних значень слів категорії стану здавна привертає увагу представників різних лінгвістичних шкіл. Було створено ряд класифікацій, які базувалися на різних основах, але чіткого розподілу й опису значень ніхто зі вчених створити не зміг. У процесі розробки цієї проблеми лінгвісти зіткнулися з труднощами як мовного, так і філософського характеру.

Тому **актуальними** для сучасного мовознавства є спроби класифікації семантичних значень слів категорії стану в різних мовах. **Метою** статті є визначення семантичних ознак слів категорії стану на основі яких ми виділяємо лексико-семантичні розряди. **Предметом** дослідження були семантичні ознаки слів категорії стану в зіставлюваних мовах. **Об'єктом** дослідження виступали лексико-семантичні розряди. **Наукова новизна** дослідження полягає у виділенні критеріїв, на базі яких формуються лексико-семантичні розряди слів категорії стану, які поєднують як мовний, так і психологічний аспект, а також дають більш переконливу класифікацію семантичних значень слів категорії стану.

Слова категорії стану – це марковані одиниці, які є структурно-значущими елементами даного рівня в плані вираження. Лінгвісти виділяють слова категорії стану зі значенням стану людини та слова категорії стану зі значенням стану природи, середовища. Також вчені підкреслюють, що існує зв'язок між значенням слів категорії стану та їхньою синтаксичною сполучуваністю з належністю до того чи іншого розряду, напр.: *Мені легко. Їй тяжко.* Слова зі значенням стану людини сполучаються з давальним відмінком суб'єкта стану, тоді як слова зі значенням стану природи, середовища сполучаються з обставинними членами місце чи часу, які проявляють цей стан, напр.: *В кімнаті душно. На вулиці сонячно.* Н. Каламова стверджує, що безособово-предикативна функція визначила зміну семантичного забарвлення цих слів, які перейшли до розряду слів категорії стану, – вони почали виражати значення стану, яке стало категорійним [2].

Слова категорії стану в англійській мові виражають якісний стан особи або предмета у певний момент часу, – зауважують В. Жигadlo, І. Іванова, Л. Іофік [1].

Перед тим як визначити лексико-семантичні розряди слів категорії стану спробуємо окреслити семантичні ознаки слів в обох мовах, які дозволять нам зробити розподіл слів по групах. Вчені виділяють такі семантичні ознаки слів категорії стану. По-перше – це **належність до часової осі**. У семантиці слів категорії стану виражається ідея статичної рівноваги, при якій ніщо не створюється, не змінюється і не переміщується, тому слова категорії стану в будь-якому контексті зберігають значення безперервного протікання актуального для окремого відрізка часу. По-друге – це **інактивність**. Слова категорії стану не можуть мати значення мети, вони існують самі по собі і не вимагають докладання зусиль для його підтримки. По-третє – це **фазовість**. Стан, так само як дія або процес, має пофазне існування, тобто в кожний момент часу виникає наступна фаза, але вона абсолютно ідентична до попередньої і не потребує докладання зусиль для свого виникнення. Фазовість – це такий спосіб існування, при якому у кожний момент існування створюється новий етап дії, а попередній залишається разом з попереднім проміжком часу. По-четверте –

орієнтованість на суб'єкт стану. Позначення стану стосується насамперед осіб, вказуючи на їхні внутрішні, психічні властивості, які не можна спостерігати безпосередньо або через їхні зовнішні прояви.

Я. Руферова вказує, що стан є суб'єктивним за своєю природою, і саме особовість ознаки може слугувати критерієм для розмежування станів у вузькому змісті слова і близьких до них категорій ознак [3].

Вітчизняні лінгвісти запропонували багато критеріїв, на базі яких виділяються лексико-семантичні розряди слів категорії стану, але, на нашу думку, поєднання мовного і психологічного аспекту дає більш переконливу класифікацію семантичних значень слів категорії стану.

Будь-який стан людини є відображенням тих явищ чи якостей речей, які сприймаються за допомогою органів почуттів та свідомості. Тому розподіл слів категорії стану за групами повинен представляти психологічну зумовленість сприйняття.

Таким чином, в першому лексико-семантичному розряді слів зі значенням стану людини ми виділяємо дві групи слів: на позначення фізичного стану людини та на позначення психічного стану людини. У другому лексико-семантичному розряді слів зі значенням стану природи, середовища провідним також є сприйняття людини. Тут ми виділяємо такі групи слів, де стан природи сприймається органами зору, органами слуху, при температурних відчуттях, при відчужанні на дотик, при положенні і руху людини у просторі, при смакових і нюхових відчуттях, при органічних відчуттях, стан емоційно оцінюваний людиною, стан інтелектуально оцінюваний людиною.

Почнемо зі слів категорії стану із значенням фізичного стану людини, де ми можемо виділити такі групи слів:

- **слова зі значенням стану, який виникає при больових та температурних відчуттях:** боляче, холодно, жарко, напр.: *Одного ранку так-то мені важко було!* (М. Вовчок); в англійській мові передаються дієсловами-зв'язками, що створюють складений іменний присудок: *to be cold* (мерзнути), *to feel hot* (душно), напр.: *The night was bitterly cold but they didn't seem to feel cold* (J. Hilton) (Ніч була дуже холодна, але здавалось, що вони зовсім не відчувають холоду (Дж. Хітон);

- **при положенні людини у просторі, русі, часі:** зручно, тісно, спритно, напр.: *Вас дивує, чого я став крамарем, не пішов учителювати або писарювати? Так, бачите, зручніше* (М. Коцюбинський); в англійській мові передаються дієсловами-зв'язками, що створюють складений іменний присудок: *to be comfortable* (зручно), *to be crowded* (тісно), а також стан у русі: *afoot* (пішки), *asleep* (сплячий), напр.: *She fell asleep immediately, thinking of all things, of old Miss Jaggart, who kept the Rooms on the North Berwick road* (A. Cronin) (Вона заснула миттю, думаючи про різні речі, про стару міс Джагат, яка тримає кімнати на вулиці Північний Берик (А. Кронін);

- **відносно протяжності у просторі:** далеко, довго, близько, глибоко, низько, напр.: – *А де ж тут у вас криниця? – Далеко, на луці, он там під горою геть* (М. Вовчок); в англійській мові передаються дієсловами-зв'язками, що створюють складений іменний присудок: *to be far away* (далеко), *to be not far away* (близько), *to be deep* (глибоко), а також *aloof* (віддалік), *astray* (блукати манівцями), напр.: *I was high in the mountains* (E. Hemingway) (Я був високо у горах (Е. Хемінгуей);

- **при зорових і слухових відчуттях:** видно, не видно, чути, напр.: *В кімнаті ще було видно* (І. Нечуй-Левицький); в англійській мові передаються дієсловами *to hear* (чути), *to notice* (помічати), *to see* (бачити), напр.: *But Julia did not notice the film-stars, they went, she stayed* (S. Maughan) (Але Джулія не помічала кінозірок, вони йшли, вона залишалась (С. Моєм);

- **при відчуттях стану організму:** голодно, ситно, п'яно, погано, напр.: *Було голодно, собі хліба ледве ставало* (П. Мирний); в англійській мові передаються дієсловами-зв'язками, що створюють складений іменний присудок: *to feel bad* (погано), *to feel not well* (недобре), *to feel sick* (нудно), напр.: *And George was haggard* (M. Spark) (І Джордж був виснажений (М. Спарк).

Психічний стан людини залежить від зовнішніх та внутрішніх впливів на органи сприйняття. В залежності від того, які явища, і як емоційно вони оцінюються, виділяємо групу слів категорії стану з такими значеннями:

- **емоційного стану людини:** *весело, радісно, боязно*, напр.: *Юлка була безмежно рада, що ніхто їй сьогодні не заважає танцювати з Михайлом (М. Томчаний)*; в англійській мові передаються дієсловами-зв'язками, що створюють складений іменний присудок: *to be gay (весело), to be sad (сумно), to be glad (радісно)*, дієсловами *to detest(ненавидіти), to dislike(не любити), to like(любити)*, напр.: *I'd be very glad if you'd stay and have a bit of dinner with me (S. Maughan)(Я був би дуже радий, якщо б ви залишилися й пообідали зі мною (С. Моем)*;

- **вольового стану людини:** *лїньки, охота, мука*, напр.: *Але те, що розважало відчайдушного хлопця, для дївчат було мукою, катуванням (О. Гончар)*; в англійській мові передаються дієсловами *to desire (бажати), to want (хотіти), to wish (бажати)*, напр.: *God forbid that he should know anything about the forces of Nature! (J. Galsworthy) (Всевишній забороняє, щоб він щось пізнавав би про сили природи! (Дж. Голсуорсі)*;

- **морального стану людини:** *соромно, ганебно, ніяково*, напр.: *Не знала вона, що то гарно, що погано, що треба робити, що ні, що соромно, що не соромно (П. Мирний)*; в англійській мові: *aghast (приголомшений), to assume (припускати), afraid (боятися)*, напр.: *"You don't seem in the least ashamed"(F. O'Connor) (Принаймні ви не почуваете себе присоромленим (Ф. О'Конор)*;

- **інтелектуального стану людини:** *ясно, відомо, цікаво*, напр.: *Всім відомо, куди він [Вовк] зник ходить і де він лиха набирався (Л. Глібов)*; в англійській мові: *it is known (відомо), it is correct (правильно), it is true (вірно)*, напр.: *"It is true there's no one to see. He's quite alone"(J. Hilton) ("Правильно, тут нікого немає. Він зовсім один" (Дж.Хілтон)*;

- **з модальним відтінком:** *потрібно, треба, досить*, напр.: *Злякалася? ..Нехороше! Козачка повинна бути смілива (З. Тулуб)*; в англійській мові: *it is necessary (потрібно), it's enough (досить), it is impossible (неможливо)*, напр.: *"Is it possible to have wine with the meals?" I asked her (E. Hemingway) ("Чи можливо випити вина за їжею?", спитав я її (Е. Хемінгуей).*

Сприйняття людини також лежить в основі класифікації слів категорії стану зі значенням стану природи. В залежності від того, чим і за яких обставин сприймається те чи друге явище, виділяємо такі групи слів:

- **органами зору:** *голо, зелено, темно, людно*, напр.: *Левантина мусила вставати вдосвіта, як ще темно було (Б. Грінченко)*; в англійській мові: *it is bright (ясно), it is bare (голо), it is empty (пусто)*, напр.: *It was clear in the afternoon (J. Galsworthy) (Було ясно в полудень (Дж. Голсуорсі)*;

- **органами слуху:** *тихо, шумно, глухо*, напр.: *Ставало вітряно, зранку схопилась поземка, вздовж вулиці свистів вітер, низько, при землі, женучи білі димки снігу (О. Донченко)*; в англійській мові: *it is still (тихо), it is noisy (шумно), it is stiff (глухо)*, напр.: *The plain was spread before her; it was tranquil and serene in the morning light (L. Voynich) (Рівнина простягалася перед нею; було спокійно й ясно в ранковому світлі (Л. Войнич)*;

- **при температурних відчуттях:** *холодно, жарко, морозно*, напр.: *Ставало морозно. М'який лапятий сніг не переставав падати, але вчорашня хуртовина вляглася (І. Микитенко)*; в англійській мові: *it is cold (холодно), it is hot (жарко), it is cool (прохолодно)*, напр.: *It's too hot to go for a bike ride (M. Spark) (Дуже спекотно, щоб їхати кататися на велосипеді (М. Спарк)*;

- **при тактильному відчутті:** *мокро, сухо, волого*, напр.: *Було мокро, стояла дощова неділя (І. Ле)*; в англійській мові: *it is damp (волого), it is dry (сухо), it is dusty (пилно)*, напр.: *The morning was dry and clear (F. O'Connor) (Ранок був сухий та ясний (Ф. О'Конор)*;

- **при смакових та нюхальних відчуттях:** *смачно, кисло, солодко*, напр.: *Було смачно. Корж був такий апетитний, маслом змащений (І. Ле)*; в англійській мові: *it is tasty (смачно), it is sour (кисло)*, напр.: *The air smelt of decay and stagnation(G. Parker) (Повітря пахло гниллю та застоєм (Дж. Паркер)*;

- **стан емоційно оцінюваний людиною:** *красиво, вишукано, страшно*, напр.: *Ви не кричить на мене. Це непристойно. Це некультурно (А. Шиян)*; в англійській мові: *it is*

beautiful (красиво), it is disgusting (противно), it is sad (сумно), напр.: *The night was sultry and Kitty sat at the window looking at the fantastic roofs (M. Spark) (Ніч була пристрасною, і Kimmi сиділа біля вікна, розглядаючи фантастичні дахи. (M. Spark).*

Таким чином, можна зробити висновок, що лексико-семантичні групи, за якими ми розподіляли слова категорії стану, в українській та англійській мовах однакові, але одне і теж значення стану в досліджуваних мовах передається різними частинами мови, напр.: в українській мові вольовий стан людини передається іменником *неволя*, в англійській мові – дієсловом *to force (примушувати)*; в українській мові іменник *ліньки*, в англійській мові – це дієслово-зв'язка + прикметник *to be lazy (бути лінивим)*; в українській мові іменник *мука*, в англійській мові – дієслово-зв'язка + прикметник *to feel bad/unhappy (мучитися)*. Зіставлення значення слів у межах ЛСГ стану в англійській та українській мовах дозволяє виявити особливості семантики кожного окремого слова та групи близьких за значенням слів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жигadlo И.В., Иванова И.П., Иофик Л.Л. Современный английский язык. – М.: И.Л., 1956. – 354 с.
2. Каламова Н.А. Категория состояния в современном русском языке / Н.А. Каламова – М.: Изд-во Московского ун-та, 1991.- 21с.
3. Руферова Я. По поводу одного аспекта русского предложения (Место валентности в подготовке будущих преподавателей русского языка) / Я. Руферова // Rossica Olomucensia. – 2000. – № 38. – С. 279-282.

ВІДМОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Мудринич – завідувач методичним відділом Київської Малої академії наук, пошукувач кафедри германського та типологічного мовознавства Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: типологічне мовознавство, історичне мовознавство, культурологія, фольклористика.

МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ОДИН З НАЙПОШИРЕНІШИХ ПРИЙОМІВ ПОПОВНЕННЯ НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ЛЕКСИКОНУ

Лідія ОЛІЙНИК (Київ, Україна)

В статті зроблено спробу дослідити причини семантичних змін та з'ясувати суть зміни або розширення семантичного значення слів німецької літературної мови при їх переході до молодіжного соціолекту.

Ключові слова: семантика, семантичні зміни, метафоризація, молодіжна мова, асоціативне мислення, причини семантичних змін, образність

The article deals with the motives of the semantic variations and tries to find out the matter of variations or expansion of semantic meaning of German literary language while transferring to the language of youth.

Key words: semantic, semantic variations, metaphor, language of youth, associative thinking, matter of semantic variations, figuration

Молодіжна мова займає особливе місце в німецькому розмовному варіанті, вона активно розвивається, проникаючи в різні сфери функціонування німецької мови, та використовується в різних стилістичних реєстрах.

Молодіжний варіант німецької мови представляє собою периферійну лексику, яка навмисно використовується молоддю, аби прикрасити свої висловлювання, підсилити їх позитивне або негативне спрямування, продемонструвати свою приналежність до собі ж подібних.

Метою даної роботи є дослідження метафори як основного виразного засобу створення незвичного сленгового ефекту, а також вивчення активних процесів в сфері лексичної семантики та словотвору німецької молодіжної мови, а саме метафоричних перетворень лексичних одиниць (зрозуміти когнітивну суть метафоричних процесів, що відбуваються в молодіжній лексиці).

Протягом останнього десятиріччя метафоричні перетворення розглядалися різними дослідниками, переважно як засіб вторинної номінації, в тому числі й в німецькій молодіжній мові: Шемчук Ю.М. [13], Матарікіна Н.Д. [10], Россіхіна М.Ю. [11].

Мова існує в постійному комунікативному русі: з'являються нові слова, зникають застарілі, добре відомі набувають нових значень. Цей процес в однаковій мірі є характерним як для літературної мови, так і для соціолектів.

Питання стосовно причини семантичних змін хвилює не одне покоління лінгвістів. Відомі семасіологи, такі як С. Ульманн, Г. Кронассер та К. Балдінгер запропонували свої варіанти класифікації причин семантичних змін. Так, К.Балдінгер [3: 27] виділяє п'ять причин семантичних змін: 1) лінгвістичні (вплив контексту), 2) культурно-історичні, 3) соціальні, 4) психічні та 5) психологічні. Г.Кронассер [5: 193] розрізняє між первинними: стимули зовнішнього світу, що сприймаються чуттєво; психічні та психологічні; та вторинними: зсув синонімів в семантичних полях, зараження в консочіаціях. Але найважливішою причиною зміни значення слова, на думку Г.Кронассера, є «дивергенція між обмеженою кількістю слів та безмежною кількістю явищ» [5: 192].

В.Левицький вважає, що «кінцева та універсальна причина будь-якої мовної зміни зумовлена природою та призначенням самої мови, або іншими словами, оптимальне виконання мовою її основних функцій – комунікативної, номінативної та експресивної – і є першопричиною всіх мовних змін» [2: 313]. Мовознавець критично сприймає погляди інших лінгвістів, зокрема зарубіжних, щодо причин семантичних змін, що пояснюються «принципом економії». Він стверджує, що якщо сприймати слово «економія» в його буквальному значенні, у такому випадку це означатиме, «що в мові постійно діє тенденція до кількісного скорочення всіх її одиниць, на всіх рівнях, що беззаперечно призвело б до спрощення всіх макро та мікросистем мови» [2: 314], та пропонує наступну класифікацію причин семантичних змін в мові:

А.) Первинні, зовнішньолінгвістичні причини: 1) «когнітивні», до яких слід віднести й «соціальні», 2) «емотивні»;

Б.) Вторинні, внутрішньолінгвістичні причини: 1) синтагматичні: а) вплив змінного контексту; б) вплив граматичної функції; в) «зараження»; г) еліпси; д) вплив постійного контексту; 2) парадигматичні: а) вплив звукової аналогії; б) вплив звукового символізму; в) зштовхування омонімів; г) зштовхування синонімів; д) наслідок конфлікту між несумісними значеннями слова; е) вплив інших системних відношень у лексиці («протягування», «тиск» і т.і.) [2: 315]. Враховуючи всі вище зазначені причини, В. Левицький робить висновок, що «емоційно-експресивний фактор є головною причиною зміни лексики, і це проявляється передусім, у метафоричності найменувань, що використовуються в мові».

Для молодіжної мови характерною ознакою є висловлювання експресивного значення як суті вторинного перейменування, а також новизни образу, тобто, в даній роботі ми досліджуємо конотативне значення лексичних одиниць лексико-семантичної групи «дівчина». «Під конотацією розуміють додаткові по відношенню до денотативно-сигніфікативного змісту слова смислові відтінки, асоціації, а також емоційні, експресивні, оціночні та стилістичні компоненти» [2:93].

Дослідники зауважують, що основою всіх видів вторинної номінації є асоціативний характер людського мислення. Лексичні одиниці молодіжної мови демонструють різноманітні, під час незвичні приклади переосмислень, окремі приклади представляють собою переплетіння багатоступінчатих перетворень: *steiler Zahn, Perlhuhn, heißer Reifen*.

Сленгова метафора служить загальним цілям сленгу: завуалювати поняття, так, аби воно було зрозумілим небагатьом, та одночасно висловити своє відношення до нього. Метафору можна розглядати як бачення одного об'єкта через інший, і в цьому сенсі метафора є одним із способів репрезентації знання в мовній формі. Метафора не тільки формує уявлення про об'єкт, вона також визначає спосіб та стиль мислення стосовно цього об'єкту. Особливості сенсорних механізмів та їх взаємодія з психікою дозволяють людині порівнювати не порівнюване. Цей механізм діє постійно, породжуючи метафору в різних видах текстів.

У сучасній когнітивній лінгвістиці метафора розглядається як фундаментальна когнітивна операція, що забезпечує перенос образних схем із однієї концептуальної сфери в іншу. Виокремлення та перенос окремих ознак, властивостей, якостей об'єктів означення базується на здатності людини до асоціативного мислення, коли або усвідомлюються або уявляються порівнювані явища та предмети оточуючої дійсності. С. Флекснер стверджував, що помилково вважати весь сленг метафоричним, але вдала метафора дійсно зустрічається у сленговій системі частіше, ніж інші мовні явища [4].

У роботі пропонується аналіз метафори в системі молодіжного понятійного поля «дівчина». Проаналізувавши матеріал словників молодіжної німецької мови, а також молодіжні романи, можна зробити висновок, що дана лексико-семантична група (надалі ЛСГ) є однією з найбільших за кількісним складом. О.С. Христенко [12] в своїй роботі виділяє 125 лексичних одиниць на позначення дівчини. Ми схилиємося до думки, що кількість подібних одиниць може бути й більшою, оскільки молодіжна мова є найбільш динамічнішою підсистемою мови, має в своєму складі діалектизми, та слова, які не зафіксовані жодним словником. До того ж через дифузність меж між молодіжним соціолектом та просторіччям іноді не можливо чітко констатувати, чи є дане слово складовою молодіжного лексикону, чи вживається лише в просторіччі (як відомо, існує багато лексичних одиниць, що раніше входили до складу молодіжної мови, тепер вживаються в просторіччі, або лише у просторічній формі).

Особливістю лексичних одиниць, що входять до складу даної ЛСГ «дівчина» є переважно їх аналогічний спосіб утворення та утворення лексичних одиниць шляхом словоскладання, іноді – атрибутивне словосполучення, що є типовим для виникнення багатьох лексичних одиниць молодіжної мови; при аналогічному словотворі вживається модель слова, його морфологічна структура, яка лише наповнюється новим лексичним матеріалом.

Серед емоційно забарвлених одиниць ЛСГ «дівчина» слід виділити слова з позитивним (*Biene, Bluse, Hase, Käfer, Katze, Maus, Miese, Kirsche, Junghuhn, Torte, Sahnenschnitte, Lilie, Tulpe, heißer Reifen, heißes Schiff, u.a.*) та негативним конотативним компонентом значення (*Schiffsschraube, Pferd, Zicke, Horrorbraut, Eule, Plombe, Motte, Ziege, Schachtel, Kuh, Gans, Huhn, Wachtel*). У більшості випадків виділені лексичні одиниці носять пейоративний характер, оскільки сама молодь розуміє свою мову, в основному, як засіб проти мовних норм світу дорослих.

Аналіз лексичних одиниць лексико-семантичного поля на позначення дівчини показує, що до цієї ЛСГ входять слова, які можна розподілити на дві групи. Першу групу складатимуть слова, що виконують в мові дві функції: вони служать засобами прямої номінації, відносяться до нормативної лексики, вживаються в своєму основному значенні; ці ж слова в молодіжній мові реалізують експресивно-образне значення в стилістично маркованих контекстах. Іншу групу складають слова, які виконують одну функцію – вони є стилістично маркованими та вживаються у молодіжній мові з метою передачі емоційно-оціночних відтінків (*Mädel, Tussi, Ische u.a.*), до цієї ж групи можна віднести англо-американізми (*Girl, Baby, Lady, Bitch*):

- „Was war mit deiner **Ische** vorhin, Vinnie?“ [17: 131].

- Weil sie beinah so aussieht wie jede stinknormale Friedrichshainer oder Neukölner **Tusse**. [16: 23].

- „Klaro, kein Problem, ich bin da, keine Sorge. Kommst du, **Baby**?“ [17:55].

- Vinnies Versprechenseinhalte ist in letzterer Zeit etwa so hoch wie der IQ von **Rollergirl**...“ [17: 43].

Згідно теорії когнітивних лінгвістів (теорія лексичної мережі Дж. Лакофф), значення слова, його семантичну структуру можна представити як мережу ознак; ознаки, що виражаються за допомогою семем, було названо лексичною мережею. Асоціативне мислення, уява, це здатність проектувати одні концепти на інші, тобто, щоб зрозуміти суть метафоричних назв, слід накласти мережу значення джерела (у даному випадку лексичної одиниці молодіжного соціолекту) на мережу значення цілі (родове поняття). Виявлені ознаки, що співпадають в обох значеннях, дозволяють осмислити виникнення подібних назв. Проте цей метод дослідження не дає чіткого бачення причини назв осіб, а саме осіб жіночої статі в німецькій молодіжній мові, оскільки при найменуванні дівчат та жінок основою асоціативного мислення виступає не значення слова, що підлягає переосмисленню, а характерні властивості предмета чи якості тварини, що стали основою такого переосмислення. Якщо провести семний аналіз окремих назв тварин, та спроектувати мережу їх значень на мережу значення лексеми „Mädchen“, можна виділити спільну ознаку „weiblich“, яка, на наш погляд не є ключовою. Так, на позначення дівчини в молодіжному

мовленні трапляється велика кількість зооморфних метафор, що призводить до виникнення назв як меліоративного так і пейоративного характеру:

*Ich war gerade hier aus der Tür raus, als dieses **Schneckchen** die Treppe raufkam [17:61].*

*„Aber für meine Fans tue ich doch alles. Stimmt's **Küken**?“ [17:69].*

*„Dann muss ich dich in Zukunft wohl **Hühnchen** nennen“ [17: 101].*

*Vor mir schleppte Nadine, die **Oberzicke**, ihren Schallenkoffer [14: 86].*

Нерідко дівчину порівнюють із чимось солодким: *Sahneschnitte, Torte, Praline, Kakao*: „*Warum nicht, hast du schon eine wichtige Verabredung mit deinem **Kakao**?“ [14:53].*

В молодіжному лексиконі наявна також флоральна метафора, яка, очевидно пов'язана із висловленням романтичних почуттів: *Tulpe, Lilie, Blume, Kirsche*.

Метафоричні перейменування відбуваються на основі подібності дій та функцій: „*Ja, ätzend. Hey, ist das nicht Vinnies neue **Schnalle** da hinten?*“ [17: 69], а також за рахунок подібності зовнішнього виду, розміру, величини предметів та функцій: *Schlachtschiff, Pferd, Schachtel, Kuh, Dreitonner, u.a.*: „*Das ist ja echt ne heiße **Braut***“ [15: 83].

Отже, як показує огляд матеріалу, в якості найменувань осіб жіночої статі в німецькій молодіжній мові виступають звичні відомі слова з повністю або частково зміненим значенням. Метафора найменувань ЛСГ «дівчина» часто містить точну та вдалу характеристику особи, вона ефективна як для оцінки портрета (зовнішності людини), так і її характеру. Метафоричні переноси лексичних одиниць на позначення дівчини утворюються за аналогічною моделлю словотвору та шляхом словоскладання. Теорія мережевого аналізу, запропонована лінгвістами, яка покликана допомогти зрозуміти суть семантичних перетворень, виявилась недоречною при аналізі ЛСГ «дівчина», оскільки суть даного виду перетворень полягає не в подібності компонентів значення, а в подібності характеристик об'єктів, які послужили основою подібних перетворень. Найчастіше метафоричні перетворення даного виду лексичних одиниць відбуваються на основі подібності зовнішнього виду, розміру, величини предметів, а також дій та функцій.

Семантика молодіжного лексикону, та суть метафоричних перейменувань представляють собою досить серйозний аспект, що потребує детального вивчення в подальшому.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лакофф Дж. Метафори, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон: Пер. с англ. / под ред. и с предисл. А.Н. Баранова. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256с.
2. Левицкий В.В. Семасиология / В.В. Левицкий. – В.: Нова книга, 2006. – 508с.
3. Baldinger K. Die Semasiologie. Versuch eines Überblicks // Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Vorträge und Schriften, Heft 61. – Berlin: Akademie – Verlag, 1957. – 40S.
4. Flexner S.B. I hear America talking / An Illustrated treasure of American words and phrases. – S.B. Flexner. – New York: Van Reinhold Nonstandart, 1976. – 505P.
5. Kronasser H. Handbuch der Semasiologie. Kurze Einführung in die Geschichte, Problematik und Terminologie der Bedeutungslehre. – Heidelberg: Carl Winter, 1952. – 204 S.
6. Коломиец Е.А. Русско-немецкий словарь современного молодежного жаргона / Е.А. Коломиец. – М.: Восток – Запад, 2006. – 327с.
7. Ehmann H. Affengeil. Ein Lexikon der Jugendsprache / H. Ehmann. – München: C.H. Beck Verlag, 2 durchgesehene Auflage, 1993. – 156S.
8. Ehmann H. Oberaffengeil. Neues Lexikon der Jugendsprache / H. Ehmann. – München: C.H. Beck Verlag, 2001. – 160S.
9. Ehmann H. Endgeil. Das voll konkrete Lexikon der Jugendsprache / H. Ehmann. – München: C.H. Beck Verlag, 2005. – 178S.
10. Матарыкина Н.Д. Неологизмы немецкого молодежного сленга на рубеже XX – XXI веков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Матарыкина Н.Д.; Московский пед. гос. Ун-т. – М., 2005. – 16с.
11. Россихина М.Ю. Молодежный жаргон в русской и немецкой лексикографии XIX – XXI веков: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 и 10.02.19 / Россихина М.Ю.; Курский гос. Ун-т. – К., 2009. – 23с.
12. Христенко О.С. Німецький молодіжний сленг: лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Христенко О.С.; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2009. – 20с.
13. Шемчук Ю.М. Параллельные номинации одного и того же референта в обиходной лексике современного немецкого языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04/ Московский пед. гос. ун – т. – М., 2001. – 222с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Bloom L. Ich, Elias / L. Bloom. – Wien: Verlag Carl Ueberreuter, 2009. – 126 S.
2. Hauffe A. Der Tag, an dem das Glück im Papierkorb lag / A. Hauffe. – Wien: Thienemann Verlag, 2010. – 154 S.
3. Hermann K. Engel + Joe / K. Hermann. – Berlin: Ullstein Taschenbuch Verlag, 2004. – 301 S.
4. Till J. Ohrensauen / J. Till. – R.: Ravensburger Buchverlag, 2004. – 258 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Олійник – аспірантка, старший викладач кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: соціолінгвістика, семасіологія, когнітивна лінгвістика.

РЕАЛІЗАЦІЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО КОРЕНЯ *DUǪ(U)/*DUǼI У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ

Уляна ПАЛІВОДА (Миколаїв, Україна)

*У статті досліджується лексико-семантичне поле індоєвропейського числівника *duǪ(u)/*duǼi- 'два' в його реалізації у середньовірхньонімецькій мові у морфемах zwe-/twe- на матеріалі давніх текстів. автор розглядає історичний розвиток даного кореня і доводить його походження від прадавнього форманта *kwa із синкретичним значенням 'двоєдиний'.*

Ключові слова: два, числівник, корінь, значення, морфема індоєвропейська прामова, середньовірхньонімецька мова, роздвоєння.

*The article deals with the lexico-semantic field of the indo-european numeral *duǪ(u)/*duǼi- 'two' in its realization in middle high german in morphemes zwe-/twe- on the material of old texts. the author considers the historical evolution of this root and argues its derivation from the ancient formant *kwa with the syncretic meaning 'one in two'.*

Key words: two, numeral, radical, meaning, morpheme, indo-european parent language, middle high german, bifurcation.

Зародження перших понять кількості і числа сягає в історичному плані глибокої давнини і розглядається багатьма дослідниками як етап становлення прадавньої мови. Фундаментальні роботи Ю. Покорного [17], Т.В. Гамкрелідзе та Вяч. Вс. Іванова [2], М.Д. Андрєєва [1] у ХХ ст., присвячені реконструкції індоєвропейської (іє.) прамови, дають глибокий науковий матеріал з етимології окремих слів. Числівники, що належать до одного з найдавніших прошарків лексики, дійшли до наших днів у різних мовах майже без змін, у своєму первозданному вигляді. Це свідчить у першу чергу про їх універсальність у вжитку та надзвичайно стійку семантику. Однак, окрім квантитативної функції, яка закріпилась пізніше, ці слова мали пряму предметну основу, яка з часом перейшла у символічну. Саме дослідження еволюції загальноприйнятих значень на сьогоднішній день є недостатньо вивченим і залишає широке поле діяльності лінгвістам та визначає **новизну** даного напрямку роботи. Особливої **актуальності** такі розвідки набувають у наш час в аспекті розвитку лінгвокогнітології як науки та зростаючих тенденцій до вивчення різних концептуальних систем.

Об'єктом нашого дослідження є лексика німецької мови середньовірхньонімецького (свн.) періоду, похідна від іє. кореня *duǪ(u)/*duǼi- 'два'. **Предметом** – варіативність таких словоформ та їх глибинна семантика.

Мета роботи – виявити слова нім. мови, що належать до лексико-семантичного поля (ЛСП), похідного від іє. кореня *duǪ(u)/*duǼi- 'два', та визначити загальні тенденції їх семантичної еволюції.

Матеріалом для нашої розвідки послуговували 12 поетичних та прозаїчних текстів свн. мови XII – XIV загальним об'ємом 49979 лексичних одиниць (ЛЮ).

Як показують лексикографічні джерела, основою числівника 'два' багатьох іє. мов виступає іє. корінь *duǪ(u)/*duǼi-. Його граматичні форми *duǪu* (двоїна), *duǼi* (жін., сер. р.) [17: 783] говорять про флективність цього кореня ще на давньому етапі. У напрямку німецької мови він пройшов таку еволюцію: іє. *duǪ(u)/*duǼi- > герм. *twai > гот. *twai*, *twōs*, *twa* > днн. *zwēne*, *zwo*, *zwa*, *zwei* > свн. *zwēne*, *zwo/zwā*, *zwei* > нвн. *zwei* (іє. *d* > герм. *t* > днн. *z* за законом Грімма) [17: 784; 15; 4: 554]. Його значення у якості числа 'два' є загальновідомим. Нас же цікавить у першу чергу, що стоїть за цим значенням, яка семантика проявляється через призму нім. мови у діахронічному розрізі. Зупинимося на цьому детальніше.

Провівши аналіз автентичних текстів, ми виявили такі реалізації іє. кореня *duǪ(u)/*duǼi- у свн. мові:

Таблиця 1

Частотність реалізацій кореня **twai* у текстах свн. періоду

Словоформи	Zwai/ zwaie	Zwo/ zwue	Zwen (e)	Zwei	Корінь zwi-/ zwe-/ zwo-	Zwischen	Корінь twin-/ twēr-	Всього
Абсолютна кількість	4	5	13	26	50	6	19	123
Відносна кількість %	0,008 %	0,01 %	0,026 %	0,052 %	0,1 %	0,012 %	0,038 %	0,25%
Всього: 49979 ЛО (100%)								

Як видно із табл.1, розглядуваний корінь реалізується частіше у похідних іменниках, прийменниках, дієсловах та дієприкметниках, аніж власне у самому числівнику ‘два’, що свідчить про суттєве розширення даного ЛСП.

Тепер розглянемо їх семантику у конкретних контекстах. Спочатку проаналізуємо випадки вживання власне самої лексеми *zwei*:

1) *zwei kint ich ner an miner brust* [14: 212] ‘двох дітей я годую на моїх грудях’

Zwei – кількісний дистрибутивний числівник на позначення двох, вжитий у сер. р. зн. відм. У свн. період він відмінюється за родами і відмінками. Пройшовши історичний шлях розвитку від іє. **duō(u) / duaj* > герм. **twai* > гот. *tva* > двн. *zwei*, розглядуваний корінь у XIV ст. уже має близьку до сучасної форму. Помітним є те, що після числівника *zwei* іменник *kint* (мн. *kinder*) у ситуації стоїть в однині, а не у множині чи то двоїні. Порівн. також *zwei herze* (мн. *herzen*), *zwei haupt* (мн. *houbete*), але *zwei eyer*. Така нестабільність вживання граматичної категорії числа іменника може пояснюватися сингулярною природою висловлювань, напр., про закоханих: *zwei herze und einen lip hân wir* [18] ‘два серця і одне тіло маємо ми’, або процесом еволюції самої категорії числа та становлення *singularia tantum* і *pluralia tantum*. Так, за В.З. Панфіловим, у широкому колі мов форма однини може передавати значення множинності, однак не зафіксовано випадків, коли б форма множини виражала значення одиничності [6: 312].

2) *die zwene vogel die du gesehen hast, die bedeuten daz die heiligsten menschen zwai von euch kurtzliche varen* [11: 44] ‘дві пташки, які ти побачила, означають, що найсвятіші люди, двоє з вас, незабаром відійдуть [помруть]’

У цьому уривку спостерігаємо два варіанти даного числівника. *Zwene* – числівник чол. р. наз. відм. (порівн. чол. р.: двн. *zwēne*, дфриз. *twēne*, дсакс. *twēne*, дангл. *twēgen*). *Zwai* – форма написання числівника жін. роду *zwō / zwā*, яка показує на те, що двоє людей – це дві жінки. Розглянемо ближче словотвір та етимологію форми *zwene*. Як бачимо, у колі герм. мов форма чол. роду числівника ‘два’ містить у собі компонент *-ne*. Формою-основою для цього був зах.-герм. варіант **twajina-*, який можна чітко розділити на дві морфеми: **twaj-* та **-ina* (порівн. нейтральну форму герм. **twai*). Первісно в іє. прамові функціонував протокорінь *k^wa* із синкретичним значенням ‘двоєдина людина’, що поєднував у собі обидва роди, з якого згодом вийшли іє. **k^wina* ‘жінка’ (**-na* ‘одна із..., перша’) та іє. **k^water* ‘чоловік’ (**-ter* ‘два, другий’), що фактично є відображенням матриархального укладу суспільства, впливу якого зазнали іє. племена, оселившись на території Трипілля [8]. Під дією субстрату Трипілля, на території якого вони перебували певний час, у бінарі *k^wa* відбулося заміщення приголосного на *t* і перенесення значення кількості – ‘два’. Оскільки форма **twajina* для позначення чол. роду зустрічається тільки в германських мовах на відміну від слов’янських, носії яких довгий час залишалися під впливом субстрату, можемо припустити, що після відокремлення германських племен та переселення їх на захід відбулося переосмислення даної лексеми і перенесення її на чол. рід у підтвердження властивого для індоєвропейських племен патріархату.

3) *Der himmel zwene zirkel hat* [14: 2331] ‘небо має два кола’

Тут мова йде про поділ небес давніми ученими на дві півкулі – північну та південну. Семантично зближується із дуальним світоглядом та розділенням світу та його явищ на дві протилежні частини. Деякі дослідники пов’язують поділ сторін світу на північну та південну у зв’язку з рухом сонця та правою і лівою стороною його шляху [5: 439-440].

4) *snit zwo duenne schiben von schoenem brote* [9: 10] ‘відріж два тонких шматки гарного хліба’

Zwo – форма числівника ‘два’ жін. роду, вжита у зн. відм. Дана форма близька до англ. *two*, дфриз. *two* (жін. р.), дсакс. *two*, гот. *twos* (жін. р.), гр. *dyo*, лат. *duo*, укр. *двоє* < іє. **duō(u)* / *duaj* та виражає нейтральне значення дистрибутивної кількості.

5) *Zwaie kint brahten sie mit in von Nurenberg* [11: 63] ‘двоє дітей привели її з собою із Нюрнберга’ та *Dise zwue swester heten ein heilige muter* [11: 23] ‘ці дві сестри мали святу матір’

Тут спостерігаємо ще можливі варіанти написання числівника ‘2’ – *zwaie* і *zwue*. Це числівники відповідно сер. та жін. р. із закінченням множини. Такий показник є нечастим, але він показує широкі функціональні особливості даного числівника у свн. період на відміну від інших числівників із застиглими формами. Частотність вживання числівника ‘2’ у різних його формах у проаналізованих текстах – 0,096 %.

Також зустрічаємо у текстах кількісно-означальні прислівники, що виражають кратність і походять від числівників:

6) *als zeimal zwir man sprechen sal* [14: 348] ‘замість «*zwir*» слід говорити «*zeimal*»’

У даному тексті наука Арифметика говорить із королем і повчає. *Zwir* і *z(w)eimal* – це різні форми одного і того ж слова – ‘двічі’. Перша з них є застарілою формою з VIII ст. (порівн. також днв. *zwirōr*, дпівн. *twisvar*, *tysvar*), яку можна етимологізувати як **twa-ra*, де протокорінь **ra* виражав одиницю лічби (порівн. укр. *раз*) [7: 78]. На заміну їй у XI ст. приходиться форма *zweimal*, де свн. *māl* < днв. *māl* < герм. **mæla*- ‘відрізок часу, момент’ < іє. **mē*- ‘вимірювати’ (порівн. також укр. *міра*).

Число ‘два’ є дуже активним у процесах словотвору, його сліди зустрічаємо у різних словах, значення яких стає демотивованим, напр.:

7) *Ich han ein licht zwischen dir und im erlescht daz nimer mer entzunt wirt* [11: 32] ‘я загасив світло між тобою і ним, яке ніколи більше не запалиться’

Сполучник *zwischen* ‘між’ є видозміненим днв. *zwiski* зі значенням ‘подвійний, обидва’ і прийшов на заміну днв. *untar zwiskēn* – букв. ‘між обома’. Основою слова є іє. **dwis*- зі значенням ‘два’ [15]. Цим пояснюється паралельне вживання у нвн. сполучників *zwischen* та *unter* зі значенням ‘між’. Фраза *untar zwiskēn* несе в собі фактично декілька сем поділу. Прийменник *unter* (свн. *under*, днв. *untar*, гот. *undar*, герм. **undar*, англ. *under*, шв. *under*) споріднене з дінд. *antár* (‘між’) і з лат. *inter*, *enter* (‘між’) (порівн. англ. *enter* – ‘входити’), [10: 882]. Основою є іє. **nter* ‘всередині’ [15], яке розкладаємо на **an*- ‘в, всередину’ і **tero* ‘два’, тобто букв. ‘всередину двох, між двома’ (пор. англ. *between* ‘між’). Лексема *zwiskēn* (порівн. також розділовий числівник днв. *zwiseke* ‘по два’) містить у свою чергу суфікс *-kēn*, імовірно споріднений із протокоренем *-kana*, що виражає протиставлення ‘ціле / частина’ і прослідковується далі як деминутивний суфікс у багатьох іє. мовах. Порівн. також іє. *(*s*)*kel*- < **sekə*- / *skē*- ‘різати, рубати’ [5: 189-190]. Таким чином, семантику лексеми *zwischen* можна розглядати як ‘два поділене’.

8) *wie das zwefaldik si der louf des himmels* [14: 483-484] ‘двоїчним є рух неба...’

Тут автор говорить про два напрями руху неба, чи то небесних тіл, – із заходу на схід і зі сходу на захід. Прикметник *zwefaldik* складається з двох морфем: свн. *zwe*- < днв. *zwi*- < герм. **twi*- ‘два’ і суфікса для утворення мультиплікативних числівників свн. *-faldik* < днв. *-falt* < герм. **-falda*- < іє. **pel* ‘складати’ [15]. В.В. Левицький вказує на те, що «редуплікація у герм. дієслові (гот. *falþǃǃan*, герм. *þǃ* > днв. *d* за законом Грімма) зі значенням ‘складати’, безумовно, носить символічний характер, передаючи повторність дії» [4: 164]. Тобто, семантика розглядуваного слова зводиться до ‘складений із двох, подвійний’.

9) *... und wie der win wirt gottes blut; / das brot in fleisch sin wandel tut: / wer daran findet zwifels funt, / des fal hat endelosen grunt* [14: 705-708] ‘і як вино стає божою кров’ю; хліб перетворюється у його тіло: хто у цьому має сумнів, той має безкінечну причину для падіння’

Іменник *zwifel*, що виник у VIII ст. (< днв. *zwīval* < герм. **twīfla* ‘подвійний смисл’) містить дві морфемі: *zwi* ‘два’ та словотвірний суфікс *-falt* < іє. **pel*-, і виражає таким чином семантику ‘подвійний, розділений на дві частини’ [15; 4: 554]. *Zwi*- у даному випадку має

певною мірою негативну конотацію. Адже сумнів – це думка, відмінна від загальноприйнятої або єдиноправильної, а отже, хибна. Для порівняння, укр. лексема *сумнів* розкладається на префікс *су-* зі значенням ‘разом із’ (< іє. **sem-* ‘один’) та дієслово *мьнѣти* ‘думати’ [3: 475], тобто букв. ‘мати ще одну думку’, а фактично імпліцитно ‘мати дві думки’. Така негативна семантика могла з’явитися у числа ‘2’ уже після відходу від бінарного мислення, ближче до часів монотеїзму. Порівн. також нім. *Teufel* < свн. *tiufel* < двн. *tiuval* < ранньо-ром. **diuvalus*, гр. *diábolos* ‘диявол, ворог, супротивник’.

10) *Das dritte zeichen ist bekant: das selb der Zwillink ist genant* [14: 2401-2402] ‘третій знак відомий: він називається близнюк’

Лексема *Zwillink* ‘близнюк’ є іменником чол. роду і вжита тут в однині. Походить від двн. *zwiniling* < герм. **twin-* ‘подвійний’. Суфікс *-ling / -link* служить для утворення іменників або прикметників з указанням приналежності [15], напр., свн. *stichelling* ‘невелика колюча риба’ – нвн. *Stachel* ‘колючка’, свн. *kiseling* ‘кам’яний’ – нвн. *Kiesel* ‘булижник’, свн. *helbling* ‘півфеніга’ – нвн. *halb* ‘половина’, *jungeling* ‘юнак’ – нвн. *Junge* ‘юнак’.

11) *daran das kint gezwicket wart* [14: 685] ‘до цього дитина була прив’язана’

Gezwicket – дієприкметник від дієслова *zwicken* ‘закріплювати цвяхами’. Фактично і нім. *Zwick / Zweck* і укр. *цвях* мають один корінь, похідний від *zwei*, що спочатку означав ‘роздвоєна гілка, розгалуження’, у двн. і свн. *zwec* мав значення ‘цвях’, а після того, як у XV – XVI ст. він використовувався як гвіздок, на якому висіла мішень для стрільби або який знаходився в центрі цієї мішені, дана лексема отримала ще й переносне значення ‘ціль, мета’ [10: 954]. Отже, первинна семантика морфеми *zwi-* у даному слові – ‘розділення, розгалуження’.

12) ... *vnd nem zwiboln, die solt du su^eden mit smaltze oder mit o^ele* [9: 16] ‘і візьми цибулю, її треба тушити зі смальцем або олією’

Іменник *zwibol* є запозиченням з лат. *cepula, cepa* ‘цибуля’. Однак у двн. період він був переосмислений у народі як *zwie-bolle* ‘подвійна бульба’. Як бачимо, морфема *zwi-* / *zwe-* у якості словотвірного компонента є досить активною у свн. період, її частотність вживання у даній функції за нашими даними становить 0,1 %.

13) *diu vriundin den vriunt vast an sich twanc* [18] ‘подруга друга міцно притисла до себе’

Дієслово свн. *twingen, zwingen, dwingen* < двн. *twingen, dwingan* має значення букв. ‘стискувати, здавлювати, звужувати’ [10: 956]. Етимологія, як вказують дослідники, неясна. Походить, імовірно, від іє. **þweng-a-* / **tʷengh-* ‘стискувати’, близьке з дінд. *tvanakti* ‘стягується разом’ [15; 17: 3183]. Паралельні форми з інших мов: дшв. *þvinga*, дфриз. *thwinga*, дісл. *þvinga*, а також псл. **daviti*, дангл. *ðwinglian* ‘підв’язувати’, як і діалектна форма нім. *quengeln* наштотвують на гіпотезу щодо можливого походження від протокореня **k^wa* зі значенням ‘ціль’, що підтверджується також семантично – букв. ‘об’єднувати, робити з двох частин цілим’.

Таким чином, у свн. мові число ‘2’ реалізується через словоформи *zwei / zwai / zwene / zwo / zwaie / zwue* та похідні від них лексеми від іє. **du̯ō(u) / du̯ei*. Як бачимо, числівник *zwei* у цей період змінюється за родами, числами і відмінками. Іменник, залежний від нього, проявляє категорію числа нестабільно і може іноді вживатися в однині, виражаючи певним чином сингулярність і синкретичність висловлювання. Корінь *zwei / twai* свн. мови за нашими спостереженнями означає переважно семантику розділення, роздвоєння, розгалуження із певною мірою негативною конотацією як продовження семантики ріє. протокореня *DW-* ‘розрубувати’ [1: 67]. Також в окремих випадках пракорінь **twa-* корелює з іє. **k^wa*, що первинно позначав цілісну двоєдину одиницю і був давнішим за іє. **du̯ō(u) / du̯ei*, в якому можна передбачити субстратний передньоязиковий /d/.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреев Н.Д. Раннеиндоевропейский праязык / Николай Дмитриевич Андреев. – Ленинград : Изд-во «Наука», 1986. – 328 с.
2. Гамкрелидзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы: реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры: в 2 т. / Тамаз Валерианович Гамкрелидзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. – Тбилиси : Изд-во Тбилисского ун-та, 1984. – Т. 1–2. – 1332 с.
3. Етимологічний словник укр. мови: В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; [редкол. О. С. Мельничук та ін.]. – К.: Наук. думка. – Т. 5. – 2006. – 704 с.

4. Левицкий В. В. Этимологический словарь германских языков. Т. 1. / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Новая Книга, 2010. – 616 с.
5. Левицкий В. В. Основы германистики / Виктор Васильевич Левицкий. – Винница: Новая книга, 2008. – 528 с.
6. Панфилов В. З. Гносеологические аспекты философских проблем языкознания / Владимир Зиновьевич Панфилов. – М.: Изд-во «Наука», 1982. – 360 с.
7. Таранець В. Г. Походження поняття числа і його мовної реалізації (до витоків індоевропейської прамови) / Валентин Григорович Таранець. – Одеса: Астропринт, 1999. – 116 с.
8. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоевропейських мов / Валентин Григорович Таранець. – Одеса: ОРДУ НАДУ, 2009. – 276 с.
9. Das buoch von guoter spise. Aus der Würzburg-Münchener Handschrift [Електронний ресурс] / Hans Hajek (Hg.) – Berlin, 1958. – Режим доступу: <http://www.uni-giessen.de/gloning/tx/bvgs.htm>
10. Der Duden: in 12 Bd-n: das Standardwerk zur deutschen Sprache [Hrsg. von der Dudenredaktion]. – [3., völlig neu bearb. u. erw. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag. – Bd. 7: Herkunftswörterbuch: Etymologie der deutschen Sprache. – 2001. – 960 S.
11. Der Nonne von Engelthal Büchlein von der genaden uberlast [Електронний ресурс] / K. Schröder (Hg.) – Stuttgart / Tübingen, 1871. – Überlieferung: Pergamenths. des 14. Jhs. – Режим доступу: <http://www.uni-giessen.de/gloning/tx/1350engt.htm>
12. Der von Kurenberg. Ich zöch mir einen valken [Електронний ресурс] / Deutsche Gedichte. – August Bagel Verlag. – Режим доступу: <http://www.linguistics.ruhr-uni-bochum.de/~strunk/Deutsch/ichzochm.htm>
13. Dû bist mîn, ich bin dîn [Електронний ресурс] / Deutsche Gedichte. – August Bagel Verlag. – Режим доступу: <http://www.linguistics.ruhr-uni-bochum.de/~strunk/Deutsch/dubistmi.htm>
14. Heinrich von Mûgeln. Der meide kranz [Електронний ресурс] / Willy Jahr (Hg.) – Borna – Leipzig, 1908. – Режим доступу: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/Muegeln/mue_meid.html
15. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache [Електронний ресурс] / Friedrich Kluge. [bearbeitet von Elmar Seebold]; 24. Auflage. – Berlin : Walter de Gruyter GmbH & Co, 2002. – CD-ROM. — Назва з титул. екрану.
16. Mainauer Naturlehre [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/14Jh/Naturlehre/mai_intr.html
17. Proto-Indo-European Etymological Dictionary: A Revised Edition of Julius Pokorny's Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch [Електронний ресурс] / ред. А. Lubotsky. – DNGHU ADSOQIATION – INDO-EUROPEAN LANGUAGE ASSOCIATION, 2007. – 3441 с. – Назва з титул. екрану.
18. Wolfram von Eschenbach. Lieder [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.hs-augsburg.de/~harsch/germanica/Chronologie/13Jh/Wolfram/wol_lied.html#11

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Уляна Палівода – викладач кафедри перекладу та німецької філології Миколаївського національного університету ім. В.О. Сухомлинського.

Наукові інтереси: порівняльно-історичне мовознавство, лексикологія німецької та української мов, семантика, діакронія мови.

«FREIHEIT STATT SOZIALISMUS»: О ПЕРСПЕКТИВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОГНИТИВНОГО ПОДХОДА В ИССЛЕДОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ

Дмитрий СОКОЛОВ (Горловка, Украина)

На прикладі гасла «Freiheit statt Sozialismus» у статті стисло викладені підходи до вивчення семантики ідеологічно навантажених лексичних одиниць; окреслено переваги та перспективи застосування комплексного когнітивного підходу.

Ключові слова: політичний дискурс, політичний вокабуляр, семантика, гасла, предикативні відношення, контекстуальне значення слів, фрейми.

The article introduces a brief description of approaches to studying the semantics of the ideologically relevant lexical items by the example of a slogan «Freiheit statt Sozialismus»; it also outlines the advantages and prospects of a complex cognitive approach.

Key words: political discourse, political vocabulary, semantics, slogans, predicative relation, contextual word meaning, frames.

В семантической традиции принято различать два типа значения – стандартный и контекстуальный [1: 49], также обозначаемые как тип (нем. *type-Bedeutung*) и токен (нем. *token-Bedeutung*) или системное значение и текстовое значение соответственно [3: 29]. Стандартное значение номинативной единицы – это абстрагированное от каких-либо правил употребления значение данной единицы как элемента системы языка, сформировавшаяся статичная система признаков / сем. Контекстуальное значение номинативной единицы – это ее значение, генерируемое в конкретной коммуникативной ситуации при определенных правилах употребления, которое в процессе использования языкового знака способно обогащаться рядом новых семантических признаков.

Вместе с тем, данная дифференциация практически не находит отражения в опубликованных исследованиях политической лексики [6; 9; 10]. В большинстве случаев

анализ идеологически нагруженных единиц политического вокабуляра остается на уровне изолированной лексемы, обладающей в той или иной степени конвенционализированным стандартным значением. Однако, принимая во внимание неоднородность и даже дисгармонию [2: 85] политического дискурса, наличие ряда часто противоположных точек зрения его субъектов по актуальным вопросам, множественных дефиниций и интерпретаций ключевых политических понятий, единицы политического вокабуляра следует рассматривать, прежде всего, на уровне контекстуального значения, находящегося под влиянием ряда лингвистических и экстралингвистических (а также ментальных) факторов.

Исследование политического вокабуляра является *актуальным* для отечественного языкознания, поскольку политическая лингвистика остается одним из наиболее интенсивно развивающихся научных направлений. *Объектом* исследования в данной статье выступает язык политики как особая семиотическая система, функционирующая в политическом дискурсе, а *предметом* – лексико-фразеологический уровень языка политики. *Целью* работы является обсуждение перспектив использования когнитивного подхода в исследовании политической лексики.

Необходимость применения комплексной методики исследования семантики политического вокабуляра можно продемонстрировать на классическом примере партийного лозунга ХДС / ХСС «*Freiheit statt Sozialismus*». При рассмотрении в качестве системных знаков лексемы «*Freiheit*» и «*Sozialismus*» обладают различными наборами семантических признаков, не имеющими в своем составе общих компонентов:

(die) Freiheit: 1. *Zustand, in dem jmd. von bestimmten persönlichen od. gesellschaftlichen, als Zwang od. Last empfundenen Bindungen od. Verpflichtungen frei ist u. sich in seinen Entscheidungen o. Ä. nicht [mehr] eingeschränkt fühlt; Unabhängigkeit, Ungebundenheit.* 2. *Möglichkeit, sich frei u. ungehindert zu bewegen; das Nicht-gefangen-Sein;* 3. *Recht, etw. zu tun; bestimmtes [Vor]recht, das jmdm. zusteht od. das er sich nimmt* [4].

(der) Sozialismus: 1. *(nach Karl Marx die dem Kommunismus vorausgehende Entwicklungsstufe, die auf gesellschaftlichen od. staatlichen Besitz der Produktionsmittel u. eine gerechte Verteilung der Güter an alle Mitglieder der Gemeinschaft hinzielt;* 2. *politische Richtung, Bewegung, die den gesellschaftlichen Besitz der Produktionsmittel u. die Kontrolle der Warenproduktion u. -verteilung vertritt* [4].

Вместе с тем, в микроконтексте данного лозунга между этими номинативными единицами возникает предикативная связь (о чем сигнализирует предлог *statt*). Лозунг представляет собой полное или эллиптическое предложение и не является семантическим единством, а составляющие его элементы в целом сохраняют свое значение. Однако это обстоятельство не исключает возможности взаимодействия, диффузии, взаимного влияния семантических систем идеологически нагруженных номинативных единиц, входящих в состав лозунга [5: 26]. Следовательно, для получения надлежащей характеристики их значения необходимо объединить компонентный подход (направленный на анализ семантики отдельной лексемы) с анализом предикативных взаимоотношений между элементами данного лозунга.

Каждый из его знаменательных элементов обладает определенной *значимостью* (в сосюрсовском понимании). Знания о явлении действительности, обозначаемом лексемой «*Sozialismus*», во многом опираются на знания о других аналогичных явлениях, обозначаемых лексемами *Kapitalismus, Kommunismus, Feudalismus* и др. Общим признаком для этих номинативных единиц является сема [Sozialordnung]. Что касается лексемы «*Freiheit*», то ее значимость прослеживается при сопоставлении с такими номинативными единицами, как *Gefangen-Sein, Unfreiheit, Abhängigkeit*. В этом случае общим признаком является сема [Zustand].

В контексте лозунга «*Freiheit statt Sozialismus*» генерируется дополнительная значимость, затрагивающая оба элемента, причем эта значимость оказывает даже большее влияние на политическое понятие «*Sozialismus*».

Значение номинативной единицы «*Sozialismus*» подвергается эпистемологической реорганизации под влиянием семантического комплекса «*Freiheit*». Условием данной реорганизации является наличие соответствующего дискурсивного поля, которое также

можно понимать как эпистемологическое поле и которое (благодаря имплицитно заложенной в лозунг предикативной связи) позволяет, используя минимальные языковые средства, активировать новые оценочные и деонтические компоненты (выражающие призыв адресата к определенному действию), не свойственные стандартному значению лексемы «Sozialismus» как системного знака.

Партия ХДС предложила рассматриваемый лозунг во время предвыборной кампании 1976 года для противодействия политике, начатой канцлером ФРГ от Социал-демократической партии Вилли Брандтом, которая была направлена на нормализацию отношений между ФРГ и ГДР. Лексема «Freiheit» в данном случае символизирует Западную Германию, демократическую форму правления, а также концепцию «свободного западного общества». Лексема «Sozialismus», напротив, выступает в качестве маркера восточного блока, ГДР, тоталитарной формы правления с присущими ей институтами, деятельность которых всячески ограничивает права и свободы граждан. В более узком смысле обе составляющие лозунга получают дополнительный программный компонент значения: лексема «Freiheit» содержит отсылку к программе партии ХДС, в то время как лексема «Sozialismus» – отсылку к программе СДПГ.

Ни в ядре, ни на периферии значения обоих политических понятий «Freiheit» и «Sozialismus» перечисленных семантических признаков нет, они получают эти признаки вследствие эпистемологической реорганизации, предпосылки которой были созданы в ходе определенных дискурсивных событий, в том числе, политики канцлера В. Брандта, а также (как политического, так и лингвистического) противостояния ХДС/ХСС и СДПГ. Примечательно, что даже после коренных политических преобразований 1989-1991 гг., после объединения ФРГ и ГДР, после прекращения существования восточного блока (являющегося денотатом номинативной единицы «Sozialismus» в данном контексте) этот лозунг, в целом, не утратил актуальности в политическом дискурсе Германии. Напротив – на его основе продолжается генерирование новых текстов и развитие дискурсивных событий. Например, в 2011 году в свет вышла книга Сары Вагенкнехт, депутата Бундестага от Лево́й партии, название которой («*Freiheit statt Kapitalismus*») эпистемологически связано с лозунгом ХДС 1976 года [11].

Средствами традиционной политической семантики трудно объяснить то обстоятельство, что несмотря на различные семантические комплексы лексем «Freiheit» и «Sozialismus» их сочетаемость реализует имплицитные предикативные отношения в данном лозунге, и эти предикативные отношения являются допустимыми в поле немецкого политического дискурса. Объяснение данных процессов, а также соответствующие методы исследования семантики политических понятий может предложить когнитивная модель значения – теория фреймов. В случае данного лозунга «точкой соприкосновения» двух понятий «Freiheit» и «Sozialismus» является их принадлежность к дискурсивному полю «*Gesellschaft / Staat*». Связь между «Freiheit» и «Sozialismus» с одной стороны и «*Gesellschaft / Staat*» с другой стороны носит, прежде всего, когнитивный характер.

Перспективным для данного обсуждения является проведение комплексного анализа семантики политических понятий, основанного на комбинации традиционных и когнитивных методов исследования и включающего следующие аспекты:

1. Анализ семантической структуры релевантных номинативных единиц, описание их денотативного, оценочного и деонтического значения;

2. Исследование (имплицитных) предикативных отношений между исходными номинативными единицами и сопутствующими лексемами, семантика которых оказывает влияние на их значение;

3. Описание концептуального поля, сети взаимосвязей, охватывающей релевантные номинативные единицы, а также правил их употребления, действительных для тех или иных идеологических групп. Это подразумевает анализ соответствующих фреймов, слотов и их значений (также называемых филлерами, англ. *fillers* – [7: 157], [8: 179], [12: 13]).

4. Описание ряда дискурсивных событий, обуславливающих вариативность контекстуального значения политических понятий. Для этого необходимо рассмотреть их семантическую структуру и когнитивные процессы, возникающие в нескольких

коммуникативных ситуациях. Также следует учитывать такие факторы, как позиция говорящего, политический контекст и время произнесения речи. Полученные данные позволят сделать вывод относительно постоянства или изменчивости семантического, эпистемологического и идеологического потенциала релевантных политических понятий.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Колшанский Г.В. Контекстная семантика / Геннадий Владимирович Колшанский. – М.: URSS, 2005. – 147 с.
2. Павлова Е.К. Лексические аспекты дисгармонии политического дискурса / Е. К. Павлова // Филологические науки, 2008. – № 1. – С. 85–93.
3. Busse D. Semantik / Dietrich Busse. – Paderborn: Fink, 2009. – 144 S.
4. Dudenverlag. Duden, das große Wörterbuch der deutschen Sprache. – 3., völlig neu bearb. und erw. Aufl. [Red. Bearb.: Werner Scholze-Stubenrecht] / Dudenverlag. – Mannheim, Leipzig, Wien [etc]: Dudenverlag, 1999. – 10 Bände.
5. Felbick D. Schlagwörter der Nachkriegszeit / Dieter Felbick. – Berlin: de Gruyter, 2003. – 600 S.
6. Klein J. Kann man "Begriffe besetzen"? / Josef Klein // F. Liedtke, M. Wengeler, K. Böke (Hg.). Begriffe besetzen. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1991. – S. 44-69.
7. Klein J. "Frame" als semantischer Theoriebegriff und als wissensdiagnostisches Instrumentarium / Josef Klein // I. Pohl (Hg.). Interdisziplinarität und Methodenpluralismus in der Semantikforschung. – Frankfurt am Main: Lang, 1999. – S. 157-183.
8. Klein J. Metaphertheorie und Frametheorie / Josef Klein // I. Pohl (Hg.). Prozesse der Bedeutungskonstruktion. – Frankfurt am Main: Lang, 2002. – S. 179-185.
9. Panagl O.; Stürmer H. (Hg.). Politische Konzepte und verbale Strategien / Oswald Panagl, Horst Stürmer. – Frankfurt am Main: Lang, 2002. – 343 S.
10. Patzelt W.J. Politiker und ihre Sprache / Werner J. Patzelt // A. Dörner, L. Vogt (Hg.). Sprache des Parlaments und Semiotik der Demokratie. – Berlin: de Gruyter, 1995. – S. 17-54.
11. Wagenknecht S. Freiheit statt Kapitalismus. – Frankfurt am Main: Eichborn, 2011. – 364 S.
12. Ziem A. Frames und sprachliches Wissen / Alexander Ziem. – Berlin: de Gruyter, 2008. – 485 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Соколов – аспірант кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: політична лінгвістика, семантика одиниць політичного вокабуляра, дискурсологія.

УПЛИВ КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА НА ФОРМУВАННЯ НОВОГО КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛОВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ

Алла СТАДНІЙ (Вінниця, Україна)

У статті розглянуто зв'язок мови й ментальності українців. Встановлено, що конотативне значення формується під впливом національно-культурної специфіки мови. Національна культура, світосприйняття впливають на виникнення й розуміння нових оцінно-конотативних значень дієслів у сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: нове конотативне значення, дієслово, культурний компонент, етномаркована сема, лексема, денотативне значення, узуальне й оказіональне значення, оцінність.

The relationship of the language and mentality of the Ukrainians is considered in this article. It is determined that connotative meaning is formed under the influence of the language national-cultural specificity. National culture and mentality influence the origin and understanding of the new value-connotative meanings of the verbs in modern Ukrainian literary language.

Key words: new connotative meaning, the verb, the cultural component, ethnomarked seme, lexeme, denotative meaning, uzualizm and occasional meanings, assessment.

Мова кожного народу відображає його історію, культуру, духовність, прагнення та ідеали всього народу. У мові концентруються елементи національної вдачі та національного характеру, що формувалися протягом століть.

До проблем духовного у мові мовознавці зверталися ще у XVIII столітті. Німецький учений Вільгельм фон Гумбольдт вважав, що мова відображає народний дух, втілює народну енергію: „Мова – це не просто, як інколи вважають, відбиток ідей народу, оскільки багатство її знаків не дає можливості виявити ніяких наявних окремо від неї ідей, мова – це об'єднана духовна енергія народу, що дивовижним чином закріплена у відповідних звуках і в цьому вияві та через взаємозв'язок своїх звуків зрозуміла всім мовцям, яка збуджує в них приблизно таку ж саму енергію” [3: 118].

Нові оцінно-конотативні значення дієслів відображають національно-культурні особливості народу та виникають під їхнім впливом.

Конотація – це семантична сутність узуального чи оказіонального характеру, яка входить у семантику слова і виражає емотивно-оцінне ставлення до дійсності. Конотативне значення – це нове вторинне значення, яке виникає в мовленні, а згодом засвоюється мовою.

У своїх роботах О. О. Потебня [8–9] досліджував прямі і зворотні зв'язки між семантикою слова, а також усі ореоли, його конотативні сенси, динамічні асоціації та соціокультурну реальність.

Національно-культурні компоненти семантики мовних одиниць пізніше досліджував український лінгвіст Іван Огієнко [6]. На початку 80-х років ХХ століття дослідники встановили зв'язок мови і ментальності, мови і культури [4]; довели, що культурний компонент впливає на конотацію слова [5]; визначили естетичну функцію національно-характеристичної лексики [7].

Метою дослідження є вплив культурного компонента на виникнення конотативних значень дієслів.

Для досягнення поставленої мети потрібно було розв'язати такі **завдання**: проаналізувати особливості вживання дієслів з новими конотативними значеннями, встановити оцінний потенціал дієслів з новими конотативними значеннями та з'ясувати ступінь впливу культурного компонента на конотацію дієслова.

Проблема дієслівних конотем може стати частиною комплексного дослідження, присвяченого питанням унормування та стандартизації словникового складу.

Об'єктом дослідження є експресивно забарвлені дієслова, дібрані з газет “Україна молода” (УМ), “День” (Д), “Сільські вісті” (СВ), “Вечірній Київ” (ВК), „Молодь України” (МУ), „Голос України” (ГУ) та журналу „Політика і культура” (ПК).

Мова як етнокультурний феномен має кілька способів відображення дійсності – семантичний та синтаксичний. Пізнання неможливе без виникнення нових номінацій на позначення процесів, явищ, дій, адже своєрідність та національний характер культури відбивається у лексичному значенні слова. На думку А. Вежбицької, значення слів „відображають і передають спосіб життя та спосіб мислення, характерні для певного суспільства...” [1: 18].

Отже, у кожній мові важлива й цікава національно-культурна семантика слів, яка відображає звичаї, ідеали, цінності народу, наприклад, *мережити*, *вишивати* – традиційні види народного мистецтва українців. Денотативне значення дієслова *мережити* ‘робити мережку’ [2: 659], конотативне значення ‘поява сивого волосся у вигляді візерунка’, етномаркована сема ‘повага до людини похилого віку, до жінки-матері, бабусі, майстрині’: *Вісімдесят шосте літо мережить сивиною скроні Марії Матвіївни* (ГУ, 20.05.2011, 9). Денотативне значення лексеми *вишивати* ‘нашивати на тканину або шкіру візерунки нитками, бісером і т. ін.’ [2: 161], оказіонально-узуальне конотативне значення ‘ідучи ритмічно, вихиляючись, людина відбитками ніг наче створює візерунок, що нагадує процес вишивання’: *Хоча Могилевська й запалює нові зірки та дає їм уроки іміджу, проте й сама любить „повишивати” в джинсах і без макіяжу* (УМ, 14.10.2010, 8); *Хоча, якщо бути точним, то у змальованому прикиді „вишивав” лише їхній Путін* (УМ, 15.03.2008, с. 1). У реченні *Навишивали депутати у проекті закону* (УМ, 21.04.2010, 4) лексема *навишивати* набула негативного оказіонального конотативного значення ‘недбало виконати роботу, припуститися помилок’.

Значення дієслова *квасити*, закріплене у словнику: „1. *перех.* Піддавати бродінню, окислювати що-небудь поживне. 2. *перех., перен., розм., рідко.* Робити кого-небудь в’ялим, кислим, незадоволеним. *Квасити губи* – виявляти незадоволення.” [2: 532]. На основі семи ‘робити кого-небудь в’ялим’ виникло нове конотативне значення ‘жорстоко побити когось до крові, так, щоб людина обм’якла і стала схожою на квашену городину’: *Зате звичним у стилі ВР стало групове блокування парламентської трибуни та крісла Голови ВР. Нерідко – навіть з бійками... Правда, як „квасять” один одного – закон мовчить* (СВ, 02.09.2008, 1). Дієслово внаслідок метафоричного перенесення найменування набуло нового оцінно-конотативного значення.

Конотативно марковані дієслова віддзеркалюють сприйняття, оцінку сучасних політичних, економічних, культурних процесів, що відбуваються в українському суспільстві.

Експресивними дієсловами *відскубти*, *перефарбуватися*, які аналізують діяльність парламенту, засуджено перехід народних обранців з однієї партії в іншу з корисливою метою: ... *під час „бойових дій” „Наша Україна” голосувала на підтримку прем’єра, але в „мирний час” фракція „Регіони України” не відмовляла в задоволенні відскубти двох-трьох депутатів від НУ* (УМ, 10.07.2004, 10); *Перефарбуватися ще раз, якщо треба буде. Пішли одиниці, та й то, схоже, ті, хто запася новим місцем роботи. А кого все ж звільняють, той шукає чогось знову-таки керівного* (УМ, 09.09.2011, 4); *За словами представників місцевої громади, він (прим. авт. – голова селища О. В. Жеребцов) напрочуд швидко „перефарбувався” в кольори провладної партії та почав бити у всі дзвони: мовляв, результати виборів підтасовані ...* (СВ, 03.02.2011, 1).

Оскільки кожна політична сила має свої кольори, то лексема *фарбуватися* набула нового конотативного значення ‘приналежність до певної політичної сили’: *„Мушу розчарувати: в Україні немає ані влади, ані опозиції. Є конкретні люди, які присвоюють певні ресурси. І в який колір вони фарбуються – немає значення”* (УМ, 19.07.2011, 7). Семантика конотативів *відскубти*, *перефарбуватися*, *фарбуватися* поєднує денотативний та конотативний макрокомпоненти, однак основне навантаження припадає на конотацію, яка передає емоційне ставлення суб’єкта до об’єкта оцінювання.

Оказіонально-узуальне дієслово *засівати* в сучасній українській літературній мові набуло конотативного значення ‘брати хабарі протягом тривалого часу’ після того, як відомий суддя В. Зварич так пояснив наявність великої суми грошей у робочому кабінеті, наприклад: *Касаційна скарга була щедро зрошена сльозами: як важко доводити очевидне, коли ти не „засіваєш” суддівські кабінети доларами* (СВ, 20.03.2009, 5). Синонімічно вживається й лексема *наколядувати*, як-от: *Гаїшник „наколядував” 35 тисяч гривень. Луганські правоохоронці викрили інспектора ДАІ, котрий привласнив більше 35 тисяч гривень, отриманих як штраф* (ГУ, 02.03.2011, 9); *Хабар – прерогатива привілейованих. Протягом минулого року столичні хабарники „наколядували” 17 мільйонів гривень* (ВК, 23.01.2009, 5).

На сторінках періодичних видань часто вживаною є експресивна лексема *прихватувати*, яка порушує словотвірну та фонетичну норми. На основі лексеми *приватизувати* виникло конотативне значення ‘самовільно привласнити щось, вкрасти’, тому *приватизувати + хватати* з’явилася лексема *прихватувати*: *Приватизувати землю – „прихватувати” Україну, а скоріше, останнє недопродане багатство...* (Д, 24.02.2009, 5); *Бо ефективно привласнити, „прихватувати” завод – це одне, а ефективно ним керувати – зовсім інше* (Д, 13.02.2009, 9); *...він визнав недійсним, так само як і угоди купівлі-продажу квартир підприємствами, які їх „прихватували”* (УМ, 02.06.2005, 8); *Микола Азаров із сім’єю та групою товаришів „прихватували” гектар земельки на Південному березі Криму* (СВ, 21.04.2007, 2); *...автори сценаріїв мали нахабство не лише використати ідеї Белоусової, а й „прихватували” більшість сюжетних ліній* (УМ, 01.04.2006, 13); *У Куцівці переконані: інструменти духового оркестру винесли ті ж самі злодії, що торік „прихватували” і картини* (УМ, 01.03.2011, 6).

На сучасному етапі розвитку української мови відбулися якісні зміни лексичних значень багатьох слів, активізувався процес експресивно-стилістичної переорієнтації лексем, наприклад, *батожити*, *віддуватися*, *квасити* тощо: *Уряд, проте, продовжує батожити Верховну Раду у доволі специфічний спосіб: один із міністрів і один із віце-прем’єрів уже об’єднали в змовники, чи Литвина і Кучму „з метою дискредитації нової влади”* (СВ, 19.07.2005, 2), пейоративне дієслово *батожити* утворилося від власне українського слова *батіг* – ‘прикріплений до держака мотузок або ремінець, яким поганяють тварин; канчук, пуга’ [ВТС; 64], і вживається з етномаркованою архісемою ‘переслідувати’; *Зрештою, за всіх довелось віддуватися явно розгубленому й збентеженому майже порожнім залом Безсмертному...* (УМ, 15.07.2005, 4), конотативне дієслово *віддуватися* – внаслідок модифікації архісеми ‘сильно дути’ з’явилася нова емоційно-експресивна сема ‘серйозно відповідати за певні дії, вчинки’.

Конотативна культурологічна дієслівна лексика містить оцінку, яка виступає виявом ставлення до навколишнього світу. Індивідуальна оцінка переходить у загальномовну експресію, що характеризується такою шкалою оцінності:

- негативною: *рохкати* – ‘поширення грипу АН1N1’; *жнивувати* – ‘збагачуватися’; *кувати* – ‘швидко й легко отримувати гроші, не докладаючи зусиль; *перебігти* – ‘швидко прийняти закони’: *Так званий „свинячий грип” потроху „рохкає” і починає давати про себе знати вже й на території Донеччини. Першим серед „потерпілих” опинився приморський Маріуполь* (УМ, 06.06.2009, 3); *Ще хліб не вродив, а дехто вже й „жнивує”* (ГУ, 15.03.2011, 12); *Хтось прочитає і скаже: нічогесенька ідилія! Бач, додумалися „кувати” грошики на рівному місці. Дій собі худібку і загібай мільйони* (СВ, 02.07.2010, 5); *За три з половиною години ранкового засідання в середу депутати аврально „перебігли” близько двох десятків законопроектів* (СВ, 20.03.2009, 1);

- негативно-позитивною: наприклад, *присісти* – ‘почати щось досліджувати’, негативного забарвлення надає сема ‘невчасно’; лексема *посидіти* набула нового значення ‘відзначати щось, святкувати’, оскільки українцям притаманна гостинність, негативну оцінку зумовлює сема ‘святкувати іноді з алкогольними напоями’: *Незабаром виповниться рік його перебування на посаді, але тільки зараз він „присів” на тему, котра здатна благодатно вплинути на його рейтинг – це боротьба з винуватцями продовольчої кризи* (ПК, №30-31, 2003, 10); *Колись ми ставили на дачі двері й трошки перед тим „посиділи”* (ГУ, 14.01.2011, 6);

- позитивною: *кобзарювати* – ‘виступати з концертами в різних містах’; *крутити* (романи) – ‘зустрічатися’; *померезити* – ‘багато їздити, подорожувати’; *мовчати* (про руки) – ‘відпочивати, перебувати у спокійному стані’; *випогодитися* – ‘повеселішатися’: *Японський бандурист кобзарює Україною* (МУ, 21.01.2011, 1); *Незірковість дружини зовсім не бентежить Демона, бо раніше він уже „крутив” роман із актрисами Мінні Драйвер, Вайноною Райдер...* (УМ, 13.12.2005, 16); *Мабуть, у дитячих генах озвалися оті дороги – відрядження, якими померезила Україну за багато літ роботи в „Молоді України”, „Демократичній Україні” Лариса Остролуцька...* (ВК, 17.03.2004, 10); *У Марії Матвійівни була нелегка молодість, бо довелося багато пережити: голодомор, війну... А потім, потім – вічна робота в колгоспі. Та й удома роботи не бракувало. Натруджені руки мовчать на колінах, вузлуваті пальці виказують, як тяжко ті руки працювали, скільки вони переробили всього за свій вік...* (ГУ, 20.05.2011, 9); *Вона (прим. авт. – дівчина) прямувала назустріч, і на вустах її грала осяйно-промениста і сповнена якоїсь особливої ніжності усмішка. Йї від того і мені раптом стало сонячно на душі, навіть думки враз „випогодилися” на весняний лад ...* (СВ, 04.03.2011, 6);

- позитивно-негативною: *косити* – ‘наслідувати когось’; *чаклувати* – ‘робити щось’; *жнивувати* – ‘збагачуватися’: *...сама ж панна Чаплін наполегливо „косила” під приснопам’ятний „п’ятий елемент” ...* (ПК, №16–17, 2003, 62); *Тему євроінтеграції, до речі, ще напередодні „промацував” міністр закордонних справ Борис Тарасюк...* (УМ, 13.07.2005, 2); *...а сама лідер БЮТ (Юлія Тимошенко) заходила старанно чаклувати над своїм рейтингом* (ПК, №1, 2004, 9); *Зимовий день рік годує. На Верховині „жнивують” у січневу студінь* (Д, 28.01.2009, 6). Експресивність більшості дієслів ґрунтується на основі семи ‘інтенсивність’, яка характеризує предмет думки з погляду сили чи повноти вияву ознаки.

Отже, конотативно марковані лексеми функціонують із метою надання газетно-журнальному тексту певної експресивності, оригінальності, новизни. Конотативні компоненти дієслів характеризуються етномаркованістю. Національно-культурний компонент впливає на формування конотативного значення дієслова та відображає менталітет українців.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая; пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М.: Языки современ. культуры, 2001. – 288 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел; за ред. В. Т. Бусела. – К.; Ірпінь: Перун, 2009. – 1736 с.
3. Гумбольдт В. Язык и философия культуры : пер. с нем. / В. Гумбольдт; сост., общ. ред. и ст. А.В. Гулыги и Г.В. Рамишвили. – М.: Прогресс, 1985. – 452 с.

4. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність: (від Олександра Потебні до гіпотези мовн. релятивізму) / Р. Кісь. – Л.: Літопис, 2002. – 304 с.
5. Николаева Н. С. Культурный компонент в системе коннотации слова / Н. С. Николаева, А. В. Спасова, В. И. Говердовский // Язык и культура: первая Междунар. конф.: материалы. – К., 1992. – С. 64–65.
6. Огієнко І. І. Історія української літературної мови / І. І. Огієнко. – К.: Либідь, 1995. – 296 с.
7. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К.: Наук. думка, 1976. – 288 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. / А. А. Потебня. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.
9. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К.: Синто, 1993. – 191 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Алла Стадній – викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету.
 Наукові інтереси: лексикологія, семасіологія, етнолінгвістика, психолінгвістика.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЙ «ИДЕЯ», «ПРОБЛЕМА» В ЭВРИСТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

Раиса СТЕВАНОВИЧ (Николаев, Украина)

В даній статті аналізуються лінгвістичні засоби, які використовуються для опису понять «ідея» та «проблема» в евристичній мисленнєвій діяльності на основі чотирьох етапів творчого процесу. Виявлено, що для опису понять «ідея» та «проблема» використовувались здебільшого дієслова та прикметники, а також метафоричні засоби.

Ключові слова: евристична мисленнєва діяльність, лінгвістичні засоби, поняття «ідея», «проблема».

The given article presents the analysis of the linguistic means used to describe the concepts “idea” and “problem” in a heuristic mental activity based on four stages of a creative process. It was found out that mostly verbs and adjectives as well as the metaphoric means are used to describe the concepts “idea” and “problem”.

Key words: creative process, idea, problem, heuristic mental activity.

В настоящее время в связи с ускорением научно-технического процесса широкое развитие получила эвристика – наука о творческом мышлении. Эвристика изучает познавательный потенциал творческой личности, ее психологические параметры. Личность ученого-творца стоит в центре проблем эвристики как науки. Но эвристика включает и сам процесс творческой деятельности, неразрывно связанный с личностью ученого. Эвристика выработала алгоритм научного творчества, выражающийся в стадийности творческого процесса. Связь эвристики с творческой деятельностью человека отмечает американский математик Д. Пойа: «Современная эвристика ... стремится постичь процесс решения проблем, особенно те мыслительные операции, которые оказываются полезными в этом процессе» [3: 181]. Эвристика была охарактеризована в общих чертах рядом авторов, в том числе и знаменитым греческим математиком Лаппом, жившим в III в. н. э. Им была написана книга «Сокровищница анализа» (или «Искусство решать задачи»). Пойа переводит это название как «эвристика» [4: 279].

Творческий процесс, его таинственность, загадочность научных открытий давно привлекает внимание исследователей. Творческий процесс не представляет собой гомогенное образование, он отличается определенной организацией, которая дифференцирована во времени (стадии творческого процесса). Каждая стадия представляет собой шаг в достижении определенной цели. «Сделать открытие – весьма сложный и длительный процесс, протекающий во времени и имеющий различные фазы (или стадии) своего развития» [2: 58]. Многие ученые по-разному определяют творческий процесс, но в целом приходят к выводу, что любой творческий процесс проходит четыре стадии: 1. «подготовительная стадия» – *preparation stage*; 2. «инкубационный период» – *incubation period*; 3. «инсайт-озарение» – *insight*; 4. «проверка истинности» – *verification stage* [6: 11].

В данной статье представлен обширный лингвистический анализ объективации понятий «идея» и «проблема», которые являются ключевыми в процессе творческого решения задач. Данное исследование основано на материале из английской и американской литературы, связанной с научным творчеством.

Понятия «идея» и «проблема» исследуются относительно их роли в каждой стадии творческого процесса, поскольку они проходят через все стадии и в каждой определенной стадии, сочетаясь с глаголами или прилагательными, они раскрывают разнообразные оттенки своего значения под углом зрения поставленной эвристической задачи. «Мысль реализуется не в изолированном слове, а в системе слов и их синтагматических связях» [5: 94]. Дифференциация значений этих понятий связана с употреблением конкретного лексико-семантического варианта (ЛСВ), отражающего специфику исследуемой стадии творческого решения проблем. Термин «идея» – *idea* имеет 5 ЛСВ: 1. *a plan, scheme, project, aim, intention*; 2. *a thought, mental conception, mental image*; 3. *an opinion or belief* 4. *a hazy perception, vague impression* 5. *meaning or significance* [8: 246]. В подготовительной стадии реализуется первый ЛСВ, обозначая намерение, идею-мысль, которая появляется в голове ученого и влечет за собой сбор фактов, связанных с этой идеей. Он отражает план, проект решения определенной задачи. Прилагательные со значением «заслуживающая внимания идея» объединяются по семантическому признаку *worthwhile* – «стоящая», образуя лексико-семантическую группу прилагательных (ЛСГ), куда входят лексемы: *important, over-all, fundamental, general, theoretical, advanced, reasonable, central, main, basic (idea)*. Другим важным термином, который тесно связан с термином *idea* является *problem* – «проблема». Идея влечет за собой проблему ее решения. «Проблема – в широком смысле сложный теоретический или практический вопрос, требующий разрешения, изучения. Важной предпосылкой успешного решения проблемы служит ее правильная постановка» [1: 7]. Этот термин имеет следующую дефиницию: *a question proposed for solution or consideration* [6: 642]. Он характеризуется широкой лексической сочетаемостью с прилагательными, которые, имея определяемое – термин *problem*, образует ЛСГ со значением «изучаемая проблема». В эту ЛСГ входят прилагательные: *soluble, insoluble, original, new, analogous, simple, definite, indefinite, specific, tough, hard, ill-defined, well-defined, clear-cut, complex, practical, theoretical, scientific, proposed, individual (problem)*.

В данной ЛСГ выделяется синонимический ряд (СР) с доминантой *definite*: *definite, well-defined, clear-cut*. Антонимические отношения в пределах исследуемой ЛСГ выражают следующие прилагательные: *practical* – «практическая» – *theoretical* – «теоретическая»; *simple* – «простая» – *complex* – «сложная»; *soluble* – «разрешимая» – *insoluble* «неразрешимая»; *definite* – «определенная» – *indefinite* – «неопределенная»; *well-defined* – «хорошо сформулированная» – *ill-defined* – «плохо сформулированная».

«Подготовительная стадия» представлена большим количеством глаголов, т.к. глагол характеризует процессуальную сторону мышления. Выделенные для исследования глаголы группируются по определенному семантическому признаку в различные лексико-семантические группы, характеризуя поэтапно подготовительную стадию решения проблемы.

На основе семы «изучать проблему» интегрируется ЛСГ, включающая глаголы: *treat (a problem), examine, explore, analyse, handle, manipulate, clear, undertake, attack, recognise, clarify, describe, approach, study, break into parts, tackle, consider, stick to, scrutinize*.

Вторая ЛСГ объединяется компонентом – «оценить проблему»: *evaluate (a problem), judge, appraise, view, see, sense, regard, appreciate, approve, disapprove, understand, realize, recognize, outline*. В данной ЛСГ выделяются антонимы: *approve* – «одобрить» – *disapprove* – «не одобрить». Третья ЛСГ имеет в основе семантический компонент «представлять, полагать»: *imagine (a problem), fancy, guess, expect*. Четвертая ЛСГ имеет общий признак «рассуждать»: *induce (a problem), deduce, abstract, hypothesize, think, compare, reason, synthesize, prove*. Пятая ЛСГ в подготовительной стадии синтезируется на основе общей семы «прогнозировать»: *foresee (a problem), anticipate, forecast, predict, theorize, look forward*.

Вторая стадия творческого процесса – «инкубационный период» / *incubation period* характеризует процесс «созревание» идеи решения задачи. Данная стадия творческого процесса характеризуется отсутствием активности, это своеобразный сознательный «отдых», отвлеченность от решаемой проблемы, но в этот период творческий процесс протекает в бессознательной форме.

Термин *idea* выступает в этой стадии в ЛСВ, обозначающим: *a hazy perception, vague impression* – «смутное представление, впечатление».

В данной стадии творческого процесса группа прилагательных, характеризующая «созревания» идеи объединяется в ЛСГ с общим компонентом «формирующаяся идея». Она включает следующие конститuentы: *incubated (idea), growing, workable, helpful, relevant, useful, auxiliary, remotely-connected, associative, decisive, inclusive, vague, dim, elusive, germinal, initial, useful*.

В пределах данной ЛСГ дифференцируются два класса. Первый класс образуется на основе общего признака «рабочая» и включает прилагательные: *workable, helpful, relevant, useful, auxiliary, remotely-connected, associated, decisive, inclusive*, которые определяют различные выдвигаемые идеи, выступающие как вариант, используемые в качестве ступеней для прихода к главному решению, конечной идеи. В основе выделения второго класса прилагательных лежит дифференциальный признак *indefinite* – «не ясная, не определенная», куда входят лексемы: *vague, dim, elusive, incubated, growing, germinal*. Эти прилагательные характеризуют идею в процессе ее формирования, что связано с неясностью, неопределенностью. Две другие ЛСГ формируются из общеупотребительных глаголов. Глаголы с общим семантическим компонентом «размышлять» объединяются во вторую ЛСГ: *contemplate, incubate, think over, meditate, fixate, speculate, concentrate*. Эти глаголы характеризуют «инкубацию» идеи. Третья ЛСГ образуется на основе общего значения «сформировать» (идею) и объединяет глаголы: *form (idea), crystallise, clarify, sharpen, frame, shape, recombine, rearrange, evolve*. Эта ЛСГ характеризует процесс формирования идеи, ее окончательное оформление.

Третья стадия – *insight* / «озарение» – представляет важную стадию творческого процесса – приход к решению определенной задачи. Ключевым термином в данной стадии выступает *idea*, «которая реализуется в значении»: “*a thought, mental conception, mental image*”, обозначая решение задачи. На основе общего компонента *novel* – «новаторская» формируется ЛСГ прилагательных: *novel, lucky, key, creative, bright, brilliant, effective, unusual, innovative, clever, original, good (idea)*. Следующий контекст раскрывает содержание словосочетания *bright idea* – «яркая идея»: *Bright idea, good idea or “seeing the light” is a colloquial expression describing a sudden advance toward the solution*, что означает: «Яркая идея, хорошая идея или «видение света» – это разговорное выражение, описывающее неожиданный приход к решению задачи» [6: 58]. Необычная, нетрадиционная идея решения задачи выражается метафорически прилагательными: *crazy, wild, absurd (idea)*. Данные прилагательные не обозначают безумие автора предложенной идеи, а обозначают нетрадиционность мышления, столкновение старого традиционного с новым нетрадиционным. Для данной стадии творческого процесса характерна яркая метафоризация, которая выражена словосочетаниями или целыми предложениями, в связи с удивительным и неожиданным приходом к решению: *to welcome a new idea* – «приветствовать новую идею», *idea comes like a foreign guest* – «идея приходит как чужестранцу», *to see the problem in a new light* – «видеть проблему в новом свете», *idea comes* – «идея приходит», *idea emerges* – «идея появляется», *idea arises* – «идея возникает», *idea blossoms* – «идея цветет», *flash of idea* – «проблеск идеи». Стадия «инсайт» характеризуется обилием новых идей, что выражается их несчетным количеством: *sea of ideas* – «море идей», *stream of ideas* – «поток идей», *mass of ideas* – «масса идей», *gold mine of ideas* – «золотой рудник идей». Неупорядоченные множества психологизируются: ученый пытается упорядочить их и дает им свои имена: *bundles of ideas* – «связка идей», *train of ideas* – «поезд идей», *chain of problems* – «цепь проблем», *handful of ideas* – «горстка идей», *crowds of ideas* – «толпы идей». В стадии «инсайт-озарение» синтезируется ЛСГ глаголов на основе общего значения *generate* – «создавать»: *generate (an idea), produce, innovate, discover, outgrow, develop, solve, elaborate, reveal, formulate, constitute, construct*. Эти группы глаголов характеризуют приход к решению задачи.

Четвертая стадия творческого процесса – «проверка истинности» / *verification stage* характеризует решающую стадию творческого процесса, которая связана с экспериментальной деятельностью, в результате которой проверяются полученные

результати с целью подтверждения их истинности. Термин *idea* / «идея» в данной стадии выступает в ЛСВ – *a formulated thought or opinion* [8: 246], обозначая конкретную идею, полученную в стадии «инсайт», которая требует верификации. В данной заключительной стадии творческого процесса среди глагольной объективации выделяется ЛСГ глаголов, объединенная общим компонентом «подтверждать истинность» полученной идеи: *verify (an idea), confirm, disconfirm, prove, disprove, assess, test, examine, experiment, check, control, analyse, evaluate, emphasize*. Эта ЛСГ представлена общеупотребительными глаголами.

В данной ЛСГ дифференцируются два класса глаголов. Первый класс вычленяется на основе дифференциального признака «проверить»: *check, contul, verify, examine, test, experiment, analyse*. Второй класс образуется на основе дифференциального признака «оценить» и объединяет лексические единицы: *assess, confirm, prove, disprove, evaluate, emphasize, disconfirm*. В этом классе выделяются антонимические отношения: *prove* – «одобрить» – *disprove* – «не одобрить»; *confirm* – «подтверждать» – *disconfirm* – «не подтверждать».

Таким образом, мыслительный процесс представляет собой сложную, многокомпонентную, но вместе с тем и целостную деятельность субъекта. Термины «идея» и «проблема» проходят через все четыре стадии творческого процесса, под определенным углом решения творческой задачи в конкретном ЛСВ. Данные термины активно сочетаются с прилагательными и глаголами, образуя лексико-семантические группы, внутри которых наблюдаются отношения антонимии. Наибольшим объемом лексических средств характеризующим понятия «идея» и «проблема», является подготовительная стадия творческого процесса в связи со сложностью операций, связанных с подготовкой и анализом выдвигаемой идеи и проблемы. В стадии «инсайт» выявляется обширная метафоризация при описании понятий «идея» и «проблема», что связано с неожиданным и зачастую необъяснимым приходом к решению поставленной творческой задачи. Наименьшим числом лексических единиц, описывающих понятия «идея» и «проблема», является стадия «проверка истинности».

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Большая советская энциклопедия. – Т. 10. – М., 1975.
2. Кедров Б.М. О теории научного открытия / Б.М. Кедров // Научное творчество. – М.: Наука, 1969. – С.25-26.
3. Пойа Д. Как решать задачу / Д. Пойа. – М.: Знание, 1969. – 206 с.
4. Пушкин В.Н. Оперативное мышление в больших системах. – М.: Наука, 1965. – 163 с.
5. Серебрякова Л.Н. О функциях терминов как конструктивных единиц специальных тестов / Л.Н. Серебрякова // Термины в научной и учебной литературе. – М.: Наука. – 1988. – С.88 – 104.
6. Kleimuntz В. Problem solving: Research, method and theory / В. Kleimuntz. – NY. – 1969. – 406 p.
7. Polya D. Mathematical discovery. On understanding, learning and teaching problem – solving. – London, 1966. – 216 p.
8. Webster's New Universal Unabridged Dictionary. – NY, 1983. – 41819 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Райса Стеванович – викладач англійської мови кафедри теорії та практики перекладу Чорноморського державного університету імені Петра Могили.

Наукові інтереси: лексична семантика.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРХАІЗМІВ ТА ІСТОРИЗМІВ У РОМАНІ В.КЕППЕНА «ГОЛУБИ В ТРАВІ»

Катерина СУРЖИКОВА (Чернівці, Україна)

У статті проведено комплексний аналіз кількісних, семантичних та стилістичних особливостей архаїзмів та історизмів у творі В.Кеппена «Голуби в траві». На основі суцільної вибірки інвентаризовано діахронічно марковану лексику, а за допомогою семантико-стилістичного методу виявлено та описано її основні функції в тексті.

Ключові слова: архаїзм, історизм, пасивна лексика, діахронічно маркована лексика, стилістичні функції, ідіолект, німецька література другої половини 20-го століття, метод семантико-стилістичного аналізу.

This article presents a complex analysis of quantitative, semantic and stylistic peculiarities of archaisms and historisms in W.Koeppen's novel „Pigeons on the Grass”. The diachronically marked vocabulary is inventoried on the results of continuous sampling, and its main functions in the text are described by means of semantic stylistic device.

Key words: archaism, historism, passive vocabulary, diachronically marked vocabulary, stylistic functions, idiolect, German literature of the second half of the 20th century, semantic stylistic device.

Дослідження архаїзмів та історизмів німецької мови начебто не належить до пріоритетних завдань сучасного мовознавства. Незважаючи на це, методичні та теоретичні питання порушували в своїх роботах Д.Керубім, В.Фляйшер, Т.Шіппан, Кл.-Д.Людвіг та ін. У 2002 році У.Краммер видала збірку наукових статей, присвячених хронологічно маркованій лексиці. Поряд з цим деякі автори займались вивченням даного класу лексики на основі літературних текстів: Г.Баузіґер (1960 р.), Д.Керубім (1983 р.) та Л. Гобин (1986 р.) на основі казок, І.Ляйтнер (1978 р.) на основі історичних романів 19-го століття, З.Гроссе (1985 р.) на основі перекладів давніх текстів, а А.Янг (2006 р.) на матеріалах корпусу журналу «Spiegel». Попри це, ґрунтовні емпіричні роботи, що стосуються особливостей вживання та функцій архаїзмів та історизмів, особливо у сучасних текстах, відсутні. Дана робота покликана частково заповнити цю нішу, в чому і полягає її **актуальність**.

В цілому, використання застарілої лексики письменниками та поетами зумовлене необхідністю вибрати найбільш виграшний у художньому розумінні варіант серед можливих номінацій. Внаслідок того, що історизми та архаїзми рідше вживані у мові, вони яскраві, виразні, своєрідні, контрастні щодо загальноновживаних лексем і тому вносять у текст певне емоційне забарвлення. З огляду на це, детальне дослідження цього типу лексики на основі текстів дає можливість, у першу чергу, визначити функціональні можливості архаїзмів та історизмів зі стилістичної точки зору. Окрім цього, це дозволяє також зробити висновки про лексико-семантичні аспекти даного шару лексики, особливості її квантитативного вираження.

Відповідно до цього **об’єктом** статті є процес лексичної архаїзації та історизації, а **предметом** – семантико-стилістичні особливості застарілої та історичної лексики. Її **метою** є комплексна характеристика кількісних та функціональних параметрів архаїзмів та історизмів у романі Вольфганга Кеппена «Голуби в траві» (1951 р.). Відповідно до мети вирішуються такі основні **завдання** як визначення на основі діахронічних маркувань у чотирьох тлумачних словниках німецької мови складу архаїзмів та історизмів та аналіз їхніх семантико-стилістичних особливостей у художньому тексті.

Загальний обсяг досліджуваного матеріалу склали 228 сторінок роману (близько 57 114 слововживань). Вибір роману зумовлений передусім його приналежністю до визначних творів німецької літератури другої половини 20-го століття. Враховуючи сюжет та тематичну спрямованість на опис подій у післявоєнній Німеччині, очікувалось, що кількість випадків вживання типових архаїзмів та історизмів буде неістотною, натомість буде широко представлена характерна націонал-соціалістична лексика, що стала історизмами.

Дане дослідження проводилось за наступною схемою. Спочатку на матеріалі словників Duden, Wahrig, Langenscheidt та Neues Deutsches Wörterbuch von K.-H.Goettert були ідентифіковані архаїзми та історизми сучасної німецької мови – всього 6 740 одиниць [1: 217-223]. Після цього, вже на основі складеного списку, були визначені всі випадки їхнього вживання у творі «Голуби в траві». Зрештою, був проведений інтерпретаційний аналіз отриманих прикладів.

Здобуті у ході дослідження результати показали, що коефіцієнт архаїчної та історичної лексики у тексті відповідає 0,32 %. Загальне число вживання історизмів та архаїзмів склало 180 випадків. Наведена нижче таблиця ілюструє розподіл за окремими категоріями:

Таблиця 1

Квантитативний показник архаїзмів та історизмів у романі В.Кеппена «Голуби в траві»

Назва категорії	Veraltet	Veraltend	Früher	Historisch	Nationalsozial.	Всього
Кількість одиниць тексту	у 26	33	12	10	3	884
Загальне число вжи-вань тексту	у 64	69	22	19	9	1183

Щоб оцінити цей показник, слід порівняти його з даними, отриманими після аналогічного аналізу творів інших німецьких письменників другої половини 20-го століття. Раніше нами вже були опрацьовані романи Г. Граса «Бляшаний барабан» [2: 225], Г. Бьоля «Груповий портрет з дамою» [3: 363] та К. Вольф «Медея. Голоси» [4: 105], де коефіцієнт діахронічно маркованої лексики склав 0,52%, 0,20%, 0,17% відповідно. Таким чином, враховуючи подані процентні співвідношення, та з огляду на те, що роман побудований на неісторичному сюжеті, очевидно, що архаїзми та історизми притаманні художньому ідіолекту В. Кеппена.

Навіть без детального інтерпретаційного аналізу контексту є очевидним, що автор використовує діахронічно марковану лексику як матеріал для створення мовного портрету. Щоб підкреслити різний соціальний рівень своїх героїв, В.Кеппен звертається до різних мовних рівнів. Так, на одному мовному рівні перебувають містер Едвін та Філіп – освічені інтелектуали, на зовсім іншому – Одиссей та Сюзанне, що вживають у спілкуванні сленг, часто навіть вульгарну лексику. При цьому, В.Кеппен не завжди безпосередньо вкладає архаїзми та історизми в мову своїх персонажів, нерідко він особисто вживає ті чи інші темпорально марковані елементи при описі героїв:

«*Er [містер Едвін] sollte über Europa und für Europa sprechen, aber wünschte er geheim vielleicht die Zerstörung, die Zertrümmerung des Gewandes, in welchem der geliebte, der im Geist so sehr geliebte Erdteil sich zeigte [...]*» [7: 45].

«*[...] und sie [Сюзанне] dachte › ich wär' schön blöd wenn ich's täte, ein schlechtes Geschäft, wenn aber Alexander mit mir schlief? ja, er schläft, aber nicht bei mir, er kann nicht mehr, und wenn er könnte, wer glaubt es mir, und wenn mir es keiner glaubt, ist mir der Nigger am Arsch lieber, der kann, wenn ich auch gar nicht drauf aus bin, aber die unbefriedigten Weiber? ohne mich [...]*» [7: 162].

Звісно, щоб отримати більш повні дані щодо функціонально-семантичних властивостей архаїчної та історичної лексики, слід провести семантико-стилістичний аналіз. Даний метод полягає у виявленні співвідношення використаних експресивних мовних засобів до змісту інформації та передбачає дослідження змістової, смислової сторони мовних одиниць через відповідний контекст. У даному випадку ключове значення відіграє саме контекст, оскільки одна й та сама лексема, в залежності від оточення, може нести відразу декілька різних стилістичних навантажень. Наприклад, *Mär, f* може вживатись з метою виразити іронію чи сарказм, або ж, навпаки, як засіб вираження пишномовності. Інший приклад – *Muschkote, f*, що може бути частиною військової термінології, або ж вживатись для вираження зневажливості, негативного ставлення. Водночас, особливу увагу слід звертати на так звані семантичні архаїзми, тобто архаїзми застарілі лише в одному зі своїх значень – *Weib, rühren, brav, keusch* тощо.

Для категоризації досліджуваної лексики доцільно скористатись однією з класифікацій архаїзмів та історизмів як стилістичних засобів. Одна з них, представлена В.Фляйшером, [6: 65] нараховує п'ять категорій: для вираження пейоративної експресивності; для надання тексту іронічного відтінку; для створення історичного колориту; для відродження давніх німецьких слів; для свідомої архаїзації слів, що викликають неприємні асоціації. Д.Керубім [5: 35-36], в свою чергу, розрізняє архаїзацію для вираження піднесеності, патетичності та урочистості; архаїзацію у сатирі, полеміці та критиці для підкреслення карикатурності й відсторонення; архаїзацію для створення історичного колориту; ритуальну архаїзацію, що часто зустрічається в текстах на правову чи релігійну тематику та покликана зберегти перформативну силу окремих виразів та архаїзацію для збагачення мови, з метою уникнення вживання запозичених слів та кращого унаочнення.

Проведений нами раніше аналіз архаїзмів та історизмів на матеріалі романів «Бляшаний барабан» Г.Граса, «Груповий портрет з дамою» Г.Бьоля, «Медея. Голоси» К.Вольф показав, що жодна з цих класифікацій не є універсальною. Як виявилось, деякі архаїзми та історизми не можна віднести до жодної з представлених Д.Керубімом і В.Фляйшером груп, а значить класифікації не охоплюють весь стилістичний потенціал хронологічно маркованої лексики і потребують доповнень.

Таким чином, мовознавцям ще належить відтворити повний спектр стилістичних функцій діахронічної лексики. А для дослідження обраного художнього твору, спробуємо скласти власну класифікацію, орієнтуючись на результати інтерпретаційного аналізу контексту.

Отримані на основі аналізу роману «Голуби в траві» приклади вживання дають змогу виділити наступні категорії архаїзмів та історизмів як стилістичних засобів:

1) засіб надання тексту іронічного відтінку (*Fürstendiener, Mär, Parvenü, Schabernack*):

Er reiste dienstlich; nein, dienstlich, das hätten die unten gesagt, die Kasernenhofsippe, die alten Fürstendiener [...] [7: 37-38].

[...] ich bin ein alter Handelsmann, ich liebe die bunten Steine aber ich würde sie mir nie kaufen, sie sind eine unsichere Anlage zu sehr der Mode unterworfen, nur Brillanten geben einige Sicherheit, der neueste Schliff der Parvenügeschmack triumphiert, und Gold eben, reines Gold [...] [7: 159].

Die Fama, die allmächtige Unheil webende Fama erhob aufs neue ihr Haupt und kündete ihre Mär. Die Neger hatten ein neues Verbrechen begangen [7: 208].

2) засіб реалізації сарказму, підкреслення комічності ситуації (*Backfisch, Droschkenkutscher, Kutsche, Diktionär, Trabant*):

Alexander liebte sein Weib [...]. Messalina schlief, aufgeschwemmt das Gesicht, die Augentusche verwischt, die Lider wie von Faustschlägen getroffen, die grobporige Haut, ein Droschkenkutscherteint, vom Trunk verwüstet [7: 11].

Sie sprachen miteinander, als ob sie die Sätze aus einem Reisediktionär für vornehme Leute gelernt hätten [7: 206].

Die Wagen parkten in langen Reihen. Wenn ihnen das Benzin ausginge, würden sie hilflose Kutschen sein, Hütten für Schäfer [...] [7: 74].

3) засіб вираження піднесеності, величності, патетичності та урочистості (*Geschmeide, Gewand, Hochwürden, Kreuzritter, Leier, Morgenland, (Trommeln) rühren, Soutane, Wanderschaft*):

Er war jung, er war neugierig, er würde sich's anschauen: das Land der Väter. Es war eine Morgenlandfahrt. Kreuzritter der Ordnung waren sie, Ritter der Vernunft, der Nützlichkeit und angemessener [7: 39].

Im Wagen des Konsuls, im lautlos und erschütterungsfrei gleitenden Cadillac, im Gefährt der Reichen auf der Seite der Reichen [...] fuhr Mr. Edwin über die Kreuzung [7: 43].

Das kam aus Tiefen der Lust und der Pein [7: 76].

4) засіб створення історичного колориту (*Ariernachweis, Brandmal, Feldherr, Hitlerjunge, Kommerzienrat, Krämerin, Kurfürst, Landser, Luftgeschwader, Reichskanzlerstuhl, Ritterkreuz, Schinder, Sklavenhalter, Untertan*):

«Für die Winterhilfe! Für die Front! Für den Führer!» In der Nacht heulte Sirene. Die Flak schwieg. Jetzt flogen die Jäger auf Jagd. Brillanten zum Ritterkreuz. Minen [7: 22].

Der fromme Kurfürst aber war durch den Krieg ein mächtiger Mann geworden. Er war so mächtig geworden, daß seine Untertanen nichts zu lachen hatten [7: 74].

5) засіб збагачення мови з метою уникнення вживання запозичених слів та кращого унаочнення (*ankreiden, Fangschnur, Tribut, Walstatt*):

Ein Tribut an die Ehrbarkeit! [7: 18].

Hier ein Orden, da ein Band, ein Kreuz, ein strahlender Stern, Fangschnüre des Schicksals; Ketten der Macht, die schimmernden Epauletten [...] [7: 10].

[...] er war schließlich nur jemand, der sich Schriftsteller nannte, weil er in den Einwohnerakten als Schriftsteller geführt wurde: er war schwach, er war auf der Walstatt geblieben, auf der sich die schändliche Politik und der gemeinste Krieg, Wahnsinn und Verbrechen ausgetobt hatten [...] [7: 104].

6) засіб передачі мовних табу, евфемізмів (*Fräulein, Freudenmädchen, Geisteskranke, Retirade, Unzucht*):

Sie legte ihm vor, was sie in diesem Fall für passend hielt, Höschen und Hemdchen, leichte zarte Schleier, die richtige Nuppenwäsche, das richtige für die Fräuleins, schattenfein, mehr zur Anreizung als zur Verhüllung [7: 67].

Emilia wollte ihr entwischen, wollte sich verstecken, aber die Flucht in die Retirade missglückte: es war ein Männerpissoir grade an der Straßenecke [...] [7: 53].

Er berief sich dabei in etwas unklarer Weise auf Flaubert, der das Aussterben des Freudenmädchens bedauerte [7: 174].

7) засіб виділення, наголошення певного моменту чи явища, підкреслення контрастності (*Armesünderbank, allzumal, im Schweiß des Angesichts, Frevel, Hader, keusch, klageweibisch, Sybarit*):

Das war Demokratie und Unordnung. Die luxuriösen Wagen gaben der Besatzung einen Anstrich von Übermut, Frevel und Sybaritentum [7: 75].

[...] das traurige Lied, das Emmi, die Kinderfrau, langgezogen und klageweibisch sang [...] [7: 13].

8) засіб мовного портрету (*Gamasche, Kalamität, Larve, Legionär, Linnen, spornen*):

Die Naturmenschen kamen barfuß, in handgewebtes Linnen gehüllt, mit langem Haupthaar und wildem Bart [7: 187].

Er wurde gestiefelt und gespornt [7: 13].

Sie trugen weiße Gamaschen, weiße Koppel und weiße Handschuhe. Sie sahen wie nubische Legionäre des Cäsar aus [7: 192].

9) засіб вираження негативної емотивної оцінки, зневажливості (*Bankert, Freitisch, Kommiß, Kommiß, Nazi, Scheuerfrau, Weib*):

«Ihr Nazis, warum habt ihr ihn gewählt, warum habt ihr das Elend gewählt, warum den Abgrund, warum den Untergang, warum den Krieg, warum das Vermögen in die Luft geschossen, ich hatte ja Geld, ihr Nazis» [7: 38-37].

Sie deuteten auf angebliche Sehenswürdigkeiten der Stadt, sprachen über die Art, wie sie seinen Vortrag organisiert hatten, schwätzten – es hörte sich an, als schwenkten Scheuerfrauen unermüdlich die nassen Tücher über einen staubigen Boden [7: 44].

«Hättest selber aufpassen können, Niggerbankert, dreckiger» [7: 139].

Окремо слід виділити мовні одиниці, які на час написання роману належали до активного вокабуляру, а отже, не несуть стилістичного навантаження: *brav, Eingeborene, dienstbar, Dienstmann, Hausmeister, immerfort, Lichtspielbesitzer, lügen, ondulieren, Pissoir, quittieren, Redaktionselevin, Tschechoslowakei, Vermahnung*. Ці слова вживаються у номінативній функції. Приміром, іменник *Dienstmann* до середини 20-го століття був уживаним в Австрії та на півдні Німеччини (згодом він був витіснений синонімом *Gepäckträger*). Аналогічно на час написання роману існувала Чехословаччина, країна, що розпалась у 1992 році.

Цікаву особливість ідіолекту автора можна простежити на архаїзмах *Impresario, Bagagesack* та *Sweater*. В.Кеппен вживає їх не як мовні одиниці, що є незвичними для німецьких мовців і несуть певне стилістичне навантаження, а як запозичення з англійської мови. В англійській мові ці слова – *Impresario, Sweater* та *Baggage* – належать до активного вокабуляру і являються загальноживаними. Тому, вживаючи їх, автор таким чином імітує мовлення самих американців і досягає більшої образності своїх описів: *Er hatte eine verdrückte amerikanische Offizierssommerhose und einen buntgestreiften Sweater an [7: 188].*

Загалом, отримані результати дають змогу зробити наступні висновки:

1. Індивідуальному стилю Вольфганга Кеппена у романі «Голуби в траві» притаманне використання застарілої та історичної лексики. Саме від архаїзмів та історизмів значною частиною залежить художня виразність твору. Висока стилістична забарвленість виділяє архаїзми та історизми серед стилістично нейтральних мовних одиниць та робить авторські описи більш виразними та правдоподібними, а мову його героїв експресивнішою.

2. Історизми вживаються В.Кеппеном переважно тоді, коли виникає потреба дати характеристику минулій історичній епосі, а саме добі нацизму. Як правило, вони виконують номінативну функцію й передають історичний колорит суспільства й політичного устрою часів Третього рейху. Однак інколи історизми виконують також інші стилістичні функції – акцентують саркастичне звучання (*Kutsche, Trabant*), надають висловлюванню урочистості (*Kreuzritter, Wanderschaft*), служать засобом збагачення мови (*Tribut*), виділення певного

моменту (*Armesünderbank*), зрештою виступають елементом мовного портрету (*Legionär, Gamasche*).

3. Архаїзми у порівнянні з історизмами перебувають у романі в актуальнішій стилістичній позиції. На фоні стилістично нейтральної лексики їх незвичайність й експресивність здається виразнішою, а їхній стилістичний потенціал підсилюється можливістю використання у системі тропів. Відповідно до цього архаїзми виступають частиною порівнянь: автор порівнює машини з возом (*Kutsche*); манеру розмовляти з тим, як прибиральниці (*Scheuerfrauen*) тнуть вологими ганчірками вкриту пилом підлогу, сумну пісню з завиванням плакальниці (*klageweibisch*), поліцейських з легіонерами Цезаря (*Legionäre des Cäsar*), тверду лавку з лавою підсудних (*Armesünderbank*) тощо. Окрім цього В.Кеппен вживає архаїзми метафорично (*Fangschüre des Schicksals, ein Tribut an die Ehrbarkeit, ein Anstrich von Frevel und Sybaritentum*), як персоніфікацію (*Fama erhob aufs neue ihr Haupt und kündete ihre Mär*) та синекдоху (*Er berief sich dabei in etwas unklarer Weise auf Flaubert, der das Aussterben des Freudenmädchens bedauerte. Das Freudenmädchen war gestorben*).

4. Щодо класифікації стилістичних особливостей застарілої та історичної лексики слід зазначити, що отримані приклади дали змогу виділити загалом дев'ять категорій стилістично-функціональних можливостей архаїзмів та історизмів. Деякі категорії, як наприклад архаїзми для відтворення, передачі старих (юридичних та історичних) текстів, пісень, молитов, не представлені зовсім. Це пов'язано як з сюжетним задумом, так і з особливістю ідіолекту автора.

В цілому результати проведеного дослідження підтвердили широкий спектр стилістичних конотацій архаїзмів та історизмів та засвідчили необхідність проведення подібних досліджень для виявлення всіх стилістичних функцій темпорально маркованої лексики, а також створення на їх основі універсальної класифікації. Приклади вживання застарілої лексики у тексті можуть, крім того, слугувати ілюстративним матеріалом для словника архаїзмів.

У перспективі доцільно як розширити площину досліджень на інші художні твори німецьких письменників другої половини двадцятого століття в цілому, так і провести аналогічний аналіз інших творів В.Кеппена, для відповідного порівняння отриманих результатів та підтвердження висновків про особливості ідіолекту автора.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Суржикова К.П. Особливості лексикографічного вираження темпорально маркованої лексики (квантитативний аналіз на матеріалі тлумачних словників німецької мови) // Сучасні проблеми германістики в Україні. Матеріали міжнародної наукової конференції. Відп. ред. Кияк Т.Р., Лопушанський В.М. – Дрогобич: Видавеш Сурма, 2008. – С. 217 – 223.
2. Суржикова К.П. Архаїчні та історичні мовні елементи у творі Г.Граса «Бляшаний барабан»: функції застосування // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск 51. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 224 – 227.
3. Суржикова К.П. Функціональні особливості історизмів та історизмів у романі Г.Бьоля «Груповий портрет з дамою // МОВА І КУЛЬТУРА (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип.13. – Т.ІІ (138). – С. 362 – 368.
4. Суржикова К.П. Стилiстичнi конотацiї архаїзмiв та iсторизмiв у художньому iдіолектi К.Вольф (на матерiалi роману «Медея. Голоси») // Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки Серія: Філологічні науки. Мовознавство. Випуск 6. – Луцьк: Вид-во ВНУ ім. Л.Українки, 2011. – С. 105 – 107.
5. Cherubim D. Archaisierung. Zur historischen Tiefe der Normierungen // Sprachnormen und Sprachnormenwandel in gegenwärtigen europäischen Sprachen. – Rostocker Beiträge zur Sprachwissenschaft 1.– Rostock, 1995. – С.29 – 45.
6. Fleischer W. Über die Rolle der Sprache in unserer Gesellschaft // Sprachpflege. – 1972. – №11. – С.65 – 69.
7. Koeppen W. Tauben im Gras. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2006. – 228 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Катерина Суржикова – аспірант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства, асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексикологія, стилістика, лексикографія, корпусна лінгвістика.

ЛСГ “LEADER”/“ЛІДЕР” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Анастасія ФЕДОРОВА (Кіровоград, Україна)

У статті виокремлено семантичні особливості лексико-семантичної групи іменників на позначення соціально-філософського поняття LEADER/ ЛІДЕР. Матеріалом дослідження слугували синонімічні ряди ядерної одиниці LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській мовах. Виокремлено тематичні сфери синонімічного ряду LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській лінгвокультурах.

Ключові слова: лексико-семантична група, лідер, синонімічний ряд.

Semantic peculiarities of the lexico-semantic group of nouns which represents a socio-philosophic notion LEADER are singled out in the article. Synonymic rows of the nuclear unit LEADER in the English and Ukrainian languages are analyzed. Thematic spheres of the synonymic rows in the English and Ukrainian languages are depicted.

Key words: lexico-semantic group, leader, synonymic row.

Лексико-семантична система мови безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є [8: 262]. Лексична система кожної мови відображає навколишню дійсність, соціальний досвід людини, нові процеси, явища, що відбуваються в суспільстві [5].

В епоху глобальних змін у всіх сферах життєдіяльності людини спостерігається наявність лідерів в різних галузях. Лідерство є складним соціальним феноменом, де основною функціональною одиницею є начальник тієї чи іншої організації або угруповання як уособлення лідера. До сьогодні такі поняття, як лідерство, лідер, начальник, знаходились в центрі уваги таких теоретичних наук, як соціологія, філософія. Н.В. Мараховська зауважує, що “у соціально-історичному та культурологічному аспектах лідерство розглядається як механізм задоволення соціальної потреби суспільства в управлінні; у філософському – як процес домінування особистості та її впливу на спільноту; у політологічному – як найвища форма влади; у психологічному – як інструмент, який дозволяє задовольнити безліч потреб, як феномен суб'єктивної компенсації фізичної або духовної неповноцінності; у соціально-психологічному – як елемент організації та управління суспільними процесами в малій групі” [9: 1]. На часі, постає питання про вивчення цих понять з мовознавчої точки зору, адже всі процеси і явища, які відбуваються у суспільстві, знаходять своє безпосереднє відображення у мові: антропоцентрична характеристика вказує на повернення “олюдненого” мовознавства в наукове дослідження [10: 10].

Відсутність вивчення лексичних особливостей LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській мовах зумовлює необхідність дослідити особливості репрезентації лексичних одиниць ЛСГ LEADER/ ЛІДЕР у словниках англійської та української мов на прикладі синонімічних рядів. Когнітивний аналіз семантики лексичних одиниць синонімічних рядів дає можливість розширити знання про природу цього поняття. **Актуальність** нашої теми дослідження зумовлюється необхідністю провести лінгвістичний аналіз номінативної парадигми ЛСГ LEADER/ ЛІДЕР. У сучасних компаніях, установах, організаціях необхідною умовою є наявність лідера, керівника, який зміг би ефективно організувати роботу. А відтак, лексична репрезентація соціально-філософського поняття LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській мовах за допомогою зіставлення їх синонімічних рядів є своєчасним дослідницьким завданням.

Виходячи з цього, **метою** статті є визначення особливостей лексико-семантичного ряду іменників на позначення поняття LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській мовах шляхом зіставлення їх номінативних парадигм. **Об'єктом** є лексико-семантичні групи іменників на позначення поняття LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській мовах, а **предметом** є особливості лексичної репрезентації цього поняття.

Відповідно до поставленої мети, **завданнями** статті є: аналіз дефініцій лексико-семантичного ряду іменників, що виражають поняття LEADER/ ЛІДЕР в англійській та українській мовах; виявлення семантичного потенціалу досліджуваних лексем.

Матеріалом дослідження слугували дані вибірки з тлумачних словників англійської мови [16, 17], зі словника синонімів англійської мови [18], з “Великого тлумачного словника сучасної української мови” [2], зі “Словника синонімів української мови у двох томах” [13].

Методом суцільного обстеження було виокремлено 84 англійських лексем та 42 українських лексем на позначення поняття *LEADER/ ЛІДЕР*. Ці лексеми утворюють синонімічні ряди ядерної одиниці *LEADER/ ЛІДЕР* в англійській та українській мовах.

Досліджені нами синонімічні ряди характеризують лінгвокультурний типаж *LEADER/ ЛІДЕР*, розширюють розуміння про характер, природу *LEADER/ ЛІДЕР* в англійській та українській лінгвокультурах та систематизують виокремлені нами лексичні одиниці за певними ознаками.

Н.Г. Іщенко вважає, що “одним з найважливіших проявів системності лексики є принципова можливість послідовно описати словниковий склад шляхом перерозподілу його одиниць за семантичними полями, класами слів зі спільним значенням. Увесь словниковий склад поділяється на великі класи слів, потім на підкласи, на лексико-семантичні групи” [6: 4].

За Є. Бенвеністом, “одиниці мови належать одночасно до двох планів: синтагматичного та парадигматичного” [1: 24-25]. Парадигматичні відношення в лексико-семантичній системі є відношеннями між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень. Найбільшим парадигматичним об’єднанням є лексико-семантичне поле. Лексико-семантичне поле характеризується сукупністю мовних одиниць, які об’єднані спільністю змісту й відображають понятійну, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ [7]. На думку О.П. Черняк, “специфікою лексико-семантичної системи мови є її кореляція із позамовною дійсністю, а отже системні зв’язки між словами в межах семантичного поля визначаються не лише особливостями лексичної системи, а й об’єктивними властивостями позначуваних реалій” [15: 150]. У межах лексико-семантичного поля виокремлюють лексико-семантичні групи, а у середині лексико-семантичних груп виокремлюють ще тісніше пов’язані семантичні об’єднання (лексико-семантичні категорії) – синоніми, антоніми, конверсиви, гіпоніми. Синоніми – це слова однієї і тієї ж частини мови, значення яких повністю чи частково збігаються. Синонімія є лінгвістичною універсалією [8: 265-267]. Синоніми, як зазначає О.О. Селіванова, є розбіжними за звучанням і написанням лексеми одного частиномовного статусу або одиниці переважно одного мовного рівня із близькими чи тотожними значеннями [12: 648-649].

Для глибшого розуміння ключового поняття лексико-семантичної групи *LEADER/ ЛІДЕР*, звернімося до етимологічного словника англійської мови [3]. Це слово походить з давньоанглійської “*lædere*” (one who leads, to lead – вести, керувати), в середньоанглійській (1250 – 1300) “*leder*”. В кінці 13-го століття слово набуло значення “заяви”, з якої починалася дискусія – *writing or statement meant to begin a discussion or debate*. З 1837 року це слово набуло переносного значення та часто вживалось на позначення статті в газеті – *opinion piece in a British newspaper*.

В українську мову слово “лідер” запозичене на початку 20-го століття з англійської мови; англ. *leader* “керівник, ведучий” є похідним утворенням від дієслова *lead* “вести” [4: 258].

Слово *LEADER/ ЛІДЕР* є спільною ядерною одиницею для англійської та української мов. За даними словників англійської мови [16, 17, 18] ключове слово “*LEADER*” полісемантичне, проте аналіз словникових дефініцій дозволив окреслити такі основні змістові ознаки ядра ЛСГ: 1) (in control) *the person who directs or controls a group, organization, country etc.* (особа, яка керує групою, організацією, країною); 2) (competition) *the person or group that is in front of all the others in a race or competition* (особа чи група, яка йде попереду у перегонах чи змаганні); 3) *musician* (BrE), *concertmaster* (AmE) (музикант, концертмейстер); 4) *musical director*: (AmE) *someone who directs the playing of a musical group*; (BrE) *conductor* (музичний директор, особа, яка керує музичною групою); 5) *someone who leads others*: such as: a) *someone who guides other people* (особа, яка керує іншими); b) *someone that is ahead of others in race or competition* (особа, яка попереду у змаганні); c) *a powerful person who controls or influences what other people do: a person who leads a group, organization, country, etc.* (впливова особа, яка контролює чи впливає на те, що роблять інші люди; особа, яка керує групою, організацією, країною); d) *a person, group or organization that is the best or most successful in some activity* (особа, група чи організація, яка є найкращою чи найбільш

успішною в певній діяльності); 6) *a person or thing that is the best, or in first place, in a race, a competition or an area of business* (особа, яка є найкращою у змаганні чи у бізнесі). Загалом, лідером вважається особа, яка є найкращою у чомусь, яка володіє рисами характеру, що є притаманними людині, яка завжди на висоті, завжди у виграші.

Зроблений огляд словникових дефініцій тлумачних словників англійської мови [16, 17, 18] дозволив нам визначити тематичні сфери синонімічного ряду *LEADER* в англійській мовній лінгвокультурі:

- **сфера бізнесу** (43): *boss, bossy-boots, the big boys, Big Brother, big cheese, big gun, big hitter, big noise, big shot, big wig, chief, great white chief, chief executive officer (CEO), honcho, landlord, captain of industry, brass, businessman, businessperson (businesspeople), businesswoman, manager, manageress, superior, supervisor, superintendent, top banana, top dog, top brass, top gun, tycoon, chairman, head, managing director, governor, chair, market leader, front runner, director, employer, foreman, senior*;

- **освітня сфера** (11): *academic, academician, Big Man on Campus, Headmaster, Headmistress, Doctor, mistress, principal, pioneer, Dean, Rector*;

- **військова сфера** (10): *chief constable, chief inspector, chief of staff, chief superintendent, chieftain, headman, captain, commander, commander-in-chief, commanding officer*;

- **політична сфера** (9): *the Chief Executive, party boss, king, kingmaker, Lord Mayor, Lordship, queen, ruler, president*;

- **сфера послуг** (6): *big name, (the) big time, gaffer, star, stage manager, innovator*;

- **релігійна сфера** (3): *abbess, abbot, Chief Rabbi*;

- **юридична сфера** (2): *chief justice, King's Counsel*.

Таким чином, в англійській мові сфера бізнесу охоплює найбільший синонімічний ряд, що говорить про популярність такої сфери діяльності, як бізнес на сучасному етапі загальнолюдського розвитку. За нашими підрахунками, освітня, військова й політична сфери приблизно однакові за своїми кількісними показниками. Далі представлені сфера послуг, релігійна та юридична сфери.

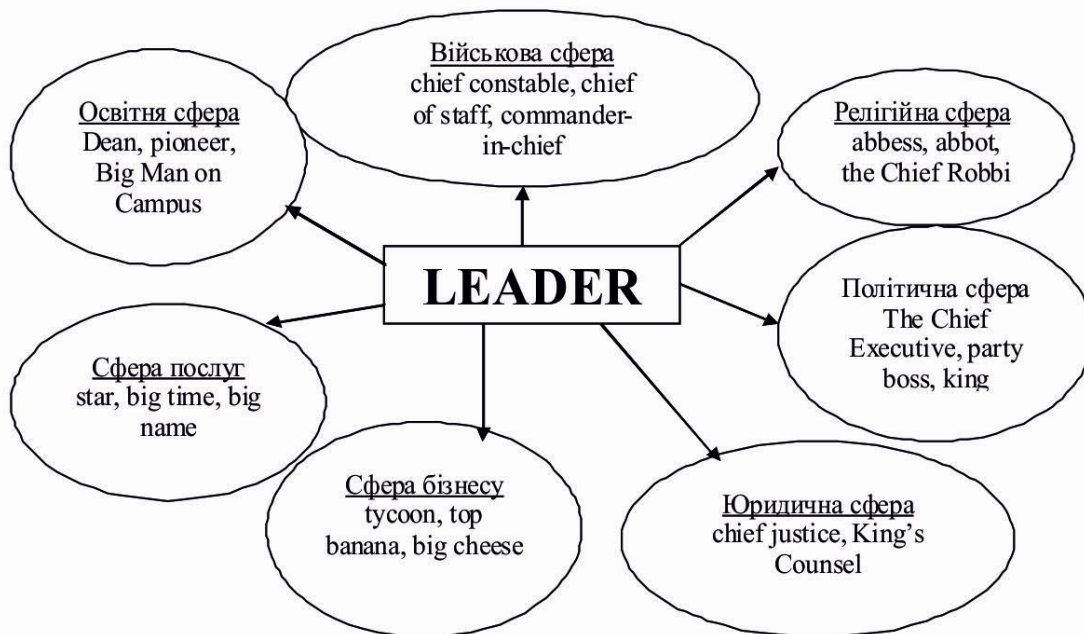

Рис. 1. Лексичні ряди синонімів *LEADER* в англійській мові

З часу проникнення слова до складу української лексики його лексичне значення не змінилося: 1) *той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-*

політичної організації, вождь, керівник; 2) про того, хто посідає провідне місце серед інших подібних; 3) особа чи група осіб, що йде першою в якому-небудь змаганні; 4) ескадрений міноносець особливо великих розмірів, який у загоні суден виконує роль ведучого [2: 489]. Сферами вживання синонімічного ряду ЛІДЕР в українській мові є:

- **сфера бізнесу** (17): керівник, голова, глава, директор, начальник, начальство, патрон, шеф, бос, керівниця, завідувач (завідуючий), завідувачка (завідуюча), головач, головиха, цабе, шишка, цяця;

- **політична сфера** (16): провідник, проводир, провідця, провадар, провідець, правитель, зверхник, керманич, вождь, правителька, цар, цариця, царьок, президент, король, королева;

- **освітня сфера** (7): орудар, орудник, ментор, принципал, класний керівник, декан, ректор;

- **сфера послуг** (2): зірка, шеф-редактор.

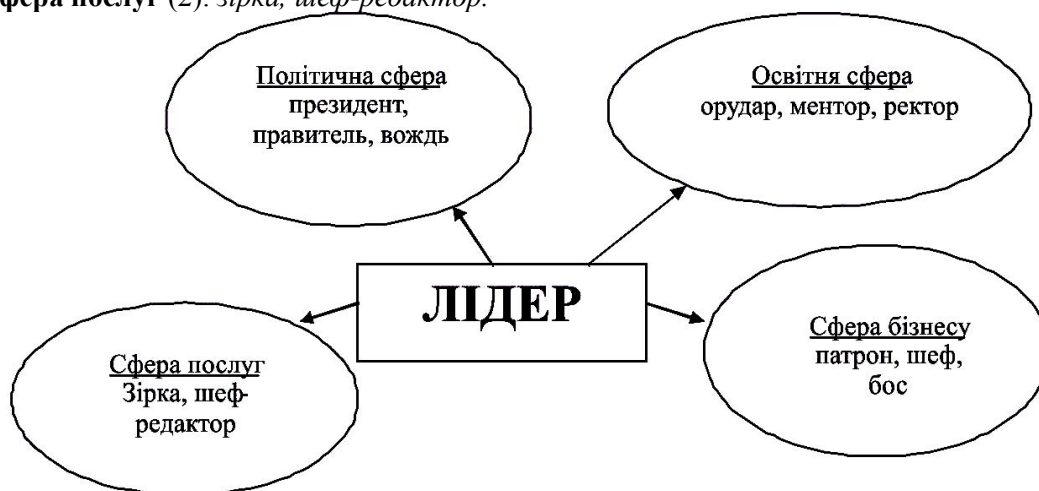

Рис. 2. Лексичні ряди синонімів ЛІДЕР в українській мові

В українській мові сфера бізнесу та політична сфера вживання приблизно дорівнюють одна одній за кількістю номінативних одиниць.

Певною особливістю ключового слова ЛІДЕР в українській мові є наявність багатьох застарілих синонімів, на кшталт: *орудар, орудник, принципал*, тоді як в англійській мові є багато слів, які вживаються в розмовному стилі: *big wig, bossy-boots, top dog*.

Таким чином, аналіз дефініцій іменників лексико-семантичного ряду, що виражають поняття LEADER/ ЛІДЕР, дозволив нам виокремити коло тематичних сфер синонімічних рядів LEADER/ ЛІДЕР в англійській та україномовній лінгвокультурах. В англійській мові представлене ширше коло лексем, які вербалізують це поняття. Тематичні сфери в обох мовах збігаються, але за кількісними показниками, в англійській мові вдвічі більше лексем на позначення LEADER, ніж лексичних вербалізаторів ЛІДЕР. Лексема ЛІДЕР в українській мові є запозиченою з англійської.

Подальше дослідження вбачаємо в дослідженні функціональних, стилістичних, словотвірних характеристик лексичних засобів вербалізації понять LEADER і ЛІДЕР в англійській та українській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика: Пер. с фр. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
2. Великий глумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2004 – 1440 с.
3. Етимологічний словник англійської мови [Електронний ресурс] – Режим доступу до етимологічного словника: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=boss&searchmode=none
4. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / АН Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні [редкол. О. С. Мельничук (головний ред.) та ін.]. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 3 – 552 с.
5. Зацний Ю.А. Развитие словарного состава английской мови в 80ті-90ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філологічних наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 24 с.
6. Іщенко Н.Г. Системність у лексиці/ Н. Іщенко // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 5 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – С. 3-6.
7. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика : учеб. / И. М. Кобозева. – [3-е изд., стер.]. – М.: КомКнига, 2007. – 352 с.
8. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник/М.П. Кочерган. – 3-тє вид. – К.: ВЦ “Академія”, 2010. – 464 с.

9. Мараховська Н.В. Педагогічні умови формування лідерських якостей майбутніх учителів у процесі навчання дисциплін гуманітарного: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата педагогічних наук: спец. 13.00.04 "Теорія і методика професійної освіти" / Н. В. Мараховська. – Харків, 2009. – 22 с.
10. Михайленко В. The concept of "executive" in cross-cultural communication/ В. Михайленко// Наукові записки. – Випуск 95 (1). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 10-14.
11. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Ж Довкілля-К, 2008. – 712 с.
12. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
13. Словник синонімів української мови у 2-х т. [уклад. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. – К.: Наукова думка, 1999-2000. – Т.1 – 1040, Т.2 – 960 с.
14. Сучасний словник іншомовних слів [уклад. Л. І. Нечволод]. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.
15. Черняк О.П. Лексико-семантичне поле осуду/ О. Черняк // Наукові записки. – Випуск 95 (2). – Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 149-153.
16. Longman Dictionary of Contemporary English. – England: Pearson Education Limited, 2003. – 1950 p.
17. Merriam-Webster's Advanced Learner's English Dictionary. – Springfield, Massachusetts, USA: Merriam-Webster, Incorporated, 2008. – 1994 p.
18. The Oxford Learner's Thesaurus. A dictionary of synonyms / [Chief Editor: Diana Lea, Editors: Jennifer Bradbery, Richard Poole, Helen Warren]. – London: Oxford University Press, 2008. – 1008 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анастасія Федорова – здобувач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: зіставне мовознавство, лінгвокультурологія, когнітивна лінгвістика, когнітивна семантика.

ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ РОДУ ІНШОМОВНИХ ІМЕННИКІВ: ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20–50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

Дмитро ШУЛЬГА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості маркування грамемами роду іншомовних іменників в епістолярних текстах українських письменників 1920–50-х років.

Ключові слова: іншомовне слово, епістола, морфологічна адаптація, граматична категорія роду, множинні іменники, парний рід.

The article focuses on the peculiarities of marking with of grammemes gender loan substantives in the epistolary texts by Ukrainian writers of 1920–50 S.

Key words: foreign word, epistola, morphological adaptation, grammatical category of gender, pluralia tantum, pair gender.

Запозичення перебувають у центрі уваги лінгвістичної науки. Мовознавці розглядають різноманітні аспекти, пов'язані із входженням, адаптацією й функціонуванням іншомовних слів у сучасній мові й на попередніх етапах її становлення (В.М. Аристова, Л.М. Архипенко, В. Бетц, У. Вайнрайх, Й. Гжега, Я.К. Грот, Ю.О. Жлуктенко, Л.П. Крисін, Д.С. Лотте, А.Д. Олійник, Г. Пауль, О.О. Реформатський, Е. Хауген тощо). Особливу увагу приділено опрацюванню художніх текстів та текстів ЗМІ, а епістолярій переважно перебуває на периферії наукових лінгвістичних інтересів, мовознавці вивчали лінгвостилістичні характеристики епістолярного стилю (К.В. Ленець, Б.А. Шарпило); роль письменницької листовної спадщини в розв'язанні проблем літературної мови та мовознавства (В. І. Статєєва); мовленнєвий етикет (С.К. Богдан); проблеми мовної культури епістолярного стилю (Н.М. Журавльова); фразеологічні, етикетні та дискурсивні одиниці (С.А. Ганжа, Е.С. Ветрова, Н.В. Павлик). Відсутність комплексного дослідження функціонування іншомовних слів у листуванні українських письменників 20–50-х років ХХ століття обумовлює актуальність статті.

Мета статті – дослідити особливості морфологічної адаптації іншомовних слів в опублікованих листах українських письменників 1920–50-х років. **Завдання** статті: 1) дослідити епістолярій вітчизняних літераторів 20–50-х рр. ХХ ст. в аспекті адаптації іншомовних слів; 2) у розглянутих епістолярних текстах проаналізувати маркування іншомовних іменників грамемами чоловічого, жіночого, середнього, парного роду.

Під час освоєння іншомовні слова підпадають під вплив граматичної системи мови-реципієнта, і перебіг цього процесу регламентований спільними й відмінними характеристиками морфологічної та синтаксичної систем мови-джерела й мови-одержувача.

Під час морфологічної асиміляції запозичення співвіднесено з основними граматичними категоріями, які властиві певній частині мови. Для іменників, які становлять переважну більшість зафіксованих у досліджуваному матеріалі іншомовних лексем, це категорії роду, числа та відмінка.

Відповідно до законів української граматичної системи переважна більшість запозичених іменників можуть бути марковані грамемами чоловічого, жіночого, середнього роду (згідно з канонами традиційної граматики) [5: 552].

Граматична категорія роду іменника має різне формальне вираження в мовах індоєвропейської сім'ї. В англійській мові іменники позбавлені морфологічних показників роду, а розподіл за родовими характеристиками здійснено з огляду на наявність особливих граматичних форм займенників. У німецькій іменники мають три грамеми роду: чоловічий, жіночий і середній. Граматичний рід може виражатися морфологічно (сполученням іменника з артиклем) та синтаксично (у формі прикметника, займенника, числівника, що сполучається з іменником). У французькій мові – дві грамеми роду іменника: чоловічий та жіночий, які виражені в артиклі. У польській, як і в східнослов'янських мовах, грамеми роду три: чоловічий, жіночий та ніякий [2: 253].

В українській мові специфіка родової диференціації іменників тісно пов'язана з поділом їх на живі й неживі та виділенням лексико-семантичної групи істот, визначальної для першого члена цієї опозиції. Розрізнення істот за статевими ознаками свідчить про певну семантичну функцію роду, про його участь у процесах номінації. В іменників, що означають неживі предмети, категорія роду асемантична [5: 552]. Отже, із семантичного погляду категорія роду пов'язана з позначенням іменниками істот чоловічої статі (чоловічий рід), істот жіночої статі (жіночий рід) і нейтралізацією ознаки статі та акцентуванням ознаки недорослості (середній рід). Здатність позначати стать найсильніше виявлено в назвах осіб і меншою мірою в назвах тварин. Назви неістот позбавлено такого, як у назвах істот, семантичного розрізнення, вони ґрунтуються на формально-граматичному змісті іменникової категорії роду [1: 86].

У проаналізованих текстах зафіксовано 896 іменників іншомовного походження, серед них чоловічого роду – 466 одиниць, жіночого – 384 одиниці, середнього – 36 одиниць. Крім того, зафіксовано 7 іменників, які не можна маркувати грамемами чоловічого, жіночого та середнього роду. Це множинні іменники (*pluralia tantum*): *вакації, мемуари, нотації, пенати, ригорози, фінанси, шпалери*. Існують два найпоширеніші погляди стосовно родового маркування таких слів: одні дослідники вважають, що на рівні множини граматичне значення роду елімінується (В. В. Виноградов, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, В. В. Мерінов тощо), інші ж – що є підстави говорити про реалізованість значення роду й на рівні множини (О. В. Бондарко, В. О. Горпинич, О. А. Колесников, І. Г. Милославський). На думку І. Г. Милославського, якщо рід – морфологічна категорія, то вона має характеризувати усі іменники. Якщо синтаксичний елемент значення, який виражено грамемою роду, не є обов'язковим, то рід іменників не можна визнати морфологічною категорією [3: 47]. Тому необхідно визнати, що в українській мові не три грамеми роду іменників, а чотири, субстантиви *pluralia tantum* слід відносити до парного роду.

На думку Т. Ю. Мороз, визнання грамеми „парного” роду нічого не дає для розуміння сутності родової віднесеності аналізованих іменників, а є „засобом „припасування” цих іменників до категорії роду з урахуванням їх форми існування в системі іменникової лексики” [4: 227]. Дослідниця зазначає, що на рівні іменників *pluralia tantum* є всі підстави стверджувати про наявність системної симетрії в межах морфологічних категорій: існування іменників лише в одному числі (множині), яке стає для них класифікаційною характеристикою, закриває позицію для формальної реалізації іншої граматичної категорії – роду. „Однак, якщо визнавати, що рід є обов'язковою для реалізації предметної сутності іменникового класу лексем категорією, то, вочевидь, необхідно визнати нульові значення роду, що асоціативно можуть виявлятися через віднесеність до трьох із наявних в арсеналі цієї категорії значень роду” [4: 227].

Запозичені субстантиви чоловічого роду у досліджених епістолах 20-50-х років ХХ століття 448 прикладів мають тверду приголосну фонему в кінці основи (*авторитет*,

бумеранг, вальдшнеп, гонорар, документ, екран, журнал, імпульс, квартал, лабіринт, меджліс, оркестр, період, ребус, стимул, темперамент, університет, флірт, хор, циркуляр, шриффт, ямб тощо), 18 – м'яку приголосну, у тому числі 12 слів з кінцевою фонемою /й/: *автомобіль, бінокль, портфель, румпель, стиль, цикл; геморої, геній, герой, гобой, критерій, лицей, пілмей, радій, санаторій, трамвай, трофей, ювілей.*

Субстантивами жіночого роду є такі іншомовні слова та іменники, утворені від іншомовних слів за допомогою власне-українських словотворчих морфем:

1) запозичені субстантиви, які мали в мові-джерелі або отримали внаслідок фонетичного та графічного оформлення в українській мові флексії **-а(-я)**. До їхнього числа входять як дериваційно непохідні одиниці (*арена, база, валюта, галерея, декада, ескадра, інтрига, копія, лінія, маса, новела (новеля), опера, перанджа, румба, система, теорія, фабрика, хурма, цикада, шарада, юрта* тощо), так і дериваційно похідні віддієслівні іменники на **-аці(я), -ці(я)** (*апеляція, обсервація, цивілізація; абстракція, конструкція, продукція* тощо). Як іменники жіночого роду послідовно функціонують грецизми з фіналями **-графія, -логія** (*автобіографія, бібліографія, кристалографія, ортографія, фотографія; антологія, археологія, ідеологія, психологія, хронологія* тощо).

2) іменники з нульовою флексією при основі на м'який приголосний (*артіль, бандероль, контроль, магістраль, нонпарель, паралель*) та відприкметникові утворення на **-іст(ь)** (*активність, колегіальність, серйозність, формальність* тощо).

У текстах письменницьких листів досліджуваного періоду зафіксовано порівняно малу кількість запозичених субстантивних лексем (як власне-іншомовних, так і похідних від іншомовних слів, в яких показником роду є словотворчий формант), які в українській мові є іменниками середнього роду:

1) віддієслівні утворення із суфіксами **-анн-, -енн-** та флексією **-я** (12 одиниць): *активізування, зондування, ідеалізування, мотивування, оформлення, поденервування, редагування, рентгенування, римування, синтезування, студіювання, транспортування;*

2) відіменникові утворення із суфіксом **-ств-** та флексією **-о** (7 одиниць): *бюргерство, дезертирство, інженерство, міністерство, олімпійство, фіглярство, шефство;*

3) непохідні незмінні іменники на **-а, -е, -і, -о, -ю**, що походять з французької (*ампула, бюро, жюрі, меню, пюре, резюме, рококо, трико*), італійської (*бароко, піаніно, фіаско*), латинської (*его, кредо, мотто, радіо*), англійської (*інтерв'ю*), грецької (*кіно*), іспанської (*какао*) мов – загалом 18 одиниць.

Але не всі іменники іншомовного походження, зафіксовані в епістолярних текстах 1920–50-х років, демонструють родову визначеність. Наприклад, спостережене вживання лексеми **грип** і як іменника чоловічого роду, і як іменника жіночого роду: *Трошки захворів на грип і сьогодні цілий день лежу* (Куліш: 525); *Я милася по декілька разів на день теплою водою, але організм мій був такий слабкий після грипу, що не міг боротися з цією заразою* (Теліга: 99).

Спостережене також уживання лексем **санаторій, тиф** як іменників жіночого роду: *Він вийшов із санаторії, але становище його жахливе* (Теліга: 83); *Почав допитувати, од чого це? Мовляв, чи не було у мене тифу?* (Куліш: 568). Наведені вище факти можна пояснити тим, що іншомовні слова з основами на приголосний на українському мовному ґрунті могли набувати ознак як чоловічого, так і жіночого родів.

Таким чином, набуття іншомовними іменниками на українському мовному ґрунті основних граматичних категорій, властивих певній частині мови, свідчить про повну граматичну адаптацію запозичень. Іменниками чоловічого роду стають іншомовні субстантиви з основою на тверду або м'яку приголосну фонему. Іменниками жіночого роду = запозичені субстантиви, які мали в мові-джерелі або отримали внаслідок фонетичного й графічного оформлення в українській мові флексії **-а (-я)** та іменники з нульовою флексією та основою на м'яку приголосну. Іменниками середнього роду є віддієслівні утворення із словотворчими формантами **-анн(я)-, -енн(я)-**; відіменникові утворення із словотворчим формантом **-ств(о)**, непохідні незмінні іменники на **-а, -е, -і, -о, -ю**. Множинні іменники (*pluralia tantum*) відносимо до категорії парного роду.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Куліш – Куліш М. Г. Листи / М. Г. Куліш. Твори: у 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади / Упоряд. підгот. текстів, комент. Л. С. Танюка. – К.: Дніпро, 1990. – С. 492–693.
Теліга – Теліга Олена Листи. Спогади / Упорядник Надія Миронець. – 2-ге вид., випр. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 400 с.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; За ред. І. Р. Вихованця. – К.: Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – 400с.
2. Мерінов В. В. До питання про генезу категорії граматичного роду іменника в лінгвістиці / В. В. Мерінов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”: Збірник наукових праць. Випуск ІХ. – Херсон: Видавництво ХДУ. – С. 251–256.
3. Милославский И. Г. Морфологические категории современного русского языка / И. Г. Милославский. – М.: Просвещение, 1981. – 254 с.
4. Мороз Т. Ю. Ступінь репрезентативності морфологічної форми роду у формах множини / Т. Ю. Мороз // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди „Лінгвістичні дослідження” – Харків, 2009. – Вип. 28. – С. 224–228.
5. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Видавництво „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2004. – 824 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Шульга – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: лінгвостилістичне дослідження епістолярію.

ВІРШ І ТЕКСТ: СИНОНІМІЧНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛЕКСЕМ У КОМУНІКАЦІЇ ПРО ХУДОЖНЮ ЛІТЕРАТУРУ

Олена ЯКИМЕНКО (Харків, Україна)

У статті розглядається функціонування лексем вірш і текст як контекстуальних синонімів у комунікації про художню літературу. Окреслено межі їхньої семантичної близькості, визначено відмінності у відтінках значення, прагматичному спрямуванні та сполучуваності.

Ключові слова: синоніми, контекстуальні синоніми, семантичні відтінки, оцінне значення, текст, рецензія, поезія.

Lexemes poem and text are considered in the article as contextual synonyms. The degree of their semantic similarity and differences between their semantic shades, pragmatic load and ability to combine are defined for communication about fiction in literature reviews and colloquial internet communication.

Key words: synonyms, contextual synonyms, semantic shades, evaluative meaning, text, review, poetry.

Текст є одним із основних об'єктів дослідження лінгвістики, а водночас і літературознавства, філософії. Як зауважує Г. М. Стояцька, аналізуючи розвиток поняття тексту у філософії, «текст – це первинна даність всього гуманітарно-філософського мислення» [7: 51]. Засадничість цього поняття для гуманітарних наук зумовлює інтерес до нього і прагнення зрозуміти й осягнути його в різних аспектах. Але, як зазначає цитована вище дослідниця, «закономірне прагнення дати вичерпне визначення тексту як філософського явища або здійснити системний аналіз його сутнісних рис здебільшого не може бути реалізованим» [там само]. До цього спричиняє саме багатогранність і всеохопність явища, однак ті самі властивості зумовлюють і потребу його осмислення.

Із погляду лінгвістики маємо безліч досліджень стосовно ознак тексту, його структури. За словами О. О. Селіванової, «лінгвістика тексту практично з часу свого виникнення розглядала положення про текст як засіб комунікації» [6: 11]. Однак вважаємо, що на увагу лінгвістів заслуговує й функціонування самого слова *текст* у мовленні. Перспективність цього слова для лінгвістичного дослідження і відсутність праць на цю тему зумовлює актуальність нашої статті. Її мета – виявити семантико-прагматичні особливості вживання слова *текст* на позначення окремого поетичного твору в зіставленні його зі словом *вірш*. Як найбільш придатний для розгляду такого вживання слів *текст* і *вірш* мовний матеріал обрано рецензії на поетичні книжки, адже тут можна найвиразніше простежити їхнє співвідношення. Використаємо також елементи обговорень поетичної творчості на інтернет-форумах та в коментарях, бо вони дозволяють побачити особливості функціонування лексем у розмовному мовленні.

Р. Барт, визначаючи відмінності між текстом і твором, указує, серед іншого, на матеріальність, предметність твору й абстрактність, субстанційність тексту: «Відмінність тут ось у чому: твір є матеріальним фрагментом, що займає певну частину книжкового простору (наприклад, у книгозбірні), а Текст – поле методологічних змагань. Твір може вміститися на долоні, текст знаходить притулок у мові, існує тільки в дискурсі» [1: 491–492]. Однак коли *текстом* називають твір поетичний, то бачимо, що й це слово набуває певного значення предметності. З іншого боку, це також не можна назвати цілком новим спостереженням, адже у філософській думці ХХ ст. виникла тенденція розглядати й будь-які твори мистецтва як тексти. Про це говорить, зокрема, М. Бахтін: «Якщо розуміти текст широко – як будь-який пов'язаний знаковий комплекс, то й мистецтвознавство (музикознавство, теорія та історія образотворчих мистецтв) має справу з текстом» [3: 406]. Це зумовлює появу в сучасній науці досліджень нелітературних творів мистецтва як текстів [див. 4].

Уживання слова *текст* на позначення поетичного твору в певний момент стало модним. Власне, про посилення актуальності використання слова *текст* говорить Р. Барт ще 1971 р.: «Розумію, що це слово ввійшло нині в моду (сам я схильний вживати його досить часто) й відтак викликає в багатьох недовіру» [1: 491]. Звернувшись до обговорень сучасної української літератури, можемо відзначити, що вживання слова *текст* замість *вірш* вважається характерним для недавнього часу, зокрема наголошується на популярності його у 1990–2000-х рр. Для 1990-х воно вважається визначальним, таким, що характеризує тенденції доби: «Той час характерний переглядом так званої “нормативної лексики” в літературі. <...> Поезія 90-х зосереджувалася більше на формі, віддаючи перевагу зовнішній складності і “неприсутності” віршів, які не називалися інакше, ніж “тексти”» (Мак У. Містерії майстра // bukvoid.com.ua, 07.07.2009). Схильність називати вірші текстами можна пояснити характерним для новітнього часу прагненням відмежуватися від попередньої літературної традиції з її чіткими формами та настановами, встановити для своїх творчих виявів якомога менше меж і норм. Адже «текст робить проблематичною будь-яку класифікацію», «перебуває на межі мовної унормованості» [1: 492]. Таке прагнення, вочевидь, спонукає сучасних авторів самим визначати свої твори як тексти: «Раковський та інші (*тексти*)», «13 *текстів* про кохання й самотність» – назви розділів поетичних збірок Б.-О. Горобчука.

Від часу свого поширення слово *текст* на позначення поетичного твору частково втратило значення відмежування й нерідко постає зі словами *вірш*, *поезія* у відношеннях контекстуальної синонімії. Ці три слова у деяких текстах зустрічаються в одному реченні в цілком рівноправних позиціях: «Цікаво, що один із нових *віршів* на цю тему – “Чорні верби над ставом. Білий вечір води” і *віршовим* розміром, і кольоровими образами відсилає нас до добре знаного *тексту* “Біля білої вежі чорне дерево. Спи” – таким чином авторка свідомо чи й несвідомо прокладає місточок між двома *поезіями* і створює начебто нове – похмуріше – перепрочитання давнішої з них» (Богдан С. Нові води Гераклітової річки // litakcent.com, 29.06.2011). Іноді слово *текст* поєднується з означеннями для уточнення його змісту: *поетичний текст*, *ліричний текст*: «І річ навіть не в кількості сторінок, а в послідовному “нелаконізмі” вміщених *ліричних текстів*. <...> Що відкриває нам “альтернатива” *поетичних текстів* Горобчука, складно сказати навіть після уважного прочитання всіх трьох книжок» (Солодовник М. Між порожнінами слів // litakcent.com, 09.01.2008), та в будь-якому разі тотожність значення лексем у контексті постає очевидною.

Семантичне розмежування лексем *текст* і *вірш* усе ж зберігається. Часом це неакцентоване розрізнення у відтінках значення та в сполучуваності слів. Наприклад, слово *вірш* може поставати в уособленнях, як у самих поетичних творах, так і в рецензіях. Приклад такого уособлення бачимо тут: «Проте (радій, читачу!) вони, ті невагомні *вірші* – стають і стають у чергу!» (Павленко М. Бокал сонця від Ірини Жиленко // litakcent.com, 04.02.2011). Зображуючи вірш як живу істоту, рецензентка спирається на поетичні образи рецензованої авторки (І. Жиленко): «Та стоять до мене в черзі *вірші* – // лиш встигай записувати їх»; «...Допишу я *вірш*, і тайкома // передам Останньому: скажи там, // хай ніхто вже черги не займа...». Поряд із цим слово *текст* має більше можливостей для сполучуваності в тих випадках, де твір позиціонується як продукт виробництва: «Єдина реальність для Скиби – він

сам. Та ще **продуковані ним тексти**, які він не полишає на самотійне життя поза собою» (Деркач А. Життя і нежить Романа Скиби // litakcent.com, 10.07.2008). Слово *вірш* у такому контексті видавалося б менш природним. Натрапляємо також на використання слова *текст* у випадках, де поетичний твір постає через метафору як продукт споживання: «*Нова збірка “Марадона” добре йде після отруєння пересолодженими, графоманськими чи просто неякісними текстами. Вона не містить консервантів, але все-таки не рекомендована дітям до вісімнадцяти*» (Павлова О. Список використаної барбітури // litakcent.com, 28.11.2007). Порівняймо також: «*чимало свіжих текстів на подібну тематику*» – «*ще один із нових віршів на цю тему*».

Слово *вірш* видається більш придатним для творення назв різновидів поетичних творів за допомогою прикладок. Найпоширеніші серед них усталені назви на позначення поетичних жанрів: *вірш-присвята*, *вірш-мініатюра*, *вірш-рефлексія*, *вірш-звернення*. Трапляються й більш індивідуальні сполуки, вжиті для конкретних випадків: *віршик-замальовка*, *вірш-іграшка*. Зустрічаємо також okazionalne утворення *вірш-придибенція*, що позначає випадковість, недоречність поетичного твору: «*Загалом в “Ефіопії” назбирається добрий п’яток відверто незакінчених і дистрофічно слабких текстів, які на загальному яскравому фоні впадають в око. Деякі, приміром, через несмак і драстичність, як то, скажімо, вірш-придибенція “Свтушенко”*» (Михед О. Паш-порт моряка. Заш-морг буденності // litakcent.com, 19.02.2009). Зауважмо, що подібних сполучень зі словом *текст* не було знайдено. Хоч у наведеному далі вислові маємо прикладкові конструкції з цією лексемою: «*Це такий “густий” текст-картина, текст-образ, текст-метафора, що сих віршів не може бути багато*» (Баран Є. Тут була шляхта. Нині Короташ... // litakcent.com, 26.05.2010). Однак тут йдеться не про окремі поетичні твори, а про властивість тексту як усієї сукупності віршів поета.

Із погляду словотворення порівняймо також приклади з однієї рецензії про ілюстровану книгу поезій: «*Візії-та-вірши складають нероздільне ціле*» і «*Збірка гранично сенсуальна, у тексти й візії додано крім слів і обрисів ще запахи, смаки, звуки*» (Нестерова А. Гормони радості від Мар’яни Савки // sumno.com, 12.01.2009), де спостерігаємо спробу утворення нової лексеми лише від слова *вірш*, у той час як *текст* уживається просто у словосполученні. Звичайно, тут на вибір мовця впливають іще й можливості звукопису. Також натрапляємо на okazionalnu лексему *щовірша*: «*“Двосічна поезія” Маріанни прийде до смаку тому, хто втомився від ігор і світу-театру, хто хоче переродитися у Слові, відчутти на собі його дію, щовірша відкривати в рядках нові смисли, нові рівні пізнання*» (Купріян О. Двосічна поезія Маріанни Кіяновської // litakcent.com, 22.05.2008), тоді як подібні дії зі словом *текст* видаються складнішими.

Помітно, що слово *текст* переважає тоді, коли словесна творчість протиставляється іншим видам мистецтва – фото, музиці. Ця лексема тут підкреслює належність твору до іншого виду розумової діяльності. Спершу розгляньмо приклади, де вибір цього слова не з усією певністю можна вважати свідомим. Наприклад, у рецензіях на ілюстровану світлинами поетичну збірку: «*Ці тексти й фото – із подорожі до Америки, зокрема до Бостона, “міста джазу і мокрих магнолій”*» (Нестерова А. Гормони радості від Мар’яни Савки // sumno.com, 12.01.2009); «*Ці тексти не нагрузять. Ці фото не налякають. Вам буде приємно й цікаво. Дивіться...*» (захid.net, 23.04.2008). Сюди також можна долучити деякі мовленнєві ситуації, коли йдеться про поетичний твір як частину пісні, на відміну від музики: «*Штука, однак, у тому, що ці напозір пісенні тексти в змозі проспівати лише сам Павло – більше ніхто*» (Бондар А. Неможливий поет // захid.net, 4.09.2009); «*А ще рульні тексти Жадана, що використав харківський гурт ЛЮК*» (www.ukrcenter.com/Форум, 17.03.2006).

На відміну від тих ситуацій, де мовці побіжно вживають слова *текст* і *вірш* із різними семантичними відтінками, можна виокремити випадки, де свідомо наголошено різницю між ними. У характеристиці пісенних текстів бачимо свідоме наголошення відмінності тексту, створеного для пісні, від повноцінного вірша: «*Я намагаюсь писати вірші... підкреслюю слово намагаюсь... скоріше то навіть не вірші..., а тексти до пісень...*» (www.litforum.net.ua, 23.05.2007); «*В тому то й справа, що це не вірші, а тексти і без музики вони мені не подобаються, як суверенні одиниці*» (jeans.invaders.com.ua, 29.03.2007).

Таке протиставлення використовується як певне виправдання, адже до пісні висуваються інші вимоги – своєрідний ритм, відповідність музиці, натомість вважається за можливе менше уваги приділяти змістові тощо.

Говорячи про літературний твір, мовці висловлюють думку про те, що не кожен текст може називатися твором: «*Про поезику та естетику мало б ітися там, де присутня поезія, там, де є не просто текст, а твір*» (Стусенко О. 2 (дві) тонни субстанції // litakcent.com, 24.01.2008). Як текст із додатковими якостями постає і слово *вірш*: «*Володимир Кашка, свого часу спостерігши творчість як спосіб розширення свідомості, писав: "...це не вірші, вже не вірші". Про "Речовини" можна сказати трохи по-іншому – це не вірші, ще не вірші...*» (Деркач А. Це не вірші, ще не вірші... // litakcent.com, 27.02.2009). Мовці часом підкреслюють неможливість уживання слова *вірш* стосовно певного твору, а натомість називають такий твір саме *текстом*: «*Він пустив місто собі під шкіру, й воно в його тілі "оживає заводами і // ранковими офісами", роблячи його вірші (точніше, тексти) беземоційно-міркувальними, як нині модно казати – інтелектуальними*» (Стусенко О. Апологія відсутності // litakcent.com, 14.04.2008). Контекстуальні синоніми-іменники, за словами В. А. Басок, можуть бути «словами з контекстуально набутою, інтенсифікованою або деінтенсифікованою оцінною семантикою» [2: 10]. Уживання слова *текст* на позначення поетичного твору як такого, якому бракує ознак поезії, характеризується негативним оцінним значенням цього слова. *Текст* як контекстуальний синонім лексеми *вірш* часом уживається для означення чужої, неприйнятної для мовця за своїми якостями творчості: «*Он читаю нинішні римовані чи неримовані "тексти". У деяких немає ні "штампів", ні "квазі", ні "штибу". Але й людського тепла немає*» (litakcent.com, 14.05.2011, коментар до статті). Тут саме ті ознаки, які стали передумовою переважного вживання слова *текст* замість *вірш*, розглядаються як негативні чи, точніше, такі, що не компенсують відсутності інших позитивних якостей. При цьому підкреслюється характерність цих ознак для сучасної, авангардної поезії, на відміну від традиційної. Тобто виходить, що слово *текст* на позначення поетичного твору зберігає своє початкове значення, але змінює позитивне забарвлення на негативне. Інтелектуальність і невизначеність вірша-тексту підкреслюється у вислові: «*Тексти, які читав автор перед харківською аудиторією на презентації, "приперли" публіку настільки, що дехто не витримав: "а у вас хоч один оптимістичний римований вірш з матюком?!"*» (litakcent.com, 25.03.2009, коментар до статті). Цікаво, що ненормативність висловлювання, про яку в поданій на початку статті цитаті стосовно 1990-х років ішлося як про характерну для сучасної літератури – для *текстів*, тепер постає ознакою *вірша* як чогось живого, ближчого до буденності, менш інтелектуального.

У наступному прикладі складно сказати з упевненістю, чи свідомо рецензент обирає слово *вірш*, називаючи твори авторів, які йому імпонують, а *текст* – для критикованих, однак послідовність уживання цих слів видається показовою: «*І в Катерини Калитко, й в Олесі Мамчич, і у Світлани Богдан є значно сильніші, яскравіші вірші, ніж ті, що представляють їх в антології. Добра якість поезії вимірюється, зокрема, тим, чи западає вірш у душу, чи запам'ятовується. Я можу з пам'яті цитувати Катрю Калитко й Олесю Мамчич, навіки закарбувались у мені рядки юного Макса (тоді ще він звався Максимом) Лижова: <...>. А що мені запам'яталося з "антологізованого" їхнього доробку? Не кажучи вже про тексти таких шедеврастеніків як...*» (там само). У негативному значенні підкреслюється непередметність, субстанційність тих поетичних творів, які рецензент відносить до текстів, а не віршів: *Проте з цієї антології <...> можна зробити висновок, що «двотисячники» – це такий собі натовп випадкових людей, які, варячись у власному соку, спроможні не на поезію та вже й не на її сурогат, а лиш на те, що інакше як субстанцією не назвеш* (там само).

Із наведених прикладів бачимо, що слово *текст* на позначення поетичного твору з підкресленням його звільнення від непотрібних норм і набуття нових, актуальніших якостей із часом переходить на позначення надміру таких змін у літературі. Але й негативне оцінне значення цієї лексеми як контекстуального синоніма до слова *вірш* подекуди втрачається. Слово *текст* уживається й для того, щоб позначити відмінність певного твору від вірша, не маючи при цьому ніяких оцінних відтінків: «*Можна сказати, що книжка Олега Романенка,*

то – **поезія**, можна сказати – **вірші**, або й просто – **тексти**. Це не має особливого значення, бо в ній є головне – точка опори, завдяки якій ми здатні перевернути світ у своїх головах, відзнаходячи нові стежини на битому шляху до істини» (Шупеня Г. Спіймай поезію в череві синьої рибки // bukvoid.com.ua, 10.03.2009). А в наведеному далі прикладі означення *коштовний* уже ставить поза сумнівом позитивність слова *текст* щодо твору, який розглядається в рецензії: «*Так багато літер, такі довгі рядки без розділових знаків – ці вірші неможливо вивчити напам'ять. Та й чи вірші то взагалі? То залежить. Від вихідних переконань, упередженості, готовності прийняти нове. Але це – коштовні тексти. Це – теж залежить. Він того самого*» (Нестерова А. Дивіться! Вона опублікувала свої «розмови з Богом»! // sumno.com, 25.12.2008).

Текст, зокрема, визначають як дискурс, зафіксований на письмі [5: 305]. За означеної вище широти поняття тексту це визначення не є вичерпним, але у зіставленні лексем *вірш* і *текст* стосовно сучасної поетичної творчості має значення для їх розмежування. К. Москалець у рецензії на поетичну збірку яскраво характеризує особливість сучасної «текстової» поезії, хоч у цій цитаті й не йдеться про текст і не вживається це слово: «*Форма сучасної поезії значною мірою витворена поглядом. <...> Ми маємо справу з писаною поезією. З поезією, яка свідомо чи ні, але розірвала зв'язок з усними джерелами. Все рідше зустрічаються вірші, побудовані як ціле, вірші від початку створені для зберігання в серці. З усіма отими невинними хитроцями мнемотехніки – з алітераціями і асонансами, з римами і рефренами. <...> Розгортаємо поетичну збірку, кидаємо погляд, вихоплюємо фрагмент, привчені вже до того, що цілого смислу взагалі не варто шукати. Адже автор – один із нас, розщеплених письмом. Автор літер, а не слів*» (Москалець К. Творення розмови // litakcent.com, 11.03.2008).

Лексеми *вірш* і *текст*, як бачимо із проаналізованих у статті прикладів, можуть використовуватись у мовленні на сучасному етапі як синонімічні, однак у багатьох контекстах їх уживання можна виокремити низку семантичних розбіжностей, а також відмінності у сполучуваності й можливостях словотворення. Слово *текст* на позначення поетичного твору має діапазон оцінних значень від позитивного до негативного. При тому можемо відзначити, що ті самі семантичні відтінки, які спершу сприяли поширенню вживання лексеми в розглядуваному контексті з позитивним оцінним значенням, стали водночас і підставою для надання їй значення негативного. Конотативні й семантичні відтінки лексики в різних типах комунікації нині становлять перспективний об'єкт дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Барт Р. Від твору до тексту / Р. Барт // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид., доп. – Львів: Літопис, 2002. – С. 491–496.
2. Басок В. А. Контекстуальна синонімія: семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Басок Вероніка Андріївна. – К., 2006. – 20 с.
3. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид., доп. – Львів: Літопис, 2002. – С. 406–415.
4. Елина Е. А. Произведение изобразительного искусства как текст / Е. А. Елина // Язык, сознание, коммуникация: сб. статей. – М.: МАКС Пресс, 2003. – Вып. 25. – С. 102–108.
5. Рікер П. Що таке текст? Пояснення і розуміння / П. Рікер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – 2-ге вид., доп. – Львів: Літопис, 2002. – С. 305–326.
6. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К.: ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
7. Стояцька Г. М. Текст як осередок мисленнєвої діяльності: історико-філософський аналіз розвитку / Г. М. Стояцька // Філософія. Культура. Життя: міжвуз. зб. наук. праць. – Вип. 32. – Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. фін. акад., 2009. – С. 51–59.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Якименко – аспірант кафедри української мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.
Наукові інтереси: когнітивна лінгвістика, лінгвопрагматика.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ

ПРО РОЗВИТОК ІМЕННИКОВИХ ДЕРИВАТИВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ ЗІ СТРУКТУРОЮ UN-(EC)HEIT)

Лариса ЯГУПОВА (Донецьк, Україна)

У статті досліджено іменники із префіксом un- (структура un-(ec)heit) у середньовірхньонімецькій мові на основі корпусу рукописів, які репрезентують різні часові відрізки і діалектні ареали. Основними принципами дослідження є динаміка розвитку системи словотвору впродовж усього середньовірхньонімецького періоду й варіативність, зумовлена діалектним чинником. Простежено шляхи становлення й розвитку, напрямок змін щодо префіксального іменникового словотвору середньовірхньонімецького періоду.

Ключові слова: середньовірхньонімецька мова, префікс, іменник, діалект, варіативність, динаміка розвитку, рукопис, часовий відрізок, діалектний ареал.

This paper focuses on the investigation of nouns with prefix un- (model un-(ec)heit) in Middle High German on the basis of the corpus of manuscripts which represent texts of different time periods and dialect areas. The main principles of the investigation are the dynamics of word-building system during all Middle High German period and the variation caused by geographical factors. There were traced the ways of formation and development, tendencies of prefixal noun word-building changes in Middle High German.

Key-words: Middle High German, prefix, noun, dialect, variability, dynamics of development, manuscript, time period, dialect area.

1. Вступні зауваження. Справедлива критика щодо незадовільного стану дослідження середньовірхньонімецького (далі – свн.) періоду, яка лунала на початку 90-х рр. ХХ століття [11: 1], ще й на початку ХХІ ст. [12: 1304], спричинила позитивні тенденції в цій галузі. Наприкінці першого десятиріччя ХХІ ст. (як результат різних проєктів) вийшли друком фундаментальні праці, присвячені словотворенню свн. мови взагалі [5], іменниковому словотворенню у грамотах ХІІІ ст. [10]. Окремі аспекти свн. словотворення покладено в основу дисертаційних досліджень у Німеччині [4; 6] і в Україні [1; 2]. Методологічною основою вищеназваних праць постала корпусна лінгвістика, завдяки якій помітних змін зазнали принципи й методика синхронно-історичного словотвірного аналізу. Саме цим зумовлена актуальність запропонованої розвідки.

Мета дослідження – виявити тенденції розвитку префіксальних іменників свн. мови на прикладі одного структурного типу, а саме: *un-(ec)heit*. Емпіричний матеріал отримано шляхом суцільного добору з електронного корпусу свн. рукописів, що репрезентують різні типи й жанри текстів, датованих 1050-1350 рр.

2. Лексемний склад і частотність. У словнику свн. мови [7] наведено 153 лексеми, що виявляють одночасно *un-* та *-(ec)heit*. У рукописах нараховано 46 подібних іменників, із них 35 (72 слововживання) (далі – СВ) – утворені префіксальним способом або є подвійно вмотивованими.

Частота уживання аналізованих лексем коливається від 1 до 6, це означає, що частотних утворень серед досліджуваних іменників не виявлено. Три чверті дериватів засвідчено в корпусі рукописів 1-2 рази.

Лексеми аналізованого типу зафіксовано у 24 рукописах із 79. Лише три з них не є релігійними пам'ятками: Parz-III-0-в, Iw-III-0-в (куртуазно-лицарський епос), Rurp-V-1-п (звід міського права). Не виявлено префіксальних іменників із структурою *un-(ec)heit* у грамотах. Цей факт можна пояснити тим, що всі вищеназвані лексеми репрезентують людські вади, вживання назв яких було не типовим для ділових текстів на зразок грамот. Утворення, що містять одночасно префікс *un-* і суфікс *-(ec)heit*, зустрічаються частіше в текстах, написаних прозою, ніж у віршованих пам'ятках.

Іменник *unkiuscheit* 'нецнотливість' виявлений, починаючи від другої половини XIII ст., у одному південнонімецькому рукописі (східношвабському діалекті) і в середньонімецьких діалектах (ріпуарському, гессенському, тюрінгенсько-верхньосаксонському); *unreinecheit* 'нецнотливість' – також в одному південнонімецькому (алеманському) діалекті і двох середньонімецьких (ріпуарському, рейнськофранкському); *ungehör̄sam(ec)heit* 'непослух, несмирненість' і *unger̄eh̄techeit* 'беззаконня, безправ'я, злочин, неправда' поширені тільки у середньонімецьких діалектах: перше з них – у ріпуарському й рейнськофранкському діалектах (друга половина XIII – перша половина XIV ст.), останнє зафіксовано лише у 3 середньонімецьких рукописах першої половини XIV ст. (гессенсько-тюрінгенському, східносередньонімецькому, східнофранкському ареалах).

Деривати на *-(ec)heit* досліджуваного типу хоча й поширені в усіх часових відрізках і діалектних ареалах свн. мови, однак їхня концентрація виявляється в окремих проміжках часу й діалектах неоднаковою (табл. 1).

Таблиця 1

Поширеність прикладів префіксальних іменників за часовими відрізками й діалектними ареалами (структура *un-(ec)heit*)

Часові відрізки	Діалектні ареали									Разом
	0	1	2	3	4	4a	4b	5	6	
I	8	-	-	-	-	-	-	-	-	8
II	-	2	-	2	1	-	-	-	-	5
III	4	-	-	-	3	-	-	-	-	7
IV	-	1	5	-	-	6	5	-	-	17
V	-	2	4	1	-	6	15	3	4	35
Разом	12	5	9	3	4	12	20	3	4	72

Примітка: Римськими числами позначено внутрішні часові відрізки свн. періоду: I – 1050-1150 рр., II – 1050-1200 рр., III – 1200-1250 рр., IV – 1250-1300 рр., V – 1300-1350 рр. Арабськими числами позначено діалектні ареали свн. періоду: 0 – загальнопівденнонімецький, 1 – баварський, 2 – баварсько-алеманський перехідний (швабський), 3 – алеманський, 4 – західносередньонімецький, 4a – середньофранкський, 4b – рейнськофранксько-гессенський, 5 – гессенсько-тюрінгенський (східносередньонімецький), 6 – східнофранкський.

Серед рукописів, датованих серединою XI – першою половиною XII століття, префікс *un-* та суфікс *-(ec)heit* одночасно виявлено у складі іменникових утворень в одній пам'ятці – ВаGB-1-0-п. Оскільки цей рукопис насичений авторськими неологізмами, що наводяться тільки в цьому тексті, не випадковими здаються 5 дериватів із структурою *un-(ec)heit*, які за межами ВаGB-1-0-п не зафіксовані (усього в цьому рукописі зустрічаються 7 подібних іменників, тобто 20 % префіксальних утворень аналізованого типу). Кількість прикладів суттєво зростає наприкінці свн. періоду. Максимально представлений у корпусі загальнопівденнонімецький і західносередньонімецький ареали (0 та 4). У баварському діалектному ареалі досліджувані деривати наводяться в усіх внутрішніх періодах, крім першої половини XIII століття, алеманський діалектний ареал (3) репрезентують іменники, зафіксовані тільки у другій половині XII століття й наприкінці свн. періоду, середньофранкський і рейнськофранксько-гессенський ареали (4a, 4b) – лексеми, що представляють другу половину XIII – першу половину XIV ст., а гессенсько-тюрінгенський (східносередньонімецький) і східнофранкський (діалектні ареали 5, 6) – іменники, що виявлені у першій половині XIV століття.

Лише у складі 4 іменників із 35 префікс *un-* та суфікс *-heit* приєднуються безпосередньо до кореневої морфеми (*ungancheit* 'надмірність, розбещеність', *unkiuscheit*, *unmanheit* 'легкодухість, відсутність мужності' і *unwârheit* 'брехня'). В інших випадках до кореня доданий ще один префікс, суфікс або компонент складного слова. Так, крім *un-*, у досліджуваних лексемах виявлений зокрема префікс *ge-* (8 лексем). При цьому 7 разів ідеться тільки про *ge-* (напр.: *ungetriuheit* 'невідданість', *unger̄eh̄techeit*), і тільки в одному випадку додано ще один суфікс – *-sam* (*ungehör̄sam(ec)heit* 'несмирненість'). Префікс *ver-* входить до структури 3 лексем, *be-* – одного деривата. У цьому випадку кожне подібне утворення містить також суфікси *-en* або *-ec* (останній вважаємо (у складі префіксальних іменників)

ускладненню іншого суфікса – *-heit*, напр.: *unbescheidenheit* ‘безсоромність’, *unverstandenheit* ‘нерозсудливість, божевілья’, *unverdultcheit* ‘нетерпіння’).

Ускладнення (*-ic/ec/i/e*) суфікса *-heit/keit* – найчастіший випадок (18 лексем). При цьому, наприклад, *ungehör̄sam(ec)heit* експлікується у *Lilie-IV-4a-в* з *-ic* (напр.: *ungehör̄samicheit* [*Lilie-IV-4a-в*, 31,22]), тоді як у тому ж ареалі в першій половині XIV століття – без *-ic* (напр.: *vngehör̄samheyt* [*Taul-V-4a-п*, 088r,10]). Чотирнадцять разів додається тільки *-(ec)heit* (напр.: *unmiltecheit* ‘немилосердя’). В одному випадку *-ec* приєднується до іншого суфікса – *-haft* (*unbērhaf̄ticheit* ‘безпліддя’). У складі деяких лексем паралельно актуалізується, крім *un-* та *-heit*, ще один суфікс (без додаткового префікса) (напр., *-lich* або *-en*: *untætlicheit* ‘безсмертя’, *unwizzenheit* ‘необізнаність’), у двох випадках ідеться про складну кореневу морфему (напр.: *unvolkomenheit* ‘недовершеність’), у одному – про додатковий префікс (напр.: *ungehör̄sam(ec)heit*). Лише один раз до кореневої морфемі додано *-er* (*unlūtercheit* ‘нечистість’).

Кожний з аломорфів приєднується, як правило, до певної основи, не перетинаючись з іншими аломорфами. Однак під час аналізу рукописів виявлено, що в деяких випадках ідеться про поєднання різних аломорфів з однією основою, тобто про їхню варіативність (табл. 2).

Таблиця 2

Кількісна характеристика прикладів префіксальних іменників з *un-* і аломорфним суфіксом

Лексеми		Аломорфи		
		<i>-heit</i>	<i>-(i)keit</i>	<i>-(ic)heit</i>
<i>ungehör̄sam(ec)heit</i>		1	1	2
<i>unkiuscheit</i>		5	1	
<i>unreinecheit</i>			1	4
<i>unwürdecheit</i>			1	1
<i>unwizzecheit</i>			1	1
Разом	абс.	6	5	8
	%	31,58	26,32	42,10

З табл. 2 видно, що за винятком 2 лексем (*ungehör̄sam(ec)heit*, *unkiuscheit*) варіативність аломорфів стосується похідних іменників, у складі яких *-heit/keit* обов’язково приєднується до *-i(c)/e(c)*. Проте якщо в сучасній німецькій мові похідні прикметники на *-ig* завжди поєднуються з *-keit* [пор.: 3: 159], [13: 31], для свн. мови це не є правилом. Це підтверджується прикладами: в *OxBR-V-4b-п*, де експлікується *ungehör̄sam(ec)heit*, аломорф *-keit* додається безпосередньо до іншого суфікса – *-sam* (приклад – *vngehör̄samkeide* [*OxBR-V-4b-п*, 01r,05]), тоді як у *Taul-V-4a-п* у цьому ж оточенні актуалізується аломорф *-heit* (приклад – *vngehör̄samheyt* [*Taul-V-4a-п*, 088r,10]). У двох прикладах *ungehör̄sam(ec)heit* у *Lilie-IV-4a-в* (*ungehör̄samicheit* [*Lilie-IV-4a-в*, 31,22]), *ungehör̄samicheide* [*Lilie-IV-4a-в*, 32,18]) до *-sam-ec* приєднується не *-keit*, а *-heit*. Наведені в табл. 2 дані свідчать про те, що *-(i)keit* та *-(ic)heit* корелюють в абсолютній більшості випадків, приєднуючись до однієї мотиваційної основи. Це ще раз доводить, що в досліджуваній період не існує в мові норми як такої, хоча з аналізу рукописів виходить, що обидва аломорфи не експлікуються одночасно у складі спільнокоренових прикладів у межах одного рукопису.

Альтернатива приголосних спостерігається, коли у складі іменника міститься *-ig*, що передусім аломорфу *-keit*: у більшості випадків (2 лексеми з *-ig*) ідеться про їхню часткову редукцію (напр.: *vnwizzekeide* [*OxBR-V-4b-п*, 15v[10v]], *vngestvemcheit* [*Baum-V-2-п*, 017r,19]). Аналогічні зміни відбуваються також у ранньонімецькому періоді [8: 298]. Наскільки тут співвідносяться написання та вимова, залишається нез’ясованим, оскільки відсутні відповідні дані [пор. також: 9: 86]. Написання *-ig+-heit* властиве 4 прикладам трьох іменників у *VaGB-I-0-п* та одному прикладу в *ArnM-II-4-в* (напр.: *ünfrumigheite* [*VaGB-I-0-п*, 145,06], *unwizigheit* [*ArnM-II-4-в*, 213.04]). Для деяких дериватів характерним є чергування *c – g*, *e – i* (*-ic – -ig – -ec*) (напр.: *unuerdoldicheit* [*RhMl-III-4-в*, 2550], *unsubrigheit* [*VaGB-I-0-п*, 154,55], *vnwerdecheit* [*Iw-III-0-в*, 5512]). На стикі *sch* кореня

та *-heit* (у складі 2 лексем) спостерігаємо редукцію *h* (*vnhoffschēit* [Iw-III-0-в, 4919] ‘*unhövescheit*’), *vnchvſcheit* [DvATr-IV-2-п, 44r,15] ‘*unkiuscheit*’), у першому випадку також – випадіння *i* перед *sch*. В обох прикладах автори або переписувачі рукописів уникають експліцитного позначення умлаута.

Вивчення рукописів дозволяє припустити, що автори та переписувачі в аналізованій період не використовують діакритичний символ умлаута (напр.: *vndotlichkeide* [Elis-V-4b-в, 189r,24] ‘*untæilſcheit*’). У прикладах 3 лексем умлаут актуалізується як *e* (напр.: *vnfelikeit* [Renn-V-6-в, 006ra,13] ‘*unsælicheit*’), *unvledicheit* [BuMi-V-4a-п, 063v,07] ‘*unvlæticheit*’). В *ungestüemecheit* (*vngeftv\emcheit* [Baum-V-2-п, 017r,19]) умлаут передано не діакритичним символом, а літеросполукою *v\e*, в *ungehörſam(ec)heit* (*vngehoirſamheyt* [Taul-V-4a-п, 088r,10]) – літеросполукою *oi*. В *vnchvſcheit* має місце монофтонгізація *u < iu* (*unkiuscheit*). Бази трьох іменників – *ungancheit*, *unvolbrāhticheit*, *unvolkomenheit* (*vnvollenkvmnenheit* [SalH-IV-4b-п, 437,15]) позначені аблаутом. У прикладах префіксальних іменників з *un-*, що мають у своїй структурі також суфікс *-heit*, спостерігаються такі види чергування приголосних:

- *h > ch* (у гессенсько-тюрінгенському (східносередньонімецькому) ареалі) (напр.: *vngerechtheit* [Hleb-V-4b-п, 098r,09]);

- *t > d* – у гессенському (напр.: *vnmildekeit* [Elis-V-4b-в, 128v,24] ‘*unmiltecheit*’) або ріпуарському діалектах (напр.: *unvledicheit* [BuMi-V-4a-п, 063v,06-08] ‘*unvlæticheit*’).

Усі іменники, що містять у своїй структурі суфікс *-(ec)heit*, належать до ж.р. і є абстрактними назвами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ягупова Л. М. Мовно-географічна варіативність системи середньовісньонімецьких префіксальних іменників / Ягупова Л. М. – Донецьк : ДонНУ, 2007. – 605 с.
2. Ягупова Л. М. Іменниковий словотвір у середньовісньонімецьких діалектах : префіксальна система у динамічному аспекті : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Ягупова Лариса Миколаївна. – Донецьк, 2008. – 513 с.
3. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer, I. Barz. – Tübingen : Niemeyer, 1995. – 375 S.
4. Herbers B. Verbale Präfigierung im Mittelhochdeutschen. Eine semantisch-funktionale Korpusanalyse / Birgit Herbers. – Tübingen : Niemeyer, 2002. – I-X, 372 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik ; Bd. 1).
5. Klein Th. Wortbildung / Thomas Klein, Hans-Joachim Solms, Klaus-Peter Wegera. – Tübingen : Niemeyer, 2009. – 684 S. – (Mittelhochdeutsche Grammatik; Teil III).
6. Leipold A. Verbleitung im Mittelhochdeutschen. Eine synchron-funktionale Analyse der Motivationsbeziehungen suffixaler Verbwortbildungen / Aletta Leipold. – Tübingen : Niemeyer, 2006. – XVIII, 352 S. – (Studien zur mittelhochdeutschen Grammatik ; Bd. 2).
7. Lexer M. Mittelhochdeutsches Handwörterbuch: in 3 Bd-n. – Nachdruck der Ausgabe Leipzig 1872–1878. – Stuttgart : S. Hierzel, 1992. – Bd. 1. – 2262 S.
8. Müller P.O. Substantiv-Derivation in den Schriften Albrecht Dürers: ein Beitrag zur Methodik historisch-synchroner Wortbildungsanalysen / Peter O. Müller. – Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1993. – 531 S. – (Wortbildung des Nürnberger Frühneuhochdeutsch ; Bd. 1).
9. Paul H. Deutsche Grammatik : in 5 Bd-n / H. Paul. – [3. Aufl.]. – Halle (Saale) : Niemeyer, 1956–Bd. 5: Wortbildungslehre. – 1957. – 142 S.
10. Ring U. Substantivderivation in der Urkundensprache des 13. Jahrhunderts : Eine historisch-synchrone Untersuchung anhand der ältesten deutschsprachigen Originalurkunden. – Berlin, New York : de Gruyter, 2008. – 581 S. – (Studia Linguistica Germanica; 96).
11. Wegera K.-P. Vorwort // Mittelhochdeutsche Grammatik als Aufgabe / Klaus-Peter Wegera / [besorgt von K.-P. Wegera]. – Berlin, 1991. – S. 1-2. – (Zeitschrift für deutsche Philologie ; 110, Sonderheft).
12. Wegera K.-P. Grundlagenprobleme einer mittelhochdeutschen Grammatik / Klaus-Peter Wegera // Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung : in 2 Teilbd-n. – [2., vollständig neu bearb. u. erw. Aufl.] / [hrsg. von W. Besch, A. Betten, O. Reichmann u. a.]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 2000. – Tbd. 2. – S. 1304–1320.
13. Wellmann H. Das Substantiv / Hans Wellmann / Deutsche Wortbildung. Typen und Tendenzen in der Gegenwartssprache. Eine Bestandsaufnahme des Instituts für deutsche Sprache Forschungsstelle Innsbruck. Zweiter Hauptteil. – Düsseldorf : Schwann, 1975. – 500 S. – (Sprache der Gegenwart, 32).

РУКОПИСИ І ПРИЙНЯТІ СКОРОЧЕННЯ

- ArnM-II-4-в : Arnsteiner Marienlied. – Рукопис останньої чверті 12 ст.
 BaGB-I-0-п : Bamberger Glaube und Beichte, Himmel und Hölle. – Рукопис першої половини XII ст.
 Baum-V-2-п : Baumgarten geistlicher Herzen. – Рукопис, написаний невдовзі після 1300 р.
 BuMi-V-4a-п : Das Buch der Minne (Die Rede von den 15 Graden). – Рукопис початку XIV ст.
 DvATr-IV-2-п : David von Augsburg. Traktate. – Рукопис кінця XIII ст.
 Elis-V-4b-в : Leben der heiligen Elisabeth. – Рукопис першої половини XIV ст.
 Hleb-V-4b-п : Hermann von Fritzlar: Heiligenleben. – Рукопис 1343-1349 pp.
 Iw-III-0-в : Iwein B. – Рукопис близько 1200 р.
 Lilie-IV-4a-в : Lilie (вірші). – Рукопис 1270-1280 pp.
 OхBR-V-4b-п : Oxforder Benediktinerregel. – Рукопис початку XIV ст.
 Parz-III-0-в : Wolfram von Eschenbach. Parzival. – Рукопис першої половини XIII ст.
 Renn-V-6-в : Hugo von Trimberg. Renner. – Рукопис 1347 р.
 RhMI-III-4-в : Rheinisches Marienlob. – Рукопис другої чверті XIII ст.
 Rupr-V-1-п : Ruprecht von Freising. Rechtsbuch. – Рукопис 1328 р.

SalH-IV-4b-п : Salomons Haus (Salomônis Hûs). – Рукопис 1278 р.
Taul-V-4a-п : Tauler. Predigten. – Рукопис 1346 р.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Ягупова – доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Донецького національного університету.

Наукові інтереси: історична дериватологія, історична семантика, корпусна лінгвістика.

ГОЛОВНІ ФАКТОРИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛОВОТВІРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Наталія ВОЛКОВА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто головні фактори реалізації словотвірного потенціалу запозичених лексем. Доведено, що в англійській мові висока частотність вживання та багатозначність запозиченого іменника є сприятливим чинником розвитку його словотвірних можливостей.

Ключові слова: словотвірний потенціал, запозичений іменник, питомих іменник, фактор, семантичний, словотвірний, стилістичний, частотність уживання.

The article investigates the main factors that influence the realization of the word-building potential of borrowed lexemes. It is proved that the frequency of occurrence and semantic factor are the most significant ones for the development of the word-building productivity of borrowed nouns in the English language.

Key words: word-building potential, borrowed noun, native noun, factor, semantic, word-forming, stylistic, frequency of occurrence.

Найхарактернішою рисою словникового складу англійської мови є етимологічна неоднорідність слів. Запозичення з інших мов складають більшу частину лексичного фонду мови. Зважаючи на те, що розвиток лексики великою мірою залежить від розвитку словотвору, особливого значення набуває вивчення чинників, які впливають на реалізацію словотвірного потенціалу іншомовних лексичних одиниць. Найбільш актуальним є аналіз дериваційних можливостей тих запозичених слів, які за семантикою близькі до питомих одиниць.

Метою розвідки є дослідження головних факторів, які сприяють реалізації словотвірного потенціалу іншомовних іменників в англійській мові. Зазначена мета потребує розв'язання таких завдань: визначення мовної словотвірної продуктивності семантично співвідносних запозичених та питомих іменників, зіставлення головних чинників, які мали вплив на реалізацію словотвірних можливостей субстантивів у мові.

Беззаперечним є той факт, що словотвірний потенціал є категорією, що пов'язана з поняттями потенційності та реальності. Саме тому розрізняємо потенційну та реальну словотвірну продуктивність. “Реальна словотвірна продуктивність слова” є показником кількості похідних одиниць, зафіксованих у мові та мовленні, а “потенційна словотвірна продуктивність” свідчить про похідні, що можуть виникнути в майбутньому. Як правило, лексема характеризується мовним та мовленнєвим словотвірним потенціалом. Тому реальна словотвірна продуктивність слова має відображення в мові та мовленні. “Мовна словотвірна продуктивність слова” свідчить про кількість дериватів, що зафіксовані в словниках (кодифікованій мові), а “мовленнева дериваційна продуктивність слова” – про деривати, що існують в усному, писемному чи усно-писемному мовленні, проте ще не кодифіковані словниками. Отже, матеріалом для дослідження мовної словотвірної продуктивності семантично співвідносних запозичених та питомих іменників слугують вибірки похідних одиниць зі словникових статей.

Питання факторів, що сприяють розвитку і реалізації словотвірного потенціалу запозичених іменників в англійській мові, належить до невивчених проблем сучасного мовознавства. Словотвірна продуктивність лексичних одиниць згадується в дослідженнях із вивчення процесів асиміляції запозичених слів в англійській мові, а саме, словотвірної асиміляції (В.П. Секірін, Ю.А. Зацний, І.Н. Багінська та ін.) [5; 6; 4; 1]. Проте ці роботи мають описовий характер; їх автори вважають слово асимільованим у мові, якщо в нього є словотвірна активність, тобто якщо воно може виступати в якості твірної бази.

Фундаментальними роботами з вивчення запозичених слів в англійській мові є, наприклад, дослідження В.П. Секіріна та Ю.А. Зацного. В.П. Секірін детально розглядає кожну групу запозичень в англійській мові, описуючи словотвірну продуктивність декотрих груп слів [5]. Ю.А. Зацний досліджує розвиток словникового складу англійської мови в останнє двадцятиріччя ХХ століття і робить висновок про те, що зменшення кількості іншомовних запозичень свідчить про відносно достатні внутрішні ресурси мови. Одним із цих ресурсів лінгвіст вважає комплексно-системну природу словотворення [4: 24-25].

Деякі аспекти питання причин, що зумовлюють розвиток дериваційної продуктивності слів в англійській мові, частково знаходять відображення в дослідженнях із дериватології. Зокрема, Н.А. Янко вважає простоту морфологічної структури дериватора сприятливим фактором для творення складних слів [8: 2-3]. Л.А. Телегін стверджує, що частотні слова більше залучаються до словотвірних відношень [7: 94]. На думку Л.П. Балабаєвої, семантика значною мірою впливає на словотвірну активність ботасемічних імен [2: 59]. Не знаходить відображення в працях стилістичний фактор словотвірної продуктивності, при тому, що стилістичне навантаження слів має неабияке значення для розвитку їхніх дериваційних можливостей [3: 152].

Вивчення факторів словотвірної продуктивності одиниць дозволяє зробити висновок про те, що на словотвірну продуктивність слів чинять вплив як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники. Головними лінгвістичними факторами є семантичний, стилістичний, словотвірний та фактор частотності вживання. Зокрема, багатозначність, стилістична нейтральність, словотвірна непохідність та висока частотність вживання є сприятливими факторами розвитку словотвірних можливостей лексичних одиниць. Поряд з головними факторами в іменників виявляються додаткові, індивідуальні характеристики, що впливають на їхню дериваційну продуктивність.

Як показують спостереження над ілюстративним матеріалом, в англійській мові 58,2% складають ті пари семантично співвідносних запозичених та питомих субстантивів, у котрих мовна словотвірна продуктивність є вищою в питомого іменника, 30,8% – пари, у яких мовна дериваційна продуктивність більша в запозиченого іменника, і 11,0% – пари, для яких характерні однакові показники мовної словотвірної продуктивності. Проаналізуємо особливості реалізації словотвірної продуктивності запозичених іменників і визначимо ступінь впливу головних та додаткових чинників на їхню словотвірну продуктивність.

Вплив факторів на мовну словотвірну продуктивність запозичених іменників в англійській мові

Вплив факторів	Пари іменників, %
головних	85,7
додаткових	14,3
Разом	100,0

Наведена таблиця демонструє, що в групі пар із більшою мовною словотвірною продуктивністю іншомовних субстантивів 85,7% пар підтверджують вплив головних факторів, а на 14,3% пар здійснили вплив не головні, а додаткові фактори словотвірної продуктивності.

Розглянемо значущість головних факторів: семантичного (См), словотвірного (Сл), стилістичного (Ст) та фактора частотності вживання (Ч) – для дериваційної продуктивності запозичених іменників в англійській мові.

Вплив головних факторів на мовну словотвірну продуктивність запозичених іменників в англійській мові

Фактори	Пари іменників, %
Ч + См	33,3
Сл + См	12,6
Ч	8,3
См	8,3
Ст	8,3
Сл + Ч + См	8,3

См + Ч + Ст	8,3
Сл	4,2
См + Ст	4,2
Ч + Сл + См + Ст	4,2
Разом	100,0

За нашими підрахунками, найбільше значення для розвитку словотвірної продуктивності запозичених іменників в англійській мові має поєднання фактора частотності вживання та семантичного фактора (33,3%), наприклад, як у парах іменників *sky* (сканд. *sky* ‘хмара’) – *heaven* та *value* (фр. *valoir* – лат. *valere* ‘бути цінним’) – *worth*. Так, субстантиви першої пари є непохідними, не мають стилістичних обмежень, але запозичена одиниця має більшу кількість значень (*sky* – 6 значень, *heaven* – 4 значення). Різна і частотність вживання іменників: іншомовне слово входить до другої тисячі найуживаніших слів у писемному та усному мовленні, а питоме – до третьої тисячі. Звідси вища мовна словотвірна продуктивність запозиченого іменника: у слова *sky* 24 похідних (*sky-blue*, *skylark*, *sky-larking*, *skylight*, *skyrocket*, *sky-sail*, *sky-ward*, *skyway*, *skier*, *skywrighting*, *sky* дієсл., *skydiving*, *sky-diver*, *sky-dive*, *sky-high*, *skyjack*, *skyjacker*, *skyjacking*, *skyline*, *sky pilot*, *skyscraper*, *skycap*, *skyward*, *sky marshal*) та в іменника *heaven* 4 похідних (*heavenly*, *heavenly-minded*, *heaven-ward*, *heaven-sent*). В іменника другої пари *value* і більше значень (*value* – 7, *worth* – 3), і вища частотність (запозичена одиниця входить до першої тисячі частотних слів у писемному мовленні, до другої тисячі – в усному мовленні, а питома – до третьої тисячі в писемному мовленні). Фактор частотності вживання та семантичний фактор виявилися сильнішими за стилістичні характеристики запозиченого іменника (одне значення має відношення до сфери математики і одне – до сфери музики, що зазвичай обмежує словотвірні можливості слів). У результаті вища мовна дериваційна продуктивність у запозиченого іменника: *value* – 12 похідних (*value* дієсл., *valueless*, *valuer*, *valuable* прикм., *valuable* ім., *valuableness*, *valuably*, *valuation*, *valuational*, *value-added*, *valued*, *value judgment*), *worth* – 9 похідних (*worth* прикм., *worthless*, *worthlessly*, *worthlessness*, *worthwhile*, *worthy* прикм., *worthy* ім., *worthily*, *worthiness*).

У 12,6% пар на мовну словотвірну продуктивність іншомовних субстантивів здійснили вплив два фактори: непохідність запозиченого іменника та його багатозначність. Питомий іменник *warning* є більш частотним (він входить до другої тисячі найуживаніших слів у писемному мовленні та до третьої тисячі – в усному мовленні), ніж запозичений іменник *caution* (фр. *caution* – лат. *cavere*, *cautum* ‘звертати увагу, бути обережним’). Крім того, питомий іменник є стилістично немаркованим, а в запозиченого іменника одне значення є застарілим, а інше має відношення до юридичної термінології, що негативно впливає на реалізацію його словотвірних можливостей. Проте впливовими факторами виявилися не вища частотність та стилістична немаркованість питомого іменника, а багатозначність та непохідність запозиченого, тобто словотвірний та семантичний фактори. Питома лексема похідна і має 3 значення, а запозичена лексема непохідна і має 5 значень. Від питомого іменника *warning* утворено 1 похідне слово (*warning* прикм.), від запозиченого *caution* – 5 похідних (*caution* дієсл., *cautionary*, *cautious*, *cautiously*, *cautiousness*).

Розглянемо фактори, що мають менший вплив на словотвірну продуктивність іншомовних субстантивів (по 8,3% пар). Фактор частотності вживання вплинув на вищу словотвірну продуктивність запозиченого іменника *carpet* (фр. *carpite* – лат. *carpita* < *carpere* ‘обскубувати, прочісувати вовну’) у порівнянні з питомим іменником *rug*. Лексичні одиниці є непохідними, мають по 3 значення, одне зі значень кожного іменника є сленговим. Проте питомий іменник не є частотним словом, а запозичений іменник входить до другої тисячі найуживаніших слів в усному мовленні і до третьої тисячі – в писемному мовленні. Слово *rug* має 3 похідних (*rugged*, *ruggedly*, *ruggedness*), а в іменника *carpet* – 8 похідних (*carpet* дієсл., *carpet-bag*, *carpetbagger*, *carpet-bomb*, *carpet-bombing*, *carpeting*, *carpet slipper*, *carpet-sweeper*).

Проаналізуємо значення семантичного фактора. Наприклад, іменники *faith* (фр. *feid*) та *belief* є непохідними, мають однакову частотність вживання в писемному мовленні (входять

до другої тисячі найчастотніших слів) та усному мовленні (входять до третьої тисячі найчастотніших слів), проте в запозиченого іменника більше значень (*faith* – 5 значень, *belief* – 4 значення). Мовна словотвірна продуктивність питомої лексеми складає 4 похідних (*believe* дієсл., *believable*, *believably*, *believer*), запозиченої лексеми – 9 похідних (*faithful*, *faithfulness*, *faithfully*, *faith healing*, *faith healer*, *faithless*, *faithlessly*, *faithlessness*, *faith community*).

Субстантиви *tempest* (лат. *tempestas* ‘сезон’, ‘шторм’) та *gale* є непохідними, не входять до кількості частотних слів і мають по 2 значення, проте в запозиченого іменника значення не мають стилістичних обмежень, а в питомого одне значення вживається з негативним забарвленням, а друге належить до технічної термінології. Стилістичний фактор вплинув на більшу мовну дериваційну продуктивність іншомовної одиниці: в іменника *gale* – 2 похідних слова (*gale* прикм., *gale-force*), в іменника *tempest* – 3 похідних слова (*tempestuous*, *tempestuously*, *tempestuousness*).

Фактор частотності вживання, семантичний фактор та словотвірний фактор вплинули на більшу мовну словотвірну продуктивність запозиченого іменника в парі *benefit* (фр. *benefet* – лат. *benefactum* ‘гарний вчинок’) та *kindness*. Питомий іменник має 3 стилістично нейтральних значення. Він є похідним від слова *kind*, не входить до частотних слів, від нього похідні не зафіксовано. Запозичений іменник *benefit* є непохідним, полісемічним (4 значення), входить до першої тисячі найуживаніших слів у писемному мовленні та до другої тисячі – в усному мовленні, від нього утворено 1 похідне слово (*benefit* дієсл.).

Три інших фактори (частотності вживання, семантичний та стилістичний) зумовили вищу мовну словотвірну продуктивність запозиченого іменника *enemy* (фр. *enemi* – лат. *inimicus* ‘недруг’) в порівнянні з питомим *foe*. Обидва субстантиви є непохідними. Питомий іменник є літературним моносемічним застарілим словом, від нього похідні не зафіксовано. У запозиченої одиниці 4 значення, вона не має стилістичних обмежень і входить до другої тисячі найуживаніших слів у писемному мовленні. Від запозиченого слова утворено тільки прикметник *enemy*.

Питомий іменник *teacher*, на відміну від іншомовного *pedagogue* (гр. *paidagogos* ‘наставник дитини’), входить до першої тисячі найуживаніших слів в усному та писемному мовленні. І питомий, і запозичений субстантиви є моносемічними, до того ж запозичений іменник є застарілим. Проте в питомої лексеми одне похідне (*schoolteacher*), а в запозиченої – 3 похідних (*pedagogic*, *pedagogical*, *pedagogically*). Цей факт пояснюємо тим, що іменник *pedagogue* непохідний, а іменник *teacher* є похідним від дієслова *teach*.

Кількість значень та стилістична маркованість іншомовних іменників вплинули на їхню мовну словотвірну продуктивність у низці пар (4,2%), наприклад, *rage* (фр. – лат. *rabies*) та *wrath*. Ці субстантиви є непохідними, мають однакову частотність уживання. У питомого іменника тільки 2 значення, до того ж одне є літературним, що обмежує словотвірну продуктивність, а запозичений іменник має 6 значень, 2 значення є розмовними, що сприяє розвитку словотвірної продуктивності. У лексеми *rage* 5 похідних (*rage* дієсл., *rager*, *raging* ім., *raging* прикм., *ragingly*), а в іменника *wrath* 3 похідних (*wrathful*, *wrathfully*, *wrathfulness*).

Чотири головних фактори вплинули на 4,2% пар, наприклад, на вищі дериваційні можливості запозиченого іменника *pain* (лат. *poena* ‘покарання’) при зіставленні з питомим *ache*. Останній є моносемічним, стилістично немаркованим, утвореним від дієслова *ache* і не є частотним. Його мовна словотвірна продуктивність складає 8 похідних (*headache*, *backache*, *toothache*, *stomachache*, *earache*, *armache*, *legache*, *achy*). На відміну від питомого іменника, запозичений *pain* – непохідний, частотний (входить до другої тисячі найчастотніших слів) і має 4 значення, одне з яких є розмовним. Із цих причин значно більше похідних у запозиченої одиниці – 13 (*pain* дієсл., *pained*, *painful*, *painfully*, *painfulness*, *painkiller*, *painless*, *painlessly*, *painlessness*, *painstaking*, *painstakingly*, *pain barrier*, *painkilling*).

14,3% складають пари, де на вищу дериваційну продуктивність іншомовних іменників вплинули додаткові фактори. Наприклад, у запозиченої одиниці *agony* (гр. *agonia* ‘боротьба’) 3 похідних (*agony aunt*, *agony uncle*, *agony column*), від питомої лексеми *pang* похідні не зафіксовані. Обидва іменники є моносемічними, непохідними і не є частотними словами.

Проведені дослідження показують, що на реалізацію словотвірного потенціалу запозичених субстантивів в англійській мові чинить найбільший вплив поєднання двох факторів: частотності вживання та багатозначності іменника.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо в дослідженні причин, що зумовлюють розвиток словотвірного потенціалу близьких за значенням іншомовних та питомих дієслів та прикметників в англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Багинская И. Н. К проблеме ассимиляции заимствований (на материале английского и русского языков) [Электронный ресурс] / И. Н. Багинская. Режим доступа: <http://www.isuct.ru/konf/scherba/trud/baginskaya/01.04.2007>
2. Балабаева Л. П. К вопросу о словообразовательной активности и валентности основ ботасем / Л. П. Балабаева // Словообразование и его место в курсе обучения иностранному языку : ежегод. межвуз. темат. сборник. – Владивосток, 1978. – Вып. 5. – С. 52–59.
3. Волкова Н. В. Словотвірна продуктивність споконвічних іменників в англійській мові / Н. В. Волкова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2008. – № 4. – С. 151–156.
4. Зацний Ю. А. Развитие словарного состава английской лексики в 80-ти – 90-ти роки XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 32 с.
5. Секирин В. П. Заимствования в английском языке / Секирин В. П. – К. : Изд-во Киевского ун-та, 1964. – 152 с.
6. Секирин В. П. Лексическая ассимиляция французских слов в английском языке : дис. ... кандидата филол. наук / Секирин Всеволод Петрович. – К., 1955. – 409 с.
7. Телегин Л. А. Особенности структуры словообразовательных гнезд от частотных имен существительных в английском и русском языках / Л. А. Телегин // Актуальные проблемы русского словообразования : сб. науч. трудов. – Ташкент, 1985. – С. 93–97.
8. Янко Н. А. Реализация потенциала основ существительного в современном английском словосложении : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / Н. А. Янко. – К., 1978. – 23 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Волкова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов, завідувач кафедри германських мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: лексикологія та словотвір англійської, української та російської мов.

ФРАЗОТВОРЧА АКТИВНІСТЬ ЛЕКСЕМИ “GUERRILLA” В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Вікторія ВОСТРЕЦОВА (Горлівка, Україна)

*Статтю присвячено розгляду аналогії як механізму створення англомовних фразеологізмів із компонентом *guerilla*, дослідженню особливостей їх функціонування в текстах ЗМІ, визначенню їх ключових значень, виявленню способів їх передачі українською та російською мовами.*

Ключові слова: словниковий склад, неологізми, фразеологічні новотвори, асоціація, аналогія, зворотна деривація, переклад.

The article deals with the problem of analogy as a formation mechanism of the English phraseological units with the component “guerilla”, the peculiarities of their functioning in the media are investigated, their main meanings are defined, the ways of their rendering into Ukrainian and Russian are distinguished.

Key words: vocabulary, neologisms, new phraseological units, association, analogy, back-derivation, translation.

Перше десятиліття XXI століття характеризується подальшим розширенням словникового складу англійської мови. Характерним явищем цього періоду вважають розширення словникового фонду досліджуваної мови «майже винятково за рахунок власних мовних ресурсів шляхом лексичної, семантичної і фразеологічної деривації, тобто шляхом створення нових лексичних, семантичних і фразеологічних інновацій існуючого в англійській мові матеріалу» [1: 13].

Використані в новому оточенні та поєднані слова набувають нових значень, які можуть бути виведені із загального значення словосполучення, або ж словосполучення отримує таке значення, що, частіше за все, може бути виведено із значень його компонентів. Однак, деяким словосполученням притаманний перехід до розряду фразеологізмів, що унеможливує виявлення значення цілої одиниці із семантики її окремих елементів.

Неологізмах багатьох мов, зокрема англійської мови, приділяють увагу дослідники різних країн через дослідження і визначення шляхів поповнення словникового складу мови в цілому, або ж основних її сфер (Ю.А. Зацний, М.В. Белозьоров, А.В. Янков, А. Blank). Недостатньо дослідженими є окремі групи новотворів, наприклад, об'єднані однією

ключовою одиницею. Мета цієї статті полягає у вивченні особливостей утворення, функціонування та перекладу нових фразеологічних одиниць сучасної англійської мови, до складу яких входить лексема *guerilla*.

Серед низки механізмів, за допомогою яких англійська мова поповнюється фразеологічними одиницями (ФО), окремо можна виділити механізм аналогії. Отже, «фразотворення за аналогією – це процес утворення нових ФО на основі асоціацій з існуючими в мові ФО» [3: 163]. При цьому, необхідно зазначити, що нові фразеологізми створюються шляхом заміни одного з компонентів базового фразеологізму.

Ми хотіли б окремо розглянути групу англомовних фразеологічних новоутворень, центральним компонентом яких є лексема *guerilla* («someone who fights as part of an unofficial army, usually against an official army or police force», укр. ‘партизан’ та рос. ‘партизан’). Знання російського/українського еквіваленту центрального слова дозволяє модулювати значення цього компоненту при його використанні в складі фразеологічної інновації як «прихований, таємний, незаконний, неофіційний, неочікуваний».

Основою для групи новотворів із досліджуваним компонентом, на нашу думку, став фразеологізм *guerilla marketing*, створений Дж. Конрадом Левінсоном у 1984 році, і визначений в його книзі під однойменною назвою *Guerilla Marketing* як «неочікувана та нетрадиційна кампанія по просуванню товарів, яка проходить в неочікуваних місцях» [2]. Цей фразеологізм набув широкого розповсюдження, став використовуватись як термін, заповнив газетні, журнальні та інтернет сторінки:

Creative Guerilla Marketing Campaigns: 15 of the Coolest, Craziest and Most Innovative Approaches; 17 Guerrilla Marketing Ideas for Your Website; 15 Creative Guerrilla Marketing Ideas.

Однією з перших фразеологічних інновацій, утворених за аналогією до базового фразеологізму *guerilla marketing* через заміну одного з компонентів, можна вважати лексичну одиницю *guerilla gardening*, якій П. МакФедріс надає таке трактування: «the surreptitious or unauthorized planting of flowers, shrubs, vegetables, and other flora in a public space» [4]. На основі цієї одиниці за допомогою деривації та зворотної деривації було утворено одиниці *guerilla gardener* та *guerilla garden*:

Guerilla gardening is an improvised attempt to beautify a deteriorating landscape; Hoping to bring some color and cheer to the streets of Toronto, Canada, street artist, Posterchild, decided to become a guerrilla gardener by potting six perky marigolds in an abandoned flyer box; A guerilla garden is subject to vandals, animals and more.

Подальше входження нових одиниць із компонентом *guerilla* проходить за допомогою того ж самого механізму аналогії, що й є об'єктом нашого дослідження. Отже, на основі новотвору *guerilla gardening* в англійській мові з'явилися такі нові одиниці, як *guerilla advertising*, *guerilla benching*, *guerilla dating*, *guerilla farming*, *guerilla filmmaking*, *guerilla gigging*, *guerilla sunbathing*, а також *guerilla dating tactics*, *guerilla snow shoveling*, в яких має місце розширення базової моделі:

A showcase of fantastic guerrilla advertising solutions; Guerilla benching is an illegal operation from four Londoners setting up benches in public space; Went guerilla dating (I mean, speed dating) last night; 'Guerrilla' farming is another option, especially if you resent renting land or vacant allotments are hard to come by in your area; Students of the Guerilla Filmmaking class will spend the first weekend going over every aspect of movie making, including screenwriting, pre-production, and production (all from the point of view of a low-budget project); We hopped the fence to the army installation, ran through the woods to the shore of their pond and did some guerilla sunbathing; "Guerrilla dating tactics" could not have led to the mutually supportive partnership we share today; I'm about to go and do some guerilla snow shoveling in just boots, shorts, and a hoodie.

На основі фразеологічної одиниці *guerilla garden* було утворено такі одиниці: *guerilla architecture* (із реверсійним словосполученням *guerilla architect*), *guerilla art*, *guerilla concert*, *guerilla drive-in*, *guerilla education*, *guerilla English*, *guerilla gig*, *guerilla punk*, *guerilla yoga* та, можливо, *guerilla strike* (на жаль, нам не вдалося визначити час входження цієї одиниці

до англійської мови, але ми виявили приклади її вживання із компонентом *guerilla*, поданим у лапках, що може свідчити про новоутвореність цієї одиниці):

Guerrilla architecture updates Mexico City; Guerrilla architects avoid the limits of planning, policy and profit driven approaches by sidestepping them entirely...; We exist in order to have interaction between open-minded artist and to spread the guerrilla art nation movement; Australian rockers Powerfinger played the second of three free "guerilla" concerts in three cities today, performing at Sydney CBD's Martin Place at 1pm; They're called "guerilla drive-ins" or mobile movies, because there is no permanent theater; Our children are gaining what some people call a guerrilla education; I was just kind of making up my own guerrilla English, my own way of saying things; We did a Guerrilla Gig with Channel V earlier in the week at Flinders Street station in Melbourne; Guerrilla punk is not as much a sub-genre of punk rock as it is a movement or mentality; With spring weather in the air, the chances of busting out some guerrilla yoga increase dramatically; Far from being a targeted "guerrilla" strike, this is a strategy to contain militancy and sow divisions, just as has been done with Leeds bin-men.

Нами було виявлено ще два словосполучення, за формою подібних до базових фразеологізмів. На жаль, неможливо точно визначити спосіб утворення одиниць *guerilla farmer* та *guerilla filmmaker* (що потребує подальших розвідок у цьому напрямку). На нашу думку, їх могло бути створено або за допомогою аналогії (у цьому випадку базовою одиницею виступає *guerilla gardener*), або шляхом зворотної деривації (від новотворів *guerilla farming* та *guerilla filmmaking* відповідно):

Arneson and his crew did not have permission to plant this lot-they are guerrilla farmers, repurposing the landscape by planting food; The advantage of being a Guerrilla Filmmaker is that you have very little external pressure so you can make the films that you want to make without compromising.

Одиниця *guerilla gardener* стала основою й для новотвору *guerilla rockers*: *The guerrilla rockers began composing their own music, in English, styled on the chords and lyrics of the imperialists.*

Нові одиниці *guerilla date* та *guerilla gig* утворено шляхом зворотної деривації від новотворів *guerilla dating* та *guerilla gigging*: *Guerrilla dates are common in Korea as idols go to the streets and connect with their fans more intimately through a small street interview and choosing a few lucky fans to grant one of their wishes; Welcome to the Facebook Community Page about Guerrilla gig, a collection of shared knowledge concerning Guerrilla gig.*

Зазначені вище фразеологізми за частиномовною приналежністю вважаються іменниками і в реченнях функціонують саме як іменники – у ролі підмета та додатка, або ж виступають в якості атрибута до інших іменників (*nike guerrilla english version Video, guerrilla marketing campaign*) Цікавим виявився той факт, що ми не виявили жодного фразеологізма-дієслова, і тільки один фразеологізм-прислівник – *guerilla English* (визначення і приклад якому надає Urban Dictionary [7]): *Jim has just been guerrilla English ambushed.*

Необхідно зазначити, що ще до появи й досить швидкого розповсюдження неологізму *guerilla marketing*, в англійській мові існували синонімічні стійкі одиниці *guerilla theater* та *guerilla performance* (вуличний театр, політичний за своєю сутністю). На думку деяких дослідників ці одиниці почали функціонувати в середині 60-х років ХХ століття з появою радикальних активістських театрів. Пізніше (у 80-х роках ХХ століття) навіть з'явилась група радикально налаштованих художниць-феміністок, яка мала назву *Guerrilla Girls*. Отже, у той час лексема *guerilla*, що функціонувала як елемент стійких словосполучень, мала значення «радикальний». І лише з появою неологізму *guerilla marketing* її значення було пом'якшено до «неочікуваного/незвичного», а пізніше набуло ще одного негативного відтінку значення – «незаконний, таємний, неофіційний».

Важливо наголосити на тому, що швидке поповнення словникового складу унеможливорює швидке фіксування всіх новотворів словниками, що в свою чергу ускладнює укладання двомовних словників, які могли б відобразити нові одиниці іншої мови та надати їх еквівалент, наприклад, в російській чи українській мові. На допомогу перекладачеві з англійської мови українською або російською можуть прийти, наприклад, словники та монографії, укладені під керівництвом професора Зацного Ю. А. Ці праці надають

можливість на основі поданих інновацій та їх україно-/російськомовних еквівалентів вивести значення інших нових одиниць, утворених за допомогою аналогії, але ще не зафіксованих у зазначених словниках та монографіях. У великій нагоді можуть стати різноманітні англійські он-лайн словники, які презентують новотвори, їх трактування та приклади, наприклад, Urban Dictionary [7], Merriam-Webster New Words Dictionary [5], Word Spy [4], World Wide Words [6].

Використання даних словників та виведене вище значення слова *guerilla*, дозволяє запропонувати такий варіант-модель перекладу досліджуваних одиниць українською та російською мовами відповідно:

незаконний/незаконный	} + стійкий еквівалент другого/третього компоненту словосполучення
несанкціонований/несанкционированный	
неофіційний/неофициальный	
таємний/секретный	
прихований/скрытый (+ додаткова інформація)	
нетрадиційний/нетрадиционный	
неочікуваний/неожиданный	

Наприклад, українською: *незаконне вирощування рослин* для *guerilla gardening*; *незаконне встановлення лавок в громадських місцях* для *guerilla benching*; *неофіційне фільмування із низьким бюджетом* для *guerilla filmmaking* тощо та російською: *незаконные занятия йогой* для *guerilla yoga*; *незаконное фермерство* для *guerilla farming*; *неофициальный кинотеатр под открытым небом в незапланированных местах* для *guerilla drive-in*, *несанкционированная забастовка* для *guerilla strike* тощо.

Важливо зазначити, що в російськомовних ЗМІ нами було виявлено речення, в яких англійські новотвори подані в їх оригінальному варіанті:

*Он занимается **guerilla art** – партизанским искусством уличного граффити; Так было до 2002 года, когда автокинотеатры начали массово возрождаться, правда, в ином виде и под другими названиями, с партизанским уклоном – **guerilla drive-ins**.*

Стосовно базового словосполучення *guerilla marketing* необхідно зазначити, що воно набуло популярності не тільки в США, але й в усіх інших країнах світу. Винятком не є Росія та Україна. У цих країнах почав функціонувати термін *партизанский маркетинг* (рос.) та *партизанський маркетинг* (укр.), або його графічний варіант («*партизанский маркетинг*» (рос.), «*партизанський маркетинг*» (укр.)), в якому досліджується одиниця подається в лапках, що говорить про відносну новизну терміну); оригінальний варіант цього терміну (*guerilla marketing*) та змішаний варіант (*партизанский маркетинг* (рос.)/*партизанський маркетинг* (укр.) + (*guerilla marketing*)): *Хотя **guerilla marketing** изначально позиционировался как инструмент для малого и среднего бизнеса, вынужденного партизанить из-за недостатка средств, сегодня, в условиях высокой конкуренции, методы **guerilla marketing** используют и крупные компании – например, IBM, Microsoft, Volvo, Mercedes, Adobe, American Express, Procter & Gamble, Nissan; Це називається „**партизанський маркетинг**” – агент закладу накатав позитивних відгуків за різними іменами з одного IP, за що отримав попередження; Мета **партизанського маркетингу** (*guerilla marketing*) полягає в тому, щоб витративши мінімум ресурсів на реалізацію проекту, привернути до нього увагу якомога більшої кількості людей.*

Подані матеріали дозволяють зробити висновок про провідну роль аналогії в процесі творення нових фразеологізмів англійської мови. Вважаємо також можливим визначити моделі передачі нових фразеологізмів іншими мовами на основі знання значень базової одиниці та компонентів новотворів. Перспективами подальших розвідок вважаємо можливість виявлення досліджуваних одиниць в російськомовних та україномовних текстах ЗМІ та визначення способів їх передачі з англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Зацний Ю. А. Нова розмовна лексика і фразеологія : Англо-український словник / Ю. А. Зацний, А. В. Янков. – Вінниця : Нова Книга, 2010. – 224 с.
2. Чередниченко В. О. Інноваційна фразеологічна вербалізація в англійській мові (лінгвокогнітивний та соціолінгвістичний параметри) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Вікторія Олександрівна Чередниченко. – Запоріжжя, 2005. – 220 с.

3. Levinson J. C. *Guerilla Marketing : Secrets for Making Big Profits from Your Small Business* / Jay Conrad Levinson. – Houghton Mifflin Harcourt, 1985. – 226 p.
4. McFedries P. WordSpy [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до словника : <http://www.wordspy.com>.
5. Merriam-Webster New Words Dictionary [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до словника : http://www.merriam-webster.com/info/new_words.htm.
6. Quinion M. World Wide Words [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://www.worldwidewords.org/articles/herring.htm>.
7. Urban Dictionary [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу до словника : <http://www.urbandictionary.com/>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Вікторія Вострецова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: неологія, фразеологія, аудіовізуальний переклад.

ПАРАДИГМАТИЧНА СИСТЕМНІСТЬ АНГЛОМОВНИХ ІННОВАЦІЙ

Олександра ГОЛОВКО (Запоріжжя, Україна)

Стаття присвячена дослідженню парадигматичних характеристик англomовних інновацій, що сприяють узуралізації новотворів в системі мови.

Ключові слова: парадигма, інновація, мовна система.

The article analyses English innovations and their paradigmatic features promoting further easier acceptance of these new words in the language system.

Key words: paradigm, innovation, language system.

Мова, незважаючи на свій постійний розвиток, завжди намагається зберегти свій функціональний стан. На мову, що змінюється в часі, впливає сукупність соціальних і культурних факторів. Це означає, що кожна «епоха» говорить своєю мовою, хоча, зрозуміло, що в межах одного мовного колективу мови різних «епох» представляють лише різні трансформації однієї мови [6: 199]. Відбуваються лише незначні девіації від норми, що поступово спричиняють зміни системи мови. Мовні знаки обов'язково характеризуються формальною, змістовною, парадигматичною і синтагматичною системністю, останні з яких і пропонуємо розглянути більш детально.

Так, беручи до уваги бурхливий розвиток словникового складу сучасної англійської мови, напрямки якого інколи порушують логіку, наше дослідження набуває безперечної актуальності. *Об'єктом* наукової розвідки стали процеси збагачення словникового складу англійської мови, а *предметом* – парадигматичні особливості неологізмів, розгляд яких неможливий без приділення певної уваги їхнім синтагматичним характеристикам. *Матеріалом* дослідження слугували новотвори англійської мови, відібрані з електронних та друкованих лексикографічних джерел.

Значення неологізму, його внутрішня або ідеальна сторона, є також одним із проявів системності неологізмів, причому кожне окреме використання інновації може актуалізувати певний зміст, оскільки семантичний стан лексичного значення в контексті є результатом одночасної взаємодії парадигматичних і синтагматичних умов [8; 11: 139; 21]. Парадигматичні зв'язки, що існують в мові, і синтагматичні зв'язки, що реалізуються в мовленні, разом розкривають семантику слова. Сукупність одночасно наявних синтагматичних і парадигматичних відношень є вираженням процесів узагальнення й обмеження [1: 38], характерних для семантики слова. Синтагматика та парадигматика не можуть розглядатися ізольовано. Слово може виступати лише в певних синтагматичних зв'язках. З іншого боку, узагальнення сполучуваності слова, увесь комплекс синтагматичних відношень зумовлює його приналежність до певної парадигми [10: 47]. Деякі лінгвісти вважають епідигматику «третьою віссю координат» разом із парадигматикою та синтагматикою, які визначають тримірний простір «буття» слова [4: 22-23]. Саме в генетичному аспекті виявляється тісний взаємозв'язок епідигматики з парадигматикою і синтагматикою. Прагнення слова оточити себе «епідигматичними сусідами» має ту ж природу, що і прагнення до синонімічного і тематичного збагачення лексико-семантичної системи [2: 198].

Науковці зазначають, що аналіз лексики виходить із законів парадигматики і виявляється в синтагматиці. Саме така взаємодія й поєднання двох підходів до мови повинні лежати в основі синхронного розгляду лексики [16: 78], а вивчення неологізмів неможливе без аналізу парадигматичних і синтагматичних особливостей новітніх одиниць. Форма нового слова та його оточення (або синтагматичні риси) безпосередньо наявні у висловлюванні і не потребують такої уваги, як його внутрішня сторона і парадигматика, які не є очевидними. Саме з цієї причини вони постійно привертають увагу мовознавців, які намагаються визначити і типологізувати їхні інгерентні риси, яким і ми пропонуємо детальніше розглянути, оскільки нове слово, що ще не узуалізувалося в мовній системі, може показати нам як саме відбувається формування його парадигми і формування парадигматичних дериватів.

Так, формування новітньою одиницею власної словотвірної парадигми, перш за все, підтверджує словотвірну й семантичну системність інновації, як і будь-якого іншого мовного знаку, її відповідність і підпорядкованість мовним нормам. Крім того, залучення одиниці до словотвору допомагає формуванню міцних парадигматичних зв'язків, що, у свою чергу, сприяють швидкій узуалізації неологізмів і їхній стабільній або зростаючій рекурентності.

Формування парадигматичних зв'язків не лише «прискорює» адаптацію лінгвального знаку у мовній системі, вони допомагають чіткіше визначити значення гніздової одиниці, яке «закріплюється» у свідомості носіїв мови не завдяки лише постійному відтворенню одиниці, але і завдяки поширенню та використанню різних членів парадигми. Лексичне значення залежить від лексико-семантичної парадигми та її семантичної домінанти, оскільки, з одного боку, воно є компонентом парадигматичного ланцюжка, а з іншого боку, парадигматичні протиставлення дають набори диференційних ознак – мінімальних змістовних компонентів, що формують як окремі значення слова, так і всіх членів парадигми [9: 9].

Формування парадигми неологізму відбувається так само, як і формування парадигми будь-якого слова. Навколо центральної одиниці групуються семантично пов'язані з ним периферійні, більш складні за своїм компонентним складом семантичні компоненти, які виокремлюються із центральних слів лексико-семантичної групи. Таким чином, центральне слово утворює в межах лексико-семантичної групи свою лексико-семантичну парадигму [18: 21].

Розглядаючи парадигматику сучасної англійської мови, варто звернути увагу, що значна кількість неологізмів утворюється в результаті основоскладання. Це спричинило появу великої кількості складних слів і словосполучень (деякі лінгвісти серед них визначають і окремий вид – «номінативні біноми» – одиниці, які в різнорівневій ієрархії знаходяться між складним словом і словосполученням [17: 62]).

В англійській мові тенденція до формування складних слів у результаті основоскладання простежується ще на межі давньо- і середньоанглійського періодів (коли широкого використання набули складні слова з першим компонентом іменником, який не був оформлений флексією [17: 34]). Посилення цієї тенденції привело до того, що деякі одиниці отримали можливість формувати на своїй основі велику кількість одиниць у результаті основоскладання, яке на сучасному етапі розвитку англійської мови посідає перше місце за продуктивністю [5: 75]. Такі лексеми ми пропонуємо ідентифікувати як «парадигмогенерувальні» одиниці. Наголосимо, що інші способи також широко залучаються до формування груп неологізмів на основі надзвичайно словотворчоактивних одиниць.

Під парадигмогенерувальною одиницею ми розуміємо словотворчо- та фразотворчо активну лінгвальну одиницю, на основі якої формується значна кількість неологізмів, і яка є змістовно-формальною базою для породження новотворів. Вибір назви «парадигмогенерувальна» пояснюється і тим, що словотвірна парадигма – це та категорія, яка найкраще відображає системний лад словотвору [7: 17]. Похідні одиниці словотвірного рівня визначаються таким чином, щоб кожна одиниця більш високого рівня включала одиниці попереднього рівня [15: 49]. В якості прикладу парадигмогенерувальної одиниці можна навести інновацію *Bridget Jones* (Бріджит Джонс – героїня книги і фільму, яка намагалася змінити себе, позбутися зайвої ваги, знайти хлопця, кинути палити та ін. і з цією

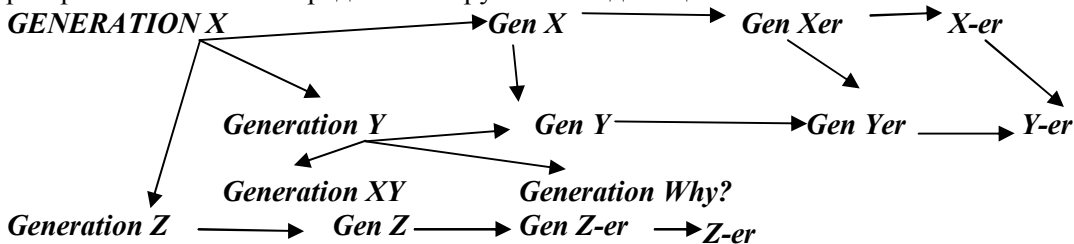
метою вела щоденник). Цей неологізм представляє незалежну незаміжню дівчину 30 років [19: 232] і часто використовується для творення численних похідних.

Новотівр *Bridget Jones* залучається до формування парадигми інших одиниць на своїй основі, наприклад, *Bridget Jones lifestyle* (стиль життя, як у Бріджит Джонс), *Bridget Jones neuroses* (неврози, як у Бріджит Джонс), *Bridget Jones jokes* (жарти, як у Бріджит Джонс або в її стилі) та ін. У випадку із одиницею *Bridget Jones* можливе прирощення (його інколи називають «авгментацією» [14] або «аглоутинативним склеюванням» [7: 41]) компонентів зліва *anti-Bridget Jones* (не така, як Бріджит Джонс), прирощення справа *Bridget Jones wannabe* (дівчина, яка хоче бути схожою на Бріджит Джонс), подвійне прирощення компонентів справа *Bridget Jones-style trilogy* (трилогія в стилі Бріджит Джонс), одночасне прирощення справа та зліва *extra Bridget Jones kilos* (зайві кілограми, як у Бріджит Джонс), деривація ономастичної одиниці *Bridget Jones-esque* (подібний до Бріджит Джонс) та багато інших.

Лінгвісти по-різному розглядають формування типу *Bridget-Jones-era* (ера Бріджит Джонс). Їх називають словами-реченнями [12: 128] або складними словами синтаксичного типу, утвореними в результаті універбації [3: 33]. Дж. Ліч вважає потенцію дериваційних одиниць, а, отже, і парадигмогенерувальних (примітка наша – О.Г.), здатністю «концептуального формування», що утворюється в результаті розвитку семантики, яка не залежить лише від значення твірних елементів [20: 37]. Процес номінації обумовлений сенсомоторними явищами, когнітивними структурами, психічною діяльністю індивіда як члена суспільства, який володіє соціальною пам'яттю. Мовець залучає асоціативні зв'язки між мовними одиницями і застосовує готові мовні знаки для номінації за допомогою комбінаторного способу [13: 75], що доводить й існування парадигмогенерувальних одиниць.

Кількість інновацій, сформованих на основі деяких парадигмогенерувальних одиниць 1980-х – 2000-х років, надзвичайно велика, що пояснюється важливістю номінованих понять. Прикладами таких одиниць є: *Generation X* (покоління, яке народилося між 1964 і 1981 рр.), *Baby Boom Generation* (покоління, яке народилося між 1946 і 1964 рр.), *yuppie* (яппі, молода амбіційна людина, яка намагається піднятися кар'єрними сходами), *Silicon Valley* (Силіконова Долина, район концентрації комп'ютерних компаній) тощо.

Наприклад, одиниця *Generation X* є парадигмогенерувальною, оскільки вона продукує надзвичайно велику кількість похідних. Зауважимо, що формування таких похідних можливе завдяки словотворенню (*Generation X – Gen X – X-er* та ін.), фразотворенню (*Generation Y – Generation Why?*), аналогії (*Generation X – Generation Y – Generation Z* та ін.). Процес формування неологізмів на основі одиниці *Generation X* підпорядковується алгоритму, що розкриває активність парадигмогенерувальної одиниці *Generation X*:

Для здобуття статусу парадигмогенерувальної одиниці неологізм повинен бути словотворчо активним і широко залучатися до різноманітних парадигматичних зв'язків, утворюючи ланцюжки десятки похідних.

Таким чином, словотворча та семантична системність неологізмів зумовлена і забезпечується як парадигматичною, так і синтагматичною специфікою зв'язків між одиницями. Парадигматична системність є надзвичайно важливою для аналізу, оскільки одним із показників залучення інновації із кордонів до периферії мовної системи є її входження до словотвору і формування на її основі новітніх похідних одиниць.

Висока словотвірна активність деяких слів спричиняє формування великої кількості дериватів на їхній основі. Центральні, вузлові елементи таких груп похідних є тими

одинацями, які ми пропонуємо ідентифікувати як парадигмогенерувальні. Одним із чинників, який сприяє, на нашу думку, становленню групи таких одиниць, є те, що на межі давньо- та середньоанглійського періоду розвитку мови сформувалася здатність лексичних одиниць входити до словотвірної парадигматики без додавання флексій. Це привело до того, що в сучасній англійській мові формуються чисельні парадигми інновацій, утворені в результаті прирощення компонентів зліва або / і справа відносно кореневого елемента. Така парадигматична характеристика знаків є проявом їхньої системності. Наше дослідження не є вичерпним і розкриває широкі перспективи подальшого дослідження системності новітніх мовних знаків.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агамджанова В. И. Контекстуальная избыточность лексического значения слова (на материале английского языка) / В.И. Агамджанова. – Рига: Издательство Зинатне, 1977. – 123 с.
2. Голев Н. Д. Динамический аспект лексической мотивации / Н.Д. Голев. – Томск: Издательство Томского университета, 1989. – 252 с.
3. Єнікєєва С.М. Архітектура словотвору як синергетичної системи (на матеріалі сучасної англійської мови) / С.М. Єнікєєва // *Нова філологія*. – 2007. – № 27. – С. 190-198.
4. Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови: [монографія] / С.М. Єнікєєва. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – 302 с.
5. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Ю.А. Зацний. – Запоріжжя: Вид-во ЗДУ, 1998. – 430 с.
6. Звегинцев В. А. Язык и лингвистическая теория / В.А. Звегинцев. – М.: Издательство Московского университета, 1973. – 248 с.
7. Земская Е.А. Словообразование как деятельность / Е.А. Земская. – [2-е изд., стереотипное]. – М.: КомКнига, 2005. – 224 с.
8. Кочерган М.П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова) / М.П. Кочерган. – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
9. Кузнецов А. М. Структурно-семантические параметры в лексике (на материале английского языка) / А. М. Кузнецов. – М.: Наука, 1980. – 160 с.
10. Медникова Э.М. Значение слова и методы его описания / Э. М. Медникова. – М.: Высшая школа, 1974. – 202 с.
11. Норман Б.Ю. Язык: знакомый незнакомец / Б.Ю. Норман. – Мн.: Высшая школа, 1987. – 222 с.
12. Омельченко Л. Ф. Синтаксическая композиция в английском языке / Л.Ф. Омельченко, Н. Н Максимчук // *Вісник ХНУ*. – 2004. – № 635. – С. 155-159.
13. Сахарчук Л.И. Методологические проблемы словообразовательного анализа / Л.И. Сахарчук. – К.: Вища школа, 1987. – 131 с.
14. Семенчук А.Б. Функціонування деяких фразотворчих моделей в англійській мові / А.Б. Семенчук // *Наукові записки КДПУ ім. В.Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. – 2008. – Вип. 75 (1). – С. 175-179.
15. Соболева П. А. Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева. – М.: Наука, 1980. – 294 с.
16. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики (на материале современного немецкого языка) / М.Д. Степанова. – М.: Высшая школа, 1968. – 200 с.
17. Труевцева О. Н. Английский язык: особенности номинации / О.Н. Труевцева. – Л.: Наука, 1986. – 248 с.
18. Яворская Г. М. Лексико-семантическая типология в синхронии и диахронии / Г. М. Яворская. – К.: Наукова думка, 1992. – 112 с.
19. Ayto J. A Century of New Words / J. Ayto. – Oxford: OUP, 2007. – 250 p.
20. Leech G. Semantics / G.N. Leech. - Harmondsworth: Penguin Books, 1974.- 386p.
21. Yule G. Pragmatics / G.Yule. – Oxford: OUP, 2007. – 138 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Головка – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Запорізького національного університету.

Наукові інтереси: неологія, соціолінгвістика

ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРУ: МОРФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Інна ДЕМЕШКО (Кіровоград, Україна)

У статті окреслено перспективу дослідження девербативів у сучасному мовознавстві, розглянуто внутрішньосистемну організацію словотвору в морфонологічному аспекті, визначено особливості морфонологічних закономірностей у віддіслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом ініціального походження.

Ключові слова: словотвірна морфонологія, девербативи, морфонема, морфонологічні альтернативи, словотвірна парадигма, словотвірне гніздо.

The article outlines the perspective of researching of deverbatives in modern linguistics. The intersystem organization of word-building in the morphonological aspect is considered. The peculiarities of morphonological regularities in verbal derivational units with apical verb of foreign origin is defined.

Key words: word-building morphonology, deverbatives, morphonema, morphonological alternation, derivational paradigm, derivational unit.

Словотвірна морфологія як окрема лінгвістична дисципліна виокремилася порівняно недавно, але досить швидко стала однією з інтенсивно досліджуваних галузей мовознавчої науки. На сучасному етапі морфологічний аспект в аналізі словотвору досліджується в слов'янських, германських, балканських, тюркських мовах, однак ті численні праці не дають ряд надзвичайно важливих для мови питань, зокрема таких, як процедурні питання морфологічного аналізу, морфологічні особливості комплексних словотвірних одиниць, моделювання морфологічної структури комплексних словотвірних одиниць, визначення функціонального навантаження словотвірних одиниць та ін. На часі ґрунтовне вивчення як теоретичних, так і практичних питань, пов'язаних із поглибленням знань про особливості функціонування морфологічних перетворень, про їхню роль у структуруванні й групуванні словотвірних гнізд із вершиною-дієсловом; у встановленні правил зовнішньої видозміни компонентів словотвірної структури девербативів. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю системного дослідження в царині функціональних можливостей морфологічних моделей, залучених до процесів віддієслівного словотворення сучасної української мови.

Необхідно зазначити, що словотвір української мови, як і будь-якої мови світу, являє собою відкриту нелінійну систему, здатну до самоорганізації і саморозвитку. Вивчення закономірностей, особливостей формальних модифікацій у морфемній структурі похідних при словотворенні, встановлення причин і формулювання правил сполучуваності морфем на морфемному шві досліджує морфологія. Дослідження словотвору як динамічної системи доцільно проводити з використанням комбінованого діасинхронного підходу і вивченням морфологічних явищ при творенні похідних. Такий підхід дає можливість обґрунтувати інтерпретацію змін лексичної та словотвірної макросистем і спрогнозувати тенденції розвитку цих макросистем та встановити причини, зміни формального вияву морфем.

Сучасний стан лінгвістичних розвідок характеризується спрямованістю уваги мовознавців до проблем становлення, розвитку і функціонування одиниць основних мовних рівнів (ярусів) і проміжних (морфологічного, словотвірного і фразеологічного). На початку ХХІ ст. з'являються праці, присвячені дослідженню морфологічної структури відіменникових словотвірних гнізд української (М. Ю. Федурко), російської мов (Г. М. Потапова), динамічних процесів морфологічних моделей відприкметникового словотворення (Г. В. Пристай), морфології словозміни і словотворення білоруської мови (В. П. Русак), морфології башкирської (Г. Р. Абдуліна), монгольської мов (С. О. Крилов). Актуальними залишаються дослідження семантичних і синтаксичних аспектів віддієслівної деривації (на матеріалі мов різної генетичної та ареальної належності), зокрема, актантних і аспектуальних дериватів, номіналізацій [5]. Водночас, питання словотвірної морфології віддієслівних дериватів в українській мові залишається відкритим. Це зумовлює актуальність дослідження словотвірної морфології девербативів у синхронному аспекті з метою вивчення особливостей морфологічних трансформацій дієслівних основ три-, дво- й однозонних віддієслівних похідних.

Мета пропонованої розвідки – розкрити внутрішньосистемну організацію словотвору в аспекті морфології, встановити особливості морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом іншомовного походження. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) узагальнити погляди дериватологів на словотвірну парадигму і словотвірне гніздо як комплексні одиниці словотвірної системи мови; 2) розкрити внутрішньосистемну організацію словотвору в аспекті морфології через таксономію її конститутивних одиниць; 3) схарактеризувати структурні відношення між вершинним дієсловом та похідними одиницями 4) виявити особливості морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом іншомовного походження.

Словотвірна морфологія досліджує закономірності й особливості формальних модифікацій у морфемній структурі слова в процесах словотворення. Комплексне вивчення морфологічних явищ при словотворенні дає можливість виявити закономірності

валентності морфем, встановити причини зміни формального вияву морфем. Словотвір української мови – це мовна суперсистема, яка становить собою складний об’єкт, що характеризується субстанцією (сукупністю різнотипних конститuentів) і формою її організації, а морфологія дає змогу встановити причини, які стимулюють зміни формального вияву морфем, сформулювати правила сполучуваності морфем даної мови. Хоча статус словотвірної морфології як окремої автономної системи мови не є загально визнаним фактом, однак на користь її автономності можна навести такі аргументи: 1) наявність основної мовної одиниці – морфонеми; 2) наявність автономних механізмів – морфологічних типів і моделей; 3) можливість формального моделювання похідних. Визнаючи автономність словотвірної морфології в межах мовної макросистеми, необхідно підкреслити її особливість статусу, яка полягає в різноплановості елементів, що складають її субстанцію. До «беззаперечних одиниць» словотвору, на думку вчених, належать корінь, морфема, афікс, префікс, суфікс, постфікс, інтерфікс, похідне слово, твірна база, формант, синтагма, парадигма, тип, спосіб, пара, ланцюг, ряд, гніздо [7: 67-68]. Наведений ряд терміноодиниць доповнимо морфологічним типом, морфологічною моделлю, мотиватором, мотивантом.

У сучасній україністиці актуальним і донині залишається вивчення словотвірної системи як гніздової організації, оскільки вивчення структурно-семантичної організації словотвірного гнізда дає змогу встановити парадигматичні і синтагматичні відношення дериватів, сприяє перспективному і глибинному аналізу процесу словотворення, супутніх словотворенню морфологічних явищ для системного підходу до вивчення дериваційної структури похідних. Проблему структурно-семантичної організації словотвірних гнізд досліджували українські мовознавці І. І. Ковалик, Н. Ф. Клименко, В. О. Горпинич, Є. А. Карпіловська, В. В. Грещук, М. І. Голянич, Н. Я. Тишківська, О. В. Дияк та ін., російські мовознавці О. М. Тихонов, О. А. Земська, Ж. Ж. Варбот, О. С. Кубрякова, І. С. Улуханов, В. В. Лопатін, О. Д. Зверев, В. Г. Головін та ін. В українській дериватології узагальнення результатів вивчення словотвірних гнізд окремих коренів стало створення відповідних лексикографічних праць – Є. А. Карпіловська «Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями» (2002 р.), Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк «Шкільний словотвірний словник сучасної української мови» (2005 р.). На часі укладання гніздового словника ще не досліджених коренів (основ). Саме цей чинник сприяв вибору об’єктом дослідження словотвірні гнізда з вершинними дієсловами, вивченню морфологічних закономірностей при творенні девербативів вербативної, субстантивної, ад’єктивної та адвербіативної зон.

Оскільки морфологія займає проміжний рівень між фонологією і морфологією, то виникає складна залежність морфологічних змін від результатів фонологічного і морфологічного аналізу. «...Чим більш автономний статус вона (морфологія) набуває, тим більш очевидною стає залежність морфології від результатів морфологічного і словотвірного аналізу» [10: 11], при цьому морфологічний опис набуває аналітичного характеру [6: 1977]. Як відомо, словотвір – це функціональне поле мови, у якому тісно взаємодіють усі мовні рівні. Тому при вивченні словотвірної морфології похідних необхідно диференціювати морфологічні явища, зокрема морфологічні альтернативі, що відбуваються при словозміні і при словотворенні [3: 84-97]. Оскільки центр частин мови формують іменники і дієслова як суто автономні знаки [2: 16], то ці центральні частини мови становлять певний науковий інтерес, адже саме «іменник і дієслово як основні частини мови мають розвинену морфологічну структуру і великі словотвірні можливості для поповнення словникового складу» [Там само: 47]. На сучасному етапі вивчення словотвірної морфології пильнішої уваги потребує дослідження девербативів з питомими й іншомовними коренями (основами), питання адаптації запозичених лексем, особливості сполучуваності іншомовних кореневих морфем із суфіксальними морфемами (питомими, запозиченими). Варто зазначити, що при вивченні морфологічної організації словотвірного гнізда з вершинним дієсловом доцільним є врахування омонімії кореневих морфем: **будіти**¹ (переривати сон) – *будіти-ся, буді-льник, до-будіти-ся*;

з-будіти, збудіти-ся, збудж-ува-ти, збуджувати-ся, збуджува-н(ий), збуджуван-ість; роз-будіти, розбудж-а-ти, розбудіти-ся, розбудж-ува-ти, розбудж-ен(ий), розбудж-енн(я) та ін.; будіти² (коптити) – будж-анійн(а), буж-анійн(а), б'удж-ен'н'(а), буж-енійн(а), будж-еніц'(а), буж-еніц'(а),

буж-ійн(а); жати¹ (зрізати стебла рослин) – жа-т(ий), жат-в(а), жн-ець, жн-иц'(а), жн-ив(а), жн-ій, жа-лк(а), жєн-ник, жа-т'т'(а); в'ї-жати¹

(жати все; закінчувати жати) – вжати-ся; вижсин-а-ти, в'їжсин-О, по-вижсинати; жа-ти² (стискати) – жати-ся², жим-О (спортивна вправа), жом-О (відходи), жм-ен'(а), жм-іх(и) (вичавки), жм-ін; в'ї-жати² (витиснути) – вижсим-ати, в'їжсим-О, в'їжсим-к(а), сок-о-вижсим-а-лк(а) та ін.; мін-і-ти¹ (робити інакшим) – мінити-ся, мін-ь-б(а), мін-і-вєць (мінерал – шпат), мін-лив(ий); від-мінити – відмін'-ува-ти¹, відмін'-а-ти, відмін-О (викуп), відмін-(а)¹; з-мінити – змінити-ся, змін'-ува-ти, змін'-а-ти, змін-ен(ий), змін-(а); мін'-а-ти – міняти-ся, мін'я-учи, мін'я-льник; роз-мін'яти – розмін'яти-ся, розмінювати-ся, р'озмін-О; мін-і-ти² (визначати, обіцяти) – мін-к(а), в'ї-мін-к(а), на-мін'ати, н'амін-к(а) та ін. Проблема омонімії залишається однією із найскладніших лексикологічних, словотвірних і лексикографічних проблем, тому необхідно враховувати критерії розрізнення омонімії та полісемії, джерела омонімії при укладанні гніздового словотвірного словника віддієслівних дериватів, оскільки це явище досить поширене в системі дієслова.

Результати аналізу засвідчують, що в кожного з морфологічних класів найактивнішим є перший ступінь словотворення, який характеризується найбільшим розмаїттям морфологічних моделей, а на другому й наступних – морфологічна активність згасає, що виявляється в якісних і кількісних характеристиках: кількісне зменшення задіяних морфологічних моделей та в їхньому типізованому характері. Омонімічні кореневі морфеми притаманні переважно питомим лексемам. У морфологічних трансформаціях убачаємо не лише засіб формальної сумісності морфем, що супроводжують процес словотворення, а й передачі певної інформації, виконанні певних функціональних ролей. Адже морфологічні засоби інформують про формальні властивості поєднаних у дериваційному акті морфем, зокрема про особливості контактної зони (фонемну конфігурацію фіналі твірної основи та ініціалі суфікса), про покладову організацію твірної основи, про тип акцентної позиції слова, акцентні потенції словотворчих засобів, диференціювати утворення від питомих і від запозичених слів певного граматичного класу.

Створення типології словотвірної морфології словотвірних парадигм девербативів з опертям на словотвірні гнізда потребує аналізу словотвірного потенціалу слів, зокрема вивчення природи відповідних зон похідних (вербативної, субстантивної, ад'єктивної, адвербіативної), що передбачає вивчення словотвірних спроможностей похідних, адже ця проблема досить актуальна при системному вивченні словотвору української мови. Необхідно зазначити, що в мовознавчій літературі поняття блок словотвірної парадигми і зона словотвірної парадигми інколи вживаються як синоніми [11]. На нашу думку, ці терміни варто диференціювати. Термін «зона» словотвірної парадигми використовуємо як видовий по відношенню до терміна «блок», тобто як позначення структурних і семантичних позицій у складі словотвірної парадигми. Морфологічна структура словотвірної парадигми або словотвірного гнізда, до якого входить словотвірна парадигма, і зонна структура словотвірної парадигми певного ступеня словотворення пов'язані і структурно, і семантично, оскільки спрацьовують і структурний, і семантичний чинники:

дозв'олити

дозол'-а-ти

дозволяти-ся

дозвіл

дозв'оле-н(ий)

не-дозволен(ий)

недозволен'-ість

домінувати

домінува-н'н'(а)

домін-ант(а)

доміна́нт-н(ий)
 доміна́нтн-ість
 доміна́нт-ов(ий)
під-доміна́нт(а)
суб-доміна́нт(а)
 субдоміна́нт-ов(ий)
 доміну́ј-уч(ий)

Урахування специфіки словотвору, що полягає передусім у тому, що з усіх мовних підсистем саме він покликаний відображати номінативну діяльність людини – формувати й забезпечувати функціонування особливих одиниць номінації – похідних слів, властивості яких є унікальними й неповторними [4: 113], більш перспективним вважаємо напрямок у вивченні словотвірної парадигматики, представлений працями О. А. Земської, Р. С. Манучаряна, В. В. Грещука, З. О. Валюх та ін. В україністиці словотвірну парадигму кваліфікують як комплексну одиницю, що являє собою особливу мікросистему дериватів одного ступеня творення, об'єднаних тотожністю твірної основи і протиставлених словотворчими формантами. Запропоноване витлумачення словотвірної парадигми, по-перше, найбільш ізоморфне поняттю парадигми в морфології, по-друге, на його основі можливе комплексне дослідження дериваційного потенціалу слів різної частиномовної належності: іменників, прикметників, дієслів, числівників та ін. і встановлення словотвірних значень, властивих похідним, твірні яких репрезентують ту саму лексико-семантичну або тематичну групу; по-третє, дає змогу з'ясувати, якою мірою, як і які чинники зумовлюють дериваційну поведінку мотивувальних слів і який інвентар словотворчих формантів властивий різним класам твірних слів, з якими синонімічними формантами взаємодіють твірні основи та ін. [1: 39]. Таким чином, словотвірна парадигма становить упорядковану мікросистему похідних одиниць одного ступеня деривації, об'єднаних спільною твірною основою і протиставлених словотворчими формантами.

Підтримуємо думку О. М. Тихонова, що словотвірне гніздо має чітко визначену структуру, і в основі «побудови гнізд лежить принцип ієрархії, принцип послідовного підпорядкування одних одиниць іншим [9: 36]. Необхідно зауважити, що до складу словотвірного гнізда входять слова, що мають спільний лексико-семантичний варіант, матеріальним виразником якого є коренева морфема. Межі словотвірних гнізд рухомі. Адже під впливом лінгвальних і екстралінгвальних чинників гнізда можуть поповнюватися новими словами (пор. *пролонгування, зомбування, пікетувальник, апелювач*) і втрачати деякі значення слова, коли вони переходять до пасивного складу лексики, втрачаючи смислові зв'язки (пор. *дати і продати, вити і розвинути*).

У сучасній дериватології словотвірне гніздо, разом із словотвірним типом, належить до основних системотвірних одиниць словотвірного рівня мови. Якщо для похідних того чи того словотвірного типу загальним елементом є формант, то для словотвірного гнізда – вершинне слово. Оскільки словотвірна парадигма становить собою сукупність всіх похідних одного твірного і виступає частиною словотвірного гнізда. О. М. Тихонов зазначає, що «серед усіх частин мови дієслово має найширші словотвірні зв'язки і рішуче впливає на всі важливі процеси словотворення», наголошуючи на тому, що словотвірні гнізда із вершинами-дієсловами мають найскладнішу структуру і значний склад похідних, особливо на першому ступені деривації [8: 286]. Характерно, що в словотвірному гнізді кожен зі ступенів деривації формує свою словотвірну парадигму послідовно відображену в розгортанні гнізда по вертикалі. При базових словах-дієсловах на першому ступені деривації розташовані зворотні дієслова, багатократні, однократні, префіксальні і префіксально-суфіксальні, віддієслівні іменники, прикметники, складні слова [Там само: 287]. При базових дієсловах іншомовного походження на першому ступені деривації розташовані зворотні або префіксальні дієслова, іменники з абстрактним значенням, прикметники:

абстрагува́ти
 абстрагува́ти-ся
 абстрагува́-н'н'-а
 абстра́к-ці́j(а)

абстракт-н(ий)
 абстракт-н-о
 абстракці-он / (-ізм)
 абстракціон-іст
 абстракціоніст-ськ(ий) 1
 абстракціоніст-ськ(ий) 2
 абстрагóва-н(ий)
 пор. абстракт, *заст.*

Морфологічна структура словотвірних гнізд з вершиною-дієсловом іншомовного походження характеризується усіченням дієслівної фінали (форматива *-ува-* (252) або *-и-* (1): *контузити*).

Опис словотвірних парадигм передбачає виокремлення зон, що становлять собою сукупність словотвірних значень, виражених дериватами відповідного лексико-граматичного класу: субстантивна, ад'єктивна, вербативна та адвербіативна зони. Саме дослідження морфологічних особливостей у межах словотвірних парадигм унаочнює механізм породження девербативів в українській мові, демонструючи параметри організації мотивантів вербативної, субстантивної, ад'єктивної та адвербіативної зон.

У сучасному словотворі досить поширеним стало визначення, згідно з яким словотвірна парадигма – це комплексна одиниця, що являє собою певну мікросистему дериватів одного ступеня словотворення, мотивованих тією самою твірною основою і протиставлених словотворчими формантами.

Концептуальний апарат морфології потребує подальшого вдосконалення й аналізу, упорядкування й узгодження з понятійними і термінологічними системами суміжних лінгвістичних дисциплін.

На сучасному етапі опис та дослідження формальних ознак мовних одиниць із погляду системно-структурної лінгвістики видається перспективним напрямом, покликаним установити арсенал словотворчих формантів і пояснити природу морфологічних трансформацій.

Характерно, що типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Словотвірні парадигми дієслова представлені три-, дво- та однозонними дериватами. Для віддієслівних похідних продуктивною є тризонна типова словотвірна парадигма. Аналіз понад 250 словотвірних гнізд з вершинними іншомовними коренями дає можливість зробити висновок, що вони структуровані вербативною, субстантивною, ад'єктивною та адвербіативною зонами. Тризонні словотвірні парадигми дієслів з вершинними іншомовними коренями належать до першого продуктивного класу дієслів і представлені вербативною, субстантивною, ад'єктивною та адвербіативною зонами: *адаптувати* – *адаптувати-ся*, *адапт-а́ціј(а)*, *адапто́ва-н(ий)*; *анотувати* – *анотувати-ся*, *анотува́-н'н'(а)*, *анот-а́ціј(а)*, *аното́ва-н(ий)*, *про-анотувати*; *балотувати* – *балотувати-ся*, *балотува́-н'н'(а)*, *балотирува́-ль/н(ий)*, *ви-балотувати*, *за-балотувати*, *пере-балотувати*; *котірувати* – *котірувати-ся*, *котірува́-н'н'(а)*, *котирóв-к(а)*, *котирува́-льн(ий)*. Двотонні словотвірні парадигми дієслів з вершинними іншомовними коренями представлені вербативною і субстантивною зонами, субстантивною і ад'єктивною зонами: *аналізувати* – *аналізувати-ся*, *аналізува́-н'н'(а)*, *аналі́з*; *аналі́т-ик(а)*,

аналі́т-і́зм, *аналі́тич-н(ий)* 2; на другому ступені деривації представлена тризонна словотвірна парадигма: *аналі́т-ик*, *аналі́тич-н(ий)* 1, *аналі́тич-н-о*, *аналі́тик-о-синтетичн(ий)*; *апробувати* – *апробувати-ся*, *апробува́-н'н'(а)*, *апроб-а́ціј(а)*; *грейдірувати* – *грейдірувати-ся*, *гре́йд-ер*; *грейдер-і́ст*, *гре́йдер-н(ий)*, *авто/грейдер*; *дегустувати* – *дегустувати-ся*, *дегуст-а́ціј(а)*, *дегуст-а́тор*; *реабілітувати* – *реабілітувати-ся*, *реабілі́т-а́ціј(а)*. Однозонні словотвірні парадигми дієслів з вершинними іншомовними коренями представлені субстантивною, ад'єктивною, вербативною зонами: *абордувати* – *аборд-а́ж*; *аборда́ж-н(ий)*; *вояжувати* – *вояжирува́-н'н'(а)*, *вояжирóв-к(а)*, *воя'ж*, *вояж-е́р*; *гідрофікувати* – *гідрофі́кова-н(ий)*; *дрейфити* – *з-дрей́фити*, *маніпулювати* – *маніпулюва́-н'н'(а)*, *маніпу́л'-а́ціј(а)*, *маніпу́л'-а́тор*; *меліорувати* – *меліор-а́ціј(а)*; *превалювати* –

превалюва-н'н'(а) 1. Установлено, що безпрефіксні базові дієслова належать переважно до двозонних словотвірних парадигм, а префіксальні – до тризонних словотвірних парадигм. Доведено, що субстантивні та ад'єктивні суфікси потужніше використовують можливості морфологічної системи української мови, ніж вербативні та адвербативні. Морфологічні позиції детермінують дію таких морфологічних правил: усічення дієслівної основи при творенні похідних, консонантні альтернативи в кореневій або суфіксальній морфемі на другому й третьому ступенях деривації (**абстрагувати** – *абстра́к-ці́й(а)*, *абстра́кт-н(ий)*; **аналізувати** – *аналі́з*, *аналі́т-ик(а)*, *аналі́т-і́зм*), депалаталізацію (**жонглювати** – *жонгл-е́р*) і зміну позиції наголосу (**комбінувати** – *комбін-а́ці́й(а)*, **реабілітувати** – *реабілі́т-а́ці́й(а)*, **акумулювати** – *акумул'-а́тор*).

Для словотвірних гнізд з питомим вершинним дієсловом характерні тризонні словотвірні парадигми, а для словотвірних гнізд з вершинним дієсловом іншомовного походження – дво- й однозонні словотвірні парадигми.

Вивчення морфологічних закономірностей у віддієслівних словотвірних гніздах з вершинним дієсловом іншомовного походження дає можливість зробити такі висновки:

1. Уведення до словотвірної морфології поняття словотвірне гніздо дає можливість вивчати словотвір як ієрархічну систему, а не просто сукупність похідних, визначати і прогнозувати морфологічні процеси в контактній зоні.

2. Типологічною ознакою дериваційних парадигм дієслів є їхнє внутрішнє структурування за частиномовними зонами девербативів. Об'єднання девербативів в автономні зони в межах словотвірної парадигми дає можливість виявити морфологічні характеристики й адаптацію віддієслівних дериватів.

3. Дослідження морфологічної структури дієслова дає змогу виявити морфологічні типи, моделі, встановити функціональну морфологічну класифікацію приголосних за типами палаталізації і депалаталізації.

Перспективу подальших розвідок словотвірної морфології девербативів убачаємо у вивченні комплексних словотвірних одиниць (словотвірних гнізд і словотвірних парадигм), з'ясуванні морфологічних трансформацій дієслівних основ (коренів) при творенні три-, дво- й однозонних похідних сучасної української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові / З. О. Валюх. – К.; Полтава : АСМІ, 2005. – 350 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
3. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія. Таблиці, схеми : навч. посіб. / І. М. Демешко. – Кіровоград : ПП «Інвест-Груп», 2008. – С. 84-97.
4. Земская Е. А., Кубрякова Е. С. Проблемы словообразования на современном этапе / Е. А. Земская, Е. С. Кубрякова // *Вопр. языкознания*. – 1978. – № 6. – С. 112-123.
5. Исследования по глагольной деривации: сб. ст. [отв. ред. В. А. Плунгян, С. Г. Татевосов]. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 384 с.
6. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика : Проблемы и принципы ее описания / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 315 с.
7. Лыков А. Г., Клечковская Г. А. Гнездо как высшая словообразовательная единица (к вопросу о соотношении и классификации единиц русского словообразования) // *Русская словообразовательная синтагматика и парадигматика: сб. науч. труд.* / А. Г. Лыков, Г. А. Клечковская – Краснодар, 1991. – С. 67–78.
8. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря современного русского языка. Курс лекций / А. Н. Тихонов. – Самарканд : Изд-во Самарканд. ун-та им. А. Навои, 1971. – 387 с.
9. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : В 2 т. – [2-е изд., стер.] / А. Н. Тихонов. – М. : Рус. яз., 1990.
11. Толстая С. М. Морфология в структуре славянских языков / С. М. Толстая. – М. : Индрик, 1998. – 318 с.
12. Федурко М. Ю. Морфология відіменникового словотворення / М. Ю. Федурко. – К.; Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Інна Демешко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія, термінологія, ономастика.

НЕОЛОГІЗМИ У НОВОЛАТИНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЕМИ СИМОНА ПЕКАЛІДА “DE BELLO OSTROGIANO”)

Оксана КОЩІЙ (Київ, Україна)

У статті описуються основні способи творення неологізмів у новолатинському поетичному тексті. Визначається, що основним чинником, який вплинув на появу неологізмів, є намагання автора новолатинської поеми адекватно передати реалії, на позначення яких у класичній латині не існувало відповідних лексем.

Ключові слова: неологізм, деривація, запозичення, новолатинська поема, латинська мова, Симон Пекалід, De bello Ostrogiano.

The article describes the main ways of creating neologisms in New Latin poetic text. It is determined that the main factor that influenced the emergence of neologisms is the attempt of the author of New Latin poem to adequately convey the realities, on which the designation is in classical Latin there was no corresponding tokens.

Keywords: neologism, derivation, borrowing, New Latin poem, Latin language, Simon Pecalides, De bello Ostrogiano.

Актуальність дослідження неологізмів у новолатинському поетичному тексті мотивується відсутністю спеціальних мовознавчих праць, в яких об'єктом аналізу є мова новолатинського поетичного тексту, та необхідністю відтворення цілісної картини функціонування латинської літературної мови у пізньосередньовічний та ранньомодерний період. Зважаючи на специфіку поетичного тексту як особливої форми комунікації зі своїми мовними законами та нормами, дослідження особливостей новолатинського поетичного тексту має наукову цінність не лише у теоретичному, а й практичному аспектах, оскільки мова новолатинської поезії – не описана у традиційних граматиках з латинської мови і часто становить труднощі при перекладі.

Метою дослідження є з'ясування основних способів творення неологізмів у новолатинському поетичному тексті на матеріалі латинськомовної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano* (Краків, 1600) [2]. Мета зумовила реалізацію завдання, а саме, з'ясувати чинники, які вплинули на появу неологізмів, оскільки структура латинської мови у вказаний період зазнавала поступових змін на всіх рівнях і, зокрема, на лексико-словотвірному.

Об'єктом дослідження є неологізми, які відображають одну з найважливіших властивостей поетичного мовлення – реалізацію словотвірних можливостей мовної системи, і наочно показують динамічний характер мовних елементів на лексико-словотвірному рівні латинської мови.

Латина пізнього середньовіччя і раннього Нового часу не була сталою єдністю, вона засвоювалася через вивчення пізньолатинської граматики і шляхом наслідування класичних авторів. Багатство словотвору є однією з найістотніших рис тогочасної латини: з одного боку, в поетичній мові фіксується багато архаїзмів, з іншого – в ній постійно з'являються неологізми. Авторами новолатинських творів постулювалося правило легітимності використання латинської лексики не класичного періоду, якщо вона використовувалась у творах так званих *auctores probati* [1: 63]. *Classicus* на той час означало не належність до класичного періоду, а швидше наявність певних мовних явищ у *auctores probati*.

З одного боку, пізньосередньовічна та ранньомодерна латина була логічним продовженням класичної, яка внаслідок специфіки її рецепції не складала оформленої цілісності, з іншого, внаслідок тісних міжмовних контактів латина не могла уникнути модифікацій, зумовлених засвоєнням низки фонетичних, граматичних і лексичних змін. У першу чергу такі зміни торкнулись словникового складу. Він значно поповнився за рахунок нових та переосмислення значень вже існуючих слів, хоча в основі своїй зберіг лексичну і граматичну будову класичної латини.

Невідомі в класичний період реалії суспільного життя, які було потрібно описати засобами латинської мови, могли бути загальноєвропейськими, так і характерними лише для окремої країни чи регіону. Кожного разу, коли для опису певної реалії використовувалась мова, яка спочатку призначалась для функціонування в іншому

соціокультурному середовищі, відразу поставало питання передачі засобами цієї мови понять і явищ, які були відсутні в природному для цієї мови середовищі.

Одним із способів передачі невідомих для класичної латини реалій в їх словесному позначенні засобами латинської мови є добір латинського слова зі значенням найбільш близьким до значення безеквівалентної одиниці. Так, у зв'язку з появою нових реалій і потребою їх мовного вираження, у мові новолатинської поеми традиційні для класичного періоду лексеми набувають іншого смислового забарвлення. У мові новолатинської поеми знаходить своє відображення метод семантичного збагачення, тобто розширення кола значень питомого латинського слова, зміст і об'єм якого значною мірою залежав від території на якій був написаний текст.

Семантична деривація латинської лексики в тексті новолатинської поеми відбувається у двох напрямках: а) без зміни частиномовної парадигматики, наприклад: *bombus*, і m – гудіння, шум > ядро, бомба; *mortarium*, і n – ступа, вапно > мортира; *proboscis*, idis f – хобот (слона) > жерло, дуло; *comitium*, і n (тільки pl.tant. *comitia*) – коміцій, (pl.) народні збори > сейм; *psalterium*, і n – псалтерій (струнний інструмент) > псалтир; *stemma*, atis n – вінок, родовід > герб; *Tripolis*, is f – Триполіс (Триполі – Пн. Африка) > Трипілля; *typus*, і m – ліпнина > друк; б) з наступною конверсією, наприклад: *nitratum*, і m – порох < *nitratum*, a, um – лужний, змішаний з лугом; *nobilis*, is m – вельможа, шляхтич < *nobilis*, e – відомий, знатний.

Одним із основних способів творення неологізмів у пізньосередньовічній та ранньомодерній латинській мові, незалежно від території її поширення, є словотвірна деривація. На підтвердження цієї думки, можна навести дані польської дослідниці середньовічної латини К. Вейссенгоф-Брожеквої [4: 87], за якими близько 25% лексики, зафіксованої у ще не завершеному на цей час «Словнику середньовічної латини в Польщі» (*Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce*) [3], є неологізмами, тобто словами, які не засвідчені в жодному з класичних чи середньовічних словників латинської мови.

Утворення нових слів відбувається згідно з правилами словотвору класичної латини за допомогою словотворчих афіксів, успадкованих із латини класичного періоду. Так, для лексичного спектру новолатинської поеми характерні такі види неологізмів:

1) неологізми, утворені за допомогою суфіксальної деривації питомих латинських лексем: а) шляхом додавання питомих латинських словотвірних елементів: *-is*: *Constantinis* – костянтинів < *Constantinus*, і m – Костянтин; *-osus*: *mustosus* – наповнений вином < *mustum*, і n – молоде вино; *-ensis*: *Constantinensis* – костянтинів < *Constantinus*, і m – Костянтин; *-inus*: *Taurinus* – таврійський < *Tauri*, orum m – таври; *-alis*: *Borealis* – північний < *Boreas*, ae m – Борей, перен. північ; б) шляхом додавання латинізованих грецьких словотвірних елементів: *-ides*: *Constantinides* – нащадок (син) Костянтина < *Constantinus*, і m – Костянтин; *Germanides* – германець (за походженням) < *Germani*, orum m – германці;

2) неологізми, утворені шляхом запозичення лексем грецької мови, наприклад: *Biblia* – Біблія (Святе Письмо) < пор. гр. τὰ βιβλία від τὸ βιβλίον – книга; *Colchida* – Колхіда < пор. дгр. ἡ Κολχίς, ἰδος, лат. *Colchis*, idis f і сгр. ἡ Κολχίδα – Колхіда; *monarcha* – монарх < пор. дгр. ὁ μονάρχης – єдиновладний володар і лат. *monarchia*, ae f – єдиновладдя; *patriarcha* – родоначальник, засновник < пор. дгр. ὁ πατριάρχης – родоначальник, патріарх;

3) неологізми, утворені шляхом запозичення іншомовних лексем з латинською кореневою морфемою і іншомовним суфіксом, наприклад: *sclopeta* – мушкет < пор. лат. *sclopus* (=stloppus) – клацання, удар; *bombarda* – гармата < пор. лат. *bombus*, і m – гудіння, шум;

Для пізньосередньовічної та ранньомодерної латини, яка мала гнучку мовну систему з міцною, збереженою від класичної латини граматичною основою, був характерним лексичний еklektизм, зумовлений наявністю великої кількості іншомовних вкраплень різночасового походження. Вказані елементи, викликані необхідністю описати нові життєві реалії, відображали як внутрішньомовний розвиток латини, так і вплив інших мов.

Так, у тексті новолатинської поеми фіксується значний за обсягом пласт іншомовної лексики, аналіз якої ускладнюється не лише відсутністю спеціальних лексикографічних джерел латини досліджуваного періоду, а й непослідовністю поданої інформації в існуючих. Тому можна лише припускати з більшою чи меншою долею ймовірності, які з використаних

автором лексем були вживаними у тогочасній латинській мові, а які можна вважати авторськими okazionalizмами.

До іншомовної або частково латинізованої лексики історичної поеми Симона Пекаліда *De bello Ostrogiano*, нехарактерної для класичного періоду, можна зарахувати такі тематичні групи: а) етноніми, наприклад: *Lithavus, Moschus, Russus, Turca, Valachus* тощо; б) топоніми, наприклад: *Terecimirum, Ostroglia, Kiövia, Halicia, Volinia, Chortica* тощо; в) прізвища або прізвиська, наприклад: *Kosinscius, Sebeltuc, Sisca, Visnovocius, Zachorovius, Zavacius* тощо; г) власні імена людей, історичних чи міфологічних постатей, наприклад: *Bochdanus, Ichor, Kius, Mecislaus, Mocossa, Semerinus, Svidrigellus* тощо; д) патроніми, наприклад: *Olgerdoviades, Ioanniades*; е) деякі невласні назви, наприклад: *mecith, tabor, ulani, baeran*; є) відтопонімні прикметники, наприклад: *Cholsanensis, Drucicus, Orsensis, Ostrogianus, Sluccensis* тощо; ж) відетнонімні прикметники, наприклад: *Turcicus, Polonus, Lithavus*, тощо.

За походженням і типом основ іншомовну лексику новолатинського поетичного тексту можна структурувати на такі групи: а) слов'язми, наприклад: *Wladimiria, Ostrogius, Bochdanus*; б) орієнталізми, наприклад: *Amalech, Batthus, mecith, baeran*; в) германізми, наприклад: *Borussus, Volsthen, Vitoldi* (gen.sg.); г) грецизми, наприклад: *Chersona, Basili* (voc.sg), *Theodor*.

Попри те, що запозичена лексика, зафіксована в новолатинській poemі, є структурно неоднорідною, в ній можна виділити такі типи: а) лексика, яка структурно співпадає з іншомовним прототипом, тобто слова, які графічно змінені і передані відповідними фонетичними засобами латинської мови без жодних структурних змін; б) лексика, яка морфологічно оформлена засобами латинської мови, у тому числі і лексика з частковою словотвірною субституцією (у більшості випадків субститується афіксальна частина). Таким чином, внаслідок різних ступенів словотвірної адаптації іншомовну лексику новолатинської поеми можна поділити на дві різновеликі групи:

а) запозичена лексика, для якої характерна лише фонетико-графічна адаптація, що полягає в передачі фонетико-графічного образу іноземного слова за допомогою графічних засобів мови-реципієнта, наприклад: *mecith, ulani* (nom.pl.), *tabor, Chaidar, Sebeltuc, Simeon, Ichor, Daniel, Sisca, Zareba, Mocossa, Iequa, Chortica, Orsa* тощо. Таким чином, у мові новолатинської поеми яскраво відображена поширена на той час традиція передачі запозиченої лексики у транслітерованій формі, тобто передача запозичень латинською графікою при збереженні фонетичних та граматичних особливостей оригіналу;

б) запозичена лексика, для якої характерна морфологічна адаптація, що передбачає включення запозичень до системи роду, числа, відміни тощо. Така адаптація на рівні морфології досягається шляхом приєднання до фонетично та графічно адаптованої слов'язської основи латинського або латинізованого грецького форманта-флексії, поява якого означає належність до певної граматичної категорії і є показником певного ступеня засвоєння запозичення латинською мовою, наприклад: *Lithuania, Russia, Volinia, Kiövia, Ostroglia, Halicia, Praeclavia, Praecopia, Podolia, Turca, Russus, Mecislaus, Svatoslaus, Bochdanus, Semerinus, Kius, Polochus, Nossus, Horinus, Slucus, Kosinscius, Tarnovius, Zachorovius, Zavacius, Visnovocius, Terecimirum*. Для значної частини такої лексики є характерною часткова словотвірна субституція, яка досягається за допомогою суфіксальної деривації, шляхом приєднання до фонетично та графічно адаптованої слов'язської основи латинського або латинізованого грецького словотвірного афікса у поєднанні з флексією, наприклад: *Russicus, Turcicus, Voliniacus, Ostrogianus, Cholsanensis, Lublinensis, Sluccensis, Volinensis, Olgerdoviades, Lechiades*.

Лексико-словотвірний аналіз мови новолатинської поеми дозволяє встановити, що основними способами творення неологізмів у мові новолатинської поеми є семантична і словотвірна деривація та запозичення. Питома лексика латинської мови набуває нових значень, в її смисловій структурі відбувається перерозподіл і спеціалізація значень відповідно до комунікативних потреб і вербалізації нових явищ і понять. Утворення нових слів відбувається за допомогою латинських та латинізованих грецьких словотворчих афіксів на базі лексем, успадкованих із латини класичного періоду, та згідно з правилами та наявними моделями словотвору, характерного для класичної латини. Основною зміною, якої

зазнали запозичення на латинськомовному ґрунті, була трансформація питомих закінчень і суфіксів у зв'язку із входженням їх в іншу (латинську) словозмінну парадигму. Такі зміни можна вважати проявом мовної інтерференції, оскільки автор поеми настільки добре засвоїв другу мову (латинську), що автоматично переносить її моделі на систему першої (рідної) мови. Вживання неологізмів пояснюється намаганням автора новолатинської поеми адекватно передати реалії, на позначення яких у класичній латині не існувало відповідних лексем.

Наведені результати і висновки можуть слугувати основою для проведення нових досліджень із проблематики функціонування латинської мови на теренах України і загалом східної Європи кінця XVI – початку XVII століття, зокрема допоможуть з'ясувати низку проблем, пов'язаних із визначенням спільних критеріїв оцінки латинськомовних творів та виявом впливу античної традиції на їх написання. Це дозволить визначити характер взаємодії античної і пізньосередньовічної латинськомовних традицій та виробити сучасну концепцію розвитку пізньосередньовічної та ранньомодерної латини як синтетичного явища.

Питання лексичного складу середньовічної латини і досьогодні залишається невирішеним. До цього часу залишилось недослідженими ні в польській, ні в українській мовознавчій науці таке питання, як інтерференція польсько-українського народного субстрату у середньовічній та ранньомодерній латині, яка проявляється передусім у численних запозиченнях та лексичних кальках (словотвірних чи семантичних). Також варто було б дослідити способи творення неологізмів у середньовічній та ранньомодерній латині, їх граматичні особливості, способи латинізації українських та польських власних імен.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Benner M. On the interpretation of learned Neo-Latin : an explorative study based on some texts from Sweden 1611-1716 / M. Benner, E. Tengström. – Göteborg, 1977. – 112 p.
2. *De bello Ostrogiano ad Piantcos cum Nisoviis libri quattuor, a Simone Pecalidis Artium Baccalaureo conscripti.* – Cracoviae, In officina Andreae Petricovii, AD 1600.
3. Weysenhoff-Brożkowa K. Studia nad łaciną średniowieczną w Polsce / Krystyna Weysenhoff-Brożkowa ; [zeszyty naukowe pod red. J. Axera]. – Zesz. 10–12. – Warszawa : OBTA, 1998. – 224 s.
4. Słownik Łaciny Średniowiecznej w Polsce / [Ed. Polska Akademia Nauk]. – Wrocław : ZNiO, 1953–. – [A–Quaero].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Кошій – кандидат філологічних наук, асистент кафедри загального мовознавства та класичної філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: латинська мова доби середньовіччя та Нового часу, лексика і фразеологія новогрецької мови.

ФОРМУВАННЯ СЛОВОВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВЧИНКІВ, АКТИВ ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ЛЮДИНИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – XX СТ.

Оксана МАКСИМЕЦЬ (Мелітополь, Україна)

У сучасній українській мові серед іменників із загальним словотвірним значенням “опредметнена дія” чітко виокремлюються слова на позначення вчинків, активів волевиявлення людини. Історія становлення та розвитку цих лексико-словотвірних типів і є предметом нашого дослідження.

Ключові слова: словотвір, іменник, опредметнена дія, механізм творення, словотвірний тип.

In the modern Ukrainian within a group of verbal nouns words denoting action and will are clearly distinguished. The history of establishment and development of these lexical and word-building types is the subject of our investigation.

Key words: verbal nouns, derivatology, meaning of process, mechanism of forming, word-formation type.

У сучасній українській мові значне місце посідає словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів, яка відбиває лише категорійне перетворення однієї частини мови в іншу. Дослідження лінгвальної природи українських іменників, а в їх межах – і девербативів зі значенням опредметненої дії, процесу, стану, – має в мовознавстві певну традицію.

У полі наукових розвідок перебували питання історії формування девербативних субстантивів [2: 1; 4: 1; 6: 2; 8: 298], вивчено окремі типи цих похідних [3: 115; 9: 57; 10: 1; 12: 1], їх семантичну та морфологічну валентність [7: 32], стилістичні функції [5: 1].

Останнім часом актуалізується дериваційний аспект вивчення згаданих похідних з огляду на високу продуктивність окремих словотвірних типів і моделей віддієслівних іменників у сучасній українській мові, зокрема девербативів із граматичним значенням предметності. Увагу вчених привертає насамперед словотвірний статус розглянутих похідних, їхня дериваційна будова. Дослідження словотвірної структури віддієслівних іменників сучасної української літературної мови як мікросистеми взаємозалежних елементів, що склалася у процесі еволюції мови, має значний теоретико-пізнавальний і практичний інтерес.

Іменники із загальним словотвірним значенням опредметненої дії утворюють систему словотвірних типів із певними частковими словотвірними значеннями. Серед них виокремлюються девербативи на позначення вчинків, актів волевиявлення людини. Загалом в українському мовознавстві ще немає синтезуючої праці, у якій би аналізувалися згадані деривати. Визначення системи відповідних словотвірних типів, здійснення опису історії функціонування кожного форманта, його продуктивності, функціонально-семантична дистрибуція й є завданням нашого дослідження.

Одним із складників системи іменників на позначення вчинків, актів волевиявлення людини є девербативи, утворені за допомогою суфікса **-нн(я)**. Такі утворення фіксуються писемними пам'ятками нової української мови з кінця ХІХ ст., наприклад: *гордовання* (Лев 155), *гонорування* (Тимч 28), *бреханье* (Голов 373), *ошукання* (УміСп 546), *вибріхування* (600), *хвастанье* (1083), *бришканья* (Гр I 100) “чванство”, *лінування* (II 369), *пищання* (III 155) “гордість”, *величання* (Яв 69) “чванство”, *бравування* (СУМ I 225), *ледарювання* (IV 466), *обманювання* (V 534), *храбрування* (XI 136), *шахраювання* (XI 423) тощо.

Обстежені джерела кінця ХVІІ – ХVІІІ ст. дають підстави твердити, що суфікс **-ств(о)** в утворенні іменників на позначення вчинків людини був дещо продуктивнішим, наприклад: *Насилство и гвалтъ въ вѣрѣ и набоженств чинити* (МатТим I 1621 469), *Былъ [Александръ цесаръ грецкій] былъ плюгавыхъ и спросныхъ обычаевъ, обжирства, пьянства* (1656-1771 8), *Михайль гоиностю своєю видирства и лакомства переходыль Никифора* (1656-1771 357) “грабіжництво”, *Тое забойство сталося зъ воли царя Давида* (1656-1771 257), *Отець кламства Сатанайль* (1656-1771 365) “брехня”, *Когда (б) то не ошука(н)ство мощ(ъ)но (б) и нагу ходит(ъ)* (Зин 64), *Еднак и нече(ст)ное на свѣтѣ є (ст) ремєсло: мєновитє мистро(в)ство або тє (ж) катовство* (67), *а єго врагъ к всякому навчаєт шале(н)ству* (75), *Прєто от запо(и)ства хоч мало повстягнисѦ: а робити що робии о(т)то(л) не лѣнисѦ* (87). Як свідчать дані лексикографічних праць кінця ХІХ – початку ХХ ст., обсяг цієї групи в зазначений період значно не збільшується, наприклад: *відступство* (ЛексФр 37), *блудство* (Гр I 76). У першій половині ХХ ст. творення таких похідних дещо активізується. Так, “Українсько-російський словник” за ред. І.Кириченка містить 6 новотворів, що належать до цього ЛСТ: *грубіянство* (К I 366), *злодійство* (II 234), *палійство* (207), *повстанство* (507), *убивство* (VI 140), *шахрайство* (477). У другій половині ХХ ст. деривати зазначеного типу продовжують функціонувати, проте обстежені джерела не фіксують стрімкого зростання їх чисельності. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах містить 14 таких утворень, 2 з яких реструються вперше, наприклад: *хуліганство* (СУМ XI 172), *шулерство* (560).

Суфікс **-ств-** характеризується високим ступенем функціональної активності, широким вжитком, що дає підстави віднести його до ядра конститuentів поля [1: 106].

Порівняно із семантично та функціонально співвідносними девербативами на **-нн(я)** похідні розгляданого типу є не лише виразниками опредметненої дії – формант **-ств(о)** виконує й роль кваліфікатора, актуалізуючи значення сукупності дій.

Поступово розширювалося коло нульсуфіксальних іменників жіночого роду, що є назвами результатів проявів волі людини, її вчинків, наприклад: *[Протопопа нѣжинскій Симеонъ] змову мѣль зъ нѣкоторими о здоровья гетманское* (МатТим I 327) “таємний зговір”, *Намову и постановеньє учинити* (1597-1599 I 461), *чимъ далей, то барзѣ тая покуса розмножалася* (1656-1771 II 156), *учинити управу и в убытках сатисфакцію* (ДДГ 1722 268), *не прибули на ро(с)праву в полковую Полтавскую канцелярію* (ПЛ1742 98).

Кількість їх дещо зростає протягом ХІХ ст. Так, “Словник...” Ф.Пискунова містить 3 іменники зазначеного типу: *підмова* (Писк 88), *помста* (93), *вивага* “рятування” (127). У “Малоруско – німецькому словарі” Є.Желехівського і С.Недільського подано 8 таких утворень, зокрема: *вимога* (Ж 79), *відплата* (101), *заборона* (231), *оборона* (546). У “Словник української мови” Я.Ф.Головацького (1856) зафіксовано 3 деривати, що належать до розгляданого ЛСТ: *гроза* (Голов 492) “погрожування”, *злуда* (601) “обман”.

Чисельність іменників аналізованого ЛСТ продовжує зростати в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: *загроза* (ЛексФр 75), *перемога* (163), *віддяка* (УміСп 105), *підмана* (685), *покуса* (710) “замах”, *поруга* (739), *зомства* (Яв 311) “помста”, *відборона* (Гр І 204), *відмова* (220), *заслона* (ІІ 97) “захист”, *згода* (139), *змога* (167), *кривда* (303), *намова* (504), *обмова* (ІІІ 19), *оборона* (21), *погроза* (236), *подяка* (248), *помста* (300), *розрада* (ІV 54) “незгода”, *страата* (213), *умова* (ІV 339). Кілька новотворів зазначеного типу зафіксовано і у джерелах першої половини ХХ ст., наприклад: *відборона* (К І 218), *непогора* (ІІ 723), *розплата* (V 162), *омана* (ІІІ 122) “обман”, *покара* (ІV 58), *погора* (71), *пощада* (303), *ухвала* (VI 255). Протягом другої половини ХХ ст. кількісний склад іменників цього ЛСТ залишається практично незмінним. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах містить 23 деривати зазначеного типу, однак усі ці утворення реєструвалися в обстежених джерелах попередніх періодів.

Також нульсуфіксальні утворення чоловічого роду на позначення вчинків людини виявили певну стійкість в історії української мови. Окремі давньоруські іменники вийшли з ужитку, але більшість збереглися, служачи моделлю для нових девербативів. В обстежених джерелах кінця ХVІІ–ХVІІІ ст. такі девербативи були не поодинокими: *въ проискахъ воинскихъ находились* (ЗМГ 177), *зра/д/у и по/д/ступъ* (47), *не имѣтъ умишлять отмищенія и подлоговъ* (КГ 93), *И въ томъ побюю отцъ городничии тысячу таятовъ имъ ручиль* (ДНРМ 1719 98), *Згорѣло дворовъ 170 зъ великимъ купчиновъ иноземнихъ убиткомъ отъ огня и розхвату* (МатТим І 1717-1734 289), *Далъ вязни на окупъ* (1656-1771), *учинил розискъ* (ДДГ 1711 48). Менш активним є процес творення іменників зазначеного типу в сучасній мові. В обстежених джерелах відповідного періоду виявлено лише окремі новотвори, наприклад: *визвол* (Ж 75), *захватъ* (Голов 584), *підкуп* (УміСп 684), *приступ* (801) “штурм”, *вибрик* (Гр І 147), *замах* (ІІ 63), *захист* (ІІ 113), *переступ* (ІІІ 139) “злочин”, *прислух* (439) “підслуховування”.

Обстежені джерела кінця ХVІІ – ХVІІІ ст. фіксують невелику кількість іменників на позначення вчинків, актів волевиявлення людини, які продукуються за допомогою суфікса -**енн(я)**, наприклад: *Заборонене и незносни утрапленя* (МатТим І 1646 257), *Примушенне волнихъ народовъ подъ послушенство* (1656-1771 І 228), *вызволене вязневъ* (ІІ37), *Не хотѣль живъ быти по выгубленю люду своего* (1696-1771 І 134), *дерзостное замишленіе* (ДНРМ 1715 81), *намѣрніе свое имѣл* (ДДГ 1719 169), *контрове рсуючи за пограбленне сусѣда его мною* (ДДГ 51), *носили утиски и встатное разореніе* (55), “*Чи не вы зъ повеленія пана сотникового до такой шкоди Вискварку приправили?*” (ДНРМ 1709 36), *за позволеніемъ отца уставника* (ДНРМ 1719 99), *по его вленію подписался* (ДДГ 1725 180). Дещо зростає кількість таких утворень протягом ХІХ ст., наприклад: *прагненье* (Б-Н 296), *уверненье* (365), *воленіе* “бажання” (83), *граблене* (Ж 156), *донесене* (197), *завірене* (235), *краджене* (374), *розграблене* (816), *стверджене* (917), *захоплення* (ЛекФр 83), *рішення* (206), *смирнення* (223), *упокорення* (244), *нищення* (Тимч 85). За даними загальнономовних словників, протягом ХХ ст. цей лексико-словотвірний тип не набув високої продуктивності: *запевнення* (УміСп 247), *знищення* (Гр ІІ 174), *нівечення* (565), *осягнення* (ІІІ 74) “досягнення”, *пересвідчення* (136), *видвигнення* “визволення з полону” (Яв 79), *викрадення* (85), *доводження* (Саб 97), *затвердження* (СУМ ІІІ 343), *перечення* (VI 318), *підтвердження* (513).

Кілька іменників, що є назвами вчинків, особливостей поведінки людини творяться за допомогою суфікса -**н(я)**, наприклад: *Людские збродни судили* (МатТим 1656-1771 І 302) “злочини”, *ошукня* (Б-Н 268) “обман”, *хвальня* (Писк 38), *хвастовня* (Лев 173), *плутня* (Гр ІІІ 198) “шахрайство”, *крутня* (СУМ ІV 377) “нечесне поводження, шахрайство, ошуканство”.

Девербативи з суфіксом **-н-я** мають розмовний просторічний характер з негативним відтінком. У сполученні з дієсловами, більшість яких має виразний розмовний характер, цей формант продукує деривати зниженого плану [1: 107].

Протягом XVIII – початку XX ст. суфікс **-нин-а** теж продукує кілька утворень, що є назвами вчинків людей, наприклад: *Обачивши Іаковъ ошуканину* «обман» *свою, скорбѣль на Лавана* (МатТим 1656-1771 II 78), *бештанина* (Ж 25) «лайка, дорікання», *різанина* (УміСп 312) «бійка», *грязанина* (Гр I 326) «лайка», *хапанина* (IV 386) «хабарство постійне», *чубанина* (474) «бійка», *шарпанина* (486) «крадіжка», *бреханина* (Яв 51).

Іменники із суфіксом **-нин-а** вносять у вислів певну емоційність. Віддієслівні іменники з цим суфіксом інтенсивніше відтіняють активну тривалість чинності та її повторність [11: 165].

Кілька іменників, що є назвами вчинків людей маємо і з суфіксом **-ок**. Нечисленні похідні, що належать до цього лексико-словотвірного типу, характеризують переважно сферу етичних взаємин між людьми, меншою мірою репрезентують волюнтаристичну сферу: *Порату(и) мѣнѣ въ пригодѣ, а в добром разѣнѣ потрѣбуѣмъ ратунку* (Зин 241); *бунтовничий поступокъ* (ДНРМ 83 1715); *же признался мужъ ей в хатѣ пред ними до того богомарзского з невѣсткою своєю учинку* (82 1715), *Носилъ на челѣ своемъ выступки священническіе* (МатТим 1658-1771 I 157), *упадок* (Б-Н 365) «проступок», *грабунок* (УміСп 289), *порятунок* (309), *примирок* (641), *засилок* (Гр II 94) «допомога, підтримка», *битунок* (Он I 53) «бійка».

Частина похідних, що належать до зазначеного лексико-словотвірного типу, у сучасній українській мові перейшла до пасивного шару лексики, інша продовжує перебувати в активному вжитку. ЛСГ є непродуктивним.

Отже, протягом XVIII – XIX ст. за допомогою суфіксів **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-О**, **-ств(о)** від дієслів активно творяться іменники на позначення вчинків, волевиявлень людини (*брехання, крадження, нищення, викрадення, обман, погром, помста, змова, ошуканство, катовство*). Протягом наступних періодів розвитку сучасної української мови кількість таких дериватів істотно не збільшується. Як свідчать обстежені джерела, спостерігається певна дистрибуція за стилями утворень згаданого семантичного типу. Так, девербативи на **-нн(я)**, **-енн(я)**, **-О** є стилістично універсальними, а іменники на **-ств(о)** – функціонують переважно в розмовному мовленні та мові художньої літератури.

Значно рідше протягом XVIII – XIX ст. для творення девербативів, що є назвами вчинків людей, використовуються суфікси **-н(я)**, **-нин(а)**, **-ок** (*ошукня, хвастовня, ошуканина, грабунок, порятунок*). Ці суфікси відзначалися певною продуктивністю у другій половині XIX ст., але в подальші періоди розвитку сучасної української мови активність відповідних формантів занепадає. Слід відзначити, що у XX ст. окремі з розглянутих утворень були витіснені на периферію мовної системи або й узагалі вийшли з ужитку. За нашими спостереженнями, девербативи на **-н(я)**, **-нин(а)**, **-ок** використовуються переважно в розмовному та художньому мовленні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
2. Булатова Л.Н. Отглагольные существительные на -нѣ, -тѣ в русских говорах // Труды Института языкознания АН СССР. – М., 1957. – Т. VII. – 416 с.
3. Вовк А. Дієслівні іменники жіночого роду з наростком -к- в зіставленні з іншими дієслівними іменниками // Збірник секції граматики української мови. – Кн.І. – К., 1930. – С.115-116.
4. Гумецька Л.Л. Нариси словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.
5. Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір. Синонімія. Стилістика. – К.: Наукова думка, 1982. – 170 с.
6. Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1963. – Кн.9. – С. 3-17.
7. Кравченко М.В. Семантична і морфологічна валентність словотворчих одиниць у системі віддієслівних дериватів // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 32-37.
8. Крымский А. О малорусских отглагольных существительных на -еннѣ и -иннѣ // Юбилейный сб. в честь В.Ф.Миллера. – М., 1900. – С. 298-304.
9. Наконечний М.Ф. Розмаїтність форм – багатство мови // Мовознавство. – 1967. – №2. – С. 57-65.
10. Ращинская Г.Н. Отглагольные имена существительные на -ннѣ, -еннѣ (-иннѣ), -тнѣ в современном украинском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Львов, 1968. – 21 с.

11. Смеречинський С. Віддієслівні іменники та їхні особливості в українській мові // Нариси з української синтакси. – Мюнхен, 1900. – С.165-187.
 12. Токарь В.П. Из истории суффиксов в украинском языке (суффиксы -к-а, -ик, -ок): Автореф. дис... канд. филол. наук. – Днепропетровск., 1955. – 15 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

Б-Н	Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підготував до видання В.В.Німчук. – К.: Наукова думка, 1966. – 424 с.
Голов	Головацький Я.Ф. Словник української мови / Науковий збірник музею української культури у Свиднику, 1982. – №10. – С.311- 612.
Гр	Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. "Киев. старина". Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
ДДГ	Ділова документація Гетьманщини XVIIIст – К.: Наукова думка, 1993. – 392 с.
ДНРМ	Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України). – К.: Наукова думка. – 1976. – 415 с.
Ж	Малорусско-немецкий словарь: В 2т. – Львів, 1886. – 1117с.
Зин	Климентій Зіновій. Вірші. Приповісті посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 387 с.
ЗМТ	Записки Матвея Титловского 1620-1621 // Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. / Сост. Самоиль Величко. – К., 1864.
К	Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. Ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963.
КГ	Комиссія Гадыцкая року 1658 // Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в. / Сост. Самоиль Величко. – К., 1864. – с. 85-106.
Лев	Опыт русско-украинского Словаря / Составил Мих. Левченко. – Киев, 1879. – 190 с.
ЛексФр.	Лексика поетичних творів Івана Франка: Методичні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полнога. – Львів: ЛГУ, 1990. –264 с.
МагТим	Тимченко С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. : Підготували до видання В.В.Німчук та І.І.Лиса: В 2т. – Київ – Нью-Йорк, 2003.
Он	Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок: У 2ч. – К.: Наукова думка, 1984. – 495 с.
Писк	Словник: Живої народної, письмової і актової мови руських югівшань Російської і Австрійсько-Вендерської царств / Составил Форгуналь Пискуновъ. – Киев, 1882. – 310 с.
ПЛ	Приватні листи XVIIIст./ Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. – К.,1987. – 173с.
СУМ	Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
Тимч	Русско-малороссийский словарь. – К., 1897.
Ум і Сп	Уманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924. – 1149
Яв	Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1920.- Т.1. – 412с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Максимець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українознавства Таврійського державного агротехнологічного університету.

Наукові інтереси: словотвір: напрями, аспекти дослідження історичного словотвору української мови.

КОМПОЗИТНІ УТВОРЕННЯ У МОВІ ТА МОВЛЕННІ

Тетяна ПІОНТКОВСЬКА (Умань, Україна)

У статті розглянуто лексико-граматичні особливості композитів синтаксичного типу. Виявлено та вивчено категоріальні та прагматичні ознаки новоутворень, які формуються в результаті лексикалізації синтаксичних одиниць.

Ключові слова: *оказіональне словотворення, композити, слова синтаксичного типу, інноваційні одиниці.*

The article is devoted to lexico-grammatical peculiarities of syntactic units. The main categorial and pragmatic features of new syntactic units, which are singled out as the result of lexicalization of word-combinations and sentences.

Key words: *occasional word-formation, composites, syntactic units, innovative units.*

На зламі тисячоліть простежується стрімке зростання кількості англійських інноваційних одиниць. При цьому збагачення словникового складу англійської мови здійснюється майже винятково за рахунок власних мовних ресурсів.

У цьому зв'язку виникає потреба більш глибокого вивчення словотвору та фіксації тих інноваційних процесів, які супроводжують виникнення нових мовних одиниць. Аналіз неологізмів, спостереження за інноваційними процесами свідчать як про кількісні зміни у словниковому складі англійської мови, так і про якісні у способах та засобах збагачення мови новими одиницями, а також дають змогу зрозуміти тенденції розвитку системи словотвору взагалі.

Актуальність дослідження. Однією з найцікавіших проблем англійського okazіонального словотворення є проблема так званих "другорядних" способів словотворення [10: 131], до яких належить багатоконпонентне (фразове) словотворення. Цей спосіб є

поєднанням кількох (трьох і більше) базових морфем на основі процесу універбації, тобто переведення синтаксичних конструкцій до рангу складного слова. Одиниці, що виникають при цьому, є застиглими фрагментами мовленнєвого ланцюжка і можуть бути структурованими до дуже невеликої міри, оскільки будь-які подібні фрагменти можуть вибиратися мовцем із однієї ланки ланцюжка (внутрішнього лексикону) і вживатися в іншій вже в новій якості складного слова [10: 131].

Проблеми словоскладання в англійській та українській мовах знаходять своє розв'язання у працях вітчизняних та зарубіжних мовознавців. Однак, незважаючи на велику кількість досліджень стосовно семантики, дистрибутивно-валентних особливостей, структури та моделювання складних слів, ціла низка проблем, що призводить до суперечливих трактувань у порівняльно-типологічному аспекті, залишається невирішеною. До таких належить статус досліджуваних композитів синтаксичного типу. Залишається недостатньо дослідженою й проблема статусу цих новоутворень у мові. Ще менш розробленим є порівняльно-типологічний аспект проблеми. Показовою в цьому плані є стаття А.Е. Левицького і А.В. Шелудько, у якій акцент робиться на особливості перекладу складних слів синтаксичного типу з англійської мови на українську та навпаки [8]. Порівняльний опис статусу подібних утворень у кожній із порівнюваних мов лишається поки що поза увагою мовознавців. Мета статті – дослідити лексико-граматичні особливості композитів синтаксичного типу, виявити категоріальні та прагматичні особливості новоутворень. Для досягнення поставленої мети маємо виконати такі завдання: визначити лексичні, стилістичні та прагматичні особливості полікомпонентних композитних утворень у художньому дискурсі.

У сучасній англійській мові можна виділити чимало полікомпонентних лексичних одиниць, які структурно корелюють із синтаксичними комплексами – словосполученнями та реченнями. Утворення та функціонування таких полікомпонентних лексичних одиниць є прагматично обумовленим. Такі лексеми виникають унаслідок необхідності заповнення лакун номінативного характеру та можливості економно та ємно виразити поняття, якими б складними вони не були, в межах одного слова. Оскільки складні слова синтаксичного типу мають яскраві змістовні та експресивні якості, вони часто використовуються учасниками комунікативного акту (комунікантами) задля більш повного задоволення номінативно-комунікативних потреб [6].

З іншого боку, появі таких утворень сприяє валентний потенціал англійського слова, який разом із браком флективних форм словозміни сприяє об'єднанню мовної одиниці з наступним сегментом мовного ланцюжка [11]. А. Е. Левицький справедливо зазначає, що англійське слово в плані його розуміння більше залежить від контексту, ніж слова в мовах синтетичної структури, до яких належить українська мова. Будучи менш автономним семантично, воно є більш автономним ономаσεологічно, ніж українське слово. Контекстне ж оточення англійського слова розкриває його семантичні, синтаксичні, прагматичні показники. В результаті часто буває проблематично визначити лінгвістичний статус тих чи інших мовних одиниць [9: 214]. Напр.: *The sergeant had shrugged with a you-know-now-how-it-is expression* (R. M. Stern). У наведеному прикладі спостерігається лексикалізація цілого речення, яка на ряду із лексикалізацією словосполучення все частіше з'являється в англійському узуальному і особливо оказіональному словотворенні. Кількість компонентів у таких складних реченнях-універбах необмежена. Лексикалізовані можуть бути як розповідні, так і питальні та окличні речення, які у більшості випадків мають дефісне написання.

Синтаксичний спосіб словотворення, що виник на початку новоанглійського періоду, значно активізується на сучасному етапі розвитку англійської мови. Багато науковців пишуть про посилення тенденції до збільшення вживання багатоконпонентних комбінацій і досліджують природу складних слів синтаксичного типу [4: 15; 2: 160; 5: 31].

П. В. Царьов зазначає, що слова-фрази представляють собою утворення, що займають проміжну позицію між словами і реченнями. За своєю структурою – це речення розповідні, питальні, наказові, за своєю ж функцією і значенням – це складні слова, які відповідно відрізняються від речень (наприклад, порядком розташування, почасти смислом, графічно, наявністю дефіса між словами – членами такого складного утворення) [12: 8].

Н.С. Дементьєва наголошує, що графічне оформлення дефісом багатокомпонентних лексичних одиниць слугує ознакою часткової або повної лексикалізації відокремленого словосполучення (речення) [4: 17].

А.В. Ребрій визначає багатокомпонентне (фразове) словоскладання як «з'єднання декількох (трьох і більше) базових морфем на основі процесу універбалізації, тобто переходу синтаксичних конструкцій у ранг складних слів» [10: 131].

Складні слова, утворені компресією словосполучень і речень у результаті синтаксичного зміщення без змін їх компонентного складу, Т. І. Арбекова називає компресивами. Вона також підкреслює, що зазвичай більшість таких одиниць є індивідуальними авторськими утвореннями, які використовуються для надання мові образності і новизни [1: 23–24].

Як бачимо, уся розмаїтість підходів до вивчення проблеми утворення та функціонування лексикалізованих синтаксичних конструкцій відображається у різноманітності термінів, що використовуються для найменування цих одиниць. Із огляду на їхню синтаксичну етимологію багатокомпонентні лексичні одиниці називають *складними словами з внутрішнім синтаксисом* (А. І. Смірніцький), *лексикалізованими синтаксичними структурами* (Ю. А. Зацний, С. М. Єнікєєва), *складними словами, утвореними в результаті інтеграції словосполучень* (Д. І. Квеселевич), *складними словами синтаксичного типу* (М. С. Ретунська, І. В. Ковальова), *фразовими епітетами* (І. Р. Гальперін), *епітетами-фразами та епітетами-реченнями* (О. С. Ахманова). Беручи до уваги їх структурну схожість із одиницями комунікації інкорпорууючих мов, лексичні утворення такого типу називають *інкорпорованими словами* (Л. П. Леонова), *словореченнями* (Н. В. Шевлягіна). У лінгвістичній літературі їх також називають *зрощеннями* (П. М. Карашук), *словами-фразами* (П. В. Царьов), *цитатними словами або голофразами* (О. Єсперсен, І. В. Арнольд), *полікомпонентними лексичними одиницями* (Н. Ф. Клименко), *компресивами* (Н. Н. Дементьєва), *синтаксичними композитами, композитоїдами, універбатами-реченнями* (Л. Ф. Омельченко).

Незважаючи на різноплановість лексикалізованих синтаксичних конструкцій, значна їх кількість становить стійкі лексичні одиниці з властивими для них категоріальними ознаками. Головними ознаками лексикалізованих синтаксичних конструкцій, за С. М. Єнікєєвою, є їх смислова "злитість", фонологічна та графічна цільнооформленість, здатність виступати в якості одного члена речення [6: 232]. У кожному конкретному висловлюванні лексикалізовані синтаксичні одиниці функціонально наближаються до слова, оскільки вживаються для номінації конкретного предмета або явища з актуальними для цього комунікативного акту ознаками. Відбувається кардинальна зміна означуваної сторони лексикалізованого речення: предикативні відносини заглушуються, повідомлення тяжіє до цілісної номінації, комунікативна одиниця перетворюється на номінат [7: 41]. Ще однією показовою ознакою композитів є те, що вони здатні слугувати основою для утворення похідних, наприклад: *matter-of-fact – matter-of-factly – matter-of-factness, do-it-yourself – do-it-yourselfer, pig-headed – pig-headedness, house-proud – house-proudness* тощо.

Найбільш типовими функціональними проявами лексикалізації синтаксичних одиниць є ад'єктивація та субстантивація. Новоутворення, що виникають внаслідок ад'єктивації та субстантивації синтаксичних конструкцій, набувають відповідних лексико-граматичних категоріальних ознак. Лексичне значення ад'єктивованої синтаксичної одиниці вказує на ознаку, а субстантивованої синтаксичної одиниці – на предмет (явище).

Лексикалізація синтаксичних конструкцій передбачає їх граматичну категоризацію. Новоутворення, що функціонально уподібнюються прикметникам, мають ад'єктивне граматичне значення, у реченні виконують функцію означення або іменної частини складеного присудка. Наприклад: *"Its low-pitched gables and thatched roofs and latticed windows give it quite a story-book appearance, while inside it is even still more once-upon-a-timey-fied"* (J. K. Jerome).

Для субстантивованих синтаксичних одиниць характерними є морфологічні ознаки іменника: наявність категоріальної ознаки числа, вказівка на категорію означеності/неозначеності. Наприклад: *"A ne'er-do-well was Harry – drank, knocked his wife about, they say"* (J. K. Jerome).

У якості означення до субстантивованої одиниці можуть вживатися прикметники, присвійні та вказівні займенники, іменники в присвійному відмінку. Синтаксичні функції, які виконують субстантивовані словосполучення та речення, відповідають функціям, що традиційно притаманні іменникам. У реченні вони можуть виконувати, зокрема, функції підмета, додатка та предикатива [3].

Зауважимо, що більшість складних слів синтаксичного типу не реєструється словниками і є оказіональними утвореннями, що вживаються зі стилістичною метою (*black-haired and -bodied and wilder-looking, the end-of-year feast, He-Who-Must-Not-Be-Named*), але деякі з них входять до складу словників: *devil-may-care* – «нерозважливий, безтурботний», *happy-go-lucky* – «безтурботний, спокійний, веселий», *good-for-nothing* – «непотрібний; негідник, нероба», *state-of-the-art* – «сучасний, такий, що відповідає останнім досягненням», *do-it-yourself* – «саморобний, зроблений власноруч». Як зазначає О. М. Бортничук, такі складні слова є результатом процесу поступової семантичної ізоляції і структурного злиття вільних словосполучень [2: 160].

Отже, орієнтація лінгвістичних досліджень на вивчення можливих шляхів збагачення словникового складу англійської мови сприяє тому, що словоскладання як один із основних способів словотвору є об'єктом численних досліджень. Домінуючим напрямом дослідження у галузі словоскладання став синтаксичний підхід. Особливий клас англійських композитів представлений складними словами синтаксичного типу, які є вищим етапом абстракції, оскільки вони виникають не тільки через потребу у новому слові, а й часто через необхідність виразити дві ідеї в одному слові.

Перспективними напрямками подальших студій є більш глибоке та системне дослідження семантичних процесів, пов'язаних із лексикалізацією синтаксичних одиниць, визначення способів перекладу складних слів синтаксичного типу іншими мовами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка : учеб. пособие для II–III курсов ин-тов и фак. иностр. яз. / Т. И. Арбекова. – М. : Высш. шк., 1977. – 240 с.
2. Бортничук Е. Н. Словообразование в современном английском языке : учеб. пособие для ин-тов и фак. иностр. яз. / Е. Н. Бортничук, И. В. Василенко, Л. П. Пастушенко. – К. : Вища школа, 1988. – 261 с.
3. Дембовська Л. М. Полікомпонентні композит-комплекс: стилістика і пранматика [Електронний ресурс] / Л. М. Дембовська. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/4227/>
4. Дементьева Н. С. Об активных процессах в системе словообразования в современном английском языке (на материале сложных лексических единиц, пишущихся через дефис) : автореф. дис. канд. ... филол. наук / Н. С. Дементьева. – М., 1972. – 18 с.
5. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка : учеб. пособие для филол. фак. ун-тов / В. И. Заботкина. – М. : Высш. шк., 1989. – 124 с.
6. Єнікєєва С. М. Ад'єктивация та субстантивация синтаксичних одиниць у сучасній англійській мові [Електронний ресурс] / С. М. Єнікєєва. – Режим доступу : <http://eprints.zu.edu.ua/3651/>
7. Квеселевич Д. И. Интеграция словосочетания в современном английском языке / Квеселевич Дмитрий Иванович. – К.: Вища школа, 1983. – 84 с.
8. Левицький А. Е. Контрастивно-перекладацькі основи аналізу складних слів синтаксичного типу (на матеріалі англійської та української мов) [Електронний ресурс] / А. Е. Левицький, А. В. Шелудько. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/PORTAL/soc_gum/Pzs/2009_9/7.pdf
9. Левицкий А. Э. Сравнительная типология английского и русского языков : Учебное пособие / А. Э. Левицкий, Л. Л. Славова. – К.: «Освіта України», 2007. – 272 с.
10. Ребрий А. В. О преимущественно окказиональных способах английского словообразования / Ребрий О. В. // Вісник Харківського державного університету ім. В. Н. Каразіна. – 1999. – № 435. – С. 130 – 135.
11. Скляніченко Г. До питання статусу композитів синтаксичного типу в англійській та українській мовах [Електронний ресурс] / Г. Скляніченко. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_4/statti/11.pdf
12. Царев П. В. Сложные слова в английском языке / П. В. Царев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1979. – 126 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Пюнтковська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і методики іноземних мов Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: порівняльна типологія, ономастика.

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ганна СКЛЯНІЧЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті здійснена спроба порівняльного аналізу особливостей становлення дитячого мовлення в англійській та українській мовах на засадах принципу найменшого зусилля при оволодінні мовою, аргументується залежність становлення дитячого мовлення від типології кожної окремої мови.

Ключові слова: становлення дитячого мовлення, тип мови, принцип найменшого зусилля.

The article deals with a contrastive analysis of speech peculiarities of English-speaking and Ukrainian-speaking children in the process of their language acquisition. On the background of the least effort in language acquisition approach such peculiarities are proved to depend upon the typology of each of the contrasted languages.

Key words: language acquisition, type of the language, the principle of the least effort.

Вивчення мовлення дітей вже протягом багатьох років привертає до себе увагу лінгвістів, психологів, соціологів, педагогів та інших учених, що працюють у галузі гуманітарних наук. У зв'язку з цим в останні десятиліття ХХ століття виокремилася окрема галузь мовознавства – онтолінгвістика, об'єктом вивчення якої є мовленнєва діяльність дитини, а предметом – процес засвоєння дітьми їх рідної мови.

Дослідження мовлення дітей викликають значний інтерес, тому що розширюють наші уявлення не тільки про оволодіння мовою, але також про саму мову, про її функціонування в мовленнєвій діяльності, розкривають не тільки становлення пізнавальних та інших психологічних процесів, але й їх структуру, поглиблюють наші знання про людину взагалі.

Для сучасної лінгвістики з її переходом від загальних проблем лінгвістики мови до аналізу широкого кола питань лінгвістики мовлення з орієнтацією на вивчення особливостей живого розмовного мовлення, з переміщенням центру наукових інтересів до реального акту комунікації проблема вивчення дитячого мовлення набуває особливої актуальності. З цього погляду значний інтерес становлять особливості механізму творення, специфіка семантики та функціонування дитячої лексики, виявлення загальних тенденцій розвитку дитячого мовлення на всіх мовних рівнях.

Розробкою проблеми оволодіння дітьми своєю рідною мовою займалися такі відомі вчені та мовознавці, як І. Бодуен де Куртене, Д. Бітнер, М. Крушевський, О.Гвоздев, Р. Якобсон, Н. Гагаріна, Е. Сепір, О. Єсперсен, Г. Світ, Едуард Сіверс та інші.

В сучасній лінгвістиці фундаментальні теоретичні дослідження дитячого мовлення проводяться в трьох основних напрямках: а) психолінгвістичному; б) когнітивному; в) теорії мовної діяльності.

Однак доводиться констатувати, що, незважаючи на чисельність теорій, покликаних пояснити механізми виникнення і розвитку дитячого мовлення, дотепер відсутня єдина теорія дитячого мовлення, яка б задовольняла усім вимогам сучасної науки. Існують прогалини в описі контрастивного мовленнєвого розвитку дитини, зокрема стосовно різних мовних рівнів.

Порівняльний аспект дитячого мислення представлений незначною кількістю робіт. Комплексного контрастивного вивчення проблеми розвитку дитячого англійського та українського мовлення, наскільки нам відомо, не проводилось.

Метою цієї статті є контрастивний аналіз ізоморфних та аломорфних рис розвитку мовлення в англійських та українських дітей віком від 1 до 5 років у ситуації повсякденного спілкування із дорослими, під час засвоєння фонематичних/фонетичних, лексичних та граматичних особливостей рідної мови. В ході аналізу акцент робиться на використанні засад природного мовознавства.

Зазначена мета обумовила коло конкретних **завдань**:

1) опис особливостей поетапного оволодіння рідною мовою англійськими та українськими дітьми;

2) визначення залежності розвитку і особливостей дитячого мовлення від структури рідної мови.

Джерелами фактичного матеріалу для аналізу мовлення англійських дітей були переважно дані інтернет-форумів, де батьками широко використовується практика

висвітлення процесів оволодіння мовою своїми дітьми, а також записи сім'ї Кейсі, де відображено динаміку розвитку дитячого мовлення їхніх дітей.

Фактичний матеріал для аналізу мовлення українських дітей добирався із “Словника дитячого мовлення української мови”, укладеного В. Чернецьким[4], а також із даних, в основу яких покладено спостереження автора статті за розвитком дитячого мовлення.

Ще наприкінці XIX – у першій половині XX століття, коли проводилися перші наукові спостереження і збір даних по дитячому мовленню, у роботах лінгвістів та психологів (І. Тен, О. Гвоздев, В. Богородицький, А. Лурія, Л. Виготський та ін.) було закладено необхідні передумови для його подальшого різнопланового дослідження.

У своїх розробках психолінгвісти зосереджують увагу на розумінні й продукуванні мовлення, засвоєнні рідної мови дитиною. Велике значення для вивчення дитячого мовлення в цьому напрямку мали праці Н. Хомського, С. Кларка, К. Нельсона, М. Бовермана, що дозволили по-новому описати процеси оволодіння дитиною системою мови, акцентуючи увагу на функціонуванні її внутрішніх механізмів.

Теорія мовної діяльності знайшла відображення у працях О. Леонтьєва, М. Жинкіна, Л. Обухової та ін. і являє собою аналог зарубіжної західної психолінгвістики з дещо ширшим діапазоном досліджень, у яких розглядаються як комунікативні, так і не комунікативні прояви мовної поведінки, акцентуються тенденції до комплексного вивчення мовленнєвої діяльності дитини.

Дослідники когнітивного напрямку вивчають мовленнєвий розвиток дитини не ізольовано, а у зв'язку з розвитком загальних когнітивних спроможностей дитини [1: 160–165].

Починаючи з 80-х років XX століття, дослідження, присвячені вивченню дитячого мовлення, характеризуються поєднанням лінгвістики із соціологією (Е. Сноу, Ч. Фергюсон), етнографією (Е. Очс, Б. Чіффелін), прагматикою (Д. Хаймс) і т. д. На стику когнітивних наук і лінгвістики з'являється когнітивна семантика (Ф. Кордье), у рамках якої досліджуються основні семантичні категорії дитячого мовлення та онтолінгвістика, що спеціалізується на комплексному вивченні розвитку мовлення у дитини (С. Цейткін).

Останнім часом з'явилися дослідження розвитку дитячого мовлення, які базуються на постулатах природного мовознавства.

Якщо, вивчаючи дитяче мовлення, структуралісти акцентували увагу на виділенні форм, генеративісти – на тяжінні до простого, то адепти природного мовознавства покладаються на принцип найменшого мовленнєвого зусилля, когнітивної економії тощо.

Сформульовані в природному мовознавстві постулати отримали статус мовних преференцій. Проблему вибору мовного рішення можна розв'язати як за допомогою універсальних преференцій (що мають місце у всіх мовах світу), так і за допомогою типологічних преференцій (що мають місце лише у мовах певного мовного типу) або специфічно-мовних, часткових преференцій (стосовно системи окремої мови).

Зіткнення преференцій розглядається з точки зору природної відповідності, що, за В. Дреслером, означає просте для розуміння, прийняття (особливо дітьми) рішення, яке походить від людської природи. Сукупність факторів, що впливають на такі рішення, надзвичайно складні [6: 87–95]. Так, один із апологетів даного підходу В. Уїтні, вважав, що мовні процеси, зумовлені принципом найменшого зусилля, спрямовані на зручність у використанні, і цей процес для мовців є несвідомим. В результаті, замість укладання шкали найважчих для засвоєння дитиною звуків, він пропонує зосередити увагу на тому, що для дитини є найлегшим у засвоєнні [12: 249–260].

Інший прихильник даного підходу М. Круг стверджує, що принцип найменшого зусилля складає основу мовної економії як для мовця, так і для слухача [12: 52].

Аналізуючи англійську мову, якою говорили на південно-східному узбережжі Китаю (Pidgin English), Ч. Леланд відзначає її подібність до дитячої. Саме принцип найменшого зусилля, на його думку, зіграв основну роль у становленні й розвитку мови піджин. Він виявив наступні спільні риси піджин з дитячою: а) переважання повнозначних слів у вживанні над службовими; б) бідне морфологічне оформлення; в) більш динамічні групи

слів порівняно з мовою дорослих; г) неістотна різниця між займенниками; д) мінімальна кількість флексій [9: 64–71].

Сучасні вітчизняні мовознавчі дослідження дитячого мовлення, що представлені працями традиційних лінгвістичних напрямків, зосереджені в основному на вивченні засвоєння дитиною норм мови (А. Богущ, Н. Гавриш, К. Крутій, Є. Сабатович та ін.).

Комплексний підхід глибинного дослідження дитячого мовлення у лінгвістичному та дидактичному аспектах демонструють роботи О. Моїсеєнко, О. Снітко, І. Сухан. Особливо слід зазначити дослідження О. Рувольової [3], яка розглядає дитяче мовлення у порівняльному аспекті.

Проаналізований нами фактичний матеріал, що становить понад 700 прикладів одиниць дитячого мовлення англійських та україномовних дітей, свідчить, що найактивніше процес оволодіння рідною мовою відбувається у дітей віком від 1 до 5 років. Остаточне оволодіння структурою рідної мови на всіх її рівнях у носіїв різних мов займає неоднаковий період.

Динаміка розвитку мовлення у англійських та україномовних дітей виявляє як ізоморфні, так і аломорфні риси.

Дослідники дитячого мовлення наголошують на низці універсальних характеристик, які притаманні процесу його становлення у носіїв різних мов. Це є однією з причин наявності ізоморфних рис, якими характеризується мовлення англійських та українських дітей, оскільки формування мовленнєвої функції відбувається паралельно з вивченням довкілля у тісній взаємодії із сенсорним розвитком дитини. У цій статті особливості дитячого мовлення розглядаються на кожному окремому мовному рівні.

Проаналізований нами фактичний матеріал свідчить про наступні характеристики при формуванні **фонетичної системи** рідної мови у англійських та українських дітей.

1. Відомо, що кожній мові притаманна своя артикуляційна база, яка спричиняє особливості артикуляції кожної конкретної мови.

Артикуляційна база сучасної англійської мови характеризується як напружено-апікальна, а сучасної української мови – як ненапружена дорсальна. Однак початкова вимова і англійських, і українських дітей має в своїй основі ненапружену дорсальну артикуляційну базу, яка, мабуть, потребує меншого зусилля з боку мовця. Так, англійські діти певний час вимовляють [t, d] з дорсальною артикуляцією. Початково у них відсутня диференціація голосних за довготою.

2. Як для україномовних, так і для англійських дітей характерна тенденція до серединності у вимові приголосних, тобто їх пом'якшення. Це пояснюється особливостями будови мовного апарату у дітей.

3. Першими у вимові з'являються губно-губні та задньоязикові приголосні. У цьому випадку, очевидно, діє принцип виразності. Дитина спочатку опановує ті звуки, артикуляція яких не є наближеною, а навпаки, виразно відмінною [b – p, g – k, b – n, g – k]. Порівняйте: *кубка* замість *трубка*.

4. Фрикативні з'являються пізніше проривних. Як стверджував Т. Богородицький, до 2 років дитина зазвичай оволодіває більшістю приголосних звуків. Далі основні труднощі викликає засвоєння міжзубних, палато-альвеолярних та фарингальних звуків [1: 81]. Такі приголосні наявні в англійській мові. І, можливо, через це англійські діти повністю оволодівають фонологічною системою своєї рідної мови пізніше (до 7–8 років) за україномовних дітей (до 6 років).

5. Опрацьований матеріал дозволяє виділити деякі спільні фонетичні процеси, що мають місце у мовленні англійських та українських дітей:

а) Субституція.

Наприклад: *anozzer* замість *another* [th на z], *baby* – *biby* [ei-i], *because* – *pecause* [b-p], *cup* – *tup* [k-t], *day* – *die* [ie-ai], *doggy* – *doddy* [g-d], *kiss* – *kik* [s-k], *like* – *wike* [l-w], *rabbit* – *wabbit* [r-w], *zebra* – *debra* [z-d].

Як бачимо з наведених прикладів, замінюються переважно фрикативні, міжзубні, задньоязикові, сонорні. Із ряду голосних звуків англійської мови дифтонги та довгі голосні замінюються у більшості випадків на короткі голосні і, рідше, на інші дифтонги.

У мовленні українських дітей, як правило, субституціонуються сонорні, шиплячі, задньоязикові. Наприклад: *висце* замість *вище* [шч на сц], *вувиця* – *вулиця* [л-в], *гальний* – *гарний* [р-л], *гвухий* – *глухий* [л-в], *гіб* – *хліб* [хл-г], *зяко* – *жарко* [ж-з], *кася* – *каша* [ш-с], *оцю* – *хочу* [ч-ц], *руця* – *рука* [к-ц] і т. п.

б) Елізія, яка виражає тенденцію раннього дитячого мовлення до одно-двоскладових слів. Наприклад: *ball* – *ba* [l], *banana* – *nana* [bə], *bus* – *bu* [s], *giraffe* – *raf* [dʒi:], *stop* – *top* [s], *yellow* – *ellow* [j], *crocodile* – *croco* [dail] тощо; *бака* – *собака* [со-], *боти* – *ботики* [-ки], *буля* – *цибуля* [ци-], *уба* – *риба* [р-], *медик* – *ведмедик* [вед-], *тай* – *читай* [чи-] тощо.

в) Дієреза. Наприклад: *cream* – *keam* [r], *drink* – *dink* [r], *from* – *fom* [r], *Helena* – *Hena* [-le-], *ice cream* – *ikeem* [s; r], *please* – *pease* [l], *sandwich* – *samich* [-nd-], *sleep* – *sip* [l], *train* – *tain* [r], *try* – *tai* [r]; *біна* – *бідна* [ð], *бистий* – *бистрий* [p], *пато* – *пальто* [л'], *мозь* – *мороз* [po] і т. п.

За спостереженням Р. Гілберта, наявна певна послідовність засвоєння англійськими дітьми звуків рідної мови:

1) звуки, що засвоюються дитиною протягом 2-го року життя: артикуляція всіх голосних звуків англійської мови, хоча не всіх ще на фонологічному рівні; приголосні звуки [p], [w], [h], [m], [n];

2) звуки, що засвоюються дитиною протягом 3-го року життя: [b, [k], [g], [t], [d], [j];

3) звуки, що засвоюються дитиною протягом 4-го року життя: [f], [s], [z];

4) звуки, що засвоюються дитиною протягом 5-го року життя: [ŋ], [r], [l];

5) звуки, що засвоюються дитиною протягом 6-го – 7-го року життя: [tʃ], [ʃ], [th], [θ], [ʒ], [dʒ], [8: 339–344].

Послідовність засвоєння українськими дітьми звуків рідної мови можна відобразити наступним чином:

1) звуки, що засвоюються дитиною у віці від 1 до 3 років: [a], [o], [e], [u], [y], [i], [n], [b], [m], [ð]. [v], [f], [z], [k], [x], [ŋ], [j]. За свідченням В. Богородицького та І. Сікорського, діти на початковому етапі часто артикуляційно, а згодом фонологічно, мають труднощі із розрізненням звуків [o-y] та [e-u];

2) звуки, що засвоюються дитиною у віці від 3 до 6 років: [c], [z], [u], [dʒ], [ʃ], [ж], [ч], ш [шч], [дж], [л], [р].

На **лексичному рівні** мовлення англійських та українських дітей на його початкових етапах представлено одно-, двоскладовими словами з повторенням однотипних (*dada*, *баба*) чи синонімічних (*bubba* – *brother*) складів нейтрального або емоційного забарвлення. Тематичні групи дитячої лексики обмежені назвами осіб (*mummy*, *grandma*, *granddad*, *baby*, *мама*, *діда*), тварин (*doggie*, *mo-cow*, *baalamb*, *woof-woof*, *кися*, *козя*), побуту (*blankie*), їжі (*milk*, *моня*), частин людського тіла (*eyes*, *nose*, *pooh*, *wee-wee*, *руця*, *нозя*), предметів, дій (*give*, *show*, *kiss*, *дай-дай*, *цьом*, *цяця*) тощо. У перші два роки життя дитячі слова представлені здебільшого гіперонімами. Наприклад: *паці* (*пальці людини*, *кігті тварини*). Часто наявне метафоричне вживання слів, на кшталт: *моня* (*молоко*, *дай молоко*; *таке*, *як молоко*).

Значний відсоток від усіх досліджуваних лексем складає емоційно забарвлена лексема, яку умовно можна розділити на дві групи: 1) слова, де емоційне забарвлення (позитивне чи негативне) виражається семантично; 2) слова-демінітиви, утворені за допомогою словотворчих засобів (суфіксів), які надають словам пестливості чи здрібнілості.

Прикладом слів першої групи можуть бути *boo-boo* [*wound or bruise*], *rewie* [*smelling bad*], *бабай* [*старець*, *щось страшне*], *бука* [*щось страшне*], *зюзя* [*холод*], *цяця* [*іграшка*, *щось гарне*] тощо.

Друга група представлена в мовленні українських дітей значною кількістю демінутивних слів, в рамках яких спостерігається розширена словотвірна синонімія. Наприклад: *баєньки* [*спати*], *гойдусі* [*гойдатися*], *їстки*, *їстусі* [*їсти*], *любусі* [*любити*], *питки*, *питочки*, *питусі* [*пити*], *манюся*, *масюся* [*маленька*] і под. Це свідчить, з одного боку, про велику стилістичну потенцію емоційно забарвленої лексики даного типу та тісний її зв'язок із фольклором. З іншого боку, це є відображенням важливої риси українського словотворення,

де демінутивні форми представлені повнозначними частинами мови загальноновживаної лексики.

У мовленні англійських дітей словотвірні демінутиви представлені іменниками із суфіксами *-ie* та *у*, які передають значення пестливості. Наприклад: *key [kitty]*, *doggy [any animal]*, *kibby [kitty]*, *owie [wound or bruise]*, *sissy [sister]*.

На початковому етапі становлення мовленнєвої компетенції англійські та українські діти для творення нових слів найчастіше використовують такі **словотвірні засоби**, як редуплікація та афіксація. Часто редуплікація базується на принципі звуконаслідування. Наприклад: *бай-бай [спати]*, *бе-бе [щось гидке]*, *бий-бий [бити]*, *бі-бі [машина]*, *му-му [корова]*, *гам-гам [їсти]*, *гуць-гуць [підкидати на руках]*, *дзі-дзі [годинник]*, *дир-дир [мотоцикл]*, *кап-кат [дощ]*, *кіть-кіть [котитися]*, *люлю-люлю [колисати]*, *ме-ме [коза]*, *мяв-мяв [кішка]*, *пінь-пінь [вогонь]*; *bark-bark [гав-гав]*, *уит-уит [ням-ням]*, *din-din [dinner]*.

Хоча афіксація вважається, за теорією В.Дреслера, найбільш природною дериваційною моделлю, у мовленні англійських дітей другого року життя вона представлена в основному лише двома суфіксами: *-у* – суфіксом демінутивності, *-у* – прислівниковим суфіксом, що омонімічний першому, та суфіксом на позначення виконавця дії *-er*.

У мовленні українських дітей слова, утворені за допомогою афіксації, починають переважати на третьому році життя, наприклад: *бебека [вівця]*, *бусьнув [впав]*, *вогонята [іскорки]*, *дубцяти [ходити]*, *медько [цукерка]*, *мицька [кішка, кицька]*, *монька [молоко]*, *цьома [поцілунок]*, *цьомати [цілувати]*.

Відомо, що афіксація є найпродуктивнішим способом словотвору в українській мові і найбільш природною (за теорією природної морфології) дериваційною моделлю: *приберегуємося [пристанемо до берега]*, *курки швидко куряться [ростуть]*.

Граматична оформленість починає з'являтися в мовленні англійських та українських дітей на другому році життя й представлена переважно іменниками і дієсловами. На третьому році життя починається засвоєння прикметників, числівників, займенників, прислівників. Варто зазначити, що загальні правила граматики засвоюються ними раніше, ніж специфічні виняткові правила. Правильні граматичні форми витісняють неправильні у процесі засвоєння нових правил. В англійській мові у більшості випадків це стосується слів із флексійним оформленням. Наприклад, вживання *foots* замість *feet*, *breaked* замість *broke*.

Р. Браун виділив типові відхилення від граматичної норми в дитячих англійських реченнях, поданих нижче в залежності від появи в дитячому мовленні різних вікових груп.

1. Звичайним для дитячого мовлення при оволодінні формою теперішнього тривалого часу є пропуск дієслова-зв'язки. Наприклад: *Adam eating. Baby crying.*

2. Аналогічно спостерігається пропуск дієслова "to be" в теперішньому часі в реченнях типу *Daddy in bed. Sock on.* Такі речення з'являються в мовленні дитини при опануванні нею перших прикметників *in, on.*

3. Типовим відхиленням, про яке йшлося вище, є пропуск закінчення *--s* у множині іменників. Наприклад: *Two cooku.*

4. Вживання форм означеного часу замість тривалого: "*Daddy go*" замість "*Daddy is going*".

5. Пропуск *-s* для позначення присвійності: "*Adam chair*" замість "*Adam's chair*".

6. Невживання дієслова-зв'язки в реченнях типу: *I am Adam. Eve is a girl.*

7. Пропуск артиклів на початкових стадіях освоєння англійської граматики.

8. Додавання до основної форми неправильних дієслів частки *-ed*: *It breaked.*

9. Пропуск закінчення *-s* для позначення третьої особи однини теперішнього неозначеного часу: *He sleep. Timmy bite.*

10. Відсутність у мовленні дітей форм допоміжних дієслів в реченнях типу: "*No eat cake*" замість "*Don't eat cake*".

М. Донох'ю вказує на недотримання англійськими дітьми третього – п'ятого року життя фіксованого порядку слів у реченні [7: 56].

Наведені вище відхилення майже повністю співпадають з типовими помилками, характерними для українських мовців, що вивчають англійську мову.

Серед типових граматичних відхилень від загальномовної норми, які трапляються у мовленні українських дітей, слід зазначити такі:

1. Певний час діти можуть вживати іменники тільки в називному відмінку (*Казка хочу*).

2. Оскільки в українській мові закінчення множини іменників залежить від типу відміни, то діти не одразу починають їх диференціювати. Тому можливі такі висловлювання: *Багато цвяхів і багато дірів* (замість *дірок*).

3. Деякий час діти можуть обходитися без прийменників (*“Саня був пак”* замість *“Саня був у парку”*). Коли прийменники з’являються у дитячому мовленні, вони часто вимовляються з наступним іменником як одне слово і сприймаються дитиною як єдине поняття. Наприклад, дитина часто чує, що мама прийшла з *роботи*. Вона потім часто запитує у мами: *“Де твоя робота?”*. Діти можуть плутати прийменники. Наприклад: *по роботу* замість *на роботу*.

4. Можливе утворення ступенів порівняння від відносних прикметників (*Моя хатка кам’яніша*) і навіть присвійних займенників (*ця моя, а ця мойша*).

5. Нерідко відсутня чітка диференціація дієслівних закінчень у теперішньому часі. Наприклад:

– *Ти цукерку хочеш?*

– *Хочеш! (Хочу!)*

6. На синтаксичному рівні характерними є заперечні еліптичні речення з таким порядком слів: *“Пати ні”* – *“Не хочу спати”*, *“Сика ні”* – *“Не хочу сідати в машинку”*.

Аломорфними рисами у розвитку мовлення англійських та українських дітей слід зазначити наступні.

На фонетичному та фонологічному рівні у англійських дітей спостерігається перехід від ненапруженої дорсальної артикуляційної бази до напруженої апікальної. Очевидно, з точки зору засад природного мовознавства, перша є більш природною і вимагає менше зусиль при артикуляції. В українських дітей пом’якшена вимова приголосних набуває фонологічних характеристик.

Аналізований матеріал свідчить про те, що серед фонетичних процесів (субституція, дієреза, елізія) у мовленні англійських дітей субституція становить 60 %. Цей фонетичний процес є також найвиразнішим у мовленні українських дітей, однак становить 25 % випадків на фоні інших (дієреза, протеза, елізія, метатеза).

На лексичному рівні емоційна забарвленість дитячої лексики в англійській мові частіше передається через семантику слова, рідше за допомогою слів-демінітивів. В українській мові навпаки, слова-демінітиви являють собою більшу частину забарвленої лексики. Зазначена закономірність відображає, з одного боку, загальну тенденцію розвитку англійської мови, для якої характерна більша семантична навантаженість, ніж формальна. З іншого боку, наявність великої кількості демінутивів серед усіх повнозначних слів у мовленні українських дітей підтверджує постулат прихильника природної морфології В.Дреслера про афіксацію як одну із найбільш природних моделей словотворення. Згідно з тим же підходом, конверсія як універсальна словотвірна модель є менш природною, ніж афіксація, однак вона є продуктивною в системі англійського словотвору. Англійські діти починають створювати слова за моделлю конверсії на третьому році життя. У більшості випадків це дієслова, утворені від іменників.

Тяжіння питомих англійських слів до односкладовості та відносно бідний їх афіксальний інвентар призводить до частішого творення складних слів, що нагадують словосполучення, у мовленні англійських дітей, ніж україномовних дітей раннього віку. Наприклад: *oil-spoon* [*spoon for cod-liver oil*].

На граматичному рівні вартим уваги є те, що аналітичні риси англійської мови (вживання допоміжних дієслів та дієслів-зв’язок, артиклів, фіксованого порядку слів, наявність одного заперечення в реченні) закріплюється у мовленні англійських дітей після 3-х років. Пізніша поява аналітичних форм може свідчити про те, що вони, з одного боку, є

менш природними для освоєння дитиною, а, з іншого боку, про те, що синтетичні форми є більш архаїчними.

Типовими відхиленнями від норми при засвоєнні мови синтетичного ладу є помилкове вживання українськими дітьми іменникових та дієслівних флексій, що відповідно залежать від типу відмін та дієвідміни; неправильне вживання граматичного роду іменників стосовно неживих об'єктів; невідповідне диференціювання у мовленні прийменників, злиття їх з наступними іменниками тощо.

В цілому процес оволодіння рідною мовою, який на всіх її рівнях проходить в рамках загальних правил та найбільш продуктивних моделей, завершується в україномовних дітей в середньому до 5 – 6 років, а в англомовних – до 7 – 8 років. Це спричинено як структурою рідної мови, так і труднощами при засвоєнні її форм.

Таким чином, якщо взяти за основу тезу В.Гумбольдта про те, що у зародку кожної мови уже закладено основні тенденції її розвитку [2: 47], то проаналізований матеріал великою мірою доводить, що становлення дитячого мовлення демонструє нам як основні стадії оволодіння мовою людиною у філогенезі, так і основні тенденції розвитку кожної окремо взятої мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Богородицкий В. А. Лекции по общему языковедению. – Казань: Типолитография императорского университета, 1911. – 248 с.
2. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984.
3. Рулёва Е. А. Стратегии создания детских неологизмов во французском, греческом, украинском и английском языках // Записки Романо-германської філології / Вип. 11. – Одеса: Латстар, 2002. – С. 249 – 259.
4. Чернецький В. К. Словник дитячого мовлення української мови. – М., 1988 (деп.).
5. Brown R. Social psychology. – New York: Free Press, 1965. – 785 p.
6. Charls D. Yang. Knowledge and Learning in Natural Language. – Oxford: University Press, 2009. – 192 p.
7. Donoghue Mildren R. The Child and the English Language Arts. – Dubuque, I D: Wm. J. Brown, 1985. – 123 p.
8. Dressler W. The cognitive perspective of 'naturalist' linguistic models // Cognitive Linguistics 1–1, 1990. – P. 75 – 98
9. Dressler Wolfgang U., Wolfgang U. Wurzel, Mayerthaler Willi and Panagl Oswald. Zeitmotifs in Natural Morphology. Studies in language companion series, 10. – Philadelphia: John Benjamin Publish Company, 1987. – 401 p.
10. Jacobson Roman. Aphasie, Kindersprache und allgemeine Lantgesetze. – Stockgolm: Alsuquist and Wiksell, 1941. – 102 p.
11. Ryle Gilbert. The concept of Mind. – London: Ventchinson House, 1949. – 409 p.
12. Whitney. On Language: Selected Writings of William Dwight Whitney. Edited by Michael Silvestrein. – Cambridge, Mass.: The Mitt Press, 1971. – 260 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Скляніченко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: порівняльна типологія англійської та української мови: словотвірний та лексико-семантичний аспекти.

ДИФЕРЕНЦІЙНІ РИСИ СЛОВТВІРНОГО ПОРІВНЯННЯ

Ольга ЖИВЧИК (Горлівка, Україна)

У статті встановлюються та зіставляються когнітивні моделі мовної репрезентації метафори та порівняння, досліджуються їх диференціальні риси, аналізується мовне втілення елементів когнітивної моделі порівняння

Ключові слова: порівняння, метафора, прототип, когнітивна модель, словотворення, структурний показник порівняння, основа порівняння.

The article deals with the problem of language realization of mental comparison at word formation level. Different alternatives of the language realization of cognitive components of simile are analyzed.

Key words: simile, metaphor, prototype, cognitive model, word formation, structural indicator of comparison, base of comparison.

Операція порівняння традиційно розуміється як основа всякого пізнання. Будучи втіленим у мові, цей процес отримує певну матеріальну оболонку – мовні явища, які своїм значенням репрезентують результат розумового порівняння. До таких явищ належать мовні порівняння та метафори, які на підставі спільної компаративної семантики можуть бути віднесені до категорії компаративності, залишаючи поза увагою їх відмінності, адже в основі цих мовних явищ лежить здатність людського розуму зіставляти предмети, явища, або їх ознаки та залежно від результатів цього зіставлення робити висновки про їх тотожність, схожість або відмінність. А. Вежбицька характеризує порівняння та метафору як "родину мовних явищ" [4: 143], члени якої пов'язані між собою, як це і належить родичам, спільними,

схожими ознаками, які в той же час відрізняються один від одного певними індивідуальними рисами. Якщо питання про спільну природу мовних порівнянь та метафор можна вважати вирішеним [1; 4], то проблема визначення диференціальних ознак цих явищ залишається в центрі лінгвістичних дискусій. З іншого боку, зосередження уваги на когнітивному аспекті даної проблеми надає даному дослідженню особливої актуальності з огляду на новітні тенденції розвитку лінгвістичної науки.

Предметом статті є диференційні риси мовного порівняння на рівні словотвору. Головне **завдання** полягає у створенні когнітивної моделі репрезентації розумової операції порівняння, яке передбачає вирішення наступних питань: 1) дослідити традиційні підходи до вивчення порівняння та метафори; 2) дослідити когнітивну модель метафори та визначити притаманні їй особливості; 3) враховуючи формальні та глибинні ознаки словотвірного порівняння та метафори, виявити їх диференційні риси; 4) встановити когнітивну модель словотвірної репрезентації порівняння та 5) дослідити мовну реалізацію диференціальних рис порівняння.

Структурно-семантичні аспекти метафори та порівняння, глибинні механізми породження та питання співвідношення між ними справедливо користуються підвищеною увагою науковців. Так, наприклад, порівняльна точка зору на метафору (comparison view), прихильники якої, серед яких Ш. Баллі, Дж. Міллер, розуміють метафору як еліптичне порівняння, як "порівняння, в якому щось випущено" [4: 260], зазнала критичних зауважень в роботах А. Вежбицької: "Сказати, що метафора – це скорочене, редуковане порівняння, – означає сказати, що відмінність між метафорою та порівнянням не є семантичною; ... приведення класичного формулювання поміщає відмінність між метафорою та порівнянням в поверхневу, а не в глибинну структуру" [там же: 142]. Д. Девідсон підкреслює головний недолік розуміння метафори як еліптичного порівняння, який полягає у спрощенні глибинного значення метафори, яке під таким кутом зору постає "напрочуд очевидним та доступним" [там же: 182]. Досліджуючи семантичні відмінності між порівнянням та метафорою, він наголошує, що "всі порівняння істинні, а більшість метафор – неправильні" [там же: 185], адже суперечливість метафори спонукає шукати глибинні імплікації.

Н. Д. Арутюнова зауважує, що метафора є гібридом тотожності та уподібнення, виникає там, де схожості надається вигляд тотожності [4: 279]. Стосовно ж взаємозв'язків між порівнянням та метафорою, слушно зазначає, що "метафора є не тільки і не стільки спрощеним порівнянням, скільки спрощеним протиставленням" [1: 18].

Дж. Лакофф, досліджуючи механізми концептуалізації людиною свого досвіду, стверджує, що будь-який концепт можна описати в термінах образних схем, які структурують як власно просторовий досвід людини, так і абстрактні категорії. [5: 174] Згідно з його теорією когнітивного моделювання, "будь-які метафоричні переноси можуть трактуватись в термінах образних схем: перенос від сутностей однієї сфери до сутностей іншої сфери слід розуміти в термінах схеми ДЖЕРЕЛО – ШЛЯХ – ЦІЛЬ, хоча в таких випадках ШЛЯХ не специфікується." [там же: 175] Виходячи з цього можна зробити висновок, що елемент ШЛЯХ, який символізує зв'язок між двома сутностями, знаходиться поза зоною мовної реалізації когнітивної моделі метафори:

Схема 1. Когнітивна модель мовної репрезентації метафори.

Розглянемо репрезентацію когнітивної моделі метафори на прикладі: (1) *Глаза – огонь, лоб – зеркало, волосы – золото, зубы – жемчуг...* (використано приклад А. Вежбицької) [4: 147]. Згідно з теорією Дж. Лакоффа, в зоні мовної реалізації знаходяться елементи ДЖЕРЕЛО метафори (*вогонь, дзеркало, золото, перли*) та ЦІЛЬ метафори (*очі, чоло, волосся, зуби*), в той час як будь-який натяк на те, чому в межах даного висловлювання між зазначеними вище предметами, які в реальному житті ніяк не пов'язані один з іншим,

виникають якісь відношення, та на характер цього зв'язку в даній метафорі є відсутнім. Як правило, це призводить до характерної для метафори неоднозначності. З цього приводу доречно привести висновок Н.Д. Арутюновой, що "сутність метафори полягає в "заглушуванні" вказівок на спільну ознаку" [там же: 279].

Отже, можна зробити висновок, що мовна реалізація когнітивної моделі метафори відзначається двома особливостями: по-перше, відсутність вказівок на встановлені людським розумом зв'язки між певними сутностями; по-друге, відсутність вказівок на спільну для порівнюваних сутностей ознаку, яка постає основою асоціації для творця метафори. Дані особливості обумовлюють такі глибинні ознаки метафор, як вигляд протиставлення, тотожності, а іноді й відчуття їх неправильності, "семантичного вибуху".

Аналіз порівняльних конструкцій доводить, що когнітивна модель мовної репрезентації розумового порівняння також може бути зведена до схеми ДЖЕРЕЛО – ШЛЯХ – ЦІЛЬ, де, на відміну від метафори, елемент ШЛЯХ належить до зони мовної реалізації:

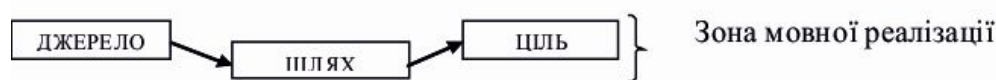

Схема 2. Когнітивна модель мовної репрезентації порівняння.

Елемент ШЛЯХ представляє собою з'єднувальну ланку між вихідним та кінцевим пунктами руху думки від предмету порівняння до прототипу, певні ознаки якого використовуються для порівняльної характеристики предмету порівняння. Зазнавши мовної реалізації, елемент ШЛЯХ "матеріалізує" встановлений людською думкою зв'язок між двома предметами, які в реальному житті ніяк не пов'язані один з іншим. З іншого боку, експлікація основи порівняння являє собою іншу диференційну рису порівняння, яка зумовлює глибинну відмінність споріднених порівняння і метафори. Звертаючись до когнітивної моделі порівняння, можна припустити, що експлікація основи порівняння, так само як і структурний показник порівняння, є частиною елементу ШЛЯХ. Таким чином, елемент ШЛЯХ пов'язує елемент ДЖЕРЕЛО з елементом ЦІЛЬ, по-перше, матеріалізуючи компаративні відносини між ними, та, по-друге, вказуючи на їх схожі ознаки.

Як відомо, похідне слово виникає як результат згортання відповідного словосполучення або речення, отже, при словотвірчій репрезентації порівняння деякі елементи, які виражались експліцитно в синтаксичній конструкції, а сам факт їх наявності свідчив про приналежність даної конструкції до порівнянь, будуть залишатися поза зоною мовної реалізації. Таким чином, мовна репрезентація порівняння засобами словотвору призводить до виникнення певної конструкції, формальна структура якої (а отже, експліцитність її компонентів) вже не залежить лише від мовної інтенції мовця, а обумовлена правилами та обмеженнями самої словотвірної системи. Враховуючи той факт, що похідна одиниця, будучи створеною на базі первинного номінативного знаку, має складну конфігурацію – зовнішню та внутрішню побудову, слід очікувати, що мовна реалізація елементу ШЛЯХ може відбутися або безпосередньо в зовнішній структурі похідного у вигляді певного словотвірного форманту або з меншим ступенем експліцитності у внутрішній структурі.

Стосовно випадків, коли йдеться про пряму експлікацію елементу ШЛЯХ, слід зазначити, що роль показника компаративних відношень відіграють певні форманти, які утворились від окремих лексем зі значенням порівняння, а отже, спроможні досить прозоро та однозначно відображати семантичний зв'язок між мотивуючим та мотивованим словом. Наприклад: (2) англ.: *ringlike* <adj.> – *resembling a ring esp. in form* (кільцеподібний); (3) нім.: *bienenartig* <Adj.> – *von der Art der Bienen* (схожий на бджолу). У даних випадках форманти *-like* та *-artig* однозначно вказують на встановлені компаративні відношення, експлікуючи тим самим елемент ШЛЯХ.

Іншим джерелом інформації про значення лексеми є словникова дефініція, що надається в тлумачному словнику. Словникове тлумачення, яке "в ідеалі повинно містити той же самий набір сем, як і слово, що тлумачиться" [3: 463], фіксує значення, вживання та особливості

слів, що є нормативними для носіїв даної мови. Використання словникових тлумачень при дослідженні словотвірної семантики порівнянь обумовлюється, в першу чергу, високою об'єктивністю інформації, що надають тлумачні словники. Наприклад: (4) *англ.: arrowy <adj.> – like an arrow (in appearance, motion or effect) (стріловидний; гострий)*; (5) *нім.: das Engelsgesicht – Gesicht [wie das] eines Engels (ангельське личко)*. Дані приклади належать до випадків, коли показник компаративних відношень знаходиться в словниковому тлумаченні (*like, wie*), що свідчить про порівняно менший ступінь експліцитності показника компаративних відношень.

Слід окремо підкреслити, що у деяких випадках відмічається відсутність показника компаративних відношень у словниковому тлумаченні. Наприклад: (6) *англ.: chivalrous <adj.> – gallant, courteous (лицарський)*; (7) *нім.: achaten <Adj.> – aus Achat bestehend (гагатювий)*. Словникове тлумачення прикладу (6) містить описання характерних ознак прототипу порівняння – іменника *chivalries (a gallant or distinguished gentleman)*, що розуміється як експлікація основи порівняння (тобто, одного зі структурних компонентів елементу ШЛЯХ). Приклад (7) не дає прямої вказівки на порівняння, словникова дефініція свідчить про відносний характер прикметника. Дана похідна одиниця виникла як результат перекатегоризації ономазіологічної ознаки при переході від категорії предметності до категорії ознаки. Характер відношення, що його виражає прикметник, отримує конкретизацію лише в контексті [2: 187], таким чином, у зв'язку з певними іменниками актуалізуються досить різні варіанти відношень між предметами, в тому числі й компаративні, як, наприклад, при актуалізації семи колір. Як бачимо з наведених вище прикладів, відсутність у словниковій дефініції показника компаративних відношень може пояснюватись власне природою тлумачення.

Підведемо висновки із викладеного вище:

1) Той факт, що дослідження деяких аспектів словотвору певний час користувалось недостатньою увагою науковців, позначився на неоднаковому ступені вивченості мовних метафор та порівнянь на рівні синтаксису та на рівні словотвору. Це призвело до невизначеності, термінологічної суперечливості та занадто широкого застосування дефініцій "метафора", "метафорична номінація" для позначення похідних одиниць, зовнішня або внутрішня структура яких містять пряму вказівку на порівняння або на основу порівняння, що суперечить внутрішній природі метафори.

2) Когнітивна модель метафори свідчить про певний зв'язок між відсутністю мовної реалізації елементу ШЛЯХ, який символізує встановлений людською свідомістю певний зв'язок між окремими предметами, та такими глибинними ознаками метафори, як встановлення тотожності між порівнювальними сутностями, невизначеність схожих ознак, які лягли в основу асоціації.

3) Головними диференційними рисами мовних порівнянь слід вважати реалізацію структурного показника компаративних відношень та основи порівняння. Експлікація даних елементів логічного порівняння має, в свою чергу, прямий зв'язок з такими глибинними особливостями порівняння, що відрізняють його від метафори: порівняння створюють реальний образ предмету; образність, що притаманна деяким порівнянням, ні в якому разі не суперечить реальному становищу речей. Мовна реалізація когнітивного елементу ШЛЯХ сприяє досить значному когнітивному "навантаженню" мовних порівнянь, адже, як відомо, порівняння – головний засіб пізнання реального світу.

4) На рівні словотвору структурний показник компаративних відношень та основа порівняння реалізуються з різним ступенем експліцитності або безпосередньо в структурі похідного у вигляді словотвірного форманту, який походить від відповідної лексеми з компаративною семантикою, або в словниковій дефініції у вигляді окремої лексеми, яка вказує на порівняння. Іноді обґрунтування приналежності похідного до порівнянь потребує певної процедури. Це відбувається через відсутність експлікації показника компаративних відношень у тлумаченні, коли про компаративну семантику об'єктивно свідчить словотвірне значення форманту.

Подальшим етапом дослідження словотвірної репрезентації порівняння можна вважати дослідження похідних одиниць, у внутрішній структурі яких поряд з компаративною

семантикою виявляється значення кількості, інтенсивності, емоційності, та вивчення прагматичного аспекту цього явища.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Нина Давыдовна Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
2. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Елена Андреевна Земская. – М., "Просвещение", 1973. – 304 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева] – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.: ил.
4. Теория метафоры / [сб. / пер. с англ. [и др. яз.] / вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой] – М.: Прогресс, 1990. – 512 с.
5. Язык и интеллект [сб. / пер. с англ. и нем. / сост. и вступ. ст. В. В. Петрова] – М.: Прогресс, 1996. – 416 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Живчик – аспірантка кафедри німецької мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивістика, ономасіологія, словотвір.

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ОПИСУ СЛОВОТВІРНОЇ МОРФОНОЛОГІЇ ДЕРИВАТИВ З ІНШОМОВНИМИ ОСНОВАМИ

Галина ЗЮЗЬКІНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються особливості суфіксального словотворення дериватів з іншомовними основами, дається загальна характеристика морфологічних явищ, що супроводжують цей процес.

Ключові слова: деривати іншомовного походження, словотвірний тип, морфологічні явища, словотвірна морфологія.

The article deals with special features of suffixal word formation of derivatives of foreign origin. It also describes general characteristics of morphonological phenomena that accompany the specified process.

Key words: derivatives of foreign origin, derivational type, morphonological phenomena, word formative morphonology.

Сфера словотворення, як і лексична сфера, чутлива до всіх процесів, що відбуваються в системі мови, оскільки за допомогою словотворення, використовуючи морфемний інвентар даної мови, утворюються необхідні для комунікації найменування, утворені за відповідною словотвірною моделлю даної мови.

Морфологічні явища та закономірності словотворення розглядалися в працях М. Трубецького, Г. Улашина, Р. Аванесова, С. Бернштейна, С. Бромлей, Т. Булигіної, Д. Ворта, О. Земської, Н. Ільїної, О. Ісаченка, В. Лопатіна, В. Касевича, О. Кубрякової, Ю. Панкраца, М. Панова, Т. Попової, Е. Станкевича, С. Толстої, І. Улуханова, В. Чурганової, Р. Ляковського, К. Ковалик, В. Дресслера, Я. Босака та ін. В україністиці проблеми морфології протягом тривалого часу порушувалися у зв'язку з вивченням явищ словозміни та формо- і словотворення в працях І. Ковалика, Н. Клименко, Л. Гумецької, В. Горпинича, К. Городенської, Л. Полюги, Л. Родніної, З. Сікорської, Т. Грязнухіної, М. Федурко та ін.

Особливості залучення нового іншомовного слова до процесів деривації та гніздування заслуговують окремої наукової розвідки, оскільки вкорінення іншомовного слова в мові-реципієнті відбувається на основі його взаємодії з одиницями не тільки лексичного, а й словотвірного рівня (іншомовне слово, виступаючи в якості мотиватора, залучається до певної словотвірної парадигми, словотвірної моделі; співвідноситься з певними засобами, способами словотвору). У зв'язку з цим виникла необхідність системного дослідження та встановлення принципів загального опису морфологічних характеристик словотвірного процесу дериватів з іншомовними основами у сучасній українській мові.

Метою статті є дослідження особливостей словотвірної морфології дериватів з іншомовними основами в сучасній українській мові. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувати морфологічні особливості іншомовних дериватів у сучасній українській мові; 2) встановити загальні характеристики морфологічних явищ, що супроводжують дериваційний процес; 3) визначити основні принципи опису словотвірної морфології дериватів з іншомовними основами.

Здатність переважної більшості слів іншомовного походження утворювати похідні, словотвірні ланцюжки, використовуючи українські афікси, є індикатором активної адаптації іншомовних слів в українській мові. Найбільш продуктивним, як для утворень на основі питомої лексики, так і для словотвірної адаптації іншомовної лексики, є морфологічний

спосіб словотвору. «Морфологічний спосіб передбачає приєднання афіксальних морфем до твірної бази (окремо або в комплексі) за певними словотвірними моделями, за певними правилами, що існують у мові» [1: 138]. «Інвентар формальних трансформацій, що відбуваються на межі кореня і суфікса, переконує, наскільки морфонологічно значущим є саме цей морфемний стик. Суттєво, що кожній частині мови властивий свій набір дериваційних суфіксів, які різняться як за змістом, так і формою, а тому зміни зумовлені ними часто не тотожні» [15: 92]. Вибір суфікса пояснюється не характером твірної основи, а встановленою в українській мові традицією утворення дериватів за зразком запозичених, що вже акліматизувалися на українському ґрунті з тим чи тим дериваційним значенням.

Нові дієслова найчастіше виникають внаслідок відіменного суфіксального творення для позначення певного виду діяльності особи. У творенні дієслівних похідних від іншомовних основ беруть участь такі суфікси: **-ува- (-юва-):** фонд – **фондувати**, деталь – **деталювати**; **-ірува- (-ирува-):** фарш – **фарширувати**; **-ізува- (-изува-):** ідеал – **ідеалізувати**, романтизм – **романтизувати**; **-и-:** фасон – **фасонити**, каламбур – **каламбурити**; **-нича-:** секрет – **секретничати**, саботаж – **саботажничати**. В утворенні ад'єктивних похідних від основ іншомовного походження беруть участь такі суфікси: **-н-** (та похідні від нього: **-ичн- (-ічн-); -альн- (-іальн-); -уальн-; -ивн-**;

-арн- (-ярн-); -орн-; -озн-), -ов- (-ев-), -ськ-, -ач- (-яч-), -ист-, -абельн-, -ів: партія – **партійний**, метр – **метричний**, фрагмент – **фрагментарний**, тик – **тиковий**, тюль – **тюлевий**, мільйонер – **мільйонерський**, мушкетер – **мушкетерський**, жираф – **жираф'ячий**, баюра – **баюристий**, презентувати – **презентабельний**, диявол – **дияволів**.

Творення іменників, що позначають назви осіб чоловічого роду відбувається при взаємодії основ іншомовного походження з іншомовними суфіксами **-ист (-іст), -ер (-онер), -ир (-ір), -ант (-ент), -атор (-итор, -тор,**

-ор) та питомими українськими суфіксами **-ник (-івник, -льник), -овик, -ец'**

(-овец', -івец'), -ар, -ан (-ин, -анин), -щик, -ач: натюрморт – **натюрмортист**, мушкет – **мушкетер**, бригада – **бригадир**, банк – **банкір**, дуель – **дуелянт**, газифікувати – **газифікатор**, ремонт – **ремонтник**, депо – **деповець**, метрополітен – **метрополітенівець**, бетон – **бетоняр**, Осетія – **осетин**, барабан – **барабанистик**, фірма – **фірмач**. Співвідносні агентивні іменники жіночого роду утворюються від відповідних іменників чоловічого роду за допомогою таких суфіксів: **-к- (-анк-, -ічк-), -ш-, -ниц' (-івниц'-, -льниц' -),**

-ин'-, -ес- (-ис-), -их-: терорист – **терористка**, прем'єр – **прем'єрка**, педикюр – **педикюрша**, авантюрист – **авантюристка**, гофрувальник – **гофрувальниця**, граф – **графиня**, поет – **поетеса**, страус – **страусиха**.

На позначення здрібнілості похідних іншомовного походження використовуються суфікси: **-ик, -чик, -к-, -очк- (-ечк-), -ец':** секрет – **секретик**, каламбур – **каламбурчик**, інтрига – **інтрижка**, ферма – **фермочка**, фасад – **фасадець**. Абстрактні назви дії утворюються головним чином за допомогою формантів **-н'н'-, -аціј- (-изаціј-), -атор, -аж:** адмініструвати – **адміністрування**, акомпонувати – **акомпоніатор**, анотувати – **анотація**, калібрувати – **калібрація**, уніфікувати – **уніфікація**, дублювати – **дубляж**.

Абстрактні та збірні назви від основ іншомовного походження утворюються за допомогою суфіксів **-ств-, -ість, -изм (-ізм), -і/ї-, -инг (-інг):** шеф – **шефство**, лаконічний – **лаконічність**, дублетний – **дублетність**, кретин – **кретинізм**, бюрократ – **бюрократія**, прес – **пресинг**.

При творенні дериватів з іншомовними основами існують обмеження в сполучуваності дериваційних морфів. Реалізуючись за типовою моделлю, при творенні дериватів іншомовного походження, можуть виникнути перешкоди і тоді використовуються супровідні морфонологічні явища. Одними з таких перешкод є формальні обмеження, що зумовлюються надлишковими елементами в основі твірної основи, структурною недостатністю, скупченням приголосних у валентних позиціях, подібністю кінцевих і початкових звуків твірних морфів [7: 5]. Але в мові існують і засоби для усунення подібних перешкод – це наявність морфонологічних явищ: усичення, чергування, інтерференція (накладання), нарощення (інтерфіксація), модифікація наголосу. Вибір їх, залежно від характеру перешкод дозволяє утворити нове слово і завершити дериваційний процес, але обов'язковою умовою їхньої

реалізації є збереження в похідному слові тієї частини основи, яка несе семантичну інформацію про слово [5: 86, 113].

Під морфонологічними явищами розуміємо «явища, які виникають на морфемному шві як результат взаємоприсотування морфем» [1: 64]. Це такі трансформації морфем у процесі словотворення, що не порушують тотожності морфем і маркують ті функції, які закріпилися в мові за аломорфами.

Залежно від того, яких саме змін зазнає фонемна структура морфем (чи основ) при словотворенні дериватів від основ іншомовного походження суфіксальним способом, спостерігаються такі типи морфонологічних явищ: 1) чергування: *наркоз* – *наркотизувати*, *стимул* – *стимулювати*; 2) усічення: *назальний* – *назалізувати*, *популярний* – *популяризувати*; 3) нарощення: *тату* – *татуювати*, *крокі* – *крокіювати*; 4) інтерференція (накладання) морфем: *ралі* – *раліст*, *фортеп'яно* – *фортеп'яновий*; 5) модифікація наголосу: *атестувати* – *атестіція*, *жонглювати* – *жонглер*, *магістрат* – *магістратура*.

Процес усічення мотивувальної основи при словотворенні дериватів від іншомовних основ є досить регулярним і продуктивним явищем. М. Кравченко підкреслює важливість елізії для словотворення: «Усічення – це явище морфо- і фонотактичного характеру, зумовлене надлишковою структурою мотивуючої основи, без усічення якої неможливий сам дериваційний процес» [2: 183]. Таким чином, усічення – «це таке морфонологічне явище, при якому відбувається скорочення кінцевої частини (фіналі) твірної основи в процесі взаємоприсотування морфем» [1: 67]. Ступінь регулярності даного морфонологічного явища при словотворенні дериватів іншомовного походження окремих частин мови різних. Явище усічення можна перш за все пояснити прагненням до усунення нетипових для української мови поєднань голосних і приголосних. «Для сучасної української мови усічення основ є одним з найуживаніших морфонологічних засобів, що зумовлено не типовістю для української мови збігу голосних на словотвірних стиках та продуктивністю суфіксального способу словотворення» [17: 140]. Як зазначає К. Городенська, «причини та характер усічення неоднакові. Іншомовна природа запозичень зумовлює нетипові для української мови сполучення фонем. Усічення кінцевих фонем зумовлюється морфонологічними чинниками, що супроводжують процес словотвірного освоєння слів-запозичень» [2: 10].

При класифікації за фонемним комплексом усічення виділяємо три різновиди даного явища: 1) усічення голосних фонем: *декольте* – *декольтувати*, *денді* – *дендизм*, *кенгуру* – *кенгуреня*, *лібрето* – *лібретист*;

2) усічення приголосних фонем: *професія* – *професіонал*, *колонія* – *колоніальний*, *сенільний* – *сенілізм*, *гуманітарний* – *гуманітарій*, *лесбійка* – *лесбійство*; 3) усічення фонемних сполук: *клонус* – *клонізм*, *алегорія* – *алегоризм*, *бравувати* – *бравура*.

У деяких випадках морфонологічним засобом, що використовується для поєднання морфем у слові, можуть слугувати окремі вставні морфемі або комплекси морфем. Нарощення морфем певним чином полегшує сполучення фонем на морфемному шві; за допомогою цього явища усуваються деякі нехарактерні для структури українського слова сполучення фонем складних для вимови.

Зауважимо, що в лінгвістиці немає спільної думки стосовно одиниці, яка з'являється на межі морфем, її вчені кваліфікують по-різному. Так, О. Земська [5] та М. Панов [11] відносять фонемосполуки на зразок *-ан-*, *-ін-*, *-іче-* та подібні до них, що виникають між основою та суфіксом в похідному слові, до інтерфіксів. О. Дементьєв [3] вважає ці елементи самостійними суфіксами та приписує їм відносне значення, О. Тихонов – структемами [14]. Є. Карпіловська називає їх «специфічними суфіксальними зв'язками – клаузулами, що виконують роль прикриття відкритого іншомовного кореня» [8: 245]. М. Федурко, кваліфікує ці сегменти як кореневі субморфемі-розширювачі, які «підготовляють формально нетипові корені до взаємодії зі словотвірними суфіксами» [15: 46]. Назва самого процесу також звучить по-різному: В. Лопатін називає його як нарощення основи [9], Д. Саліхова – вставкою асемантичної фонемі [12], О. Земська та М. Панов – інтерфіксацією [5: 11].

Нарощення фонем при суфіксальному словотворенні дериватів з іншомовними основами є складним та неоднозначним явищем. Це пояснюється складністю визначення того, до якої морфемі (основи чи афікса) відносяться додаткові асемантичні відрізки. Критеріями, на наш

погляд, можуть бути: використання нарощеної фонемі або комплексу фонем у значній кількості похідних з одним і тим афіксом (у даному випадку нарощення відносимо до афікса); використання нарощеної форми в різних похідних із різними афіксами від однієї і тієї ж основи (нарощений сегмент є частиною твірної основи).

При класифікації за фонемним комплексом нарощення виділяємо три різновиди даного явища: 1) нарощення голосних фонем: при словотворенні дериватів з іншомовними основами не зафіксовано; 2) нарощення приголосних фонем: *желе – желейний, комільфо – комільфотний, тату – татуювати,*

лобі – лобіювати; 3) нарощення фонемосполук: *Венеція – венеціанський, тариф – тарифікувати, пресвітер – пресвітеріанство.*

У дериваційних процесах при сполученні морфем може використовуватися накладання (інтерференція) морфем. Не досить широке поширення цього явища можна пояснити тим, що деякі вчені пропонують кваліфікувати накладання морфем як різновид іншого, більш розповсюдженого явища – усичення морфем. На думку Н. Янко-Триницької, накладання морфем «гірше», ніж усичення основ, бо воно примушує відмовитися від лінійного членування основи, яке, на її думку, безсумнівно, простіше [18: 74]. З точки зору О. Земської, справа якраз навпаки, тобто накладання краще за усичення, оскільки при ньому твірна основа зберігається цілком і, відповідно, не затемнює відношення між твірним та похідним. Що стосується лінійного виділення морфем, то при накладанні воно не усувається. Кожен морф чітко лінійно виділяється, незважаючи на наявність спільної частини у двох сусідніх морфмах [5: 154]. Безумовно, неможливо спростувати твердження, що морфонологічне явище інтерференції морфем має багато спільного з усиченням морфем. На наш погляд, ці два явища повинні розглядатися окремо, виходячи з того, що між ними спостерігаються принципові розбіжності: 1) якщо усікатися можуть як і фінальні фонемі мотивувальної основи, так і фонемі кореневих морфем, то інтерференція відбувається виключно на межі морфем; 2) якщо при усиченні мотивувальної основи на межі морфем вживаються структурно різні типи фонем й усікається частина морфемі або якась певна фонема, то при інтерференції на морфемному шві поєднуються дві структурно однакові фонемі, унаслідок чого втрачається одна з фонем.

В українській мові при словотворенні дериватів з іншомовними основами, як правило, має місце інтерференція двох різновидів: 1) інтерференція голосних фонем: *бордо – бордовий, індиго – індиговий*; 2) інтерференція приголосних фонем: *екстерн – екстерний, етруск – етруський.*

Одним з найпоширеніших морфонологічних явищ при словотворенні дериватів з іншомовними основами в сучасній українській мові є чергування фонем, під яким розуміємо таке чергування, яке з'являється на межі морфем (коренів, основ, афіксів), що сполучаються, та виступає як допоміжний засіб, що сприяє розширенню сполучувальних можливостей морфем [10: 28]. На матеріалі різних мов було встановлено, що чергування у фіналі мотивувальної основи суфіксальних похідних має закономірний характер: у якості вихідних виступають не будь-які, а лише певні фонемі мови, які альтернують із чітко встановленими фонемами. Морфонологічні чергування фонем треба чітко розмежовувати із фонемними чергуваннями, які не впливають на тотожність фонем. У даному дослідженні фонемним чергуванням називаємо заміну однієї фонемі іншою в межах однієї морфемі. Якщо зазначені фонемні чергування не тільки супроводжують дериваційний процес, але й самі виступають додатковим словотворчим засобом (вказують на напрямок мотивації), кваліфікуємо їх як морфонологічні альтернативи (чергування) на відміну від фонологічних, що не мають морфонологічного, граматичного та словотвірного навантаження.

Слід звернути увагу, що деякі мовознавці вважають, що «будь-яка зміна може бути зведена до чергування фонем або комплексу фонем» [4: 42]. Це означає, що й інші морфонологічні явища до певної міри є наслідком чергувань. На нашу думку, необхідно виділити самостійне морфонологічне явище – чергування фонем. При цьому явищі відбувається так зване «чисте» чергування, тобто якась конкретна фонема чергується з іншою конкретною фонемою або комплексом фонем.

Чергування при словотворенні дериватів з іншомовними основами можна класифікувати за такими принципами: 1) чергування фонем в кінці мотивувальної основи: {з'//д} *суспензія* – *суспендувати*; 2) використання афіксів відповідно до закону сингармонізму в різних фонологічних варіантах (аломорфізм) та їхній вплив на твірну основу: *рефлекторний* – *рефлексивний*.

Мовознавці зазначають, що запозичена лексика, як лексика, що позбавлена сталих акцентних традицій, є найбільш активним провідником багатьох акцентних інновацій. На думку О. Суперанської, місце наголосу в запозичених словах не завжди залежить від мови-джерела [13: 236]. Коливання наголосу в запозичених словах неминуче: воно свідчить про те, що запозичені слова взаємодіють з українською лексикою та поступово асимілюються нею. Наголос у суфіксальних похідних від іншомовних основ виступає морфонологічним засобом словотворення дериватів. Наголос при словотворенні зазначених дериватів характеризується як системна одиниця, яка існує не ізольовано, а у зв'язках з іншими субстанціями, тому поняття наголосу розглядаємо через поняття рухомість / нерухомість та акцентна позиція.

Усі зазначені морфонологічні явища при словотворенні дериватів з іншомовними основами використовуються здебільшого комплексно і можуть бути настільки регулярними, що стають характерною рисою на рівні словотвірного типу. Саме завдяки цьому вивчення морфонологічних явищ при словотворенні дериватів з іншомовними основами дає можливість виділення морфонологічних моделей. Так, О. Земська зазначає, що морфонологічна модель становить «формальну схему побудови похідних слів того чи того словотвірного типу, які характеризуються наявністю (або відсутністю) певного морфонологічного явища» [6: 194]. Таким чином, морфонологічна модель дериватів з іншомовними основами – це відтворення в схемі побудови мотивованих іншомовних дериватів морфонологічних явищ, що відбуваються в процесі формування зазначених похідних та характеризуються відносною регулярністю. Морфонологічні моделі зазначених дериватів мають різні набори морфонологічних модифікацій та характеризуються різною продуктивністю та регулярністю.

З огляду на кількість модифікацій, слідом за М. Федурко, ділимо морфонологічні моделі, характерні для дериватів іншомовного походження, на елементарні та неелементарні. «Елементарна модель інформує, що структуру похідного слова маркує одна морфонологічна трансформація, ... неелементарна модель – що дві і більше трансформації» [16: 339]. Окремо слід виділити модель з відсутністю будь-яких морфонологічних перетворень, що наявна в основах, які повністю відповідають умовам фонемної та морфемної комбінаторики: *графема* – *графемний*, *сабей* – *сабейський*.

Дослідження морфонологічних моделей, характерних для словотворення дериватів з іншомовними основами, виконується враховуючи такі критерії:

1) словотвірний тип похідного; 2) частиномовна приналежність твірному; 3) характеристика та кількість морфонологічних явищ, що супроводжують дериваційний процес. Таким чином, проаналізувавши особливості словотвірної морфонології дериватів з іншомовними основами, можна зробити такі висновки:

1. Процес адаптації значної кількості запозичень забезпечує саме словотвірна морфонологія української мови, предметом дослідження якої є фонологічна структура дериваційних морфем, сам процес формування деривата з іншомовною основою, внутрішній механізм сполучуваності його словотвірних одиниць.

2. Важливою складовою процесу суфіксального словотворення дериватів з іншомовними основами є аналіз морфонологічних особливостей, що супроводжують цей процес.

3. Виходячи з того, яких саме змін зазнає фонемна структура морфем при творенні дериватів іншомовного походження, використовуються морфонологічні явища чергування, усичення, нарощення, інтерференції (накладання) морфем.

4) Якісні характеристики цих явищ визначаються як внутрішніми особливостями їх формування, так і властивостями дериваційного процесу.

Перспективу подальших розвідок убачаємо у виробленні принципів опису словотвірної морфонології дериватів іншомовного походження та з'ясуванні морфонологічних характеристик дериваційного процесу від основ іншомовного походження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Українська мова. Морфеміка і словотвір : навч. посіб. / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
2. Городенська К. Г., Кравченко М. В. Словотвірна структура слова (відіменні деривати) / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 198 с.
3. Дементьев А. А. О так называемых «интерфиксах» в русском языке / А. А. Дементьев // Вопросы языкознания. – 1974. – № 4. – С. 116-120.
4. Закиев М. З. О тюркской морфологии / М. З. Закиев // Советская тюркология. – 1984. – № 1. – С. 35-43.
5. Земская Е. А. Современный русский язык : Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
6. Земская Е. А., Китайгородская М. В., Ширяев Е. Н. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Е. Н. Ширяев. – М. : Наука, 1981. – 276 с.
7. Іщенко Т. А. Валентність суфікса *-иця* в афелативах української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : Дніпропетр. держ. ун-т / Т. А. Іщенко. – Дніпропетровськ, 1997. – 15 с.
8. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема української літературної мови : будова та реалізація / Є. А. Карпіловська. – К., 1999. – 295 с.
9. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфеміка : Проблемы и принципы описания / В. В. Лопатин. – М. : Наука, 1977. – 315 с.
10. Лопатин В. В., Улуханов И. С. К соотношению единиц словообразования и морфологии // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие / В. В. Лопатин, И. С. Улуханов. – М., 1969. – С. 119-132.
11. Панов М. В. Русский язык // Языки народов СССР. Т. I : Индоевропейские языки / М. В. Панов. – М. : Наука, 1966. – С. 55-122.
12. Салихова Д. Э., Закиев М. З. Введение в татарскую морфологию : Руководство к изучению раздела «Морфология» курса «Современный татарский литературный язык» / Д. Э. Салихова, М. З. Закиев. – Казань : КГПИ, 1983. – 32 с.
13. Суперанская А. В. Ударение в заимствованных словах в современном русском языке / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1968. – 309 с.
14. Тихонов А. Н. Проблемы составления гнездового словообразовательного словаря / А. Н. Тихонов. – Самарканд, 1971. – 387 с.
15. Федурко М. Ю. Морфологія відіменникового словотворення / М. Ю. Федурко. – Київ-Дрогобич : Вимір, 2003. – 271 с.
16. Федурко М. Ю. Морфологія відіменникового словотворення в сучасній українській мові: дис... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України / М. Ю. Федурко. – К., 2005. – 373 с.
17. Фурса В. М. Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен / В. М. Фурса. – К. : Інститут української мови НАН України, 2005. – 252 с.
18. Янко-Триницкая Н. А. Приспособление заимствованных слов на гласный к русскому словообразованию // Русский язык в нач. школе / Н. А. Янко-Триницкая. – М., 1970. – № 6. – С. 73-76.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Галина Зюзькіна – здобувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: словотвірна морфологія української мови.

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРИВАЦІЙНИХ ФОРМАНТІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Надія МІШИНА (Донецьк, Україна)

У статті йдеться про один з найбільш активних способів деривації в межах української медичної термінології – морфологічну деривацію. Обґрунтовується твердження, що продуктивність національних твірних елементів порівняно з інтернаціональними є нижчою, а творення інішомовних термінів відбувається за децю відмінними правилами, ніж у загальній лексиці.

Ключові слова: термін, інішомовний термін, медична терміносистема, деривація, морфологічна деривація, дериваційний формант, дериваційна модель.

The article deals with one of the most active ways of derivation within the Ukrainian medical terminology – morphological derivation. Substantiated allegations that the performance of generators of the national comparison with international is lower, and the creation of foreign terms is somewhat different from the rules than in the general vocabulary.

Key words: terms, foreign terms, medical terminological, derivation, morphological derivation, derivative formant, derivational model.

Медична терміносистема являє собою складову частину термінологічної лексики української мови та, як і інші термінологічні підсистеми, підпорядковується тим самим законам формування, що й будь-яка інша терміносистема. Проте предметом спеціальних досліджень медична термінологія була нечасто. Вітчизняні дослідники зверталися до вивчення деяких проблем медичної термінології. Зокрема, історичний аспект становлення й розвитку медичної лексики (на основі пам'яток української мови до XVIII ст.) розглядали В. Німчук, І. Чепіга, В. Передрієнко та ін.; на діалектологічному рівні цей лексичний шар досліджувала Я. Вакарюк; у декількох дисертаційних працях проведено аналіз окремих підсистем медичної термінології – кардіологічної (Р. Стецюк), радіологічної медицини

(І. Корнейко), шкірних хвороб (О. Петрова), судово-медичної термінології (Т. Лепеха). Роботи Г. Краковецької, Р. Беляєва присвячені етимологічному аналізу греко-латинських медичних терміноелементів. Часто дискусія відбувається стосовно доцільності вживання іншомовних спеціальних одиниць (В. Акуленко, А. Дяков, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижанівська, О. Лисенко, Д. Мазурик, Л. Симоненко, Т. Панько, В. Пілецький та ін.).

Незважаючи на наявність певного загалу робіт, недослідженою залишається низка питань, пов'язаних із становленням і функціонуванням медичної терміносистеми української мови. Недостатньо розробленою залишається проблема термінологічного словотворення, адже переважає думка, згідно з якою способи творення термінів є повністю співвідносними зі способами творення загальнолітературної лексики. У нашій роботі мова буде йти про особливості термінологічного словотворення на прикладі медичних термінів, чим і зумовлена **актуальність** нашої статті.

Метою нашої статті є аналіз словотвірного потенціалу дериваційних формантів іншомовного походження в медичній термінології.

Не можна не погодитися з думкою, що «моделі, за якими утворюються терміни, є єдиними для мови загалом, проте відрізняються своєю продуктивністю в термінологічних і нетермінологічних текстах» [4: 76].

На думку Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк, творення нового терміна відбувається завдяки використанню: 1) старої, наявної у мові назви для позначення певного наукового поняття; 2) іншомовних слів для найменування нових понять; 3) словотвірних моделей для творення нових назв; 4) словосполучень для найменування наукових понять» [8: 161]. Таким чином, для поповнення української медичної термінології серед інших шляхів використовується і шлях запозичення іншомовних лексем.

Так, аналіз сучасних українських терміносистем, виконаний М.Д. Гінзбургом дає змогу констатувати, що приблизно 40% у них посідають запозичені слова, а для загального фонду української мови цей показник не перевищує 10% [3].

Проте запозичуватись можуть як цілі лексеми, так і їх структурні компоненти. Специфіку сучасної української медичної терміносистеми зумовлює наявність в її складі значної кількості термінів, що містять у своїй структурі іншомовні терміноелементи (форманти), які беруть безпосередню участь у дериваційних процесах в українській медичній термінології. Деривацію, будемо розуміти, як «процес утворення мовних одиниць будь-якого рівня (морфеми, складу, слова й т. ін.)» [2: 6].

Способи словотворення поділяються на морфологічні й неморфологічні. До морфологічних способів відносять способи творення слів, при яких похідне слово утворюється за допомогою морфем. Сюди належать суфіксальний, префіксальний, постфіксальний, суфіксально-префіксальний та ін. Однак вести мову про такі способи словотвору щодо медичної термінології буде не зовсім коректно, адже препозитивні компоненти не завжди кваліфікуються як префікси, а постпозитивні – як суфікси. Для чіткої кваліфікації дериваційних формантів іншомовного походження необхідним постає більш глибокий історико-етимологічний аналіз цих компонентів медичних термінів.

За ступенем продуктивності й частотності морфологічній деривації немає рівних. Дериват утворюється на основі первинної лексичної номінації та в межах узуальної словотвірної моделі, є мотивованим базовою одиницею та спорідненим з нею як за формальними, так і за семантичними ознаками. Встановити точну кількість дериватів у медтермінології української мови не видається можливим, адже «мова йде, як правило, про відкриті групи дериватів, склад яких є нестабільним: одні одиниці зникають, інші з'являються» [2: 7]. Через це лексикографічні джерела фіксують не всі морфологічні деривати, що існують у мові, а, в першу чергу, складні іменники, більша частина яких залишається за межами словників.

Дериваційні процеси в медичній термінології відбуваються за моделями, що є притаманними українській мові загалом, і за моделями, в яких використовуються спеціалізовані словотвірні форманти. Кожний з цих формантів має своє конкретне значення та ступінь поєднуваності з іншими компонентами слова. Проте валентні властивості окремих формантів не є предметом аналізу в нашій статті.

Ми беремо за основу класифікацію, подану Н.В. Місник, згідно з якою іншомовні терміноелементи залежно від позиції у слові можна поділити на три групи:

- а) базові кореневі терміноелементи, що формують основні поняття медицини;
- б) препозитивні форманти;
- в) постпозитивні компоненти [7: 17].

До базових кореневих терміноелементів, що формують основні поняття медицини можна віднести, наприклад, такі як:

абазія, аксон, анастомоз, біопсія, бурсит, гіфема, диплое, діурез, єюніт, імплантація, інвазія, каверна, пластика, пункція, резекція, сканування тощо. На сьогодні таких терміноелементів в українській медичній термінології існує доволі багато, до того ж такі іншомовні терміноелементи абсолютно легко поєднуються не тільки із запозиченими словами, але й і з власне українською лексикою, утворюючи в такий спосіб складені терміни: *печінковий кліренс, руховий невроз, нирковий флебіт, фіброз легень, грудний кіфоз, жувальна фасція* тощо.

Словотвірний потенціал препозитивних формантів є занадто великим, а їх набір є доволі стійким. Так найбільш частотними постають такі препозитивні форманти, як *акро-, амніо-, ангіо-, анти-, артро-, аеро-, баро-, біо-, бі-, брахіо-, вазо-, гемато-, гемо-, гепато-, гігро-, гідро-, гіпо-, гетеро-, дуо-, ізо-, імуно-* тощо. Наприклад, *акропатія, акроостеопатія, акропігментація, акрофобія, ангіопатія, брахіоцефальний, гемостаз, гепатопротектор* тощо.

Проведені спостереження дають змогу стверджувати, що препозитивні іншомовні форманти поєднуються з такими ж іншомовними компонентами, адже поєднання із власне українськими компонентами не повинно допускатись, бо це є порушенням норми творення складних термінів іншомовного походження.

Аналіз постпозитивних іншомовних формантів засвідчує їх доволі високу частотність в українській медичній термінології. Такі постпозитивні компоненти, як *-грама, -графія, -метрія, -скопія, -пексія, -плікація*, зустрічаються як у поєднанні з запозиченими, так і незапозиченими терміноелементами, чого майже немає у випадку із препозитивними іншомовними елементами.

Залежно від кількості основ, які беруть участь у творенні терміна, розрізняємо двокомпонентні (фізіотерапевт, світловідчуття, вузлуотворення, біфідобактерія, ліподистрофія *тощо*) та багатоконпонентні композити (кардіопневмографія, **батітермограма**, гастромукопротеїни, ліпокальциногранулематоз, поляроокситензіометр *тощо*).

Серед стандартних частин композитних утворень визначено національні твірні елементи (внутрішньо-, крово-, легенево-, -подібний) та іншомовні терміноелементи (бі-, гомо-, кардіо-, -логія, -скопія). Крім того, для термінотворення в різних мовах широко використовують міжнародні терміноелементи і, перш за все, грецькі або латинські, які органічно поєднуються з національними.

У результаті проведеного аналізу ми дійшли висновку, що запозичені терміни є доволі активно використовуваними в сучасній медичній термінології. Творення іншомовних термінів відбувається за дещо відмінними правилами, ніж у загальній лексиці. Так, наприклад, не можна вести мову про префікси, суфікси та інші морфемні щодо іншомовної медичної лексики (тому й було використано поняття «терміноелемент»), адже навіть якщо елемент є препозитивним, то це аж ніяк не означає, що він не може бути ще одним коренем слова, або основою, що ще членується на окремі елементи.

Власне українські терміноелементи використовуються вкрай рідко для поєднання із запозиченими в межах одного слова, проте доволі часто в межах словосполучення.

Одним з найбільш активних способів деривації в межах української медичної термінології є морфологічна деривація. Дериваційні процеси в медичній термінології відбуваються за такими самими моделями, що й у неспеціальній лексиці.

Усі запозичені терміноелементи поділяють на препозитивні, кореневі, та постпозитивні. У переважній більшості випадків означені терміноелементи абсолютно вільно можуть поєднуватись як із запозиченими, так і власнеукраїнськими елементами. Щоправда,

продуктивність моделей, в яких поєднано запозичені та українські твірні елементи є нижчою за продуктивність моделей, що складаються тільки з іншомовних компонентів. Проте це стосується тільки елементів, що складають однослівні терміни, тоді як у творенні медичних складених термінів однаково активними є обидві моделі.

Унаслідок нижчої продуктивності національних твірних елементів порівняно з інтернаціональними в досліджуваному матеріалі домінують композитні утворення з двох або кількох терміноелементів, рідше трапляються складні терміни з двох національних основ і зовсім рідко національно-інтернаціональні комбінації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнаутов Г.Д. Медицинская терминология / Арнаутов Г.Д. – София : Медицина и физкультура, 1979. – 943с.
2. Борисенко Л.М. Морфологическая и семантическая деривация в когнитивном аспекте (на материале немецкого языка): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня доктора філол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Л.М. Борисенко. – Нижний Новгород, 2010. – 24с.
3. Гинзбург М. Стандартизуючи українську термінологію, гатимо шлях до СОТ та ЄС / Михайло Гинзбург // Ринок інсталяцій, 2006. – № 2. – С.16–19.
4. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин – М.: Высш. шк., 1987. – 104с.
5. Колесникова І. Іншомовне слово в національній термінології: За та Проти: (Погляди на роль чужомовної лексики) / Ірина Колесникова // Українська мова та література. – 2005. – №24. – С.21-24.
6. Місник Н.В. Структурно-граматичні особливості української медичної клінічної термінології: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н.В. Місник. – К., 2002. – 20с.
7. Місник Н.В. Медичний термін у лінгвістичному аспекті / Н.В. Місник, Н.П. Литвиненко – К.: Здоров'я, 2001. – 176с.
8. Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. Українське термінознавство: Підручник / Панько Т.І., Кочан І.М., Мацюк Г.П. – Львів: Світ, 1994. – 216с.
9. Полога Л.М. Морфемний словник: Близько 36 000 слів / Полога Л.М. – К.: Рад. шк., 1983. – 464с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Надія Мішина – викладач кафедри української та російської мов Донецького медичного національного університету ім. М. Горького.

Наукові інтереси: актуальні проблеми словотвору та термінотворення.

ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ З ЛАТИНСЬКИМИ СУФІКСАМИ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Микола ФЕДОРІВ (Київ, Україна)

У статті розглядаються похідні іменники із латинськими суфіксами із лексико-категоріальним значенням осіб у сучасній німецькій та українській мовах на основі подібності чи протилежності їх лексичних значень і простежуються спільні та відмінні риси у словотвірній парадигматиці похідних обох мов.

Ключові слова: похідне, іменник, латинський суфікс, особа, парадигматичні відношення, словотвірна синонімія, словотвірна антонімія.

The article considers the derivative nouns with Latin suffixes having lexical-categorical meaning of person in modern German and Ukrainian on the basis of similarity or opposition of their lexical meanings. Common and different features are deduced in word-formation paradigm of the derivatives in both languages.

Key words: derivative, noun, Latin suffix, person, paradigmatical relations, word-formation synonymy, word-formation antonymy.

Постановка наукової проблеми та її значення. Для ефективного зіставлення словотвірних систем двох або декількох мов необхідно глибоко проаналізувати й описати семантичну та функціональну характеристику словотвору, семантичні відношення, питання формальної й семантичної організації лексико-семантичної та словотвірної систем цих мов [3: 239]. Лексико-семантичною системою мови вважається сукупність перехрещених парадигматичних угруповань різного рівня абстрагування та виділення останніх із властивими їм семантичними відношеннями, що відповідають дійсності, відображеної у свідомості мовця [1: 18]. Парадигматичні відношення – це відношення між словами і групами слів на основі спільності або протилежності їх значень [4: 120]. Дані відношення можуть виникати не лише між лексемами, а й між морфемами та фонемами, які знаходяться між собою у різноманітних опозиціях.

Парадигматичні відношення, як правило, поділяються на:

- 1) ієрархічні (родо-видові та співвідношення частини до цілого);
- 2) відношення тотожності (дублетні, варіантні);
- 3) відношення ідентичності (синоніми, лексично-семантичні групи, семантичні поля);
- 4) відношення полярності (антоніми) та інші взаємовідношення на основі спільних ознак [7: 74].

Актуальність теми зумовлена тим, що наявність у лексико-семантичній системі сучасних німецької та української мов однокоренових іменників із латинськими суфіксами викликає необхідність визначення їхньої структури та семантичних відношень між ними на принципах парадигматичності. Похідні іменники з латинськими суфіксами на позначення осіб можуть вступати між собою в парадигматичні відношення на основі подібності чи відмінності своїх словотвірних характеристик. Так, існує ряд досліджуваних різнозвучних суфіксів, які характеризуються спільністю словотвірного значення, похідні з якими вважаються словотвірними синонімами [9: 47].

Метою дослідження є встановлення спільних та відмінних рис у семантиці досліджуваних одиниць, які можуть вступати у синонімічні та антонімічні відношення.

Матеріалом дослідження слугують похідні іменники з латинськими суфіксами на позначення осіб в сучасній німецькій та українській мовах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Словотвірні афікси, що вступають у відношення синонімії, характеризуються певними лексико-категоріальними значеннями, на основі яких похідні іменники, утворені з їх допомогою, характеризуються спільністю твірної основи і вважаються спільнокореновими словами [10: 52]. Багато однокоренових структур, утворених за допомогою різних афіксів, розглядаються як синоніми або як варіанти внаслідок приєднання синонімічних або варіантних афіксів. Такі утворення мають тотожні, подібні або близькі лексичні значення й відрізняються один від одного структурною ознакою, стилістичним або функціональним забарвленням. Однокоренові варіанти реалізують принцип семантичного дублювання на структурному рівні, а однокоренові синоніми – на функціональному, останній приводить до процесу розподілу сфер вживання [3: 240]. На основі лексичних значень останніх їх можна об'єднати у лексико-семантичні групи (ЛСГ).

ЛСГ на позначення **осіб, за родом їх заняття** у сучасній німецькій мові об'єднує пари похідних іменників із наступними суфіксами:

- ar – -at: *Benefiziar = Benefiziat* – “Inhaber eines Benefiziums” [11: 251];
- ier – -ler: *Bottelier = Bottler* – “Verwalter der Verpflegungsvorräte auf einem Schiff” [11: 290];
- it – -us: *Emerit = Emeritus* – “jmd., der emeritiert ist” [11: 406];
- iker – -ist: *Empiriker = Empirist* – “Anhänger, Vertreter des Empirismus” [11: 408], *Methodiker = Methodist* – “jmd., der nach einer bestimmten Methode verfährt” [11: 884], *Nordiker = Nordist* – “Wissenschaftler, Student der nord. Sprachen u. Kulturen” [11: 942];
- et – -ator: *Interpret = Interpretator* – “Erklärer, Ausleger, Deuter” [11: 696];
- iker – -ikus: *Kanoniker = Kanonikus* – “Mitglied, einer nach einem Kanon lebenden Ordensgemeinschaft” [4: 720];
- ent – -ist: *Konzipient = Konzipist* – “Verfasser eines Konzepts” [11: 778];
- ier – -iker: *Magier = Magiker* – “jmd., der die Magie beherrscht” [11: 854];
- er – -ier: *Mariner = Marinier* – “Matrose, Marinesoldat” [11: 863];
- ator – -ist: *Miniator = Miniaturist* – “Maler, der die kleinen Zeichnungen schafft” [11: 889];
- ist – -er: *Papist = Papstler* – “Katholiker” [11: 969], *Polizist = Polizeier* – “Polizeibeamter” [11: 1001], *Zinkenist = Zinkner* – “Musiker, der den Zink bläst” [11: 1467];
- ant – -ator: *Präparant = Präparator* – “Hersteller von naturwissenschaftl. Präparaten” [11: 1009];
- ent – -iker: *Student = Studiker* – “jmd., der an einer Hochschule studiert” [11: 1245];
- eur – -ist: *Dragueur = Dragist* – “Arbeiter an einer Süßwarenfabrik” [11: 358];
- ant – -ist: *Dechant = Dekan* – “Leiter einer Hochschulfakultät” [11: 334];
- on – -us: *Diakon = Diakonus* – “niederer Geistlicher” [11: 343];
- ar – -ius: *Hebdomadar = Hebdomadarius* – “Lehrer im Dienst” [11: 618].

До представленої ЛСГ в українській мові відносяться похідні іменники із такими суфіксами:

-ал – **-іст**: *офіціал* = *офіціаліст* – «високопоставлений чиновник» [8: Т5, 816], *професіонал* = *професіоналіст* – «той, хто зробив яке-небудь заняття предметом своєї постійної діяльності, своєю професією» [8 (8: 332)];

-ант – **-ист**: *фігурант* = *фігурист* – «спортсмен, що займається фігурним ковзанням» [8 (10: 585)];

-ант/-янт – **-атор**: *фабрикант* = *фабрикатор* – «особа, яка займається виготовленням і поширенням чого-небудь у великій кількості» [8 (10: 547)];

-аріус – **-ист/-іст**: *архіваріус* = *архівіст* – «співробітник архіву» [8 (1: 64)]; *сценаріус* = *сценарист* – «автор сценарію» [8 (9: 906)];

-ат – **-атор**: *літерат* = *літератор* – «письменник» [8 (4: 529)];

-атор – **-ист/-іст**: *стилізатор* = *стиліст* – «той, хто займається стилізацією» [8 (9: 696)]; *схематизатор* = *схематист* – «той, хто схильний до схематизації» [8 (9: 881)];

-ер – **-іст**: *опозиціонер* = *опозиціоніст* – «той, хто протидіє, чинить опір кому-, чому-небудь або протиставляє свої погляди, дії і т. ін. іншим поглядам, діям і т. ін.» [8 (5: 720)]; *функціонер* = *функціоналіст* – «партійний або профспілковий діяч, що виконує певні функції» [8 (10: 652)];

-іст – **-янт**: *дуеліст* = *дуелянт* – «учасник дуелі» [8 (2: 432)];

-ер – **-ист/-іст**: *монтажер* = *монтажист* – «фахівець із монтажу» [8 (4: 798)]; *хронікер* = *хроніст* – «співробітник газети, журналу, радіомовлення і т. ін., який дає інформацію у відділ хроніки» [8 (11: 154)].

ЛСГ із значенням *осіб з певними властивостями* складають такі синонімічні пари досліджуваних похідних в німецькій мові:

-ent – **-ler**: *Abstinent* = *Abstinentzler* – “jmd., der abstinent lebt” [11: 132];

-and – **-et**: *Gourmand* = *Gourmet* – “Feinschmecker, Weinkenner” [11: 578];

-or – **-ist**: *Tenor* = *Tenorist* – “Sänger mit Tenorstimme” [11: 1272];

-ianer – **-ier**: *Vegetarianer* = *Vegetarier* – “jmd., der sich nur von pflanzl. Kost ernährt” [11: 1350].

В українській мові аналізовану ЛСГ складають пари похідних із наступними суфіксами:

-атор – **-іст**: *ідеалізатор* = *ідеаліст* – «той, хто схильний прикрашати дійсність; мрійник» [8 (4: 10)];

-ет – **-ук**: *естет* = *естетик* – «прихильник усього прекрасного, витонченого» [8 (2: 488)].

ЛСГ на позначення *осіб за їх діяльністю* становлять такі синонімічні пари німецької мови:

-ar – **-ist**: *Diätar* – *Diatist* – “Angestellter auf Zeit, Hilfsarbeiter” [11: 344];

-or – **-er**: *Kolfaktor* – *Kolfakter* – “jmd., der dient, Diener” [11: 762], *Testator* – *Testierer* – “jmd., der ein Testament macht” [11: 1273];

-ant – **-ator**: *Demonstrant* = *Demonstrator* – “Teilnehmer an einer Demonstration” [11: 336], *Disputant* = *Disputator* – “Teilnehmer an einem Disput” [11: 352];

-at – **-ist**: *Stipendiat* – *Stipendist* – “Empfänger eines Stipendiums” [11: 1232].

До аналізованої ЛСГ в українській мові відноситься лише одна пара похідних синонімів із суфіксами **-ант/-янт** – **-атор**: *демонстрант* = *демонстратор* – «особа, яка займається демонструванням чого-небудь» [8 (2: 240)].

ЛСГ на позначення *осіб за місцем проживання* складають лише похідні іменники німецької мови із такими суфіксами:

-ianer – **-ier**: *Bolivianer* = *Bolivier* – “jmd., der in Bolivien wohnt” [11: 24];

-ianer – **-er**: *Venediger* = *Venezianer* – “jmd., der in Venedig wohnt” [11: 25].

Крім синонімічних відношень, досліджуваним афіксам властиві ще і відношення антонімії. Як зазначається, одним із важливих проявів системних відношень у мові є відносна протилежність її елементів, що виражають антонімічні відношення, які буквально пронизують мову [5: 12]. Словотвірними антонімами вважаються антоніми, що виникли в

результаті деривації [10: 22]. У словотвірних антонімах значення протилежності виражається за допомогою афіксальних морфем [6: 69], зокрема суфіксів латинського походження.

У досліджуваних похідних іменниках антонімічні відношення виражаються за іншим принципом, ніж відношення синонімії. Якщо у проаналізованих синонімічних парах похідних спільним є лексичне значення, то словотвірні антоніми виражають опозицію, один з яких є суб'єктом дії, а другий – об'єктом, над яким виконується дія. Тому у словотвірних антонімах кожне слово дефінується окремо.

До словотвірних антонімів у німецькій мові відносяться спільнокореневі похідні іменники із такими суфіксами:

-ant – -at:

Adressant – “jmd., der eine Sendung adressiert” [11: 140] – *Adressat* – “jmd., an den eine Sendung adressiert ist” [11: 140];

Appelant – “jmd., der an etwas appelliert” [11: 120] – *Appelat* – “jmd., an den ein Appell gerichtet ist” [11: 120];

Assignant – “jmd., der eine Geldanweisung ausstellt” [4: 189] – *Assignat* – “jmd., der auf eine Geldanweisung hin zahlen muß” [11: 189];

Delegant – “jmd., der den Schuld gibt” – *Delegat* – “jmd., dem den Schuld gegeben ist”;

Denunziant – “jmd., der andere denunziert” [11: 337] – *Denunziat* – “jmd., auf den denunziert ist” [11: 337];

Injuriant – “jmd., der jmdn. beleidigt” [11: 690] – *Injuriat* – “jmd., den jmd. beleidigt” [11: 690];

Inkupant – “jmd., der jmdn. beschuldigt” – *Inkupat* – “jmd., den jmd. beschuldigt”;

Nuntiant – “jmd., der andere denunziert” – *Nuntiat* – “jmd., auf den denunziert ist”;

Regressant – “jmd., von dem Regress genommen wird” [11: 1051] – *Regressat* – “jmd., auf den Regress genommen wird” [11: 1051];

Trassant – “Aussteller eines gezogenen Wechsels” [11: 1291] – *Trassat* – “Bezogener” [11: 1291];

-ar – -at: *Benefiziar* – “jmd., der die Hilfe angibt” – *Benefiziat* – “jmd., der die Hilfe bekommt”;

-or – -at: *Donator* – “Geber einer Schenkung” [11: 335] – *Donatar* – “Empfänger einer Schenkung” [11: 335].

В українській мові виявлено лише одну антонімічну пару із суфіксами **-ant – -at**: *адресант* – «той, хто адресує, посилає кому-небудь лист, телеграму і т. ін.» [8 (1: 12)] – *адресат* – «той, кому адресується, посилається лист, телеграма і т. ін.» [8 (1: 12)].

Таким чином, ступінь продуктивності словотвірних синонімів та антонімів в німецькій мові порівняно з українською є найвищою і представлена у таблиці з урахуванням таких характеристик (див. таблицю):

Продуктивність словотвірних синонімів та антонімів у німецькій та українській

мовах

Мова	Кількість афіксальних пар	Кількість пар похідних іменників	Кількість ЛСГ, виражених похідними
Синоніми			
Німецька мова	27	33	4
Українська мова	12	17	3
Антоніми			
Німецька мова	3	12	–
Українська мова	1	1	–

Висновки. Отже, відношення синонімії та антонімії у досліджуваних похідних виражаються за допомогою словотвірних афіксів. Проаналізовані словотвірні синоніми, виражені суфіксами латинського походження, мають високу продуктивність в обох мовах. Порівнюючи ступінь продуктивності, зазначимо, що в німецькій мові вона переважає, над українською. Це пояснюється переважанням кількості у німецькій мові запозичених з латини афіксів.

За своїм значенням синонімічні похідні іменники німецької та української мов на позначення осіб об'єднуються у лексико-семантичні групи: на позначення *осіб за родом заняття, осіб за їх властивостями, осіб за їх діяльністю та осіб за місцем проживання*, проте до останньої ЛСГ відносяться лише похідні німецької мови.

Відношення антонімії є більш поширеними саме в німецькій мові, де найпродуктивнішою є опозиція похідних із суфіксами *-ant – -at*. В українській мові виявлена лише одна пара словотвірних антонімів, а саме *адресант – адресат*.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу: Навч. посібник / В.В. Левицький, О.Д. Огуй, С.В. Кійко, Ю.С. Кійко. – Чернівці: Рута, 2000.– 136 с.
2. Ищенко Н.Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Изд-во КДЛУ – К.: Вища школа, 2000. – 348 с.
3. Ищенко Н.Г. Зіставне вивчення однокорених похідних у німецькій та англійській мовах // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2010.- С. 239-242.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти / Михайло Петрович Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 1999. – 288 с.
5. Новиков Л.А. Антонимия в русском языке / Л.А. Новиков.– М.: Изд-во Моск. ун-та, 1973– 290с.
6. Саидова С.М. Антонимия адективных гнезд / С.М. Саидова // Актуальные проблемы русского словообразования: тезисы VI республиканской научно-практической конференции. – В 2-х частях. – Ч. 2. -Самарканд, 1991, -С.51-52.
7. Серeda Н.А. Лексико-словотвірні варіанти афіксальних похідних зі значенням якості / Наталія Анатоліївна Серeda // Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 51. Філологічні науки. – Житомир, 2010.– С. 74-76.
8. Словник української мови: В 11-ти т. / Ред. кол. І.К. Білодід та ін. – К.: Наук. думка, 1970-1980.– Т. 1.– 1970.– 801 с.; Т. 2.– 1971.– 550 с.; Т. 4.– 1973.– 840 с.; Т. 5.– 1974.– 840 с.; Т. 8.– 1977.– 929 с.; Т. 9.– 1978.– 918 с.; Т. 10.– 1979.– 659 с.; Т. 11.– 1980.– 700 с.
9. Словотвір сучасної української літературної мови / Г.М.Гнатюк, К.Г. Городенська, А.А.Грищенко та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.
10. Тихонов А.Н., Русская антонимия: Учеб. пособие для вузов и школ / А.Н. Тихонов, С.М. Саидова.– Уфа, 2000.– 54 с.
11. Wahrig G. Deutsches Wörterbuch / Gerhard Wahrig. – München: Mosaik Verlag, 1989. – 1493 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Федорів – аспірант кафедри порівняльного мовознавства та перекладу Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: словотвір германських та слов'янських мов, зіставне мовознавство.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Лилия ДОЛГОПолова (Киев, Украина)

У статті аналізуються морфосинтаксичні і семантичні ознаки основних граматичних інновацій у сучасній німецькій мові (пасив адресату, інфінітивні конструкції з напівмодальними дієсловами і прогресив); визначається ступінь їх граматикалізації і особливості функціонування.

Ключові слова: граматичні інновації, пасив адресату, напівмодальні дієслова, прогресив, граматикалізація, формант, дієслівна парадигма

This research focuses on the study of morpho-syntactical and semantically properties of grammar innovations in Modern German as the passive addressee, infinitive constructions with half-modal verbs and progressive. The degree of this grammaticalization and specific of their function have been determined.

Key words: grammar innovation, passive addressee, half-modal verbs, progressive, grammaticalization, formant, verbal paradigm.

Проблема языкового развития во много определяет направление и ход многочисленных исследований в современной лингвистике. Установление эволюционных изменений и закономерностей генезиса языковых явлений осуществляется как в рамках одного языка, так и генетически родственных и неродственных языков. Конечную цель исторического исследования ученые видят в выявлении универсальных и специфических принципов и механизмов развития языка.

Актуальность изучения языковых фактов в рамках генетической парадигмы подтверждается постепенным внедрением в исследование новых методик реконструкций и подходов к компаративным изучением, что, несомненно, способствует эффективности достижения результатов.

Изменения, происходящие в языке, затрагивают все его уровни. Наиболее подвижной является лексический состав языка, что находит отражение в многочисленных исследованиях, посвященных неологизмам. В то же время, трансформации на грамматическом и фонологическом уровнях конкретных языков все еще остаются малочисленными. Историческая картина грамматических явлений позволяет решить проблему многообразия и разнообразия поверхностных структур отдельных языков, а также пояснить факты наличия или отсутствия явлений в родственных языках.

Целью данной статьи является установление грамматических инноваций в современном немецком языке, *задачей* – описании их структурных и семантических особенностей. Под грамматической инновацией мы понимаем новообразование в языке, связанное с модификацией парадигмы за счет появления новой грамматической категории или расширения имеющейся категории.

Объектом исследования выбраны три грамматических явления – пассив адресата, инфинитивные конструкции с полумодальными глаголами и прогрессив, как относительно новые грамматические формы современного немецкого языка. Несмотря на повышенный интерес к их изучению ([1] и др.), данные формы все еще остаются малоизученными.

Основной движущей силой развития языка является познание человеком окружающего мира, в ходе которого его представление о мире постоянно расширяет границы известного. Знакомство с новым предметами и явлениями находит отражение в возникновении новых номинаций, а установлении или уточнении связей между явлениями объективного мира – усовершенствовании грамматических знаков. В современном немецком языке к грамматическим инновациям можно отнести ряд явлений, как пассив адресата, инфинитивные конструкции с полумодальными глаголами и прогрессив, характеризующиеся неустойчивостью структурно-семантических и функциональных особенностей. По своим формальным признакам они обнаруживают идентичность основы образования:

вспомогательный глагол + неличная форма смыслового глагола. Специфика конструкций проявляется как в выборе вспомогательного глагола, так и характере неличной формы (причастие / инфинитив).

Пассив адреса. В основе образования данной формы лежит сочетание вспомогательного глагола и причастия II основного глагола. Характерной особенностью является тот факт, что в роли первого элемента выступают глаголы, не входящие в группу традиционных ауксиллярных слов, а именно: *bekommen, kriegen, erhalten* (i-iii):

- (i) Der Patient bekommt die Wunde vom Arzt verbunden [1:46]
- (ii) Otto hat gestern sein nagelneues Auto gestohlen gekriegt [1:79]
- (iii) Ich habe die Maschine ... heute wieder repariert erhalten [1:83]

Согласно результатам исследования когнитивно-семантического потенциала и структурных особенностей пассива адресата, проведенного в диссертационном исследовании Д.А. Данильченко, данная конструкция приводит к расширению парадигмы страдательного залога с акцентированием роли адресата. В результате этого, закрывается лакуна в оппозиции процессуально-статической парадигмы [там же: 46]:

	<i>Рематизация адресата</i>	<i>Тематизация адресата</i>
<i>Статика</i>	Die Wunde <u>des Patienten</u> ist (vom Arzt) verbunden	<u>Der Patient</u> hat die Wunde (vom Arzt) verbunden
<i>Динамика</i>	Die Wunde <u>des Patienten</u> wird (vom Arzt) verbunden	<u>Der Patient</u> bekommt die die Wunde (vom Arzt) verbunden

Спецификой пассива адресата является актуализация адресато-бенефактивного (iv) и адресато-малефактивного значения (v):

- (iv) Mitleid bekommt man geschenkt, Neid muss man verdienen [1: 107]
- (v) Ein Kumpel von mir hat sein Auto konfisziert bekommen [1:123]

Семантика конструкции накладывает ограничение, как на выбор вспомогательного глагола, так и полнозначного в форме причастия II. В роли первого выступает лексема со значением приобретения. Список полнозначных глаголов составляют единицы со значением речемыслительной деятельности, прямого или косвенного воздействия и др.

Адресат пассива проявляет достаточно высокую степень интеграции в глагольную парадигму: он участвует в образовании временных, модальных и персональных форм.

Данная форма является результатом свертывания двух предложений:

Der Patient bekommt die Wunde vom Arzt verbunden > Der Patient bekommt die Wunde, die vom Arzt verbunden ist > Der Patient bekommt die Wunde. Die Wunde ist vom Arzt verbunden.

Конструкции с полумодальными глаголами. Полумодальными глаголами (*Halbmodalverben, Modalitätsverben; modifizierende Verben; modalverbähnliche Verben*) считают группу полнозначных глаголов, получающих в сочетании с инфинитивными формами в определенном контексте модальное значение [5; 6; 7]. Эту группу составляют глаголы *scheinen, versprechen, drohen, pflegen* и др., отличающиеся оттенками субъективного значения (vi-ix).

- (vi) Peter pflegt jeden Tag zum Sportplatz zu gehen [4: 92].
- (vii) Susanna scheint zu schlafen [4: 92].
- (viii) Das Haus drohte einzustürzen [4: 92].
- (ix) Das Wetter verspricht schön zu werden [6].

По семантике, грамматическим признакам и особенностям функционирования полумодальным глаголам, список которых постоянно пополняется новыми лексемами, отводят место между модальными и полнозначными глаголами. С модальными глаголами их сближает способность выражать модальное значение, связанное с оценкой адресанта действия / состояния субъектом высказывания:

- (ix) Das Wetter verspricht schön zu werden.

К общим грамматическим характеристикам с аналитическими конструкциями с традиционными модальными глаголами принадлежат:

- сохранение валентности инфинитива: *jeden Tag zum Sportplatz zu gehen* (i);
- употребление аналитических форм инфинитива: *An diese Sache droht / scheint / pflegt ernsthaft herangegangen zu werden* [6]

- позиция элементов инфинитивной клаузы в предложении;

В то же время конструкции с полумодальными глаголами испытывают ограничение в использовании форм: не имеют аналитической формы перфекта [6]:

(vii) *Susanna scheint zu schlafen* – **Susanna scheint geschlafen zu haben*.

Появление конструкций с полумодальными глаголами вызвано расширением глагольной парадигмы модальности: эти конструкции усиливают субъективную модальность путем фокусирования внимания на оценке говорящего. Наибольшую степень грамматикализации, по мнению Г. Дивальд, имеет конструкция с *scheinen* 'казаться', где *scheinen* соответствует фразе "*ich vermute, das...*" – 'я допускаю, что...' [3: 91].

Вхождение *scheinen* в группу модальных глаголов со значением субъективной модальности становится возможным благодаря его семантической структуре, в состав которой входит сема визуального восприятия объекта высказывания, что дает основание с его помощью оценивать предмет высказывания.

Усиление сочетания *scheinen* + *предикатив* глаголом *sein* Г. Дивальд объясняет действием аналогии конструкции *копулятивный глагол werden / sein / bleiben* + *Partizip I: sie wird liegend* 'она лежит'. Вследствие контаминации инфинитива и причастия I последнее получает форму инфинитива [3: 101].

Становление *zu* как форманта связано с его закреплением в качестве маркера инфинитива в результате нормализации языка, которая совпала с активным распространением рассматриваемой конструкции. По данным Г. Дивальд, именно в этот период закрепляется употребление инфинитива с формантом в сочетании с *scheinen* [там же].

В отличие от полумодальных глаголов, конструкции с модальными глаголами не только выражают отношение адресанта, но и передают слова другого лица:

(x) *Er will vor dem Vorfall nichts bemerkt haben.*

- *Er behauptet, dass er vor dem Vorfall nichts bemerkt habe.*

Есть основания предполагать, что в основе процесса грамматикализации этих конструкций лежит принцип грамматической аналогии с конструкцией с *scheinen*, поскольку распространение данных конструкций происходит позднее. Их возникновение также связано с расширением средств выражения субъективной модальности, обусловленное потребностями в дополнительных средствах выражения оценки фактов действительности.

Конструкция со значением длительного действия. Категория вида в современном немецком языке не имеет регулярного формального выражения: для обозначения действия, не достигшего результата, употребляют различные лексико-грамматические способы, среди которых присутствуют и конструкции с участием инфинитива. Речь идет о сочетании копулятивного глагола *sein* с одним из именных предлогов или наречия и инфинитивом полнозначного глагола: *sein + am / beim + Infinitiv* и *sein + dabei + zu + Infinitiv*. Такие конструкции известны как форма продолжительного действия или прогрессив (*Verlaufsform, am-Progressiv, Progressiv*) [2; 8; 10].

В современных грамматиках признается инновационный характер таких образований. Они употребляются преимущественно в средствах массовой информации, интернете, смс-сообщениях и закладывают основу для постановки проблемы становления в современном немецком языке категории аспекта [4; 9].

Конструкция преобладает в западных регионах и поэтому известна как "*рейнская форма продолжительного действия*", хотя многие лингвисты подчеркивают ее обще- и межнациональный характер [5]. Так, Б. Тиль в своем исследовании отмечает распространение конструкции за пределами Германии – в Австрии и Швейцарии [10: 2].

Конструкции прогрессива различаются как в плане содержания, так и выражения, ср.:

(xi) *Ich bin am Lesen / lesen* [2: 160].

(xii) *Ich bin beim lesen deines Buches, (deshalb keine Zeit große Mails zu schreiben)* [2: 161].

(xiii) *Ich bin dabei, einen Brief zu schreiben* [2: 152].

По мнению Д. Баудота, конструкция с предлогом *am* употребляется в том случае, если действие инфинитива осуществляется независимо от другого (i); в то время как сочетание с *beim* указывает на параллельное действие: *читаю – не могу писать письма* (xii). При необходимости выделения объекта действия инфинитива, то используется конструкция с

наречием *dabei*: *Я сейчас пишу письмо* (xiii) [там же: 161]. В конструкциях с предлогами *am* и *beim* формант *zu* не употребляется (xi-xii), а для конструкции с наречием *dabei* его участие обязательно (xiii): *Ich bin dabei, einen Brief zu schreiben*.

Спорным среди лингвистов является вопрос о написании инфинитива с заглавной или маленькой буквы: *Lesen* или *lesen*. Многие подчеркивают тенденцию к предпочтению второго варианта (с маленькой буквы), что, в свою очередь снимает проблему его частеречной принадлежности. Стоит отметить, что в анализируемой нами литературе по рассматриваемому вопросу, данную форму *Lesen / lesen* единогласно признают инфинитивом, а не субстантивированным инфинитивом [4; 2; 8; 10].

По сравнению с ситуацией в английском языке, где для обозначения длительного действия существуют формы *continuous*, в немецком языке конструкции прогрессива находятся в процессе становления и не достигли полной интеграции в глагольную парадигму. Во-первых, их употребление носит факультативный характер: во-вторых, существуют ограничения на залоговые, а с предлогом *dabei* – также и на временные формы [2: 149–150]: **Ich bin dabei, einen Brief geschrieben zu haben*.

В-третьих, ограничения касаются и семантического аспекта инфинитива: в конструкциях прогрессива участвуют глаголы, имеющие сему дуративности или динамичности: *schreiben* 'писать', *arbeiten* 'работать', *essen* 'кушать', *kochen* 'варить', *tanzen* 'танцевать'.

По замечанию Б. Тиль, для полной характеристики инфинитива следует опираться на выделенные О. Лейсом группы аддитивных и неаддитивных глаголов, поскольку от этого зависит интерпретация всей конструкции [2: 7–8]:

(xiv) *Weißt, jetzt, wo ich so am rumsuchen bin* [2: 7].

(xv) *Miriam und ich, wir sind gerade am gewinnen* [2: 8].

В первом случае (xiv) семантика аддитивного глагола в сочетании с предлогом *am* достигает эффекта усиления и выделения самого процесса, во втором (xv) – важным является указание на достижение результата в будущем. По мнению исследовательницы, второй тип сочетания обнаруживает дополнительную функцию, которая в немецком языке не реализована другими средствами. На основании этого факта исследовательница делает прогноз о приобретении данным сочетанием в ближайшем будущем узуального характера [там же: 8].

Что касается возникновения конструкций со значением длительного действия, то существует предположение, что их истоки следует искать в латинском языке, в форме причастия настоящего времени: *amans sum "ich bin liebend"* 'я тот, который любит', на базе которого сформировался английский *continuous* [8]. Форма причастия настоящего времени в древневерхненемецкий период в сочетании *sîn / wesan + Partizip Präsens* могло послужить промежуточным звеном:

(xvi) *si wären grüezende unde nîgende* [10: 8].

"Они приветствуют и кланяются".

Однако сами исследователи отмечают формальное и семантическое расхождение между сочетанием с *Partizip Präsens* и современными конструкциями, обозначающими продолжительное действие [2: 150].

Очевидно, что ведущую роль в грамматикализации рассматриваемых конструкций играют предлоги и наречие со значением местоположения, в нашем случае – места действия. Они способствуют компрессии сложноподчиненного предложения или двух простых:

Ich schreibe einen Brief. Ich bin dabei. > *Ich bin dabei, einen Brief zu schreiben*.

В сочетании инфинитива с предлогами *am* и *beim*, характерными для именных предложных конструкций, проявляется не характерные для инфинитива как глагольной формы особенности. Напомним, что предлог *zu*, сопровождающий инфинитив в современных конструкциях, утратил свое предназначение в процессе интенсивной интеграции инфинитива в глагольную парадигму и, вследствие этого, стал его формантом.

Употребление инфинитива с именными предлогами может свидетельствовать о реактивации у него именных признаков. Данный процесс представляется возможным благодаря синкретизму инфинитива, его глагольно-именной природе. Следует отметить, что реактивация именных признаков инфинитива сопровождается актуализацией его глагольных

особенностей. Об этом свидетельствует сохранение валентности инфинитива, напр., наличие обязательного аргумента (xvii) или адьюнкта (xviii):

(xvii) ... *bin grade das buch am lesen* [2: 157].

(xviii) *Ich bin schon den ganzen Tag am / beim Backen* [2: 153].

В сочетаниях с наречием *dabei* инфинитив в большей степени проявляет свой глагольный характер: инфинитив обнаруживает не только аргументы (xix), но и аналитические формы, напр., пассива (xx)

(xix) *Das Wort ist dabei, zum Mode-Klischee zu erstarren* [2: 153].

(xx) *Ist aber alles dabei repariert zu werden!* [2: 151].

Следует также отметить, что возможным является сочетание инфинитива с аргументом по типу именной связи, напр., с именем в генитиве: *beim lesen deines Buches* (xxi) или:

(xxi) *Bin am lesen Ulrikes Zungenbrecher* [2: 159].

Колебание в способах связи с объектом действия означает неустойчивость конструкции, что свидетельствует о ее переходном характере, при котором одновременно наличествуют новые (именные) и старые (глагольные) признаки.

Появление конструкций *sein + am / beim + Infinitiv* и *dabei + zu + Infinitiv* демонстрирует усиление лексико-грамматических способов выражения аспектуальности в немецком языке. Необходимость в уточнении временных отношений между процессом и моментом речи стимулирует возникновение новых средств. Форма выражения продолжительного действия опирается на сочетание глагола *sein* со значением 'находиться в состоянии, в процессе', предлога / наречия, подчеркивающего момент пребывания в процессе, и инфинитива определенной семантики.

Проведенный анализ показал, что данные конструкции находятся в стадии становления и переживают ранние этапы грамматикализации. Перспективой дальнейшего исследования может стать анализ специфики грамматикализации рассмотренными нами грамматических инноваций в современном немецком языке и сопоставление форм грамматических инноваций в генетически родственных и неродственных языках.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Данильченко Д. А. Номинативный и коммуникативный аспекты грамматикализации пассива адресата в современном немецком языке: дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 / Данильченко Дмитрий Александрович. – Харьков, 2008. – 271 с.
2. Baudot D. Der Infinitiv als Marker der Progressivität im Deutschen: die so genannten Verlaufsformen / D. Baudot // Der Infinitiv im Deutschen. / J. F. Marillier, C. Rozier (Hg.). – Tübingen : Stauffenburg, – S. 147–162.
3. Diewald G. Scheinen-Probleme: Analogie, Konstruktionsmischung und die Sogwirkung aktiver Grammatikalisierungskanäle / G. Diewald // Müller R., Reis M. (Hrsg.) Modalität und Modalverben im Deutschen / Linguistische Berichte. Sonderheft 9. – Hamburg: Buske, 2001. – S. 87–111.
4. DUDEN: Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / Hrsg. von der Dudenredaktion, bearb. von P. Eisenberg. – [6., neu bearb. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1998. – 912 S.
5. DUDEN: Richtiges und gutes Deutsch. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle / Hrsg. von der Dudenredaktion, bearb. von Werner Scholze-Stubenrecht. – [4., neu bearb. und erw. Aufl.]. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1997 (Der Duden; Bd.9) – 859 S.
6. GRAMMIS. Режим доступа: <http://hypermedia.ids-mannheim.de/index.html>
7. Kiss T. Subjektselektion bei Infinitiven / T. Kiss // Der Infinitiv im Deutschen. / Hrsg von J. F. Marillier, C. Rozier. – Tübingen : Stauffenburg, 2005. – S.115–132.
8. Protokoll der Sitzung vom 12. Dezember 2007. Fallbeispiel: *am*-Progressiv und *tun*-Periphrase. – Режим доступа: http://www.ds.uzh.ch/lehrstuhl/duerscheid/docs/hs2007/Protokoll_2007-12-12.pdf
9. Reimann A. Die Verlaufsform im Deutschen: Entwickelt das Deutsche eine Aspektkorrelation? / Reimann A. – Bamberg, 1998. – 21 S.
10. Thiel B. Das deutsche Progressiv: neue Struktur in altem Kontext / Barbara Thiel // Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht. – № 13:2, 2008. – 17 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Долгополова – доктор філологічних наук, завідувачка кафедрою німецької мови та перекладу Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: генеративна граматики, історична морфологія, історичний синтаксис.

ZU ENIGEN PROBLEMEN DER WORTARTEN AUS DER SICHT DER VERKAPPTEN GRAMMATIK

Богдан МАКСИМЧУК (Львів, Україна)

У статті робиться спроба показати роль імпліцитної граматики в системній організації словника за частинами мови. В основу дослідження покладено реляційну концепцію стосовно частин мови, згідно з якою слово як одиниця мови, що відноситься до певного класу слів, містить в собі імпліцитно всі функції і значення, які воно реалізує в актуальних і потенційних реченнях. Особлива увага приділена так званим аморфним кваліфікативним словам, показано їхні морфологічні та синтагматичні потенції, які обумовлені структурним (синтагматичним) значенням частин мови.

Ключові слова: частина мови, категоріальне значення, структурне значення, латентна граMATIKA.

An attempt to reveal the role of implicit grammar in the systemic organization of the lexicon according to parts of speech is made in the paper. The study is based on the relativistic framework where the part of speech refers to a certain lexical-grammatical class implying all the respective functions and meanings to be expressed in the actualized and potential sentences. Special attention is given to the so called hazy qualifiers shedding the light of their intrinsic morphological and syntactic features determined by the structural (syntagmatic) meaning of the part of speech.

Key words: parts of speech, categorial meaning, structural meaning, latent grammar.

Problemstellung

Bekanntlich unterscheiden sich die Sprachen nicht nur durch die Wahl der grammatischen Bedeutungen, sondern auch durch deren Ausdrucksformen. Infolgedessen erhebt sich die Frage über die Kovarianz zwischen Form und Inhalt eines sprachlichen Zeichens. Demzufolge sind zwei Ausdrucksarten anzunehmen (eine explizite und eine implizite). Zum ersten Typ gehört die globale Möglichkeit, in einem Bezeichnenden sowohl eine lexikalische als auch grammatische Bedeutung auszudrücken. So gibt es in vielen Sprachen Elementarzeichen (formlose Wörter), deren Phonemmasse zwei Informationen enthält: eine Information über das entsprechende Denotat und die zweite Information über den Typ ihrer Beziehungen zu anderen Elementen des Redestroms (deutsch: hier, dort, gut; ukr.: тут, там; russ.: очень usw.). Es kann angenommen werden, daß der Hinweis auf die syntaktische Funktion (syntagmatische Bedeutung) in der nominativen Bedeutung eines Elementarzeichens enthalten ist.

Mit anderen Worten geht es um die Erschließung der syntagmatischen Bedeutung eines Elementarzeichens, die unseres Erachtens das linguale Spezifikum der kategorialen Prägung mitbestimmt. Die syntagmatische bzw. strukturelle Bedeutung eines Wortes kann nach V. Lewyckij als Kenntnis von der Summe der realen und potenziellen Situationen verstanden werden, in welchen es gebraucht werden kann [3, 2006]. Eben das Verhältnis des Wortes zur Struktur eines aktuellen bzw. potenziellen Satzes liegt der Wortart zugrunde, deren Funktion darin besteht, die Wörter zur verbalen Synthese-Analyse des außersprachlichen Sachverhaltes vorzubereiten. Verschiedene verbale Operationen, denen die Wortarten zugrunde liegen, führen zur Herausbildung bestimmter logischer Strukturen, die bestimmte Stereotypen eines Sachverhalts widerspiegeln. Dies sind vor allem die Strukturen der Prädikation, Modifikation und Koordination, die entsprechende Beziehungen zwischen der Materie, der Bewegung und der Eigenschaft ausdrücken.

Die Wortart als sprachliche Potenz des Wortes

In der sogenannten traditionellen Grammatik werden gewöhnlich zehn Kategorien unterschieden: Substantiv, Artikel, Adjektiv, Zahlwort, Pronomen, Verb, Adverb, Präposition, Konjunktion, Interjektion; zugrunde liegt dabei die Einteilung der lateinischen Grammatik in acht Wortarten, die durch die Aufnahme des Artikels und die Spaltung der „selbständigen“ und der „unselbständigen“ Nomina (Substantive bzw. Adjektive) später auf zehn erweitert wurden. Seit dem Erscheinen von H. Pauls „Prinzipien der Sprachgeschichte“ [11, 1920] ist diese Gliederung des deutschen Wortbestandes einer beständigen scharfen Kritik ausgesetzt.

Was man an der alten Einteilung vor allem kritisiert hat, ist der Umstand, dass sie nicht auf einer exakten Theorie, auf einheitlichen und konsequent durchgeführten Prinzipien beruht, sondern vielmehr unter Berücksichtigung sehr verschiedener Verhältnisse zustande gekommen ist und infolgedessen gewissermaßen den Charakter der Willkürlichkeit an sich trägt. Von strukturalistischer Seite wird der traditionellen Grammatik sogar vorgeworfen, dass die Wortarten

in ihr überhaupt nicht durch ein Analyseverfahren gewonnen, sondern nur intuitiv-inhaltlich definiert würden.

Andererseits steht die traditionelle Grammatik bis heute unter dem „schlechten“ Einfluss anderer Sprachen, in erster Linie des Lateins. Tatsächlich wird z.B. eine Entsprechung zu „schön“ in den romanischen Sprachen oder im Latein im Satz „Sie ist schön“ wie ein Adjektiv flektiert. Hingegen hat in diesen Sprachen eine Entsprechung zu „schön“ in den Sätzen „Sie singt schön“ eine spezielle adverbiale Wortform. „Hier von zwei verschiedenen Wörtern „schön“ zu reden, einem Adjektiv und einem Adverb, heißt offensichtlich nicht länger, von Wörtern mit ihren prinzipiellen Möglichkeiten zu reden, sondern von Wörtern in bestimmten syntagmatischen Verwendungen, heißt also nicht länger von Lexemen zu reden, sondern von syntaktischen Wörtern“ [9,1996].

Die traditionelle Grammatik war bestrebt, eine logische Klassifikation der Wörter vorzunehmen, indem man nach einheitlichen syntaktischen, morphologischen, semantischen Kriterien suchte, um Wörter zu Wortarten abzustempeln. Das syntaktische Kriterium führte dazu, das z.B. die Wortart „Adjektiv“ in verschiedene syntaktische Änderungsformen zersplittert war: „Attributiva“ (hiesig, rosa), „Zustandskategorie“ (es ist mir angst und bange), „Zwischenform“ (schön, gut), „das Adjektiv“ (flektierte Form), „Adverb“ (unflektierte Form in der adverbialen Position).

Eigentlich basiert diese Auffassung auf der relativischen Konzeption bezüglich der Wortbedingung, nach welcher das Wort mit einem Morphem identifiziert wird, welches auf der Ebene des Lexikons auf ein bestimmtes semantisch verschwommenes Feld hinweist (gut, begütigen, gutherzig) und erst im Satz seine lexikalisch-grammatische Bedeutung erhält.

Diese Auffassung konterte geschickt L. Schtscherba mit seiner bekannten These: das Wort „Bär“ wird dekliniert, weil es ein Substantiv ist und nicht umgekehrt. Das morphologische Kriterium ist auf die Analyse der Oberflächenstruktur eines Satzes ausgerichtet und identifiziert als eine Wortart die Wortformen, die eigentlich sekundäre Erscheinungen sind und nur auf die flektierten Sprachen ausgedehnt werden können (bonus – ein Adjektiv, bono – ein Adverb, skoni – ein ein Adjektiv, skono – ein Adverb). Bei der Identifizierung solcher Einheiten wie „schön“ versagt dieses Kriterium. Auch das semantische Kriterium „Merkmal“, „Dinglichkeit“, „Sein Gesehen“ usw. kann als keine sichere Grundlage für die Wortartenteilung angesehen werden [8, 1968].

Die meisten von den traditionellen Grammatiken identifizierten Kategorien sind logischer Natur und werden philosophisch, logisch bzw. semantisch interpretiert. Das betrifft auch die kategoriale Prägung eines adjektivischen Wortes, welches als „Qualität“ (H. Brinkmann), „Eigenschaft“ (W. Schmidt), „Merkmal“ (E. Agrikola, W. Fleischer, „Eigenart“ (H. Amman) angesehen werden. Manche Sprachwissenschaftler (H. Amman, E. Hermann) setzen die kategoriale Prägung eines Adjektiv-Adverb dem Attribut gleich.

O. Moskalskaja knüpft den Begriff eines Merkmals an die inneren und äußeren Eigenschaften von Lebewesen, Gegenständen sowie an die Eigenschaften von Handlungen, Merkmalen und Umständen, indem sie die lexikalische Bedeutung eines Wortes mit seiner grammatischen Prägung identifiziert. Ein psychologisches Herangehen finden wir bei L. Weißgerber „Eindruck“ und bei H. Brinkmann „Urteil“. Aus diesem ganz kurzen Überblick lässt sich ersehen, dass die bisher gewonnenen Erkenntnisse über die kategoriale Prägung einer Wortart extralingualer Natur sind und nicht als adäquate Modelle gelten können. Nicht von ungefähr ist M. Stepanowa der Meinung, dass die semantische Verschwommenheit der Begriffe „Merkmal“, „Eigenschaft“, „Qualität“ es erschwert, einen richtigen Einblick in die grammatische Semantik eines Adjektivs zu gewinnen.

Die bisherige traditionelle Grammatik leitete ihre Begriffe aus der Logik ab, weil sie die Wortarten als logische Kategorien ansah, und ihnen die symbolische Funktion zuschrieb, die aktuellen Sätze nach der aristotelischen Antithese „Substanz: Akzidenz“ zu gliedern, ohne ihre strukturelle Bedeutung zu berücksichtigen.

Die Wortarten sind keine Symbole, sie sind Relationen. Diesen genialen Gedanken hat A. Schachmatow ausgesprochen und die Wortart als das Verhältnis eines Wortes zum Satz definiert [6, 1941]. Der relative potentielle Charakter der Wortarten basiert auf ihrer Funktion, die Wörter zur Analyse-Synthese des außersprachlichen Sachverhalts vorzubereiten. Der Grad dieser Relativität ist von der ontologischen Motiviertheit der grammatischen Prägungen eines Wortes abhängig. Das

Wort als linguale Einheit enthält auf der Ebene des Lexikons und im mentalen Lexikon eines Sprachträgers seine Fügungspotenzen und Bedeutungen [6, 1968]. Daraus folgt, dass die logischen Kategorien die Struktur des Daseins fixieren, während die Wortarten die funktionale Rolle der Elemente dieser Struktur in den verbalisierten logischen Operationen wiedergeben.

Den relativen Charakter einer Wortart unterstreicht besonders I. Anitschkow und legt ihn seiner inhaltlichen Klassifikation zugrunde:

- das Substantiv ist ein Wort, welches den Gegenstand eines Gedankens bezeichnet und fähig ist, ein Ausgangspunkt in der Aussage zu sein.

- das Verb ist ein Wort, welches die vom Gegenstand einer Rede ausgehende und sich in der Zeit vollziehende Handlung ausdrückt.

- das Adjektiv ist ein Wort, welches näher die Bedeutung des Substantivs erläutert [1, 1968].

Die Definitionen von I. Anitschkow sind aber nicht universal: sie spiegeln nur den Sprachbau der russischen Sprache wieder und sind z.B. auf die deutsche bzw. englische Sprache kaum anwendbar (besonders was die Definition der kategorialen Prägung eines Adjektivs anbetrifft).

Die Sprache ist das Organ, das Gedanken erzeugt (W. von Humboldt). Zugrunde jeder Sprache liegt somit ihre innere Form, das intellektuelle Modell, mit dessen Hilfe der außersprachliche Sachverhalt durch sprachliche Mittel objektiviert wird.

Die idioethnischen Eigentümlichkeiten der inneren Sprachform kommen sowohl im System der grammatischen Kategorien, als auch in der lexikalischen Widerspiegelung des außersprachlichen Sachverhalts zustande. Daran anknüpfend wird die innere Form einer jeden Sprache als die idioethnischen Modelle angesehen, mit deren Hilfe Gedanken kategorial versprachlicht werden. Das betrifft die Wortarten. Das Wort ist keine direkte Widerspiegelung des Denotats bzw. des Referenten, sondern die Bezeichnung für seine besondere nationale Wahrnehmung (Sehweise), die ihrerseits historischen Veränderungen unterliegt. Darum ist es zweckmäßig, nicht nach logischen, sondern den realen Kriterien Wortartenteilung zu suchen, die unseres Erachtens auf dem idioethnischen intellektuellen Modell basieren, das für verschiedene Wortarten verschiedenartig sein kann. Der Sprachwissenschaftler soll keineswegs die Wörter nach einem vorgefaßten Prinzip klassifizieren, sondern nach dem Prinzip, welches das Sprachsystem selbst aufzwingt [7, 1957].

Ein weiteres Problem, das mit den potenziellen Eigentümlichkeiten der Sprache verbunden ist, betrifft die sogenannten „amorphen Wörter“, denen die traditionelle Grammatik die kategoriale Prägung abspricht und sie den Wurzelmorphemen gleichsetzt. Das ergibt sich aus der textozentrischen Konzeption der Wortbedeutung, deren Unzulänglichkeit oben ausgedeutet wurde. Solch eine Konzeption läßt zu, daß ein Wort verschiedenen Wortarten angehören kann, d.h. über kategoriale Vieldeutigkeit verfügt, was der linguale Tatsache widerspricht, daß ein Wort immer grammatisch (explizit oder implizit) ausgeformt ist und im Falle mehrerer grammatischer Prägungen als lexikalisch-grammatisches Homonym angesehen werden kann (vgl. eben – gleichmäßig, flach (Adjektiv) und eben – gerade, jetzt (ein Adverb)).

Der grammatische Status der „amorphen“ Wörter

Die syntagmatische Bedeutung überlagert nach W. Arutjunowa [8,172] die nominative Bezogenheit eines „amorphen“ Wortes und ist in dem phonematischen Komplex implizit enthalten. Implizit bedeutet das intuitive Wissen über die Positionen des Wortes in der Satzstruktur, welche lexikalische Einheiten besetzen können (strukturelle Bedeutung). Die „amorphen“ Wörter (schön, dort, da, an usw.) weisen keine grammatische Form auf, aber sie sind grammatisch durch das Nullmorphem ausgeformt, dessen Relevanz erst im System der syntagmatischen und paradigmatischen Beziehungen zum Vorschein kommt. Das Nullmorphem wurde in die Morphologie durch E. Fortunatow eingeführt, und von den Prager Strukturalisten auf die Phonologie und später auf die Semantik übertragen (S. Hurskij). So z.B. fungiert das „amorphe“ Wort „schön“ auf der Ebene des Lexikons als ein potentieller lexikalischer Stamm, dessen syntagmatische (strukturelle) Bedeutung auf die Realisation in der Subjekt-Prädikat-Sphäre eines aktuellen und potentiellen Satzes ausgerichtet ist.

Strukturelle Bedeutung als linguale potentielle Einheit

Diese Argumente leuchten einem ein, wenn man versucht, die strukturelle Bedeutung eines „amorphen“ Wortes aus den aktuellen und potentiellen Sätzen zu erschließen (Es zog kalt von den Schienen her → Es war kalt → Der kalte Luftzug zog von den Schienen her). Selbstverständlich

wird dieses syntagmatische Verhalten nicht in den Sätzen generiert, sondern durch die potentielle strukturelle Bedeutung des Wortes „kalt“ vorbestimmt, die als syntagmatische Potenz im mentalen Lexikon eines Sprachträgers implizit existiert. Diese Fügungspotenzen setzen voraus, daß in jeder syntagmatischen Position das Wort semantisch identisch bleibt (vgl. das Wort „kalt“ in den oben angeführten Sätzen), ansonsten hat man es mit verschiedenen lexikalisch-grammatischen Homonymen zu tun. Das Wort als eine Wortart deckt alle von ihm eröffneten syntagmatischen Leerstellen (Positionen) ab, aber ihre konkrete Besetzung wird von der entsprechenden lexikalisch-semantischen Variante (LSV) vorbestimmt. So kann z.B. das Wort „kühl“ in seiner LSV „nüchtern“, „besonnen“ attributiv und adverbial gebraucht werden, während die LSV „zurückhaltend“ nur in attributiver und adverbialer Position auftreten kann (vgl. „der kühle Verstand“, „er überlegte kühl“, „die Worte kühl abwägen“, aber „der kühle Empfang“, „der Empfang war kühl“).

Die syntagmatische Labilität eines adjektivischen Wortes ist aus der relativen Selbständigkeit der Akzidenz der Substanz gegenüber ersichtlich, die sich in der historischen Entwicklung der Sprache herauskristallisiert hat. Diese relative Selbständigkeit der statischen Akzidenz bestimmte ihr Zweitaktverhältnis im Bereich der aktuellen und potentiellen Sätze der deutschen Sprache (A+S – V+A). Im Bewusstsein eines Menschen existieren zwei Gegenüberstellungen des Merkmals der Substanz dem Merkmal der prozesuellen Akzidenz. Diese Gegenüberstellung kann aber fehlen, je nach dem grammatischen Bau einer Sprache: das qualifikative Wort, wenn es seiner Bedeutung nicht widerspricht, kann als eine Wortart sowohl im substantivischen als auch im verbalen Bereich auftreten. Wenn es aber verschiedene morphologische Merkmale in beiden Bereichen aufweist, gehört es zu verschiedenen Wortarten [4, 1967].

Strukturelle Bedeutung als potentielle Kategorie

Die ontologisch relative Selbstständigkeit des Merkmals hat die syntagmatische Labilität eines Elementarzeichens zur Folge. Die Realisation der strukturellen Bedeutung eines Elementarzeichens erfolgt in zwei endozentrischen Konstruktionen A+S und V+A im Bereich der aktuellen und potentiellen Sätze (gut erzählen – ein guter Erzähler; gut sprechen – ein guter Redner). Die potentielle Bifunktionalität gehört zu den merkmalthaften Eigenschaften der qualitativen adjektivischen Wörter und wird auf der Ebene der syntagmatischen Paradigmatik realisiert, d. h. in einem aktuellen und in einem potentiellen Satz: der Kutscher hat uns gut gefahren: die gute Fahrt hat uns Spaß gemacht (gleiche Merkmalsträger); „dünner, kalter Schnee begann zu fallen: Du kannst gehen, sagte er kalt zu seiner Frau“ (verschiedene Merkmalsträger). Die Anerkennung der prädikativen Beziehung, innerhalb derer die syntagmatische Bedeutung realisiert wird, ermöglicht nicht nur zweigliedrige Sätze mit verbalem und nominalem Prädikat in Verbindung zu bringen, sondern auch Verbindungen zwischen den eingliedrigen nominativischen Existenzsätzen und dem zweigliedrigen Satz herzustellen. Die Benennungssätze stützen sich auf die Struktur bestimmter logisch-grammatischer Satztypen als solche Satzarten, die auch situationsfern eine relativ geschlossene Form aufweisen. So beruht der Benennungssatz „Schön!“ (z. B. bei der Betrachtung eines Bildes) auf der Satzstruktur: Dieses Bild ist schön. Das betrifft die sogenannten „degradierten“ Prädikate (H. Paul), in welche die Prädikate der Tiefenstruktur eingebettet sind: z. B. Die schön eingerichtete Burschenstube war jedoch stets mollig warm. Die Wortgruppe „die schön eingerichtete Burschenstube“ enthält das „degradierte“ Prädikat „eingerichtet“, welches das Prädikat des eingebetteten Satzes „Die Burschenstube war schön eingerichtet“ darstellt und in die Oberflächenstruktur des Satzes „Die Burschenstube war stets mollig warm“ eingeschaltet ist. Freilich hat die Kurzform in adverbialer Position manchmal einen doppelten oder despersiven Sinn, welcher sich nicht nur auf das Verb, sondern auch auf das Substantiv (Subjekt, Objekt) bezieht: „Er kam gesund an, die Wälder grünen lustig, er hat die Waffe blankgezogen; Mona Lisa lächelt stumm“. Es handelt sich nach W. Motsch [10: 1977] nicht um den gleichzeitigen Bezug der „Artangabe“ auf das Substantiv und das Verb, sondern um die Wahl zwischen zwei Deutungen.

Es gibt noch eine Variante, wo die syntagmatische Bedeutung mit ihrer aktuellen bzw. potenziellen Bifunktionalität vor dem Hintergrund der potenziellen Prädikation repräsentiert wird, welche in der Tiefenstruktur eines aktuellen Satzes verkappt ist und logisch interpretiert werden kann. So kann man in dem Satz „Und nun sah er zum ersten Mal sein Leben vor sich überschaubar

und klar geordnet (D. Noll)“ eine grammatische Prädikation „Er sah sein Leben“ und fünf logische Prädikationen (Und nun sah er zum ersten Mal sein Leben, Das Leben war sein, Das Leben war geordnet, Das Ordnen war überschaubar, Das Ordnen war klar) identifizieren.

Somit wird der potentielle grammatische Hintergrund eines realisierten qualifikativen Wortes erst auf der zweiten Etappe des Generierens eines Satzes sichtbar.

Es gibt Fälle, in denen das qualifikative Wort sowohl vor dem Hintergrund der realen als auch der potentiellen Prädikation funktioniert:

„In die Pappeln, die tot und kahl am Chausseerand standen, fiel schreiend ein Krähenschwarm ein (D. Noll) → Die tot und kahl stehenden Pappeln hatten Ungeziefer“.

Im letzten Fall funktioniert „kahl“ sowohl vor dem Hintergrund der potentiellen Prädikation „Die Pappeln standen kahl“ als auch vor dem Hintergrund der aktuellen Prädikation „die Pappeln hatten Ungeziefer“. Es läßt sich dadurch erklären, dass der Satz „Die tot und kahl stehenden Pappeln hatten Ungeziefer“ eine verschmolzene Einheit darstellt, die infolge der Kopplung von zwei potentiellen und einer aktuellen Prädikation entstanden sind. Beide potentiellen Prädikationen sind Resultate der Einbettung der zweitrangigen Prädikation „Die Pappeln hatten Ungeziefer“ in die Matrixstruktur des Kernsatzes „Sie waren kahl“. Sie haben ein gemeinsames Prädikandum, welches auf der Oberflächenstruktur im Satz „Die Pappeln hatten Ungeziefer“ enthalten ist.

Das betrifft die Sätze mit dem prädikativen Attribut, die auch eine Kopplung von zwei verschmolzenen Situationen darstellen, die infolge der Kreuzung von zwei Kernstrukturen entstanden sind, wo das Merkmal eines Dinges mit einem Zeitbegriff in Verbindung gebracht wird:

Er stand nachdenklich = Er stand, er war nachdenklich

Die Kernsätze werden noch vor der Einbettung in die Oberflächenstruktur des aktuellen Satzes in den Zwischenstrukturen modifiziert, welche nicht nur die Kopplung von zwei Sachverhalten, sondern auch das Spezifikum ihres Zusammenwirkens wiedergeben: Er stand, indem er nachdachte (nachdenklich war).

Das Elementarzeichen „nachdenklich“ wird in die Matrixstruktur eingebettet und funktioniert als Element des „zusammengerollten“ Sachverhaltes und als Element der Kopplung von zwei Situationen. Mit anderen Worten drückt „das degradierte Prädikat“ in diesem Fall den Zustand des Subjekts, während es eine Handlung vollzieht. In semantischer Hinsicht korreliert es mit der syntagmatischen Dominante, in syntaktischer Hinsicht dagegen mit dem Träger dieses Zustandes.

Einen besonderen Fall stellen die Strukturen dar, wo drei Arten der Wechselbeziehungen zwischen dem qualifikativen Wort und den Komponenten der prädikativen Struktur eines Satzes realisiert werden:

„Am Morgen zogen ein paar Sandschöpfer den kleinen Wirt tot aus dem Main (L. Frank)“.

Zwei relationelle Propositionen, welche zwei außersprachliche Sachverhalte ausdrücken (Am Morgen zogen ein paar Sandschöpfer den kleinen Wirt aus dem Main; der Wirt war tot) werden im Laufe des Generierens eines aktuellen Satzes in einen zusammengesetzten Satz transformiert, der als die Koppelung von zwei Situationen angesehen werden kann, wo sowohl die zeitliche Reihenfolge als auch kausal-konsekutives Ineinandergreifen zu verzeichnen ist: „der Wirt, den am Morgen ein paar Sandschöpfer aus dem Main zogen, war tot“. Bei der Einbettung in die Struktur S+V+E wird das Elementarzeichen „tot“ in die prädikative Struktur des Nebensatzes eingegliedert, während die Komponente „war“ auf der Ebene der nicht realisierten Potenz bleibt. Die Komponente „S“ besitzt eine zweifache Natur: einerseits ist es eine nicht realisierte Potenz des eingebetteten Satzes, zum anderen überlagert es das Prädikandum des Matrixsatzes, wobei diese Überlagerung nur auf der Ebene der konkreten Semantik erfolgt. Im Zusammenhang damit geht das qualifikative Wort „tot“ zwei Beziehungen zum Merkmalsträger ein: als Element der Kopplung von zwei verschmolzenen Sachverhalten korreliert „tot“ mit dem Merkmalsträger, der im aktuellen Satz ausgedrückt ist, aber als ein Bestandteil des „zusammengerollten Satzes“ hat es Berührungspunkte mit dem Subjekt des Hauptsatzes, wobei sich das erste Verhältnis aus dem Sachverhalt ergibt, wo das Subjekt des Kernsatzes das grammatische Objekt des Matrixsatzes überlagert.

Das aktuelle und potentielle Funktionieren der syntagmatischen Fragmente der adjektivischen qualifikativen Wörter hat bestimmte Gründe im modernen Deutsch.

Der wichtigste von ihnen ist die Tendenz zur Nominalisierung des Prädikats und zur Schaffung syntaktischer Proportionen zwischen dem Bereich des Substantivs und dem des Verbs (das Fenster ist zu – das zuene Fenster).

Die meisten Verben haben eine ganze Reihe von Nominalisierungen und umgekehrt von vielen Substantiven lassen sich Verben bilden: er besucht mich selten → ein seltener Besuch → ein seltener Gast. Der seltene Besuch (der seltene Gast wird immer gut empfangen).

Ein zweiter wichtiger Faktor, der den bifunktionalen Charakter eines qualitativen Wortes bedingt, ist ein aus früheren Zeiten ererbtes Zweitaktverhältnis im Bereich der potentiellen und aktuellen Sätze:

ist thâr uuit sô sarphes, odo iauuit ouh
sô gelphes iz uurdit in girihti zi
scôneru slihti: selbar rînhi sînaz
alrihtit scôno er seal.

Der dritte Faktor, der der Bifunktionalität des Elementarzeichens zugrunde liegt, besteht in seiner syntaktischen Ambivalenz: Es zog kalt von den Schienen her → Es war kalt → Der Luftzug, der von den Schienen herkam, war kalt.

Eine nicht zu verkennende Rolle bei der Ausformung einer strukturellen Bedeutung spielt die lexikalische Semantik eines Wortes, dessen Valenz mit den syntaktischen Grenzen einer Wortart übereinstimmt. Es liegt daran, daß z.B. das Adjektiv als eine Wortklasse konstituiert wird, weil sie die Wörter enthält, die in ihrer Mehrheit Merkmale bezeichnen: schön, warm, kalt, lang usw. Sie bilden den Kern der adjektivischen Wortart und erfüllen verschiedene syntaktische Funktionen, die entsprechende morphologische Formen aufweisen, die sich aus der adjektivischen Bedeutung des Wortes ergeben [5,1959].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аничков И.Е. Можно ли считать проблему частей речи решенной? – В: Вопросы теории частей речи. – Изд. «Наука», Л., 1968.
2. Арутюнова Н.Д. Морфология. Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М., 1972.
3. Левицкий В.В. Семасиология. –Вінниця: Nova Кнута, 2006.
4. Савченко А.Н. Части речи и категории мышления. – М.: Наука, 1967.
5. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. – М.: Изд. Литературы на иностранных языках, 1959.
6. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. Изд. 2-е. – Л., 1941.
7. Щерба Л.В. О частях речи в русском языке. Избранные работы по русскому языку. – М., 1957.
8. Яхонтов С.Е. Понятие частей речи в общем и китайском языкознании. В: Вопросы теории частей речи. – Л.: Изд. «Наука», 1968.
9. Linke A., Nussbauer M., Portmann P. R. Studienbuch Linguistik. –Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1996.
10. Motsch W. Syntax des deutschen Adjektivs / Studia Grammatica. Bd. 3, 6. Auflage, Berlin, 1977.
11. Paul H. Prinzipien der Sprachgeschichte. – Halle a.S., 1920.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Богдан Максимчук – кандидат філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія німецької мови, загальне мовознавство, теоретична граматики німецької мови.

ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ОДНИНИ ЧЛЕННИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.

Олександр БІЛИХ (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості творення відмінкових форм однини членних прикметників у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст., проведено порівняльний аналіз цих форм із відповідними у старослов'янській мові та українській XVI – XVII ст.

Ключові слова: членні прикметники, відмінкова форма, церковнослов'янська мова української редакції.

The article deals with the peculiarities of formation of case forms of nominative adjectives in singular in the Church Slavonic language in Ukrainian edition of the end of XVI – XVII c. There was implemented a comparative analysis of the forms mentioned with the appropriate ones in the Old Slavonic and Ukrainian languages of XVI – XVII c.c.

Key words: nominative adjectives, case form, Church Slavonic language in Ukrainian edition

Однією з особливостей функціонування української літературної мови в кінці XVI – XVII ст. була її активна взаємодія з церковнослов'янською мовою [5: 35-44, 90-96; 6: 137; 8: 286]. За спостереженнями науковців, на цей час «усі рівні української літературної мови позначені зростаючим впливом церковнослов'янської» [6: 147]. Однак, констатуючи наявність такого впливу та аналізуючи його результати, дослідники поки що мало уваги приділяють вивченню власне церковнослов'янської мови. Тому актуальною на сьогодні залишається проблема впливу української мови на церковнослов'янську. Дослідження результатів цього впливу на всіх рівнях мовної системи необхідне для створення повної картини розвитку як української літературної мови, так і церковнослов'янської мови української редакції.

У зв'язку зі сказаним **мета** пропонованої розвідки – охарактеризувати відмінкові форми однини членних прикметників у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. Досягнення цієї мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) констатувати наявність у церковнослов'янській мові досліджуваного періоду певних відмінкових форм однини членних прикметників; 2) з'ясувати спільні та відмінні ознаки зафіксованих форм у порівнянні з відповідними у старослов'янській мові; 3) порівнявши особливості формотворення прикметників у церковнослов'янській та українській мовах, виявити можливі результати впливу української мови на творення розглянутих форм. Матеріал для дослідження дібрано шляхом суцільної вибірки переважно зі стародруків (список джерел див. наприкінці статті). У великих за обсягом пам'ятках обстежений не весь текст, а вибірки розміром у 500 повнозначних слів. Із Острозької Біблії (ОБ) обстежено 100 таких вибірок, із «Книги о постничестві» Василя Великого 1594 р. (ВВ) – 50.

Членні прикметники утворилися, як відомо, шляхом об'єднання іменних прикметників із формами відносного займенника **и, ѿ, є** [4: 358; 1: 145]. Деякий час обидва компоненти були певною мірою самостійними, однак, очевидно, ще в праслов'янській мові розпочався процес остаточного їх об'єднання, і вже пам'ятки старослов'янської мови, поряд із нестягненими формами (**новаго, новоуемоу** і т. д.), містять і стягнені (**новаго, новоумоу** і т. д.) [1: 145]. В обстежених церковнослов'янських текстах членні прикметники в однині мають стягнені форми (крім наз. в.).

Щодо загальної характеристики розглянутих форм членних прикметників відзначаємо також, що вони загалом чітко поділяються на тверду і м'яку відміни. Коливання у виборі закінчень, притаманних твердим і м'яким основам, трапляються в основному лише після шиплячих та задньоязикових приголосних.

Далі подаємо характеристику відмінкових форм за родами.

Називний відмінок. Членні прикметники чол. р. в наз. в. одн. характеризувалися закінченнями **-тый** (після твердих приголосних, крім задньоязикових) та **-ій** (після м'яких, зокрема й після шиплячих): **законъ вѣчнѣый** ОБ 56 зв.*; **цвѣтъ селнѣый** Ч 1617, 52 зв.; **предній в(ъ) Ал(с)лех(ъ)** Ч 1617, 12 нн; **предѣл(ъ) ... овцѣй** Ч 1671, 27 нн. Прикметники з основами на задньоязикові переважно мали в наз. в. закінчення **-ій**: **глѣтъ оубогѣй** ОБ (3) 36; **дхъ твой блгѣй** Ч 1617, 24 нн; **слог(ъ) ... краткѣй** ЗизГр 7 зв.; **Никон(ъ) ... сѣхѣй** ПКП 240. Це відповідає рекомендаціям граматик Л. Зизанія та М. Смотрицького, в парадигмах яких такі утворення подані лише з **-ій**: **Блгѣй** ЗизГр 36; **Им: той блгѣй** СмГр 151. Крім того, зрідка в розглянутому матеріалі трапляються форми на **-кый**. При цьому однокореневі варіанти із закінченнями **-тый** та **-ій** могли бути представлені і в межах однієї пам'ятки: **бчлѣ ... еси ... крѣпкѣый** ОБ (3) 100 (2) – **крѣпкѣй гласомъ** ОБ 275; **великѣый постѣ** Ч 1617, 65 – **постѣ великѣй** Ч 1617, 164; **великий въ патріарсехъ Ное** Син 167 – **народ великѣй** Син 171. Уживання на **-кый**, хоча й виявлені в більшості обстежених пам'яток, загалом є поодинокими. Виняток у цьому плані становить ВВ, де у всіх зафіксованих випадках прикметники з основою на **к** мають закінчення **-тый**: **глѣ еу(г)льскѣый** ВВ (3) 208 зв.; **подвижникъ житѣйскѣый** ВВ (4) 50 зв.; **кто же естъ кроткѣый** ВВ (4) 28. Такі форми в церковнослов'янських текстах з'явилися, очевидно, в результаті впливу української мови, в якій у XVI – XVII ст. були поширеними [2: 65].

Прикметники середн. р. в наз. одн. характеризувалися закінченнями **-оє** (після твердих приголосних) та **-єє** (після м'яких, зокрема й після шиплячих): **дрєво пол(ъ)скоє** ОБ (3) 163; **нарицатєлноє имѧ** СмГр 41; **исти(н)ноє веселїє** Ч 1617, 115; **дѣло всегдашнєє** Ч 1617, 4 нн; **настоѧцєє є(с) врємѧ** ВВ 44 зв.

Форми жін. р. членних прикметників в наз. одн. мали закінчення **-ѧѧ** (після твердих приголосних) та **-ѧѧ** (після м'яких): **дєснаѧ ... рѣка** ОБ 32; **жїзнѧ вѣчнаѧ** ВВ 7; **ближнаѧ моѧ** ОБ (3) 45 зв.; **всегдашнаѧ бранѧ** ПКП 13.

Родовий відмінок. Прикметники чол. і середн. родів у род. в. одн. мали закінчення **-ѧго**, **-ѧго** та **-єго**. Переважно для творення проаналізованих форм використовувалися традиційні, представлені ще у старослов'янській мові та рекомендовані граматики Л. Зизанія і М. Смотрицького закінчення **-ѧго** (після твердих приголосних) та **-ѧго** (після м'яких): **первенцы мѣжєскагѧ полѣ** ОБ 61; **оударєніє гласа писмен(ъ)наго** ЗизГр 5; **в(ъ) слога(х) стїхотво(р)нагѧ метра** СмГр 13; **ѡ закона вѣшнаго** ОБ (3) 61; **срєднаго рода** ЗизГр 46 зв.; **ѡ прежднагѧ житїѧ** ПКП 55.

Значно меншою кількістю випадків (147-ма із 1399-и зафіксованих вживань род. в. одн. прикметників чол. і середн. родів) представлені форми з **-ого** (після твердих приголосних) та **-єго** (після м'яких): **второє лицє цр(с)кого прєстола** ОБ 264; **вѣ нещєрѣ преподобного Антонїа** ПМ 69; **досѧзѧют(ъ) Града тогѧ Нв(с)ногѧ** ПКП 31; **силы єго царского прєсѣтлого величества** Син 183; **ѡ оутрѣшнаго днє** ОБ 133; **вѣ помощи вѣшнаго** Ч 1617, 136 зв.; **отъ тогдашнего врємене** ПМ 78. Цікаво відзначити, що форми род. одн. на **-ого**, **-єго** зрідка трапляються в граматиці Л. Зизанія, хоча сам автор у парадигмах подає лише **-ѧго** (**сѣѧго ... блѧго** ЗизГр 36): **срє(д)ній залогѣ ... начертанїє же дѣлатє(л)наго имѧ(т)** ЗизГр 51 зв.; **Коликѧ єсть мѣстоимєнѣ оуказатє(л)наго значєнїѧ**; ЗизГр 49; **срєднаго рода** ЗизГр 43.

За семантичними особливостями утворення на **-ого**, **-єго** не становлять єдиної групи, однак, можна зауважити, що помітною їхньою частиною є прізвища, а також прикметники, утворені від власних назв: **Потцанїємѣ Многогрѣшнагѧ Мнїха Мелєтїѧ Смотрискогѧ** СмГр 1 (це єдина форма на **-ого**, виявлена в граматиці); **попечєніємѣ ... Кврѣ Єліс(ъ)сєѧ Плетєнєц(ъ)кого Печєр(ъ)ского Кїов(ъ)ского Архимандрїта** Ч 1617, 7 нн; **по умертвіи князя Острозского Ярославского Александра** ПМ 61; **по совѣтѣ ... Єп(с)копа Чернѣговского** ПКП 264 зв.; **рад(и) ... Кнѣзѧ Полоцкого** ПКП 150 зв. Хоча слід відзначити, що такі форми могли закінчуватися й на **-ѧго**: **у пана кїевского** ПМ 120; **вѣ веси пана Замойского** ПМ 123; **сынѣ ... Кнѣзѧ Чернѣговскагѧ, внѣкѣ Кнѣзѧ Кїевского** ПКП 245. Крім того, в більшості обстежених пам'яток трапляються однокореневі варіанти зі старими (**-ѧго**, **-ѧго**) та новими (**-ого**, **-єго**) закінченнями. При цьому перші є частотнішими: **того же сѣѧго василїѧ** ВВ (4) 99 зв. – **плѧды дѣѧ сѣѧго** ВВ (3) 268; **вѣ имя ... свѧтого Духа** ПМ 125 – **отъ крєста свѧтого Марка** ПМ 69; **ѡ тогѧ сѣѧгѧ монастѣра** ПКП 268 – **вѣ Монастѣр(ъ) сѣѧгѧ ... Дїмитрїѧ** ПКП 8 зв.; **мѣтва Великаго Васїлїѧ** Ч 1617, 92 – **мѣтвѣ сѣѧго великого мѣчника Євстратїѧ** Ч 1617, 38; **до днєшнаго днє** ОБ 138 (2) – **до днєшнє(г) днї** ОБ 178; **вѣ помощи вѣшнаго** Ч 1617, 89 – **вѣ помощи вѣшнаго** Ч 1617, 136 зв. Також у розглянутому матеріалі (частіше у ПМ та Син) зафіксовані випадки, коли форми із **-ѧго** та **-ого** вживаються в одній фразі: **моци свѧтого ... Іоанна новаго** ПМ 77; **по умертвіи православнаго єпископа перемыского, Михаїла Копистинскаго** ПМ 61; **главою сѣѧгѧ Кліментѧ Папѧ Римскагѧ** ПКП 264 зв.; **надѣ брегами Понтскаго, или Чорного моря** Син 171; **на памѧть прп(д)бнаго и вѣноснаго ѡца** ЛМГ 22.

Загалом же утворення на **-ого**, **-єго**, хоча й зафіксовані в усіх обстежених пам'ятках, становлять у кожній із них дуже невелику частину форм род. в. одн. прикметників чол. і середн. родів, а в деяких узагалі є поодинокими. Виняток у цьому плані становить ЛМГ, у якому варіанти на **-ого**, **-єго** кількісно переважають (їх 49 із 73-х виявлених уживань род. одн.

прикметників чол. р.): **ω ... созданїи ... мн(с)тѣрѧ г҃сти(н)ского, ... храма вѣщежитѣ(а)ного ЛМГ 1; ωтѣ влже(н)ного старца ЛМГ 6; до мѣстѣца сего ст҃ого ЛМГ 19 і ін.**

Таким чином, матеріал обстежених пам'яток свідчить, що вживання закінчень **-ого, -єго**, хоча й не було рекомендоване граматами Л. Зизанія й М. Смотрицького, допускалося й, очевидно, не було грубим порушенням. Поширювалися форми на **-ого, -єго**, очевидно, в результаті впливу української мови, в якій протягом усієї її історії були основними [3: 111; 2: 83].

Серед прикметників жін. р. одн. зафіксована порівняно велика кількість варіантів закінчень, зокрема тут представлені **-ыѧ, -ѧѧ, -їѧ (-нѧ)**, рідше **-ѣѧ, -он, -ѣи** та **-оѣ**.

У старослов'янській мові для творення форм род. в. одн. прикметників жін. р. використовувалися закінчення **-ыѧ** (після твердих приголосних) та **-ѧѧ** (після м'яких) [1: 145-146; 7: 126]. У церковнослов'янській мові східних слов'ян **-ыѧ** збереглося, а закінчення м'якого різновиду почало витіснятися іншими, насамперед **-їѧ**. Причиною цього, очевидно, було прагнення уникнути омонімії з наз. в. Засвідчує такий процес грамата М. Смотрицького, у якій для прикметників жін. р. з основами на м'які приголосні в род. одн. рекомендоване лише закінчення **-нѧ** (вимовлялося, очевидно, як **-їѧ**): **Ро(д): тоѧ снѣвннѧ** СмГр 161.

У розглянутому матеріалі після твердих приголосних панівним є традиційне закінчення **-ыѧ** (464 вживання із 492-х виявлених форм род. в. одн. прикметників жін. р. з основою на твердий приголосний): **Ѡ влаги зѣмныѧ** ОБ 11 зв.; **Ѡ десныѧ страны** Ч 1617; **въ приобрѣтеніе вѣчныѧ жизни** ПМ 137; **Ѡ велелѣпныѧ славы** ПКП 110 зв.; **гласы стрелбы огненныѧ** Син 183.

Після м'яких приголосних частіше вживалися **-ѧѧ, -їѧ (-нѧ)**. При цьому прикметники з основами на задньоязикові та шиплячі майже завжди характеризувалися закінченнями **-їѧ (-нѧ)**: **Ѡ мнѡгїѧ скорби** ПКП 256; **из(ъ) зѣмла египетскїѧ** ОБ 82 (2); **двѣ яловицѣ отъ градскїѧ череды** ПМ 103; **Ѡ лихїѧ пица** ВВ (3) 149; **не гладѧи чюжїѧ доброты** ОБ (3) 56 (2); **Ѡ ... вѣнѧ матери** ЛМГ 34; **Ѡ вѣцїѧ пица Монастѣрскїѧ** ПКП 246. Поодинокими випадками (у ВВ та ПМ) представлені форми на **-кыѧ, -хыѧ**: **въспоминанїѧ хр(с)тїѧнскыѧ трапезы** ВВ (3) 91 зв.; **члѣскыѧ мѣдрости словесы** ВВ 140 зв.; **отъ сухыѧ кости** ПМ 120.

Прикметників жін. р. з основами на інші м'які приголосні зафіксовано небагато, однак, вони в род. одн. частіше (в 9-ти випадках із 25-ти) мають давнє закінчення **-ѧѧ**: **до зѣмла далнѧѧ** ОБ (3) 169 (2); **Ѡ тог(д)ашнѧѧ хѣлы** ВВ (3) 267 зв.; **т(ъ)мѣ внѣшнѧѧ** Ч 1617, 41; **Ѡ теплоты в(ъ)нѣшнѧѧ** ПКП 21 нн. Поодинокими вживаннями тут представлені також закінчення **-їѧ, -ѣѧ**: **теплоты в(ъ)нѣтрнїѧ** ПКП 20 нн; **Ѡ внѣшнїѧ ... теплоты** ПКП 20 нн; **краи опонѣ вѣшнѣѧ** ОБ 37; **Ѡ всегдашнѣѧ же мѣтѣы** ПКП 207 зв.

Крім того, серед розглянутих форм род. одн. прикметників жін. р. зафіксовані утворення з новими для церковнослов'янської мови закінченнями **-он, -ѣи**, що почали вживатися, очевидно, під впливом української, в пам'ятках якої в XVI – XVII ст. були основними засобами творення род. одн. для прикметників жін. р. [3: 112; 2: 95]. Форми на **-он, -ѣи**, хоча й представлені загалом невеликою кількістю вживань (їх 62 із 805-ти проаналізованих форм род. одн. прикметників жін. р.), виявлені в більшості обстежених джерел. Порівняно частіше вони трапляються в рукописних пам'ятках (ПМ та ЛМГ): **отъ ... телесной храмины** ПМ 141; **отъ великой болезни** ПМ 69; **одеснѣю Црци пр(с)тон ч(с)тон и прѣл(с)веннон вл(д)нннн** ПКП 3 нн; **до рѣки чигиринской** Син 180; **на соврѣженїе вѣтели ст҃ои** ЛМГ 4; **до вечерней жрѣтѣы** ОБ 234 (2); **посредѣ церкве здешней** ПМ 71; **вѣствомѣ мѣдрости горней** ПКП 148 зв.

Лише одним уживанням у розглянутому матеріалі (у ВВ, в передмові) представлена достатньо поширене в українській мові XVI – XVII ст. [3: 112; 2: 97] закінчення **-оѣ**: **маршалка зѣмли волынское** ВВ 6 нн.

Давальний відмінок. Для прикметників чол. і середн. родів у дав. в. були характерні традиційні закінчення **-омъ** (після твердих приголосних) та **-емъ** (після м'яких): **царю великомъ** ОБ 264 (2); **к(ъ) члч(с)комъ страхъ** ВВ (3) 66 зв.; **Глава ... Стѣомъ Дхъ** Ч 1617, 2 зв.; **ближнемъ своемъ** ОБ (3) 110; **искрнемъ подаваемъ** ВВ (4) 101; **къ Бгъ въшнемъ** Ч 1617, 94 зв. Після шиплячих у переважній більшості випадків виступало закінчення **-емъ**: **нищемъ простри рѣкъ** ОБ (3) 56; *общему житію* ПМ 57; **к(ъ) писанію ... чждемъ** СмГр 37. Виняток становить лише одне вживання на **-омъ**, виявлене у Ч 1617: **покланатиса Бгъ, яко въ всѣх(ъ) нача(л)нѣйшомъ** Ч 1617, 34 нн. У зв'язку з цим відзначаємо, що форми на **-омъ** після шиплячих були достатньо поширеним на цей час у пам'ятках української мови [3: 114; 2: 86].

Прикметники жін. р. в дав. одн. мали закінчення **-ѣй**, **-ои** та **-ей**. Після основ на тверді приголосні могло виступати як **-ѣй**, так і **-ои**. При цьому обидва закінчення представлені в розглянутому матеріалі приблизно однаковою кількістю вживань (відповідно 76-ма і 77-ма): **къ Цркви стѣй** Ч 1617, 116; **сей же ве(з)стѣднѣ(й) ... женѣ** ПКП 182 зв.; **ос(ъ)тронъ вѣвати слѣчает(ъ)са** ЗизГр 7 зв.; **ко Стѣхотворнои просодіи** СмГр 478; **ко се(и) стѣои обители** ЛМГ 34. У формах на **-ѣй** перед закінченням відбуваються чергування *к//ц', ск//ст'*: **тмѣ сѣщей велицѣй** ПКП 65; **чловечестѣй помощи** Ч 1617, 162; **апостолстѣй церкви** ПМ 69; **къ широтѣ морстѣй** ПКП 103.

У старослов'янській мові прикметники жін. р. з основами на тверді приголосні в дав. одн. мали закінчення **-ѣй** [1: 145; 7: 126]. У граматиках Л. Зизанія та М. Смотрицького в парадигмах подані варіанти **-ои** та **-ѣи**: **Д. стѣои, стѣи** ЗизГр 38; **Да(т): тои стѣои: или стѣи** СмГр 149. Розподіл форм із цими варіантами в розглянутому матеріалі свідчить про те, що **-ѣи** із ходом часу поступалося своїми позиціями. Так, у пам'ятках кінця XVI – початку XVII ст. **-ои** трапляється дуже рідко. Пізніше воно виступає поряд із **-ѣй**, зокрема у ПМ із 43-х зафіксованих форм дав. одн. прикметників жін. р. з твердими основами 22 мають флексію **-ѣи**, 21 – **-ои**. У ПКП 43 з **-ои** проти 30-и з **-ѣи**. При цьому інколи обидві варіантні форми могли виступати в одній фразі: **къ пресвятѣй Богородици и чудотворной иконѣ** ПМ 91; **къ святѣй и истиннѣй и непорочнои вѣрѣ** ПМ 128. У пам'ятках кінця XVII ст. (Син, ЛМГ) в аналізованих формах представлено лише **-ои**. Зумовлений цей процес був зокрема і впливом тогочасної української мови, в якій засобом творення дав. одн. прикметників жін. р. з твердими основами була саме флексія **-ои** (**-ой**) [3: 114; 2: 98].

Прикметники жін. р. з основами на м'які приголосні форми дав. одн. утворювали за допомогою традиційного закінчення **-ей**: **по Павечерней мѣтвѣ** ПКП 56 зв.; **аки звѣздѣ** **Үтренеи** ПКП 278; **воли гдѣне(и)** ЛМГ 38. Зрідка закінчення **-ей** могло виступати й після основ на тверді приголосні, при цьому перед ним відбувається чергування *ск//ст'*: **сосѣдѣ ... всен твари не(с)неи** ОБ 183 (на цій же сторінці: **кадѣци(х) ... всен твари не(с)нѣи** ОБ 183); **вѣчнеи таниѣ** Ч 1617, 104. У граматиці М. Смотрицького форми на **-ои** та **-ей** вжиті в одному реченні: **во Гречески(х) реченіи(х) орѣграфіи Греческои в(ъ) Латински(х) латїнстєи хранименъ вѣти** СмГр 25.

Знахідний відмінок. Прикметники чол. р. в знах. в. мали закінчення, які дорівнювали наз. або род., залежно від семантики означуваного іменника: **в(ь) днѣ соу(д)нѣи** ВВ 44 зв.; **рѣдѣ сп(с)лѣ еси члч(с)кїи** Ч 1617, 177; **непотребнаго раба вѣвержете вѣ тмѣ** ВВ 107; **врага своего домашнаго повѣди** ПКП 207 зв. У прикметниках при назвах істот використовуються здебільшого закінчення **-аго**, **-аго**. Форми на **-ого**, **-его** трапляються загалом рідко. Виняток становить лише ЛМГ, у якому, як і в род. в., такі утворення кількісно переважають: **пѣсти ч(с)тного мѣжа** ЛМГ 15; **посла ... на игѣме(н)ство ... преч(с)тного и їскусного блѣнравного мѣжа, блже(н)ного ѿца илію торского** ЛМГ 32; **Ѹмолиша ... симеона свѣцкаго** ЛМГ 8.

Прикметники середн. р. в усіх зафіксованих випадках у знах. одн. мали такі ж закінчення, як і в наз.: *да прораститѣ зѣмля вѣліє травное* ОБ 1; *да пріємлютѣ телесное врачеваніє* ВВ (3) 149 зв.; *хвратіє сухое возложиша* ПМ 130. Якщо іменник середн. р. вживався переносно й позначав особу, прикметник при ньому, як і в чол. р., міг мати закінчення **-аго**: *да узрим праведнаго солнца, вѣхъ судити грядущаго* ПМ 157.

Для прикметників жін. р. в знах. в. одн. були характерними закінчення **-ю** (після твердих приголосних, також після шиплячих) та **-юю** (після м'яких): *оумѣчимъ гор(ь)достнѣю страсть* ВВ (3) 256 зв.; *повѣднѣю пѣснь приносим(ъ)* Ч 1617, 37 зв.; *въ тмѣ кромѣшнѣю* ОБ (5) 3; *Горнѣю възвѣсти мѣ(д)рость* ПКП 288 зв.

Орудний відмінок. Прикметники чол. і середн. родів в ор. в. одн. мали в основному традиційні закінчення **-ымъ**, **-имъ**, рідко **-ѣмъ**. Після основ на тверді приголосні в переважній більшості випадків виступало закінчення **-ымъ**: *гласомъ ... дивнымъ* ОБ 275; *скръвнымъ ... пѣтемъ* ВВ (4) 99 зв.; *съ стѣымъ Дѣомъ* Ч 1617, 105. Закінчення **-имъ** використовувалося після м'яких приголосних, зокрема й після **ш, ж, ц**, а також у більшості випадків після задньоязикових: *покровомъ ... синимъ* ОБ 61 (2); *всегдашним(м) в(ъ)споминаніє(м)* Ч 1617, 37 нн; *нижаншимъ гласом(ъ) глѣмъ* Ч 1617, 139; *съ ... животворящимъ Его Духомъ* ПМ 84; *съ трепетомъ многимъ* ОБ 244 (2); *со ... во(н)скомъ запоро(ж)скимъ* ЛМГ 17. У ВВ виявлені форми із закінченням **-ымъ** після **к**: *страдальчѣскимъ закономъ* ВВ (4) 87 зв.; *црѣским(м) поутѣ(м)* ВВ (4) 16; *ѣческымъ блгоутрѣбѣм(ъ)* ВВ (3) 78 зв.

Крім того, зрідка в розглянутому матеріалі (у ВВ, Ч 1617 та ЛМГ) прикметники чол. та середн. родів переважно з основами на тверді приголосні, поряд із **-ымъ**, могли мати також закінчення **-ѣмъ** (із чергуванням перед ним *з/з', к/ц'*): *пришествѣемъ Титовѣ(м)* ВВ 45 зв.; *числомъ немалѣмъ* ЛМГ 10; *съ мнѡзѣмъ искоусомъ* ВВ (3) 279 зв.; *велицѣмъ жалѣніемъ* ЛМГ 10. Закінчення **-ѣмъ**, очевидно, було запозичене із місц. в. Сприяло взаємодії цих відмінків, можливо те, що **ѣ** вимовлялося здебільшого, як **и**.

Прикметники жін. р. в ор. одн. характеризувалися закінченнями **-ою** (після твердих приголосних) та **-єю** (після м'яких): *волѣзнѣю крѣпкою* ОБ 163; *нагою дѣєю* ВВ (4) 101; *плотскою любовію* ПМ 173; *со зѣлною радостію* ЛМГ 9; *въшнѣю силою* Ч 1617, 59 зв.; *просвѣєю верхнѣю* СмГр 10; *съ велією жалостію* ПМ 97. Кількома вживаннями, крім того, в розглянутому матеріалі, представлено закінчення **-ію** (в присвійних прикметниках): *очиститѣ домъ кровію кѣрмчію* ОБ 51 зв. (2); *мл(с)тїю Бжїю* ПКП 1 нн. У більшості ж випадків подібні прикметники мають закінчення **-єю**: *блг(д)тїю Бжїєю* Ч 1617, 7 нн; *Бжїєю блг(д)тїю* ПКП 55 і ін.

Місцевий відмінок. Прикметники чол. і середн. родів форми місц. в. одн. утворювали за допомогою закінчень **-омъ**, **-ѣмъ**, **-ємъ**, рідко **-имъ**.

Після основ на тверді приголосні могло виступати як **-омъ**, так і **-ѣмъ**: *въ домѣ цр(с)комъ* ОБ 211; *в(ъ) Главенском(ъ) пазыцѣ* СмГр 343; *на Говорѣ Берестенскомъ* ПКП 25 нн; *в новѣмъ ... гробѣ* ОБ (5) 16 зв.; *в(ъ) юностиѣмъ возрастѣ* ПКП 23 нн. При цьому перед **-ѣмъ** відбувалися чергування *з/з', к/ц', х/с', ск/ст'*: *въ мнѡзѣ(м) мрацѣ* ПКП 259; *въ ... велицѣмъ свѣтилѣ* ПКП 3 зв.; *в(ъ) ветсѣм(ъ) законѣ* Ч 1617, 32 нн; *При ... господарѣ Молдовлахійстѣмъ* ПМ 79; *въ члчстѣм(ъ) тѣлеси* ПКП 24.

У старослов'янській мові прикметники чол. та середн. родів з основами на тверді приголосні у місц. одн. мали закінчення **-ѣмъ** (коли вживались стягнені форми) [1: 145]. Згодом у церковнослов'янській мові східних слов'ян почало поширюватися також **-омъ**. Певний час обидві флексії були, очевидно, рівноцінними засобами творення місц. одн. Про це свідчать наведені приклади, а також граMATика М. Смотрицького, в якій **-омъ** та **-ѣмъ** подані як варіантні показники цього відмінка: *Ѣка(з): ѡ то(м) Ѣтом(м): или стѣм(ъ)* СмГр 148. Певну рівноцінність **-омъ** та **-ѣмъ** протягом деякого часу підтверджують, крім того,

однокореневі форми з обома закінченнями, які достатньо часто трапляються в обстеженому матеріалі (зокрема і в межах однієї пам'ятки): по **Троичномъ Канонѣ** Ч 1617, 43 зв. – по **канонѣ Тр(о)чнѣмъ** Ч 1617, 171 зв.; во **сѣомъ градѣ Киевѣ** ЛМГ 13 – во **сѣмъ градѣ Киевѣ** ЛМГ 12; **в(ъ) ветхо(м) завѣтѣ** ПКП 279 – **въ ветсѣмъ** монастырѣ ПКП 219.

Разом із тим, проаналізований матеріал демонструє те, що закінчення **-ѣмъ**, хоча й було в церковнослов'янських текстах досліджуваного періоду достатньо представленим, поступово виходило з ужитку. Так, у пам'ятках кінця XVI – початку XVII ст. (**ОБ, ВВ, Ч 1617**) форми місц. одн. на **-омъ** є поодинокими або кількісно поступаються утворенням на **-ѣмъ**. У більш пізніх пам'ятках (**ПМ, ПКП, Син, ЛМГ**), навпаки, форми на **-омъ** кількісно значно переважають, панівними вони є і в граматиці Л. Зизанія. У тексті граматики М. Смотрицького (не в парадигмах) форми місц. в. одн. із закінченням **-ѣмъ**, за нашими спостереженнями, відсутні.

Після основ на м'які приголосні, зокрема й на шиплячі, переважна більшість розглянутих прикметників чол. і середн. родів мала закінчення **-емъ**: **в(ъ) послѣдне(м) родѣ** ПКП 43 зв.; **въ сѣтворенію вѣіе(м)** ОБ (3) 51 зв.; **въ Лазарѣ ницемъ** ПКП 243. Використання **-емъ** за таких умов відповідає рекомендаціям граматики М. Смотрицького: **Ска(з): ѡ то(м) ницемъ** СмГр 155; **Ска(з): ѡ то(м) сѣовнемъ: или сѣовнѣмъ** СмГр 160. У старослов'янській мові прикметники чол. і середн. родів з основами на м'які приголосні (стягнені форми) мали закінчення **-имъ** [1: 146; 7: 126].

Форми місц. в. на **-ѣмъ** після м'яких приголосних, які також, за М. Смотрицьким, були можливими, що видно із наведеного вище прикладу, в обстежених пам'ятках представлені лише поодинокими вживаннями: **въ дворѣ оутрнѣмъ** ОБ (3) 145 (2); **въ оцѣ братнѣмъ** ВВ (4) 111; **по двовремен(ъ)нѣмъ** ЗизГр 11 зв.

Крім того, серед проаналізованих прикметників зафіксовані випадки використання закінчення **-емъ** після основ на тверді приголосні: **на свѣтилѣ чисте(м)** ОБ 56 зв.; **оум(с)рдиса о мнѣ грѣшнемъ и блодне(м)** Ч 1617, 163; **в мирстемъ смѣщеніи** ВВ (4) 86 зв.; **о народѣ роксолянстем** Син 170; **во недо(л)земъ временѣ** ЛМГ 15. Зрідка трапляються й однокореневі варіанти на **-емъ** та **-ѣмъ** (а також **-омъ**): **въ чрѣмнемъ мори** ОБ 32 – **на морѣ чрѣмнѣ(м)** ОБ 225 (2); **о мнѣ грѣшне(м)** Ч 1617, 166 – **о мнѣ грѣшнѣмъ** Ч 1617, 100 зв.; **въ сѣемъ писаніи** ВВ 33 – **въ сѣо(м) крѣченіи** ВВ 4 нн; **на мга(р)стемъ мн(с)трѣ** ЛМГ 25 – **ѡ мгарскомъ мн(с)трѣ** ЛМГ 23.

Закінчення **-имъ**, характерне для місц. одн. прикметників із основами на м'які приголосні в старослов'янській мові, засвідчене в обстежених пам'ятках всього кількома вживаннями: **в видѣнїи своѣ(м) сѣнимъ** ОБ (3) 135; **на Божїмъ сѣдѣ** ПМ 156.

Загалом же розглянутий матеріал, незважаючи на те, що в ньому представлена велика кількість варіантних форм місц. в. одн. прикметників чол і середн. родів, свідчить, на нашу думку, про те, що в кінці XVI – протягом XVII ст. в церковнослов'янській мові закріплювалися як єдині засоби творення місц. одн. прикметників чол. і середн. родів закінчення **-омъ** (для твердої групи) та **-емъ** (для м'якої). Відбувалося це зокрема і в результаті впливу української мови, в пам'ятках якої в XVI – XVII ст. ці закінчення для місц. в. одн. у прикметників чол. і середн. родів були панівними [3: 115; 2: 89-90].

Однією з особливостей української мови є те, що в ній здавна у значенні місц. в. одн. могли вживатися форми дав. в. (з **-ому**). Такі форми як поодинокі зафіксовані в XVI ст., частішими вони стають у пам'ятках XVII ст. [3: 116; 2: 91-98]. В обстежених текстах подібні утворення не виявлені.

Прикметники жін. р. в місц. в. одн., як і в дав., мали закінчення **-ой**, **-ѣй**, **-ей**, а також **-ий**. Після основ на тверді приголосні можливими були як **-ой**, так і **-ѣй**: **въ Просвѣдїи стѣхотворнои** СмГр 476; **въ храбрости воинской** Син 180; **по тверди не(с)нѣи** ОБ 1 (2); **въ ... сѣни с(ъ)мртнѣи** Ч 1617, 137 зв. Перед **-ѣй**, як і в дав. в., відбуваються чергування: **по велицѣи милости** Ч 1617, 46 зв., **в пѣчинѣ морстѣи** ОБ (5) 10 (2); **в(ъ) Книзѣ**

Щало(м)стѣи ПКП 5 нн. Кількісні співвідношення між варіантами із *-ой* та *-ѣй* такі ж, як і в дав. в., тобто розглянутий матеріал свідчить про поширення *-ой*, яке в пам'ятках кінця XVII ст. (*Син, ЛМГ*) взагалі стає єдиним для прикметників із твердою основою.

Особливості використання флексії *-ей* у місц. в. були такими ж, як і в дав. У більшості випадків вона виступала після основ на м'які приголосні: *въ скѣдѣсти всегдашнен* ВВ (4) 17 зв.; *по Божіи благ(д)ти* СмГр 12; *на теплотѣ в(ъ)нѣтрнеи* ПКП 20 нн. Хоча зафіксовані форми, в яких *-ей* використовується замість *-ѣй*: *въ земли селнен* ОБ 82 (2); *пѣв велицен мл(с)ти* Ч 1617, 6; *въ вѣрѣ Хр(с)тіанстєи* ПКП 44.

Закінчення *-ии*, яке було засобом творення форм місц. одн. прикметників жі. р. із м'якими основами в старослов'янській мові [1: 146], в обстеженому матеріалі представлене (як *-їи*), за нашими спостереженнями, лише поодинокими вживаннями: *въ зє(м)ли долѣшній* ОБ (3) 140.

Загалом же проаналізований матеріал свідчить про те, що протягом XVII ст. в церковнослов'янській мові української редакції *-ои*, *-єи* закріплювалися як єдині засоби творення місц. в. одн. прикметників жі. р.

Ключний відмінок. У кл. в. одн. прикметники всіх родів мали такі ж закінчення, як і в наз.: *доколѣ сеци бѣдєши ѡ мечю вѣїи* ОБ (3) 115 (2); *Здрав(ъ)ствѣи ... бл҃горадоумны(и) и православыи Читатєлю* Ч 1617, 41 зв.; *молимъ тя, солнце праведное* ПМ 144; *прїди ближнѣи моѣ добраѣ моѣ голѣвице моѣ* ОБ (3) 45 (2).

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що членні прикметники в церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI – XVII ст. при творенні відмінкових форм однини характеризувалися, порівняно зі старослов'янською мовою, низкою відмінностей. Найяскравіші з них – це відсутність нестягнених форм (крім наз. в.), а також використання в окремих відмінках нових варіантів закінчень. Значною мірою ці відмінності були зумовлені, очевидно, впливом української мови.

Зміни в церковнослов'янській мові могли, очевидно, відбуватися й у результаті дії внутрішніх тенденцій, незалежно від сторонніх впливів. Тому *перспективи* подальших наукових розвідок убачаємо в уточненні ролі української мови в розвитку проаналізованих форм (як і церковнослов'янської мови української редакції загалом).

**Примітка.* Після скороченої назви джерела подано номер аркуша або сторінки, звідки взятий приклад. Позначка *зв.* вказує на зворот аркуша. Цифра в дужках перед позначенням аркуша в *ОБ* та *ВВ* вказує на номер пагінації. Аркуші першої й другої пагінації спеціально не позначаються. Цифра (2) після номера аркуша в *ОБ* вказує на праву колонку, ліва спеціально не позначається. Виносні літери подані в круглих дужках у рядку, таким же способом подаються *ѣ* і *ь*, позначені в текстах надрядковими знаками. Цитати з перевидань подаються звичайним шрифтом курсивом.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вайан А. Руководство по старославянскому языку [Текст] / А. Вайан ; перевод с фр. В.В. Бородич; под. ред. и с предисл. В.Н. Сидорова. – М. : Издательство иностр. литературы, 1952. – 446 с.
2. Грищенко А.П. Прикметник в українській мові [Текст] / А.П. Грищенко – К. : Наукова думка, 1978. – 207 с.
3. Керницький І.М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам'яток XVI ст. [Текст] / І.М. Керницький – К. : Наукова думка, 1967. – 288 с.
4. Мейе А. Общеславянский язык [Текст] / А. Мейе ; перевод с фр. и примеч. проф. П.С. Кузнецова ; под. ред. проф. С.Б. Бернштейна ; предисл. проф. Р.И. Аванесова и проф. П.С. Кузнецова. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1951. – 491 с.
5. Німчук В.В. Староукраїнська лексикографія в її зв'язках з російською та білоруською [Текст] / В.В. Німчук – К. : Наукова думка, 1980. – 304 с.
6. Русанівський В.М. Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов [Текст] / В.М. Русанівський – К. : Наукова думка, 1985. – 231 с.
7. Селищев А.М. Старославянский язык [Текст]. В 2 ч. Ч. 2. Тексты. Словарь. Очерки морфологии : учеб. пособие для студентов и аспирантов филол. ф-тов / А.М. Селищев. – М. : Гос. учебно-пед. изд-во Мин-ва пров. РСФСР, 1952 – 206 с.
8. Чепіга І. Взаємодія української і церковнослов'янської мов XVI століття (на матеріалі перекладів Євангелія) [Текст] / І. Чепіга // НТШ. – т. ССХХІХ. – Праці філологічної секції. – Львів, 1995. – С. 227-288.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ НАЗВ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ВВ – Василій Великий. Книга о постничестві / Василій Великий – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1594. – [7], 160, 292, 143, [1] арк.
 ЗизГр – Зизаній Л. Граматика словенська / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1980. – 55 с.

ЛМГ – Дѣтописецъ в перво(м) зачатїи и созданїи сѣаа свѣтели мн(с)тра гѣсти(н)ского... // Ченія въ императорскомъ обществѣ исторїи и древностей російскихъ при Московскомъ университетѣ – М. : Въ Университетской типографїи, 1848. – Год третїи. – № 8. – С. 1-46.

ОБ – Библиа свѣтъ книгы ветхого и новаго заветѣа – Острог : Друкарня Костянтина Острозького, 1581. – 628 арк.

ПКП – Патерїкъ или втечникъ печерскїи. – Київ : Друкарня лаври, 1661 – 314 арк.

ПМ – Собственноручныя записки Петра Могилы // Архивъ Юго-Западной Россїи, издаваемый комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Киевъ : Типографїя Г.Т. Корчак-Новицкаго, 1887. – Часть 1, томъ 7. – С. 49-180.

Син – Синописіс // Українська література XVII ст.: Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / Упоряд., приміт. і вступ. стаття В.І. Крעותня ; Ред. тому О.В. Мишанич. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 167-181.

СмГр – Смотрицький М. Грамматїки славенскїа правилное бунтагма ... / Підгот. факс. вид. та дослідження пам'ятки В.В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1979. – 492 с.

Ч 1617 – Часослов. – Київ : Друкарня лаври, 1617. – [21], 190, [2] арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Білих – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія української мови.

KOMPARATIVE PHRASEOLOGISIERTE SATZGEFÜGE

Lyubov VITALISH (Lwiw, Ukraine)

У статті розглянуто німецькі прислів'я зі структурою підрядних порівняльних та пропорційних речень. Ці прислів'я функціонують як компаративні реченнєві фразеологізми, які часто мають еліптичну форму і різноманітне морфологічне наповнення.

Ключові слова: фразеологія, реченнєвий фразеологізм, прислів'я, компаративна семантика, еліптичне речення, синтаксична структура, морфологічна модель.

The article is devoted to the analysis of the phraseological comparative sentences in German with different structures, as well as comparative proverbs having elliptical form and several morphological models.

Key words: phraseology, phraseological unit, proverb, comparative semantics, elliptical sentence, syntactical structure, morphological model.

In der linguistischen Fachliteratur werden zwei Typen der komparativen Phraseologismen unterschieden:

- komparative parömiologische Einheiten und

- komparative phraseologische Einheiten [1: 13].

„Parömie“ ist laut dem „Lexikon der Sprachwissenschaft“ von H.Bußmann „(veraltete) Bezeichnung für Sprichwort“ [3: 370].

Sprichwörter ihrerseits „sind feste Verbindungen, die aus vollständigen, eigenständigen Sätzen bestehen und einen abgeschlossenen Gedanken enthalten ... Sie werden gebraucht, um eine Meinung zu stützen, hervorzuheben oder zu bestätigen“ [4: 590].

Im Anschluss an diese Auslegungen gebrauchen wir die Termini „satzwertige“ und „nichtsatzwertige“ Phraseologismen, welche die Phraseologismen strukturell einteilen.

Satzwertige Phraseologismen umfassen außer den Sprichwörtern, die in erster Linie eine Situation schildern und lehrhaften, empfehlenden Charakter haben, ebenfalls elliptische phraseologisierte Sätze, Ausrufe- und Fragesätze, die keinen lehrhaften Charakter haben (*Schwamm drüber!* = “Vergessen wir das!”; *Das kannst du deiner Großmutter erzählen!* = “Ich glaube dir nicht”).

Nichtsatzwertige Phraseologismen sind phraseologisierte Wortgruppen, genannt auch stehende Redewendungen. Zu ihnen gehören:

- sprichwörtliche Redensarten (verbalen oder substantivischen Typs, z.B.: *jemanden auf den Arm nehmen* – verbaler Typ; *in aller Munde* – substantivischer Typ)

- stehende Vergleiche (*laufen wie ein Schneider*)

- Wortpaare (*alt und jung, mit Jubel und Trubel*)

In der semantischen Einteilung werden komparative Phraseologismen unterschieden. Zu dieser Gruppe kann man sowohl satzwertige als auch nichtsatzwertige Phraseologismen anrechnen. Satzwertige Phraseologismen in diesem Sinne sind Sprichwörter mit Vergleichssätzen und Proportionalsätzen, nichtsatzwertige Phraseologismen sind stehende Vergleiche.

Satzwertige komparative Phraseologismen sind Sprichwörter, die einen zusammengesetzten Satz darstellen und zwar ein Satzgefüge mit einem Vergleichssatz entweder der Übereinstimmung oder der Ungleichheit.

Komparative Satzgefüge der Übereinstimmung

Komparative Satzgefüge mit einem *wie*-Nebensatz (Vergleichssatz der Gleichheit) kommen auch als feste (und zum Teil verkürzte) Satzkonstruktionen unter Sprichwörtern vor. Der Nebensatz steht in diesen Phraseologismen vor dem Hauptsatz. Die verglichenen Sachverhalte sind zumeist bildlich und übertragen (metaphorisch) formuliert und drücken eine erwartbare Überzeugung aus. Folgende Sprichwörter mögen es als Beispiele verdeutlichen:

Wie man sich bettet, so schläft man; Wie die Alten sunen, so zwitschern die Jungen; Wie die Glocke geläutet wird, so klingt sie; Wie die großen Uhren schlagen, so folgen die kleinen.

Eine größere Anzahl der Sprichwörter mit verkürzten *wie*-Nebensätzen und ebenfalls elliptischen Hauptsätzen ist im „Sprichwörterlexikon“ von Annelies und Horst Beyer belegt [2], z.B.:

Wie das Feld, so die Ernte.

Wie das Fleisch, so die Brühe.

Wie das Füllen, so das Pferd.

Wie das Garn, so das Tuch.

Wie das Herz, so der Dank.

Wie das Herz, so sind die Reden.

Wie das Korn, so das Mehl.

Wie das Land, so das Sprichwort.

Wie das Land, so die Sitte.

Wie das Maul, so der Salat.

Zum Unterschied von den Konstituenten des Mikrofeldes der Ungleichheit erfüllen die Konstituenten des Mikrofeldes der Gleichheit (oder anders der Übereinstimmung) im Text vor allem die emotional-stilistische Funktionen. Unser phraseologisches Material enthält 174 Satzgefüge mit *wie*-Vergleichssätzen. Die Vergleichsgruppen in den Sprichwörtern erhalten im Volksmund eine erstarrte Form, werden reproduzierbar und bilden die nächste Art komparativer Phraseologismen – stehende Vergleiche.

Komparative Satzgefüge der Ungleichheit

Sprichwörter in der Form der Satzgefüge mit der vergleichenden Partikel *als* sind ebenfalls als Ausdrucksmittel des Feldes der Ungleichheit in der deutschen Phraseologie vertreten:

Es kommt oft anders, als man denkt; Das Herz denkt oft anders, als der Mund redet; Ein Narr kann mehr befehlen, als zehn Kluge ausrichten können; Lebe, als solltest du morgen sterben, und arbeite, als solltest du ewig leben.

Eine ganze Reihe der phraseologisierten Satzgefüge mit den Nebensätzen der Ungleichheit stellen Sprichwörter mit dem Satzmodell „*Besser ..., als ...*“, z. B.:

Besser stumm als dumm.

Besser biegen als brechen.

Besser ein Fleck als ein Loch.

Besser abwarten als übereilen.

Besser ein Bein brechen als den Hals.

Besser barfuß als in geborgten Schuhen.

Besser am Rande sparen als am Boden.

Besser das Dach verloren als das Haus.

Die verbreiteten Modelle dieser Sprichwörter sind:

„Besser Substantiv 1 im Nominativ als Substantiv 2 im Nominativ“: *Besser ein Fleck als ein Loch; Besser Scheu als Reu'; Besser Vorrede als Nachrede; Besser ein hölzerner Riegel als eine offene Tür; Besser ein kleiner Schimpf (Verdross) als großer Schade; Besser ein alter Topf als ein neuer Scherben.*

„Besser Substantiv 1 im obliquen Kasus als Substantiv 2 im obliquen Kasus“: *Besser dem Bäcker als dem Doktor!; Besser einen Flicker als ein Loch; Besser zwei Tage zu früh als einen zu spät; Besser eigen Brot als fremden Braten.*

„Besser Substantiv 1 im Präpositionalkasus als Substantiv 2 im Präpositionalkasus“: *Besser ohne Bart als ohne Kopf; Besser ohne Fest als ohne Nest; Besser auf eigenen Füßen als auf fremden Stühlen; Besser mit Worten als mit Schlägen.*

„Besser Infinitiv 1 als Infinitiv 2“: *Besser biegen als brechen; Besser abwarten als übereilen; Besser kaufen als bitten; Besser nicht beginnen als nicht beenden; Besser haben als hoffen; Besser halten als versprechen; Besser singen als fluchen; Besser schenken als borgen.*

„Besser Infinitivgruppe 1 als Infinitivgruppe 2“: *Besser auf dem rechten Wege hinken als auf dem falschen reiten; Besser auf Worte hören als auf Schläge warten; Besser den Esel treiben als selbst Säcke tragen; Besser eine Unze geben als einen Zentner versprechen; Besser mit den Weisen weinen als mit Narren lachen; Besser mit Recht anklagen als mit Unrecht argwöhnen.*

„Besser Adjektiv 1 als Adjektiv 2“: *Besser einäugig als blind; Besser karg als arg; Besser stumm als dumm; Besser arm in Ehren als reich in Schanden.*

„Besser Partizip 2 als Partizip 2“: *Besser geflohen als gestorben; Besser geniest als gehustet; Besser geschämt als gegrämt; Besser schwitzen als seufzen; Besser nicht versprochen als nicht gehalten; Besser verhütet als beklagt.*

„Besser Partizipialgruppe 1 als Partizipialgruppe 2“: *Besser bäurisch gefahren als herrisch gegangen; Besser zu Tode gehofft als zu Tode gezweifelt.; Besser mit Schanden geflohen als mit Ehren tot geblieben; Besser zweimal überlegt als einmal verpfuscht; Besser den Magen gekränkt (verrenkt) als dem Wirt was geschenkt.*

„Besser Adverb 1 als Adverb 2“: *Besser wenig als nichts; Besser wenig mit Liebe als viel mit Fäusten; Besser spät als nie; Besser zuviel (tun) als zuwenig; Besser heut' ein Groschen als morgen ein Gulden; Besser heute ein Ei als morgen die Henne; Besser heute ein Pfennig als morgen ein Taler.*

„Besser Adverbialgruppe 1 als Adverbialgruppe 2“: *Besser im Leben eine Brotrinde als nach dem Tode ein Denkmal; Besser in der Ferne einen Freund als in der Nähe einen Feind; Besser in der Tasche kein Geld als ohne Freund in dieser Welt.*

Die Zahl der satzwertigen komparativen Phraseologismen im gesammelten Material ergibt 173 Sprichwörter mit der Struktur „*Besser ..., als ...*“. Die verkürzten (elliptischen) Satzmodelle der Sprichwörter bilden eine Grundlage für die Entstehung der festen (stehenden) Vergleiche – der satzgliedwertigen komparativen Phraseologismen.

Komparative Satzgefüge der Proportionalität

Der Modus der Proportionalsätze ist meist der Indikativ. Das wird an deutschen Sprichwörtern ersichtlich, unter denen die Struktur des Proportionalsatzes sehr verbreitet ist (Im „Sprichwörterlexikon“ von Horst und Annelies Beyer wurden 220 Sprichwörter in der Form der elliptischen und vollständigen Proportionalsätze festgestellt) [2]:

Je niedriger die Tür, je mehr muss man sich bücken; Je weniger die Hände tun, desto mehr tut die Zunge; Je weniger einer weiß, je höher trägt er die Nase; Je schwerer die Last, je leichter wirft man sie ab; Je feiner die Gläser, desto leichter zerbrechen sie; Je mehr man im Schmutz rührt, je mehr stinkt er; Je mehr einer weiß, je bescheidener ist er; Je größer die Stürme, desto fester wurzelt die Eiche.

Im deutschen Volksmund kommen Proportionalsätze mit veränderter Wortfolge vor:

Je weiter wir graben, je tiefer wir kommen; Je länger man lernt, je weiter man kommt; Je mehr man hat, je mehr man will; Je größer man ist, je mehr man bedarf.

Da das deutsche Sprichwort durch den Reim und den Rhythmus geprägt ist, sollte die veränderte Wortfolge die traditionelle Unterscheidung von Hauptsatz und Nebensatz nicht beeinträchtigen.

Elliptische oder verkürzte Proportionalsätze ergeben mehrere emotional geladene und stilistisch gefärbte Phraseologismen, die formell satzwertig sind und sich nach dem Inhalt den stehenden Vergleichen nähern:

Je näher, je später.

Je reicher, je karger.

Je saurer verdient, je süßer genossen.

Je tapferer Mann, je kürzer Degen.

Je teurer, je lieber.

Je tiefer im Walde, je dichter das Holz.

Je tiefer im Walde, je dichter das Holz.

Je tiefer in den Wald, je mehr Bäume.

Je toller Kerl, je besser Glück.

Je toller, je besser.

Je unverständiger, je hartnäckiger.

Je unwissender, umso kecker.

Je voller Magen, je leerer Kopf.

Je voller, je toller.

Die lakonische und treffende Ausdrucksweise der komparativen Phraseologismen mit der Struktur der Proportionalsätze macht sie bildhaft und gebräuchlich. Die Häufigkeit ihres Gebrauchs wird von der Zahl (220) dieser Phraseologismen im „Sprichwörterlexikon“ [2] und auf der Internetseite „Deutsche Sprichwörter“ bestätigt.

Der beträchtliche Anteil der behandelten Strukturen im Sprichwörtergut zeugt von ihrer Produktivität und häufigem Gebrauch. Die Didaktisierung dieses phraseologischen Materials im Deutschunterricht trägt zum Verständnis und zur Festigung dieser lexikalisch-grammatischen Erscheinungen bei.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Мізін К. І. Німецько-український фразеологічний словник (усталені порівняння) / К. І. Мізін. – Вінниця: Нова книга, 2005. – 302 с.
2. Beyer H., Beyer A. Sprichwörterlexikon / H. Beyer, A. Beyer. – Moskau: Vysšaja škola, 1989. – 392 S.
3. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / H. Bußmann. – Stuttgart: Kröner, 1983. – 606 S.
4. Kleine Enzyklopädie: Die deutsche Sprache. In 2 Bdn. / Hrsg.: E. Agricola u. a. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1970. – 1174 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Віталіш – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: семантичний синтаксис, фразеологія, створення навчальних засобів.

АСОЦІАТИВНО-ТЕРМІНАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ВІДІМЕННИКОВИХ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Тетяна ВОЛОДІНА (Київ, Україна)

Проблема мотивації в лінгвістиці охоплює кілька складних і остаточно невирішених питань. Головну увагу у статті приділено новій когнітивно-ономасіологічній типології мотиваційних процесів у сучасній німецькій мові.

Ключові слова: мотивація, метафора, відіменникове дієслово, аналогія, донор, реципієнт.

The problem of motivation in linguistics covers a number of complicated and fully unsolved issues. In the article the main attention is paid to the new cognitive-onomasiological typology of motivational processes in modern German language.

Key words: motivation, metaphor, denominative verb, analogy, donor, recipient.

Проблема мотивації в лінгвістиці, незважаючи на значну кількість наукових праць, де досліджується це явище з позицій словотвору та теорії номінації, охоплює кілька складних і остаточно невирішених питань. Головну увагу науковців було зосереджено на словотвірних типах і динаміці значень мотиватора та мотивата.

З огляду на актуальну в сучасній лінгвістиці когнітивну парадигму, проблема мотивації потребує врахування нового принципу *типологізації мотиваційних процесів* – концептуального місця мотиватора у ментально-психонетичному комплексі об'єкта [11]. Стосовно принципів когнітивно-ономасіологічного аналізу та психолінгвістичної моделі породження найменування, ми застосовуємо щодо аналізу відіменникових дієслів німецької мови нову когнітивно-ономасіологічну типологію мотиваційних процесів, що дає підставу вважати дану статтю **актуальною**.

Залежно від фрагмента ментально-психонетичного комплексу, що висвітлюється при внутрішньому програмуванні ономасіологічної структури, та селекції мотиватора з цієї мотиваційної бази, мотивація відіменникових дієслів поділяється на *пропозиційно-диктумну*, що обирає компонент диктуму як адекватні, реальні знання про об'єкт номінації; *асоціативно-термінальну*, що висвітлює асоціативну частину ментально-психонетичного комплексу, та *модусну*, що актуалізує оцінку позначеного на підставі модусу, відчуттів та почуттів, а також *псевдомотивацію*, яка вказує на відсутність вербалізації в ономасіологічній структурі будь-якого фрагмента ментально-психонетичного комплексу.

Предметом нашого дослідження є типологізація мотиваційних процесів у сучасній німецькій мові. **Об'єктом** є асоціативно-термінальна мотивація, поширена у масиві німецьких відіменникових дієсловах. **Матеріалом** слугують відіменникові дієслова, взяті шляхом суцільної вибірки із словників сучасної німецької мови

На відміну від пропозиційно-диктумної, асоціативно-термінальна мотивація спрямована на використання в процесі найменування фрагмента необ'єктивних, нетривіальних знань про позначуване, що корелює відповідно з певними диктумними позиціями. Ці неістинні знання в структурі концепту (ментально-психонетичному комплексі) представлені в асоціативно-термінальній частині, яка пов'язується також із певними психічними функціями, зокрема відчуттями, переважно зоровими, та образами (гештальтами), що виникають у свідомості номінаторів і сприяють синестезії або симіляції (аналогізації) з іншими образами та мисленневими структурами. Асоціативно-термінальний тип мотивації як селекцію мотиватора похідного найменування характеризують на підставі асоціювання з диктумною

частиною когнітивної моделі інших концептів, що формує термінальні компоненти в такій моделі [11].

Термінали в сучасній когнітивній лінгвістиці є складниками фреймів, ядром яких є пропозиція, і відтворюють нижні рівні фрейму, що можуть заповнюватися шляхом поглиблення інформації про ситуацію [8]. Термінали є результатом асоціювання з іншими концептами або концептуальними сферами за схожістю, подібністю, аналогією. Когнітивним підґрунтям такого асоціювання є пізнавальна здатність людини сприймати і розуміти одну концептуальну сферу в термінах іншої, що становить базу будь-якої метафори. Вважається, що будь-яка метафора в мові має когнітивну базу і задіює цю означену пізнавальну здатність мовців. Розмежовують *три* типи мовних метафор: **номінативну** (іменування), **образну** (пов'язану з художньою літературою) та **когнітивну**, що розглядається як спосіб мислення та пізнання дійсності [1: 333-343], однак така диференціація видається нам штучною, оскільки в процесі номінації людина використовує різні способи когнітивно-пізнавальної діяльності, реалізує здатність проводити аналогії між концептами.

Метафорична аналогізація розглядається як антропометричний діяльнісний механізм у сучасних семантичних та когнітивних дослідженнях. Лінгвісти характеризують послідовність етапів метафоричної операції, що починається від задуму, мети, наміру людини, на підставі яких створюється допоміжне поняття на основі асоціативних комплексів (ореолів) – енциклопедичного, раціонально-культурного, особистісного знання, далі виникає припущення щодо подібності; контекст здійснює фокусування; результатом є фільтрація – поєднання нових ознак зі старим значенням – і формування нового концепту [14: 37]. Ця концепція, на наш погляд, спирається на головну тезу психолінгвістичної теорії про вмотивованість будь-якої мовної діяльності [3: 163]. Така вмотивованість процесів номінації є безперечною, оскільки процеси внутрішнього програмування та подальшої селекції керуються цим певним регулятором пізнавально-емоційної діяльності людини.

Важливим є також зв'язок процесів метафоризації зі сферою знань і досвідом мовців, культурою, звичаями, традиціями етносу. Саме такі закономірності етносвідомості впливають на вибір концептів, концептуальних сфер, що уподібнюються, та напрямків цього уподібнення. Метафора занурена в контекст, що є певним фільтром метафоричних значень [14: 26-52].

Ця теорія надає мисленнєве пояснення метафоричному механізмові. Метафора співвідносить різні сутності, створюючи новий "гештальт" з редукованих прототипів, формуючи на його основі новий гносеологічний образ і синтезуючи в ньому ознаки гетерогенних сутностей [14: 50].

Діяльнісність метафоричної операції на підставі когнітивно-гносеологічного зв'язку концептів та концептуальних сфер є головним положенням широко відомої концепції метафори Дж. Лакоффа та М. Джонсона. Метафора, на думку цих дослідників, є повсякденною операцією людського мислення і використовується з метою структурування навколишнього світу, керує інтелектуальною діяльністю людини, її поведінкою [17: 5-14]. Вважають також, що метафору треба розглядати як головний засіб нашої концептуальної системи, за допомогою якого ми розуміємо та сприймаємо один тип об'єктів у термінах об'єктів іншого типу [16: 70].

З когнітивної точки зору метафоризація є операцією набуття фреймом нового терміналу в позапропозиційній сфері через створення міжфреймового зв'язку (тяжіння) слотів або самих концептів залежно від того, який контекстуальний простір отримує вихідний концепт, завдяки набору онтологічних відповідностей [12: 81]. Метафора є зв'язком двох концептуальних сфер: донорської та реципієнтної, сфери-джерела та сфери-мішені (source and target domains) [18: 122]. Вибір цих сфер у процесі метафоризації, на думку дослідників, є вмотивованим [10: 381]. Лише деякі метафори, що названо структурними, утворюють на підставі зв'язку донорської та реципієнтної сфер певні суміжні поняття. Наявність таких суміжних понять відзначали ще в тричленній механістичній теорії метафори Х. Деламара [1: 12].

У когнітивній лінгвістиці суміжне поняття набуло статусу певної зони поєднання сфер мішені та джерела, що термінологічно позначається як концептуальний корелят, або

підгрунтя метафори (cross-mapping) [18: 96]. Така зона може містити лише одне поняття, що властиве структурним метафорам, певний комплекс асоціацій або сценарій, за яким відбувається поєднання концептів, що характеризує онтологічні метафори [17: 13].

На семантичному рівні механізм метафори ґрунтується на семній динаміці: усунанні інтегральної семи (архісеми) та актуалізації в дериваті периферійної (потенційної) семи, її переході в ядерну, згідно з концепцією Й.А. Стерніна, який виокремлював ядро значення, що містить архісему, диференційні семи, та периферію – неголовні, імпліцитні, потенційні, асоціативні семи [13: 79-85].

Така семна заміна належить до активних дериваційних парадигматичних моделей [9: 105]. Здебільшого усунення архісеми супроводжується і динамікою диференційних сем. У похідному метафорично мотивованому слові актуалізуються образні й експресивні відтінки, що формують конотативний компонент семантичної структури слова, а когнітивно забезпечуються модусом, його кореляцією з асоціативно-термінальною частиною концепту, відчуттями, почуттями, образами тощо [11: 171-172]. У метафорично твореного деривата можуть виникнути особлива емоційність, оцінність, експресивність та функціонально-стилістичне забарвлення, що складає структуру конотату [13; 14].

Семантичним розробкам метафоризації в номінаційних, словотвірних процесах присвячені дослідження М. Докуліла, Н. Д. Аругюнової, О. С. Кубрякової, Л. О. Кудрявцевої, І. С. Улуханова, О. А. Земської, В. В. Лопатіна, Л. К. Жаналіної, Т. Р. Кияка, та ін.

Ще в 60-ті роки М. Докуліл виокремив в акті номінації дві логічні операції: 1) мисленнєве підведення того, що позначається під відомий клас явищ (акт класифікації); 2) мисленнєве порівняння з іншими процесами або явищами дійсності, зокрема, встановлення асоціативних зв'язків [7: 100]. Але дослідники тлумачать асоціативні зв'язки дуже широко, зокрема як імплікований акт предикації [4: 84], що відбувається при будь-якій деривації. Хоча кожне окреме слово – це петля найтоншої сітки, що зіткана нашою пам'яттю зі значної кількості волокон; тисячі асоціативних зв'язків поєднуються в кожному слові та розходяться від нього в різних напрямках [2: 89].

Асоціювання розглядається й як аналогізація, що є підставою будь-якої метафоризації. Деривати, значення яких ґрунтується на метафорі, відносимо до асоціативного типу. У традиційному словотворі виокремлюється переносна мотивація, що має назву *метафоричної* або *асоціативної*.

Переносна мотивація диференціюється на: а) реальну (образне позначення мотивованого слова успадковується від переносного значення мотиватора: *bären, eseln, fuchseln, gänseln*); б) асоціативну (значення мотивованого ґрунтується на сталих асоціаціях, властивих значенню мотиватора: *schulen, starten, tischen*); в) образну (образне значення мотивованого базується на прямому значенні мотиватора: *milchen*) [6: 3].

Виокремлюють також асоціативно-описову та асоціативно-уподібнювальну мотивацію залежно від типу зв'язку значення мотивованого та значення мотиватора [15: 5-19]. На відміну від наявних класифікацій переносної мотивації, когнітивно-ономасіологічна спрямована на головний критерій – місце мотиватора в структурі концепту позначуваного явища [11: 162]. Вибір фрагмента асоціативно-термінального компонента, його реляцій з іншими компонентами ментально-психонетичного комплексу в цілому зумовлює асоціативно-термінальний тип мотивації, яка в свою чергу може мати різну природу аналогізації донорської та реципієнтної зон.

У масиві асоціативно мотивованих відіменникових дієслів сучасної німецької мови виокремлюються насамперед деривати, значення яких спирається на *метафоричне сприймання мотиватора як знака іншої концептуальної сфери*. Так, донорськими зонами для реципієнтної сфери **MENSCH** є:

TIERE – *öffnen*: 1) беззастережно, сліпо наслідувати чужі звички, вчинки тощо 2) передражнювати; *igeln*: 1) розпушувати (трунт), 2) скородити (боронувати), 3) перен. колотитися, впирається (про людину); *kälbern*: 1) телитися; 2) дуркувати, поводитися подитячому; 3) блювати; *mähren* = *mären*: 1) зволікати, баритися; тягнути, затягувати;

працювати як виснажена коняка, копатися; 2) копатися, ритися (в); заважати, змішувати, перемішувати; 3) базікання, молоти дурницю;

PFLANZEN (büscheln: 1) ховатися в кущах, 2) переночувати просто неба, 3) відростити волосся));

NATUR (*winden* – “мандрувати”; *nebeln* – “2) застилати, заволікати очі або потьмарювати зір, погляд, очі (про сльози і т. ін.); 3) позбавляти ясності думки, злегка потьмарювати свідомість (про хвилювання, сильний біль і т. ін.);

STOFF (*steinern* – 1) робити нерухомим, застиглим, як камінь; 2) робити байдужим, нечулим; *gläsern* – 2) робитися, ставати нерухомим, застиглим (про очі).

На відміну від подібних дієслів, серед асоціативно мотивованих вирізняються лексеми, перші значення яких утворені шляхом пропозиційно-диктумної мотивації, а вторинні є результатом аналогізації перших. Метафоризація таких дієслів виникає на підставі вторинного найменування, тобто використання вже готового знака на позначення дій, зміст яких пов'язаний зі значеннями мотиватора або мотивованого шляхом аналогізації, уподібнення.

Метафоричність значення дієслова може бути закладена в метафоричному значенні слова-мотиватора. Наприклад, іменник *der Storch* є твірною основою для субстантивного дієслова *storchen*: 1) крокувати як на ходуля; 2) переставляти ноги, як лелека, яке мовець (суб'єкт кваліфікації) вважає порівняно з нормальними видами ходьби незвичайним через своєрідне пересування ніг виконавця дій.

Різновидами асоціативно-термінальної мотивації є *структурно-метафоричний, дифузно-метафоричний, геістальтно-метафоричний та фразеологічний* [11: 172-175].

Отже, асоціативно-термінальний тип мотивації за загальним механізмом є метафоричним, оскільки вибір знакових засобів мотиваторів відбувається за подібністю. Така мотивація демонструє певні закономірності етносвідомості, пов'язані зі звичаями, побутом, традиціями, міфами народу, його характером, що відбиваються в мові. Метафоризація має діяльнісний, телеологічний характер, тому що занурена у картину світу певного етносу, його гносеологічну діяльність і вмотивована цими чинниками.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арутюнова Н. Д. Функциональные типы языковой метафоры // Известия АН СССР. Сер. лит. и яз. 1978. Т. 37. №4. – С. 333–343.
2. Балли Ш. Французская стилистика. – М.: Изд-во иностранная лит., 1961. – 394 с.
3. Выготский Л. С. Мышление и речь // Собр. соч.: В 8 т. – М.: Педагогика, 1982. Т. 2. – С. 5361.
4. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. – М.: Наука, 1977. С. 78–96.
5. Горпинич В. А. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 1998. 189 с.
6. Земская Е. А. Виды семантических отношений словообразовательной мотивации // Wiener Slavischer Almanach. – Wien, 1984. – Bd. 13. С. 3–23.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. М.: Наука, 1981. – 200 с.
8. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Наука, 1996. – 245 с.
9. Кудрявцева Л. А. Моделирование динамики словарного состава языка: Монография. – К.: ИСДОУ, 1993. – 280 с.
10. Рахилина Е. В. Основные идеи когнитивной семантики // Фундаментальные направления в современной американской лингвистике. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1997. – С. 370–389.
11. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
12. Селиванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 148 с.
13. Стернин И. А. Лексическое значение слова в речи. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. 170 с.
14. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. – М.: Наука, 1988. – С. 26–52.
15. Улуханов И. С. Мотивация и производность (о возможностях синхронно-диахронического описания языка) // ВЯ. – 1992. № 2. – С. 519.
16. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходства и различия в теориях и целях // ВЯ. 1996. №2. – С. 68–78.
17. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: CUP, 1980. – 242 p.
18. Lipka L. An Outline of English Lexicology. – Tübingen: Univ. Press., 1990. – 122 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Володіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: словотвір сучасної німецької мови, когнітивний словотвір, когнітивна семантика.

ТИПОВІ СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ МІЖ ФРАЗОВИМИ ДІЄСЛОВАМИ ІЗ ПОСТПОЗИТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ON I OFF

Оксана ВОРОБЙОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглядаються типові семантичні паралелі, що існують між фразовими дієсловами із постпозитивними компонентами on і off, які виражаються в наявності між цими фразовими дієсловами відношень синонімії чи антонімії. Аналізуються та ілюструються засоби реалізації цих відношень в межах певних семантичних типів дієслівних комплексів, що розглядаються.

Ключові слова: дієслівний комплекс, фразове дієслово, постпозитивний компонент, дериваційний формант, прислівникова або прийменникова природа, синонімія, антонімія, десемантизація.

The present article dwells on the typical semantic parallels that exist between phrasal verbs with postpositive components on and off that are on their turn manifested in the presence of synonymic and antonymic relations between the verbal complexes in study. The ways of expressing the above mentioned relations are analyzed and illustrated in the present article.

Key words: verbal complex, phrasal verb, postpositive component, derivational formant, prepositional or adverbial nature, synonymic and antonymic relations, desemantization.

1. Вступні зауваження. Характерною ознакою дієслівної таксономії сучасної англійської мови є функціонування лексичних одиниць типу *to turn on* ‘вмикати’, *to turn off* ‘вимикати’. Складні за формою вони утворюються від монолексемних дієслів за допомогою особливих післядієслівних компонентів, що мають прислівникову або прийменникову природу.

Дослідженням дієслів із постпозитивними компонентами (ДПК) займався багато вчених, які намагалися всебічно висвітлити питання, пов’язані з природою даних комплексів (Анічков 1961, Ненюкова, 1953, Fraser 1976), їх семантикою (Гурський 1975, Жлуктенко 1954, Кліюнайте 1987, Hiltunen 1983), функціонуванням (Бандик 1967, Kennedy 1920).

Але незважаючи на існуючі дослідження, проблематика дієслівних сполучень, що розглядаються, не є вичерпаною, а саме не є детально вивченими семантика сполучень в цілому та зокрема семантика дієслів із постпозитивними компонентами *on* і *off*, типові семантичні паралелі, що існують між цими одиницями та виражаються в наявності між ними відношень синонімії та антонімії. Все це, при активному семантичному розвитку сполучень та їх широкому використанні у мовленні, зумовлює актуальність і важливість даної роботи, як у теоретичному, так і у практичному плані.

Об’єктом дослідження є дієслова із постпозитивним компонентом *on* (ДПК-*on*) та дієслова із постпозитивним компонентом *off* (ДПК-*off*), тобто одиниці типу типу *to clock on* ‘починати роботу (особл. в назначений час)’, *to clock off* ‘закінчувати роботу (особл. в назначений час)’.

Метою роботи є вивчення типових семантичних паралелей, що існують між ДПК-*on* і ДПК-*off* та виражаються в наявності між ними синонімічних та антонімічних відносин. Мета роботи передбачає вирішення наступних завдань:

1) визначити семантичні типи ДПК-*on* і ДПК-*off*, у складі яких спостерігаються синонімічні та антонімічні відносини (за наявністю семантичних класифікацій ДПК-*on* і ДПК-*off*);

2) проаналізувати та порівняти засоби реалізації синонімії та антонімії у складі ДПК-*on* і ДПК-*off*.

В роботі приймається точка зору, що ДПК-*on* і ДПК-*off* є словотвірними одиницями, де постпозитивний компонент *on* або *off* – це дериваційний формант, який, приєднуючись до вихідної дієслівної основи, модифікує або докорінно змінює її значення.

За одиницю дослідження приймаються або однозначні ДПК-*on* та ДПК-*off* або кожний лексико-семантичний варіант (ЛСВ) багатозначних ДПК-*on* та ДПК-*off*. З огляду на те, що в роботі аналізуються синонімічні та антонімічні відносини між ДПК-*on* і ДПК-*off*, дані дієслова розглядаються у парах, у випадку антонімії – в опозиції одне до одного (ДПК-*on* – ДПК-*off*), пор.: *to flick on* ‘швидко вмикати щось (напр. прилад, електрику)’ – *to flick off* ‘швидко вимикати щось (напр. прилад, електрику)’. У зв’язку з тим, що ДПК-*on* та ДПК-*off* є, перш за все, похідними одиницями, як з точки зору структури, так і з точки зору семантики,

вони, якщо необхідно, розглядаються у парі зі своїми вихідними дієсловами, пор.: *to draw on* ‘натягувати щось (напр. черевики, рукавички,)’ ← *to draw* ‘тягнути’ та *to draw off* ‘зтягувати щось (напр. черевики, рукавички,)’ ← *to draw* ‘тягнути’.

Матеріалом дослідження послужив корпус одиниць для синхронного аналізу, який був отриманий шляхом суцільної вибірки зі словників сучасної англійської мови. В результаті вибірки було виділено 1112 лексико-семантичних варіантів ДПК (404 ДПК-*on* і 708 ДПК-*off*). Були складені семантичні класифікації цих ДПК-*on* і ДПК-*off* (дієслова, що розглядаються, були поділені на типи, підтипи, групи та підгрупи). Але з огляду на те, що синонімічні та антонімічні відносини є характерними лише для обмеженої кількості ДПК-*on* та ДПК-*off*, саме ці одиниці і були проаналізовані в даній роботі.

2. Синонімія у складі ДПК-*on* і ДПК-*off*.

Відношення синонімії у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* спостерігаються в межах п’яти типів цих дієслівних комплексів, а саме посесивних, фазових, фізичних, абстрактних та емотивних ДПК-*on* і ДПК-*off*. Наявність синонімічних відносин між ДПК-*on* і ДПК-*off* є обумовленою можливістю десемантизації другого компонента, який, сполучаючись із вихідним дієсловом, повністю змінює його значення та утворює з вихідним дієсловом (ВД) стійке сполучення із переносним значенням. При цьому вихідними для ДПК-*on* і ДПК-*off* є зазвичай різні дієслова, пор.: *to pick on* ‘дражнити, надокучати’ ← *to pick* ‘довбати, продовбувати; протикати; просвердлювати’ та *to tick off* ‘виводити з себе, дратувати, сердити’ ← *to tick* ‘цокати’. Але трапляються випадки, коли дериваційною базою для ДПК-*on* і ДПК-*off* слугують одні й ті самі ВД, пор.: *to sell on* ‘перепродавати’ ← *to sell* ‘продавати’ та *to sell off* ‘продавати частину чогось (бізнесу, компанії)’ ← *to sell* ‘продавати’. Це свідчить про десемантизацію ВД і постпозитивного компонента в процесі утворення ДПК або про так зване немотивоване використання постпозитивного компонента, коли він, лексикалізуючись, модифікує значення ВД, яке при цьому залишається незмінним.

В наступній таблиці в загальному вигляді представлені дані про синонімічні відносини, що спостерігаються у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* з огляду на семантичні типи, в яких ці відношення можна простежити, та їхні кількісні характеристики.

Таблиця 1

№ п/п	Тип ДПК	ДПК- <i>on</i>		ДПК- <i>off</i>	
		Приклади	Кількість	Приклади	Кількість
1.	Посесивні (каузація володіння)	<i>to sell on</i> ‘перепродавати’ ← <i>to sell</i> ‘продавати’	2 (20%)	<i>to sell off</i> ‘продавати частину чогось (бізнесу, компанії)’ ← <i>to sell</i> ‘продавати’	3 (27,3%)
2.	Фазові (початок дії)	<i>to come on</i> ‘починатися (про програму, хворобу), наступати (про пору року, вечір)’ ← <i>to come</i> ‘приходити, приїжджати’	2 (20%)	<i>kick off</i> ‘починатися (про захід)’ ← <i>to kick</i> ‘бити’	2 (18,2%)
3.	Фізичні (рух, а саме віддалення)	<i>to move on</i> ‘відправитися, від’їжджати’ ← <i>to move</i> ‘рухатися; пересуватися’	2 (20%)	<i>to move off</i> ‘віддалятися ві якогось місця, відправитися’ ← <i>to move</i> ‘рухатися; пересуватися’	2 (18,2%)
4.	Абстрактні (використання)	<i>to trade on</i> ‘використовувати у власних інтересах’ ← <i>to trade</i> ‘торгувати’	2 (20%)	<i>to trade off</i> ‘використовувати щось по черзі’ ← <i>to trade</i> ‘торгувати’	2 (18,2%)
5.	Емотивні (каузація відчуття)	<i>to put on</i> ‘дратувати когось’ ← <i>to put</i> ‘класти’,	2 (20%)	<i>to tick off</i> ‘виводити з себе, дратувати, сердити когось’ ← <i>to tick</i> ‘цокати’	2 (18,2%)
	Всього		10 (100%)		11 (100%)

3. Антонімія у складі ДПК-on і ДПК-off.

Загальними просторовими значеннями постпозитивних компонентів *on* і *off* (ПК-*on* і ПК-*off*) є значення ‘на поверхню’ (ПК-*on*) та ‘з поверхні’ (ПК-*off*). Саме протилежність цих значень зумовлює наявність між ДПК-*on* і ДПК-*off* антонімічних відносин. Слід підкреслити також, що саме в значеннях ПК-*on* і ПК-*off* концентрується головна семантична потенція, оскільки в переважній більшості випадків в якості дериваційної бази виступають одні й ті самі вихідні дієслова, пор.: *to sign* ‘подавати знак’ → *to sign on* 1) ‘подавати знак початку теле- або радіопередачі’; 2) *to sign off* ‘подавати знак закінчення теле- або радіопередачі’.

Відношення антонімії між ДПК-*on* і ДПК-*off* спостерігаються в межах трьох типів дієслів, а саме локативних ДПК-*on* та ДПК-*off*, фазових ДПК-*on* та ДПК-*off* фізичних ДПК-*on* і ДПК-*off*, та виражаються через дві наступні семантичні опозиції: ‘початок дії – закінчення дії’ (вихідна опозиція) та похідної від неї опозиції ‘каузація початку дії/стану – каузація припинення дії/стану’.

Загальна кількість ДПК-*on* та ДПК-*off* складає 39 одиниць, серед яких 20 ДПК-*on* і 19 ДПК-*off*.

В наступній таблиці в загальному вигляді є представлені дані про антонімічні відносини, що спостерігаються у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* з огляду на семантичні типи, в яких ці відношення існують, та їхні кількісні характеристики.

Таблиця 2

№ п/п	Тип ДПК	ДПК- <i>on</i>		ДПК- <i>off</i>	
		Приклади	Кількість	Приклади	Кількість
1.	Локативні (каузація початку знаходження – каузація припинення знаходження)	<i>to draw on</i> ‘натягувати щось (напр. черевики, рукавички,)’ ← <i>to draw</i> ‘тягнути’	9 (45%)	<i>to draw off</i> ‘зтягувати щось (напр. черевики, рукавички,)’ ← <i>to draw</i> ‘тягнути’	8 (42,1%)
2.	Фізичні (каузація початку функціонування – каузація припинення функціонування)	<i>to turn on</i> ‘вмикати щось (напр. прилад, світло)’ ← <i>to turn</i> ‘повертати’	7 (35%)	<i>to turn off</i> ‘вимикати щось (напр. прилад, світло)’ ← <i>to turn</i> ‘повертати’	7 (36,8%)
3.	Фазові (початок дії – закінчення дії)	<i>to clock on</i> ‘починати роботу (особл. в назначений час)’ ← <i>to clock</i> ‘фіксувати час’	4 (20%)	<i>to clock off</i> ‘закінчувати роботу (особл. в назначений час)’ ← <i>to clock</i> ‘фіксувати час’	4 (21,1%)
	Всього		20 (100%)		19 (100%)

4. **Висновки.** Дослідження ДПК-*on* і ДПК-*off* в аспекті синонімії та антонімії дозволяє зробити наступні висновки.

4.1. Синонімія у складі ДПК-*on* і ДПК-*off* є обмеженою, в кількісному відношенні вона є характерною для 21 одиниці, серед яких 11 ДПК-*off* і 10 ДПК-*on* та проявляється в межах п’яти типів ДПК-*on* і ДПК-*off*, а саме посесивних, фазових, фізичних, абстрактних та емотивних дієслів, серед яких найбільш продуктивними є посесивні дієслова (див. табл. 1, а також п. 2.).

4.2. Синонімічні та антонімічні відносини в межах даних дієслів спостерігаються лише на рівні типових значень, а не окремих лексичних одиниць, що, в свою чергу, зумовлено немотивованим використання вихідного дієслова та постпозитивного компонента, що призводить до ідіоматичного вживання всього дієслівного комплексу, а також функціонування в якості дериваційної бази різних дієслів.

4.3. Антонімія у складі ДПК-*on* та ДПК-*off* є більш продуктивною в кількісному відношенні (див. табл. 2. та п. 3.). Це пояснюється тим, що протилежність значень ПК-*on* та ПК-*off* зумовлює мотивоване вживання ДПК-*on* та ДПК-*off* (коли значення сполучення виводиться із значень вихідного дієслова та постпозитивного компонента.), яке, в свою

чергу, сприяє утворенню ДПК-*on* та ДПК-*off* за певними продуктивними словотвірними моделями.

4.4. Синонімія у складі ДПК-*on* та ДПК-*off* є більш характерною у якісному плані: вона спостерігається в межах п'яти типів ДПК-*on* та ДПК-*off* проти трьох типів дієслів, що є антонімічними (див. 2. та 3., а також табл. 1., 2.). Це зумовлено тим, що постпозитивні компоненти *on* та *off*, десемантизуючись, утворюють із дієслов'ями сполучення з переносним значенням, що, в свою чергу, дає більше можливостей для функціонування ДПК-*on* та ДПК-*off* в межах однакових або близьких за значенням семантичних типів та підтипів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аничков И.Е. Адвербиальные послелогои в современном английском языке/ И.Е. Аничков // Вопросы германской и романской филологии: Уч. зап. Пятигорского гос. пед. ин-та. – Пятигорск, 1961. – Т. 24. – С. 221-253.
2. Бандик А.И. Синонимичность и антонимичность сочетаний глагола to be с наречиями up, down, in, out, away, off, on, through, over/А.И. Бандик // Учен. зап. Моск. пед. ин-та им. В.И. Ленина. – М., 1967. – № 293. – С. 69-83.
3. Гурский С.Е. Глагольные сочетания типа to go out, to melt away в современном английском языке/С.Е. Гурский – Львов: Вища школа, 1975. – 183 с.
4. Жлуктенко Ю.А. О так называемых «сложных глаголах» типа stand up в современном английском языке/Ю.А. Жлуктенко // Вопросы языкознания. – М., 1954. – № 5. – С. 105-113.
5. Клиюнайте И.А. К вопросу о семантических функциях поствербов в английском языке/И.А. Клиюнайте // Kalbotyra языкознание. Вопросы синтаксиса и семантики романо-германских языков. – Вильнюс: «Mokslas», 1987. – С. 78-85.
6. Ненюкова А.С. К вопросу о взаимоотношении между предлогами и обстоятельственными наречиями в английском языке/А.С. Ненюкова // ИЯШ. – М., 1953. – № 4. – С. 3-10.
7. Fraser V. The Verb-Particle Combination in English/V. Fraser – New-York, etc.: Academic Press. – 1976. – 125p.
8. Hiltunen R. The Decline of the Prefixes and the Beginnings of the English Phrasal Verb: the Evidence from some Old and Early Middle English Texts/R. Hiltunen – Turku: Turun Yliopisto, 1983. – 251p.
9. Kennedy G.A. The Modern English Verb-Adverb Combinations/G.A. Kennedy // Language and Literature. – Stanford, California: Stanford Univ. Publications, 1920. – Vol.1. – No.1. – 151p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Воробійова – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики перекладу Донецького національного університету.

Наукові інтереси: лексична семантика, словотвір, дериватологія.

ЕРГАТИВНІ ДІЄСЛОВА – КОМПОНЕНТИ МАКРОПОЛЯ КОПУЛЯТИВНОСТІ

Олександра ДЕЙЧАКІВСЬКА (Львів, Україна)

У статті розглядається функціонування ергативних дієслів як операторів складеного іменного присудка. Частота вживання, обмеженість комбінаторики, морфологічна структура та етимологія вказують на їх функціонування як компонентів периферії макрополя копулятивності.

Ключові слова: ергативна конструкція, ергативний відмінок, ергативні дієслова, обмеженість комбінаторики, етимологія ергативних дієслів, складений іменний присудок, трансформаційне поле.

The article deals with functioning of ergative verbs as components of compound nominal predicate. The frequency of usage, combinatorial restrictions, morphological structure and etymology of ergative verbs enable their functioning as peripheral constituents of the macrofield of copulativity.

Key words: ergative construction, ergative case, ergative verbs, combinatorial restrictions, etymology of ergative verbs, compound nominal predicate, transformational field.

Серед питань пов'язаних із ергативною конструкцією, які завжди знаходились у центрі уваги дослідників, були питання про основні ознаки ергативної конструкції, можливість існування кількох різновидів ергативної конструкції та їх відмінності, питання про природу ергативних відмінків, співвідношення ергативної конструкції та категорії стану, а також про те, наскільки правомірним є ототожнення ергативної конструкції і пасивного стану.

Відповіддю на ці питання до певної міри є визначення ергативності як типології мови, орієнтованої на семантичне протиставлення не суб'єкта і об'єкта як у мовах номінативного типу, а на протиставлення агента і фактива. В лексичному плані ергативність виявляється в розподілі дієслів на агентивні (“перехідні”) і фактивні (“неперехідні”). На рівні синтаксису ергативність виділяється кореляцією ергативної і абсолютної конструкції речення, а також специфічним складом додатків. Ергативна конструкція характеризується особливим позначенням суб'єкта перехідної дії при формі його об'єкта, що збігається з формою суб'єкта неперехідної дії. Пор.: А: *He ripped the canvas bags.* *He* – суб'єкт

перехідної дії. В: *The canvas bags had ripped. The canvas bags* – суб'єкт неперехідної дії і водночас об'єкт перехідної дії попереднього речення.

Для морфології характерним є ергативний відмінок, що протиставляється абсолютному. Обидва відмінки передають суб'єктно-об'єктні відношення синкретично: ергатив має функцію суб'єкта і непрямого додатка (часто – інструмента дії), абсолютив – функцію суб'єкта і прямого додатка [1].

Все ж заслуговує на увагу твердження Г.Клімова, що адекватне визначення ергативної конструкції речення стає можливим лише на рівні глибинної синтаксичної структури, тобто на тому абстрактному рівні, де синтаксичні категорії можуть бути поставлені у деяку відповідність з понятійними. Отже, на глибинному синтаксичному рівні про ергативну типологію речення мова може йти тільки тоді, коли суб'єкт перехідної дії трактується інакше, як суб'єкт неперехідної, а об'єкт перехідної дії так само як суб'єкт неперехідної (при цьому поняття глибинних суб'єкта і об'єкта повинно бути заданим ззовні безвідносно до того, в яких членах речення вони знаходять своє вираження) [2].

Про необхідність вивчення ергативності в рамках граматики семантичних ролей пише М.Стабс, називаючи основними компонентами конструкції з ергативними дієсловами агенса, зміну і мету (goal). При цьому ергативні дієслова визначаються як дієслова, що можуть функціонувати як перехідні і як неперехідні, також допускаючи вживання однієї і тієї ж номінативної групи як об'єкта при перехідному вживанні і суб'єкта при неперехідному. Пор.: А: *He narrowed his eyes in concentration. His eyes* – додаток до дієслова *narrow*, *he* – спричиняє дію. В.: *His eyes narrowed angrily. His eyes* – підмет, який, як вважають, виконує дію сам. Причина (агенса) не згадується.

Розмірковуючи над відмінностями ергативної конструкції і пасивного стану, М.Стабс констатує, що неперехідне вживання ергативного дієслова виключає агенса, представляючи процес як безагенса. В екстралінгвальній дійсності може бути якийсь агенса, що спричиняє дію, але він не граматизується. Цим ергативність відрізняється від пасиву. У пасивних конструкціях агенса часто не актуалізується, але завжди існує можливість відтворити його (by phrase).

Загалом автор називає ергативність важливою рисою синтаксису англійської мови, хоча і визнає, що в більшості граматик ергативним конструкціям англійської мови не приділяють належної уваги. [7:201-203]

Collins Cobuild English Grammar [4] класифікує ергативні дієслова, виділяючи три групи: а) дієслова, що означають зміну стану; б) дієслова зі значенням приготування їжі; в) дієслова, що виражають ідею пересування. Докладний аналіз ергативних дієслів англійської мови, що базується на семантичних, синтаксичних і морфологічних властивостях, знаходимо у Фонтенела. Т. Фонтенел додає субкатегоризацію у межах класу “зміна стану”, вказуючи, що багато ергативних дієслів означають: зміну кольору (*darken, discolor, fade*) або продукування звуку (*bang, blow, chime*) [6:11-39]

Ергативні дієслова привернули нашу увагу у зв'язку з даними про їхнє постійне зростання (Collins Cobuild English Language Dictionary [5] реєструє 430 таких дієслів і зазначає тенденцію до їхнього зростання), а також через те, що ряд дієслів виступає у функції зв'язки у складеному іменному присудку. Це, зокрема дієслова *flash, flush; bang, clang, click, slam, snap; blow, burst, crack, crash, flip, flutter, fly, grow, hang, jerk, rip, slide, spring, swing, thud, turn*.

Ергативні дієслова, що трапляються у функції зв'язки, можна розділити на три групи: 1) дієслова, що позначають зміну кольору; 2) дієслова, що виражають продукування звуку; 3) дієслова, що вказують рух загалом.

До першої групи належать дієслова *flush, flash*. В сполученні з іменником/прикметником вони вказують на зміну кольору. Цілком природно, що позицію підмета переважно займає аргумент із релевантною ознакою “живе”. *He didn't answer but he saw his face flush dark (Golding). His face flushed a deeper red (Maugham). He flushed crimson with indignation (Golding)*.

На жорсткі семантичні фільтри натрапляємо у випадку дієслів, що означають продукування звуку. Позицію підмета в реченнях з цими дієсловами займає аргумент із

релевантною ознакою “неживе”, а в позиції предикатива натрапляємо виключно на прикметники “open” і “shut”. До цієї групи належать дієслова **bang, clang, click, slam, snap**. *It was not that all the doors of my life had **slammed shut**, it was there were no doors* (O’Neil). *Then the draft made the curtain flap out of the window again and a door **clacked shut*** (Maugham). *I watched them get out of their cars and squint in the sun as they accounted for their children and doors **thudded shut up and down the narrow street*** (Cornwell). *The lid **snapped shut**. The door **clicked shut***.

Аналізуючи дієслова третьої групи, слід зазначити, що сюди належать як ергативні дієслова, що входять до центру макрополя копулятивності [3], – **grow, turn**, так і дієслова, що трапляються у цій функції okazіонально, тобто формують периферію цього макрополя. Саме дієслова, що є елементами периферії – **blow, burst, crack, crash, flip, flutter, fly, hang, jerk, rip, slide, spread, spring, swing** – подібно до дієслів другої групи (дієслів продукування звуку) у функції предикатива вживаються виключно з прикметниками **open і shut**. Що ж до позиції підмета, то її може займати і аргумент із релевантною ознакою *частина тіла*. Це характерно для всіх дієслів-зв’язок, які, відповідно до традиційної класифікації, належать до дієслів становлення ознаки і становлять центр макрополя копулятивності. Наприклад: *His face **became ghastly pale*** (Wilde). *His face **became gloomy*** (Hardy) ... *her face **went hard** with a frown of disgust* (Maugham) ... *her mouth **fell open*** (Steinbeck). *His red face **grew a trifle redder***... (Maugham). *Virginia’s eyes **grew dim** with tears* (Wilde)... *her mouth **fell open*** (Steinbeck)

У випадку дієслів, що формують периферію макрополя копулятивності також зафіксовано приклад, де у функції підмета виступає аргумент із значенням “частина тіла”. ... *His **mouth hung open***. У інших випадках позицію підмета займає аргумент із релевантною ознакою “неживе”: *He rang the bell and the door **swung open*** (Maugham). *The curtains **swung open*** (O’Neill). *The door **sprang open*** (Golding). *The bag had **ripped open*** (O’Neill). *A map **spread open** in his lap* (Cornwell). *The gate **slid open** at the push of the button*. *The door of the safe had **sprung open***. *I pushed the door and it **swung open***...

Оскільки у випадку дієслів другої і третьої групи у функції предикатива трапляються виключно прикметники **open і shut**, то ці сполуки набувають рис фразеологізмів, або ж мова йде про сталі дієслівно-прикметникові сполучення.

Це ж можна сказати і про першу групу дієслів, де у функції предикатива виступає прикметник на позначення кольору.

Обмеженість комбінаторики пояснює низьку частотність вживання цих дієслів.

Аналізуючи етимологію ергативних дієслів, часто натрапляємо на вказівку про невизначеність їх походження, або ж звуконаслідувальний характер.

Flash	of imit origin
Flush	perh of imit origin
Bang	prob of Scand or
Clang	OE
Click	prob imit
Slam	prob of Scand or
Snap	D or LG
Blow	OE
Break	OE
Burst	OE
Crack	OE
Crash	ME
Hang	OE
Flip	prob of Flem
Flutter	OE
Fly	OE
Jerk	prob of E dial

Rip	origin unknown
Slide	OE
Spread	OE
Spring	OE
Swing	OE
Thud	OE

Вище перелічені критерії, а саме, обмеженість комбінаторики, низька частотність, особливості етимології визначають ергативні дієслова як елементи периферії макрополя копулятивності. Однак, при цьому кількість ергативних дієслів, які okazіонально зустрічається у функції зв'язки зростає. Так, в жодному зі списків дієслів-зв'язок, які подаються вітчизняними та зарубіжними лінгвістами, ми не натрапляємо на дієслова *flash, clang, click, crack, crash, flip, flutter, jerk, rip, slide, thud*, які, як засвідчують розглянуті приклади, формують периферію макрополя копулятивності.

Слід зазначити, що ергативні дієслова, які okazіонально трапляються у функції зв'язки, можуть бути і конститuentами т. зв. “трансформаційного поля”. В англійській мові компоненти трансформаційного поля вживаються для позначення однієї і тієї ж події, при цьому по-різному висувуючи на перший план агенс або ж допускаючи його взагалі. Пор.: A: He opened the door. The door was open. The door was opened by a girl. B: A door swung open. He swung the door open.

Особливості функціонування ергативних дієслів – компонентів макрополя копулятивності, як конститuentів трансформаційного поля слугуватимуть предметом подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В.Н.Ярцевой]. – М.: Сов.Энцикл., 1993.
2. Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности / Г.А. Климов – М.: Наука, 1973 – 264с.
3. Дейчаківська О.В. Синтактико-семантичні властивості дієслів у функції зв'язки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. Філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / О.В. Дейчаківська. – К., 1997. – 19с.
4. Collins Cobuild English Grammar / [ed. by J.M. Sinclair]. – London: Harper Collins, 1990. – 590 p.
5. Collins Cobuild English Language Dictionary / [ed. by J.M. Sinclair]. – London: Collins. William Collins Sons and Co LTD, 1987.
6. Fontenelle T. and Vanandroye J. Retrieving Ergative Verbs from a Lexical Data Base/ T. Fontenelle and J. Vanandroye // Journal of the Dictionary Society of North America. – 1989. – №11 – p.11-39
7. Stubbs M. Grammar, Text and Ideology: Computer-Assisted Methods in the Linguistics of Representation / M. Stubbs // Applied Linguistics. – OUP – 1994 – Vol.15 – №2 – p.201-223

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександра Дейчаківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: історія англійської мови, прикладна лінгвістика.

СИНТАКСИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ З НЕВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ПРЕФІКСАМИ

Наталія ДЕРКЕВИЧ (Тернопіль, Україна)

У статті проаналізовано синтаксичну валентність похідних дієслів з невідокремлюваними префіксами, виявлено вплив префіксів на зміну валентної структури твірних дієслівних основ.

Ключові слова: актанти, синтаксична валентність, валентна структура, похідне слово, префікс, метод елімінації, завершене речення, транзитивація.

The article deals with the syntactic valence of derivative verbs with inseparable prefixes. The influence of prefixes on the change of valence structure of forming verbal stems is defined.

Key words: actant, syntactic valence, valence structure, derivative verb, prefix, method of elimination, completed sentence, transitivity.

Дієслово для повної реалізації у реченні допускає певну кількість актантив, які поєднуються з ним недовільно: актанти, які представлені морфолого-синтаксичними структурами, тобто необхідними членами речення і частинами мови у відповідній формі, репрезентують синтаксичну валентність. Дієслово у реченні є головним і активним носієм валентності і створює навколо себе певні відкриті позиції, які повинні заповнюватися облігаторними або факультативними актантами, тобто залежними від нього словами, які, як

стверджує Г. Глінц, “заповнюють відкриті дієсловом позиції” [6: 96]. Л. Теньєр і І. Ербен вважають, що в ієрархії залежності саме дієслову належить перше місце [4: 266]. Для того, щоб заповнити ці вільні позиції, необхідно виявити, які члени речення створюють “синтаксичний мінімум”, тобто є найнеобхіднішими [12: 77]. Г. Глінц пропонує метод елімінації, згідно з яким, актант є облігаторним, коли при його усуненні речення вважається неграматичним, синтаксично неправильним. Якщо ж при елімінації певного актанта речення залишається граматично правильним, цей актант є факультативним [6: 174].

Невідокремлювані префікси *be-*, *ent-*, *er-*, *ver-*, *zer-*, поєднуючись із твірними дієслівними основами, можуть спричинювати успадкування похідними дієсловами валентної структури твірного дієслова без змін [1: 103], тобто, якщо твірне дієслово є одновалентним, то похідне теж може залишитися одновалентним, або збільшувати чи зменшувати кількість аргументних позицій [9: 104], тобто змінювати валентність твірних дієслів.

Проаналізуємо синтаксичну валентну структуру віддієслівних похідних з невідокремлюваними префіксами, де $V_{10/22/35}$ – дієслово, 1-ий індекс якого вказує на валентність дієслова, 2-ий – на додаток у знахідному відмінку (V_{22}), у давальному відмінку (V_{23}) чи додаток з прийменником (V_{25}).

Віддієслівні похідні з префіксом *be-*:

У результаті поєднання префікса *be-* з дієслівними твірними основами в їхній валентній структурі відбуваються наступні модифікації.

1. Одновалентні твірні дієслова без додатка внаслідок приєднання префікса *be-* трансформуються у двовалентні похідні дієслова з додатком у знахідному відмінку $V_{10} \rightarrow V_{22}$
Der Sohn saß. \rightarrow Sie selbst besaß nichts als zwei verwachsene Blumen [5: 157].
Sie sticht gut. \rightarrow Sie bestickt ihre ganze Familie [8: 34].

У наведених прикладах твірні дієслова є одновалентними, де єдиний актант виконує функцію підмета і формують повнозначні, завершені речення. Утворені деривати є двовалентними, де 1-ий актант – це підмет, 2-ий актант – додаток у знахідному відмінку.

2. Двовалентні твірні дієслова з додатком у знахідному відмінку після приєднання префікса формують двовалентні деривати також з додатком у знахідному відмінку $V_{22} \rightarrow V_{22}$:
Ich spreche den Lehrer morgen. \rightarrow Wir können in meiner Stube das Weitere besprechen [8: 45].

Er baut ein Haus. \rightarrow Zur Not bebauen wir die Pferdewiese [14].

Як бачимо, твірні дієслівні основи є двовалентними. Деривати, утворені від цих основ, успадковують їхню валентну структуру, модифікуючи первинне значення дієслова.

3. Двовалентні твірні дієслова з додатком у давальному відмінку трансформуються у деривати з додатком у знахідному відмінку $V_{23} \rightarrow V_{22}$

Der Soldat dient dem Vaterland. \rightarrow Herr Reber, wählt, wer soll Euch bedienen? [14].

У цій конструкції спостерігаємо явище транзитивації, коли додаток у давальному відмінку внаслідок приєднання дієслівного префікса переходить у додаток у знахідному відмінку.

4. Двовалентні твірні дієслова із прийменниковим додатком трансформуються у похідні дієслова із додатком у знахідному відмінку $V_{25} \rightarrow V_{22}$

Er trat ins Zimmer. \rightarrow Diederich betrat sie heulend [8: 7].

Er steigt auf die Bühne . . . \rightarrow Er bestieg unterdessen die Bühne und brüllte in den Saal [5: 105].

У наведених вище прикладах безпрефіксальні дієслова вживаються з прийменниками і є двовалентними. Похідні дієслова також двовалентні, 2-ий актант є додатком у знахідному відмінку.

5. Від тривалентних твірних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються тривалентні деривати із прийменниковим додатком $V_{33} \rightarrow V_{35}$

Sie schenkte ihm all diese Sachen. \rightarrow Zuweilen erscheinen sie den Menschen, ... beschenken sie mit kostbaren Sachen [14].

Тривалентне твірне дієслово *schenkte* формує речення з трьох актантів: підмета *sie*, додатка у давальному відмінку *ihm*, додатка у знахідному відмінку *all diese Sachen*.

Утворений дериват також є тривалентним, дієслівний префікс зміщує прямий додаток і вводить непрямий.

6. Від тривалентних твірних дієслів із прийменниковим додатком утворюються двовалентні деривати з додатком у знахідному відмінку $V_{35} \rightarrow V_{22}$

Die Mutter setzt das Kind auf den Stuhl. → Es besetzt den Platz [7: 330].

Die Polizei hindert den Einbrecher an der Flucht. → Die Polizei behindert den Unfall [7: 363].

У цих реченнях відбувається редукція валентності у похідних дієсловах.

7. Від тривалентних твірних дієслівних основ з додатком у знахідному відмінку та прийменниковим додатком утворюються також тривалентні деривати однак вже з додатком із прийменником, що вимагає давального відмінка $V_{35} \rightarrow V_{35}$

Sie stickt die Perlen auf die Bluse → Giorgio Armani ... ließ die Blusen, Jacken und Kleider mit Perlen und Kristallen besticken [14].

Sie sprüht auf ihn kaltes Wasser. → Sie besprühte ihn mit Wasser [14].

У наведених прикладах теж спостерігаємо функцію транзитивації дієслівними префіксами, а саме зміщення додатків.

Отже, віддієслівні похідні з префіксом *be-* отримують наступну валентність: $V_{10} \rightarrow V_{22}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{23} \rightarrow V_{22}$; $V_{25} \rightarrow V_{22}$; $V_{33} \rightarrow V_{35}$; $V_{35} \rightarrow V_{22}$; $V_{35} \rightarrow V_{35}$.

Віддієслівні похідні із префіксом *ent-*:

Результатом взаємодії префікса *ent-* з дієслівними твірними основами є такі структурні перебудови базових валентностей.

1. Від одновалентних твірних дієслів без додатка внаслідок приєднання дієслівного префікса *ent-* утворюються одновалентні похідні дієслова $V_{10} \rightarrow V_{10}$

Ein Feuer brennt. → Er weicht ihn ein, den grimmigen Kampf, der bald entbrennen wird [14].

Er steht hier. → Es entstehen Unterhaltungsvereine, Sparklubs [5: 66].

Ці речення залишаються граматично правильними з одновалентним присудком.

2. Від одновалентних твірних дієслів без додатка утворюються двовалентні похідні дієслова з додатком у давальному відмінку або прийменниковим додатком з $V_{10} \rightarrow V_{23/25}$

Der Häftling flieht. → Dem Trubel kann man jedoch einfach entfliehen [14].

Er kommt bald. → Die Gäste entkommen aus dem Wagen [10: 45].

У наведених прикладах одновалентні твірні основи під впливом префікса переходять у групу двовалентних дериватів із додатком у давальному відмінку або з додатком із прийменником *von* або *aus*.

3. Двовалентне твірне дієслово з додатком у знахідному відмінку приєднанням префікса формує двовалентний дериват також із додатком у знахідному відмінку $V_{22} \rightarrow V_{22}$

Er hält was. → Er enthielt auf jeder Seite drei kleine Schubfächer [5: 174].

Sie deckt den Tisch. → Wir entdecken regelrecht das Wohnen und Leben draußen [14].

4. Від двовалентних дієслів із прийменниковим додатком утворюються двовалентні деривати з додатком у давальному відмінку $V_{25} \rightarrow V_{23}$

Die Familie steigt aus dem Wagen. → Die Familie entsteigt dem Wagen [8: 87].

5. Від тривалентних твірних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються двовалентні дієслова з додатком у давальному відмінку $V_{35} \rightarrow V_{22}$

Sie setzt das Kind auf den Stuhl. → Der Anblick hat mich entsetzt [13: 1049].

Тут спостерігаємо редукцію валентної структури похідного дієслова внаслідок приєднання невідокремлюваного префікса.

6. Від тривалентних твірних дієслів із прийменниковим додатком утворюються тривалентні деривати з додатком у давальному відмінку $V_{35} \rightarrow V_{33}$

Er nimmt das von ihm. → Denn das kannst du dem leicht entnehmen [14].

7. Від тривалентних твірних дієслів із прийменниковим додатком утворюються тривалентні деривати також із додатком з прийменником $V_{35} \rightarrow V_{35}$

Jede Sprache lehnt die Wörter aus einer anderen Sprache. → Diese Namen entlehnen wir von Griechen [14].

Віддієслівні похідні з префіксом *ent-* є одно-, дво- та тривалентними: $V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{10} \rightarrow V_{23/25}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{25} \rightarrow V_{23}$; $V_{35} \rightarrow V_{22}$; $V_{35} \rightarrow V_{33}$; $V_{35} \rightarrow V_{35}$.

Відієслівні похідні із префіксом *er-*:

Твірні дієслівні основи після приєднання префікса отримують наступну валентну структуру.

1. Від одновалентних твірних дієслів без додатка внаслідок приєднання дієслівного префікса *er-* утворюються одновалентні похідні дієслова $V_{10} \rightarrow V_{10}$:

Der Mond schien hell. → Ein heiterer Zug erschien auf Babels Gesicht [5: 129].

Sein ganzes Gesicht strahlte vor Freude. → Der Junge erstrahlte [10: 91].

2. Одновалентні твірні дієслова без додатків приєднанням префікса *er-* трансформуються у двовалентні похідні дієслова з додатком у знахідному відмінку $V_{10} \rightarrow V_{22}$

Er lebt hier. → Er hätte die schöne Zeit gewiss nie erlebt ... [5: 22].

3. Двовалентні твірні дієслова з додатком у знахідному відмінку внаслідок приєднання префікса формують двовалентні деривати також із додатком у знахідному відмінку $V_{22} \rightarrow V_{22}$:

Er rettet uns. → Denn so ich euch erretten soll [14].

Er hebt das Kind. → Der Bürgermeister erhebt den Arm [5: 94].

4. Від двовалентних твірних дієслів з прийменниковим додатком утворюються двовалентні дієслова з додатком у знахідному відмінку $V_{25} \rightarrow V_{22}$:

Er griff nach dem Portemonnaie. → Sie ergriff das kleine lederne Portemonnaie [5: 157].

У поданому вище реченні двовалентна твірна основа формує двовалентне похідне дієслово: транзитивуюча функція префікса реалізується у заміні прийменникового додатка додатком у знахідному відмінку.

5. Від тривалентних твірних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються зредуковані двовалентні деривати з додатком у знахідному відмінку $V_{33} \rightarrow V_{22}$

Er gibt mir endlich sein Buch. → Die Überprüfung der Kasse ergab einen Überschuss [7: 315].

6. Від тривалентних твірних дієслів з прийменниковим додатком утворюються двовалентні деривати з додатком у знахідному відмінку $V_{35} \rightarrow V_{22}$

Die Mutter setzt das Kind auf den Stuhl. → Auch die Liebe kann das Recht nicht ersetzen [14].

Er bat ihn um Geduld. → Ich erbitte ihren Rat [2: 266].

Отже, для відієслівних похідних з префіксом *er-* є характерною одно-, дво- та тривалентність: $V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{10} \rightarrow V_{22}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{25} \rightarrow V_{22}$; $V_{33} \rightarrow V_{22}$; $V_{35} \rightarrow V_{22}$.

Відієслівні похідні із префіксом *ver-*:

Не менш продуктивним є вплив і префікса *ver-* на дієслівні основи: вони успадковують валентну структуру твірних дієслів, розширюють її або редукують.

1. Від одновалентних твірних дієслів без додатка утворюються одновалентні похідні дієслова $V_{10} \rightarrow V_{10}$:

Das Kind läuft schon. → So verliefen Tage und Monate, jahraus, jahrein [5: 74].

Der Vater kommt bald. → Erdbeeren verkommen [10: 86].

2. Одновалентні твірні дієслова без додатка за рахунок приєднання дієслівного префікса трансформуються у двовалентні похідні дієслова з додатком у знахідному відмінку $V_{10} \rightarrow V_{22}$:

Sie lacht. → Vereinzelte Erscheinungen solcher Art könnte man verlachen und verachten [14].

3. Двовалентні твірні дієслова з додатком у знахідному відмінку внаслідок приєднання префікса формують двовалентні деривати також з додатком у знахідному відмінку і, таким чином, не змінюючи валентності похідного дієслова $V_{22} \rightarrow V_{22}$:

Ich lasse die Sachen hier. → Grußlos verlassen sie die Wohnung [5: 116].

Er kauft die Lizenz. → Er verkauft die Lizenz [7: 371].

4. Від двовалентних твірних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються двовалентні похідні з додатком у знахідному відмінку $V_{23} \rightarrow V_{22}$:

Der Anzug passt mir. → Ich verpasse den Zug [2: 182].

Diese Übungen dienen dem Schwimmen. → Er verdient viel Geld [7: 162].

5. Від двовалентних твірних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються двовалентні похідні також з додатком у давальному відмінку $V_{23} \rightarrow V_{23}$:

Er hilft dem Kind. → *Man verhilft ihm* [7: 178].

Wir danken ihm. → *Wir verdanken ihm* [11: 117].

6. Від двовалентних твірних дієслів з додатком із прийменником утворюються двовалентні дієслова з додатком у знахідному відмінку, отже дієслівний префікс виконує функцію транзитивації, тобто трансформує неперехідне дієслово у перехідне $V_{25} \rightarrow V_{22}$:

Die Eltern sorgen für ihr Kind. → *Beide Mädchen haben ein eigenes Gehirn und separaten Blutarterien, die den Kopf versorgen* [14].

У двох наступних прикладах (7, 8) завдяки приєднання дієслівного префікса у похідних дієсловах відбувається розширення валентності.

7. Від двовалентних твірних дієслів з додатком у знахідному відмінку утворюються тривалентні похідні з додатком у давальному відмінку $V_{22} \rightarrow V_{33}$:

Das machen wir. → *Aus Dankbarkeit hätte Frau Becker ihr einige Kleinigkeiten vermacht* [5: 174].

Die Regierung leitet den Staat. → *Er verleitet den Jugendlichen zum Diebstahl* [2: 520].

8. Від двовалентного дієслова з прийменниковим додатком утворюється тривалентне похідне дієслово з додатком у давальному відмінку $V_{25} \rightarrow V_{33}$:

Ich denke an meine Kindheit. → *Man verdenkt es ihr nicht* [2: 505].

9. Від тривалентних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються двовалентні похідні дієслова з додатком у знахідному відмінку, тобто відбувається редукацію синтаксичної валентності твірного дієслова $V_{33} \rightarrow V_{22}$:

Er schenkt dem Kind einen Roller. → *Er verschenkt die Bonbons* [2: 526].

Er gibt dem Kind einen Roller. → *Er vergibt einen Auftrag* [7: 312].

10. Від тривалентних дієслів з додатком у давальному відмінку утворюються тривалентні похідні дієслова $V_{33} \rightarrow V_{33}$:

Er bietet ihm den Arm. → *Er verbietet ihm die Rede* [7: 502].

11. Від тривалентних твірних основ із прийменниковим додатком утворюються тривалентні похідні дієслова, тож валентність твірного дієслова успадковується похідним $V_{35} \rightarrow V_{35}$:

Die Mutter setzt das Kind auf den Stuhl. → *Er versetzt Zinkchlorid mit Schwefelsäure* [7: 337].

Sie stellt die Vase auf den Tisch. → *Er verstellt den Weg mit seinem Auto* [5: 74].

Отже, похідні дієслова з префіксом *ver-* є одно-, дво- та тривалентними: $V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{10} \rightarrow V_{22}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{23} \rightarrow V_{22}$; $V_{23} \rightarrow V_{23}$; $V_{25} \rightarrow V_{22}$; $V_{22} \rightarrow V_{33}$; $V_{25} \rightarrow V_{33}$; $V_{33} \rightarrow V_{22}$; $V_{33} \rightarrow V_{33}$; $V_{35} \rightarrow V_{35}$.

Віддієслівні похідні з префіксом *zer-*:

Похідні дієслова із префіксом *zer-* успадковують валентну структуру твірних основ.

1. Від одновалентних твірних дієслів без додатка утворюються одновалентні похідні дієслова, тому у наведених нижче прикладах твірні основи не зазнають видозмін при поєднанні з префіксом $V_{10} \rightarrow V_{10}$:

Sein Leben fließt ruhig. → ... *die lassen mit der Zeit das rötteste Herz weich werden und wie Butter zerfließen* [5: 143].

Das Schiff barst. → *Der Ball zerbarst* [7: 238, 620].

2. Двовалентне твірне дієслово з додатком у знахідному відмінку внаслідок приєднання префікса формує двовалентний дериват також із додатком у знахідному відмінку $V_{22} \rightarrow V_{22}$:

Er brach die Tasse. → *Er zerbrach die Tasse* [7: 164].

Er störte die Ruhe. → ... *das alle die bezüglichlichen Vorsätze zerstörte* [5: 153].

Отже, деривати з префіксом *zer-* є одно- ($V_{10} \rightarrow V_{10}$) та двовалентними ($V_{22} \rightarrow V_{22}$).

Отже виявлено, що у віддієслівних похідних дієсловах найбільшу кількість становлять двовалентні деривати.

Деривати з префіксом *be-*:

– збільшують валентність порівняно з твірною основою дієслова ($V_{10} \rightarrow V_{22}$);

– успадковують дво- та тривалентну структуру твірних дієслів ($V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{35} \rightarrow V_{35}$);

– зміщують валентні позиції актантів ($V_{23} \rightarrow V_{22}$; $V_{25} \rightarrow V_{22}$; $V_{33} \rightarrow V_{35}$).

- редукують валентну структуру твірного дієслова ($V_{35} \rightarrow V_{22}$);
- Деривати з префіксом *ent-*:
 - успаdkовують одно-, дво-, та тривалентну структуру твірного дієслова ($V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{35} \rightarrow V_{35}$);
 - розширюють валентну структуру твірного дієслова ($V_{10} \rightarrow V_{23/25}$);
 - зміщують валентні позиції актантів ($V_{25} \rightarrow V_{23}$ $V_{35} \rightarrow V_{33}$);
 - редукують валентну структуру твірного дієслова ($V_{35} \rightarrow V_{22}$).
- Деривати з префіксом *er-*:
 - успаdkовують валентну структуру одно- та двовалентних твірних дієслів ($V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$);
 - розширюють валентну структуру твірного дієслова ($V_{10} \rightarrow V_{22}$);
 - зміщують валентні позиції твірного дієслова ($V_{25} \rightarrow V_{22}$; $V_{35} \rightarrow V_{32}$);
 - редукують валентну структуру твірного дієслова ($V_{33} \rightarrow V_{22}$).
- Деривати з префіксом *ver-*:
 - успаdkовують валентну структуру одно-, дво-, тривалентних твірних дієслів ($V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$; $V_{23} \rightarrow V_{23}$; $V_{33} \rightarrow V_{33}$; $V_{35} \rightarrow V_{35}$);
 - зміщують валентні позиції актантів ($V_{23} \rightarrow V_{22}$; $V_{25} \rightarrow V_{22}$);
 - розширюють кількість актантів твірної основи ($V_{22} \rightarrow V_{33}$; $V_{25} \rightarrow V_{33}$);
 - редукують валентну структуру твірного дієслова ($V_{33} \rightarrow V_{22}$).
- Деривати із префіксом *zer-*:
 - успаdkовують валентну структуру одно- та двовалентних твірних дієслів ($V_{10} \rightarrow V_{10}$; $V_{22} \rightarrow V_{22}$).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В. Г. Пути развития грамматического строя в немецком языке/ В. Г. Адмони. – М.: Высшая школа, 1963. – 175 с.
2. Большой немецко-русский словарь: в 3т. – 6-е изд., / [сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева и др., рук. О. И. Москальская]. – М.: Изд-во Русский язык, 2000. – 1805 с.
3. Степанова М.Д. Части речи и проблемы валентности в немецком языке/ М.Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М.: Высшая школа, 1978. – 259 с.
4. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса/ Люсьен Теньер; [пер. с франц. под общ. ред. В. Г. Гака]. – М.: Прогресс, 1988. – 654 с.
5. Bredel W. Die Väter/ Willi Bredel. – Berlin und Weimar: Aufbau Verlag, 1967. – 444 S.
6. Glinz H. Die innere Form des Deutschen/ Hans Glinz. – Bern; München, 1962. – 3. Aufl. – 272 S.
7. Helbig G. Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben/ Gerhard Helbig, Wolfgang Schenkel – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1980. – 458 S.
8. Mann Th. Erzählungen/ Thomas Mann. – Leipzig: Verlag Philipp Reclam, 1966. – 310 S.
9. Olsen S. Wortbildung im Deutschen. Eine Einführung in die Theorie der Wortstruktur/ Susan Olsen. – Stuttgart: Kröners Studienbibliothek, 1986. – 128 S.
10. Seghers A. Der Ausflug des toten Mädchens/ Anna Seghers. – Darmstadt: Druck und Verlags- Gesellschaft mbH, 1979. – 91 S.
11. Seghers A. Das Ende/ Anna Seghers. – Moskau, 1951. – 126 S.
12. Porzig W. Wesenhafte Bedeutungsbeziehungen / W. Porzig // Wortfeldforschung: zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes. – Darmstadt: wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1973. – S. 78-103.
13. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache in 6 Bänden / [hrsg. von R. Klappenbach und W. Steinitz]. – 2., durchges. Auflage. – Berlin: Akademie-Verlag, 1965-1977. – 4579 S.
14. Wortschatz Lexikon: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dict.uni-leipzig.de/cgi-bin/wort_www.exe?site=22&Wort_id

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Деркевич – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Наукові інтереси: словотвір німецької та української мов.

КОНТЕКСТУАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ІМЕННИКОВОГО СКЛАДУ У РІЗНОСКЛАДНІ ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ

Віктор ДРЕБЕТ (Тернопіль, Україна)

Стаття присвячена вивченню реалізаційних можливостей іменника у синтаксичних рамках різноскладної пасивної конструкції. Матеріалом дослідження стали німецькомовні онлайн-тексти німецької, австрійської та швейцарської преси. Отримані кількісні характеристики були піддані статистичним обчисленням з метою встановлення теоретично значимих результатів щодо наявності або відсутності взаємозв'язку між досліджуваними величинами. Це допомогло простежити логіку актуальних зв'язків парадигматичних та синтагматичних властивостей іменника у різноскладних пасивних конструкціях німецькомовної преси.

Ключові слова: мовний логіцизм, парадигматика, синтагматика, ієрархія мовних значень, полісемія, моносемія, реалізація мовних значень, пряма номінація, похідна номінація, моносемічний потенціал, пасивна конструкція, односкладний пасив, двоскладний пасив, трьохскладний пасив, статистичні методи дослідження, χ^2 -квадрат, коефіцієнт взаємної сполученості.

The present article concerns the investigation of realizable potential of a noun in the syntactic frames of various complex passive constructions. The data for study is German online-texts of German, Austrian and Swiss media. The quantitative characteristics were subjected to statistical calculations in order to establish theoretically significant results on the presence or absence of the interconnection between the investigated variables. This helped to trace the logic of topical ties of paradigmatic and syntagmatic properties of the noun within the various complex passive constructions of German media.

Key-words: language logicism, paradigmatics, syntagmatics, linguistic meaning hierarchy, polysemy, monosemy, realization of the linguistic meanings, direct nomination, derivative nomination, monosemic potential, passive construction, one-part passive, two-part passive, three-part passive, statistical methods, χ^2 -square, coefficient of agreement.

Мовний знак, реалізуючись у мовленні, входить у контекст у залежності від певної ситуації, предметно-логічного, денотативного змісту і співвідноситься з конкретними граматичними формами та синтаксичними конструкціями [5: 12]. Вивчаючи семантику слова та можливості актуалізації його значень у синтаксичному контексті, варто згадати так званий «мовний логіцизм», який часто зазнає обґрунтованої і не зовсім обґрунтованої критики. Косеріу, критикуючи мовний логіцизм, наголошує, що «мова не може бути ані логічною, ані нелогічною, вона, власне, охоплює тільки потенційні, а не реальні значення. Немає логіцизму граматичної системи, яка є «схемою схем», так само як і немає логіцизму словника, який є простим «реєстром» фактичного мовлення, яке зафіксоване тут зі своїми найчастішими показники. Логічними або нелогічними можуть бути певні мовленнєві акти...» [13: 217-218].

Перш, ніж почати безпосереднє вивчення взаємовідношень семантичних та стилістичних характеристик нашого мовного матеріалу, варто, мабуть, було б також коротко пояснити наше бачення проблеми логіцизму у мові. Поділяючи стурбованість згаданих вище авторів щодо крайнього логіцизму мови, ми все ж подивимось на згадану вище проблему з іншого боку. В німецькій мові, зокрема, існують такі синтагматичні конструкції як, наприклад, речення часу, причини і т.д. Чи не виходить так, що разом із запереченням логіцизму граматичної системи ми відкидаємо, очевидно, й існування часового та каузального змісту у згаданих вище синтагматичних категоріях? Потрібно бути, мабуть, обережнішим із абсолютними запереченнями існування логічності граматичної системи. Ми не можемо погодитись з тим, що мова, за словами Косеріу, «не може бути ані логічною, ані нелогічною» (дивись вище). Вона вже логічна через пройдений шлях мовного розвитку, і на цьому шляху відбираються найоптимальніші, найлогічніші і найзручніші для певного мовного періоду елементи мовленнєвого інструментарію до скарбнички мовного інструментарію, і у результаті це веде до створення законів мови зі своєю логікою, а ще точніше, з її сформованою синтаксичною та семантичною логікою, за якою стоїть мовне узагальнення накопиченого досвіду спільності людей певного історичного періоду. Так утворюється мовленнєве мислення певної мовної спільності людей. Мовленнєве мислення обов'язково спирається на граматичні і лексичні значення мовних знаків у мовленні. І.Я.Єрмоленко говорить про мовленнєве мислення в певних граматичних формах [5: 13]. Безсумнівно, що мовленнєве мислення протікає і у певних синтаксичних конструкціях і, таким чином, вона охоплює не тільки семантику слова, але й синтаксичну семантику.

Мовознавці досліджують різні синтаксичні об'єкти у плані виявлення їх значення, функцій. О.С.Мельничук, виділяючи власне синтаксичну семантику, розглядає її як значення формальних засобів синтаксису в загальній семантиці мовних конструкцій [10: 6]. І.Я.Єрмоленко, торкаючись теми зіставлення різноструктурних побудов, що мають близьку семантику, стверджує, що це дає підставу кваліфікувати в кожному окремому випадку значення синтаксичної форми, визначити її семантичні параметри, виходячи з системи синтаксичних засобів мови [5: 14]. А проблема формального і семантичного варіювання тісно пов'язана з проблемою синтаксичної синонімії. (див. [9: 13-14; 7: 38-49; 1: 3-11]). Тут звертається увага на різноструктурність синонімічних конструкцій, тотожність лексичного наповнення синтаксичних конструкцій, різницю в змістових, стилістичних відтінках [6: 201].

На нашу думку, ці та інші дослідження синтаксичної семантики доцільно поглиблювати і доповнювати вивченням семантичних характеристик слова у реченні, що дасть змогу не заперечувати так званий мовний логіцизм, а бачити логіку взаємовідношень семантики і синтаксису у певній мові.

Отож, у контексті продовження наших досліджень щодо синтагматичних характеристик іменника у німецькій мові (див. [2; 3; 4]) у даній роботі ми ставимо за мету вивчити реалізаційні можливості іменника у синтаксичних рамках різноскладної пасивної конструкції.

Для виконання поставленого перед нами завдання ми вибрали німецькомовні тексти з інтернет-видань німецької, австрійської та швейцарської преси („Spiegel“, „Focus“, „Stern“, „Profil“, „Wienerzeitung“, „Berlinerzeitung“, „Neue Zürcher Zeitung“). Таким чином, дані прес видання стали матеріалом для дослідження реалізаційних можливостей іменника у пасивних конструкціях. Для отримання якомога об'єктивнішої картини можливого взаємозв'язку між реалізацією іменника та пасивним станом синтаксичної конструкції ми вважали за доцільне аналізувати лише ті іменники, які зустрічались у рамках пасивної конструкції, тобто коли слова мали безпосереднє контекстуальне інтегрування у синтаксичну рамку пасиву. Оскільки як і у попередніх наших роботах ми виходимо з ієрархії мовних значень на парадигматичній осі (див. [2; 3; 4]), у даній роботі ми також користувались для встановлення прямих, переносних номінацій та моносемії досліджуваних іменників у реченні авторитетним тлумачним словником „DUDEN. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache“ у 10 томах [14], який ми будемо у подальшому скорочено називатимемо ДУДЕН. Подані поряд з тлумаченням слова міні-контексти сприятимуть уникненню можливого суб'єктивізму у процесі розмежування прямих і переносних номінацій іменника, полегшать встановлення характеру семантичної трансформації у мовленні.

Будучи переконаними противниками філософських спекуляцій у науці, ми свідомі необхідності «отримати не тільки якісь кількісні характеристики досліджуваного об'єкту, але й встановити з допомогою спеціальних статистичних прийомів достовірність статистичних результатів» [8: 110]. Тому ми й надалі будемо підтримувати традиції застосування статистичних методів обробки мовного матеріалу, оскільки ці методи успішно витримали багаторічні випробування часом у найрізноманітніших дослідженнях в Україні та на пострадянському просторі у царині германського, загального і порівняльного мовознавства. Отож, отримані нами кількісні характеристики будуть піддані статистичній обробці. З допомогою критерію χ^2 (хі-квадрат) ми спробуємо виявити наявність чи відсутність взаємозв'язку між семантикою слова і синтаксичними характеристиками речення, а з допомогою коефіцієнту взаємної спряженості або сполученості ми ставимо собі за мету вивчити ще й міру такого зв'язку між досліджуваними величинами (детальніше про критерій хі-квадрат та коефіцієнт взаємної сполученості див. [8: 120-125]).

Отож, у даній роботі ми ставимо собі за мету вивчити реалізаційні можливості іменника у синтаксичних рамках різноскладних пасивних конструкцій. Ми зупинились на традиційно найприйнятнішому поділі пасивних конструкцій на три групи: односкладні (безпідметові пасивні структури), двоскладні (пасивні структури з вказівкою суб'єкта або синтаксичного підмета, але без вказівки носія дії) та трьохскладні (з вказівкою суб'єкта (синтаксичного підмета) та носія дії) [11: 65-75]. У результаті відбору було отримано 3 000 іменників, які зустрічались у рамках вище згаданих пасивних конструкцій. Отож, отримані нами кількісні

характеристики піддані статистичній обробці з допомогою згаданого вище критерію χ^2 (хі-квадрат) для встановлення наявності чи відсутності взаємозв'язку між реалізаційними можливостями прямої, похідної номінації та моносемічного потенціалу іменника з односкладними, двоскладними та трьохскладними пасивними конструкціями. Мінімальна значуща сума критерію хі-квадрат при числі ступенів свободи $df=1$ і при похибці $P=0,05$ складає у нашому випадку $\chi^2=3,84$ (детальніше про отримання мінімальної значущої суми хі-квадрат за обрахунками числа ступенів свободи та похибками див. [8: 120-125; 137-138]). Міру зв'язку між досліджуваними величинами обраховано з допомогою коефіцієнту взаємної сполученості К.

Отримані результати свідчать про те, що найчисельнішою групою є група реалізацій іменника у двоскладних пасивних конструкціях. Наведемо для унаочнення приклади контекстуального інтегрування іменників у двоскладні пасивні конструкції:

„... *müsse zunächst das Potenzial im Inland genutzt werden*“ [12]. У даній пасивній рамці іменники *das Potenzial* та *das Innland* реалізують свої перші словникові значення або пряму номінацію (*das Potenzial – 1. (bildungsspr.) Gesamtheit aller vorhandenen, verfügbaren Mittel, Möglichkeiten, Fähigkeiten, Energien; das Innland – 1. a) Gebiet innerhalb der Grenzen eines Staates; zum Hoheitsbereich eines Staates gehörendes Territorium*).

У наступній двоскладній пасивній конструкції „... *mussten einige gefährliche Straftäter in Deutschland in die Freiheit entlassen werden, ...*“ [16] іменник *die Straftäter* реалізує свій моносемічний мовний потенціал, оскільки він має на словниковому рівні лише одне значення (*der Straftäter – jmd., der eine Straftat begangen hat*), а слово *die Freiheit* реалізує своє похідне значення або похідну словникову номінацію (*2. Möglichkeit, sich frei u. ungehindert zu bewegen; das Nicht-gefangen-Sein*).

Таким чином, всього зафіксовано у двоскладних пасивних рамках 1686 реалізацій, з яких 726 випадків належать до реалізацій моносемічного потенціалу іменника, 576 – до реалізацій прямої номінації та 384 – до похідної.

Попри те, статистичні підрахунки за формулою хі-квадрат показують, що лише реалізація прямих номінацій іменника має теоретично значимий зв'язок з двоскладними пасивними конструкціями, оскільки отримана сума $\chi^2 = 5,467$ вище від мінімально очікуваної суми, яка, як зазначено вище, становить у нашому випадку 3,84. Міра зв'язку між даними величинами дорівнює 0,043, що при шкалі від 0 до 1 знаходиться майже посередині. Отож, констатуємо, що хоча моносемічний потенціал іменника найчастіше спостерігається у даній групі, але теоретично значимим є зв'язок реалізацій прямих іменникових номінацій з двоскладними пасивними конструкціями.

Наступною групою за кількісними показниками є група реалізацій іменникових номінацій у трьохскладних пасивних конструкціях. Наведемо приклади реалізації іменників у даних синтаксичних рамках:

„... *wie Zeugen mit politischem Druck zum Stillhalten gedrängt wurden*“ [15]. Таким чином, у даній трьохскладній пасивній конструкції іменник *Zeugen* реалізує свій моносемічний словниковий потенціал (*der Zeuge – a) jmd., der bei einem Ereignis, Vorfall o.Ä. zugegen ist od. war, darüber aus eigener Anschauung od. Erfahrung etw. sagen kann*), іменник *Druck* реалізує похідне словникове значення (*3. Zwang*), у свою чергу, віддієслівний іменник *Stillhalten* (у ДУДЕНі подано лише дієслово *stillhalten*) реалізує похідну номінацію, оскільки словникові дефініції дієслова *stillhalten* говорять про реалізацію у даному контексті похідного значення, зафіксованого на парадигматичній осі (*stillhalten – 2. etw. geduldig hinnehmen, nicht reagieren, sich nicht wehren*).

У реченні „*Am 26. Januar 2008 wird in Basel eine unbewilligte Demonstration gegen das Weltwirtschaftsforum (WEF) durch die Polizei unterbunden*“ [20] *Januar* реалізується як моносемічний іменниковий потенціал (*erster Monat des Jahres*), *Demonstration* – як пряма номінація (*1. Protestkundgebung, -marsch, Massenkundgebung*). Складний іменник *Weltwirtschaftsforum* у такому своєму варіанті відсутній у словнику, а тому він характеризується нами як складне слово одного моменту (*Augenblicks-Zusammensetzung*), тобто воно відноситься до складних слів, що «виникли у словотворі автора тексту під час формулювання думки» [17: 41]. У нашій попередній роботі [2: 7] ми вже звертали увагу на

те, що у подібних випадках для встановлення типу номінації таких слів доцільно буде проаналізувати семантичні компоненти першої основи або декількох перших основ складного слова і співвіднести ці тлумачення з семантичним контекстом головного компонента слова. Таким чином, з допомогою компонентів першої основи складного слова встановлюється тип номінації головного компонента слова, яке, у свою чергу, і говоритиме за тип номінації цілісного змісту складного слова. Компоненти слова *Weltwirtschaft* (у словнику подано моносемічне тлумачення *internationale Wirtschaft*) логічно поєднуються з іменником *Forum* у його першому значенні (1.a) *geeigneter Personenkreis, der eine sachverständige Erörterung von Problemen od. Fragen garantiert*). Ми розглядаємо першу частину *Weltwirtschaft* як означальну, атрибутивну частину для слова *Forum*, яка уточнює контекстуальну реалізацію слова *Forum* і співвідносить її з прямою словниковою номінацією, яка тлумачить форум як «коло експертів, що забезпечує фаховий розгляд проблем і питань у міжнародній економіці». Наступний іменник *die Polizei* реалізується у даній синтаксичній рамці у своєму похідному словниковому значенні (2. *Angehörige der Polizei*).

Отож, всього тут зафіксовано 1038 реалізацій. Як і у групі з двоскладними пасивними конструкціями, тут також найбільша кількість реалізацій припадає на моносемічний потенціал (480 реалізацій), і так само за моносемічним потенціалом слідує пряма реалізація (324), а лише потім – похідна (234).

Разом з тим, статистичні підрахунки за формулою хі-квадрат показують, що жодна з іменникових номінацій немає теоретично значимого зв'язку з трьохскладними пасивними конструкціями, оскільки отримані суми χ^2 нижче від мінімально очікуваної суми 3,84.

Найменш чисельною виявилась група іменників, реалізованих в односкладних (безпідметових) пасивних конструкціях. Наведемо приклади іменникового інтегрування у дані синтаксичні рамки:

„In Strassencafés, an Bushaltestellen ... wurde über die Vorkommnisse der letzten Stunden diskutiert“ [18]. Іменники *Strassencafés* та *Bushaltestellen* є моносемічними (*das Strassencafé – Café an einer Straße, in einer Fußgängerzone, bei dem man als Gast auch draußen sitzen kann; die Bushaltestelle – Haltestelle für Busse*), іменники *die Vorkommnisse* та *Stunden* реалізують у даній пасивній конструкції свої прямі словникові значення або номінації (*das Vorkommnis – 1. Vorgang, der aus dem gewöhnlichen Ablauf des Geschehens fällt [u. als etw. Ärgerliches, Unangenehmes o.Ä. empfunden wird]; die Stunde – 1. Zeitraum von sechzig Minuten; der vierundzwanzigste Teil eines Tages*). У рамках односкладної конструкції „Auf Arbeitsebene wird derzeit darüber verhandelt...“ [19] реалізований складний іменник *Arbeitsebene* відсутній у словнику, тобто він також виступає як складне слово одного моменту. Слово *Arbeit* у даному складному слові змістовно тлумачиться компонентами свого першого значення (1. a) *Tätigkeit mit einzelnen Verrichtungen, Ausführung eines Auftrags o. Ä.; b) das Arbeiten, Schaffen, Tätigsein; das Beschäftigtsein mit etwas*) і логічно поєднуються з іменником *Ebene* у його похідному значенні (3. *Stufe, Niveau*). У ролі атрибуту або означення перша частина *Arbeit* у складному слові ще більше уточнює реалізацію похідного значення слова *Ebene* у розумінні «робочий рівень», а не у контексті з прямою номінацією, яка тлумачила б *Arbeitsebene* як «робочу рівнину».

Таким чином, всього зафіксовано 276 іменникових реалізацій в односкладних пасивних конструкціях. Як і перших двох групах, найбільше кількість реалізацій у односкладному пасиві зафіксовано для іменників з моносемічним мовним потенціалом (126), але вже наступні реалізації розподілись інакше, ніж у попередніх двох групах: похідних реалізацій виявилось хоча лише і на шість реалізацій, але все ж більше, ніж прямих (78 похідних проти 72 прямих реалізацій).

Статистичні обрахунки за формулою хі-квадрат встановлюють теоретично значимий зв'язок з односкладними пасивними конструкціями не для найчисельніших реалізацій моносемічного потенціалу, а, навпаки, для найменш чисельної групи прямих номінацій ($\chi^2=5,531$; $K=0,043$). Похідні номінації також отримали результат, який є вищим від критичної суми 3,84 ($\chi^2=4,369$; $K=0,038$).

Отож, виходячи з результатів нашої роботи, можна зробити такі висновки:

1) у пасивних конструкціях досліджених нами німецькомовних публіцистичних текстів найбільша кількість іменникових реалізацій належить моносемічним іменникам, друге місце займають реалізації прямих іменникових номінацій, третє місце займають іменники, що реалізують свої похідні значення або номінації;

2) при дослідженні реалізаційних можливостей іменника у синтаксичних рамках різноскладної пасивної конструкції констатуємо, що найбільша кількість іменникових реалізацій спостерігається у двоскладних пасивних конструкціях, друге місце належить реалізаціям у трискладних пасивних рамках і лише третє місце займають реалізації іменників в односкладному пасиві. Проте найменш чисельна група іменникових реалізацій з односкладними пасивними конструкціями показала найкращі показники зв'язку між досліджуваними величинами за винятком моносемічного потенціалу. У двоскладних конструкціях лише прямі номінації вказують на статистично значимий зв'язок таких реалізацій у синтаксичних рамках двоскладного пасиву, хоча ця група є найчисельнішою. Трьохскладні конструкції не показують з жодною іменниковою номінацією теоретично очікуваного результату розподілу величин. Таким чином, кількісна перевага реалізацій певного типу іменникових номінацій, насамперед моносемічного мовного потенціалу, ще не говорить про установлені зв'язки з певними пасивними конструкціями. Отож, отримані результати дослідження взаємозв'язків між типом реалізованих номінацій іменника та типом складеності пасивних конструкцій на матеріалі інтернет-видань сучасної німецькомовної преси, дозволяють нам зробити перші висновки, які свідчать а) про статистично підтверджену логіку поєднань семантичних характеристик прямих і похідних іменникових номінацій з синтаксичними характеристиками односкладних пасивних конструкцій. і б) про статистично підтверджену логіку поєднань семантичних характеристик прямих іменникових номінацій з синтаксичними характеристиками двоскладних пасивних конструкцій.

Звичайно, що такі висновки не є остаточними, скоріш, вони є поштовхом для продовження і поглиблення дослідження логіки взаємозв'язків між синтаксичними характеристиками пасивних конструкцій та семантичними характеристиками слова у німецькій мові. Ми свідомі також і необхідності залучати до такого вивчення не лише публіцистичні тексти, але й художні твори сучасної німецькомовної прози, що дасть можливість побачити цілісну картину сучасної динаміки функціонування іменника у пасивних конструкціях.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Брицын В.М. Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках. – Киев: Наукова думка, 1980. – 139 с.
2. Дребет В. Реалізація прямих та похідних номінацій іменників у простих та складних реченнях німецької преси // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 319-320: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2006. – С. 3-11.
3. Дребет В. Семантичні глибини іменника та складнопідрядні глибини синтаксичних конструкцій у німецькомовних прозових творах. Проблеми загального, германського та слов'янського мовознавства. До 70-річчя професора В.В.Левицького: Збірник наукових праць. – Чернівці: Книги – XXI, 2008. – С. 194-202.
4. Дребет В. Тріада «пряма/похідна номінація – просте/складне речення – просте/складне слово» у німецькій пресі// Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 339-340: Германська філологія. – Чернівці: Рута, 2007. – с. 20-38.
5. Єрмоленко С.Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наукова думка, 1982. – 210 с.
6. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 305 с.
7. Кононенко В.И. Системно-семантические связи в синтаксисе русского и украинского языков. – Киев: Вища школа, 1976. – 209 с.
8. Левицкий В.В. Семасиология. – Винница: Нова Книга, 2006. – 512 с.
9. Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наукова думка, 1975. – 222 с.
10. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис/ За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.
11. Шендельс Е.И. Практическая грамматика немецкого языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 1988. – 416 с.
12. Brüderle hält Vollbeschäftigung für möglich. http://www.focus.de/politik/deutschland/arbeitsmarkt-bruederle-haelt-vollbeschaeftigung-fuer-moeglich_aid_547426.html
13. Coseriu E. Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft. – 5 Studien, Band 2.-- München: Wilhelm Flink Verlag, 1975, – 295 S.
14. DUDEN. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache: in zehn Bänden/ hrsg. vom Wissenschaftlichen Rat der Dudenredaktion [Red. Bear.: Werner Scholze-Stubenrecht (Projektleiter) ... Unter Mitarb. von Brigitte Alsleben ...]- 3., völlig neu bearb. Auflage. – Mannheim; Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverlag, 1999.
15. Kampusch: Innenministerium vertuschte die entscheidenden Ermittlungsfehler // Режим доступу: <http://www.profil.at/articles/1033/560/275887/kampusch-innenministerium-ermittlungsfehler>

16. Koalition führt Fußfessel für Sexverbrecher ein // Режим доступу: <http://www.stern.de/politik/deutschland/reform-der-sicherungsverwahrung-koalition-fuehrt-fussfessel-fuer-sexverbrecher-ein-1597313.html>
17. Polenz P. Deutsche Satzsemantik. – 2., durchges. Aufl. – Berlin-New York: Walter de Gruyter, 1988. – 389 S.
18. Polizei sucht vorübergehend auch in Magglingen // Режим доступу: http://www.nzz.ch/nachrichten/panorama/biel_rentner_polizei_suche_schuesse_magglingen_1.7518137.html
19. Schäuble verzichtet auf Fiskusprivileg // Режим доступу: <http://www.spiegel.de/wirtschaft/soziales/0,1518,713336,00.html>
20. Schweizer Fichen könnten bald die Richter in Strassburg beschäftigen // Режим доступу: <http://www.bernerzeitung.ch/schweiz/standard/Schweizer-Fichen-koennten-bald-die-Richter-in-Strassburg-beschaeftigen/story/24927716>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Віктор Дребет – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: лексична семантика, міжрівневі відношення у мові.

СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ПРОНОМІНАТИВНО-ІНФІНІТИВНИМ КОМПЛЕКСОМ

Наталія КОБЧЕНКО (Москва, Росія)

У статті розглянуто структуру речень з прономінативно-інфінітивним комплексом на семантико-синтаксичному й формально-граматичному рівнях.

Ключові слова: двоскладне/односкладне речення, прономінатив, інфінітив, структура речення, предикат, суб'єктна/об'єктна/адвербіальна синтаксема, головні/другорядні члени речення.

The paper deals with the semantic-syntactical and formal-grammatical organization of the sentences with pronominal-infinitive complex.

Keywords: two-member/ mononuclear sentence, pronominal, infinitive, structure of sentence, predicate, subjective/ objective/ adverbial syntaxeme, principal/ subordinate parts of sentence.

У сучасному синтаксисі усталився розгляд речення на різних рівнях – власне-семантичному, семантико-синтаксичному, формально-граматичному та комунікативному. Основними з-поміж інших виявляються формально-граматичний та семантико-синтаксичний аспекти як найбільш спрямовані у сферу мови. Але зважаючи на те, що в системі мови переважає тенденція до симетрії між формально-синтаксичною та семантико-синтаксичною структурами речення, актуальним постає комплексне застосування цих двох аспектів при дослідженні структурної організації синтаксичних одиниць.

Саме цей принцип і зумовив напрямок аналізу в пропонованій розвідці, метою якої є визначити синтаксичні ролі компонентів речень з прономінативно-інфінітивним комплексом на семантико-синтаксичному та формально-граматичному рівнях.

Конструкції з прономінативно-інфінітивним комплексом, на зразок *Кімната поступово наповнилась, швидко не було вже де сісти* (В. Домонтович); *І такій солідній компанії тут просто нічого робити* (Ю. Винничук), доволі поширені в українській мові, проте, не набули однозначного й задовільного обґрунтування. Відсутність комплексного опису таких побудов пояснюється як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Об'єктивні чинники полягають у нетиповій синтаксичній структурі цих речень та особливій граматичній природі її елементів. З-поміж суб'єктивних, насамперед, слід відзначити неповноту фактичного матеріалу, адже до сьогодні в поле зору мовознавців потрапляли лише односкладні утворення аналізованого зразка, набувши декількох інтерпретацій: у науковій літературі їх кваліфіковано як безособові [6: 74; 7: 150-151; 14: 363-364; 17: 254], інфінітивні [1; 9: 164; 13: 48; 16: 227-231], безособово-інфінітивні [2: 301-306; 8: 223; 10: 39; 19], двоскладні, де підметом виступає інфінітив, а присудком – прономінативом з наголошеним *ні-* [12: 169; 18: 291], або навіть синтаксичні фразеологізми [3: 182; 11]. Проте мовна практика показує, що в українській мові побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом можуть не тільки належати до різних типів односкладних речень, а містити у своїй структурі підмет-номінатив. Аналіз паремійного фонду, художніх та публіцистичних текстів дає змогу виокремити такі різновиди конструкцій з прономінативно-інфінітивним комплексом: 1) **двоскладні речення**, напр.: *Пішов дід на жєбри, та не мав у що хліба класти* (Нар. тв.); *Як і належить людині, що поклала бути вчителем, він не мав кого навчати. В нього не було учнів* (В. Домонтович); *Цілком імовірно, що скоро наш Федорович уже не матиме де похвалитись своїм красномовством – за кордон його, сердешого, скоро можуть і не*

пустити (Post Поступ, 2011 – №7); 2) **односкладні речення – безособові**, напр.: *Як і свого соромитися, то ніколи й скоромитися* (Нар. тв.); *Та нема кому спалить його вогнем розваги, Чи хоч забрати в стайню на підстил* (Д. Павличко); *А коли людині нема чим дихати, вона раптом згадує, що повітря – це коштовність* (Країна, 2011 – №37); **означено-особові**, напр.: *Впрочім, живеться мені смутно і сіро, читаю з великою охотою Tain'a «Die Philosophie der Kunst» і навіть не маю з ким своїми думками поділитися* (О. Кобилянська); *Узагалі маємо що розвивати* (Львівська газета, 16.10.10.); **узагальнено-особові**, напр.: *Тому поки не отримав своє життя у руки, не знаєш, хто ти, не маєш на чому рости* (Країна, 2011 – №31); **інфінітивні**, напр.: *...і хлопці висадили в себе в кімнаті вікно, щоб мати чим дихати...* (О. Забужко); *Але для Табачника головне роздути український націоналізм до неймовірних величин, аби мати чим страшити електорат* (Post Поступ, 2010 – №8); 3) **дієприслівникові звороти**, напр.: *А на Дрогобищині всю худобу по вивезених на Сибір, шість тисяч голів худоби, не маючи де держати, ані чим годувати [...], зігнали до райцентру й перебили...* (О. Забужко); *А молоді сім'ї, не маючи де жити, беруть у державі гроші за дитину і віддають її у державні сиротинці* (Укр. правда, 18.12.09).

Не знаходимо достатньо підстав витлумачувати такі конструкції як фразеологізовані речення, оскільки ціла низка фактів свідчить про їх вільний характер. По-перше, незважаючи на обов'язковість займенникового слова й інфінітива, вони складають цілий спектр структурних різновидів, перерахованих вище. По-друге, такі одиниці утворюють способові, часові та особові форми парадигми, напр.: *Отож усі «інородці» держави – у буквальному сенсі від молдованина до фіна – мали за що ненавидіти Століпін* (Укр. тиждень, 2011 – №37); *Якби не знахідка, не мала б за що купити ліки* (Країна, 2011 – №29); *Українське суспільство демонструє готовність до активних організованих дій, яким владі нічого протиставити, окрім міліцейських щитів* (Укр. тиждень, 2011 – №36); *Міцна оборона – основне. Без неї нам нічого буде протиставити найкращим збірним Європи – Іспанії, Німеччині, Нідерландам* (Країна, 2011 – №35); *А оскільки проігнорувати їх було важко, а відповісти було нічого, вони просто понижували голос...* (Дзеркало тижня, 28.11-4.12.09); *Днями я, як ніколи, гостро відчував, що не маю з ким поспілкуватися* (Л. Дереш); *Тобі добре говорити – завжди маєш куди повернутись. А нам що робити?* (С. Жадан); *Вона ще молода. Має коли жити не у криївці* (М. Матіос) тощо. По-третє, на відміну від фразеологізованих речень, характеризуються вільним порядком розташування компонентів, напр.: *Де подітися – нема, де податися – не знаю, і на п'яту навертаю, але п'ятої – чортма* (В. Стус); *Я махнув рукою, проте всі спали, тож і прощатись не було з ким* (С. Жадан); По-четверте, хоча загальне значення цих побудов й усталене (вираження відсутності певної умови для досягнення мети), все ж не ідіоматичне, бо позбавлене метафоричності, експресивно забарвлене лише в окремих випадках, а сама конструкція не характеризується смисловою нерозкладністю, адже за кожним компонентом закріплена своя семантична роль: прономінатив завжди вказує на вид умови, якої не вистачає для реалізації мети, а інфінітив виражає саму цю мету. І по-п'яте, аналізовані речення зберігають інформаційну функцію навіть у разі ізольованого вживання, тобто поза ширшим контекстом.

Між тим, не варто випускати з уваги й того, що такі утворення дійсно здатні до фразеологізації, однак це явище поширюється не на структурну схему загалом, а на її конкретні наповнення, про що свідчать спостереження науковців [1: 43] та дані лексикографічних праць. Так, у фразеологічних словниках (Фразеологічний словник української мови/ Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – 2-ге вид. – К.: Наук. думка, 1999. – Кн. 1-2. – 980 с.; Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наук. думка, 2003. – 1097 с.) представлено 68 ідіом прономінативно-інфінітивного зразка (враховуючи власне-варіанти) які розпадаються на три семантичні групи: 1) зі значенням відсутності (у поодиноких випадках наявності) чогось, напр.: *нема чого в рот покласти; на зуб нічого покласти; нічим (нема й чим) ока запорошити; ніде розгорнутися*; 2) зі значенням ознаки, напр.: *курці ніде клюнути; голці ніде впасти; яблуку (яблукові) ніде впасти; і перепелиці нікуди пропхатися*; 3) з модальним значенням, напр.: *нічого гріха крити; ніде (нігде) правди дівати/ діти; нічого сказати; нічого (нема чого) бога гнівити*. Для всіх цих одиниць, окрім фразеологізмів з модальним значенням, характерна предикативна функція, тому у сфері речень з

прономінативно-інфінітивним комплексом необхідно розрізняти побудови вільної й зв'язаної структури, пор.: зв'язана структура: *Ото ж людей на улиці і коло хати – ніде й голки встромити* (М. Вовчок); *Бумблякевич відчув свою поразку і вирішив, що нема чого далі зволікати* (Ю. Винничук) – вільна структура: *Отут у столиці, приміром, будувати вже ніде* (Дзеркало тижня. – 2007. – №34); *Це звучить як відголосок нещодавно закінченої розмови, до якої вже нема чого додати...* (О. Забужко). До того ж, як видно з наведених прикладів, деякі ідіоми прономінативно-інфінітивного зразка мають омоніми з-поміж вільних утворень, що також треба враховувати у подальших студіях.

Другим суб'єктивним чинником, що стоїть на заваді оформленню викінченої теорії речень з прономінативно-інфінітивним комплексом, є віднесення їх до різних структурно-семантичних типів. Деякі лінгвісти конструкції формально-структурної моделі $\text{Pron}_{\text{neg}}+\text{Inf}$ розглядають у межах інфінітивних речень, а конструкції формально-структурної моделі $\text{немає}+\text{Pron}+\text{Inf}$ – зараховують до безособових [1: 48-49]. Інші вчені говорять про властивість займенникового слова з наголошеним *ні-* членуватися на заперечення й займенник [7: 151; 17: 254]. Ці лексеми дійсно мають гібридний характер, адже є результатом лексикалізації предикатива *немає* й прономінатива [2: 305; 3: 185-187; 14: 361], й, акумулюючи властивості двох класів слів, функціонують як контаміновані синтаксеми з предикативно-об'єктною семантикою. Останнім часом окреслилася тенденція поділяти односкладні заперечні речення такого зразка на два підтипи – синтетичний (з предикативним займенниковим словом) та аналітичний (з предикативним словом *немає* та прономінативом) [16: 230-231; 19]. Приймаючи таку позицію, вважаємо більш умотивованим оперувати дещо іншими номінаціями – побудови з лексикалізованим і нелексикалізованим предикатом, через те, що визначення «синтетичний предикат» втрачає сенс щодо утворень, які передають ситуацію в майбутньому або минулому, бо тут для маркування категорії часу з'являється допоміжне дієслово, відтак предикат набуває ознак аналітичності, напр.: *Через таку складну ситуацію в тепловій енергетиці може статися так, що в найближчі роки в Україні просто нікому буде виробляти електроенергію в достатніх обсягах* (Дзеркало тижня – 2009. – №32); *Собачку вночі вовк роздер, то ми тещу й забрали, бо далі вже ніяк було залишати її саму* (Л. Костенко). Окрім того, у це поняття не вкладаються навіть усі побудови в теперішньому часі, оскільки спосіб оформлення предикативного займенника у формі непрямого відмінка з применником не відповідає ознакам синтетичності, напр.: *Нащо було умиватись, коли ні з ким цілуватись* (Нар. тв.); *...усе було добровільно і полюбовно... нарікати ні на кого...* (М. Матіос).

Ще одним проблемним моментом є питання про стверджувальні речення з прономінативно-інфінітивним комплексом, які або зовсім випадають з уваги, або аналізуються окремо від заперечних. Так, у деяких працях заперечні конструкції витлумачено як безособові, а стверджувальні – як інфінітивні [17: 253-254], в інших – заперечні кваліфіковано як один з різновидів простих речень з «лексично обмеженими компонентами» [15: 346-348], а стверджувальні віднесено до речень фразеологізованої структури [15: 385]. Відмінність синтаксичної організації стверджувальних і заперечних одиниць, яка давала мовознавцям привід визнавати їх окремими різновидами, дійсно спостерігається. Це зумовлено семантико-синтаксичною валентністю предикатів *є* та *немає*, які відкривають позиції для актантів різних форм: предикат *є* вимагає суб'єкт наявності у формі номінатива, що на формально-граматичному рівні корелює з роллю підмета, тоді як для об'єкта відсутності при предикаті *немає* характерна форма генітива, що на формально-граматичному рівні є додатком головного члена односкладного речення, пор.: *Є настрій – Немає настрою; Є вода – Немає води*. Таким чином, маємо підстави стверджувальні конструкції з прономінативно-інфінітивним комплексом визнати корелятами безособових, пор.: *...ми – менеджери середньої ланки, нам завжди є про що поговорити після важкого робочого дня...* (С. Жадан) – *Якщо ж людина нецікава, нудна і з нею нема про що поговорити, то й не їй виконувати головну роль* (Дзеркало тижня, 31.10-6.11.09), адже, поділ речень на стверджувальні й заперечні ґрунтується не на формальних показниках, а, як резонно наголошує І.Р. Вихованець, «відбиває погляд мовця на зв'язки і відношення між предметами та їх ознаками в позамовній дійсності» [4: 118].

Розглядаючи синтаксичну організацію речень з прономінативно-інфінітивним комплексом, слід насамперед виходити з того, що вони неелементарні, бо є наслідком трансформації складнопідрядних з підрядною мети. У процесі таких дериваційних перетворень змінюється підрядна частина, предикат якої переміщується з центральної синтаксичної позиції в периферійну, також відбувається перерозподіл семантико-синтаксичних відношень та формально-граматичних зв'язків між компонентами, напр.: *Найбільшу ретельність проявляв Гуля. Я не мав про що турбуватись. Він дбав про все* (В. Домонтович) ← *Я не мав речей, щоб про них турбуватись*. Підрядна частина цільової семантики потенційно здатна трансформуватися в детермінант, виражений не лише в інфінітивом, а й прийменниково-відмінковою формою [5: 26]. Як слушно підкреслює К.Г. Городенська, особливістю детермінанта-інфінітива як деривата підрядної частини є те, що він репрезентує незначний ступінь її згортання, оскільки редукується лише сполучник, а предикат не зазнає змін, на відміну від детермінанта прийменниково-відмінкової форми, який віддзеркалює глибший ступінь згортання, бо заміна сполучника прийменником супроводжується трансформацією предиката [5: 29]. Специфіка дериваційних перетворень в аналізованих конструкціях полягає в тому, що предикат підрядної частини, переміщуюсь у детермінантну зону похідного речення, ще й перетягує за собою залежну синтаксему, а оскільки вона співвідноситься з тим самим денотатом, що й об'єктна синтаксема при предикаті (*не*) *мати* в головній частині, то відбувається їх злиття. У похідній побудові активну валентність виявляє предикат (*не*) *мати*, тому новоутворена синтаксема посідає при ньому позицію об'єкта відсутності, проте на ній позначений і вплив інфінітива, що відбито на морфологічній формі. Так, наприклад, у реченні *...я просто не мав чим закритися від удару* (Л. Дереш) ← *Я не мав предмету, щоб закритися ним від удару* прономінатив *чим* – результат злиття об'єктної синтаксеми при предикаті *не мав* та інструментальної синтаксеми при предикаті *закритися*; у похідній конструкції він заповнює валентно зумовлену позицію, відкриту предикатом *не мав*, але його морфологічна форма нетипова для об'єктної синтаксеми при предикаті *не мав* (регулярним виразником якої є генітив), але звична для інструментальної синтаксеми при предикаті *закритися*. Як відомо, загальне значення розглядуваних речень – виражати відсутність узагальненої умови (що виражена прономінативом) для здійснення мети (яку позначає інфінітив). А оскільки займенникове слово через свої семантичні особливості не спроможне конкретизувати відсутню умову, цю функцію перебирає на себе його морфологічний вияв. Звідси випливає, що морфологічна форма прономінатива в подібних побудовах є не засобом формально-граматичного підпорядкування, а семантичним маркером.

Ще однією прикметною рисою описаних дериваційних процесів є перетворення особових займенникових іменників та вказівних займенникових прислівників у відносні, пор.: *Можете зняти охорону: вже нема кому нападати* (В. Кожелянко) ← *Вже немає людей, щоб їм нападати*; *Нема де втопитися, бо в ставках жабі по коліно* (І. Нечуй-Левицький) ← *Нема місця, щоб там втопитися*. Очевидно, це явище зумовлене спеціалізацією відносних займенникових слів брати участь у реалізації об'єктної функції, що полягає в їхньому призначенні виступати сполучними елементами в складнопідрядних з'ясувально-об'єктних реченнях, переводячи підрядну частину в позицію об'єкта, відкриту валентністю предиката головної частини.

Зайвим доказом похідності цих одиниць від складнопідрядних речень з підрядною мети та їхньої семантичної подібності до з'ясувально-об'єктних слугує досить поширена помилка в їхньому пунктуаційному оформленні – подекуди мовці в таких побудовах перед прономінативом ставлять кому, пор.: *Бо ж просвердлить лазерним поглядом: **матимеш** потім, що слухати про свою потворну поставу* (Віче, 2010 – №9); *Либонь, боги **знайдуть**, за що покарати* (М. Соколян); – *На це не мав що **заперечити** навіть директор* (Л. Дереш); *Є на світі всякі «-істи», завжди **знайдем** кого з'їсти!* (М. Лукаш).

Отож, застосування прийомів дериваційного аналізу підтверджує, що в розглянутих двоскладних реченнях з суб'єктом-номінативом семантико-синтаксичну структуру формує предикат (*не*) *мати*, який на формально граматичному рівні корелює з присудком, прономінатив посідає при ньому місце об'єктної синтаксеми, що на формально-

граматичному рівні відповідає функції додатка, а інфінітив спеціалізується на ролі адвербіальної синтаксеми мети, проектуючись на формально-граматичному рівні в позицію обставини.

Що стосується односкладних з формально-граматичного погляду одиниць з прономінативно-інфінітивним комплексом, то вони як інші односкладні є похідними від двоскладних: означено-особові й узагальнено-особові постали результатом редукції суб'єктної синтаксеми [5: 69], а безособові, зокрема заперечні, утворилися внаслідок нейтралізації суб'єктної синтаксеми, вираженої називним відмінком, шляхом переміщення номінатива в позицію датива [5: 72-73]. З огляду на це їхня структура відрізняється від структури двоскладних з суб'єктом-номінативом лише на формально-граматичному рівні, де предикат проектується в позицію не присудка, а головного члена односкладного речення, напр.: *Позику ти повернеш через п'ять років, якщо захочеш. Якщо не захочеш, теж не біда, маємо з чого жити* (Віче, 2011 – №9); *І буде варт на світі жити, як матимеш кого любить* (Т. Шевченко); *Коли довершено плоди і вже нема куди спішити, коли записано сліди опалим листям днів прожитих, тоді виходиш за село, і відблиск осені смутної тобі лягає на чоло* (Ірина Жиленко); *Там уже майже весь мій курс. А тут часом нема з ким зустріти* Новий рік (Ліна Костенко).

Дещо відмінною є синтаксична організація стверджувальних утворень з предикатом *бути*. Тут після згортання складнопідрядного речення, прономінатив посідає позицію не об'єктної, а суб'єктної синтаксеми, відкрити валентністю предиката *бути*, що на формально-граматичному рівні корелює з роллю підмета, напр.: *Я гордий, бо є чим гордувати* (Іван Карпенко-Карий); *Нам є де йти – дороги незорі, ще сизуваті в прохолодній млі* (В. Стус). Звідси випливає, що усі стверджувальні побудови з прономінативно-інфінітивним комплексом з формально-граматичного погляду двоскладні.

Описуючи подібні конструкції, також слід мати на увазі, що прономінатив та інфінітив (у стверджувальних з предикатом *бути* – тільки інфінітив) лише формально не належать до предикативного центру, семантично це облігаторні компоненти, адже без них речення втрачає одну з визначальних ознак – виражати повідомлення й бути комунікативною одиницею.

Питання про можливість інших лексем посідати позицію предиката в реченнях з прономінативно-інфінітивним комплексом не порушувалося в науковій літературі. В академічній граматиці російської мови лише побіжно зазначено, що в таких побудовах можуть функціонувати «напівсамостійні» дієслова *стать, становиться, оказаться, оказываться, бывать* [15: 346]. У сучасній українській мові в реченнях аналізованого зразка зафіксовано вживання таких предикатів: *знайти/ не знайти, знайтися/ не знайтися, стати/ не стати, залишатися*, напр.: *Іч, на кому знайшов гострити язик, – і голова знов покосився на Славка* (О. Гончар); *Дякую за пораду, не пропали козаки на Вкраїні, і знайдеться кому святу помсту доконати* (Д. Білий); *...в 1961-му дамбу прорвало, і п'ятнадцятиметрова гора селевої лавини змела з лиця землі цілий мікрорайон, поховавши під собою сотні людей, яких теж не знайшлося кому поховати* (О. Забужко); *Люд у полоні тепер, на чужині, легко було ворогам подолати Край Іудейський, його боронити Нікому стало...* (Леся Українка); *І це зосталось нашим із нею секретом – більше ми про те не говорили, не випадало нагоди. Аж до того дня, коли вже не стало з ким говорити* (О. Забужко); *Але чим далі – тим менше залишається кому носити донесення надрайонового Берези...* (М. Матіос).

Таким чином, семантико-синтаксичну структуру речень з прономінативно-інфінітивним комплексом формує предикат, виражений здебільшого дієсловами *мати/ не мати* та *бути*, що на формально-граматичному рівні відповідає ролі присудка або головного члена односкладного речення, прономінатив посідає місце об'єктної синтаксеми при предикаті *мати/ не мати* та місце суб'єктної при предикаті *бути*, які на формально-граматичному рівні проектуються в позиції додатка та підмета відповідно, інфінітивному компонентові належить роль адвербіальної синтаксеми мети, яка на рівні формально-граматичному корелює з функцією детермінантної обставини.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арполенко Г.П. Інфінітивні речення // Арполенко Г.П., Забеліна В.П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. – К.: Наук. думка, 1982. – С 5-65.
2. Бабайцева В.В. Система односоставных предложений в современном русском языке: Монография. – М.: Дрофа, 2004. – 512 с.
3. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. – К.: Наук. думка, 1990. – 318 с.
4. Вихованець Р.І. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
6. Гужва Ф.К. Трудные вопросы синтаксиса и пунктуации: Справочник для учителя. – К.: Рад. школа, 1981. – 255 с.
7. Дудик П.С. Синтаксис української мови: підручник / П.С. Дудик, Л.В. Прокопчук. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 384 с.
8. Загнітко А.П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч.1. – Горлівка: ГДПШМ, 2004. – 228 с.
9. Исаченко А.В. О синтаксической природе местоимений // Проблемы современной филологии (сб. статей к семидесятилетию акад. В.В. Виноградова). – М., 1965. – С. 162-166.
10. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке: Учеб. пособие для студентов филол. специальностей ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Высш. шк., 1974. – 160 с.
11. Личук М.І. Ступені фразеологізації речень: Автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2001. – 16 с.
12. Лушай В.В. Заполнение позиционного состава предложения по принципу функциональной эквивалентности: интроспективный анализ в русле экспликационной грамматики. – Донецк: ДонНУ, 2010. – 255 с.
13. Озерова Н.Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках. – К.: Наук. думка, 1978. – 118 с.
14. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – 8-е изд., доп. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 544 с.
15. Русская грамматика: научные труды / РАН Ин-т рус. яз. им. В.В. Виноградова/ Е.А. Брызгунова, К.В. Габучан, В.А. Ицкович, И.И. Ковтунова, И.Н. Кручинина, М.В. Ляпон, А.Ф. Прияткина, И.П. Святогор, Н.Ю. Шведова / . – Репринтное издание – М., 2005. – Т. 2: Синтаксис. – 712 с.
16. Слинько І.І. та ін. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання: Навч. посібник / І.І. Слинько, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
17. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
18. Тимофеев К.А. Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском литературном языке // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М.: Учпедгиз, 1950. – С. 257-301.
19. Шкіцька І.Ю. Реалізація суб'єктивно-модальних значень у структурі безособово-інфінітивних речень сучасної української мови: Дис. ... канд. філол. наук. – Х., 2004. – 177 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталя Кобченко – кандидат філологічних наук, завідувач відділу обслуговування користувачів ДЗК м. Москви «Бібліотека української літератури».

Наукові інтереси: актуальні питання функціонального синтаксису, викладання української мови як іноземної.

МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ІМЕННИКІВ ІІ ВІДМІНИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ МІШАНОЇ ГРУПИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Світлана КОВТЮХ (Кіровоград, Україна)

У статті з'ясоване місце іменників ІІ відміни середнього роду мішаної групи в системі словозміни сучасної української літературної мови, виокремлені їхні елементарні парадигматичні класи з урахуванням низки релевантних для них чинників.

Ключові слова: морфологічна парадигматика, елементарний парадигматичний клас, парадигма, середній рід, мішана група.

The author considers the place of the neuter mixed nouns of the second declension in the inflection system in modern Ukrainian and defines their elementary paradigmatic classes taking into account a number of relevant factors.

Key words: morphological paradigmatics, elementary paradigmatic class, paradigm, neuter gender, mixed group.

Пропонована стаття завершує низку публікацій про морфологічну парадигматику іменників середнього роду другої та четвертої відмін у сучасній українській мові [див.: 5, 6, 7]. О. В. Болюх для іменників мішаної групи ІІ відміни чоловічого і середнього роду виділяє вісім парадигм, особливу акцентну парадигму репрезентує іменник *плече*, слово *Водохреще* характеризується неповною парадигмою [2: 26, 28]. У таблицях словозміни для іменників ІІ відміни середнього роду мішаної групи О. О. Тараненко виокремлює 5 зразків (*явище, убоїще, плечé, чоботийце, вовчийце*) [8: 131].

Мета статті – дослідити морфологічну парадигматику іменників середнього роду мішаної групи ІІ відміни. Щоб реалізувати цю мету, варто розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати місце вказаних іменників у системі словозміни субстантивів; 2) визначити релевантні чинники, від яких залежить відмінкова парадигма цієї групи слів;

3) схарактеризувати виокремлені елементарні парадигматичні класи (ЕПК) іменників середнього роду мішаної групи.

Серед іменників середнього роду мішаної групи II відміни чи не найбільшу частку становлять утворення із словотворчим формантом -ищ(е). С. П. Бевзенко засвідчує, що за допомогою цього суфікса чи складного -овищ(е) з найдавніших часів творяться просторові назви місця (*пожарище, згарище, пасовище, багнище, вогнище, городище, селище, дворище, горище, становище* – у значенні: табір, стан), є серед них і пізніші, власне-українські деривати (*горище, ставище*) [1: 125].

Крім того, формант -ищ(е), який за походженням відносять до праслов'янських словотворчих засобів, що використовувалися в словах зі значенням знаряддя (*топоріще, граблице, сокирище, мітлище, молотовище* тощо), а особливо місця дії (*пустирище, торфовище, глинище, лежбище, баитанище, коноплице, стрільбище, гороховище, тернище, кукурудзище* тощо), пізніше, на ґрунті окремих слов'янських мов, найбільшого поширення зазнавши в східнослов'янських, набуває пейоративного (презирливості, зневажливості) та збільшено-згрубілого значення (*морозище, зубище, кавунище, каменіще, гарбузище, гніздище, кожушище, колесіще, стовбурище, гребінище* тощо). Деякі українські та білоруські деривати на -ищ(е) в XVI–XVII ст. були запозичені польською мовою, що дало змогу С. П. Бевзенкові зробити висновок про хронологію їх виникнення, а саме: „до періоду перед XVI ст.” [1: 134–135].

Усього 8 іменників, за даними „Інверсійного словника української мови” (1985), мають фонетичний варіант форманта -ищ(е) – -іщ(е): *сімеїще, озіїще, боїще, побоїще, убоїще (вбоїще), сувоїще, гноїще, стоїще* (ІСУМ: 92). Цей суфікс також має збільшено-згрубіле значення: *сімеїще* у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” не зафіксоване, у „Словнику української мови” в 11 т. марковане с. р. із значенням „збільш. до сім'я”: *Позмужніли, зросли, не сімейка – сімеїще, Вже й онуки звелись, хлоп'яки та дівчата* (А. Малишко); *сувоїще* – с. „збільш. до сувій” (ВТС: 1410); іменник *озіїще* – ж. р., розм., збільш до *озія* – „щось надто велике, незграбне (перев. про будівлю); громаддя” (ВТС: 834). Тільки просторове значення мають 2 іменники: *гноїще* – „с. місце, де складають гній; купа гною” (ВТС: 248), у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови”, можливо, помилково наголошений другий склад; *стоїще* (СУ) – „те саме, що стійбище” (ВТС: 1395). Залежно від контексту 2 слова можуть мати або семантику збільшеності, згрубілості, або просторову, на позначення місця: *боїще* – „1. Збільш. до бій. 2. Місце, де відбувся бій” (ВТС: 91); *побоїще* – „1. заст. Кровопротитна битва; бій з великою кількістю жертв. 2. Місце битви. 3. розм. Жорстока, запекла бійка” (ВТС: 990).

Розмовний іменник, маркований с. р., *убоїще (вбоїще)* має пейоративне значення „про неслухняну, уперту, задирилу, а також ледачу, недбалу людину” (ВТС: 1492), у „Словниках України” ця семантика має уточнення: „про неслухняну дитину” (СУ), тобто, на відміну від вищезазначених, належить до категорії істот-осіб.

Частина іменників на -ищ(е) має значення подвійного роду. У „Словнику української мови” в 11 томах граматична ремарка, яка вказує на цю особливість, має вигляд: *ч. і с. р.*; між родовими грамемами в разі належності іменника до категорії подвійного роду варто вживати сполучник *або* замість *і*, як це майже методично здійснено у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (2005), адже в контексті реалізується тільки одна граматична форма, а подвійний рід характерний для субстантива виключно поза контекстом.

Похідні утворення на -ищ(е), твірним словом для яких є іменник жіночого роду на кшталт *коровище, головище, відьмище, гадючище*, належать до I відміни. І. Р. Вихованець кваліфікує їх як різновідмінювані, адже неоднотипність їх словозміни зумовлена взаємодією чи хитанням у граматичному роді [3: 108]. Переважна більшість таких дериватів маркована подвійним ж. або с. р. [дет. див.: 4: 39–40]. На нашу думку, вони утворюють чотири окремі ЕПК [4: 44]. Унікальним є слово *гергєнище*, що походить від *гергєна* – „ч. і ж. р., діал., зневажл. Велика незграбна людина” (ВТС: 233) і марковане трьома грамемами: ч., або ж., або с. р. Крім того, деякі назви неістот, які утворені від субстантивів ж. р. і мають неконкретне значення, семантику збірності чи нашарування значення місця, на зразок *марище, спековище, хмаровище, юрмище* мають тільки категорію с. р. [8: 133].

Якщо від іменника чоловічого роду утворене похідне слово за допомогою форманта -ищ(е), то останнє варто кваліфікувати як субстантив подвійного – ч. або с. р., що в словниках здійснено непослідовно. Наприклад: іменник *басище* – „збільш. до бас І” маркований категорією ч. р. (ВТС: 63), відповідно *бас* – „Низький чоловічий голос. // Співак із таким голосом” (ВТС: 63). У СУМі ця лексема має ремарку: ч. і с. р.: *Тиша. І нагло з-за спини басыще*: – *Ану, розступись!* (А. Головка) (СУМ I: 109). У „Словниках України”, судячи за словозмінною парадигмою, зафіксоване тільки значення особи вказаного слова. Іменник *борсучище* – ч. і с. (СУМ I: 221), у „Словниках України” – ч. р., істота, відсутній у ВТС. Слово *будячище* – ч. і с. (ВТС: 100; СУМ I: 249): *У коридорі палацу красувався вирощений у вазоні будячище – колючий, із червонястим квітом угорі* (В. Бережний). *Поза переораними площами пішло знайоме-перезнайоме будячище, вдовині паї, як називають їх сельчани, навіть в оренду не беруть ці нещасні гектари...* (М. Братан); у „Словниках України” – тільки с. р. Субстантиви *возище* (ВТС: 199; СУ; СУМ I: 724), *холодище* (ВТС: 1568; СУ; СУМ XI: 116), *конище* (ВТС: 564; СУ; СУМ IV: 260), *павучище* (ВТС: 874; СУ; СУМ VI: 9), *вітрище* (ВТС: 191; СУ; СУМ I: 688) та інші в цитованих трьох лексикографічних виданнях мають категорію виключно ч. р. Причому слово *вітровище* в першому томі „Словника української мови” подане на тій самій сторінці, що й лексема *вітрище*, але марковане, на відміну від останнього, грамемами ч. або с. р. (СУМ I: 688), у „Словниках України” вказано, що це іменник с. р., у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (2005) таке слово не зафіксоване. Усі наведені приклади свідчать про відсутність єдиних граматичних критеріїв у процесі укладання лексикографічних праць та про неоднакові погляди вітчизняних лінгвістів на це питання.

Серед реєстру досліджуваних одиниць переважають лексеми активного використання, загальноживані, стилістично нейтральні: *Він... розстилав перед очима широкі полотнища газет* (П. Загребельний); *У долині, мов у ямі, На багнищі город мріє* (Т. Шевченко); *Оленчук не впізнавав своїх штурмовиків. Замість виснаженої, смертельно втомленої колони, що тільки-но знемагала в багновищах Сиваша, пролітали перед ним зараз лави інших, мовби окрилених людей* (О. Гончар); *Дніпро, Україну згадаєм, Веселі селища в гаях* (Т. Шевченко); *Посеред коноплиця стояло кілька старих опудал* (П. Загребельний); *Тривожна пам'ять викресала перед очима далекі і страшні видіння незабутніх згарищ та руїн* (Н. Рибак); *Нема села, лиш пожарище Скрипить зубами чорними в полях* (М. Стельмах); *Вийшла Олександра з панського подвір'я... – О, – каже, – панське дворище! Бодай нічого доброго зроду-звіку в тебе не вступило* (Марко Вовчок); *Потім гукнув Жайсака, щоб він показав Шевченкові і його товаришеві місця вовчих лігвищ* (З. Тулуб) тощо.

Засвідчені й застарілі лексеми – як архаїзми, так і історизми, наприклад: *оселище* – населений пункт неміського типу (СУ) – *Тяжко доводиться смердам. В оселищах-общинах живуть вони, біля землі пораються* (А. Хижняк); *торговище, торжище І* – місце роздрібного продажу продуктів харчування та інших товарів (СУ) – *Їздили в Київ на торговище, де Дуліб придбав для обох одіж на зиму* (П. Загребельний); *Колишня дореволюційна Каховка славилась величезними торжищами, під час яких тут вміщалося кілька тисяч людей* (Л. Дмитерко); *торжище 2* – купівля і продаж товарів на торговій площі (СУ) – *Розсотується потроху ярмарок, оголяються каховські майдани та прикаховські пустища-піски... Кінчається торжище* (О. Гончар); *пожежище* – місце, де була пожежа; те, що лишилося після пожежі (СУ) – *Їду я через те пожежище, а в мене й у душі похололо. Мабуть, погоріли й мої хати* (І. Нечуй-Левицький); *крейцарище* – зневажл. до крейцер (СУ), *крейцер* – „у колишній Австро-Угорщині, Німеччині та деяких інших західноєвропейських країнах (до кінця 19 ст.) – дрібна розмінна монета (1/100 гульдена – в Австро-Угорщині, 1/60 гульдена – у Німеччині)” (ВТС: 584) – А так, гадав, – прироблю деякий *крейцарище* та чень де ся оженю, – ну, може, ласка Божа, чоловік не буде вже так бідити (І. Франко); *дворище* – „в Україні та Білорусії в 14–16 ст. – сімейна, родинна громада” (ВТС: 276), *печище* – „сімейна громада (велика патріархальна сім'я) на Півночі Росії (зокрема, в Архангельській губ.), заснована на колективному землеволодінні. ... як пережиток існувало до 19 ст.” (УРЕ: 130) – *Сімейна община відома за етнографічними даними у слов'янського населення; ... на Балканах її називали задругою, в Росії – печищем і дворищем* (Із журналу) тощо. Останнє

слово в різних джерелах української та російської мови має різне наголошування в лексемах з двома окремими значеннями: одне – указане вище, друге – „рештки зруйнованої, розваленої печі” (ВТС: 942). У „Словниках України” в модулі „Словозміна” подане з наголосом на другому складі для обох значень, так само в „Словнику української мови” в 11 томах (СУМ VI: 348) та в російському виданні Т. Ф. Єфремової „Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный” (М., 2000). З такою акцентуацією тільки з другим значенням лексема зафіксована в „Толковом словаре русского языка” за редакцією Д. М. Ушакова (Ушаков III: 251). З наголосом на другому складі з першим історичним значенням *печіице* засвідчене у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (ВТС: 942), у „Великій радянській енциклопедії” (БСЭ: 512). Із цією семантикою, але з першим наголошеним складом лексема входить до реєстру „Української радянської енциклопедії” (УРЕ: 130), „Словника синонімів української мови” (ССУМ: 378), з останнього вказане слово перенесене до електронних „Словників України”, тобто в останній лексикографічній праці в різних частинах неоднаковий наголос у тій самій лексемі: *печіице* (родинне об’єднання) у модулі „Синонімія”, *печіице* (сімейна громада) у модулі „Словозміна”, орієнтованому на СУМ в 11 томах. Без семантичної ремарки *печіице* зафіксоване в словнику-довіднику С. І. Головащука (Головащук: 124). Із загальноновживаною семантикою та наголошеним першим складом лексема вжита у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” (ВТС: 942) та „Словарі української мови” Б. Д. Грінченка, де зафіксовані 3 значення: 1) дно печі; 2) місце, де була піч, а після руйнування будинку залишилися глина і цегла; 3) випалене сонцем місце (Грінченко III: 149).

Загальноновживаній лексиці протиставлена спеціальна, зокрема діалектизми: *леговище* – заглиблення або інше місце в землі, де живе тварина (СУ) – *Нараз тут перед ними щось зашелестіло, – мабуть, звір якийсь підкинувся, виполошений із свого леговища* (І. Франко); *спаленіще, паленіще I* – місце, де була пожежа; те, що лишилося після пожежі (СУ) – *Пасіка під зиму згорить, ...а з весною бойко вже безпечно корчує пеньки і сіє на спаленіщю своє збіжжя* (І. Франко); *деревище* – домовина (ВТС: 286) – *Сидів на ослоні згорблений майстер... і збивав деревище* (М. Черемшина) тощо. Наразі до загальноновживаної лексики належить *летовище* – аеродром, хоч у „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” це слово має ремарку – західноукраїнське (ВТС: 613) – *Я на плиті летовища писав Гумовим каблук, немов для жарту: „Тут спочиває вкрадена любов”* (Д. Павличко).

З погляду стилістичної диференціації лексики серед іменників на -ищ(е) засвідчені так звані розмовні слова: *паленіще 2* – топка в печі, казанній установці тощо (СУ) – *І досі бачу ту залізну лопатку, якою батько набирає вугля з дощаної скрині..., кидає його в паленіще на жмінку розжареного вугля* (І. Франко); *зложище* – скупчення корисних копалин – *Пан Мамай на тую могилу дуже вповав, бо Іван Іваненко саме там сподівався знайти селітряні зложища* (О. Ільченко); *попасище* – місце, де пасеться худоба, птиця – *Оце коло хутора і попасище має* (Грінченко III: 320); *стовпище, збіговище, зборище* – велике скупчення людей, що перебувають десь або рухаються кудись (СУ) – *Іван щезає в людському стовпищі, мов голка в сіні* (П. Колесник); *Біля намету Сагайдачного застав Микула велике збіговище і крик* (О. Маковей); *На колгоспному подвір’ї... селянського люду було стільки, що зборище це на перше око можна було взяти за звичайний сільський ярмарок* (Г. Епик) та інші.

Для словоформ М. в. одн. іменників середнього роду мішаної групи II відміни характерні чотири прийменники та закінчення -і або -у (останнє переважає в конструкціях з прийменником **по**): *на, у (в), при вічі, по вічу; на, у (в), при таборіці, по таборіщу; на, у (в), при соміці, по соміщу* тощо. У парадигмах назв істот у Д. в. одн. варто подавати подвійні флексії – **-еві** та **-у**: *бичищеві, бичищу; дружищеві, дружищу*. У З. в. мн. істот-неосіб уживані варіантні форми: *турищ, турища; ведмедіщ, ведмедіща*; друга словоформа з дублетних для назв істот-осіб можлива тільки з прийменником *у (в)*: *божищ, у (в) божища; потворищ, у (в) потворища*.

Для деяких субстантивів характерні неповні парадигми – тільки форми однини, наприклад, для географічних назв: *ойконімів Печіище, Млінище, Монастирище, Городіище, Коніище, Топорище, Жорнище, Селище, Паріище, Дубіище, Роїище* тощо; гідронімів *Печіище* та

інші. Тільки в однині відмінюється назва християнського свята на пам'ять євангелівської легенди про хрещення Ісуса Христа *Водохреще: Віддавна в народі освячену на Водохреще воду вважають своєрідним спасінням від багатьох недуг... Залишається загадкою той факт, що вода з Водохреща не псується, не має запаху і може зберігатися протягом року* (З інтернет-видання). Неповну парадигму мають і загальні назви переважно з абстрактним значенням, наприклад: *посмішище I* – посміх, глум, наруга (СУ).

Морфологічна парадигматика досліджуваних іменників залежить від лексичного значення слова, належності його до категорії власних чи загальних назв. Наприклад, іменник *чистілище* в римо-католицькій доктрині означає стан або місце, у якому душі очищаються після смерті для того, щоб стати спроможними увійти до раю: *Православ'я, на відміну від католицизму, не визнає чистилища і, мабуть, має рацію. Бо якщо пекло і рай – не десь і колись, а тут і тепер, тобто не є якимсь місцем, а лише станом душі, то й чистилищем мало би бути не якесь потойбіччя, а наше повсякденне життя – з усіма його злетами і падіннями* (З інтернет-видання). З таким абстрактним значенням неістоти цей іменник – загальна назва – має неповну парадигму, тобто належить до категорії *singularia tantum*. Друге, переносне, значення цього слова – „те, що служить випробуванням на силу, витримку, здатність тощо” (ВТС: 1602) – свідчить про належність розгляданої лексеми до іменників з повною парадигмою. Якщо це слово з другим значенням переходить до категорії власних назв, унаслідок онімізації в межах неморфологічного лексико-семантичного способу творення похідних, то стає іменником з конкретним значенням і неповною парадигмою – для нього характерні тільки форми однини. Це стосується, наприклад, назви фільму О. Г. Невзорова „Чистилище” (1997) про початок першої чеченської війни в Росії та назви оповідання А. А. Маренка „Чистилище”.

Спорадично тільки в однині уживані назви істот-осіб. Таке можливе в разі появи оказіоналізмів переважно в художньому чи публіцистичному стилях. Наприклад, героєм літературної казки Б. Й. Чалого „Сто пригод Барвінка та Ромашки” є *Будячище*: *Підійняв ножаки вище: – Підійди, уб'ю на місці Отаких, як ти, хоч двісті!* У політичному памфлеті І. Пукіш-Юнко „Троє поросят” (Газета „Високий замок” 28.12.2006 р.), написаному в стилі народної казки, у якій, на жаль, за свідченням автора, лише частка казки, один з персонажів – *Вовчище*: *Не дали галявинці вовчі порядки на своїй території нав'язати. Хрювику, Хрюлі та Хрюсані вдячні були за те, що надихнули галявину на революцію і не дали Вовчищеві Позорному над усіма поглумитися.*

Переважна більшість іменників с. р. мішаної групи II відміни має нерухомий наосновний наголос, характеризується відсутністю морфологічних альтернатив голосних і приголосних фонем. Указані ознаки є релевантними тільки для морфологічної парадигми субстантива *плече*, у якого в однині та зв'язаній формі Н. в. і Р. в. мн. на **-ей** наголошене закінчення, в інших формах множини переважає наголос на флексії, хоч у Д. та М. в. мн. – подвійне наголошення *плеча́м, на, у (в), при, по плеча́х: Увесь тягар підготовки до дворічної експедиції лежав на плечах Бутакова* (З. Тулуб). У Р. в. мн. у формі з нульовим закінченням *пліч* відбувається одночасне чергування голосних фонем /e/ – /i/ та приголосних /л/ – /л'/: *В Пантелея Потаповича наче гора з пліч зійшла..., то він тільки не докумекався, скільки треба вносити добрив у пари* (П. Оровецький). Паралельна форма *плечей* у Р. в. мн. з'явилася під впливом давніх ї-основ [1: 85]: *Яка я після вашої розмови стала весела, – наче гора з плечей звалилася!* (Панас Мирний). Крім того, у М. в. одн. цього слова з прийменником **по** можливі наголошені флексії **-у** або **-і**: *Дехто з чоловіків полюбає при зустрічі поплескувати рукою по плечу співрозмовника* (З посібника); у вільній формі Н., З. та Кл. в. мн. фіксується закінчення **-і** (усіх інших іменників – **-а**): *Сеньйорито акаціє, добрий вечір. Я забув, що забув був вас, Але осінь зійшла по плечі, Осінь, ви і осінній час, Коли стало любити важче І солодше любити знов...* (М. Вінграновський). Давні форми двоїни збереглися в сучасній словозмінній парадигмі іменника *плече* у зв'язаній словоформі Н. в. мн. *два (обидва), три, чотири плеча́* та в О. в. мн. *плечі́ма* [1: 91]: *– Придбали хутір, став і млин, Садок у гаї розвели І пасіку чималу. Всього надбали. Та діточок у їх бігма, А смерть з косою за плечима. Хто ж їх старість привітає* (Т. Шевченко).

Для субстантивів с. р. II відміни твердої групи було виділено 77 ЕПК [7: 133], для м'якої – 33 ЕПК [6: 114–116].

У результаті дослідження виокремлено такі ЕПК іменників с. р. мішаної групи II відміни.

ЕПК № 1 (баси́ще) – назви істот-осіб с. р., повна парадигма, подвійні форми 3. в. мн. *баси́щ, в баси́ща*.

ЕПК № 2 (чу́дище) – назви істот-неосіб с. р., повна парадигма, подвійні форми 3. в. мн. *чу́дищ, чу́дища*.

ЕПК № 3 (прі́звище) – назви неістот с. р., повна парадигма.

ЕПК № 4 (плече́) – один іменник-неістота с. р., повна парадигма, в однині, у зв'язаній формі Н. в. мн., у формі Р. в. мн. з флексією **-ей** наголос на закінченні, в інших формах мн. переважно наголошена основа, для форм Д. та М. в. мн. характерна дублетна акцентуація – *плеча́м, на, у (в), при, по плеча́х*. Збереження архаїчних форм двоїни у зв'язаній формі Н. в. мн. та О. в. мн. Власне наявність зв'язаної форми Н. в. мн. як наслідок реалізації синтагматичного чинника: *два (обидва), три, чотири плеча́*. Закінчення М. в. одн. **-у, -і** в поєднанні з прийменником **по**, флексія **-і** в Н. (вільна форма), 3., Кл. в. мн., дублетні форми *плечей, пліч* у Р. в. мн. Чергування в останній словоформі /e/ – /i/, яке супроводжується одночасним чергуванням твердої і м'якої приголосних фонем /л/ – /л'/.

ЕПК № 5 (кладови́ще) – назви неістот с. р. з повною парадигмою та подвійним наголошуванням на кшталт *се́ліще*.

ЕПК № 6 (Мли́нище) – назви неістот с. р. з неповною парадигмою – тільки формами одн.

ЕПК № 7 (соми́ще) – назви істот-неосіб ч. або с. р., повна парадигма, подвійні форми 3. в. мн. *соми́щ, соми́ща*.

ЕПК № 8 (вози́ще) – назви неістот ч. або с. р., повна парадигма.

ЕПК № 9 (за́мчи́ще) – назви неістот ч. або с. р., повна парадигма, подвійне наголошення в усіх відмінкових формах.

ЕПК № 10 (Будячи́ще) – назви істот-осіб ч. або с. р., неповна парадигма.

Отже, для іменників с. р. мішаної групи II відміни релевантними є такі чинники: частининомовна належність, віднесеність до категорії певного роду, однотипність акцентних парадигм (як правило, постійне наголошування основи), однакові закінчення в усіх відмінкових формах, наявність дублетних флексій, повна або неповна парадигма, лексичне значення, належність до назв неістот, істот-осіб, істот-неосіб, власних чи загальних, конкретних або абстрактних, вплив словотворчого суфікса чи фіналі основи, вплив прийменника на вибір закінчення, переважна відсутність морфонологічних альтернатив голосних і приголосних фонем. Тільки для субстантива *плече*, що утворює окремий ЕПК, характерними є критерії: рухомий наголос – флексійний в однині та здебільшого наосновний у множині, закінчення **-у, -і** в поєднанні з прийменником **по** в М. в. однини, флексія **-і** в Н.–3.–Кл. в. множини, паралельні форми Р. в. множини із закінченнями нульовим та **-ей** (за походженням з **-і-основ**), збереження давніх відмінкових форм також в О. в. множини та в сполученні з деякими числівниками, вплив синтагматичного чинника, наявність зв'язаної форми Н. в. множини, морфонологічні чергування голосних і приголосних фонем. Усього в досліджуваній групі виокремлено 10 ЕПК.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

БСЭ – Большая советская энциклопедия : в 30 т. / под ред. А. М. Прохорова. – 3-е изд. – М. : Советская энциклопедия, 1969– .–

Т. 19. – 1975. – 648 с.

ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728 с.

Головашук – Головашук С. І. Складні випадки наголошення : словник-довідник / С. І. Головашук. – К. : Либідь, 1995. – 192 с.

Грінченко – Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко : в чотирьох томах. – К. : Київська старина, 1907–1909.

ІСУМ – Інверсійний словник української мови / відп. редактор С. П. Бевзенко. – К. : Наукова думка, 1985. – 811 с.

ССУМ – Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головашук та інші. – К. : Наукова думка, 1999– .–

Т. 1. – 1999. – 1026 с.

- СУ – Словники України – інтегрована лексикографічна система / В. А. Широков, О. Г. Рабулець, І. В. Шевченко та ін. – К. : Український мовно-інформаційний фонд, 2010.
 СУМ – Словник української мови. Т. I–XI. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
 УРЕ – Українська радянська енциклопедія : у 17 т. / гол. ред. колегія: М. П. Бажан, І. К. Білодід, В. Г. Бондарчук та ін. – К. : Гол. ред. УРЕ, 1959– . – Т. 11. – 1963. – 592 с.
 Ушаков – Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. н-т Сов. энцикл., ОГИЗ, Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бевзенко С. П. Исторична морфологія української мови (Нариси із словозміни та словотвору) / С. П. Бевзенко. – Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. – 416 с.
2. Боллох О. В. Парадигматика іменника / О. В. Боллох // Мовознавство. – 1995. – № 4–6. – С. 24–29.
3. Вихованець І. Р. Іменник / І. Р. Вихованець // Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : академічна граматики української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Університетське видавництво „Пульсари”, 2004. – С. 44–120.
4. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників першої відміни мішаної групи в українській мові / С. Л. Ковтюх // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика” : збірник наукових праць. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. – Випуск III. – С. 38–45.
5. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників четвертої відміни в сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 4-х ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009а. – Випуск 81 (2). – С. 20–24.
6. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників II відміни середнього роду м'якої групи в сучасній українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009б. – Випуск 86. – С. 106–117.
7. Ковтюх С. Л. Елементарні парадигматичні класи іменників середнього роду II відміни твердої групи в українській мові / С. Л. Ковтюх // Наукові записки. – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2010. – Випуск 89 (4). – С. 129–133.
8. Тараненко О. О. Словозміна української мови / О. О. Тараненко. – Nyíregyháza, 2003. – 199 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Ковтюх – кандидат філологічних наук, обраний професор, завідувач кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Ннаукові інтереси: морфологія, лексикологія, ономастика, парадигматика сучасної української ови.

ЕВОЛЮЦІЯ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ

Людмила КОВАЛЬ (Вінниця, Україна)

У статті здійснюється хронологічний огляд вивчення односкладного речення в українському мовознавстві. Також пропонується новий підхід до аналізу категорії односкладності в аспекті між'ярусних співвідношень.

Ключові слова: лінгвістика, синтаксис, речення, односкладне речення, формально-граматична структура, семантико-граматична структура, між'ярусні співвідношення.

The article deals with the chronological review of studies of the one-part sentence in the Ukrainian linguistics; a new way for analysis of the category of the one-part sentence is suggested within interlevel relations.

Key words: linguistic, syntax, sentence, one-part sentence, formal-grammatical structure, semantic-grammatical structure, interlevel relations.

Односкладні речення є спеціальною формальною категорією, яка з'явилась одночасно з категорією двоскладних речень в результаті розвитку і формальної диференціації первісних граматично не оформлених речень [9: 144]. Такі одиниці становлять собою автономний тип синтаксичних конструкцій із властивим їм набором формально-граматичних, семантико-синтаксичних і комунікативних характеристик.

В українському мовознавстві односкладні речення (ОР) мають давню традицію вивчення. Це праці М. Смотрицького, Ю. Крижанича, О. Павловського, І. Срезневського, О. Потебні, М. Гладкого, М. Грунського, О. Курило, М. Наконечного, К. Німчинова, В. Сімовича, О. Смаль-Стоцького, О. Смеречинського, О. Сулими та інших. Більшість із цих студій не були конкретно сфокусованими на проблематиці односкладного речення, а мали на меті виявити загальні напрямки розвитку слов'янського синтаксису [5: 5]. Проте здобутком студій того періоду можна вважати активацію ряду фундаментальних питань теорії односкладного речення, як-от: проблема головного компонента ОР, проблема поширення головного компонента ОР другорядними членами, проблема обсягу поняття «односкладне речення», проблеми класифікації та систематизації ОР тощо. Незважаючи на майже

двохсотлітню історію вивчення ОР, чимало часткових фрагментів окреслених проблем потребують уточнення та доповнення.

Метою нашої статті є здійснити ретроспективний огляд праць лінгвістів України щодо вивчення односкладних конструкцій та окреслити новітні актуальні тенденції дослідження зазначених синтаксичних одиниць.

Активізація українських мовознавчих розвідок, присвячених ОР, відбувається в 60-ті – 70-ті рр. ХХ ст. У цей період до проблеми визначення сутності ОР зверталися Л. Булаховський, А. Грищенко, П. Дудик, О. Мельничук.

Основним критерієм розмежування структури простого речення вважали формальне вираження предикативного зв'язку між повнозначними лексичними компонентами. Виходячи з такого твердження, А.П. Грищенко односкладним кваліфікує просте речення з нерозчленованим предикативним центром, а його структурний центр – головним членом [6: 28]. Його доповнює П.С. Дудик: вказуючи на наявність в ОР тільки одного головного члена (ГЧ), який набуває певної граматичної форми й реалізується в певній інтонації, учений підкреслює, що ГЧ «сам по собі або разом із другорядним членом одночасно фіксує певні факти, явища і встановлює їх відношення до дійсності, зв'язок із нею» [7: 58].

Інший підхід в О.С. Мельничука, який намагається інтерпретувати ОР через набір відповідних структурних схем. Учений ОР визначає як такі, в яких показником предикативності, віднесеності змісту інформації до дійсності виступає недиференційований ГЧ, а односкладність як конструктивно-предикативна характеристика типу простого речення реалізується у відповідних структурних схемах, які формують на основі властивих синтаксичній системі закономірностей передбачуваного й непередбачуваного розповсюдження недиференційованих ГЧ другорядними [10: 28].

Системний підхід при витлумаченні ОР пропонує Н.Л. Іваницька. В її потрактуванні в ОР суб'єкт і предикат думки зосереджені в одному слові, яке є головним організуючим членом, лише схожим із підметом чи присудком двоскладного речення. Проте, будучи схожим, він не отожднюється з ними, а сприймається як самостійний член, що не встановлюється і не домислюється навіть з великого контексту [8: 27]. Учена зберігає традиційну класифікацію ОР, диференціюючи номінативну, безособову інфінітивну, неозначено-особову, узагальнено-особову, означено-особову моделі ОР.

Натомість І. Слинко, обґрунтовуючи наявність в українській мові ОР, вважає, що «всі речення слід аналізувати на двох рівнях – на рівні узагальнених зразків-моделей і на рівні реальних речень. Моделі речень можуть бути найелементарніші – непохідні і з різноманітними перетвореннями – похідні» [13: 50-51]. За логіко-семантичним критерієм лінгвіст здійснює поділ речень на одно- та двокомпонентні. «На рівні непохідних моделей однокомпонентних утворень немає зовсім. Вони виникають на рівні похідних моделей і становлять суто мовне явище – скорочення до дієслівного чи прислівникового предиката або на рівні стилістично-комунікативних варіантів... На рівні реальних речень межі між двокомпонентними й однокомпонентними моделями в багатьох випадках стираються» [13: 53].

Згодом, у навчальному посібнику «Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання», одним із авторів якого виступив І. Слинко, термін «односкладні речення» замінюється на одноядерні [14: 182-285]. У комплексі формально-граматичних і семантичних ознак авторським колективом виділяються такі типи ОР:

- 1) одноядерні дієслівні речення;
- 2) речення з предикативними прислівниками і предикативами;
- 3) власне інфінітивні речення;
- 4) інфінітивні речення з ускладненою основою;
- 5) одноядерні номінативні речення;
- 6) квантитативно-генітивні речення;
- 7) генітивні заперечні речення.

Л.О. Кадомцева пропагує функціональний підхід до ОР [12: 16]. За функціонально-стилістичними критеріями вона виділяє 3 типи ОР:

- 1) безособові речення, до яких відносить й інфінітивні конструкції;

2) речення з узагальненим значенням особи;

3) іменні односкладні конструкції, представлені власне номінативними реченнями та номінативними реченнями в діалогічному експресивному мовленні – вокативи, репліки, команди [12: 17-28].

На погляд ученої, виділення означено-особових та неозначено-особових ОР не може здійснюватися в межах граматичної типології. Це явище в багатьох моментах є проявом синтаксичних членувань тексту, і тому належить до сфери мовлення» [12: 21].

Новим став поділ простих речень на односкладні на основі синтаксичного зв'язку між членами речення, зініційований І.Р. Вихованцем [3: 94]. Учений вводить поняття нульового підмета для речень із суб'єктною семантико-синтаксичною валентністю предиката [3: 75]. До конструкцій, у яких закріпилося нульове вираження підмета, він зараховує неозначено-особові, узагальнено-особові та означено-особові речення. Підставою кваліфікації зазначених конструкцій як двоскладних служить наявність суб'єктної синтаксеми, зумовленої валентністю відповідного предиката, а також потенційна можливість функціонування суб'єктної синтаксеми тільки у формі називного відмінка власне іменника або займенникового іменника [3: 75-76].

Відповідно до типів ГЧ і його морфологічної форми, І.Р. Вихованець поділяє ОР на: 1) дієслівні; 2) інфінітивні; 3) іменникові; 4) прислівникові [3: 95-100].

Відзначимо й властиву для даного періоду термінологічну неусталеність. М.І. Каранська, наприклад, оперує терміном «одночленне речення», І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська – «однойдерні речення» [14: 182]. Проте більшість мовознавців послуговуються традиційною термінологічною номінацією – «односкладні речення» [3: 5; 6].

У кінці ХХ століття синтаксичною домінантою стала теза про багатоаспектність структури речення, виходячи з якої односкладні конструкції стали аналізувати в різних лінгвальних площинах – формально-граматичній, семантико-синтаксичній, із застосуванням прагмалінгвістичних чинників. Актуальними також залишаються проблеми класифікації та статусу головного члена ОР.

Структурний принцип класифікації пропонує В. Городецька [5: 7]. Критерієм розподілу вона обирає спосіб морфологічного вираження предикативного центру та характеристики найближчих поширювачів предиката. В українській мові В. Городецька виділяє 6 типів односкладних структур: прислівниковий, дівідмінюваний, партиципний, інфінітивний, номінативний, прономінативний [5: 7-11].

Репрезентована в енциклопедії «Українська мова» внутрішньотипологічна класифікація ґрунтується на взаємодії граматичних і семантичних ознак дієслівних, іменних і прислівникових форм, що визначають типологічну природу й синтаксичну семантику ОР. Розмежовуються: 1) означено-особові ОР, 2) неозначено-особові ОР, 3) узагальнено-особові ОР, 4) безособові ОР, 5) інфінітивні ОР, 6) номінативні ОР, 7) генітивні ОР [15: 395-397].

ОР при цьому кваліфікуються як «тип простого речення, структурно-предикативна основа якого ґрунтується на функціонуванні єдиного поширеного або не поширеного залежними компонентами головного члена, що виступає засобом вираження предикативності» [15: 395].

Натомість М.В. Мірченко диференціює лише 4 типи ОР: 1) дієслівні, 2) інфінітивні, 3) іменні, 4) ОР з ГЧ прислівником (категорією стану), часто в поєднанні з дієсловами *бути, стати, робитися* [11: 273-281].

Дієслівні та іменні конструкції у його потрактуванні формують ядро загальної площини ОР, а прислівникові – периферію [11: 276]. Домінантою в теорії ОР М.В. Мірченка стала категорія ГЧ ОР, яку вчений інтерпретує через категорію предикативності при зіставленні формально-граматичної і семантико-синтаксичної структур речення [11 : 275]. ГК ОР властиві згорнуті предикативні відношення, на відміну від ГК двоскладного речення, між якими наявні предикативні відношення в формі взаємозалежної координації [11 : 276].

В. Брицин ставить питання про необхідність оновлення методологічного підходу до аналізу ОР, адже «у своїй більшості ОР є односкладними лише формально, з погляду порівняння їх із двоскладними підметово-присудковими конструкціями [1: 87]. У таких реченнях щільно переплітаються, а іноді синкретично поєднуються лексична і граматична

семантика, наявна синтаксична омонімія і синонімія...» [1: 87], а тому такі синтаксичні одиниці на думку вченого потребують детального вивчення на різних рівнях реченнєвої структури.

Такий погляд поділяє К. Городенська, виявляючи відношення похідності між типами двоскладних і односкладних речень, які мають спільну власне-семантичну структуру [4: 55]. На погляд ученої, розмежування понять двоскладності й односкладності можливе тільки на рівні формально-граматичної структури простих речень, тому що з власне семантичного вони завжди двоскладні. Зокрема, корелятами означено-особових, узагальнено-особових та неозначено-особових речень виступають семантично елементарні речення, утворені предикатом дії чи предикатом стану і непередикатним компонентом із семантичними функціями діяча або носія стану. Власне семантичну структуру безособових речень формують семантично елементарні речення, центральним компонентом яких виступають різні типи предикатів стану і носії цих станів. Семантичну базу називних речень становлять елементарні речення з предикатом всеохопного фізичного стану і носієм цього стану [4: 52].

Різномірний аналіз структури ОР передбачає зіставлення, в першу чергу, їхніх формально-граматичних та семантико-синтаксичних параметрів як форми й змісту реченнєвого знака, а отже, й дослідження співвідношення між'ярусної симетрії – асиметрії. М. Мірченко зазначає: «Нерівнорядність формально-граматичної і семантико-синтаксичної площин цієї сукупності односкладних речень, їх строкатість у формальному й семантичному аспекті стосовно вираження значень суб'єкта, особи, загального значення предикативності та формальних показників цих категорій, які виявляють імпліцитно-експліцитні способи репрезентації, зумовлювані частковим асиметричним відношенням до інваріантних і найпоширеніших способів їхньої реалізації, посилюють неоднозначне розв'язання проблеми так званих односкладних речень» [11: 274].

Таким чином, вивчення односкладного речення в українському мовознавстві має давні й методологічно різновекторні традиції: логіко-граматичний, психологічний, логіко-семантичний, формально-граматичний, семантико-синтаксичний, функціональний, різномірний підходи. Останній (різномірний підхід) спонукає до перспективного аналізу категорії односкладності в аспекті між'ярусних співвідношень.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Брицин В.М. Односкладні речення в українській мові: до питання методології їхнього дослідження // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 81-87.
2. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові // Дослідження з синтаксису української мови [Текст] – К. : Вид-во АН УРСР, 1958.
3. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови [Текст] / І.Р. Вихованець – К. : Наукова думка. – 1992.
4. Городенська К.Г. Проблема двоскладності-односкладності в контексті історичного й дериваційного синтаксису // Мовознавство : Доп. та повідомл. IV Міжнар. конгр. україністів / Відп. ред. В. Німчук. – К. : Пульсари, 2002. – С. 52-55.
5. Городецька В.А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською) / В.А. Городецька – Автореф. дис. канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 1997. – 17 с.
6. Грищенко А.П. Семантичні і формальні аспекти морфології і синтаксису української мови // Збірник наук. праць / Відп. ред. – А.П. Грищенко. – К., 1988. – 112 с.
7. Дудик П.С. Синтаксис сучасного українського розмовного мовлення : Просте речення, еквівалентне речення [Текст] / П.С. Дудик – К. : Наук. думка, 1973. – 284 с.
8. Іваницька Н.Л. Реалізація семантико-синтаксичного потенціалу абсолютних дієслів у структурі односкладного речення // Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені М. Коцюбинського. – Серія : Філологія. – Вип. 4. – 2002. – С. 105 – 110.
9. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення [Текст] / О.С. Мельничук – К. : Наук. думка, 1966.
10. Мельничук О.С. Загальні питання синтаксису української мови // Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972.
11. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій [Текст] / М.В. Мірченко : Монографія. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2001. – 340 с.
12. Кадомцева Л.О. Українська мова : Синтаксис простого речення [Текст] / Л.О. Кадомцева – К. : Вища шк., 1986.
13. Слинко І. Чи є односкладні речення // Мовознавство. – 1985. – № 4. – С. 48-53.
14. Слинко І.І., Гуйванюк Н.В., Кобилянська М.Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання [Текст] / І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
15. Українська мова : Енциклопедія. – К. : «Українська енциклопедія», 2000. – 752 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Коваль – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, докторант Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Наукові інтереси: категорійний синтаксис, функційний синтаксис.

МІЖРІВНЕВІ КАТЕГОРІЇ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Наталія КОСТУСЯК (Луцьк, Україна)

У статті подано дефініцію та здійснено системний опис міжрівневих категорій сучасної української мови з позицій функційно-категорійної граматики, визначено їхні структурні ознаки.

Ключові слова: міжрівнева категорія, надкатегорія, грамема, відмінки, валентність, категорія ступенів порівняння, модальність.

The definition of the interlevel categories of modern Ukrainian from the standpoint of functional-categorical grammar is presented, as well as their systemic description, and structural features.

Key words: interlevel category, undercategory, grammeme, case, valency, category of degrees of comparison, modality.

У сучасній лінгвістичній теорії впродовж останнього часу з'явилося чимало студій, у яких здійснено перегляд традиційних кваліфікацій мовних категорій і запропоновано ряд нових потрактувань. Функційно-категорійне спрямування наукових праць такого типу зумовило всебічний опис граматичного ладу, дало змогу з'ясувати статус та функціонування одиниць у різних комунікативних ситуаціях, виявити кількісні та якісні зміни, що відбулися в корпусі української мови. На цьому тлі виразна проблема вивчення категорій, що мають стосунок до різних мовних ярусів.

У мовознавстві не існує усталеної думки про граматичну природу аналізованих понять, немає чіткої дефініції останніх. Водночас не викликає заперечення той факт, що вони належать до багатовекторних і різнорівневих. Такий аспект пріоритетний у дослідженнях Ш. Баллі, О. В. Бондарка, В. В. Виноградова, В. О. Плунгяна, Н. Ю. Шведової. В україністиці вивченню категорій, що виявляють ознаки кількох ярусів мови, присвячено студії О. С. Мельничука, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, М. С. Скаба, М. В. Мірченка та ін. Незважаючи на активне студіювання, аналізовані мовні величини потребують ґрунтовнішого вивчення на тлі всієї граматичної структури мови. Усе це мотивує *актуальність* заявленої проблеми, *мета* розгляду якої полягає у визначенні структурних особливостей найважливіших міжрівневих категорій сучасної української мови. Для досягнення поставленої мети ставимо такі *завдання*: 1) подати дефініцію поняття *міжрівневі категорії*; 2) розглянути категорію відмінка на тлі синтаксичного та морфологічного мовних рівнів і виявити у відмінкових грамемах найважливіші ознаки цих ярусів; 3) описати валентність дієслова у стосунку до лексико-семантичного, синтаксичного та морфологічного рівнів; 4) визначити сукупність диференційних ознак категорії ступенів порівняння; 5) виокремити міжрівневу надкатегорію модальності, окреслити діапазон її категорійних складників.

Специфіка окремих категорій сучасної української мови полягає в тому, що їхній функційний вияв відбувається на перетині кількох категорійних підсистем. Багатовекторність цих категорій зумовлена моделюванням їх різноранговими засобами вираження, які пов'язані між собою на основі спільного узагальненого змісту певної ознаки. Такі кваліфікаційні параметри дають змогу надати вказаним категорійним явищам статусу міжрівневих. Під терміном *міжрівневі категорії* розуміємо комплексну єдність протиставлюваних одна одній категорій та граем, що поєднують у собі властивості двох або більше рівнів із домінуванням якогось одного з них і мають певну сукупність спеціалізованих граматичних форм вираження. До них належать, зокрема, категорія відмінка іменника, валентності дієслова, категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників, надкатегорія модальності. Класифікаційна схема дослідження міжрівневих категорій повинна ґрунтувати насамперед на таких кваліфікаційних параметрах: кількості мовних рівнів, з якими пов'язана категорія, та вияву в ній найважливіших ознак цих рівнів; ступеня абстрактності формально-значеннєвої природи її складників; структурної специфіки категорії (надкатегорії), тобто її граемного вираження.

У граматичній системі сучасної української мови стосунок до двох мовних ярусів має категорія відмінка, що поєднує ознаки морфологічного й синтаксичного рівнів. У вказаній ієрархії провідне місце належить останньому, який об'єднує три окремих підрівні –

семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний і комунікативний. Така триярусна інтерпретація відмінка водночас дає змогу здійснити акцент на його семантичних параметрах, що передбачає розгляд відмінкових граем у взаємодії з іншими компонентами речення, увиразнює підпорядкування відмінків валентності предиката. Указана концепція відображає насамперед зумовленість двох центральних частин мови – іменника й дієслова, характер семантико-синтаксичних відношень і формально-синтаксичних зв'язків між ними. Орієнтація на відмінкову семантику зумовлює аналіз граем категорії відмінка як компонентів семантико-синтаксичної структури речення, тобто суб'єкта, об'єкта, адресата, локатива (місцеперебування, вихідного й кінцевого пунктів руху, шляху руху) та інструменталю (знаряддя чи засобу дії). Відповідно до цього вирізняють семантичні відмінки, які „вказують на універсальний характер значеннєвого членування компонентів речення зі значенням предметності” [3: 60] і становлять ієрархічно структуровану синтаксичну парадигму. До них належать п'ять граем семантичної категорії відмінка – суб'єкт, об'єкт, адресат, локатив й інструменталь.

Морфологічні особливості відмінка виявлені в його оформленості за принципом морфологічної парадигми, належності до словозмінних категорій та наявності кінцевого словозмінного афікса. Крім безприйменникових (синтетичних) форм, в українській мові наявне прийменниково-відмінкове (аналітичне) вираження граем. Найрелевантішою вважаємо кваліфікацію прийменниково-відмінкових сполук як єдиних, нерозкладних у граматичному плані компонентів.

Порівняно з категорією відмінка ієрархічно складнішою виступає граматична категорія валентності, поліярусність структури якої увиразнює її стосунок до трьох мовних рівнів – лексико-семантичного, синтаксичного, морфологічного, а також здатність формувати предикатну структуру речення, прогнозувати кількість залежних семантичних позицій. Серед указаних трьох структурних ярусів рангова вершинність властива лексико-семантичному рівневі, що відображає глибинні змістові ознаки валентності, з одного боку, та лексичне значення конкретного дієслова, з іншого боку. Отже, підпорядкування залежних слів опорному не може відбуватися довільно, основні сполучувальні можливості залежать від лексичного значення предиката.

Наступний складник міжрівневої категорії валентності – її синтаксичний різновид, що поєднує семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні ознаки. Зважаючи на перші як репрезентанти глибинної структури речення, дослідники виокремлюють субстанційні синтаксеми, які диференціюють на лівобічний (суб'єктний) та правобічний (об'єктний, адресатний, локативний, інструментальний) різновиди. Розгляд валентності в семантико-синтаксичному аспекті уможливорює поділ її на активну (властиву дієслову-предикатові) та пасивну (репрезентовану залежними іменниками з власне-предметним значенням). Формально-синтаксична валентність, відображаючи поверхневу структуру реченнєвих побудов, відбиває сукупність засобів, що слугують для реалізації предикатних і субстанційних синтаксем. Відповідно до таких кваліфікаційних параметрів розглядають проблему співвідношення узагальненої семантики предикатного компонента й категорійного значення частин мови, які беруть участь в організації того чи того типу реченнєвих конструкцій. Такий підхід передбачає розмежування центральних і периферійних структур. Сферу перших формують конструкції, у яких збережено категорійно-морфологічне й категорійно-синтаксичне значення. Периферійними слід вважати структури, де спостерігаємо невідповідність між категорійно-морфологічним і категорійно-синтаксичним значеннями. У першому випадку йдеться про речення, у яких семантика предиката збігається із семантикою частини мови, яка його оформлює, у другому репрезентантом предиката виступають не власне-дієслова, а транспоновані компоненти, пор.: ...*він* [Володимир – Н. К.] *знав раніше й цього старого* (В. О. Шевчук) і *Твори західних учених, навіть польських і чеських, мало кому відомі на Україні* (Ю. Шевельов); *Йди, хай тебе нагодують* (В. О. Шевчук) і *Хай будуть щасливі князь з княгинею!* (В. А. Шевчук). Дослідження формально-синтаксичного аспекту валентності дає змогу диференціювати облігаторні й факультативні субстанційні синтаксеми. Ієрархічна периферія характерна для морфологічної валентності, яку визначає наявність певних відмінків як морфологічних репрезентантів

відкритих предикатом позицій. Отже, відображаючи основні закономірності сполучуваності одиниць певної мови, валентність має трикомпонентну структуру, пов'язану з лексико-семантичним, синтаксичним та морфологічним ярусами мови.

До системи міжрівневих категорій зараховуємо категорію ступенів порівняння, яка займає особливе місце в категорійній системі прикметника та прислівника й перебуває в різних взаємозв'язках із категоріями інших частин мови. Розглядаючи зазначену категорійну величину на тлі різних ярусів мови, І. Р. Вихованець у студії „Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі?” потрактовує її як словотвірно-синтаксичну [2]. На нашу думку, більшу пояснювальну силу має концепція, згідно з якою категорія ступенів порівняння має безпосередній стосунок до трьох мовних рівнів – словотвору, морфології та синтаксису, що уможливило кваліфікацію її як морфолого-синтаксико-словотвірної [4; 3: 139–142]. Дериваційну специфіку граем компаратива й суперлатива визначає наявність словотвірних афіксів, які передають відповідне семантичне зрушення, пов'язане з частковою зміною якісної ознаки в бік її інтенсивності чи послаблення. Як транспозиційно-модифікаційне утворення категорія ступенів порівняння засвідчена в первинній для неї функційній сфері дієслова, де вона набуває дієслівних морфологічних характеристик, серед яких головна роль належить категорії валентності. Крім того, ступеньованим словам притаманні й синтаксичні категорії, оскільки аналізовані компоненти виступають центральними в семантично елементарному простому реченні й формують його структуру. Отже, порівняно з вихідними лексемами, у ступеньованих формах граматичні категорії мають складнішу природу й кількісно більший вияв. Наведені аргументи підтверджують неоднорідний і неодновимірний статус категорії ступенів порівняння, допомагають з'ясувати її міжрівневий характер.

З-поміж категорійних одиниць, що розглядають на тлі міжрівневої взаємодії, значної уваги потребує модальність. Як відомо, структурування категорійної системи великою мірою залежить від ступеня абстрактності формально-значеннєвої природи її компонентів. Оскільки модальності властивий найвищий рівень вияву цієї ознаки, то, на нашу думку, її доцільно потрактувати як надкатегорію, якій рангово підпорядковані категорії, що мають граемне членування. Структуру модальності формують компоненти з менш абстрактною категорійною змістовою основою – морфологічна модальність, синтаксична модальність та лексико-граматична модальність. Варто зазначити, що модальність зазвичай кваліфікують як синтаксичну реченнєву категорію, диференціюючи її на об'єктивну й суб'єктивну та пов'язуючи зі значенням реальності й ірреальності. За лінгвістичною концепцією значної частини вчених, реалізація модальних значень має стосунок до морфологічних (форм дієслівних способів), синтаксичних (конструкцій різних типів) та лексичних (модальних дієслів, модальних слів, що функціонують як вставні, модальних часток тощо) засобів. Спільність усіх теорій полягає також у дефінуванні модальності як ознаки, властивої будь-якому висловленню, співвідносному з реченням [6: 119–123; 5: 302–311].

На нашу думку, запропонована концепція важлива й перспективна, але потребує деякого уточнення. Її прийняття водночас допускає різну кваліфікацію специфіки модальності. Насамперед акцентуємо увагу на тому, що модальний план речення відображає суб'єктивність мовця з погляду висловленої ним думки щодо ірреальності чи потенційності явищ у мовній ситуації. Л. О. Кадомцева зазначає: „Модальність речення виражається у синтаксичному оформленні цілісно виражених висловлень і має деякою мірою суб'єктивний характер. У зв'язку з тим, що пряме відношення висловленої у реченні думки до позначуваного явища дійсності відбувається через психіку мовця і співрозмовника, модальність можна визначити як прояв суб'єктивно-об'єктивних відношень відображеного у реченні явища до дійсності” [6: 119]. Модальна семантика обумовлена намірами комуніката передати різні аспекти явищ об'єктивного світу за допомогою певних формальних засобів. Лише за наявності „синтаксично оформленого способу модальної співвіднесеності змісту речення з об'єктивною дійсністю можна визначити модальний тип речень” [6: 120]. Зважаючи на це, статус ієрархічної вершинності належить синтаксичній модальності як одному зі складників цієї мовної величини. Включаючи модальність до сфери синтаксичних категорійних одиниць, І. Р. Вихованець вважає її складником комплексної семантико-

синтаксичної категорії предикативності [1: 62]. Синтаксична модальність має стосунок до різних структурних схем речення, тоді як морфологічна модальність зорієнтована на дієслівні речення, оскільки її формальні показники перебувають у тісному зв'язку з категорією способу дієслова. Варто зазначити, що в традиційному мовознавстві спосіб та модальність зазвичай розглядають у різних мовних площинах. Тому найголовніше завдання нашого дослідження вбачаємо, з одного боку, у зруйнуванні стереотипних уявлень про спосіб як дієслівну категорію, яка має стосунок суто до морфологічного рівня, а з іншого, у комплексному науковому вивченні організації та різнорангових засобів вираження комунікативно зорієнтованої надкатегорії модальності передусім на тлі її вияву в мовленні. Найменшою мірою теоретичні зацікавлення мовознавців спрямовані на опрацювання лексико-граматичних параметрів аналізованого мовного явища, що передбачає детальний розгляд дієслів із модальним значенням, модальних одиниць, які функціонують як вставні, модальних часток.

Отже, функційне спрямування опису категорійної системи української зумовило виокремлення одиниць, що мають стосунок до кількох мовних ярусів, відповідно до чого їх названо міжрівневими. До них належать, зокрема, категорія відмінка іменника, валентності дієслова, категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників, надкатегорія модальності. У граматичній системі сучасної української мови їхній вияв пов'язаний із двома чи більше мовними ярусами. Здекларовані в статті питання дають лише загальне уявлення про аналізовані категорійні одиниці. Не викликає сумніву, що активного студювання потребують проблеми, пов'язані з усебічною характеристикою категорійних одиниць та особливостями їхнього структурування насамперед з погляду мовної динаміки. Такий акцент є важливим кроком для вдосконалення типології класифікаційних схем граматичних категорій і, загалом, усіх граматичних явищ сучасної української мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору / [за ред. Василя Грещука]. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 13–18.318
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматика української мови / [І. Вихованець, К. Городенська] ; за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. – К. : Університетське вид-во „Пульсари”, 2004. – 398, [2] с.
4. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : Ред. від. відд. „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 179 с.
5. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : [монографія] / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392, [1] с.
6. Сучасна українська літературна мова : синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1972. – 515 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Костусяк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: теоретична функційно-категорійна граматика.

ЧИСЛІВНИКОВІ ФОРМИ У ПРОБНОМУ ЗОШИТІ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ХУІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХУІІ СТ.»

Ольга КРИЖАНІВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто числівникові слова, які трапляються в тексті Пробного зошита «Словника української мови ХУІ – першої половини ХУІІ ст.».

Ключові слова: числівник, кількісні, порядкові, дробові, збірні, неозначено-кількісні числівники.

The paper focuses on different types of numerals which occur in the text of Probny Zoshyt “Dictionary of Ukrainian of XVI- first half of XVII centuries”

Key words: cardinal, ordinal, fractional, collective, indefinite-cardinal numerals.

Загальновідомо, що числівник як окремий лексико-граматичний клас слів сформувався достатньо пізно. Найдавніші слов'янські слова, які передавали кількісні чи порядкові значення, за своїми граматичними характеристиками були прикметниками або іменниками. Остаточне оформлення власне-числівникових ознак у східнослов'янських мовах «припадає на ХІІІ-ХУІІ ст. і в основному завершилося на початку ХІХ ст.» [1; с. 6]. А це означає, що писемні пам'ятки української мови ХУІ – першої половини ХУІІ ст. віддзеркалюють

завершальний етап формування самобутньої числівникової словозміни, а також структури нумеральних слів. Пробний зошит «Словника української мови ХУІ – першої половини ХУІІІ ст.» містить цікавий матеріал з проблеми вивчення історії числівника як окремої частини мови не тільки тому, що його хронологія співпадає з фінальним періодом остаточного ствердження лексико-морфологічних ознак числівника, а й тому, що до нього внесено слова, по-перше, з пам'яток не вузько регіональних, а «писаних на території України – Волині, Галичини, Закарпаття, Поділля, Центральної України», по-друге, укладачі словника прагнули «відобразити лексичний склад різних жанрів писемності цього періоду в її середньому (нейтральному) і високому стилях» [3; с. 8-9], а тому до списку джерел включені пам'ятки різних стилів і жанрів, писаних «простою», або руською, і «слов'яноруською» мовами, тобто джерельна база лексикографічної праці дуже багата.

Процес витворення самобутніх числівникових граматичних і словотвірних характеристик привертав увагу багатьох дослідників. Ґрунтовна українознавча розвідка «Числівник української мови» авторів Г.П. Арполенко, К.Г. Городенської, Г.Х. Щербатюк побудована на обширному матеріалі, але вона вийшла друком 1980 року, а тому словниковий матеріал Пробного зошита не міг бути повністю використаний у ній.

Зрозуміло, що у виданнях на зразок Пробного зошита не може бути дуже багато числівників, але вони там є, і їхній аналіз складає певний інтерес і з погляду порівняння їх із сучасними числівниковими словами, і з погляду відстеження змін порівняно з тими, які називали число чи порядок при лічбі в церковнослов'янській мові найдавнішого писемного періоду української мови. Зошит пропонує цікавий ілюстративний матеріал, який частково може прислужитися при вивченні особливостей сполучуваності деяких числівників (наприклад, збірних).

Числівники від *одного* до *десяти* були засвоєні давньоукраїнською мовою з праслов'янської, і вже найдавніші східнослов'янські пам'ятки фіксують їх у близькій до сучасної формі. Літературна мова ХУІ – початку ХУІІІ століття, безперечно, зберігала усталену раніше нумеральну систему, хоч словник відбиває лише одиничні числівники першого десятка та й то або в основі слів інших частин мови, або в назвах одиниць інших розрядів.

Одинъ – зафіксовано тільки в реченні, що ілюструє вживання прикметника ГОЛОЛВНѢЙШИЙ (с. 100)*. Тут він має не стільки числівникове значення, як займенникове, оскільки виступає в парі *один – другий*: *а вы на/м/ пришите оди/н/ що має/т/ бы/ти/ головнѢйший, а други/и/, що по/д/ ты/м/* (с. 100). Порядковий числівник *перший / первый* можемо вичленити із прислівника *напервое*: *А напервое злутили у ... Кгевло/в/ского ... дедию и жупан* (с. 117), а також знаходимо у вільному вживанні: *...и до першої Любве Оцевскои* (с. 118).

Числівник *дѣва – дѣвѣ* трапляється вільно: *хомуты два* (с. 148) *можешь еще двѣ години спати* (с. 96), а також у структурі прислівника *двакратъ*, що мав значення *двічі, два рази*: *якожь и листы нашими позовными двакратъ передъ насъ тебе в той речи позываль, жебы еси на рокоу, отъ него тебе зложономъ самъ перед нами сталъ* (с. 103).

Зафіксовано названий числівник і в основі *дванадесѣть* – дванадцять та *двадесѣть* – двадцять. Наведені в словниковій статті приклади дозволяють припустити, що на час фіксації перше складне слово відмінювалося вже тільки в останній частині, тобто так, як і в сучасній українській мові, тоді коли в староукраїнський період змінювалася перша частина *дѣва*: *...в корону з дванадесѣти звѣздъ соулетеноую; ... в которомъ въсаженый была дванадесѣть Камєній* (103).

Велика словникова стаття присвячена порядковому числівнику ВТОРЫЙ, що в середньоукраїнський період ще активно вживався зі значенням «наступний за першим», хоч із давньокиївських часів витіснявся синонімічним порядковим числівником *другий* (2; с. 233): *голова втораѣ, второго дня, второму артикулу, в вториѣ неделѣ* (92).

Числівника ТРИ знаходимо в ілюстративному матеріалі кількох словникових статей: *матка твоѣ хоровала през / два або три дни* (с. 79), *три дни* (с. 152), а також словник фіксує його порядкову форму (до) *третьего* та збірні *трое* та *трои*. Тому *второму артикулу сталося досыт, уже ступим до третьего* (с. 92). Числівникова основа *другий* трапляється у

текстовому фрагменті словникової статті до слова ВИСОКИЙ, але має там займенникове значення: *...А другие упослеженъ свое скромнымъ сердцемъ зносятъ* (с. 94).

Кілька разів у реченнях-ілюстраціях подибуємо числівник *чотири*: *всѣ хъ чотырохъ столицъ* (с. 85), *стихаро/в/ чотыри* (с. 88), *кожуховъ чотыри* (с. 147). Зафіксовано й порядковий до нього: *че/т/ве/р/ты/и/ жуна/н/* (с. 102). Крім того, ще раз він передається циферно: Року 1637, місяця августа 4 дня (с. 81). Числівник П'ЯТЬ трапляється або в його старослов'янському написанні з передачею носової голосної: *Фе/д/ко кравецъ ... гаплицо/в/ взялъ тоузине/и/ пѣтъ* (с. 95), або він передається пізнішими засобами історичного принципу правопису: *штукъ пять* (с. 118).

Зі словникової статті ВТОРЫЙ, в якій ілюстративний матеріал містить кілька порядкових числівників, що передають рік, можемо поновити такі числівники першого десятка: *шесть < шесть сотъ, семь < семдеса/т/, осмь < осмьдесѣтъ* (с. 92), а в словниковій статті АДАМАШКА знаходимо числівник *десять – локо/т/ десятъ* (с. 81). Крім того, в інших фрагментах словника натрапляємо на порядковий числівник *девятго* (с. 155), який містить основу кількісного *девятъ*: *памѣти по умерлыхъ дна третего по смерти, девѣтого* (с. 155).

Примітною ознакою сучасної української мови є вираження часових відрізків порядковими числівниками, які відраховують час від півночі і від полудня. Уміщений у Словнику матеріал показує, що на ХУІ ст. уже склалася саме така система часоназивання: *третее години, пере/д/ девятою годинию, была шестаѣ година* (с. 97).

Кількісні числівники другого десятка представлені одинично словом *дванадесѣтъ* (с. 103) та його фонетичним варіантом *дванадцѣтъ* (с. 84), а також *пя/т/на/д/ца/т/* (с. 102), тоді коли з порядкових натрапляємо на два варіанти сучасного числівника *дванадцѣтый – вторый на десят і вторыйнадцѣтъ*: *лѣта Божего тисѣча пѣтсотъ второго на десят..., которе свѣто было в индикте второнадцѣти* (с. 93). Словник фіксує й порядкові числівники від числівників інших розрядів: *чѣтырдесѣтый- чѣтырдесѣтный, сороковий* (с. 147), *пам ѣти по умерлыхъ дна третего по смерти, девѣтого и чѣтырдесѣтого* (с. 155).

Аналіз структури порядкових числівників показує, що вона ще не є усталеною, оскільки словник фіксує давніші утворення з першою частиною у вигляді відмінюваного порядкового числівника першого десятка, а другою – *десятъ*. Не всі вони вже є лексикалізованими однослівними утвореннями, відтак можемо припустити, що процес утворення сучасної форми числівників другого десятка на -дцѣтъ тільки завершувався, тому що старий словозмінний тип порядкових числівників ще виразно представлений.

Можемо відновити на основі словникових статей і частину форм числівників назв десятків: *двадесѣтъ* (с. 92), *три/д/цѣтъ (три/д/цѣтъ ко/п/ гроше/ѣ/)* (с. 102), *сорокъ (сорокъ дворищ)* (с. 147), *пя/т/десятъ (пя/т/десятъ ко/п/ гроше/ѣ/)* (с. 104), *семдесѣ(т)* (с. 92), *осмьдесѣ(т)* (с. 200). Як бачимо, числівник на позначення чотирьох десятків фіксується у формі *соро(к)* (с. 147), хоч трапляється і давня складна структура *чотыридесѣтъ*, але її виокремлюємо з основи порядкового числівника *чѣтырдесѣтого* (с. 155). Назва дев'яти десятків – дев'яносто – не виявлена.

Цікаво, що не всі порядкові числівники, утворені від назв десятків, мають сучасну безсуфіксну основу на зразок *три(д)цѣтого дня, два(д)цѣтого дня*, а й трапляються у властивій для попередніх періодів нормативній формі із прикметниковим суфіксом -ѣн-, що приєднувався до фіналі складеної основи: *чѣтырдесѣтный* (с. 154).

Назви сотень у Пробному зошиті «Словника української мови ХУІ – першої половини ХУІІІ ст.» знаходимо тільки в межах складених назв. За своєю структурою вони бувають і складеними, і складними, тому можемо припустити, що процес лексикалізації старих слов'янських складених основ назв сотень ще повністю не закінчився. Наприклад, *две сте – двесте, пя/т/сотъ – пятьсотъ, шесть сотъ* (с. 92), *девѣтьсотъ* (с. 116). Порядкові числівники від аналізованих форм не зафіксовано.

Сам числівник на позначення однієї сотні в основному знаходимо в структурі інших числівників: *сто тисѣчѣй, полтора(ста)* (с. 197), *сто коп* (с. 147). Відзначаємо, що досить часто форми його непрямих відмінків є давніми, праслов'янськими: М.в. – *кильканасту*

(с. 107), О.в. – с *кількома сты* (с. 117). Вони демонструють неусталену систему відмінювання цього числівника, який в процесі історичного розвитку зазнав уніфікації відмінкових форм і зараз має флексію –а в усіх відмінкових формах, крім Н. та З в.

Ще в давньокиївську добу утвердилася традиція передавати кількості, що склалися з чисел різних розрядів десяткової системи, простою сумою (сотні з десятками, десятки з одиницями, тисячі з сотнями й одиницями) сполучених відповідних числівників, розташованих у порядку спадної кількості ознаки (від більшого до меншого), засобами сурядного зв'язку, що виражається сполучниками сурядності на зразок: *сто и дьва*. Сучасна українська літературна мова успадкувала цей спосіб вираження складених кількісних величин, але без сполучників: *сімсот дев'яносто п'ять*.

У прикладах речень до словникових статей Пробного зошита відбито ще давню традицію передачі складених кількостей за допомогою сурядного сполучникового зв'язку. Правда, в межах складеної величини зазвичай поєднується сполучниковий і безсполучниковий зв'язок, тобто можемо говорити про змішаний (перехідний) характер номінації: *две сте сорокъ и семь, куль девятьсотъ сорокъ и шесть* (с. 116), *за сто злоты/х/ и двана/у/цѣм/т зло/т/* (с. 119).

У складених порядкових числівниках давньоукраїнського періоду всі компоненти мали форми порядкових. Ще й у Волинських грамотах ХУІ ст. деінде простежуємо таку норму: року *тисѣ(ч)ного пя(т)сотъного семьдесѣтого*; *лета ... тисе(ч)ного пя(т)со(т)но(г)о се(м)деся(т) пе(р)во(г)о*; *року па(н)ско(г)о тисе(ч)но(г)о пѣ(т)со(т)но(г)о се(м)десѣто(г)о пе(р)вишо(г)о*. Сучасна українська літературна мова знає тільки утворення з формальним показником порядковості в останній частині. В аналізованих прикладах досить багато порядкових числівників для передачі року оформлення документа чи із зазначенням дати події, і всі вони засвідчують уже новий тип складеного порядкового числівника на зразок: *року тисеча шесть сот двадесять второго* (с. 92). Отже, можна говорити про завершальний етап утвердження нової форми складених порядкових числівників, де порядок при лічбі передається лише останньою частиною.

У значній кількості речень позначення року або інших кількісних чи порядкових величин передається за кирилівською традицією буквено, а не циферно: *-д-гроши* (с. 74), *Року ѡдѡ³ (1611)* (с. 81).

Ще з часів появи перших писемних пам'яток у східних слов'ян усталилася традиція передавати дробові величини до одиниці (1) іменниками *поль, треть – третина, четъ – четверть – четвертина, пятаина* тощо. У досліджуваному джерелі на позначення половини від одного цілого зафіксовано давню форму: *полотна поль локтя* (с. 117), *поль колоды меду* (с. 147), а також – *половину коупи/л/* (с. 148).

Немає жодного прикладу із відомим сучасній українській мові числівником *півтора*, але є конструкції на позначення частини понад два (2) і вище типу *по(л)трети, полтреть, полтретѣ, полтретия* (с. 137, 141), які були характерні ще й для ХУІІ століття, а новою літературною мовою втрачені.

Досить часто в текстах юридичних документів передавалися неповні величини понад десяток і понад сотню. Тоді діловоди вдавалися до традиційних на той час дробових числівників, утворених шляхом віднімання від більшої цілої величини: *полтретьдцать* (с. 138), *по(л)тораста* (с. 137), *польтреть(с)та* (с. 141). Зараз збережено тільки форму *півтораста*, що більше характерна для розмовного та художнього стилів сучасної української мови, а всі інші витіснено новішими, які утворюються вже не шляхом віднімання від більшого, а методом додавання до меншого: *сімсот п'ятдесят, двісті п'ятдесят*.

Нечисленна група збірних слів представлена одиничним вживаннями числівників *трое, трои, двадцетеро* (с. 149) та *пятеро* (с. 141). Цікавим є вживання складеного кількісного числівника з обома збірними складниками: *з двора вз ла два/д/цатера и троє* (с. 149). Усі приклади засвідчують сполучуваність збірних числівників або з іменниками, що мають тільки множину, або з іменниками назвами істот: *чере/з/ трои двери* (с. 149), *то/л/ко пятеро свине/у/* (с. 141).

Як показує аналіз мовного матеріалу, на початок ХУІІ ст. ще «живими» були традиції вживання деяких іменників зі сталим числовим значенням. Найчастіше натрапляємо на різні форми слів *копа* й *лікоть*: *поль локтя* (с. 117), *сто копъ* (с. 147).

Із неозначено-кількісних числівників зафіксовано такі: *кілька* / *килка* (с. 116), *скільки* (с. 143), *килка сот* (с. 117), *килкадесят* (с. 116), *кільканасту* (с. 117), *кількасот*, *с кількома сты* (с. 117). Із прислівникових і прикметникових основ можна виділити ще й числівник *много*: *многократъ*, *многолиственный* (с. 126). Це відомі сучасній українській мові утворення, крім *много*, що заступився в більшості стилів формою *багато*.

Таким чином, зафіксовані в Пробному зошиті «Словника української мови ХУІ – першої половини ХУІІ ст.» числівникові форми відбивають загальні тенденції становлення української числівникової системи, що виражалися в остаточному оформленні їхньої словотвірної структури та особливостей відмінювання.

* У круглих дужках () вказано сторінку, з якої дібрано приклад, за виданням «Словник української мови ХУІ – першої половини ХУІІ ст. Пробний зошит» – К., 1983.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арполенко Г.П. Числівник української мови / Арполенко Г.П., Городенська К.Г., Щербатюк Г.Х. – К.: Наукова думка, 1980. – 241 с.
2. Історія української мови. Морфологія / Бевзенко С.П., Грищенко А.П., Лукінова Т.Б., Німчук В.В. та ін. – К.: Наукова думка, 1978. – 539 с.
3. Словник української мови ХУІ – першої половини ХУІІ ст. Пробний зошит / відп. ред. Д.Г. Гринчишин. – К.: Наукова думка, 1983. – 158 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Крижанівська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми історії української мови, ономастика.

ТИПИ ГРАМАТИЧНИХ І ПУНКТУАЦІЙНИХ ПОМИЛОК НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «КРАЇНА»

Ірина МАРІНЕНКО (Київ, Україна)

У статті аналізуються морфологічні, синтаксичні й пунктуаційні помилки, що трапляються на сторінках журналу «Країна». Подається їх систематизація, зазначаються причини виникнення.

Ключові слова: мовна норма, помилка, відхилення, аноматив; морфологічні, синтаксичні, пунктуаційні помилки.

In the article morphological, syntactical and punctuation errors that happen on the pages of magazine "Krajina" are analyzed. Their systematization is given, reasons of origin are marked.

Key words: language norm, error, rejection, non-normative; morphological, syntactical, punctuation errors.

Динамічність процесів у сучасному суспільстві призводить до того, що основним джерелом пізнання світу для більшості громадян є засоби масової інформації (ЗМІ). З них читачі отримують знання з різних сфер людської діяльності, емоційні враження, естетичне задоволення. Досить часто через відсутність інших інформаційно-естетичних джерел ЗМІ виступають чи не єдиним шляхом ознайомлення й збагачення читача лексичними, граматичними та пунктуаційними нормами державної мови.

На жаль, українськомовні ЗМІ не завжди здатні виконувати функцію пропагандиста культури української мови. Сторінки газет і журналів рясніють росіянізмами, не завжди вдалимими кальками з інших мов (насамперед з російської, англійської), граматичними та пунктуаційними помилками. Об'єктом нашої уваги цього разу [6] був обраний часопис «Країна» як один із наймолодших з-поміж українськомовних журналів (виходить два роки), що адресований широкому колу читачів. Предметом аналізу цієї розвідки послужили граматичні й пунктуаційні помилки, які траплялися на сторінках журналу протягом усього часу його існування.

Граматичні помилки поділяються на словотвірні, морфологічні й синтаксичні. Відхилення від норм словотворення, хоча й зустрічаються не вельми часто, але свідчать про відсутність глибоких знань дериваційних моделей української мови, системних зв'язків між

твірним і похідним словом. На сторінках часопису «Країна» типовими є такі **порушення словотвірних норм**:

1) відсутність прикметникового суфікса при творенні складного слова від словосполучення «прикметник + іменник»: *україномовної* (№ 43/2010); *україномовного* (№ 22/2011) та в інших числах часопису. Цей прикметник утворений від словосполучення *українська мова* складносуфіксальним способом. При цьому суфікс прикметника повинен зберігатися і в похідній лексемі: *українськомовний* (пор.: *литовськомовний, казахськомовний, китайськомовний* тощо);

2) використання незагальноприйнятого варіанта суфікса при творенні назви жителя міста: *луганянин* (№ 37/2010) замість *луганчанин*. Одним із найбільш поширених суфіксів для творення назв жителів міст є суфікс **-чанин** (*вінничанин, мінчанин, лучанин*), його ж фонетичний варіант **-анин** трапляється значно рідше (*киянин, львів'янин, харків'янин*) [8:195-196];

3) використання російськомовних афіксів при творенні: зменшено-пестливих форм власних імен людей (*Дай зайдю до Валика* (№ 8/2011)), відіменникових прикметників (*оціночно-критичне ставлення* (№ 48/2011)). У наведених прикладах спостерігається невинуватене калькування російськомовних морфем: демінутивного суфікса **-ік** замість **-ик** та **-очн-** замість **-н-** (слова мають звучати як *Валик, оцінно-критичне ставлення*).

Морфологічні помилки – це «такі ненормативні утворення, що не відповідають формальному вираженню хоча б однієї з граматичних категорій роду, числа, відмінка, ступеня порівняння, особи, часу, способу, стану, виду» [1: 13]. Попри те, що мовознавці регулярно привертають увагу до морфологічних аномативів [2; 3; 4], їхня кількість у ЗМІ суттєво не зменшується. Сторінки аналізованого журналу рясніють такими помилками, що свідчить про невисокий рівень володіння морфологічними правилами авторами публікацій. Типовими відхиленнями від морфологічних норм у часописі «Країна» є:

1) змішування закінчень **-у/-а** в іменниках ч.р. II відміни у формі родового відмінка однини: *Такий зміст терміну виник у ХУІІ столітті одночасно із концепцією наукового знання* (№ 15/2010); *...директор київського морга* (№ 36/2010); *Соціального ресурса* (№ 40/2010); *Цукрового буряка також буде менше, ніж торік* (№ 41/2010); *...по півнорми буряка давали* (№ 38/2011); *...життя мегалісу* (№ 42/2010); *Хотіла випити кави, але до автомату стояла 10-метрова черга* (№ 47/2010); *Найбільше спаму* (№ 47/2010); *Відправили етапом до Кустанаю* (№ 1/2011); *Із мільярду до 3,7 мільярда доларів* (№ 4/2011); *під час номеру «Людина-амфібія»* (№ 4/2011); *копію паспорту* (№ 5/2011); *... перенісся прямо до Риму* (№ 7/2011) – йдеться про місто; *забрала з офіса* (№ 12/2011); *Світа Божого не бачили* (№ 38/2011);

2) використання неправильних відмінкових форм іменників, числівників: *Матір працювала танцівницею, моделлю* (№ 15/2010) – використана форма знахідного відмінка замість називного; *Я їй: «Матуся, це ваше чадо?»* (№ 38/2010); *...дружина дзвонить: «Саша, я в лікарні»* (№ 39/2010) – нехтування кличним відмінком при звертанні; *... людство стояло на півдорозі до подолання віспи* (№ 49/2010) – вжито форму родового відмінка замість місцевого; *Спочатку на добу давали 100 грам хліба чи сухарів* (№ 45/2010); *На кожного жителя острова припадають 11 кілограм* (№ 46/2010) – одиниці вимірювання в родовому відмінку множини мають закінчення **-ів**, а не нульове; *Знала історію України* (№ 24/2011) – помилкове використання давального відмінка замість родового; *... голосувала проти обох кандидатів – Тимошенко і Янукович* (№ 50/2011) – якщо жіночі прізвища на **-енко** та приголосний в українській мові не відмінюються, то чоловічі відмінюються, а отже, має бути *Януковича*; *На війні вибухом на мене кинуло восьмеро солдат* (№ 38/2010) – вжито форму називного відмінка збірного числівника замість знахідного – **восьмох**;

3) вживання помилкової відмінкової форми іменника або займенника, спричинене неправильним визначенням категорії істоти/неістоти: *954 баклани та 475 сріблястих чайок знайшли мертвими на острові* (№ 41/2010) – знахідний відмінок назв істот має збігатися з формою родового відмінка; в цьому ж реченні дві однорідні назви істот стоять у різних формах; *Підсніжник – труп, якого знайшли навесні* (№ 41/2010) – іменник *труп* належить до

неістот, а тому займенник у підрядній частині має стояти у знахідному відмінку, що збігається за формою з називним – **який**;

4) утворення невластивої українській мові форми вищого ступеня порівняння прикметника: *Сама велика проблема в тому...* (№ 40/2011);

5) відмінювання першої частини складних слів, утвореної від числівників – назв десятків: *...шестидесятників* (№ 45/2010); *шестидесятниками* (№ 5/2011); у *шестидесятництві* (№ 33/2011);

6) вживання неправильних форм займенників (особових та присвійних): *За допомогою них суспільство зберігає цілісність* (№ 4/2011) – поява початкового **н** відбувається тільки після первинних прикметників; *Президент не присутній на їх заходах* (№ 16/2011); *Дехто пов'язує їх наявність якраз із наближенням...* (№ 22/2011) – літературною нормою присвійного займенника III особи множини вважається форма **їхній**; **їх** – це форма родового відмінка особового займенника III особи множини **вони**;

7) використання неправильної для певного контексту форми дієслова: *«Білочка», наприклад, коштувала б карбованців, а так на руб п'ятдесят виходив теж кілограм м'яси* (№ 50/2010) – по-перше, в цьому реченні вставне слово повинне мати форму **виходило** або **виходить** і виділятися комами; по-друге, розмовно-просторічне **руб** варто було замінити нейтральною лексемою **рубль**;

8) ненормативне утворення форм наказового способу під впливом російської мови (за допомогою дієслівної частки **давай**): *Коли вийду на поверхню, давай одружимося* (№ 40/2010); *Давай зробимо* (№ 1/2011); *Давай перевіримо* (№ 47/2011);

9) порушення чергування звуків при словозміні: *10 рублів за часів Російської імперії називали «червонцем»* (№ 39/2010); *Більшовики випустили червонці...* (№ 44/2010) – у назві грошової одиниці – **червінець** – при словозміні чергування **і/о** не відбувається; *суші з вугора* (№ 42/2010) – у назві риби **вугор** при словозміні відбувається випадіння [о]; *за вказівкою Лева Троцького* (№ 1/2011); *бачився з Левом Толстим* (№ 14/2011) – відмінкова парадигма антропоніма **Лев** відрізняється від парадигми загальної назви **лев** відсутністю чергування [е] з нулем звука;

10) помилки у визначенні родової та числової належності іменника (переважно під впливом російської мови): *Перше УПА боролось проти другого* (№ 48/2010) – рід невідмінюваних абrevіатур визначається за стрижневим словом, отже, **УПА** (Українська повстанська армія) – іменник жіночого, а не середнього роду; *Тварини випали з причепи й розбіглись* (№ 40/2010) – у цьому контексті має вживатись лексема чоловічого роду **прічпін**, **прічпена**, а не назва істоти спільного роду **прічпена**; *... там велика й страшна собака. Вона може покусати* (№ 38/2011) – іменник **собака** в літературній мові належить до чоловічого роду, якщо в тексті не зазначено, що істота жіночої статі; *Їли свіжі овочі, полуницю й молоду картоплю; Півтори сотки засадили картоплю, є ще цибуля, часник, трохи полуниці; Розпочинається сезон чорниці, лисичок...* (№ 22/2011); *купуємо найбільшу та найдорожчу полуницю; збираю найкращу полуницю; Їдять чорницю* (№ 25/2011); *Зате – квіти в пояс, суніця росте* (№ 48/2011) – в літературній мові назви ягід, що мають у своєму складі суфікс **-иц-**, уживані у множині [9: 171]. Форма однини може позначати окрему ягоду, що недоречно в наведених контекстах.

Кількість **синтаксичних помилок** у текстах аналізованого журналу також вражає своєю кількістю і різнобарв'ям. «Із загального числа синтаксичних помилок найбільшу кількість становлять ті, що стосуються керування, зокрема вживання відмінкових форм та прикметників, узгодження слів у реченні, перш за все числівників з іменниками, присудка з підметом, а також порядку слів у реченнях» [5]. Типовими для журналістів «Крайни» можна вважати такі порушення синтаксичних норм:

1) уживання неправильного відмінка при керуванні: *Пробач мене* (№ 35/2010) – дієслово **пробачити** керує давальним відмінком, а не знахідним; *Сигнали надходять в ділянці відповідних їм зубів* (№ 43/2010) – вжито місцевий відмінок замість знахідного; *Без руху назустріч суспільства й держави суттєво виправити ситуацію не вийде* (№ 15/2011) – прикметник **назустріч** потребує давального, а не родового відмінка;

2) помилки в керуванні іменником при головному слові – числівнику, коли числівник потребує родового відмінка від залежного іменника: *...прикрасив стелю 1,5 мільйоном комах* (№ 15/2010) – в залежності від способу прочитання числівника, лексема *мільйон* звучатиме або *півтора мільйонами*, або *одним цілим і п'ятьма десятими мільйона*; *з-під завалів дістали 33 гірники* (№ 40/2010) – знахідний відмінок кількісного числівника з іменником – назвою істоти вимагає від іменника форми, омонімічної родовому відмінку, – *гірників*;

3) помилки в координації підмета з присудком можливі:

а) в числі: *Гурт з'явився 1997 року в Дніпропетровську. Випустили шість альбомів. Виступають переважно в клубах і на фестивалях* (№ 33/2010) – друге й третє речення – неповні з пропущеним підметом *гурт*, тому присудок має бути тільки у формі однини; *Дехто від болю перегризав собі вени, різали животи та руки* (№ 36/2010) – речення з однорідними присудками, що повинні узгоджуватися в однині з підметом; *Більшість населення не хочуть цього* (№ 37/2010) – до складеного підмета входять два іменника, що стоять в однині, а тому присудок не може мати форми множини; *У 90% населення хворіють на карієс і пародонтоз* (№ 43/2010) – підмет виражений іменником, що не має форми множини, отже, й присудок не може стояти у множині; *Різдво братає навіть тих, хто в інші дні воліють дивитися одне на одного лише через приціл рушниці чи автомата* (№ 1/2011); *Ті, хто змінили світ* (№ 7/2011); *Біблія написана для тих, хто мають владу* (№ 44/2011); *Більшу цінність матимуть ті, хто реконструюють заводи, побудують дорогу, міст, роздадуть гречку або гроші, допоможуть хворим дітям* (№ 48/2011) – займенник *хто* не має категорії числа, а тому присудок при такому підметі має стояти в однині (усього 9 випадків неправильної координації присудка з підметом *хто*);

б) в роді: *Тоді мама йде на дискотеку, і джакузі вільне* (№ 38/2010) – рід невідмінюваного іменника відповідає роду співвідносного родового поняття (*джакузі* – це вид *ванни*, тобто жіночий рід); *І те, що ми за ці гроші робимо – неймовірно* (№ 8/2011); *Багатьом відомо це правило* (№ 9/2011) – прикметники середнього роду в українській мові мають закінчення *-е*. У цих прикладах замість прикметників вжиті прислівники, що порушує логіко-синтаксичну структуру речень;

4) неправильне узгодження прикметника або займенника з означуваним словом: *Південної Африці пощастило...* (№ 32/2010); *13- і 16-річні сини моєї сусідки ховаються на горищі* (№ 50/2010) – йдеться про двох синів 13 і 16 років; *... всі сотня чоловік разом піднімаються* (№ 49/2010) – головне слово словосполучення-підмета вжите в однині, а тому узгоджуване з ним означення теж повинне мати форму однини; *Мама зможе побачити свою це зовсім малесеньке дитя* (№ 9/2011);

5) помилки в будові однорідного ряду (використання різних граматичних форм компонентів ряду): *Той працював у департаменті кадрового забезпечення МВС і підраховувати роки вислуги для пенсії водієві міністра Леоніду Приступлюку* (№ 47/2011); *В суді влаштували видимість судочинства за участю адвокатів, свідків, залученням доказів, доводами сторін тощо* (№ 48/2011);

6) помилки у використанні прийменників належать саме до синтаксичних, оскільки, «беручи активну участь в оформленні компонентів речення і словосполучення, виступають одним із формальних засобів вираження синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень та виконують конотативну роль у їх структурі» [1]: *Діти по історії задають багато запитань* (№ 38/2011) – у цій конструкції замість *по* повинен вживатися прийменник *з*; *Виникає запит не на видовишно-скандальну, а реальну політику* (№ 45/2010) – прийменник *на* має повторюватись перед другим компонентом однорідного ряду; *У понеділок переважно обговорюємо хто і що купив на вихідні* (№ 7/2011) – по-перше, в цьому реченні доречний прийменник *у* замість *на*, по-друге, пропущена кома між головною й підрядною частинами складного речення; *Але ж не терпиться позбавити Тимошенко волі вже по іншій справі* (№ 48/2011) – замість *по* доречніше вжити прийменник *в*;

7) недоречне використання одного сполучника замість іншого: *Якщо би все зводилося до матеріального виміру, то Сліпий легко зламався б* (№ 7/2011) – доречнішим у цьому контексті був би сполучник *якби*;

8) пропуск членів речення, що призводить до втрати семантики: *Валерій зі столичної Контрактової площі в навколосвітню подорож* (№ 32/2010) – пропущений присудок; *Якщо ти тихо щасливий кожен день, тебе важко збити з ніг* (№ 9/2011) – підрядній частині бракує присудка; *Якщо для цього потрібні політичні зусилля, Пекін їх робитиме. Але з конкретною метою, а заради лідерства чи домінуванням* (№ 4/2011) – у другому реченні, по-перше, пропущена частка **не** перед другим компонентом однорідного ряду, по-друге, відсутнє узгодження у відмінку однорідних членів речення;

9) відсутність узгодження в числі різних найменувань одного об'єкта: *Можливо, коноплі – про неї стосовно скіфів повідомляє Геродот...* (№ 4/2011) – в українській мові іменник **коноплі** вживається виключно у множині, на відміну від російської мови; *Найбільший вияв гостинності серед українців у Лівії – пригостити одне одного соняшниковим насінням. Їх там не вирощують* (№ 12/2011) – збірний іменник **насіння** не має форми множини; *Паркер випустив ручку, яка мала спеціальний контейнер для гранул із чорнилом. Солдати розводили їх водою* (№ 15/2010) – речовинний іменник **чорнило** в українській мові вживається виключно в однині, на відміну від російської.

Пунктуаційні помилки вирізняються з-поміж інших типів помилок тим, що їх на сторінках друкованих видань трапляється значна кількість. Це пояснюється невисокою пунктуаційною грамотністю більшості журналістів і редакторів. Суб'єктивно відсутність певного знака нібито й не призводить до викривлення змісту інформації реципієнтом, проте об'єктивно будь-яка пунктуаційна помилка певною мірою порушує зміст висловлювання. Досконале знання автором пунктуаційних норм полегшує сприймання інформації, сприяє піднесенню загальної мовної культури суспільства.

Більшість учених виокремлює три типи пунктуаційних помилок:

- 1) помилки, пов'язані з пропущеним необхідним розділовим знаком;
- 2) помилки, пов'язані з розташуванням зайвого розділового знака;
- 3) помилки, пов'язані з уживанням не того розділового знака, який необхідний у конкретному випадку [5; 7].

Академік О. В. Текучов конкретизував загальноприйняту класифікацію пунктуаційних помилок, деталізувавши кожен із трьох типів [10], проте далеко не всі помилки, виявлені в «Країні», вкладаються в цю класифікацію. А тому пропонуємо власну типологію пунктуаційних помилок, виходячи з трьох основних типів.

I. Помилки, що пов'язані з пропущеним необхідним розділовим знаком:

1) коми при однорідних членах речення, поєднаних протиставним сполучником: *До того ж не вищого татунку а четвертого-п'ятого класу* (№ 15/2010); *Шкода, що цих свиней засудили довічно а не стратили* (№ 42/2011);

2) тире між підметом і присудком: *Гостинність, насправді, то велика честь...* (№ 35/2010);

3) знаків у складносурядному реченні: *Навіть «трупарня» – місце, куди в таборі відсилали на повільну смерть «доходяг» – у Святвечір набувала святкового вигляду і в'язні вітали один одного...* (№ 1/2011); *Захід мав розпочатися о 19.00 але затягнули до 19.50* (№ 7/2011); *Ще трошки зусиль і я таки дотягуюся до заповітної гілки* (№ 9/2011);

4) коми між головною й підрядною частинами складнопідрядного речення: *Підходжу до першого-ліпшого чоловіка та питаю, чи він часом не знає де найближчий таксофон* (№ 32/2010); *У Манілі якщо маєш зарплату 100 – 150 доларів, вважай пофартило* (№ 45/2010) – у цьому реченні пропущено також кому після вставного слова; *Пишли шукати звідки б подзвонити мамі* (№ 50/2010); *Не знаю навіть як пишуться ноти* (№ 1/2011); *Нарешті й до них дійшло за кого голосували* (№ 48/2011) – усього 36 випадків відсутності коми;

5) ком при відокремлених членах речення:

а) додатках: *Адже крім позитивних, можуть бути і негативні наслідки операції* (№ 8/2011); *Згідно з церковним етикетом православні можуть тиснути руку священику, лише коли той подасть її перший* (№ 48/2011);

б) обставинах, у т.ч. виражених дієприслівниковими зворотами:

Стрільбу по своїх часто пояснюють так званим «туманом війни», коли через брак інформації про місцезнаходження військ, союзника приймають за ворога (№ 43/2010); Пробив як піжон, і ми програли (№ 1/2011); До всіх сервісів Google маю доступ тільки під'єднавшись до проксі-сервера (№ 32/2010); Щодня стикаючись із правдою життя мегаполісу було складно налаштуватися на роботу (№ 42/2010) – усього 9 прикладів;

в) означеннях: Йти в бар повен італійців не хотілося (№ 37/2010); Ви куштували хліб спечений за цією технологією? (№ 15/2010); Але така засаднича річ, як зовнішня політика була узгоджена (№ 33/2010);

г) уточнювальних та пояснювальних членах речення: Аніме – коротку зачіску можна зробити за допомогою гелю, лаку й воску для волосся (№ 41/2010); Будь-яке удосконалення чи досягнення науки у сфері репродукції, чого це не стосувалося б – препаратів, приладів чи досвіду лікарів, збільшує шанси на щасливу вагітність (№ 40/2010); Підібрав рожевий колір ніжний із прожилками... (№ 8/2011); Настільки воно красиве це чудо (№ 8/2011);

б) при вставних словах та конструкціях: Зокрема юзери можуть безкоштовно качати музику (№ 32/2010); Напевне він загубив багаж... (№ 8/2011); У першу чергу популярні тексти з іронією і гумором... (№ 12/2011); За цим вченням у Всесвіті існують дві сили... (№ 22/2011) – усього 23 випадки;

7) у складному безсполучниковому реченні: Операцію зробила того й молода (№ 8/2011); Усі мають право святкувати лише комунальники страждають (№ 16/2011).

II. Зайві знаки:

1) кома або тире між підметом і присудком: Так-от, Луценко, не копав іншим яму... (№ 9/2011); Затримання Ланте – яскраво свідчить: влада не розуміє, що таке Європа (№ 39/2010); Це дурниця, вважати, що зіркам наставник не потрібен (№ 41/2010); Маркетологи знають, що солодощі – асоціюються із сексуальною насолодою (№ 45/2010) – усього 7 прикладів з такими помилками;

2) кома або тире перед останнім однорідним членом речення, що приєднується одиничним сурядним сполучником: Цей котел ще економічніший за свого попередника, та набагато краще захищений від підробок (№ 15/2010); Діти грають обережно, боячись заглибити м'яча на дорогу, або впасти на камінь (№ 39/2010); О десятій «стрижений малюк», як називали імператора за невисокий зріст – і коротку зачіску, повертався (№ 16/2011) – усього 10 прикладів порушення норм;

3) коми для виділення відсутніх відокремлених членів речення: У нинішнього президента, суттєво вужче поле для маневрів у стосунках із Москвою (№ 38/2010); Цієї зими з ініціативи місцевої влади, військовослужбовців зобов'язали заготовляти старшим людям дрова (№ 48/2010); Через кризу, ситуація змінилася кардинально (№ 40/2011); Це велика удача для мене, як для дипломата: бути свідком становлення нових держав (№ 42/2011) – усього зафіксовано 12 випадків відхилення від пунктуаційних норм;

4) коми, якими помилково виділяють надумані вставні конструкції: Навіть, якщо на мені потерті джинси... (№ 37/2010); Однак, ніяк не можу наважитись їх про це запитати (№ 40/2010); За наказом Даниловича, зігнані на об'єкт солдати збудували її за три місяці (№ 14/2011); Виготовляємо, в основному, речі з металу (№ 15/2011) – 10 прикладів порушення норм;

5) тире, яке мало би семантично й інтонаційно виділити другорядний член речення: Його прадід із села Бортне... Тепер – воно в Польщі (№ 40/2011) – у цьому реченні тире можливе, але після підмета **воно**;

6) при прямій мові: «Що сталося з могутньою расою творців цих колосальних творінь?», – записав Муо того дня у щоденнику (№ 1/2011).

III. Заміна одних знаків іншими:

1) тире на місці коми при поясненні: У водія схопило серце, він знепритомнів – кажуть у міліції (№ 17/2011);

2) двокрапка замість коми перед підрядною з'ясувальною частиною: Але щоб знати: де, що і як відбувається, не обов'язково цікавитися... (№ 1/2011);

3) кома замість другого тире при виділенні пояснювального члена речення: Сполучення між нейронами – аксони, з малоефективних стають недефективними (№ 32/2010); У

жіночій статевій клітині – яйцеклітині, міститься одна статева хромосома X, а в чоловічій – сперматозоїді, може бути як хромосома X, так і хромосома Y (№ 39/2010);

5) тире на місці двокрапки в безсполучниковому реченні: Пояснює – така практика існує у багатьох країнах (№ 5/2011).

Проведений аналіз граматичних і пунктуаційних помилок засвідчив недостатньо високий рівень володіння журналістами й редакторами видання «Країна» мовними нормами сучасної української мови, що в низці випадків призводить до викривленого або утрудненого розуміння змісту висловлення, перешкоджає засвоєнню цих норм читачами журналу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаренко Т. Г. Типологія мовних помилок та їх усунення під час редагування журналістських матеріалів: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.08 «Журналістика» / Т. Г. Бондаренко. – К., 2003. – 20 с.
2. Гринчишин Д. Г. Дотримуйтесь синтаксичних норм [Електронний ресурс] / Д. Г. Гринчишин. – Режим доступу: <http://www.kulturamovy.org.ua/KM/pdfs/Magazine7-14.pdf> – Назва з екрана.
3. Кизилова В. В. Порушення морфологічних норм як явище міжмовної інтерференції (на матеріалі мовлення комунікантів сходу України) [Електронний ресурс] / В. В. Кизилова. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/29_NNM_2008/Philologia/35993.doc.htm – Назва з екрана.
4. Лаврінець О. Я. Статус пасивних конструкцій у сучасній українській мові / О. Я. Лаврінець // Наукові записки. – Т. 85. – Філологічні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія». – К., 2008. – С. 40 – 44.
5. Ломизов А. Ф. Методика пунктуації в зв'язі з изучением синтаксиса / А. Ф. Ломизов. – М.: Просвещение, 1964. – 332 с.
6. Мариненко І. О. Типологія граматичних помилок на сторінках часопису «Український тиждень» / І. О. Мариненко // Наукові записки. – Випуск 100. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 326 – 328.
7. Наумчук М. М. Словник-довідник основних термінів і понять з методики української мови: навчально-методичний посібник / М. М. Наумчук, Л. П. Лушпинська. – Тернопіль: Астон, 2003. – 132 с.
8. Олексенко В. П. Іменники-назви осіб за територіальною ознакою (за місцем проживання або народження) / В. П. Олексенко // Мовознавчий вісник: Зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. – Черкаси, 2008. – Вип. 8. – С. 195 – 199.
9. Пономарів О. Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник / О. Д. Пономарів. – 3-тє вид., стереотип. – К.: Либідь, 2008. – 240 с.
10. Текучев О. В. Методика русского языка в средней школе: Учебник для студентов / О. В. Текучев. – М.: Просвещение, 1980. – 414 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Мариненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мови та стилістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Наукові інтереси: проблеми граматики, словотвору.

ПОЗИЦІЙНІ ВАРІАНТИ ВТОРИННИХ ПРЕДИКАТІВ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Олександр МЕЖОВ (Луцьк, Україна)

У статті розглянуто позиційні формально-синтаксичні та комунікативні варіанти вторинних предикатних синтаксем (адвербіальних, атрибутивних і модальних) у неелементарних простих реченнях на матеріалі художніх текстів сучасної української літературної мови.

Ключові слова: мінімальна синтаксична одиниця, вторинний предикат, адвербіальна синтаксема, атрибутивна синтаксема, модальна синтаксема, другорядний член речення, детермінант, тема, рема.

In the paper the positional formal-syntactical and communicative variants of second predicative syntaxeme (adverbial, attributive and modal) within non-elementary simple sentences in modern Ukrainian fiction are analysed.

Key words: minimal syntactical unit, secondary predicate, adverbial syntaxeme, attributive syntaxeme, modal syntaxeme, secondary part of a sentence, determiner, theme, rheme.

До найважливіших завдань сучасної синтаксичної теорії належить виділення і функціональний аналіз семантичних категорій речення, які знаходять свій вияв у мінімальних семантико-синтаксичних одиницях – синтаксемах. Вторинна предикатна семантика як одна з найбільш поширених в реченнєвій структурі представлена в мові сукупністю мінімальних одиниць, серед яких особлива роль відведена адвербіальним, атрибутивним і модальним синтаксемам, що виділяються на основі відповідних змістових відношень з предикативним ядром речення. Для вторинних предикатів характерні похідність від відповідної підрядної або головної частини складного речення, специфіка значеннєвих відтінків, розгалужена система засобів вираження, формально-синтаксичних і

комунікативних позицій у структурі простого ускладненого речення. Вони разом із основним предикатом та субстанціальними компонентами формують значну кількість семантично неелементарних речень української мови, тому без усебічного дослідження цих мінімальних одиниць не можна глибоко пізнати природу речення як основної синтаксичної одиниці, а без цього неможлива побудова викінченої синтаксичної теорії. У сучасній українській граматиці проблеми вторинної предикації досліджували І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Загнітко, М.В.Мірченко, Н.В.Гуйванюк, О.В.Кульбабська та ін., однак недостатньо вивченими залишаються формально-синтаксичні і комунікативні варіанти цих синтаксем. Метою пропонованої статті є аналіз особливостей функціонування вторинних предикатних синтаксем (адвербіальних, атрибутивних і модальних) у формально-синтаксичних позиціях детермінантів, прислівних другорядних членів речення; характеристика вторинних предикатів у комунікативних позиціях теми й реми за актуального членування висловлень; з'ясування співвідношень семантико-синтаксичної структури простого неелементарного речення з його формально-синтаксичним та актуальним членуванням. Дослідження побудовано на реченневих конструкціях, дібраних з художніх текстів сучасної української літературної мови.

Спільною ознакою вторинних предикатних мінімальних синтаксичних одиниць (атрибутивних, адвербіальних і модальних) є та, що вони не входять у валентну рамку предикатів, однак різняться їхні формально-синтаксичні позиції в простому неелементарному реченні. Як відомо, позиція другорядного члена речення розчленовується на дві основні субпозиції – субпозицію прислівного другорядного члена речення і субпозицію другорядного члена-детермінанта. Однією з найважливіших додаткових ознак прислівного підпорядкування виступає одна з форм підрядного зв'язку: узгодження, керування, прилягання. Відповідно до цієї ознаки вичленовують узгоджені, керовані і прилягаючі другорядні члени речення [1: 230; 6: 267]. Вторинні предикатні синтаксеми не можуть виступати керованими компонентами, оскільки не зумовлені валентністю предиката.

Узгоджені другорядні члени речення є позиційними варіантами атрибутивних синтаксем, виражених прикметниками, дієприкметниками, займенниковими прикметниками, порядковими числівниками. Вони залежать від опорного іменника і набувають від нього форм роду, числа і відмінка. Речення з такими присубстантивними словами належать до неелементарних простих, являючи собою результат об'єднання двох або більше елементарних речень, напр.: *Співають весняні вітри* (Є.Маланюк) ← *Співають вітри + Вітри були весняні*. Саме прикметники найбільш пристосовані до оформлення приіменникових другорядних членів речення. Вони з цього погляду є первинними морфологічними формами у функції присубстантивного (атрибутивного) другорядного члена речення. Присубстантивні узгоджені компоненти використовуються при опорному іменникові, віддзеркалюючи його форми відмінка, числа і роду, напр.: *Тато мій пішов до загону у Козацький сосновий ліс* (В.Симоненко); *Не розкрити спалені уста* (Є.Маланюк); *Вона скінчила писати свою повість* (О.Кобилянська); *У хаті на нього чекала друга несподіванка* (П.Панч).

У граматичній системі української мови узгоджені і неузгоджені елементи нерідко пов'язані дериваційними відношеннями, пор.: *У цих садах, в сонатах солов'їв він чує тихі кроки бракон'єра* (Л.Костенко) і *У цих садах, в сонатах солов'їних він чує тихі бракон'єрові кроки*. Складна синтаксема в родовому відмінку теж виступає в приіменній (атрибутивній) функції, але вже ускладненій суб'єктною семантикою. Оскільки така синтаксема зумовлена валентністю опорного віддієлівного іменника, то вона перебуває у формально-синтаксичній позиції керованого другорядного члена речення: *Жалібний спів і могутнє ревіння гармат...* (Ю.Мушкетик); *Безмежний простір, безкінечні небеса, виспів птаства, дзюркіт струмків...* (П.Загребельний); *Тривало безперервне і напружене листування Святослава з братом Ярославом* (В.Малик). Аналогічну функцію виконує синтаксема з об'єктно-атрибутивним значенням при віддієлівному іменнику, пор.: *Повернення доньок живими й здоровими розчулило князя* (С.Скляренко); *Його проект знищення Врангеля мало не закінчився трагічно для нього самого* (Ю.Яновський). Якщо ж опорним словом виступає іменник конкретного значення, то атрибутивна синтаксема а

родовому відмінку, як і інших відмінкових та прийменниково-відмінкові формах, ускладнена різними відтінками значень (посесивним, локативним, інструментальним, призначення та ін.), займає формально-синтаксичну позицію прилягаючого прислівного другорядного члена речення, напр.: *Сироватка прочинив двері землянки* (Ю.Мушкетик); *Шукаю дім Шумилової, а в ньому учня Академії Івана* (В.Шевчук); – *А Ви хто такий будете? – Директор школи* (В.Шевчук); *Кузьма ... пошив собі картуз із сукна* (Г.Тютюнник); – *Це наш гість із Києва, – вів далі, не слухаючи, Валерій* (П.Загребельний); *Цей іменник означа предмет для зрізання злаків і трави* (Д.Білоус). Такі форми при опорних конкретних іменниках традиційно зараховують до керованих. Трактують явища керування, за якого всі відмінкові і прийменниково-відмінкові форми поєднані з опорним словом способом керування, ґрунтується не на синтаксичній, а на морфологічній основі, тому потребує уточнення: керованими є лише форми, зумовлені валентністю опорного слова. Оскільки конкретні іменники не наділені активною валентністю, то зв'язок їх з іншими іменниками слід трактувати як відмінкове прилягання, тобто вільне поєднання. На основі власне-прилягання поєднано також атрибутивні синтаксеми, виражені морфологізованими прислівниками при опорних дієсловах, які уособлюють модель „опорний іменник + залежний прикметник” і є наслідком об'єднання взаємопов'язаних вихідних простих речень, напр.: *Цієї ночі-уночі ми тихо говорили* (М.Вінграновський) ← *Цієї ночі-уночі ми говорили + Розмова була тиха*.

Прилягаючими компонентами, але не прислівного, а детермінантного типу, виступають адвербіальні синтаксеми. Субпозиція детермінанта як другорядного члена речення характеризується залежністю не від окремого слова, а від предикативного ядра (присудково-підметової основи речення з валентно пов'язаними з присудком другорядними членами речення або головного члена односкладних речень з його валентним потенціалом). Детермінантам притаманний слабкий підрядний зв'язок із предикативним центром, що засвідчує більшу їх синтаксичну автономність [1: 236]. У позиції детермінанта перебувають здебільшого прийменниково-відмінкові форми, морфологізовані прислівники і дієприслівники. Проблема детермінантів не має в сучасній лінгвістиці однозначного розв'язання, хоча висловлено ряд аргументованих думок на користь виділення детермінантів як специфічних другорядних членів речення [3: 210-212; 5: 52-61; 7: 67-70]. При з'ясуванні природи детермінантів повинно йтися передусім про визначальні їхні формально-синтаксичні і семантико-синтаксичні особливості, про відмежування їх від форм, прислівний зв'язок яких зумовлюється семантико-синтаксичною валентністю предиката, а особливо від форм, що поєднані з опорним словом невалентним, вільним підрядним зв'язком. Найголовнішою ознакою детермінантів є їх вторинність, похідність, трансформаційна пов'язаність із структурою складного речення. Дериваційну базу деяких різновидів простого ускладненого речення становлять складні речення, від однієї з предикативних частин яких шляхом згорання утворюються детермінантні другорядні члени речення, пор.: *На жнива Архип взявся до праці* (У.Самчук) ← *Коли почалися жнива, Архип взявся до праці*.

У детермінантній позиції найчастіше перебувають адвербіальні синтаксеми часу, причини, мети, умови, допустовості, порівняльні тощо, які співвідносні з відповідними функціональними різновидами підрядних частин складнопідрядних речень. Це найпродуктивніша група детермінантів, засвідчена більшою морфологічною різноманітністю їхніх форм. Сюди входять: а) прийменниково-відмінкові форми: *До війни він був директором середньої школи десь на Чернігівщині* (О.Гончар); *Німецькі руки тягнулися від утоми аж до землі...* (М.Вінграновський); *На пораду вересень покличе всю старшину лісу, степів* (Л.Первомайський); *Він просить у них ілюмінації, парадів і, в разі необхідності, – хліба* (О.Іваненко); *Всупереч сподіванням, старшину не здивувало таке призначення* (О.Гончар); б) власне-прислівникові форми: *Спересердя він кинув наполовину недокурену сигарету на підлогу* (П.Загребельний); *Зопалу я звівся на ноги* (Ю.Збанацький); *Він навмисне завернув у глухий провулок поза городами* (П. Панч); в) відмінкові форми обставинної семантики: *І мати слухають ночами Бронхітне гавкання Бровка* (Є.Маланюк); *Ревли весною тури-переможці, шугали кажани-чепіргачі* (Л.Костенко); *Однієї ночі я йду по вулиці од заводу і наivistую якусь пісню* (В.Сосюра); *Цілу ніч нам сниться клітка із жарптицею...* (Д.Білоус); *Марою насунулась ніч дощова* (Леся Українка); г) інфінітиви: *Ночувати*

господар пішов у кошару (О.Гончар); г) дієприслівники: *Як часто слово „смерть” звучить у людській мові, захвилювавши думку, стривоживши чуття* (М.Бажан). Внаслідок переміщення детермінантів у приіменникову або приприкметникову позицію, утворюються прислівні прилягаючі другорядні члени речення, пор.: *Літньої ночі пройшов теплий дощ і Дощ літньої ночі був теплий*. Особливим видом синтаксем, які можуть займати детермінантну позицію, є модальні синтаксеми. У синтаксичній традиції їх кваліфікують вставними словами, які не мають граматичного зв'язку з іншими членами речення [2: 159-166]. На наш погляд, такі компоненти мають всі вище перелічені ознаки детермінантів. Напр.: *Так, може, се і правда, я, певне, хвора, не вважай на мене* (Леся Українка).

За актуального членування речення адвербіальні та модальні синтаксеми, перебуваючи в початковій формально-синтаксичній позиції детермінанта, виконують типову комунікативну функцію самостійної теми, як і суб'єктна синтаксема в підметовій позиції елементарного простого речення. Напр.: *На другий день / прибув посланець з наказом* (Б.Лепкий). Як бачимо, суб'єкт (підмет) у таких умовах пересувається в позицію після предиката (присудка). За одночасного розміщення перед присудком вторинної предикатної і суб'єктної синтаксем на початку простого ускладненого речення виникає необхідність вирізнити актуальну значущість компонентів теми. Тоді можливі два рівні актуального членування висловлення: на першому рівні поділяємо речення на тему й рему (позначаємо однією скісною рисою), а на другому рівні комплексну тему членуємо додатково з вирізненням першої теми (детермінанта) і другої (суб'єкта), акцентуючи на актуальній значущості останньої (позначаємо двома скісними рисками), напр.: *На жнива / Архип // взявся до праці* (У.Самчук). Зрідка адвербіальна синтаксема стає другою темою, а суб'єкт – першою, пор.: *Архип / на жнива // взявся до праці*.

Переміщення адвербіальної синтаксеми в кінець реченнєвої конструкції призводить до її розташування в позиції самостійної або комплексної реми, напр.: *Побуду я в Берліні / з тиждень* (Ю.Яновський); *Володька Лобода / розмахував руки // для обіймів* (О.Гончар). Нерідко позиція реми увиразнюється різними засобами. Наприклад, у реченні *Ти десь за білим забуттям / і навіть далі далі* (В.Стус) адвербіальна синтаксема виділяється і логічним наголосом, і постпозицією, і часткою *навіть*, і повтором слова *далі*. Позиція реми на початку експресивно забарвлених висловлень зумовлена найчастіше такими засобами, як логічний наголос та підсилювальні частки *тільки, лише, навіть, саме, і*, напр.: *Саме сьогодні / прийдуть учасники конференції*. Частка *же (ж)* у питальних реченнях займенникового різновиду стає підсилювальною і виділяє рему, виражену питальним займенниковим прислівником у функції адвербіальної синтаксеми: *Коли ж / вони прийдуть?*

Модальні синтаксеми зрідка пересуваються в кінцеву позицію реми. Частіше вони функціонують на початку ускладненого простого речення в позиції самостійної теми, іноді – комплексної теми, а в експресивному мовленні можуть виступати ремою на початку висловлення у зв'язку з їх логічним наголошенням, повторенням або поєднанням з підсилювальною часткою, пор.: *Чесні громадяни / не погордують мною, сподіваюсь; Звісно, / клопоту багато завжди пану молодому; Мій Гектор, кажуть, / заколов Патрокла; Послухай, / жірондистів є тут більше; Дивіться лиш, / он майстер коло брами зустрівся з органістом і магістром; А може ж, / я таки його любив? А може ж, / я хотів з ним попрощатись?* (З творів Лесі Українки). Атрибутивні синтаксеми входять, як правило, до складу комплексної теми або реми, напр.: *Весняною сніговою водою / затопило подвір'я* (О.Гончар); *Пливають над степом / хмари волосаті* (Л.Костенко). У присубстантивній позиції атрибутивно-суб'єктні або атрибутивно-об'єктні компоненти в родовому відмінку виконують комунікативну функцію актуалізатора теми за актуального членування речення, напр.: *Щедрість падишаха / не має меж* (Ю.Мушкетик).

Отже, вторинні предикатні синтаксеми мають різноманітні формальні й комунікативні вияви в простому ускладненому реченні, що зумовлено специфікою їх семантики і морфологічного вираження. Перспективними у цьому плані є дослідження позиційних варіантів усіх синтаксем.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вихованець І.Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І.Р.Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.

2. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: [навч. посіб.] / М.У. Каранська. – К.: НМК ВО, 1992. – 400 с.
3. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление : [монография] / С.Д.Кацнельсон. – [3-е изд., стереотип.]. – М.: УРСС, 2004. – 216 с.
4. Кульбабська О.В. Вторинна предикація у простому реченні: [монографія] / О.В.Кульбабська. – Чернівці: Вид-во ЧНУ, 2011. – 672 с.
5. Малащенко В.П. О конструктивной обязанности и факультативности детерминантов / В.П.Малащенко // Вопросы синтаксиса русского языка: [сб. научн. тр.]. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1978. – С. 51-61.
6. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. – [8-е изд., доп.]. – М.: Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
7. Шведова Н. Ю. К спорам о детерминантах: Обстоятельственная и обстоятельственная детерминация простого предложения / Н.Ю. Шведова // Науч. докл. высш. шк.: Филол. науки. – 1973. – № 5. – С. 66-77.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Межов – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Наукові інтереси: синтаксис і морфологія української мови.

РЕАЛІЗАЦІЯ ВІДНОШЕНЬ ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ У СИНТАКСИЧНОМУ МІКРОПОЛІ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Юлія МЕЛЬНИК (Чернівці, Україна)

У статті йдеться про польовий підхід, що використовується для дослідження складнопідрядного речення, розглядається синтаксичне мікрополе речення та аналізується реалізація відношень «центр-периферія» у мікрополі складнопідрядного речення.

Ключові слова: синтаксичне поле, мікропіле, ядро, периферія, контактні слова.

The article deals with the field investigation method used for studying a complex sentence. Syntactic microfield of a sentence is in the focus of attention as well as the realization of relations "centre-periphery".

Key words: syntactic field, microfield, periphery, contact words.

У сучасній лінгвістиці інтенсивно досліджуються як окремі мовні поля, так і польовий характер мови у цілому. Дослідження, що проводяться показують ефективність польової моделі мовної структури, яка представляє систему мови як безперервну сукупність полів, які трансформуються одне в одне своїми периферійними зонами та мають багаторівневий характер.

Польовий підхід в основі якого лежить дослідження групи слів, близьких за значенням сягає В.Гумбольдта та Г.Остгофа, останній, щоправда, вживав при описі лексики термін «система», а не «поле». Спершу теоретичне осмислення поняття «поля» в мові вміщували праці Й. Тріра та Г.Іпсена, де воно отримала назву «семантичне поле». Свого розвитку ідеї щодо цього поля набули у працях К.Ройнінга, Е. Найди, О.Духачек, Е. Косеріу, С.Д. Кацнельсона, Л.Вайсбергера та ін. У дослідженнях вказаних авторів поле інтерпретується як парадигматичне явище. Поряд із таким трактуванням розглядуваного поняття в історії мовознавства існують праці, в яких найрізноманітніші синтаксичні комплекси трактуються як «поля» або в яких робиться спроба поєднати аналіз парадигматичних та синтагматичних полів. До них відносяться дослідження В.Порціга, С.К.Шаумяна, Н.І. Філічевої та ін. Також останнім часом в науці закріпилася тенденція розглядати поле як міжрівневе явище. Початок такого підходу, однак без використання терміна «поле», було покладено Ф.Брюно та О.Єсперсеном та продовжено в працях М.М. Гухмана, В.Г.Адмоні, А.В. Бондарко, А.А. Хадєєвої-Бикової та ін.

Та не дивлячись на велику кількість визначень «поля», зрозуміти який зміст той чи інший автор вкладає у цей термін, досить складно. Найбільш поширеним словосполученням із компонентом «поле» у лінгвістиці є функціонально-семантичні поля, морфемні поля, фонемні поля, словотворчі поля, лексемні поля, семантичні поля, мікро- та макрополя, поле множинності, модальне поле, поле стану, компаративне поле, мікропіле речення, макрополе числа, поле ствердження, поле заперечення, понятійне поле, мікропіле дійсності, поле спонукальності, потенційно-ірреальне мікропіле, граматико-лексичне поле тощо.

Перераховуючи вище різні типи мовних полів вважаємо за необхідне більш детально розглянути **синтаксичне поле складнопідрядного речення (далі – СПР)**, оскільки саме це було обрано **метою статті**.

Теорія речення знаходить широке застосування при описі найрізноманітніших синтаксичних одиниць. Це пояснюється устремлінням вчених до побудови впорядкованої та систематизованої картини, а також фактом існування у мові різних синтаксичних засобів, які передають інваріантне значення.

Принцип групування синтаксичних одиниць за узагальненими семантичними ознаками, сформульований Л.Вайсбергом, знайшов своє застосування у працях таких зарубіжних лінгвістів як Г.Мюлер, Г.Бех, К.Бост, Д.Шульц та Х.Грізбах та деяких інших. Російські мовознавці такі як Н.І.Філічева, В.В.Востоков, Г.А.Золотова, Ю.Н.Власова, В.П.Абрамов, також визнають загальне (інваріантне) значення синтаксичних структур базою, яка конститує синтаксичне поле. Зокрема Г.А.Золотова зазначає «**модель речення знаходиться в центрі синтаксичного поля речення – системи граматичних форм, семантико-граматичних та комунікативно-експресивних модифікацій, а також синонімічних корелятив. Відношення центру-периферії лежать в основі типології моделей будь-якого речення**» [7: 99]. Завдяки двобічності своєї моделі, наявності у неї як синтаксичної форми, так і синтаксичного значення, речення можуть бути об'єднані у синтаксичні поля. Під **синтаксичним полем** тут мається на увазі групування синтаксичних моделей на основі близькості їх синтаксичних форм та синтаксичних значень, що ними виражаються і які представляють собою узагальнене відображення відношень об'єктивної реальності. «Можливість об'єднання певних структурних моделей у синтаксичні поля зумовлена наявністю між ними реальних семантичних та функціональних зв'язків, в яких відображаються зв'язки між відповідними відношеннями об'єктивної реальності. Використання поняття синтаксичного поля у граматиці диктується намаганням штучно (в теорії) відтворити («змоделювати») ті зв'язки між синтаксичними структурами, які реально (на практиці) існують у мисленні носіїв мови» [11 : 55].

Для виділення синтаксичного поля у першу чергу важлива наявність сукупності мовних засобів (синтаксичних одиниць), які мають узагальнені (інваріантні) семантичні та функціональні властивості. Синтаксичні моделі, які зближуються, утворюючи поле, обслуговують загальну ділянку мови [6].

Так, макрополе речення може бути розділено на чотири синтаксичні мікрополя: 1) поле простого речення; 2) поле складносурядного речення; 3) поле складнопідрядного речення; 4) поле безсполучникового речення. Кожне із цих синтаксичних полів, у свою чергу, може розглядатися як макрополе, яке складається із мікрополів – розрядів цієї одиниці. Поділ на мікрополя членує синтаксичне макрополе ніби по горизонталі. По вертикалі в мікрополях розміщуються їх конституенти.

Питома вага та значимість різних конституентів всередині одного й того ж мікрополя неоднакові, що дає змогу виділити в його структурі центральну та периферійну зони.

Вивчення взаємодії конституентів у складі синтаксичних мікро- та макрополів має суттєве значення як для виявлення особливостей функціонування речень у синхронному плані, так і для встановлення закономірностей розвитку їх структур [6].

У синтаксичних мікрополях виділяють конституенти, які представляють собою групу мовленнєвих одиниць, які виникли в результаті конкретної реалізації однієї і тієї ж структурної моделі та об'єднані спільністю властивого їм синтаксичного змісту. Ці конституенти одного й того ж мікрополя пов'язані між собою відношеннями синтаксичної синонімії.

У мові існує два типи синтаксичних полів. У **полі першого типу** мікрополя (більш частотними є семантичні угруповання всередині макрополя) виділяються на основі варіювання об'єктивного змісту, коли загальне значення поля розпадається на більш частотні «субзначення» завдяки різниці в об'єктивному змісті. Поля, які досліджуються О.В. Гулигою, В.П. Абрамовим, Н.І. Філічевою та іншими вченими, а також **поле складнопідрядного речення відноситься до полів першого типу**. Мікрополя у складі цих полів не є синтаксичними синонімами через те, що при наявності у них загального значення вони

різняються частотними значеннями, які відображають певні відмінності в об'єктивній реальності.

Мікрополя в полі другого типу виділяються на основі різних семантичних форм відображення того об'єктивного змісту, яке виступає як єдине типово значення. Компоненти такого поля є синтаксичними синонімами. Вони можуть бути як однотипними синтаксичними синонімами, так і різнотипними.

Таким чином, не дивлячись на неправомірність змішування понять поля та синонімії в синтаксисі, не слід протиставляти ці явища, оскільки вони тісно взаємопов'язані одне із одним.

Структура будь-якого мовного поля, в тому числі і синтаксичного базується на протиставленні центра та периферії. Останнє вимагає детального розгляду.

Протиставлення центра та периферії є універсальним принципом організації мови. Воно, як відмічає В.М. Живов «так чи інакше відображається у всіх описах мов і може бути перенесено на мовленнєву діяльність у цілому, оскільки можна говорити про ієрархічну різницю її типів» [5: 24].

Оскільки будь-яке складне речення будується за принципом центр – матричне речення, а периферія – підрядна речення, то застосування цих теорій дає змогу описати систему СПР комплексно, як *польову організацію* і детально описати синкретичні периферійні структури. Систему СПР представляємо як сукупність взаємодіючих полів, які пересікаються, причому кожне з яких має своє *центр (ядро) та периферію*. На периферіях функціонують синкретичні СПР, які контамінують властивості складнопідрядних конструкцій різних функціонально-семантичних полів, тобто *СПР різних типів*. Визнаючи необхідність багатоаспектного опису СПР та погоджуючись із думкою В.В. Бабайцевої про нечіткість меж між структурними та семантичними рамками синтаксичної одиниці, оскільки така межа розмивається в ступенях узагальнення, абстрагування семантичних характеристик [2: 4-7), ми вважаємо, що два підходи до опису синтаксичного ладу СПР («від структури до семантики» та «від семантики до структури») потрібно поєднувати. Виходячи із неоднозначності, різноплановості синтаксичних явищ, при аналізі одних СПР, ми опираємося перш за все на структурний аспект, при аналізі інших – на семантичний, при аналізі третіх – ці принципи об'єднуються.

Загальна картина польової природи СПР набуває конкретних рис у результаті встановлення даних, які отримуються від розгляду ознак цих конструкцій, що дає змогу виявити, по-перше, конституюючу властивість СПР і, по друге, одиниці, які володіють оптимальною концентрацією цих ознак і формують центр поля, спираючись на яке можна визначити певні периферійні зони. Адже проблема СПР є однією із найскладніших проблем у лінгвістиці. Основна думка сучасного вчення про речення полягає в утвердженні його складного багатоаспектного характеру [10: 120]. Реченню властива «багатоплановість його ознак, переплетення смислових, формальних, функціональних та структурних ознак» [9: 14]. Складний взаємозв'язок різних факторів, який характеризує речення, робить і саме речення багатоаспектним. Такий підхід до інтерпретації речення спирається на констатацію того факту, що «синтаксичні одиниці, як це взагалі властиво граматичним явищам, існують як системи типів (моделей), володіючи низкою аспектів, кожний з яких виявляє свою типологію [1: 5]. Оформлення цих типологій реалізується за допомогою фонетичних, морфологічних та синтаксичних засобів.

СПР ми називаємо синтаксичні комунікативні одиниці, які представляють собою об'єднання предикативних одиниць, які конституюють структурно-семантичну єдність компонентів, що пов'язані між собою підрядним зв'язком (підрядністю).

Основними ознаками, які дозволяють говорити про СПР як про самостійні синтаксичні одиниці є: 1) СПР може виражати одне чи два висловлювання, тим самим воно може бути моно модальним, бімодальним та полі модальним [4: 33]; 2) Зв'язок між компонентами СПР специфічний та традиційно кваліфікується як підрядність. В.В. Щеулін виділяє три аспекти підрядності: **загальносемантичний, лінійний та смисловий** [12: 158]. Розглянемо їх в аспекті синтаксичного поля СПР.

Суть першого аспекту полягає у характері направленості впливу (зумовленості) компонентів, які визначаються логікою взаємодії компонентів як носіїв типового значення.

Загальносемантичне співвідношення компонентів СПР членується на два види: 1) Однонаправлена зумовленість: один із компонентів (найчастіше – це підрядне речення) пояснює (завершує, розкриває, стверджує) інше (матричним реченням). Напр., (1) *I dislike Maurice until I got to know him*; (2) *I sent a donation before I was asked to*; (3) *It never mattered who told me these medications were a good idea and perfectly safe* [13: 54]. 2) Двонаправлена зумовленість: компоненти речення взаємопояснюються (взаєморозкриваються, взаємостверджуються тощо). Напр.: (4) *As long as I live here, I do it my way*. [13: 36]. (5) *He'll continue working so long as he has the strength*. (6) *I'm happy as long as my children are* [13: 74].

Під **лінійним** аспектом підрядності мається на увазі співвідношення з точки зору обов'язковості/факультативності наступного (у лінії розгортання) компонента. 1) Однонаправлена зумовленість компонентів СПР може бути обов'язковою або факультативною. Обов'язкова зумовленість полягає у тому, що один із компонентів характеризується незавершеністю (відкритістю), а інший є його безпосереднім семантико-синтаксичним завершенням (продовженням). Оскільки обов'язковість/факультативність здійснюється на основі організації всього СПР, ознакою якого є розгортання структури за принципом лінійного розміщення компонентів, з яких наступний відповідає або не відповідає на валентні особливості попереднього, то тим самим у положенні обов'язкових/факультативних компонентів можуть опинитися як підрядні, так і матричні речення [6: 12].

Незавершеність головного речення, яка супроводжується появою обов'язкового підрядного речення створюється препозицією головного із одночасною наявністю у ньому такого контактного слова, яке «володіє потенційною синтаксичною валентністю та вимагає для реалізації цієї валентності (тобто для завершення цієї конструкції) обов'язкової присутності певної форми речення. При цьому виникає необхідність розширення даної конструкції, яка викликана синтаксичними або семантико-синтаксичними, але не контекстними умовами» [8: 85].

Контактні слова, які вказують на необхідність їх розкриття (і, відповідно, «продовження» головного речення, до складу якого вони входять), прийнято називати синсемантичними контактними словами (повної інформативної недостатності) та групу контактних слів часткової синсемантичності (часткової інформативної недостатності).

До першої групи входять дієслова із значення мовлення, мисленнєвої діяльності, сприйняття, почуттів, внутрішнього стану, бажання, спонукання, сумніву. Ці дієслова із потужною семантикою вимагають «свого підрядного речення із загальним з'ясувальним або об'єктно-з'ясувальним значенням. Напр., *I think that..., I believe that..., It seems that...* тощо. ... and *I think that perhaps my life has not actually been so chaotic...* [14: 79].

Контактними словами повної синсемантиї є також слова, які виконують функцію корелятивів. Наявність корелятивів, само по собі, є свідченням незавершеності речення. Підрядне речення або розкриває значення корелятивів (точніше – слова у ролі корелята) або ж «уточнює значення іменника (у функції підмета або додатка), присудка або детермінуючого члена (прикметника, дієприкметника, прислівника), прикріпленого до нього сигнальним сполучником (корелятом).

Групу контактних слів часткової синсемантичності представляють, по-перше, іменники, які співвідносяться із дієсловами, які вимагають з'ясувального поширення: «думка», «переконання», «надія» тощо.

Незавершеність підрядних речень, яка призводить до появи у матричних реченнях статусу обов'язковості визначається тим, що підрядні, не маючи у своєму складі контактних слів, знаходяться у препозиції та вміщують інші за своєю природою сигнали відкритості, наприклад сполучники, які і є свідченням необхідного продовження підрядних речень матричними. Напр.: *And every month when I got my period I would find myself whispering furtively in the bathroom...* [14: 11]. *When I finally made that decision*, I thought the worst of it was over [14: 17].

Факультативна зумовленість характеризується тим, що постпозитивне або інтерпозитивне підрядне речення не є обов'язковим семантико-синтаксичним завершенням

(продовженням) матричного. У той же самий час воно є умовою, завдяки якій препозитивний компонент можливий як особлива величина, яка виконує свою специфічну функцію. Тут ми маємо справу із відкритістю оберненого порядку: незавершеним виявляється постпозитивне або інтерпозитивне підрядне речення, якщо провести операцію його вичленовування його зі складу складного речення. Ця незавершеність корениться у самій структурно-семантичній організації підрядного речення, яке не є реалізацією валентної потреби постпозитивного компонента.

Конкретно необов'язковість підрядного речення виражається у двох формах.

По-перше, підрядне речення виступає як задумане додаткове визначення (пояснення, уточнення, характеристика тощо) якого-небудь слова (словосполучення, члена речення тощо), препозитивного компонента, який прийнято йменувати авто семантичним контактним словом (лексемою інформативної достатності). Автосемантичними контактними словами здебільшого є іменники або іменникові словосполучення. Напр.: *He wore no hat, which made him look younger than his thirty-one years* [15: 43]. *A year ago O'Donnell had been elected president of the hospital's medical board, which made him the senior practitioner at Three Counties* [15: 82]. *And while I do love that great teacher of peace who was called Jesus...* [14: 14]. *The boy turned over and pulled the sheet up to his face, to shut out the light which was beginning to come through the curtainless windows* [13: 1].

По-друге, підрядне речення виступає як задумане додаткове визначення матричного речення у цілому. Напр.: *I only know that I begged like someone who was pleading for her life* [14: 16]; *I don't know how many times I begged* [14: 16]; *This only shows how little I know about the divorce* [14: 17].

Таким чином, при необов'язковій зумовленості компонентів СПР підрядне речення є необов'язковим поширювачем матричного речення (через співвіднесення з автосемантичним сигналом або матричним реченням у цілому).

Двонаправлена зумовленість завжди обов'язкова, адже тут підрядне речення є обов'язковим семантико-синтаксичним завершенням матричного. Напр.: *On Tuesday morning Claude reached the mill house just as the sun was rising over the damp fields* [13: 100]. *As the machine noiselessly wound off the miles, the sky grew deeper and bluer, and the flowers along the roadside opened in the wet grass* [14: 100]; *While Enid was shopping, Claude bought some white shoes and duck trousers. He felt more interest than usual in his summer clothes* [14: 10].

Смисловий аспект зв'язку компонентів дає уявлення про типове значення СР. Узагальнений типовий зміст компонентів – основа їх змістової залежності, самі ж смислові залежності – результат логічно можливої та здійснюваної в процесі комунікації кореляції категоріальних значень компонентів, логіко-смисловий рисунок СПР, який створюється «всією сукупністю конструктивних ознак» [3: 50].

Таким чином, зазначені риси СПР відрізняють їх від інших одиниць синтаксичного рівня і в різних комбінаціях зустрічаються у всіх конструкціях, що традиційно відносяться до цього виду СР. Відповідно для того, щоб говорити про синтаксичне поле даної одиниці, необхідно визначити набір ознак, властивих її центру та периферії, про що йтиметься у подальших дослідженнях.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка. Система отношений и система построения. – Л.: Наука, 1973. – 126 с.
2. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка. – М.: Наука, 2000. – 255 с.
3. Белошапкова В.А. Сложные предложения в современном русском языке. – М.: Просвещение, 1967. – 160 с.
4. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в немецком языке. М.: Просвещение, 1971. – 206 с.
5. Живов В.М. Центр и периферия в языке в свете языковых универсалий // Вопросы языкознания. – 1973. – №5. – С. 24–35
6. Зиброва Н.В. Сложноподчиненные предложения в аспекте понятия синтаксического поля: Автореф. дис...канд... филол.н.: 10.02.01.– Липецк. – 2008. – 16 с.
7. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: КомКнига, 2007. – 368 с.
8. Иванчикова Е.А. О структурной факультативности и структурной обязательности в синтаксисе // Вопросы языкознания. – 1965. – №6. – С.83–112
9. Кодухов В.И. О трех аспектах изучения сложного предложения // Уч. зап. ЛГПИ им. А.И.Герцена. – Т.242. – Л., 1963. – С. 28–54
10. Лекант П.А. Основные аспекты предложения // Русская речь. – 1975. – №1. – С. 116–128.
11. Филичева Н.И. Синтаксические поля: пос. по грамматике немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1977. – 213 с.

12. Щеулин В.В. О полевой природе сложноподчиненных предложений в русском языке // Структурно-семантическая специфика и функционально-коммуникативный статус языковых единиц. – Липецк: ЛГПУ, 2004. – С. 156 – 170

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

13. Cather Willa One of ours. – New York: A.A. Knopf, 1922. – 459 p.
14. Gilbert Elizabeth Eat Pray Love. – London: Bloomsbury Publishing, 2006. – 348 p.
15. Hailey Arthur The Airport. – Л: Просвещение, 1988. – 171 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Мельник – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Наукові інтереси: функціональний, структурно-семантичний, когнітивний та генеративний синтаксис англійської мови

ДОСЛІДЖЕННЯ ІРРЕАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ З ПОЗИЦІЙ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ

Тетяна НЕСТЕРЕНКО (Кіровоград, Україна)

Статтю присвячено аналізу наукових підходів до опису лінгвістичної категорії модальності та встановленню адекватної методологічної основи, яка дасть позитивні результати при описі ірреальної модальності.

Ключові слова: модальність, ірреальна модальність, наукова парадигма, структурно-семантичний опис, функціональний підхід, функціональна граматики.

The article is devoted to the analysis of the scientific approaches to description of linguistic category of modality and establishment of adequate methodological basis which will give positive results at description of unreal modality.

Key words: modality, unreal modality, scientific paradigm, structurally-semantic description, functional approach, functional grammar.

Модальність характеризується стійким інтересом до окремих її аспектів представників різних наук – логіки, філософії, психології і, звичайно ж, мовознавства. Склалося декілька напрямків у дослідженні мовної модальності, кожен з яких по-своєму плідний, проте характеризується певними недоліками.

Так, **структурно-семантичний** опис дає струнку класифікацію структурних схем модальних конструкцій і досить повний перелік основних модальних значень, однак усі можливі відхилення від структурних схем, контекстуально зумовлені різновиди значень, навіть самі значення, що є похідними від взаємодії різноманітних факторів у процесі функціонування мови, залишаються за межами структурно-семантичного підходу.

Функціонально-прагматичний опис, навпаки, фіксує велику кількість мовленнєвих проявів модальності, водночас побудова класифікації, що враховує структурні ознаки модальних конструкцій і типологію їхньої семантики, стає проблематичною через надмірну різнохарактерність описуваних явищ.

Когнітивний підхід дає багато в чому позитивні результати: в сучасній науці про мову потреба в загальній теорії модальності актуалізована тим, що лінгвістика є органічною частиною когнітології – наукової парадигми, в якій акумулюється й переосмислюється вся експертна інформація про людську свідомість, мислення, знання про мову.

Як видно, концепція модальності еволюціонувала в парадигмальному просторі мовознавства від структуралізму до когнітивізму [14: 16], залишившись при цьому однією з найскладніших і остаточно не розв'язаних лінгвістичних проблем. Історія вивчення цієї категорії засвідчує, що строгий логіцизм свого часу призводив до ототожнення лінгвістичної модальності з логічною; сувора граматикизація – до ототожнення модальності з морфологічним способом або пошуком вияву модальності на формально-прагматичному рівні речення, в його структурі, там де, очевидно, вона не виявляється; використання когнітивного підходу спричиняє практично повну відмову від опису структурної схеми та інших параметрів, що дозволяють зробити типологічну класифікацію не лише констатувального, а й прогнозувального характеру. Невирішеність проблеми модальності можна пов'язати з тим, що представники згаданих напрямків досліджували модальність ізольовано, ставлячи (й це природно) різні завдання, визначаючи об'єктом полярні боки цього багатогранного явища, й

не завжди враховували, що головне завдання цих наукових пошуків – спільне: вивчити й пояснити феномен модальності.

Мета нашої наукової розвідки – установити найбільш адекватну методологічну основу, яка дасть позитивні результати при категоризації модальності (зокрема такого її різновиду як ірреальна) в українській мові.

Сьогодні маятник лінгвістичної науки впевнено хитнувся в бік функціонально-прагматичної та когнітивної наукових парадигм, однак зміна парадигми в жодному разі не передбачає «буквальну заміну чи повне заперечення досягнень попередників, вона скоріше виражається в зміні наукових метафор, поглядів на мову, нових пріоритетних методологічних перспективах, що в «знятій» формі містять ідеї й досягнення попередньої» [11: 25].

З-поміж глобальних методологічних описів для дослідження модальності (зокрема ірреальної) інтегрувальним може стати функціоналізм. О. С. Кубрякова розглядає функціоналізм як такий підхід у науці, коли її центральною проблемою стає дослідження функцій об'єкта вивчення, питання про його призначення, особливості його природи в ракурсі виконуваних ним завдань, здатність об'єкта до їхнього виконання. Загально визнаним постулатом функціональної лінгвістики є положення про те, що мова є зряддям, інструментом, засобом, зрештою, механізмом для реалізації певних цілей і намірів – як у сфері пізнання дійсності і її описі, так і в актах спілкування, соціальної інтеракції, взаємодії за допомогою мовця [10: 217]. Домінування функціонального підходу до вивчення модальності спричинено не лише «модними» віяннями в науці або ж тим, наприклад, що українське мовознавство ретельно дослідило таксономію модальності, – воно є цілком логічним продовженням розвитку ідеї дієслівних способів, оскільки «в кожному описі мови та її граматики завжди виявлявся певною мірою функціональний аспект» [17: 4]. У цьому сенсі знаково, що першим зразком функціонального-граматичного опису в слов'янському мовознавстві стала запропонована російським ученим В. В. Виноградовим концепція модальності [2].

Модальність не терпить «резервації» в рамках однієї наукової парадигми. Ще Аристотель вимагав вивчати об'єкт з двох боків – структурного й функціонального. Перехід від системно-структурної до функціонально-прагматичної парадигми характеризується, з одного боку, лише як зміна доміанти, адже системність і структурність залишаються принципами останньої: «системно-структурний та функціональний підходи доповнюють один одного й поєднуються в розгляді мови як адаптивної системи» [1: 7]. З іншого боку, подальший розвиток системно-структурного вивчення мови в рамках функціонального підходу відбувається на принципово новій основі: система мови сприймається не тільки як певна єдність, що складається із взаємопов'язаних елементів, але й як ціле, складники якого володіють певними функціями в мовленні людини. Таким чином, у функціональній лінгвістиці змінюється точка відліку в дослідженні мови, оскільки всі елементи виділяються й описуються передусім відповідно до їх функціональної якості, що уможливує опис мови та її елементів у єдності структурно-системного й функціонального аспектів й відхід від ізольованого розгляду структури та функції.

На користь функціонального підходу свідчить і те, що він, інтегруючись із когнітивним, у царині модальності відкриває можливість наблизитися до розв'язання цілого ряду питань, пов'язаних із проблемою відношень мови й мислення до явищ об'єктивного світу: «якщо функціонування природної мови якимось чином пов'язане з відношенням мислення до об'єктивного світу, то дослідження модальності має спричинити до рішення принаймні деяких питань, що стосуються природи й структури «відношення змісту висловлення до дійсності з точки зору мовця», відношення, структуру якого й варто визначити в рамках відповідної теорії» [8: 11].

Іншими словами, модель опису ірреальної модальності, будучи моделлю відкритого типу, вимагає використовувати положення як функціоналістів, так і представників інших напрямків лінгвістичної парадигми за умови, якщо ці положення мають пояснювальну силу. Як справедливо наголошує М. В. Всеволодова, модель не може бути неправильною, вона

може бути інакшою. «У зв'язку з визнанням єдності й багатофакторності мови ми розглядаємо результати кожної її моделі як свою правду на шляху до істини» [6: 77].

Світова функціональна лінгвістика розвивалася в різних варіантах залежно від вихідної мовознавчої традиції. Найбільш вагомими для розвитку функціонального напрямку в радянському мовознавстві були вчення про понятійні категорії І. І. Мещанінова, концепція активної і пасивної граматики Л. В. Щерби, дослідження модальності В. В. Виноградова, напрям функціонально-семантичної категоризації мовленнєвих і мовних явищ, принципи якого були розроблені ленінградською функціональною школою на чолі з О. В. Бондарком [13: 779].

Найбільш адекватним описом ірреальної модальності може бути дослідження, здійснене в рамках достатньо викристалізованого за останню чверть минулого століття напрямку **функціональної граматики**, репрезентованого роботами О. В. Бондарка, В. Г. Гака, С. Діка, Г. О. Золотової, А. Мартіне, М. Холідея та багатьох інших. Однією з найбільш поширених на пострадянському лінгвістичному просторі інтерпретаційних моделей функціональної граматики (включаючи модальність) є теоретичні та практичні напрацювання російської функціональної школи. Переконаливий тому доказ – шеститомник, результат багаторічної праці вчених-одномудців, «Теорія функціональної граматики», у другому томі якого поряд з темпоральністю розглянуто модальність [15]. В основу моделі функціональної граматики, розробленої О. В. Бондарком та його послідовниками, покладено системно-інтегративний принцип аналізу мовних явищ, здатних взаємодіяти для виконання певних семантичних функцій. При описі мовного матеріалу як основний використовується підхід від «семантики до її формального вираження» (від функцій до засобів). Граматична система мови репрезентована у вигляді функціонально-семантичних полів (ФСП), ядро яких зазвичай складає певна граматична категорія (як-от граматична категорія способу є ядром модальності), а периферія містить різнорівневі засоби мови (наприклад, інфінітив як периферія ФСП модальності). Однак якщо уважати граматичним лише те, що має сувору облігаторність, то такій граматиці можна зробити закид щодо рівня її «граматичності». «У якомусь сенсі це вже не граматика, оскільки ФСП на підставі спільності функції інтегрує як морфологічні, так і лексичні, словотвірні та синтаксичні засоби, враховуючи їх прагматичний аспект та комунікативну перспективу висловлення» [9: 27].

Функціональна граматика не є абсолютно новим напрямом у вітчизняному мовознавстві, українська лінгвістична наука, як справедливо зазначає М. І. Калько, увійшла в нове тисячоліття, маючи могутній потенціал розвитку функціональної парадигми [9: 26]. Але поява на зламі тисячоліть підсумкової праці «Українська мова. Енциклопедія» [16] засвідчила, що парадигма функціональної граматики ще не отримала в українському мовознавстві загальноновизнаного статусу. Це суперечить дійсному станові речей, адже кінець минулого й початок нового тисячоліття подарували Україні виконані у функціональному руслі дослідження Ф. С. Бацевича, О. І. Бондаря, І. Р. Вихованця, З. О. Валюх, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, М. І. Калька, М. П. Кочергана, О. І. Леути, М. В. Мірченка, А. К. Мойсієнка, В. М. Ожогана, В. П. Олексенка, М. С. Скаба, С. О. Соколової, М. І. Степаненка, В. Д. Шинкарука та ін. Відділ граматики Інституту української мови АН України працює над створення нової академічної Граматики сучасної української літературної мови в 3-х томах, яка повинна злутувати досягнення зарубіжних функціоналістів та власне українські напрацювання в цій галузі, наприклад, урахувавши здобутки бондарківської школи функціональної граматики (досить дієвий принцип польового моделювання), український відповідник все ж не має стати сліпою копією російського аналога.

Функціональна граматика як особливий різновид граматики знаходиться в стадії розвитку та пошуків у розробці відповідної теорії та понятійного апарату. Для українського мовознавства пріоритетним є напрямок функціональної граматики, теоретичні засади якої обґрунтував І. Р. Вихованець [3; 5]. Учений утвердив “роздільний” підхід до проблем функціональної граматики, що передбачає вирізнення з позицій функціоналізму категорійного синтаксису, категорійної морфології та категорійного словотвору з відповідним обсягом категорій, форм, функцій та одиниць. «У межах ідеї **категорійної**

граматики виформувалося чітке бачення частиномовної системи, категорійного апарату, ярусна структура, співвідношення системних, узусних і суто інноваційних тенденцій у граматичному ладі мови та їхня значущість у сучасному мовному ландшафті. Як наголошує А. П. Загнітко, більш коректно такий підхід називати функціонально-категорійним» [7: 26].

Функціонально-категорійну граматику з усіма іншими різновидами функціональних грамастик об'єднує загальне розуміння мови як системи мовних засобів, сукупно спрямованих на досягнення певних комунікативних цілей (цілей мовленнєвого спілкування). Особливо виразно простежується зв'язок категорійного змісту морфології з синтаксисом, що зумовлює розгляд морфологічних форм слів різних частин мови як проєкцій синтаксичних функцій, адже «властивості й закономірності функціонування будь-якої граматичної категорії як системи можуть бути розкриті повною мірою тільки в тому разі, якщо буде виявлено увесь спектр її взаємозв'язків із функціональним середовищем, ураховуючи різні його виміри: парадигматичний, синтагматичний, прагматичний, епідигматичний» [9: 45].

В останні роки на категорійних засадах упорядковано дві граматичних підсистеми – синтаксис і частково словотвір. Маємо фундаментальну працю з категорійного синтаксису – монографію М. В. Мірченка [12], де вперше змодельовано триаспектну систему та структуру синтаксичних категорій речення, що об'єднує семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та комунікативно орієнтовані категорії речення, розмежовано надкатегорії, підкатегорії, категорії та грамеми, встановлено особливості їхньої взаємодії. Так, учений розглядає модальність як одну зі складових комунікативної надкатегорії предикативності. Модальність у вузькому розумінні, яке М. В. Мірченко вважає більш обґрунтованим з огляду на можливість вибудувати порівняно чіткі межі її функціонування, є обов'язковою ознакою кожного речення-висловлення і виражає стосунок реченнєвого змісту до дійсності з погляду реальності й ірреальності. Підкатегорія модальності охоплює три грамеми: граему реальності, граему потенційності граему ірреальності. Граема реальності вказує на реальність явищ у двох часових планах – теперішньому і минулому; граема потенційності поєднує семи гаданої з погляду мовця майбутньої реальності явища, але фактично його ірреальності і репрезентується формами майбутнього часу; граема ірреальності вказує на об'єктивно-модальне значення нереальності, стосується явищ, які не відбулися, не відбуваються, проте бажані, потрібні, необхідні тощо, і ґрунтується передусім на морфологічних категоріях наказового й умовного способу дієслова. Як показує уважне прочитання роботи, модальність не отримала чіткої класифікаційної характеристики й вимагає спеціального наукового опису.

На сьогодні фундаментального опису й категорійного впорядкування вимагає українська морфологія. Уперше наскрізно функціонально-категорійний підхід репрезентовано в «Теоретичній морфології української мови» (К., 2004): питання морфології тут розглядаються з позицій функціональної граматики – вирізнення й аналіз частиномовних одиниць, слів-морфем, слів-речень і морфологічних категорій здійснюються в аспекті морфолого-синтаксичного підходу [4]. Ця концептуальна праця засвідчує здобуття морфологією гідного місця в теоретичних зацікавленнях мовознавців, адже саме в морфології укарбовано розмаїття й неповторні вияви мовної структури.

Одним із кроків у напрямку створення цілісного опису української морфології стане дослідження категорій ірреальної модальності, здійснене в рамках функціональної наукової парадигми, відповідно до одного з її напрямів – функціональної граматики, зокрема, з позицій функціонально-категорійного підходу. У визначеному аспекті продуктивною стане характеристика з функціонально-семантико-синтаксичного погляду морфологічної категорії дієслівного способу як найбільш грамастикалізованого виразника ірреальної модальності. Доцільним видається використання підходу до функціонального опису згідно з семасіологічним принципом «від форми вираження (засобів) до функцій», що є об'єднувальною ланкою функціонального опису з системно-структурним і який, не дивлячись на традиційність, аж ніяк не вичерпався та слугує необхідним етапом на шляху реалізації іншого, ономасіологічного, принципу функціонального опису мови – «від функції до форм вираження» [17: 4].

Обраний підхід до функціонального опису категорій ірреальної модальності 1) дозволить репрезентувати специфіку способу українського дієслова в його системі та функціональному потенціалі; 2) забезпечить єдність системно-структурного й функціонального аспектів дієслівної способовості, оскільки мовні одиниці та їхні взаємовідношення виділяються з урахуванням їх функціонального призначення; 3) такий підхід є первинним і базовим для теоретичного й практичного вивчення будь-якого явища будь-якої мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Арнольд И. В. Основы научных исследований в лингвистике / И. В. Арнольд: Учеб. пособие. – М.: Высш. шк., 1991. – 140 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды : Исследования по русской грамматике / В. В. Виноградов. – М.: Наука, 1975. – 558 с.
3. Вихованець І. Р. Принципи категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // III Міжнародний конгрес українців (26 – 29 серпня 1996 р.). Мовознавство. – Харків, 1996. – С. 177–181.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 400 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретичні засади категорійної граматики української мови / І. Р. Вихованець // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського: [зб. наук. праць. Серія : Філологія]. – Вінниця, 2000. – Вип. 2. – С. 3–6.
6. Всеволодова М. В. Поля, категории и концепты в грамматической системе языка / М. В. Всеволодова // Вопросы языкознания. – 2009. – № 3. – С. 76–99.
7. Загнітко А. П. Грамматична концепція Івана Вихованця / А. Загнітко // Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики: [зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця / Укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (донецьке відділення), 2010. – С. 11–40.
8. Зеленщиков А. В. Пропозиция и модальность / А. В. Зеленщиков. – [изд.2-е, доп.]. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 216 с.
9. Калько М. І. Аспектуальність: категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : монографія / М. І. Калько. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 384 с.
10. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М.: Изд-во РГГУ, 1995. – С. 144–238.
11. Лещак О. В. Очерки по функциональному прагматизму : Методология, онтология, эпистемология / О. В. Лещак ; [Ред. И. Папуша]. – Тернополь; Кельце: Підручники & Посібники: Studia Methodologica, 2002. – 255 с. – (Лаб. славист. и методол. исслед. Терноп. гос. пед. ун-та им. В. Гнатюка, Ин-т славян. филологии Свентокш. акад. им. Я. Кохановского в Кельце).
12. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – [2-е вид., переробл.]. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392 с.
13. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
14. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
15. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / [А. В. Бондарко, Е. И. Беляева, Л. А. Бирюлин и др.]; под ред. А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1990. – 263 с.
16. Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.] – [3-є вид., зі змінами і доп.]. – К.: «Укр. енцикл» ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.
17. Шелякин М. А. Функциональная грамматика русского языка / М. А. Шелякин. – М.: Рус. яз., 2001. – 288 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Нестеренко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: словотвір, морфологія, проблеми функціональної граматики української мови.

ПРОБЛЕМА ПАРЦЕЛЯЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

Ольга СТАНІСЛАВ (Луцьк, Україна)

У статті представлений теоретичний огляд літератури, що присвячена вивченню парцеляції як явищу сучасного синтаксису; окреслюються основні етапи розвитку наукової думки з означеної проблеми; аналізуються різні підходи до її вирішення. Парцеляція обігрується як синтаксична універсаль сучасної мови.

Ключові слова: парцеляція, розчленована конструкція, експресивний синтаксис, парцелят, базова частина висловлення, класифікація парцельованих структур.

The article highlights the notion of parceling as a phenomenon of modern syntax. The author analyses the different scientific points of view on the given problem from the perspective of its diachrony. Parceling is treated as a syntactic universal of modern language.

Key words: parceling, parceling constructions, expressive syntax, parcel, main part of utterance, classification of parceled structures.

Однією із особливостей сучасної писемної мови є інтенсивний вплив на неї розмовного узусу, внаслідок чого відбуваються певні зсуви у всіх ярусах мовної структури. Ш. Баллі зазначав, що інновації у мові торкаються насамперед її синтаксичної будови [5: 123].

Вивчення сучасного стану синтаксису розмовної мови дає змогу прогнозувати, аналізувати тенденції розвитку будь-якої мови загалом. Відомо, що розмовному синтаксису властиві такі явища як еліптичність, неповнота речень, розчленування синтаксичних структур, які обумовлені невимушеністю, спонтанністю, ситуативністю мовлення, з одного боку, і плеоназм, емфаза, які пов'язані з афективністю мовного спілкування, з іншого.

Метою даної наукової розвідки є проаналізувати одне з найцікавіших явищ сучасного синтаксису, що належить до тих мовних феноменів, які впевнено переходять із розмовної мови в літературну, однак є недостатньо дослідженими. Мова йде про парцеляцію.

Поняття і термін „парцеляція” є досить уживаними у лінгвістичній літературі, присвяченій синтактико-стилістичним аспектам мовлення. Вперше такі лексеми як „parcelles” та „style parcellaire”, які повністю відповідають суті самого явища: розчленування єдиного цілого на складові його частини, ввів французький мовознавець Марсель Коен (Cohen M.) [9: 395].

За нашими спостереженнями, часто сам термін тлумачиться по-різному і, як результат, має багато синонімічних найменувань. Поряд із терміном „парцеляція” використовуються „сегментація” (Ш. Баллі, О.О. Реферовська, Н.О. Шигаревська), „сепаратизація” (О.О. Андрієвська), „приєднувальні конструкції” (В.Г. Гак, О.О. Реферовська), „ізоляція” (Є.Г. Ризель, Є.І. Шендельс), „приєднання” (О.В. Колесніков), „відкриті (зсунуті) конструкції” (В.В. Виноградов), „комунікативні структури з додатковою рематизацією семантико-синтаксичних конструкцій” (Л.П. Чахоян) і тому подібне.

Так чи інакше, всі вчені погоджуються з тим, що парцеляція – це: 1) синтаксичний процес, суть якого полягає у розчленуванні на самостійні одиниці єдиного синтаксичного цілого, 2) парцельована конструкція складається із парцеляту (що містить тему висловлення) та базової частини (що представляє рему), 3) явище, яке з плином часу отримує все більше поширення і, відповідно, представляє собою **актуальну проблему** дослідження. Отже, вивчення парцеляції як нового граматичного явища, що не ввійшло на даному етапі розвитку мовознавства в норму літературної мови, але є універсалією мовлення, може збагатити уявлення щодо динаміки розвитку синтаксичної системи сучасних мов.

Термінологічна енциклопедія за редакцією О.О. Селіванової дає таке розуміння **парцеляції** (від фр. *parcelle* – частинка) – синтаксична універсалія мовлення, що передбачає побудову повідомлення шляхом розділення речення на кілька самостійних висловлень, інтонаційно та графічно відокремлених, проте єдиних за змістом. Парцельовані висловлення комунікативно виділені, переважно є ремою у загальному змісті події [8: 449]. Спостережено, що результатом парцеляції є стиснення інформації за допомогою чіткого виокремлення деякої мовної структури. Парцельовані конструкції використовуються мовцем із метою змістового виділення, динамізації, увиразнення, експресивізації певного фрагмента висловлення. Парцелят ніби повертає увагу реципієнта на логічно значущу деталь, при цьому граматична перерваність зв'язку виступає як синтаксичний засіб її акцентування.

На думку О. Іванчикової, явище парцеляції обумовлене, передусім, екстралінгвістичними факторами: прискорення сучасного ритму життя й необхідність у зв'язку з цим передавати інформацію більш виразним та швидким способом [6: 282]. Власне парцеляція і виступає таким мовним явищем, що характерне сьогочасній мові й задовольняє вимоги чіткості та економії синтаксичної конструкції.

Вперше термін „парцеляція” у сучасному значенні був використаний професором А.Ф. Єфремовим у праці „Мова М.Г. Чернишевського” (1951 р.). Під парцеляцією він розумів прийом, який „розламував” речення на частини, перетворюючи їх в еквіваленти самостійних речень, деформуючи структуру речення своєрідним порядком (розставленням) розділових знаків, що порушувало загальноприйняті правила.

Теоретичний аналіз цього феномену був викладений у дисертаційному дослідженні Ю. В. Ванникова „Явище парцеляції у сучасній російській мові” (1965). Автор описав парцельовані конструкції, вивчив деякі їх структурні типи та логіко-семантичні, експресивні особливості.

Починаючи з середини 60-тих років, коли парцеляція привернула до себе пильну увагу лінгвістів, вона ототожнювалась із приєднувальними конструкціями (О. Реферовська, 1973;

Н.С. Валгіна, 1991; В.Г. Гак, 2000) або розглядалась як частина розвинутої системи приєднання (М. Платонова, 1973; Б. Турсунов, 1975).

У кінці 60-тих – 70-тих років у центрі пошукувачів парцеляції опинились: 1) структурні особливості парцельованих конструкцій (Г.Рибакова, 1969; В.Стрельцов, 1974); 2) їх інтонаційні характеристики (Р.П.Лисиченко, 1972; Л.С.Сержан, 1973); 3) їх експресивність та стилістичні особливості (В.Платонова; Б.Турсунов, 1975).

70-ті роки були відзначені підвищеним інтересом до семантики. Проблеми, що розроблялись у цей період, були пов'язані з досліджуванням структурно-семантичних особливостей парцельованих (приєднувальних) конструкцій, а також із вивченням їх архітектонічної функції (роботи Л.І. Ступакової, 1975; Л. Рижикової, 1978).

Наприкінці 70-тих років окреслився новий напрямок розвитку загальної лінгвістичної теорії – прагматика. З'явилися роботи, що були присвячені визначенню комунікативно-прагматичних функцій парцеляції та приєднувальних конструкцій (Л.С., Суворенко, 1982; О. Вільчицька, 1991). У 80-ті роки детально були проаналізовані комунікативні особливості парцельованих конструкцій (праці О. Сковороднікова, 1981; В.В. Кузнєцова, 1986; О. Скоробагатова 1990).

Наступний етап мовних перетворень випав на середину 90-тих і зачепив експресивні синтаксичні структури (у тому числі й парцельовані конструкції). Під впливом тенденцій постмодернізму розпочався період формування нових нестандартних умов та варіантів парцеляції (зокрема, з'явилися різновиди графічного розчленування тексту: абзацне розташування компонентів, вертикальний пробіл тощо).

Аналіз літератури дозволяє зробити висновок про те, що парцеляція є достатньо широким синтаксичним процесом, який охоплює різні види розчленованих структур, а терміни „парцеляція”, „приєднувальні конструкції”, „сепаратизація” і тому подібне до цих пір не знайшли свого остаточного визначення.

У цьому сенсі слухним є зауваження Андрієвської, яка обґрунтовує необхідність чіткого розмежування цих понять. Лінгвіст пише, що зазвичай під парцеляцією розуміється будь-який вид „крайнього відокремлення”, синтаксичного розчленування, що маркується крапкою. Це найбільш узагальнюючий термін (особливо у російській лінгвістичній традиції). Однак, як типи „крайнього відокремлення” (парцеляції) необхідно виокремлювати сепаратизацію та приєднувальні конструкції. Щодо сепаратизації, то слід розглядати випадки, коли синтагма (слово, група слів, речення) проявляє певні логіко-граматичні відношення до базової структури і, як наслідок, може виступати у ролі члена речення або ж як складова частина базової структури, що є відокремленням [3: 77]. Стосовно приєднувальних конструкцій, то йдеться про моменти, коли такий логіко-граматичний зв'язок між синтагмою і базовою частиною майже відсутній, а складові піддаються лише більш або менш суб'єктивній інтерпретації на основі контексту, підтексту висловлення тощо. Приєднувальні конструкції додають до головного висловлення певні повідомлення, зауваження, пояснення, а не членують його [7: 236].

Ще більш рішуче й раціональніше вирішує дану проблему О. Іванчикова, яка під парцеляцією розуміє певний прийом експресивного синтаксису письмової літературної мови, сутність якого полягає у розчленуванні синтаксично зв'язного тексту на інтонаційно відокремлені відрізки, що маркуються крапкою [6: 282]. Особливо цінним у цьому формулюванні представляється визначення парцеляції як прийому письмової мови, що дає можливість протиставити її (парцеляцію) приєднувальним конструкціям – природному явищу усного мовлення. Така опозиція дозволяє розмежувати їх за психолінгвістичними, естетичними критеріями та зрозуміти їх генетичний зв'язок.

У своїх дослідженнях О. Іванчикова виокремлює дві основні групи парцельованих конструкцій:

- 1) конструкції, парцеляція яких структурно спрощена;
- 2) конструкції, парцеляція яких структурно ускладнена.

Зазвичай, до першої групи відносяться парцельовані конструкції, що містять на початку парцеляту спеціальне слово – сигнал парцеляції, а також синтаксичні конструкції, що складаються із відносно незалежного граматичного парцеляту. До другої групи належать

парцельовані конструкції з парцелятом – новим членом. Мовознавець зазначає, що структури другої групи характеризуються більшою експресивно-інформативною насиченістю.

Як бачимо, О. Іванчикова пропонує при аналізі парцеляції з точки зору ступеня її структурного спрощення / ускладнення враховувати „роль парцеляту в синтаксичній організації даної конструкції”, оскільки парцелят може бути новим членом за відношенням до базової структури або ж словесно представленим у базовій структурі. На її думку в конструкціях із парцелятом – новим членом, парцеляція є загалом більш ускладненою, на протипагу конструкціям, представленим парцелятом у базовій структурі.

Застосування критерію „структурного спрощення / ускладнення парцеляції” дозволяє О. Іванчиковій вибудувати достатньо диференційовану класифікацію парцельованих конструкцій. Утім ця класифікація, на наш погляд, має певні недоліки: 1) немає чіткої ієрархії структурних ознак, які б слугували основою класифікації; 2) серед названих властивостей не виокремлюється домінанта особливість, яка б у найбільшій мірі визначала емоційно-експресивну насиченість парцельованої конструкції (базової структури та парцеляту).

Класифікація парцелятів у М. Авласевич здійснюється „за ступенем їх залежності від базової структури” [1: 20]. Вчений виділяє парцельовані конструкції простих та складних речень (останні повністю відносяться до легкопарцельованих структур).

Слід відмітити, що недосконалість згаданих класифікацій полягає ще й у тому, що поняття „спрощеності”, „ускладненості” того чи іншого різновиду парцеляції є дещо гіпотетичним (не перевірено експериментально), а отже потребує ретельного дослідження та аналізу.

Розробляючи критерії класифікації парцельованих конструкцій, варто враховувати всі особливості даного синтаксичного явища сучасної мови: і сутність самого засобу парцеляції, і синтаксичні зв'язки частин комунікативно розчленованої структури, і ступінь близькості базової структури й парцеляту, або ж низки парцелятів, і міру їх емоційно-експресивної насиченості.

Отже, парцеляція, частотність якої в текстах сучасної літератури зростає, досить помітно відображає зміни в способі структурування висловлення як у плані змісту, так і у плані вираження. Парцельовані конструкції вирізняються лаконічністю, стислістю, емоційністю, невимушеністю, експресивною силою, підвищеною динамікою у передачі інформації. У зв'язку з цим, парцельовані конструкції формують особливий, своєрідний синтаксис, який отримав назву „актуалізуючого” (Н. Арутюнова, [4: 345]), „експресивного” (Г. Акімова [2: 83]), що протиставлений, певним чином, класичному синтаксису. Як уважає О. Іванчикова, власне основна роль парцеляції – „функція експресивного виділення тієї чи іншої частини висловлення” [6: 290]. З метою акцентування найбільш суттєвих деталей загальної картини повідомлення, елементів поведінки героїв тощо, парцеляція може створювати ефект „уповільненого кадру” (за допомогою непередбачуваної паузи) або ж враження пришвидшення подій.

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що явище парцеляції уже протягом кількох десятиліть залишається актуальним питанням дослідження, оскільки парцельовані висловлення є достатньо вживаними у сучасній літературі і є інтернаціональною тенденцією розвитку синтаксису загалом. Парцельовані конструкції різняться за своєю структурою, частотністю використання, функціями, ступенем експресивності, а отже потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

Попри значну кількість публікацій з даної проблематики, залишаються нерозкритими аспекти функціонування парцеляції у текстах різних жанрів, не виявлені особливості її структурної організації, відсутні дані щодо частотності вживання різних видів парцельованих структур, не проаналізовані стилістичні можливості парцеляції, не з'ясовані тенденції її розвитку. Всі ці моменти представляють собою перспективи подальших теоретичних та практичних розвідок синтаксистів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Авласевич М.А. Присоединение, парцелляция и текст/М.А. Авласевич // Филологические науки. – 1996. – №4. – С. 17-22.

2. Акимова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка / Г.Н. Акимова. – М.: Высшая школа, 1990. – 160 с.
3. Андриевская А.А. Явления „сепаратизации” в стилистическом синтаксисе современной французской художественной прозы / А.А. Андриевская // Филологические науки. – 1969. – №3. – С. 77-83.
4. Арутюнова Н.Д. Синтаксис//Энциклопедический словарь. Лингвистика / Н.Д. Арутюнова. – М.: Российская энцикл., 1997. – С. 345.
5. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: Иностран. лит-ра, 1975. – 456 с.
6. Иванчикова Е.А. Парцелляция, её коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции//Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка / Е.А. Иванчикова. – М., 1968. – С. 280-298.
7. Реферовская Е.А. Синтаксис современного французского языка / Е.А. Реферовская. – Л.: Наука, 1969. – 236 с.
8. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селиванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
9. Cohen M. Histoire d'une langue / M. Cohen. – Nouvelle édition, 1967 – P. 395-397.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Станіслав – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романських мов і перекладу Волинського національного університету імені Лесі Українки

Наукові інтереси: стилістика французької мови, лінгвістика тексту, синтаксис сучасної французької мови.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕВІДЕНЦІЙНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Ірина ПЯНКОВСЬКА (Кіровоград, Україна)

У статті проаналізовано різні підходи до визначення категорії евіденційності в мовознавстві, описано типи евіденційності та охарактеризовано різноманітні засоби її репрезентації в німецькій мові.

Ключові слова: евіденційність, пряма евіденційність, непряма евіденційність, інференційність, переказування, перцептуальність, модальність.

In the paper the different methods of approach to the determination of the category of evidentiality in linguistics are analysed, the types of evidentiality are described and various means of their representation in German are defined.

Key words: evidentiality, direct evidentiality, indirect evidentiality, inferentiality, retelling, perceptuality, modality.

Явище евіденційності є предметом наукових розвідок у багатьох мовах, тому на сьогоднішній день існує чимало робіт, присвячених цій проблемі, зокрема, відомі дослідження Л. Андерсона, Н. Арутюнової, П. Дендаля, Н. Козинцевої, Дж. Натца, Ф.Р. Палмера, Т. Уїлетта, Ф. де Хаана, В. Храковського, М. Шмельова та інших. Проте дослідження категорії евіденційності започатковане в мовознавстві відносно недавно (останні десятиріччя ХХ ст.), тому існує ціла низка дискусійних питань, пов'язаних зі статусом цієї категорії, граматичними й лексичними засобами її маркування, семантичними особливостями функціонування цих засобів у системі мовлення.

Об'єкт дослідження становлять моно- і поліпредикатні німецькомовні конструкції із семантикою евіденційності. **Завдання** пропонованої статті полягають у систематизації підходів до визначення категорії та типології евіденційності, встановленні засобів її репрезентації в німецькій мові на різних мовних рівнях.

Поняття евіденційності розглядають у лінгвістиці в широкому і вузькому сенсі. У широкому змісті – це модальність, яка вказує на те, наскільки той, хто говорить, упевнений в інформації, яку він повідомляє. Відповідно, евіденційність може мати такі значення: впевненість, сумнів, логічну можливість або необхідність. У вузькому розумінні ця категорія слугує для вказівки на джерело, від якого/ з якого мовець отримав знання [4: 203-207]. Основною особливістю досліджуваної категорії у європейських мовах, зокрема, німецькій, є «різнооформленість», тобто здатність бути представленою засобами різних мовних рівнів, оскільки евіденційність у цих мовах постає функціональною, або комунікативною категорією, категорією тексту [1: 32].

На думку Р. О. Якобсона, категорія евіденційності передбачає співвідношення між об'єктивним фактом та ситуацією його відображення [10: 96]. Основними евіденційними джерелами виступають чуже мовлення і перцептивне сприйняття, за допомогою яких мовець будує пропозицію про події, безпосереднім свідком яких він не був [6: 2]. Експлікатори евіденційних значень (евіденціали) є «показниками, які означають те, що стосується джерела інформації, на підставі якої утворюється пропозиція» [11: 274]. Залежно від джерела інформації, на яке вказує мовець, Т. Уїллетт виокремлює три основних типи евіденціалів:

- пряме свідчення (attested evidence), яке містить вказівку на джерело, яке доступне сенсорному сприйняттю, тобто сенсорна евіденційність;

- непряме свідчення із вказівкою на джерело інформації, тобто переказування (reported evidence);

- непряме свідчення, яке ґрунтується на непрямих ознаках, які дозволяють мовцеві встановити ситуацію, свідком якої він не був (inferring evidence), тобто інференцію [13: 57–58].

Т. Уїллет розподіляє сенсорні евіденціали відповідно на: візуальні (visual), аудитивні (auditory) та ті, які сприймаються іншими шляхами (other sensory), та зараховує до них різноманітні класи слів: модальні слова, дієслова, прислівники, модальні словосполучення на зразок *to my mind, in his opinion*, дискурсивні маркери, частини складнопідрядного речення (*he said*), парентези (*as he said*) тощо [13: 57–58].

Деякі інші лінгвісти, узагальнюючи непрямі джерела інформації, визначають два основних семантичних підтипи евіденційності: пряму та непряму [3: 46; 5: 15].

За допомогою прямої евіденційності мовець констатує факти, викладає думки тощо, в істинності яких він не сумнівається та намагається цю істинність довести, в такому разі евіденційність часто поєднується з оцінкою того чи іншого кута зору [2: 24]. Засобами репрезентації прямої (сенсорної) евіденційності у німецькій мові виступають:

1. Конструкції з особовим займенником I-ої особи однини або множини *ich, wir* і перцептивні дієслова на зразок *bemerken, beobachten, fühlen, merken, sehen, hören* або дієслова із семантикою ментальності *glauben, halten für, finden, annehmen, gestehen* тощо, напр.: *Ich merke, dass mit Reden nicht mehr viel zu machen war* (E.M. Remarque); *Ich gestehe, dass ich mir mit diesem Appell öfter ein wenig wie Don Quichotte vorkomme*.

2. Сталі звороти й мовленнєві кліше ментальної сфери (думки й припущення): *meiner Meinung / Ansicht nach, ich habe den Eindruck, ich habe eine Idee, ich bin der Überzeugung* та ін., напр.: *Ich hatte den Eindruck, dass niemand in der Nacht geschlafen hatte*.

3. Утворення з описовими зворотами, які вказують на пряме джерело інформації (*vor meinen (unseren) Augen, gleich vor mir(uns), in Anwesenheit von, im Beisein von, in j-s Gegenwart* та ін.), напр.: *Dieses Problem wurde in meiner Anwesenheit diskutiert; In Gegenwart von anderen hat er ihn beschimpft*.

Непряма евіденційність може бути представлена системою засобів різних мовних рівнів, об'єднаних спільною семантикою експліцитної вказівки на опосередковане джерело мовця стосовно інформації, яку він повідомляє. Такі висловлювання можуть ґрунтуватися на умовисновках (інференційність), повідомленні іншої особи (переказування), чуттєвому сприйнятті іншої особи (перцептуальність) [3: 46].

Інференційність ґрунтується на логічних висновках, коли для пошуку причини ситуації мовець відбудовує її за певними наявними ознаками й шляхом здійснення розумових операцій. Засобами вираження цього значення виступають:

1. Модальні слова й словосполучення, які містять вказівку на джерело інформації і функціонують у висловлюванні як вставні компоненти (*bestimmt, gar, gewiss, meiner Meinung nach, natürlich, meinetwegen, sicher, vielleicht, wahrscheinlich* та ін.), напр.: *Ein junger Mensch kam, lesend, ein Student wahrscheinlich* (E.M. Remarque); *Dies ist meiner Meinung nach aber weder für die Betroffenen noch für die Sache nützlich oder sinnvoll* [1: 23].

2. Прислівники (*klar, offenbar, offensichtlich, selbstverständlich, verständlich* тощо), напр.: *Es ist aber offensichtlich, dass die Ursachen in den verschiedenen Lebensabschnitten unterschiedlich häufig sind*.

3. Синтаксичні конструкції з дієсловами ментальної діяльності (*denken, glauben, halten, meinen, vermuten, verdächtigen, wissen, Schlußfolgerung ziehen* тощо), які вказують на факт сприйняття інформації або володіння нею, напр.: *Er hätte wissen müssen, wie gefährlich das war* (H. Böll).

4. Речення з іменниками, спільнокореневими з дієсловами на позначення інтелектуальної діяльності, які входять до складу головної частини складнопідрядного речення і виконують аналогічну функцію, що й дієслова (*der Gedanke, die Meinung, der Verdacht, die Vermutung, die Schlußfolgerung* та ін.), напр.: *Dies aber legt die Vermutung nahe, dass die Staatsbank mit dem*

*beabsichtigten Einstieg der Preussag bei Hapag-Lloyd handfeste Eigeninteressen verfolgt; Er ist schnell zu der **Schlussfolgerung** gekommen, dass er dazu gar nicht in der Lage ist.*

5. Конструкції с неозначено-особовим займенником *man*, в яких цей прономінатив в узагальненому вигляді репрезентує певний колективний, збірний суб'єкт, який не конкетизується мовцем з огляду на низку причин (несуттєвість імен для даних умов дискурсу, типовість кута зору тощо). В таких реченнях використовуються дієслова й іменники, які належать до ментальної сфери, напр.: ***Man geht davon aus, dass Deutschkenntnisse in der Wissenschaft, in der Wirtschaft und vor allem auf der europäischen Ebene auf jeden Fall nützlich, bisweilen notwendig sind oder gar für die Karriere förderlich*** [1: 30].

Евіденційні форми переказування відображають неособисту (вторинну) інформованість мовця про події, репрезентуючи як реальні, так і нереальні дії, і вказуючи на певний (первинний / вторинний) вид інформації, отриманий мовцем. Таким чином, евіденційні морфемі можуть повідомляти, що джерелом знання мовця є особистий досвід, пряма сенсорна евіденційність, інференція в результаті непрямой евіденційності (очевидності). Всі ці чинники утворюють певну ієрархію: сенсорна: особистий досвід >> пряма евіденційність >> непряма інференція >> висловлювання [8: 173].

Ю. Рот зазначає, що переказувальні форми відбивають суб'єктивне ставлення мовця до висловлювання і їхнє використання зумовлене здебільшого індивідуальним мовним досвідом, відповідно, мова йде не про об'єктивну граматичну необхідність, а про суб'єктивну схильність до використання форм переказування. Категорія переказувальних форм характеризується стійкістю у вживанні та чіткою оформленістю. Основним у значенні цих форм, на думку Ю. Рота, є висловлення невпевненості, сумніву, недостовірності інформації, яка повідомляється. Темпоральний компонент может доповнювати це основне значення [12: 162–163].

Спільним для усіх засобів репрезентації переказування постає той факт, що мовець повідомляє інформацію, спираючись на вербальне повідомлення зовнішнього джерела (другої особи, групи осіб). Зокрема, можна зазначити такі семантичні варіанти:

1. Речення з кон'юнктивними формами (у німецькій мові досить чітко сформована система презентних форм кон'юнктива (Konjunktiv I) для передачі «чужого мовлення»), напр.: *Er sagte, dass sie nicht **komme**. Sie erzählte ihrer Freundin, sie **habe** sich gut auf die Prüfung vorbereitet.*

2. Складнопідрядні з'ясувальні речення з модусними дієсловами або іменниками, які семантично пов'язані з мовленням, мисленням, сприйняттям, напр.: *Elsa sagte, sie sei krank; Er berichtet, dass es ihm in der Schule nicht gut gehe, dass seine Lehrer und Mitschüler größtenteils gegen ihn seien* [1: 27].

3. Конструкції з евіденційними частками *denn kein(e), doch, ja, nicht, wohl*, які, крім основного модального значення «позначення чужого стилю висловлення, суб'єктивної передачі чужого мовлення», вказують на модальне значення істинності або хибності даного значення, що визначається контекстом [7: 163], зокрема, частка *wohl* означає припущення, побудоване на логічному висновкові; частки *nicht, denn kein(e), doch, ja* підкреслюють впевненість, яка базується на чуттєвому сприйнятті стану речей мовцем [9: 353], напр.: *Obwohl sie mich niemals verstanden hat und bei ihrer Geistes- und Erfahrungsstufe verstehen konnte, so muß sie **doch** immer eine Ahnung meines innersten Wesens gehabt haben; Bislang habe **wohl** kaum jemand von der neuen Software mehr gesehen als die Ankündigung im Internet.*

4. Реченнєві утворення з вставними словами і реченнями, які містять вказівку на джерело інформації: вставні слова на зразок *j-s Ansicht nach, j-s Aussage nach, nach den Gerüchten, j-s Meinung nach, j-s Worten nach*, напр.: ***Nach Ansicht von Umweltschützern** schwächt eine hohe Schadstoffbelastung das Immunsystem der Seehunde und macht sie für den Virus auffällig* [2: 23]; вставні речення зі сполучником *wie* на зразок *wie man denkt, wie man sagt, wie bekannt* або безсполучникові – *man denkt, man glaubt, man sagt* тощо, напр.: *Die Regierungsart, **wie man glaubt**, ist für das Volk von wesentlich höherem Rang als die Staatsform* [2: 23].

5. Конструкції на зразок *es wird angenommen, dass.../ es scheint, ... / das heißt ...*, напр.: ***Es scheint**, als wollte es nicht Frühling werden; Kommerziell erwächst der harten, **das heißt** "wissenschaftlichen", Science-Fiction eine gefährliche Konkurrenz in Gestalt der Gattung Fantasy.*

Перцептуальність співвідноситься з вторинним сенсорним рівнем, коли мовець уже не виступає безпосереднім учасником ситуації, а постає зовнішнім спостерігачем того, що інша особа має прямий доступ до інформації та отримує знання через чуттєвий досвід [3: 47]. Засобами репрезентації такої семантики у німецькій мові визначають конструкції з перцептивними дієсловами (*bemerken, beobachten, fühlen, hören, merken, sehen, spüren* тощо), напр.: *Man spricht endlich die gleiche Sprache, **bemerkt** eine Kommentatorin in der Tageszeitung mit Blick auf die neuen Herren...; Doch die Polaken **spürten** wohl, dass die Kugeln hageldicht geflogen kamen, und dass die Sache brenzlich wurde.*

Таким чином, модальне значення евіденційності в німецькій мові може бути виражене системою засобів різних мовних рівнів: 1) лексичного (лексичні одиниці із семантикою мовлення, мислення, сприйняття); 2) морфологічного (дієслова, іменники, частки, прислівники); 3) синтаксичного (прості й складні речення, вставні слова і речення). Зокрема, семантику евіденційності можуть представляти дієслова мовлення, аргументації, ментальної і чуттєвої сфери, віддієслівні іменники з аналогічною семантикою, модальні прислівники, слова, частки, вставні слова і конструкції, презентні форми кон'юнктива, складнопідрядні й безособові речення.

Дослідження проблеми евіденційності в німецькій мові відкриває широкі перспективи для наукових пошуків, зокрема, з галузі функціональної семантики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балабаєва Ю. Е. Средства выражения категории эвиденциальности в немецком научном тексте / Ю. Е. Балабаєва // Вестник Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина. – № 4 (18). – Санкт-Петербург, 2008. – С. 20–38.
2. Балабаєва Ю. Е. Вставные конструкции немецкого языка в функции маркеров категории эвиденциальности (к проблеме межкультурных различий маркеров эвиденциальности) / Ю. Е. Балабаєва // Филол. науки. Вопросы теории и практики. – № 2 (6). – Тамбов: Грамота, 2010. – С. 22–25 // <http://www.gramota.net/materials/2/2010/2/5.html>
3. Григоренко М. Ю. Система средств выражения эвиденциальности в русском языке / М. Ю. Григоренко // Русский язык и литература в Украине, проблемы изучения и преподавания: материалы международной научной конференции. – Горловка: Изд-во ГТПИИЯ, 2009. – С. 45–47.
4. Корди Е. Е. О связи грамматических значений оценки достоверности и источника информации (на материале французского языка) / Е. Е. Корди // Теоретические проблемы функциональной грамматики. Материалы всероссийской научной конференции (26-28 сентября 2001). – СПб.: Наука, 2001. – С. 203–207.
5. Козинцева Н. А. Типология категории засвидетельствованности / Н. А. Козинцева // Эвиденциальность в языках Европы и Азии. – СПб.: Наука, 2007. – С. 13–36.
6. Медведева М. В. Границы эвиденциальности и эпистемической модальности / М. В. Медведева // <http://yandex.ua/yandsearch?text=Медведева+М.В.+Границы+эвиденциальности+и+эпистемической+модальности&clid=46510&tid=ua&lr=20221>
7. Михайлова В. А. Косвенная эвиденциальность в немецком и русском языках (типологический аспект) / В. А. Михайлова // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – №» 3–4. – Пятигорск, 2007. – С. 157–167.
8. Михайлова В. А. Реализация категории эвиденциальности в немецком и русском языках / В. А. Михайлова // Вестник Пятигорского государственного лингвистического университета. – № 2. – Пятигорск, 2009. – С. 171–177.
9. Плулунгян В. А. Общая морфология: введение в проблематику / В. А. Плулунгян. – М.: Эдиториал УРСС. – 2003. – 384 с.
10. Якобсон Р. О. Шифтеры, глагольные категории и русский глагол / Р. О. Якобсон; пер. с англ. А. К. Жолковского // Принципы типологического анализа языков различного строя / сост. О. Г. Ревзина; отв. ред. Б. А. Успенский. – М.: Наука, 1972. – 280 с. – С. 95–113.
11. Anderson L. Evidentials, paths of change, and mental maps: typologically regular asymmetries / L. Anderson // W. Chafe and J. Nichols (eds.) Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology. – Norwood, 1986. – P. 273–312.
12. Roth J. Die indirekten Erlebnisformen im Bulgarischen. Eine Untersuchung zu ihrem Gebrauch in der Umgangssprache / J. Roth // Slavistische Beiträge. – Bd. 130. – München: Sagner, 1979. – S. 161–169.
13. Willet Th. A Cross-Linguistic Survey of the Grammaticization of Evidentiality / Th. Willet // Studies in Language. – Amsterdam, 1988. – Vol. 12. – № 1. – P. 51–97.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ірина Пянкoвська – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: функціональна граматики, типологія німецької мови, зіставне вивчення німецької й української мов.

ЕПІСТЕМІЧНІ ДІЄСЛОВА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ірина ДІЛАЙ (Львів, Україна)

У статті розглянуто синтагматичні особливості епістемічних дієслів англійської мови як частотних лексичних засобів реалізації епістемічної модальності. Встановлено діапазон епістемічних модальних значень досліджуваних одиниць та виявлено відмінності між фактивними й нефактивними дієсловами.

Ключові слова: епістемічна модальність, епістемічні дієслова, пропозиція, модус, фактиви, путативи, підйом заперечення.

The paper focuses on the syntagmatic properties of English epistemic verbs as the most recurrent lexical means of expressing epistemic modality. The range of epistemic modal meanings of the verbs under research is identified and the distinction between factive and non-factive verbs is drawn.

Key words: epistemic modality, epistemic verbs, proposition, modus, factives, putatives, negative raising.

Дослідження модальності як невід'ємної частини категорії предикативності залишається актуальним і на сучасному етапі, в добу панування когнітивно-дискурсивної парадигми у лінгвістиці. З позицій логіки, пропозиція висловлювання представляє диктум, а дієслова пропозиційного відношення реалізують модус [6]. Враховуючи сучасну тенденцію у мовленні до демодалізації пропозиції через розширення її протичлена, який ввібрав у себе всі категорії модальності [4: 62], вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на останньому. З-поміж інших, розрізняють епістемічний модус (Н.Д.Арутюнова [4], І.Б.Шатуновский [18], М.А.Дмитровска [9] та ін.). Епістемічний модус позначає маркування якості та кількості знання індивідом у мисленні (мисленнєвий маркер), його аналогом у мовленні є епістемічна модальність (мовленнєвий маркер) [8: 8]. Епістемічну модальність досліджували Ф.Палмер [20], Н.Д.Арутюнова [4], О.І. Беляєва [5], Е. Світсер [21]; Е.Траугот [22], Н.В. Скибицька [16; 17] та інші.

Н.Д.Арутюнова виділила шість епістемічних модусів:

- 1) погляд («belief», «мнение»): *believe, think, consider, seem, suppose, reckon* тощо;
- 2) сумнів: *doubt, possible, probable, likely* тощо;
- 3) оцінка істинності: *true, false, impossible, untrue* тощо;
- 4) знання: *know, be aware, be conscious* тощо;
- 5) незнання: *be ignorant, not to know, unknown, mystery, not clear, it's a question* тощо;
- 6) загальна аксіологічна оцінка: *good, bad, awful* тощо [4: 109].

О.І. Беляєва ототожнює епістемічну модальність з достовірністю і відносить її до макрополя недійсності. Епістемічна модальність включає категорії модальної вірогідності, логічної необхідності, невпевненості та впевненості [5].

Мета нашого дослідження – виокремити та з'ясувати синтагматичні особливості епістемічних дієслів як лексичних експонентів категорії модальності в англійській мові. Мета передбачає вирішення таких завдань:

- 1) ідентифікацію епістемічних вживань дієслів англійської мови;
- 2) визначення шкали допустовості, яка виражається за допомогою епістемічних дієслів;
- 3) виділення та зіставлення функціонування фактивних та путативних дієслів як основних видів епістемічних предикатів.

Одним із основних засобів вираження епістемічної модальності є епістемічні дієслова. Епістемічні дієслова виконують функцію вираження епістемічної модальності як особливого типу суб'єктивної модальності, це модальні оператори, які вводять пропозицію висловлювання. Як лексичні експоненти модальності епістемічні дієслова є доволі частотним засобом її вираження, який витісняє синтаксичні засоби вираження модальності та модальні дієслова у сучасній англійській мові [17]. Епістемічні дієслова в англійській мові досліджували Е.Світсер [21], Н.Малкольм [14], Е.В.Курлянд [12] та інші. Фактично, найчастотніші когнітивні дієслова в англійській мові є епістемічними (57% когнітивних дієслів в процесі комунікації сполучаються з першою особою однини *I* [22: 66]). Епістемічні дієслова сполучаються з особовими займенниками *I* та *it* (*I think, I know, I suppose, it seems, it appears, it looks*), та завдяки переважній сполучуваності з першою особою однини, епістемічні дієслова подекуди ототожнюються з перформативами (зокрема Е.В.Курлянд називає їх «ментальними перформативами» [12]). Е.В.Курлянд вважає, що дієслова мисленнєвої діяльності, які виконують модальну функцію, мають компонент значення “think”/ “be of the opinion” та відповідають умовам перформативного функціонування [12: 7]. Проте, на відміну від перформативних дієслів мовлення, епістемічні дієслова як засіб вираження суб'єктивно-оцінної модальності, не мають фіксованої позиції в синтаксичній структурі речення [12: 8].

Займенник першої особи вказує на джерело модальності. Епістемічні дієслова позначають широкий діапазон допустової модальності: від некатегоричного ствердження до

вірогідності, від можливості, невпевненості до сумніву: *think, know, believe, expect, suppose, reckon, guess, assume, presume, feel, doubt*. На думку Е. В. Курлянда, *think, believe* тяжіють до впевненості (достовірності), а *suppose, guess* – до невпевненості (сумніву) [12: 12].

Одна з ключових проблем у дослідженні епістемічної модальності – співвідношення знань та поглядів. Цього питання торкалися П., К.Кіпарські [19], С.Кріпке [11]; Ю.Д.Апресян [2; 3], Р.І.Павільоніс [15], Т.В.Булигіна [7], Н.І.Лауфер [13], Є.Р.Іонесян [10], М.А.Дмитровська [9], І.Б.Шатуновський [18], Г. Р. Аллагулова [1] та інші. Головна відмінність між знаннями та поглядами полягає у їхньому відношенні до істинності пропозиції. З.Вендлер протиставляє знання та погляди на основі вивчення сполучуваності *know* і *believe* [23]. Завдяки здатності приєднувати підрядні речення, перше дієслово та його синоніми дослідник зараховує до фактивних предикатів, а друге – до нефактивних [23].

Термін «фактивні дієслова» було вперше запропоновано у праці П. і К.Кіпарських (1968) [19]. Фактивні предикати об'єднані в один клас на основі того, що ствердження істинності пропозиції, яку вони виражають, кваліфікує підпорядковану пропозицію як істинну. До фактивних предикатів в англійській мові належать *know, realize, bear in mind, find out, take into account, make clear, ignore* тощо. Якщо порівняти речення *Mary realized that it was raining* і *Mary believed that it was raining*, то свердження факту в другому реченні немає, оскільки *believe* не вказує на істинність предикації [11]. Для фактивних дієслів предикація залишається істинною, якщо вони входять до складу заперечного висловлювання (фактивні предикати не допускають «підйому заперечення»): *Mary didn't realize that it was raining*. Комплементи фактивного предиката є пресупозицією речення загалом.

Подібним чином Ю.Д.Апресян досліджує російські дієслова *знать* і *ведать* з точки зору проблеми фактивності і протиставляє їх путативним дієсловом зі значенням «вважати» і «вірити» [3]. Дослідник вивчає як парадигматику, так і синтагматику дієслова *знать*, зокрема виділяє у його синонімів чотири валентності: суб'єкт знання, зміст знання, тему та джерело [6]. Ключові ознаки фактивів за Ю.Д.Апресяном [3]:

- а) транзитивність;
- б) здатність приєднувати непряме питання;
- в) відсутність якісних характеристик, що передбачає неможливість оцінки (звідси, сполучуваність з позитивною оцінкою та несполучуваність з негативною оцінкою: погано знати – „знати не все”) [3: 23];
- г) прототипне знання – рух із зовнішнього світу до суб'єкта (звідси метафори ірраціонального розуміння: *його осінило, it dawned on him*);
- д) завдяки зв'язку із зовнішнім світом для знань характерна валентність зовнішнього джерела, що виражається за допомогою прийменника *з, from*;
- е) розуміння та пам'ять зводиться до знання (дієслово „знати” присутнє у тлумаченні дієслів розуміння та мнемічних дієслів) [3: 48–50].

До предикатів на позначення поглядів (“beliefs”, “мнєний”), або путативних дієслів, в англійській мові належать: *think, believe, suppose, seem, want, reckon, guess* тощо.

Ю.Д.Апресян виділяє такі характеристики путативних дієслів:

- а) нетранзитивність поглядів;
- б) нездатність приєднувати непряме питання;
- в) завдяки позначенню мінливих ментальних станів, погляди можуть вживатися у порівняльних підрядних реченнях;
- г) неможливість інверсії головного і підрядного речень;
- д) сполучуваність з обставинами причини;
- е) несполучуваність з оцінковими маркерами (погляди вже є самі по собі оцінними судженнями);
- є) прототипні погляди – рух від суб'єкта у зовнішній світ, погляди екстеріоризовані, їх виражають, ними діляться, їх доводять, нав'язують;
- ж) сполучуваність з кваліфікаторами: «вважати когось + якість» [3].

Однією із синтаксичних особливостей путативних дієслів є можливість перенесення заперечної частки з пропозиції до модуса. Це явище отримало назву «підйом заперечення» (negative raising, або neg-raising). Наявність заперечення у модусі не впливає на істинність

пропозиції у випадку з фактивними дієсловами в англійській мові. Проте з путативами спостерігається ситуація, коли заперечення з пропозиції переміщується у модус, піддаючи сумніву усю пропозицію. Речення *John doesn't think this novel is good* перекладаємо *Джон думає, що цей роман не є добрим*. Подібно, у реченні *John doesn't want to leave early* повідомляється про бажання Джона не їхати рано. Е. Курлянд вважає, що відмінність між значеннями речень 1) *I think the boy is not at home now* 2) *I don't think the boy is at home now* полягає в модальних значеннях впевненості (1) – сумніву (2). Виняток становлять лише дієслова *assume* та *presume*, для яких місце заперечення не має значення [12: 16].

У період ранньої генеративістики явище підйому заперечення пояснювали синтаксичною трансформацією, яка переносить заперечення з підрядного речення до головного: *I think he won't come* → *I don't think he will come*. Н. Д. Арутюнова пояснює підйом заперечення з позицій прагматики. На переконання дослідниці, це особлива модель заперечення, у якій протиставлення зосереджене в модусах, а не в пропозиції: *I doubt that...- I don't doubt that, Strange...- Nothing strange...*[4]. У процесі комунікації виникають опозиції не лише між судженнями, але й між модусами. Такий механізм продуктивний в англійській мові завдяки розвинутій системі розділових запитань, частина яких апелює до модуса і програмує відповідь на вираження солідарності з мовцем через тактику заперечення запитання: *He is clever? Don't you think so? – Yes, I do* [4: 131]. Підйом заперечення можна розглядати як одну із складових загальної тенденції: «прагнення до демодалізації пропозиції, що природно веде до розширення її протичлена, який ввібрав у себе всі категорії модальності...» [4: 62].

Для путативів характерна також здатність прономіналізації пропозиції за допомогою прислівника *so* (*I think so, I believe so*). Така риса допомагає відрізнити їх від немодальних вживань цих дієслів та від фактивів, для яких характерне абсолютне вживання (*I know*).

Таким чином, епістемічні дієслова є засобом організації дискурсу з домінуючим модальним компонентом. За допомогою епістемічних дієслів есплікується лексична пресупозиція висловлення (недостатня обізнаність мовця, невпевненість щодо оцінки достовірності пропозиції). Проте, безумовно, далеко не усі когнітивні дієслова виконують функцію вираження епістемічної модальності, дієслово *know* може позначати і немодальні значення (на зразок *know how*).

Перспективи подальших досліджень убачаємо в здійсненні корпусного аналізу вживання епістемічних дієслів англійської мови, з'ясуванні співвідношення знань та поглядів, виділенні немодальних контекстів типових епістемічних дієслів та з'ясуванні їхньої питомої ваги у різних типах дискурсу, а також у проведенні зіставного аналізу епістемічних дієслів в англійській та українській мовах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аллагулова Г. Р. Предикаты знания в русском, английском и французском языках (Их семантика и функционирование): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 "Теория языка" / Г. Р. Аллагулова. – Уфа, 2004 – 216 с.
2. Апресян Ю. Д. Системообразующие смыслы «знать» и «считать» в русском языке / Ю. Д. Апресян // Русский язык в научном освещении. – М., 2001. – № 1. – С. 2–26.
3. Апресян Ю. Д. Проблема фактивности: *знать* и его синонимы / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. – 1995. – № 4. – С. 43–64.
4. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова – М.: Наука, 1988. – 338 с.
5. Беляева Е. И. Функционально-семантические поля модальности в английском и русском языках / Е. И. Беляева. – Воронеж: Изд-во Воронеж ун-та, 1985. – 180 с.
6. Бенвенист Э. Общая лингвистика : Пер. с фр. / Э. Бенвенист. – М.: Книжный дом «Либроком», 2010. – 448 с.
7. Бульгина Т. В. Ментальне предикаты в аспектології / Т. В. Бульгина, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка: проблемы интенциональных и прагматических контекстов : под ред. Н. Д. Арутюновой. – М.: Наука, 1989. – С. 31 – 54.
8. Герасімова Г. Л. Лінгвокогнітивні та дискурсивні властивості епістемічної лексики сучасної німецької мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Г. Л. Герасімова. – Запоріжжя, 2005. – 20 с.
9. Дмитриевская М. А. Глаголы знания и мнения (Значение и употребление): автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук. – М., 1985. – 20 с.
10. Ионесян Е. Р. Предикаты незнания в логическом и аргументированном аспекте / Е. Р. Ионесян // Романское языкознание: Семантика и перевод. – М., 1991. – С. 82–89.
11. Крипке С. Загадка контекстов мнения / Сол Аарон Крипке // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1986. – Вып. 18. – С. 194 – 211.
12. Курлянд Э. В. Исследование функциональной модальности глаголов мыслительной деятельности в современном английском языке: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Э. В. Курлянд. – Одесса, 1978. – 19 с.
13. Лауфер Н. И. Пасынок ментального поля, или сотворение мнения / Н. И. Лауфер // Вестник МГУ. Серия 9: Филология. – 2000. – № 3. – С. 65–74.

14. Малкольм Н. Мур и Витгенштейн о значении выражения «Я знаю...» / Н. Малкольм // *Философия. Логика. Язык* / под ред. В.В.Петрова. – М., 1987. – С. 234–263.
15. Павиленис Р. И. Философия языка: проблема анализа предложений мнения / Р. И. Павиленис // *Вопросы философии*. – 1981. – № 10. – С. 33–46.
16. Скибицька Н. В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / Н. В. Скибицька. – К., 2004. – 21 с.
17. Скибицька Н. В. Епістемічна модальність в англійській мові (діахронічний аспект) / Н. В. Скибицька. – К.: Логос, 2010. – 215 с.
18. Шатуновский И. Б. Думать и считать: еще раз о видах мнения / И. Б. Шатуновский // *Логический анализ языка. Ментальные действия*. – М.: Наука, 1993. – С. 127–134.
19. Kiparsky P. Fact / Paul Kiparsky, C. Kiparsky // *Progress in Linguistics*: ed. by M. Bierwisch and K. Heidolph. – The Hague: Mouton and Co., 1970. – P. 143–173.
20. Palmer F. R. Modality / Frank Robert Palmer. – Cambridge: Cambridge University Press, 1981. – 221 p.
21. Sweetser E. Root and Epistemic Modality: Causality in Two Worlds / Eve Sweetser // *Berkeley Linguistic Papers*, 1982. – P. 484–507.
22. Traugott E. C. On the Rise of Epistemic Modality in English: an Example of Subjectification in Semantic Change / Elizabeth Closs Traugott // *Language*. – 1989. – № 65. – P. 31–55.
23. Vendler Z. Telling the Facts / Zeno Vendler // *Speech Act Theory and Pragmatics*: ed. by J.R. Searle, F. Kiffer, M. Bierwisch. – Dordrecht: Holland / Boston: USA / London: England, 1980. – P. 273–290.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Грина Ділай – кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: корпусна лінгвістика, лексична семантика дієслова, лінгвопрагматика, когнітивна лінгвістика.

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ

Світлана Білоножко (Черкаси, Україна)

У статті розглядається семантична характеристика дієслів на позначення фізичного впливу та робиться спроба класифікувати ці дієслова на основі їх спільних сем на п'ять семантичних підкласів.

Ключові слова: семантичний клас, синтаксична трансформація, синонімічний ряд, сема, синонімічні відношення.

The attempt has been made to classify verbs denoting physical impact into five semantic subclasses on the basis of their shared semes.

Key words: semantic class, syntactic transformation, synonymic chain, seme, synonymic relations.

Бет Левін класифікує дієслова на основі їх спільних сем і синтаксичної поведінки. Вона аналізує дієслова за їх властивостями, що проявляються у синтаксичних трансформаціях, які, у свою чергу, корелюють зі значенням дієслів. У семантичний клас *cut* Б. Левін включає дієслова *chip, cut, clip, hack, hew, saw, scrape, scratch, slash, snip*, а у семантичний клас *break* – *break, chip, crack, crash, crush, fracture, rip, shatter, smash, snap, splinter, split, tear* [див. 7]. Ці два класи мають спільні компоненти значення – **спосіб і результат** [4: 12]. Для визначення різниці між цими класами Б. Левін застосовує три синтаксичні трансформації:

- **“середню трансформацію”** (*Middle Alternation*). Наприклад:

Someone cut the bread – The bread cuts easily.

Janet broke the vase – Chrystal vases break easily.

- **“пошкодження частин тіла”** (*Body Part Possessor Ascension*). Наприклад:

Margaret cut Bill's arm – Margaret cut Bill on the arm.

*Janet broke Bill's finger – *Janet broke Bill on the finger.*

- **“конативну трансформацію”** (*Conative Alternation*). Наприклад:

Margaret cut the bread – Margaret cut at the bread.

*Janet broke the vase – *Janet broke at the vase.*

Узагальнюючи результати трансформацій, Б. Левін робить висновок, що семантика дієслів групи *cut* включає контакт, рух і зміну стану пацієнса, а семантика дієслів групи *break* – лише зміну стану [див. 3: 9-10].

У досліджуваному емпіричному матеріалі зафіксовані такі дієслова на позначення фізичного впливу: *to disconnect, to cut, to chop, to cleave, to slice, to pierce, to slit, to divide, to crush, to crack, to shatter, to splinter, to break, to smash, to split, to separate, to part, to detach, to demolish, to sever, to fracture*. Ці дієслова утворюють синонімічний ряд, і вони пов'язані між собою синонімічними відношеннями. Під синонімією розуміємо такий тип семантичних

відношень мовних одиниць, який характеризується повним або частковим збігом значень цих одиниць. Синонімами є різні за звучанням і написанням лексеми одного частиномовного статусу із близькими чи тотожними значеннями [1: 44].

Досліджувані дієслова у межах одного семантичного класу ділимо на п'ять підкласів, відповідно до їхніх семантичних характеристик. На основі дефініцій, які подані у словниках Cambridge Advanced Learner's Dictionary [2], Merriam Webster's Dictionary [5] та Roget's II The New Thesaurus [6] визначаємо п'ять семантичних підкласів.

До першого підкласу належать дієслова фізичного впливу, у значенні яких є сема "знищувати": *crush, demolish*.

Дієслово *crush* має значення "давити з силою до розчавлення або м'ясистої маси" [6]; "давити на щось з великою силою, щоб розбити чи зруйнувати форму" [2]: He *crushed* the chain and the fragments of the silver medallion into a ball (1).

Дієслово *demolish* має значення "розбивати так, що реконструкція неможлива" [6]; "повністю руйнувати будівлю, особливо для використання землі в інших цілях" [2]: Out of excess energy or simple boredom she *demolished* a whole set of rattan porch furniture, comprising two armchairs, one rocking chair, and a small pedestal table (1).

До другого підкласу належать дієслова фізичного впливу у значенні яких є сема "відділяти": *divide, separate, part, detach, disconnect, sever*. У значенні дієслів *divide, separate, part* є додаткова сема "поділ на частини". У значенні дієслова *sever* є додаткові семи "поділ на частини" та "інструмент".

Дієслово *divide* означає [6; 2; 5] "розділяти на частини, сегменти, відділи": <...> such a circle *might be divided* into five equal parts (1).

Дієслово *separate* означає [6] "роз'єднувати чи спричиняти роз'єднання", [2] "розділяти на частини, сегменти, відділи": She *separated* the documents in neat stacks and in chronological order (1).

Дієслово *part* має значення [2] "роз'єднувати чи спричиняти роз'єднання", "розділяти на частини, сегменти, відділи": On her way to take a shower, she *parted* the blinds to see what kind of day the weather had in store for her (1).

Дієслово *detach* означає "від'єднувати щось від чогось" [6]: Pat, *tu day nurse*, had *detached* my IV tube from the pole half an hour earlier, expecting his arrival (1).

Дієслово *disconnect* має значення "від'єднувати одну річ від іншої" [6]; "роз'єднати зв'язок між постачанням електрики, газу, води та пристроєм чи частиною обладнання" [2]: More than 1,000 water and electric lines have been *disconnected* (1).

Дієслово *sever* означає "розділяти на частини гострим інструментом" [6]: Looking in the mirror, it seems to the boy that during the night an executioner, scarred and masked in the pitch black, *severed* his sleeping head with a shimmering ax and stole away with it (1).

До третього підкласу належать дієслова фізичного впливу у значенні яких є сема "пошкоджувати/розбивати": *break, shatter, smash, fracture*. У значенні дієслів третього підкласу є додаткова сема "поділ на частини".

Дієслово *break* має значення "розщеплювати чи розколювати на дві чи більше частини у результаті дії сили" [6]; "раптово або з силою розділяти на частини" [5]: Worf was certain he could *break* the man's spine over his knee like a stick (1).

Дієслово *shatter* означає "розщеплювати чи розколювати на дві чи більше частини у результаті дії сили" [6]; "розбивати на дуже маленькі частини" [2]; "сильно щось пошкоджувати" [5]: Glass *shattered* into a million diamonds (1).

Дієслово *smash* означає "розщеплювати чи розколювати на дві чи більше частини у результаті дії сили" [6]; "з шумом розбивати щось на дуже дрібні частини" [2]; "розбивати щось з силою" [5]: The goose *smashed* the mirror into thousands of slivers (1).

Дієслово *fracture* має значення "розщеплювати чи розколювати на дві чи більше частини у результаті дії сили" [6]; "спричиняти перелом" [5]: She jumped down much farther, six feet or more, and *fractured* her back in several places (1).

До четвертого підкласу належать дієслова фізичного впливу у значенні яких є сема "розколювати": *crack, split, splinter, cleave*. У значенні дієслова *splinter* є додаткова сема

“поділ на частини”. Дієслова *split* і *cleave* мають додаткові семи “поділ на частини” та “інструмент”.

Дієслово *crack* означає “розколювати щось не до повного розщеплення, а лише до стану, коли на поверхні з’являються тонкі лінії” [2]: *The ground was cracked and broken in places* (1).

Дієслово *split* означає “розділяти на частини гострим інструментом” [6]; “розбивати або розривати щось” [5]: *There was a whisper of steam and fine red mist as the tip of his knife found the main throat arteries and split them in half* (1).

Дієслово *splinter* має значення “розщеплювати чи розколювати на дві чи більше частини у результаті дії сили” [6]; “розбивати на маленькі, загострені частини” [2]; “розколювати щось на довгі тонкі частини” [5]: *Lightning had splintered his tree in a hundred hurling spears* (1).

Дієслово *cleave* має значення “розділяти на частини гострим інструментом” [6]: *<...> the sudden presence of her friend’s mother startled her to a shamed awareness so abrupt and unexpected it was as though she had been cleaved in two with an axe* (1).

До п’ятого підкласу належать дієслова фізичного впливу у значенні яких є сема “різати/проколювати”: *cut, chop, slice, slit, pierce*. У значенні дієслів *cut, chop, slice* є додаткові семи “поділ на частини” та “інструмент”. Сема “інструмент” є у значенні дієслів *slit* і *pierce*.

Дієслово *cut* має значення “розділяти на частини гострим інструментом” [6]; “розділяти чи робити щось меншим, використовуючи гострий інструмент, особливо ніж” [2]: *With the knife in the other, she cut the bread in long jagged strokes toward her breast* (1).

Дієслово *chop* означає “розрізати щось на частини за допомогою сокири, ножа, чи іншого гострого інструмента” [2]: *He had chopped wood in this same yard, probably with that same axe* (1).

Дієслово *slice* має значення “розділяти на частини гострим інструментом” [6]; “розрізати щось на тонкі, плоскі частини” [2]: *I sliced two dozen crisp Granny Smith apples into bird-shaped centerpieces* (1).

Дієслово *slit* означає “пронизувати гострим інструментом” [6]; “робити довгий вузький надріз у чомусь” [2, 5]: *The last time, he SLIT his wrists with a Swiss Army knife during swim practice* (1).

Дієслово *pierce* має значення “пронизувати гострим інструментом” [6]; “проходити наскрізь через щось, утворюючи отвір і використовуючи при цьому гострий інструмент” [2]: *Mandini then PIERCED his pale stomach with a long needle* (1).

Результати дослідження узагальнено у таблиці 1.1.

Отже, дієслова на позначення фізичного впливу прокласифіковано на основі відсутності чи/та наявності таких диференційних сем, як знищення, відділення, пошкодження/розбивання, розколювання, різання/проколювання, інструмент та поділ на частини.

Таблиця 1.1

Диференційні семи у значенні дієслів на позначення фізичного впливу

Дієслово	Диференційні семи						
	Знищувати	Відділяти	Пошкоджувати/розбивати	Розколювати	ізати/проколювати	Інструмент	Поділ на частини
<i>break</i>	–	–	+	–	–	–	+
<i>shatter</i>	–	–	+	–	–	–	+
<i>splinter</i>	–	–	–	+	–	–	+
<i>smash</i>	–	–	+	–	–	–	+
<i>crush</i>	+	–	–	–	–	–	–
<i>divide</i>	–	+	–	–	–	–	+
<i>fracture</i>	–	–	+	–	–	–	+
<i>slit</i>	–	–	–	–	+	+	–
<i>pierce</i>	–	–	–	–	+	+	–
<i>split</i>	–	–	–	+	–	+	+
<i>cleave</i>	–	–	–	+	–	+	+

<i>sever</i>	–	+	–	–	–	+	+
<i>cut</i>	–	–	–	–	+	+	+
<i>chop</i>	–	–	–	–	+	+	+
<i>slice</i>	–	–	–	–	+	+	+
<i>crack</i>	–	–	–	+	–	–	–
<i>demolish</i>	+	–	–	–	–	–	–
<i>separate</i>	–	+	–	–	–	–	+
<i>part</i>	–	+	–	–	–	–	+
<i>detach</i>	–	+	–	–	–	–	–
<i>disconnect</i>	–	+	–	–	–	–	–

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В.Н. Ярцева]. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 685 с.
2. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary [Electronic Resource]. – Access mode to the dictionary: <http://dictionary.cambridge.org/default.asp?dict=CALD>
3. Dowty, D. The Semantic Asymmetry of “Argument Alternation” (and Why It Matters) [Electronic resource] / David Dowty. – P. 1-16. – Access mode to the article: <http://www.ling.ohio-state.edu/~dowty/papers/groningen-00.pdf>
4. Levin, B. Lexical Semantics and Argument Realization III Constraints on the Complexity of Verb Meanings [Electronic resource] / Beth Levin. – P. 1-15. – Access mode to the article: <http://www.stanford.edu/~bclevin/dgfs06mrcomp.pdf>
5. Merriam Webster’s Dictionary [Electronic resource]. – Access mode to the dictionary: <http://www.merriam-webster.com/dictionary>
6. Roget’s II: The New Thesaurus. – 3rd ed. – Boston, New York: Houghton Muffin Company, 1995. – 1200 p.
7. Zickus W. M. A Comparative Analysis of Beth Levin’s Verb Class Alternations and WordNet’s Senses for the Verb Classes Hit, Touch, Break and Cut [Electronic resource] / Wendy M. Zickus. – Access mode to the article: <http://www.asel.udel.edu/nli/pubs/1994/Zickus94.txt>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Corpus of Contemporary American English [Electronic resource]. – Access mode the corpus: <http://www.americancorpus.org/>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Світлана Білоножко – викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: лінгвосемантика, гендерна лінгвістика, лінгвістична гендерологія.

ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТИПІВ ДІЄСЛІВНОЇ ПОВТОРЮВАНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Микола ВЕРЕЗУБЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті визначено основні типи дієслівної повторюваності у німецькій та українській мовах; обґрунтовано параметри їхньої реалізації у межах граматичного ладу досліджуваних мов; виявлено спільні та відмінні властивості досліджуваного явища в німецькій та українській мовах.

Ключові слова: дієслівна множинність, дієслівна повторюваність, ітератив, мультиплікатив, дистрибутив, циклічність, інтервал, узуральність.

The principle types of verbal iterativity in German and Ukrainian are defined in the article, parameters of their realization within the Grammars of the compared languages are proved, common and distinct features of the studied phenomenon in German and Ukrainian are qualified.

Key words: verbal multiplication, verbal repeatedness, iterativ, multiplicativ, distributiv, cyclicity, interval, usuality.

Визначальною позицією дослідження повторюваності є “встановлення структури дієслівної множинності, тобто, визначення основних типів значень плюральності дії, які представлені в її рамках, і з’ясування змістової специфіки опозиції “одиночність/множинність” у кожній з них” [4: 141]. Переважна більшість вітчизняних та зарубіжних науковців схиляються до кваліфікації дії на основі характеру її протікання, а також кількісного моменту суб’єктно-об’єктного узгодження з предикатом [4; 6; 7].

Об’єктом дослідження виступають дієслівні предикатні синтаксеми із аспектуальною семантикою дистрибутивності, ітеративності та мультиплікативності. Мета розвідки полягає у розгляді особливостей типів множинної дієслівної дії у німецькій та українській мовах. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначити основні типи дієслівної повторюваності у німецькій та українській мовах; 2) окреслити межі їхньої реалізації у граматичному ладі досліджуваних мов; 3) встановити спільні та відмінні властивості досліджуваного явища.

У цьому контексті важливими є результати дослідження, отримані В. Дресслером, який запропонував емпіричну модель дієслівної множинності, хоча автор і зазначив, що “перераховані ним значення вербативної плюральності представлені як упорядкований ряд понять, які не можна трактувати, як продукт класифікаційної діяльності [7: 64]. З огляду на це, при дослідженні категорії множинності варто розрізняти “категорію множинності та форму її вираження; множинність доцільно потрактовувати як опозицію одиничності та характеризувати як багатогранне за складом та структурою явище; типи множин, що виступають предметом аналізу, характеризуються тією особливістю, що всі вони знаходять вираження в мові” [6: 173–179].

На цьому ґрунті І. Б. Долініна пропонує розглядати об’єктом квантифікації не дії, а позначувані вербативами ситуації. Звідси випливає, що “дієслівна множинність являє собою гетерогенну категорію, яка складається з темпоральної та дистрибутивної множинності, тому їх необхідно аналізувати як самостійні об’єкти, оскільки в цих межах квантифікуються принципово різні реалії, способи вираження яких у мовах чітко диференційовані” [4: 141].

З урахуванням розбіжностей в аспектологічному плані вираження дієслівної повторюваності в досліджуваних мовах виокремлюють спільні типи вербативної множинності: мультиплікатив, дистрибутив, ітератив [4; 6]. Їхні межі в лінгвістичній літературі витлумачено не достатньо чітко, тому в різних авторів ті самі вербативи можуть бути зараховані до різних типів. Якщо говорити про мультиплікативний тип множинності ситуацій, то “це значення в різних мовах виражається дієсловами, які традиційно називають багатоактними, багатофазисними, ітеративними” [6: 25]. Так, у німецькій мові до мультиплікативної повторюваності зараховують вербативи із семантикою багаторазової дії та деякі, що закінчуються на *-eln*, *-ern* на позначення руху (*springen* ‘стрибати’, *schreiten* ‘крокувати’, *zittern* ‘тремтіти’), конкретних дій (*schlagen* ‘бити’, *fucheln* ‘махати, розмахувати’), звукових та світлових явищ (*knistern* ‘тріскотіти, шелестіти, хрускотіти’, *bimmeln* ‘дзвонити, бринчати’, *flattern* ‘розвіюватись, порхати’), фізіологічних процесів (*atmen* ‘дихати’, *husten* ‘кашляти’) [6: 171]: *Die Pelerine flatterte um seine breiten Schultern* (К. Mann, с. 139) ‘Пелерина розвіювалась навколо його широких плечей’.

Для німецької мови прикметним є те, що, “окрім власне-дієслів, значення мультиплікативної повторюваності може виражатися за допомогою адвербіальних компонентів: *auf und ab* ‘вгору-вниз, вперед-назад’, *hin und her* ‘туди-сюди’, що поєднується з неграничними вербативами із семантикою руху. У цьому контексті на позначення виконуваної дії вживають термін альтернатив [6: 173], напр.: *Mit einem Ruck stand er plötzlich auf und begann im Rauchzimmer auf und ab zu gehen, erst langsam, dann schneller und immer schneller* (S. Zweig, с. 138) ‘Він несподівано підвівся і почав ходити вперед-назад у кімнаті для паління, спочатку повільно, а потім все швидше і швидше’. Отже, мультиплікативна повторюваність у німецькій мові виражає тривалий повторюваний процес, що складається з декількох актів, характерною ознакою яких є надмалий проміжок часу, який не дозволяє побачити ситуацію як набір актів, а лише як суцільну дію, напр.: *schreiten* ‘крокувати’, *Schritt um Schritt machen* ‘робити крок за кроком’.

На відміну від німецької мови, в українській – “позначення складної внутрішньої структури дії аналізованих дієслів характеризується словотворчою кореляцією з семельфактивними дієсловами: *мигнути*, *стукнути*, *зітхнути*. Виходячи з цього положення, мультиплікативний зміст в українській мові оформлюється граматично: *мигнути* – *мигати*, *стукнути* – *стукати*, *зітхнути* – *зітхати*, напр.: *Вона однихала його чимдуж, намагалася визволитися, його кругла підстрижена по-ромейському борода лоскотала її шию десь за вухом, дівчині було й лячно і смішно трохи водночас, вона таки спромоглася відітхнути дивного нападника* (П. Загребельний, с. 225). Проте потрактування дії *мигати* як “мигнути+багатоактність” є хибним. Характерну рису таких вербативів становить сукупність окремих елементів дії, оскільки багатоактна дія не утворює суму окремих актів як окремої незакінченої дії” [3: 143]. Звідси випливає, що “мультиплікативне значення, реалізоване серією повторюваних (мікро) дій, тісно корелює із семельфактивною семантикою, що вказує на одну з дій, які входять до цієї серії” [6: 25].

За спостереженнями І. Б. Долиніної, “мультиплікативний тип множинності характеризується такими ознаками: темпоральний референт як єдина неподільна на моменти одиниця – “період”, якій властива закритість часового відрізка, а ситуація, яка репрезентує множинність – як єдиний, хоча і подрібнений процес. При цьому, якщо навіть наявні паузи між одиничними ситуаціями, вони настільки незначні, що не створюють значення дискретності процесу” [4:145].

Автори “Типологии итеративных конструкций” розуміють мультиплікативність як „тип множинності, у якому має місце багатократне повторення ситуації; у всіх повторюваних ситуаціях представлені ті самі актанти; повторення відбувається в один період часу” [6:25].

У межах традиційного підходу до витлумачення мультиплікативності „до цього типу множинності зараховують також випадки, пов’язані з переосмисленням гомогенного процесу у внутрішньо подрібнений, коли ситуація починає сприйматися як внутрішньо членована, завдяки просторовим межам у самостійних фрагментах дій: *рухатися туди-сюди, дивитися з боку в бік* тощо” [4: 146], напр.: *Серед куряви й бруду юрмилася дітлашня, бігали собаки, котилися повози, іржали коні, веишталися туди й сюди всілякі нероби* (П. Загребельний, с. 211).

За визначенням Т. В. Белошапкової, “варіант мультиплікативність з позиції семантичної організації є елементарним, а за структурною організацією – простим. Він віддзеркалюється словом, квантитативна характеристика знаходиться в корені слова, це частина його семантики, в його організації бере участь лише один тип фрейма – поверхневий, синтаксичний: *капати, різати, качати*” [1: 90].

Таким чином, розглянутий тип множинності як у німецькій, так і в українській мовах формують ті самі семантичні групи дієслів. У німецькій значення розкривається в контексті речення, українська мова, окрім цього, має у своєму розпорядженні морфологічні засоби, які дозволяють визначити семантику дієслова поза контекстом.

Наступним типом множинності дії виступає дистрибутив. У мовознавчій літературі його потрактовують як „тип множинності ситуації, що характеризується такими ознаками: 1) повтором певної ситуації з набором актантів, у якому як мінімум один є сукупним, і в кожній повторюваній ситуації поданий одиничний представник цього сукупного актанта; 2) повторенням ситуації в один проміжок часу, який може включати момент мовлення або іншу точку відліку” [6: 34]. Поодинокими є також випадки потрактування дистрибутивної повторюваності як „складнішого утворення, оскільки воно об’єднує в собі концепти: повторюваність, варіант ітеративність, результативність, досягнення результату, цілі, співвідношення з нормою, кількісна характеристика “понад норму”: *наварити, перемити, перепрасувати*” [1: 89]. У лінгвістичних описах підкреслюють також, що „кількість ситуацій, які становлять множинність, тотожна кількості одиничних учасників сукупного актанта” [6: 34]. З огляду на це І. Б. Долиніна зазначає, що “членованість виконуваної дії різними учасниками ситуації чи повне охоплення всіх учасників ситуації дією визначають внутрішній зміст цієї категорії і становить основу для кількісної оцінки” [4: 147]. Загалом, у традиційних граматичних описах виокремлюють суб’єктний дистрибутив, об’єктний дистрибутив, адресатний дистрибутив і суб’єктний дисперсив [6: 34].

У деяких мовах, наприклад німецькій, множинність одиничних представників сукупного актанта виражається за допомогою слів із семантикою “кожен”, іменником у множині у поєднанні зі зворотами “один за одним”, “по черзі”, “по одному” [6: 35].

У німецькій мові виокремлюють також незначну кількість морфологічних показників цього типу множинності, зокрема „дієслова з деякими відокремлюваними префіксами можуть набувати значення дистрибутивності, напр.: *auflesen* ‘збирати щось, піднімати одне за одним’: *Sie gehen den Strand entlang spazieren und lesen Steine auf* ‘Вони прогулюються пляжем і збирають камінці’. Найбільш показовими в плані вираження дистрибутивності виступають диверсатив та цислокатив, які в німецькій мові оформлюються за допомогою компонентів *auseinander-* і *zusammen-*, напр.: *Ratlos gingen wir auseinander* (Ch. Wolf, с. 80) ‘Безпорадно ми розійшлися’; *Meine Kollegen entschieden sich für Foltergeschirr aus der Kantine, ich trug dagegen aus verschiedenen Zellen sechs Matrazen zusammen* (W. Kammer, с. 45) ‘Мої колеги займалися посудом у їдальні, тоді як я із різних кімнат понаносив шість

матрасів'. Семантику дистрибутивності виражають також деякі вербативи в поєднанні з невідокремлюваними префіксами *ver-*, *zer-*" [6: 173], напр.: *An der Tombola werden die Gewinne verteilt* (E. Kästner, с. 34) 'У віконці речової лотереї видають виграші'; *Einst als Freistaat gegründet, zerfiel Christiania bald in viele kleine Gemeinschaften, die einander oft nicht ausstehen konnten* (W. Kaminer, с. 102) 'Колись заснована як вільна держава, Крістіанія розпалася незабаром на безліч маленьких громад, які досить часто не могли витерпіти одна одну'.

На відміну від німецької мови "на виконання дії багатьма або всіма суб'єктами в українській мові вказують подвійні префікси, з-поміж яких *пов-*, *пови-*, *повід-*, *поз-*, *поза-*, *пона-*, *пооб-*, *понід-*, *попере-*, *пороз-* тощо, поєднуючись із дієсловами різноспрямованого руху: *повбігати*, *повибігати*, *позабігати*, *понабігати*, *понідбігати* тощо та префікс *пере-*" [3: 240]: *Всю болгарську сторожу перебили зрадники-болгари* (П. Загребельний, с. 270).

Із наведених прикладів стає зрозумілим, що „повторювані ситуації цього типу множинності здійснюються в той самий проміжок часу, який може бути настільки тривалим, наскільки й нетривалим. У кожній з ситуацій, що входять до дистрибутивної множинності беруть участь тотожні й не зовсім тотожні набори семантичних актантів" [5: 20].

Як у німецькій, так і в українській мовах, „окрім самого дієслова, на дистрибутивну множинність вказує також множина суб'єкта, об'єкта чи обставини місця" [6: 174]: *Der Beamte sah ihn an, sah den Pass an, sah die rote Schnur an und sah Robert an* (H. Kant, с. 215) 'Службовець поглянув на нього, на паспорт, на червону мотузку і на Роберта'; *Мішки з грішми розвозили по казармах, кидали по одному перед кожному орту* (Р. Іванчук, с. 46); *Beide strahlten so, dass Gäste am Nebentisch sich mitfreuten über das glückliche Paar* (A. Zweig, с. 43) 'Обоє сяяли так, що гості за сусіднім столиком раділи за щасливу пару'; *I кожен тягне тебе, душолюб, – за руки –, Річ Посполита з царем, азіяти – за п'яти, Литва – за чуб* (Л. Костенко, с. 36); *An Hainen voller Apfelbäume schlenderten sie entlang, gelb und rot hing der Segen an den Ästen* (A. Zweig, с. 50) 'Вони бродили біля гаїв повних яблунь, на гілках висіло жовте та червоне благословіння'; *Zame na його лекції збігалися студенти з усіх факультетів* (П. Загребельний, с. 293).

Одним із основних типів повторюваності в мовознавчій літературі виділяють також ітеративність [4; 6; 7]. Цей тип множинності характеризується „багатократним, відносно регулярним відтворенням ситуації. У всіх повторюваних діях представлені ті самі набори актантів і кожна ситуація відбувається в окремий період часу, не враховуючи моменту мовлення та будь-якої точки відліку, тому ситуації, які зараховують до ітеративної множинності, доцільно характеризувати як неактуальні" [6: 41]. Як бачимо, "ітератив має істотну семантичну особливість, що протиставляє його дистрибутиву й мультиплікативу, оскільки кількість ситуацій, що входять до ітеративної множинності, дорівнює кількості повторюваних проміжків часу" [5: 22], напр.: *Er holt sich doch jeden Nachmittag alle Mappen hervor, um wenigstens die Stücke anzutasten, eins nach dem anderen, in der immer gleichen Reihenfolge, die er seit Jahrzehnten kennt* (S. Zweig, с. 20) 'Щовечора він дістає всі мапи аби принаймні потримати в руках ці предмети, один за одним, постійно в тій самій послідовності, яку він знає вже протягом десятиліть'; *Вечорами ховалася Марія від людей і розливала безліч дівочих сліз* (У. Самчук, с. 21).

Відповідно до теоретичного потрактування німецьке речення можна характеризувати так: ситуація відбувається з інтервалом в один вечір, картини дістає та сама людина, і це відбувається сьогодні, відбувалося вчора та відбуватиметься завтра. На прикладі українського речення бачимо, що повторюваний період дорівнює одному вечору, дію виконує той самий актант, і це трапляється щовечора – сьогодні, вчора, завтра. З урахуванням наведених прикладів можна констатувати також деякі спільні риси ітеративного типу повторюваності з дистрибутивом. Так, у реченні німецької мови спільність з дистрибутивною множинністю виявляється у плюральності об'єкта (*alle Mappen*), але за наявності обставини циклічності (*jeden Nachmittag*) предикат набуває значення ітеративності, у реченні української – репрезентантом дистрибутивності виступає множинний об'єкт (*людей, сліз*), проте адвербатив циклічності (*вечорами*) підкреслює ітеративність ситуації.

На думку Т. В. Белошапкової, “варіант ітеративності передає кількісну характеристику дії. З позиції семантичної організації він є неелементарним, а за структурною організацією – складним. Його неелементарність полягає в тому, що на рівні мовної свідомості квантитативні зміни вимагають градації, оцінки, тому в мовній свідомості виникає градаційна шкала оцінок “більше – менше” з позиції норми в центрі. На цьому ґрунті варіант ітеративності є неелементарним, він представлений двома підтипами кількісної характеристики, що оцінюються за шкалою оцінок: 1) “ітеративність більше норми” – часто, напр.: *Er kam sehr oft in die Wohnung* (F. Kafka, с. 250) ‘Він часто приходив у квартиру’; *Инна день у день бігає на медпункт, часто бачать її в бібліотеці* (О. Гончар, с. 175); 2) кількісна характеристика, що оцінюється за шкалою оцінок “ітеративність менше норми” – іноді” [1: 89], напр.: *Ab und zu schaute er Nicoletta an, um zu konstatieren: „Prachtvolles Mädel! Disziplinierte Person! Heute sehr seltene Sache!“* (K. Mann, с. 94) ‘Іноді він поглядав на Ніколетту, щоб засвідчити: “Розкішна дівчина! Вихована особистість! Сьогодні такі трапляються рідко!”’; *Іноді то там, то там змучені люди пленталися черідкою* (І. Багрянний, с. 15).

Отже, функціонально-семантичну категорію множинності, виражену дієсловом, класифікують на мультиплікатив, дистрибутив та ітератив. Ґрунтовний аналіз згаданих типів множинності дій дає змогу визначити основні граматичні, лексичні й контекстуальні засоби, які, окремо, а частіше в сукупності вживаються для вираження цієї семантики у структурі близькоспоріднених та неблизькоспоріднених мов. Зіставна характеристика головних типів множинності ситуацій засвідчила, що мультиплікативність, дистрибутивність та ітеративність у німецькій та українській мовах виявляють як спільні, так і відмінні риси, які зумовлені морфологічними властивостями дієслів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белошапкова Т. В. Когнитивно-дискурсивное описание категории аспектуальности в современном русском языке / Т. В. Белошапкова. – М.: КомКнига, 2007. – 336 с.
2. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – Л.: Наука, 1983. – 208 с.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К.: “Пульсари”, 2004. – 400 с.
4. Долинина И. Б. Глагольная множественность : содержательные типы / И. Б. Долинина // Типология и грамматика. – М.: Наука. – 1990. – С. 141–151.
5. Жигора І. В. Семантико-синтаксична структура речення з ітеративними предикатами: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Жигора Ірина Валеріївна. – Кіровоград, держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 211 с.
6. Типология итеративных конструкций / [отв. ред. В. С. Храковский]. – Л.: Наука, 1989. – 310 с.
7. Dressler W. Studien zur verbalen Pluralität. Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen / W. Dressler. – Wien: Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1968. – 253 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Микола Везубенко – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: функціональна граматики.

ДІЄСЛОВА ПРОСТОРОВОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: ДІАГНОСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Наталія ГОНТАРЕНКО (Івано-Франківськ, Україна)

Стаття присвячена проблемам розробки універсального діагностичного контексту для англійських дієслів просторового переміщення. Простежено взаємодію семантики конструкції та предикату у плані вираження просторового переміщення.

Ключові слова: місцезнаходження, дієслова просторового переміщення, дієслова руху, звуконаслідувальні дієслова, фіктивний рух, граматики конструкцій, діагностичний контекст.

The article addresses the issues of modeling universal diagnostic contexts for identifying English verbs of translational motion. The author argues for the interplay of constructions and predicates in expressing translational motion.

Key words: spatial location, verbs of translational motion, verbs of self-contained motion, verbs of sound emission, fictive motion, construction grammar, diagnostic context.

Категорію просторового переміщення традиційно вважають дискусійною щодо змістового плану і формальних засобів її вираження. **Актуальність** дослідження визначається тим, що не існує єдиної думки щодо принципів виокремлення та розмежування дієслів просторового переміщення, по-різному встановлюється лексичний склад групи, використовуються різні підходи до опису процесу переміщення та його показників. **Мета** дослідження полягає у розробці діагностичних контекстів для виокремлення компонентів переміщення у семантиці дієслова. **Об'єктом** дослідження в даній статті є дієслова просторового переміщення, зафіксовані в англійських словниках. **Предметом** дослідження є закономірності реалізації показників переміщення у семантиці дієслова. **Наукова новизна** дослідження визначається тим, що в ньому пропонується діагностичний контекст для ідентифікації усієї системи англійських дієслів просторового переміщення.

Терміни “рух” та “переміщення” потребують уточнення. Основоположним принципом ідентифікування дієслів просторового переміщення є зміна місцезнаходження. Так, Л. Талмі виділяє поняття поступального руху (*translational motion*), при якому місцезнаходження об'єкта переходить з однієї точки в іншу, та автономного руху без зміни місцезнаходження (*self-contained motion*), прикладами якого є коливання, обертання, розтягнення, звуження та качання [8: 26]. Дж. Міллер та Ф. Джонсон-Леїрд визначають переміщення (*motion*) як зміну місцезнаходження об'єкта з точки *p* у час *t* у точку *p'* у пізніший час *t'* [7: 528]. Ч. Філмор наголошує на необхідності розрізняти лінійний рух (*linear motion, locomotion*) від інших видів руху, таких як обертання або вібрація. Лінійний рух передбачає той факт, що “об'єкт знаходився в одному місці і опинився в іншому місці пізніше” [1: 217]. Р. Ленекер виділяє поняття просторового руху (*spatial motion*), яке він розуміє як зміну місцезнаходження з плином часу [4: 167].

Незважаючи на розбіжності у термінології, Дж. Міллер, Ф. Джонсон-Леїрд, Р. Ленекер, Л. Талмі та Ч. Філмор розглядають рух як кінетичний стан агенса, а переміщення як окремий випадок руху. Ми приєднуємося до точки зору цих дослідників та трактуємо рух як зміну положення тіла у просторі, а переміщення – як послідовну зміну місцезнаходження. Рух вважається тим засобом, що призводить до переміщення у просторі та активно здійснюється самим носієм переміщення або є наслідком впливу на нього діючого суб'єкта.

Розбіжності у поглядах мовознавців на критерії виокремлення дієслів переміщення полягають у виборі дієслова-ідентифікатора, а також в оцінці ролі синтаксичної конструкції у модифікації дієслівного значення.

Так, Дж. Ліч називає дієсловами переміщення ті дієслова, дефініції яких містять дієслово *move* і які можуть бути ним замінені: *John is running* включає в себе *John is moving* [6: 188]. Однак, за таким критерієм до списку дієслів переміщення потраплять дієслова, які означають рух без зміни місцезнаходження, на зразок *wiggle*, оскільки *John is wiggling* водночас означає *John is moving*.

Й. Ікегамі [3] вважає, що досить важко виділити чітко обмежену групу дієслів переміщення, оскільки це поняття може бути “розмитим” з кількох причин. По-перше, деякі дієслова вказують лише на конкретну фазу переміщення, а не на весь процес в цілому: *start, depart, leave, arrive* – початкова або кінцева фаза переміщення. Дієслово *stop* вказує не лише на кінцеву точку переміщення, а й на припинення переміщення, отже, на його відсутність. Однак, внаслідок постійного посилення на переміщення деякі дослідники (зокрема, Дж. Міллер, Ф. Джонсон-Леїрд [7]) відносять *stop* до групи дієслів переміщення. По-друге, у дієсловах переміщення лексикалізовано ознаки, що не стосуються переміщення (мета, засіб), і вони настільки яскраво виражені, що “затіняють” переміщення. Наприклад, дієслова *elope, exile, emigrate*. По-третє, в окремих випадках поняття переміщення втрачається повністю: *Electricity runs through the wire*[3: 5]. В когнітивній семантиці такий феномен отримав назву фіктивного руху в термінах Л.Талмі [8: 99]. На думку Й. Ікегамі, процес зміни місцезнаходження можна назвати переміщенням лише тоді, коли мова йде про конкретні предмети, які “можна відчувати на дотик і які є дискретними”: *a car, a stone* [3: 4]. Якщо поняття дискретності відсутнє, тобто ми маємо справу з масою чого-небудь – *water, air*, то у такому разі зміни місцезнаходження не відбувається, наприклад: *The Mississippi flows through the United States* [3: 5]. Якщо ж відсутнє і поняття відчуття на дотик, і дискретності, але ми

все одно відчуваємо предмет, ще важче визначити, чи має місце переміщення: *Light travels faster than sound*. Ми поділяємо думку дослідника про те, що навіть звузивши поняття переміщення, досить важко виділити, які дієслова належать до цього класу.

Когнітивні основи вживання англійських дієслів руху досліджувалися Дж. Міллером та Ф. Джонсоном-Леїрдом [7]. Автори обирають ідентифікатором дієслово *travel*, яке в одному зі своїх значень містить загальну ідею зміни місцезнаходження, та використовують його для визначення того, чи є досліджуване дієслово дієсловом переміщення чи його слід включити в іншу ЛСГ. Наприклад, речення *He walked but he didn't travel* (Він ходив, але не переміщувався) неприйнятне з точки зору дослідників, оскільки тут дієслово *walk* є синонімом дієслова *travel*. Згідно з цим тестом, слід включати у ЛСГ дієслів переміщення будь-яке дієслово, що утворює подібне речення. Однак, цей тест не завжди продуктивний. Оскільки *travel* означає не лише *переміщуватися*, а й *подорожувати*, речення *He walked but he didn't travel* можна сприймати двозначно: 1) *Він ходив, але не переміщувався*. У даному реченні порушено логічну послідовність, оскільки *walk* включає значення *travel*; тест Дж. Міллера та Ф. Джонсона-Леїрда підтверджує, що *walk* є дієсловом переміщення. 2) *Він ходив, але не подорожував*. Це речення є логічно прийнятним. Якщо застосовувати підхід Дж. Міллера та Ф. Джонсона-Леїрда, то *walk* не потрапляє до складу дієслів переміщення.

З огляду на викладене вище, видається необхідним розробити діагностичний контекст для виявлення ознаки “зміна місцезнаходження” у семантиці дієслова. Ми пропонуємо застосовувати тест на логічну послідовність, який дасть можливість визначити наявність чи відсутність логічного зв'язку у реченнях типу *Someone / something + verb but he / it stayed in the same place*. Наприклад, *Tim crawled/swam/walked/ran but he stayed in the same place* містить дві пропозиції, що суперечать одна одній. Інформацію про зміну місцезнаходження, що несуть дієслова *crawl, swim, walk, run*, неможливо спростувати реченням *but he stayed in the same place*. Однак, наявність логічного зв'язку у реченні *Tim wiggled/wobbled but he stayed in the same place* доводить, що дієслова *wiggle, wobble* не містять семи “зміна місцезнаходження”. Друга пропозиція *he stayed in the same place* не суперечить першій *Tim wiggled/wobbled*.

Існування продуктивного механізму додавання приєдникового словосполучення зі значенням напрямку до дієслів, що не виражають переміщення, ускладнює виокремлення дієслів переміщення.

Звуконаслідувальні дієслова (*buzz, clank, creak, knock, splash, strike, rumble, rattle, rustle, whir, whistle*) можуть вживатися у конструкціях, що виражають просторове переміщення. Наприклад, лексема *rumble* не виражає переміщення, якщо після неї не вживається словосполучення напрямку переміщення: *The truck rumbled*. Однак, речення *The truck rumbled down the street* позначає переміщення.

Явища такого роду широко обговорювалися у рамках граматики конструкцій [2]. Радикальною альтернативою у цій теорії є практична відмова від поняття валентності. Семантика дієслова залежить від семантики його контексту, який утворюють учасники ситуації. З них у реченні формується конструкція, до якої адаптується дієслово, відповідним чином модифікуючи свою семантику.

А. Голдберг та Р. Джекендофф зазначають, що звуконаслідувальні дієслова можуть виражати переміщення, лише якщо воно є причиною утворення звуку [2: 540]. Наприклад, речення *The trolley rumbled through the tunnel* та *The bullet whistled past the house* позначають переміщення (гуркіт є результатом переміщення вагону, свист є наслідком переміщення кулі). Однак, приклади *The dog barked out of the room* та *Bill whistled past the house* є аномальними, оскільки свист Біла та гавкіт собаки не відбуваються унаслідок їхнього переміщення, а є окремими діями, що відбуваються з ініціативи суб'єкта одночасно з його переміщенням. Одночасність двох дій, між якими не існує причинового зв'язку, виражається у конструкції *verb + one's way*: *The dog barked its way out of the room. Bill whistled his way past the house* [3: 541]. Дані речення виражають спосіб переміщення, але значення переміщення передається не дієсловами, а цілою синтаксичною конструкцією, а з дієсловами асоціюється спосіб дії.

Б. Левін класифікує *hurry* та *rush* як дієслова способу переміщення: *Maggie hurried through the museum. Maggie hurried with her lunch. Mary rushed through the park* [5: 271]. На нашу думку, ці дієслова не виражають значення переміщення – воно лише асоціюється з цими дієсловами у складі конструкції зі значенням напрямку.

Інший спірний випадок представляє дієслово *float*. Розглянемо наступний приклад: *The bottle floated under the bridge*. Двозначність цього речення зумовлена тим, що прийменникове словосполучення *under the bridge* може означати як місцезнаходження (*нід мостом*), так і переміщення (*нід міст*). Можна вважати *float* полісемантичним: в одному зі значень воно виражає перебування на поверхні води чи висіння у повітрі, а в другому – переміщення. Однак, ми надаємо перевагу аналізу даного випадку з позицій граматики конструкцій: значення переміщення, що асоціюється з дієсловом *float*, передається лише завдяки прийменниковому словосполученню зі значенням напрямку, тобто синтаксична структура є носієм власного значення, яке може лише модифікуватися лексичним наповненням. У реченні *The bottle floated under the bridge* прийменникове словосполучення передає значення переміщення, проте самі дієслова не виражають переміщення, що підтверджується тестом на логічну послідовність: *The bottle floated, but it stayed in the same place*.

Існують випадки, коли дієслівне значення способу просторового переміщення залежить від його синтаксичних актантів. Наприклад, розглянемо дієслово *splash* у наступних реченнях: *Water splashed onto the floor. The rain splashed down all afternoon*. Ми вважаємо, що у даних прикладах *splash* – дієслово переміщення, у якому лексикалізовано вказівку на носія переміщення. Однак, у реченні *The children splashed through the puddles* значення переміщення реалізується за допомогою конструкції.

Отже, здійснений аналіз дає підстави наголосити на продуктивності розгляду дієслівного значення просторового переміщення у рамках теорії граматики конструкцій, згідно з якою конструкція є незалежною цілісною граматичною сутністю, здатною модифікувати системне значення лексичної одиниці.

Перспективи дослідження. Проведене дослідження дозволяє поглибити вивчення особливостей лексикалізації просторового переміщення і зробити крок до розширення класифікації дієслів просторового переміщення шляхом відлення й типологізації структур, які беруть участь у побудові когнітивних моделей дієслівної семантики та їх текстової реалізації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Fillmore Ch. How to know whether you're coming or going / Charles Fillmore // *Essays on Deixis* / ed. Gisa Rauh. – Tübingen: Narr, 1983. – P. 219-227.
2. Goldberg A. The English resultative as a family of constructions / Adele Goldberg, Ray Jackendoff // *Language*. – 2004. – Vol.80, No. 3. – P. 532-568.
3. Ikegami Y. The semiological structure of the English verbs of motion: A Stratificational Approach / Yoshihiko Ikegami. – Tokyo: Sanseido, 1970. – 235 p.
4. Langacker R. Foundations of cognitive grammar. Vol. II / Ronald Langacker. – Stanford, 1991. – 628 p.
5. Levin B. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation / Beth Levin. – Chicago: University of Chicago Press, 1993. – 348 p.
6. Leech G. Towards a semantic description of English / Geoffrey Leech. – Indiana University Press, 1970. – 277 p.
7. Miller G. Language and Perception / George Miller, Philip Johnson-Laird. – Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1976. – 760 p.
8. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. Vol. I / Leonard Talmy. – Cambridge, MA: The MIT Press, 2000. – 495 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гонтаренко Наталія – викладач кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: лексична семантика, когнітивна семантика, граматики конструкцій.

АППОЗИТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У РАНЬООНОВОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Ганна ЗІНЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена аналізу аппозитивних конструкцій у текстах ранньоновоанглійських мовних пам'яток. Згідно з положеннями генеративної граматики досліджувані конструкції визначено як іменні фрази, розглянуто особливості їх структури та функціонування.

Ключові слова: аппозитивна конструкція, аппозитив, аппозитивна клауза, іменна фраза, генітив, ранньоновоанглійська мова, генеративна граMATика.

The article is devoted to the analysis of appositive constructions in the texts of Early Modern English written records. According to generative grammar principles the investigated constructions have been defined as noun phrases, their structural and functional features have been studied.

Key words: appositive construction, appositive, appositive clause, noun phrase, genitive case, Early Modern English, generative grammar.

Останні десятиліття розвитку вітчизняних і зарубіжних граматичних студій позначені значними успіхами у дослідженні синтаксису германських мов у синхронії та діахронії. Водночас, низка питань, пов'язаних з вивченням синтаксичних одиниць в історичній перспективі, дотепер залишаються невирішеними. Зокрема, спостерігаємо відсутність інтегрального підходу до дослідження аппозитивних конструкцій (далі – АК) в історії англійської мови. Необхідність всебічного аналізу мовних і позамовних чинників розвитку АК зумовлює **актуальність** нашої розвідки.

Метою статті є визначення основних структурних та функціональних особливостей АК у писемних пам'ятках ранньоновоанглійського періоду, що дозволить порівняти досліджувані структури з аппозитивними утвореннями у давньо- та середньоанглійській мові. **Об'єктом** дослідження виступають аппозитивні конструкції в англійській мові XVI – XVII ст., аналіз яких здійснюється з використанням процедурного апарату генеративної граматики.

На противагу середньоанглійському періоду, позначеному чітким розмежуванням північних та південних діалектів, у XVI ст. спостерігається конвергенція територіальних варіантів англійської мови з центром у Лондоні. Одним з екстралінгвальних чинників, які зумовили такий перебіг подій, визнано введення в Англії книгодрукування у другій половині XV ст., що сприяло закріпленню мовної норми та її розповсюдженню по всій країні. Питання культури англійської мови, а також орфографії та розширення її лексичного складу стають предметом уваги письменників, граматистів і теоретиків літератури. Поступово лондонська норма починає переважати не тільки у літературних творах, але й у приватній переписці, щоденниках та інших неофіційних документах [3: 169-199]. Втім, слід враховувати, що в усному мовленні англійців регіональні та соціальні відмінності зберігалися досить значною мірою, у той час як у писемних пам'ятках превалював більш уніфікований варіант англійської мови [5: 1-22].

Дослідники еволюційних процесів в англійській граматиці зауважують, що для текстів XVI ст. типовим є розмаїття варіантних форм і конструкцій, успадкованих із середньоанглійського періоду і, частково, запозичених з латинської мови. У XVII ст. кількість варіантів поступово скорочується. Таким чином, при аналізі розвитку синтаксичної будови англійської мови у цей період відзначається рух від різноманітності структур і нестачі організаційної сталості до більш упорядкованої системи [10: 187].

Аналіз аппозитивних конструкцій, виокремлених з писемних творів різних періодів розвитку англійської мови, уможливив зведення цих синтаксичних структур до кінцевої кількості їх структурних моделей. Головними критеріями визначення моделей є кількість іменних фразових категорій, які утворюють аппозитиви у складі конструкції, і характер синтаксичних відношень між ними. При вивченні пам'яток давньо-, середньо- та ранньоновоанглійської мови було встановлено, що найбільш поширеними у кожному періоді є двокомпонентні АК, тобто такі, що містять два аппозитиви, кожен з яких утворений іменною фразою (NP). У цій статті ми розглядаємо двокомпонентні конструкції, у яких стрижневі складники аппозитивів вжито у родовому відмінку. У досліджених ранньоновоанглійських текстах фіксуємо два способи репрезентації аппозитивів у генітиві: синтетичний, за допомогою відмінкових закінчень, і аналітичний, за допомогою

прийменникової фрази з *of*. АК, маркована флексіями родового відмінка, є складовою частиною іменної фрази і виконує функцію *детермінанта*. АК, підпорядкована прийменнику, функціонує як його *комплемент* [7: 423-426, 531-539].

У кількісному відношенні переважають АК у складі *of*-фрази. По-перше, це пов'язано з інтенсифікацією загального процесу аналітизації англійської мови. Крім того, порядок слів SVO, який є унормованим граматичним явищем досліджуваного періоду, здійснює вплив на реалізацію категорії родового відмінка іменника залежно від його синтаксичного значення [6: 354-357; 9: 227-228; 10: 201-204;], що зумовлює відповідну позицію АК у генітиві відносно означуваного елемента. Так, у випадку суб'єктного значення родового відмінка перевага надається флексивному засобу його репрезентації, хоча наявні і структури з *of*-фразою, пор. (1), (2):

(1) р.-н.-англ. *The coloure & pretext wherof cannot be wel p[er]ceiued, but if we first repete you some thinges longe before done about king Edwardes mariage (The history of king Richard the thirde).*

(2) р.-н.-англ. <...> *that I was any ways consenting to the death of King Charles the First. (The Trial of Lady Alicia Lisle, p.165).*

Якщо родовий відмінок аппозитивного утворення пов'язаний із вираженням об'єктних відношень, то конструкція найчастіше реалізується у складі прийменникової фрази і займає позицію після керуючого іменника, оскільки інтерпретується як об'єкт дії, яку цей іменник позначає, наприклад:

(3) р.-н.-англ. *The destruction of Demetrius, son to Philip the Second of Macedon, turned upon the father, who died of repentance. (The Essayes: Of Empire).*

Незалежно від різновиду значення генітива, АК розміщується у складі *of*-фрази після означуваного елемента, якщо аппозитиви поширені означеннями, підрядними означальними реченнями тощо, тобто є надто громіздкими, щоб займати препозицію до керуючого конститuenta та приймати відмінкове закінчення. АК у реченні (4) є прикладом ускладненої структури: іменна фраза *lucid streams*, яка функціонує як другий аппозитив конструкції, має узагальнювальне значення по відношенню до координованих конститuentів *ABBANA* і *PHARPHAR*, які разом із сполучником *and* утворюють перший аппозитив АК, що унеможливорює розміщення конструкції перед іменником *Banks*.

(4) р.-н.-англ. *Him follow'd RIMMON, whose delightful Seat || Was fair DAMASCUS, on the fertil Banks || Of ABBANA and PHARPHAR, lucid streams. (Paradise Lost, 467 – 469).*

АК у родовому відмінку, реалізованому синтетичним шляхом, демонструють варіативність розміщення їх конститuentів у реченні і способів оформлення аппозитивів закінченнями, отже, потребують більш детального аналізу. У більшості конструкцій спостерігаємо контактне розміщення аппозитивів відносно один одного, при цьому відповідне закінчення має лише другий конститuent АК, наприклад *king Edwardes* у реченні (1). Такі синтаксичні утворення прийнято позначати терміном "груповий генітив". Особливістю групового родового відмінка, розвиток якого був інновацією середньоанглійського періоду, виявляється здатність словосполучення, у даному випадку групи іменних фраз, тобто АК, приймати словозмінювальний формант – відмінкову флексію [4: 117-120; 9: 229].

Типове для іменників чоловічого роду закінчення *-(e)s* за аналогією вживається і з іменниками жіночого роду, як у (5), остаточно витіснивши флексії родового відмінка, що існували у попередні періоди.

(5) р.-н.-англ. *In very deede, if children were brought vp, in soch a house <...> as Tib. and Ca. Gracci were brought vp, in their mother Cornelias house <...> (The Scholemaster, p. 10).*

Із кінця XVII ст. засобом графічного позначення форманту родового відмінка в англійській мові стає апостроф, наприклад (6). Імовірно, він уживався замість випущених елементів маркування генітива, а саме ненаголошеного голосного /ə/ у складі флексії або частини присвійного займенника *his* [2: 111-112; 8: 135-136].

(6) р.-н.-англ. *I would have made use of the Authority of my Lady Galliard's House to have secur'd her <...> (The City Heiress, p. 239).*

У пам'ятках XVI – XVII ст. було виокремлено поодинокі приклади АК, у яких обидва аппозитиви оформлені відмінковими флексіями і розміщені контактено у препозиції до означуваного іменника, як у прикладі (7). Такі структури були поширені у давньоанглійській і траплялися у середньоанглійській мові. Крім того, виявлено випадки розщеплення АК, при якому спостерігаємо дистанціювання аппозитивів відносно один одного та розміщення їх, відповідно, у пре- і постпозиції до означуваного конститuenta, причому другий складник конструкції, на відміну від першого, не маркований закінченням - (e)s, як у (8). Ці структури були типовими для середньоанглійського періоду. При подальшому аналізі АК у (8) з'ясуємо, що її складники у свою чергу виражені аппозитивними утвореннями *Sir William Cicells* і *hir Highnesse Principall Secretarie*, які функціонують як внутрішні АК, а іменна фраза *Sir William Cicells* є прикладом групового генітива. Невелика кількість конструкцій, подібних до (7) і (8), свідчить про те, що вони поступово виходять з ужитку у ранньоновоанглійській мові. Отже, їх слід розглядати як залишки моделей репрезентації АК у родовому відмінку попередніх періодів функціонування англійської мови. Пор.:

(7) р.-н.-англ. *Euery one of those considerations, Syr, moue me of right to offer this my late husbands M. Aschams worke vnto you. (The Scholemaster, p. 2).*

(8) р.-н.-англ. *Where, vpon the 10. day of December, it fortun'd, that in Sir William Cicells chamber, hir Highnesse Principall Secretarie, there dined together these personages <...> (The Scholemaster, p. 3).*

У ранньоновоанглійських текстах також фіксуємо АК, у яких ядерний конститuent виражений іменною фразою, а залежний конститuent – підрядним реченням, тобто аппозитиви реалізовані одиницями різних синтаксичних рівнів. Кількість АК цього типу порівняно невелика і становить 1,4% проаналізованих конструкцій цього періоду. У прикладі (9) проілюстровано АК, означуваний аппозитив якої виражений іменною фразою [_{NP} *this attribute*], а означувальний аппозитив представлений залежною комплементарною клаузою [_{CP} *that he is a jealous God*], уведеною сполучником *that*. Складники конструкції у цьому реченні розміщені у контактній позиції відносно один одного. Проте у досліджених ранньоновоанглійських пам'ятках виявлено випадки дистанціювання аппозитивного речення, що зумовлено позицією ядра АК у межах головного речення, а також жанровими і стилістичними особливостями побудови певного тексту. Речення (10) виокремлено з поетичного твору, отже, дистантне розташування конститuentів АК, вочевидь, спричинено особливостями віршування. Пор.:

(9) р.-н.-англ. *But the true God hath this attribute, that he is a jealous God; and therefore, his worship and religion, will endure no mixture, nor partner. (The Essayes: Of Death).*

(10) р.-н.-англ. *But wise Old-age did with all gravity || To childish childhood give precedence, || And to the rest, his reason mildly told: || That he was young, before he grew so old. (The Four Ages of Man, 51 – 54).*

У наукових роботах, присвячених вивченню конструкцій з аппозитивним підрядним реченням у сучасній англійській мові, відзначено дискусійність питання визначення граматичного статусу цих структур у системі складнопідрядних речень. З одного боку, аппозитивні речення ототожнюють з іншими типами залежних клаузальних одиниць. Р. М. Жаворонкова, зокрема, зауважує, що більшість науковців характеризує аппозитивні клаузи як особливий вид підрядних означальних (відносних) речень. Такий погляд зумовлений тим, що стрижневим конститuentом конструкцій з аппозитивними, так само як і з означальними, реченнями виявляється іменник або його функціональний еквівалент. Прихильники іншої точки зору співвідносять аппозитивні речення з додатковими клаузами, оскільки опорна лексема позначена дериваційними зв'язками із дієсловами або прикметниками (*the suggestion that ..., the possibility that ...*). Крім того, подібність аппозитивних і додаткових залежних речень вбачають у тому, що вони розкривають зміст узагальненого повідомлення про існування певного явища чи дії, яке міститься у ядерному елементі конструкції [1: 2-3].

Таким чином, зіставляючи аппозитивні клаузи з іншими типами підрядних речень, виявляємо спільні риси, які вони мають, зокрема, з відносними і додатковими реченнями. Водночас, між зазначеними синтаксичними структурами існують відмінності, які не

дозволяють їх ототожнювати. Аппозитивні і відносні речення субкатегоризуються іменником як залежні конституенти, тобто функціонують як підпорядковані складники іменної фрази. Однак аппозитивна клауза вбудовується у структуру іменної фрази у процесі комплементатції керуючого іменника, у той час як відносна клауза є результатом модифікації ядерного конститuenta NP підрядним реченням. Додаткове підрядне речення, як і аппозитивне, виконує синтаксичну функцію комплемента, проте, частиномовною категорією, що його субкатегоризує, виявляється дієслово, у той час як аппозитивну клаузу приймає своїм комплементом іменник.

Найбільш прийнятним, на наш погляд, видається підхід, згідно з яким досліджувані структури розглядаються як підрядні речення, що функціонують як прикладка, тобто знаходяться в аппозитивному зв'язку із ядерним елементом. Визначення аппозитивних підрядних як окремого типу залежних клаузальних одиниць зумовлено принаймні трьома факторами: 1) структурними особливостями підрядного речення; 2) специфікою смислового зв'язку між означуваним конститuentом і аппозитивною клаузою; 3) семантичною природою лексеми, яка реалізує означуваний аппозитив.

Аналізуючи структуру аппозитивних речень, ми застосовуємо інструментарій генеративної парадигми дослідження синтаксичних явищ, що дозволяє виявити значущі відмінності між аппозитивними і відносними клаузами. Займенник, що уводить відносну клаузу до складу іменної фрази, у глибинній структурі займає позицію аргумента (суб'єкта або комплемента) дієслова у складі підрядного відносного речення і кореферентний тому іменнику, який це підрядне модифікує. На відміну від відносного, аппозитивне речення не містить комплемент дієслова, кореферентний іменній фразі, до якої воно відноситься, що у поверхневій структурі реалізовано у відсутності відносного займенника.

Щодо характеру смислового зв'язку між складниками АК, то означуваний аппозитив є вихідним повідомленням, зміст якого розкривається в аппозитивній клаузі. Тобто, у підрядному реченні міститься суттєва, з точки зору комунікативного завдання, інформація. Таким чином, розміщення смислового центру конструкції у залежному конститuentі робить аппозитивне речення семантично релевантним, обов'язковим елементом, функція якого полягає у розкритті, поясненні того, що в узагальненому вигляді викладено у головному реченні, у межах якого функціонує ядерний складник АК [1: 12-14].

Інвентар лексичних одиниць, що реалізують ядро АК з аппозитивною клаузою, представлений абстрактними іменниками, що позначають поняття, пов'язані з мовленнєвою та мисленнєвою діяльністю людини, її психічним станом та емоціями. Узагальнений, відвернений від безпосередньої реальності характер абстрактних лексем зумовлює потребу використання інших мовних одиниць для розкриття і конкретизації їх змісту. Іншими словами, ядерний аппозитив, виражений абстрактним іменником, вимагає певного поширювача, функцію якого і виконує аппозитивне підрядне речення [1: 13].

При дослідженні етимології іменників сучасної англійської мови, що найчастіше згадуються у наукових джерелах як такі, що здатні субкатегоризувати своїм комплементом аппозитивну клаузу (*belief, assumption, report, suggestion, probability, fact, idea* та ін.) [7: 457-458], було встановлено, що більшість із них запозичено з французької або латинської мови. Крім того, ми звертаємо увагу на те, з якого періоду ці лексичні одиниці починають функціонувати в англійській мові. Деякі іменники вперше реєструються у пам'ятках саме ранньоновоанглійського періоду. Вочевидь, становлення АК з аппозитивним реченням, у яких ці лексеми функціонують як ядро, вимагало певного часу. Це пояснює, чому зазначені структури становлять незначну частину АК, виокремлених у давньо-, середньо- та ранньоновоанглійських текстах. Наприклад, іменник *fact* (< лат. *factum* 'подія, випадок' < *factus*, дієприкм. мин. ч. від *facere* 'робити, вчиняти') фіксується у писемних джерелах, починаючи з першої половини XVI ст. у значенні 'дія, вчинок, діяння'. Лише у XVII ст. іменник *fact* набуває сучасного значення 'дійсна, не вигадана подія, явище' [www.etymonline.com], у якому він, власне, здатний мати своїм комплементом аппозитивну клаузу.

Вивчення АК у ранньоновоанглійській мові доводить, що розвиток синтаксичних структур, позначених відношенням аппозиції, тісно пов'язаний з еволюційними процесами

на інших мовних рівнях. Структурні та функціональні особливості генітивних АК зумовлені змінами у межах морфологічної категорії відмінка англійського іменника. Становлення лексико-граматичного розряду абстрактних іменників впливає на розвиток АК з аппозитивною клаузою. Перспективним видається аналіз засобів комплементації та модифікації ядерних складників АК у XVI – XVII століттях. Порівняння АК зазначеного періоду з конструкціями, виокремленими у давньо- та середньоанглійських писемних пам'ятках, дозволить створити цілісну картину еволюції аппозитивних утворень в англійській мові.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жаворонкова Р. Н. Структурно-семантические особенности английских конструкций с аппозитивными придаточными предложениями: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 "Германские языки" / Р. Н. Жаворонкова. – М., 1980. – 26 с.
2. Иванова И. П. История английского языка. Учебник. Хрестоматия. Словарь / И. П. Иванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляева. – СПб.: Лань, 1999. – 512 с.
3. Ярцева В. Н. История английского литературного языка IX – XV вв. / В. Н. Ярцева. – М.: Наука, 1985. – С. 169 – 199.
4. A History of the English Language / ed. by R. Hogg, D. Denison. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 495 p.
5. Barber Ch. Early Modern English / Ch. Barber. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1997. – 280 p.
6. Brinton L. J. The English Language: A Linguistic History / L. J. Brinton, L. K. Arnovik. – Toronto: Oxford University Press, 2006. – 522 p.
7. Downing A. English Grammar. A University Course / A. Downing, Ph. Locke. – 2nd ed. – London, N. Y.: Routledge, 2006. – 610 p.
8. Smith J. J. Essentials of Early English / J. J. Smith. – London, N. Y.: Routledge, 1999. – 254 p.
9. The Cambridge History of the English Language / ed. by N. F. Blake. – Cambridge: Cambridge University Press, 1992. – Vol. 2: 1066 – 1476. – P. 156 – 408.
10. The Cambridge History of the English Language / ed. by R. Lass. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – Vol. 3: 1476 – 1776. – P. 13 – 326.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Ascham R. The Scholemaster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://scholarsbank.uoregon.edu/jspui/bitstream/1794/722/1/scholemaster.pdf>.
2. Bacon F. The Essayes or Covnsels Civill and Morall [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.luminarium.org/renascence-editions/bacon.html>.
3. Behn A. The City Heiress or, Sir Timothy Treat-all [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/BehCity.html>.
4. Bradstreet A. The Four Ages of Man [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rpo.library.utoronto.ca/poem/213.html>.
5. Milton J. Paradise Lost [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etext.lib.virginia.edu/toc/modeng/public/MilPL67.html>.
6. More Th. The History of King Richard the Thirde [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.luminarium.org/renascence-editions/r3.html>.
7. State Trials or, A Collection of the Most Interesting Trials, Prior to the Revolution of 1688 [Електронний ресурс] / rev. and ill. by S. M. Phillipps. – London: W. Walker, 1826. – Режим доступу: <http://ia341336.us.archive.org/2/items/statetrialSORAC00philgoog/statetrialSORAC00philgoog.pdf>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Зінченко – викладач кафедри англійської мови і перекладу факультету сходознавства Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: історичний синтаксис англійської мови, генеративна граматики.

ОСОБЛИВОСТІ ДВО-ВАЛЕНТНИХ ПРЕДИКАТИВ

Лілія КОЛОС, Галина БОНДАР, Анна МАЛИНОВСЬКА
(Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості дво-валентних предикатів, подано їх класифікацію, описано їх сполучуваність з номінативними семами в елементарному простому реченні та наведено приклади з використанням валентних опозем.

Ключові слова: семантико-синтаксична валентність, дво-валентні предикати, номінативні семи, семантико-елементарне просте речення, валентні опоземи.

The peculiarities of two-valent predicates are described in this paper. The classification of these predicates is given. The combinability of two-valent predicates as the predicates of broad semantics with various nominative semes in an elementary simple sentence is described. The examples through valent oppositions are given.

Key words: semantic-syntactic valency, two-valent predicates, nominative semes, semantically elementary simple sentence, valent opposition.

The term *valency* originated in chemistry, where it denotes the ability of atoms to give off or take up a certain number of electrons when forming a chemical compound. The French linguist Lucien Tesnière was the first to use this term in the

field of linguistics. Valency in grammar is seen as the ability of lexemes – the “atoms” of syntax – to bind a number of certain other elements in a grammatical construction [1: 214].

In the majority of valency theories the verb is considered the core of a sentence and other elements as dependents bound by the verb’s valencies, because, as traditional grammarians recognized a long time ago, the (finite) verb is almost universally the only element of its kind in a clause and can thus be regarded as the “glue” holding all other constituents together [2: 2].

The concept of *semantic valency* is closely related to the verb’s semantic content and restricts a predicate’s arguments to elements with certain semantic properties or “components”. The *syntactic valency* defines requirements for the morphosyntactic realization of arguments [2: 4]. It is responsible for the organization of the sentence and word order.

Semantic valency defines the amount and the quality of predicates. Thus, due to semantics and valency five types of predicates are differentiated: the predicates of action, the predicates of process, the predicates of state, the predicates of quality and the locative predicates.

As syntactic valency determines the problem of a sentence and word order, on its basis the certain classes of sentences are differentiated. The valency classes of the predicates predetermine the structure of an elementary simple sentence. The predicate draws the boundaries of semantically elementary sentence, and defines the semantic functions of dependant nominative syntactic semes.

English semantically elementary simple sentence may include the predicate of a certain valency which varies from seven to one. It means that the maximum amount of nominative syntactic semes in elementary simple sentence cannot exceed the number six and the minimum amount is realized by only one nominative component.

The article deals with the peculiarities of two valent predicates. These predicates are represented by the verbs of various semantics that can be combined *with two actants in the sentences: one expressed by the subject and the second is usually the object (direct and indirect)*.

According to the means of expression of the actants, predicates are divided into three subclasses: the predicates with two actants where one is expressed by infinitive or gerundial construction and the predicates with two actants, expressed by nouns [6, 96]. Two-valent predicates with two actants expressed by nouns are of a special interest of our article.

The main peculiarity of such predicates lies in that fact that the nouns can be used either without a preposition or with it.

The first group – two-valent predicates where nouns used without prepositions – may be represented by the pattern No + V + No. The predicates in this group may be either simple (read, write) or compound (to look for, to give up). The second actant is a direct object. All the verbs may be divided into three categories. All verbal lexemes of the first category make one passive construction; the second is made up by one passive (objective) and two resultative constructions; and the verb of the third group makes both passive and resultative [6: 97].

The first subgroup is represented by the verbs of broad semantics with independent from each other participants. The second one has a restricted number of verbs which are the verbs of moving and physical actions. The third subgroup consists of verbs which express emotions and physical actions.

The first subgroup of 2-valent verbs. The verbs that belong to this subgroup have two actants (every syntactic actant has its participant). It is represented by verbs of different semantics, which meaning is usually concerned with active actions. The peculiarity of words that are combined with verbs lies in that fact that their first participant is treated as an active doer of an action, its initiator. The doer of an action is usually expressed by an animated or unanimated noun. The second participant is neutral according to the way of expression.

All verb lexemes that belong to this subgroup usually form one and the same structure. For example: *John dug a deep hole – A deep hole was dug (by John); The storm destroyed the house – The house was destroyed (by the storm); Mary looked for John – John was looked for (by Mary); The wind blew off his hat – His hat was blown off (by the wind); Mary confirmed the news – The*

news were confirmed (by Mary); A tractor pulled a plough – A plough was pulled by the tractor; Our secretary heard the president's speech – the president's speech was heard by our secretary.

The second subgroup of 2-valent verbs is represented by the verbs of 'toilet' (to dress, to wash, to dry, to comb, to button, to press, etc). Close to them are the verbs of 'motion' and verbs that describe the moving of body (to move, to learn, clasp, to stretch). The first actant in such sentences is usually expressed by animated nouns, the second may be both animated and unanimated. For example: The maid washed the dishes; Mary washed the child; Mary washed her hands; The nurse dressed the boy; John buttoned his coat; Two boys leaned the ladder (against the wall); The boy leaned his head; She clasped my shoulder; He clasped his hands in despair.

These verbal lexemes can make two types of passive constructions:

- Passive voice can be used in constructions with transitive meaning; in other words when the second participant has independent reference. For example: *the dishes were washed; The child was washed by Mary; The boy was dressed by his nurse; The ladder was leaned against the wall by the boys.*

- Passive voice is used in constructions that are resultative in the meaning. This type is used frequently in English. For example: *The dishes were washed; This time the child was washed and looked rather smart; Her hands were washed and nails in order; The boy was dressed in a nice suit; His coat was buttoned up to the throat; The boy's head was leaned and his eyes closed in despair; His hands were clasped in wild despair.*

The third subgroup of 2-valent verbs is represented by the verbs that express psychological state, emotions and physical actions.

The verbs which describe the emotional state consist of verbs like: to astonish, to disturb, to disappoint, impress etc. For example: *John disappointed his mother; Such grandeur impressed visitors; The boy's violence astonished Alice.* The subject in the two-actant structures may be either animated or unanimated nouns. As to semantics of the second nouns they name an activity or an event. Animated nouns in such constructions express a person who is a carrier of certain behavior and qualities [6: 101].

The verbs with physical meaning are: to fill, to open, to cover, illuminate, decorate etc. For example: *Mary opened the envelope; The key opened the door; The clouds hid the moon; Unique pyrotechnics illuminated the landscape.* The subject here is expressed by either animated or unanimated nouns. Animated may represent the semantics of role. The latter may be of instrumental semantics or render the meaning of influence.

Verbal lexemes of this subgroup form a structure with the first actant as direct object and the second as the participant in passive voice, for example: *Mother was disappointed by John; The visitor was impressed by such grandeur; John was astonished by the boy's violence; The envelope was opened by Mary.*

The ability of the verbs which express physical meaning to have passive realization with first unanimated participant is concerned with its lexical semantics – if the object, expressed by the unanimated noun, is able to carry out an action independently, the passive construction is possible: *The moon was hidden by the clouds; The entire landscape was illuminated by this unique pyrotechnics.* On the contrary, passive construction is impossible when the subject semantically expresses the instrument or the substance. *The sentence, the envelope was opened with a knife, is not the sentence with two actants, but with three, because an initial sentence may be, Mary opened the letter with a knife.*

The second group is represented by nouns with prepositions and can be described like this: *No + V + Npr.* This group consists of the verbs of broad semantics where the second actant is expressed by a noun with a preposition and has two functions: objective and locative.

Verbal lexeme in the objective function have the first actant expressed by the subject and the second by the object with the preposition: *The man snatched at new ideas. Children laughed at the man all the time.*

Passive constructions can be formed due to transition of the object in the position of the subject. In modern linguistics these types of passive constructions are called pseudo- or peculiar passives: *He was always laughed at (by children); New ideas are always greedily snatched at (by people)* [6: 104].

A special type is represented by the verb of the second subgroup where the second actant is in locative function. These are the verbs of place and direction: *to sit (on)*, *to sleep (in, on)*, *to observe (through)*, *to fly (under, over)*, *to march (through)*, *to walk toward*, *to slide (down)* and others. For example: *Mary sat on the bench*; *John slept in his bed*; *The soldiers marched through the valley for two hours*.

The realization of passive constructions here depends on extralinguistic factors that should be taken into consideration while using certain lexemes. If we compare such verbs as *to sleep in*, *to sit on* with *to look at* and *to listen to* we can see from the point of grammar that these two categories of verbs hardly differ. The sentence: *The bench was sat on* is as correct as *The picture was looked at*. However, they differ by additional semantic layers. If in the examples with indirect objects we may speak about semantic synonymy of active or passive constructions, in the second case, it is quite possible, because the semantics of passive constructions with locatives always require additional modal meaning [6: 106].

So, valent opposition allows us to see what changes occur in the structure of sentences. In the sentences of active voice, the subject is the obligatory referent/ actant, while in the opposite sentence that is in the passive voice, the subject becomes the optional referent.

It should be noted that semantic valency of a separate verb, taken from the dictionary differs from the semantic valency of the verb that participates in the syntactic structure. Usually in the syntactic structure the explicit meaning is expressed by the less amount of valencies than the unit, taken in isolation. For example, the verb 'hate', taken out of the syntactic structure requires three participants: 1) somebody who hates; 2) somebody who is hated; 3) the reason: why somebody is hated? What somebody is hated for? However, in the syntactic structure the third participant is expressed very rarely, because the reason of hatred is clear from the previous context. The combination like this: *He hated her for saying it* – with explicit expression of all three participants – is not considered to be a norm.

Also the participants of the situation can be expressed in those syntactic elements that are not considered to be syntactical positions, transforming its meaning. For example, the verb 'to take' due to its semantic meaning requires three participants of the action: 1) who takes; 2) what is taken; 3) sb. from whom something is taken. However, this verb is regularly included in those structures where only two participants are present: the person who takes and what is taken by this person. The third participant can get either no expression or be hidden in the attribute to the object. For example: *She took his handkerchief and blew*. The previous context helps us to define semantic roles where the owner of the handkerchief says: 'Here – blow your nose'. Therefore we omit mentioning in the sentence '*She took his handkerchief and blew*' from whom the object is taken.

So, we should pay great attention to the difference between semantic valency of the verb as the unit of dictionary and what happens to the verb when it is included in the syntactic structure (when it is possible to fulfill only those positions that are necessary to a certain structure). As a rule those positions remain without realization which meaning is revealed in the previous context.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Allerton D. J. Deletion and proform reduction. / D. J. Allerton. // *Journal of Linguistics*. – 1975. – # 11. – P. 213-238.
2. Bethke Matthias. Valency theory in the description of English. URL: <http://www.linguistik.uni-erlangen.de/~msbethke/papers/Valency.pdf>.
3. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови. / І. Вихованець, К. Городенська. (За ред. І. Вихованця). – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець – К.: Наук. думка, 1988. – 255 с.
5. Галаган О. М. Семантико-синтаксична структура речень з тривалентними предикатами: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Олена Николаївна Галаган. – Кіровоград: КДПУ імені Володимира Винниченка, 2004. – 20 с.
6. Гонтар Т. Ф. До проблеми валентності мовних одиниць / Т. Ф. Гонтар // *Мовознавство*. – 1995. – № 2-3.
7. Долинніна І. Б. Системний аналіз предложения / І. Б. Долинніна. – М.: Высшая школа, 1977. – 176 с.
8. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова / А. П. Загнітко – К.: Знання, 1990. – 64 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лілія Колос – викладач кафедри англійської філології та зарубіжної літератури Приватного вищого навчального закладу “Соціально-педагогічний інститут “Педагогічна академія”

Галина Бондар – викладач кафедри мовознавства та перекладу Приватного вищого навчального закладу “Соціально-педагогічний інститут “Педагогічна академія”

Анна Малиновська – асистент кафедри англійської філології та зарубіжної літератури Приватного вищого навчального закладу “Соціально-педагогічний інститут “Педагогічна академія”

Наукові інтереси: семантичний синтаксис

РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Маргарита ОКСАНИЧ (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються формально-синтаксичні характеристики підрядних умовних речень, функціонування та варіативність умовних сполучників та основні моделі порядку слів у середньовірхньонімецькій мові.

Ключові слова: асиндетичний зв'язок, немаркований гіпотаксис, порядок слів, поліфункціональність.

The structure of subordinate conditional sentences in middle High German is researched. Also the functioning and variety of conditional conjunctions, as well as the main word-order patterns in the mentioned period are analysed.

Key words: asyndetic relation, unmarked hypotaxis, word order, polyfunctionality.

Останні десятиліття помітні успіхами у вивченні проблем, пов'язаних з природою складного речення у діахронному аспекті. Постійний інтерес германістів до питань мовної еволюції, її причин та механізмів, до процесів граматикалізації і узуалізації мовних одиниць сприяє розв'язанню таких проблем історичного синтаксису, як реконструкції праіндоевропейського речення та основних моделей порядку слів [2; 5; 14; 27; 33; 37; 38; 39; 40], типології синтаксичних структур, механізмів граматичних змін, синтаксичних універсалій [1; 6; 12; 17; 34; 18], розвитку сполучників підрядності [6; 15; 18; 26; 31]. Разом з тим, існує низка питань, які не дістали широкого висвітлення у мовознавчих працях, пов'язаних з проблемою визначення природи складного речення та його конститuentів, зокрема складнопідрядного речення умови в середньовірхньонімецькій мові, що є актуальним для сучасної германістики. Оскільки підрядні умовні речення не були дослідженні у діахронному плані, ми визначили **актуальним** дослідження структурних та функціональних ознак підрядних умовних речень у середньовірхньонімецькій мові в контексті розв'язання загальної проблеми їх формування та механізмів їх змін. Отже, за **мету** у статті ми ставимо визначити формально-синтаксичні характеристики підрядного умовного речення, а саме функції умовних сполучників, у середньовірхньонімецькій мові.

Відомо, що традиційно поєднання частин складнопідрядних речень у середньовірхньонімецькій мові відбувається не лише відносними займенниками та сполучниками, але й асиндетичним зв'язком [5: 90; 36: 233].

Асиндетичний зв'язок, який притаманний усім давньогерманським мовам, є поєднанням дієслівних фраз або реченневих утворень, у якому одне з них логічно підпорядковане іншому при відсутності будь-якого формального маркера цього зв'язку (немаркований гіпотаксис) [6: 219, 224]. Зокрема, В. М. Ярцева звертала увагу на те, що раннім германським мовам властиве асиндетичне зіставлення двох речень. Попри багату систему субординативних сполучників нерозвиненість підрядних зв'язків була ще настільки великою, що майже будь-які логічні зв'язки між двома реченнями могли виражатися їхнім простим зіставленням [34: 6]. Слід також зважити на те, що асиндетичний зв'язок у давньогерманській період його розвитку є якісно відмінним від сучасної форми його репрезентації [6: 230].

Згідно з даними порівняльних розвідок, в історії індоєвропейських мов спостерігається тенденція до зменшення синтаксичної та семантичної поліфункціональності сполучникових засобів на позначення підрядності, з одного боку, та збільшення їхньої морфологічної ускладненості, із іншого [6: 243]. На думку Б. Кортмана, існує зв'язок між структурною складністю та поліфункціональністю сполучникових засобів [див. 6: 245]. У середньовірхньонімецькій мові спостерігається достатньо розвинена система складнопідрядного речення та відбувається подальший розвиток системи сурядних і підрядних сполучників [5: 4; 6: 228; 22: 157; 23: 157; 29: 108; 31: 61, 87; 34: 9; 40: 64]. Середньовірхньонімецький період збагатив сполучниковий склад несуттєво, створивши підґрунтя для розвитку в ранньовірхньонімецькій мові таких абстрактних сполучників як *wenn*, *da*, *so* *dass*. Таким чином, засоби сполучникової підрядності у середньовірхньонімецькій мові залишаються принципово такими ж як і у давньовірхньонімецькій мові. Проте ранньовірхньонімецька епоха створює низку нових

сполучників з чітким диференційованим значенням. Підрядність стає різноманітнішою, більш упорядкованою [31: 65, 78].

Складнопідрядні умовні речення в німецькій мові викликають значний інтерес у дослідників, оскільки поєднання головної та підрядної частин відбувається двома шляхами: сполучниковими засобами та асиндетичним зв'язком. Модель складнопідрядних безсполучникових умовних речень з ініціальною позицією присудка виникла ще у давньоверхньонімецькій мові і продовжувала існувати у середньовірхньонімецькій та ранньовірхньонімецькій мові, наприклад, у ранньовірхньонімецькій: *Het ich in meiner jugent soliche ler gehört, ich wölt mein leben anders angestellt haben.* „Якби я у молодості чув такі повчання, я б по-іншому влаштував своє життя” [36: 233]

Основними сполучниками, які вводили підрядні умовні речення в середньовірхньонімецькій мові, були *ob* та *swenne* [5: 90; 23: 158; 31: 62, 70; 35: 347; 36: 232; 40: 64]. Проаналізуємо приклади:

(1) *Ob ich ein fyrste wære ze wibe wolde ich han die iwern schonen tohter (Nibelungenlied, 1714,1-1714-3).* „Якби я був королем, то узяв би у дружини вашу прекрасну доньку”¹

У прикладі (1) сполучник *ob* уводить підрядне речення умови, яке розташоване у препозиції до головного речення. При цьому спостерігаємо, що підмет підрядного речення *ich* займає постпозицію щодо сполучника *ob*, а присудок *wære* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення. Отже, підмет і присудок підрядного речення розміщені дистантно. Така структура підрядного речення з фінальною позицією присудка тяжіє до структури сучасного підрядного німецького речення.

Натомість приклад (2) демонструє структурну варіативність порядку слів у підрядному реченні. Проаналізуємо:

(2) *Ob ir dar chomet gewafent daz eteslicher wol bewart (Nibelungenlied, 2307,4).* „Якщо ви підете туди озброєні, то ви будете краще захищені”.

У прикладі (2), як і у прикладі (1) сполучник *ob* уводить підрядне речення умови, яке розташоване у препозиції до головного речення. Підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *ob*. Проте у прикладі (2) присудок *chomet* займає медіальну позицію у підрядному реченні, розташовуючись дистантно з підметом *ir*. Така структура підрядного речення не є типовою для сучасної німецької мови. Притаманна медіальна позиція присудка у творах середньовірхньонімецької мови свідчить про те, що порядок слів у складнопідрядному реченні у цей період все ще залишається вільним. Наше дослідження пам'ятки середньовірхньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 35,6% вживання сполучника *ob* у підрядних реченнях умови із загальної кількості проаналізованих одиниць. При цьому у 81,8% підрядних умовних речень зі сполучником *ob* присудок займає фінальну і у 18,9% – медіальну позицію.

Конкуренцію сполучнику *ob* складав сполучник *swenne*, зокрема, приклад (3) демонструє використання сполучника *swenne* у підрядному реченні умови у препозиції щодо головного речення.

(3) *Swenne ir iagen ritet da wil ich gerne mite (Nibelungenlied, 0921,2).* „Якщо ви їдете полювати, я охоче поїду з вами”.

Підмет підрядного речення *ir* займає постпозицію щодо сполучника *swenne*. Присудок *iagen ritet* знаходиться у фінальній позиції підрядного речення, демонструючи контактне розташування з підметом *ir*. Отже, спостерігаємо таку структуру підрядного речення, яка притаманна сучасній німецькій мові з фінальною позицією дієслівного присудка. Проте, приклад (4) демонструє варіативність структури підрядного речення у середньовірхньонімецькій період. Проаналізуємо:

(4) *Swenne daz dv frowe bedurfen wellest min daz tvo mir bechant (Nibelungenlied, 1318,2-1318,3).* „Якщо я тобі буду потрібен, повідом мене про це”.

Приклад (4) засвідчує використання сполучника *swenne* у підрядному реченні умови, яке займає препозицію щодо головного речення. Підмет підрядного речення *dv* розташований у

¹ Переклад прикладів з середньовірхньонімецької мови здійснений автором

постпозиції щодо сполучника *swenne*. Присудок *bedurfen wellest* демонструє медіальну позицію підрядного речення, при цьому розташовуючись дистантно з підметом *dv*. Наше дослідження пам'ятки середньовісньонімецького періоду „Пісня про Нібелунгів” виявило 13,5 % вживання сполучника *swenne* у підрядних реченнях умови із загальної кількості проаналізованих одиниць. Отже, випадки вживання сполучника *swenne* у середньовісньонімецькій мові є поодинокими. Це означає, що в середньовісньонімецьку епоху сполучник *swenne* був не основним сполучником, який вводив підрядні речення умови. Основним сполучником, який вводив підрядні речення умови в цей період був сполучник *ob* [31: 62, 70; 23: 158].

Наступні приклади (5-6) демонструють структурну варіативність підрядного умовного речення у середньовісньонімецькій мові.

(5) *Vor leide mves ich sterben swenne ich Hagenen solde sehn (Nibelungenlied, 1090,4)*. „Я мусив би вмерти від страждання, якби я побачив Хагена”.

(6) *Mir wære niht ze leit ob ich ze botenmiete iv solde gebn min golt (Nibelungenlied, 0562,2-0562,3)*. „Мені не було б прикро, якби я міг віддати вам у винагороду своє золото”.

На відміну від прикладів (1-4), приклади (5-6) демонструють постпозицію підрядного умовного речення щодо головного. У творі „Пісня про Нібелунгів” нами виявлено 56,2% підрядних речень у постпозиції до головного речення і 43,8% – у препозиції із загальної кількості 57 сполучникових підрядних умовних речень.

Наше дослідження засвідчує факт, що сполучники *ob* та *swenne* були не основними сполучниками підрядних умовних речень середньовісньонімецької мови. З ними конкурував поліфункціональний сполучник *daz*, який був основним сполучником і оформляв підрядний зв'язок у зазначеному періоді [1: 67; 5: 90; 22: 157; 23: 157; 28: 108; 31: 61; 40: 64], як у прикладі:

(7) *Vil tivrllicher reche dv solt gelovben mir daz ich dich alles des gewer (Nibelungenlied, 1955, 2-1955,3)*. „Ти б залюбки жив радісно, благородний лицар, якби ти завоював країну”.

У прикладі (7) ми спостерігаємо вживання поліфункціонального сполучника *daz* у підрядному реченні умови, яке розташоване у постпозиції щодо головного речення. Підмет підрядного речення *ich* та присудок *gewer*, який займає фінальну позицію у підрядному реченні, розташовані дистантно. Цей приклад ілюструє тезу про те, що незважаючи на те, що середньовісньонімецький період характеризується виникненням нових сполучників з вузьким, точним та чітко диференційованим значенням, сполучник *daz* все ще зберігає свою поліфункціональність.

У творі „Пісня про Нібелунгів” виявлені поодинокі випадки вживання сполучника *daz* у підрядних умовних реченнях середньовісньонімецької мови, які складають 7,7% із загальної кількості проаналізованих одиниць. Ми можемо припустити, що функції та сфера використання сполучника *daz* суттєво звужуються. Проте *daz* все ще зберігає свою багатозначність у ранньовісньонімецькій мові і вживається у підрядних реченнях мети, наслідку, причини та умови [31: 82]. Порівняємо приклади:

(7) *Het er daz swert enhende so wær ez Hagenen tot (Nibelungenlied, 0995,3)*. „Якби він мав у руках свій меч, то це була б смерть Хагена”.

(8) *Getorste si in chwssen div frowe tæte daz (Nibelungenlied, 0568,2)*. „Якби вона хотіла його поцілувати, вона б це охоче зробила”.

Приклади (7) і (8) демонструють поєднання двох частин складнопідрядного речення умови асиндетичним зв'язком. У прикладі (7) присудок *het* займає ініціальну позицію у підрядному реченні. Підмет *er* займає постпозицію щодо присудка *het*, таким чином, розташовуючись з останнім контактено. Спостерігаємо, що у поданому прикладі структура речення з ініціальною позицією присудка тяжіє до норм сучасної німецької мови. Проте у прикладі (8) складений присудок *getorste chwssen* утворює рамкову конструкцію. При цьому змінювана частина присудка займає ініціальну позицію у підрядному реченні, незмінювана – фінальну, що також не суперечить нормам сучасної німецької мови. Підмет *si* розташований у постпозиції до змінюваної частини присудка *getorste*. Ми інтерпретуємо речення (7) і (8) як поєднання залежного і головного речень безсполучниковим (асиндетичним зв'язком). У

творі „Пісня про Нібелунгів” виявлено 43,3% безсполучникових умовних речень із загальної кількості проаналізованих одиниць.

(9) *Der sin mit helfe pflæge er wrde noch gesvnt (Nibelungenlied, 2068,2). „Якби його добре доглядали, він би був ще здоровим”.*

У наведеному нижче прикладі (9) дві частини складнопідрядного умовного речення поєднанні асиндетичним зв'язком де підрядне речення розташоване у препозиції до головного. Присудок *sin* займає медіальну позицію у підрядному реченні, що не відповідає структурі сучасного складнопідрядного безсполучникового умовного речення. Наведений приклад дає підстави припустити, що порядок слів у підрядних умовних безсполучникових реченнях був вільним і характеризувався відносною варіативністю розташування його компонентів. Кількість сполучникових та безсполучникових підрядних умовних речень у Творі „Пісня про Нібелунгів” співвідноситься як 56,7% і 43,3% .

Незважаючи на достатньо розвинену систему складнопідрядного речення у середньовісній німецькій мові, відбувався подальший розвиток моделей складнопідрядних речень, зокрема підрядних речень умови, частини яких поєднувалися асиндетичним зв'язком, про що свідчать отримані результати.

Проведений нами аналіз слугує підтвердженням того, що в середньовісній німецькій мові найпоширенішим сполучником підрядних умовних речень був сполучник *ob*, який вводив більшість підрядних речень умови зазначеного періоду, і з яким одночасно конкурував сполучник *swenne*. Сполучник *daz* зберігає у підрядних реченнях умови свою поліфункціональність, але функції та сфера його використання суттєво звужуються.

Отже, вибір моделей порядку слів підрядного середньовісній німецького речення, його комунікативно-синтаксична та семантична функції, а також розвиток і функціонування умовних сполучників можуть бути покладені в основу подальшого наукового пошуку на тлі розвитку складного німецького речення.

Проведений аналіз дозволив уточнити статус складнопідрядних умовних речень та варіативність умовних сполучників. Отримані результати є перспективними для подальшого аналізу складних речень з іншими підрядними одиницями та їх комунікативно-синтаксичною природою.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Адмони В.Г. Исторический синтаксис немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1963. – 335 с.
2. Адмони В.Г. К проблеме порядка слов (замыкание предложения в немецком языке). – Изв. АН СССР, отд. яз. и лит. – М.: 1949. – Т. 8, Вып. 4. – 373 с.
3. Баранівська О.С. Складнопідрядні речення з підрядними означальними в сучасній польській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.03 / НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2003. – 20 с.
4. Бокова П. М. Темпоральні відношення в іспанському часовому складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп. ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 9-14.
5. Бублик В.Н. Історія німецької мови: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
6. Буніатова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV-XIII ст.): Монографія. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
7. Ванников Ю. В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. – М.: «Русский язык», 1978. – 296 с.
8. Варшавская А. И. Смысловые отношения в структуре языка (на материале современного английского языка). – Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1984. – 135 с.
9. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наукова думка, 1992.
10. Гулыга Е. В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высшая школа, 1971. – 274 с.
11. Гусар Н. І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/ Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2002. – 19с.
12. Гухман М. М., Семенов Н. Н. История немецкого литературного языка. – М.: Наука, 1983. – 200 с.
13. Долгова О. В. Синтаксис как наука о построении речи: Учеб. пособие. – М.: Высшая школа, 1980. – 191 с.
14. Долинина И.Б. Системный анализ предложения (на материале английского языка). – Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1977. – 175 с.
15. Жирмунский В. М. История немецкого языка, 5-е изд. – М.: Высшая школа, 1965. – 408 с.
16. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. – М.: Наука, 1982. – 367 с.
17. Ившин В.Д. Синтаксис речи современного английского языка. Смысловое чтение предложения: Учебник. – Ростов н/Дону: Феникс, 2002. – 320 с.
18. Кацкова Т. А. Сложноподчиненное предложение с придаточным определительным в средневерхненемецком языке: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/Ленинградский орден Ленина и ордена Трудового Красного Знамени государственный университет им. А. А. Жданова. – Ленинград, 1975. – 18 с.
19. Кнабе Г. С. Ещё раз о двух путях развития сложного предложения // Вопросы языкознания. – 1955. – №1 – С. 108-116.
20. Корбозерова Н. М. Вязанкіна А. М. Динамізм структури речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 6 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 6 – С. 115-117.

21. Корбозерова Н. М. Структурна інтеграція речення // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 105-107.
22. Куркина А. А. Сложные предложения с причинными отношениями в древневерхненемецком языке. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Министерство просвещения РСФСР. – Ленинградский государственный педагогический институт имени А. И. Герцена. – Л., 1966. – 19 с.
23. Левицький В.В. Історія німецької мови. Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця: Нова книга, 2007. – 216 с.
24. Лешкова Н.В. Актуальне членування детермінантних складнопідрядних речень: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
25. Мещанинов И.И. Части речи и члены предложения. – Москва, Ленинград; Издательство АН СССР, 1945. – 321 с.
26. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 175 с.
27. Одри Ж. Индоевропейский язык: пер. с франц. Л. В. Иванова // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXI: Новое в индоевропеистике. – М.: Прогресс, 1988. – С. 24-121.
28. Оксанич М. Функціонування сполучника DAZ у середньовісній німецькій мові // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград. РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2009. Випуск 81 (2) – С. 107-111.
29. Семененко Г. М. Порядок слів як засіб синтаксичного зв'язку в складнопідрядному реченні // Проблеми семантики слова, речення та тексту. Збірник наукових статей. Випуск 5 / Відп.ред. Корбозерова. – К.: КДЛУ, 2001. – Вип. 5 – С. 159-163.
30. Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика (Сложное синтаксическое целое). – М.: Высшая школа, 1973. – 214 с.
31. Строева-Сокольская Т. В. Развитие сложноподчиненного предложения в немецком языке. Л.: Ленингр. гос. ун-т, 1940. – 106 с.
32. Фсфелова В. В. Складні речення з підрядними часу в сучасній французькій мові (структура, семантика, прагматика). Автореф. дис... канд. филол. наук: 10.02.05/ Київський національний лінгвістичний університет. – Київ, 2006. – 20с.
33. Шубик С.А. Порядок слов в древневерхненемецком языке (Место глагола в повествовательном предложении): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Академия наук СССР. Ленинградское отделение института языкознания. – Л., 1964. – 20 с.
34. Ярцева В. Н. Развитие сложноподчиненного предложения в английском языке. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1940. – 116 с.
35. Behagel O. Deutsche Syntax. – Bd. III. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1928. – 389 S.
36. Moskalkaja O. I. Deutsche Sprachgeschichte. – М.: Hochschule, 1977 – 237 S.
37. Paul H. Deutsche Grammatik. – Halle: Niemeyer, 1954. – Band III, Teil IV. – 447 S.
38. Reis H. Über althochdeutsche Wortfolge // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 1901. – Bd. 33. – S. 220-229.
39. Ries J. Die Wortstellung in Beowulf. – Halle: Max Niemeyer, 1907. – 310 S.
40. Schildt J. Kurze Geschichte der deutschen Sprache. – В.: Volk u. Wiss., 1991. – 168 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Оксанич – викладач кафедри практики германських мов Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

Наукові інтереси: історичний синтаксис німецької мови, германське мовознавство

СЛОВА НА –О (-Е) // -LY ЯК СКЛАДНИК ПРИСЛІВНИКОВИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ

Оксана ФЕДУРКО (Дрогобич, Україна)

У статті проаналізовано погляди українських та англійських мовознавців стосовно окреслення лексико-граматичного класу прислівника та виокремлення в ньому відприкметникових похідних на на -о (-е) // -ly.

Ключові слова: прислівник, відприкметниковий прислівник, семантичний розряд, граматична категорія, предикативна одиниця, валентність, сполучуваність, сентенціальний модифікатор.

The article focuses on different scientific approaches to analyzing lexical-grammatical class of the Ukrainian and English adverbs. The linguistic interpretation of the problem under analysis is considered in this paper.

Key words: adverb, adjectival adverb, semantic class, grammatical category, predicative unit, valency, combinability, modifier.

Попри те, що за останні 50-60 років в українському та зарубіжному мовознавстві з'явилося чимало ґрунтовних спостережень (М. Всеволодова, О. Падучева, Л. Бистрова, Г. Бітхтінга, Р. Васильєва, Н. Гвішіані, Т. Гівон, Г. Глісон, Р. Квірк, Є. Кржижкова, Л. Ніколашина, В. Павлов, Ф. Панков, Н. Руденко, М. Степаненко, М. Паррот, О. Торосян та ін.) стосовно функціонування окремих розрядів прислівників, їхньої «поведінки» залежно від позиції у формальній, семантичній, комунікативній та денотативній структурах висловлення, був сформований ефективний лінгвістичний інструментарій, створені відповідні інтерпретативні концепції, прислівники як елементи мови поки що перебувають на периферії дослідницької уваги. Разом з тим і здобутих даних досить для висновку, що прислівники – це

слова з багатим синтаксичним, текстовим, та комунікативним потенціалом, який потребує докладного вивчення, що і визначає *актуальність* цієї розвідки.

У пропонованій статті *об'єктом* дослідження виступають прислівники як одна із важливих категорій серед частин мови. *Предмет* дослідження вбачаємо у контрастивному розгляді української та англійської прислівникових систем.

Метою дослідження є розкриття поглядів українських та англійських мовознавців стосовно окреслення лексико-граматичного класу прислівника. Реалізацію поставленої мети уможливило виконання таких *завдань*: з'ясувати статус слів досліджуваного класу, виокремити в ньому відприкметникові похідні на *-o (-e) // -ly*, довести важливу роль прислівникових слів у витворенні національно-мовної картини світу.

Традиційно терміном «прислівник» в обох досліджуваних мовах окреслюють різнорідні за природою та функціями одиниці, а це відповідно викликає у дослідників різні думки щодо їхньої граматичної кваліфікації – аж до заперечення самої можливості вважати їх елементами одного лексико-граматичного класу. Тому-то категорія прислівника була і є постійним об'єктом дискусій учених – представників різних лінгвістичних течій. До найактивніше обговорюваних питань належать фундаментальні проблеми виділення прислівника як частини мови (В. Виноградов, І. Вихованець [2], І. Галаншина [4: 49-60], Б. Ільш [8], Л. Щерба, Г. Глісон [18], Р. Квірк [21], І. Кучеренко) та встановлення критеріїв класифікації прислівникових слів (О. Смирницький [13], Г. Почепцов, Т. Гівон, Г. Суїт, І. Чапля [15], С. Якобсон, Р. Джанкендорф). Не менш дискусійними є питання вивчення лексико-семантичних особливостей прислівників (І. Чапля, Т. Ніколашина, Г.В. Мірошниченко, Н. Spitzbart, J. Hurford); опис семантико-синтаксичних та власне функціональних характеристик (О. Василенко, Р. Васильєва, Н. Гвішіані [5], О. Зайцева [7], С. Меликсетян, Л.М. Руденко, О. Торосян; R. Quirk [21], С. J. Daswani, G. Cinque [17], О. Bonami, A. Lehrer, Т. McArthur, А. Mittwoch [19]); встановлення концептуальних основ лексико-граматичного класу прислівників (С. Бабушко). Прикметною ознакою студій сучасних західноєвропейських та американських учених в галузі прислівника є зіставно-типологічне вивчення цих одиниць у системах як одноструктурних, так і різноструктурних мов, пор.: G. Cinque, L. Rizzi, J. V. Johannessen; E. Hinkel.

Сучасні граматики засвідчують відмінні підходи до окреслення прислівника як лексико-граматичного класу. В одній інтерпретації (її прийнято вважати широкою) українські прислівники – це слова, що позначають не лише статичну ознаку іншої ознаки, але й уживаються «в значенні присудків та модальних слів, не пов'язаних синтаксичними зв'язками з жодним із членів речення» [14: 430]; в іншій – це найпериферійніший клас слів у чотирикомпонентному наборі повнозначних (кардинальних) частин мови, периферійність яких засвідчена їхньою семантикою, формально-синтаксичними та морфологічними особливостями.

Англійські граматики, визначаючи прислівник, наголошують та тому, що це четвертий, поряд з іменниками, дієсловами, прикметниками, клас повнозначних слів, які здатні означувати прикметники, дієслова, інші прислівники, речення в цілому і які різняться між собою значенням, функціями, морфологічним оформленням (E. Hinkel, W. Bisang).

На думку М. Перрота, традиційне визначення прислівників як слів, які вказують на ознаку дієслова, прикметника чи іншого прислівника, не можна вважати ані точним, ані достатнім [20: 28]. Якщо, каже вчений, визначення та опис суті категоріальних класів іменника та прикметника є відносно нескладним завданням, то за висвітлення цих питань у контексті прислівникових слів єдино правильним є виділення їхніх категорій, які він окреслює так: спосіб дії: *carefully, slowly*; частотність: *always, often*; час і місце: *now, here*; відносний час: *already, recently, soon*; ступінь: *extremely, rather, very*; кількість: *a lot, a little*; фокус: *even, also, only, particularly*; модальні маркери: *apparently, fortunately* [20: 29]. М. Перрот допускає, що прислівники двох останніх груп можна кваліфікувати також як дискурсивні маркери – неномінативні мовні одиниці, вживані у функції засобів когерентності тексту [20: 28-45].

Оскільки в обох мовах прислівники – незмінювані слова, то за їхньої граматичної кваліфікації особливої ваги набувають два інших критерії – семантичний та синтаксичний,

проте важливо мати на увазі й те, що «в англійській мові, де система морфологічних опозицій недостатньо розвинута, а типи синтаксичних відношень стерті, визначення належності слова до тієї чи тієї частини мови пов'язано з певними труднощами як у теоретичному, так і практичному планах» [5: 9]. Англійст Б. Ільш пропонує визначати прислівник на основі його значення, оскільки саме такий підхід дає змогу відрізнити прислівник від усіх тих слів, що не є прислівниками: «прислівник позначає або ступінь якості (властивості), або якість (властивість) дії, або обставини, за яких відбувається дія» [8: 146].

Автор однієї з найновіших праць про специфіку російського прислівника Ф. Панков стверджує: прислівник – це важлива і рівноправна категорія серед частин мови, їй властива певна граматична своєрідність, яка може стати самостійним об'єктом наукового аналізу; функціонування прислівників підпорядковується мовним законам і визначається семантичними особливостями й морфосинтаксичним потенціалом цих одиниць [11: 9]. Цю думку поділяє Л. Савйолова, наголошуючи разом з тим на вагомості прислівникових слів у витворенні національно-мовної картини світу: «Прислівники, виконуючи номінативну функцію, є також словами-характеризаторами. Запас прислівникової лексики у словниковому складі мови і лексикону особистості, точність вибору адвербіальних лексем і висловів у ході мовленнєвої комунікації симптоматичні стосовно деталізації та характеру сприйняття дійсності носієм мови. Семантика прислівників різних груп цікава й з погляду культурного коду» [12: 6]. Щодо необхідності глибшого дослідження прислівника як граматичного класу, якому належить значно важливіша роль в організації семантичного плану висловлень, аніж до цього передбачалося, висловлюються Г. Сінк [17] та Т. Ернст.

В обох досліджуваних мовах щодо класу прислівника актуальне твердження Г. Глісона, що його конституують слова, які складно поєднати в одній категорії, оскільки одні з них реалізують лише частину властивостей, притаманних прислівникові як граматичному класові, а інші – виявляють низку додаткових ознак [18: 129]. Р. Квірк обстоює думку про доцільність віднесення до розряду прислівників усіх тих слів, які за характером своїх ознак не відповідають критеріям визначення інших частин мови [21].

У класі прислівникових слів особливу групу становлять відприкметникові похідні на **-o** (**-e**). Їхні еквіваленти в системі англійської мови – утворення на **-ly**. Визначальною і водночас спільною їхньою характеристикою є те, що це одиниці мотивовані, словотвірні співвідносні з якісними та відносно-якісними прикметниками, які в англістиці, однак, були предметом пильнішої уваги. Найважливіша прикмета цих одиниць – їхня семантична гетерогенність: функція придієслівного та реченнєвого модифікатора, який відмежовується від омонімного прикметника та частки якраз синтаксично. В українській мові, нагадаємо, актуальне протиставлення прикметників і спільнокореневих прислівників на **-o** (**-e**) за морфологічною ознакою: змінювані слова (прикметники) – незмінювані слова (прислівники).

Оскільки вчені розглядають якісні прикметники й прислівники як мовні засоби вираження логіко-понятійної категорії якості, в лінгвістичній теорії особливого значення набуло питання їхньої морфологічної інтерпретації: це своєрідна форма прикметника, використовувана для характеристики дії та ознаки (О. Смирницький [13], І. Уздиган, М. Bryant [16]) чи один із різновидів відприкметникових утворень (М. Всеволодова [4], Є. Жарких, Albaugh).

М. Брайан, зокрема, розглядав форми на **-ly** як результат функціонального переміщення в системі прикметника: прикметник на позначення рис людини може бути конвертований не лише в іменник, він може вживатися в ролі означення дії чи ознаки, однак у цьому випадку основа прикметника має бути розширена суфіксом **-ly** [16].

З ним солідаризується О. Смирницький, зазначаючи: «Утворення так званих якісних прислівників від прикметників – регулярний процес; очевидно, їх можна розглядати як одну частину мови, уживану в різних формах: ад'єктивній – при іменниках, адвербіальній – при дієсловах» [13: 225]. Як застигли форми називного-знахідного відмінків однини середнього роду нечленних прикметників поінтерпретовано прислівники на **-o** в працях І. Уздиган. У цьому сенсі вона є одностороннім автором першої (і єдиної) монографічної праці, присвяченої українському прислівникові, І. Чаплі, який стверджував: значна частина прислівників на **-o** (*глибоко, широко*) – це давні прикметники, які пройшли процедуру адвербіалізації, оскільки в

давньоруській мові виявили здатність узгоджуватися з безособовими формами дієслів у роді: *світає – світало* (рано, пізно); *зоріє – зоріло* (низько, високо; далеко, близько) [15: 34]. Щоправда, далі учений не заперечує: сьогодні «значна кількість прислівників на *-o*, *-e* вже ніяк не в'яжеться в мисленні людини з називним відмінком прикметників середнього роду», бо не має відповідників серед прикметникових форм; власне ці давні форми послуговували типом-зразком для сучасного творення прислівників від основ різних прикметників – як якісних, так і відносно-якісних та відносних; так адвербіалізація прикметників на *-o*, *-e* переросла в морфологічне творення [15: 56].

У дослідженні Є. Жарких відношення в парах «якісний прикметник –прислівник на *-ly*» розглянуто як відношення між різними частинами мови [6]. Спираючись на конкретні мовні факти, авторка доходить переконання: не всі прикметники утворюють корелятивні їм прислівники і лише частину з наявних корелятивів можна трактувати як синтаксичні деривати (пор. з думкою Н. Белової 2007). Факт дериваційної асиметрії ставить під сумнів саму можливість розглядати якісний прислівник як форму прикметника, оскільки регулярність – типова прикмета формотворення. До того ж, за переходу прикметника в прислівник (*hard* 'важкий' – прикметник, *hardly* 'навряд чи' – прислівник), значення якісності часом втрачається, а суфікс *-ly* не завжди засвідчує парність прикметника та прислівника.

Спираючись на здобутки синтаксичної науки в галузі теорії словосполучення, Н. Гвішіані [5] обґрунтувала актуальність вивчення прислівників на *-ly* (в її інтерпретації – поліфункціональних слів на *-ly*) в контексті їхніх валентнісних характеристик, і не тільки колігаційних (з позицій морфосинтаксично зумовленої сполучуваності слів), а й колокаційних (сполучуваності слів, зумовленої їхніми лексико-фразеологічними властивостями). Лише поєднавши колігаційний й колокаційний аспекти, можна, на думку вченої, дійти об'єктивних й вичерпних висновків в описі поліфункціональних мовних явищ [5: 27-56]. Розгляд останніх із колігаційних (граматичних) позицій важливий, оскільки розкриває особливості їхнього синтаксичного функціонування: придієслівний та приприкметниковий атрибут, обставина, модифікатор речення, вставне слово [5: 19-52]. Прислівники на *-ly*, приєднувані комплетивним зв'язком, співвідносяться з предикативним ядром висловлення у цілому та зближуються на цій підставі з обставиною (*But eventually you have to turn back to your knees... (J. Dickey)* або модальним словом (*He would probably have used it even if he wasn't (J. Dickey)*) [5: 30]. Слова на *-ly* в приад'єктивній функції зазвичай редукують частину лексичного значення, розвиваючи значення посилення (інтенсифікації) ознаки [5: 37]. Проте справді глибоке проникнення в особливості живої англійської мови забезпечують, на думку Н. Гвішіані, семантичний та метасеміотичний рівні аналізу одиниць на *-ly*, об'єднані авторкою в один, колокаційний, аспект [5: 52]. Авторка чітко протиставляє системно-нормативні утворення і ті, що є результатом вільної творчості автора, тому є підстави стверджувати, що прислівники на *-ly* розглянуто в контексті дихотомії «мова – мовлення».

У дисертаційній праці В. Павлова усі прислівникові слова (і на *-ly* також) розглянуто з погляду їхнього семантико-функціонального варіювання, у зв'язку з видозміною не лише лексичного значення, але також їхньої синтаксичної функції [10 : 11]. У результаті один семантико-функціональний варіант прислівника може виконувати, до прикладу, функцію адвербіального означення, а другий – модального вставного слова: 1. *I hope Monsieur Poirot will be able to throw some light on this extraordinary puzzle, for I confess frankly that I am nearly out of my mind with worry and anxiety about it (A. Christie)*; 2. *Speaking honestly and plainly: Take her out of my sight, the sight of her makes me sight, frankly (J. Updike)* [10: 12].

Український лінгвіст А. Белова, аналізуючи проблему взаємозв'язку функціонально-семантичного поля пасиву з іншими полями, похідні від дієслів прислівники на *-ly* розглядає як периферійні засоби вираження граматичного значення пасиву [1: 24-25]. До них віднесено прислівники з пасивним значенням, що, ужиті в ролі вставних слів, виражають епістемічну модальність і функціонують в реченні як форматори підсилення категоричності висловлення, тобто як предикати модусу [1: 59-60]. Окрім того, серед конститuentів периферії поля пасиву авторка розглядає й одиниці з сумішеними пасивною й оцінною семами, наприклад, прислівник *admirably* [1: 80-93]. Контексти його уживання переконали дослідницю, що

оцінне значення може відтіснити обидва значення – процесуальне і стану – на другий план, унаслідок чого семантика цих одиниць набуває ознак елемента якісної характеристики [1: 109].

У дисертаційній праці Н. Лопатюк англійські якісні прислівників на **-ly** проаналізовано у лінгвокогнітивному аспекті [9]. На матеріалі чотирьох антонімічних пар (*abruptly – slowly, sharply – softly, desperately – joyfully, despairingly – happily*) простежено структурно-синтаксичні, лексичні та функціональні особливості цього різновиду прислівникових слів як засобів мовного втілення категорії якості. Шляхом використання методу корпусного аналізу як основного авторка доходить висновку: якісні прислівники на **-ly**, відображаючи способи мовного впорядкування, збереження та відтворення інформації про сприйняття й пізнання кваліфікативних відношень між дією та її ознакою, наділені також потужним дискурсотворчим потенціалом.

У дослідженнях А. Міттвох прислівники на **-ly** проаналізовано з позицій перформативного аналізу та доведено, що, функціонуючи як паретентичні внесення, які засвідчують погляд мовця на ситуацію, вони можуть слугувати засобом модифікації всього мовленнєвого акту [19: 179-182]. А. Лерер, провівши комплексне (у плані синтезу синтаксису, семантики й прагматики) дослідження прислівників *stupidly, foolishly, cleverly, intelligently*, дійшов переконання, що ці одиниці функціонують як модифікатори всього речення на відміну від предикативних прислівників. Предикативні прислівники ще окреслюють в англістиці як пропозитивні, для яких звичною є функція адвербіального компонента дієслова-предиката [7: 124], а прислівники-модифікатори – як сентенціальні, що виконують функцію адвербіальної модифікації пропозиції [7: 126] і спричинені властивою англійській мові тененцією до структурної організації за принципом мови ізолюючого типу.

Здійснений огляд літератури дає підстави кваліфікувати одиниці на **-o (-e) // -ly** як компоненти лексико-граматичного класу прислівника, які виражають загальнокатегоріальне значення ознаки; характеризуються подібністю структури (утворені за допомогою суфіксів **-o (-e) // -ly**); сполучаються з дієсловом, прикметником, іншим прислівником, рідше з іменником; можуть приєднуватися до цілого речення; є означенням або пояснювальним елементом тієї одиниці, з якою сполучаються; виконують синтаксичні функції означення, обставини, слова-речення, сентенціального модифікатора.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Белова А.Д. Функционально-семантическое поле пассива в аспекте его взаимосвязи с другими полями: Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – К., 1988. – 213 с.
2. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988. – 255с.
3. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка: Учебник / М.В. Всеволодова. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
4. Галаншина И.К. Наречия в системе частей речи / И.Галаншина // Сб. науч. тр. Москов. гос. пед. ин-та им. М. Горька. – 1982. – Вып. 191. – С. 49-60.
5. Гвишиани Н.Б. Полифункциональность слова в языке и речи: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1979. – 200 с.
6. Жарких Е.Ю. Типы соотношений прилагательных и коррелятивных им наречий в современном английском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1983. – 15 с.
7. Зайцева О.Л. Функциональная характеристика наречий в предложении и тексте // Очерки по лингвистике текста: Коллективная монография / О.И. Реунова, О.Л. Зайцева, А.Р. Алимуратов, О.А. Алимуратов. – Пятигорск: Изд-во ПГЛУ, 2001. – С. 124-187. ISBN 5-89966-287.
8. Ильиш Б.А. Строй современного английского языка / Б.А. Ильиш. – Ленинград: Просвещение, Ленингр. отделение, 1971. – 366 с.
9. Лопатюк Н.І. Якісні прислівники на -ly в лінгвокогнітивному аспекті (на матеріалі англійської художньої прози): Автореф. дис. ... канд. філол. наук, спеціальність 10.02.04 – германські мови // Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. – 20 с.
10. Павлов В.Г. Семантико-функциональные характеристики современных английских наречий: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Одес. нац. ун-т им. И.И. Мечникова. – Одесса, 1985. – 20 с.
11. Панков Ф. И. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия: автореф. дисс. на соискание научн. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / Ф.И. Панков. – М., 2009. – 54 с.
12. Савелова Любовь. Наречные экспликатеры культурно значимой информации в русском языке / Любовь Савелова // Acta Neophilologica. – 2008. – X. – S. 5-13.
13. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1957. – 286 с.
14. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1969. – 584 с.
15. Чапля І.К. Прислівники в українській мові / І.К. Чапля. – Харків, 1960. – 124 с.
16. Bryant M. M. A Functional English Grammar / M. M. Bryant. – Boston: Heath and company, 1945. – 326 p.
17. Cinque G. Adverbs and Functional Heads: A Cross-linguistic Perspective / Guglielmo Cinque. New York Oxford: Oxford University press, 1999. – 287 p.

18. Gleason H.A., Jr. *Linguistics and English Grammar*. – New York: Rinehart and Winston, 1965. – 519 p.
19. Mittwoch A. How to refer to one's own words: speech-act modifying adverbials and the performative analysis // *Journal of Linguistics*. – 1977. – No. 13. – P. 177-189.
20. Parrot M. *Grammar for English Teachers*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 514 p.
21. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language* / Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, and Jan Svartik. – 16-th impr. – London: Longman, 2000. – 1779 p. L. and N.Y.: Longman.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Федурко – викладач кафедри методики викладання іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис української та англійської мов.

ПАРЦЕЛЯЦІЯ В УСНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ПРОМОВ, ІНТЕРВ'Ю ТА ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЙ СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИКІВ)

Тетяна ГАВРИЛИШИН (Київ, Україна)

Ця стаття присвячена одному із найпоширеніших термінів експресивного синтаксису – парцеляції та її формам прояву в усному діловому мовленні сучасних німецьких політиків. У статті надаються дефініції мовознавців до терміна «парцеляція» та розглядаються основні типи парцельованих конструкцій за різними класифікаціями, а також частота їх уживання в політичному мовленні.

Ключові слова: експресивність, парцеляція, парцельована конструкція, контактна парцеляція, дистантна парцеляція.

This article deals with one of the most popular term of expressive syntax – parceling and its forms of manifestation in verbal speech of modern German politicians. In this article definitions of linguists to term 'parceling' are given. Main types of parceling constructions according to the different classifications and frequency of its usage in political speaking are observed.

Key words: expressiveness, parceling, parceling constructions, contact parceling, distant parceling.

Мова є динамічною структурою, що перебуває у процесі постійного розвитку. Вона підпадає під вплив різних чинників: як екстралінгвальних, так і лінгвальних. Проникнення елементів усного мовлення в літературну мову призводить до певних відхилень від норми, які проявляються не тільки на лексичному, але й на граматичному рівнях. Одним із таких порушень стандартних синтаксичних структур є явище мовного членування речення – парцеляція.

Під парцеляцією професором А. Ф. Єфремовим розумів такий прийом, який «ніби то розламає речення на частини, перетворюючи їх в еквіваленти самостійних речень», при цьому деформуючи структури речення розтановкою своєрідних розділових знаків, порушуючи загальноприйняті правила [1: 76 – 78].

Парцеляція як елемент експресивного синтаксису у текстах художньої літератури та публіцистики привертала увагу як вітчизняних (А.П. Загнітко, Л.Н. Калініна, Н.Б. Кузьміна Е.В. Литвиненко, С.Н. Марич, Е.А. Скоробогатова, В.С. Хрипун, та інші), так і зарубіжних мовознавців (Г.Н. Рибаківа, В.І. Стрельцов, Ю.А. Абозцева, Ю.В. Ванніков, А.А. Виноградов, Н.С. Валгіна, Є.В. Гулига, Е.А. Іванчикова, Б.Т. Турсонов, Р.П. Лисиченко, Ж.Е. Петрашевська та інші). Але, незважаючи на постійний інтерес до цього явища, деякі аспекти парцеляції все ще залишаються поза увагою дослідників, що й зумовлює основну мету цієї статті – аналіз структурно-семантичного аспекту парцеляції в усному політичному мовленні сучасних німецьких політиків.

За В. Н. Ярцевою, парцеляція – це спосіб мовленнєвого представлення єдиної синтаксичної структури – речення декількома комунікативно самостійними одиницями – фразами [2: 408].

За М. П. Брандес, парцеляція або ізольовані речення – це навмисне розчленування єдиної синтаксичної структури речення на дві або більше самостійні частини – представляє собою поширений прийом експресивного синтаксису [3: 356]. У цьому випадку мова йде не про усичені конструкції, а про надання статусу самостійного висловлення окремим членам речення, винесеним за рамку чи відокремленим та виділеним пунктуаційно. Таким чином, ізольовані від загального висловлення і пунктуаційно оформлені частини речення набувають особливого значення й привертають до себе увагу. Проникаючи в мовлення, парцеляція

привносить у нього елементи спонтанності, природності, робить мовлення живим. Парцеляції можуть піддаватись будь – які члени речення, у тому числі й головні, при наявності однорідних підметів та присудків.

Деякі дослідники (І.П. Іванова, В.В. Бурлакова, П.Г. Почепцов та ін.) розглядають парцеляцію як різновид відокремлення, проте ці явища не можуть бути об'єднані, оскільки існують суттєві відмінності їх функціонування в тексті [4: 203]. Для парцеляції характерне винесення в актуалізовану позицію найважливіших частин висловлення, тоді як при виокремленні виділяються не актуалізовані, а додаткові елементи, які не входять в основне предикативне ядро.

В.Н. Стрельцов визначає парцеляцію як прийом експресивного синтаксису зі стилістичними трансформаціями, при якому відокремлений від синтаксичного цілого певний сегмент викликає експресію та підкреслення [5: 238].

Як зазначає Іванчикова, парцеляція – прийом експресивного синтаксису, сутність якого полягає в розчленуванні синтаксично пов'язаного тексту на інтонаційно відокремлені відрізки, які розмежовуються розділовими знаками [6: 279].

Парцелятивна конструкція складається, на думку сучасних лінгвістів, з базової частини та відрізаного сегменту – парцелята. На сьогоднішній день парцельовані конструкції є найпоширенішими конструкціями експресивного синтаксису [7: 139; 8: 127].

Ю.В. Ванніков розглядає парцеляцію як реалізацію єдиної формально-структурної одиниці мови – речення не в одній, а в декількох комунікативних одиницях-фразах. Відповідно до цього парцеляція – результат незбігання меж мовною одиницею-реченням з межами мовленнєвої одиниці-фрази в рамках висловлювання. Висловлювання виступає як відрізок мовленнєвого ланцюжка, що включає одну або декілька фраз і реалізує одне речення [9: 12].

В. Г. Гак зазначає здатність парцельованих конструкцій долати жорстку схему речення і привести синтаксичну структуру у відповідність до комунікативного завдання висловлювання. Парцелят виражає рему висловлювання, уточнює сказане. Він розглядає парцеляцію як проміжну форму між реченням та над фразовою одиницею [10: 204].

Парцельовані конструкції мають наступні ознаки:

- члени простого та складного речення розділені паузою, а на письмі – розділовими знаками;
- ці частини зберігають між собою граматичну та семантичну залежність;
- мають двокомпонентну структуру;
- точно фіксований порядок розміщення компонентів;
- засоби, що зв'язують парцелят з базовою частиною, можуть знаходитись тільки на абсолютному початку парцелята і служить сигналом розчленування;
- відокремлений елемент виступає носієм актуальної інформації.

Розглядаючи парцельовані структури з різних точок зору, науковці по різному класифікують ці структури. Найзначущими виступають:

1. Структурні типології парцеляції:

- ✓ препозиційна – постпозиційна (Рачковська, Рижикова [11: 120], Скоробогатова);
- ✓ контактна – дистантна (Рижикова); контактна – дистантна – абзацна (Рачковська);
- ✓ одноланкова – багатоланкова (Рачковська, Сербина); одиночна – серійна; однофункціональна – багатофункціональна (Рижикова); одноланкова однословна/ одноланкова багатословна / багатоланкова однословна/ багатоланкова багатословна (Голікова);
- ✓ з парцелятом у вакантній позиції – з парцелятом у дублюючій позиції (Рижикова).

2. За типом синтаксичного зв'язку парцелята з базовою частиною:

- ✓ парцельована конструкція з парцелятом, приєднаним на основі підрядності – парцельовані конструкції з парцелятом, приєднаним на основі сурядності (Соколова);
- ✓ з паралельним типом парцельованого членування – з послідовним типом парцельованого членування (Шафіро, Винтман);
- ✓ лексично детермінована парцельована конструкція – лексично не детермінована парцельована конструкція (Петіна).

3. За автосемантикою/ синсемантикою базової частини:
✓ парцельовані конструкції з автосемантичною за формою і змістом базовою частиною (Сербіна) [12: 198];

✓ парцельовані конструкції з потенційно автосемантичною базовою частиною.

4. За характером участі в семантичній організації мікротексту: конвергентна – дивергентна (Рачковська).

Відомий лінгвіст Г. Г. Кагарманов розподіляє парцеляти на наступні типи, які знайшли підтвердження і в нашому матеріалі дослідження:

- парцельовані підмети: *Wir wissen, dass wir nur gemeinschaftlich alles daransetzen können, dass sich eine solche Krise nicht wiederholt. Eine solche Gefahr.* (Angela Merkel, 06. 09. 2009);

- парцельовані присудки: *Meine Damen und Herren, ich freue mich sehr, dass der Staatspräsident von Paraguay, Herr Fernando Lugo, heute bei uns zu Gast ist. Und uns besucht.* (Angela Merkel, 20. 05. 2011);

- парцельовані додатки: *Ich glaube, dass wir unsere wirtschaftliche Zusammenarbeit noch verstärken können. Und unsere Beziehungen zwischen zwei Staaten.* (Angela Merkel, 20. 05. 2011);

- парцеляти – обставини: *Ich möchte Ihnen, Herr Präsident, noch einmal ganz herzlich dafür danken, dass Sie heute bei uns zu Gast sind... an diesem Tag.* (Angela Merkel, 23. 10. 2009);

- парцеляти – означення: *Wir glauben, dass das 10-Prozent-Ziel ein wichtiges Ziel ist. Und ein erreichbares.* (Kurt Beck, 10. 06. 2010) [13: 99].

У структурному відношенні парцельовані конструкції розглядаються за наступними ознаками:

✓ за ступенем віддаленості парцелята;

✓ за позиційною ознакою;

✓ за ступенем поширеності парцелята;

✓ за кількістю парцелятів у рамках однієї конструкції;

✓ за ступенем ускладненої семантики парцельованих відношень за допомогою лексико-граматичних засобів.

1. Ступінь віддаленості парцелята. Синтаксичне ціле базується на смислового зв'язку парцелятів з основним реченням. Виходячи з цього, більшість лінгвістів виділяють дві позиції парцелятів: контактну та дистантну.

• Під контактними парцельованими конструкціями розуміють такий вид парцеляції, де парцелят розташований контактено по відношенню до члена речення, до якого він відноситься, тобто він розташований безпосередньо після слова, від якого він синтаксично залежить і за рахунок цього контактна парцельована конструкція отримує підвищену інформаційну загрузку і стає дуже виразною: *Ich möchte von meiner Seite aus darauf eingehen, dass wir jetzt präzisiert haben, wie sich auf den Hochschulbereich die Aussetzung der Wehr ... des Wehrdienstes und des Zivildienstes... auswirkt.* (Angela Merkel, 09.06.2011);

• Дистантна парцельована конструкція – розташування парцелята дистантно по відношенню до члена речення, до якого він стосується. Вона носить характер уточнення, додатку та пояснення. Парцельовані конструкції з дистантним положенням парцелятів відносно схема: Базова частина – (фрагмент тексту) – парцелят. Цей вид парцеляції зустрічається не так часто в німецькому усному політичному мовленні, оскільки тоді ускладнюється встановлення смислового зв'язку між базовою частиною та відокремленим сегментом. При дистантній позиції перед парцелятом розміщується фрагмент, який служить своєрідним «засобом розриву» між ним і базовою частиною і являє собою синтаксично незалежну конструкцію, яка не виступає сегментом парцельованої конструкції: *Das ist für uns eine wichtige Botschaft, weil wir ja wissen, dass Integration auf den unterschiedlichen staatlichen Ebenen stattfindet. Auf unterschiedlichen Grundlagen. Auf unterschiedlichen Spuren.* (Haseloff, 09.06.2011)

2. Позиційна ознака. За розташуванням парцеляти можуть стояти в препозиції, інтерпозиції та постпозиції.

3. Ступінь поширення парцелятів. Парцельований елемент може бути як поширеним, так і непоширеним. Поширені парцеляти можуть бути ускладнені різними граматичними

засобами: звертаннями; ввідними словами; модальними словами; вигуками; однорідними членами речення; непоширеними парцелятами.

Слова, які розширюють парцельовані члени речення, не тільки розширюють склад речення, але й допомагають виділити рему (інформаційне ядро) висловлення.

При парцеляції членів речення парцелят може виступати:

❖ окремих словом: *Wir haben ein großes Interesse daran, dass jeder Schulabgänger einen Ausbildungsplatz bekommt...und einen Arbeitsplatz (Angela Merkel, 28.08.2009)*. Такі парцеляти, безумовно, є непоширеними;

❖ словосполучення: *Ich glaube, dass die Beziehungen zwischen Deutschland und Aserbaidschan sehr eng sind. Sehr freundlich. Sehr offenbar. ... Und auf einem gute Wege sind, insbesondere auf die Zusammenarbeit im wirtschaftlichen Bereich... im wissenschaftlichen Bereich. (Angela Merkel, 04.02.2010)* ;

❖ підрядні речення – поширені парцеляти, наприклад: *Wir sind uns einig. Dass Brunei als ein Teil von ASEAN einer ökonomisch sehr interessanten Region angehört. Dass wir unterstützen, dass die EU zusammen mit ASEAN ein Freihandelsabkommen abschließt. Damit wir die ökonomischen Entwicklungspotenziale der beiden Regionen noch besser ausschöpfen können. (Angela Merkel, 09. 06. 2011)*;

Таким чином, дослідження показують, що чим поширеніший парцелят, тим слабший його зв'язок з основною частиною, і тим вільніше він функціонує в якості самостійної синтагми.

4. Кількість парцелятів в рамках однієї конструкції. У лінгвістичній літературі, що присвячена вивченню структури парцельованих конструкцій, зазвичай виділяють тільки поодинокі та серійні, або одноланкові та багатоланкові конструкції, у групі яких об'єднуються всі конструкції з двома та більше парцелятами.

5. Ускладнення семантики парцельованих відношень за допомогою лексики – граматичних засобів. У більшості випадків парцеляти з'єднуються з основними реченнями за допомогою інтонації, притаманної усному мовленню.

Також виділяють два типи парцеляційного членування: послідовний та паралельний. Аналіз парцельованих конструкцій показав, що в політичному мовленні сучасних німецьких політиків переважають конструкції з паралельним типом парцельованого членування: *Ich habe schon gesagt, wir haben uns außerdem über europapolitische Themen unterhalten. Über den nationalen Integrationsplan. Über eine gemeinsame Verantwortung (Böhmer, 15. 12. 2010)*. У конструкціях з послідовним типом парцельованого членування кожен компонент залежить від попереднього: *Wenn wir das tun, dann, denke ich, werden wir auch Schritt für Schritt aus unseren Defiziten herauskommen. Die wir innerhalb der Europäischen Union noch haben (Angela Merkel, 12.01.2011)*.

Дослідження проводилось на матеріалі аудіо- та відеозаписів промов, прес-конференцій та інтерв'ю сучасних німецьких політиків. Усього досліджено 4 промови, 5 інтерв'ю та 20 прес-конференцій. Статистичні дані свідчать про те, що всього було досліджено 1308 речень, з них 758 речень – складнопідрядні речення. Отже, 58% від усіх речень становлять складнопідрядні речення. 96 речень – це підрядні речення з парцельованими конструкціями. Це становить 12,6 % складнопідрядних речень, 7,3% усіх речень. Наведені дані свідчать про присутність підрядних речень з парцельованими конструкціями в усному діловому мовленні. Їх малий відсоток є свідченням експресивності парцельованих конструкцій, в іншому разі вони належали б до норми усного спілкування. Додатки і підмети разом як носії інформації становлять більше половини парцельованих конструкцій, що підкреслює інформативну насиченість експресивного німецького політичного мовлення.

Було встановлено, що найчастіше вживаються парцельовані додатки. Такі випадки становлять 37%. Часто парцелюються присудки – 26%. Зустрічаються численні випадки парцеляції підметів. Таких випадків налічується 15%. У дослідженому матеріалі були виявлені випадки парцеляції обставин. Таких парцельованих конструкцій налічується 14%. У своїх текстах промов та прес-конференцій німецькі політики парцелюють означення (8%).

Парцелювання у складнопідрядному реченні (СПР) зумовлюється наявністю в головній та підрядній частинах „семантичного ядра”, яке уможливує існування підрядного

речення окремо від головного [14: 40; 15: 180]. Передумовою парцеляції підрядної частини є автосемантичність головної. Головна частина гіпотаксису набуває статусу окремого речення, коли її зміст може бути сприйнятий як такий, що не потребує для свого розуміння будь-якого доповнення чи додаткового пояснення [9: 263].

Таким чином, парцеляція розбиває основне речення на частини. Автор розподіляє важливу для себе інформацію на компоненти, з яких найактуальніші ставлять в постпозицію, роблячи на них акцент.

Парцеляти виконують різні функції залежно від структурної побудови: надають додаткове значення, розкривають і посилюють зміст основного речення. Основною функцією парцельованих конструкцій в усному політичному мовленні виступає експресивна, тобто виділення тієї чи іншої частини висловлення, надавши смислове та емоційне навантаження окремим членам речення. Іншою функцією парцеляції виступає відображення в усному політичному мовленні мовленнєвих особливостей розмовного стилю.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Ефремов А.Ф. Язык Н.Г.Чернышевского. – М.: Высш. шк., 1951. – 286 с.
2. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
3. Брандес М.П. Стилистика текста. Теоретический курс: Учебник. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Прогресс-Традиция; ИНФРА-М, 2004. – 416 с.
4. Иванова И.П., Буракова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – 287с.
5. Стрельцов В.Н. О природе парцелляции. // Уч. записки Моск. областного пединститута. – Т. 249, вып. 25. – М., 1971.
6. Иванчикова Е.А. Парцелляция, ее коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции // Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. – М.: Наука, 1968. – С. 277-301.
7. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. – М.: Высшая школа, 1990. – 168с.
8. Александрова О.В. Проблемы экспрессивного синтаксиса: На материале английского языка. – М.: Высшая школа, 1984. – 211с.
9. Ванников Ю.В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. – М.: Русский язык, 1979. – 295 с.
10. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
11. Рижикова Л.М. Парцелляция у творца А. Де Сент-Екзюпері // Иноземна філологія. Вип. 54. – 1979. – С. 116-121.
12. Сербина Т. Г. Парцелляция как особое синтаксическое явление в языке современных газет. – Л., 1988. – 188 с.
13. Петрашевская Ж. Е. Парцелляция простого предложения в современном английском языке. – М., 1973. – 177 с.
14. Гулыга Е.В. Функционирование придаточных предложений в качестве самостоятельных // Филологические науки. – 1960. – №4. – С. 38-48.
15. Гулыга Е.В. Теория сложноподчиненного предложения в современном немецком языке. – М.: Высш. шк., 1971. – 206 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Гаврилиш – аспірант кафедри німецької та французької мов Інституту іноземних мов Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова.

Наукові інтереси: експресивний синтаксис.

РЕАЛІЗАЦІЯ ЧАСОВОЇ СЕМАНТИКИ В СИНКРЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТНО-ТЕМПОРАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Тетяна ГРИБОНОС (Київ, Україна)

Стаття присвячена актуальній проблемі сучасного мовознавства – синкретизму на синтаксичному рівні. Розглянуто семантичні особливості об'єктно-темпоральних складнопідрядних речень на матеріалі української прози ХХ-ХХІ ст., окреслено структурні особливості синкретичних об'єктно-темпоральних відношень у структурі складнопідрядного речення.

Ключові слова: семантика, структура, синкретизм, семантичні відношення, складнопідрядне речення.

The paper is devoted to topical problems of modern linguistics – syncretism at syntactic level. Semantic features of object-temporal compound sentences are considered, and structural features of syncretistic object-temporal relationships in the structure of compound sentences are outlined.

Keywords: semantics, structure, syncretism, semantic relationship, compound sentences.

Постійний інтерес дослідників до вивчення речення, зокрема складнопідрядного (далі СПР), зумовлений ядерною позицією подібного типу в системі типології речень. Особливо гострою постає проблема кваліфікації складних випадків трактування темпоральних

відношень у структурі СПР, тому важливим є ґрунтовне дослідження синкретичних (гібридних, перехідних) утворень у синтаксисі.

Поняття синкретизму розвивається в царині семантичної структури складного речення. Дослідження теоретичних проблем семантики й синкретизму займалися як російські, так й українські синтаксисти: В.А. Белошاپкова, Л.Ю. Максимов, Н.С. Валгіна, В.В. Бабайцева, Н.Д. Арутюнова, С.І. Дружиніна, І.Г. Чередниченко, М.У. Каранська, І.І. Слинко, Н.В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська, І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, В.І. Зарицька.

Розглянемо речення: *Скільки разів отак **стояв, коли** в місті веселилися, коли гупали бубни і грали музики, **коли** на вулиці висипав по-святковому одягнений люд, а я стояв завмерло і не міг рухнути жодним м'язком* (Валерій Шевчук); ***Дочекався, коли** чайник заклекоче, розбавив заварку окропом, покалатав ложкою отриманий напій, відкусив хліба, запив, перевів погляд на вікно* (Олександр Ірванець); ***Рушив** по вогкій від ранкової роси стежці і біг, аж доки зупинився захекано на скелі* (Валерій Шевчук). Реченнєві конструкції за своєю структурою і семантикою є складнопідрядними реченнями, на перший погляд, детермінантного типу із часовими відношеннями між підрядними частинами. Хоча наявність опорного слова наводить на думку про належність до прислівного, з'ясувально-об'єктного типу. Отже, подібні речення перебувають на межі синкретичної семантики і потребують подальшого дослідження.

Об'єктом розгляду пропонованої статті виступають об'єктно-темпоральні семантико-синтаксичні відношення у структурі СПР, які функціонують у мові української прози ХХ-ХХІ ст. Мета наукової розвідки полягає у встановленні особливостей подвійної семантики у підрядних частинах СПР, особлива увага приділятиметься об'єктно-темпоральним відношенням. Реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати загальнолінгвістичну сутність семантики і синкретизму; 2) окреслити природу виникнення синкретизму внаслідок накладання значень відношень у реченнєвих конструкціях із семантикою темпоральності; 3) встановити особливості виникнення синкретизму на межі функціонування об'єктних і темпоральних відношень.

Для з'ясування природи виникнення синкретизму в межах об'єктних і темпоральних відношень розглянемо загальні особливості розвитку поняття синкретизму. Побуває дві думки щодо того, хто ж все таки першим увів або використав термін "синкретизм". З одного боку, вважають, що С. Кацнельсон використовував термін для позначення явища полісемантизму предикатів при вивченні структури речення австралійського племені аранта, називаючи синкретизмом пряму і непряму перехідність, що виявляється у межах просторових і часових відношень [9]. З іншого – переважна більшість дослідників вважає, що лінгвістичне розуміння терміну ввів саме Л. Єльмслев при цьому відштовхуючись від поняття нейтралізації; також розглядав цей термін у рамках парадигматики й синтагматики [7].

Найбільш ґрунтовно теорію перехідності і синкретизму опрацювала В. Бабайцева. Визначальним поняттям цієї теорії є перехідність, яку вона потрактує як властивість мови, що цементує мовні факти й цілісну систему, віддзеркалюючи синхронні зв'язки і взаємозв'язки між ними та зумовлюючи можливість діахронних перетворень [1, с. 15]. Дослідниця відділяє поняття синкретизму від перехідності: "перехідність" віддзеркалює факт взаємодії побудов двох типів, наявність між ними об'єднувальних ланок, що перебувають на шкалі перехідності, а термін "синкретизм" – характер цих ланок, факт поєднання в них ознак тих одиниць, які взаємодіють" [1].

Досить цікавим підходом відзначаються погляди В.К. Покусаєнко щодо окреслення понять, які стосуються "зрушень" (Л. Єльмслев) у синтаксисі, що ведуть до перехідності. Дослідниця вказує, що перехідні явища виникають у мові як результат нерозривного зв'язку із мовленням [12: 7]. Також автор погоджується із поглядами В. Бабайцевої щодо питання граматичного складу мови, складність якої виявляється у взаємодії протилежних одиниць класифікації. Відповідно до цього, думки В. К. Покусаєнко суголосні з напрямком теорії перехідності В. Бабайцевої й перехідними вважає одиниці, у яких виявляється синтез ознак, що притаманні опозиційно протилежним класам. А синкретичні явища відносить до різновиду перехідних [12: 11].

Окремо виділяє речення з ознаками розчленованих і нерозчленованих структур український синтаксист А.П. Загнітко, котрий підкреслює наявність саме локативної або темпоральної семантики в підрядних частинах [8: 407]. Дослідник пояснює такий феномен з одного боку, залежністю підрядної частини від слова (опорного компонента) – носія активної валентності – головної частини (що є ознакою нерозчленованості), з іншого – відносною автономністю підрядної частини (що є ознакою розчленованості) [8: 407]. Поєднання двох значень (об'єктного і темпорального) зумовлює подвійні – об'єктно-темпоральні – семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами СПР.

На формування семантики часу в об'єктно-темпоральних СПР впливають різні чинники, чільне місце з-поміж яких належить змісту предиката і його правобічній валентності, поряд із наявністю часового сполучника (сполучного слова). Правобічна валентність предиката при певних ситуаціях потребує обов'язкового часового поширювача – темпоральної залежної частини для надання синтаксичній конструкції завершеності, оскільки достатня семантична інформація, що має розширити рамки комунікативної ідеї щодо часового плану повідомлюваного, міститься саме в підрядній частині.

Залежність підрядної частини від семантико-синтаксичної валентності предиката головної частини у реченнях на зразок: *Пилипок навіть **налякався**, коли побачив ті голубі очі* (Олександр Жовна); *Все це бачачи бентежні картини, Лука терпляче **чекав**, поки вона прокинеться* (Олександр Жовна); *Бородатий галичанин з великими ласкавими руками швидко підкорив дівоче серце, й молоді люди нетерпляче **очікували**, коли знову співпадуть їхні нічні чергування* (Олександр Ірванець) пояснює виникнення синкретизму на різних рівнях класифікації: між детермінантними і прислівними типами СПР – з'ясувально-об'єктним типом і темпоральною залежною частиною.

Залежно від цього постає питання про визначення характеру синтаксичних зв'язків у подібних реченнях.

Дослідники визначають формальну організацію з'ясувально-об'єктних конструкцій як таку, що має прислівний підрядний зв'язок, який характерний переважно для словосполучення, є передбачуваним і обов'язковим [8: 11]. Тобто, зв'язок пов'язаний із семантикою активно валентних синтаксем, що уможливають обов'язковість реалізації підрядної частини, необхідної для виявлення їхнього змісту [11]. СПР із темпоральною залежною частиною характеризуються детермінантним підрядним зв'язком, який є односпрямованим і має слабкий характер. Таким чином, характер синтаксичної залежності в синкретичних об'єктно-темпоральних СПР можемо визначити як односпрямований (однобічний), хоча, на нашу думку, варто вказати на сильніший характер однобічного зв'язку, ніж у власне-темпоральних частинах СПР.

Простежимо, яке значення має семантична валентність на синтаксичному рівні, зокрема в об'єктно-темпоральних СПР, що, у свою чергу, пояснює природу синкретизму у подібних реченнях. Послугуючись дослідженнями І.Р. Вихованця щодо семантичної структури речення, в яку входить певна кількість непередикатних знаків – іменників-аргументів, яких вимагає семантична природа відповідного предиката [3: 35], притримуємося думки, що семантична валентність предиката посідає одне із чільних місць на шляху до виникнення перехідних явищ у реченні. Дослідник указує на здатність предикатної семантики супроводжуватися певною кількістю аргументних синтаксем, що й становить семантичну валентність [3: 36]. Хоча І.Р. Вихованець говорив переважно про елементарні речення, слухність думок спостерігається й при дослідженні складного речення.

Семантична валентність предиката зумовлює двокомпонентну або багатоконпонентну будову речення [3]. І.Р. Вихованець виділяє такі семантичні типи предикатів: предикати дії і предикати стану, зазначаючи, що вони (предикати) істотно розрізняються своєю семантичною валентністю: предикати зі значенням дії переважно супроводжуються двома-трьома аргументами, предикати стану – одним аргументом [3: 45].

Розглянемо детальніше речення: *Пашика з нетерпінням **чекав**, коли вона сп'яніє, але Майорша, здавалося, могла витити й відро* (Олександр Жовна); *Я **мовчав**, поки вона вмивалася, набирала воду, поправляла волосся, що вибилося з-під хустки* (Ірен Роздобудько). Визначення типу семантико-синтаксичних відношень між підрядною частиною і головною, а

також основних структурних і семантичних особливостей спрямовує на розкриття невідповідностей, що виникають у подібних складних реченнях. Візьмемо до уваги перше речення: головна частина *Папка з нетерпінням чекав* – опорне слово *чекав* своєю правобічною валентністю передбачає розширення семантики предиката і залежно від комунікативної ситуації вимагає саме часового поширювача у формі підрядної частини – *коли вона сп'яніє*. За І.Р. Вихованцем «об'єктні відношення складного речення відносять до семантично передбачуваної валентності, що зумовлюється лексичною природою предиката і його семантико-синтаксичної валентності» [2: 331]. З одного боку, за всіма ознаками, це з'ясувально-об'єктний тип залежної частини, оскільки головна – і семантично, і структурно неповна; можливо поставити відповідне питання від опорного слова: *чекав – чого?*, тобто питання непрямого відмінку. З іншого – є сполучне слово *коли*, яке навіть на формальному рівні вносить часовий відтінок, тобто має адвербіальний характер і відноситься до детермінантного підрядного зв'язку, а також сам дієслівний предикат вимагає поширювача із часовою семантикою. Це є підтвердженням того, що в реченні спостерігаємо подвійність відношень, перехід подібних до класу синкретичних, які, у свою чергу, посідають проміжне місце у типології СПР.

Синкретичні об'єктно-темпоральні СПР відзначаються не лише подвійністю, а й потрійністю значення. У реченні: *На одному полотні я побачив виловлених смугастих окунів на кризі й згадав другу Остапчукову пристрасть, і здригнувся, коли уледів на столику шприц, наповнений кров'ю, не разовий, а чималий ветеринарний шприц...* (Василь Шкляр) виявляється накладання значень (з'ясування, часу і причини).

Підрядні об'єктно-темпоральні частини СПР можуть приєднуватися до головної частини за допомогою сполучних слів *коли, доки, поки, як, аж поки: Оце зажене на дерево, відійде і чекає, поки вона знову зстрибне на сніг, а тоді знову за нею...* (Іван Багряний); *Сидіти, доки не настане ранок і сюди хтось заляне* (Олександр Жовна); *Перечекавши, поки воно минеться, я підійшов до вікна – голого, нічим не завішаного вікна, яке виходило у двір, – та оскільки в кімнаті горіло світло, наштотхнувся лише не своє відображення в чорній шибці* (Василь Шкляр); *Распутін ще якусь хвилю мовчки стояв, хитаючись і важко дихаючи, аж поки очі йому не закотилися під лоба і він з усього маху впав на ліжко, мов підтяте косою довге стебло дурману* (Юрій Вовк).

Отже, синкретизм відношень у межах об'єктно-темпоральних типах СПР пояснюється категорійними валентними можливостями опорного компонента головної частини (предиката в основному у дієслівній формі), що вимагає часового поширювача підрядною частиною із темпоральним сполучним засобом. Тому накладання різнотипних відношень у межах складного речення призводить до подвійності семантики і розширення змісту комунікативної ситуації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабайцева В. В. Явления переходности в грамматике русского языка: [монографія] / В. В. Бабайцева. – М. : Изд. дом «Дрофа», 2000. – 640 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
4. Дем'янова Ю. Особливості етнічної концептуалізації часу в українській національно-мовній системі / Ю Дем'янова. // *Ucrainica III. Současna Ukrajiništika. Problemy jazyka, literatury a kultury. 2. Čast: 1V. Olomoucké sympozium ukrajiništů 28. – 30. srpna 2008: Sborník článků.* – Olomouc, 2008. – С. 610-615.
5. Дружинина С. И. Синкретизм в системе сложноподчиненных предложений современного русского языка: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. филол. наук: спец.: 10.02.01 – русский язык / С. И. Дружинина. – Орел, 2010. – 54 с.
6. Дурново Н. Н. О склонении в современном великорусском литературном языке / Н. Н. Дурново // *Вопросы языкознания.* – 1971. – № 4. – С. 90-103.
7. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка / Л. Ельмслев // *Новое в лингвистике.* – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – Вып. 1. – С. 264-389.
8. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
9. Кацнельсон С. Д. Эргативная конструкция и эргативное предложение / С. Д. Кацнельсон // *Известия академии наук СССР.* – 1947. – № 1. – С. 43-49.
10. Ожоган В. М. Складнопідрядне речення в граматичному ладі української мови: монографія / В. М. Ожоган. – Кіровоград : ЛОВ, 2009. – 271 с.
11. Олійник Е. В. Семантика та прагматика з'ясувальних складнопідрядних речень: [монографія] / Е. В. Олійник. – Донецьк: Юго-Восток, 2010. – 134 с.

12. Покусаенко В. К. Переходные конструкции в области сложного и простого предложения: [монографія] / В. К. Покусаенко. – Ростов : Изд-во Ростовского университета, 1983. – 144 с.
13. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: [навч. посібник] / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища шк., 1994. – 670 с.
14. Современный русский язык: [учеб. для студентов пед. ин-тов]: [в 3 ч.]. – Ч. 3. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – [2-е изд.]. – М. : Просвещение, 1987. – 256 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Грибонос – аспірантка кафедри української мови факультету гуманітарних наук Національного університету «Кієво-Могилянська академія».

Наукові інтереси: український синтаксис.

ТАКСОНОМІЯ МОДАЛЬНОСТІ: НАРИС ПРОБЛЕМАТИКИ

Наталія ЗАХАРЧЕНКО (Житомир, Україна)

У статті вивчаються погляди вчених на модальність як умістилице "можливих" світів, аналізується проблема таксономічного опису модальних відношень. Увага акцентується на двох основних доменах модальності: деонтичній та епістемічній модальності.

Ключові слова: категорія модальності, семантика "можливих" світів, теорія семантики та референції, таксономія модальних відношень, дихотомія модальності, "одномісний" предикат, епістемічна модальність, деонтична модальність.

The article examines the views of scientists on the modality as a repository of "probable" worlds. It analyzes the problem of taxonomic description of modal relations. The attention is focused on two main modality domains: deontic modality and epistemic modality.

Key words: Category of modality, semantics of probable worlds, the theory semantics and reference, taxonomy of modal relations, dichotomy of modality, single predicate, epistemic modality, deontic modality.

Категорія модальності залишається об'єктом пильного інтересу сучасних дослідників мови, адже вона є універсальною функціонально-семантичною категорією, що керує процесом породження та інтерпретації змісту висловлювання. *Актуальність* даного дослідження зумовлена тим, що модальні значення беруть участь в організації лінгвістичних одиниць практично на всіх рівнях мовної системи.

Мета пропонованої статті – охарактеризувати типи модальності в сучасній німецькій мові, застосовуючи метод семантики "можливих" світів.

Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань: 1) представити сутність явищ, неоднорідних за смисловим об'ємом, граматичними властивостями та способом оформленості, які охоплює лінгвістична модальність; 2) здійснити спробу таксономічного опису модальних відношень.

Дослідження модальності має значну історію (пор. роботи В. Г. Адмоні, Ш. Баллі, О. І. Беляєвої, Й. Буша, В. Н. Бондаренко, О. В. Бондарко, В. В. Виноградова, Є. В. Булиги, В. В. Гуревича, Г. Дівальд, О. В. Зеленщикова, А. П. Бабушкіна, Г. А. Золотової, Т. Йонен, Ю. А. Левицького, Г. П. Ломтева, Н. П. Мерзлякова, М. І. Мещанинова, Р. Мюллер, В. З. Панфілова, М. Рейс, Л. Г. Фрідман, Г. Хельбіг, Є. І. Шендельс, У. Енгель, Р. О. Якобсона та ін.). Усі дослідники одноставні в тому, що категорію модальності слід охарактеризувати як одну з найбільш складних та суперечливих категорій мови.

Об'єктивний світ або дійсність відображається в людській свідомості, формуючи образ світу або його картину. У "**картуванні**" світу панівна роль належить мові [3: 105; 4].

Розвиток когнітивної науки дозволив по-новому поглянути на мовну картину світу, оскільки мова стала розглядатися, з одного боку, як сукупність структур подання знань людини про навколишній світ та про саму себе, а з іншого, – як інструмент такого пізнання. Знання про мову та знання мови сполучаються в одну цілісну модель картування світу, і в ній інвентаризується все, що було накопичене тим, хто говорить даною мовою [4: 7].

Одночасно в семантичному просторі мови існують світи, які не є копіями того, що побутує в дійсному світі. Ці мисленнєві простори отримали назву "**можливих світів**" [5: 575]. Для нас цікаво, що теорія можливих світів, котра сягає своїми початками епохи Середньовіччя, переступивши межі робіт логіко-філософського напрямку, починає плідно застосовуватися в мовознавстві. І саме семантику "можливих" світів ми покладемо в основу таксономії модальності.

Думка людини здатна виходити за межі суцього або істинного та "малювати" картини, які можна кваліфікувати як "реальність нереального". Те, в якій мірі наближені ці картини до дійсності, чи наскільки вони віддалені від неї, визначається когнітивним досвідом людини та людства в цілому.

Ю. Степанов розглядав мовні дані крізь призму двох підсистем у ладі мови – **семантики та референції** [6: 5]. Якщо теорія семантики має справу з тим, як склалися та закріпилися значення мовних одиниць, то в референції, в свою чергу, закладена ідея логічної визначеності певної речі. З точки зору референції, світ освоюється людиною "від себе", в напрямку від найближчого простору до того, що існує "поза собою", за рамками особистісного "я", до більш далекого. Однак результатом цього процесу виступає створення вже не "світопочуттів", а дійсно ментального, логічного світу. До того ж формуванню ментального, уявного, ідеального простору передують ("під ним лежить") простір семантики як "видима сфера", в якій розташовані речі [6: 7].

Дотримуючись думки вітчизняних лінгвістів О. В. Зеленщикова та А. П. Бабушкіна, ми розглядаємо модальність як умістище можливих світів. Усі ці світи, так само як дійсний світ, реєструються мовними засобами. До мовних засобів, що репрезентують різні типи "можливих" світів, належать і засоби модальності.

У сучасній модальній логіці, ґрунтуючись на теорії відношень між можливими світами розмежовують такі типи модальності:

а) **деонтичну** (обов'язкову) модальність, котра знаходить своє відображення в певних соціальних нормах, правилах поведінки чи наказах, переконаннях, які мовець, в свою чергу, вважає дозволеними чи обов'язковими та які зумовлюють його конкретні дії, *н-д*:

Eva muss verschwinden!

Hans darf nach Hause gehen.

б) **алетичну** (логічну/математичну або істинну) модальність, що стосується логічних висновків про істинність відносин, котрі існують між усіма можливими світами, і яка виражає логічний чи фактичний характер зв'язку між предметами, відповідно, між суб'єктом і предикатом судження та пов'язана з поняттями можливості-неможливості, необхідності-випадковості в широкому сенсі, *н-д*:

Peter ist Junggeselle, also muss er unverheiratet sein.

Die Lösung der Gleichung $y=2-x$ muss positiv sein.

в) **фізичну** (динамічну) модальність, що пов'язана з фізичною здатністю виконати певну дію, яку можна або необхідно здійснити, *н-д*:

Maria kann Klavier spielen.

На відміну від **деонтичної** модальності, **фізична** пов'язана з законами і можливостями, які стосуються людини або притаманні їй.

г) **булетичну** модальність, що визначає можливе чи необхідне у можливому світі з точки зору бажань людини, *н-д*:

Maria will eine Porsche haben.

д) **епістемічну** модальність, що характеризує ступінь вірогідності знань й ілюструє те, як мовець відноситься до істинності свого висловлювання та реалізується в двох типах суджень: таких, що ґрунтуються на вірі і таких, що базуються на знаннях, тобто, є логічно обґрунтованими, *н-д*: *Die Straßen sind nass, es muss geregnet haben.*

В межах епістемічної модальності розглядається й категорія евіденційності.

Wolken ziehen auf, es könnte bald regnen.

е) **аксіологічну** (оцінну або евалюативну) модальність, котра характеризує об'єкт з точки зору певної системи цінностей і знаходиться в тісному взаємозв'язку з деонтичною модальністю.

Однак, за загальним визнанням, найбільш важливою **дихотомією** (*грец.* "навпіл, на дві частини" + "розсікати, ділити"), що визначає категорію модальності як таку, є дихотомія епістемічна – "коренева" [2].

У лінгвістичній науці пропонуються різні концепції, котрі пояснюють здатність того чи іншого речення виражати або епістемічне (*Monika muss in ihrem Zimmer sein* = Я впевнений, що Моніка в себе в кімнаті), або коренева (Я наполягаю на тому, щоб Моніка була в себе в

кімнаті) значення. Так, у "мінімалістській" теорії, представниками якої є Н. Хомський, Г. Ласнік, Т. Рейнхарт, Р. Кейн та ін., епістемічна інтерпретація речення пов'язується з розглядом модального дієслова як "одномісного" предиката, чи як "піднімаючого" дієслова, або ж як дієслова, що займає більш "високе" положення в дериваційній структурі речення, тобто в складі флективної чи комплементативної групи, тоді як кореневе дієслово, як вважають, виявляється двомісним предикатом чи контролюючим дієсловом.

Названа дихотомія пов'язується також і з відмінністю значень самого модального дієслова: "пряме" значення у випадку кореневої інтерпретації речення чи переносне, метафоричне – у випадку епістемічного тлумачення висловлювання. Або ж в якості основного джерела дихотомії розглядається лише прагматичний контекст вживання вислову [2].

Що стосується термінів на позначення понять цієї дихотомії, то єдності серед дослідників мови ми не знайдемо. Щоб проілюструвати певну розмаїтість термінологічної бази, слід розглянути деякі концепти.

Когорта таких зарубіжних вчених як Г. Гельбіх, Й. Буша, Е. Генчель, Г. Вейдт, Ф. Пальмер паралельно вживають дві пари понять, "суб'єктивна" або "епістемічна" й, відповідно, "об'єктивна" чи "деонтична" модальність [13:117; 14; 16]. У П. Ейзенберга, Г. Брюнер і А. Реддер знайдемо терміни "інференційна" ("*inference*" від англ. "*infer*" – робити висновок, виводити твердження) та "неінференційна" модальність [11: 94; 9]. Зустрінемо також дихотомію "епістемічна" – "неепістемічна" модальність у граматиці Дудена та в працях Г. Ельшлегера [15: 132]. Епістемічною або зумовленою обставинами (*zirkumstantiell*) називають модальність К. Аксель та М. Рейс [8: 38; 17: 287]. Таку, що має відношення до мовця (*objektbezogen*) і, відповідно, до суб'єкта (*subjektbezogen*) виявимо в У. Енгель, "дейктичну" й "недейктичну" – у Г. Дівальд [12; 10:13]. Звичайно ж, не всі згадані пари є повними відповідниками, адже їх семантична ємність може варіюватися.

Поруч з терміном епістемічна модальність в лінгвістиці також використовують й такі терміни як модальність вірогідності, персуазивна модальність, модальність істинності, модальність і т. ін.

Тут варто згадати й тих дослідників мови, які позиціонують три- та чотирикомпонентні концепти модальності. У праці Й. Аувера й В. Плунґіан йдеться про епістемічну модальність і деонтичну модальність з внутрішнім (*participant-internal*) та зовнішнім (*participant-external*) учасниками [7]. Г. Урайт виокремлює поряд з деонтичною та епістемічною модальностями ще алетичну й екзистенційну модальності [18].

Ознайомившись з доволі різними таксономічними описами модальностей щодо їх природи, характеру відношення до пропозиції тощо можна дійти висновку, що в кожному окремому випадку йдеться про певний тип модальних відношень, таких як відношення між суб'єктом та дією, мовцем і повідомлюваним, відношення висловлювання до дійсності та ін., і що в основу всіх зазначених класифікацій покладено ключову дихотомію про *об'єктивне* та *суб'єктивне* у процесі породження та функціонування мови [2].

Аналізуючи вищесказане і спираючись на думку дослідників категорії модальності, слід виокремити два основні домени модальності: *деонтичну* або *об'єктивну* та *епістемічну* або *суб'єктивну* модальність.

Деонтична (об'єктивна) модальність виражає відношення між суб'єктом речення та вираженою формою інфінітива дією, що реалізується у вигляді часткових значень можливості, змушеності, повинності, бажання, дозволу або заборони.

Під *епістемічною (суб'єктивною)* модальністю ми розуміємо не характер об'єктивних зв'язків, а ступінь впевненості суб'єкта ситуації в реальності події. Схематично її можна зобразити за допомогою діаграми:

$M_p = 1$	$1 < M_p < 0,5$	$M_p = 0,5$	$0,5 < M_p < 0$	$M_p = 0$
Впевненість	Припущення	Модальна невизначеність/ невпевненість	Сумнів	Виключення

M_p – вимірник (показник впевненості), що коливається між 0 і 1.

Отже, дослідження видів суб'єктивної та об'єктивної кваліфікації повідомлюваного потребує залучення різних теорій. Теорія можливих світів і теорія семантики та референції, що зосереджують увагу на питанні тотожності об'єкта чи індивіда в дійсному та можливих світах, дозволяють по-новому підійти до аналізу відношень між предметом та його іменем і зробити висновок, що для можливих світів залишаються відкритими всі сфери модальності. Розмаїтість концептів таксономічного опису модальних відношень підтверджує той факт, що модальність як своєрідний різновид " картування " світу є складним багатоконпонентним явищем. Отримані результати дозволяють окреслити певні *перспективи* у вивченні феномену модальності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бабушкин А. П. "Возможные миры" в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 86 с.
2. Зеленщиков А. В. Пропозиция и модальность / А. В. Зеленщиков. – Москва : Либроком, 2010. – 216 с.
3. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 105 с.
4. Кубрякова Е. С. Языковое сознание и языковая картина мира / Е. С. Кубрякова. // Филология и культура : Мат-лы межд. конф. – Тамбов, 1999. – С. 6–13.
5. Краткая философская энциклопедия. – М. : Прогресс, 1994. – 575 с.
6. Степанов Ю. С. Пространство и миры – новый, "воображаемый", "ментальный" и прочие // Философия языка: в границах и вне границ : Международная серия монографий. – Харьков : Око, 1994. Т. 2. – С. 3–18.
7. Auwera J. Modality's semantic map / J. Auwera, W. A. Plungian // Linguistic Typology. – 1998. – S. 79–124.
8. Axel K. Althochdeutsche Modalverben als Anhebungsverben / Katrin Axel // Modalität und Modalverben im Deutschen. Linguistische Berichte. – Hamburg : Buske, 2001. – Sonderheft 9. – S. 38.
9. Brünner G. Modalverben im Diskurs / Gisela Brünner, Angelika Redder // Studien zur Verwendung der Modalverben. Studien der deutschen Grammatik. – Bd. 19. – 1983. – S.13–90.
10. Diewald G. Die Modalverben im Deutschen. Grammatikalisierung und Polyfunktionalität / Gabriele Diewald. – Tübingen : Niemeyer, 1999. – S. 13.
11. Eisenberg P. Grundriss der deutschen Grammatik. Bd. 2 : Der Satz / Peter Eisenberg. – Stuttgart : Metzler, 2004. – S. 94.
12. Engel U. Deutsche Grammatik / Ulrich Engel. – München : Iudicium, 2004. – 246 ff.
13. Helbig G. Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht / Gerhard Helbig, Joachim Buscha. – Leipzig, Berlin, München : Langenscheidt, 2001. – S. 117.
14. Hentschel E. Handbuch der deutschen Grammatik / Elke Hentschel, Harald Weydt. – Berlin : de Gruyter, 2003. – 76 f.
15. Öhlschläger G. Zur Syntax und Semantik der Modalverben des Deutschen / Günther Öhlschläger. – Tübingen: Niemeyer, 1989. – S. 132.
16. Palmer F. R. Modality and the English Modals / Frank Robert Palmer. – New York : Longman, 1990.
17. Reis M. Bilden Modalverben im Deutschen eine syntaktische Klasse? / Marga Reis // Modalität und Modalverben im Deutschen. Linguistische Berichte. – Hamburg : Buske, 2001. – Sonderheft 9. – S. 287.
18. Wright G. H. An Essay in Modal Logic / Georg H. Wright. // Studies in Logic and the Foundations of Mathematics. – Amsterdam : North Holland Publishing Company, 1951. – 1 ff.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Наталія Захарченко – аспірант Навчально-наукового інституту іноземної філології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Наукові інтереси: граматикалізація мовних знаків у синхронії, лінгвокультурологія.

ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРЕДИКАТІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЗМІН

Яна КАЗАКОВА (Кіровоград, Україна)

У статті з позицій семантико-граматичного синтаксису проаналізовано основні підходи до класифікації дієслів зі спільним значенням «змінити(ся) / стати іншим», виокремлено й схарактеризовано семантичні підгрупи зазначених предикатів і окреслено межі їхнього валентного потенціалу.

Ключові слова: предикат, лексико-семантична група, валентність, аргумент, акціональність, стативність, перехідність, рефлексивність.

In this paper we analyze the main approaches to the classification of the verbs with the common meaning "to change / become different" according to semantic-grammatical syntax, define and characterize the semantic subgroups of the mentioned predicates and outline the scope of their valence potential.

Key words: predicate, lexico-semantic group, valence, verb argument, dynamic / stative, transitive / intransitive, reflexive verbs.

Починаючи з другої половини ХХ ст., у мовознавчій науці спостерігаємо інтенсивний розвиток синтаксичної семантики, що пов'язано з переорієнтацією лінгвістичних розвідок за принципом «від значення до форми». Дослідження семантики речення пов'язують

передовсім з аналізом взаємодії його змістової та формальної організації, тобто семантичної структури речення [8: 186].

Згідно з панівною в сучасному зарубіжному та вітчизняному мовознавстві теорією вербоцентризму визначальним компонентом семантичної структури речення є предикат, найбільш частотною формою якого є дієслово. За твердженням Л. Теньєра, «центральною вузлом простого речення не завжди є дієслово, але якщо дієслово в реченні все ж таки є, то воно завжди є центром цього речення» [6: 118].

Характер семантичної структури речення залежить насамперед від семантики предиката, тому одним зі шляхів вивчення семантико-синтаксичних відношень є аналіз речень із дієслівними предикатами однієї лексико-семантичної групи. У реченні дієслово виявляє риси, притаманні лексико-семантичній групі, до складу якої воно входить. Через це перед тим, як аналізувати речення, звертаються до характеристики складу тієї лексико-семантичної групи, одиниці якої виступають у ролі предикатів досліджуваних конструкцій.

Предметом нашого аналізу постали дієслівні предикати лексико-семантичної групи змін. Вербативи, об'єднані спільною семантичною ознакою «змінитися / стати іншим», у кількісному відношенні є порівняно невеликою групою, але неоднорідною за своєю семантичною структурою, граматичними особливостями, дериваційними можливостями та валентними властивостями.

Метою нашої наукової розвідки є аналіз основних підходів до класифікації дієслів та з'ясування специфіки дієслів зі спільним значенням «змінити(ся) / стати іншим». Відповідно до зазначеної мети передбачено розв'язати такі завдання: 1) з'ясувати концептуальний апарат різних підходів до кваліфікації дієслів; 2) виділити й схарактеризувати семантичні підгрупи дієслівних предикатів ЛСГ змін і окреслити межі їхнього валентного потенціалу.

Попри велику кількість конкретних наукових розвідок, дієслова зі значенням змін є малодослідженими і рідко потрапляли в коло зацікавлень лінгвістів. Семантичну структуру дієслів зі спільним значенням змін на матеріалі німецької мови розглянуто в праці Л.В.Кропотової, однак їхня роль у структурно-семантичній організації речення не була об'єктом спеціального аналізу. Системного опису дієслівних предикатів лексико-семантичної групи змін в англійській та українській мовах поки що немає, хоча існує достатньо ґрунтовне дослідження на матеріалі російської мови (Н.О.Бондар).

Сучасне українське мовознавство досліджує семантичну структуру речення з урахуванням семантичного типу предиката й особливостей його лівобічної (суб'єкт) і правобічної (об'єкт, адресат, інструменталь та ін.) валентності [8: 185]. Валентністю дієслова називають його здатність прогнозувати кількість аргументів, їхню якість, відношення між ними і детермінувати форму їхнього вираження [4: 178].

Основними актантами дієслова є *суб'єкт* і *об'єкт*. Суб'єкт – це активний діяч або носій стану. Відповідно виділяють два загальних значення: 1) суб'єкт активної діяльності, дії; 2) суб'єкт неактивної дії [7: 48-56]. Об'єкт ідентифікують як предмет, на який поширюється дія, внаслідок чого той залишається незмінним або ж змінюється сам чи змінює своє ставлення до суб'єкта, дії. У валентній ієрархії об'єктна позиція вважається важливим актантом дієслова, що позначає перехідну дію. На думку В. Гака, «при двох актантах форма реалізації процесу більшою мірою залежить від об'єкта дії, ніж від суб'єкта» [2: 390]. Об'єкт є обов'язковим семантичним компонентом при предикатах, виражених перехідними дієсловами змін.

За семантико-граматичними властивостями А.Загнітко диференціює дієслова на два найбільш узагальнених класи: *абсолютного* і *релятивного* значення. Абсолютивні лексеми є самодостатніми для формування ними окремої синтаксичної структури і постають як одновалентні (суб'єктні дієслова): *Вона повністю змінилась; Her mood changes every hour*. Релятивні дієслова вимагають компенсації змісту залежними словами: *Він змінив свій погляд; He altered his will to leave everything to his sister* [4: 177-178]. На перший погляд, дієслова зі значенням змінитися / стати іншим підлягають зазначеній класифікації, але не розв'язаним є питання щодо валентності рефлексивних дієслів (напр.: *змінитися, виправитися*), які відносять до лексем абсолютивної семантики і які будуть розглянуті нижче.

Диференціація лексем на абсолютивні та релятивні корелює з опозицією дієслів дії і стану, що пронизує всю граматичну систему мови. Більшість лексем абсолютивної семантики – це дієслова стану, які є потенційно одновалентними з реалізацією першого аргумента, що позначає виконувача певної дії / носія стану. За визначенням Т.А.Кільдібекової, *стативні* дієслова «називають приписувані субстанціям ознаки, властивості як іманентно їм притаманні, що не виходять за межі суб'єкта» [5: 26]. Дієслова, що характеризуються семою «стан», «позначають фізичний або психічний стан живих істот або фізичний стан предметів, тобто такий процес, який не має активного діяча» [2: 48]. А.Загнітко до дієслів абсолютивної семантики зараховує лексеми на позначення фізичного або психічного стану суб'єкта: *зеленіти, радіти*; фізіологічного стану: *дихати*; поведінки: *вередувати*; звучання: *шуміти*; буття: *бути, жити* і функтивні дієслова: *горіти, світити* [4: 180]. Для дієслів стану характерною є відсутність семи активності, але пасивність у них не маркована. До функційно-семантичного поля дієслів стану можна віднести лексеми, що позначають наявність, накопичення або втрату певної якості, ознаки, властивості, тобто безперервний процес, замкнений у сфері суб'єкта. Більшість дієслів стану характеризуються як не результативні.

До розряду дієслів релятивної семантики відносять *акційні* дієслова. Поняття дії включає в себе семи активності, доцільності, каузативності й об'єктності. За твердженням А. Загнітка, дієслова дії членуються на лексеми на позначення фізичної дії: *шити*; інтелектуальної дії: *систематизувати*; мовлення: *пояснювати*; давання: *дарувати*; відношення: *переважати*; простору: *вистіти*; володіння і приналежності: *володіти, тримати* тощо [4: 179]. За семантичною характеристикою акційні дієслова можна кваліфікувати як об'єктні. За валентною перспективою вони можуть бути одно-, дво-, три-, чотири-, п'яти- і шестивалентними. Труднощі кваліфікації викликають формально двовалентні (семантично одновалентні) дієслова зі значенням змінитися / стати іншим, в яких значення дії поєднуються з абсолютивною семантикою й охоплює лише суб'єкта дії (*змінюватись на краще*), а також дієслова з послабленою акціональністю, які за деякими ознаками можна віднести до дієслів стану (*він передумав*).

У плані вираження семантичних ознак дії марковану групу становлять номінативно-акузативні дієслова, що позначають активні цілеспрямовані дії, спрямовані на об'єкт, що зазнає відповідних змін у результаті цієї діяльності (*змінити план, to change the course of history*). У семантичному плані розрізняються такі типи суб'єктно-об'єктних відношень: 1) трансформативні – суб'єкт змінює стан або місце розташування об'єкта (яскравим прикладом таких відношень є група перехідних дієслів зі значенням змін: *змінювати план, to modify a contract*); 2) креативні – суб'єкт створює, відтворює або знищує об'єкт (*знищувати документи*); 3) адресативні – суб'єкт звертається до об'єкта (*вітати батька*); 4) фактивні – суб'єкт впливає на волю, почуття, розум об'єкта (*порадити книгу*); 5) перцептивні – суб'єкт сприймає об'єкт органами чуттів (*бачити друга*); 6) когнітивні – суб'єкт пізнає об'єкт у результаті мисленнєвої діяльності (*аналізувати явища*); 7) емотивні – суб'єкт відчуває певне почуття до об'єкта (*поважати колегу*); 8) інструментальні – суб'єкт використовує об'єкт (*вживати овочі*); 9) привативні суб'єкт відчуває потребу в об'єкті (*відчувати скруту*) [4: 261]. Номінативно-акузативні дієслова традиційна граматику кваліфікує як перехідні.

Н. Бондар у своєму дисертаційному дослідженні дієслова лексико-семантичної групи змін поділяє на дві підгрупи: лексико-семантичну підгрупу *неперехідних* дієслів зі спільним значенням «змінитися / стати іншим» та лексико-семантичну підгрупу *перехідних* дієслів зі спільним значенням «змінитися / стати іншим». Кожна з цих підгруп характеризується низкою особливостей, які відрізняють одну підгрупу від іншої [1: 25].

Перехідні дієслова лексико-семантичної групи змін дослідниця вважає дієсловами дії на відміну від дієслів стану, які представлені в лексико-семантичній групі неперехідними лексемами. Дієслова дії (акційні дієслова) виражають дії суб'єкта, спрямовані на об'єкт і які викликають в ньому певні зміни, тобто за семантичною характеристикою це дієслова подієвого плану [1: 26].

Акційні дієслова (*змінювати, виправляти, міняти, переробляти та ін.*), які містять сему активності, марковані позицією суб'єкта. У словникових дефініціях перехідних дієслів

міститься вказівка на об'єкт, на який спрямована дія. Додаткова сема – вказівка на об'єкт, з яким відбувається процес змін, є диференційною щодо неперехідних дієслів та інтегральною стосовно до перехідних дієслів лексико-семантичної групи змін [1: 28].

Семантико-синтаксична закріпленість граєм перехідності / неперехідності не завжди визначена. За певних умов в акційних дієслів змін можна спостерігати поступове «розмивання» семантичних компонентів дії, внаслідок чого дієслово набуває значення стану. Можуть бути втрачені семи активності та доцільності (*Він варіює музикальний твір – Він гарно варіює*). Редукція семантичних ознак дії (акціональності) зумовлює набуття семантики стану. У таких випадках лексеми, які мають подвійну природу, не підлягають адекватній кваліфікації, оскільки за одними ознаками вони можуть бути віднесені до дієслів дії, а за іншими – до дієслів стану. Проміжною ланкою між акційними дієсловами і дієсловами стану є перехідні дієслова зміни, які вживаються в ролі предиката без прямого додатка (*Я просто передумав*) [1: 74-75]. Деякі лінгвісти відносять їх до номінативно-акузативних (двовалентних), а інші – до одновалентних (ліва суб'єктна валентність) дієслів.

Аналізуючи предикати змін на матеріалі російської мови, Н.Бондар зазначає, що неперехідні дієслова зі значенням змінитися / стати іншим є одновалентними, називають стан суб'єкта і більшість з них є *рефлексивними*. Ми дозволимо собі частково не погодитися з висновками дослідниці.

Серед лексико-семантичної групи неперехідних дієслів зі значенням змін дійсно вирізняється підгрупа лексем, що характеризуються згорнутою (редукованою) формою об'єкта (рефлексиви), але не всі дієслова з афіксом *-ся* є рефлексивними. Значення дії в дійсно рефлексивних дієслів поєднується з абсолютивною семантикою й охоплює лише суб'єкта дії. До цієї групи дієслів належать лексеми, що позначають зміни суб'єкта, набуття ним якісно нових навичок, ознак (*Змінитися. Опанувати себе; Виправлятися треба, людьми стати* та ін.). Є всі підстави такі дієслова віднести до двоаргументних дієслів «усіченого» типу, їх другий актант міститься в самій структурі дієслова, його показником виступає елемент *-ся* (*Я змінююся → Я зміню себе; Він виправляється → Він виправляє себе*).

Двовалентні дієслова з «усіченим» другим аргументом (*-ся*) у класичній граматиці кваліфікують як рефлексивні. Л. Теньєр відносить їх до діатез дієслова, запозичивши цей термін у грецьких граматиків. У зворотній діатезі другий (усічений) актант дублює семантику першого, тобто перший актант є тією ж особою, що і другий [6: 254-259].

Дійсно рефлексивні дієслова, за словами Л. Теньєра, необхідно відрізнити від псевдорефлексивів, «які не мають або вже не мають жодного значення рефлексивності» (*Адреса змінилась*) [6: 288]; оскільки актант, з яким відбувається процес змін, не є його ініціатором. Більшість неперехідних дієслів, які Н.Бондар називає рефлексивними, насправді є псевдорефлексивами (*Голос ламається у хлопчика*). Дійсно рефлексивні дієслова є дієсловами дії, на відміну від псевдорефлексивів, які передають стан суб'єкта.

Проблема кваліфікації дієслів зі значенням змін у зіставному аспекті не має однозначного розв'язання через особливості категорій перехідності та зворотності у зіставлених мовах. Властивістю англійського дієслова, наприклад, є його здатність до перехідних та неперехідних уживань, що є однією з причин його багатозначності. Дієслова *to change* та *to alter* у неперехідному вживанні позначають процес зміни, замкненої у сфері суб'єкта: *to become different* (*змінитися / стати іншим*) (*Overnight the nation's mood changed; The place has altered in the 10 years since I left*). Якщо ці дієслова перехідні, вони означають активну цілеспрямовану дію зміни об'єкта: *to make different* (*змінити*) (*You can't change human nature; Alcohol can alter a person's mood*).

З категорією перехідності пов'язана категорія зворотності. В англійській мові вона формально виражена сполученням дієслів із зворотними займенниками. У тлумачних словниках дієслова, що здатні вживатися із зворотними займенниками, мають позначку *reflexive*. Англійські вербативи зі значенням змін у поєднанні з займенником відповідають українським дійсно рефлексивним дієсловам, а без нього – псевдорефлексивам або номінативно-акузативним дієсловам.

Зважаючи на відсутність адекватної кваліфікації дієслів ЛСГ змін у зіставному аспекті, вважаємо доцільним їх поділ за валентною перспективою: на *одно-* та *двовалентні*. До

двоаргументних дієслів зі спільним значенням зміни відносимо акційні дієслова, які виражають дії суб'єкта, спрямовані на об'єкт і які викликають у ньому певні зміни. Сюди зараховуємо і дієслова «усіченого» типу або дійсно рефлексивні дієслова (*Vin виправляється* → *Vin виправляє себе*), тим більше, що в англійській мові показником другого актанта відповідних дієслів виступає зворотний займенник (*I will improve myself*). До одновалентних належать дієслова стану (*The old factory has been transformed into an art gallery*), псевдорефлексиви (*Адреса змінилась*) та перехідні дієслова зміни, які вживаються в ролі предиката без прямого додатка (*Я просто передумав*).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондарь Н. А. Структурно-семантическая характеристика предложений с предикатами лексико-семантической группы глаголов изменения: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Надежда Александровна Бондарь. – К., 1990. – 156 с.
2. Гайсина Р. М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке / Р. М. Гайсина. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1981. – 195 с.
3. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура высказывания: Психолингвистические исследования. – М.: Наука, 1971. – С. 78 – 96.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
5. Кильдибекова Т. А. Глаголы действия в современном русском языке: Опыт функционально-семантического анализа / Т. А. Кильдибекова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1985. – 160 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с франц. И. М. Богуславский. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с. – (Серия «Языковеды мира»).
7. Шведова Н. Ю. Входит ли лицо в круг синтаксических категорий, формирующих предикативность? // Русский язык за рубежом. – 1971. – № 4. – С. 48-56.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Вид. центр «Академія», 2004. – 408 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Казакова – аспірант кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: семантичний синтаксис, семантика, прагматика.

ПРАВОБІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ВТОРИННОГО СЕМАНТИЧНОГО ПРЕДИКАТА

Мар'яна КОВБАНЮК (Івано-Франківськ, Україна)

У статті розглянуто вторинний дієприслівниковий і герундійний предикати з урахуванням їх правобічної валентності. Типологізовано двовалентні вторинні предикати й семантичні моделі для аналізу речень з правобічною валентністю. Особливу увагу приділено реченням з додатковою індивідуалізацією і монооб'єктною двовалентністю.

Ключові слова: об'єктна синтаксема, вторинний дієприслівниковий предикат, вторинний герундійний предикат, семантична модель, додаткова індивідуалізація, монооб'єктність.

The article presents the secondary participle and gerund predicate right valence. The right valence predicates and semantic models for analyzing the sentences with the right valence has been classified. The sentences with additional individualization and monoobject right valence are also analysed.

Key words: object syntaxeme, secondary participle predicate, secondary gerund predicate, semantic model, additional individualization, monoobject.

Уперше поняття валентності предиката витлумачується на матеріалі французької мови, а саме Л. Теньєром, на основі вивчення синтаксичних потенцій дієслова. За Л. Теньєром, валентність подано як здатність дієслова сполучатися з певною кількістю актантів [11: 265]. Нині валентність кваліфікують як синтагматичну сполучуваність мовних одиниць у зв'язку зі структурою простого речення. На власне-семантичному рівні валентність – властивість предиката встановлювати кількісний і якісний склад непередикатних компонентів. Предикат виступає носієм активної валентності, оскільки детермінує кількість і специфіку іменникових компонентів як носіїв пасивної валентності та особливості семантико-синтаксичних відношень, що передаються ними [3].

Матеріалом дослідження є речення з українським вторинним дієприслівниковим і французьким вторинним герундійним предикатами із урахуванням правобічної валентності.

Актуальність дослідження зумовлена застосуванням зіставно-порівняльного аналізу з метою вивчення семантичних особливостей сполучності вторинних предикатів із об'єктними синтаксемами.

Мета статті полягає у вивченні й порівнянні правобічної валентності вторинних предикатів, виражених дієприслівником і герундієм. Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати природу валентності й об'єктної синтаксеми; 2) типологізувати двовалентні вторинні предикати (ВП); 3) запропонувати семантичні моделі для аналізу речень з правобічною валентністю вторинного дієприслівникового і герундійного предикатів; 4) розглянути явище додаткової індивідуалізації, монооб'єктної двовалентності.

Двовалентність вторинного предиката (ВП) пов'язана з його лівобічною та правобічною валентностями. Якщо суб'єктний актант формує лівобічну валентність вторинного предиката, то об'єктний актант – його правобічну валентність. Одночасна сполучність вторинного предиката із зазначеними актантами формує двовалентні вторинні предикати, наприклад: *Почувши про таку біду, мати зразу в сльози* (О. Довженко). – *Мати почула; почула про таку біду. Roland s'écria en apercevant le jeune homme* (G. de Maupassant) – *Roland aperçut; Roland aperçut le jeune homme*. Семантична категорія об'єктного актанта стосується назв предметів або істот, на які спрямовано дію, процес або стан [12: 422]. Семантичне відношення між предикатом і його прямим об'єктом важливе для розуміння змісту речення. Саме об'єкт визначає характер дії, напрям на її виконання, зміну чи скасування [2: 125].

Серед двовалентних ВП розрізняємо **простий двовалентний ВП і непростий (ускладнений) ВП**. Простий двовалентний дієприслівниковий і герундійний ВП сполучаються із суб'єктним та об'єктним актантами й функціонують за семантичною моделлю $S+V_{\text{sec}}+\text{Act}_{\text{obj}}$, де S – суб'єктна синтаксема, V_{sec} – вторинний предикат, Act_{obj} – об'єктна синтаксема, наприклад: *Мазена, зібравши полки, посувається до правого берега Дніпра* (Б. Лепкий) → *Мазена зібрав полки; En le voyant, peut-être, il ne douterait plus* (G. de Maupassant) → *il le voyait*.

Об'єктні актанти при двовалентному ВП можуть поширюватись додатковою власне-інформацією чи, за Н.Д. Аругуновою, додатковою індивідуалізацією наприклад: *Він спокійно дивиться на своїх суддів, покладаючись на протекцію Іскри й Кочубея* (Б. Лепкий). – *Він покладається; він покладається на протекцію*. Додатковою індивідуалізацією щодо актанта *протекція* виступає структура *Іскри і Кочубея – він покладається на протекцію, на протекцію Іскри й Кочубея. En montant la rue de Paris, elles s'arrêtaient parfois devant un magasin de modes ou d'orfèvrerie pour contempler un chapeau ou bien un bijou* (G. de Maupassant). – *Elles montaient; elles montaient la rue*. Структура *de Paris* виступає індивідуалізацією актанта *la rue – elles montaient la rue, la rue de Paris*.

У функції додаткової індивідуалізації щодо об'єктної синтаксеми при двовалентному вторинному дієприслівниковому предикатові можуть виступати а) прикметники-атрибути, наприклад: *Хмарами пил стоїть над городом, покриваючи могутнє вогняне сонце* (М. Хвильовий); б) присвійні займенники, наприклад: *Широко всюди розступався нарід, пропускаючи свого пророка* (Г. Хоткевич); в) родовий відмінок об'єктної синтаксеми, наприклад: *Потім до Красного Кута прибули Кочубей і Іскра, втікаючи перед гнівом гетьмана* (Б. Лепкий); г) прислівники, наприклад: *Не дочекавшись жодного знаку уваги, рушила на зустріч власній пригоді самотійно* (Ю. Андрухович); д) числівниками, наприклад: *Бо прибукала вона сюди, пройшовши тисячу кілометрів* (В. Шевчук). Власне-інформація об'єктної синтаксеми при герундійному вторинному предикатові представлена а) прислівниково-атрибутивними структурами, наприклад: *Saba s'éloigne, en poussant une sorte de hoquet convulsif* (G. Flaubert); б) прислівниками, наприклад: *La flamme s'éteint, en produisant beaucoup de fumée* (G. Flaubert); в) родовим відмінком об'єктної синтаксеми, наприклад: *Chauvat fit le signe de la croix en demandant l'assistance du ciel* (G. Sand); г) прикметниками-атрибутами, наприклад: *Ils l'entourèrent en poussant des hurlements effroyables* (G. Sand); г) займенниковими прикметниками, наприклад: *Ils laissèrent tomber les rames puis se couchèrent en arrière en tirant de toutes leurs forces* (G. de Maupassant); д) означеними артиклями, наприклад: *Alors, en rôdant à travers les rues, il songea combien sont légères les causes déterminantes de nos action* (G. de Maupassant); е) неозначеними артиклями зі

значенням один, одна, наприклад: *Puté tomba lourdement à la renverse, en lâchant une exclamation de douleur* (E. Chevalier); є) присвійними прикметниками, які на морфологічному рівні узгоджуються в роді та числі зі словом, яке вони означають, а не з особою, якій відповідна річ належить, наприклад: *Puisque Homère, en parlant de cette montagne, ne dit nulle part que ce soit un volcan* (A. Dumas). *Il dit en croissant ses jambes* (G. de Maupassant). *En poussant mes volets j'eus la joie de voir un ciel à peu près pur* (A. Gide).

Простий двовалентний вторинний предикат репрезентується в українській мові дієприслівником, що утворений від фактивних/нефактивних дієслів *забувати, пам'ятати, уявляти, стверджувати, відмовлятися, довідатись*, тощо; від дієслів соціальної активності *порозпускати, заповідати, запрошувати, покинути, привітатися, заявляти, вірити, турбуватися, працювати* тощо; від дієслів психічного впливу *опановувати, передчувати, бажати, відчувати*, тощо; від дієслів зорового сприйняття *вдивлятися, поглядати, глянути, помітити, заплющити, побачити* тощо; від дієслів фізичної (механічної) дії *закривати, пропускати, зашпінити, зібрати, приступати, бігати, підрізати, обніматися, жати, їсти, пити, прив'язати, пригорнутись, вхопити, ковтати* тощо; від дієслів слухового сприйняття *чути, прислухатися, почути* тощо; від дієслів мовленнєвої діяльності *розказувати, сказати* тощо; від дієслів на позначення емоційного стану *надутися, сміятися, усміхатися, сперечатися, потішатися* тощо; від дієслів ментальної дії *аналізувати, думати, роздумувати*, тощо // у французькій мові герундієм, що утворений від дієслів руху *arriver, rôder, monter, hausser, entrer, approcher, passer* тощо; від дієслів фізичної і механічної дії *ouvrir, pousser, tirer, défaillir, se serrer, produire, croître, siffler* тощо; від дієслів ментальної та мовленнєвої діяльності *appeler demander* тощо; від дієслів зорового сприйняття *surveiller reconnaître* тощо.

Серед двовалентних вторинних предикатів активно вирізняються за своєю семантикою вторинні дієприслівникові й герундійні предикати на позначення руху. Фактичний матеріал французької мови підтвердив, що вторинний герундійний предикат частіше функціонує за моделлю $S + V_{sec}(\text{руху}) + \text{Prp} + \text{Act}_{los}$, де S – суб'єктна синтаксема, V_{sec} – вторинний предикат, Prp – прийменник, яким керується предикат, Act_{los} – локативно-об'єктна синтаксема. Базову функцію відіграє предикативний прийменник, який інколи може змінювати семантику вторинного предиката. Розглянемо приклади: *En arrivant au village, nous entrâmes dans la troisième maison à droite* (A. Dumas). Герундійний ВП руху *en arrivant* керується прийменником *à*, за допомогою якого утворена структура *en arrivant à* у своєму складі містить сему напрямку руху (приїжджати, прибувати, добиратись кудись). Синтаксема *le village* функціонує як локативно-об'єктна синтаксема, семантично позначаючи кінцевий пункт, місце прибуття. При трансформації схеми отримуємо речення *Quand nous arrivâmes au (à+le) village nous entrâmes dans la troisième maison à droite*. У реченні *En arrivant sur le port, nous aperçûmes le capitaine qui causait avec une sorte d'argousin gardant quatre forçats* (A. Dumas) сема *прибути на попередньо заплановане, задумане, призначене місце* у складі вторинного предиката засвідчує, що прийменник *sur* змінює семантику вторинного герундійного предиката *en arrivant*. Сема *кінцевого пункту, місця прибуття* зберігається за локативно-об'єктною синтаксемою *le port*. Речення трансформуємо за схемою: *Quand nous arrivâmes sur le port, nous aperçûmes le capitaine qui causait avec une sorte d'argousin gardant quatre forçats*. Серед герундійних вторинних предикатів руху, що керуються і можуть змінювати свою семантику за допомогою прийменника вирізняємо такі вторинні предикати як: *en courant, en traversant, en repassant près, en arrivant à (sur), en passant sur (dans, devant), en sortant de, en rentrant à, en entrant dans, en descendant à, en remenant par, en se retrouvant dans, en revenant vers* тощо.

Функціонування схеми такого типу притаманне українській мові, але на відміну від французької мови, не виступає поширеним явищем серед вторинних дієприслівникових предикатів. Функціонування прийменника при вторинному дієприслівниковому предикатові тяжіє до локативно-об'єктної синтаксеми, семантично конкретизуючи, наголошуючи на тій чи іншій локативно-об'єктній синтаксемі. Вторинні дієприслівникові предикати руху частіше не керуються прийменниками. Розглянемо приклади: *Збігаючи сходами вниз, він задоволено думав про те, як грамотно все обставив* (Ю. Андрухович). *Прийшовши додому, Банзай*

увімкнув музику і ліг на ліжко (Л. Дереш). *Питала чиста й пахуча Марла, щойно вийшовши з ванни* (І. Карпа).

Згідно досліджень функціонування об'єктної синтаксеми в українській мові, за О. Ф. Ледней, об'єкт руху складає 2,62% у порівнянні з об'єктом творення та різних видів діяльності (36,78%), з об'єктом конкретної фізичної дії (38,58%), з об'єктом розумової діяльності (10,69%) тощо [7].

До складу непростого (ускладненого) двовалентного дієприслівникового і герундійного ВП входять висловлювання у яких ускладнений об'єктний актант. Непредикатний знак об'єкта двовалентного дієприслівникового і герундійного ВП поширюється факультативними структурами з атрибутивно-адвербіальною семантикою, за допомогою сполучних актантів.

Функціонування непростого (ускладненого) двовалентного дієприслівникового і герундійного вторинних предикатів репрезентується за допомогою семантичної моделі $S+V_s + Act_{obj}$, яка містить чотири субмоделі для дієприслівникового вторинного предиката і дві субмоделі для герундійного вторинного предиката:

- 1) $S+V_s + Act_{obj}$, що;
- 2) $S+V_s + Act_{obj}$, котра (котрий);
- 3) $S+V_s + Act_{obj}$, яка (який);
- 4) $S+V_s + Act_{obj}$, де;
- 5) $S+V_s + Act_{obj}$, qui (que);
- 6) $S+V_s + Act_{obj}$, où.

Наприклад: *Діти літали поміж кущами, збиваючи таку страшенну куряву, що нічого не було видно* (Г. Хоткевич). → *Діти збивали куряву*. Об'єктний актант *курява* поширюється структурою з атрибутивною семантикою: *таку страшенну куряву, що нічого не було видно // Кочубей теж дуже здивувався, побачивши доньку, котра так несподівано і то в ночі приїхала до нього* (Б. Лепкий). → *Кочубей побачив доньку*. Актант *донька* поширюється структурою з атрибутивно-адвербіальною семантикою: *доньку, котра так несподівано і то в ночі приїхала до нього // Вийшовши з приміщення, де пропрацював вісім років, він навіть не озирнувся* (В. Шевчук). → *Він вийшов з приміщення*. Актант *приміщення* доповнений атрибутивно-адвербіальною семантичною структурою *де пропрацював вісім років // Пішов він швидко-швидко, навіки здивувавши рябу Катьку, яка розкаже сьогодні кумасям про дивака, який не йшов по їхній вулиці, а летів, а може й плив* (В. Шевчук). → *Він навіки здивував рябу Катьку*. Об'єктна синтаксема *ряба Катька* доповнюється факультативною структурою *яка розкаже сьогодні кумасям про дивака*, що містить у своєму складі іншу ускладнену об'єктну синтаксему за рахунок предикатного знака: *розкаже про дивака, який не йшов по їхній вулиці, а летів, а може й плив // франц. M. de La Selle fut pris de tristesse en se rappelant son pauvre métayer, qui lui faisait bien faute* (G. Sand). Об'єктна синтаксема *métayer* (орендатор) ускладнена факультативною структурою з атрибутивною семантикою *qui lui faisait bien faute. Il venait me chercher le matin, en sortant de chez son oncle, qui était notre voisin* (E. Zola). Актант *oncle* (дядько) поширюється атрибутивною семантикою за допомогою структури *qui était notre voisin // En arrivant au lieu où il avait laissé son épouse, il ne la trouva plus* (E. Chevalier). Об'єктна синтаксема *lieu* поширена факультативною структурою *où il avait laissé son épouse*, що семантично конкретизує, пояснює об'єктний актант.

Вторинні дієприслівникові предикати утворені від дієслів *знати, відати, передчувати, сповіщати, заявляти, стверджувати, навчати, пам'ятати, згадувати* тощо поширені факультативними структурами з уточнюючою семантикою кваліфікуємо як двовалентні, наприклад: *Генеральний судець Чуйкевич до Кочубея письмову прислав, сповіщаючи, що за Дніпром огонь займається* (Б. Лепкий). → *Генеральний судець прислав ^{що?} сповістити ^{що?} що за Дніпром огонь займається. Серця їх тривожно билися, передчуваючи, що нині велика жертва буде Богові* (Г. Хоткевич). → *Серця билися ^{тому} ^{що?} передчували ^{що?} що нині велика жертва буде Богові. Сивоок ворухнувся на візку, ще не відаючи, що зробить наступної миті* (П. Загребельний). → *Сивоок ворухнувся ^{хоча} ще не відав ^{що?} що зробить наступної миті*.

У французькій мові семантично-уточнюючі факультативні структури функціонують при таких вторинних герундійних предикатах: *en disant, en voyant, en supposant, en ajoutant, en attendant* тощо, наприклад: *Elle refusa même de les voir, en disant qu'elle n'était pas assez riche pour désirer de pareilles choses* (A. Dumas). Поширений факультативною структурою герундійний предикат *en disant* виступає доповненням, уточненням щодо первинного предиката *refusa*. *Le pauvre Ludre recula d'horreur en voyant que c'était le corps d'une chèvre, avec la tête, les pieds et les mains d'une femme caduque* (G. Sand). – *Le pauvre Ludre recula d'horreur* ^{чому?} **en voyant** ^{що?} **que c'était le corps d'une chèvre, avec la tête, les pieds et les mains d'une femme caduque**. *Juliette essaya de la défendre en disant comment la petite fille avait rendu service aux Serriau* (R. Dombre). – *Juliette essaya de la défendre* ^{при цьому} **en disant** ^{що?} **comment la petite fille avait rendu service aux Serriau**. В українській мові факультативна структура з уточнюючою семантикою валентно сполучається з вторинним дієприслівниковим предикатом за допомогою сполучника *що*, у французькій мові функціонують сполучники *que, comment*.

Валентну сполучність вторинного предиката одночасно з кількома об'єктними актантами кваліфікуємо як монооб'єктну двовалентність, що репрезентується вторинним дієприслівниковим чи герундійним предикатами, правобічна валентність яких може містити від двох до семи об'єктних синтаксем. Монооб'єктність вторинного предиката репрезентує явище, коли кілька об'єктних синтаксем несуть чи містять у своєму складі цілісну інформацію про синтаксему на яку спрямована дія чи про яку йде мова, наприклад: *Тисячі сердець билися, чекаючи великих божих слів, великих божих діл* (Г. Хоткевич). → *Тисячі сердець чекали; тисячі сердець чекали великих божих слів; тисячі сердець чекали великих божих діл. Вона лягала на темну землю розгонистими закрутами, розсовуючи в боки куці, дерева і навіть будинки* (П. Загребельний). → *Вона розсовувала; вона розсовувала в боки; вона розсовувала куці; вона розсовувала дерева; вона розсовувала навіть будинки* // франц. *En voyant ses yeux éthincelants, son teint animé, cette alternative de préoccupation et de sang-froid, il eût été difficile de dire* (P. Mérimée). → *Il eût vu; il eût vu ses yeux éthincelants; il eût vu son teint animé; il eût vu cette alternative de préoccupation et de sang-froid*.

Монооб'єктна правобічна валентність можлива при ВП, які містять внутрішню сему «що?» наприклад: *Минаючи купи битої цегли, білі плями вапна, напівприкриті молодими бур'янами, гнилі, трухляві жолоби і чорні дірки-вікна, з яких немов щось виглядало, Андрій згадав колишнє* (М. Коцюбинський). → *Андрій минав; Андрій минав* ^{що?} *купи битої цегли; Андрій минав* ^{що?} *білі плями вапна, Андрій минав* ^{що?} *напівприкриті молодими бур'янами, гнилі, трухляві жолоби; Андрій минав* ^{що?} *чорні дірки-вікна, з яких немов щось виглядало*. Рух суб'єктної синтаксеми *Андрій* відображено правобічною валентністю вторинного дієприслівникового предиката *минаючи*, яка містить чотири актанти, об'єктні синтаксеми // франц. *Il s'animait en parlant de* ^{що?} *ses montagnes, de ses forêts, des coutumes originales et ses habitants* (P. Mérimée). Правобічна валентність вторинного герундійного предиката *en parlant de* репрезентована ланкою, що містить чотири об'єктні синтаксеми *ses montagnes, de ses forêts, des coutumes originales et ses habitants* і ця ланка несе цілісну інформацію про стан суб'єкта, вираженого первинним предикатом.

Отже, серед двовалентних вторинних предикатів розрізняємо простий та непростий (ускладнений) вторинний семантичний предикат. Простий двовалентний вторинний предикат вирізняється додатковою індивідуалізацією об'єктних синтаксем, яка по різному репрезентується в українській і французькій мовах. Вторинні предикати на позначення руху, переміщення чітко і прозоро демонструють відмінності у семантиці тих же предикатів української і французької мови. Щодо непростого (ускладненого) двовалентного ВП, то він зберігає спільну для обох мов загальну семантичну модель й репрезентує відмінності за допомогою численних субмоделей. Окремим явищем виступає поняття монооб'єктності двовалентного предиката.

Перспективи дослідження полягають у подальшому вивченні, на основі зіставно-порівняльного аналізу, функціонального синтаксису та семантики дієприслівникового і герундійного вторинних предикатів на матеріалі української і французької мов.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андреева Т. В. Валентність і семантико-синтаксична структура речення: (становлення сучасної науки – 2009) [Електронний ресурс] / Т. В. Андреева // Інтернет конференція – 2009. – Режим доступу: <http://www.rusnauka.com>
2. Арутюнова Н. Д. предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – 3-е изд. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.
3. Белінський В. Ю. До питання дослідження валентності дієслівних предикатів у зіставному аспекті: (вторая научно-практическая конференция «Альянс Наук: ученый ученому») [Електронний ресурс] / В. Ю. Белінський // Інтернет конференція – 2005. – Режим доступу: <http://www.confcontact.com>
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови: Синтаксис [підручник] / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
5. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К.: Наукова думка, 1983. – 213 с.
6. Гак В. Г. Сравнительная типология французского и русского языков / В. Г. Гак. – М.: Просвещение, 1983. – 287 с.
7. Ледней О. Ф. Об'єктні синтаксеми в структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Ледней. – Одеса, 2003. – 20 с.
8. Морощкина Г. Ф. Функционально-коммуникативные характеристики и текстовый статус образований с герундием в современном французском языке: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.05. «Романские языки» / Г. Ф. Морощкина. – К., 1987. – 20 с.
9. Назаревич Г. Я. Мовний антропоцентризм французького речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / Г. Я. Назаревич. – К., 2007. – 20 с.
10. Площ М. Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М. Я. Площ – К.: Вища школа, 1986. – 172 с.
11. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Теньер Л.; [пер. с франц. И. М. Богуславский и др.]. – М.: Прогресс, 1988. – 632 с.
12. Українська мова: Енциклопедія / [упоряд. В. М. Русанівський та ін.]. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Ковбанюк – аспірант кафедри загального і германського мовознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Наукові інтереси: функціональний синтаксис, зіставно-типологічне мовознавство.

СКЛАДНА КОМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Тетяна КРИВОРУЧКО (Житомир, Україна)

У статті розглядається явище комплементів, представлене особоводієслівними та неособоводієслівними реченнєвими структурами, а також критерії виділення сентенційного комплементу.

Ключові слова: складна комплементція, фінітні комплементи, нефінітні комплементи, підрядна клауза, реченнєвий комплемент, категорія субординативності, комплементайзер.

The article deals with the phenomenon of complementation represented by finite and non-finite clauses, and also criteria of differentiation of sentential complement.

Key words: complex complementation, finite complements, non-finite complements, subordinate clause, sentential complement, the category of subordination, complementizer.

Сучасний етап розвитку лінгвістичних студій позначений значним інтересом до синхронного та діахронного вивчення мовних явищ. Саме тому **об'єктом** дослідження було обрано явище комплементції, актуалізоване особоводієслівними та неособоводієслівними реченнєвими структурами в англійській мові. **Предметом** дослідження є структурні та функціональні особливості складної комплементції. **Мета** статті полягає у вивченні передумов та джерел розвитку реченнєвої комплементції. **Актуальність** теми статті зумовлена тим, що фінітні та нефінітні реченнєві комплементи не отримали вичерпного висвітлення у сучасній історичній англїстиці.

У традиційній граматиці явище комплементції обмежене вивченням підрядних фінітних та нефінітних, що слугують аргументами дієслів і лексем інших лексико-граматичних класів (іменників, прикметників, прийменників) [6: 161-162; 5: 340; 8: 42; 10: 299]. Відомо, що виділення комплементів як номінативних підрядних клауз зумовлене синтаксичною функцією підрядного, а також семантичною кореляцією комплементу та іменних фраз. Наприклад, в англійському реченні *I saw that he hit her* підрядне речення виступає комплементом дієслова. Оскільки клаузальне утворення *that he hit her* є предикативною одиницею, його прийнято визначати терміном реченнєвий комплемент (sentential complement) [4: 6].

До сутнісних критеріїв виділення реченнєвого комплементу прилічують такі:

- комплемент має внутрішню структуру;

- функціонує як аргумент вищого речення;
- завжди описує пропозицію (факт, дія чи потенційний стан);
- його поява в структурі пов'язана з певними предикатами, які представлені лексико-семантичними групами дієслів когніції, сприйняття, мовлення [3: 15], наприклад:

She knows that he is here.

He said that it was interesting for him.

I saw that he was depressed.

Реченнєва комплементация як синтаксичний феномен є випадком реалізації категорії субординативності (синтаксичної підрядності, гіпотаксису) і тому належить до кола таких проблем як: залежність / незалежність, автономність / неавтономність предикативних одиниць; нерівноправність головного та підрядного речення у складному синтаксичному цілому, динамічний, релятивний характер цієї залежності, що пов'язана з градуальністю процесу десентенціалізації предикативної одиниці; реалізація підрядним реченням у вигляді комплемента таких сентенціональних категорій, як предикативність, модальність, дейксис; інтегративні процеси при об'єднанні пропозицій в комплексне синтаксичне ціле.

Граматична (функціонально-синтаксична) категорія субординативності – одна з найдавніших у лінгвістичній традиції. Субординативність як принцип побудови мовних структур є поширеним явищем у багатьох мовах. Саме це дозволяє говорити про особливості даного явища у контексті розпрацювання проблеми мовних універсалій та специфіки самого явища субординативності, зумовленого граматичною системою окремих мов.

Нагадаємо, що труднощі, які виникають при аналізі складнопідрядних речень прийнято пояснювати відсутністю консенсусу у трактуванні статусу пропозиціональних одиниць як складників гіпотаксису, впливом традиції у типологізації підрядних, трактуванням функціонально-семантичного механізму синтаксичної підрядності тощо. Водночас досягнуто згоди відносно того, що субординація – це складна й багатофакторна проблема, а її дослідження має виконуватися одразу у кількох площинах: синтаксису, семантики, прагматики, аналіз цього явища можливий лише з урахуванням усіх указаних сторін [9: 205].

Існуючі визначення субординації ґрунтуються на таких критеріях:

а) наявність підрядного речення як залежної конструкції, що функціонує в якості конституента іншої (головної) структури. Напр., у реченні *She said it was a man she saw* предикативну одиницю *she saw* можна визначити як конституент іншої структури *It was a man*, а складне синтаксичне ціле *It was a man she saw* визначається як конституент *She said*;

б) залежність однієї з предикативних одиниць по відношенню до іншої, визначається як неможливість для підрядного речення існувати ізольовано;

в) наявність певних семантичних зв'язків між головним та підрядним: причини, наслідку та ін. [2: 16].

Перераховані критерії дають змогу визначити підрядність як результат поєднання предикативних одиниць з різним статусом – одна з них є конституентом іншої. Вважають також, що синтаксична залежність співвідноситься з синтаксичною нерівноправністю елементів.

Формальна маркованість підрядного речення може бути представлена такими ознаками як редукованість структури, наявність залежної форми предиката, порядок конституентів речення, його місце відносно головного речення.

Реченнєві комплєменти функціонують як іменні фрази (NP), фінітні (finite) та нефінітні (non-finite) [11: 233].

У давньоанглійській мові фінітні комплєменти оформлені двома типами комплєментайзерів: *þæt* 'that', *hwæþer* 'whether', які спорадично вживаються у комбінації з часткою *þe*. Подібно до сучасного сполучника *that*, двн.-англ. *þæt* сигналізує, що комплємент є означеним, а *whether*, – що якийсь елемент речення є невизначеним [11: 234-241].

Фінітні комплєменти зазвичай асоціюються з іменниками, дієсловами та іноді прикметниками, які є способом вираження подій мовлення, наприклад *wedd* 'pledge', *andettan* 'think', виражають розумовий стан та діяльність, побажання, зобов'язання, наприклад *leaf* 'permission', *hycgan* 'think', *unnan* 'wish, grant', *gedafenian* 'oblige' та *gemyndig* 'mindful'.

Так як і у сучасній англійській мові фінитні комплементи можуть функціонувати в якості комплементів іменної фрази чи предикатів, а також як об'єкти чи непрямі іменні фрази. Однак, існує одна чітка відмінність від сучасної англійської мови: комплементи, які слід було б розглядати як суб'єкти насправді функціонують як непрямі іменні фрази у нефінитних конструкціях, як комплементи іменних фраз чи предикати, або ж є невизначеними. Прикладом фінитного комплементу, що виконує роль комплементу іменної фрази у давньоанглійській мові є:

... *þonne beo ic gemyndic mines weddes þæt ic nelle heonunforð mancyn mid wætere adrencan (and I am mindful of my pledge that henceforward I will not drown mankind with water)* [11: 234].

У сучасній англійській мові *that* може бути випущене після дієслів, які керують об'єктним комплементом, пор.: *He decided Bill had left*. Така тенденція спостерігається і у давньоанглійській мові: *þæt* зазвичай відсутнє перед комплементами, що позначають точні слова непрямого мовлення, або суб'єкти головного речення та комплементу є однаковими. Наприклад:

... *and cwæð he wolde wiðsacan his Criste (and he said he intended to deny his Christ)* [11: 236].

Спорадично *þæt*-комплементація може вживатися без повного головного речення. Більшість випадків таких конструкцій засвідчено у заголовках.

Витоки комплементайзера *þæt* є затемненими. Вважають, що він походить від указівного іменника однини середнього роду, що супроводжується пояснювальним реченням в аппозиції, пор.: *That was their custom: they had dead froze, He that said: Abraham was a holy man*. Із цього випливає, що *þæt* є об'єктом який передує дієслову. Коли він отримав статус комплементайзера, він став асоціюватися з реченнєвим комплементом, у постпозиції до якого розміщене дієслово. Коли власне вказівний займенник уводив пряме мовлення, час та особа цитованого речення були збережені (*I / She that said: I am leaving now*), і, навпаки, у разі введення мовлення непрямого час, особа та спосіб дієслова трактувалися з точки зору мовця (*I / She said that I / she was leaving then*). Приклади прямого та непрямого мовлення трапляються в давньоанглійській мові. З іншого боку, не засвідчено прикладів вільного непрямого мовлення у давньоанглійській мові, де особа та час трактуються з точки зору мовця, але прислівники місця та часу пов'язані з цитованою особою, пор.: суч. англ. м. *She was leaving now* (вільне пряме мовлення) vs. *She said she was leaving then / at that time* (непряме мовлення). Те, що *þæt*-комплементація походить від дейктичного займенника, який уводить наступну клаузу, підтверджується попереджувачим *þæt*, що функціонує як суб'єкт чи об'єкт. На користь положення про те, що давньоанглійський *þæt* функціонує у статусі комплементайзера свідчить те, що якщо є залежне від *þæt*-clause підрядне речення, воно знаходиться у препозиції:

... *þohte gif he hi ealle ofsloge, þæt se an my ætburste þe he sohte (he thought that if he slew them all, the one he sought would not escape)* [11: 238].

Варто зауважити, що якби *þæt* був об'єктним займенником, він знаходився б перед або після дієслова, а вставна підрядна клауза – у постпозиції.

Час у *þæt* комплементів подібно сучасної граматичної традиції залежить від того, чи про комплемент повідомляють і якщо повідомляють, то чи прямо чи ні.

Питання щодо вибору способів дієслова (дійсного чи умовного) у комплементів є надзвичайно складним. Частково це залежить від того чи є заперечне або модальне дієслово у головному реченні, частково від того чи це пряме або пряме мовлення, а також від лексико-синтаксичної характеристики дієслова, що керує комплементом. Розглянемо це на прикладі двн.-англ. дієслів *þencan / geþencan*: дієслово *þencan* 'думати' переважно вживається в умовному способі, а *geþencan* – у дійсному. Розмежування можна пояснити як відображення різниці у значенні між 'I think' та 'I have come to think'. Друге значення перфектне, результативне яке добре співвідноситься з використанням дійсного способу.

Умовний спосіб асоціюється з такими поняттями як нереальність, потенційність, бажання, прохання, команда, заборона, припущення, здогадка, невпевненість. Звідси, умовний спосіб переважно вживається тоді, коли головне речення включає заперечення, чи коли керуюче дієслово відноситься до дієслів розумової здатності: *þencan* та *þyncan* 'think',

дієслів та прикметників відповідності: *gedafenian* ‘be fitting’, *gebyrian* ‘behoove’, *selost beon* ‘be best’, дієслів, що виражають наказ чи прохання: *bebeodan*, *hatan* ‘order, bid’, і особливо побажання, напр.:

Forðu ic wolde ðætte hie eaneg æt ðære stowe wæren (SUB) (Therefore I wanted them always to be there) [11: 239].

Дійсний спосіб асоціюється з подіями які відбулися або ймовірно відбуватимуться та загальновідомими фактами. Як відомо, комплементи фактичних дієслів, тобто дієслів які керують комплементами, достовірність яких є підтверджена (дієслова запам’ятовування, знання) є дійсними. Хоча вони можуть бути і умовними, якщо головне речення включає заперечення чи якщо фактичне дієслово має негативне значення, таке як, наприклад *sceatian* ‘be ashamed of’.

Нефінітні комплементи у давньоанглійській мові – це інфінітивні конструкції на зразок сучасних *He persuaded Tom to repair the car*, *He expected Tom to repair the car*, *He wanted to go*, *He wanted her to go*, *He saw her dance*, *He may go*. У традиційній граматиці на позначення таких конструкцій вживається термін ‘Accusative / Dative and Infinitive Construction’, О. Фішер зазначає їх як ‘infinitive complement constructions’, Ф. Віссер уводить термін ‘VOSI (=Verb+Object/Subject+Infinitive) construction’, а Е. К. Трауготт – ‘non-finite complement construction’. Загалом цей феномен можна назвати терміном складна комплементация [1: 35].

У давньоанглійській мові нефінітні комплементи поділяються на два головні морфологічні типи [11: 241]:

- інфінітив із суфіксом *-(i)an*, який є маркером називного-знахідного відмінку віддієслівного іменника середнього роду, напр.:

He sæde þæt he wolde fandian hu longe þæt land norþryhte læge (He said that he wanted to find-out how long that land northwards lay) [11: 242].

- інфінітив з прийменниковим *to* та суфіксом *-anne / -enne*, що є маркером давального відмінку віддієслівного іменника, напр.:

... ne þe nan neod þearf ne lærde to wyrçanne þæt þæt ðu worhtest (... nor did any need teach you to perform what you performed) [11: 242].

Перший тип (його часто називають ‘bare infinitive’) з’являється у прозі та поезії ще з найдавніших часів. Змінюваний інфінітив (‘inflected infinitive’) був порівняно обмежений у поезії та досить рідко зустрічався у давньоанглійській прозі. Однак, деякі дієслова потребували цієї форми ще з найдавніших часів, наприклад *agan* ‘to possess and have as a duty’, *habban* ‘to have’. Існує думка, що розвиток ‘inflected infinitive’ відбувся через зростаюче вживання перифрастичних структур у давньоанглійській мові.

У сучасній англійській мові інфінітивні комплементи можуть виступати об’єктами та суб’єктами дієслів (пор.: *To err is human*, *to forgive divine*, *I wanted to leave*). У давньоанглійській мові можна знайти небагато прикладів, коли інфінітивні комплементи виступають суб’єктами у безособових конструкціях. Варто наголосити, що часто досить складно вирішити чи комплементи у безособових конструкціях є суб’єктами, чи непрямыми об’єктами. Можливо вони виступають непрямыми об’єктами:

... þus unc gedafnað ealle rihtwisnesse gefyllan (... thus we ought to do everything that is righteous) [11: 244].

Інфінітивні комплементи у давньоанглійській мові – це здебільшого об’єкти перехідних дієслів. Більшість праць пов’язаних з інфінітивними комплементами у давньоанглійській мові сфокусовані на ‘*dative and infinitive constructions*’ та ‘*accusative and infinitive constructions*’. ‘*Dative and infinitive*’ та ‘*accusative and infinitive constructions*’ – це конструкції в яких є знахідна чи давальна іменна фраза та інфінітивний комплемент. Структуру можна визначити як NP1 – V – NP2 – INF. Разом з тим виникає запитання які семантичні та синтаксичні зв’язки зберігаються між NP2 та V з однієї сторони та між NP2 і INF з іншої. У сучасній англійській мові існують принаймні три можливі зв’язки:

a) NP2 функціонує як об’єкт ‘higher verb’, та як суб’єкт ‘lower verb’, пор.: *She persuaded him to go* = ‘She persuaded him that he should go’. Дієслова, що вживаються у таких конструкціях називаються ‘object control’. Звідси, суб’єкт підрядного речення повинен бути відносно таким же як і об’єкт головного речення, змістові відношення між реченнями з

активними та пасивними компонентами не є однаковими. Отже, *I persuaded Jim to visit David* не є еквівалентним за значенням до *I persuaded David to be visited by Jim*. Окрім того, об'єкт дієслова типу 'object control' є істотою (не можна вживати речення типу *I persuaded the kitchen to be clean*).

б) NP2 функціонує як суб'єкт підрядного, але не є складовою головного, пор.: *She expected Jim to paint the kitchen* = 'She expected that Jim would paint the kitchen'. Якщо суб'єкт 'lower verb' є кореферентним з суб'єктом 'higher verb', тоді NP2 буде відсутня (*She expected to paint the kitchen*). Це явище називається 'subject-to-object raising' (суб'єкт 'lower clause' є об'єктом 'higher clause'). Речення з активними та пасивними компонентами мають приблизно однакові значення, пор.: *She expected Jim to paint the kitchen*, *She expected the kitchen to be painted by Jim*. Об'єкти в 'subject-to-object raising' конструкціях можуть відноситися до істот та неістот (*She expected the kitchen to be clean*). Крім того, у сучасній англійській мові є можливим вживання *there* замість NP2 якщо суб'єкт 'lower clause' є неозначеним (*I expected there to be five cleaners in the building*).

в) NP2 функціонує тільки як об'єкт 'higher verb', і не є складовою 'lower verb', пор.: *She promised Jim to paint the kitchen* = 'She promised Jim that she would paint the kitchen', а не 'She promised Jim that he would paint the kitchen'. У даному випадку NP2 не може вживатися в пасиві. Дієслова цього типу називаються 'subject-control' [11: 244-245].

Насправді складно стверджувати, що всі критерії які існують у сучасній англійській мові можна використати відносно давньоанглійських інфінітивних комплементів. Адже непросто визначити чи розмежування цих типів конструкцій існувало. На думку О. Фішер, нескладно відрізнити у давньоанглійській мові 'object-control verb' конструкції від двох інших. На підтвердження існування категорії дієслів 'object-control' (persuade-type) є наявність альтернативних фінітних комплементивних конструкцій типу NP1 – V – NP2 – *þæt* комплемент та неможливість вживання неживих об'єктів у NP2. У давньоанглійській мові до дієслів, що контролюють об'єкт відносяться *hatan* 'command', *biddan* 'command', *forbeodan* 'forbid', *befæstan* 'entrust (to do)', *forgifan* 'give (to do)'. Найчастіше ці дієслова зустрічаються в конструкціях з двома об'єктами іменної фрази та з інфінітивними комплементами. Більшість цих дієслів приймають давальні NP2 та дозволяють вживання змінювального інфінітива. Хоча такі дієслова як *hatan* і *biddan* часто приймають акузативні об'єкти і не вживаються зі змінювальним інфінітивом.

'Subject-to-object raising' (expect-type) конструкції у давньоанглійській мові не зазнають обмежень щодо живих / неживих істот в NP2, і NP2 є знахідною, а не давальною. Крім того, багато дієслів вживаних у цій конструкції можуть спостерігатися у NP1 – V – *þæt* комплементарних конструкціях (тобто, головне речення не має об'єкта). До цієї групи відносяться дієслова фізичного та розумового сприйняття: *geseon* 'see', *gefignan* 'learn, find out', каузативні дієслова: *lætan* 'allow, cause', *don* 'cause'. Щодо дієслів перцепції, то інфінітив може вживатися у випадку, якщо час головного речення та компонента збігається.

Критерії виокремлення 'subject-control' (promise-type) дієслів з поміж двох інших типів є незначними. Однак, до цієї групи можна віднести дієслова *behatan* та *gehatan* 'promise'.

Варто зазначити, що 'subject-to-subject raising' конструкція, яка вживається у сучасній англійській мові з такими дієсловами як *seem* і *happen* (напр. *John seems to like beans*, *John happens to be my friend*), не спостерігається у давньоанглійській мові.

Отже, розглянувши явище комплементатії, представлене особоводієслівними та неособоводієслівними реченневими структурами, критерії виділення сентенційного компонента, а також порівнявши фінітні та нефінітні комплементи у давньоанглійській та сучасній англійській мові, ми прийшли до висновку, що давньоанглійські фінітні та нефінітні комплементи знаходять своє відображення у сучасній англійській мові. Однак, досить складно стверджувати, що всі критерії які існують у сучасній англійській мові можна вживати відносно давньоанглійських комплементів. Комплексне вивчення функціональних і структурних характеристик комплементатії сприятиме подальшій розробці проблем історичного синтаксису англійської мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Buniyatova I. Complex Complementation in Old English and Other Old Germanic Languages / I. Buniyatova // Вестник Киевского лингвистического университета. – Сер. Филология. – 1999. – Т. 2. – № 1. – С. 35-43.
2. Cristofaro S. Subordination / S. Cristofaro. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – 355 p.
3. Dixon R.M. A Semantic Approach to English Grammar / R.M. Dixon. Sec. ed. – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 543 p.
4. Horie K. Complementation: Cognitive and Functional Perspectives / K. Horie. – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – 241 p.
5. Huddleston R.D. Sentence Types and Clause Subordination / R.D. Huddleston, K. Brown, J. Miller // Concise encyclopedia of grammatical categories. – Amsterdam: Elsevier, 1999. – P. 329–343.
6. Hudson R.A. English Complex Sentences: An introduction to systemic grammar / R.A. Hudson. – Amsterdam/New York/Oxford: North-Holland Publishing Company, 1971. – 350 p.
7. Jaspers D. Sentential Complementation and the Lexicon: Studies in Honour of Wim de Gees / D. Jaspers, W. Klooster, Y. Putseys, P. Seuren. – Dordrecht-Holland/ Providence – U.S.A.: Foris Publications, 1989. – 456 p.
8. Noonan M. Complementation / M. Noonan, T. Shopen // Language Typology and Syntactic Description. – Cambridge University Press, 1985. – Vol. 2. – P. 42–140.
9. Sadock J. The Pragmatics of Subordination / J. Sadock, W. de Geest, Y. Putseys // Sentential Complementation. – Dordrecht-Holland, Cinnaminson-USA: Foris Publications, 1984. – P. 205-213.
10. Trask R.L. Key concepts in language and linguistics / R.L. Trask. – London and New York: Routledge, 1999. – 378 p.
11. Traugott E. C. Complex sentences / E. C. Traugott // The Cambridge History of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – Vol. I. – P. 219–280.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Криворучко – аспірант кафедри англійської філології та перекладу Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теоретична граматики, історичний синтаксис англійської мови.

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДОПУСТОВОСТІ В КОНЦЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ТЛУМАЧЕННЯМ «ОБМАНУТЕ ОЧІКУВАННЯ» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Ольга СИТНИКОВА (Донецьк, Україна)

У статті розглянуто допустові конструкції з тлумаченням «обмануте очікування» в англійській та українській мовах, а також основні засоби вираження допустовості в концесивних конструкціях різноструктурних мов. Описується асиметрична структура допустових конструкцій та відмінності, що розкриваються в плані вираження. Встановлено змістовну еквівалентність досліджуваних структур в мовах різних типів.

Ключові слова: синтаксична семантика, допустовість, конструкція, сполучник, складнопідрядне речення

The article deals with the means of concessive expressers with the interpretation of “deceived expectations” in English and Ukrainian on different language levels. The text analysis reveals that the fundamental role of forming the concessive relations in the complex sentence belongs firstly to the concessive conjunctions. The research considers the most frequent modes. The paper provides the description of the concessive constructions, its distinctions in the plan of expression. The meaning equivalence of the structures in the non-closely cognate languages is analyzed. More detailed analyses of concessive discourse connectives such as although, even though, notwithstanding and their Ukrainian counterparts is provided.

Key words: syntactic semantics, concession, construction, conjunction, compound sentence

1. Вступні зауваження. В останні роки існує посилена тенденція до семантизації синтаксичних досліджень. Питання синтаксису складнопідрядного речення залишаються актуальними у зв'язку з недостатнім висвітленням їх як в теоретичному, так і в практичному плані. Потребують вирішення такі його проблеми, як особливості змістовної та формальної організації синтаксичної системи складного речення в цілому та окремих його типів зокрема. Залишається не повністю дослідженим місце допустових складнопідрядних речень у типології складного речення, не встановлено їх своєрідність в різних групах індоєвропейських мов, в тому числі англійській та українській мовах. У зв'язку з цим існує необхідність в системному та багатоаспектному описі засобів вираження допустовості в концесивних конструкціях різної семантики, чим і зумовлена **актуальність** даної роботи.

Мета дослідження полягає в системному описі та зіставленні основних засобів вираження допустовості в допустових конструкціях із тлумаченням «обмануте очікування» в англійській та українській мовах.

Завдання дослідження: виявити корпус допустових конструкцій із семантикою «обмануте очікування» в англійській та українській мовах; визначити основні засоби вираження допустовості в обох мовах та виявити релевантні ознаки досліджуваних

допустових сполучників та сполучних слів в плані їх порівняльної диференціації; встановити частотність вживання допустових сполучників та сполучних слів в обох мовах та зробити висновки на основі отриманих результатів.

Матеріал дослідження склали допустові складнопідрядні речення, що були відібрані шляхом суцільної вибірки з прозових текстів художньої літератури другої половини ХХ – поч. ХХІ століття. Всього було проаналізовано 600 складнопідрядних допустових речень з тлумаченням «обмануте очікування» в англомовних творах та 600 речень з творів українських авторів відповідно. Отриманий матеріал дозволив проаналізувати основні засоби вираження допустовості в обох різноструктурних мовах, порівняти частотність вживання допустових сполучників та сполучникових слів.

2. Допустові (концесивні) конструкції є у багатьох мовах, але не у всіх [7: 9]. Складність визначення сутності допустових відношень, які й досі не мають однозначного формулювання, викликана неоднорідністю допустових конструкцій, асиметрією глибинної та поверхневої структур, а також наявністю великої кількості різних додаткових семантичних ознак, які спостерігаються в сфері допустових відношень, – протиставні, причинові, умовні. Допустові відношення пов'язані безпосередньо з процесом мислення і відображають через психічну діяльність людини протиріччя дійсності, що нас оточує. Засоби конкретного вираження цієї змістовної сутності є специфічними для кожної окремої мови.

Складний характер допустових відношень неодноразово відзначали дослідники синтаксичного устрою різних мов, зокрема В. Ю. Апресян, З. А. Гетьман, Р. М. Гречишнікова, Н. Є. Кухаревич, І. Є. Намакштанська, Т. Г. Печінкіна, В. С. Храковський, М. Haspelmath, E. König та ін. Той факт, що за наявності дослідницьких робіт у цій галузі допустовість все ще залишається об'єктом пильної уваги лінгвістів, свідчить про те, що ця проблема досліджена ще далеко не повністю.

Термін «допустовість» (*concessio*), введений ще в латинських граматиках, відображає риторичну традицію, (існувала до ХІХ століття) в рамках якої допустовість трактувалася не як певний зміст або сукупність змістів, а як риторична фігура. При цьому допустовість як риторична фігура далеко не завжди асоціюється з уживанням спеціальних лексикалізованих або граматицізованих засобів, таких як допустові сполучники (*хоча, хоч*), прийменники (*незважаючи на*) та ін.

Сучасна традиція дослідження допустових конструкцій тяжіє до розгляду їх семантичних особливостей в межах як складного, так і простого речення. Все різноманіття варіантів визначення допустових конструкцій можна звести до двох основних груп:

а) згідно з першим визначення допустові конструкції виражають логічне протиріччя між **причиною** та **наслідком**. В основі цієї групи визначень лежить розуміння допустовості як нереалізованого наслідку, який повинна була б викликати певна причина. М.В. Ляпон визначає допустові відношення як «модифікацію каузального значення, поєднаного з протиставним компонентом» [5: 137]. Тобто у фразах типу **Q, хоча P** [*Ніхто не спав, хоча час був уже пізній*], (де Ніхто не спав – **Q**, хоча час був уже пізній – **P**) ситуація P, про яку повідомляється в допустовій частині, виступає як деяка "потенційна причина", що є недостатньою для того, щоб відмінити ситуацію Q, про яку йде мова в першій частині.

б) Інші визначення зазначають, що в допустових конструкціях міститься логічне протиріччя між **умовою** та **наслідком**, тобто допустові конструкції служать для вираження таких відношень між дією та умовою, за яких умова, яка повинна була б заважати виконанню дії, насправді не слугує перешкодою при виконанні цієї дії. В роботах König E., В. С. Храковського, а також в низці інших робіт, в першу чергу, типологічних, допустові відношення наближуються до умовних. Прикладом визначення другої групи може слугувати визначення Б.В. Лаврова: допустові речення виражають «відсутність очікуваного наслідку при виконанні умови» [6: 42]. При такому визначенні допустові відношення можна представити формулою тлумачення:

Хоча P, Q/Q, хоча P:

(1) Though it rains [P], she goes home [Q] – [Хоча йде дощ [P], вона іде додому [Q], де P – умова, а Q – неочікуваний наслідок. У прикладі (1) виконується умова P – іде дощ, за якої зазвичай виконання дії – прогулянка, перебування під дощем – дія Q є неможливою або

проблематичною. Очікуваним наслідком в даному випадку є перебування в приміщенні, але попри виконання необхідної умови наслідок суперечить сподіванням – вона іде додому.

На перший погляд, існує протиріччя між двома названими вище групами визначень. Проте розуміння умовної та причинної залежності тісно пов'язані, отже це протиріччя усувається взаємопов'язаністю умовних та причинних відношень.

Отже, у цьому дослідженні допустові складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним типом синтаксичної залежності, при якій один член визначає інший, а не навпаки, [2: 129] розглядаються як складний різновид конструкцій, підрядна частина яких вказує на дію або стан, всупереч яким і відбувається дія чи реалізується стан головної частини.

3. Способи вираження допустовості. Загальною рисою для всіх слів, які виражають допустовість, є наявність модальної рамки в їх значенні, обов'язковою є наявність фігури мовця. Всі допустові слова описують не лише дійсність, але так чи інакше передають відношення та погляди мовця на цю дійсність.

У статті розглядається лише один семантичний підклас допустовості та способи його вираження в англійській та українській мовах – тип конструкцій зі значенням «обманутого очікування». Враховуючи амбівалентність значення допустових конструкцій, яка проявляється у запереченні думки, вираженої в головній частині складнопідрядного речення як в англійській, так і в українській мовах, для детального їх розгляду доцільним буде навести наступне диференційне тлумачення, запропоноване В. Ю. Апресян, яке є ідентичним для обох мов:

'Мовець знає або вважає, що має місце ситуація Q; мовець знає або вважає, що зазвичай існування ситуацій типу Q перешикоджає існуванню ситуацій типу P; мовець знає або вважає, що в даному випадку має місце ситуація P'.

(2) *Though it appeared problematical (Q), the team still excepted the law (P).* 'Хоча це здавалося проблематичним, команда все ж затвердила правило'. Значення допустовості у наведеному реченні можливо описати наступним чином: Мовець знає або вважає, що в разі ускладнення обставин (Q) ситуація прийняття рішення (P) стає нереальною, проте існує ситуація (P).

Запропоноване тлумачення допомагає в повній мірі дослідити значення, які існують в межах допустової конструкції. Ситуація P і ситуація Q, яка заважає здійсненню ситуації P, може як здійснюватися в реальності, так і виражати суб'єктивну оцінку мовця, вказувати на його думки, емоції.

3.1. В англійській мові до основних засобів вираження допустовості в підкласі «обмануте очікування» належать наступні групи мовних одиниць:

а) Синонімічний ряд *though (хоча), although (хоча), even though (хоча б):*

(3) *Though the things went well, we began to have our problems with the slaves.* 'Хоча речі йшли добре, в нас почалися проблеми з рабами'.

(4) *Although it was a warm day, she seemed to think of nothing but the fire.* 'Хоча це був теплий день, здавалося, що вона ні про що не думає, окрім вогнища'.

У прикладах (3), (4) ситуація Q, про яку іде мова в підрядному реченні є умовою, яка не заважає виконанню дії P головного речення.

Деякі автори кваліфікують *though* та *even though* як розмовні варіанти сполучника *although* [3: 100-101], але, як показує фактичний матеріал, дані сполучники широко використовуються у всіх функціональних стилях. Найбільшою експресивністю з перелічених сполучників характеризується складений сполучник *even though*, який включає до свого складу посилюючий прислівник *even*:

(5) *The candles on the table were lit, even though it wasn't yet dark.* 'Свічі на столі горіли, хоча було ще світло'.

Варто особливо підкреслити, що не всі речення з *though, although, even though* мають концесивне значення. Так, наприклад, зазначені сполучники можуть набувати значення *but, however* та маніфестувати протиставні відношення між частинами конструкції:

(6) *The price increase will obviously be unpopular, although it's unlikely to reduce demand.* 'Зростання ціни, безумовно, покупцям не сподобається, *npome* це не вплине на попит'.

(7) *By his Campaign for Fox, Lewis destroyed his own chances of promotion, in the University, even though he was very obviously the most distinguished member of the English faculty.* 'Виступаючи у підтримку Фокса, Льюїс звів до нуля можливість самому зробити кар'єру в університеті, хоча він безумовно був найбільш видатним співробітником факультету англійської філології'.

б) Сполучники *despite the fact that* (незважаючи на те, що), *notwithstanding the fact that* (незважаючи на те, що; всупереч тому, що), *in spite of the fact that* (не дивлячись на те, що), *regardless of the fact that* (незважаючи на те, що) є стилістично маркованими і вживаються здебільшого в науковій літературі, публіцистиці, офіційно-ділових текстах. Ці сполучники, в свою чергу, утворені від прийменників *in spite of* (в супереч), *despite* (хоча), *irrespective of* (незалежно від), *regardless of* (не дивлячись на), *notwithstanding* (всупереч).

в) Сполучник *albeit* використовується в сучасній англійській мові вельми рідко і характеризується в словниках та граматиках як книжковий та офіційний [12: 116].

Таблиця 1.

Кількісна характеристика допустових сполучників в конструкціях з тлумаченням «обмануте очікування» в англійській мові

№ з/п	Сполучник	Кількість
1	though	219 (36,5%)
2	although	129 (21,5%)
3	even though	86 (14,3%)
4	despite ... that	47(7,8%)
5	notwithstanding ... that	35 (5,8%)
6	inspite of ... that	18 (3%)
7	regardless of ... that	17 (2,8%)
8	still	43 (7,3%)
9	albeit	6 (1%)
10	Разом	600 (100%)

Як видно з таблиці 1, найбільш частотним в англійській мові при утворенні допустових конструкцій є сполучник *though*, частотність вживання якого складає 36,5%. Найменш частотним виявився сполучник *albeit*, частотність вживання якого склала всього 1%.

3.2. До основних засобів вираження допустовості в українській мові належать наступні групи мовних одиниць:

а) Допустовий сполучник *хоча* та його розмовний варіант *хоч*:

(8) Але ж фронти ждали цього вантажу, і команда своїм останнім правом не скористалась, не залишила свого "айсберга", *хоча* бомби вже сипались, на нього, скаженно завиваючи.

(9) А ти для мене й досі молодий, *хоч* і вже сивий, як стебло полинне.

Сполучник *хоча* (*хоч*) описує стан речей, що складається з двох ситуацій. Отже, він має два семантичних актанта. Перший актант (Q) – ситуація, що існує всупереч перешкоді, а другий актант (P) – ситуація-перешкода.

Семантичні актанти сполучника *хоча* обов'язково виражаються в тексті. Їх синтаксичне вираження є цілком прозорим. Актант Q (ситуація, що існує всупереч перешкоді) виражається головним реченням. Актант P (ситуація-перешкода) оформлюється другорядним реченням. З точки зору синтаксису сполучник *хоча* має дві синтаксичних валентності: на ситуацію-перешкоду і на ситуацію, що існує всупереч перешкоді. Кожна синтаксична валентність заповнюється своїм синтаксичним актантом. Таким чином, головне та другорядне речення – це два синтаксичних актанти сполучника *хоча*.

б) Синонімічний ряд *незважаючи на, дарма що*:

(10) Борюкаються, грають у сніжки, *дарма що* сніг не ліпиться – сухий, розсипається, як пісок.

У прикладі (10) мовець знає про існування ситуації Q (сніг не ліпиться – розсипається, як пісок). При цьому мовець знає, або вважає, що зазвичай, якщо сніг сухий, це унеможливило

існування ситуації **Р**, тобто діти в таких умовах не можуть грати у сніжки, але ситуація **Р** має місце.

в) Синонімічний ряд *все-таки, все ж, все рівно, тим не менш*:

(11) Він устав і повільно пішов до того дому, з якого *все-таки* не вибігла до нього старша дочка Олександри Панасівни.

(12) Гризла його ураза, спалахував біль – в такі хвили розмотував голову й обмацував: заростала повільно, але *все ж* заростала.

г) Синонімічний ряд *хай, нехай*:

(13) *Нехай* Петен вважає цю землю російською, та я знаю, куди потрапив.

д) Синонімічний ряд *при цьому, попри все те, попри те, що; всупереч тому, що; при всьому тому, разом з тим*:

(14) *Попри те, що* загодя поклала собі відмовити, Ганнуса – ото чудне те дівоче серце, аж сама дивувалася! – чогось таки од того сватання сподівалася...

е) Синонімічний ряд *проте, однак; -таки*:

(15) Маммаша! – гарикнув, розвертаючись: – Не лезьте не в свайо дело!" – але – відволікся, збило: спустив-таки частину загрозово-стрімко наростаючої агресії, й тут вона закричала на цілий вагон, і він, так само не збавляючи вже тону, проревів, відступаючись: "Ну учті, казліна, я тя везде дастану!".

ж) Синонімічний ряд *дарма що, не дивлячись ні на що, як не крути, що не кажи*:

(16) Так скривджена, що й досі не може очуматись, дарма що відтоді, як заподіяно йому страшну кривду, минуло вже чотири роки.

Допустовий сполучник *хоча (хоч)* є найбільш розповсюдженим серед розглянутих вище допустових сполучників. В парі з одним із протиставних сполучників він може оформлювати протиставно-допустові відношення; повторюваний *хоч* разом зі сполучником *а* оформлює розділово-допустові відношення; утворюючи тісне сполучення з часткою *би* (в формі *хоч би*) або з відносним займенником чи прислівником (сполучниковими словами), він використовується для оформлення відношень у всіх структурно-семантичних типах. Близькі за значенням до сполучника *хоча* допустові сполучники *незважаючи на, дарма що*. Найменш продуктивним з допустових сполучників є сполучники *хай, нехай* – частки за походженням, які у великій мірі зберігають і своє першочергове значення модального слова і частки наказового способу дії.

Таблиця 2.

Кількісна характеристика допустових сполучників в допустових складнопідрядних реченнях української мови

№ з/п	Сполучник	Кількість
1	хоча/хоч	156 (26%)
2	проте	72 (12%)
3	однак	48 (8%)
4	всупереч тому, що	35 (5,8%)
5	незважаючи на те, що	38 (6,3%)
6	попри те, що	34 (5,7%)
7	все ж	29 (4,8%)
8	все рівно	18 (3%)
9	все-таки	21 (3,5%)
10	при тому, що	19 (3,2%)
11	при цьому	13 (2,2%)
12	разом з тим	13 (2,2%)
13	тим не менш	26 (4,3%)
14	дарма що	33 (5,5%)
15	варіанти з -таки	36 (6%)
16	хай/нехай	9 (1,5%)
17	Разом	600 (100%)

Як свідчить аналіз матеріалу, українські допустові складнопідрядні речення характеризуються ширшою представленістю сполучників та сполучникових слів, що виражають допустовість в конструкціях з тлумаченням «обмануте очікування». В українській мові найбільш частотними є допустові сполучники *хоча/хоч* (26%), *проте* (12%). Найменш частотним є сполучник *хай/нехай*, з показником частотності вживання 1,5%.

Валентність при описанні семантики допустових сполучників відіграє важливу роль. Найбільш уживані сполучники *though/although* в англійській мові та *хоча/хоч* в українській мові мають однакову валентність – першу валентність P:

(17) *Though* I was ill [P], I met him [Q]. – *Though* [P], [Q]. (Хоча я був хворий, я з ним зустрівся).

Ми пішли гуляти [Q], *хоча* йшов дощ [P]. [Q], *хоча* [P].

Має місце Q, має місце P. Мовець знає або вважає, що зазвичай, якщо має місце ситуація P, то має місце ситуація не- Q.

Сполучник *still* в англійській мові та його еквіваленти в українській мові сполучники *все-таки*, *все ж*, *все рівно* підкреслюють невідповідність реального очікуваному, що лежить в основі допустових конструкцій. В українській мові особливою виразністю відзначаються конструкції з сполучником *все-таки*, який «вже самим своїм значенням виражає протиставлення: всупереч, напроти, наперекір» [4: 38].

5. Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1) Допустові конструкції в різноструктурних мовах, що досліджуються (англійській та українській) являють собою синтаксичні конструкції асиметричної структури, особливістю якої є неспівпадіння кількості семантичних та формальних ланок.

2) Значну подібність англійській та українській складнопідрядні допустові речення проявляють на змістовному рівні, що дозволяє зробити висновок про змістовну еквівалентність досліджуваних структур в мовах різних типів. Відмінності, в свою чергу, носять формальний характер, тобто розкриваються в плані вираження.

3) Найбільш продуктивними допустовими сполучниками в англійській мові є сполучник *though*, частотність вживання якого склала 36, 5%. На другому місці за частотністю вживання в англійській мові є допустовий сполучник *even though* (21, 5%). Найменш вживаним допустовим сполучником в англійській мові є сполучник *albeit*, частотність вживання якого склала лише 1%. В українській мові найвищу продуктивність виявляє допустовий сполучник *хоча* (*хоч*), частотність вживання якого склала 26%. Найменш вживаним за результатами дослідження виявився сполучник *хай* (*нехай*) (1,5%).

4) У системі граматичних засобів англійської та української мови, що виражають допустові семантико-синтаксичні відношення, в конструкціях з тлумаченням «обмануте очікування» основна роль належить безпосереднім виразникам цих відношень – допустовим сполучникам, сполучнослівним єдностям, сполучнослівно-сполучниковим парам, аналітичним комплексам та прийменникам.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян В. Ю. Уступительность в языке и слова сознанием уступки // Ю. В. Апресян / Вопросы языкознания. – 1999. – № 5. – С. 24–44.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. / О. С. Ахманова / Изд. 5-е. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 576 с.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 378 с.
4. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові / Ф. П. Медведєв. – Х.: В-во Харківського держ. ун-ту ім. О. М. Горького, 1962. – 92 с.
5. Лавров Б. В. Условные и уступительные предложения в древнерусском языке / Б. В. Лавров. – М. – Л.: Из-во АН СССР, 1941. – 144 с.
6. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст: к типологии внутритекстовых отношений. / М. В. Ляпон – М.: Наука, 1986. – 200 с.
7. Падучева О. В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка. / О. В. Падучева – М.: Наука, 1974. – 291 с.
8. Ткачук Т. П. Формування засобів допустовості та їхнього термінологічного позначення в українській мові / Т. П. Ткачук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: зб. наук праць. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – Вип. 4. – С. 92–97.
9. Храковский В. С. Типология уступительных конструкций. / В. С. Храковский – М.: Наука. – 2004. – 626 с.
10. Brown D. W., Brown W. C., Balley D. Form in modern English. – New York, 1958. – 329 p.
11. Croft W. Modern Syntactic typology // Approaches to language typology / Ed. by M. Shibatani, T. Bynon. – Oxford: Clarendon Press, 1995. – P. 115-140.

12. Francis W.N. The English language. – London, 1967. – 423 p.
 13. Haspelmath M., König E. Concessive conditionals in the languages of Europe // Adverbial constructions in the languages of Europe. – Berlin-New-York: Mouton de Gruyter, 1998. P. 563–641.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Ситникова – аспірант кафедри германської філології Донецького національного університету.
 Наукові інтереси: синтаксична семантика, соціолінгвістика.

ГРАМАТИЧНІ АРХАЇЗМИ: ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аліна ТИМОШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджено місце архаїчних граматичних форм у системі словозміни й формотворення сучасної української мови та діалектів. Проаналізовано основні погляди вітчизняних лінгвістів на природу граматичних архаїзмів, причини їхнього збереження в мові. Особливо визначено різновиди морфологічних та синтаксичних архаїчних форм загальнонародної мови.

Ключові слова: граматичні архаїзми, діалектна мова, морфологічна будова, синтаксичні конструкції, фразеологічні одиниці

The place of archaic grammatical forms in the system of word changes and shaping in the modern Ukrainian language and dialects are investigated in the article. The basic views of native linguists on the nature of grammatical archaisms, the reasons for their conservation in the language are analyzed in the work. Separately the types of morphological and syntactic archaic forms of Ukrainian language also are defined in this article.

Key words: grammatical archaisms, dialect language, morphological structure, syntactic structures, phraseological elements.

Граматичні архаїзми, тобто такі одиниці мови, які зберігають давні особливості формотворення, словозміни, відмерлі граматичні категорії та різні застарілі синтаксичні конструкції, не були предметом спеціального вивчення у вітчизняному мовознавстві.

Окремі аспекти вживання архаїчних форм розглядали російські дослідники Л. Є. Зубова, Д. М. Шмельов [4; 13]. Однак ці праці обмежувались визначенням стилістичного навантаження застарілих елементів у художніх творах, причому основна увага зосереджувалась на розгляді лексичних архаїзмів, при побіжній згадці про архаїчні словоформи. У працях з історичної граматики, авторами яких є С. П. Бевзенко, О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, О. Т. Волох, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. І. Слинко, І. Й. Тараненко та інші, визначено основні залишки давньої словозміни і формотворення. Заслужують на увагу й наукові видання з граматики сучасної української літературної мови, у яких поряд з коментарями до відмінювання частин мови названо й архаїчні грами, зафіксовані або в живому мовленні, або в художніх творах письменників. Однак відсутній цілісний огляд граматичних архаїзмів, причин їхнього збереження, призначення в сферах поширення застарілих словоформ, що й зумовило **актуальність** публікації.

Мета наукової розвідки: проаналізувати місце граматичних архаїзмів у системі словозміни й формотворення української мови.

Реалізація цієї мети передбачає розв'язання таких: 1) визначити рівень дослідження архаїчних словоформ у вітчизняному мовознавстві; 2) описати основні підходи до класифікації граматичних архаїзмів загальнонародної мови; 3) з'ясувати причини вживання застарілих грамем у літературній та діалектній мові.

У низці історичних джерел засвідчені різні назви залишків давньої словозміни: С. П. Бевзенко в „Історичній морфології української мови” визначає їх як „органічні рефлексії старих форм”, „старовинні форми”, „залишки старих форм” [3: 46, 48, 52], С. П. Самійленко в „Нарисах з історичної морфології української мови” – „давні форми”, „морфологічні архаїзми” [11: 95, 98], І. М. Керницький у праці „Система словозміни в українській мові” часто використовує назву „релікти давніх форм” [6: 104]. В академічному виданні з морфології І. Г. Матвіяк в історичних коментарях називає архаїчні форми „раритетними” [8: 90]. Авторами цих праць вказано на різні граматичні архаїзми, які продовжують вживатися й до сьогодні переважно в діалектній мові. Крім того, монографічне видання, присвячене опису особливостей змінюваних частин мови (І. Г. Матвіяк „Іменник в українській мові”, А. П. Грищенко „Прикметник в українській мові”, Г. П. Арполенко,

К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк „Числівник української мови” та інші), наукові розвідки Л. А. Булаховського, С. П. Самійленка, діалектологічні дослідження Ф. Т. Жилка, П. С. Лисенка містять також вказівки на залишки давньої словозміни та формотворення сучасної української мови. Визначення українськими граматистами архаїчних елементів свідчить про те, що ці одиниці, хоч і перебувають на периферії мовної системи, та все ж є невід’ємними складовими, які визначають специфіку мови на певному етапі її розвитку.

Російський академік Д. М. Шмельов вказує, що граматичні архаїзми вже за своєю природою різко відрізняються від архаїзмів лексичних. Дослідник серед „реліктових” форм виділяє дві групи.

По-перше, це слова (найчастіше незмінні), морфологічна структура яких у „застиглій”, „скам’янілій” формі відображає зовнішні показники закономірностей зміни слів (відміни, дієвідміни і т.д.). Ці утворення входять в систему сучасної мови, ніяк не пов’язуючись для мовця зі своєю колишньою функцією (наприклад, прислівник *поханцем*). Сюди ж Д. М. Шмельов відносить виключення з правил і ті дублетні граматичні форми, які історично відображають різні парадигми, але в сучасній мові переосмислені і набули своє нове значення (наприклад, у родовому відмінку однини іменник *стіл* має наголошену флексію *-а* (*стола*) і ненаголошену *-у* (*до столу*)) [13: 21].

Другу групу складають граматичні архаїзми в повному сенсі цього слова. Це форми слів, що не входять в систему сучасної мови, що збереглися тільки в певних стійких виразах (*притча во язицех, темна вода в облацех* і т.д.). Такі висловлювання завжди мають ідіоматичний, цитатний характер, тому вони ніколи не є стилістично нейтральними [13: 22].

Автори енциклопедії „Українська мова” класифікують граматичні архаїзми по-іншому:

1. *Морфологічні архаїзми* – такі застарілі форми словозміни та формотворення окремих частин мови, які на певному етапі розвитку мови були нормативними, але згодом видозмінилися й нині досить рідко засвідчені в мові.

2. *Синтаксичні архаїзми* – нетипові для сучасної української мови синтаксичні конструкції, сполучення прийменників з певним відмінком змінюваних частин мови й под. [12: 33].

Морфологічні архаїзми неоднорідні за своїм складом, тому до них зараховують:

1. *Застарілі граматичні форми іменних частин мови:*

1.1. *Іменникові архаїчні закінчення* найбільш різноманітні, що зумовлено строкатістю системи словозміни субстантива. Випадки поширення давніх флексій родового відмінка однини іменників III відміни (*соли, слабости*), давального відмінка II відміни (*коневі*), орудного відмінка однини іменників I, II, III відміни (*душов, стежков, свічков, костю, мислю*), місцевого відмінка множини іменників I та II відміни (*по землі, по улиці, на волох, на сынох*) та інші [3: 28–93] засвідчені як у складі діалектної, так і літературної мови (обмежені сферою усної народної творчості й художніх творів).

1.2. *Залишки давньої форми числа іменних частин мови.* У багатьох говорах, а звідси й в мові письменників, які у своїх творах відбивають говіркові особливості, засвідчено збереження двоїни, яка має такі словоформи: іменники жіночого та середнього роду в називному й знахідному відмінках вживаються із закінченням *-і (-и)*: *дві стіні, обидві корові, три дорозі, чотири книжці*; деякі іменники на означення парних понять мають форму двоїни і в орудному відмінку: *бровима (і бровами), грудима (і грудьми), дверима, очима, плечима, ушима (і вухами)*; це стосується й низки числівників (*двома, трьома, чотирма, стома* та ін.) та займенників (в окремих південно-західних говорах: *з нама, з вама; нима, тима, сима* та ін.). В деяких північних і південно-західних говорах трапляються форми орудного відмінка множини на *-има, -ома, -ема, -ма*, утворені й від інших іменників: *курума, костима, зубома, товаришома, крилема, граблема, дверма, грішма, грушма*. Іменники чоловічого роду дотепер втратили закінчення двоїни *-а (-я)*, за винятком кількох слів: *вуса, рукава, повода*. Надалі лишається акцентуаційне розрізнення двоїни і множини: *два брати – всі брати* [3: 96–99].

1.3. *Застарілі прикметникові форми* в сучасній українській мові представлені нечленими ад’єктивами (переважно якісними), які вживаються паралельно з членими: *винен (винний), певен (певний), рад (радий), варт (вартий)* і под. Такі прикметники

найчастіше виконують функцію іменної частини складеного присудка, що зумовлює їхнє використання. Однак окремі короткі форми вживані з певною стилістичною настановою і є виразними архаїзмами. Наприклад, *дрібен, ясен, зелен, сиз, сив, жив, молод, весел, дивен та ін.* [3: 190], що поширені в усній народній творчості, зокрема в народних піснях, прислів'ях і приказках: *Дрібен дощик іде, на камені слизько; За ворітьми зелен явір; Бог хоч не скорен, та влучен* та ін. Виразною продуктивністю характеризуються й повні нестягнені форми прикметників жіночого і середнього роду однини та множини. Зберігаються вони лише в художній літературі з метою стилізації під живу народну мову або для надання змальшованому відтінку урочистості: *Білеє личко, чорнії брови у козака молодого* (Леся Українка); *Вийди, коханая, працею зморена, хоч на хвилиночку в гай* (М. Старицький). Зате в деяких говорах української мови (північних, карпатських говорах південно-західного діалекту) вони вживаються досі без будь-якого стилістичного забарвлення [6: 150].

1.4. *Архаїчні прикметникові закінчення* рідко засвідчені. Нетипові для сучасної літературної мови прикметникові флексії зумовлені в основному явищем граматичної аналогії до займенникових або іменникових граем. Серед них – форми місцевого відмінка однини прикметників чоловічого і середнього роду на *-ім (-їм)*, що вживаються в сучасній українській мові нечасто (*на добрім, на молодім* тощо) [5: 89]; давні форми родового відмінка жіночого роду в частині північних говорів *-оје* (за аналогією до *тоѣ*): *доброїе матки, жоўтоїе хустки* та ін.; південно-західні діалекти звичайно зберігають органічні рефлекси давніх форм родового-місцевого відмінка множини і в м'якій групі прикметників: *синих, літніх, безкрайих* [5: 90] і под.

1.5. *Числівникові архаїчні словоформи* поширені здебільшого в діалектній мові. В сучасних говорах української мови, зокрема в південно-західних, розповсюдженою при назвах осіб є архаїчна форма числівника *дває*: *дває хлопц, дває парібци, дває ся оженили* [1: 151]. Крім того, у живому мовленні простежується співіснування нових і старих форм *триє, чєтыре, штыре, штыриє; трох, чотирьох, штырох, штыром* [1: 152] і под. Своєрідні архаїчні форми дробових числівників спостерігаються в південно-західних, а частково і в поліських діалектах: у карпатських говорах широко вживані: *піўдруга, піўтрет'а, піўчетверта піўп'ята* та ін., у галицько-буковинських, зокрема наддністрянських: *піўтора, піўчварта, піўп'ята* та ін., у волинсько-поліських говірках: *піўтрет'а, піўшєста* та ін. [1: 152].

1.6. *Залишки давньої системи словозміни займенників* досить багатоманітні. Серед них – займенники різних розрядів: наприклад, особовий *аз, (яз)*, вказівні *се, си, сей, сий, сиє*, які зберігаються в народній творчості і стійких виразах: *Аз п'ю квас, а де побачу пиво, не прийду мимо; Прости, Боже, сей раз та це десять разів: а там – побачимо; ні те ні се, ні в сих ні в тих* і под. Форми вказівних займенників *тот, тото, тота* відомі в південно-західних говорах; у частині наддністрянських говірок є ще складні форми *тамтой, тамтоє, тамтая* [9: 19]. Крім того, південно-західним говорам властиві форми родового відмінка займенників чоловічого і середнього роду *єго, него, сего, усего, цєго* [9: 26], знахідного відмінка однини зворотного та особових займенників *ня, тя, ся*, давального відмінка – *мні*, місцевого відмінка предметно-особового займенника *на нім* [3: 152–153, 163] і под.

2. Застарілі граматичні форми дієслів і дієслівних форм

2.1. *Архаїчні дієслівні грами* представлені вживанням форм наказового способу 2-ї особи множини дієслів з нередукованим закінченням *-іте* (*Кайдани порвіте І вражою злою кров'ю, Волю окропіте* (Т. Шевченко); форм перфекта, звичайно в 2-й особі однини [12: 33] („не загинув єси”, „прозрів єси” (Т. Шевченко); „торгував єси” (П. Куліш)).

2.2. *Давні дієприслівникові форми*. Наприклад, поширення форм теперішнього часу без суфікса *-чи* (*ходя, сидя, лежа* і под.) [12: 33]: *Полюбила козаченька при місяці стоя* (Народна пісня); *Щастя переходя живе; Ішла не любля, і живе терпля; Не так як хотя, – так як мога* (Народна творчість).

До синтаксичних архаїзмів належать сполучення „від (од) + родовий відмінок”, що вживається зі значенням діяча або знаряддя замість форми орудного відмінка (*дарований від Бога; Од серпа колосся жнутьься* (І. Котляревський)); форми називного-знахідного відмінка

при назвах осіб та ін. [12: 33]: *Через рідну неньку, через рідні сестри; Перечула через люди, Що батенько в гості буде* (Народні пісні).

Як помітив С. П. Бевзенко, в українських діалектах, зокрема в південно-західних, досить поширеними є конструкції з архаїчним прийменником *о* із знахідним та місцевим відмінками з різними значеннями: *о нім* (=про нього), *сважилися о гроши, о два метри висше* і под. [3: 389].

Крім того, в окремих південно-західних (закарпатських, лемківських) та північних говорах продовжує вживатись й застарілий прийменник *к*, що в давні періоди розвитку мови був засвідчений з давальним відмінком із значенням кінцевого пункту досягнення напряму дії. В діалектній мові цей прийменник поширений в різних фонетичних варіантах (*к, ік, ко, ку, т, ту, ід, д* тощо). Наприклад, у північних говорах: *к царю, ік дорозі*; у закарпатських говорах: *ід ньому, д собі, ко крякови* (=до корча) та ін.; у говорі галицьких лемків: *к тобі, ку нам, ту тобі, т весіллю* та ін. [2: 214].

У сучасній українській літературній мові архаїчні конструкції прийменників *к, о* (*об*) з формами давального відмінка, за словами Л. Г. Скрипник, „закарбувалися” у складі прислів’їв та приказок [11: 41]: *Дід о хлібі, а баба о фіалках; Об Миколі та й ніколи; Не нашого полку, іди собі к вовку; Найдю куму, аби було к чому* тощо.

Як можна помітити, граматичні архаїзми поширені основним чином в діалектах. На думку С. П. Самійленка, основною причиною вживання в українських говорах застарілих граем є „незавершеність процесу усталення різних форм” [10: 107]. Жива народна мова постійно зберігає в діалектах багато пережиткових явищ минулих епох, які при зіставленні із сучасними фактами дозволяють простежити природу тих чи тих процесів, явищ, що відбулися в ході становлення української мови.

Деякі архаїчні форми продовжують поширюватись у літературній мові (короткі форми прикметників на кшталт *годен, готов, згоден, ладен, які існують паралельно до повних прикметників; нестягнені форми прикметників та займенників вечірняя, великеє, синії, тое, тая, тії, всякії і под.*). Крім того, граматичні архаїзми часто зберігаються в складі фразеологічних одиниць (наприклад: *святая святих; многая літа; ні з того, ні з сього і т.ін.*). Причини цього явища Н. О. Крижанівська знаходить в особливостях природи стійких одиниць. Як зазначає дослідниця, фразеологічні звороти – це готові, цілісні і нерозривні за своїм значенням та граматичною структурою мовні одиниці, які формувалися протягом довгого часу й мають у своєму складі застигли морфологічні форми слів і засоби їх сполучення [7: 17].

Таким чином, можна констатувати: 1) граматичні архаїзми, хоч і достатньо описані вітчизняними мовознавцями, та все ж потребують подальшого дослідження з метою визначення закономірностей їхнього вживання та призначення в сферах поширення; 2) найбільш розмаїтими є морфологічні архаїзми, які зберігаються основним чином в діалектах (переважно в південно-західних говорах) та зрідка в літературній мові; 3) серед причин вживання застарілих граем у загальнонародній мові – давність існування утворень, у складі яких засвідчені архаїзми (фразеологічні одиниці, зразки усної народної творчості); особливості певного говору; стилістичні причини.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Арполенко Г. П. Числівник української мови / Г. П. Арполенко, К. Г. Городенська, Г. Х. Щербатюк – К.: Наук. думка, 1980. – 242 с.
2. Бевзенко С. П. До характеристики синтаксичних особливостей українських діалектів / С. П. Бевзенко // Наукові записки Ужгородського університету. – Ужгород, 1955. – Т. XIV. – С. 214.
3. Бевзенко С. П. Історична морфологія української мови / С. П. Бевзенко. – Ужгород, 1960. – 416 с.
4. Зубова Л. Е. О семантической функции грамматических архаизмов в поэзии М. Цветаевой / Л. Е. Зубова // Вопросы стилистики. Функциональные стили русского языка и методы их изучения. Межвуз. науч. сб. – Саратов, 1982. – Вып.17. – С. 46–60.
5. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К.: Рад. шк., 1966. – 300 с.
6. Керницький І. М. Система словозміни в українській мові. На матеріалах пам’яток XVI ст. / І. М. Керницький. – К., 1967. – 287 с.
7. Крижанівська Н. О. Короткі форми прикметників в українській мові / Н. О. Крижанівська // Укр. мова в школі. – 1960. – № 1. – С. 13–19.
8. Матвіяс І. Г. Іменник / І. Г. Матвіяс // Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 32–139.

9. Самійленко С. П. З історичних коментарів до української мови. Займенник / С. П. Самійленко // Укр. мова в школі. – 1955. – № 6. – С. 16–30.
10. Самійленко С. П. Нариси з історичної морфології української мови / С. П. Самійленко. – К.: Радянська школа, 1964. – Ч. I. – 234 с.
11. Скрипник Л. Г. Фразеологія / Л. Г. Скрипник // Сучасна українська літературна мова: лексика і фразеологія / [за ред. І. К. Білодіда]. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 331–436.
12. Українська мова: Енциклопедія / [В. М. Русанівський (голова ред. кол.) та ін.]. – К.: Вид-во „Укр. енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 33.
13. Шмелев Д. Н. Архаические формы в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М., 1960. – 258 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Аліна Тимошенко – аспірант кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: діалектологія, історична граматики, фразеологія української мови.

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРИФРАСТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З DO/DOEN/TUN В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІДЕРЛАНДСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ

Марина ФАХУРДІНОВА (Житомир, Україна)

У статті розглядаються перифрази do/doen/tun+інфінітив в англійській, нідерландській, німецькій мовах та їх діалектах, досліджується їх структура та функціональні особливості, здійснюється порівняльний аналіз функціонування перифраз на сучасному етапі розвитку мови.

Ключові слова: перифраза, аналітична конструкція, емпіза, аспектуальна семантика, дуратив, прогресив, хабітуаліс.

Periphrasis do/doen/tun in English, Dutch, German and their dialects is analyzed in the article. Their structure and functional peculiarities are shown. Comparative analysis of periphrasis functioning at the present stage of language development is done in the paper.

Keywords: periphrasis, analytical construction, emphasis, aspect semantics, durative, progressive, habitualis.

Наявні в германських мовах перифрастичні конструкції з дієсловом "робити" (англ. *do*, нідерл. *doen*, нім. *tun*), яке походить від індоєвропейського корня **dhe*, викликають постійний дослідницький інтерес, обумовлений своєрідністю їх еволюційного розвитку в даних мовах в діахронічній та синхронічній площинах. Маючи загальну вихідну точку та походження, перифрази з дієсловом "робити" обрали різні вектори розвитку в англійській мові, з одного боку, та в німецькій і нідерландській мовах, з іншого. З'ясування спільних рис та відмінностей функціонування перифраз з *do/doen/tun* на сучасному етапі актуалізує дане дослідження. Еволюція мови відбувається нехаотично, вона підкоряється певним законам розвитку, у тому числі граматицизаційним процесам. Останні, проходячи загальні, характерні для більшості мов, етапи, підпадають під вплив різних чинників. Що визначає своєрідність процесу граматицизації (перетворення лексичної одиниці на граматичну) в окремо взятій мові.

Аналітичні перифрастичні конструкції з *do/doen/tun* мають бівербальну структуру – складаються з допоміжного дієслова "робити" та інфінітива повнозначного дієслова. Конституентом даного бінома є західнонімецькі широкозначні дієслова *do/doen/tun*, які мають найбільш узагальнене значення, що існує в мові й актуалізується в контексті. Другим обов'язковим компонентом перифрази є немаркований інфінітив смислового дієслова, який вживається в конструкції без форманта *to/te/zu*.

Об'єктом дослідження є перифрастичні конструкції з *do/doen/tun*. **Предметом** дослідження є функціональні особливості даних аналітичних лексем. **Мета** статті – визначити структуру, функції біномів *do/doen/tun*+інфінітив в англійській, нідерландській, німецькій мовах та їх діалектах, а також здійснити порівняльний аналіз конструкцій.

Перифрастичні конструкції з дієсловом "робити" досліджені в англійській, німецькій і нідерландській мовах досить нерівномірно. В англійській мові інтерес науковців обмежується головним чином діахронічним розвитком перифрази з *do* (R. V. Hausmann,

D. Stein, P. Poussa, A. Garret, N. Langer), менш вивчені діалекти (J. Klemola, B. Kortmann). В німецькій мові конструкція *tun*+інфінітив взагалі досліджена досить мало. Існують окремі напрацювання на матеріалі німецьких діалектів (A. Fischer, W. Abraham, H. B. Egoms), а також історичного розвитку даного бінома (E. Weiss, N. Langer). Недостатніми можна назвати наукові розвідки і в нідерландській мові (N. Langer, L. Cornips, A. M. Duinhoven).

Англійська мова

Найбільш вивченою та інтегрованою в систему нормованої мови є аналітична конструкція з дієсловом *do* в англійській мові. Оригінальну концепцію перифрастичного *do* (*NICE properties of periphrastic "do"*) представляють Т. Невалайнен та М. Риссанен. Згідно цієї концепції *do*-перифраза має 4 основних функції: *N* – *negative*; *I* – *interrogative*; *C* – *code* (дієслово-замісник); *E* – *emphatic* [12: 35-50].

Типовим для англійської мови є використання дієслова *do* для побудови питальних та негативних речень, де воно є показником деяких граматичних ознак, таких як час, спосіб, вид. Використання *do* розглядається також як особливість синтаксичної структури англійської мови [3: 94] (1-3).

- 1) *Do you know this book?*
- 2) *Where do you live?*
- 3) *I do not understand you.*

При цьому *do* не можна назвати єдиним маркером таких конструкцій. Характерними ознаками питальних речень є, окрім *do*, питальні займенники та інтонація (2). Негативні речення, у свою чергу, неможливі без негативної частки (3). У негативних і питальних конструкціях *do* є повністю граматикалізованим, не має семантичної ваги і несе лише функціональне навантаження.

N – negative. В англійській мові допоміжне дієслово *do* сприяло перетворенню конструкції з постпозиційним запереченням в конструкцію із запереченням в препозиції:

- 4) *I read not.*
- 5) *I don't read.*

Що відповідає теорії О. Есперсена, згідно якої заперечення розташовується, як правило, в препозиції відносно смислового дієслова. В англійських реченнях з іншим допоміжним або модальним дієсловами, де *not* стоїть безпосередньо перед повнозначним дієсловом, *do* не вживається.

- 6) *I must not read.*

Крім того, характерною для розмовної англійської мови є тенденція до вживання сталої форми *don't (do not)* в усіх особах теперішнього часу, на відміну від нормованої мови, де в 3 особі однини виступає форма *doesn't* [3: 99].

- 7) *She don't read*

I – interrogative. Ряд дослідників стверджує, що участь дієслова *do* в питальній конструкції можлива лише в англійській мові [5: 8]. Т. І. Резникова описує декілька мов, що використовують "*робити*" в питальних конструкціях, вони зосереджені в двох ареалах: південний захід США – Мексика і Папуа- Нова Гвінея. Але слід зазначити, що і в цих мовах дієслово "*робити*" не є універсальним засобом для побудови питань. Таким чином, англійську мову можна вважати єдиною, що використовує ауксиліарний *do* ("робити") в питальних реченнях [3: 100]. Вживання *do* пояснюється, можливо тим, що смислове дієслово в англійській мові не може займати в питальних реченнях початкову позицію, і ця позиція заповнюється допоміжним дієсловом *do*.

C – code. Особливістю англійської мови є використання *do* в якості дієслова-замісника. Ця функція зустрічається, в першу чергу, в реченнях, де присудком виступає та ж дієслівна лексема, що і в попередньому реченні. В такому разі, щоб уникнути повторів, вживається *do*, причому в тому ж часі, що і попереднє дієслово.

- 8) *My father heard it all as plainly as I did.* (Мій батько чув все це так само ясно, як і я).

Крім того, використання дієслівної лексеми *do* як субститути смислового дієслова зустрічається в англійській мові в коротких відповідях.

- 9) *Do you like this book? – Yes, I do.*

E – emphatic. Вживання перифрастичної конструкції з *do* у функції емпізи в оповідних ствердних та імперативних реченнях пов'язане не із структурними особливостями мови, а з прагматичними цілями вислову. Тобто на відміну від питальних і негативних конструкцій, *do* виконує семантичну функцію. У цій функції *do* у відповідній формі займає місце перед смисловим дієсловом, яке вживається у формі «чистого», немаркованого інфінітива – без форманта *to*, при цьому *do* є головним наголошеним компонентом. Традиційне розуміння емпізи (від греч. *emphasis* – роз'яснення, вказівка, виразність) пов'язане з виділенням лексичного наповнення дієслівної лексики, наступної за *do*, а також для надання вислову експресивного відтінку, для вираження емоцій і психічного стану мовця.

10) *I do like it.* (Мені це дуже подобається)

11) *He did cry.* (Він сильно закричав)

12) *We do understand your difficulties.* (Ми дуже добре розуміємо ваші труднощі) [1: 50]

Слід підкреслити, що функціональні можливості емпізи набагато ширші. Н. Г. Гавриленко пропонує розрізняти два її аспекти: 1) емпіза як засіб передачі психічного, емоційного стану мовця; 2) емпіза як логічний наголос, що служить для смислового підкреслення, виділення компоненту вислову з певною метою [1: 50].

13) *You never came home last night. – I did come home.* (Ти так і не прийшла додому вчора ввечері. – Я прийшла додому (хоч ви і не вірите).

Приклад (10) ілюструє логічне виділення смислового дієслова, а також акцентує увагу не лише на самому вислові, але і на його зв'язку з попереднім реченням. В емпізі *do* не вживається з допоміжними дієсловами, проте існують слова, які досить часто зустрічаються з *do* в перифрастичній емпітичній конструкції, наприклад, *have, get, know* та ін., а також сполучники *although, but, however* [14: 50].

Вживання *do* в імперативних реченнях властиве нормованій мові при побудові негативної форми наказового способу.

14) *Don't go away!* (Не йдіть!)

Крім того, участь *do* пов'язана з можливістю його функціонування у ролі замітника модальних дієслів (*should, must*), які не мають форми наказового способу. Використання *do* у такому разі більш характерне для усної мови, і рідко зустрічається в письмових джерелах. [2: 119]. Участь *do* переносить акцент з нейтрального спонукання на посилене:

15) *Do try and take a balanced diet.* (Варто все ж таки спробувати збалансовану дієту.) [2: 120]

Характерним для розмовної мови є також вживання *do* в **наказових реченнях для надання питанню ввічливішого відтінку**, в якості еквівалента слова *please*:

16) *Do be careful!* (Будь ласка, будьте уважні!)

Що стосується вживання перифрастичної конструкції з *do* в англійських діалектах, то тут її функціонування пов'язане перш за все з **аспектуальністю**. Згідно Б. Кортману, однією з основних функцій даного бівербального комплексу на британських островах, в Ірландії, південно-західній Англії та Уельсі є **хабітуальна семантика** [10: 250].

17) *There does be a meeting of the company every Tuesday.* (Збори компанії проводяться кожний вівторок.)

Підтвердженням цьому може служити паралельне існування в південно-ірландському діалекті синтетичних та аналітичних форм, наприклад, *He sees* або *He does see*; *He is* або *He does be*, з однією лише відмінністю: допоміжне дієслово *do* підкреслює регулярність дії [3: 63].

18) *I do be at my lessons every evening from 8 to 9 o'clock.* (Кожен вечір з 8 до 9 години я буваю на заняттях).

Характерним для західних діалектів і діалектів південного Уельсу є використання застиглої форми *do* (для теперішнього часу) та *did* (для минулого часу).

19) *He do/did go to the cinema every week.* (Він ходить /ходив в кіно кожного тижня.) [3: 63]

Прогресивна семантика перифрастичного *do* характерна, згідно Б. Кортману, для карибських креолів та піджинів:

20) *di man di sel bins an rays.* (*The man is selling beans and rice.* Людина продає боби і рис) [10: 249]

Таким чином, аналітична конструкція *do*+інфінітив в нормованій мові є повністю граматикалізованою й інтегрованою в систему мови (питальні та негативні речення, емпфаза, субституція). Вживання перифрази в діалектах пов'язане з аспектуальною семантикою, в першу чергу, з хабітуалісом і прогресивом.

Нідерландська мова

Нідерландська перифрастична конструкція *doen*+інфінітив вважається в стандартній мові неграматичною, при цьому вона широко розповсюджена в голландських діалектах (Лангер 2001:14). Згідно Л. Корніпс, нормована мова визнає дві форми вживання допоміжного *doen*: у **каузативній** та **емфатичній** конструкціях [4: 86].

21) *De zon doet de temperatuur oplopen*. (Сонце робить (заставляє) температуру підніматися).

При цьому дослідники підкреслюють, що вживання перифрази в усній розмовній мові (як семантично спустошений елемент для спрощення дієслівного відмінювання) характерне для людей малокомпетентних в мовному плані, а також дітей і тих, хто з ними спілкується [7: 111]. Л. Корніпс також вказує, що перифраза з *doen* набагато частіше вживається малоосвіченими людьми, ніж інтелігенцією [4: 98]. Такому ставленню до перифрастичної конструкції сприяє її негативна оцінка в лінгвістичній літературі та стигматизація носіїв мови, що її вживають [11: 18].

Таким чином, до нормованої нідерландської мови допоміжний *doen* увійшов, головним чином як каузативне дієслово. В діалектах коло функцій і сфер вживання конструкції *doen*+інфінітив набагато ширше. Вона зустрічається в багатьох діалектах, а саме в провінціях Гронінген, Дрент, Твент, Зєсланд та ін. Найцікавішим для вивчення є, на думку Л. Корніпс, регіон міста Хеєрлен (Heerlen), у зв'язку зі своєрідною діалектологічною ситуацією, що склалася там. Хеєрлен це невелике містечко в провінції Лімбург. Розташування його поблизу від кордонів з Бельгією та Німеччиною, бурхливий розвиток промисловості після виявлення значних запасів кам'яного вугілля та розробки вугільних родовищ, і як наслідок – приплив робочої сили з інших районів Нідерландів і з-за кордону, вплинули на розвиток своєрідної мовної ситуації. Лімбургський діалект, на якому говорило місцеве населення, був значно потіснений іншими мовами та діалектами. Внаслідок асимілятивних процесів було створено новий різновид нідерландської мови *Heerlen Dutch*. Однією з особливостей цього діалекту є активне вживання конструкції *doen*+інфінітив. Серед основних функцій перифрази можна назвати, в першу чергу, вираження **аспектуальної семантики**: **хабітуаліса**, **дуратива** та **прогресива**.

Німецька мова

Описова конструкція *tun*+інфінітив вважається неправильною вже з 18 ст. Вона виключається з нормованої мови як зайва завдяки зусиллям німецьких граматистів-пуристів. В сучасних наукових граматиках негативне відношення до конструкції зберігається. Перифраза з *tun* дефінується як коректна лише в одному випадку, коли інфінітив стоїть на першій позиції в реченні і бере на себе синтаксичну роль повнозначного дієслова.

22) *Singen tut sie gern. Gesehen habe ich sie schon, aber kennen tue ich sie nicht* [6: 892].

Tun-перифраза з інфінітивом в кінцевій позиції визначається як неграматична, оскільки участь *tun* не виправдана, веде до зайвого розширення предиката та розглядається лише як розмовний варіант.

Однією з головних функцій аналітичної конструкції *tun*+інфінітив слід вважати **емфазу** – виділення певних елементів в реченні. За допомогою *tun*-перифрази інфінітивна дієслівна форма повнозначного дієслова може бути **топікалізована**, що тягне за собою особливе виділення. Переміщення певної мовної одиниці на нову, нехарактерну для сталого порядку слів, притаманного німецькій мові, позицію, виділяє її не лише на синтаксичному, але й на комунікативному рівні. В разі виділення інфінітива необхідне відновлення фінітних характеристик вислову, для цього і використовується семантично нейтральне дієслово-субституент, в даному випадку – *tun*.

23) *Rauchen zum Beispiel tut er auch nicht. Angeln tut er* [8: 47].

Лексема *tun* хоча й знаходиться завжди "напоготів", обмежується лише деякими мовними стилями і жанрами, що визначає наступну функцію *tun*-перифрази: використання

конструкції як **стилістичного засобу**. Оскільки ця аналітична форма визнається в стандартній мові некоректною та неграматичною, то цільовим використанням її можна досягти потрібного ефекту, наприклад, для передачі просторіччя, дитячої мови або певного діалекту.

Запобігання вживання флексованих форм з небажаними звуковими послідовностями (при з'єднанні основи та особистого закінчення повнозначного дієслова), невдалих складових структур, ритмічно складних форм та розриву стійких сполучень можна назвати подальшою функцією конструкції *tun*+інфінітив. В цьому випадку особисті закінчення приєднуються безпосередньо до формального *tun*, а смислове дієслово залишається незмінним. Це ж характерно для розмовного та дитячого мовлення, коли мовець не замислюючись вживає відмінювану форму дієслова *tun* (як в презенсі, так і в претериті) та економить при цьому розумові зусилля. Наприклад, сумніваючись у формі претерита дієслова *backen*: *buk* або *backte*, мовець може вирішити цю "проблему", вживши *tun*: *Der Bäcker tut das Brot backen* [13: 66].

Конструкція *tun*+інфінітив використовується крім того для зменшення категоричності прохання або вимоги, щоб додати імперативному вислову ввічливого відтінку:

24) *Stehen Sie auf! Tun Sie aufstehen!*

Як і в інших германських мовах, аспектуальна семантика характерна, в першу чергу, для німецьких діалектів. Досліджуваний дієслівний комплекс вживається, в такому випадку, для вираження: **дуративної** семантики (25) (підкреслення тривалості дії), **прогресивної** семантики (26) (представлення динамічної ситуації в процесі її розвитку), **хабітуального** значення (27) (для позначення ситуацій, що регулярно повторюються), **дезиративного** значення (28) (висловлювання бажання певного суб'єкта).

25) *Der Mann tut schon den ganzen Tag lang essen.* (Чоловік їсть вже цілий день) [11: 39].

26) *mei frau duad bigln.* (Моя дружина (зараз) прасує) [9: 144].

27) *Andere Männer tun Briefmarken sammeln oder Münzen* (Інші чоловіки збирають марки або монети (мають звичку)) [9: 39].

28) *I han hunga, i düüd gern.* (Я голодний, я б поїв) [3: 85].

Крім того, німецькі діалекти залюбки використовують *tun* для утворення умовного способу:

29) *Ich det was esse.* (Ich täte was essen) (Я б щось поїв) [14: 37].

Порівнюючи західногерманські конструкції *do/doen/tun*+інфінітив, приходимо до висновку, що паралельний розвиток нідерландської та німецької перифрази протиставляється англійському біному. Можна припустити, що одноманітність функцій бівербальних комплексів з *doen* і *tun* обумовлена безпосередньою територіальною близькістю двох країн і відповідно схожими процесами мовного розвитку. Аналітичні конструкції з *doen* і *tun* вважаються в обох мовах граматично некоректними, характерними для мови малоосвічених людей та дітей. Нормою визнається вживання перифраз у функції емпізи (у німецькій мові лише в топікалізованій позиції) та стилістичного засобу. Окрім цього нідерландська мова уможливує існування *doen* як каузативного дієслова, а німецька мова – для надання імперативу ввічливого відтінку.

Для нормованої англійської мови характерна повна граматикалізація перифрази з *do* в питаннях та запереченнях, у функції емпізи та заміщення певної дієслівної лексики. Тут *do* є десемантизованим, порожнім елементом, повністю позбавленим автономності.

Загальним для всіх трьох мов є вираження аспектуальної семантики в діалектах (дуратив, прогресив, хабітуаліс).

На основі проаналізованого матеріалу спробуємо зробити порівняльний аналіз семантичних функцій конструкцій з *do/doen/tun* на основі англійської, нідерландської і німецької мов та їх діалектів.

Таблиця 1

Функції перифрастичних конструкцій з *do/doen/tun*

Мова	Англійська мова	Нідерландська мова	Німецька мова
Функції			
Емпіза			

Питання			
Заперечення			
Імператив			
Аспект. семант.			
Каузат. семант.			
Кон'юнктив			

Таблиця наочно показує, що найбільш поширеним є вживання перифрази у функції емпізи та задля вираження аспектуальної семантики, а також, що англійська мова використовує її в найширшому спектрі функціональних значень. Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні перифрастичних конструкцій *do/doing/tun*+інфінітив в англійській, нідерландській, німецькій мовах та їх діалектах в інших аспектах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гавриленко Н.Г. К вопросу о статусе эмфатического do в современном английском языке // Филологические науки. Вопросы теории и практики, №2 (9). – 2011. – С.49-52.
2. Гавриленко Н.Г. Перифрастические конструкции с глаголом do в современном английском языке: дисс... канд. филол. наук: 10.02.04 / Наталья Григорьевна Гавриленко. – Тверь., 2002. – 195 с.
3. Резникова Т. И. Грамматикализация конструкций с глаголом «делать»: типология и семантика: дисс... канд. филол. наук: 10.02.20 / Татьяна Исидоровна Резникова. – М., 2003. – 143 с.
4. Cornips L. Habitual *doen* in Heerlen Dutch / Do in English, Dutch and German: history and present-day variation / Ingrid Tieten Boon van Ostade... (eds.). – Munster: Nodus Publ., 1998. – P. 83-102.
5. Dahl Ö. Negation in universal grammar / Gothenburg Papers in theoretical linguistics, No.33. – Göteborg, 1977. – P. 5-52.
6. Duden: Richtiges und gutes Deutsch. Band 9, [6. Aufl.] – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2007. – 1053 S.
7. Duinhoven A.M. Het hulpwerkwoord doen heeft afgedaan / Forum der letteren 35, 2. – 1994. – P.110-131.
8. Erben J. Tun als Hilfsverb im heutigen Deutsch / Engel U., Grebe P., Rupp H. Festschrift für Hugo Moser. – Düsseldorf: Schwann, 1969. – 46-52 S.
9. Eroms H.-W. Indikativische periphrastische Formen mit DOA im Bairischen als Beispiel für latente und virulente syntaktische Regeln / Hans Werner Eroms // Wiesinger P. Beiträge zur Bairischen und Ostfränkischen Dialektologie. – Göppingen: Kümmerle, 1984. – 123-135 S.
10. Kortman B. DO as a tense and aspect marker in varieties of English / Dialectology meets typology. Dialect Grammar from a cross-linguistic Perspective/ Berlin, New York. – 2004. – P.245-276.
11. Langer N. Linguistic Purism in Action: How auxiliary tun was stigmatized in Early New High German. Berlin, New York. – 2001. – 60 p.
12. Nevalainen T., Rissanen M. Do you support the Do-support? Emphatic and non-emphatic do in affirmative statements in present-day spoken English / Papers from the Scandinavian Symposium on Syntactic Variation. – Stockholm, 1985. – P. 35-50.
13. Sick B. Der Dativ ist dem Genitiv sein Tod / Bastian Sick. Folge 3, [5. Auflage]. – 2007. – 262 S.
14. Schwarz Ch. Die tun-Periphrase im Deutschen. Zur Erlangung des akademischen Grades des Magister Artium / Ch. Schwarz. – Ludwig-Maximilians-Universität: München, 2004. – 170 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Фахурдінова – аспірант кафедри англійської філології та перекладу, викладач кафедри німецької мови науково-навчального інституту іноземних мов Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Наукові інтереси: теоретична граматики, семантика, діахронічний розвиток мови.

ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВ ПСИХІЧНОГО ВПЛИВУ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ДІЄСЛІВ МОРАЛЬНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ

Ганна ХРУПІНА (Донецьк, Україна)

Статтю присвячено дослідженню семантики дієслів психічного впливу (ДПВ) у сучасній німецькій мові, виявленню закономірностей їхнього структурно-семантичного розвитку і створенню їхньої семантичної класифікації. Основну увагу приділено розгляду лексико-семантичної підгрупи ДПВ зі значенням морального підпорядкування, мікрогрупі дієслів керування, яка входить до її складу, та аналізу окремих ДПВ.

Ключові слова: дієслова психічного впливу, семантична класифікація, лексико-семантична група, лексико-семантичний варіант, синонімічний ряд, компонентний аналіз, семантична роль.

The article deals with the semantics of mental influence verbs (MIV) in the contemporary German language, identifies regularities of their structural and semantic development and works out their semantic classification. It focuses mostly on the lexical and semantic subgroups of MIVs denoting moral subordination, including microgroups of verbs expressing governance, as well as analyses certain MIVs.

Keywords: mental influence verbs, semantic classification, lexical and semantic group/variant, synonymic set, componential analysis, semantic role.

1. Вивчення лексико-семантичної групи дієслів психічного впливу, її складу, структури, відношень між елементами, взаємозв'язків з іншими групами дієслів є новим і важливим для опису лексико-семантичної системи мови загалом. Така робота є цінним підґрунтям для семантичних досліджень, на якому виразно виявляються особливості, своєрідність і якості дієслівної лексики.

1.1. Уперше дієслова психічного впливу були розглянуті й у найзагальнішому вигляді охарактеризовані Ю.В. Фоменко, який виділив у сучасній російській мові 437 лексичних одиниць, об'єднаних інтегральною семою 'психічний вплив однієї особи на іншу', які мають дистрибутивну формулу $S^1_{\text{наз.в.}} + \Gamma + S^2_{\text{знах.в. істота}} + (S^3_{\text{ор.в.}})$; ця формула допускає трансформацію $S^3_{\text{наз.в.}} + (S^1_{\text{род.в.}}) + \Gamma + S^2_{\text{знах.в. істота}}$, де позиція Γ – дієслово; позиція $S^1_{\text{наз.в.}}$ означає активний суб'єкт дії і зазвичай виражається іменником – назвою істоти – у називному відмінку; позиція $S^2_{\text{знах.в. істота}}$ – прямий об'єкт дії і виражається іменником – назвою істоти – у знахідному відмінку; позиція $S^3_{\text{ор.в.}}$ – засіб впливу суб'єкту на об'єкт і виражається іменником – назвою неістоти – в орудному відмінку: *Сын радует родителей своими успехами.* 'Син радує батьків своїми успіхами.' – *Успехи сына радуют родителей.* 'Успіхи сина радують батьків' [7: 11].

1.1.1. У своїй класифікації дієслів Г.Г. Сильницький виокремлює ДПВ у велику групу «інформативів емоційного впливу» і поділяє їх, по-перше, на «емотивні інформативи», наприклад, дієслова зі значенням 'дражнити': *to tease* 'дражнити', *to badger* 'цькувати', *to pick on* 'чіплятися'; 'знущатися': *to jeer (at)* 'знущатися', *to scoff (at)* 'глузувати', *to mock (at)* 'дражнити'. По-друге, виокремлюються «поведінкові емотивні інформативи», наприклад, зі значенням 'спокушати': *to deprave* 'розбещувати'; *to entice* 'спокушати'; *to seduce* 'збаблювати'. Третій підрозділ складають «інформативи когнітивного впливу», які поділяються на сенсорні (*to point out* 'вказати на') та інтелектуальні комунікативи (*to teach* 'навчати') [5: 60]. Основне завдання дослідження полягало не стільки в тому, щоб дати вичерпний опис усього семантичного розмаїття англійських дієслів, скільки у визначенні їхнього місця в системі класів дієслівних значень і виявленні основних параметрів їхньої внутрішньої семантичної класифікації. Досвід Г.Г. Сильницького, безумовно, є цінним для дослідження ДПВ, але в зазначеній класифікації не описано систему і параметри відбору дієслів.

1.1.2. Кліше аналітичного тлумачення, за якими легко зробити відбір необхідних дієслів, описані в роботах М.Я. Гловінської [3]. Основою є модель валентності дієслова, створеної мовною ситуацією з чітким розподілом семантичних ролей. Схожі тлумачення ДПВ наявні і в студії Ю.Д. Апресяна, де розглядаються окремі ДПВ російської мови, такі, як *просить* 'просити', *требовать* 'вимагати', *приказывать* 'наказувати', *советовать* 'радити', *рекомендовать* 'рекомендувати', *спрашивать* 'питати', *разрешать* 'дозволяти', *запрещать* 'забороняти', *ругать* 'лаяти', *хвалить* 'хвалити', *шантажировать* 'шантажувати' та ін. [1: 24-26]. Дослідник об'єднує дієслова в синонімічні ряди (СР), описує їхні схожість і відмінність, розглядає значення синонімів ряду і порівнює їх.

1.1.3. Про ДПВ згадує і О.В. Падучева, яка виокремлює велику тематичну групу «дієслів емоцій». Але автор не бачить різниці між дієсловами емоційного стану та впливу, хоча структурне ядро виокремленого класу складають каузативи, які позначають не психічний стан, а психічний вплив. Як приклад О.В. Падучева наводить дієслова типу *волновать* 'хвилювати', *радовать* 'радувати', тобто ДПВ [4: 276]. У цій праці умова відокремлення ДПВ від дієслів психічного стану та інших схожих на них дієслів є одним з основних принципів.

1.1.4. Значне місце в класифікації дієслів посідають праці російського мовознавця Л.М. Васильєва. На жаль, групу ДПВ окремо не виділено в цій класифікації, але дієслова зі значенням психічного впливу в кожному тематичному класі виділяються як група з каузативним значенням, наприклад до класу дієслів відчуття віднесена група каузативних дієслів «Викликати те чи інше почуття в когось»: *раздражать* 'дратувати', *дразнить* 'дражнити', *беспокоит* 'турбувати' [2: 43].

1.2. Дослідження семантики дієслів, їхня класифікація та опис є одним з пріоритетних напрямків у закордонній лінгвістиці. Типи німецьких дієслів описано В. Дрьошером [12],

групу дієслів зі значенням руху вперед досліджено Х. Дирш [11], класифікацію сильних і слабких дієслів запропоновано А. Біттнером [10]. Спробу вивести правило, за яким можна побудувати класи дієслів, і відбудувати систему дієслівних моделей зробило подружжя німецьких лінгвістів Т. Бальмер і В. Бренненштуль [9]. Р. Елліс [14] і Б. Хандверкер [15] порівнюють дієслова психічного впливу та психічного стану, вбачають у варіативності відмінювання цих дієслів велику проблему для тих, хто вивчає німецьку мову як іноземну, і наполягають на її неодмінному розгляді. З погляду граматики та семантики аналізують німецькі дієслова дві сучасні фінські дослідниці Л. Колемайнен [17] та М. Йєрвентауста [16].

1.2.1. Дж. Лайонз поділив дієслова на класи «процесу» та «стану». Він визначив декілька пар ознак дієслів, а саме: статичність/динамічність, тривалість/миттєвість, контрольованість/неконтрольованість ситуації. На підставі цих ознак Дж. Лайонз виокремив такі типи дієслів: дієслова, що позначають діяльність /activity/ – тривала динамічна ситуація, якою керує агенс; процес /process/ – тривала динамічна ситуація, якою не керує агенс; стан /state/ – статична ситуація, якою не керує агенс; акт /action/ – миттєва динамічна ситуація, якою керує агенс; подія /event/ – миттєва динамічна ситуація, якою не керує агенс [20]. Метою класифікації, насамперед, є поділ дієслівної лексики на динамічну та статичну.

1.2.2. Серед сучасних досліджень семантики дієслова виділяється робота німецького вченого М. Мьоллера. Він акцентує увагу на цінності й актуальності вивчення ДПВ саме для тих осіб, які вивчають німецьку мову як іноземну, оскільки ця група дієслів є дуже великою і часто вживаною. Автор досліджує ДПВ з граматичного та синтаксичного погляду і визначає, що це переважно транзитивні дієслова, які позначають причину емоційного стану (або впливу) з боку об'єкта, який синтаксично реалізується як додаток у знахідному відмінку. В якості суб'єкта зазвичай виступає людина або асоційована з емоційним сприйняттям абстрактна величина, така, як *Hoffnung* 'надія', *Erwartung* 'очікування'. Тематичну роль об'єкта М. Мьоллер позначає як Експерієнсер (Experienser, EXP), а роль суб'єкта як Стимул (Stimulus, STIM). ДПВ мають у Мьоллера позначення [psychW-Verb], що є скороченням від назви *psychische Wirkungsverb* 'дієслово психічного впливу' [21: 11–19]. Він підкреслює їхню каузативність (причиновість) та інтенційність (цілеспрямованість) як основні властивості.

1.2.3. Каузальний принцип в ролі основи для реалізації аргументу є основною темою роботи С. Кучер. Використовуючи моделі із семантичними ролями, вона досліджує семантику так званих *Psychverben* 'психічних дієслів' із погляду синтаксису. *Psychverben* як клас з позиції їхніх конструкційних особливостей вона порівнює з класом канонічних *Handlungsverben* 'дієслів дії', під якими автор розуміє фізичну дію, спрямовану від агенса на пацієнса. Якщо *Handlungsverben* належать до одного типу конструкцій (*Ag/NOM&Pat/AKK* 'Агенс у називному відмінку та Пацієнс у знахідному'), *Psychverben* мають значно більшу кількість варіантів моделей, основними з яких С. Кучер називає такі: а) *Er schlägt dich.* (*Ag/NOM&Pat/AKK*) 'Він б'є тебе'. (Агенс наз.в. і пацієнс знах.в.); б) *Er mag dich.* (*Exp/NOM&Stim/AKK*) 'Він любить тебе'. (Експерієнсер наз.в. і Стимул знах.в.); в) *Du beeindruckst ihn.* (*Exp/AKK &Stim/NOM*) 'Ти вражаєш його'. (Експерієнсер знах.в. та Стимул наз.в.); г) *Du gefällst ihm.* (*Exp/DAT&Stim/NOM*) 'Ти подобаєшся йому'. (Експерієнсер дав.в. та Стимул наз.в.) [18: 15].

Досвід попередніх досліджень дозволяє визначити актуальність теми цієї роботи, яка зумовлена тим фактом, що ДПВ ніколи не виділялися й не досліджувалися як окрема лексико-семантична група в німецькій мові попри частотність їхнього використання, численність і важливість у базовому лексиконі носіїв кожної мови.

2. Мета статті полягає у виведенні формули тлумачення дієслів психічного впливу та створенні їхньої семантичної класифікації в німецькій мові.

Об'єктом дослідження є дієслова зі значенням психічного впливу в німецькій мові.

Предмет дослідження: вивчення семантичних особливостей ДПВ.

Матеріал дослідження: лексико-семантичні варіанти ДПВ як найпростіші одиниці (елементи) їхньої смислової структури в німецькій мові, включаючи діалектні (далі ЛСВ ДПВ), розмовні та жаргонні варіанти, дібрані шляхом суцільної вибірки з тлумачних

одномовних словників німецької мови [13]; [22], [19]. Кількість дібраних ЛСВ ДПВ становить 5127 одиниць.

3. Психічний вплив є невід'ємним елементом простого спілкування між людьми. Люди не просто взаємодіють, спілкуються, будують свої відносини, але й впливають одне на одного. Міркування, заяви, питання, прохання, попередження і навіть окремі репліки, спрямовані до співрозмовника, розраховані на те, щоб викликати природні, адекватні ситуації, вербальні та невербальні реакції. Загальне визначення психічного впливу на особистість вдало сформулював Н.П. Хайдуков: «Воздействие на человека есть процесс передачи информации от субъекта воздействия посредством различных методов и средств, отражение данной информации в психике данного лица, способной вызвать соответствующую реакцию, которая проявляется в его поведении, деятельности, отношениях и состояниях, становясь доступной для восприятия воздействующим посредством «обратной связи»» [8; 83]¹.

3.1. Лексико-семантична група ДПВ є ієрархічною організацією, яка включає в себе підгрупи, мікрогрупи і синонімічні ряди дієслів, що мають сему «психічний вплив однієї особи на іншу». ДПВ позначають різноманітні дії, результатом яких є зміна психічного стану об'єкта. Цей вплив зазвичай є цілеспрямованим. Отже, ДПВ – це дієслова, які показують, що хтось когось змусив щось зробити, спричинив його певний стан, тобто каузативні дієслова, що неодмінно мають у своєму значенні сему мети. Метою психічного впливу може бути цілеспрямоване доведення об'єкта до того чи іншого психічного стану, зміна або позбавлення об'єкта колишнього психічного стану, зміна психіки об'єкта, навчання і виховання об'єкта, встановлення його взаємовідносин з іншими людьми. Ідентифікатором кожної виділеної підгрупи дієслів є значення 'впливати', яке доповнювалось варіюванням сем мети та причини. При цьому враховувались дані сучасних класифікацій психічних станів, а саме – класифікація Ю.Є. Сосновікової, представниці Горьківської психологічної школи [6]. Ієрархічна структура великої групи ДПВ складається з підгруп, які розподіляються на мікрогрупи, а ті, у свою чергу, поділяються на синонімічні ряди.

3.2. Попередня вибірка дозволила встановити, що дієслова психічного впливу розділяються за метою впливу на 12 підгруп з наступними значеннями:

Таблиця 1

Семантична класифікація ДПВ у німецькій мові

№	Назва підгрупи за значенням дієслів	Кількість ЛСВ	Приклад	Відсоток від заг. кільк.
1	Вплив на об'єкт з метою призведення об'єкта до того чи іншого психічного стану	1385	abhetzen 'зацькувати'	27,02 %
2	Вплив на об'єкт з метою його морального пригнічення, знищення	854	anklagen 'дорікати'	16,65%
3	Вплив на свідомість об'єкта з метою його зміни	477	behexen 'зачарувати'	9,30%
4	Вплив на об'єкт з метою примушення його до чого-небудь	474	anbefehlen 'наказувати'	9,25%
5	Вплив на об'єкт з метою чинити на нього вплив	425	beeinflussen 'впливати'	8,29%
6	Вплив на об'єкт з метою його навчання, виховання	277	lehren 'навчати'	5,40%
7	Вплив на об'єкт з метою зміни його психічного стану	257	sensibilisieren 'загострити чутливість'	5,01%
8	Вплив на об'єкт з метою його морального підпорядкування суб'єкту	236	unterordnen 'підпорядковувати'	4,60%
9	Вплив на об'єкт з метою встановлення його взаємовідносин з іншими людьми	232	aufreizen 'налаштувати проти'	4,53%
10	Вплив на об'єкт з метою розташувати його до себе, на свою користь	190	überreden 'умовляти'	3,71%
11	Вплив на об'єкт з метою його моральної підтримки	180	beiraten 'допомагати порадою'	3,51%

¹ «Вплив на людину є процес передачі інформації від суб'єкта впливу за допомогою різних методів і засобів відображення цієї інформації в психіці даної особи, здатної викликати відповідну реакцію, яка проявляється в його поведінці, діяльності, відносинах і станах, і яка стає доступною для сприйняття та впливає за допомогою «зворотного зв'язку» (переклад автора).

12	Вплив на об'єкт з метою його морального зцілення	140	auffrischen 'оживляти'	2,73%
	Загальна кількість	5127		100%

Найбільшими за кількістю виявилися підгрупи впливу з метою призведення об'єкта до того чи іншого психічного стану й морального пригнічення, найменшими – моральної підтримки й морального зцілення. При тлумаченні дієслів розглядалися переносні значення дієслів, які не позначають застосування фізичної сили, а є наслідком ментальних та інтелектуальних дій. Для передачі різноманітності значень дієслів використовується ієрархічна тематична класифікація, де всі лексико-семантичні варіанти ДПВ розподіляються на підгрупи, кожна підгрупа ділиться на мікрогрупи, останні, у свою чергу, поділяються на синонімічні ряди.

3.3. Розберемо структуру і склад лексико-семантичної підгрупи «Вплив на об'єкт з метою його морального підпорядкування суб'єкту». До складу цієї підгрупи за попередніми даними увійшли 236 ЛСВ дієслів психічного впливу, які мають повне або часткове співвідношення з підгрупою. До підгрупи належать дієслова, семантичну формулу яких можна подати наступним чином: «суб'єкт X впливає на свідомість об'єкта Y з метою його морального підпорядкування суб'єкту», тобто X якимось чином – вербально чи невербально – впливає на Y, маючи право або владу говорити Y-ку, що він повинен робити, карати його у разі відмови підкоритися, знаючи, що Y це розуміє; X демонструє свою сильну, домінуючу позицію, ставлячи Y-ка у слабкішу, залежну і підпорядковану, наприклад: *Er war aufbrausend und versuchte, seine Mitpatienten zu kommandieren (gea.de vom 02.07.2005)* [23] 'Він був запальним і намагався командувати такими ж пацієнтами, як він'¹.

3.4. Кількість та склад семантичних ролей, що виділяються при описі мови, можуть істотно відрізнитися залежно від завдань опису і ступеня його деталізації. Однак існує ряд ролей, які зазвичай включаються лінгвістами в універсальний для мов світу набір. До нашого інвентаря семантичних ролей включено Стимул (далі STIM), що позначає джерело сприйняття і співвідноситься із суб'єктом за його ініціативністю й контролем дії, і Експерієнцер (EXS), носій відчуттів і сприймань, який асоціюється з об'єктом і зазнає істотних змін. Каузативний вплив STIM на EXP позначаємо як =>, мету каузативного впливу – Z від німецького *Ziel* 'мета'. На основі відібраного матеріалу підгрупи було зафіксовано 8 синонімічних рядів (далі CP), схему аналітичного тлумачення яких можна відобразити наступним чином:

Таблиця 2

Схеми аналітичних тлумачень для синонімічних рядів, які входять до складу лексико-семантичної підгрупи «Вплив на об'єкт з метою його морального підпорядкування суб'єкту»

№	Схема аналітичного тлумачення	Приклад	Кількість ЛСВ	Відсоток від заг. кільк.
1	Спокусити: STIM => EXP з Z «викликати почуття, бажання; схилити до забороненого»	anfechten 'спокушати'	72	30,52 %
2	Виборювати: STIM => EXP з Z «відняти впертою боротьбою»	erkämpfen 'виборювати'	52	22,03 %
3	Керувати: STIM => EXP з Z «спрямувати роботу, хід, дію EXP»	leiten 'керувати'	30	12,72 %
4	Підкорити: STIM => EXP з Z «підпорядкувати своєму впливу»	niederbeugen 'зломити'	22	9,32 %
5	Підпорядковувати: STIM => EXP з Z «поставити в залежність»	unterordnen 'підпорядкувати'	18	7,62 %
6	Домінувати: STIM => EXP з Z «бути основним, вищим, ніж EXP»	versklaven 'поневолити'	16	6,78 %
7	Використовувати: STIM => EXP з Z «отримати особисту вигоду»	gebrauchen 'використовувати'	14	5,93%

¹ Всі приклади взяті з відповідної кожному дієслову словникової статті. Переклад з німецької виконано автором.

8	Нападати: STIM (раптово)=> EXP з ворожою Z	angreifen 'нападати'	12	5,08 %
	Загальна кількість		236	100 %

3.5. У значенні дієслів синонімічного ряду (далі СР) «Керувати» інтегральною є сема «діяльність», яка може бути конкретизована як «керуюча, керівна діяльність» з якоюсь «метою». У зв'язку з тим, що ці дієслова називають динамічний процес, що визначає діяльність і поведінку оточення, для них характерна наявність таких сем, як «динамічність», «тривалість», «локалізованість в часі» і «каузативність». Ядром цього СР є семантично нейтральне дієслово *leiten* зі значенням 'керувати'. Загалом дієслова керування розрізняються за специфікою та спрямованістю діяльності.

У семантиці дієслова *anführen* 'очолювати' підкреслюється безпосередня участь керівника в діяльності, яка здійснюється під його керівництвом: *Eudokia führte... die lange Reihe ebenso schöner wie bedeutender Frauen an, die im Heiligen Palaste residiert haben* (Thieß, Reich 385) [13] 'Євдокія очолювала ... довгий ряд таких самих красивих, як і визначних жінок, які мешкали у Святому палаці'.

Дієслово *verwalten* 'завідувати' має значення 'керувати справами, очолювати адміністрацію'. Дієслово *wirtschaften* означає 'вести господарство', *bewirtschaften* 'керувати господарством'. У значенні дієслів *anführen* 'очолювати', *vorstehen* 'очолювати', *presidieren* 'головувати' домінувальне положення посідає компонент «стояти на чолі». Ця сема присутня і в значенні дієслова *führen* 'вести': *sie hat das Restaurant zehn Jahre lang geführt* [13] 'вона очолювала ресторан протягом десяти років'.

Дієслова *organisieren* 'організувати', *regeln* 'регулювати', *reglementieren* 'регламентувати', *regulieren* 'регулювати', *reformieren* 'реформувати', *synchronisieren* 'синхронізувати' позначають деякі аспекти керування: організацію, регулювання, реформування, синхронізацію дій підлеглих. На відміну від інших дієслів цієї групи, ці дієслова містять у семантиці компонент «спосіб керування».

Найбільш периферійне положення в досліджуваному СР посідають лексеми *befehligen* 'командувати' і *kommandieren* 'командувати'. Вони займають проміжне становище з СР дієслів розпорядження і називають тип керування, який здійснюється переважно в один спосіб – за допомогою наказів і команд, як правило, усних: *Der Offizier, der die Kampfhandlung befiehlt.. .. (Sieburg, Blick 84)* [13] 'Офіцер, який командував військовим діями'... . У наведеному випадку об'єктом дієслова *befehligen* є процес: *die Kampfhandlung*, що є характерною особливістю сполучуваності дієслів керування. Ці дієслова належать до лексики військової тематики, у зв'язку з чим вживаються в описі ситуації військових дій. У разі вживання для опису громадянської ситуації ці дієслова мають негативне конотативне значення надмірної категоричності: *Sie kommandiert gern* [13] 'Вона любить командувати'.

Вивчення семантики дієслів СР керування з погляду їхньої емоційної оцінки засвідчує, що керування характеризується, насамперед, як позитивна діяльність, оскільки воно загалом спрямоване на встановлення певного порядку в діяльності або функціонуванні керованого об'єкта, у зв'язку з чим семи «конструктивність» і «позитивність» входять до семантики більшості вказаних дієслів, за винятком дієслів *manipulieren* 'маніпулювати' і *tyrannisieren* 'тиранити'. Ці дієслова позначають дії, які з позиції об'єкта оцінюються як негативні, з огляду на те, що вони відбуваються виключно в інтересах суб'єкта. Окрім того, ДПВ *manipulieren* містить у собі сему «прихований вплив на об'єкт», яка виражає вид керування людиною проти її волі, порушення в об'єкта намірів, які не збігаються з його актуально існуючими бажаннями: *Durch die Werbung wird der Käufer oft manipuliert* [13] 'Почупцем часто маніпулюють за допомогою реклами'. ДПВ *tyrannisieren* містить семи, які ілюструють поведінку тирана: 'гніт', 'насильство', 'свавілля', 'знущання', 'вияв деспотизму' і 'заподіювання страждання': *Man wurde tyrannisiert insofern, als Schönberg zum Beispiel keinen Zigarettenrauch vertrug und die Frau ihren Gästen das Rauchen untersagen musste* (Katia Mann, Memoiren 133) [13] 'Знущались над тим, що Шьонберг, наприклад, не переносить диму сигарет, і що його жінка забороняла гостям паління'.

4. Висновки.

Таким чином, здійснивши дослідження системності дієслівної лексики в рамках лексико-семантичної групи ДПВ на матеріалі німецької мови і розібравши один із семантичних рядів у складі підгрупи психічного підпорядкування, а саме – семантичного ряду дієслів керування, можна зробити такі висновки:

4.1. Для класифікації і подальшого аналізу ЛСГ дієслів психічного впливу доцільно розподіляти дієслова на підгрупи, мікрогрупи і синонімічні ряди. Для констатації великого розмаїття семантичних значень ДПВ одиницею будови класифікації слід вважати лексико-семантичний варіант дієслова.

4.2. Лексико-семантична підгрупа «Впливати на об'єкт з метою його морального підпорядкування суб'єкту» об'єднує 236 лексико-семантичних варіантів ДПВ, що становить 4,6 % від загальної вибірки з 5127 лексичних одиниць. ЛСВ цієї підгрупи згруповані за значенням у дев'ять семантичних рядів з наступними домінантними семами: 'використовувати', 'заволодіти', 'підкорити', 'домінувати', 'нападати', 'виборювати', 'підпорядковувати', 'спокусити', 'керувати'.

4.3. До складу СР «керувати» входять 30 ЛСВ ДПВ, що становить 13 % від кількості ДПВ підгрупи підпорядкування. Його очолюють такі інтегральні семи, як 'керувальна, керівна діяльність', 'мета', 'динамічність', 'тривалість', 'локалізованість у часі' та 'каузативність'. 'Керування' характеризується як позитивна діяльність, але деякі ЛСВ мають у своєму складі негативні семи: 'прихований вплив на об'єкт', 'вияв деспотизму' і 'заподіювання страждання'.

Перспективи дослідження. ДПВ відрізняються високою частотністю, оскільки вони позначають взаємодію людей у процесі спілкування, трудової діяльності тощо, тому їх дослідження є необхідним. Подальшими перспективами розвитку цієї теми є розширений аналіз й опис семантичного складу інших СР і підгруп та детальний розгляд окремих ДПВ.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Апресян Ю. Д. Исследования по семантике и лексикографии: в 2 т. / Юрий Дереникович Апресян.– Т. 1: Парадигматика. – М.: Языки славянских культур, 2009. – 568 с. – (Серия "Studia philologica").
2. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Учебное пособие для слушателей фак. повышения квалификации / Леонид Михайлович Васильев. – М.: Высшая школа, 1981. – 184 с.
3. Гловинская М.Я. Глаголы со значением передачи информации / М. Я. Гловинская // Язык о языке: сб.ст. [отв. ред. П.Д. Арутюнова]. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 403–416.
4. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики / Елена Викторовна Падучева. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с. – (Серия "Studia philologica").
5. Сильницкий Г. Г. Семантические классы глаголов в английском языке. / Георгий Георгиевич Сильницкий.– Смоленск : СГПИ им. К. Маркса, 1986. – 112 с.
6. Сосновикова Ю. Е. Психические состояния человека, их классификация и диагностика: пособие для студентов и учителей. / Юлия Евгеньевна Сосновикова. – Горький: Изд-во Горьковского государственного университета, 1975. – 118 с.
7. Фоменко Ю. В. Глаголы психического воздействия в русском языке / Ю.В. Фоменко // Вопросы теории русского языка. –Новосибирск, 1975. – Вып. 119.– С. 3–22.
8. Хайдуков Н. П. Тактико-психологические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц. / Н.П. Хайдуков– Саратов : СЮИ, 1984. – 124 с.
9. Ballmer T., Brennenstuhl W. Deutsche Verben: e.sprachanalyt. Unters. d. dt. Wortschatzes / Thomas Ballmer, Waltraud Brennenstuhl. – Tübingen: Narr, 1986. – 413 S. – (Ergebnisse und Methoden der modernen Sprachwissenschaft; Bd. 19)
10. Bittner A. Wie schwach sind die starke Verben? Überlegungen und Vorschläge zu einer Klassifizierung der neuhochdeutschen Verben / Andreas Bittner // Studien zur Morphologie und Phonologie. – Berlin: Akademie der Wissenschaften der DDR, 1985. – S. 51–75. – (Linguistische Studien: Reihe A: Arbeitsberichte, Heft 126).
11. Diersch H. Verben der Fortbewegung in der deutschen Sprache der Gegenwart: eine Untersuchung zu syntagmatischen und paradigmatischen Beziehungen der Wortinhalts / Helga Diersch. – Berlin : Akademie-Verlag, 1973. – 221 S. – (Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig; Bd.62, H.3).
12. Droescher W.O. German Verb Types / Werner Otto Droescher // Lingua [Editors: A. J. B. N. Reichling, E. M. Uhlenbeck, W. Sidney Allen].– Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1969. – Vol. 24. No. 1. – P. 19-32. – (International Review of General Linguistics)
13. Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden. [Digital]. – 4. Auflage, CD-ROM Windows: Windows 2000 (SP4)/XP (SP2)/Vista/Windows 7; 120 MB freier Festplattenspeicher; Linux: Getestet unter SUSE 11.2; 90 MB freier Festplattenspeicher; Mac: Mac OS X 10.4/10.5/10.6; 90 MB freier Festplattenspeicher. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Dudenverlag, 2009 – Bildschirmtext.
14. Ellis, R. SLA Research and Language Teaching / Rod Ellis. – Oxford : Oxford University Press, 1997. – 288 P. – (Series: Oxford Applied Linguistics Series)
15. Handwerker, B. Die Wortschatz-Grammatik-Schnittstelle aus der Sprachlernperspektive. Zur Entwicklung lexikalisch-grammatischer Kompetenz am Beispiel der Klassenbildung beim Verb / Brigitte Handwerker // Fremdsprachen Lehren und Lernen (FLuL). – Tübingen : Günter Narr Verlag, 2004. – 33. Jahrgang – S. 176–191.
16. Järventausta M. Valenzielle und konstruktive Information in einem lernerorientierten Verbwörterbuch / Marija Järventausta // Neuphilologische Mitteilungen. – Helsinki: Neuphilologischer Verein, 2006. – I CV II 2006. – S. 45-85.
17. Kolemäinen L. Präfix- und Partikelverben im deutsch-finnischen Kontrast / Leena Kolemäinen // Neuphilologische Mitteilungen. – Helsinki: Neuphilologischer Verein, 2006. – 2 CV II 2006. – S. 238-246.

18. Kutscher S. Kausalität und Argumentalisierung: zur Konstruktionsvarianz bei Psychverben am Beispiel europäischer Sprachen / Silvia Kutscher. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 2009 – 266 S. – (Linguistische Arbeiten, 528)
19. Langenscheidt e-Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache [Verfasst von Dieter Götz, Günther Haensch, Hans Wellmann]. [Digital]. – CD-ROM zur Version 5.0, Redaktion 2. – Windows ME/2000/XP/Vista, Pentium I, 8 MB RAM, 32-200 MB – Berlin / München: Langenscheidt, 2008 – Bildschirmtext.
20. Lyons J. Semantics. Vol. 2. / John Lyons. – Cambridge: Cambridge university press, 1979. – P. 373-597.
21. Möller, M. Psychische Wirkungsverben des Deutschen / Max Möller // Deutsch als Fremdsprache– Berlin / München : Langenscheidt, 2007. – 44. Jahrgang 2007, Heft 1 – S. 11 – 19.
22. Wahrig digital. Deutsches Wörterbuch und Synonymwörterbuch [Hrsg. von Renate Wahrig-Burfeind]. [Digital]. – CD-ROM zur 5. Auflage. – Windows 98/2000/XP/Vista, Pentium 500, 128 MB RAM. – Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Institut, Wissen Media Verlag GmbH, 2007 – Bildschirmtext.
23. Deutscher Wortschatz. Leipzig: Universität Leipzig, Institut für Informatik, Abteilung Sprachverarbeitung, 1998-2007. [Digital]. – Zugriffsmodus: <http://wortschatz.uni-leipzig.de> – Bildschirmtext.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ганна Хрупіна – аспірантка кафедри германської філології Донецького національного університету.
Наукові інтереси: дослідження лексичної семантики німецької мови, вивчення семантичної особливості дієслів психічного впливу.

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF THE MIDDLE ENGLISH INFINITIVE: A GENERATIVE APPROACH

Alexander LEONIDOV (Kirovohrad, Ukraine)

The paper studies the structure and semantics of the Middle English infinitive using the generative approach. It touches upon the acquisition of language changes and the main principles of generative grammar.

Key words: infinitive, inflection, infinitival marker, generative grammar, language instinct, recursion.

У статті досліджується структура та семантика середньоанглійського інфінітива з використанням генеративного підходу, пояснюється процес затвердження мовних змін та основні принципи генеративної граматики.

Ключові слова: інфінітив, флексія, інфінітивний маркер, генеративна граMATика, мовний інстинкт, рекурсія.

In the twentieth century, syntax was in the center of the linguistic research, and the focus on syntactic issues was characteristic of any linguistic theory. Considerable research in the domain of English diachronic syntax was done by F. Visser, O. Fischer, D. Lightfoot, A. Baugh, and T. Cable. One of the predominant studies of the latest decades, the constituency tradition in studying the phrase structure, was originated by N. Chomsky with the introduction of the context-free grammars and developed by R. Jackendoff, L. Haegeman and others. A generative approach, designed by N. Chomsky, interprets grammar as an object of the mental sphere, as a psychic peculiarity of Homo sapiens concentrating linguistic attention on the underlying syntactic structures. Having caused a breakthrough in the problems of diachronic syntax, generative grammar has left even more questions that determine the topicality of further scientific investigations. Using generative grammar to study historical changes of the English language is a promising and rarely used approach.

The main objective of this paper is to apply the principles of generative grammar to explain the distribution of linguistic changes in the Middle English infinitive and to highlight the main peculiarities of its development.

In the Middle English period all language levels underwent considerable changes caused by external and internal factors, including the increasing influence of French and Latin, the development of inter-language contacts, the appearance of a significant number of dialects and the process of losing grammatical inflections. Thus, the synthetic English language was turning into an analytical one and the search for the new means of expressing syntactic connections in the sentence began. The system of the English verb was losing grammatical inflections, caused by their phonetic reduction (vowels *a, u, e, o* > *e*) and the principle of inter-language analogy. Grammatical inflections were often preserved in writing, which proved to be more conservative and less changeable [2: 155].

The Middle English infinitive of the 14th century is already different from that of the Old English period. Infinitives are no longer subdivided into the prepositional and bare, which leads to their formal and functional unification. The use of the infinitive with the formal marker in Middle English was not determined by the strict rules as in contemporary English. In many Middle English

poetic texts the infinitive merely helped to preserve the rhythm of the verse, and grammatical peculiarities of its functioning were disregarded.

If Middle English infinitives were used as coordinated members of the sentence and performed the same function, infinitival markers *to* and *for to* had the tendency of being used either with both infinitives, or with none of them. However, if the second infinitive was separated from the governing verb, its meaning was often intensified with the help of the marker [5: 59, 63].

Resulting from the reduction of grammatical inflections and the simplification of the system of cases, morphological differences between the bare and the prepositional infinitive disappeared: the Dative inflection *-ne* was lost, *-an*, *-en*, *-on* inflections were reduced and transformed into the forms *-en* and *-e* (*maken = to make*, *telle = to tell*, *seen = to see*) [2: 155].

Tō loses the function of the preposition, which required the complement in the Dative case. It leads to the necessity of intensifying the semantics of *tō*, which manifested itself in the use of the preposition *for* together with *tō*. According to D. Lightfoot, this process took place in the end of the Old English period when there were only two cases of using *for to* [4: 18]. In early Middle English period the cases of infinitives with *to* and with *for to* were almost equal in number, but later *for to* gained frequency. The correlation of the ways of using the prepositional infinitive depended on the region, and *for to* was often replaced by the particle *to* [7: 947].

Loss of the prepositional value of *tō* enabled the existence of the new linguistic phenomenon, the so-called split infinitive. The construction with the split infinitive comes into use after the Norman Conquest and after the demise of the system of cases. The infinitive loses its inflection (*-ne*), and *tō* no longer requires the complement in the Dative case. Thus, the “*tō* + infinitive” construction loses its inseparability. The appearance of the split infinitive was symbolic for the whole system of the English verb and signified a new period of the development of the non-finite forms of the verb. Today, split infinitives are used mostly for the purpose of intensifying the meaning, like in *He is said to really love theatre* [7: 1035].

According to N. Jarad, the word order in the sentence changed from SOV to SVO in the 12th century, but both variants co-existed for a long time. Moreover, the use of a complement before or after the infinitive in non-finite clauses was determined by the strength or weakness of its morphological properties. A pronoun or the complement, expressed by a single noun, could more often be used before the infinitive, than an extended construction with a complement [3: 17].

To explain the dynamic nature of word order changes in Middle English dialects, D. Lightfoot suggests the hypothesis that the speakers of a certain dialect faced intensive language contacts and hearing the alternative grammatical structure used, began to borrow it when the frequency of its occurrence in speech reached a certain level. The southern dialects were the most conservative as to the language change, and the northern regions turned out to be the most progressive [4: 34].

According to A. Baugh and Th. Cable, lexical and grammatical differences between separate dialects of the Middle English period should be taken into account while analyzing the development of the infinitive. What used to be the norm in one region was considered a precedent in another one. The evolution of the English language and of the infinitive takes place with significant fluctuations and should be analyzed in the northern, western, eastern, and southern dialects. Still, it was the latter group that determined the ways of changing the English language, and they deserve special attention [2: 185].

The construction of the Middle English sentence with the infinitive took place according to the pattern, fixed in the memory of the speakers, by means of choosing the best variant of the verbal message out of a few possible constructions. The basic rule of generative grammar claims that a sentence consists of a noun phrase followed by a verb phrase. A noun phrase usually contains an optional determiner, followed by adjectives, a noun and an optional prepositional phrase. A verb phrase includes a verb with a noun phrase and an optional prepositional phrase. This way of structuring sentences is a reasonable hypothesis about how the rules of the changing language could be reflected in the brains of its speakers [6: 98].

In Middle English, if a phrase consists of a complement and a modifier, the role-player (complement) is used closer to the head. The modifier could not separate the head noun from the complement. Inside an infinitival clause, there are noun phrases and verb phrases, which have a lot in common. Each of them contains a head, which determines the type of the phrase. A phrase

should inevitably include some role-players, which are grouped with the head. Modifiers are used after the combination of the head and the role-player. All phrases have the agent of the action, a subject, which occurs on the left of the phrase, while modifiers go to the right. This general idea of phrase structure extends to other languages. In English, the head of a phrase comes before its role-players. In many languages, it follows them. To understand English sentence structuring in Middle English, one applies a single fact saying that the order within a phrase is "head-first". This rule is thus elevated to a general guideline or principle for how phrases must look like and comes within the scope of N. Chomsky's "principles and parameters" theory [6: 111].

Principles of building sentences are universal and innate. When children master a particular language, they do not have to learn a long list of rules, because they were born knowing some key principles. All they have to learn is whether a verb is used before or after its object in any sentence, that is if their particular language has the head-first parameter. From this point of view, Middle English phrases with the infinitive were already head-first, and all sentences were subject-prominent, for they obligatorily required a subject. Middle English was established as an SVO language, with the word order following the pattern "subject-verb-object". Subjects preceded objects because the subject of a verb denoted the causal agent. Putting the subject first has the cause coming before the effect. Perhaps head-first or head-last ordering is consistent across all the phrases in a language because it enforces a right or left branching direction, avoiding difficult-to-understand constructions [6: 235].

For Chomsky, the goal of a grammar is to account for the native speaker's competence; that is what a native speaker knows of his or her language. Since speakers know, among other things, how to produce an infinite number of sentences, many of which have never been produced before, an account of "competence" would require the formal means to generate new sentences, hence an internal "generative grammar." The notion of generative grammar was invented to signify a formal system of rules, principles and parameters, which make the brain able to produce infinite sentences in ways that have empirical consequences [1: 97].

From the point of view of the followers of generative grammar, the infinite use of finite language means distinguishes the human brain from any contemporary artificial language device. It is still disputable in linguistics how grammar is perceived by humans, and if its code is innate and autonomous from cognition. Grammar specifies how words may combine to express meanings in phrases and sentences [6: 87].

In Middle English, some strings of words that could be given common-sense interpretations did not conform to the grammatical code of the language. Such sentences were declared ungrammatical and were removed from further use. Ungrammaticality is a consequence of applying a fixed internal code for interpreting sentences and failing to do so. For some linguistic phenomena, the meaning could be guessed, but the speakers lacked confidence as to the use of such a code in producing the sentence, so the structure did not develop. On the contrary, since there was an invisible superstructure that enabled the words to be used in their right place, a phrase could enter a number of positions prescribed by the rules and still was declared grammatical. The positions for this kind of the phrase were fixed in the brain of the native speakers of the language community, and the phrase never had to be analyzed again. It could be inserted anywhere if it was needed in a corresponding gap [6: 99].

All existing languages display common properties of grammar, meaning, and sound. Thus, Chomsky feels the right to claim that there is only one human language. A child, who is removed from the parents' language community at a young age, can master natively any language, irrespective of what language the parents speak. No child is born with a biological inclination towards one certain language or type of language. That is why, it was a matter of choice for a child in a community to acquire this or that grammatical structure or rule while learning the language [1: 4].

Traditional grammars presuppose some knowledge of the language under description and tend to focus on aspects of the language that are variable or have changed. Generative grammars are supposed to be precise rule systems that characterize the whole language, without relying on any prior knowledge of the language on the part of the reader. Knowing the rules of making grammatically correct sentences, the native speakers use them for generating an infinite number of

structures. Thus, generative grammar is viewed as recursive and its principles can be repeatedly applied to generate a structure [6: 88, 232].

Evolution of the English language must have given the children an ability to learn its variable parts as a way of synchronizing their innate grammars with that of the community. People demonstrate the possession of a certain language instinct, which means that each step in the process of language transmission leads to a human brain. A human brain is equipped with a universal grammar and is ready to perceive the examples of various kinds of rules.

Making the rules of generative grammar internal, children need guidance, which comes from their parents' speech that reflects the basic design of human phrase structure. Since the meanings of parents' sentences are usually easily guessed in the context, the child could use the meanings to build the right phrase structure. Indeed, children might look for only a small number of phrase types, but they automatically gain the ability to produce an infinite number of sentences, which is one of the main and indispensable properties of human grammar. The child would be limited to reproducing the already heard phrase structures, but he/she initiates a rather accurate analysis of sentence structure, and masters the rest of the language [6: 244, 288].

As evidence of innateness, the following have been offered. Language is extremely complex, but children acquire it in a remarkably short period of time. The stimulus or experience children have with the language around them appears to be too poor to provide the basis for acquiring mature linguistic capacities. The language that children experience consists partly of doubtful data which have little effect on the capacity which emerges; the speech children hear is full of unfinished sentences, mistakes, slips of the tongue (performance errors). It contains few or no example sentences to illustrate some of the complex structures that children learn. Children's experience is finite (limited), but the capacity eventually attained includes the ability to produce an infinite number of grammatical sentences [1: 103].

There are four main kinds of factors that play a role in inducing language change: psychological factors, physiological factors, systemic factors, and social factors. These all make sense in that they correspond to different aspects of language: language as a psychological phenomenon in the brains of speakers, language as the physiological production of sounds and signs, language as a system with regularities and interacting components, and finally language as a social "organism" that exists in the interactions among members of social groups [1: 118].

Language changes are observed when speakers of a certain generation produce linguistic utterances that are different (in form and in distribution) from those of the previous generations. Language change is explained when its causal forces are discovered. Any theory of language change would probably dwell upon the main characteristics of language acquisition by child learners. Objectively, language changes because learners inherit different grammars from their parents. When children become parents themselves, their linguistic experience is absorbed by the next generation. This continuous and iterative process can always be described as an interaction of the external grammar and internal grammar [8: 231].

Therefore we can assume that changes in the Middle English infinitive happened in accordance with the main principles of generative grammar. Acquisition of new infinitival markers and removal of infinitival inflections occurred in the process of internalizing grammatical changes. The speakers relied on universal principles of phrase structuring and applied their innate grammatical capacity for defining the grammaticality of the produced constructions with the infinitive.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Aronoff M., Rees-Miller J. *The Handbook of Linguistics*. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – 824 p.
2. Baugh A.C., Cable Th. *A History of the English Language*. – L.: Routledge, 1993. – 444 p.
3. Jarad N. *The Old English to-Infinitive, Its Status and Recategorisation*. – Abu Dhabi: Ajman University of Science & Technology, 2004. – 32 p.
4. Lightfoot D.W. *Principles of Diachronic Syntax*. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. – 429 p.
5. Ohlander U. *A Study on the Use of the Infinitive Sign in Middle English* // *Studia Neophilologica*. – 1941-42. – Vol. 14. – P. 58-66.
6. Pinker S. *The Language Instinct*. – New York: W. Morrow and Co., 1994. – 494 p.
7. Visser F.Th. *An Historical Syntax of the English Language*. – Leiden: E.J.Brill, 1966. – Part II. Syntactic Units with One Verb. – 1305 p.
8. Yang Ch. *External and Internal Forces in Language Change* // *Language Variation and Change*. – 2000. – Vol. 12. – P. 231-250.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Леонідов – асистент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: теоретична граматики та історія англійської мови.

СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Олена ОХАПКИНА (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються структурні та семантичні особливості творення заперечення у давньоанглійських та давньовірхньонімецьких розповідних реченнях.

Ключові слова: розповідне заперечне речення, маркери заперечення

The paper foccuses on the peculiar structural and semantic characteristic features of negation in Old English and Old High German declamatory sentences.

Key words: declamatory negative sentence, markers of negation

Синтаксичні зміни є тривалим процесом, що охоплює кілька століть, протягом останніх десятиліть проблеми історичного синтаксису перебувають у центрі посиленої уваги мовознавців [1; 3; 7; 13; 14; 18; 19; 22]. На нашу думку вмотивованим видається типологічне дослідження синтаксичних структур в англійській та німецькій мовах, а саме аналіз структури розповідного заперечного речення в германських мовах, проблеми порядку слів у досліджуваному типі речення, організації і функціонування першого. Незважаючи на значну кількість розвідок, синтаксична природа розповідного заперечного речення в англійській та німецькій мовах в історичній перспективі є недостатньо висвітленою, що, в свою чергу, і зумовило *актуальність* обраної нами теми.

В історії німецької та англійської мов прийнято виділяти кілька періодів розвитку, серед яких у фокусі нашої уваги перебувають, зокрема, давньовірхньонімецький і давньоанглійський.

Дослідження статусу та функціонування речень, які ґрунтовно здійснювалися як зарубіжними, радянськими, так і вітчизняними лінгвістами (R.Quirk [21], S.Greenbaum [21], D.Naroli [20], М.Я.Блох [2], В.В.Виноградов [4], Г.Г.Почепцов [11], А.М.Пешковський [10], О.І.Смірницький [12], І.Р.Буніятова [3]), є актуальним у наш час і вимагає подальшої наукової розробки.

Цілком зрозуміло, що функціонування речення, в тому числі і заперечного не було статичним, проте, навпаки, характеризувалося динамічними процесами змін. Основна увага нами звертається на історію розвитку розповідного заперечного речення, що дає можливість пояснити зміни у двох споріднених мовах. Недостатність вивчення проблем структури та функціонування розповідного заперечного речення у порівнювальних мовах, особливо в контексті сучасних лінгвістичних теорій, дозволило дослідити нам структурну організацію розповідного заперечного речення за допомогою синтаксичного аналізу його складників.

Об'єктом дослідження є розповідне заперечне речення в англійській і німецькій мовах у діахронічній перспективі. *Предмет* аналізу складають особливості функціонування структурних маркерів розповідного заперечного речення у давньоанглійській та давньовірхньонімецькій мовах. *Метою* нашої розвідки є встановлення подібних та відмінних структурних особливостей розповідного заперечного речення в давньоанглійському та давньовірхньонімецькому періодах шляхом лінгвістичного та структурного аналізу.

Загальновідомо, що основною одиницею синтаксичного рівня мови є речення. Останнє й становить ціліснооформлену одиницю повідомлення, за допомогою якого здійснюється передача інформації від мовця до слухача в процесі комунікації. Речення як структурна одиниця будь-якого тексту є багатограним синтаксичним утворенням, що несе певне стилістичне навантаження та підлягає вивченню з різних точок зору.

Синтаксична теорія не обмежується аналізом окремого речення, але має висвітлювати зв'язок мови і культури, а також шляхи історичних мовних змін [18: 43-44]. Кожну

синтаксичну одиницю визначають як певну категорію, що має свою структуру та значення, пов'язану з набором інших граматичних категорій, які входять у синтаксичну підсистему досліджуваної мови [9: 9].

У сучасному, як германському, так і слов'янському мовознавстві немає одностайності в дослідженні речення, натомість існує значна кількість різних поглядів. На сучасному етапі вивчення лінгвістики продовжується дослідження природи речення (N.Chomsky [15], І.Р.Буніятова [3] та інші). При цьому виникають нові підходи до визначення речення як основної одиниці синтаксису, що зумовлено багатоаспектністю першого та наявністю різних підходів до його інтерпретації.

Мовна система не є стабільною й у діахронічній перспективі характеризується змінами, що стосуються як морфологічного, так і синтаксичного рівнів, тому розповідне заперечне речення в історії досліджуваних мов доцільно розглядати у порівнянні в хронологічно однакових межах. Синтаксичні зміни є тривалим процесом, що охоплює кілька століть, формування і закріплення структури розповідного заперечного речення в англійській мові відбувається на фоні значущих змін на всіх рівнях мовної системи.

Зауважимо, що в межах досліджуваного явища, на нашу думку, порядок слів має суттєве значення, оскільки останній виконує важливі семантичні та структурні функції: передає послідовність подій, є засобом актуального членування речення, засобом когезії, являє собою яскравий емфатичний засіб топікалізації, уточнює зв'язки між членами речення; разом з інтонацією розрізняє граматичні типи [6: 281].

Оскільки, порядок слів, тобто певне розташування слів у реченні, – важливий показник структури мови, який тісно пов'язаний із морфологічною будовою мови, можемо припустити, що зіставлення порядку слів у різних мовах значною мірою допомагає встановленню своєрідності їхніх структур [6: 277].

Загальновідомо, що давньоанглійський період характеризується вільним порядком слів у реченні і частково це пояснюється відносно багатою системою закінчень. Але згідно з сучасними розвідками [3], [5], [15] у галузі давньоанглійського синтаксису, значним перебільшенням є твердження про «довільний» порядок слів у реченні. Доказом останнього може слугувати постпозиція визначуваного слова по відношенню до визначальних слів у рамках номінативної групи. У давньоанглійській мові вже спостерігаються досить чіткі правила побудови розповідного речення, які є нормою у сучасній англійській мові [16: 46]. Зафіксовані численні випадки вживання дієслова перед додатком у головному реченні [16: 51]. Слід зазначити, що загалом розповідне заперечне речення, а саме його структура, в давньоанглійський період відрізнялась та мала значущі відмінності порівняно з середньоанглійським періодом.

У той самий час порівняно з давньоанглійською мовою, головною особливістю давньонімецької мови є поєднання елементів рухливого та фіксованого порядку слів. До рухливих членів речення слід віднести підмет, додаток та обставину, що можуть займати будь-яке місце в реченні в залежності від комунікативної направленості речення [8: 261]. У давньонімецькій мові ще не зафіксовані остаточно позиції, закріплені за елементами рухливого та фіксованого порядку слів у реченні, але основні тенденції розвитку, що привели до становлення сучасного порядку слів, виявляються досить помітно.

Нами засвідчено, що характерним для синтаксису німецької мови є перманентне місце присудка у реченні. Саме з цим пов'язані особливості побудови німецького розповідного речення і властиві тільки німецькій мові функції порядку слів [6: 279], а саме підмет, додаток та обставина є рухливими елементами порядку слів давньонімецької мови, при цьому їх місце розташування визначається комунікативною направленістю всього речення.

У давньоанглійському розповідному заперечному реченні зустрічаються декілька формальних маркерів заперечення, які, в результаті, мають лише одне логічне заперечення.

Свідченням цьому слугує приклад (1):

- (1) ... *ƿæt heora nan ne mehte nanes wæpnes gewealdan*
 ... *that of-them none not could no weapon wield*
 '... *that none of them could wield any weapon* [16: 54]'

Найчастотнішим маркером вираження заперечення у давньоанглійському розповідному реченні є частка *ne*. Власне, заперечна частка *ne* вживається без змін у будь-якому заперечному реченні перед дієсловом-присудком. Це можна підтвердити прикладами (2) і (3):

(2) *ne sende se deofol ða fyr of heofenum, ðeah ðe hit ufan come*
not sent the devil then fire from heavens though that it from above came
 'the devil **did not** send fire from heaven then, though it came from above [16: 55]'

(3) *He ne andwyrde ðam wife æt fruman*
he not answered the woman at first
 'He **didn't** answer the woman at first [16: 55]'

У свою чергу, матеріал пам'яток засвідчує, що заперечення в давньонімецькій мові твориться за допомогою заперечної частки *ni* (*ne*), що проілюстровано прикладом (4):

(4) *Ni uueiz ih inan.*
 «**He** знаю я його» [8: 261].

Часто заперечна частка структурно поєднується з дієсловом як у прикладі (5):

(5) *Uns nist erlobit zi slahanne einingan.*
 «Нам **не** дозволено нікого вбивати» [8: 262].

Однією з тенденцій розвитку розповідного заперечного речення у давньоанглійській мові є можливість існування двох елементів заперечення в рамках одного речення. Слід зазначити ще одну існуючу в староанглійській мові заперечну частку *nā*, яка перекладається часткою «not». Нами засвідчено вживання обох заперечних часток: *ne*, *nā* в межах одного речення з метою наголошення негативного значення, як у наведеному прикладі (6):

(6) *Ne ielde Grendel nā lange.*
 «**Grendel did not** delay long» [17: 90].

Нами виокремлено особливість давньонімецької мови порівняно з сучасною німецькою та англійською мовами, що полягає у можливості полізаперечного оформлення у рамках самого речення, що може бути наочно підтверджено прикладом (7):

(7) *Ther tag neuuirt niomer.*
 «Цей день **ніколи не** настане» [8: 273].

У давньоанглійській та давньонімецькій мовах можливе використання заперечної частки поряд з заперечним займенником чи прислівником *nihein* «ні один, жоден», *niō*, *niater* «ніколи» та *iniui* в одному розповідному заперечному реченні. У давньонімецькій мові в одному розповідному реченні окрім заперечної частки *ni* зустрічаються заперечні займенники як *nioman* «ніхто», *niowiht*, *nieht* «ніщо»:

(8) *Thaz thu iz niomanne ni quedes.*
 «Щоб ти цього **нікому не** казав» [8: 272].

(9) *So nemagthara uiidere nioman nieht ketuon.*
 «Проти цього **ніхто не** може нічого вдіяти» [8: 273].

Характерною особливістю давньонімецького розповідного заперечного речення було широке розповсюдження заперечних займенників *niowiht*, *nieht* «ніщо», що, в свою чергу, призвело до використання цих займенників не лише в прямому, основному значенні «ніщо», але й як засіб посилення основного заперечення *ni*, а потім і витіснило останнє взагалі:

(10) *Sie nemugen in imo doh nieht benemen.*
 «**Вони все ж не можуть** його у нього забрати» [8: 273].

Вивчення особливостей шляхів заперечення в давньоанглійській та давньонімецькій мовах наочно розкриває тотожні тенденції до полізаперечення у розповідних заперечних реченнях та до посилення ефекту заперечення у такому типі речення частками *ne* у давньоанглійській та *ni* (*ne*) у давньонімецькій мовах.

В обох досліджуваних мовах у давні періоди їх розвитку ускладнюється структура розповідного заперечного речення та впроваджується чітка регламентація порядку слів. Зростає спектр функцій заперечних займенників та прислівників, щоправда, нами видається доцільним зауважити, що деякі випадки використання заперечних елементів могли мати оказіональний характер і не відображали тенденцій у мовленні. Проблема розвитку

особливостей речень різної комунікативної направленості не є ще достатньо висвітленою, що відкриває нові перспективи для подальшого їх дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. – М.: Высш.шк., 1996. – 199 с.
2. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка: Учеб. (на англ.яз.) – М.: Высш.шк., 2003. – 423 с.
3. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньо-германських мовах (IV-XIII ст.): Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04 / КНЛУ. – К., 2004. – 37 с.
4. Виноградов В.В. Грамматика русского языка. – М.: Высш.шк., 1960. – 510 с.
5. Єсперсон О. Философия грамматики: Курс Лекций (на английском языке) – М.: Изд. ин. лит-ры, 1958. – 355 с.
6. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства: Підручник. – К.: ВЦ «Академія», 2006. – 424 с.
7. Мороховский А. Н. Слово и предложение в истории английского языка: Дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.04. – К., 1981. – 350 с.
8. Москальская О.И. История немецкого языка. – Л.: Учпедгиз, 1959. – 390 с.
9. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка). – М.: Высшая школа, 1974. – 156 с.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Высшая школа, 1956. – 185 с.
11. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения. – К.: Вища школа, 1971. – 201 с.
12. Смирницкий А.И. Синтаксис английского языка. – М.: Изд-во лит-ры на англ. яз., 1959. – 284 с.
13. Ярцева В.Н. Исторический синтаксис английского языка. – М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1961. – 308 с.
14. Vaugh A.C., Cable Th. A History of the English Language. – L.: Routledge, 1993. – 444 p.
15. Chomsky N. Syntactic Structures. – N.Y.: Mouton de Gruyter, 2002. – 117 p.
16. Fischer O., Kemenade A.V., Koopman W. The Syntax of Early English. – UK.: Cambridge University Press, 2004. – 336 p.
17. Hough C., Corbett J. Beginning Old English. – N.Y.: Palgrave Macmillan, 2007. – 251 p.
18. Lightfoot D.W. Principles of Diachronic Syntax. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1979. – 429 p.
19. Mitchell B. Old English Syntax. Vol. I-II. – Oxford: Clarendon Press, 1985. – 1180 p.
20. Napoli D. Jo. Syntax Theory and Problems. – NY, Oxford: Oxford University Press, 1993. – 616 p.
21. Quirk R., Greenbaum S. A University Grammar English. – London: Longman Group Limited, 1973. – 476 p.
22. Visser F.Th. An Historical Syntax of the English Language. – Leiden: E.J.Brill, 1966. – Part II. Syntactic Units with One Verb. – 1305 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Охупкіна – асистент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історичний синтаксис германських мов

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ, ОРФОГРАФІЇ

ФОНЕТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНЕ ЯВИЩЕ

Ольга ВАЛІГУРА (Київ, Україна)

У статті обґрунтовано когнітивно-дискурсивний підхід до дослідження фонетичної інтерференції та встановлено джерела породження фонетичних помилок, що виявляються в інтерферованому англійському мовленні українців.

Ключові слова: когнітивно-дискурсивний підхід, фонетична інтерференція, англійське мовлення українців, інтерфероване мовлення, білінгв.

The paper presents a cognitive and discourse approach to researching the phonetic interference. The generation sources of phonetic mistakes and mental errors in the accented Ukrainians' English speech are established in this paper.

Key words: a cognitive and discourse approach, phonetic interference, Ukrainians' English speech, accented speech, a bilingual.

Звернення сучасних лінгвістичних студій до ідей антропоцентризму передбачає розгляд функціонування фонетичних одиниць як невід'ємного складника розумової діяльності індивіда, що зумовлює актуальність розкриття лінгвокогнітивних механізмів фонетичної інтерференції в англійському мовленні не носіїв мови, зокрема українців. Незважаючи на наявні результати дослідження комунікативної діяльності особистості в ситуації білінгвізму (див. праці Н. П. Шумарової, І. І. Халесової, Ф. Грожана, Дж. Камінза, У. Ламберта, С. Ромейн, Дж. Фішмана, К. Хакути), на сьогодні не знайшли свого достатньо адекватного розв'язання низка питань, що мають відношення до розумово-мовленнєвої діяльності білінгва, визначення рівнів її сформованості та одиниць опису цих рівнів. Вирішення зазначених проблем набуває надзвичайної актуальності з погляду необхідності глибшого розуміння складного взаємозв'язку процесів мислення і мовлення, зокрема, природи білінгвізму та фонетичної інтерференції як його вияву у площині когнітивної лінгвістики.

Серед наукових праць, присвячених теоретичному та емпіричному пізнанню явища фонетичної інтерференції в мовленні білінгвів [13; 14; 16], практично відсутні спеціальні комплексні дослідження взаємодії фонетичних систем у мовленні білінгва на матеріалі англійської і української мов з урахуванням когнітивних і комунікативно-прагматичних чинників, доцільність сумісного використання котрих витікає з нерозривності двох базових функцій мови: когнітивної (гносеологічної) і комунікативної (прагматичної).

Метою статті є обґрунтування фонетичної інтерференції як когнітивно-дискурсивного явища шляхом встановлення джерел породження фонетичних помилок, що виявляються в інтерферованому англійському мовленні українців.

Вивчення явища фонетичної інтерференції в англійському мовленні українських білінгвів здійснюється з позицій *когнітивно-дискурсивного* підходу як перспективного методологічного інструментарію, когнітивного за суттю й діяльнісного за стилем мислення. Підкреслюючи необхідність висвітлення тих чи інших об'єктів пізнання у функціональному ракурсі, О. С. Кубрякова [8: 18] наголошує, що вивчати кожне мовне явище треба в його використанні – у тексті й дискурсі, а когнітивний підхід повинен бути доповнений дискурсивним аналізом, спостереженнями за функціонуванням наявних форм і створенням нових. І, навпаки, комунікативні дослідження пропонується доповнити когнітивним підходом до вивчення психоментального підґрунтя мовленнєвої діяльності, у тому числі й у фонетичних дослідженнях [1: 129–134; 2; 3: 3–6; 4: 213–219; 7], позаяк фонетична система мови розглядається у межах когнітивно-дискурсивної парадигми як невід'ємний складник розумової діяльності людини, що щільно взаємодіє з іншими когнітивними процесами [9; 10; 11; 12; 15]. При цьому

інтенсивний підхід до вивчення фонетичних засобів мови у площині когнітивної лінгвістики змінюється екстенсивним, пов'язаним з використанням у фонетиці міждисциплінарних програм дослідження.

Вихідним для з'ясування лінгвокогнітивних основ фонетичної інтерференції в англійському мовленні українців слугує положення про те, що пізнавально-розумова діяльність білінгва (*когніція*), яка ґрунтується на психічних функціях свідомості: мисленні, відчуттях, сприйманні, інтуїції і трансценденції та на їхній взаємодії з діяльністю позасвідомого [6], має безпосереднє відношення до причин виникнення *інтерферованих* елементів в мовленні білінгва. При цьому фонетична будова мовлення розглядається нами як частина когнітивної стратегії мозку під час утворення мовних моделей, спрямованих на чутливі зони мозку людини для сприйняття нею подальшої інформації, що дозволяє трактувати сегментні характеристики і просодію як частково нав'язаний конструкт когнітивної системи, яка організує породження й сприйняття мовлення.

До *інтерферованих* елементів, що набувають форми вимовного акценту в мовленні білінгва, відносимо не тільки помилки на фонетичному рівні (*mistakes*), але й ті викривлення та порушення системи й норми англійської мови (*mental errors*), які екстеріоризують фонетичне оформлення ментальних репрезентацій в нейродинамічних структурах головного мозку на сегментному й надсегментному рівнях [9; 10].

До провідних чинників, що зумовлюють перебіг *інтерферуючих* актів когніції як першоджерела і основних видів результату своєрідного помилкового способу переробки інформації з наступним її спотворенням при продукуванні мовленнєвих повідомлень, уналежнюємо *знання* (енциклопедичні й лінгвістичні), *менталітет* і *мовну здатність* індивіда.

У контексті дослідження лінгвокогнітивних особливостей явища фонетичної інтерференції передбачається перш за все розгляд поняття концепту як знання мови, як обов'язкової когнітивної складової психіки людини, відповідальної за всю мовну поведінку мовців, а отже, і за використання мови. Трактуючи мову як систему, що складається із символів, різноманітних операцій та процесів, А. А. Калита констатує, що фонетичні моделі висловлень мають свою знакову природу і свої означувані – *фонетичні концепти*, які визначаються як специфічні, сформовані внаслідок конкретного комунікативного досвіду ментальні утворення, що містять змістовий мінімум знання, здатного у формі звукового перцептивного образу або символу зберігатися у довгостроковій пам'яті індивіда і відтворюватися в мовленні з допомогою певних фонетичних структур [4: 213].

Оскільки фонематичні й просодичні структури вважаються результатом взаємодії ментальних структур мовного знання з фонетичним рівнем певної мови, то когнітивна інтерпретація механізму фонетичної інтерференції передбачає розгляд відповідних кореляцій між когнітивними та мовними структурами, які репрезентують у пам'яті людини реальну дійсність. Відбувається процес взаємної зумовленості, позаяк релевантним параметром фоноконцепту як базової одиниці ментальної репрезентації є його матеріальне начало – звукове втілення.

З огляду на те, що у свідомості людини існує система репрезентацій, що представляють собою дихотомію логічної та емоційної сфер мисленнєвої діяльності людини, і саме ці структури заміщують поняття, які існують в реальному або вигаданому світі й репрезентують їх у ментальних процесах, то дослідження фонетичної організації мовлення білінгва слід здійснювати шляхом аналізу лінгвокогнітивних операцій та дій, що трансформують позитивний і негативний досвід людини у відповідні структуровані репрезентації [10: 138].

Процеси фонетичної інтерференції, механізми її появи слід відносити, на нашу думку, до прихованих явищ, які відбуваються на тлі когнітивних структур і реалізуються в мовленні у вигляді вимовного акценту. Вимовний акцент як результат фонетичної інтерференції виникає внаслідок несвідомого переносу білінгвом фонетичних концентів-прототипів первинної мови в структуру вторинної, які трактуємо як соціально набуті еталони звучання чи генетично зумовлені асоціативно-наслідувальні навички білінгва.

Вимовний акцент зумовлюється складним співвідношенням артикуляційних баз рідної й іноземної мов і позамовних чинників, таких як: мовна компетенція, мовна здатність, психологічний тип мовця, його когнітивно-комунікативний досвід і соціокультурний статус, мовленнєва ситуація тощо. Ступінь його вияву залежить не лише від відмінностей артикуляційних баз досліджуваних мов, особливостей фонетичної системи первинної мови білінгвів, а й від когнітивних чинників процесу засвоєння білінгвом вторинної мовно-культурної системи, таких як ментальні особливості білінгвів, когнітивна гнучкість, енциклопедичні та мовні знання, мовні здібності, мовне чуття тощо.

Таким чином, звідси стає зрозумілим, що вивчення явища фонетичної інтерференції як складової частини загальної когнітивної моделі породження та сприйняття мовлення потребує осягнення глибинних процесів мисленнєвої діяльності і виявлення механізму формування зазначеної проблеми. Тому впровадження когнітивно-дискурсивного підходу до аналізу досліджуваного феномена є цілком закономірним та виправданим, оскільки розгляд механізму фонетичного оформлення мовлення білінгва здійснюється з погляду об'єктивних даних нейрофізіології та психології.

Обґрунтування такого підходу до аналізу інтерферованого мовлення у площині когнітивістики дозволяє: *виявити* кореляцію між системою фонем та просодичних характеристик української мови, закладеною в свідомості українських білінгвів, і її впливом на реалізацію фонологічної системи англійської мови; *описати* вплив когнітивних механізмів свідомості мовця на специфіку взаємодії компонентів фонетичної системи в інтерферованому мовленні білінгва; *встановити* джерела породження похибок, що виявляються на рівні фонетичної інтерференції під час читання носієм української мови фрагментів англійських текстів.

Системне узагальнення результатів експериментально-фонетичного дослідження англійського мовлення українських білінгвів показало, що породження вимовного акценту як наслідку фонетичної інтерференції на сегментному та надсегментному рівнях відбувається в екзистенціальній, ментальній і трансцендентній сферах духовного буття білінгва та ґрунтується на несвідомому перенесенні в структуру вторинної мови стійких закономірностей оформлення найтиповіших фоноконцептів-прототипів рідної мови з притаманними їм рисами національного характеру та індивідуальними особливостями їх екзистенціальної і трансцендентної сфер.

Оскільки відхилення у вимові білінгва від структури і норми вторинної мови генеруються у конкретних сферах його *духовного буття*: екзистенціальній, ментальній, трансцендентній, то подальший виклад спрямовано нами на систематизацію, аналіз та уточнення наявних у сучасній лінгвістиці понятійних конструктів і термінів, необхідних для опису механізму функціонування й особливостей організації мовленнєвого простору двомовної особистості в ментальних процесах вияву фонетичної інтерференції в англійському мовленні українського білінгва.

Під *екзистенціальним буттям* білінгва прийнято [5: 89] розуміти все, що має відношення до унікальної неповторності внутрішнього людського буття, відчуття індивідом своєї приналежності до вищого і не може бути відтвореним мовою понять. У царині екзистенціального буття білінгва, що ґрунтується на *емоційному* мисленні і якій властивий максимальний потенціал психофізіологічної енергії, відбувається безперервна робота позасвідомого начала індивіда. Завдяки цьому в окремих популяціях нейронів його головного мозку створюються певні енергетичні поля, що призводять до перерозподілу енергетичних потенціалів нейронів.

Поділяючи бачення автора праці [5: 90], ми будемо вважати, що в *ментальній сфері* білінгва відбувається взаємодія глибинних рівнів колективної й індивідуальної свідомості, які визначають хід його думок та специфіку почуттів, що ґрунтуються на позасвідомих мисленнєвих установах, а також на його навичках певної поведінки й емоційної готовності до сприйняття та пізнання оточуючого світу. Не викличе, мабуть, сумніву й те, що ментальне буття людини, яке відбувається в сфері його підсвідомого, спирається на *емо-раціональне* мислення та виконує роль своєрідного бар'єру або фільтра, здатного суттєво трансформувати інформацію/сигнали, що надходять із сфери позасвідомого. Стохастичні ментальні процеси

реалізуються в умовах вельми значного, а інколи й різкого перепаду різноспрямованих психоенергетичних потенціалів, генетично зумовлених результатів емоційного мислення і не менш акцентних, соціально зумовлених наслідків раціонального мислення.

Щодо *трансцендентного буття* білінгва, то воно відбувається в сфері його підсвідомого, ґрунтується на *раціональному* мисленні, креативні наслідки якого свідомість індивіда здатна трансформувати в певні абстрактні поняття [5: 90].

Результати експериментального дослідження англійського мовлення українців показали, що особливістю вияву фонетичної інтерференції на *сегментному* рівні є те, що її синтагматичний різновид зароджується у *ментальній* сфері підсвідомості індивіда на ґрунті емо-раціонального мислення, у той час як джерелом зародження її парадигматичного різновиду слугує *трансцендентна* сфера підсвідомості з відповідним механізмом раціонального мислення. На відміну від цього характерною ознакою фонетичної інтерференції на *надсегментному* рівні інтерференції слугує зародження і синтагматичного, і парадигматичного її різновидів у *трансцендентній* сфері підсвідомості духовного буття мовця внаслідок зсувів механізму раціонального мислення.

У ході експериментально-фонетичного дослідження встановлені специфічні ознаки інваріанту різних ступенів фонетичної інтерференції в англійському мовленні носіїв української мови, зароджуваної на *ментальному* і *трансцендентному* рівнях духовного буття мовця та актуалізованої під час вимови:

- часткова або повна відсутність англійського артикуляційного укладу в англійському мовленні українців;
- заміщення англійських голосних і приголосних звуків українськими;
- нерозрізнення комбінаторних і позиційних алофонів англійських голосних і приголосних;
- надання англійському звукові диференційних ознак певного українського звука;
- недотримання модифікацій голосних і приголосних у зв'язному англійському мовленні українців;
- реінтерпретація українськими мовцями англійських звуків через неузгодженість роботи мозку та органів мовлення у процесі їхньої підготовки до продукування англійських звуків;
- невідповідність артикуляційних жестів в англійському інтерферованому мовленні українців вимовному стандарту англійської мови;
- відсутність ненаголошеного вокалізму в англійській вимові українських білінгвів;
- поява епентичних (вставних) голосних в англійських звукокомплексах через відсутність знань українськими мовцями фонотактичних правил англійської мови.

Найчастотнішими виявами інваріанту фонетичної інтерференції на *надсегментному* рівні в англійському мовленні українців, зароджуваної на *трансцендентному* рівні духовного буття мовця й експериментально зафіксованої під час вимови методом перцептивного аналізу, є:

- некоректне членування мовленнєвого потоку на інтонаційні групи (більше, ніж чотири ритмогрупи в кожній);
- порушення в дистрибуції фразового наголосу в інтоногрупах-синтагмах;
- висока рекурентність актуалізації початку й завершення інтоногруп і термінального тону в зонах середньо-підвищеного й високого тонального рівнів;
- відсутність модифікацій темпу і гучності для виділення комунікативних центрів англійських висловлень та маркування основної й додаткової інформації, що міститься в інтоногрупі чи висловленні;
- неадекватна передача чистоти й емоційно-прагматичного потенціалу висловлення;
- загальне сповільнення темпу мовлення, зумовлене великою кількістю слів з повним наголосом в інтоногрупі й відсутністю редукції ненаголошеного вокалізму.

Інструментальний аналіз підтвердив, що типовими ознаками інваріанту інтерферованої фонетичної системи англійського мовлення українців є:

- переважання високого тонального максимуму і його локалізації на першому наголошеному складі шкали у реалізаціях з низьким і середнім ступенями фонетичної

інтерференції та на ядерному складоносіві у висловленнях з високим ступенем фонетичної інтерференції;

- підвищення тональних рівнів початку та завершення інтоногруп і термінальних тонів;
- звуження тонального діапазону шкали в інтоногрупі за рахунок монотонності вимови;
- зниження локалізації максимуму інтенсивності на ядерному складоносіві за рахунок збільшення його показників на першому наголошеному складі шкали;
- звуження діапазону інтенсивності за рахунок приблизно однакової виділеності наголошених складів в інтоногрупі;
- подовження середньозвукової тривалості інтоногруп висловлень, зумовлене порушеннями у вимові ненаголошеного вокалізму.

Відтак, відхилення у вимові білінгва від структури і норм вторинної мови генеруються у конкретних сферах його духовного буття: екзистенціальній, ментальній, трансцендентній. За цих умов джерелом породження похибок, що виявляються на рівні фонемної й інтонаційної інтерференції під час продукування білінгвом висловлень вторинною мовою, слугує сфера його позасвідомого екзистенціального буття з притаманним їй емоційним типом мислення.

Таким чином, виконане експериментально-фонетичне дослідження підтвердило гіпотезу про те, що закономірності, ступінь вияву та причини виникнення фонетичної інтерференції у процесі контактування мов залежать не лише від відмінностей артикуляційних баз цих мов та особливостей фонетичної системи рідної мови білінгвів, але й від сфери/сфер (екзистенціальної, ментальної, трансцендентної) духовного буття мовця, у межах якої/яких породжується інтерферована фонетична система. При цьому інтерферовані фонетичні елементи, прототипами яких слугують відповідні базові фонетичні елементи рідної мови, під час оволодіння іноземною мовою можуть несвідомо або свідомо вмонтовуватися індивідом у структуру інтерферованої фонетичної системи, з притаманною їй низкою універсальних і специфічних особливостей, що виявляються в національному й індивідуальному характері вимовного акценту. Механізм виникнення фонетичної інтерференції зумовлюється проникненням одиниць фонетичного рівня первинної мови у вторинну, яке призводить до відхилення від норм їхньої актуалізації, породжуючи іншомовний акцент за рахунок домінуючого впливу артикуляційних і структурних особливостей первинної мови.

Отже, сформована в дослідженні комплексна методологічна парадигма, побудована з урахуванням взаємодії основних положень лінгвокогнітивного й комунікативного підходів, дозволяє у теоретичному й експериментальному планах розглядати *фонетичну інтерференцію* як складне когнітивно-дискурсивне та культурно-комунікативне явище, що виникає в іншомовному мисленні і мовленні білінгва у формі певної сукупності фонетичних ознак, ступінь вияву яких залежить від ментальних, психологічних, соціальних і культурних чинників, зокрема від сфери/сфер (екзистенціальної, ментальної, трансцендентної) духовного буття мовця, у межах якої/яких породжується інтерферована фонетична система.

За цих умов саме когнітивний підхід до дослідження фонетичної інтерференції дозволяє аналізувати й інтерпретувати причини її виникнення та механізми реалізації англійського мовлення носіями української мови, відкриває подальші перспективи вивчення природи фонетичної інтерференції, лінгвістичного опису вимовного акценту у площині когнітивної лінгвістики. Це дає підстави стверджувати про *перспективність* подальшого експериментального дослідження фонетичної інтерференції як когнітивно-дискурсивного явища, у межах якого слід також з'ясувати лінгвокогнітивні особливості формування міжмовних кодових переключень у мовлення білінгва; виявити вплив мовної картини світу на іншомовний акцент білінгва; вивчити взаємозв'язок між національною ментальністю і фонетичною організацією мовлення білінгвів, позаяк з погляду когнітивістики результати впливу значної кількості чинників, які зумовлюють фонетичну інтерференцію й іншомовний акцент, інтегруються певним чином в етнічній складовій духовної сфери білінгва.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Валігура О. Р. Принципи експериментального вивчення фонетичної інтерференції в англійському мовленні українських білінгвів // Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. статей / Відп. ред. Корольова А. В. Вип. 10. Част. 1. –К.: Вид. центр КНЛУ, 2011. – С. 129–134.
2. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / Ольга Романівна Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.

3. Калита А. А. Когнітивний підхід до до вивчення фонетичних засобів мови / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. – Вип. 441–443: Германська філологія. – Чернівці: ЧНУ, 2009. – С. 3–6.
4. Калита А. А. Синергетизм порождения и актуализации фоноконцепта / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). У 2 ч. – Вип. 96 (2). – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – С. 213–219.
5. Клименюк А. В. Модели концептосферы и механизмов когнитивного мышления индивида / А. В. Клименюк // Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – 2009. – Вип. 81 (3). – С. 88–104.
6. Клименюк А. В. Знание, познание, когниция: Монография / Александр Валерианович Клименюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 304 с.
7. Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. В. Красовська. – К., 2009. – 20 с.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Coleman J. Phonetic Representations in the Mental Lexicon / John Coleman // Phonology, Phonetics and Cognition; ed. by J. Durand, B. Laks. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 96–131.
10. Cook N. Tone of Voice and Mind. The Connections between Intonation, Emotion, Cognition and Consciousness / Norman Cook. – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – P. 294 p.
11. Durand J. Phonology, Phonetics and Cognition / Jacques Durand, Bernard Laks // Phonology, Phonetics and Cognition ; ed. by J. Durand, B. Laks. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 10–51.
12. Fitzpatrick J. Phonology and Phonetics in Psycholinguistic Models of Speech Perception / J. Fitzpatrick, L. Wheeldon // Phonological Knowledge: Conceptual and Empirical Issues; eds. N. Burton-Roberts, Ph. Carr, G. Docherty. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – P. 131–160.
13. Mennen I. Bi-directional Interference in the Intonation of Dutch Speakers of Greek / Ineke Mennen // Journal of Phonetics. – 2004. – Vol. 32, Issue 4. – P. 543–563.
14. Munro M. J. Foreign Accent and Speech Intelligibility / Murray J. Munro // Phonology and Second Language Acquisition. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. – P. 193–218.
15. Tatham M. Cognitive Phonetics / M. Tatham // Advances in Speech, Hearing and Language Processing; ed. by W. A. Ainsworth. – London: JAI Press, 1990. – Vol. 1. – P. 193–218.
16. Zampini M. L. L2 speech production research: Findings, issues, and advances / Mary L. Zampini // Phonology and Second Language Acquisition. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2008. – P. 219–250.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Валігура – доктор філологічних наук, професор кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонетика англійської мови, когнітивна лінгвістика.

КРИТЕРИЙ УРОВНЯ АКТУАЛИЗАЦИИ ЭМОЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ВЫСКАЗЫВАНИЯ

Алла КАЛИТА, Лариса ТАРАНЕНКО (Киев, Украина)

Авторами теоретично обґрунтований критерій рівня актуалізації мовцем емоційно-граматичного потенціалу висловлення (ЕПП), який дозволяє підвищити ефективність комп'ютерної обробки усного мовлення. Експериментально встановлені межі діапазонів значень критерія для низького, середнього і високого рівней ЕПП.

Ключові слова: актуалізація мовцем емоційно-прагматичного потенціалу висловлення; низький, середній та високий рівні емоційно-прагматичного потенціалу.

The authors present a theoretical substantiation of the quantitative criterion defining the level of the speaker's actualization of the utterance emotional-and-pragmatic potential (EPP). This criterion can increase the efficiency of electronic speech processing as well as the study of its machine synthesis. The ranges of criterion values for low, mid and high levels of EPP have been set experimentally.

Key words: the speaker's actualization of the utterance emotional-and-pragmatic potential; low, mid and high levels of emotional-and-pragmatic potential.

Современное развитие энергетического подхода [1-4] к исследованию звучащей речи обусловило необходимость решения ряда новых для фонетики теоретико-методологических проблем. К ним, в первую очередь, следует отнести проблему идентификации уровня эмоционально-прагматического потенциала высказывания.

Практика проводимых нами экспериментально-фонетических исследований показала, что, с одной стороны, применение для этого традиционного метода экспертных оценок [5, с.237-251], осуществляемых аудиторами-фонетистами, требует значительных затрат труда и времени, а сами оценки зачастую не лишены определенной субъективности.

С другой стороны, при использовании таких компьютерных средств обработки звучащей речи как известные программы (*WaveLab, SpectraLAB, Cool Edit Pro, SFS/WASP* и т.п.),

качественные по своей природе данные экспертных оценок не всегда согласовываются по точности с результатами инструментального анализа.

Поэтому **целью** предпринятого в данной работе теоретического поиска было обоснование нового эффективного метода и количественных критериев дифференциации уровней актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания (далее ЭПП).

Исходным моментом поиска послужило допущение, что поток речи, отражающий переживания и намерения человека, по своей физико-энергетической сущности принципиально подобен потокам жидкостей или газов. В силу чего, формально в своем материальном проявлении он должен достаточно полно описываться хорошо известными в физике критериями подобия [6, с.63-92], дающими возможность количественной оценки уровня или степени актуализации ЭПП любого высказывания. Предполагалось также, что рассматривая процессы актуализации ЭПП высказывания как качественно одинаковые физические явления, можно говорить об энергетико-динамическом подобии определяющих их психофизиологических процессов. При этом учитывалось, что использование существующих компьютерных программ как инструментальных средств получения количественных показателей физических параметров озвученных высказываний позволяет осуществить непосредственный переход к искомым нами количественным критериям дифференциации уровней ЭПП.

Сформированный таким образом гипотетический инструментарий делает возможным параметрическое описание [8, с.86-94] высказывания как объекта моделирования, т.е. задание его свойств посредством определённой математической структуры с конечным числом параметров, поддающихся содержательной интерпретации. Напомним здесь, что параметры представляют собой количественные просодические характеристики внутренних свойств высказывания, а в формализованной математической модели они являются по сути постоянными или переменными коэффициентами, входящими в выражения, описывающие его энергетическую структуру.

Фонетистам известно, что в общем случае уровень актуализации ЭПП высказывания [2] зависит от ряда переменных физических параметров (частоты основного тона – F_0 (в традиционном описании – ЧОТ); длительности слогов – t , звуков – t_1 , ритмогрупп – t_2 , синтагм – t_3 , высказываний – t_4 ; качественной характеристики звуков – F_1 , F_2 и их соответствующей интенсивности – I_1 , I_2 ; интенсивности звучания – I_0 ; тембра, определяющегося частотой третьей форманты – F_3 и ее интенсивностью – I_3 ; пауз: внутрисинтагменных – P_1 , межсинтагменных – P_2 и т.п.). Следовательно, в общем виде критерий уровня актуализации ЭПП высказывания можно представить функцией от указанных параметров и записать ее в математической форме таким образом:

$$K = f(F_0, F_1, F_2, F_3, t, t_1, t_2, t_3, t_4, I_0, I_1, I_2, I_3, P_1, P_2, \dots).$$

Вполне очевидно, что механизм влияния перечисленных выше параметров на уровень актуализации ЭПП высказывания носит весьма сложный характер. Поэтому даже при наличии в настоящее время значительного количества экспериментально-фонетических данных, отнесенных, как правило, к определенным классам (видам или типам) высказываний, использовать эти данные для оценки ЭПП (т.е. дифференцировать масштабы изменения психофизиологической энергии говорящего в исследуемых реализациях) практически невозможно.

При этом известно [6, с.80-88], что правильное решение этой проблемы требует обобщения результатов исследования в форме безразмерных критериальных уравнений, содержащих в качестве переменных критерии подобия. Иначе говоря, в нашем случае возникает необходимость моделирования на основе теории подобия, подразумевающей осуществление аналитических процедур, благодаря которым поля всех физических переменных ЭПП исследуемых высказываний должны оказаться подобными.

Для определения критерия подобия, описывающего процесс реализации ЭПП высказывания, воспользуемся методом анализа размерностей [там же, с.72-105]. Согласно этому методу, прежде всего, следует определить (выделить из их реально существующего множества) и ввести в исходное критериальное уравнение только те параметры, которые по

данным экспериментов оказывают определяющее влияние на уровень актуализации ЭПП высказывания.

Широкая практика экспериментально-фонетических исследований однозначно свидетельствует, что искомое критериальное уравнение должно иметь следующий вид:

$$K = f(F_0, t, I_0, I_3),$$

где: F_0 – частота основного тона; t – длительность звучания слога; I_0 – интенсивность F_0 ; I_3 – интенсивность F_3 .

Поскольку используемые в современной экспериментальной фонетике теоретические формулы и установленные ею факты дают весьма четкую картину причинно-следственных связей между параметрами интонации и уровнями эмоционально-прагматических потенциалов высказываний, то у нас появляется возможность обоснования искомого критерия путем решения обратной задачи расчетного моделирования [6, с.98-105]. Благодаря этому, минуя этап составления простых безразмерных комплексов, на основании П-теоремы [там же, с.66-68] подобия, устанавливающей связь между интенсивностью актуализации эмоционально-прагматического потенциала высказывания, выраженной через размерные параметры, и интенсивностью в безразмерном виде, мы получаем следующий комплексный критерий:

$$K = \frac{F_0 \times t \times I_0}{1000 \times I_3} \quad (1)$$

где: K – критерий уровня актуализации ЭПП высказывания; F_0 – частота основного тона ($\text{Гц} = 1/\text{с.}$); t – длительность звучания слога (мс.); I_0 – интенсивность F_0 ($\text{дВ} = \text{эрг}/\text{м}^2\text{Чс}$); I_3 – интенсивность F_3 ($\text{дВ} = \text{эрг}/\text{м}^2\text{Чс}$); 1000 – коэффициент перевода миллисекунд в секунды.

Теперь, в соответствии с первой теоремой подобия нам необходимо определить размерность полученного критерия уровня актуализации ЭПП высказывания. Для этого подставим в правую часть формулы (1) вместо параметров их размерности:

$$K = \frac{\text{с} \cdot \text{эрг} \cdot \text{с}}{\text{с} \cdot \text{м}^2 \cdot \text{эрг} \cdot \text{с}}$$

Нулевая размерность (т.е. сокращаемость размерностей, находящихся в числителе и знаменателе формулы) показывает, что обоснованный нами критерий пригоден для оценки уровня актуализации ЭПП высказывания.

Для апробации практической эффективности применения критерия, полученного в результате приведенного выше аналитического обоснования, была разработана методика специального экспериментально-фонетического исследования. В соответствии с ней на первом этапе анализа группа аудиторов-информантов в составе 9 человек осуществила выборку озвученного экспериментального материала, включившую в себя триста реализаций английских высказываний с различными уровнями актуализации их ЭПП.

При этом отбираемые информантами высказывания дифференцировались ими на три отдельные группы: с низким, средним и высоким уровнями ЭПП. Внутри каждой такой группы, включавшей по 100 отобранных экспериментальных фраз (типические выборки), было проведено их разделение на две соответствующие (по 50 реализаций в каждой) подгруппы высказываний (подвыборки), передающих позитивные и негативные эмоции. Таким образом, сформированный из 300 фраз массив экспериментального материала в каждой из дифференцированной аудиторами группе (с низким, средним и высоким уровнями ЭПП) содержал по 50 английских высказываний, передающих позитивные эмоции, и по 50 высказываний, передающих негативные эмоции. Говоря в терминах математической статистики, экспериментальный массив высказываний был разбит на три выборки (низкий, средний и высокий ЭПП), имеющих по две подвыборки (позитивные и негативные эмоции).

На втором этапе, на основании данных компьютерного анализа звучащих экспериментальных высказываний, проведенного с использованием компьютерных программ *SpectraLAB*, *Cool Edit Pro*, фиксировались и заносились в расчетные таблицы численные значения частоты основного тона – F_0 , длительности звучания слога – t , интенсивности F_0 – I_0 и интенсивности F_3 – I_3 . В результате подстановки зафиксированных количественных показателей просодических характеристик в формулу (1) для каждого высказывания были получены экспериментально-расчетные значения критерия K (критерий

уровня актуализации ЭПП высказывания), сведенные для их дальнейшего анализа и статистической обработки в рабочую таблицу, фрагмент которой представлен таблицей 1.

Таблица 1

Фрагмент сводной таблицы значений критерия уровня актуализации ЭПП экспериментальных высказываний

Высокий уровень ЭПП

№ высказывания п.п.	Эмоции	Позитивные	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
К			151,6	132,0	110,1	111,4	124,1	153,3	146,9	128,1	107,6	139,9	328,8	114,1	...
№ высказывания п.п.		Негативные	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
К			107,8	115,6	186,7	121,2	135,2	155,4	203,2	107,6	110,6	124,5	116,5	126,7	...

Средний уровень ЭПП

№ высказывания п.п.	Эмоции	Позитивные	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
К			70,8	96,5	69,9	76,77	36,22	101,2	39,6	43,5	39,2	35,14	81,88	88,62	...
№ высказывания п.п.		Негативные	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
К			60,3	39,6	57,4	39,1	62,02	95,23	62,02	56,39	64,28	41,7	102,4	83,5	...

Низкий уровень ЭПП

№ высказывания п.п.	Эмоции	Позитивные	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
К			26,88	29,12	28,46	34,15	22,5	25,38	16,2	19,82	21,05	29,28	31,64	27,57	...
№ высказывания п.п.		Негативные	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
К			27,7	30,68	31,62	33,67	32,87	34,04	30,01	31,5	22,04	28,5	19,7	21,3	...

Сравнительный анализ экспериментальных данных, занесенных в рабочую таблицу, с соответствующими показаниями экспертных оценок позволил установить, что высказывания, реализованные с низким уровнем ЭПП, характеризуются значениями критерия К, не превышающими 30 единиц. При этом было установлено, что высказывания со средним уровнем ЭПП реализуются в границах значений критерия К от 30 до 105 единиц. А высказывания с высоким уровнем ЭПП маркируются значениями рассматриваемого критерия, превышающими 105 единиц.

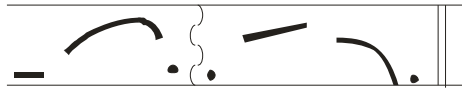
В процессе углубления совместного анализа результатов перцептивного и компьютерного экспериментов при оценке ряда высказываний, характеризующихся цифровыми показателями критерия К, близкими к его значениям, равным 30 и 105 (К=30 является границей перехода энергии актуализации высказываний с низкого уровня ЭПП на средний, а К=105 – соответственно, со среднего – на высокий), в информантов возникали определенные сомнения, затруднявшие квалификацию ЭПП по установленному критерию. Проведенным дополнительным сопоставлением данных перцептивного и компьютерного анализов были выявлены причины, осложняющие адекватность перцептивной оценки и отнесения этих высказываний к конкретным уровням ЭПП. Такими причинами, служат, чаще всего: речевой контекст, экстралингвистическая ситуация, особенности артикуляции говорящего, ситуация общения, отношение говорящего к собеседнику, индивидуальная и речевая культуры говорящего и т.п. Это вполне естественно, поскольку, как известно, природа вообще, а природа человека, тем более, не признает в своем проявлении наличия четких однозначных границ.

В связи с этим, нами был установлен реальный интервал существования переходных значений критерия К, имеющий место на границе между низким и средним уровнями ЭПП, составивший +5 единиц указанного критерия. Поэтому практически важно отметить, что в ряде случаев при особо точной постановке задачи исследования, реализации озвученных высказываний, маркированных значениями К в пределах от 30 до 35 единиц, следует подвергать более тщательному перцептивному анализу. Аналогичным образом были установлены интервалы сомнительных экспертных оценок на границе среднего и высокого уровней актуализации ЭПП. Затруднения информантов наблюдались, преимущественно, в диапазоне показателей К от 105 до 145 единиц. При этом выяснилось, что верхней границей высокого уровня актуализации ЭПП следует считать высказывания, реализованные говорящим в состоянии неконтролируемых эмоций, маркируемые, преимущественно, значениями критерия К, превышающими 300 единиц.

Значительный массив обработанного нами экспериментального материала позволяет так же сделать некоторые заключения об инвариантных и вариативных особенностях просодического оформления английских высказываний, реализованных с разными уровнями ЭПП, и прокомментировать причины затруднений, возникающих при их перцептивном анализе.

Для этого рассмотрим типичные высказывания с высоким уровнем ЭПП, выражающие позитивные эмоции.

1) *Good evening, my dear Arthur! Mrs. Cheveley, allow me to introduce to you Lord Goring, the idlest man in London.* [14, с.7; 15] (К=110,1).

Это высказывание, маркированное значением критерия К (105<110,1<145), следует, по мнению аудиторов, однозначно отнести к низкой зоне высокого уровня ЭПП, исходя из официальной коммуникативной ситуации и высокой индивидуальной культуры говорящего.

2) – *Wonderful man, wasn't he?*

- *He was very remarkable, in many ways.* [14, с.9; 15] (К=146,9);

3) – *Oh, I love London Society! I think it has immensely improved. It is entirely composed now of beautiful idiots and brilliant lunatics. Just what Society should be.* [14, с.8; 15] (К=328,8).

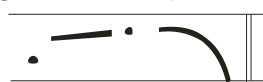

В данном случае при критерии К, превышающем 300 единиц, аудиторы, учитывая недостаточность контроля собственных эмоций говорящим, квалифицировали высказывание как реализованное в высокой зоне высокого уровня ЭПП.

Приведем также несколько примеров высказываний с высоким уровнем ЭПП, выражающие негативные эмоции.

1) “*And A Happy New Year!*”

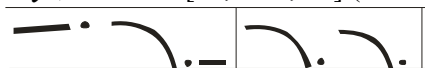
– “*Good afternoon!*,” said Scrooge. [10, с.17] (К=106,8);

2) – *You seem to me to be living entirely for pleasure.*

- *What else is there to live for, father? Nothing ages like happiness.*

- *You are heartless, sir, very heartless!* [14, с.11; 15] (К=135,2);

3) – *Who?*

– *Henry Harris – Hannah's husband. He was in a car accident.*

- *Oh, no! What happened?*

- *He had an accident on his way home from work.* [9, с.153] (К=203,2).

Как видно из примеров, высказывания, квалифицированные по критерию К как имеющие высокий уровень ЭПП, независимо от полярности выражаемых ими эмоций, характеризуются следующими общими признаками: 1) средне-повышенным или высоким тональным уровнем начала; 2) высоким или средне-повышенным нисходящим тоном с малой скоростью его реализации; 3) расширенным или широким диапазоном высказывания; 4) замедленным темпом произнесения; 5) повышенной или высокой громкостью актуализации всего высказывания; 6) выделением ключевого слова путем пролонгации его согласных или гласных звуков.

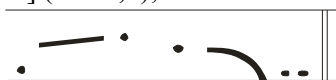
Общность признаков интонационного оформления высказываний с высоким уровнем ЭПП, передающих полярные эмоции, объясняется искренностью выражения чувств и спонтанной реакцией говорящих на неожиданные события. При этом отнесенность высказываний к конкретной подгруппе, выражающей позитивные или негативные эмоции, осуществляется с учетом ситуации общения, соответствующей лексики и паралингвистических средств.

Перейдем далее к примерам высказываний среднего уровня ЭПП, выражающих позитивные эмоции.

- 1) – *I have met Lord Goring before.*
- *I did not think you would remember me, Mrs. Cheveley.*
- *My memory is under admirable control. And are you still a bachelor?*
- *I... believe so.*
- *How very romantic!* [15, с.9; 16] (К=76,8);

- 2) *Wealth has given me enormous power. It gave me at the very outset of my life freedom. And freedom is everything.* [15, с.30; 16] (К=30,1);

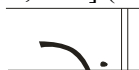
Отнесение данного высказывания к низкой зоне среднего уровня ЭПП аргументировано информантами на основе тембральной окраски голоса говорящего, свидетельствующей о его предыдущем глубоком эмоциональном переживании.

- 3) *Good evening, dear Gertrude! – So kind of you to let me bring my friend, Mrs. Cheveley. Two such charming women should know each other!* [15, с.4; 16] (К=88,6).

Дополним анализ примерами высказываний среднего уровня ЭПП, выражающими негативные эмоции.

- 1) “*A merry Christmas, uncle! God save you!*” cried a cheerful voice. It was the voice of Scrooge's nephew, who came upon him so quickly that this was the first intimation he had of his approach. “Bah!” said Scrooge, “**Humbug!**” [10, с.17] (К=30,6).

В этом примере высказывание с критерием К (30<30,6<35), попадающим в зону затруднительной оценки между нижним и средним уровнями ЭПП, характеризуется за счет его лексического наполнения как эмоционально повышенное и поэтому относится аудиторами к низкой зоне среднего уровня актуализации ЭПП.

- 2) “*What right have you to be dismal? What reason have you to be morose? You're rich enough.*” Scrooge having no better answer ready on the spur of the moment, said “Bah!” again; and followed it up with “Humbug.”

“**Don't be cross, uncle!**” said the nephew. [10, с.17] (К=95,23);

- 3) – *Something wrong?*
 - *Nothing's wrong.* [12] (K=56,39).

Анализ высказываний, отнесенных к среднему урону ЭПП, делает очевидным, что в них в зависимости от позитивности/негативности выраженных эмоций наблюдаются как общие, так и отличительные признаки интонационной организации. Так, общими признаками обеих подгрупп высказываний являются: 1) высокий или средне-повышенный тональный уровень начала высказывания; 2) восходящее направление движения тона на такте; 3) суженный интервал на стыках участков интонационного контура; 4) средний или расширенный тональный диапазон высказывания.

При этом высказывания, реализующие негативные эмоции, отличаются вариативностью темпа (замедленный, умеренный и ускоренный) и громкости их произнесения, увеличением или уменьшением скорости изменения движения ядерного тона и сочетанием нескольких кинетических тонов в пределах одной интоногруппы.

В свою очередь, высказываниям, выражающим позитивные эмоции, присущи средняя или малая скорость изменения направления движения низкого или средне-повышенного нисходящего тона, их актуализация в пределах умеренного или замедленного темпа.

Рассмотрим теперь примеры высказываний с низким уровнем ЭПП, выражающих позитивные эмоции.

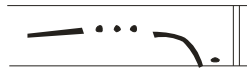
- 1) *Hello, this is Steve Richards. It feels like old times again.* [13] (K=22,5);

- 2) *Hello, this is from our own correspondent to download from the B.B.C.* [11] (K=25,38);

- 3) *English intonation. An introduction. By John Wells. Cambridge University Press.* [14] (K=16,2).

Аналогичным образом дополним рассмотрение примерами высказываний с низким уровнем ЭПП, выражающими негативные эмоции.

- 1) *I have to say there are a lot of unanswered questions.* [13] (K=30,0);

- 2) *The north of the country was first to suffer back in September.* [13] (K=34,7).

Здесь, несмотря на традиционно нейтральный тон информационного сообщения, диктору не удается скрыть встревоженность неожиданностью событий. Однако аудиторы, апеллируя к нейтральному лексическому наполнению высказывания, отнесли его к высокому уровню низкой зоны ЭПП.

- 3) – *I don't know that I am much interested in your family life, Lane.*

- *No, sir; it is not a very interesting subject. I never think of it myself.* [17] (K=26,1).

Мы видим, что высказываниям, реализованным в границах низкого уровня ЭПП, независимо от полярности выражаемых эмоций, также присущи общие признаки: 1) постепенно нисходящая ступенчатая или усеченная шкала; 2) низкий или средне-

пониженный нисходящий ядерный тон; 3) средний тональный диапазон; 4) наличие суженого/узкого тонального интервала на стыках участков интонационного контура; 5) оформление высказывания простым регулярным ритмом; 6) умеренные темп и громкость.

Общность признаков интонационного оформления высказываний с низким уровнем ЭПП, выражающих полярные эмоции, объясняется сдержанной (индифферентной) реакцией говорящего на предмет обсуждения, ситуацию общения и собеседника, а также высоким уровнем контролируемости своего эмоционального состояния. Отнесенность высказываний к подгруппам, выражающим позитивные или негативные эмоции, определяется наличием соответствующей лексики и коммуникативно-когнитивным опытом говорящего.

Отдельно следует отметить, что высказывания, выражающие низкий уровень негативных эмоций, часто неоднозначно воспринимались аудитором и определялись, преимущественно, как реализованные на границе высокой зоны низкого уровня ЭПП и низкой зоны среднего. Трудности определения принадлежности негативных высказываний к низкому уровню ЭПП вызваны тем, что при общей реализации параметров интонационного оформления таких высказываний в границах нейтральной речи, они характеризуются выделением отдельных слов, например, с помощью пролонгации звука, кинетического движения тона на неядерном слоге высказывания, незначительного повышения громкости, параллелизма интонационной модели, начала высказывания на низком тональном уровне и его повышения в середине или в завершении синтагмы и т.п.

В результате проведенного исследования методами теории подобия обоснован безразмерный количественный критерий (К) уровня актуализации ЭПП озвученного высказывания. Экспериментально установлены значения критерия К, определяющие уровни актуализации ЭПП: низкий (К – до 30), средний (К = 30-105) и высокий (К > 105).

Авторы надеются, что использование полученных результатов будет благоприятствовать разработке современных компьютерных программ, позволяющих существенно повысить объективность и надежность инструментально-фонетического анализа звучащей речи, а также радикально сократить затраты времени на его осуществление.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації англійського емоційного висловлювання: Монографія / Калита Алла Андріївна. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
2. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія / Калита Алла Андріївна. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
3. Калита А. А. Метод комплексної енергетичної оцінки процесу просодичного оформлення мовлення / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 4-х ч. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2009. – Вип. 81 (1). – С. 359-365.
4. Калита А. А. Модель енергетичного аналізу мовлення / А. А. Калита, Л. І. Тараненко // Матеріали VIII Всеукраїнської наукової конференції “Каразинські читання: Людина. Мова. Комунікація”. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 125-127.
5. Клименок О. В. Технологія наукового дослідження: Авторський підручник / Клименок Олександр Валеріанович. – К.-Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 308 с.
6. Лебедев А. Н. Моделирование в научно-технических исследованиях / Лебедев А. Н. – М.: Радио и связь, 1989. – 224 с.
7. Мальцев П. М. Основы научных исследований / П. М. Мальцев, Н. А. Емельянова. – К.: Вища школа. Головное изд-во, 1982. – 192 с.
8. Неуймин Я. Г. Модели в науке и технике: история, теория, практика / Неуймин Я. Г. – Л.: Издательство «Наука», 1984. – 187 с.
9. Baker A. Pronunciation Pairs: an Introduction to the Sounds of English / Ann Baker. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 192 p.
10. Dickens Ch. A Christmas Carol / Charles Dickens. – L.: Odhams Press Ltd, 1973. – 92 p. – Audio Cassette 1 (68 min.), 2 (72 min.).
11. From Our Own Correspondent [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.podcast-directory.co.uk/episodes/fooc-oct-27-2011-16268295.html>.
12. Mortimer C. Sound Right! Selected Sounds in Conversations / Collin Mortimer. – L.: Longman, 1975. – Audio Cassette (60 min.).
13. Weekly Political Review [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://downloads.bbc.co.uk/podcasts/radio4/wpr/wpr_20111022-1130a.mp3.
14. Wells J. C. English intonation. An introduction / John Wells. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 276 p. – 1 Audio CD.
15. Wilde O. An ideal husband / Oscar Wilde. – L.: Dover Thrift Editions, 2000. – 96 p.
16. Wilde O. An ideal husband / Oscar Wilde. – L. A.: Theatre works. Produced in association with KCRW, 1997. – 2 Audio CDs (102 min).
17. Wilde O. The Importance of being Earnest / Oscar Wilde. – L.: Penguin Books Ltd., 1997. – 2 Audio Cassettes (2 hrs).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алла Калита – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: синергетичні механізми реалізації усного мовлення; когнітивна фонетика.

Лариса Тараненко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «КПІ».

Наукові інтереси: енергетичні аспекти просодичної організації текстів малої форми.

ФОНЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ НЕФІНІТНИХ МОДЕЛЕЙ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Людмила ШТАКІНА (Горлівка, Україна)

У статті розглянуто особливості акцентно-сислової специфіки нефінітних моделей кваліфікативних синтагм публічних лекцій в межах трьох тематичних полів. Увагу зосереджено на функціональному потенціалі нефінітних моделей та їх акцентуації залежно від гендерного фактору. Встановлюється динаміка використання зазначених одиниць в певних контекстуальних умовах.

Ключові слова: акцентуація, потенціал, синтагма, гендер, дискурс, позиція.

The article highlights the non-finites accentuation and semantic specifics within the framework of three thematic fields of public lectures. The non-finites are treated as the qualifying syntagmas core constituents revealing their functional potential, accentuation and gender specifics. The data obtained prove to be sufficient for the verbal stereotype identification.

Key words: accentuation, potential, syntagma, gender, discourse, stereotype.

Дослідження особливостей мовної комунікації на сучасному етапі віддзеркалюють коло питань, зорієнтованих на багатовекторний пошук механізмів варіювання під впливом широкого соціального контексту.

Соціолінгвістичний аналіз міжособистісної комунікації, насамперед, передбачає лінгвістичну й соціологічну оцінку досліджуваних об'єктів, позаяк мовне варіювання співвідноситься з системно впорядкованими соціальними розбіжностями [3].

Останнім часом більшість лінгвістів звертає особливу увагу на гендерний фактор мовлення, зокрема, на специфіку комунікативної поведінки представників жіночого та чоловічого гендерів та її моделі, які зумовлюють певні зміни на всіх рівнях мови в силу того, що вибір мовцем тієї чи іншої мовної одиниці визначається, у нашому розумінні, саме гендерними особливостями учасників комунікативного процесу.

Вихід гендерних досліджень за межі найбільш поширених європейських мов та розвиток лінгвокультурології дозволили отримати дані, що говорять про факт залежності мовлення чоловіків та жінок від культурного контексту. Це, на нашу думку, зумовило глибокий науковий інтерес до мовленнєвих стратегій і тактик чоловіків та жінок.

Гендерна диференціація як природний процес, в якому біологічні відмінності між чоловіком та жінкою наділяються соціологічним значенням, відображається в мовленнєвій поведінці суб'єктів соціуму і надає можливість переосмислити мовний знак як засіб самовираження індивідуума [2 : 38].

Зазначимо, що гендерологічний напрям зарубіжної лінгвістики вивчає з одного боку, зафіксовані в мові стереотипи фемінінності та маскуліності, феномен гендерної асиметрії, а з іншого – особливості мовленнєвої поведінки чоловіків та жінок [1].

Отже, лінгвістична гендерологія як наука має перспективні напрямки розвитку низки питань, що потребують подальшого студіювання та ретельної перевірки в дискурсивній практиці.

Особистісно-соціальні особливості мовців жіночої та чоловічої статі є значущими у тому сенсі, що вони прогнозують манеру спілкування, специфіку композиції та комплекс вербальних засобів, за допомогою яких створюється мовленнєва конфігурація комунікативної події. Відтак, гендерні особливості мовця обумовлюють варіативність норми в межах певного ситуативного контексту, взаємодію двох вагомих чинників продукування дискурсу – соціальної ситуації та особистісних властивостей мовця.

Судячи з усього, інваріантна модель гендеру, як певний соціо-параметричний кластер, виокремлює специфіку мовленнєвого коду мовця, його характерні ознаки, а саме: тенденцію до уникнення доказовості, прагнення образності та описовості, схильність до обговорення людей та подій, спирання на окремі факти з їх описом та оцінкою (мовці-жінки) та впевненість, доказовість, стриманість, фактологічність (мовці-чоловіки). Саме ці базові

гендерні особливості визначають відмінності вербального стереотипу й соціо-комунікативний тембр мовця [5].

Насьогодні актуальним напрямом досліджень має бути виявлення гендерних розбіжностей на різних мовних рівнях: морфологічному, синтаксичному, семантичному та фонетичному.

Поняття „гендер”, що символізує соціально та культурно марковану специфіку статі, розглядається нами як **особистісно-соціальний дискурсивний феномен**. Об’єктом нашого дослідження є англomовна „публічна лекція” як різновид автороцентричного формату спілкування. Як жанр інституціонального дискурсу „публічна лекція” має певний набір ознак та вимог, які чинять вплив не тільки на модель дискурсу, але й на стратегію й тактику досягнення комунікативної мети. Цілком природно, що мовні засоби, використані певним гендером, зазнають відповідних змін, адже відбувається взаємодія та взаємовплив двох значущих факторів продукування дискурсу – соціальної ситуації та особистісних властивостей мовця.

В межах цієї статті, що є фрагментом аналізу гендерної специфіки вербалізації комунікативного задуму на фонетичному рівні, запропоновано викладення наших спостережень щодо акцентно-сміслової специфіки нефінітних моделей дієслова в межах трьох тематичних полів: „Мистецтво”, „Історія”, „Екологія”. Як специфічні мовні засоби, що маркують категоріальний статус дієслова, нефінітні моделі з їх функціонально-синтаксичною специфікою розглядаються нами як **процесуальні номінатори деталізації мовленнєвої події**.

Наприклад:

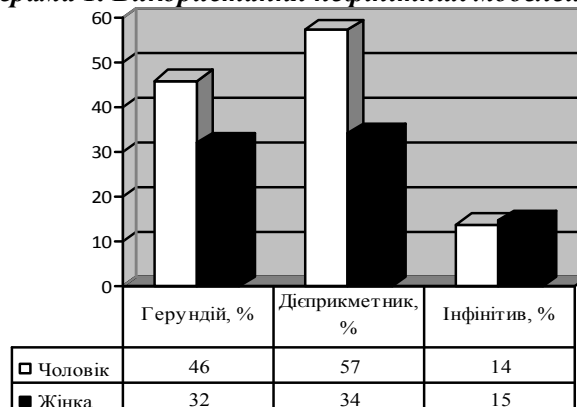
а) гендерний варіант лекції (WG)

These simple ditties provide us with a **fascinating* street-level glimpse of the lives, / attitudes, / politics, / sense of humour and sexual mores / of our ancestors / – and, as you’ll hear, / many of them were set to some of the most delightful popular tunes / England has ever produced/ The picture you see here / is a good place *to *start*. 17th century London was a noisy, / smelly, / **crowded* place. // By now, the crumbling live of old city walls / had already become just a historical monument, / they no longer “enclosed” the city at all, / as houses, / shops, / taverns and churches **spilled over* into the suburban countryside. // [7]

б) гендерний варіант лекції (MG)

In **mentioning* the internal physical dimensions / of musical structure, / we are / of course / referring to an illusion of reality, / an imaginary world of reconstruction / which approaches a level of tangibility / only in the external realization of performance, / but even at this final stage of the creative process, / those seemingly palpable elements / remain on the whole illusionary / and take on the form of an aural mirage. // If a composer decides to *ma*nipulate* musical space in performance / by **separating* instrumental groups, / for instance, / then of course the different points / from which sounds original / will create a genuine experience of perspective, / but for now. / I would like *to con*sider* the illusionary aspect of musical space / as *o*originated* from a single unit, / where / although the number of elements may vary, / the collective aim of their presence / is to *cre*ate* a cohesive, / **unified* / aural experience // [6].

Діаграма 1. Використання нефінітних моделей (%).

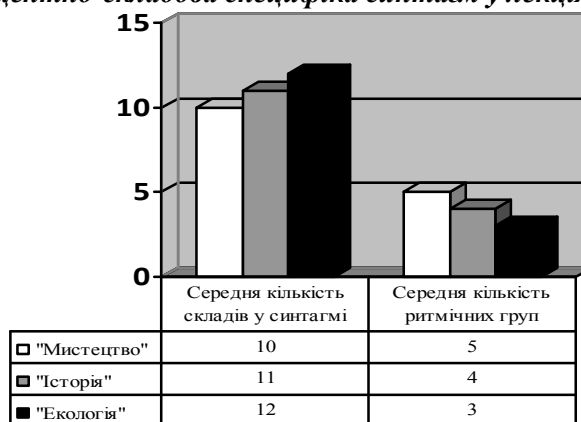

Показники діаграми №1 висвітлюють кількісну розбіжність у використанні інфінітиву та його конструкцій, герундію та дієприкметників I, II. Що стосується випадку з інфінітивом, несуттєва статистична розбіжність може пояснюватись, наприклад, інваріантними особливостями публічної лекції. Але доволі значна розбіжність гендерних реалізацій щодо вживання певних моделей, зокрема, герундію, може бути доказом відмінності у типах мовленнєвої поведінки жінок та чоловіків, адже вибір певних мовних засобів є віддзеркаленням специфіки мисленнєвих процесів та механізмів їх функціонування [4].

Зазначена специфіка вербалізації відтворює дещо відмінні схеми, а відтак – і спосіб вираження поряд із формою реалізації думки. Дослідження особливостей реалізації нефінітних моделей проведено на матеріалі публічних лекцій, продюкованих особами жіночої (WG) та чоловічої (MG) статі Великої Британії. Перцептивні характеристики акцентних моделей синтагм, виокремлених в лекціях трьох вищезазначених тематичних полів, зіставлено з оцифрованими акустичними показниками за протоколом аналізу. Визначались регістрові модифікації та напрям руху основного тону в синтагмах, маркованих нефінітними моделями, з врахуванням їх функціонально-синтаксичної позиції. Акустична перевірка перцептивних характеристик за результатами аналізу проводилась за допомогою комп'ютерної програми Wave Surfer 1.8.3. Загальна тривалість широкого корпусу дослідження становить 10 годин. Відповідно до програми дослідження аудитивний аналіз проводився з метою встановлення особливостей делімітації мовленнєвого континууму, виокремлення смислових квантів, встановлення специфіки акцентуації саме кваліфікативних (маркованих нефінітними моделями) синтагм.

Поряд із зазначеними етапами аналізу перцептивних характеристик виокремлювався тип акценту нефінітних моделей як немаркований та маркований (релативний). Слід зауважити, що маркований акцент є результатом зміни руху основного тону з суттєвим переломом, тобто значущими змінами швидкості реалізації.

Діаграма 2. Акцентно-складова специфіка синтагм у лекціях мовців-жінок.

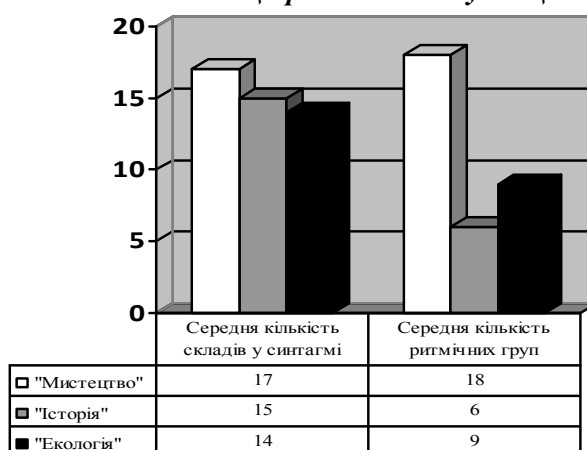

У ході першого етапу аналізу на фонетичному рівні увагу було зосереджено на складових характеристиках маркованих синтагм, а також особливостях їх акцентно-смислового алгоритму. Діаграма 2 відображає специфіку механізму вербалізації думки лекторами-жінками, зокрема, на найнижчому рівні ритмізації мовленнєвого континууму стосовно трьох тематичних полів.

Так, статистичні показники параметричних ознак, насамперед, віддзеркалюють градуальність вербалізації мовленнєвого задуму у сенсі деталізації предмету лекції, що корелює, з нашої точки зору, з процесом реалізації авторського задуму. Найвищий показник щодо складового обсягу синтагм тематичного поля „Екологія” є, зокрема, наслідком домінування раціональної сутності, а відтак і кількість акцентованих складів градуально зменшується відповідно ступеню раціональної / емоціональної оцінності.

Зазначимо, що градуальність як ознака експлікації думки лектора, притаманна акцентуації смислових квантів як на рівні складового обсягу, так і на рівні акцентних груп й має певні ознаки залежності фонетичної репрезентації від оцінності та динаміки розгортання смислового поля.

Діаграма 3. Акцентно-складова специфіка синтагм у лекціях мовців-чоловіків.

Звертаючи увагу на кількість ритмічних груп у синтагмах з нефінітними моделями, ми можемо зробити висновок щодо акцентного рельєфу тематичного поля „Мистецтво” з притаманними йому ознаками високого ступеня емоційної оцінки порівняно з тематичними полями „Історія” та „Екологія”.

Щодо специфіки акцентуації саме нефінітних словоформ, то вони знаходяться в позиції комунікативного фокусу інформативно-значущих синтагм й виокремлені маркованим (ядерним) акцентом. Найтипівішими для мовців жіночої статі є дієприкметникові моделі рематичного статусу функціонально-синтаксичної позиції „означення” (28%) по відношенню до суб’єкта, який ним означається. Інфінітивні моделі також використовуються жінками в цій позиції як акцентно марковані конструкції (41%). Цей факт вказує на те, що описові вербальні номінатори є більш притаманними мовленню жінки через те, що вона фокусує увагу, насамперед, на формі повідомлення. Таким чином, жінка-лектор наголошує на деталях описуваного явища чи дії, тим самим відображаючи у такий спосіб тематичну спрямованість лекції. У відсотковому відношенні „означення” як функціонально-синтаксична позиція нефінітних моделей інформативно-значущих синтагм стосовно трьох тематичних полів дорівнює: „Мистецтво” – 58%, „Історія” – 44%, „Екологія” – 42%.

Наші спостереження над особливостями фонетичної репрезентації кваліфікативних синтагм (маркованих нефінітними моделями дієслова) показало, що вербальний контекст лекцій, продукованих мовцями-чоловіками має певну специфіку стосовно зазначених параметрів виміру (діаграма 3). Цікавим виявився той факт, що складовий обсяг кваліфікативних синтагм трьох тематичних полів має певні риси градуальності, про що свідчать статистичні показники. Зазначимо, що в кількісному складовому відношенні обсяг синтагм, маркованих нефінітними моделями, зменшується відповідно градації ступеня оцінки. Таким чином, найменший складовий обсяг синтагм спостерігається в лекціях тематичного поля „Екологія”. Цей показник делімітації мовленнєвого континууму лекторів-чоловіків також вважаємо інваріантним щодо комунікативної стратегії чоловіків, які прагнуть до максимальної концентрації думки, відтак зосереджуючи увагу на суттєвих положеннях лекції. Щодо акцентної динаміки зазначених маркованих синтагм, то середні статистичні показники відтворюють залежність акцентуації від оцінності вербального контексту. Цілком зрозуміло, чому дані щодо тематичного поля „Мистецтво” вказують на суттєву відстань цього мовленнєвого блоку від двох інших. Як видно з діаграми №3, кількість ритмічних груп лекцій тематичного поля „Екологія” дещо збільшується порівняно з „Історією” в силу більш регламентованого характеру, що пов’язано з важливими деталями на позначення реалій об’єктивної дійсності. Отримані нами дані вказують на те, що серед **рематично маркованих** нефінітних моделей зазначених тематичних полів, типовими для мовців-чоловіків є дієприкметникові варіанти функціонально-синтаксичної позиції „означення” та інфінітивні – в позиції додатка.

Типові функціонально- синтаксичні позиції (%)

Нефінітні моделі Тематичні поля	Дієприкметникові моделі	Інфінітивні моделі
	означення	додаток
„Мистецтво”	54	40
„Історія”	40	53
„Екологія”	42	37

Відтак, позиція комунікативного фокусу, в якій знаходяться нефінітні моделі інформативно-значущих синтагм, вказує на тенденцію лекторів-чоловіків до фактологічності та доказовості, а також до більшої орієнтації на манеру та мету виконання дії.

Слід наголосити на тому, що позиція нефінітних моделей, використаних у лекціях тематичного поля „Мистецтво”, вказує на тенденцію до спрощення форми реалізації думки в мовленнєвому потоці лекторів-чоловіків та до опису предмета думки та надання варіативного характеру мовним засобам дискурсу, продукованому особами жіночої статі.

Так, позиція комунікативного фокусу, в якій знаходяться нефінітні моделі, використані в лекціях тематичних полів „Історія” та „Екологія”, вказує на тенденцію чоловіків до фактологічності та компресії інформації у мовленнєвому потоці, а також до більшої орієнтації на манеру та мету виконання дії, та на тенденцію жінок до деталізації та варіативності використання мовних ресурсів.

Зазначимо, що маркування нефінітних моделей дієслова рематичним акцентом тематичних полів „Історія” та „Екологія”, вказує, з одного боку на схильність чоловіків-лекторів до чіткої логічності, сфокусованості уваги на змісті повідомлення, та з іншого боку, на схильність жінок-лекторів до уникнення доказовості та уваги до форми повідомлення, засобів комунікативного впливу. Загалом, специфічна акцентуація нефінітних моделей дієслова в лекційному дискурсу є не лише показником функціональної навантаженості дієслова як однієї з базових лексико-граматичних категорій, а й певних тенденцій у виборі дискурсивних стратегій чоловіками та жінками.

Викладене спонукає до подальшого дослідження гендерних реалізацій лекційного дискурсу, особливостей фонетичної репрезентації кваліфікативних смислових квантів в аспекті інтеграції тональної, динамічної та часової підсистем й виявлення діапазону варіативності просодичних підсистем, що дозволяє ґрунтовніше дослідити роль особистісно-соціального фактору продукування дискурсу.

БІБЛОГРАФІЯ

1. Гендерные исследования в зарубежной и российской лингвистике [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – Москва, 2000. – Режим доступа: <http://ons.net/2000/4/15/> – Загл. с экрана. – Яз. рус.
2. Мацюк Г. В. Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики / Г.В. Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 212 с.
3. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии / А. Д. Петренко. – К. : Наукова думка, 1998, – 249 с.
4. Социолингвистические исследования: [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – [Москва], 1999. – №9. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/socis/msg/244325/html>. – Загл. с экрана. – Яз. рус.
5. Штакіна Л. О. Гендерна дихотомія як фактор просодичного акценту / Л. О. Штакіна. // Актуальні проблеми менталінгвістики. Збірник статей за матеріалами VI Міжнародної наукової конференції. – Черкаси, 2009. – С. 154-159.
6. Jonathan Cole. Music and Architecture : Confronting the Boundaries Between Space and Sound. // Gresham College Free Public Lectures / Gresham College / – Электрон. дан. – [London], 2008. – Режим доступа: <http://www.gresham.ac.uk>. – Загл. с экрана. – Яз. англ.
7. Lucie Skeaping. Broadside Ballads of the 17th Century England // Gresham College Free Public Lectures / Gresham College / – Электрон. дан. – [London], 2008. – Режим доступа: <http://www.gresham.ac.uk>. – Загл. с экрана. – Яз. англ.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила ШТАКІНА – професор кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: просодія дискурсу в аспекті міжрівневої інтеграції.

АКЦЕНТУАЦІЯ ОЙКОНІМА НОВОУКРАЇНКА: НОРМА І ВІДХИЛЕННЯ

Лариса ГУЦУЛ (Кіровоград, Україна)

Стаття присвячена акцентуації ойконіма Новоукраїнка. Виявлені причини ненормативного наголошення ойконіма та проаналізована його акцентна структура. Розглянута також залежність наголосу аналізованого оніма від деяких мовних та позамовних чинників.

Ключові слова: ойконім Новоукраїнка, акцентуація, мовні та позамовні чинники, акцентуаційні моделі, акцентна структура.

The article is devoted to the accentual sphere of the oikonym Novoukrayinka. The reasons for its wrong accentuation are revealed and the accentual structure is analyzed. The dependence of the stress of this onym on some inter- and extralinguistic factors has been disclosed.

Key words: oikonym Novoukrayinka, accentuation, inter- and extralinguistic factors, accentual models, accentual structure.

Бездоганна орфоепічна грамотність, знання норм наголошення та дотримання їх є невід’ємними ознаками високої культури мовлення сучасної людини. Досить часто у мовленні як загальні назви, так і власні, в тому числі і назви населених пунктів, відтопонімні прикметники та назви жителів неправильно наголошуються з різних причин. Це й: недостатній рівень володіння українською мовою, вплив близькоспоріднених мов, вплив діалектів, мовна безграмотність, наголошення за аналогією тощо.

Метою пропонованої статті є дослідження акцентуації ойконіма *Новоукраїнка*, аналіз його внутрішньої акцентної структури та виявлення причин неправильного наголошення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань:

1) прослідкувати за наголошенням аналізованого оніма в усному мовленні (як старожилів, так і молоді); 2) дослідити внутрішню акцентну структуру ойконіма *Новоукраїнка*; 3) описати акцентуаційні моделі ойконіма *Новоукраїнка*, ад’ектоніма *новоукраїнський* та катойконіма *новоукраїнці*; 4) виявити причини порушень норм наголошення.

У самому центрі України на Кіровоградщині є населений пункт *Новоукраїнка* – місто районного підпорядкування, центр району, розташоване на берегах річки *Чорного Ташлика* та її приток *Грузької* й *Полічної*. Як свідчать археологічні знахідки, територія сучасного міста була заселена ще в IV тисячолітті до н.е. 1754 року засновано фортецю *Павлівськ*, навколо якої виник населений пункт [4: 528, 540].

Розглянувши наголошення цього ойконіма таким, яким воно зафіксоване у словниках, і таким, у якому вигляді воно переважно вживається у мовленні, а також дослідивши його внутрішню акцентну структуру, наголосимо, що акцентологічна система української мови ще формується, і на цей процес впливає багато чинників, існує ще безліч хитань у наголосі, які є і будуть.

Одним із завдань статті є спроба розібратися: 1) чому переважна більшість населення цей ойконім уживає з наголошенням: *Новоукраїнка* і 2) чи акцентна варіантність цієї назви є нормативною (як, скажімо, подвійний наголос в ойконімах *Кролевець* Сумської області, *Острція* Чернівецької області, *Васильки* Миколаївської області). А також у даній розвідці простежимо за залежністю наголосу цього оніма від деяких мовних та позамовних факторів.

“Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України” В.О. Горпинича [1] фіксує цей онім з таким наголошенням: *Новоукраїнка* (*Крв*) – *новоукраїнський, новоукраїнці, новоукраїнець, новоукраїнка* [1: 237]. З таким же наголошенням у словнику подаються інші дев’ять назв *Новоукраїнка*: 4 – Миколаївської області, 3 – Запорізької, 1 – Сумської, 1 – Одеської (наголошення похідних аналогічне).

Досліджуючи співвідношення наголосу з морфемною структурою ойконімів, нами була виявлена закономірність: майже всі назви населених пунктів України на інка (інка) мають суфіксальне наголошення [2:34]: *Іллінка* (*Крм*), *Гребінка* (*Пл*), *Українка* (*Жт*), *Степівка* (*Чрк*) та ін.

Чому ж порушується акцентологічна норма в аналізованій назві у мовленні? Проведемо паралель між ойконімом *Новоукраїнка* і топонімом *Україна* та спробуємо шукати тут витоки неправильного наголошення.

Увагу багатьох лінгвістів привертало й досі привертає походження назви *Україна*. Переважна більшість дослідників вважає, що ця назва походить від край «кінець» [11: 2; 17:156–157; 15: 322] (точніше, від прийменникової конструкції *у края*), і первісне значення її – «погранична (порубіжна) територія, погранична (межівна) земля». Ця етимологія є не тільки найпоширенішою, але й найдавнішою [13: 15].

Розглядаючи походження назви *Україна*, В.Г. Скляренко вважає, що первісне значення цієї назви – «відділена частина території племені», згодом (у давньоруській і староукраїнській мовах) – «відділена територія, окрема земля (князівство, волость, володіння, вотчина)». З розвитком козаччини в XVI ст. територія, на якій вона утвердилася (Запоріжжя і Середня Наддніпрянина), дістала назву (козацької) України. Поступово (особливо за часів Богдана Хмельницького) назва *україна* в значенні «козацька територія», *козацька (вільна) земля* набула конкретного географічного значення – «Козацька держава України» («Україна, або Земля козаків»). З часом назва *Україна* поширилася на всю етнічну територію українців. На думку автора, слово *україна* праслов'янського походження [13: 15–21].

В українській мові іменник *Україна* має наголошений третій склад: *Україна* 1) *Країна*; 2) *Україна*, *Малороссія*, *українка*, *україночка*, *український* [12:330]; *Україна*, *українець*, *українка*, *український* [7:577]. Отже, сучасна акцентуаційна норма припускає єдино можливий наголос на третьому складі – *Україна*, *українець*, *український* [10: 27]. Як відступ від норми, в поетичному мовленні можливе наголошення другого складу. Як-от, у Лесі Українки: *І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно (!) моя!*

Акцентований суфікс –інк-а має ойконім *Новоукраїнка (Крв)*, за аналогією до наголошення хороніма *Україна* (як край, країна), а не за аналогією до наголошення апелятива «*окраїна*». Розглядаючи етнонім *українець* у лексичній системі мови, П.П. Чучка стверджує, що дотепер лексема *українець* сприймається як відіменниковий дериват із суфіксом –ець моделі *буковинець* від назви залюдненої території *Україна* (край, країна, держава), а не апелятива *окраїна* "погранична зона", дієслова *украяти* чи від російської прийменникової словоформи *у края*; з XVIII століття вона стає базою для прізвищ, а з XIX століття – для псевдонімів та інших онімів [18: 193].

У сучасній російській мові лексема «*украинец*» також має наголос на третьому складі (пор.: *украинец*, *украинка*, *украинский* [6: 356].)

Як застарілий в російській мові вживається наголос на другому складі. У тлумачному словнику В. Даля є словоформа *украинный та украинный* – яка означає «крайній, у краю, на краю»; дальний, пограничний, порубежный, что на крайних пределах государства (*Україна*, *україна*); стар. Ныне Украиной зовут Малую Русь [3: 484]. Пор.: *украинский*, *украинцы* / не рек. устар. *украинский*, *украинцы* [8: 586].

Російський мовознавець О.В.Суперанська, досліджуючи хитання у наголошенні слова *Україна* та його похідних [16: 197–198], вважає, що, етимологічно близька до слова *окраїна*, назва ця у мовленні декого має етимологічний наголос: *Україна*; а у мовленні інших – отримала наголос за аналогією до багатьох слів із суфіксом –ин-а: *Україна* (пор.: *чужбїна*, *лавїна*). У сучасній російській мові вживаються обидва наголоси, однак варіант *Україна* трапляється значно частіше, ніж варіант *Україна* або *Україна*. Хитання іменника повторюють й похідні. І парадоксально, що у вимові переважає *Україна*, але: *український* (*Україна та український* – рідше). Парадоксально також те, що ця думка народжена самими українцями, котрі, розмовляючи рідною мовою, вимовляють *український*, а, перейшовши на російську – *український*. Ті ж вагання у наголосі спостерігаються й у назвах жителів (*українцы та украинцы*, *украинка та украинка*) [16: 198].

В Україні наголошення *український*, *українець*, *українка* можна почути не лише у мові старожилів, у сільській місцевості, а й у державних установах, серед студентської молоді. Й дійсно, прикро те, що чимало українців не вміють правильно наголошувати навіть своєї самоназви та похідного від неї прикметника. Наголос *Україна*, *українець*, *український* з погляду загальнонародної мови діалектний, а з погляду літературної мови застарілий. Завдяки академікові Л. Булаховському наголос на третьому складі закріпився і в сучасній російській літературній мові – *Україна*, *українець*, *український*; порушують його здебільшого українці, котрі відмовилися від рідної мови і стали "російськомовним населенням" [10: 27].

Виходить, що акцентуація аналізованого оніма є гібридною – ні російською, ні українською. Наголошення *Новоукраїнка* є суржи́ком, яким розмовляє значна частина населення нашої країни і який засмічує мову, є руйнівним та деморалізуючим. Така вимова відходить від будь-якої літературної мови – української чи російської. А тих небагатьох, хто говорить правильно, сприймають як диваків і чужаків; власне, у юрбі вони й самі почуваються діаспорою [12: 12].

Вочевидь, наголошення *Новоукраїнка* – все-таки не є пристосуванням до російської мови, бо й там воно теж неправильне (можна говорити лише про те, що воно сформувалося за зразком російської мови). Але ж вимова цього слова в українському мовленні повинна “боротися” за своє виживання.

Порівняємо тепер наголошення онімів *Новоукраїнка* – *Україна* – *Вкраїна*. Наголос в цих топонімах падає на елемент -ін-. В акцентуації варіанта топоніма *Україна* – *Вкраїна* (як офіційна назва держави *Україна* завжди вживається з початковим у, а в розмовному та художньому мовленні, зокрема в поетичному, припустимі обидві форми [9: 25]), жоден інший наголос не допустимий. Очевидно, початкова літера в (у–в як засоби створення милозвучності української мови) сприяла не перекинуванню наголосу в слові. Напр.: *І думи, і Вкраїну милу любить заповідав Тарас (Д.Білоус)*.

Досить переконливою є думка Ю.О.Карпенка про те, що історично наголошення *Україна, український*, зважаючи на його поширеність, не слід вважати просто помилкою. У XIX ст. й раніше в російській мові функціонувала навіть стягнена форма *Україна* – вона була породжена наголошенням другого складу назви (і вживали її Пушкін, Гоголь) [5:88]. Розподіливши іменники з суфіксом –ин-а за місцем наголосу у три групи (з кінцевим, суфіксальним та передсуфіксальним наголосом), Ю.О. Карпенко доходить висновку про те, що загальна назва *україна* та власне найменування *Україна* в минулому мали наголос виключно на передсуфіксальній частині: *україна, Україна* (пор.: *ущелина, розщелина*). Цей наголос зберігся в українському застарілому слові *україна* “територія уздовж меж держави”. Наймення ж *Україна* під впливом панівної моделі з наголошеним суфіксом і під впливом слова *країна* одержало суфіксальний наголос [5:89].

Роздуми над тим, чому ж більша частина мовців у назві *Новоукраїнка* наголошує четвертий, а не п’ятий склад, продовжує така думка. У проведених нами дослідженнях над акцентною структурою українських ойконімів і відойконімних дериватів чітко простежується тенденція до наголошення середини слова [2: 70]. На основі виявлення та опису акцентуаційних моделей українських назв населених пунктів, відтопонімних прикметників та назв жителів було доведено, що наголос в ойконімах та їхніх похідних (ад’ектонімах і катойконімах) тяжіє до середини слова.

Якщо побудувати акцентуаційну модель ойконіма *Новоукраїнка (Крв)*, то вона буде виглядати так: ООООО (шестискладова з наголошеним п’ятим складом від початку та другим складом від кінця). Це нетипова для української мови модель, такі ойконіми трапляються дуже рідко (0,5%); пор., *Очеретувате (Зп), Єлизаветпілья (Дпн), Оленокарцьке(Од)*. Тому що, по-перше, вона є шестискладовою (найпоширенішою є три – та чотирискладові), а, по-друге, наголос у ній віддалений від початку. Серед виявлених нами 25 акцентуаційних моделей українських ойконімів за продуктивністю така модель посідає 15 місце.

Акцентуаційна модель відтопонімного прикметника *новоукраїнський* буде такою: ООООО (шестискладова з наголошеним п’ятим складом від початку та другим складом від кінця). Серед виявлених нами 25 акцентуаційних моделей українських ад’ектонімів ця модель є нетиповою (0,5 %). Акцентуаційна ж модель назв жителів у формі множини *новоукраїнці* – ООООО (шестискладова з наголошеним п’ятим складом від початку та другим складом від кінця). Серед виявлених нами 23 акцентуаційних моделей українських катойконімів така модель також фіксується рідко (0,4 %).

Спроектували ж модель цього ойконіма, тільки з ненормативним наголошенням, отримаємо: ООООО (шестискладова з наголошеним четвертим складом від початку та третім від кінця). Це буде більш поширена в українській мові акцентуаційна модель (1,4%); пор. *Новогуляївка (Од), Іларіонове (Дпн), Миколаєвичі (Чрг)*. У цьому випадку наголос

закріплюється приблизно на середині слова. Спроектвана ж модель ад'ектоніма та катойконіма, знову ж з ненормативним наголошенням, буде мати такий вигляд: ОО'ОО'ОО (шестискладова з наголошеним четвертим складом від початку та третім від кінця). Це також більш поширені в українській мові моделі (адектоніми – 1,4 %, катойконіми – 1,3 %); пор. *Єлизаветівка Днц – елизаветівський, елизаветівці*.

Можна припустити, що акцентуація *Новоукраїнка* свідчить про те, що такий наголос у слові – на середині – усталився за аналогією до наголошення більшості як назв населених пунктів України, так і слів загальної лексики. Тобто, що при такій вимові діє тенденція до наголошення середини слова, і мовці, котрі акцентують четвертий склад, роблять це за аналогією до наголошення більшості слів української мови. Дослідження показує, що найтипівішими акцентуаційними моделями ойконімів в українській мові є трискладова з наголошеним другим складом від початку та другим складом від кінця – ОО'О (20,5 %): *Сороки (Вн), Криниця (Чрк), Одеса (Од)* та чотирискладова з наголошеним другим складом від початку та третім складом від кінця – ОО'ОО (16,5 %): *Христинівка (Чрк), Устинівка (Крв), Ширяєво (Од)*.

Але, зважаючи на викладене, орієнтуватися на вказану аналогію неприпустимо. Коли йдеться про боротьбу за рідну мову, про її чистоту, правильність, красу, милозвучність. А для того, щоб зберегти від спотворення, засмічення правильне наголошення, треба усувати мовний суржик та підвищувати культуру мовлення в Україні.

При відмінюванні цього оніма та його похідних також зберігається наголос на п'ятому складі; пор.: *їхати через Новоукраїнку, народилася в Новоукраїнці, з новоукраїнського комбінату, в Новоукраїнському районі, через новоукраїнські поля, розроблено новоукраїнцями*.

Отже, проаналізувавши наголошення ойконіма *Новоукраїнка* та розглянувши його внутрішню акцентну структуру, ми дійшли висновку, що нормативним для нього є наголос на п'ятому (передостанньому) складі: *Новоукраїнка* – адже *Україна*, *український*. Причинами ненормативної акцентуації цього оніма є дія аналогії, застаріле й діалектне наголошення, вплив близькоспоріднених мов, особливо російської, вплив поетичного мовлення, що зумовлене стилістичними та ритмомелодичними міркуваннями. Але основними причинами необґрунтованого перенесення наголосу на четвертий склад в ойконімі *Новоукраїнка*, ад'ектонімі *новоукраїнський* та катойконімі *новоукраїнці* у мовленні кіровоградців вважаємо, перш за все, дію тенденції до наголошення середини слова та недостатню орфоепічну обізнаність і мовну безграмотність.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Горпинич В.О. Словник відтопонімних прикметників і назв жителів України/ В.О. Горпинич. – Т. II. – К.: Вища школа, 1994. – С. 236 – 237.
2. Гуцул Л.І. Акцентна структура українських ойконімів і відойконімних дериватів/ Л.І.Гуцул. – Дис. ... канд. філол. наук. – Кіровоград, 1999. – 220 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка/ В. Даль. – Т. IV. – М.: Русский язык, 1991. – 683 с.
4. Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. – К.: ГР УРЕ АН УРСР, 1972. – С. 528 – 540.
5. Карпенко Ю.О. Походження назви Україна – загальної і власної // Ономастика та етимологія. – Збірник наукових праць. – К., 1997. – С. 81-89.
6. Орфографический словарь русского языка / под ред. С.Г. Бархударова. – М.: Русский язык, 1988. – 397 с.
7. Орфоепічний словник / Укл. М.І. Погрібний. – К.: Рад. шк., 1984. – С. 577.
8. Орфоэпический словарь русского языка / под ред. Р.И. Аванесова. – М.: Русский язык, 1989. – 685 с.
9. Пономарів О. Мовностилістичні поради. Вимовні норми / Урок української. – 2000. – № 7. – С. 24 -26.
10. Пономарів О. Мовностилістичні поради. Наголос // Урок української. – 2000. – № 9. – С. 27.
11. Потебня А. Заметки о малорусском наречии / А. Потебня. – Воронеж, 1871. – С. 2.
12. Радчук В. Мова в Україні й українська мова // Урок української. – 2000. – № 9. – С. 12.
13. Скляренко В.Г. Походження назви Україна // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 15 – 24.
14. Словарь украинского языка / за ред. Б. Грінченка. – К., 1909. –Т. IV. – С. 330.
15. Стрижак О. Звідки походить назва «Україна» // Наука і культура. – К., 1986. – Вип.20. – С. 322.
16. Суперанская А.В. Ударение в собственных именах в современном русском языке / А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1966. – 259 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4т. – М., 1973. –Т.4. – С. 156–157
18. Чучка П.П. Етніонім українців у лексичній системі мови // Статті та тези за матеріалами конференції “Питання сучасної ономастики”. – Дніпропетровськ, 1997. – С. 193 – 194.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Гуцул – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: ономастична лексика, акцентологія, відтопонімний словотвір.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОНОСТИЛІСТИЧНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ

Лідія ЗАВАЛЬНЮК (Ніжин, Україна)

У статті розглядаються деякі аспекти стратифікації фонетичних стилів сучасної німецької розмовної мови та аналізується й описується кожен стиль: розмовний (umgangssprachlich), знижено-розмовний (salopp-umgangssprachlich) і вульгарний (vulgär).

Ключові слова: фонетичний стиль, розмовний, знижено-розмовний, вульгарний, стратифікація, редукція, аудитивний аналіз.

The article deals with some aspects of stratification of phonetic styles of modern spoken German. Every style is analysed and described: colloquial, familiar-colloquial, vulgar.

Key words: phonetic style, colloquial, familiar-colloquial, vulgar, stratification, reduction, auditive analysis.

Усне вживання мови пов'язане з вимовою, з конкретним стилем вимови.

Хоча питання про стилі вимови є одним із актуальних і суттєвих питань у галузі фонетики і йому приділяється значна увага у працях Л. В. Щерби, Р. І. Аванесова, М. В. Панова, Г. Майнгольда, С. М. Гайдучика, Л. І. Прокопової, Н. І. Портнової та ін., проблема фонетичних стилів повністю не розкрита, зокрема, ціла низка проблем, що стосуються визначення та класифікації стилів вимови, виділення їх диференційних ознак тощо, залишається невирішеною.

Одним із чинників, що гальмують вирішення цих проблем, є недостатня розробленість теорії, зокрема неоднозначне використання термінів, відсутність єдиної уніфікованої термінології та єдиної загальноприйнятої класифікації стилів вимови. Крім того, стилістична диференціація ускладнюється тим, що межі стилів досить нечіткі, розмиті.

Недостатня розробленість класифікації стилів вимови є відчутною також і на рівні локальних проблем, зокрема на рівні розмовної мови.

У цій статті хочемо звернути увагу на фонетичні стилі розмовної мови, де внутрішня диференціація є ще складнішою й тому потребує більш детального розгляду.

Цілком очевидно, що мовці далеко не завжди говорять однаково, інколи чітко усвідомлюючи необхідність у тому чи іншому випадку ясної чіткої вимови або ж, навпаки, не задумуються над цим, оскільки впевнені в тому, що їх зрозуміють і при недбалій швидкій скоромовці.

Потреба в різних ступенях чіткості залежить від тих умов, у яких ми говоримо, тобто від умов соціальних, умов об'єктивної дійсності. Одна й та сама особа фонетично оформляє своє мовлення по-різному залежно від того, чи розмовляє вона з однією особою, чи з великою аудиторією, виголошує урочисту промову або ж просто спілкується у вузькому колі сім'ї чи веде бесіду з друзями і т.д.

Залежно від ситуації обирається певний стиль, тобто спосіб вибору мовних засобів для вираження своїх думок і упорядкування їх в одне ціле. При цьому зазвичай, крім специфічних граматичних конструкцій та відповідного лексичного складу, наше мовлення дещо по-різному звучить і в плані вимови.

У живому зв'язному мовленні існує велика кількість різних градацій у чіткості вимови, починаючи з повільної вимови по складах і завершуючи швидкою недбалою скоромовкою. Л. В. Щерба, усвідомлюючи всі ці градації, пропонував для простоти розрізнити два основних стилі: **повний**, коли всі склади вимовляються більш виразно, (наприклад, *здравствуйте*) і **розмовний**, що характеризується значно меншою чіткістю вимови (*здрасте*). Проте він сам зазначав, що не варто обмежуватись цим розподілом, оскільки мовлення, що звучить, є багатограним і не завжди вкладається у певні рамки. Він наголошував, що цілком очевидно, що тут можливою є безкінечна кількість перехідних ступенів і повні форми, по суті, у звичайному мовленні ніколи не вживаються [4].

Дослідник німецької стандартної вимови Г. Майнгольд також виокремлює два основні фоностилістичні рівні – високий та розмовний, кожний із них він підрозділяє ще на два рівні.

Підкреслюючи, що стандартна німецька вимова являє собою не гомогенний феномен, а має відповідну стилістичну диференціацію, спираючись на власні багаторічні

прослуховування німецького мовлення й на праці інших дослідників, Г. Майнгольд виділяє чотири фонетичні стилі:

- Ia) високий стиль (hohe Formstufe)
- Iб) помірно високий стиль (gemäßigte Formstufe)
- IIa) високий розмовний стиль (gehobene Gesprächsstufe)
- IIб) недбалий розмовний стиль [5: 88].

Основними критеріями, на основі яких у лінгвістиці здійснюється стилістична диференціація вимови є такі:

- **темп мовлення** – *lento* (повільно), *andante* (помірно), *allegro* (швидко), *presto* (дуже швидко) (П. Пассі);
- **швидкість мовлення / ретельність артикуляції** – повний, нейтральний і розмовний стиль (Л. В. Щерба);
- **експресивність** – високий стиль (стилістично забарвлений), нейтральний (основний, стилістично незабарвлений), розмовний (стилістично забарвлений) і просторічний (Р. І. Аванесов, М. В. Панов);
- **жанрово-ситуативні різновиди** – урочистий, офіційно-діловий, науково-діловий, побутовий, невимушений (С. М. Гайдучик);
- **ступінь чіткості** вимови, залежно від ситуації та сфери спілкування – високий (gehobene Formstufe), у якому виділяються високий та помірний ступінь і розмовний (Formstufe des Gesprächs), у рамках якого, в свою чергу, виділяються високий та недбалий ступінь (Г. Майнгольд).

Розмовний стиль, який фігурує у різних класифікаціях стилів вимови, характеризується, по-перше, як *неповний* (менш чітка вимова звуків, сильна редукція, що пов'язана з швидким темпом мовлення), на противагу повному (при повільному темпі мовлення, з чіткою, виразною вимовою звуків, ретельною артикуляцією). По-друге, розмовний стиль, подібно до «високого» (книжного) стилю вимови, є *експресивно забарвленим*, на відміну від нейтрального стилю. Це забарвлення розмовного стилю пояснюється тим, що він пов'язаний з відповідним лексичним шаром (розмовною лексикою).

Одна з гіпотез сучасної фоностилістики полягає в тому, що припускається наявність певного зв'язку (і взаємної компенсації) стилістичних засобів різних рівнів: фонетичного, синтаксичного та лексичного.

Р. Клаппенбах запропонувала чітку класифікацію стилістичних шарів лексики за єдиним принципом: **високий стиль** (*gehoben*), до якого належить також поетичний; **нормальний** (*normalsprachlich*), що включає також розмовний; **розмовний знижений** (*salopp-umgangssprachlich*) та **вульгарний** (*vulgär*) [6 (1: 13)].

На думку М. В. Панова, вимовні стилі пов'язані зі стилістичними співвідношеннями в лексиці; певною мірою вони є похідними від лексичних стилів [1: 5].

Л. І. Прокопова прокладає перші віхи між лексичними стилями Р. Клаппенбах і фонетичними Г. Майнгольда [2 : 41-44].

Чотири стилістичних рівні Г. Майнгольда цілком збігаються з лексичними стилями Р. Клаппенбах: високим (поетичним), нейтральним (літературним), розмовним, просторічним, вульгарним. Таким чином, можна говорити про лексико-фонетичний паралелізм стилістичних прошарків і розглядати лексичні та фонетичні особливості німецької мови в єдиному стилістичному полі [3 : 47].

Подальший розгляд нашого матеріалу здійснювався на основі єдиної класифікації Р. Клаппенбах за шкалою: високий стиль, нейтральний, розмовний, знижено-розмовний і вульгарний.

Якщо високий (повний) та нейтральний стилі досліджені досить ґрунтовно, то розмовний стиль, який має значно більшу кількість градацій, досліджений недостатньо.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб, враховуючи зв'язок фонетичних і лексичних стилістичних рис, на основі практичного дослідження живого мовлення у неофіційних ситуаціях спілкування здійснити стратифікацію фонетичних стилів розмовної мови відповідно до лексичної класифікації Рут Клаппенбах та описати кожен стиль: розмовний (*umgangssprachlich*), знижено-розмовний (*salopp-umgangssprachlich*) і вульгарний (*vulgär*).

Для остаточного й більш точного висновку стосовно виокремлення, диференціації та взаємодії фонетичних стилів було проведено низку експериментів щодо сприйняття та оцінки різних усних форм неформального мовлення з погляду фонетичної стилістики.

До аудитивного аналізу було залучено представників так званого середнього соціального прошарку, а саме: вчителів, лікарів, службовців середньої ланки, а також старшокласників і студентів.

Аудитивний аналіз було проведено у двох групах носіїв німецької мови загальною кількістю 37 осіб. Перша група налічує 21 особу віком від 16 до 40 років. До складу другої групи увійшло 16 осіб віком від 40 до 77 років.

Матеріалом для дослідження слугували уривки з німецьких художніх фільмів із зразками неформального мовлення осіб різного віку та соціального статусу в найрізноманітніших ситуаціях: як нейтральних, так і емоційно насичених.

Перед інформантами-аудиторами стояло завдання оцінити вимову відібраних діалогів, фраз та окремих слів за шкалою: нормальний розмовний рівень, знижено-розмовний і вульгарний та відповідно маркувати за прийнятою класифікацією: *umgangssprachlich* (*normal*), *salopp-umgangssprachlich*, *vulgär*.

Розмовна мова функціонує в ситуаціях, що характеризуються неофіційністю та безпосередністю спілкування, спонтанністю мовленнєвого акту. Ці ситуації передбачають певну систему відбору фонетичних, лексичних та граматичних засобів, тобто ситуативно та стилістично зумовлене варіювання мовного матеріалу.

Розглянемо деякі приклади:

Eigentlich ist es mehr ein Streit zwischen den Schulen als zwischen den Schülern. Wir machen natürlich mit.

У цьому висловлюванні учня-підлітка спостерігається елізія редукованого [ə] у словах *eig(e)ntlich*, *zwich(e)n*, *Schul(e)n*, що є характерною рисою розмовного стилю.

У словах *mehr*, *Schulen* *Schülern*, *natürlich* відбувається скорочення тривалості довгих наголошених голосних [e:] → [e], [u:] → [u], [y:] → [y], які вимовляються коротко, зберігаючи при цьому закритий характер. Це також є нормальною особливістю розмовного стилю.

Усі 100% учасників опитування сприйняли цю реалізацію як нормально-розмовну.

До типових рис розмовного стилю можна віднести також повну асиміляцію кінцевого складу -en, наприклад: *zusamm(en)*, *komm(en)*, *beginn(en)*. Реалізація фрази *Das Spiel kann **beginn(en)*** сприймається у 86,5% випадків як нормальна розмовна, і лише 13,5% вважають її знижено-розмовною.

Слід зазначити, що, коли учні-підлітки розмовляють зі старшими, вони вживають нейтральну лексику, приділяють більше уваги своїй вимові, використовуючи нормальний розмовний стиль із незначною кількістю редуцій та асиміляцій. Та коли вони спілкуються між собою, спостерігається тенденція до знижено-розмовного стилю, до вживання фамільярно-розмовної лексики, наприклад: *Also los, wir verduften*. 86,5% аудиторів оцінили цю реалізацію як знижено-розмовну. Так вважає 81% опитаних у першій групі та 93,8% представників другої групи.

Щодо реалізації дієслова *verduften*, то у першій групі 90,5% віднесли її до зниженого стилю, а до нормального та вульгарного – по 4,8%. У другій групі 87,5% опитаних вважають його зниженим, а 12,5% – вульгарним. Тобто, серед представників старшої вікової групи ніхто не вважає це слово нормальним розмовним.

У запитанні ***Ham** Sie die Uhrzeit?* замість стандартної форми *haben* вживається розмовна форма *ham*.

Хоча досить значна частина інформантів (40,5%) відносить таку реалізацію до знижено-розмовного стилю, проте більшість опитаних (56,8%) вважає її нормально-розмовною.

Для **розмовного стилю** типовою є редуція складів та закінчень, наявність різного типу асиміляцій та фонетичних еліпсів. Особливо значних змін у потоці мовлення зазнають так звані «слабкі слова» (артиклі, займенники, допоміжні дієслова тощо), які з'являються в ненаголошеній позиції в реченні.

Наголошені слова, що містять найважливішу інформацію, рідше зазнають фонетичної деформації, тобто змінюють свій фонетичний образ, вони звучать в основному чітко. Заощадження вимовних зусиль відбувається, як правило, в ненаголошених відрізках мовлення. Слабко наголошені та ненаголошені слова – інформативно менш навантажені – деформуються значно більше й частіше.

Так, наприклад, фраза *Was ist denn los?* реалізується молодою дівчиною в стресовій ситуації як [vsən lo:s]. Якщо наголошене слово *los* звучить тут чітко й виразно, то слабкі форми у ненаголошеній позиції зазнають значних редуцій: *was* → [vs], *ist* → [s], *denn* → [ən]. 73% всіх опитаних носіїв мови вважають цю реалізацію знижено-розмовною (salopp). На думку 24,3% інформантів – це нормальна розмовна реалізація, а 2,7% відносять її до вульгарного стилю.

В іншій ситуації молодик їде на велосипеді й запитує на ходу дівчину, яка біжить: – *Hey, brauchste'n Fahrrad?* – *Nee*.

73% опитаних носіїв мови вважають фразу *Hey, brauchste'n Fahrrad?* фамільярно-розмовною. Зниженого характеру цьому висловлюванню, очевидно, надає стягнена форма *brauchste* замість *brauchst du*, а також форма звертання до незнайомої людини *du* та вигук *hey*.

Вживання заперечення *nee* замість *nein* 81,1% всіх інформантів сприймає як знижено-розмовне (salopp), 16,2% – як розмовне нормальне, а 2,7% – як вульгарне. Причому в першій групі відзначили цю реалізацію як знижено-розмовну 76,2%, а в другій – 87,5%. Отже, представники старшої вікової групи більш вимогливі до оформлення мовлення.

Знижено-розмовний стиль відрізняється недбалою артикуляцією, загальною стилістичною зниженістю й огрубленістю мови, що зближує його з просторіччям. Як і у вульгарному стилі, використовується звертання на «ти» незалежно від віку співрозмовника і ступеня знайомства з ним.

Вульгарний стиль вимови є властивим для мовлення «нижчих» соціальних верств населення, які виявляють мінімальне прагнення до вживання вимовного стандарту. Саме тому тут спостерігається найбільша кількість редуцій та модифікацій звуків. Подібні реалізації можна пояснити відсутністю чітких уявлень про реальну вимовну норму внаслідок низького освітнього рівня цієї категорії населення, а також тиску вимовних «звичок», поширених у цьому середовищі. Крім того, вони виявляють надзвичайно низьку увагу до власного мовлення.

Характерною ознакою вульгарного стилю вимови є підвищена емоційність, велика частка стилістично маркованої ненормативної лексики. Емфатичний наголос – часте явище у цьому вимовному стилі.

Наприклад, грубий оклик *Schnauze!* (*стули пельку!*) характеризується особливим тембром і супроводжується підвищенням голосу.

81,1% усіх опитаних вважають цю реалізацію вульгарною, а решта 18,9% – знижено-розмовною. При цьому варто відмітити, що у другій (старшій) групі цей показник вищий і становить відповідно 87,5% та 12,5%. У молодшій групі 76,2% віднесли цю реалізацію до вульгарного стилю, на думку решти 28,3% – це знижено-розмовний стиль (тобто люди молодшого віку є менш вимогливими до культури мовлення).

Неохайна жінка з «нижчих» соціальних верств, яку випадково штовхнула дівчина, не стримуючи своїх емоцій грубо кричить:

– *He-ey! Mach mal die Augen auf! Schlampe-e!*

Для цього висловлювання характерною є специфічна ненормативна груба лексика: звертання *hey! Schlampe!* Розмовне *aufmachen* підсилюється вживанням частки *mal*.

Специфічний синтаксис (короткі окличні речення) підсилюється специфічними фонетичними засобами: широке відкрите [ε] вимовляється, наприклад, у вигуку *hey!*, а також у кінцевому ненаголошеному складі: *Schlampe* [ε:] замість редукованого звука [ə].

У подібній ситуації вона вигукує:

– *Mensch...! Hau ab, du blöde Kuh! Kackschlampe!*

100% представників старшої групи оцінили цю реалізацію як вульгарну. У молодшій групі цей показник становить 95,2%.

Велику роль у цих ситуаціях відіграють надсегментні, тобто інтонаційні засоби, особливо емпатичний наголос, і передусім такий його компонент як тембр.

Вираження емоцій досягається поєднанням інтонації з лексикою. Для вульгарного стилю характерним є вживання вульгаризмів, тобто грубих слів, що мають знижене (пейоративне) забарвлення і зазвичай не вживаються освіченими людьми в суспільстві, це спеціальний лексикон, що використовується людьми низького соціального статусу, наприклад, бездомними тощо. Як правило, вони володіють тільки розмовним стилем.

Проведене дослідження німецького неформального мовлення підтвердило, що розмовна мова є неоднорідним явищем. Стилістично вона багатшарова. Вона може бути нейтральною (точніше більш наближеною до нейтральної, оскільки чиста (стерильна) нейтральність практично спостерігається у мові виключно рідко) і зниженою. Ступінь зниженості може бути різним: від несуттєвого до значного, сюди входять різні соціально зумовлені підстили, які у ній взаємодіють. Таким чином, диференціація всередині розмовного стилю є складною, тут можна виділити три різновиди фонетичних стилів: нормальний розмовний, знижено-розмовний та вульгарний. У зниженому розмовному та вульгарному стилях, поряд із фонетичними, велику роль відіграють специфічні лексичні засоби. Між цими засобами часто відбувається взаємна компенсація.

В усній комунікації мовців часто спостерігається змішування мовних елементів різних стилів, тому що межі між окремими стилями не абсолютні, вони дуже хиткі й надзвичайно рухливі.

Можна відмітити загальну тенденцію, згідно з якою, що нижчим є стиль, то яскравіше виявляються явища фонетичної редукції й то більше зростає вживання експресивно забарвленої зниженої лексики.

Результати проведеного дослідження дозволяють стверджувати, що немає текстів (діалогів) у чистому стилі, стилі перемішані, вони мобільні, ознаки одного стилю легко переходять в інший, і навпаки, в одному тексті можуть бути присутні навіть три стилі.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Панов М.В. О стилях произношения / М.В. Панов // Развитие современного русского языка. – М.: АН СССР, 1963. – С. 5-38.
2. Прокопова Л.И. О фонетических стилях в немецком языке // Культура народов Причерноморья. – № 19.– Симферополь. – 2001. – С.41–44.
3. Прокопова Л.И. Лексичні та фонетичні особливості німецької мови в єдиному стилістичному полі / Л.И. Прокопова // Мовознавство. – 2007. – №6. – С.44-47.
4. Щерба Л.В. Фонетика французского языка / Л. В. Щерба. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1957. – 311 с.
5. Meinhold G. Deutsche Standardausssprache, Lautschwächungen und Formstufen / Gottfried Meinhold. – Jena: Friedrich-Schiller Universität Jena, 1973. – 145 S. – (Wissenschaftliche Beiträge der Friedrich-Schiller Universität Jena)
6. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache : in 6 Bnd. / [Hrsg. von Ruth Klappenbach und Wolfgang Steinitz]. – [3. durchgesehene Aufl.]. – 1. Bd. – Berlin: Akademie-Verlag, 1967. – 800 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лідія Завальнюк – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Наукові інтереси: експериментальна фонетика, фоностилїстика.

ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ

Любов КОЗУБ (Київ, Україна)

У статті наведено результати експериментального дослідження закономірностей просодичного оформлення сучасної англomовної телереклами. Визначено відносні зміни просодичних параметрів, зумовлені функціональним призначенням реклами. Обґрунтовано інваріант інтонаційної моделі сучасних англomовних телерекламних текстів.

Ключові слова: англійська комерційна телереклама, просодичні засоби, прагматичне спрямування тексту, соціолінгвістичні особливості, аудитивний та акустичний аналіз, інваріантна й варіантна інтонаційні моделі.

The article deals with the results of the experimental research of the peculiarities of the prosodic organization of English television commercials. A special tribute is paid to the invariant of the intonation model of English television commercials, as well as to the relevant changes of prosodic parameters stipulated by the function of television commercials.

Key words: English television commercial, prosodic means, text pragmatic aim, sociolinguistic peculiarities, auditory and acoustic analyses, invariant and variant intonation patterns.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростанням інтересу дослідників до всебічного і поглибленого аналізу усного мовлення, його особливостей, виявлення його експресивності, дієвості. В значній мірі ця обставина пов'язана із збільшенням обсягу інформації, яку людина отримує через усні засоби масової інформації. При цьому характерно, що в проблемах дослідження усного мовлення важливе місце займає оцінка ефекту впливу усного інформаційного тексту на реципієнта в умовах масової комунікації. Проте, слід підкреслити, що засоби, які служать реалізації прагматичної орієнтації текстів, закладені в самій мові і одним з таких засобів є просодія.

Звідси випливає актуальність експериментально-фонетичного дослідження специфіки просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів з погляду встановлення закономірностей їхньої усної реалізації як одного з найчастотніших різновидів використання текстів малої форми у масовій комунікації.

Метою дослідження є виявлення соціолінгвістичних особливостей просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів шляхом встановлення інваріанту їхньої інтонаційної моделі та диференційних ознак її варіантних реалізацій.

Аналіз англійської комерційної телереклами свідчить про те, що її основною комунікативно-прагматичною функцією як специфічного різновиду тексту малої форми є привертання уваги якомога ширшого кола адресатів рекламного повідомлення до запропонованих певною фірмою або виробником товарів чи послуг. Феномен реалізації функції телерекламного тексту в межах цілеспрямованого процесу досягнення його комунікативної мети забезпечується шляхом впливу на підсвідомість для збудження у споживача реклами певного емоційного стану, внаслідок якого в його свідомості формується бажання придбати рекламований товар чи скористатися пропонованою послугою.

Провідні соціолінгвістичні фактори, що визначають особливості просодичного оформлення телерекламних текстів, зумовлюються орієнтуванням рекламіста на узагальнений образ адресата – споживача реклами з урахуванням його соціальної належності, рівня отримуваного ним прибутку, віку адресата, освіти, рівня його культури тощо.

Досліджувані в роботі найбільш частотні тексти англійської телевізійної реклами, час трансляції яких варіює від 5 до 60 секунд, класифіковано на тексти малої тривалості звучання (5-20 сек.), середньої – (20-40 сек.) та великої – (40-60 сек.).

Структурну побудову тексту англійської комерційної телереклами доцільно розглядати за обґрунтованою нами структурно-блочною схемою створення його змісту, яка складається із: вступного блоку, лінгвальними засобами передачі змісту якого може слугувати вступна фраза або вступна інформація; інформаційного блоку, що охоплює основну інформацію та слоган; завершально-довідкового блоку, засобами реалізації якого є кода, ехо-фраза і довідкова інформація [3: 77]. Виконаним на основі зазначеної схеми аналізом альтернативних типових варіантів взаємодії лінгво-структурних засобів передачі змісту текстів, які функціонують в англійському телерекламному просторі, доведено таку частоту вживання їхніх структурних елементів: основна інформація (42,79%), вступна фраза або вступна інформація (15,81%), кода (12,56%), довідкова інформація (11,63%), слоган (10,23%), ехо-фраза (6,98%).

Результати дослідження підтвердили ефективність використання класифікації англійських телерекламних текстів [2: 211]. В основу класифікації покладено такі ієрархічно підпорядковані ознаки: функція реклами (продаж товарів та надання послуг), соціальний статус адресата (низький, середній, високий), тривалість звучання (мала, середня, велика), структурні елементи тексту (початок, основна частина, завершення), прагматичне

спрямування структурних елементів тексту (привертання уваги, збудження підсвідомого, кодування свідомості), емоційно-прагматичний потенціал тексту (низький, середній, високий).

Аналізуючи теоретичні закономірності актуалізації текстів англійської комерційної телереклами як текстів малої форми було встановлено, що з погляду їхньої прагматичної функції, провідними ознаками, які обумовлюють соціолінгвістичні особливості просодичної організації, є: соціальний статус адресата, тривалість звучання і структура тексту. Ці ознаки й було покладено в основу систематизації експериментально досліджуваних текстів, інші ознаки, згадані у класифікації, використано під час лінгвістичної інтерпретації результатів аудитивного й акустичного аналізу.

Експериментальне визначення соціолінгвістичних особливостей просодичної організації текстів англійської комерційної телереклами здійснювалося відповідно до комплексної програми й методики дослідження. Всі інтонаційні параметри, описані у статті, вимірювались і обраховувались відповідно до традиційних методик обробки й узагальнення результатів аудитивного аналізу, викладених у джерелах [1: 3; 4: 62].

Аудитивним аналізом встановлено інваріантні просодичні ознаки реалізації англійських телерекламних текстів: рівна середня і низхідна ступінчаста шкали; спадний середній термінальний тон; середній діапазон інтоногрупи; низький висотнотональний рівень завершення інтоногрупи; позитивні звужений та вузький інтервали на ділянці “передтакт – такт”; негативний вузький інтервал на стику передтермінальної частини та ядра; позитивні звужений та середній інтервали тонального рівня стиків структурних компонентів тексту; помірний темп мовлення; заповнені перцептивні паузи; помірна і підвищена гучність; простий та змішаний ритм.

Просодичне оформлення англійських комерційних телерекламних текстів, орієнтованих на адресатів із різним соціальним статусом, забезпечується такими найчастотнішими засобами: чергування висхідних і спадних кінетичних тонів; варіювання темпу та гучності; великий ступінь поділу мовлення на інтонаційні групи; паралелізм ритмічної структури інтоногруп та їхніх інтонаційних моделей; порізаність мелодійного контуру та зміни складу ритмогруп; варіювання тембру голосу мовців; емпатичне виділення просодичними засобами інтенсифікуючих прислівників, якісних, емоційно-оцінювальних прикметників тощо.

Реалізації впливової функції телерекламних текстів сприяє їхня актуалізація на рівнях середнього та високого емоційно-прагматичного потенціалів, засобами досягнення яких слугують: варіювання кількості наголошених складів та детальності їхнього членування; специфічний розподіл фразового наголосу в бік зменшення кількості наголошених складів; підвищення гучності; вживання сповільненого або прискореного темпу мовлення; широкого або розширеного діапазону інтоногрупи; функціонування висхідних ступінчастих та низхідних ступінчастих шкал з перерваною поступовістю; зниження гучності на важливих з погляду інформаційного наповнення словах; виділення сильним наголосом в інтонаційній групі першого наголошеного або ядерного складу; досягнення контрасту розширенням тонального рівня на стику шкали та ядерного тону. В межах загальної актуалізації телерекламних текстів на рівні середнього емоційно-прагматичного потенціалу такі структурні елементи, як вступна й основна інформація, кода та ехо-фраза реалізуються з високим емоційно-прагматичним потенціалом.

Акустичний аналіз підтвердив результати аудитивного аналізу й дозволив визначити такі інваріантні ознаки просодичної організації англійських комерційних телерекламних текстів: позитивні звужений та середній інтервали тональних рівнів завершення попереднього та початку наступного структурних компонентів тексту; розширений та широкий тональні діапазони структурних компонентів тексту; коротка та мінімальна середньозвукова тривалість структурних компонентів; короткі та мінімальні паузи на стиках структурних компонентів тексту; локалізація максимуму інтенсивності на першій ритмогрупі синтагми та на ядерному складі; середня та велика зони актуалізації рівнів інтенсивності; звужений і середній діапазони інтенсивності інтоногрупи.

За результатами аудитивного й акустичного аналізу встановлено, що диференційними ознаками, які дозволяють вирізнити варіантну реалізацію просодичного оформлення тексту

англійської телереклами, призначеного для адресатів із високим соціальним статусом, є такі типові ознаки: варіювання термінального тону від спадного середнього в бік спадного низького із зміщенням до висхідного низького; зміни тонального діапазону інтоногрупи у межах від розширеного до звуженого; актуалізація висотнотонального рівня початку інтоногрупи у низькій та середній зниженій зонах за відповідних низької і середньої зниженої зон висотнотональних рівнів її завершення; варіювання максимуму частоти основного тону від екстрависокого до середнього зниженого рівня; зміни гучності від підвищеної до зниженої (або від великого до малого середніх рівнів інтенсивності).

Специфічними ознаками вирізнення телерекламних текстів, призначених для адресатів із середнім соціальним статусом, необхідно вважати: варіювання типу термінального тону від спадного високого до висхідного низького; зміни тонального діапазону інтоногрупи у межах від розширеного до звуженого; актуалізацію висотнотонального рівня початку інтоногрупи у межах від низької та середньої підвищеної зон за відповідного варіювання від низької до середньої підвищеної зон висотнотональних рівнів її завершення; варіювання максимуму частоти основного тону від екстрависокого до низького рівня; зміщення гучності від помірної до високої (або від середнього до максимального середніх рівнів інтенсивності) у малих і середніх за тривалістю звучання текстах.

Типовими ознаками, які дозволяють ідентифікувати телерекламні тексти, призначені для адресатів із низьким соціальним статусом, слугують: реалізація рівної середньої та висхідної ступінчастої шкали у текстах із середньою тривалістю звучання; актуалізація спадного середнього та спадного низького типів термінального тону у малих за тривалістю текстах та варіювання від спадного високого до висхідного середнього у текстах середньої тривалості; актуалізація тонального діапазону інтоногрупи у середній та звуженій зонах у малих за тривалістю звучання текстах та їхнього варіювання від широкої до звуженої зони у текстах середньої тривалості; актуалізація низького і середнього зниженого висотнотональних рівнів початку інтоногрупи за відповідного низького та середнього зниженого рівнів її завершення у текстах малої тривалості та середнього підвищеного і високого висотнотональних рівнів початку інтоногрупи за низького, середнього підвищеного і високого рівнів її завершення у середніх за тривалістю текстах; варіювання максимуму частоти основного тону від екстрависокого до низького рівня; реалізація підвищеної та високої гучності (або великого і максимального середніх рівнів інтенсивності) у середніх за тривалістю звучання текстах.

Лінгвістична інтерпретація даних перцептивного й акустичного аналізу соціолінгвістичних особливостей просодичної організації текстів англійської комерційної телереклами свідчить про щільну кореляцію цих даних та дає підстави вважати за можливе використання результатів дослідження під час подальшого поглибленого вивчення соціолінгвістичної специфіки актуалізації англійської телереклами.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Клименюк О. В., Калита А. А., Федорів Я. Р. Методологія експериментально-фонетичних досліджень: теоретичні передумови, планування експерименту, представлення результатів / О. В. Клименюк, А. А. Калита, Я. Р. Федорів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Мовознавство. – 2001. – № 2. – С. 3-17.
2. Козуб Л. С. Систематизація лінгвістичних ознак текстів англійської комерційної телереклами / Л. С. Козуб // "Гуманітарний вісник" Черкаського державного технологічного університету. Серія: Іноземна філологія. – 2004. – № 8. – С. 210-213.
3. Козуб Л. С. Структурно-змістові ознаки тексту англійської комерційної телереклами / Л. С. Козуб // "Науковий вісник" Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Серія: Германська філологія. – 2004. – Вип. 213. – С. 74-83.
4. Тараненко Л. І. Просодичні засоби реалізації зв'язності тексту англійської прозової байки (експериментально-фонетичне дослідження) / Л. І. Тараненко : Дис... канд. філол... наук: 10.02.04. – К., 2003. – 233 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Любов Козуб – кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ.

Наукові інтереси: експериментальна фонетика, соціолінгвістика, лінгвокультурологія..

ТИПИ ФОНЕТИЧНОЇ СУБСТИТУЦІЇ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ)

Тетяна ЛЕЛЕКА (Кіровоград, Україна)

У статті розглянуто особливості фонетичної асиміляції англоамериканських запозичень як результату мовних контактів у двох споріднених мовах, проаналізовано різновиди фонетичної субституції, визначено спільні та відмінні риси адаптації запозичень у мовах-реципієнтах.

Ключові слова: англоамериканізми, мовні контакти, споріднені мови, мови-реципієнти, фонетична асиміляція, фонетична субституція.

The article deals with the peculiarities of phonetic assimilation of the angloamerican loans as the result of the language contacts in two cognate languages, the types of the phonetic substitution are analysed, common and distinctive characteristics of their adaptation are given.

Key words: angloamericanisms, language contacts, cognate languages, borrowing languages, phonetic assimilation, phonetic substitution.

Українська й російська мови на початку ХХІ століття характеризуються наявністю в них значної кількості запозичень з англійської мови, а саме її британського та американського варіантів.

Роль англомовних країн, особливо США, у світовому політичному, економічному та культурному просторі вплинула на поширення використання англоамериканських запозичень у двох близькоспоріднених мовах.

Вивчення запозичень з англійської особливо активізувалося в українському й російському мовознавстві протягом останнього десятиріччя. Фонетичні процеси в українській і російській мовах досліджувались Р. Аванесовим, А. Акішиною, Н. Дементьевою, Ю. Карпенком, М. Леконцевою, В. Перебийніс, Н. Тоцькою. При дослідженні запозиченої лексики увага лінгвістів, як правило, концентрується на проблемі її розвитку в конкретній мові, а порівняльне дослідження англоамериканізмів у декількох споріднених мовах розглянуто ще недостатньо і тому належить до кола актуальних проблем сучасної лінгвістики.

Актуальність роботи зумовлена вивченням процесу асиміляції англоамериканізмів в українській та російській мовах на основі їх фонетичної субституції, спираючись на той факт, що російська мова на початку ХХІ століття вже не є посередником у процесі запозичення до української.

Метою дослідження є виявлення особливості фонетичної асиміляції англоамериканських запозичень у двох близькоспоріднених мовах початку ХХІ століття. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити теоретичні засади дослідження англоамериканських запозичень як результату мовних контактів;
- проаналізувати типи фонетичної субституції англоамериканських запозичень в українській і російській мовах;
- окреслити спільні та відмінні особливості фонетичної асиміляції запозичень у близькоспоріднених мовах.

Об'єкт дослідження становлять англоамериканські запозичення в українській та російській мовах, зафіксовані в словниках на початку ХХІ століття, кількість яких становить 788 одиниць в обох мовах.

Предметом дослідження є процеси фонетичної асиміляції англоамериканських запозичень в українській та російській мовах початку ХХІ століття.

Традиційно термін асиміляція у фонетиці тлумачиться як уподібнення однотипних звуків у процесі мовлення [2; 6; 8]. У свою чергу, фонетико-графічною асиміляцією запозичених слів прийнято називати їхнє пристосування до фонетичної й графічної системи мови-реципієнта [8; 9; 10]. Фонетико-графічна асиміляція полягає в максимальному наближенні звукової форми запозиченого слова до звукової форми питомого. Звуки й звукові поєднання, невластиві мові-реципієнту, замінюються іншими звуками або звуковими поєднаннями з метою наблизити звучання слів до норм цієї мови. Зазвичай підібрати відповідний еквівалент

іншомовній фонемі дуже складно, оскільки фонологічні системи різних мов є досить специфічними, і їхні звуки практично неможливо поставити у взаємно однозначній відповідності без уподібнення звуків однієї мови іншій [12: 43; 15: 29].

Вимога Н. Трубецького та інших провідних фонологів розрізняти дві автономні науки, фонетику й фонологію, була справедливою в той період, коли для ясності потрібно було підкреслити різницю між старим і новим підходом. Н. Трубецький навіть поєднав поняття фонемної релевантності із сосюрівським “langue”, залишивши фонетистам усю сферу “parole” [14: 56]. Це призвело до того, що деякі вчені вважали, що завдання структурної лінгвістики обмежується лише складанням списків чи таблиць фонем і граматичних морфем. Насправді усвідомлення структурної природи мови має допомогти нам в оцінці будь-якого факту, що спостерігається, яким би маленьким і неважливим він здавався у світі мовної системи загалом. Опис структури мови не означає, що ми повинні обмежуватися лише декількома фактами, які є більш важливими, а потребує встановлення ієрархії, у якій кожен елемент мови знайде місце, на яке він заслуговує у зв'язку з тими функціями, які він виконує у процесі людського спілкування [8: 218; 14: 83].

Найбільш простим і поширеним випадком фонетичної підстановки є використання звукових послідовностей рідної мови для імітації іноземних звукових послідовностей [14: 19]. За Г. Паулем, зазначений процес є підстановкою мовця на місце звуків іноземної мови найбільш близьких до них звуків рідної мови [14: 341]. Але не завжди зрозуміло, який саме звук рідної мови ближче до іншомовного.

Фонетична асиміляція супроводжується графічним оформленням запозичення, що має основне значення для успіху його подальшого засвоєння, метою якого є втрата іншомовним словом своєї початкової форми [9: 103; 11: 75].

Зважаючи на результати проведеного дослідження, стверджуємо, що писемний шлях запозичення з англійської в українську й російську мови зумовлює відтворення їхньої зовнішньої форми здебільшого способом транслітерації, системи точної передачі букв алфавіту однієї мови буквами або поєднанням букв алфавіту іншої мови, що відбулось у 556 проаналізованих слів в обох мовах (табл. 1): *adapter* [ˈdæptə] – укр. *адантер*, рос. *адантер*; *grand* [ˈgrænd] – укр. *гранд*, рос. *гранд*; *marker* [ˈmɑ:kə], – укр. *маркер*, рос. *маркер*, рідше – способом транскрипції, віднайдення якомога точнішого відповідника через запис звучання слів мови-джерела графемами мови-реципієнта, де основним посередником передачі запозичених слів є практична транскрипція, а саме перекодування іншомовних слів у свої з наступним записом за допомогою літер алфавіту приймаючої мови без використання якихось додаткових знаків та без надання літерам додаткових значень. Зазначений процес спостерігається у 227 слів у кожній з мов-реципієнтів (табл. 1): *icing* [ˈaɪsɪŋ] – укр. *айсинг*, рос. *айсинг*; *out* [ˈaʊt] – укр. *аут*, рос. *аут*; *brand* [ˈbrænd] – укр. *бренд*, рос. *бренд*).

Зафіксовані випадки, коли в українській і російській мовах застосовані різні способи: *kidnap* [ˈkɪdnæp] – укр. *кіднеп* (транскрибування), рос. *киднэп* (транслітерування). У декількох англоамериканізмів в українській і російській мовах простежено змішування обох процесів в одному слові (табл. 1): *barman* [ˈbɑ:mən] – *бармен*, рос. *бармен*, *waterway* [ˈwɔ:təweɪ] – укр. *ватервейс*, рос. *ватервейс*, *dragline* [ˈdræglɑɪn] – укр. *драглайн*, рос. *драглайн*, або у варіативному використанні англоамериканізмів: англ. *remake* [riːˈmeɪk] – укр. *римейк*, *ремейк* [17: 591], рос. *римейк*, *ремейк* [18: 666]; англ. *sandwich* [ˈsændwɪtʃ] – укр. *сендвіч*, *сандвіч* [17: 618], рос. *сендвич*, *сандвич* [18: 691]).

Таблиця 1

Кількісно-якісні характеристики фонетико-графічного відтворення англоамериканізмів в українській і російській мовах

Способи відтворення	Укр. мова	Рос. мова
Транслітерація	556	556
Транскрипція	227	227
Транскрипція і транслітерація	5	5

Між англійськими фонемами та українськими й російськими спостерігається тенденція щодо встановлення діафонічних відношень, які виявляються у вокалічних та консонантних

субституціях запозичених фонем найближчими до них за звучанням питомими [8: 180; 12: 27]. Досліджено, що відтворення голосних мови-джерела супроводжується численними змінами, що пояснюється належністю англійської мови до вокального типу, а української й російської – до консонантного [2:68].

Передавання голосних, які входять до складу англоамериканізмів, в українській і російській мовах здійснено здебільшого способом субституції дивергентного (наприклад, відтворення англійської фонемі /ʌ/ українськими /a/, /y/, /e/, рос. /a/, /y/, /э/: bumper [ˈbʌmpə] – укр. бампер, рос. бампер, punch [pʌntʃ] – укр. пуни, рос. пуни, lunch [ˈlʌntʃ] – укр. ленч, рос. ленч, ланч) або конвергентного характеру (наприклад, заміна англійських голосних фонем, короткої та довгої, однією українською або російською фонемами: brooder [ˈbruːdə(r)] – укр. брудер, рос. брудер; antifreeze [æntiˈfriːz] – укр. антифриз, рос. антифриз).

Невластиві українській і російській мовам двоголосні фонемі – дифтонги – переважно монофтонгізуються або замінюються на сполучення фонем, яке не суперечить їхнім фонологічним особливостям: bookmaker [bukˈmeɪkə] – укр. букмекер, рос. букмекер, airlift [ˈeəlift] – укр. ерліфт, рос. эрлифт, modem [ˈmɒdəm] – укр. модем, рос. модем. Водночас зафіксовані випадки відтворення дифтонгів послідовним уживанням двох монофтонгів: outrigger [ˈaʊtrɪgə(r)] – укр. аутригер, рос. аутригер, windrower [ˈwɪndrəʊə(r)] – укр. віндроуер, рос. виндроуэр. Таке передавання відображає тенденцію до максимального наближення вимови запозичень у мовах-реципієнтах до вимови їхніх прототипів у мові-джерелі. В російській мові англійський дифтонг [ou] передається й однією, й двома фонемами: англ. notebook [ˈnəʊtbʊk] – рос. ноутбук, нотбук [18:637], укр. ноутбук [17: 488], в українській мові таких випадків не виявлено.

У російській мові немає чіткого правила передавання англійського нелабіалізованого ненаголошеного звуку змішаного ряду середнього підйому [ə]: англ. blazer [ˈbleɪzə] – укр. блейзер [17: 98], рос. блейзер [зе,зэ] [18: 132]; англ. barrel [ˈbærəl] – укр. барель [17: 111], рос. баррель [ре, рэ] [16: 116] та інші, що відображається у варіантах вимови. Англійська фонема [æ] також має варіативне відтворення в російській мові, що зображено графічно в одному запозиченні: англ. bandy – укр. бенді [17: 100] – рос. бенди, бэнди [16: 122]. В українській мові [ə] та [æ] передаються усталеними формами без варіантів.

Англійські приголосні фонемі відтворюються в українській і російській мовах переважно способом простої субституції, заміни однієї фонемі мови-джерела однією фонемою мови-реципієнта (brandy [ˈbrændi] – укр. бренді, рос. бренди, modem [ˈmɒdəm] – укр. модем, рос. модем), рідше – синтагматичної субституції, заміни однієї фонемі мови-джерела двома фонемами мови-реципієнта (leasing [ˈliːzɪŋ] – укр. лізинг, рос. лизинг, smoking [ˈsmɔːkɪŋ] – укр. смокінг, рос. смокинг). Між англійськими та приголосними мов-реципієнтів можливе також встановлення діафонічних відношень дивергентного (sponsor [ˈspɒnsə] – укр. спонсор, рос. спонсор, song [ˈsɒŋ] – укр. зонг, рос. сонг, зонг, windsail [ˈwɪndseɪl] – укр. віндзейл, рос. виндзейл, де /s/ – укр. /c/, /z/, рос. /c/, /z/; helmport [ˈhɛlmpɔːt] – укр. гельмпорт, рос. гельмпорт, hit [hit] – укр. хім, рос. хит, де /h/ передається укр. /г/, /х/, рос. /г/, /х/) або конвергентного характеру, наприклад: gallon [ˈgælən] – укр. галон, рос. галлон, girlfriend [ˈgɜːlfrend] – укр. герлфренд, рос. герлфренд, де /g/ передається укр. /г/, рос. /г/.

Труднощі виникають при передачі фонемі /h/ російською /х/, (що наближає її до вимови в мові-оригіналі) або /г/. Передавання цієї фонемі через /г/ багато в чому зумовлена традицією, що існує ще з XVIII-XIX ст. Наприкінці зазначеного періоду намітилася тенденція передавати фонему [h] російською /х/ (англ. halfback – рос. хавбек; англ. hall – рос. холл), однак наявні й випадки традиційної передачі через г (англ. homestead – рос. гомстед; англ. heat – рос. гит).

В російській мові немає прямого відповідника звукові [h], властивого ряду західноєвропейських мов, у ній цей звук передається як /х/ і /г/, варіативно [1:112], в українській мові такий відповідник є, але всупереч її природним рисам відтворення англоамериканських запозичень відбувається у більшості випадків через російську, але

зафіксований випадок розмежування українського й російського варіантів відтворення англоамериканізму: *holocaust* ['hɒləkɔːst] – укр. *голоко́ст* [17: 184] – рос. *холоко́ст* [16: 860].

При асиміляції на фонетичному рівні іншомовних запозичень актуальними є два аспекти: 1) невідповідність фонемного складу двох мов, необхідність пошуків заміни фонем, що не існує в мові, якою здійснюється переклад іншою або іншими фонемами; 2) невідповідність можливостей синтагматики фонем різних мов, що також призводить до пошуку заміни певного сполучення фонем іншим, можливим [5: 90; 8: 15; 264: 107].

Дотримання будь-якої з умов викликає певні труднощі, адже в кожному конкретному випадку виникає декілька варіантів, критерії відбору яких різні в різних мовах. До того ж створення власної системи відтворення запозичених елементів в українській мові на сучасному етапі її розвитку сприяє тому, що в двох близькоспоріднених мовах відбуваються й однакові, і відмінні процеси фонетико-графічної асиміляції англоамериканських запозичень.

В українській і російській мовах передавання англійських голосних відбувається через дивергентну або конвергентну субституцію, що супроводжується заміною дифтонгів монофтонгами. Англійські приголосні фонемі відтворюються в обох мовах-реципієнтах способом простої субституції, рідше – синтагматичної. У дослідженні встановлено діафонічні відношення між англійськими та українськими й російськими приголосними дивергентного та конвергентного характеру. У більшості випадків в обох мовах-реципієнтах зафіксовано однакові типи фонетичної субституції, однак виявлено декілька відмінностей.

Подальші розвідки із зазначеної проблеми пов'язані з дослідженням запозичень у близькоспоріднених мовах, спираючись на тенденції їх нормування, на які впливають процеси міжнаціональної комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Аванесов Р. И. Фонетика современного русского языка / Рубен Иванович Аванесов; [под. ред. К.В. Горшковой]. – М. : МГУ, 1956. – 240 с.
2. Акишина А. А. Русская фонетика / А. А. Акишина, С. А. Барановская. – [2-е изд., испр.]. – М. : Русский язык, 1990. – 101 с.
3. Аристова В. М. Англо-русские языковые контакты : англицизмы в русском языке / Аристова Валентина Михайловна – Л. : Ленинград. ун-т, 1978 – 150 с.
4. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие / Уриэль Вайнрайх // Новое в лингвистике : [сб. ст. Серия “Языковые контакты” / под. ред. В. Ю. Розенцвейга]. – М. : Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 25-60.
5. Грифцов Б. А. Заметки по технике перевода / Борис Александрович Грифцов / Вопросы языкознания. – 1952. – № 5. – С. 87-98.
6. Дементьева Н. С. Сопоставительный анализ слов-звукообозначений в английском и русском языках / Н.С. Дементьева, Е. Н. Турапина // Сопоставительно-семантическое исследование германских и славянских языков: межвуз. сб. науч. трудов. – Куйбышев: КГПИ им. В. В. Куйбышева, 1985. – С. 12-21.
7. Володарская Э. Ф. Заимствование как отражение русско-английских контактов / Э. Ф. Володарская // Вопросы языкознания. – № 4. – 2002. – С. 96-104.
8. Карпенко Ю. О. Фонетика і фонологія сучасної української літературної мови / Юрій Олександрович Карпенко. – Одеса : Либідь, 1996. – 326 с.
9. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке / Леонид Петрович Крысин; [отв. ред. акад. В.В. Виноградов]. – М. : Наука, 1968. – 208 с.
10. Леконцева М. И. Типология фонологических систем / М. И. Леконцева // Исследования по структурной типологии : [сб. ст. / отв. ред. Т. Н. Молошная, Д. М. Сегал, Т. Л. Судник, В. Н. Топоров, С. М. Шур]. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 42-51.
11. Мухин С. В. Соотношение понятий ассимиляции и натурализации / С. В. Мухин // Вестник Московского государственного университета: сб. науч. трудов. Серия “Теоретические и практические лингвистические исследования”. – М. : МГЛУ, 2007. – Выпуск 532. – С.48-76.
12. Перебийніс В. С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української мови / Валентина Сидорівна Перебийніс; [відп. ред. М.А.Жовтобрюх]. – К. : Наукова думка, 1970. – 268 с.
13. Петренко А. Проблема языковых изменений с точки зрения социофонетики / А. Петренко, П. Петренко // Наукові записки : зб. наук. праць. Серія “Філологічні науки” (мовознавство) : У 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. – Вип. 22. – Ч. 2. – С. 177-188.
14. Трубецкой Н. С. Основы филологии / Николай Сергеевич Трубецкой. – [по изданию 1960 г.]. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 352 с.
15. Тоцька Н. І. Голосні фонемі української літературної мови / Ніна Іванівна Тоцька; [ред. Е. М. Логвиненко, А.В. Трембицька]. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1973. – 193 с.
16. Крысин Л. П. Толковый словарь иноязычных слов / Леонид Петрович Крысин. – М. : Эксмо, 2007. – 944 с.
17. Сучасний словник іншомовних слів / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
18. Толковый словарь современного русского языка. Языковые изменения конца XX столетия : более 7000 слов и устойчивых сочетаний / [ИЛИ РАН; под. ред. Г. Н. Склиаревской]. – М. : Астрель : АСТ : Транзиткнига, 2005. – 894 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Лелека – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри перекладу та загального мовознавства Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.
Наукові інтереси: соціолінгвістика, мовні контакти.

ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРАДИКТОРНИХ ІНТЕРАКЦІЙ В АНГЛОМОВНИХ ДІЛОВИХ ПЕРЕГОВОРАХ

Ольга ЛИСИЧКІНА (Харків, Україна)

Стаття присвячена визначенню специфіки інтеграції просодичних підсистем в контрадикторних інтеракціях в англomовних ділових переговорах як бізнесовому дискурсі. Результати проведеного експериментально-фонетичного дослідження вказують на інтегративний характер просодичного маркування прагматичного потенціалу конститuentів градуальної опозиції.

Ключові слова: діловий дискурс, прагматика, інтеракція, просодія, частота основного тону, інтенсивність, темпоральні характеристики.

The article highlights the specificity of the prosodic subsystems integration within the contradictory interactions of English business discourse. The results of the experimental phonetic study point out the integral nature of the prosodic marking of the pragmatic potential of each constituent of the gradual opposition.

Key words: business discourse, pragmatics, interaction, prosody, fundamental frequency, intensity, temporal characteristics.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується зростаючим інтересом до просодичної проблематики у межах комплексного дискурсного аналізу, основу якого складають взаємодії одиниць різних мовних рівнів. Особливої актуальності набуває питання про функціонування просодії як вагової складової процесу породження різножанрових моделей дискурсу [5].

Так на думку Р.К. Потапової, просодія є субстанціональним поняттям, яке відноситься до матеріальних засобів реалізації мовлення [4: 278]. Зокрема Д.Крістал вказує, що просодія є важливою через здатність сигналізувати про різні риторичні аспекти та допомагає правильно інтерпретувати зміст повідомлення [5: 45]. Визначення просодії як системи надсегментних засобів [5: 57] уможливило звернення до компонентів просодії, кожен з яких являє собою складне системне утворення взаємозалежних інтегрованих одиниць.

Об'єктом нашого дослідження є ділові переговори як специфічний жанр аргументативного дискурсу, який віддзеркалює складний механізм формування перлокутивного ефекту переконання.

Актуальність дослідження підкреслюється орієнтацією сучасних лінгвістичних студій на комплексний дискурсний аналіз соціально пріоритетних моделей міжособистісного спілкування, зокрема у сфері бізнесу. Розуміння особливостей взаємодії комунікантів важливе для з'ясування механізму продукування прагматично ефективного дискурсу.

Ділові переговори як певна трансакція складаються з логіко-аргументативних інтеракцій, які виконують особливі комунікативні функції і базуються на комунікативній основі "згода – незгода", залежно від оцінності повідомлення. Ця комунікативна основа зумовлює функціонально-прагматичний потенціал інтеракцій унісонного характеру "повідомлення + підтвердження / уточнення / згода" та контрадикторного характеру "повідомлення + критичне зауваження / заперечення / категорична незгода".

В межах цієї статті передбачено висвітлення питань, пов'язаних з контрадикторними інтеракціями. Ініціальний мовленнєвий акт зазначених інтеракцій є тематично ваговою складовою спілкування й реалізує специфічну комунікативну функцію "повідомлення". "Повідомлення" як стимулюючий мовленнєвий акт має особливі просодичні характеристики, які розкривають функціонування тональної, динамічної та часової підсистем у контексті інтеграційного процесу.

Дослідження особливостей функціонування тональної, часової та динамічної підсистем на перцептивному та акустичному рівнях надає можливість виокремлення параметричної комбінаторики процесу актуалізації функціонально-прагматичного потенціалу логіко-аргументативних інтеракцій в англomовних ділових переговорах.

Дослідження компонентів інтонаційного контуру ініціального аргументативного кроку "повідомлення" вказує, що домінуючим фоносинтагмам (далі ФС) властивий полікомпонентний рематичний акцент, на відміну від рецесивних смислових квантів. Гетерогенний рух тону домінуючих ФС підсилює їхню ритмічну впорядкованість, яка маркується метричними моделями. Рецесивним ФС ініціального аргументативного кроку "повідомлення" притаманний рівний рух тону у високому та низькому регістрах. Ця модель передтермінальної ділянки є типовою для 60% домінуючих ФС логіко-аргументативних інтеракцій (порівняно з 40% ФС гетерогенного руху). Поряд із семантичним розгортанням аргументативного кроку пропонента, спостерігається комбінаторика мелодійних моделей смислових квантів, що утворюють інтегративний тональний контур, який виокремлює відношення препозиційної та постпозиційної субординації, сигналізуючи перцептивно значущі акцентні реальності фактуальної інформації з рематичним комплексом, прогножуючи аргументативний крок опонента.

Серед інших перцептивних ознак зазначимо, що "повідомленню" властивий помірний темп (60%), причому такий різновид темпової організації корелює з параметром гучності, оскільки 55% фоносинтагм ініціального аргументативного кроку реалізуються помірною гучністю. На думку Ю.О.Дубовського, глобальний темп дискурсу як лінійної послідовності фонацій та пауз лише дистантно корелює з пофразовим сприйняттям темпу. Лінгвістично значущою зміною темпу є збільшення/зменшення його акустичних показників у 1,3-1,8 рази [1: 71]. Слід зазначити, що паузація становить специфічний пласт просодичної організації англомовних ділових переговорів взагалі. В аргументативних кроках "повідомлення" аналізованих логіко-аргументативних інтеракцій простежується домінування коротких (40%) та середніх (40%) пауз.

На акустичному рівні показники частоти основного тону (далі ЧОТ) вказують, що "повідомлення" реалізуються середнім діапазоном (80%), високим рівнем градації інтервалу ЧОТ (50%) та регістром високого вузького рівня нижньої зони (80%). Висотнональні максимуми ЧОТ знаходяться в ядрі (40%) та шкалі (60%). Частотний максимум сигналізує високий рівень реалізації ФС у "повідомленні". Спостереження за конфігурацією ЧОТ показали, що найчастотнішим типом простої конфігурації тону в передтермінальній ділянці ФС є рівний рух (60%), складні конфігурації становлять 40% ФС "повідомлення". Причому необхідно зазначити, що змішані конфігурації ЧОТ переважно властиві домінуючим ФС. На ядерній ділянці ФС домінує спадна динаміка конфігурації ЧОТ (45%) та рівна конфігурація ЧОТ (30%). Щодо крутизни падіння, то спостерігається полого падіння як серед домінуючих (70%), так і серед рецесивних (78%) ФС. Форма тонального руху є дугоподібно-спадною випуклою (60%). Половина всіх ФС "повідомлення" має середній силовий діапазон із локалізацією максимумів на початку ФС – 50%, у середині ФС – 20%, наприкінці ФС – 30%. Спостереження щодо загального динамічного контуру ФС указують на домінування спадної динаміки енергетичних максимумів (43,8%). Досить частотним є й уживання відносно рівного контуру (28,5%). Середня тривалість "повідомлення" становить 17075 мсек.

Реактивні аргументативні кроки контрадикторного характеру також прогнозують адекватну тональну реалізацію. "**Критичному зауваженню**" з семантичним навантаженням "семантичне розгортання" властивий мелодійний контур двох функціональних різновидів ФС, які відрізняються напрямом тонального руху, а також регістровими характеристиками передтермінальної та термінальної ділянок. Комунікативне навантаження ФС певною мірою марковане тональними параметричними ознаками. Гетерогенний рух у шкалі (14,3%), а також інваріантна конфігурація шкали з комплексним ядерним акцентом (85,7%) притаманні домінуючим ФС, які реалізуються переважно у високому регістрі. У той самий час рецесивним ФС притаманний низький регістр та інваріантний рух тону передтермінальної ділянки, переважне вживання низької рівної шкали. У нашому розумінні, провідним компонентом, на який адресат реагує першочергово, визнається мелодика, оскільки слугує засобом реалізації та розрізнення функцій інтонації [2: 102; 3: 85-86]. Регістрові особливості реалізації термінальної ділянки домінуючих та рецесивних ФС утворюють чергування контекстуальних реалізацій спадного тону, що відтворює градаційну динаміку вербалізації

мовленнєвої інтенції. У "критичному зауваженні" спостерігається значний відсоток ФС з прискореним темпом, а саме 35%. Темп співвідноситься із семантикою висловлення та постає стилістично зумовленим [6: 89], характеризуючи швидкість реалізації певних програм у часовому просторі, кожна з яких відповідає мовним конструкціям, тобто являє собою складну просторово-часову єдність.

Семантичному навантаженні "семантичне розгортання" + "замикання" характерне домінування коротких пауз. Інтегровальна пауза інтеракції "повідомлення + критичне зауваження" є короткою. Діапазон ЧОТ ФС досліджуваних контрадикторних логіко-аргументативних інтеракцій є широким (57%). Висотнотональні максимуми ФС характеризуються високим рівнем (85,7%), причому максимуми ЧОТ знаходяться в ядрі (95,7%), а передтермінальна ділянка має інваріантну конфігурацію (рівний рух – 60%). Ядерна ділянка характеризується спадною (55%) та рівною конфігурацією (25%) при домінуванні дугоподібно-спадної випуклої форми тонального руху (60%). Швидкість зміни ЧОТ в аргументативному кроці є середньою (43%), для ФС типовим є баланс високого вузького регістру високої та низької квантитативної зони (по 42,8%). 52% всіх ФС мають середній силовий діапазон із практично однаковою тенденцією щодо локалізації максимумів на початку ФС (45%), у середині ФС (25%), наприкінці ФС (30%). Спостереження щодо загального динамічного контуру ФС указують на домінування низхідної динаміки енергетичних максимумів (46%) та вживання рівного контуру (30%). Середня тривалість домінувальних ФС "критичного зауваження" становить 2171 мсек., рецесивних – 1805 мсек.

Аналізуючи інтеракцію "повідомлення + критичне зауваження" в цілому, доцільно звернути увагу на розбіжностях на рівні висотнотональних максимумів та інтенсивності. Це свідчить, що реактивний аргументативний крок є емоційнішим та більш оцінним. Опонент не погоджується з пропонентом та вносить зауваження з цього приводу. Загальна тривалість інтеракції "повідомлення + критичне зауваження" дорівнює 31177 мсек. Інтегровальна пауза в цій інтеракції становить 281 мсек., що є коротшою за інтегровальні паузи унісонної інтеракції.

Реактивний аргументативний крок "**заперечення**" контрадикторного характеру із семантичним навантаженням "регресивна експлікація + додаткова актуалізація" характеризується більшим обсягом фактуальної інформації, і тому має специфічну тональну конфігурацію. Статистичні дані свідчать про перевагу гетерогенного передтермінального руху (62,5%) над інваріантним (37,5%). Водночас рівна висока та низька ступінчаста шкали притаманні цій ділянці рецесивних ФС "заперечення", які символізують відношення препозиційної субординації інтегративного мелодійного контуру. Реактивний аргументативний крок "заперечення" характеризується помірною гучністю. У "регресивній експлікації" та "додатковій актуалізації" простежується домінування коротких пауз.

Акустичні показники діапазону ЧОТ показують, що ФС "заперечення" властивий широкий діапазон (71%). Максимуми ЧОТ ФС характеризуються екстрависоким рівнем (71,4%) з локалізацією в ядерній частині (66,7%) ФС "заперечення". Частотний інтервал є середнім. "Заперечення" характеризується змішаним рухом (62,5%), в ядерній частині зі спадною (60%) та рівною (20%) динамікою. Швидкість зміни ЧОТ є середньою, причому регістр "заперечення" є високим вузьким верхньої квантитативної зони (71,4%). Діапазон інтенсивності є середнім (54%), а піки інтенсивності домінувальних ФС локалізуються на початку ФС (40%), у середині ФС (25%), та наприкінці ФС (35%). Спостереження щодо загального динамічного контуру ФС указують на домінування спадної динаміки енергетичних максимумів (51%). Уживання відносно рівного контуру є досить частотним (27%). Тривалість ФС становить 1664 мсек. Паузація діє узгоджено з прагматичним навантаженням аргументативного кроку. Так, пауза між ФС становить 297 мсек. та є короткою. Слід зазначити, що часові характеристики є значущими ознаками. Мовлення індивідуума повинне бути певним чином квантоване, тобто мати ознаки дискретності.

Інтеракція "повідомлення + заперечення" має більш контрадикторний характер, порівняно з інтеракцією "повідомлення + критичне зауваження", на що вказують тональні, динамічні та темпоральні показники просодичної реалізації. Ініціальний та реактивний

аргументативні кроки відрізняються в реалізації параметрів інтенсивності та ЧОТ. Тривалість інтеракції становить 29331 мсек. Інтегровальна пауза дорівнює 190 мсек.

Найвищий ступінь експресії, який відповідає потенціалу оцінності, характерний реактивному аргументативному кроку **"категорична незгода"** з семантичним навантаженням "регресивна експлікація". Зауважимо, що 82,6% ФС досліджуваного матеріалу англомовних ділових переговорів характеризуються гетерогенним рухом тону, що свідчить про певну оцінність "категоричної незгоди". Спостереження над рухом тону в межах складових контрадикторного аргументативного кроку свідчить про відношення постпозиційної субординації інтегративного мелодійного контуру. У термінальній ділянці ФС домінують спадні тони з ініціальним підйомом (60%). Прискорений темп характеризує 40% ФС. У "регресивній експлікації" домінують короткі паузи. В інтеракції "повідомлення + категорична незгода" та "повідомлення + заперечення" інтегровальна пауза є надкороткою.

Спостереження над ЧОТ доводять, що ФС "категоричної незгоди" знаходяться у середньому діапазоні (66,6 %). Висотнотональні максимуми в ФС локалізуються у ядрі (66,7%) та шкалі (33,3%), при цьому швидкість зміни ЧОТ варіює (максимальна –35%, висока –32% та середня – 33%). Найчастотнішим типом конфігурації ЧОТ у передтермінальній ділянці ФС в "категоричній незгоді" є гетерогенний рух (82,6%). На ядерній ділянці ФС домінує спадна динаміка конфігурації ЧОТ (45%), менш поширеною за частотою вживання є рівна конфігурація (15%). Визначення крутизни падіння ЧОТ виокремлює полого падіння як серед домінувальних ФС (71%), так і серед рецесивних ФС (75%). Регістр "категоричної незгоди" характеризується балансом високого регістру вузької верхньої зони, нижньої зони та екстрависокого регістру нижньої зони (по 33,3%). Діапазон варіювання інтенсивності становить 55%. Піки інтенсивності ФС знаходяться на початку (45%), у середині (20%) та наприкінці ФС (35%). Спостереження щодо загального динамічного контуру ФС вказують на домінування спадної динаміки енергетичних максимумів (45%). Досить частотним є і вживання відносно рівного контуру (23%). Тривалість ФС є 1423 мсек. Рівень ЧОТ та інтенсивності в реактивному аргументативному кроці є вищим за рівень в ініціальному аргументативному кроці, що свідчить про контрадикторність блоку "повідомлення + категорична незгода" та високий ступінь оцінності. Тривалість інтеракції "повідомлення + категорична незгода" становить 19014 мсек. Тривалість інтегровальної паузи становить 91 мсек. Як вже було зазначено, опонент, не погоджуючись із пропонентом, негайно висловлює своє негативне ставлення до проблеми, витрачаючи менше часу та використовуючи екстрависокий рівень тональних та динамічних максимумів.

Зіставна динаміка ЧОТ та інтенсивності **контрадикторних** інтеракцій свідчить про високий ступінь оцінності реактивних аргументативних кроків. На користь цього свідчать й вищі, порівняно з унісонними інтеракціями, показники реалізації ЧОТ. Іншою відмінною ознакою просодичної актуалізації контрадикторних інтеракцій є домінування коротких та надкоротких пауз, включаючи й інтегровальні. Контрадикторним логіко-аргументативним інтеракціям англомовного дискурсу ділових переговорів, а саме реактивним аргументативним крокам "критичне зауваження", "заперечення", "категорична незгода" притаманна певна експресія, яка віддзеркалює негативне ставлення до проблеми дискусії.

Таким чином, базовими підсистемами інтегративного процесу просодичної актуалізації логіко-аргументативних інтеракцій є часова та тональна, що становлять просодичну домінують аргументативних кроків. Проведене експериментально-фонетичне дослідження дає підстави зробити висновки, що інтеграція просодичних підсистем відтворює специфіку актуалізації прагматичного потенціалу контрадикторних логіко-аргументативних інтеракцій англомовного дискурсу ділових переговорів.

Перспектива подальшого дослідження просодичної організації аргументативного дискурсу бізнесової сфери спілкування полягає в урахуванні взаємодії та взаємозумовленості унісонних та контрадикторних інтеракцій у соціофонетичному контексті, зокрема з урахуванням ролі гендеру, що є базовим фактором, якій на нашу думку, обумовлює специфіку функціонування просодії в межах еквіполентної опозиції.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дубовский Ю. А. Анализ интонации устного текста и его составляющих / Ю. А. Дубовский. – Минск: Вышэйшая школа, 1978. – 140 с.
2. Калита А. А. Система фонетичних засобів актуалізації смислу висловлювання (експериментально-фонетичне дослідження англійського емоційного мовлення): Автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.04 / А.А. Калита. – К., 2003. – 32 с.
3. Надеина Т. М. Просодическая организация речи как фактор речевого воздействия: Дисс. ... д-ра філол. наук 10.02.19 / Татьяна Михайловна Надеина. – М., 2004. – 428 с.
4. Потапова Р. К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика / Р. К. Потапова. – М.: Эдиториал УРСС, 2003. – 568 с.
5. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 392 p.
6. Yeryomenko T. Speech Communication in English: Phonetic Aspect / T. Yeryomenko. – Odessa: SCSEIO, 2003. – 219 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Лисичкіна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології, перекладу та мовної комунікації Академії внутрішніх військ МВС України.

Наукові інтереси – просодія англійського дискурсу.

КОДИФІКАЦІЯ БРИТАНСЬКОЇ ВИМОВНОЇ НОРМИ: ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Валентина ПАРАЦУК

У статті з'ясовано й описано особливості кодифікації британської вимовної норми протягом XX і на початку XXI століть.

Ключові слова: британський варіант англійської мови, вимовна норма, кодифікація, інвентарні, дистрибуційні рухи в ПАВ, варіювання, фоноваріанти слова.

The paper presents a survey of developments in the codification of the British pronunciation standard – RP.

Key words: British English, pronunciation norm, codification, inventory, distribution movements in RP, variation, phonemic variants of a word.

Сучасна англійська мова є унікальною просторово ієрархічно побудованою поліваріантною системою (О. Є. Семенець; О. Д. Швейцер). Унікальність цієї мови порівняно з іншими проявляється в кількості її функцій і варіантів у соціальній комунікації, адже тільки літературна форма мови охоплює: 1) англійську мову (AM) як рідну (mother tongue, L1) у вигляді її національних варіантів – британського, американського, австралійського, новозеландського; 2) AM як другу (ESL, English as a second language), якою спілкуються іммігранти в англійських країнах, тобто в природному мовленнєвому середовищі; 3) AM як іноземну (English as a foreign language, EFL), під час її використання як lingua franca (засіб міжнаціонального спілкування) поза межами англійських країн. Окрім того, в певних частинах світу AM функціонує у вигляді піджинів та креольських варіантів.

Серед варіантів AM і відповідних норм її вимови, британська вимовна норма посідає особливе місце, адже дослідники відносять Британію та декілька інших англійських країн до так званих norm-providing countries (нормоутворюючих країн) (Б. Качру; Д. Крістал), в яких AM як рідна мова на території проживання національно-етнічних спільнот виконує роль засобу комунікації у всіх функціональних сферах, а кодифіковане мовне вживання визнається мовною спільнотою як норма. До того ж британський варіант англійської мови традиційно вважається навчальною моделлю у процесі оволодіння нею як іноземною, хоча на часі американський варіант AM успішно з ним конкурує в цьому аспекті.

Спрямованість сучасних наукових досліджень на всебічне вивчення мовних змін і динамічних процесів, властивих функціонуванню системи мови, розкриття динаміки мовних змін в синхронії, відсутність системного аналізу лексикографічного опису фонетичних характеристик британського національного варіанта поліетнічної англійської мови, зумовили **актуальність** нашого дослідження та визначили його об'єкт та предмет. У центрі уваги знаходяться британська норма вимови, а **предметом** аналізу виступають особливості кодифікації і лексикографічної параметризації британського варіанта англійської вимови, які розглядаються за даними авторитетних орфографічних словників [8; 9].

Мета статті полягає у встановленні особливостей об'єктивної нормативних концепцій у британських орфографічних словниках протягом XX та на початку XXI ст.ст. Це уможливило прослідкувати динаміку британської вимовної норми, зв'язок мовних змін на рівні

фонетичної системи з соціально-економічними та культурними чинниками, а також з'ясувати й описати специфіку розвитку сучасної британської вимови.

Особливу значимість для нашого дослідження мають такі характеристики вимовної норми: 1) двобічна сутність норми: її зміст відображає власне-мовний аспект (тобто параметри, що описують еталони фонетичних одиниць (Р. І. Аванесов) і соціально-історичний аспект (тобто характеристики, зумовлені умовами функціонування певної мови в певному мовному колективі, – територіальною базою і соціальною основою (М. М. Гухман, Н. М. Семенюк); 2) вимовна норма та варіювання: норма, як впливає з її визначення, ґрунтується на виборі, відборі фонетичних засобів, і таким чином пов'язана з проблематикою варіювання в літературній вимові. З одного боку, норма визначає діапазон варіювання, з іншого – варіювання як форма динамізму мовної системи визначає динамізм (рухливість) норми (А. Єдлічка; Л. О. Вербицька; Н. М. Семенюк); 3) норма та її кодифікація, тобто лінгвістичне, в ідеалі адекватне, відображення норми, зафіксоване в лінгвістичних виданнях (словниках, довідниках) (В. О. Іцкович; В. М. Русанівський).

Власне-мовний аспект британської норми вимови охоплює особливості літературної вимови південно-східної Англії: Лондона та графств, що його оточують в радіусі 60 миль, так званих, внутрішніх графств (Home counties): Middlesex, Essex, Kent, Surrey [3 :78]. Вперше цей тип вимови досліджений і кодифікований у працях Д. Джоунза (D. Jones), який представив найповніший опис південноанглійської вимови (ПАВ) як британської національної норми першої половини ХХ ст. (періоду від початку століття й до другої світової війни). Згідно з британською лінгвістичною традицією, цей вимовний стандарт відомий під назвою RP (Received pronunciation, загальноприйнята вимова). Детальну характеристику RP/ПАВ, починаючи з післявоєнного періоду й до останньої чверті минулого століття, знаходимо в працях фонетистів А. Ч. Гімсона (A. Ch. Gimson), Ч. Барбера (Ch. Barber), Дж. Брука (G. Brook), Дж. Велза (J. Wells), П. Традгіла (P. Trudgill), Д. А. Шахбагової та ін. На часі різні аспекти британської вимовної норми та її кодифікації привертають увагу дослідників І. С. Абрамової, Т. О. Дацької, Т. В. Левіної, Т. В. Мошніної, А. В. Поліщук, С. В. Шароварової.

Усі процеси, властиві синхронному стану RP умовно поділяють на *інвентарні* (тобто ті, що спричинюють зміни у вимові окремих фонем, інвентарних одиниць системи) та *дистрибуційні* (ті, що полягають у розширенні або скороченні числа позицій у слові, в яких живається фонема) (В. О. Васильєв, Д. П. Венцкуте).

Інвентарні рухи в фонетичній системі RP, описані в спеціальній літературі, охоплюють: 1) тенденція централізації деяких голосних фонем, а саме центрування ядра дифтонга /əʊ/ (Ch. Barber); 2) нестабільність кінцевих елементів закритих дифтонгів, напр. /eɪ/ (A. Ch. Gimson); 3) стягнення триелементних сполук /aɪə/, /aʊə/ (A. Ch. Gimson); 4) набуття дифтонгоїдного характеру вимовляння історично довгих голосних /i:/ та /u:/ (G. Brook; A. Ch. Gimson); 5) часткова зміна якості фонем /æ/: деяке подовження й набуття забарвлення /a / (A. Ch. Gimson); 6) посилення напруженості /ɪ/ переважно у фінальних позиціях двоскладових слів – тенденція, що бере свій початок на південному сході Англії в регіональних діалектах, однак у 1962 р. А. Ч. Гімсон зафіксував її у вимові молодих носіїв RP, а в першому перевиданні словника Дж. Велза (2000) така реалізація закріплена як нормативна; 7) так звана асиміляція «зрощення» (coalescence assimilation), яка існує в двох своїх різновидах: тенденція африкатизації і тенденція асиміляції (D. Jones; A. Ch. Gimson; В. П. Натальїн).

Дистрибуційні процеси в сегментній організації RP включають: 1) рухи в системі ненаголошеного вокалізму, що охоплюють два різновиди: а) розширення набору позицій вживання фонем /ə/ за рахунок скорочення позицій /ɪ/ в певних випадках і б) звуження набору позицій вживання фонем /ə/ на користь окремих ненаголошених фонем, напр.: /ʌ/, /ɒ/ (Ch. Barber; M. Shubiger; A. Ch. Gimson); 2) розширення набору позицій вживання фонем /ɔ:/ за рахунок фонем /ʊə/ в певних випадках (J. O'Connor; J. C. Wells); 3) елімінація сонанта

/j/ після /s/, /θ/, /l/ (D. Jones; Ch. Barber; G. Brook); 4) елізія деяких приголосних фонем в консонантних групах, що займають медіальну позицію в фонемних структурах слів (I. Ward).

Фонетична система будь-якої мови існує в конкретному мовному просторі, і властиві їй динамічні процеси в значній мірі є результатом певної мовної традиції, яка зумовлює, залежно від фонетичного контексту, відповідну реалізацію. Саме в цьому, на наш погляд, виявляється непорушний зв'язок власне-мовного й соціально-історичного аспектів вимовної норми. В характері самих літературних норм можуть мати місце динамічні рухи, зумовлені змінами в їхніх соціальних базах (М. М. Гухман, Н. М. Семенюк). Соціолінгвістичний аспект RP отримав вичерпне висвітлення в працях Дж. Веллза, А. Ч. Гімсона, Г. Лейтнера, Т. В. Мошніної, П. Традгіла, А. Хьюза та інших. Дослідники зафіксували своєрідну еволюцію соціальної основи британської вимовної норми, починаючи з другої половини ХХ століття [3:80; 7], яка пов'язана, перш за все, зі змінами в соціальній структурі британського суспільства. Починаючи з ХУІ-ХУП століть і до другої половини минулого століття, цей тип вимови був властивий досить замкнутій соціальній групі – освіченим представникам британської аристократії (А. Ч. Гімсон); соціального престижу він набув до ХУІІІ ст. (Д. Джоунз).

Два великих соціальних здобутків ХХ століття : доступ до освіти ширших соціальних прошарків носіїв британського варіанта АМ і «другий комунікаційний стрибок» – бурхливий розвиток засобів масової інформації, спричинили стрімке розширення соціальної основи RP, особливо в другій половині ХХ ст. (А. Ч. Гімсон; Г. Лейтнер). Особливості впливу соціальної бази RP на синхронному етапі її розвитку виявляються в наявності в межах норми більшої кількості різновидів вимови, які можна класифікувати на підставі соціальних критеріїв. Так, Дж. Веллз вважає, що RP в останній чверті ХХ ст. властива стратифікаційна класифікація чотирьох різновидів, які корелюють з соціальними характеристиками носіїв вимови: Mainstream RP (вимова освічених носіїв середнього класу), U-RP (upper-crust RP, вимова представників старшого покоління, що належать до аристократії), Adoptive RP (вимова носіїв, які оволоділи цією нормою в результаті навчання) і Near-RP (вимова носіїв, що зберігає діалектні риси) [7:279]. А. Ч. Гімсон виокремив три різновиди в межах RP на основі вікового, освітнього й регіонального критеріїв: General RP (який по суті збігається з Mainstream RP за класифікацією Дж. Веллза), Refined RP (так звана «рафінована», гіперкоректна вимова, що властива високоосвіченим носіям вищих соціальних кіл та певних професій) та Regional RP (яка, за визначенням, збігається з Near-RP Дж. Веллза) [3:80].

Отже, на часі британській вимовній нормі, крім структурного варіювання як умови та форми реалізації еволюції фонетичної системи, притаманне соціальне, функціонально-стилістичне варіювання як результат функціонування цієї норми в певному мовному просторі. Причому, спроба протиставити структурне і соціальне варіювання в межах норми, на наш погляд, була би некоректною. Складність полягає в тому, що структурні фоноваріанти можуть набувати соціальних ознак в певних соціо-комунікативних ситуаціях, наприклад, вимовляння дифтонга /əʊ/ з центрованим ядром звучало би занадто прогресивно в середовищі старшого покоління носіїв RP.

У зв'язку зі змінами в соціальній базі, враховуючи особливості сучасного етапу еволюції фонетичної системи, британська вимовна норма, починаючи з другої половини ХХ століття, йде шляхом визнання варіантів в більшій мірі, ніж на попередніх етапах її розвитку. Докази цього знаходимо в сучасній кодифікації норми й характері нормалізаційних процесів (тобто свідомого, цілеспрямованого впливу на вживання мовних засобів (В. О. Іцкович).

Один з найавторитетніших довідників із RP – CEPD-2006 [8] кодифікує варіанти фонемних структур більше 21 % загальних назв (власні імена не брались до уваги). Зіставний аналіз корпусу слів декількох видань цього словника – 1922, 1958, 1984 та 2006 років, зафіксував тенденцію зростання нормативної варіантності. Видання словника 1984, 2006 рр. представляють фоноваріанти слів, які їх не мали в попередніх виданнях, – в основному, в підсистемі лексичних запозичень, що на часі підлягають фонологічному нормуванню, а також велика кількість нових фоноваріантів з'явилась під впливом тенденцій централізації ненаголошених голосних та аффрикатизації.

У другій половині ХХ ст. змінився характер нормалізаційних процесів RP по відношенню до фоноваріантів слів. В різні періоди розвитку британської норми її нормалізації властиві свої особливості. У ранньому новоанглійському періоді (1500-1700 р.р.) толерантність до варіювання була значно більшою, ніж в наступні періоди (Ч. Барбер). Вважаємо, що це можна пояснити труднощами нормалізації, зумовленими докорінними змінами, які переживала фонологічна система англійської мови в той період – Великий зсув голосних, г-вокалізація й утворення нових дифтонгів, поява деяких нових коротких голосних тощо.

ХУІІІ ст. в історії англійської мови вважається епохою посиленої, свідомої регламентації вживання мови, введення правил і норм (Т.В. Расторгуєва). Саме в цей період виокремлюється естетичний критерій вимовної норми, її соціальна престижність – RP як вимови, прийнятої в освічених колах суспільства (*pronunciation received by polite circles of society*) [4:7]. Суть нормалізаційних процесів в RP зводилась до того, що усна форма мови зазнавала сильного впливу письмової [6:75], ставлення нормалізації до варіювання полягало в обмеженні останнього.

Перші десятиліття ХХ ст. складають особливий етап в галузі кодифікації і нормалізації RP, яких охоплював активні нормалізаторські спроби не тільки посилення престижності цієї норми, широко використовуючи критерій «прийнятності» (*acceptability*), але й значні намагання встановити стандарт вимови, тобто чітко окреслену, зразкову норму [5:93]. Саме Д. Джоунз дав перший детальний опис RP як можливо єдиного вимовного стандарту. Невдовзі виповниться сто років найавторитетнішому словнику британської вимови – *The Cambridge English Pronouncing Dictionary* [8], перше видання якого під назвою *The Everyman's English Pronouncing Dictionary*, укладене проф. Даніелем Джоунзом, вийшло з друку в 1917 р.

За загальною тенденцією обмеження варіювання в нормативного аспекті, Д. Джоунз визнавав як структурне, так і функціонально-стилістичне варіювання в типі вимови, який він описав. Як еталон Д. Джоунз кодифікував вимову старшого покоління носіїв мови, які отримали освіту і приватних школах і коледжах Оксфорда та Кембриджа.

В результаті нормалізаційних зусиль британських фонетистів, корпорації Бі-Бі-Сі, диктори якої, починаючи з початку її заснування й до 70-их р.р. минулого століття, використовували виключно RP в першій половині ХХ ст.. відбулась певна консолідація RP, однак спроба зразкового вимовного стандарту не була успішною, тому що це не відповідає принципам історичної мінливості, рухливості мовної норми (Р.О. Будагов).

В другій половині ХХ ст. відбулось певне зближення RP та її кодифікації з узусом, що спричинило переоцінку деяких принципів нормалізації в галузі вимови. Нормалізаційні зусилля зосереджені не на обмеженні варіювання, а на вирішенні проблеми якомога адекватнішого, диференційованого опису варіювання, властивого RP (А. Ч. Гімсон; Дж. Веллз). Динамічні рухи варіантів в межах кодифікованої норми вимови охоплюють такі три різновиди: 1) конкуренція двох/або більше варіантів, коли джерела кодифікації рекомендують традиційний варіант як найпоширеніший, а нові варіанти – як альтернативні; 2) конкуренція двох/або більше варіантів, коли джерела кодифікації фіксують новий варіант як найпоширеніший, а традиційний – витісняється на периферію; 3) представлення нового варіанта як єдино можливого [2:172]

Вимовний словник *CEPD*, починаючи з 1977 р., а потім й інші словники, стали кодифікувати в якості еталонної вимову середнього покоління освічених англійців як таку, що адекватніше відображає реалії мовленнєвого узусу, а вимова старшого покоління в деяких випадках вважається застарілою.

На часі для мовної ситуації у Великій Британії властиво протиставлення престижної, не пов'язаної територіально ні з яким регіоном, а тільки виконуючої важливі соціальні функції вимовної норми RP, та складної системи соціально-територіальних типів вимови [1:10]. При цьому специфічною особливістю сучасного стану британського вимовного стандарту RP є сильний вплив на нього різних соціальних і територіальних діалектів, перш за все, *Estuary English* і *Cockney*. Їхня роль в спричиненні інноваційних процесів в межах RP може скласти перспективу подальшого дослідження британської вимовної норми.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Абрамова И. Е. Британский произносительный стандарт: тенденции развития / И. Е. Абрамова // Вестник Челябинского государственного университета. Серия Филология. Искусствоведение. – Челябинск: Изд-во ЧелГУ, 2010. – Вып. 47. – С.5-10.
2. Дацька Т. О. Методика дослідження динаміки кодифікованих варіантів фонемної структури слова / Т. О. Дацька // Наукові записки. – Серія Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. – № 67. – С. 170–178.
3. Gimson A. C. Gimson's Pronunciation of English [revised by A. Cruttenden. – 6th ed.] / Alfred Charles Gimson. – London : Edward Arnold, 2001. – 339 p.
4. Holmberg B. James Douglas on English pronunciation. / B. Holmberg. – Lund: Hakan Ohlssons Boktryskert, 1956. – 348 p.
5. Leinter G. The Consolidation of "Educated Southern English" as a Model in the Early 20th Century / Gerhard Leitner //International Review of Applied Linguistics in Language Teaching. – Heidelberg, 1982. – Vol. 20.– No. 2. – P. 91-107.
6. Strang B. A History of English / Barbara Strang. – London : Methuen & Co Ltd. – 1970. – 453 p.
7. Wells J. C. Accents of English. / John Cristopher Wells. – Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1982. Books 1, 2, 3. – 685 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

8. The Cambridge English Pronouncing Dictionary / [origin. compiled by D. Jones / ed. by P. Roach, J. Hartman, and J. Setter]. – [17th ed.]. – Cambridge : Camb. Uni. Press, 2006. – 599 p.
9. The Longman Pronunciation Dictionary / [origin. compiled by J. Wells]. – [3rd ed.]. – Harlow : Longman, 2008. – 870 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Валентина Парашук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: актуальні проблеми вимовних норм національних варіантів сучасної англійської мови як поліетнічного утворення.

ВАРІЮВАННЯ БРИТАНСЬКИХ ДИФТОНГІВ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)

Анна ПОЛІЩУК (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються особливості вільного фонемного варіювання дифтонгів у фонемному складі власних назв в аспекті британської норми вимови на матеріалі лексикографічних джерел. Установлено інвентар варіювання дифтонгів, описано різницю у варіюванні дифтонгів у загальних та власних назвах.

Ключові слова: вільне фонемне варіювання, дифтонги, власні назви, британська вимовна норма.

The paper investigates the problem of phonemic variation of diphthongs in the composition of proper names in Received Pronunciation on the basis of its lexicographic sources. The inventory of free variation is determined. The author draws attention to the changes in the pronunciation of diphthongs presented in the recent edition of Longman Pronunciation Dictionary – 2008.

Key words: free phonemic variation, diphthongs, proper names, Received Pronunciation.

Ця стаття присвячена дослідженню вільного фонемного варіювання дифтонгів у кодифікованій нормі вимови британського варіанта англійської мови у власних назвах. Сама проблема вивчення вільного фонемного варіювання (ВФВ) не нова, оскільки різні його аспекти висвітлювались у працях вітчизняних та зарубіжних науковців (Д.П.Венцкуте, Г.Є.Мальковського, Г.П.Торсуєва, В.Ю.Парашук, Дж.Веллза, А.Гімсона, А.В. Поліщук). Проте, у наведених джерелах варіюванню дифтонгів саме у структурах власних назв не приділялось достатньої уваги, оскільки власні назви як складова частина мовної комунікативної системи, потребують окремого розгляду.

У зв'язку з тим, що метою більшості досліджень, присвячених проблемі дифтонгів, було встановлення специфічних умов виникнення та діахронічного розвитку системи дифтонгів британського варіанта англійської мови (Л.С.Лещенко, С.Ю.Комісарчик, Л.О.Забулєне), аналіз основних артикуляційних і спектральних параметрів для виявлення інваріантних характеристик (В.М.Бухаров, О.К.Демідов, Т.В.Міронова), встановлення інвентаря для визначення тенденцій розвитку підсистеми дифтонгів британського варіанта англійської мови (Г.К.Кенжебулатова), виявлення джерел варіативності, що зумовлюють якісно-кількісні зміни дифтонгів британського варіанта (І.О.Шишкова) [6:1] тощо, вирішено дослідити варіювання дифтонгів саме у структурі власних назв.

Загальновідомо, що кожна мова має велику кількість власних назв – носіїв інформації, що мають значне мовне навантаження, отже вважаємо, що варіювання дифтонгів саме у цьому прошарку лексики потребує детального висвітлення, оскільки помітно поглибить знання про вільне фонемне варіювання дифтонгів у зв'язку з загальною тенденцією до розгляду мовних одиниць з погляду їх комунікативної значущості.

Раніше ми розглядали ВФВ дифтонгів південноанглійської (RP) та загальноамериканської (GA) вимовних норм у порівняльному плані, що було зроблене нами на матеріалі загальних назв [6], а варіювання дифтонгів на матеріалі власних назв не було предметом спеціального дослідження. Саме цим зумовлюється актуальність обраної теми, яка визначається необхідністю виявлення сучасних тенденцій у вимовній нормі британського варіанта англійської мови, що є важливим при навчанні усного мовлення, а також у встановленні особливостей їх функціонування в усному мовленні.

Загальновідомо, що людина, як суспільна істота, немислима в колективі без особистої назви. У первісних і пізніших примітивних етнічних групах їй вистачає лише одного власного імені, але з розвитком людства в напрямку до цивілізації і вищих суспільно-економічних формацій цього стає замало, отже виникає необхідність розрізнення однотипних об'єктів. З'являються різні додаткові ідентифікаційні засоби – назви по батькові, прізвища, прізвиська, які згодом у різних народів, у різні часи відповідно формуються в організовану систему і потрапляють у сферу державно-юридичної нормалізації [9:564,12:160]. Отже, антропоніми, які є стилістично насиченими, не лише відображають характер, душевні якості людини, але й здатні створювати сатирико-іронічний ефект, розкривати національну приналежність людини, їм властиві мотиваційні характеристики, пов'язані з професійними та соціальними розрізнявальними ознаками носія імені. Вони сприяють більш повному та чіткому виявленню сутності людини.

Протягом давньоанглійського та на початку середньоанглійського періоду розвитку англійської мови у вжитку були лише імена (first names, given names, Christian names) [10:148], прізвища, які є наймолодшим класом найменувань в англійській антропонімії, з'являються пізніше, але саме вони найчастіше зберігають маловживані і навіть утрачені слова та значення слів, або ті зміни, яких зазнали апелюючи впродовж мовного прогресу. Поява других імен, що пізніше перейшли в прізвища у сучасному їх розумінні, припадає на кінець давньоанглійського періоду. Після норманського завоювання більшість давньоанглійських імен вийшла з ужитку і була замінена обмеженою кількістю французьких імен, що спричинило необхідність появи додаткової до особистого імені ідентифікації людини. Нормандці на той час вже мали прізвища, які здебільшого були спадковими, зокрема в аристократів, оскільки юридично-адміністративна кодифікація прізвиськ, що перетворювалися в незмінні прізвища, стосувалася насамперед верхів суспільства. Це посилювало і серед англійців тенденцію до використання двокомпонентних (ім'я та прізвище) антропоформул [1:195]

Отже, метою даної роботи є виявлення та обґрунтування специфіки процесу вільного варіювання дифтонгів в підсистемі голосних фонем південноанглійської вимовної норми у структурах власних назв шляхом встановлення ядра ВФВ, а також виявлення спільних й відмінних рис процесу ВФВ дифтонгів у власних та загальних назвах.

У результаті суцільного обстеження 225,000 слів сучасного словника вимови Longman Pronunciation Dictionary за редакцією Дж.Веллза (LPD – 2008), який відображає два типи вимови: південноанглійський та загальноамериканський, нами виділені фонемні варіанти 7829 лексем, у фонемній структурі яких має місце ВФВ дифтонгів, що складає 3,48% від загальної кількості слів, зареєстрованих у словнику LPD – 2008. 93,5% випадків ВФВ становить варіювання дифтонгів американського варіанта з дифтонгами британського варіанта та 5,85% – ВФВ лише серед дифтонгів RP.

Як свідчить наш експериментальний матеріал, вісім дифтонгів RP із восьми /eɪ, aɪ, oɪ, əʊ, aʊ, eə, ʊə, iə/, якими представлена вокалічна система, беруть участь у ВФВ. Їх варіювання дає 458 випадків у матеріалі спостереження. Для того, щоб представити інвентар ВФВ дифтонгів у структурній організації, використовуємо поняття ядра і периферії. Дослідники довели, що невелика група високочастотних одиниць складає ядро досліджуваного масиву, в той час як велика група низькочастотних одиниць знаходиться на периферії [4:35], отже ядерними одиницями вважаються ті, що описують 75% досліджуваного явища і несуть максимум функціонального навантаження. Одиниці, які охоплюють 90% досліджуваного матеріалу, відносяться до основної підсистеми, решта – до периферії [4:166].

У досліджуваному нами процесі ВФВ дифтонгів RP фіксуємо, що певні дифтонги мають порівняно більшу частоту вживання в мові, наприклад, дифтонг /əʊ/ – 30,4%. Цікаво, що цей дифтонг, варіюючи у загальних назвах, знаходився на периферії [6], у власних назвах він належить до ядра ВФВ разом з дифтонгами /eɪ/ – 27,0% та /aɪ/ – 17,1%, що в сукупності дає 74,5%. Установлено, що у більшості випадків дифтонг /əʊ/ варіює з /ɒʊ/ – 65,5% від загальної кількості вільних фонемних варіантів дифтонга /əʊ/. Зафіксований вибір фонем /ɒ/, а не нейтральної /ə/ у вимові дифтонга /əʊ/ пояснюється у літературі [13:91] впливом регіональних вимовних варіантів. Ми поділяємо точку зору А.Гімсона про існування так званих морфофонемних альтернацій, тобто типу відносин за довготою між голосними в корені слова та у тій же позиції у споріднених з ним словах [11:93]. Зважаючи на те, що історично довгі голосні зазнали впливу зсуву голосних, відповідності між голосними на сучасному етапі стосуються не лише голосних однакової якості, і серед п'яти типів альтернацій, що виділяються дослідником, приділяємо увагу саме альтернації /əʊ/ – /ɒʊ/. Перевіривши власні назви з дифтонгом /əʊ/ у матеріалі дослідження, наприклад, *Humboldt* /'hʌmbəʊlt/ – /'hʌmbɒʊlt/, *Archbold* /'ɑ:tʃbəʊld/ – /'ɑ:tʃbɒʊld/, припускаємо, що висока частотність /ɒʊ/ як вільного фонемного варіанта дифтонга /əʊ/ може бути пояснена вимовою за аналогією, а також впливом закону економії мовленнєвих зусиль [3:553]. Вимова /əʊ/ супроводжується /ɒ/ як основним вільним варіантом, який не має смислорозрізнавального характеру, що знайшло підтвердження при опитуванні громадської думки, проведеного Дж.Веллзом (LPD – 2000, LPD – 2008), згідно з яким майже половина респондентів віддає перевагу /ɒ/ як основному варіанту вимови замість дифтонга /əʊ/.

До основної підсистеми ВФВ у нашому експериментальному матеріалі належить дифтонг /ʊə/ та /aʊ/; 12,4% периферійної підсистеми ВФВ дифтонгів RP поділяють між собою такі дифтонги: /ɪə/ – 5,46%; /eə/ – 4,8%; та /ɔɪ/ – 2,18%. Ці дані повністю співпадають з периферією варіювання в загальних назвах, за виключенням дифтонга /aʊ/, який у власних назвах належить до основної підсистеми варіювання. Узагальнимо дані в табл. 1.1, де у першому рядку подані дифтонги RP з абсолютною та відносною частотою у ВФВ у власних назвах, у другому – ядро ВФВ дифтонгів RP, у третьому – основна підсистема, у четвертому – периферійна підсистема дифтонгів RP у власних назвах.

Таблиця 1.1

Ядро і периферія ВФВ дифтонгів RP у власних назвах

Участь у ВФВ	Дифтонги RP															
	əʊ		eɪ		aɪ		ʊə		aʊ		ɪə		eə		ɔɪ	
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.
	139	30,4	124	27,0	78	17,1	33	7,21	27	5,9	25	5,46	22	4,8	10	2,18
Ядро	əʊ		eɪ		aɪ											
Основна підсистема							ʊə		aʊ							
Периферійна підсистема											ɪə		eə		ɔɪ	

Оскільки інвентар фонем характеризується певною системністю на сегментному рівні, в нашому дослідженні системність інвентаря ВФВ дифтонгів британського варіанта англійської мови полягає в тому, що він може бути представлений видами: дифтонг – дифтонг (D-D); дифтонг – монофтонг (D-M), тобто дифтонг як інвентарна одиниця вокалічної системи варіює з монофтонгом у 84,3% випадків, з дифтонгом – 15,7% випадків у матеріалі дослідження. Загальна картина видів ВФВ дифтонгів RP у власних назвах представлена в табл.1.2, де у першому рядку подані дифтонги RP із зазначеною в дужках кількістю їх фонемовживань у матеріалі дослідження, у другому – абсолютна та відносна

частота кожного дифтонга RP у такому виді варіювання як D-M, у третьому – абсолютна та відносна частота кожного дифтонга RP у такому виді варіювання як D-D.

Таблиця 1.2

Загальні види варіювання дифтонгів RP у власних назвах

Вид варіювання	Дифтонги RP (кількість фонемовживань)															
	əʊ ₍₁₃₉₎		eɪ ₍₁₂₄₎		aɪ ₍₇₈₎		ʊə ₍₃₃₎		aʊ ₍₂₇₎		ɪə ₍₂₅₎		eə ₍₂₂₎		ɔɪ ₍₁₀₎	
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.
1) D – M	138	99,3	108	87,1	58	74,4	33	100	14	51,8	12	48	18	81,8	5	50
2) D – D	1	0,7	16	12,9	20	25,6			13	48,2	13	52	4	18,2	5	50

За нашими підрахунками, вісім дифтонгів RP, а саме: /aɪ/, /ʊə/, /eɪ/, /əʊ/, /ɪə/, /eə/, /aʊ/, /ɔɪ/ (див. табл.1.2) у переважній більшості випадків варіюють з монофтонгами у власних назвах. Заслуговує уваги факт відсутності вільних фонемних варіантів-монофтонгів дифтонга /ɔɪ/ у процесі ВФВ дифтонгів RP у загальних назвах [6].

Отже, найбільш поширеним у сучасній південноанглійській вимовній нормі є вид варіювання D-M, який свідчить про те, що монофтонгізація є діахронічно стабільним процесом, адже на різних етапах історичного функціонування англійської мови система вокалізму зберігає сталий набір фонем. Виражена тенденція дифтонгів, як складних фонем, до монофтонгізації пояснюється принципом економії вимовних зусиль, що відноситься до універсальних принципів, які визначають будову, функціонування і генезис мовної системи. У цьому випадку йдеться про економію фонетичної системи в цілому, що створюється за рахунок оптимального використання фонем [3:536]. Результати нашого дослідження свідчать про те, що дифтонги варіюють ознаку нестабільності артикуляції, що підтверджує положення А.Мартіне: велике експланаторне навантаження в його теорії економії несе поняття артикуляційної економії.

Як наслідок загальносистемного універсального принципу економії В.І.Постовалова виділяє особливий клас субстанціональних (фонетичних) тенденцій, до яких належить тенденція до полегшення вимови, яка конкретизується у: а) спрощенні артикуляційних рухів; б) спрощенні складних фонем (дифтонгів) [7:158], якою і пояснюється порівняно невисокий відсоток появи в нормі південноанглійської вимови такого виду варіювання як дифтонг-дифтонг (15,76 від загальної кількості випадків у матеріалі дослідження). Причому відзначимо, що у відношення вільного варіювання найчастіше вступають дифтонги однакового глайду – 84,7% випадків, у той час як лише 15,3% випадків належить ВФВ дифтонгів RP іншого глайду. Узагальнимо дані в табл.1.3, де у першому рядку подані дифтонги RP із зазначеною в дужках кількістю їх фонемовживань у матеріалі дослідження, у другому – абсолютна та відносна частота кожного дифтонга у варіюванні з дифтонгом однакового глайду, у третьому – абсолютна та відносна частота кожного окремого дифтонга у варіюванні з дифтонгом іншого глайду.

Таблиця 1.3

Вид варіювання D–D у RP в структурі власних назв

Вид варіювання	Дифтонги RP (кількість фонемовживань)															
	əʊ ₍₁₃₉₎		eɪ ₍₁₂₄₎		aɪ ₍₇₈₎		ʊə ₍₃₃₎		aʊ ₍₂₇₎		ɪə ₍₂₅₎		eə ₍₂₂₎		ɔɪ ₍₁₀₎	
	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.	Абс.	Відн.
1) однаковий глайд	1	100	13	81,3	19	95			11	84,6	12	92,3	3	75	2	40

2) глайд	інший		3	18,7	1	5			2	15,4	1	7,7	1	25	3	60
-------------	-------	--	---	------	---	---	--	--	---	------	---	-----	---	----	---	----

Дифтонги RP найчастіше варіюють з дифтонгами однакового глайду (див. табл. 1.3), що може бути пояснено, на нашу думку, функціональною тенденцією [7:157] до компенсації комунікативно необхідних мовних елементів, а також тенденцією до зміни фонетичного вигляду слів без втрати ними лексичного значення. Окремий клас структурно-функціональних тенденцій включає тенденцію фонем із подібною артикуляцією (у даному випадку – дифтонгів із складною артикуляцією) однаково видозмінювати свої диференційні ознаки [там само:158]. Навіть незважаючи на той факт, що англійська вокалічна підсистема протягом свого історичного існування характеризується стабільністю кількості її елементів, але значною нестійкістю своїх якісних характеристик [5:125], на сучасному етапі спостерігається збереження системою дифтонгів своїх якісних характеристик. І хоча прогнозується епоха спрощення сучасної вокалічної підсистеми в наслідок максимально розгорнутого фонемного складу [там само:98], можна зробити припущення, що фонологічна система англійської мови знаходиться на проміжній стадії еволюції і лише розпочинає свою радикальну перебудову. А наявність еквівалентних форм в однаковій дистрибуції свідчить, на нашу думку, про певний запас динаміки системи.

Оскільки мова розвивається в часі та еволюціонує, обслуговуючи комунікативні потреби суспільства, її можна розглядати як гомеостатичну систему, але при цьому стан мови в кожний даний момент регулюється двома протилежними принципами [2:105]. Перший із них, наведений вище, принцип найменшого вимовного зусилля, полягає у збільшенні ефективності системи. Другий принцип полягає в комунікативному намірі людини бути зрозумілою, і він гальмує дію принципу найменшого зусилля шляхом введення надлишковості на різних мовних рівнях. Таким чином, існує певна рівновага при змінних умовах взаємодії обох тенденцій. Цим можна пояснити більш активну участь в процесі ВФВ дифтонгів з однаковим глайдом у матеріалі спостереження, порівняно з ВФВ дифтонгів з іншим глайдом. Отже, припускаємо, що дифтонги з однаковим глайдом як члени одномірних опозицій характеризуються більшою акустичною й артикуляторною близькістю, і це сприяє їх більшій участі у міжфонемному варіюванні, ніж фонем у багатомірних опозиціях [8:75].

Проведений аналіз ВФВ дифтонгів у вокалічній системі RP в структурі власних назв сучасної англійської мови засвідчив, що вісім дифтонгів, якими представлена вокалічна система RP /aɪ, ʊə, eɪ, əʊ, ɪə, eə, aʊ, ɔɪ/, беруть активну участь у ВФВ, причому дифтонги /əʊ, aɪ, eɪ/ складають ядро варіювання вказаної підсистеми, дифтонги /ɪə, eə, ɔɪ/ із найнижчим відсотком участі в процесі ВФВ представляють периферію варіювання, до основної підсистеми належать дифтонги /aʊ, əʊ/.

Усі дифтонги RP виявляють виражену тенденцію до монофтонгізації у структурі власних назв: оскільки система сучасного англійського вокалізму, яка нараховує велику кількість фонем, що пов'язані між собою складними структурними відношеннями, виникла після дифтонгізації більш ранніх монофтонгів, то було б цілком природно, якби спрощення цієї системи відбулося за рахунок монофтонгізації існуючих дифтонгів і дане явище завершило б старий та відкрило наступний цикл у розвитку вокалічної системи англійської мови.

Серед двох видів ВФВ дифтонгів RP: D–D, D–M, зафіксованих у матеріалі дослідження, такий вид як D–M складає 84,3% випадків, що доводить тенденцію дифтонгів до спрощення, а вид D–D – 15,7% випадків. Дифтонги RP активно варіюють з дифтонгами однакового глайду незважаючи на те, що англійська вокалічна підсистема протягом свого історичного існування характеризується нестійкістю своїх якісних характеристик. Збереження на сучасному етапі розвитку системою дифтонгів своїх якісних характеристик говорить про те, що вона знаходиться на проміжній стадії своєї еволюції: наявність еквівалентних форм в однаковій дистрибуції свідчить про певний запас динаміки системи.

У межах однієї роботи неможливо охопити все коло питань, пов'язаних з досліджуваною проблемою. Перспективними вбачаються вивчення специфіки функціонування дифтонгів у фонемних структурах власних назв у різних вимовних нормах англійської мови. Остаточні

висновки про вільне фонемне варіювання дифтонгів англійської мови можуть бути зроблені після дослідження системної вмотивованості варіювання дифтонгів у структурах власних назв, а саме: їхньому зв'язку зі складовою та акцентною характеристиками власних назв, з фонемною довжиною та морфемною структурою, з етимологією власних назв.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Добровольська О.Я. Давньо- та середньоанглійські назви людей, професійно пов'язаних з інтелектуальною діяльністю // Гуманітарний вісник. Серія: Іноземна філологія. – № 8. – Черкаси: ЧДТУ, 2004. – с. 195-196.
2. Лайонз Д. Введение в теоретическую лингвистику. – М.: Прогресс, 1978. – 529 с.
3. Мартине А. Принцип економии в языке // Новое в лингвистике. – Вып. 3 – М.: Прогресс, 1963. – С. 366-558.
4. Перебийніс В.С. Кількісні та якісні характеристики системи фонем сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1970. – 270 с.
5. Плоткин В.Я. Очерк диахронической фонологии английского языка. – М.: Высшая школа, 1976. – 152 с.
6. Поліщук Г.В. Норма і варіативність у системі дифтонгів британського та американського варіантів англійської мови: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04/Київськ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2002. – 19 с.
7. Постовалова В.И. Историческая фонология и ее основания. – М.: Наука, 1978. – 200 с.
8. Трубецкой Н.С. Основы фонологии. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 371 с.
9. Шаповал Н. Про деякі особливості становлення антропонімійних систем у французькій та словянських мовах // Наукова спадщина професора С.В. Семчинського і сучасна філологія: Зб. наук. праць: У 2ч. – К.: Видавничо-поліграфічний центр 'Київський університет', 2001. – Ч.2. – 622 с.
10. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1995. – 489 p.
11. Gimson A.C. Gimson's Pronunciation of English. – Fifth ed. – L.: Arnold, 1994. – 304 p.
12. Language. Readings in Language and Culture. – Sixth Edn. – Boston, New York: Bedford/St. Martin's, 1998. – 788 p.
13. Wakelin M.F. English Dialects. An Introduction. – L.: The Athlone Press, 1994. – 208 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

1. LPD–2000 = Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2000. – Second ed. – 870 p.
2. LPD–2008 = Longman Pronunciation Dictionary. J.C. Wells. – Pearson Education Limited, 2008. – Third ed. – 922 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Анна Поліщук – кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми фонетики і фонології англійської мови.

KORRELATION DES SPANNUNGSGRADS DER DEUTSCHEN KONSONANTEN MIT DER MODIFIKATION IHRER ALLOPHONE

Oleksandr RUDKIVSKYY (Kyjiw, die Ukraine)

У статті розглянуто проблему модифікації німецьких дзвінких та глухих приголосних фонем, а також описано методи дослідження цього явища у спонтанному мовленні. Ленізація алофонів напружених фонем відбувається внаслідок випередження дзвінкості, фортизація варіантів ненапружених фонем через запізнення роботи голосових зв'язок.

Ключові слова: ленізація, фортизація, часткове оглушення, випередження дзвінкості, спірантизований (фрикативізований).

The article deals with the problem of modification of German voiced and voiceless consonant phonemes and describes the research methods of this phenomenon in spontaneous speech. Tense phoneme allophones become lenis as a result of voicing lead and lax phoneme allophones become fortis because of voicing lag.

Key words: the process of becoming lenis, the process of becoming fortis, partial devoicing, voicing lead, spirant (fricative).

Das **Problem** der Erscheinung vom Spannungsgrad der deutschen Konsonanten und die damit verbundene Modifikation der Allophone von deutschen Konsonantenphonemen entsteht immer vom Neuen dann, wenn zum **Ziel** gesetzt wird, die sprachlichen Faktoren der Variierung dieses Grades festzustellen und die Schwächungsprozesse infolge der Koartikulation und der positionell-kombinatorischen Veränderungen der Segmente zu beschreiben. Außerdem muss dieses Problem im Deutschunterricht angeschnitten werden, denn unter den am meisten verbreiteten Aussprachefehlern im Bereich des Konsonantismus, die auch bei den fortgeschrittenen ukrainischen Deutschlernern und deutschsprechenden Ukrainern vorkommen, soll man in erster Linie das Fehlen der Behauchung bei den stimmlosen Verschlusslauten am Silbenanfang vor dem Vokal und am Wortende, die Abwesenheit der Entstimmlichung am Morphem- und Wortende (Auslautverhärtung) erwähnen, was hauptsächlich auf die typologischen Unterschiede von Deutsch und Ukrainisch zurückzuführen ist.

Die Gegenüberstellung von zwei Sprachen im Bereich der Konsonantensysteme soll das Problem der Realisierung von stimmlosen gespannten und entstimmlichten ungespannten

Konsonanten in den Vordergrund stellen. Man muss auch ganz vorsichtig damit umgehen, denn die Übertreibung würde beim Deutschlerner zur derartigen Artikulation führen, bei der die entstimmlichten Lenis so gespannt ausgesprochen werden, dass sie schon als Fortis wahrgenommen werden.

Sogar innerhalb einer Sprache verlangen einige Phoneme eine größere Artikulationsspannung als die anderen. Die Plosivlaute werden durch komplexe Bewegungen im Ansatzrohr erzeugt. Mit geschlossenem Nasenraum wird ein plötzliches Schließen mit nachfolgendem Öffnen an bestimmten Stellen im Mundraum bewirkt. Unter der Verschlussstelle tritt ein Luftdruck auf, welcher beim Öffnen des Verschlusses verschwindet. Schwingen die Stimmbänder während des Verschlusses, so ergibt sich ein stimmhafter Plosiv, andernfalls ein stimmhafter. Aber diese Unterteilung in stimmhaft und stimmlos reicht nicht aus, um die deutschen Konsonanten wahrheitsgetreu zu beschreiben. Gewöhnlicherweise wurde die Unterscheidung nach der Intensität (Spannung) mit der Gegenüberstellung der stimmhaften Laute den stimmlosen verbunden. So werden z.B. die deutschen Lenisplosive [b], [d], [g] als so stark empfunden, dass ein slavisches Ohr sie manchmal als halbstimmlos bis stimmlos wahrnimmt, wobei die süddeutschen Fortisallophone [p], [t], [k] sehr entspannt ausgesprochen werden können, besonders wenn sie nicht aspiriert werden [2: 24].

Ein anderer typologischer Unterschied, der die Konsonantenaussprache bei ukrainischen Muttersprachlern stark beeinflussen kann, ist die Palatalisierung der deutschen Konsonanten vor den Vokalen der vorderen Reihe. Und schließlich nicht zu vergessen sind die möglichen Reduktions- und Schwächungsprozesse, denen die Konsonanten im freien Sprechen unterliegen. Um dem Auftreten solcher Aussprachefehler entgegenzutreten, ist es sinnvoll, die Aufmerksamkeit der Lerner auf folgende Punkte zu schärfen wie:

die stimmhaften Plosive in den Stellen der Neutralisation ausgesprochen werden (Auslautgesetz), z.B.: „Gerd“;

die stimmlosen Konsonanten am Wortanfang vor dem Vokal und am Wortende behautet werden, z.B.: „das Tuch“;

die Plosive, vor allem die Velare, vor den Vokalen der vorderen Reihe auszusprechen sind, z.B.: „das Kind“ (keine Palatalisierung);

die nach den stimmlosen Lauten vorkommenden Lenis-Konsonanten infolge der progressiven Assimilation nach der Stimmlosigkeit entstimmlicht werden, z.B.: „das Band“;

die homorganen Frikative aufgrund der regressiven Assimilation nach der Artikulationsstelle angepasst werden, z.B.: „die Feststellung“.

Außerdem sind folgende Reduktionserscheinungen von Konsonanten, die beim Spontansprechen auftreten und häufig nicht nur einzeln erscheinen, sondern mit der steigenden Sonorität einhergehen, zu berücksichtigen:

die Lenisierung der Fortis-Konsonanten;

die Frikatisierung der (stimmhaften) Plosive;

das Ausbleiben des Verschlusses bei Plosiven vor homorganen Lauten;

die Assimilation nach der Nasalität;

den Totalschwund von Segmenten.

Die **Ergebnisse** der bisherigen Untersuchung sehe wie folgt aus:

für die Plosive /b/, /d/, /g/ sind der Schwund der Stimmhaftigkeit und die Erscheinung der gespannten Allophone infolge der Auslautverhärtung typisch;

- die Entstimmlichtung des bilabialen /b/ und des alveolaren /d/ tritt auch dann auf, wenn der Laut ausfällt, der sie verursacht hat;

- die Steigerung des Spannungsgrads von drei ungespannten Verschlusslauten ist relativ selten;

- das Ausbleiben des Verschlusses in allen drei Lauten tritt eher selten auf;

- in Synsemantika, Artikeln, Präpositionen, Pronominaladverbien und einigen Suffixen werden die Plosive häufig frikatisiert;

- nach den homorganen Lauten und in den Synsemantika findet die Elision der ungespannten Plosive statt;

- die Assimilation nach der Stimmlosigkeit am Anfang des phonetischen Wortes tritt als typische Charakteristik der Plosive /b/, /d/, /g/ auf;

- das Sprechtempo korreliert mit der Entstehung der modifizierten Varianten der Phoneme /b/, /d/, /g/ – je höher das Tempo, desto größer ist der Grad der Modifikation.

Außerdem wurde festgestellt, dass das bedeutungsunterscheidende Merkmal "Spannungsgrad/Beteiligung der Stimmbänder" in den Allophonen der Mittelzungenkonsonanten /ç/ und /j/ stabil ist. Die Varianten des Hauchlauts /h/ erleiden eine Schwächung zum stimmhaften [ɦ]. Am meisten variabel erweisen sich unter den labialen Phonemen die Allophone des sonoren /m/, der ungespannten /v/, /b/ und der gespannten /t/, /f/ und /p/; unter den Hinterzungenkonsonanten – /ŋ/, /r/, /g/, /x/, /k/ entsprechend.

Das wäre ein zu einseitiges Bild der Darstellungsweise von Modifikationsprozessen im Bereich der Konsonantenphoneme, als dass es nur aus der segmentalen Sicht, und zwar in Bezug auf die positionell-kombinatorischen Bedingungen, betrachtet wird, denn unter dem Suprasegmentalia vor allem der Einfluss der Akzentuierung, des Rhythmus, des Sprechtempo, der Intensität (Lautung) und der Pausierung analysiert werden müssen. Es wird vermutet, dass der Reduktionsgrad der Konsonantenallophone, zwar ihr Spannungsgrad, nicht nur durch die positionell-kombinatorischen Bedingungen, sondern auch durch die Silbenstruktur und durch die Suprasegmentalia stark beeinflusst wird.

Die durchzuführende Analyse der deutschen Konsonanten soll folgende phonetischen Faktoren berücksichtigen:

1. die Position in der Silbe (Anfangsrand/ Koda: Kern/Implosion/ Endrand);
2. die Silbenart (offen/ potentiell offen/ geschlossen; bedeckt/ unbedeckt);
3. die Stellung in der Akzentgruppe (Proklitika/ Enklitika);
4. die Position im Syntagma (der Vorlauf/ der Schwerpunkt/ der Nachlaut);
5. die Pausierung (nach/ vor der abschließenden/ weiterweisenden/ nicht lautenden Pause);
6. Häsitationspausen (gefüllt/ nicht gefüllt);
7. das Sprechtempo (langsam/ mittel/ schnell; verlangsamend/ beschleunigend);
8. die Intensität (laut/ leise; steigend/ fallend)
9. Melodie (terminal/ final);
10. Stimmumfang (groß/ klein).

Man muss hervorheben, dass innerhalb der Silbe die bedeutungsunterscheidenden Merkmale der Konsonanten realisiert werden. Die Silbe stellt eine syntagmatische Organisation der Phoneme dar, in der Silbe werden die Restriktionen realisiert, die durch das Sprachsystem in die Phonemsyntaktik gesetzt werden [1: 255].

Durch die Beschleunigung des Sprechtempo werden die Lautsequenzen so komprimiert, dass die rhythmischen Akzente nicht jede 3 oder 4 Silbe markieren, sondern bis 9 und mehr Silben umfassen. Den Deutschlernenden, deren Muttersprache silbenzählend ist, fällt es schwer, das Sprechkontinuum zu segmentieren. Festzustellen ist, wie die Dauer der einzelnen Konsonantenklassen mit ihrer Intensität in Abhängigkeit von der Position in der Silbe, im phonetischen Wort und Syntagma korreliert.

Nicht minderwertiger schient auch die Analyse nach dem morphologischen und lexikalischen Aspekt zu sein. Gemeint ist der Konsonantengebrauch in den Vor-/Nachsilben und in den Wurzeln der Semantika einerseits und in Synsemantika andererseits in Anbetracht der phonetischen Mittel. Außerdem ist es interessant zu vergleichen, wie die syntaktischen Strukturen im freien Sprechen verändert werden, d.h. wie die Thema/ Rhema-Gliederung vonstatten geht.

Es muss auf einige oben angeführte Punkte näher eingegangen werden. Die als spontan produzierte Rede zeichnet sich vor allem dadurch aus, dass die Denkprozesse vom Menschen gerade im Redemoment oder kurz davor produziert werden. Um dem Gegenüber zu erwidern oder dem Gesprächspartner seine Frage zu beantworten, muss der Sprechende auf seine Lebenserfahrung knüpfen. Es kommt auf die Geschicklichkeit des Sprechenden an, inwieweit er die Wortauswahl kontrollieren kann und sein Bildungsniveau bzw. seine Lebenserfahrung ausreicht, sich bildhaft auszudrücken. In dem Augenblick, wo sein Gedankengang einsetzt, wird der Sprechausdruck stark geregelt, aber wenn die Gedankenfülle den Spurt anlegt und aus dem Ruder kommt, scheint der Sprechende nicht mehr in der Lage zu sein, sich beherrschen zu wollen, denn er ist vom Gedanken

erfasst, den er los werden muss. Die oben beschriebene Situation zeugt davon, dass der Sprechende erst mich sich selbst auseinandersetzen muss, um sich zu überlegen und die Inhalte zu erörtern, die ganz offensichtlich sind, die aber nicht sofort auffallen. Zudem wird es in zeitlichen Rahmen gesetzt, um sich nicht als redeunkompetent zu erweisen. Durch die Häsitationspausen kommt unter anderem das zum Vorschein, ob der Sprechende öffentlich aufzutreten gewohnt ist, wobei die Anzahl der Hörer eine große Rolle spielt, ob er mit dem zu besprechenden Objekt vertraut ist inwieweit ihm der Gegenstand des Gesprächs bekannt ist. Dementsprechend wird das frei produzierte Sprechen durch solche psychophysiologischen Eigenschaften charakterisiert wie der Umfang des Kurz- und Langzeitgedächtnisses, Bedürfnisse und Motivation zum Kommunizieren, das Temperament des Sprechers.

Erwähnenswert ist die subjektive Modalität des Sprechenden, d.h. seine eigene Einstellung zum Gesagten, die durch bestimmte grammatisch-lexikalische Klassen der Wörter sowie die modalen Partikeln zum Ausdruck kommt, die im Kontext eine lexikalische Bedeutung haben: Bestätigung, Gewissheit, Interessiertheit, Un-/ Zufriedenheit usw. Das zeigt sich in der Vergrößerung der Dauer von Konsonanten bei der allgemeinen Dehnung der Äußerung.

Der Umfang der zu analysierenden Aufnahmen beträgt über 4 Stunden Laufzeit und die segmentierten Lautsequenzen werden auditiv bewertet, instrumental (mit Praat) bearbeitet und in einer extra dazu erstellten Datenbank gespeichert, um weiterhin statistisch zu bearbeiten.

Bei der akustischen Analyse und der Aufdeckung der phonetischen Information muss laut Slatoustowa u.a. folgendes berücksichtigt werden:

1. Der Prozess der Ausgliederung von der phonetischen Information aufgrund des akustischen Signals soll formalisiert und algorithmisiert werden, denn ansonsten wird die phonetische Untersuchung als Prozess der Sammlung von der Erschließung der Information.

2. Es soll eine Art von der Dominante der Analyse bestimmt werden, deren Auswahl von der Aufgabenstellung und dem vorhandenen Stoff, seien es die einzelnen Laute oder die Melodieverläufe, abhängen wird.

Der Prozess der Auffindung der phonetischen Information auf Grund der Dominantenanalyse soll nicht isoliert, sondern nach dem Prinzip „des parallelen Systems“ durchgeführt werden.

Die Ergebnisse der Studie sollen nicht nur in wissenschaftlichen Artikeln publiziert werden, sondern auch als Lehrmittel im Deutschunterricht eingesetzt werden.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Общая и прикладная фонетика / Златоустова Л.В., под общей редакцией Потаповой Р.К. – 2. изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1997. – 414 с.
2. Harris J. Why final obstruent devoicing is weakening // Strength relations in phonology / edited by Kuniya Nasukawa, Phillip Backley (Studies in generative grammar ; 103), 2009. – P. 9–46.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олександр Рудківський – кандидат філологічних наук, доцент кафедри німецької філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: фонетика, фонологія, загальне мовознавство, порівняльна типологія німецької та української мов.

СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛІТЕР ФРАНЦУЗЬКОГО АЛФАВІТУ

Лариса СИДЕЛЬНИКОВА (Київ, Україна)

Стаття присвячена вивченню ідеографічного аспекту літер французького алфавіту. Автор досліджує символіку графів, які складають графічну форму літерних знаків французького письма та встановлює основні символічні значення літер.

Ключові слова: алфавіт, знак, графічний знак, літера, граф, символ, геометричні фігури, письмо.

The article deals with the study of ideographic aspect of the letters of the French alphabet. The author explores the symbolism of graphs that make up the graphic form of letter in French writing and establishes the basic symbolic meanings of letters.

Key words: alphabet, sign, graphic sign, letter, graph, symbol, geometric shapes, writing.

Актуальність представленої роботи зумовлена зростаючим інтересом сучасної лінгвістичної науки до розуміння символічної значущості літер французького алфавіту, їх ролі у створенні французької сучасної понятійної системи. Зауважимо, що проблемам теорії французького письма було присвячено низка наукових праць вітчизняних та зарубіжних

вчених, зокрема, наукові розвідки Т.А. Амірової, Л.Г. Веденіної, О.О. Реформатського, Н. Каташ, А. Фрютіжера, Р. Тімоньє, Г.Г. Крючкова, Л.Ю. Єрмоленка, І.В. Ситдиковою, І.О. Гунчик та інших. Проте, переважна кількість дослідників трактують алфавітне письмо як систему знаків для позначення звуків, фонем. На сучасному етапі розвитку науки такий підхід вбачається однобоким і вимагає більш ґрунтовного та глибокого аналізу, оскільки літера будь-якого алфавіту – це графічний знак, який може мати окрім фонетичного значення й ідеографічне, символічне навантаження.

Таким чином, **метою** статті є встановити основні конструктивні графічні елементи, з яких складаються літерні знаки французького алфавіту, визначити їх символічне значення, віднайти закономірності у створенні французької алфавітної системи та декодувати літери французького алфавіту як ідеографічні, символічні знаки.

Об'єктом роботи є графи, геометричні фігури та літери французького алфавіту, **предметом** – символічне значення літер французького письма.

Наукова новизна дослідження полягає у одній із спроб проаналізувати французький алфавіт як систему символічних знаків.

З ідеографічної точки зору всі літери французького алфавіту представляють собою графічні символи, які складаються з комбінацій певних геометричних елементів – простих складених частин, кожна з яких одночасно має самостійне особливе значення. Зауважимо, що вивчення символіки геометричних фігур, взагалі, та з яких складаються літери алфавіту, зокрема, наближає нас до розуміння світобудови. Кожна геометрична фігура може алегорично розумітися як своєрідна карта, в якій закладена частина загального знання про устрій світу, людини, космосу тощо. Володіючи абсолютною символічною мовою геометричних знаків можливо віднайти розуміння та усвідомлення божественного.

У графічній лінгвістиці такі конструктивні елементи літери отримали назву "графи", які часто набувають символічного значення. Літери французького алфавіту будуються за допомогою таких графічних символів як точка, коло, різновиди дуг, які створені на основі кола, вертикальні та горизонтальні криві лінії, а також елементи трикутника. Конструкція всіх знаків французького алфавіту на основі прямолінійного шрифту складається з таких графів: древко, тобто великої вертикалі (**B, D, E, F, H, I, K, L, M, N, P, T, U**), великої діагоналі (**A, N, V, W, X, Y, Z**) та великої горизонталі (**A, E, F, H, L, T, Z**), великий завершений овал (**O, Q**), великий незавершений овал або дуга (**C, D, G**), малий завершений овал (**B, P, R**), малий незавершений овал або мала дуга (**J, S, U**), мала горизонталь (**E, F, G**), седій (**Q, C**), акценти, які вживаються переважно над малими літерами. До акцентів у французькій графіці належать крапка (**i**), дві крапки – трема (**ä, ë, î, ö, ü, ÿ**), акут (**é**), гравіс (**è, à, ù**), циркумфлекс (**â, ê, î, ô, û**), тильда (**ã, ñ**). Згідно із останніми дослідженнями Г.Г. Крючкова [8], Л.Ю. Єрмоленко [7], І.О. Гунчик [3], древко, велика та мала діагоналі, що входять до складу французьких літер походять від прямолінійних елементів рунічного алфавіту. Деякі літери повністю відтворюють рунічні знаки.

Великі літери французького алфавіту можуть бути симетричними або асиметричними. Наприклад, літери **O, A, X, H, I** мають повну симетричну форму, як на горизонтальній, так і на вертикальній площинах, тоді як **B, C, D, E** – симетричну на горизонтальній, а **M, T, U, W, Y** – на вертикальній. Зауважимо, що всі великі літери, які передають на письмі голосні звуки характеризуються симетрією (**A, E, I, O, U, Y**).

Необхідно також зазначити, що великі літери у просторовому відношенні мають від одного до трьох рівнів (вершина, середина, низ). Зокрема, літерний знак **T** має чітко виражену вершину, літери **F, P, R** відображають 2 площини (вершина, середина), **M, Z, N** – дві протилежні – вершина / низ, **E, B** – три рівноцінні рівні, літерам **A, H, K, X** властива серединна площина, а **J, L, Q** – нижня. Така структура літер пов'язана, на нашу думку, з особливостями світобудови всесвіту, який має три світи: не проявлений (небо), проявлений (людина) та потойбічний (земля) або з тривимірним матеріальним світом: людина, простір, час.

Розглянемо більш детально значення основних графів, з яких складаються французькі літери та встановимо їх символічне навантаження, спираючись на енциклопедичні та наукові праці таких дослідників як А. Frutiger [13], J. Chevalier, A. Cheerbrant [12], Г. Бідерманн [1],

Ж. Жак [5], Дж. Купер [9], В. М. Рошаль [10], О. Єгазаров [6], О. В. Вовк [2], В. Андрєєва [11], Л. Дмитрієва [4].

Крапка – абстрактний концепт, який позначає місце розташування або перетину. Крапка як квінтесенція всіх категорій знаків (загальних символів, астрономічних знаків, містицизму тощо) уособлює у собі значення центра, джерела життя, символу первісної творчої енергії. Вона несе у собі число єдності – один. У плані графіки крапка – це матеріальна площина, деякою мірою "атом" будь-якого образного вираження. Проте, крапка рідко зустрічається окремо, найчастіше вона виступає складовою частиною (графічним атрибутом) символу, наприклад, крапка над літерою **I** надає вертикальній лінії значення знаку, що передає голосний звук. Дві крапки (трема), що містяться над тією ж літерою, виконують у французькій графічній системі, насамперед, фонографічну функцію – роздільну вимову літер.

Лінія. На фізичному плані, де все має свій початок і кінець, лінія обмежена трьома факторами: початковою крапкою, кінцевою крапкою і простором, який лежить між ними. Але, по-суті лінія нескінченна. Горизонтальна лінія символізує матерію, яка позначає рух всередину. Вона являє собою лінію горизонту, лінію розподілу між Небом і Землею, зв'язком із життєвою силою. Горизонталь вважається жіночим, сприйнятливим елементом. Вертикальна лінія – символізує рух зверху вниз, тобто виражає походження людини зверху. Вертикаль знаменує сходження у матеріальний світ. Цей рух асоціюється з чоловічим началом. У деяких випадках вертикаль передає рух від Ада до Землі, від Землі до Небес. У цьому русі віддзеркалюється устремління людства до Бога, а отже, символізує дух та прагнення до духовного.

Відзначимо, що сприйняття свідомістю людини вертикальних та горизонтальних ліній суттєво відрізняються. Людина рухається у горизонтальній площині, саме тому вона розвивала свої оптичні здібності в ширину, оскільки небезпечність у матеріальному світі виникала, головним чином, з боку. Отже, протягом тисячоліть наше поле зору набагато ширше розвинулося у горизонтальній площині, ніж у вертикальній. З цього випливає, що оптична поведінка людини значно обмежена. Земля видається плоскою, ідея горизонталі є існуючим поняттям. І, навпаки, усе, що падає на землю, виконує вертикальний рух і, як наслідок, представляє собою дещо, що утворюється без активної участі людини (блискавка, дощ, сонячне проміння). Вертикальна лінія являє для людини активний елемент, символ живої істоти, яка здатна рости, розвиватися. Таким чином, горизонталь – це конкретний, статичний, пасивний вимір, якій людина може контролювати, підкорювати, тоді як вертикаль, що існує тільки порівняно з уже наявною горизонталлю – уявний, динамічний, активний вимір.

У символізмі значення вертикалі іноді залежить від положення, яке вона займає по відношенню до горизонтальної (жіночої) лінії. Коли пряма вертикальна лінія зображується підвішеною до горизонтальної лінії, вона позначає творчий промінь, що виникає з материнської утробы (горизонталь), інакше кажучи, людський дух, що виникає з утробы жінки. Ця фігура зображена у вигляді літери **T**, яку іноді називають тау-хрестом. Горизонтальна лінія також чітко окреслена у літері **I** – образі людини, яка стоїть прямо між Небом та Землею. Така людина здатна прожити життя, усвідомлюючи, що вона несе відповідальність перед Небом та Землею. Вертикальну лінію **I** часто називають "монадою" (від давньогрец. μονάς "одиниця", "проста сутність" – поняття, яке означає основоположні елементи буття), що символізує творчу міць, пов'язану з ідеєю сили, що сходиться згори.

Зауважимо, що у переважна кількість літер французького алфавіту (за винятком **G, J, S, U** та інших) мають прямі лінії, які, на відміну від кривої, символізують праведність та досконалість людини.

Перетинання горизонтальної та вертикальної ліній – знак *хреста* – найбільш розповсюджений первісний знак, де горизонталь є символом землі, горизонту і має відношення до жіночого коріння, а вертикаль відображає горіння полум'я і асоціюється з чоловічою основою. Знак хреста у багатьох релігіях і міфологіях сприймається по-різному, але головне його значення – центр світу, символ вогню та світла, символ Істини, священного центру Землі, де земна горизонталь перетинає небесну вертикаль, символ точки єднання

Неба і Землі. Хрест – це чотири кінцівки, чотири сторони світу (з центру хреста проходять чотири основні осі, що символізують північ, південь, захід, схід), чотири стихії (повітря, земля, вода, вогонь), чотири пори року. Число "чотири" відображає божественний процес, у якому наші думки й почуття фільтруються у матеріальний світ, тобто чотири – число очищення, чистоти. Проте воно також є і числом страждання, оскільки часто страждання є єдиним способом очищення. Отже, символічний зв'язок хреста з стражданнями, як і його схожість з людським станом, вплинув на те, що хрест став основним символом християнської віри.

Хрест – основний символ зв'язку мікро- і макрокосмосу. Він символізує комбінацію духа і матерії та може вважатися архетиповим символом дуальності. Дуальний характер хреста єднає активні та пасивні принципи, які ми сприймаємо як світло та тьма, верх і низ, праве та ліве, добро і зло. Людина, що стоїть з розведеними у сторони руками, також представляє собою хрест, образ мірокосмосу, відображення неосяжного Всесвіту у кожному індивіді. Хрест втілює універсальну архетипову людину, здатну до нескінченного та гармонійного розширення як у горизонтальному, так і вертикальному планах, де вертикальна лінія – небесна, духовна і інтелектуальна, позитивна, активна та чоловіча, а горизонтальна – земна, раціональна, пасивна, негативна, жіноча. Таким чином, літера **X** у будь-якій алфавітній системі відображає як дуалізм, так і єдність протилежностей, уособлює духовну єдність та інтеграцію душі людини. Ця літера вчить людство поєднати у собі чоловіче і жіноче, активне та пасивне, дух і матерію, інтелект та серце, мудрість і любов.

Літера **T**, як вже визначалося вище, позначає перехрестя (хрест). Графічна форма літери, схожа на розп'яття Христа, говорить про приховану небезпеку, що приводить до спасіння в Богу. "Дах" літери на гострій ніжці говорить і про земну, і про небесну надійність захисту, яка може врятувати від будь-якої небезпеки. Це означає те, що через розуміння цієї літери людина приходить до правильного пізнання шляху свого життя як гармонії у всьому, а також й пізнання всього, щоб мати духовне просвітлення і увійти до Триєдиного Бога, ставши з Ним, як і Він – досконалим.

Крива. З графічної точки зору існує два різних типи кривих: одна походить від геометрії та може мати назву – дуга, а інша є результатом спонтанного руху руки. У представленому дослідженні ми маємо на меті вивчення сталої графічної організації літер, тому спонтанні інтуїтивні рухи при написанні літер мають досить суб'єктивний характер, оскільки манера письма в кожній людини різна й залежить від багатьох чинників: психологічних, вікових тощо, а це вже питання каліграфії та графології.

Дуга – частина кола, що символізує життєву силу, потенційний дух. Оскільки дуга відтворює щось ціле, вона ніколи не символізує "повне" життя духа, а скоріш уособлює незавершеність жіночої енергії, яка шукає свого доповнення у чоловічій. Тлумачення дуги пов'язано із її положенням у просторі. Так латинські літери **B, C, D, G, P** мають вертикальне розташування дуги, символіка якої має духовне потенційне життя, що знаходиться у стані рівноваги або смерті. Дуга може повернутися та зайняти одне з двох положень: перейти у чашу і, таким чином, наповнитися життєвими силами, або перекинутися (перекинута чаша) та стати неживою, інертною.

Виходячи з символіки дуги літера **B**, що складається з вертикальної лінії та двох дуг, схожі на цифру "три", може символізувати зв'язок божественної віри (вертикаль), триєдності Бога і нескінченності. Оскільки дві дуги також уподібнюються спіралі – еволюційному знаку космічних форм у русі, то зазначена літера відображає відношення між єдністю і множинністю. У матеріальній площині літера **B** нагадує людині про те, що вона має Божественне коріння та зійшла у матеріальний світ (вертикаль), де вона має певні обмеження (дуга), які потрібно усвідомити та переосмислити (дві рівноправні дуги).

Діагональ у символізмі літер позначає тимчасовий рух, або здатність до руху, який може бути як нагору, так і вниз. Дві латинські літери **N** та **Z** наочно демонструють діагональні лінії, які поєднуються у окремі знаки.

Коло – символізує дух, цілісність, абсолютну досконалість, єдність, вічність, повноту, завершеність, містить у собі єдність сталості та динамізму. Круг або сфера – фігура, що не має початку та кінця, є універсальним символом, проекцією світу, що поєднує у собі кінцеве

і нескінчене, обмежене і безмежне. Символічні значення та функції використання кола для виміру часу (сонячні годинники) та простору (основні астрономічні та астрологічні вихідні точки) становлять нерозривну єдність. Центр кола – джерело нескінченного обертання часу та простору. Коло, що асоціюється з сонцем, місяцем або зірками завжди мало надзвичайне символічне значення для людини. Виходячи із концепції кола, небесне склепіння та земна куля завжди були фундаментальними поняттями, тому ці геометричні форми людина намагалася інтегрувати у своє життя. Це внутрішнє сприйняття кола приводить до поняття вічності: сонце й зорі обертаються навколо людей, які з давніх часів спостерігали за їхнім рухом. Дивлячись на небо із будь-якої точки, людина завжди перебуває в центрі кола. Місце людини посередині; рід людський, без сумніву, егоцентричний. Саме тому кругла лінія пробуджує в спостерігача зовсім інше почуття, яке не справить пряма лінія. Заокруглені форми звернені до емоційності людини радше, ніж до її інтелекту.

Коло уособлює у собі як чоловічу силу, так і принцип жіночості, материнства, оскільки кругле та нескінченне символізує жіночість як протиставлення пов'язаної межами прямої мужньої батьківської творчої сили.

Літера **O** є графічним відтворенням кола. Вона є найдавнішою літерою алфавіту, яка змінила своє зображення з того часу, коли близько 3000 років тому фінікійці перейняли її у семітів як символ *ayin* тобто "око". Невипадково, що у французькій мові певна кількість слів з початковою літерою **O** має безпосередній зв'язок з оком: *oeil, œillade, œillère, ophtalmologie, occultiste, oculaire, oculariste, oculistique* та багато інших. Літера **O** існує у всіх мовах, що використовують алфавітне письмо. Вона символізує досконалість, гармонію зовнішнього та внутрішнього аспектів життя. Варто відзначити, що ця літера є священною у багатьох народів, зокрема, вона входить до складу містичного звуку **OM**, який являє собою знак творіння.

Літера **C** – символ, що нагадує букву **O**, але не має замкнутості (самодостатності). Представлена літера часто порівнюється з падаючим Місяцем та асоціюється з морем і Великою Матір'ю *Magna Mater*. Знак **C**, як символ життєвої сили відображає не тільки здатність до зміни Світу і себе в ньому, але і здатність слідувати Дорозі, свободу від пут свідомості. Літера **C** є одночасно знаком єдності, цілісності, досягнення якої – результат постійного руху по Дорозі.

Трикутник – символ універсальної значущості, динаміки, який поєднав у собі три елементи тріади: перший – принцип ствердження, другий – сприйнятливий (жіночий принцип), третій – примирення, як сила, що нейтралізує. Всі види руху в світі упорядковуються зазначеним трьом принципам або силам: позитивним, негативним і тим, що направляють та нейтралізують. Позитивні сили несуть енергію, негативні – сприймають, а ті сили, що керують – створюють умови для прийому та передачі енергії. Рівносторонній трикутник з вершиною, спрямованою нагору уособлює у собі божественну досконалість і гармонію, служить знаком сонця і вогню, життя і серця, віри і духовного росту, а також символом творчої чоловічої сили. Трикутник, перегорнутий вершиною вниз, є знаком місяця, води, дощу, а також символом родючості та емблемою богині матері.

Відповідно й перша літера алфавіту **A** записується у вигляді трикутника вершиною вгору (символ Бога) з продовженням вниз обох сторін, символізуючи подвійне напрямком по обидва боки (Бога і Сатани). Отже, виходячи із символіки трикутника, можна припустити, що літера **A** може символізувати сходження людини із вершини, тобто з духовного у матеріальний світ та можливість вибору подальшого духовного розвитку.

Таким чином, французька графічна система характеризується відкритістю та символізмом системи літерних знаків, оскільки літера французького алфавіту, що є графічним знаком для зображення звуку, зводиться до геометричного знаку, тим самим перетворюється в нову універсальну символічну одиницю. У подальшому перспективним представляються вивчення конотацій цифр-ідеограм у системі французького письма.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бидерман Г. Энциклопедия символов / Ганс Бидерман. – М: Республика, 1996. – 335 с.
2. Вовк О. В. Энциклопедия знаков и символов / Олег Викторович Вовк. – М: Вече, 2006. – 528 с.
3. Гунчик І. О. Елементи знака-літери в сучасному французькому алфавіті / І. О. Гунчик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2008. – Вип. 4. – С. 263-267.

4. Дмитриева Л. «Тайная Доктрина» Елены Блаватской в некоторых понятиях и символах / Лариса Дмитриева. – Магнитогорск: Амрита-Урал, 1994. – 642 с.
5. Жан Ж. Знаки и символы / Жорж Жан. – М: Астрель, 2003. – 207 с.
6. Иллюстрированная энциклопедия символов / сост. А. Егазаров. – М: Астрель, 2007. – 723 с.
7. Єрмоленко Л. Ю. Піктографічні та ідеографічні знаки у сучасній французькій мові / Лариса Юрїївна Єрмоленко. – Київ: Видавець Карпенко В.М., 2005. – 220с.
8. Крючков Г.Г. Езотеричність французької графіки / Георгій Георгійович Крючков // Проблеми семантики слова, речення та тексту: зб. наук. статей / М-во освіти і науки України, Київ. нац. лінгв. ун-т. / відп. Ред. Н. М. Корбозерова. – Вип. 5. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2001. – С. 107-109.
9. Купер Дж. Энциклопедия символов / Дж. Купер. – М: Золотой век, 1995. – 402 с.
10. Полная энциклопедия символов / сост. В. М. Рошаль. – М: АСТ, 2006. – 515 с.
11. Символы. Знаки. Эмблемы. / Авт.-сост. В. Андреева и др. – М: ООО "Издательство Астрель", 2004. – 556 с.
12. Chevalier J., Chearbrant A. Dictionnaire des symboles / Jean Chevalier, Alain Chearbrant. – P : Edition Robert Laffont S.A. et Edition Jupier, 1982. – 1060 p.
13. Frutiger A. L'homme et ses signes. Signes, symboles, signaux / Adrian Frutiger. – P.: Atelier Perrousseaux, 2004. – 311p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Лариса Сидельникова – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету

Наукові інтереси: семіотика, орфографія, історія французької мови.

ЗМІСТ НОВІТНЬОЇ РЕФОРМИ ОРФОГРАФІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна ХОМЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті розглядаються питання орфографії німецької мови. Характеризуються такі аспекти орфографічної реформи 1996 року: передача довгих та коротких голосних звуків на письмі; реалізація фонологічного та морфологічного принципів написання; вживання графема β; правопис складних слів із збігом декількох букв; написання слів іношомовного походження; орфографія регуляритетів. Визначається ступінь відповідності правил меті реформи 1996 р.

Ключові слова: орфографія німецької мови; орфографічна реформа 1996 року; фонологічний та морфологічний принципи; графема β; слова іношомовного походження; написання регуляритетів; мета реформи 1996 р.

The article runs about German orthography. Some aspects of 1996 orthographic reform are characterized, namely written representation of long and short vowel sounds, realization of phonological and morphologic principles of writing, the usage of grapheme β, spelling of compound words with several letters combination, spelling of words of foreign origin, regular words orthography. The degree of conformity of the rules to 1996 reform's aim is determined in this article.

Key words: German orthography; 1996 orthographic reform; phonological and morphologic principles; grapheme β; words of foreign origin; regular words orthography; the aim of 1996 reform.

Будь-яка мова не може передаватися на письмі без дотримання певних правил написання слів та речень. Такі точні орфографічні правила є однаковими для всіх носіїв та користувачів цієї мови. З часом у мові відбуваються зміни, змінюються і правила написання. Зазвичай, встановлення та впровадження нових правил відбувається через офіційні реформи. Німецька мова декілька разів переживала спроби орфографічного реформування. Найвдалішою стала реформа правопису 1902 року, норми написання якої діяли до 1996 р.

Нове реформування правопису німецької мови в 1996 р. мало за мету створення точних, єдиних, простих, систематичних правил правопису [2]. У новому правописі беруться до уваги тільки сумнівні випадки та непевності старого правопису [9: 8-9]. Досвід такого реформування дуже цінний, оскільки надає можливість проаналізувати ступінь досягнення мети реформування та можливі недоліки і вади в процесі встановлення орфографічних правил.

Реформі правопису німецької мови присвячено багато праць німецьких вчених та матеріалів офіційних органів влади. Я. Вольгемут, Г. Глинц, Г. Цабель, Б. Шаедер досліджували зв'язки між мовою, написанням та правописом. Р. Кьолер, П. Кьолер, К. Хеллер приділили увагу змісту реформи 1996 р. Ю. Нидерхойзер, Г. Штикель проаналізували критичні зауваження щодо багатьох аспектів реформування. До окремої групи треба віднести словники нового правопису видавництва Дудена, Лангеншайдта та словник Т. Іклера.

Мета статті – охарактеризувати аспекти змісту орфографічної реформи 1996 р. та проаналізувати ступінь відповідності меті реформи.

Оскільки найважливішим у писемному мовленні є передача інформації, яка була б правильно зрозумілою всіма читачами, то першочергового значення у правописі набуває співвідношення між літерою та звуком. У німецькій мові голосні звуки передаються такими графемами: a, e, i, ie, o, u, ä, ü, ö. Приголосні звуки позначаються такими графемами: p, t, k, b, d, g, f, w, s, ß, j, h, m, n, l, r, qu, ch, sch, v, x, z. В ідеалі кожному звуку повинна відповідати своя графема. Відхилення від цього фонематичного принципу орфографії обумовлені історично, бо писемна мова розвивається набагато повільніше за усне мовлення. При віддаленні усної та писемної мови функцію їхньої відповідності виконує морфологічний принцип написання слів, коли слова із спорідненими основами передаються на письмі однаково у всіх формах та похідних словах.

Реформа 1996 р. приділяє достатньо уваги правилам передачі голосних та приголосних на письмі.

Відомо, що опозиція коротких та довгих голосних в німецькій мові є релевантною [8: 86]. Позначення довготи та короткості звуку на письмі завжди було актуальним. Для цього діє просте правило: знаки для позначення довготи на письмі вживаються тільки після довгого голосного. Для таких випадків існують позначення довготи ah, aa, eh, ee, ie, ih, ieh, oh, oo, uh. Подвійні голосні aa, ee, oo виступають як знаки довготи у словах типу Naag, Meer, Moog. Знаком подовження є e після i (Liebe). [7: 16]. Але у словах іншомовного походження Maschine, Medizin знак довготи після i довгого не вживається. Найчастіше для позначення довготи попереднього голосного застосовується h [5: 200]. Часто довгота голосних зовсім не позначається: husten, Obst.

Короткість голосного позначається сукупністю приголосних після нього. Сукупність приголосних може реалізуватися через подвоєння приголосних, буквосполучення та групи приголосних. Приголосні подвоюються, якщо попередній голосний є коротким (Mitte), але після довгого голосного приголосний простий (Miete). Замість подвійного kk та zz вживаються ck та tz, і перед цими позначеннями передбачається короткий голосний: Zucker, sitzen [5: 207]. В словах іншомовного походження після короткого голосного вживаються прості k та z: Faktor. У деяких запозичених словах короткість голосного позначається через подвоєння kk та zz: Sakko, Pizza. Після довгого голосного пишуться прості k та z: blöken, siezen.

Буквосполучення ch, ng, sch є, зазвичай, ознакою короткості попереднього голосного. Групи приголосних також позначають короткий голосний, і в цьому випадку жоден з приголосних не подвоюється: Kante, Luft. Також у певних випадках приголосний після короткого голосного не подвоюється. Насамперед це стосується односкладових слів (Bus, Job); іншомовних суфіксів -ik, -it (Kritik, Kredit); деяких слів з непрозорою будовою (Himbeere, Imbiss); слів іншомовного походження (Hotel); закінчень -d, -st, -t (Gunst), односкладових граматичних слів (man, was); форм дієслова (ich bin, er hat) [2: 1115]. Характерно, що у похідних від Job та Bus відбувається подвоєння (jobben, Busse), в суфіксах -it та -ik і може вимовлятися довго, початкова форма Gunst пишеться з подвоєнням (gönnen).

Таким чином, у правилах передачі звуків на письмі можна відмітити деяку непослідовність і недотримання простоти та єдності в правилах. Це стосується, насамперед, передачі довгого голосного і через два варіанти написання через ie та i, варіативності застосування подвійних приголосних у німецьких та запозичених словах та у початкових і похідних формах німецьких слів.

Німецький правопис дотримується, в основному, двох принципів: фонологічного та морфологічного. Їм приділяється велика увага і в правилах нового правопису. За морфологічним принципом, якщо ми пишемо trennen, Rand, то в похідних формах також треба писати trennte, Ränder, а не trente, Render. Вирішальним при цьому є приналежність слова до сім'ї споріднених слів [6: 8-9].

Дореформене написання
Hände, behende (Hand)
schneuzen (Schnauze)
muß (müssen)

Реформоване написання
Hände, behände
schnäuzen
muss

aufwendig (Aufwand)

aufwändig

Якщо подвійний приголосний пишеться в початковій формі слова, то він повинен вживатися також у всіх похідних формах: die Asse – Ass (до реформи As), Karamelle – Karamell (до реформи Karamel), morpen – Mopp (до реформи Morp), Nummer – nummerieren (до реформи numerieren), Platz – platzieren (до реформи plazieren).

За морфологічним принципом тепер замість е вживається ä: blau – verbläuen (до реформи verbleuen). Але в деяких словах залишається старе написання. Яскравим прикладом цього є слово Eltern. Це слово пишеться з початковим е, хоча, без сумніву, походить від прикметника alt, і за правилом треба було б писати Ältern. Таким же чином відрізняються packen та Paket, незважаючи на те, що обидва слова мають однакову основу.

Морфологічний принцип має значення при оглушенні кінцевих приголосних. Якщо, наприклад, середньовічні автори у рукописах XI – XVI ст. орфографічно позначали фонетичне оглушення кінцевих дзвінких (tac, lip) [1: 140], то застосування морфологічного принципу надає можливість розрізняти початкові форми слів з різними значеннями: Rad [t] – Rades – Räder, Rat[t] – Rates – Räte. На письмі оглушення кінцевого приголосного залишається непозначеним, бо у цих випадках морфологічний принцип домінує над фонологічним.

Певним відхиленням від застосування морфологічного принципу в орфографії є перехід а, е, о в умлаутовані звуки при вимові різних форм слів: kalt – Kälte, Haus – Häuser. По суті, виставлення умлаутів на письмі є компромісом між морфологічним та фонетичним принципом. За морфологічним принципом означені форми слова потрібно було б писати kalt – Kalte, Haus – Hauser, за фонологічним kalt – Kelte, Haus – Hoiser.

Фонологічний принцип проголошує, що одному звуку в ідеалі повинна відповідати одна буква. Усупереч цьому принципу в німецькій мові одна літера може позначати різні звуки: Spanien[S], Maus[s], sicher[z]. За Дуденом [2] причиною відхилень від фонологічного принципу є історичний розвиток німецької орфографії без систематичного її урегулювання. Різні букви можуть також передавати один і той же звук: Tal, Zahl, Saal. У всіх випадках передається довгий а. Відхиленням від фонологічного принципу є також застосування графем f, ff, v, ph для передачі звуку [f]: Folge, Koffer, Vater, Phobie.

Причини відхилення від фонологічного принципу є історичними. Спочатку в письменах застосовувався латинський алфавіт, що не повністю був придатний для передачі таких звуків німецької мови, як [S] та умлаутованих звуків, яких не було в латинській мові. А графічну систему, що склалася традиційно, дуже важко замінити.

У новому правописі важливими є також правила вживання графеми ß. Ця літера залишилася в написанні слів, але її застосування залежить тепер від довготи попереднього голосного звуку. За новими правилами після короткого голосного пишеться подвійна ss: dass (до реформи daß). Після довгого голосного та дифтонга треба писати ß (Fuß, heißen). Необхідно зазначити, що слово aus є виключенням з правила: після дифтонга вживається s, а не ß. На відміну від попереднього застосування графеми ß, нове правило враховує тільки довготу попереднього голосного, і тому споріднені слова можуть бути написаними з графічними варіантами (beschließen – Beschluss, schmeißen – schmissig). У слові з графемою ß, яке передається великими літерами, вона замінюється на подвійне ss (Straße – STRASSE).

Вживання графеми s для позначення звуку [S] на початку слова перед -р та -t залишилося без змін (spielen, Stuhl). Воно є традиційним і не підлягає ні фонетичному, ні морфологічному принципам написання.

Що стосується складних слів із збігом однакових літер, то, якщо в таких словах зустрічаються три голосні, то не випадає жодна з них [2]. У таких випадках можна використовувати тире: Seeelefant та See-Elefant. Повне збереження написання окремих частин складних слів стосується також тих випадків, коли зустрічаються три букви, що позначають приголосні звуки: Schrittempo.

Окрему групу правил становлять правила передачі слів іншомовного походження, оскільки їхня графічна передача викликає певні труднощі. Але можна стверджувати, що ці труднощі мають більш психологічну природу, ніж мовну. Традиційно слова, запозичені з

інших мов з латинським алфавітом, передавалися на письмі таким же чином, як і в мові, звідки вони прийшли. З часом частина таких слів "онімечилася", деякі залишили свою автентичну орфографію. Реформа зробила спробу врегулювати правила графічної передачі слів іншомовного походження, проголошуючи їх паралельне написання. Б. Шаедер стверджує, що в німецькій мові існує 300 графем і орфограм іншомовного походження, 16 з яких "онімечила" нова реформа [9: 13-14]: ai/ä (Mayonnaise/Majonäse), au/o (Restaurant/Restorant), é/ee (Varieté/Varietee), ée/ee (Dragée/ Dragee), -ies/ys (Hobbies/Hobbys), ou/u (Nougat/Nugat), c/k (Code/Kode), c/z (circa/zirka), ch/sch (Ketchup/Ketschup), gh/g (Joghurt/Jogurt), ph/f (Asphalt/Asfalt), qu/k (Kommuniqué/Kommunikee), rh/r (Rhythmus/Rytmus), y/j (Yoga/Joga), ss/ß/c (Sauce/Soße, Facette/Fassette), t/z (potential/potenzial), th/t (Diskothek/Diskotek).

Буквосполучення ph може за новими правилами в основах –phon-, -phot-, -graph- замінюватися графемою f: -fon-, -fot-, -graf- [3]. Можливі обидва варіанти: Mikrophon – Mikrofon, Delphin – Delfin. Також для графем gh, th, rh існує альтернатива у вигляді букв g, r, t: Spaghetti – Spagetti, Myrrhe – Myrre, Panther – Panter. Ph, th, rh залишилися в словах Philosophie, Physik, Apotheke, Mathematik, Rhapsodie. Слово Orthographie змінило своє написання на Orthografie.

Варіативність дозволена і при написанні суфіксів –tial –tiell. Вони можуть передаватися на письмі як –zial –ziell: Essenz – essentiell/essenziell, Sequenz – sequentiell/sequenziell, Potenz – potentiell/potenziell. При допущенні першого варіанта наявним є відхилення від морфологічного принципу. Дозвіл варіантів стає невмотивованим.

У новому правописі помітна тенденція до так званих регуляритетів. Якщо Kakadu та Gnu пишуться без кінцевого h, то таким же чином повинно писатися і Känguru (до реформи Känguruh). Якщо у написанні слів blau, grau, schlau не вживається кінцева h, то слово rau (раніше rauh) теж пишеться подібним чином. Стосовно похідних слів, то Rauheit (від rau) пишеться з одним h, а Rohheit та Zähheit (від roh та zäh) з двома h. Паралельні форми з h допускаються у словах Thron – Tron, Thunfisch – Tunfisch. Отже, цей аспект реформи реалізований більш послідовно, хоча і тут не вдалося уникнути варіативності та деякої нелогічності в написанні окремих слів.

Таким чином, можна помітити, що мета реформи була досягнута в урегулюванні написання літери ß, орфографії складних слів та правопису слів іншомовного походження. Треба відмітити, що правила правопису запозичених слів досягають високого ступеню демократичності, допускаючи декілька варіантів їхнього написання. Незрозумілим залишається невмотивоване написання слів Philosophie, Physik та деяких інших, що не складають окрему групу, але правилам реформи не підлягають.

Щодо застосування фонологічного та морфологічного принципів правопису, то можна відмітити непослідовність деяких правил написання. Припускається, що написання за морфологічним принципом полегшить вивчення німецької мови, бо орфографія слова у всіх формах, похідних та складних словах є однаковою. Але у деяких випадках відбувається довільний вибір принципу написання. Наприклад, слова Bus – Busse, Job – jobben не підлягають орфографічній систематизації. Всупереч фонологічному принципу допускається розширений варіативний ряд передачі однієї фонемі на письмі (Fieber, Vetter, Löffel, Physik), варіативне позначення однієї і тієї ж довгої або короткої фонемі. Традиційним залишилося написання таких слів, як Eltern, Paket.

Причини цих невідповідностей ми вбачаємо в тому, що за Х. Шмідтом [10: 11] принципи німецького правопису, з одного боку, доповнюють один одного не повністю, з іншого боку, перекривають один одного, що створює ґрунт для непослідовності у написанні (Achse – axial).

Подальшому аналізу підлягають інші аспекти змісту орфографічної реформи 1996 р., їхня доцільність та відповідність меті реформи, такі як написання слів окремо та разом, вживання великої літери, поділ на склади, пунктуаційні правила.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Жирмунский В.М. История немецкого языка / В.М. Жирмунский. – М.: Из-во ин. лит-ры, 1956. – 387 с.
2. Duden. Die deutsche Rechtschreibung. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2000. – 1216 S.

3. Duden. Fremdwörterbuch. – Mannheim: Bibliographisches Institut, 2001. – 1056 S.
4. Flückinger M., Gallmann P. Richtiges Deutsch. Praktische Grammatik der deutschen Sprache. – Berlin/München: Langenscheidt, 1988. – 328 S.
5. Götz D., Haensch G., Wellmann H. Großwörterbuch: deutsch als Fremdsprache. – Berlin/München: Langenscheidt, 1998. – 1216 S.
6. Heller K. Rechtschreibung. Die aktuelle Reform. Wörterliste der geänderten Schreibungen. – Stuttgart: Klett, 1996. – 70 S.
7. Ickler T. Das Rechtschreibwörterbuch. – St. Goar: Leibniz Verlag, 2000. – 519 S.
8. Kosmin O.G., Bogomasowa T.S., Hizko L.I. Theoretische Phonetik der deutschen Sprache. – М.: Высшая школа, 1990. – 223 S.
9. Schaefer B. Zur Neuregelung der deutschen Rechtschreibung. Darstellung und Kommentierung der Beschlüsse der Wiener Orthographischen Konferenz. – Bonn: Normen Verlag, 1995.
10. Schmidt H., Volk G. ABC der deutschen Rechtschreibung und Zeichensetzung. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1979. – 272 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Хоменко – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія німецької мови.

ЄДИНИЙ СКЛАДОВИЙ ТИП ТА СИЛАБІЧНА ДОМІНАНТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОВІДОМЛЕННІ АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Денис ДЕГТЯРЬОВ (Черкаси, Україна)

У статті розглядається поняття «єдиного складового типу» та «силабічної домінанти» в інформаційному повідомленні англomовних засобів масової комунікації у ракурсі когнітивної силабіки.

Ключові слова: склад, когнітивна силабіка, тип складу, єдиний складовий тип, силабічна домінанта, складоподіл, складоутворення, інформаційне повідомлення.

In the article, the notions of the “unified syllable types” and the “syllabic dominant” of information message in English mass media are viewed through the Cognitive Syllabics.

Key words: syllable, Cognitive Syllabics, syllable types, unified syllable type, syllabic dominant, syllable division, syllable formation, information message.

Аналіз фонетичної та фонологічної літератури засвідчив, що склад виступає поліаспектною та парадоксальною одиницею. Він сприймається кожним носієм певної мови, проте важко піддається лінгвонетичному аналізу. З одного боку, склад, як базовий сегмент або структура, формується субстанційною фонетико-фонологічною базою тієї чи іншої мови та функціонально знаходиться на перетині семантичної (фонема, морфема) та несемантичної (звук, звукосполучення) шкал. Склад проектується на площину фонотактики, артикуляції, фонації, слухової перцепції, рухомої та дихальної моторики та акустики [3: 39-40]. З іншого боку, склад є особливою психолінгвістичною одиницею, завдяки якій регулюється перехід від однієї семіотичної системи до іншої, здійснюється взаємодія різних рівнів мови [1: 42].

Не дивлячись на загально визнаний статус складу як головної одиниці породження та сприйняття мовлення, склад традиційно розглядався як емічна одиниця структурного характеру, що не дозволяло визначити справжній семантичний потенціал складу в мовленні. Погляд фонетистів та фонологів звернувся до вивчення реалізації складу у мовленні лише в останні три десятиліття, проте праці з цієї проблематики розкривали окремі аспекти теорії складу: роль складу в ритмічній структурі мовлення (Л.В. Златоустова, М.В. Дорохова, Є.І. Гороть), часові характеристики складу в мовленні (М.П. Дворжецька, А.А. Метлюк, Т.О. Баймаханов, Н.А. Новик, О.В. Мурай, Т.И. Шевченко, Н.М. Петровська, О.А. Романова) тощо.

Значним вкладом у розробку функціонально-комунікативного аспекту теорії складу є дослідження С.В. Дечевої, в якому вона обґрунтувала новий філологічний напрямок – когнітивну силабіку. Когнітивна силабіка вивчає, «яким чином та з якою метою склад та складоподіл використовується у процесі людської комунікації» (переклад наш) [1: 41]. Концептуально важливим у цьому аспекті є думка про можливість встановити чітке співвідношення між детально та всебічно розглянутим структурно-емічним поглядом на склад та його реальним використанням у мовленні. Розглянувши різнобічні аспекти взаємодії складу та слова, складу і ритму, С.В. Дечева пропонує поняття складової фонетики афектів,

що має на увазі «свідоме використання мовцями особливостей англійського складоподілу, а саме: здатність окремих складів набувати у мовленні незвичайний (невластивий їм на емічному рівні) ступінь виокремлювання для передачі семантико-стилістичного змісту висловлювання у відповідності з інтенцією мовця» [1: 58]. Цей підхід до складоподілу відповідає сучасним принципам когнітивного дослідження у мовознавстві мовних та мовленнєвих явищ, а саме перенесення уваги з формальних (системних) мовленнєвих одиниць в сферу їх варіативності у мовленнєвій комунікації. На перший план висуваються функціонально-комунікативно-концептуальні особливості складоподілу. Силабіка, таким чином, розуміється нами як дослідження складоподілу з точки зору явищ фонації, які реально спостерігаються, регулярно відтворюються та слугують меті найефективнішої комунікації, а також як сукупність закономірностей складової презентації тексту, які обумовлені його жанрово-функціонально-комунікативними характеристиками. Зважаючи на вище зазначене, метою нашої статті є визначити та описати єдиний складовий тип та силабічну домінанту в інформаційному повідомленні англомовних засобів масової комунікації.

Особливості силабічної організації інформаційного повідомлення тісно пов'язані з його прагматикою. Цей аспект є важливим тому, що взаємозв'язок силабіки та прагматики не був ще предметом окремого дослідження. Реалізація прагматичної настанови спирається на стратегії комунікативного впливу, під яким в інформаційному повідомленні ми розуміємо засоби вибору, структурування та подачі у новинах певної інформації, що має на меті певний комунікативний вплив на слухача чи читача.

За засобом впливу на слухача чи читача, стратегії поділяються на вербально орієнтовані, невербально орієнтовані та змішані; фонетично або семантично орієнтовані вербальні стратегії та їх змішані варіанти тощо. Якщо адресант використовує в якості головної інформаційної стратегії тексту його семантичну складову, то застосовуються семантично-орієнтовані комунікативні стратегії. Якщо базовим елементом впливу є звукова організація тексту, то застосовуються фонетично-орієнтовані стратегії. Важливими аспектами фонетично-орієнтованих комунікативних стратегій є поняття паронімії, алітерації, асонансу та фоносемантики (асоціативна складова звукобукв) [2: 209].

Оскільки у статті ми прагнемо розкрити механізми дії фонетично орієнтованих стратегій на рівні силабічної організації інформаційного повідомлення в англомовних засобах масової комунікації, пропонуємо поняття «складовий засіб», під яким розуміємо спосіб вибору та організації складових характеристик тексту повідомлення, що визначається метою комунікативного впливу на слухача чи читача. Найбільш розповсюдженим складовим засобом є складовий тип, який виявляється основним типом складу в тексті. Така силабічна організація допомагає забезпечити семантико-комунікативну цілісність інформаційного повідомлення. Цей засіб базується на прагматичній доцільності першого типу складу та реалізується, перш за все, у заголовках новин. Для опису специфіки такої складової організації ми пропонуємо поняття «силабічної домінанти». Характерними ознаками силабічної домінанти є не тільки переважання у тексті складів одного типу, але й вокалічних та консонантних фонем, які утворюють ці семантико-синтагматичні послідовності. Проілюструємо це на прикладі:

Dip it. Tint it. Streak it! (1)

Звукові оболонки слів “*dip*”, “*tint*”, “*streak*”, які реалізують повністю закритий тип складу, мають певний ступінь подібності на рівні диференційних ознак. Приголосні приступу /d/ / /t/ розрізняються лише за силою / слабкістю артикуляції, приголосні коди /p/, /t/, /k/ є глухими проривними, голосні ядра /ɪ/, /i:/ співпадають за місцем утворення. Все це дозволяє нам стверджувати, що в інформаційному повідомленні є «силабічна домінанта» – склад з глухим передньоязиковим приголосним в ініціалі, передньоязиковим голосним високого підйому в якості ядра, та глухими проривними приголосними у коді. Отже, під силабічною домінантою розуміється певна сукупність інваріантних ознак сегментної структури складів одного типу, які мінімально відрізняються один від одного на диференціальному рівні.

Динамічність аналізованого заголовку забезпечується не лише співвідношенням імперативних форм дієслова, але також його складовою організацією: складова структура слів змінюється від простішої (CVC) до складнішої (CCCVC). Зміни також відбуваються на семантичному рівні.

Цікавим вираженням силабічної домінанти є випадки повного спів падіння звуків ініціали та коди, які відображаються у таких прийомах, як алітерація, асонанс та рима. Наведемо приклад заголовка огляду фільму: *The Buzz. The Bizz. The Best. (1)*

Алітерація звука /b/ зустрічається у заголовках досить часто. Можливо, це пояснюється тим, що звук /b/ асоціюється з надійністю [4: 5]. У цьому випадку алітерація /b/ у сусідніх словах підкреслює виразність ономотопа “Buzz”. Велику роль у реалізації єдиного складового типу відіграє не тільки приголосний ініціал, але й голосна ядра, усічена у “Best” сильніше, ніж у словах “Buzz” та “Bizz”. Явна реалізація силабічної домінанти: наявна схожість складової моделі посилюється тотожністю початкових та подібністю фінальних приголосних, голосні ж варіюються від голосної середнього підйому /ʌ/ до голосної високого підйому /ɪ/. Силабічна домінанта реалізується таким чином, що за рахунок складового компоненту максимальне виділення отримує слово з яскраво вираженою позитивною конотацією “The Best”. Таким чином, застосування у заголовку інформаційного повідомлення силабічної домінанти може бути спрямоване на реалізацію засобу наростання з метою акцентування основної характеристики сповіщення, його головної переваги.

Силабічна домінанта слугує базовою формою вираження засобу єдиного складового типу. Тенденція до використання єдиного складового типу широко застосовується у заголовках інформаційних повідомлень:

(для зручності аналізу складової структури інформаційного повідомлення, ми пропонуємо умовні позначки типів складів: 1 – повністю закритий склад (CVC); 2 – прикритий на початку (CV); 3 – прикритий у кінці (VC); 4 – повністю відкритий (V); 5 – сонантний (RV))

<i>"Dangerous" dummies, baby bottles and feedings</i>	1, 2, 1 1, 1 2, 2 2, 5 2 1, 3 1 4, 1 1 2, 1 1
<i>bowls adorned with diamante gems have been seized</i>	1 1 1 2 1, 3 1, 1 3 1, 1
<i>by Trading Standards in Suffolk (1)</i>	
<i>The county council has warned parents not to buy the</i>	2 1, 2 1, 1 1 1 2, 1 1 2 2 2 4, 1 1 1 1
<i>items, which have failed all safety tests.</i>	3 1, 2 1
<i>Beads had also been threaded on to dummy clips, all</i>	
<i>of which could result in choking, inhalation or</i>	1 1 3, 2 1 1, 3 3 2 1, 2 1 3 3 1 1 2, 1 3
<i>ingestion, the county council added. (1)</i>	1, 3 3, 2, 2, 5 3 3, 1, 5 2 1, 2 1, 2 3, 3

Слова, які містять другий та третій типи складів, є у переважній більшості службовими. Вони не впливають на звучання заголовку, в якому базове семантичне навантаження несуть лексеми, які реалізують домінуючий складовий тип – повністю закритий склад. Він складає 40 % складів у заголовках, прикритий у кінці – біля 24 %, прикритий на початку – 21 %, повністю відкритий 5 %, сонантний – 10 %.

Не дивлячись на те, що співвідношення повністю закритого складу та інших чотирьох типів складу не завжди має однозначний характер, загальна тенденція досить чітко відслідковується в експериментальному корпусі нашого дослідження. Переважання повністю закритого складу простежується не лише у заголовку, преамбулі, але й в основній частині інформаційного сповіщення, проте у цій частині кількісні показники повністю закритого складу дещо знижуються та складають 38 %, що є досить типовим. Важливим показником силабіки інформаційного повідомлення є уподібнення його силабічної організації в цілому.

Таким чином, засіб єдиного типу виражається не тільки у домінуванні в інформаційному повідомленні певного типу складу, але й у реалізації «силабічної домінанти», яка характеризується обмеженим варіюванням звуків, які утворюють склад. Параметри цього варіювання обмежені приналежністю останніх до певного класу: проривні / сонанти / щілинні. Засіб єдиного складового типу може бути побудований на домінуванні не лише повністю закритого, але й інших типів складу. Аналіз функціонального навантаження цього засобу дозволяє зробити висновок, що він спрямований на об'єднання інформаційного повідомлення в єдине смислове ціле. Специфікою організації інформаційного повідомлення є

те, що репортери намагаються вибрати слова з подібними складовими типами. Складова послідовність новин компонується таким чином, щоб висунути закритий тип складу у сильну, наголошену позицію у тексті. Таким чином в інформаційному повідомленні переважають склади з максимальним ступенем звучності та малим ступенем консонантної насиченості. Новини орієнтовані на використання закритого складу, складоутворюючим компонентом якого є довгі та короткі монофтонги, які прикриваються дзвінками та глухими консонантами, і дифтонги. Головну роль у структуруванні складу відіграє фонетичний пріоритет людського голосу (гучність та тембральні характеристики), який підпорядковує різноманітні фактори складоутворення комунікативно-прагматичним інтенціям в інформаційному повідомленні англійських засобів масової комунікації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дечева С.В. Когнитивная силлабика / С.В. Дечева. – М.: Диалог-МГУ, 1998. – 215 с.
2. Пирогова Ю.К. ИмPLICITная информация как средство коммуникативного воздействия и манипулирования: на материале рекламных и PR-сообщений / Ю.К. Пирогова // Проблемы прикладной лингвистики. – М., 2002. – С. 209-227.
3. Потапова Р. К. Слоговая фонетика германских языков / Р. К. Потапова. – М.: Высшая школа, 1986. – 144 с.
4. Begeley, S. Strawberry is No BlackBerry: Building Brands Using Sound / S. Begeley // Wall Street Journal. – # 26 (Aug.). – 2002. – P. 5-45.

СПИСОК ІЛЮСТРАТИВНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Запис новин телерадіоагенції BBC від 16 лютого 2011 року. Електронний ресурс: завантаження новин – Режим доступу: http://radiotime.com/affiliate/a_33829/program/BBC_Radio_Shows.aspx

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Денис Дегтярьов – викладач кафедри практики англійської мови Навчально-наукового інституту іноземних мов Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Наукові інтереси: когнітивна силабіка англійської мови, функціональна фонетика.

ГЕНДЕРНА ВАРІАТИВНІСТЬ СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ НІМЦІВ

Оксана ЗІНЧЕНКО (Київ, Україна)

Стаття висвітлює особливості вимовлення носіїв німецької мови, що належать до однієї вікової групи і не відрізняються за соціальним статусом. Встановлено специфіку паузації, темпу, ритмічної організації і закономірності вимови наголошених і ненаголошених голосних у темі і ремі спонтанного мовлення чоловіків і жінок, а також чинники, що впливають на функціонування голосних в усному німецькому мовленні

Ключові слова: спонтанне мовлення, мовлення чоловіків, мовлення жінок, темп, пауза, ритм, реалізація голосних.

The article highlights the pronunciation features of native German speakers who belong to one age group and do not differ in social status. The peculiarities of pausation, tempo, rhythmic organization and regularities of stressed and unstressed vowels pronunciation in theme and rheme of male and female spontaneous speech are determined. Factors which influence vowel realization in oral German speech are established.

Key words: spontaneous speech, male speech, female speech, tempo, pause, rhythm, vowel realization.

Дослідження різних аспектів усного мовлення як основного виду спілкування будь-якої людини є одним із перспективних напрямів сучасного мовознавства. Велику увагу дослідники приділяють вивченню не лише граматичної, стилістичної, просодичної організації невідготовленого мовлення, а й чинникам, що визначають його реалізацію. Значною мірою породження усного мовлення обумовлюють комунікативна ситуація, соціальний статус співрозмовників, роль, виконувана ними під час спілкування [12], а також стать комунікантів [11].

Питання гендерного аспекту комунікації неодноразово поставали предметом багатьох лінгвістичних розвідок, в результаті яких специфіку мовленнєвої діяльності представників протилежних статей досліджено на матеріалі російської [5], англійської [13, 17], французької [2], німецької [19] і української мов [3]. Але отримані дані характеризують мовлення чоловіків і жінок поверхнево, особливо фрагментарно на сегментному і надсегментному рівнях. Існує ще багато прогалин, заповненню яких деякою мірою слугують результати цього дослідження. **Актуальність** статті зумовлена необхідністю висвітлення особливостей вимовлення носіїв німецької мови, що визначаються такими компонентами інтонації як паузація, темп і ритм, а також впливу зазначених компонентів на реалізацію німецьких голосних у спонтанному мовленні чоловіків і жінок.

Метою статті передбачено дослідити властивості пауз, темпу і ритму невідготовленого мовлення дикторів-чоловіків і дикторів-жінок, котрі впливають на функціонування голосних. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: встановити основні типи пауз, їхню тривалість і локалізацію в усному мовленні чоловіків і жінок, визначити властивості мовленнєвого темпу, спільні та відмінні характеристики ритму імпровізованої мовленнєвої діяльності німців і, здійснивши спектральний аналіз голосних фонем, з'ясувати, які з компонентів інтонації впливають на функціонування голосних фонем.

Матеріалом дослідження слугували записи інтерв'ю коментаторського і оцінювального типу 5-ти дикторів чоловічої та 8-ми дикторів жіночої статі, однакових за віком і соціальним статусом.

Спонтанна комунікація характеризується одночасністю процесів планування й продукування мовлення, яке не готується заздалегідь, а створюється водночас з його реалізацією, утім не є гіршим за підготовлене мовлення. Імпровізована комунікація є особливим видом спілкування, створеним так само як і підготовлене мовлення за законами тієї мови, котрою користується мовець, але використовує ці закони специфічно" [5: 249]. Питання про те, яким чином застосовують вищезгадані закони у спонтанному мовленні представники протилежних статей залишаються багато в чому і нині невирішеними, оскільки матеріалом для більшості лінгвістичних розвідок, впроваджених у цьому напрямі, дослідники обирали або підготовлену комунікацію, або не враховували гендерний чинник.

Дані аудиторського аналізу засвідчили незначні відмінності у просодичній організації імпровізованого мовлення носіїв німецької мови. І лише проведення акустичного аналізу дозволило визначити певні відмінності у використанні пауз і темпі мовлення дикторів-чоловіків і дикторів-жінок.

Так, серед лінгвістів існує упереджена, але експериментально не доведена думка про те, що жінки розмовляють швидше, ніж чоловіки. Для отримання більш об'єктивних і достовірних даних здійснено замірювання темпу на початку, в середині та наприкінці інтерв'ю для кожного диктора, адже чим довше триває спілкування, тим розкутіше почувають себе співрозмовники і тому менш контролюють своє мовлення. Шляхом підрахунку кількості складів, реалізованих носіями німецької мови за 1 хвилину, визначено усереднені показники швидкості артикуляції та передачі повідомлення. За результатами впровадженого дослідження, швидкість передачі інформації у німецькому спонтанному мовленні дикторів чоловічої статі дещо менша від зазначеної швидкості невідготовленого мовлення дикторів-жінок, адже чоловіки у середньому вимовляють 250 складів за 1 хвилину, а жінки – 260 складів за той самий проміжок часу. На протигагу цьому, швидкість артикуляції характеризується дещо більшими показниками в імпровізованій комунікації чоловіків, оскільки диктори-чоловіки здатні вимовляти, відповідно до встановленого середнього значення, 350 складів за 1 хвилину, а диктори-жінки 335 складів за той самий час.

Доказом того, що чоловікам властиво вимовляти дещо швидше, ніж жінкам, можуть слугувати також і виявлені під час аудиторського аналізу особливості ритмічної організації спонтанного мовлення носіїв німецької мови. В результаті сегментування німецького мовлення на фонетичні слова, аудиторами встановлено тенденцію до реалізації чоловіками більшої кількості слів, об'єднаних одним наголосом. В усному мовленні жінок зафіксовано також багатоскладові фонетичні слова, що містять понад п'ять складів, але таких слів менше, ніж у мовленні чоловіків. Превалюючими у мовленні дикторів чоловічої статі (19%) є чотирикладові фонетичні слова (*und ŷich ŷ''kann ŷmich, nicht ŷge''wöhnen*), а найчастотнішими у мовленні дикторів-жінок (20%) – трискладові ритмогрупи (*lieben ŷ'kann, an ŷdenŷ'See*). Оскільки чоловіки реалізують більш тривалі акцентні групи, ніж жінки, можемо висловити припущення стосовно того, що швидкість артикуляції характеризується більшим показником саме у чоловічому мовленні.

На основі методики, запропонованої Г.Н.Івановою-Лук'яною [8], встановлено періодичність реалізації словесних наголосів, а також визначено найчастотніші міжнаголошені інтервали в усному мовленні німців. Так, мовлення чоловіків згідно даних статистичного аналізу характеризується більшим квадратичним відхиленням періодичності словесних наголосів ($\sigma = 2,3$), ніж мовленнєва діяльність жінок ($\sigma = 1,7$). Менший показник

квадратичного відхилення періодичності словесних наголосів свідчить про більшу ритмічність жіночого і меншу ритмічність чоловічого мовлення. Періодичність реалізації словесних наголосів в усному мовленні носіїв німецької мови проілюстровано на таких прикладах (на ритмічному рисунку позначка "—" відповідає наголошеному, а позначка "∪" – ненаголошеному складу):

<i>Was bräuchte denn der moderne Mensch, um glücklich zu sein?</i>	
Спонтанне мовлення чоловіка	Спонтанне мовлення жінки
<i>Ja^da ŷwürdeŷ manŷ fast ŷschon ŷins ŷPhiloso^phieren ŷkommen^und ŷdas ŷjetzt ŷsoweit ŷdie ŷausweitet ŷalso^ich ŷglaube ŷdas ŷGlück^desŷ modernen ŷMenschen^liegt ŷin ŷihm ŷselbst ŷalso^es ŷmuss ŷer ŷvon ŷalleineŷ finden.</i>	<i>^Glück ŷist^für ŷŷmich^wennŷ ich^morgens ŷŷaufwache^und ŷlachen ŷkann^wenn ŷich ŷeinfach^das ŷGefühl ŷhabe^glücklich ŷzu ŷsein^das ŷist ŷfür ŷmich ŷGlück.</i>
— ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ — σ = 2,6	— ∪ — — ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — σ = 1,6

Як видно з наведених прикладів, мовлення чоловіків характеризується більш тривалими фонетичними словами, ніж мовлення жінок. Саме тому інтервали між двома сусідніми наголошеними складами є більшими у мовленні дикторів чоловічої статі. Оскільки жінки частіше на відміну від чоловіків наголошують слова, то ймовірність акцентуації найближчого складу в імпровізованому мовленні жінок більша. Подані приклади свідчать також про більшу ритмічність непідготовленого мовлення жінок. На ритмічному рисунку прослідковується закономірність диктора-жінки наголошувати складу у висловленні через деяку кількість ненаголошених складів, що сприяє утворенню певної періодичності, ритму мовлення (акцентуація складу відбувається, переважно, через 2 або 3 ненаголошені складу). Мовлення диктора-чоловіка є менш ритмічним, адже виділення наголосом складу лише двічі відбувається через 4 ненаголошені складу (міжнаголошені інтервали у 2, 3, 5, 7, 9, 10 ненаголошених складів зафіксовано у висловленні лише по одному разу).

Коротші інтервали між двома наголошеними складами типові здебільшого для мовлення дикторів-жінок. Найчастотніший міжнаголошений інтервал у мовленні дикторів-жінок складає один склад, натомість у чоловічому мовленні – два або три ненаголошені складу. Нетривалі інтервали між наголошеними складами і наявність коротких ритмогруп, притаманні мовленню жінок, свідчать також про те, що жінкам властиво розмовляти дещо повільніше, ніж чоловікам.

Темп німецького мовлення дикторів чоловічої статі інколи сприймається аудитором як більш повільний порівняно з темпом жінок. Поясненням цього факту є частотніша паузація в усному мовленні чоловіків. Так, диктори чоловічої статі вживають паузи із середньою тривалістю у 0,730 мс., а диктори жіночої статі – паузи із середньою тривалістю у 0,650 мс. Дані акустичного аналізу підлягали статистичному опрацюванню, що уможливило визначення коефіцієнту паузації в імпровізованому мовленні німців. Непідготовлене мовлення дикторів-чоловіків визначається показником коефіцієнта паузації 1,3, а дикторів-жінок – 1,2. Результати статистичної обробки даних показали, що кількість і тривалість пауз німецького непідготовленого мовлення чоловіків незначною мірою перевищує кількість і тривалість пауз мовлення жінок, спричиняючи тим самим незначне уповільнення темпу висловлень. Варто зазначити, що загальна тривалість пауз у мовленні дикторів-жінок дещо менша, ніж у мовленні дикторів-чоловіків, тому темп спілкування жінок дещо швидший. Утім, дані акустичного й статистичного аналізів засвідчили статистично несуттєві розбіжності у варіативності темпу спонтанного мовлення представників протилежних статей (див. табл. 1):

Таблиця 1.

Статистичні показники темпоральної організації СМ чоловіків і жінок

Статистичні показники	Середнє квадратичне відхилення (σ) з паузами	Середнє квадратичне відхилення (σ) без пауз	Коефіцієнт варіації (v) з паузами (%)	Коефіцієнт варіації (v) без пауз (%)	Коефіцієнт паузації
тип мовлення					

СМ чоловіків	31	29	12,4	8,2	1.19
СМ жінок	38	27	14,9	8	1.17

Відмінності темпу мовлення не є смислорозрізнявальними, проте вони разом з паузами відіграють велику роль під час спілкування, організовуючи його. Паузи разом із темпом полегшують сприйняття усного мовлення, забезпечуючи тим самим повноцінну передачу і осмислення змісту висловлення.

Специфічним феноменом непідготовленого мовлення носіїв німецької мови є велика кількість заповнених пауз хезитації, котрі відображають його шохвилинний, творчий характер. Паузи хезитації передбачають звучання, яке часто заповнює паузу між синтагмами або фразами, а також у середині синтагми, коли мовець підшукує потрібне слово для подальшого здійснення комунікації [6: 277]. Проте, паузи хезитації можуть використовуватися й тоді, коли не зрозумілий зміст певної частини висловлення потребує уточнення [16: 238].

Згідно результатів дослідження, використовувати заповнені паузи хезитації у німецькому спонтанному мовленні властиво і чоловікам, і жінкам. Носії німецької мови заповнюють паузи хезитації здебільшого вокалізаціями, асемантичним подовження останнього передпаузального голосного чи приголосного, метатекстовими коментарями (*ich hoffe, ich bin der Meinung, so meine ich*) або різними повторами. Вокалізації-заповнювачі пауз вагання (*ähm, äh*) зафіксовано у мовленні представників обох статей, але найчастіше використовуються чоловіками. Крім зазначених вокалізацій можливі також заповнення пауз вагання й іншими звуками: напр. *hm, pf-f, m-m*, котрі є більш типовим для чоловічої непідготовленої комунікації. Асемантичне подовження останнього передпаузального голосного чи приголосного найчастіше використовують жінки під час спілкування. Мовлення чоловіків різниться також більшою кількістю повторів, які виконують роль пауз хезитації під час прийняття рішень семантичного та змістовного характеру, і визначають формування синтаксичного каркасу висловлення. Стосовно метатекстових коментарів зауважимо, що і цей вид заповнювачів пауз хезитацій є переважним у чоловічому мовленні. Таким чином, диктори-чоловіки частіше вживають заповнені, а диктори-жінки – незаповнені паузи вагання.

Аналіз спонтанної комунікації представників протилежних статей виявив розбіжності у використанні психологічних пауз, під якими розуміють навмисну зупинку під час спілкування, з метою привернути увагу співрозмовника до того що повідомляється. Кількість зазначених пауз і в чоловічому, і в жіночому мовленні майже однакова, але їхня локалізація дещо відрізняється. Так, представники чоловічої статі уживають психологічні паузи перед словом чи групою слів, котрі мають намір виділити (найчастіше у рематичних блоках), і дуже рідко після виділеного слова. На противагу цьому, для жінок, більш характерне розташування аналогічних пауз після слова, що виділяється. Оскільки вживання психологічних пауз є типовим для виразного або емоційного мовлення, то за даними проведеного дослідження, можемо охарактеризувати мовлення дикторів-чоловіків як більш виразне, а мовлення дикторів-жінок, як більш емоційне.

Відповідно до результатів дослідження німецького спонтанного мовлення чоловіків і жінок, спостерігається уповільнення темпу у рематичних і прискорення темпу у тематичних частинах висловлень. Ця риса є типовою і для чоловічого, і для жіночого мовлення. Головною причиною зміни швидкості мовлення у темі і ремі є оцінка мовцем актуальності інформації, тобто ступеня інформативності повідомлення. Мовець витрачає більше часу на повідомлення чогось нового, важливого, цінного, актуального, і менше часу на те, що, на його думку, є менш цінним, вже відомим [15: 48].

Прискорення або уповільнення темпу мовлення під час повідомлення "нового" і "даного" впливають на реалізацію голосних і приголосних в усному мовленні чоловіків і жінок, адже функціонування сегментного складу мови визначається інтонаційними параметрами, підпорядковується їм [4, 10, 14]. Від швидкого або повільного темпу залежить якісно-кількісна характеристика одиниць мовлення. Чим швидший темп говоріння, тим нижчою

якістю характеризується мовлення [17, 18]. Тому, щоб достеменно встановити спільні й відмінні риси чоловічого та жіночого спонтанного мовлення на сегментному рівні досліджено функціонування німецьких голосних у темі і ремі імпрізованих висловлень дикторів обох статей.

Результати акустичного аналізу дозволили виявити певні розбіжності на формантній картині наголошених і ненаголошених голосних, вимовлених дикторами чоловічої і жіночої статі в темі і ремі спонтанних висловлень. Голосним фонемам, реалізованим носіями німецької мови, властива централізація у трикутнику голосних. Це явище вокалізму німецької мови притаманне більшою мірою чоловічому спонтанному німецькому мовленню. Голосні фонемі жіночого мовлення є більш відкритими, ніж голосні фонемі чоловічого мовлення. Наголошені голосні жіночого імпрізованого мовлення визначаються тяжінням до центру трикутника голосних, а ненаголошені голосні внаслідок зміни формантних значень – зміщенням трикутника голосних вліво на формантній картині.

Виявлені зміни вимови голосних у спонтанному мовленні представників протилежних статей спричинені різними типами наголосу і варіативністю темпу мовлення дикторів під час повідомлення нової і відомої інформації, оскільки інші складові комунікативної ситуації не змінювались, залишались стабільними впродовж усього спілкування [7: 336-342].

Таким чином, згідно з окресленими завданнями, вдалося встановити певні розбіжності у вимовлянні носіїв німецької мови. Чоловікам властиво реалізовувати більшу кількість складів за одну хвилину, довші фонетичні слова і міжнаголошені інтервали, тому швидкість артикуляції саме у чоловічому мовленні визначається більшим показником. Натомість імпрізована мовленнєва діяльність жінок характеризується більшою швидкістю передачі інформації і більшою ритмічністю.

Загальна кількість і тривалість пауз є більшою у чоловічому мовленні. Крім того, чоловіки частіше вживають заповнені, а жінки – незаповнені паузи хезитації. Психологічні паузи диктори чоловічої статі використовують, в основному, до слова, яке мають намір виділити, а диктори-жінки – після.

Голосні, спонтанно реалізовані носіями німецької мови, зазнають модифікацій різного ступеню, внаслідок чого тяжіють до центру трикутника голосних. Основними чинниками, що спричиняють варіативність голосних в імпрізованому мовленні чоловіків і жінок є прискорення темпу у темі і різні типи наголосу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Александрова О. А. Речекоммуникативный статус паузы колебания: Дисс. ... канд. филол. наук 10.02.19. / Ольга Александровна Александрова. – Великий Новгород, 2004. – 209 с.
2. Бакушева Е. М. Социолингвистический анализ речевого поведения мужчин и женщин: Дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Елена Михайловна Бакушева. – М., 1995. – 193 с.
3. Вакуленко М. О. Інваріантні акустичні характеристики українських голосних звуків / О. М. Вакуленко // Науковий вісник. Серія : Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці, 2009. – Вип. 484. – С. 130–139.
4. Гусева С. И. Коммуникативная перспектива высказывания и реализация сегментных единиц (экспериментально-фонетическое исследование на материале немецкого языка): Дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.19 / Светлана Ивановна Гусева. – СПб., 2001. – 430 с.
5. Земская Е. А. Язык как деятельность. Морфема. Слово. Речь / Е. А. Земская. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 688 с.
6. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – М. : Высш школа, 1979. – 312 с.
7. Зінченко О. А. Модифікації німецьких голосних у спонтанному мовленні чоловіків і жінок / О. А. Зінченко // Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград, КДПУ імені В. Винниченка, 2010. – Вип. 89 (4). – С. 336–342.
8. Иванова-Лукьянова Г. Н. О ритме прозы / Г. Н. Иванова-Лукьянова // Развитие фонетики современного русского языка. – 1971. – С. 128–147.
9. Іщенко О. С. Функціональний аспект темпу мовлення / О. С. Іщенко. – <http://bulletin.cdu.edu.ua/base/2007/v116pp113-122.pdf>
10. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних у сучасному німецькому мовленні (експериментально-фонетичне дослідження): Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Тетяна Миколаївна Кузьменко. – Київ, КНЛУ, 2006. – 262 с.
11. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі / А. П. Мартинюк. – Харків : Константа, 2004. – 292 с.
12. Петренко А. Д. Zusammenwirken von sozialen, situativen und sprachlichen Strukturen der gegenwärtigen deutschen Sprache / А. Д. Петренко // Культура народов Причерноморья. – 2004. – № 55, Т. 1. – С. 12–20.
13. Петренко І. В. Лінгвоакустичні характеристики паузацій в сучасному англомовному лекційному дискурсі (експериментально-фонетичне дослідження чоловічого та жіночого мовлення в дидактичній сфері): Дис. ... канд. филол. наук 10.02.04 / Петренко Інна Володимирівна. – К., 2000. – 210 с.
14. Рудківський О.П. Німецькі приголосні у спонтанному мовленні: структурний і функціональний аспекти (експериментально-фонетичне дослідження): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / – К., 2009.
15. Светозарова Н. Д. Интонационная система русского языка / Н. Д. Светозарова. – Л., Изд-во ЛГУ, 1982. – 175 с.

16. Стеріополо О. І. Теоретичні засади фонетики німецької мови / О. І. Стеріополо. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 320 с.
17. Шевченко Т. И. Социальная дифференциация английского произношения / Т. И. Шевченко. – М., Высшая школа, 1990. – 142 с.
18. Щерба Л. В. О разных стилях произношения и об идеальном фонетическом составе слов / Л. В. Щерба. – М.: Просвещение, 1957. – С. 21–25.
19. Sendlmeier W., Seebode J. Formantkarten des deutschen Vokalsystems http://www.kw.tuberlin.de/fileadmin/a01311100/Formantkarten_des_deutschen_Vokalsystems_01pdf

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Зінченко – викладач кафедри германських і романських мов Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теоретична і практична фонетика німецької мови, фонологія.

ЧАСОВА ДИНАМІКА БІЗНЕСОВОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ

Дмитро ЛОЗОВИЙ (Горлівка, Україна)

У статті наведено характеристики часової підсистеми просодії та проаналізовано гендерну специфіку тривалості фоносинтагм та паузації у контексті бізнесової презентації.

Ключові слова: просодія, синтагма, паузація, тривалість, гендер, бізнесовий дискурс.

The article highlights the business presentation timing specifics. The data obtained prove to be sufficient for the gender verbal stereotype identification.

Key words: prosody, syntagm, pausation, duration, gender, business discourse.

Актуальним завданням сучасної лінгвістики є поглиблення знань про характеристики мовлення у різних типах дискурсу, що сприяє більшому розумінню характеру взаємозв'язків між мовцем та мовною системою, між адресантом та адресатом, що занурені у певну комунікативну ситуацію. Дослідження характеру впливу гендерного фактору на процес продукування думки та фонації грає неабияку роль у загальній парадигмі досліджень мовленнєвої діяльності. Що стосується гендерного фактору спілкування, сучасні дослідники наголошують на тому факті, що комунікативна поведінка чоловіків та жінок відрізняється – «мовленнєва поведінка жінки вирізняється невпевненістю, меншою агресивністю у порівнянні із чоловічою, більшою гуманністю та орієнтованістю на свого партнера з комунікації. Жінка більш уважно вислуховує думку співбесідника, не намагається домінувати над ходом бесіди. Чоловіки ж у діалозі більш агресивні, намагаються в бесіді «тримати ситуацію під контролем», менш здатні на компроміси» [10: 174], що, у свою чергу, дає право говорити про гендерну релевантність мисленнєвопороджувачих процесів комунікантів (цей факт було доведено дослідженнями концептуального страту висловлювань [4; 5]) та вплив гендерного фактору на просодичні характеристики висловлювання.

Дослідники наголошують на тому, що просодія – відносно самостійний шар мови, що пронизує та є взаємозв'язаним із рештою шарів (за традиційною класифікацією), елементи якого функціонують відповідно до вимог семантики та прагматики певної мовної системи [8].

Модель дискурсивної презентації, яка є предметом нашого дослідження, являє собою полікомпонентне комунікативне явище, що знаходиться на зтику бізнесового, аргументативного та автороцентричного дискурсів та увібрало в себе найефективніші стратегії переконання задля досягнення комунікативної мети. Внаслідок цього фактору адресант, що перебуває у фокусі комунікативних подій, для досягнення комунікативної мети залучає фонетичний, семантико-синтаксичний та когнітивно-інтерпретаційний рівні мовлення, що, разом із додатковим смисловим навантаженням у вигляді підкріплення даних аудіального каналу спілкування каналом візуальним, характеризує дану модель бізнесової комунікації як автороцентричний інституціональний дискурс із специфічним прагматико-маніпулятивним спрямуванням.

Одним із корелятивів когнітивного базису дискурсу та риторичних стратегій адресанта на просодичному рівні є часова підсистема просодії, яка відіграє важливу роль в актуалізації когнітивних моделей спілкування.

Тривалість як акустична категорія піддається об'єктивному виміру, протягом якого триває звук (фонема, склад, ритмічна група тощо). Тривалість мовленнєвого сигналу – це кількість часу, протягом якого триває вібрація сигналу одного типу. Тривалість є важливим параметром у розкритті змісту звуку, інтонаційної групи, висловлювання та тексту незважаючи на те, що вона є індивідуальною у кожного мовця залежно від контексту та частотності мовлення»[3: 53].

У межах цієї статті передбачено викладення наших спостережень щодо перцептивного та акустичного аналізу часової специфіки гендерних реалізацій бізнесової презентації, зокрема, тривалості фонових синтагм і міжсинтагмених пауз під час вербалізації концептів «успіх» та «проблема» адресантами бізнесового дискурсу. У наведених прикладах помічено смислові кванти, що вербально маркують зазначені концепти. Наприклад:

1) Гендер MG:

а) «Успіх»: *«Total turnover of J8.7bn was up 7% over last year and I'll break that down further in a moment. Statutory profit before tax increased by 9%, ahead of the turnover growth for a number of reasons, exhibiting the “self help” we've consistently talked about which will allow us to keep profit growth in line or ahead of sales growth despite the tough market backdrop»;*

б) «Проблема»: *«But of course it was again the rising cost of fuel that has had the most significant impact on overall sales. With average prices at the pump some 16% higher than the previous year, fuel inflation drove J240m of additional sales. And of course this is the second year of such pressure»[11].*

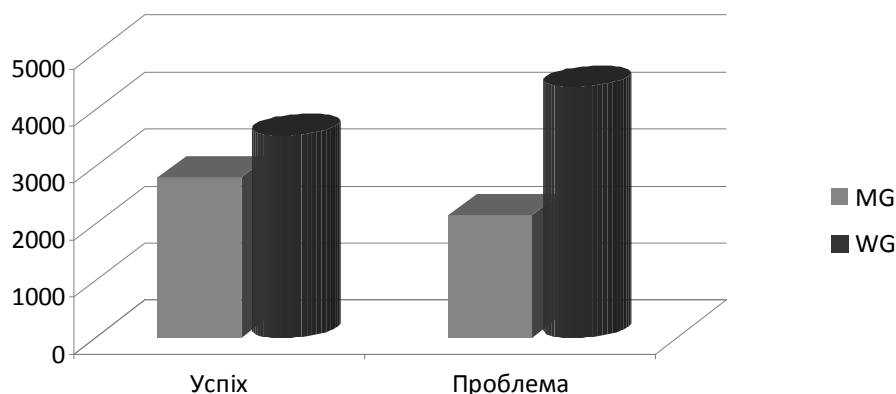
2) Гендер WG:

а) Успіх: *«I'm pleased to let you know that Newton is actually faring quite well, despite the challenging environment. We ended last year with profits very marginally down on the previous year's, and actually are ahead of plan for the first quarter in 2009. People might wonder how we have done that, given the carnage elsewhere»;*

б) Проблема: *«I want to emphasise that the returns that we've achieved from a business perspective have not been achieved at the expense of significant cost-cutting measures.»[9].*

Результати перцептивного дослідження було перевірено за допомогою програмного забезпечення для аналізу акустичного сигналу CoolEdit 2000. Аналіз характеристик тривалості у вербалізованих фрагментах концептів «успіх» та «проблема» представниками чоловічого та жіночого гендеру виявив певну специфіку реалізації мовленнєвого сигналу.

За результатами статистичних підрахунків щодо тривалості досліджуваних одиниць як акустичного кореляту швидкості мовлення середній часовий показник вербалізації однієї фонових синтагми із концептом «успіх» адресантами-чоловіками (MG) дорівнює 2820 мс, із концептом «проблема» – 2151 мс. Жіночий відповідник (WG) із концептом «успіх» дорівнює 3554 мс, а із концептом «проблема» – 4400 мс (рис. 1).

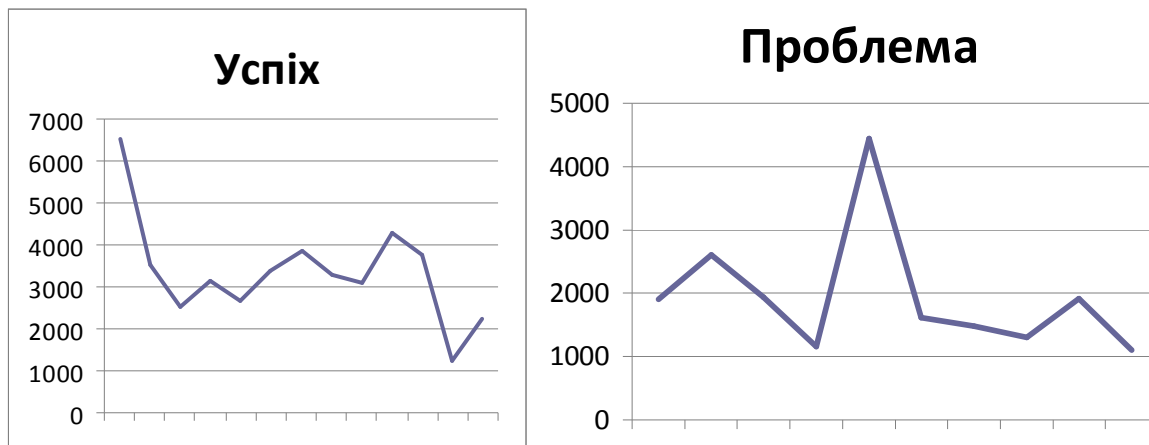

1. Кореляція показників тривалості моделей MG та WG.

У нашому розумінні, тривалість фонових синтагм залежить від їх комунікативно-прагматичного навантаження, але виявлені показники свідчать про значний вплив гендерного фактору на характер вербалізації концептів одного типу. Так, більша тривалість,

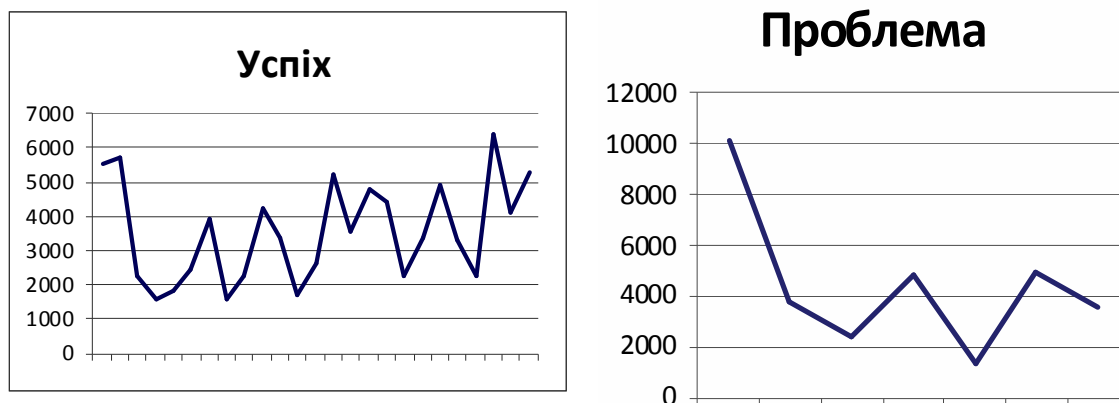
в цілому, є характерною для комунікантив-жінок. Водночас із цим ми бачимо зміни тривалості під час переключення адресанта на концепт «проблема» – показник тривалості у комунікантив-чоловіків спадає на 669 мс, а у жінок, навпаки, підвищується на 846 мс. Отримані дані є маніфестацією гендерної диференціації комунікативної поведінки: «Чоловіки більш тяжіють до логічного мислення, цілеспрямовані, менш толерантні до двозначностей, їх мовленнєва поведінка націлена на досягнення та збереження незалежності та високого соціального статусу. У мовленні чоловіки тяжіють до стандартних та коротких описів, у більшій мірі задля передачі негативних емоцій. [...] Для жінок більш характерним є інтуїтивна поведінка, орієнтація на процес, розпливчастість суджень, більша психологічна гнучкість, використання довших фраз із більшою кількістю слів»[2: 2].

Доречно зауважити, що чоловіки та жінки користуються різними тактиками зміни тривалості фоносинтагм під час вербалізації певного концепту. Так, комунікантив MG під час вербалізації концепту «успіх» користується повільною зміною тривалості із реалізацією фоносинтагм у діапазоні ± 1000 мс від кожної попередньої, пріоритетним виявляється повільне зниження тривалості, цей показник зростає до ± 3500 мс із частими різкими змінами тривалості під час вербалізації концепту «проблема» (рис. 2).

2. Динаміка тривалості моделей MG

Комунікантив WG, у свою чергу, виявляє протилежні показники: під час вербалізації концепту «успіх» інваріантною є частотна зміна тривалості у діапазоні ± 4000 мс від кожної попередньої фоносинтагми. Під час вербалізації концепту «проблема» показники частотності зміни тривалості спадають, але це не впливає на діапазон змін тривалості фоносинтагм – ± 4000 мс від кожної попередньої (рис. 3).

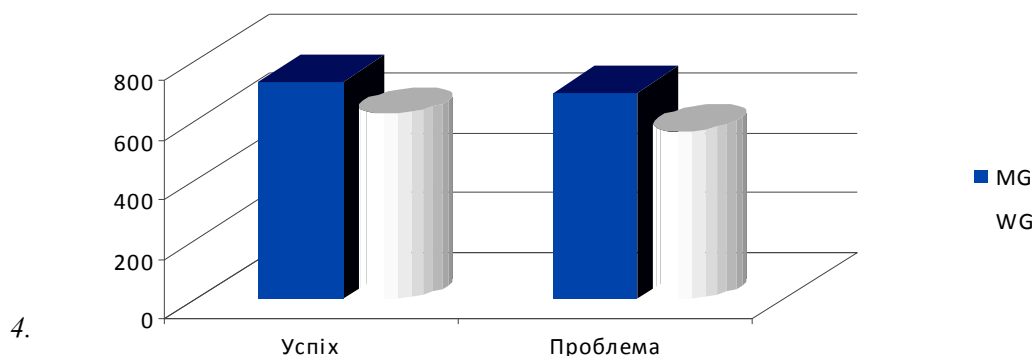
3. Динаміка тривалості моделей WG

Результати наших підрахунків дають підставу стверджувати, що гендерні моделі спілкування корелюють із таким показником часової підсистеми як тривалість, що є акустичним корелятом темпу. Це виявляється у різних показниках цього параметру під час вербалізації однакових концептів представниками MG та WG. Доповнює загальну картину

дихотомії мовленнєвої поведінки у часовій підсистемі аналіз показників частотності та тривалості пауз у відповідних фрагментах дискурсу.

Пауза як елемент часової підсистеми виконує важливу функцію розподілу мовленнєвого потоку на смислові кванти, сигналізує про когнітивну діяльність мовця та структурує мовлення [7: 174]. Сучасні дослідники визначають паузу як: «акустичне і артикуляційне призупинення руху мовленнєвого потоку, засіб смислового та емоційного виділення синтагми та змістово-синтаксичної завершеності фрази» [6: 539], «компонент темпоральної просодичної системи, який сегментує мовленнєвий потік на висловлювання та інтонаційні групи та розрізняє одне висловлення або інтонаційну групу від іншого» [3: 117].

Проаналізовані нами зразки англомовних бізнесових презентацій дозволяють говорити про різну ступінь релевантності певних різновидів пауз відносно гендерної приналежності мовця. Перцептивний аналіз промов показав, що чоловіки мають тенденцію до частішого використання пауз середньої довжини, жінки – коротких пауз. В цілому адресанти-жінки оперують більшим діапазоном паузації, ніж чоловіки. Дані, отримані за допомогою перцептивного аналізу, було також перевірено також на акустичному рівні. Еталоном акустичних характеристик пауз слугувала класифікація Ю. О. Дубовського [1: 123], за якою надкороткою вважається пауза до 275 мс, короткою – 549 мс, середньою – 825 мс, довгою – 1100 мс, наддовгою – 1375 мс. У ході дослідження акустичних характеристик пауз комунікантів було встановлено специфіку їх гендерної реалізації у вербалізованих фрагментах концептів «успіх» та «проблема». За результатами аналізу специфіки паузації середня тривалість пауз у фоносинтагмах, що вербалізують концепт «успіх» адресантами-чоловіками дорівнює 731 мс, із концептом «проблема» – 690 мс. Жіночий відповідник із концептом «успіх» дорівнює 621 мс, із концептом «проблема» – 564 мс (рис 2).

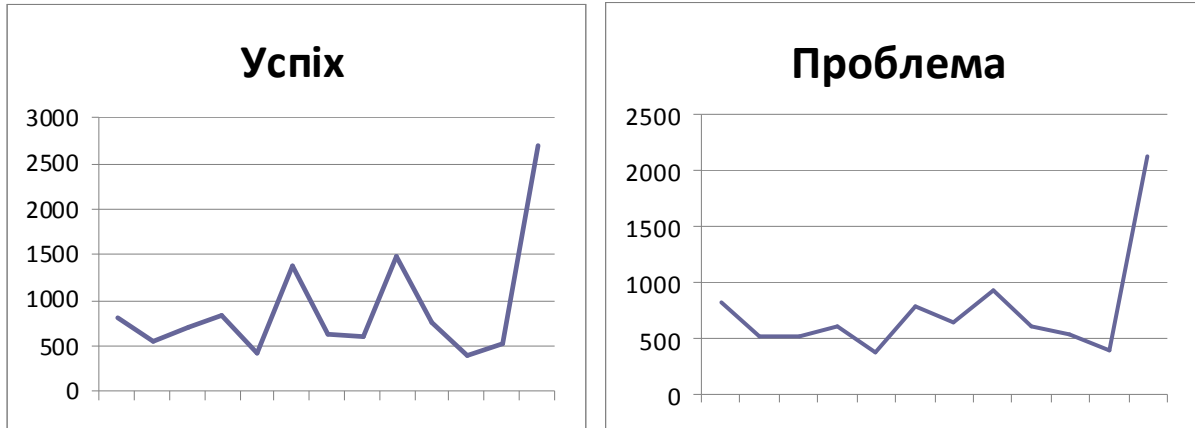

Кореляція тривалості пауз моделей MG та WG.

Таким чином, комуніканти MG та WG частіше користується середніми паузами відповідно до класифікації Ю. О. Дубовського. При цьому жінки тяжіють до використання менших за тривалістю пауз, аніж чоловіки. Під час сегментації мовленнєвого потоку, що вербалізує концепт «успіх», комунікантом WG середній показник тривалості пауз є меншим на 110 мс за відповідну частину, представлену комунікантом MG, різниця у тривалості пауз під час вербалізації концепту «проблема» становить 69 мс відповідно. Отримані статистичні дані щодо показників тривалості мовленнєвого сигналу та тривалості пауз свідчать про те, що мовленнєвий потік адресантів-жінок є більш тривалим у часі, на відміну від мовленнєвого потоку адресантів-чоловіків. За умов регламентованості часу вербалізації концептів «успіх» та «проблема» MG використовує довші паузи та меншу фонаційну тривалість, на відміну від WG. Виявлені статистичні дані підтверджують положення щодо відмінності мовленнєвої поведінки представників різного гендеру стосовно вербальної надлишковості WG та тенденцій до лаконічності MG.

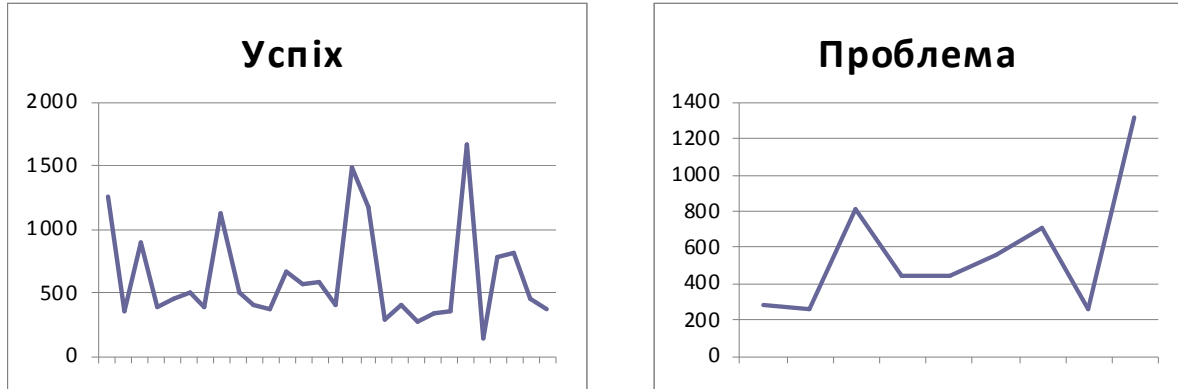
Серед акустичних показників тривалості пауз, отриманих у результаті експерименту, було з'ясовано, що чоловіки та жінки користуються різними тактиками зміни тривалості пауз на межах фоносинтагм під час вербалізації певних типів концептів. Комунікант MG під час вербалізації концепту «успіх» користується повільною зміною тривалості пауз на межах фоносинтагм у діапазоні ± 1100 мс від кожної попередньої, пріоритетним виявляється

повільне підвищення тривалості пауз, цей показник зменшується до +/- 400 мс із повільними змінами тривалості під час вербалізації концепту «проблема». Статистичні дані акустичного експерименту є підтвердженням отриманих перцептивних даних щодо тенденцій MG підвищувати мовленнєвий темп під час вербалізації концепту «успіх» та знижувати його у разі вербалізації концепту «проблема» (рис. 5).

5. Динаміка тривалості пауз моделі MG

За результатами акустичного аналізу діапазону тривалості використаних пауз комунікант WG виявляє протилежні показники: під час вербалізації концепту «успіх» інваріантною є частотна зміна тривалості пауз у діапазоні +/- 1200 мс а також інваріантним виявляється прийом чергування надкоротких та коротких пауз (147 – 353 мс) із переходом на чергування коротких та довгих пауз (383 – 119 мс). Під час вербалізації концепту «проблема» показники частотності зміни тривалості пауз спадають, що виявляється спільною рисою із MG, діапазон змін тривалості пауз на межах фонових синтагм також спадає до +/- 500 мс (рис. 6).

6. Динаміка тривалості пауз моделі WG

Статистичні дані акустичного експерименту підтвердили перцептивні дані щодо тенденцій WG підвищувати мовленнєвий темп під час вербалізації концепту «успіх» та знижувати його у разі вербалізації концепту «проблема».

Варто зауважити, що акустичні показники тривалості сигналу та пауз підтверджують положення про гендерну диференціацію мовлення – жінкам притаманні високі часові показники мовленнєвого потоку, довга тривалість акустичного сигналу у синтагмі (3554 – 4400 мс) разом із частотним використанням надкоротких, коротких та довгих пауз (119, 383, 1200 мс); для чоловіків інваріантними, у свою чергу, виявляються показники середньої та малої тривалості акустичного сигналу (2820 – 2151 мс) у синтагмі разом із тенденцією до використання середніх та довгих пауз.

Подальші перспективи дослідження пов'язані із виявленням специфіки інтеграції часової та тональної підсистем просодії бізнесового дискурсу у гендерному аспекті.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Дубовский Ю.А. Вопросы просодии усного текста / Ю.А. Дубовский. – Минск: Минск. гос. пед. ин-т иностр. яз., 1975. – 294 с.
2. Жданова Е.В. К гендерным аспектам психолингвистического типажа коммуникантов / Е. В.Жданова. – Пятигорск, Пятигорск. гос. лингв. унив. // Режим доступа: <http://www.lingvomaster.ru/files/319.pdf>
3. Калита А.А., Тараненко Л.І. Словник фонетичних термінів / А.А. Калита – Тернопіль: Підручники і посібники, 2010. – 256 с.
4. Лозовий Д.В. Гендерна маркованість концептуального простору бізнесової презентації / Д.В. Лозовий – Симферополь: Крымский республ. інст. последипл. образов. // Функциональная лингвистика : сб. науч. работ. / – Т.2. –, 2010. – С. 38-40.
5. Лозовий Д.В. Концептуальна модель бізнесової презентації / Д.В. Лозовий – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка // Наукові записки. – Випуск 89 (5). – Серія: Філологічні науки (мовознавство) У 5ч. – 2010. – С. 366-370.
6. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с.
7. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal. – Oxford: Oxford University Press, 1990. – 392 p.
8. Fry D. B. Prosodic Phenomena / D. Fry. – Amsterdam: North Holland, 1968. – 410 p.
9. H. Morrissey, Business Update / Morrissey H. // Режим доступу: <http://clients.mediaondemand.net/Newton/April2009/HelinaMorrissey/HelinaMorrisseyTranscript.pdf>
10. Lakoff R., Language and Woman's Place / R. Lakoff. – New York: Harper, 1975. p. 174.
11. Morrisons, Interim Results Announcement // Режим доступу: <http://www.morrisons.co.uk/Documents/Interims%20Results%20-%202008%20September%202011%20-%20Full%20Media%20Script.pdf>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дмитро Лозовий – аспірант кафедри практики мовлення та інформаційних технологій Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

Наукові інтереси: менталінгвістика та просодичні параметри дискурсу.

СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ УХИЛЕННЯ

Мар'яна МАРЦІЯШ (Київ, Україна)

Статтю присвячено розгляду соціокультурних особливостей просодичного оформлення комунікативної стратегії ухилення у мовленнєвій поведінці респондентів в англійській комунікативній культурі, а також виявленню просодичних засобів оформлення комунікативних тактик, що реалізують стратегію ухилення, та їх соціокультурній варіативності.

Ключові слова: комунікативна стратегія, комунікативна тактика, непрямий мовленнєвий акт, стратегія ухилення, просодія, інтонація, соціальна і комунікативна роль.

The article deals with the sociocultural peculiarities of prosodic representation of avoidance strategy in the respondents' speech behavior in English communicative culture. It also examines the prosodic means of communicative tactics which are used to actualize avoidance strategy and its sociocultural variability expression.

Key words: communicative strategy, communicative tactics, indirect speech act, avoidance strategy, prosody, intonation, social and communicative role.

Сучасний стан розвитку лінгвістики, спрямований на вивчення мовних явищ як цілісної системи та її комунікативної варіативності у соціокультурних ситуаціях спілкування, викликає потребу у нових підходах до опису її одиниць з огляду на комунікативно-когнітивний і соціолінгвістичний аспекти мовлення. Тому виникає необхідність у дослідженні лінгвістичних феноменів у конкретних сферах комунікації з урахуванням стилістичних особливостей мовлення та специфіки позамовних чинників, які визначають варіативне функціонування мовної системи.

У цьому зв'язку актуальними стають дослідження соціолінгвістичних аспектів просодичної організації комунікативних стратегій, а саме стратегії ухилення респондентів в англійському мовленні, яка є типом поведінки у ситуації діалогічного спілкування, що дозволяє реалізувати дипломатичний сценарій мовленнєвої взаємодії.

Інтонаційна організація зазначеного типу висловлень досі не була предметом спеціального вивчення. У попередніх дослідженнях ухилення розглядалося фрагментарно, або поряд із вирішенням інших питань: *маніпулятивного впливу сучасних англійських ЗМІ на адресата з допомогою вербальних і невербальних засобів* (О. В. Дмитрук), *лінгвопрагматичних засобів вираження ухильності у сучасному італійському політичному дискурсі* (О. В. Пономаренко), *мовленнєвої діяльності і мовленнєвої поведінки німецьких політичних діячів в аспекті функціональної та прихованої прагмалінгвістики* (М. П. Чуріков); або робився акцент на певному аспекті стратегії ухилення: *прагма-семантичному* (Л. Б. Головаш), *дискурсивно-діалогічному* (В. С. Пугач). Саме тому сьогодні назріла необхідність систематизації і структурування накопиченого матеріалу та аналізу варіативності інтонаційних засобів реалізації англійських ухильних висловлень, спричинених впливом різних позамовних чинників.

Таким чином, **актуальність** дослідження визначається спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мовних явищ у комунікативно-прагматичному і соціолінгвістичному аспектах. Актуальність теми підтверджується необхідністю вивчення особливостей прихованого стратегічного значення у процесі мовлення загалом і діалогічного дискурсу зокрема та особливостей імпліцитного ухилення від відповіді як однієї із форм актуалізації дискурсу, а також відсутністю комплексних лінгвістичних досліджень, присвячених вивченню соціокультурних особливостей просодичного оформлення комунікативної стратегії ухилення в англійському мовленні.

Мета нашої статті полягає у встановленні соціокультурних особливостей просодичної реалізації комунікативної стратегії ухилення в англійській комунікативній культурі.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких конкретних **завдань**: визначити особливості комунікативної стратегії ухилення; виявити і систематизувати основні тактики реалізації стратегії ухилення у мовленнєвій поведінці англійських носіїв; описати просодичні засоби оформлення комунікативних тактик, що реалізують стратегію ухилення та їх соціокультурну варіативність.

Об'єктом дослідження є комунікативна стратегія ухилення.

Предметом аналізу є дискретні мовленнєві одиниці діалогічного дискурсу у формі реплік, що імпліцитно виражають комунікативну стратегію ухилення від прямої відповіді, їх комунікативно-просодичні та соціокультурні особливості.

Досліджуючи роль інтонації у донесенні слухачу смислу висловлення, потрібно передусім визначити її зміст, а також з'ясувати, у чому полягає відмінність таких близьких за значенням понять, як "інтонація" та "просодія". Фонетисти визначають інтонацію як складний комплекс надсегментних елементів у мовленні, який несе певне комунікативне значення, а просодію – як форму структурної організації інтонаційної моделі мовлення [4: 75]. Отже, поняття просодії співвідноситься з поняттям інтонації як загальне та конкретне. Компонентами інтонації є мелодика, фразовий наголос, ритм, гучність, темп і паузація, тембр.

Інтонація реалізує ілюквативну силу, модальність і комунікативний намір висловлення. Виділяючи такі основні функції інтонації як денотативна, комунікативна та експресивна, зауважимо, що при визначенні комунікативного типу функціональне навантаження може розподілятися рівномірно між лексико-граматичними засобами та інтонацією, проте за даними дослідження (цит. за [7: 44]), у передачі ставлення й емоцій 93% інформації несуть інтонація, міміка й жести і лише 7% її – слова. Саме цими засобами може бути виражена істина, іноді свідомо прихована інформація. Тому особливого значення під час оволодіння навичками стратегічної комунікації набуває необхідність засвоєння соціокультурних норм використання просодичних та невербальних засобів спілкування. Ця проблема постає особливо гостро у випадках комунікативної стратегії ухилення, оскільки відомо, що остання, дозволяючи досягти мовцю своєї цілі у межах дипломатичного сценарію, повинна бути більш стриманою та контрольованою.

У нашому дослідженні ми, услід за О. С. Іссерс, схильні вважати **комунікативною стратегією** впорядковану спрямованість мовних ресурсів на виконання немовного завдання спілкування у мовленнєвій події, тобто когнітивний план спілкування, за допомогою якого реалізується комунікативне завдання [3: 14]. Засобами реалізації стратегій є **тактичні ходи** як комплекс прийомів когнітивного, семантичного, риторичного, прагматичного планів.

У межах конвенціалізованості етикету підвищується престиж непрямих форм мовленнєвої взаємодії, при яких деякі елементи висловлення не отримують вербального вираження. Тим самим, у дипломатичній сфері спілкування переважають непрямі мовленнєві акти, в яких буквальне значення речення і смисл, який вкладає мовець, розходяться. У процесі комунікації приховані смисли як елементи мовної сфери, не виражені у висловленні, активізуються у формі комунікативної стратегії мовця.

У зв'язку з цим, незайве нагадати, що **непрямі мовленнєві акти**, в свою чергу, можуть визначатися обіцянками, іншими зобов'язаннями щось зробити, включати повідомлення про наміри, які не є обіцянками, або представляти цілком інше відношення до ситуації, що виражається в ухиленні від прямої відповіді. Адже експліцитна відповідь як така, що передбачає можливу відмову – явище вкрай рідкісне, частіше респондент ухиляється від прямої відповіді, при цьому уявляючи, скриваючи ймовірну відмову.

Відтак, *стратегія ухилення* від прямої відповіді є типом поведінки у ситуації діалогічного спілкування, що дозволяє реалізувати дипломатичний сценарій мовленнєвої взаємодії. Тобто вона є ланцюгом рішень мовця, комунікативних виборів його мовленнєвих дій і засобів, що дозволяють приховати справжнє значення відповідної репліки або зовсім ухилитися від прямої відповіді. Ядро стратегії ухилення від прямої відповіді становлять *імпліцитні смисли*, які є непрямими смислами-ускладненнями, що відносяться до прагматичного рівня висловлювання і базуються на соціальних та етичних нормах суспільства.

Підкреслимо, опираючись на дослідження Л. Б. Головаш [2: 77], що *стратегія ухилення від прямої відповіді реалізується у випадку*: відображення мовцем власного суперечливого емоційно-психологічного стану, породженого обставинами; побудова мовцем висловлювання за типом внутрішнього монологу – опис чи роздум, що сконцентрований на самоаналізі; переживання мовцем статусної невпевненості за наявності субординативних відносин; бажання мовця задовольнити свої корисні інтереси і досягнути поставлених комунікативних цілей.

Продовжуючи наші міркування, слід зазначити, що стратегія ухилення, не будучи глобальною стратегією респондента, не планується заздалегідь, а намір її здійснити виникає спонтанно, як реакція на стимул. Тому і вибір лексико-граматичних та просодичних засобів її реалізації є ситуативним, що і зближує її зі стилем невідготовленого мовлення.

Невідготовлений усний вислів, у свою чергу, формується поступово, у міру усвідомлення того, що сказано, що слід сказати далі, що треба повторити й уточнити. Тому в усному невідготовленому мовленні багато пауз, а використання заповнювачів пауз (слів типу “well”) дає можливість мовцю подумати про подальше висловлення. Зокрема, мовець контролює логіко-композиційний, синтаксичний і частково лексико-фразеологічний рівні мовлення, тобто стежить за тим, щоб його мовлення було логічним і зв'язним, добирає відповідні слова для адекватного висловлення думки. Фонетичний і морфологічний рівні мови не контролюються, вони відтворюються автоматично. Саме тому невідготовленому усному мовленню притаманні менша лексична точність, невелика довжина речень, обмеження складності словосполучень та речень, відсутність прислівникових та діприслівникових зворотів, розподіл одного речення на декілька комунікативно самостійних, присутність незавершених висловів, уживанні перебивань, автокоментарів, реприз, елементів вагання тощо.

У контексті нашого дослідження наголосимо, що *для спонтанного мовлення характерні такі фонетичні ознаки*: посилення редукції голосних, послаблення після наголошеної частини слова, стягнення двох голосних в один сегмент у після наголошеній частині слова, випадання голосних, зміна фонетичного вигляду слова аж до скорочення складів, консонантна насиченість фрази, спрощення поєднань приголосних [6: 58]. *Особливостями інтонації спонтанного мовлення є*: переважання просодичних моделей незавершеності, стирання внутрішньо-фразових і міжфразових меж, темпова неоднорідність (характерним є розтягування складів і слів при невпевненості та емпізі), велика мелодійна розчленованість, поява динамічно нестійких слів, дрібне членування на синтагми (не більш ніж два повнозначних слова у синтагмі), висока частотність спадних і складних тонів у діалогах; збої у функціонуванні мовного сигналу, порушення темпорального цілісного оформленні мовлення, велика кількість пауз, поява пауз хезитації, велика кількість слів-заповнювачів пауз, збільшення часу інтонації між паузами [6: 58; 8: 70].

Аналізуючи *комунікативні засоби вираження стратегії ухилення від прямої відповіді*, виділяємо її наступні елементи дискурсу: заповнювачі пауз, що відповідають явищам хезитації; перепитування-петлі зі сторони адресата; елементи, що регулюють уточнення, закриття чи зміну теми; елементи, що відображають релевантність мовлення; елементи, що відображають доречність у ситуації; елементи, що регулюють стиль мовлення і тональність спілкування. Усе це показує, що просодичне оформлення досліджуваної нами стратегії, безперечно, має ознаки спонтанного мовлення.

Окремої уваги заслуговує розгляд *тактик реалізації комунікативної стратегії ухилення*, під якими розуміємо зумовлені стратегією мовленнєві кроки комунікації, що у сукупності дозволяють досягти головної комунікативної мети. Питання щодо їх класифікації на сьогодні залишається відкритим. Опираючись на дослідження Л. Б. Головаш та Ю. Б. Кузьменкової [2; 5], ми пропонуємо їх наступну класифікацію (див. Рис. 1).

Поряд з цим, варто зазначити, що соціолінгвістична специфіка вибору просодичних засобів актуалізації вище перелічених тактик комунікативної стратегії ухилення визначається її функціональним призначенням, прагматичним спрямуванням, взаємодією засобів лексико-стилістичної структури та соціальними факторами, під впливом яких складаються конкретні умови їхньої усної реалізації. Адже нормативною рисою будь-якої вербальної інтеракції є її соціальна маркованість (В. Д. Бондалетов, Л. П. Крисін, Е. Ф. Тарасов), оскільки мовлення породжується лише в контексті певної ситуації і завжди містить відбиток цього контексту (А. Д. Швейцер). Мовлення змінюється залежно від того, з ким, в яких умовах і з якою метою відбувається вербальне спілкування (Л. В. Щерба).

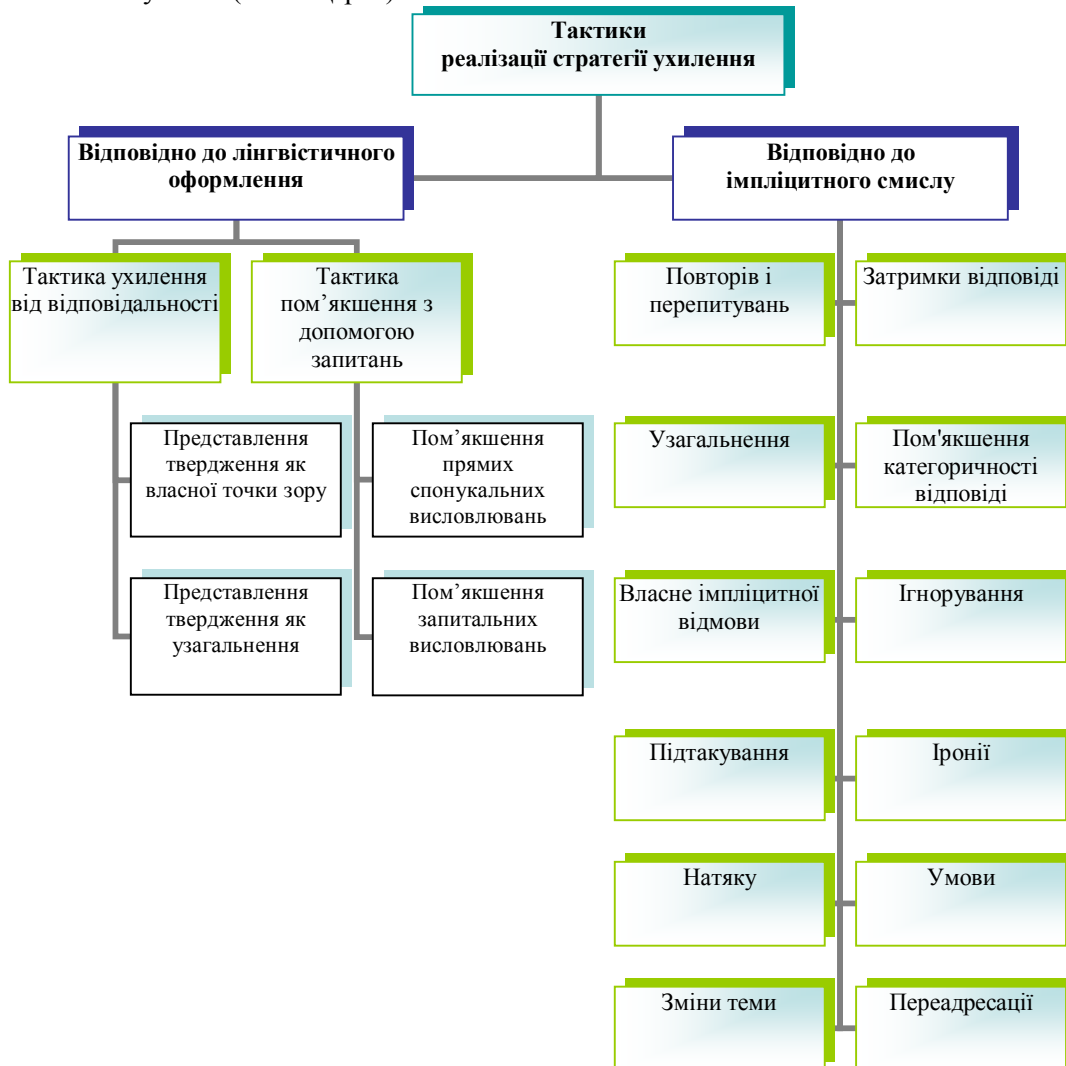

Рис. 1. Тактики реалізації стратегії ухилення

Більше того, учасники комунікації завжди є люди з властивими їм соціальними, психологічними, когнітивними, світоглядними особливостями, які й виформовують неповторність конкретної мовної особистості. Серед найважливіших особистісних чинників комунікації Ф. С. Бацевич виокремлює *соціальні* і *комунікативні ролі* її учасників [1: 108-109]. *Соціальна роль* є способом поведінки людини, який обумовлений її соціальним статусом, правилами (нормами), прийнятими у суспільстві. Соціальні ролі виявляються у діях людини і визначаються професією, видом діяльності, статтю, віком, реальними стосунками людей у суспільстві. *Комунікативна роль* розглядається як відносно постійна, внутрішньо зв'язана й очікувана іншими система комунікативних вчинків індивіда, значною мірою визначена його соціальним статусом, віковими, гендерними та іншими чинниками.

З викладеного випливає, що уявлення про виконання певної ролі формує *рольові стереотипи*, які є невід'ємною складовою мовленнєвої поведінки. У кожній мові є засоби, які обслуговують

різні ролі, тобто субкоди. Ролями і способами їх виконання відрізняються не лише окремі люди, а й соціальні спільноти. У цьому разі можна говорити про національні відмінності рольової мовленнєвої поведінки, відмінності у соціально-мовленнєвому ритуалі. Крім цього, характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність великою мірою залежать і від гендерної приналежності учасників спілкування. На поведінку і спілкування жінок та чоловіків істотний вплив мають два чинники: психофізіологічні особливості та гендерні стереотипи.

Усе це незайвий раз переконує у тому, що зовнішні (ситуація, контекст) і внутрішні (соціальні та психологічні) складові спілкування виступають у тісному зв'язку, впливаючи на перебіг комунікації загалом, її прагматику зокрема та дозволяє висунути гіпотезу про те, що вищезазначені чинники зумовлюють і вибір тактики ухилення та спосіб її реалізації в мовленні.

Проте, узагальнення результатів аналізу теоретичних та експериментальних досліджень (В. І. Беліков, Р. Т. Белл, Б. Бернстайн, Т. А. ван Дейк, Дж. Гамперц, М. Гордон, Ю. Д. Дешерієв, Д. Кристал, У. Лабов, Л. Мілроу, Н. Б. Мечковська, О. Д. Петренко, П. Традгілл, Р. Фасольд, О. Д. Швейцер, Т. І. Шевченко та ін.), присвячених проблемі вивчення комплексу соціолінгвістичних чинників, які детермінують варіативність мовлення, довели необхідність обґрунтування класифікації соціолінгвістичних, функціонально-прагматичних й емоційно-модальних ознак стратегії ухилення, яка б слугувала теоретичним підґрунтям для проведення експериментально-фонетичного дослідження їх впливу на варіативність просодичних засобів її реалізації. Так, диференціювання класифікованих ієрархічно підпорядкованих ознак має такий вигляд: ступінь офіційності ситуації спілкування, соціальний статус мовця, функціонально-прагматична спрямованість мовлення та його емоційно-прагматичний потенціал (див. Рис. 2).

З метою опису інваріантної просодичної моделі комунікативної стратегії ухилення в англійському мовленні та для встановлення її соціолінгвістично зумовлених варіантних реалізацій з усієї різноманітності просодичних засобів було відібрано такі основні просодичні підсистеми: мелодики, гучності, темпу мовлення (на перцептивному рівні); частоти основного тону, інтенсивності, тривалості (на акустичному рівні). При цьому під **просодичною моделлю** ми розуміємо такий зафіксований іконографічними засобами опис процесу просодичного оформлення комунікативної стратегії ухилення, який відображає закономірності взаємодії просодичних підсистем, їх характеристики та зв'язки, істотні для мети дослідження.

Попередній аналіз соціолінгвістичних особливостей просодичного оформлення комунікативної стратегії ухилення в англійському мовленні дозволив встановити, що провідними ознаками інваріанта його інтонаційної моделі є відносні значення чи параметри інтонаційних підсистем з найхарактернішими їхніми виявами на рівні інтонаційних груп фрагментів і структурно-семантичних блоків діалогів.

Показниками **низького соціального статусу** людини на інтонаційному рівні є вузький діапазон мелодичного контуру, велика кількість синтаксично невиправданих пауз, мовлення на підвищених тонах або монотонність, обмеженість мелодичного репертуару, збільшення частотності рівних шкал і тонів (вирівнювання мелодичного контуру проходить завдяки звуженню діапазону), компенсація мелодики засобами інтенсивності, підвищення ролі динамічного компонента як засобу акцентної виділеності, висока частотність контурів із сильним завершенням, веляризація, яка визначає якість голосу [8: 70].

Мовлення носіїв високого соціального статусу виявляє такі закономірності надсегментних характеристик: плавність мелодики, різноманітний мелодичний репертуар, широкий діапазон мелодичного контуру, переважне вживання контурів із сильним початком, єдність мелодики і динаміки, повнозвучна якість голосу, що забезпечується напруженістю артикуляції та рівномірним розподілом енергії в широкому діапазоні спектру [9: 40-41].

Зважаючи на викладені дані про просодичні характеристики спонтанних текстів, а також інтонаційного оформлення мовлення носіїв різного соціального статусу, припускаємо, що й стратегія ухилення, яка у живому мовленні виникає спонтанно, як реакція на стимул, і водночас варіюється відповідно до соціального статусу мовця, виявляє низку подібних описаних вище закономірностей функціонування інтонаційних ознак. Однак є очевидним, що розглянуті результати експериментальних досліджень із кореляції просодичних характеристик із конкретними функціональними ознаками висловлень не можуть бути беззастережно прийняті як однозначні показники відповідності просодичної форми стратегії ухилення певній функції або функціям,

реалізованим у різних соціально-зумовлених, емоційних і прагматичних видах стратегії ухилення. Така обставина пояснює необхідність і доцільність більш глибокого і конкретного експериментально-фонетичного дослідження наявних в англійській мові просодичних моделей різних функціонально-семантичних видів стратегії ухилення. Зіставлення даних аудитивного та акустичного аналізу з урахуванням модифікацій просодичних підсистем під впливом контексту спілкування, проведених на основі комплексної методики експериментально-фонетичного дослідження, надасть змогу уточнити й описати варіативність просодичних параметрів інтонаційної моделі стратегії ухилення.

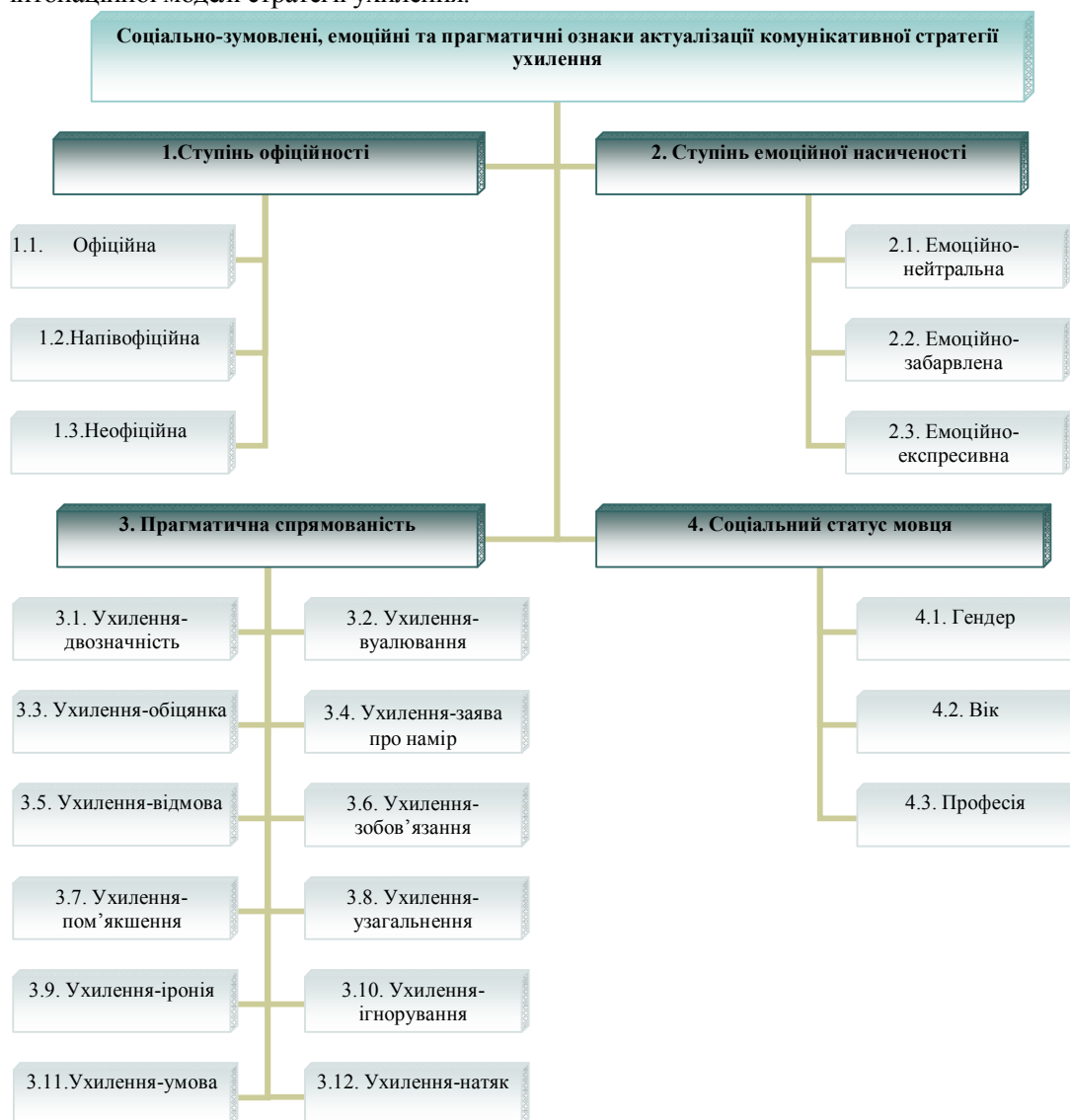

Рис. 2. Робоча гіпотетична класифікація соціально-зумовлених, емоційних та прагматичних ознак актуалізації комунікативної стратегії ухилення

БІБЛЮГРАФІЯ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 334 с.
2. Головаш Л. Б. Коммуникативные средства выражения стратегии уклонения от прямого ответа: на материале английского языка : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Л. Б. Головаш. – Кемерово, 2008. – 177 с.
3. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи : автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук / О. С. Иссерс. – Екатеринбург, 1999. – 29 с.
4. Калита А. А. Фонетичні засоби актуалізації англійського емоційного висловлення : Монографія / А. А. Калита. – К. : Видавничий центр КДЛУ, 2001. – 351 с.
5. Кузьменкова Ю. Б. Стратегии речевого поведения в англоязычной среде / Ю. Б. Кузьменкова. : Материалы курса «Стратегии речевого поведения в англоязычной среде». [Лекции 1-4] – М. : Педагогический университет «Первое сентября», 2006. – 48 с.
6. Руденко О. В. Просодичні засоби вираження суб'єктивної модальності в американських та українських телеінтерв'ю (експериментально-фонетичне дослідження) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / О. В. Руденко, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2010. – 241 с.

7. Федорів Я. Р. Соціокультурні аспекти просодичної організації висловлень-невдоволень: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04./ Я. Р. Федорів. – К., 2000. – 226 с.
8. Чарікова І. В. Варіативність інтонаційної моделі висловлення-подяки у мовленнєвій комунікації (експериментально-фонетичне дослідження на матеріалі англійського діалогічного мовлення): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04/ І. В. Чарікова, ЧНУ ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007. – 248 с.
9. Шевченко Т. И. Коммуникативные функции социальной вариативности интонации (экспериментально-теоретическое исследование на материале английского языка): автореф. дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: 10.02.04/ Т. И. Шевченко. – М., 1990. – 48 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Мар'яна Марціш – аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: комунікативно-прагматичні, когнітивні та соціокультурні аспекти мовлення, медіалінгвістика, міжкультурна комунікація.

РОЛЬ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ В ОФОРМЛЕННІ ДИРЕКТИВНИХ КОНЦЕПТІВ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИТЧ

Юлія МУСІЄНКО (Київ, Україна)

У статті розглянуто особливості функціонування просодичних засобів в англомовному повчальному дискурсі у межах директивних концептів англійських притч, які беруть безпосередню участь у породженні та сприйнятті мовлення.

Ключові слова: директивні концепти, директивні висловлювання, прагматичний аспект, перлокутивна функція інтонації, інтонаційна інваріантна модель, інтонаційні параметри, емоційна сфера.

The article offers a tentative enquiry into prosodic means functioning in the English didactic discourse in the scope of directive concepts in the English parables that take part in speech production and perception.

Key words: directive concepts, directive utterances, pragmatic aspect, perlocutionary intonation function, prosodic invariant model, prosodic parameters, emotional sphere.

Дослідження просодичного оформлення притчі у межах когнітивно-прагматичної парадигми спрямоване на інтегроване вивчення ментальних і мовленнєво-комунікативних процесів та використання широкого набору методів і методик експериментальної фонетики, когнітивістики, прагматики, нейролінгвістики, психолінгвістики тощо. Відтак фонетичне оформлення притчевих текстів на сегментному й надсегментному рівнях є практично недослідженим явищем у площині когнітивної лінгвістики, що дозволяє аналізувати й інтерпретувати причини його виникнення та механізми реалізації з позицій лінгвокогнітивного та прагматичного підходів. З огляду на це, *метою* нашої статті є розгляд просодичних засобів та їх функціонування в англомовному повчальному дискурсі у межах директивних концептів притчі, що уможливило досягнення їх перлокутивного ефекту.

Сучасними дослідженнями у галузях когнітивної лінгвістики [4: 18–20; 6: 178–192; 8: 70–74; 14: 160–163] та нейропсихолінгвістики [2: 107–131; 26] накопичено достатнє наукове знання щодо процесу мовленнєвої діяльності, зумовлене послідовністю збудження емоцій, що породжують у мовця певну інтенцію, яка трансформується його свідомістю в конкретну комунікативно-прагматичну настанову висловлювання. З огляду на це, у межах концепції дослідження лінгвокогнітивної та прагматичної специфіки параболічних текстів усну реалізацію англійської притчі доцільно розглядати як процес відтворення семантично цілісного, узагальнено-образного повчального дискурсу, що за рахунок специфічних інтонаційних рис набуває здатності відображати мовну картину світу і передавати соціальний досвід через моделювання стереотипів поведінки.

З цього приводу варто, перш за все, нагадати, що початкова прагматична інтенція притчі реалізується через подачу динамічних і статичних емоційно-образних картин оповідання, які знаходяться у часових і причинно-наслідкових відносинах. Незважаючи на те, що значення інтонації для реалізації прагматичного потенціалу тексту не викликає сумніву, дотепер ще не розроблені правила просодичної структуризації цілісного тексту з урахуванням його жанрового прагматичного та когнітивного потенціалу, що і визначає *актуальність* цього дослідження, так як функціонування просодії в прагматичному та лінгвокогнітивному аспектах є однією з неопрацьованих проблем у лінгвістиці.

Прагматична стратегія тексту визначає відбір смислових одиниць, їх лексико-синтаксичне й інтонаційне оформлення. Виділення одиниць тексту є засобом актуалізації їх прагматичної валентності, яка, перетворюючись на прагматичну інформативність, інтенсифікується пропорційно ступеню виділення.

У контексті нашого дослідження необхідно також відзначити, що акт мовного впливу є результат взаємодії усіх учасників комунікації, успішність якої залежить від фактора адресанта та адресата. Відтак існує велика кількість типів мовленнєвих актів (вердиктиви, екзерситиви, комісиви, бехабітиви, експозитиви, репрезентативний, експлотативи, приватні, спільні мовні акти тощо) [15; 16], кожен з яких має свій набір характеристик, в яких спостерігається вплив мовця на слухача. Однак нас цікавлять саме *директивні висловлювання*, функцією яких виступає надання певного впливу на адресата з метою спонукання його до тієї або іншої дії [17; 16]. Особливу увагу лінгвісти приділяють виділенню типів і підтипів директивних висловлювань у межах мовленнєвих актів, найменування яких у різних дослідників розглядається по-різному [15; 17]. Залежно від характеристик комунікативної ситуації, її учасників, а також від характеру їх взаємин, одні вчені розрізняють категоричні і некатегоричні мовленнєві акти [9], інші – прескриптиви, реквестиви і сугестиви [1]. У будь-якій ситуації директивні висловлювання отримують своє просодичне оформлення. Відтак директиви можуть бути представлені у вигляді спонукальних пропозицій з простою конструкцією, в яких найчастіше реалізуються прескриптивні мовні акти. Реквестиви і сугестиви, як правило, виражаються розгорнутими висловлюваннями, що складаються з декількох речень, у яких уточнюються і декодуються інтенції мовця, або містяться вступні слова, вигуки, формули ввічливості, які сприяють зниженню ступеня категоричності висловлювання і збільшенню частки впевненості в тому, що реципієнт виконає каузональну дію.

Досліджуючи директиви з прагматичної точки зору, ми прийшли до висновку, що для кожного типу і підтипу існує свій набір характеристик, які відображено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Директивні висловлювання притчевого дискурсу

Характеристика директива	Прескриптиви (заборона, дозвіл, вимога, докір, осуд, застереження, вказівка)	Реквестиви (прохання, благання, запрошення)	Сугестиви (порада, пропозиція, переконування)
Облігаторні дії	+	-	-
Пріоритетність мовця	+	-	+
Бенефактивність	+ -	+	-

З огляду на це, прагматичний контекст вербалізованого тексту директивності притчі включає іллокутивні, локутивні та перлокутивні складники. За типом мовленнєвого акту висловлювання, у яких концепт повчальності є вербалізованим, можуть належати до констативів, квеситивів, комісивів, експресивів та метакомунікативів. Відтак перлокутивна інтенція є визначальним складником мовленнєвого акту директивності, яка передбачає введення реципієнта у довіру відносно: 1) якого-небудь стану речей; 2) віри мовця у цей стан речей; 3) щирості подання мовцем себе як віруючого. Пелокутивною ж метою повчання є досягнення позитивної та негативної емоційної реакції адресата, яке, як нам убачається, здійснюється саме за допомогою просодичного оформлення.

Дослідження [18: 33–34; 5], в яких була розроблена модель інтерпретації механізму актуалізації повчальних текстів малої форми у комунікації, уможливають нас дослідити процеси декодування й сприйняття мовцем смислу притчі через її текст → актуалізація притчі мовцем → декодування й сприйняття притчі слухачем → вторинна актуалізація смислу притчі слухачем, у процесі комунікації якої беруть участь відправник інформації та її одержувач. У цьому зв'язку необхідно відзначити сутність розумово-мовленнєвої діяльності індивіда, позаяк інформація, що надходить до адресата під час сприйняття тексту притчі, відбивається в його свідомості у межах площини формування логіко-змістової основи прослуховування тексту, якій властивий певний обсяг, складність та якість функціонування

смісломістких елементів-понять і смислових зв'язків або відношень між ними. А це означає, що у свідомості реципієнта відповідно до рівня його інтелекту або мовної культури формується певна мікромодель цього тексту, що утворюється у формі окремого тезаурусу. Убачається ймовірним, що зазначені положення виявляють роль концепту, директивного зокрема, у межах дослідження просодичного оформлення притчі, під час якого збуджена внутрішня енергія емоційної сфери людини забезпечує складну ланцюгову реакцію – спонтанне мислення індивіда, на якому базується взаємодія складових елементів декодування тексту притчі та його наступної актуалізації.

Оскільки мова є системою, що складається із символів, різноманітних операцій та процесів, фонетичні моделі висловлювань мають свою знакову природу і свої означувані – *фонетичні концепти*, які визначаються як специфічні, сформовані внаслідок конкретного комунікативного досвіду ментальні утворення, що містять змістовий мінімум знання, здатного у формі звукового перцептивного образу або символу зберігатися у довгостроковій пам'яті індивіда [7: 48–49]. Так, прикладом фонетичного концепту може слугувати висхідний тон, який асоціюється у пам'яті індивіда із незавершеністю висловленого або питальністю [30] як універсальний перцептивний невербальний символ, що передає значення тону. Різновиди висхідного тону у мовленні складають його комунікативно-когнітивну парадигму, яка базується на конкретно-асоціативних й емоційно-оцінних ознаках, що дозволяють слухачеві відчувати узагальнені смисли (незавершеність, некатегоричність, невпевненість), класифікувати й встановлювати типи їхніх фонетичних репрезентацій. Такими репрезентаціями висхідного тону можуть слугувати його різновиди за висотнональним рівнем (високий, середній, низький), діапазоном (широкий, середній, вузький), конфігурацією руху тону (опуклий, увігнутий), швидкістю зміни напряму руху тону (круглий, пологий), структурою ядерної та термінальної частини інтонаційного контуру тощо [7: 48–49].

Відтак зазначимо, що вживання когнітивного підходу до фонетичних та фонологічних досліджень дає можливість виявити когнітивні основи мовлення [20: 10–50], пояснити феномени мовленнєвої комунікації під кутом зору їхніх зв'язків з ментальними процесами [24: 85–90], побудувати ієрархію глибинних структур як інтеріоризовану систему знань [21: 96–130]. Слід відзначити, що деякі автори [22: 100–107; 25: 8–93] стверджують, що регулярність і сприйняття призводять до створення типових інтонаційних моделей, які автори відносять до тих елементів когнітивної системи людини, що забезпечують єдність її реакції на конкретний стимул, продукування, сприйняття, розуміння мовлення [8: 144]. При цьому синтез компонентів мелодійного контуру висловлень уможливило формування сталих інтонаційних систем мінорної/мажорної зон у свідомості мовця [22].

У цьому зв'язку, убачається, що обов'язковим компонентом, який бере безпосередню участь в організації усних текстів, притчевих зокрема, та їх окремих компонентів, є просодія. Результати дослідження інтонаційного оформлення мовлення [5; 7; 8; 18; 20; 21; 23; 27; 28; 29 та ін.] доводять важливу роль просодичних засобів у передачі повчальної інформації у процесі актуалізації параболічних текстів.

Враховуючи тезу про ментальні основи сприйняття і породження мовлення [12: 40–45; 19: 71–77; 11: 9] дослідженню підлягає просодична організація мовлення шляхом аналізу лінгвокогнітивних операцій та дій, що трансформують позитивний і негативний досвід людини у відповідні структуровані репрезентації [22: 138]. Відтак аналіз останніх робіт у межах когнітивно-дискурсивної парадигми наукових досліджень [20; 21; 22] під кутом зору сегментного та надсегментного рівнів мови, уможливають положення про те, що звукові репрезентації як складник мисленнєвої діяльності людини виникають унаслідок взаємодії з когнітивними процесами мовця (сприйняттям, увагою, пам'яттю) забезпечуючи отримання, опрацювання, збереження, вилучення й використання звукової інформації людиною [20: 38–39].

За цих умов відзначимо роль мовленнєвого впливу у межах проголошення притчі, який проявляється у регуляції поведінки реципієнта; зміні його емоційного стану; у поглядах та оцінках отриманої інформації, в естетичному ефекті. Відтак перлокутивний чинник, з урахуванням об'єктивних даних нейрофізіології [13, 26] та психології [12], відіграє значну

роль під час проголошення притчі, яка втілює закличну, стверджувальну та пояснювальну стратегії повчального дискурсу [9].

Просодична організація фрагментів усного тексту притчі характеризується складною взаємодією всіх компонентів інтонації, а саме мелодики, акцентуації, паузації, ритму та темпу, в результаті чого здійснюється перлокутивний ефект на слухача. Відтак серед особливостей модифікацій просодичних компонентів, що впливають на досягнення перлокутивного ефекту [5; 7; 10; 18], можна виокремити: прискорення та уповільнення темпу; послаблення та посилення інтенсивності висловлень; частотну акцентуацію; контрастні перепади мелодійного рисунку в комунікативно-сміслових частинах тексту; створення нерівномірного мелодійного контуру; оказіональне вживання психологічних пауз тощо.

За результатами експериментально-фонетичних досліджень [3; 7; 29] встановлено, що варіативність тональних рівнів є ефективним просодичним засобом та дієвим чинником мовленнєвого впливу. Крім того, коливання тональних контурів слугують не лише важливим елементом під час сприйняття та розуміння тексту, а й привертають увагу реципієнта. З огляду на це, спадний або навіть висхідно-спадний тон викликає довіру адресата і його переконання в істинності положень, що обговорюються, стратегічно надаючи йому відповіді на актуальні питання у притчі. Натомість, висхідні тони слугують для того, щоб привернути увагу слухача й долучити його до активного прихованого діалогу.

Слід також враховувати, що актуалізацію та індивідуальну зумовленість англійської притчі, за рахунок вживання висловлень-захоплень, підвищення емоційно-стресових навантажень, підсилення позитивних і негативних емоцій спричинюють підвищення висотнотонального рівня [30: 183], а також певні закономірності мелодики, які прийнято описувати за допомогою таких елементів інтонаційного контуру – діапазону, регістру, передшквал, шкал, термінального тону та заядерного елемента, голосу, тембру, ритмічності, взаємодія яких надає висловленню різних емоційних значень [23: 208], впливаючи на враження та переосмислення, яке мовець справляє на слухача [8].

Особливо важливим у контексті нашого дослідження є положення про те, що основу глибинного плану інтонаційної системи складає висотний компонент та термінальний тон [25: 35–40], взаємна адаптація яких зумовлює появу різних емоційно-модальних, директивних зокрема, значень у поверхневій структурі висловлення. Значну роль у процесі емоційної, а саме директивної ідентифікації параболічного мовлення відіграє й інший компонент глибинного плану інтонаційної системи – фразовий наголос [25: 47], так як акцентуація висловлення віддзеркалює когнітивні принципи організації, членування та ізохронності передачі інформації людиною у процесі мовленнєвої комунікації [27: 515].

Відповідно до проблеми нашого дослідження логічно зазначити, що темпоральні варіації також складають важливий надсегментний параметр фонологічної компетенції мовця [27: 539–546; 22: 382–385] та розглядаються як символічні ознаки певних фізичних параметрів ментального простору людини, зокрема: 1) віддаленість/наближеність події по відношенню до референційної точки; 2) закінченість/незакінченість дії; 3) спонтанний/довготривалий характер перебігу події; 4) нейтральна/емоційно забарвлена тональність події тощо. З огляду на це, варто додати, що темп є важливим механізмом емоційного впливу на слухача [22: 382–385], так як у свідомості мовця функціонує система динамічних стереотипів, яка уможливорює адекватне сприйняття і декодування позитивної або негативної тональності повідомлення, схвалення розсудливих дій та засудження нерозважливих вчинків в параболічних текстах зокрема.

Виходячи із цього, проведене дослідження усної організації повчальних текстів дозволяє зробити висновок про те, що темпоральні характеристики тексту притчі не лише беруть участь у його структуралізації, але й сприяють створенню або підсиленню директивного впливу повчальної розповіді. Так, наприклад, за результатами дослідження цілком очевидно, що на початковому етапі проголошення притчі спостерігається сповільнений темп мовця; переходячи до основної частини, темп його мовлення значно прискорюється у розповідній частині; заключна частина відрізняється значно сповільненим темпом. Таким чином, складна схема варіювання темпу в повчальному тексті притчі зокрема, забезпечує актуалізацію

комунікативної програми цього тексту з максимальним ефектом впливу. У цьому зв'язку необхідно відзначити, що гармонійність притчі виявляється у динаміці прагматичності, що знаходить вираження в ритміко-інтонаційній організації повчального тексту з урахуванням когнітивних процесів адресата та адресанта. Результати експериментальних досліджень повчальних текстів [7; 18; 5 та ін.] свідчать, що інтонаційна інваріантна модель виділення прагматичних фокусів відображає тип відношення до об'єктів картин оповідання та їх значущість в його динаміці, та в свою чергу сприяє прогнозуванню інтонаційного оформлення параболічного тексту.

Відтак передбаченість побудови тексту створює умови для ефективного формування емоційних образів у свідомості адресата. Стійкість тексту полягає не в статичності, а в русі його суперечностей та їх розв'язанні, що дозволяє розглядати притчу як динамічну програму інтонаційних контрастів, які є доміантними в інтеграції тексту притчі. Нагальність розв'язання зазначеної проблеми зумовлюється тим, що процес декодування смислу повідомлення в повчальному дискурсі великою мірою залежить від звукових параметрів мовлення, які впливають на реципієнта здебільшого на підсвідомому рівні. З огляду на це, смислорозрізнавальна функція інтонації реалізується в англійському повчальному мовленні за рахунок опозиції однакових послідовностей слів, що відрізняються певними інтонаційними параметрами – мелодикою, фразовим наголосом, гучністю, темпом, ритмом, пауза цією, тембром голосу мовця.

На наш погляд, перспективність подальшого дослідження лінгвокогнітивних і прагматичних особливостей англійських притч убачається у встановленні просодичних механізмів апелятивної функції інтонації та встановленні інтонаційної інваріантної моделі притчевого тексту в координатах його комунікативно-прагматичної та концептуальної структури.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беляєва Є. І. Граматика і прагматика спонукання / Є. І. Беляєва. – Воронеж: Англійська мова, 1992. – 168 с.
2. Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни / Н. П. Бехтерева. – [Доп. изд.]. – М.: АСТ; СПб.: Сова, 2007. – 107–131.
3. Валігура О. Р. Фонетична інтерференція в англійському мовленні українських білінгвів: Монографія / О. Р. Валігура. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 288 с.
4. Воробйова О. П. Когнітивна поетика: здобутки і перспективи / О. П. Воробйова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – № 634. – С. 18–20.
5. Деркач Н. В. Просодична організація англійського прислів'я: соціопрагматичний аспект (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Н. В. Деркач. – К., 2010. – 20 с.
6. Жаботинська С. А. Посесивна конструкція і концептуальні трансформи / С. А. Жаботинська // Мова. Людина. Світ: Зб. наук ст.: До 70-річчя професора М. П. Кочергана / Відп. ред. О. О. Тараненко. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. – С. 178–192.
7. Калита А. А. Фоноконцепт як категорія когнітивної фонетики / А. А. Калита // Матеріали за 4-а міжнародна научна практична конференція «Будещо проблемите на световната наука – 2008». – София: "Бял ГРАД-БГ" ООД, 2008. – Т. 13. Филологични науки. – С. 48–49.
8. Калита А. А. Актуалізація емоційно-прагматичного потенціалу висловлення: Монографія / А. А. Калита. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 320 с.
9. Карасик В. И. Языковой круг: Личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 6: Языкознание. – 2004. – № 1. – С. 29–35.
10. Красовська І. В. Лінгвокогнітивні особливості просодичного оформлення англійських висловлень на позначення позитивних емоцій (експериментально-фонетичне дослідження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. В. Красовська. – К., 2009. – 20 с.
11. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигматического анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца 20 века. – М.: 1995. – С. 9.
12. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы порождения речевого высказывания: (Монография) / А. А. Леонтьев. – 2-е изд. – Эдиториал УРСС, 2003. – 307 с.
13. Лурия А. Р. Язык и сознание / Александр Романович Лурия // под редакцией Е. Д. Хомской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979 – 320 с.
14. Селиванова Е. А. Исследовательские возможности ментально-психонетического комплекса / Е. А. Селиванова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: 200-річчя харківської мовознавчої школи. Серія: Романогерманська філологія. Методика викладання іноземних мов. – Харків: Константа, 2004. – № 635. – С. 160–163
15. Остин Дж. Л. Слово как действие / Джон Лангшо Остин // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. М.: 1986. – С. 22–130.
16. Серль Дж. Р. Классификация иллокутивных актов / Джон Р. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17: Теория речевых актов. М.: 1986. – С. 170–194.
17. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница, Новая Книга, 2009. – 272 с.
18. Тараненко Л. І. Просодична зв'язність англійської прозової байки: Монографія / Л. І. Тараненко. – К.: ТОВ "Агенство Україна", 2008. – 204 с.
19. Хомский Н. Роздуми про мову / Ноам Хомський: пер. з англ. О. П. Кошового. – Львів: Ініціатива, 2000. – С. 71–77.
20. Durand J. Phonology, Phonetics and Cognition / Jacques Durand, Bernard Laks // Phonology, Phonetics and Cognition; ed. by J. Durand, B. Laks. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 10–51.

21. Coleman J. Phonetics Representation in the Mental Lexicon / John Coleman // Phonology, Phonetics and Cognition; ed. by J. Durand, B. Laks. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 96–130.
22. Cook N. Tone of Voice and Mind. The Connections between Intonation, Emotion, Cognition and Consciousness / Norman Cook / – Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2002. – P. 100–107.
23. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language / David Crystal. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 500 p.
24. Goldsmith J. Tone in Mituku: How a Floating Tone Nailed Down an Intermediate Level / J. Goldsmith // Phonology, Phonetics and Cognition; ed. by J. Durand, B. Laks. – New York: Oxford University Press, 2002. – P. 85–90.
25. Ladd D. R. Intonational Phonology / D. R. Ladd. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – P. 8–93.
26. Lamb S. M. Pathways of the Brain: The Neurocognitive Basis of Language / Sydney M. Lamb / – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co., 1999. – 416 p.
27. Laver J. Principles of Phonetics / John Laver. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994. – 707 p.
28. Laver J. The Gift of Speech: Papers in the Analysis of Speech and Voice / John Laver. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996. – 400 p.
29. Pierrehumbert J. B. What People Know about Sounds of Language / Janet B. Pierrehumbert // Studies in the Linguistic Sciences. – 2000. – 29 (2). – P. 111–120.
30. Roach P. English Phonetics and Phonology. A practical course / Peter Roach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 283 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Юлія Мусієнко – аспірант кафедри германської і фінської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: когнітивна фонетика, просодія тексту.

ПОЯВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПИСЬМА, КАК ОДНОЙ ИЗ ФОРМ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЯЗЫКА

Элина ПОСТНИКОВА (Одесса, Украина)

У статті розглядається питання про розвиток, передумови та причини виникнення письма як засобу передачі інформації на відстані та закріплення її у часі. Виявляються та описуються найважливіші етапи формування письма та його типи, починаючи з давніх часів (приблизно 18-10 тисячоліття до н.е.) і до XXI століття.

Ключові слова: письмо, передача та закріплення інформації, зародження письма, етапи формування письма, види письма, задачі та функції письма.

This article deals with the development of writing, with the reasons of its origin as a way of transforming and fixing information in time. The most important stages in the formation of writing system and its forms are also examined from ancient times to the twenty-first century.

Key words: writing, transforming and fixing of information, origin of writing, stages in the formation of writing system, writing types, purpose and functions of writing.

В XXI веке трудно представить себе жизнь без письма как знаковой системы фиксации речи, позволяющей с помощью различных начертательных (графических) элементов передавать информацию на расстоянии и закреплять ее во времени. Поэтому письмо по праву считается одним из величайших изобретений человечества, без которого невозможно развитие науки, техники, культуры. Благодаря письменной фиксации появилась возможность накопления и передачи огромного количества сведений, какими обладают все современные отрасли знаний, включая богатство культурных ценностей, содержащихся в произведениях литературы и письменных памятниках. Однако на протяжении многих лет главный интерес ученых в основном был обращен на звуковой язык. Письмо же не выделялось в особый объект научных исследований и не рассматривалось в его отношении к звуковому языку. Лишь к концу XX века лингвисты стали воспринимать письменный язык как отдельный объект исследования, требующий самостоятельной научной категоризации и систематизации. Вплоть до 19 века смешивались понятия звука и буквы, то есть смешивалась первичная звуковая семиотическая система языка и более поздняя (вторичная) семиотическая система – письмо. И.А. Бодуэн де Куртене первым в мировой лингвистике провел отчетливую грань между буквой и звуком, а затем прибавил к этим просто материальным лингвистическим объектам и ментальные соответствия: звуку соответствовала фонема, а букве – графема [11]. Как правило, считается, что древняя буква должна в точности передавать звук [2]. Но если предположить, что «архебуква» действительно соответствовала звуку, то здесь сразу же возникают проблемы с орфографией, то есть письменная система не всегда является транскрипцией даже в начальный период развития письма. Исходя из этого, произнесенное слово и его написание не во всех случаях

соответствовали друг другу. Таким образом, в истории появления письменности существует еще много нерешенных вопросов.

Целью нашего исследования является изучение и анализ истории возникновения письма как одной из форм существования человеческого языка.

Объектом исследования является непосредственно письмо, его происхождение, формирование и становление.

Предметом исследования являются этапы формирования письма, а также исторически сложившиеся типы письма.

В рамках достижения цели нами были поставлены следующие **задачи**:

1. Определить основные причины и предпосылки возникновения письма.
2. Рассмотреть исторически сложившиеся этапы формирования письма.
3. Определить и обозначить основные типы письма, начиная с глубокой древности (приблизительно 16-8 тысяч лет до н.э.) вплоть до XXI века.

Известно, что современная письменность прошла определенный период своего становления, который был достаточно длительным. Возникновение и развитие письма неразделимо связано с историей народа, развитием языковой культуры. Чем выше уровень материальной и духовной культуры того или юного народа, тем совершеннее его письменная система.

Причем здесь четко выделяются некоторые этапы, связанные с формированием и развитием письма. Первоначально информация передавалась при помощи различных предметов и символов. Они играли очень важную роль в коммуникации человека на расстоянии и во времени. Однако они еще не были письмом в подлинном смысле этого слова. Способность предметов символизировать понятия была всесторонне использована древними племенами. И сегодня символом мира считается трубка, которую по очереди курили представители враждующих племен. Знаком радушного приема у древних славян считалось поднесение гостям хлеба и соли. Эта традиция продолжается и сейчас. Существует древняя легенда, записанная Геродотом, о том, как скифы отправили персам лягушку, мышь, птицу и стрелы. Царь Дарий, купаясь во славе, забыв об осторожности, трактовал это «предметное» послание неверно, посчитав, что скифы отдают ему всё: небо, землю, воду и отказываются от сопротивления. И лишь один из мудрецов, окружавших тогда Дария, осмелился возразить ему, что скифы гонят их зарыться в землю, улететь в небо или исчезнуть в болоте, чтобы не быть сраженными их стрелами. Как оказалось в дальнейшем, правым оказался мудрец. **Предметное письмо** представлено также в таких видах индейского письма как **вампум** (ирокезское письмо в форме разноцветных ракушек, нанизанных на веревку) и **кипу** (узелковое письмо инков). Узлы и плетения разных цветов и их расположение были заметками о различных административных распоряжениях, предостережениях, сигналом о бедствии и т.д. Позже появились изображения, так называемые **пиктограммы** (от лат. *pictus* – "картинный", "нарисованный" и греч. *grapho* – "пишу"), сущность которых заключалась в том, что с помощью рисунка выражалось какое-либо действие или понятие. Обозначаемым в пиктографии служит жизненная ситуация (охота, поездка), вещи (весло, лодка), существа (люди, животные). Пиктография не связана с формами языка и это позволяет ей быть удобным средством общения разноязычных племен. Классическим примером пиктографического письма является просьба семи индейских племен (январь 1849 года) к президенту США, представленная на рисунке: вождь журавль, три куницы, медведь, морской человек и морской кит, и озера. Глаза и сердце журавля были соединены с глазами и сердцами остальных фигур, в знак того, что они согласны с ним, а линия от верхнего озера к нижним выражала просьбу переселения на нижнее озеро. Жизнь была в виде рогатой змеи, смерть – животное вниз головой, черепаха – счастье и успех. Сейчас пиктография не является основным видом письма, но широко используется в рекламе, витринах и в качестве дорожных знаков.

С развитием понятий и абстрактного мышления возникают такие потребности письма, которые пиктография не может выполнять, и тогда на смену приходит идеография, т.е. «письмо понятиями», когда обозначаемым является не сам жизненный факт в его непосредственной данности, а те понятия, которые возникают в сознании человека и требуют

его выражения на письме. **Идеография** – это такое письмо, в котором графические знаки передают не слова в их грамматическом и фонетическом оформлении, а те значения, которые за этими словами стоят. Таким образом, рисунок имел уже два значения. Если был изображен глаз, то, как пиктограмма, этот рисунок имел прямое значение, а как идеограмма – переносное, обозначая зоркость. Потребность в совершенствовании письма и возможности передавать более сложные по содержанию и по размеру тексты привели к схематизации рисунков, к превращению их в условные значки – **иероглифы**. Технический прогресс письма, т. е. поиск подходящего материала и инструментов письма, способствовал тому, что от камней и кусков дерева или коры перешли к надписям на специальных материалах. В Египте были придуманы свитки из папируса, клетчатка нильского тростника, в других местах использовали кожу разного рода обработки (пергамент) и, наконец, в Китае была изобретена бумага. Вместо насаждаемых по камню и царапающих по дереву орудий появились новые пишущие средства: тушь и кисточка, с помощью которых нужные знаки изображались гораздо быстрее. **Иероглифическое письмо** удобно тем, что посредством его знаков передается как наглядное содержание, так и переносное значение. Однако нужно было знать и иметь в распоряжении определенный набор знаков и очень большое количество иероглифов для написания того или иного текста. Таким образом, возникает необходимость создания алфавита для упрощения чтения и письма.[10]. Иероглифическое письмо соответствовало типу языка, где слово не было производным, разложимым на морфемы, оно выделялось как самостоятельная единица в целом. К таким языкам принадлежит, например, китайский, в нем нет морфологического типа словообразования в общепринятом смысле этого слова, но широко представлено семантическое словообразование. Поэтому его можно назвать морфемно-внедеривационным [5]. Но иероглифы не имели никакой связи с произношением слова, а это значит, что устная и письменная речь все еще существовали в отрыве друг от друга. Некоторые исследователи в этой области считают предметное письмо и пиктографию предшественниками или предысторией письма. Так, И.М. Дьяконов пишет, что настоящее письмо возникает только там, где фиксируется именно речь, где каждое слово в речи и все грамматические отношения между словами находят свое воспроизведение в начертательных знаках. Он считает, что должна быть выработана строго определенная система отдельных знаков (графем), причем каждая графема должна соответствовать строго определенной единице речи – слову, представляя собой логографическое или словесное письмо, слогу (силлабическое, слоговое письмо) или звуку (алфавитное письмо) [2].

Своеобразным мостиком, сближающим письменную и устную речь, можно считать **слоговое письмо** (шумерская клинопись, финикийская, арабская, японская слоговые системы). Необходимо отметить, что именно финикийское письмо оставило важный след в истории развития греческого письма, из которого позднее сформировалось латинское и славянское письмо, а также большинство современных письменностей. **Алфавитное письмо** – это вид фонетической письменности, имеющий алфавитный порядок знаков, которые называются буквами [10]. Однако, даже с появлением алфавита слово звучащее и написанное могли не совпадать. Так, например, в азбуке северо-семитских языков было 20 букв, но гласные на письме не отражались, хотя они существовали в языке и звучали в речи. Подобным алфавитом был финикийский, состоящий из 22 согласных букв. Но греческую систему звучания не удовлетворила эта система передачи звуков, поэтому у них появились различные знаки для обозначения гласных (IX век до н.э.). Если древнейшее письмо старалось передать только смысл сообщения, игнорируя точное звучание, то теперь главной задачей стала передача звучания. От греческого письма ведут происхождение все европейские алфавиты. Так, на основе западногреческого письма возникли этрусский, коптский, а также латинский алфавит, из которого затем развились алфавиты западноевропейских стран. К концу античной эпохи латинское и греческое письмо, как и латинский и греческий языки приобретают международный характер, получают широкое распространение у народов, входивших в состав Римской империи или находившихся под ее культурно-политическим воздействием. В связи с этим почти все старые системы письма древнейших культурных народов постепенно вытесняются и забываются. В эпоху средневековья, в связи с обращением в христианство всех народов Европы (IV–XII вв н.э.),

латинский язык и письмо получают все большее распространение. По мнению В.А. Истрина, в настоящее время в целом латинским письмом пользуется 30-35% населения мира [5]. Построение всех западноевропейских, а впоследствии и многих внеевропейских алфавитов на латинской основе обеспечило графическое единство всех этих алфавитов, облегчило международные связи и тем самым было прогрессивным явлением. Следовательно, качественный скачок в развитии письменности многих языков произошел с появлением **буквенной системы письма**.

Подводя итог вышесказанному, мы можем сделать **вывод**, что в развитии письма выделяется ряд этапов. Каждый из этих этапов определялся тем, какие элементы звукового языка (целые сообщения, отдельные слова, слоги или фонемы) служили единицей письменного обозначения.

Большинство исследователей [1; 8; 10] склоняются к тому, что существует четыре основных типа письма:

- **пиктографическое,**
- **идеографическое,**
- **слоговое**
- **буквенно-звуковое (фонемографическое).**

Мы считаем, что данная классификация в некотором роде условна, так как ни один из указанных типов не выступает в "чистом" виде. Каждый из них включает в себя элементы другого, образуя тем самым смешанные, переходные типы письма. Поэтому нами предлагается следующая классификационная схема, которая более объёмно характеризует как типы письма, так и его подтипы (см. Схема №1).

Схема №1

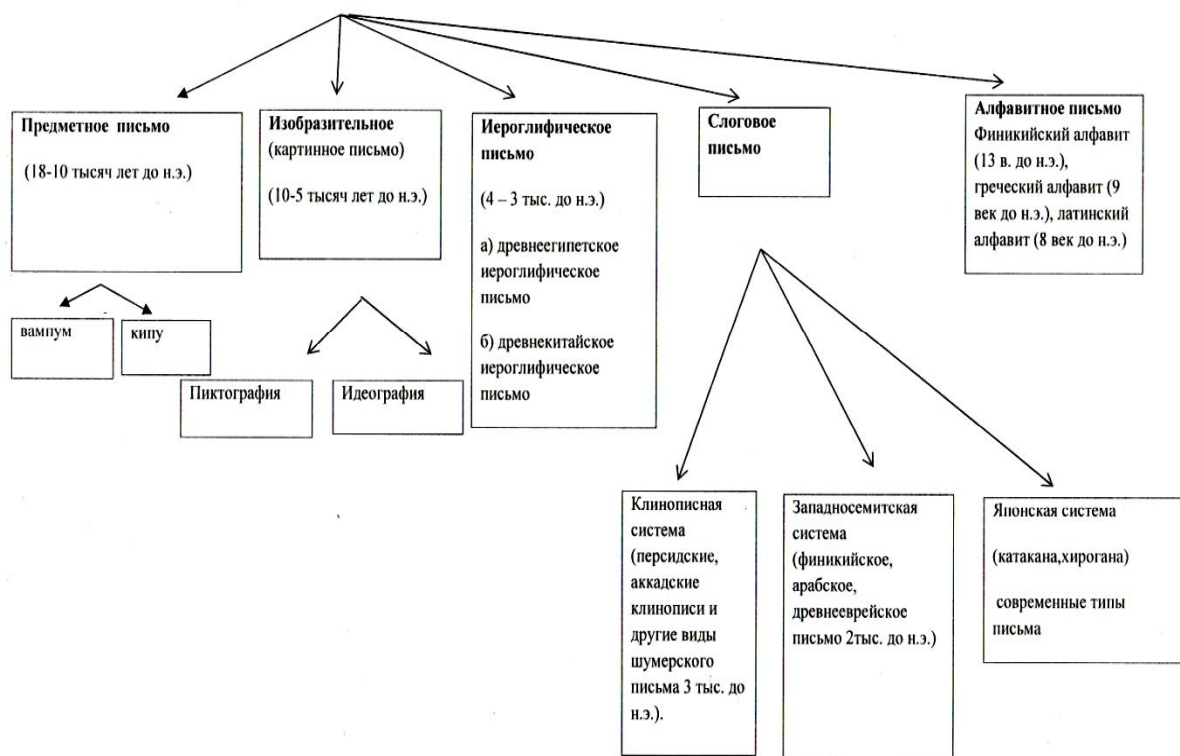
Изучив историю зарождения и развития письма, мы пришли к выводу о его двусторонней сущности, которая заключается как в передаче плана содержания языковых единиц, так и в выражении их звуковой стороны. Исходя из этого, нами предлагается следующий подход к изучению письма, охватывающий различные этапы ее формирования, начиная с глубокой древности (приблизительно 18-10 тысяч лет до н.э.) вплоть XXI века н.э. (см. Схема №2).

В заключении следует отметить, что с развитием человечества развивалось и совершенствовалось также письмо, возникали его новые виды (типы) и расширялись его функции. Оно возникло в глубокой древности, исходя из необходимости передачи мысли и опыта последующим поколениям. Современные виды письма появились в результате

длительных поисков и не менее длительного совершенствования первоначальных его видов, как например, сохранение в памяти различной информации о природе и предметах ее окружающих.

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПИСЬМА

Схема №2

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Гельб И.В. Опыт изучения письма / И.В. Гельб. – М.: Прогресс, 2004. – 308с.
2. Дьяконов И.М. Тайны древних письмен. Проблемы дешифровки / И.М. Дьяконов. – М.: Иностранная литература, 1976. – 642 с.
3. Дьяконов И.М. Письмо // Большой энциклопедический словарь. Языковедение. – М., 1998. – С. 375-379.
4. Зиндер Л.Р. Очерк общей теории письма / Л.Р. Зиндер. – Л.: Просвещение, 1987. – 112 с.
5. Истрин В.А. Развитие письма / В.А. Истрин. – М.: Иностранная литература, 1961. – 396 с.
6. Кочергина В.А. Краткий очерк истории письма / В.А. Кочергина. – М.: Московский университет, 1995– 40с.
7. Маслов Ю.С. Введение в языковедение / Ю.С. Маслов. – М.: Иностранная литература, 1987. – 272 с.
8. Павленко Н.А. История письма / Н.А. Павленко. – 2-е изд. – М.: Высшая школа, 1987. – 239 с.
9. Панов Е.Н. Знаки. Символы. Языки / Е.Н. Панов. – М.: Академ-пресс, 2000. – 236 с.
10. Реформатский А.А. Введение в языковедение / А.А. Реформатский. – М.: Академ-пресс, 2006. – 536 с.
11. Рождественский Ю.В. Общая филология / Ю.В. Рождественский. – М.: Высшая школа, 1996. – 324 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Еліна Постнікова – аспірант кафедри німецької філології Одеського національного університету ім. І.І. Мечнікова.
Наукові інтереси: історія німецької мови, порівняльне мовознавство, діахронічні дослідження.

ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ ТА ЗВУКОСИМВОЛІЗМ ЯК ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІКОНІЧНОСТІ

Яна ПРОСЯННІКОВА (Херсон, Україна)

У статті розглянуто особливості та засоби реалізації іконічності на фонетичному рівні в англійських поетичних текстах. Розглянуто фонему як найменший змістовний мовний знак.

Ключові слова: іконічність, мовний знак, звукоцимволізм, звуконаслідування, фонема, графема, кольоро-звукова асоціативність.

The article focuses on the peculiarities and means of iconicity realization on the phonetic level in English poetic texts. The phoneme is considered as the smallest meaningful language sign.

Key words: iconicity, sign, sound symbolism, onomatopoeia, phoneme, grapheme, colour-sound correspondence.

Проблема змістовності звукової оболонки слова, зокрема окремих фонем, є дискусійною. Згідно з класичною точкою зору, найменшою змістовною одиницею вважається морфема, “одиниці фонологічного рівня – фонемі – не є значущими одиницями” [12: 7]. Починаючи з Ф. де Соссюра, фонема вважається нульовим знаком, знаком, який не має значення, а є лише пучком диференційних ознак. “Фонемі, звукові елементи, за допомогою яких розрізняються слова, відрізняються від усіх інших звукових засобів мови, так як і від взагалі усіх мовних значущостей тим, що вони позбавлені якого б то не було власного, фіксованого і разом з тим позитивного значення” [15: 66].

Системні дослідження останніх років доводять, що звуки мовлення носять змістовний характер (С.В. Воронін, О.П. Журавльов, В.В. Левицький, Л.П. Прокоф'єва, Д.В. Сєдих). Відповідно до концепції О.П. Журавльова, значення слова складається з понятійного ядра значення, якісно-ознакового ореола значення та фоносемантичного ореола.

Фоносемантичний ореол, або ореол змістовності звучання, входить до складу будь-якого мовного знаку. Його вплив може носити імпліцитний або експліцитний характер. Імпліцитний вплив проявляється у підсвідомому асоціативному зв'язку звуків з неслуховими враженнями. Фоносемантичний ореол “створює лише фоновий тон, який підтримує, збагачує основний художній зміст тексту” [7: 106].

Під іконічністю знака розуміють відповідність його значення зовнішній формі, його здатність моделювати означуване. На фонетичному рівні під іконічністю знака часто розуміють лише звуконаслідування (ономатопею), але поняття іконічності мовного знаку в області фонетики значно ширше за поняття звуконаслідування [9: 18], адже звучання слова може “викликати у більшості людей або у деяких осіб певні уявлення” [3: 70] про велике/маленьке, швидке/повільне, світле/темне, округле/не округле. В цьому випадку доцільно говорити про звуко символізм як додатковий спосіб реалізації іконічності в звуковій тканині твору.

Мета статті полягає у визначенні особливостей і засобів реалізації іконічності в поетичному тексті, з'ясуванні їх ролі в утворенні образності поетичного твору.

Насамперед, необхідно уточнити поняття “звуко символізм”, яке різниться за своїм значенням в залежності від лінгвістичної традиції тієї чи іншої країни.

В європейській традиції термін “sound symbolism” включає в себе поняття як звуконаслідування, так і звуко символізму. До підвидів звуко символізму (ЗС) відносять: тілесний ЗС (використання певних звуків для вираження внутрішнього стану адресанта (зойки, кашель, ікота)); звуконаслідування (імітування); синестезія (акустичне зображення не акустичних явищ); умовний ЗС (асоціація за аналогією деяких фонем з певним значенням) [19: 1-6].

Три типи знакових відносин між звуковою та змістовною стороною мови були представлені В. фон Гумбольдтом. До першого класу належать слова, які повністю відтворюють звуки, продуковані предметом. Цей спосіб позначення понять був визначений як “живописний”; звуковий ряд мовного знаку створює слуховий образ. Другий клас слів базується на так званому символічному зв'язку. Він базується на наслідуванні “не безпосереднього звука або предмета, а деякої внутрішньої властивості, притаманній їм обом” [4: 93]. Окремі звуки породжують для слуху такий образ, який підкріплюється враженнями, отриманими безпосередньо від предмета зовнішнього світу. В третю групу виділені слова, які є близькими не лише за звучанням, а й семантично [4: 92-94].

Згідно з семіотичною концепцією У. Еко диференціюють первинне звуконаслідування (справжня імітація природних звуків) і вторинне звуконаслідування. Вторинне звуконаслідування полягає у тому, що “зовнішньо “іконічні” вирази, що фактично є результатом умовності, яка забезпечує їх упізнаваність завдяки зв'язку з нечітко зазначеним експресивним типом, що дозволяє створювати різні варіанти” [11: 57].

В нашому дослідженні ми відокремлюємо звуконаслідування від звуко символізму. Під звуконаслідуванням слід розуміти використання слів, звукова оболонка яких відповідає звуковим особливостям предметів і явищ, що ними експлікуються у мові [5].

Проілюструємо особливості реалізації іконічності шляхом звуконаслідування. В наведеному нижче прикладі іконічний ефект досягається за допомогою мовного знака *crush* (“дробити”), який своїм акустичним вираженням повністю відтворює звукову характеристику певної фізичної дії:

“I know

*The ideals that you **crush** make you softer,*

Send shivers through your tortuous walls

‘til you moan and reconsider.”

(R. Chranach “Words with the Mariana Trench”)

У зверненні автора “you” мається на увазі найглибший тектонічний розлом на океанічному дні Маріанська впадина, яка є смертельно небезпечною принадою для професіональних дайверів. Окрилені жагою до відкриття нового, невідомого люди насмілюються кинути виклик водянній безодні, яка жорстокою реальністю розбиває вщент їх мрії, долі, життя.

Співставлення крихких об’єктів предметного світу з абстрактними сутностями (ідеали, бажання, прагнення) уможливлено використанням мовного знака *crush* (1. to press, mash, or squeeze so as to injure, break, crease, etc; 2. to break or grind (rock, ore, etc.) into small particles [17]), яка має значення “розчавлювати, розбивати на друзки, вщент”. Наявність фонестеми “sh” у мовній одиниці *crush* підсилює значення “розповсюдження маленьких часток або зменшення до маленьких розмірів” [16]. Людські мрії, ідеали, намагання за природою своєю крихкі і тендітні сутності, які під впливом зовнішніх та/або внутрішніх факторів здатні до руйнування, знищення (пор. крах ідеалів, крах сподівань, розбиті мрії).

“As I rise and rise in the cloudy skies,

No sound in the silence is heard,

Save the lonesome whirr

*Of my engine's **purr**,*

Like the wings of a monster bird.”

В наведеному вище фрагменті вірша В. Кемпбелл “The Avenging Angel” (“Ангел, що мстить”) зустрічаємо зіставлення монотонного розміреного шуму мотора військового літака з лагідним заспокійливим муркотінням kota, яке передається звукописним мовним знаком *to purr*. В результаті паронімічного зближення двох номінативних одиниць *to whirr* “шуміти (двигун машини)” та *to purr* “муркотіти, гурчати”, бойова машина сприймається в якості вірного друга, улюбленця. В цьому випадку в основу порівняння покладено ознаку властиву як його суб’єкту, так і об’єкту (розміреність звучання). Вартуючи небезпечно нічне небо над Великобританією (у часи Першої світової війни канадські військові легіони вступили в бойові дії під протекторатом Об’єднаного Королівства), стоячи на засадах безпеки своєї Батьківщини, життя рідних, близьких і друзів, лейтенант військово-повітряних сил і його літак перетворюються на одне ціле, на велетенського птаха з пульсуючим серцем, вони єдині у протистоянні з нападником, з ворожою загрозою, у прагненні до перемоги, до безхмарного неба над головою.

Звукосимволізм, як один із засобів реалізації іконічності, об’єктивується в словах “фонетично (примарно) мотивованих незвуком” [2: 176], іншими словами мотивований зв’язок між планом вираження і планом змісту базується на не звуковій (не акустичній) характеристиці денотата, предмета позамовної дійсності [6]. “Звукосимволічний іконізм ... ґрунтується на якісних елементах ... субстанції” [11: 56]. Іншими словами, звукосимволічна іконічність визначається як обов’язковий, не довільний, фонетично мотивований зв’язок між фонемами мовних знаків і якостями денотатів, який “лежить в основі номінації” [18: 519].

Ще з часів Античності увагу мислителів привертала змістовна значущість окремих звуків. Платоном було здійснено першу спробу провести паралелі між звуками і поняттями, які ними виражаються. Звуки набули певних значень: R виражало рух, прорив, дрижання; I – щось вузьке; A, E – дуже великі за розмірами предмети; L – гладкість, ковзання, полірування [10:54].

Згідно з концепцією звукових значень Г. Кранассера, знаковий характер зв’язку плану вираження та плану змісту полягає в асоціації високих голосних звуків “i/e” з радісними

почуттями, на відміну від низьких голосних “u/o”, які надають похмурого, мінорного звучання. Додатково голосна “i” пов’язана з уявленнями про щось крихке, маленьке, гостре, красиве, швидке, світле, жіночне; віддалене у часі і в просторі. Голосний заднього ряду “u” викликає асоціації про щось велике, масивне, повільне, широке, похмуре, близьке у часі та просторі [3:190].

Ідеєю протиставлення “великого” і “малого” просякнута фрагмент вірша Ч. Робертса “The Great and Little Weavers” (“Великі і малі ткалі”). Антонімія понять підтримується на фонетичному рівні аллітерацією приголосних з відповідним значенням. Згідно з проведеними В.В. Левицьким дослідженнями було встановлено, що при символізації поняття “великий” використовуються приголосні [b], [g], [d], [dʒ], [r], [k], а при відтворенні значення “малий” на фонетичному рівні адресанти (мовці) підсвідомо оперують приголосними [l], [m], [n], [p], [s], [ʃ] [10: 57].

“The great and the little weavers,
They neither rest nor sleep.
They work in the height and the glory,
They toil in the dark and the deep.”

В наведеному прикладі частотність використання “великих” (виділені напівжирним) і “малих” (підкреслені) приголосних майже однакова, що свідчить про паритетність існування протилежностей у тканині твору.

Полярність понять в значній мірі проілюстрована і асонансом голосних [i], [e], [æ], [a] (little, weavers, sleep, deep, the, rest, and, dark). У трактуванні англійської фонемі [i], яка використовується для позначення чогось малого за розміром [10:54], дослідники одностайні (О. Есперсен, Е. Сепір, С. Ньюмен, В.В. Левицький, Г. Кронассер). Фонема [a] асоціюється з чимось великим (Е. Сепір, С. Ньюмен, Г. Кронассер). Асоціативність інших голосних залишається дискусійною. За результатами дослідження С. Ньюмена голосні за шкалою “малий – великий” розташовуються в наступному порядку [i, e, ə, æ, a] [10:55]. Подібного висновку дійшли лінгвісти К. Шінохара, Ш. Кавахара. За результатами їх досліджень голосні структуровані в наступній послідовності [i, e, a, u, o], [i] тяжіє до предметів меншого розміру, коли [a, o] викликають уявлення про предмети значно більші [20].

Звуки мовлення несуть в собі не лише змістову інформацію про параметри оточуючого світу, а й викликають певні кольорові відповідності. “Звуки мовлення ... забарвлені в нашому сприйнятті в різні кольори” [7:124].

Намагання інсталювати кольоро-звукову відповідність першим продемонстрував А. Рембо у сонеті “Голосні”. В сприйнятті поета “А – чорний; білий – Є; І – червоний; У – зелений; О – синій” [14]. Але такі припущення носили суто суб’єктивний, глибоко інтуїтивний та гіпотетичний характер. Наукову значущість і обґрунтованість мали роботи дослідників більш пізнього періоду.

За результатами досліджень, проведених О.П. Журавльовим на матеріалі російської мови, голосні графеми є чітко забарвленими: а/я – червоні, о – світло-жовтого або білого кольору, у/е – зелені, і/й – сині, у – темно-синій, ліловий, ю – блакитний, бузковий, и – темно-коричневий або чорний [8: 102].

Кольоро-звукова відповідність англійських графем представлена в таблиці за результатами експериментів Л.П. Прокоф’євої [13: 95]:

red	blue	green	yellow	black	brown	violet	white
A J K M P Q R V	B M U W	E F G J N T	C E H J L S Y	X Z	D H	V P	I N O W

Досліджуючи проблему кольорового звукосимволізму виникає дискусія, що саме вважати носієм фонетичного значення. Вчені оперують різномірними термінами, визначаючи цю одиницю і враховуючи її акустичні та/або візуальні ознаки. Р.О. Якобсон ідентифікує звук, а потім фонему в якості носія значення. О.П. Журавльов використовує термін

звукобуква, враховуючи в ньому вплив звуків мовлення на адресата і здатність букви закріплювати цей вплив. Л.П. Прокоф'єва пропонує термін графон, який за своєю суттю є синтезом ознак звуку, фонем, графем і букви. Американські дослідники Ш. Дей, М. Магнус не вбачають будь-яких складностей у розмаїтті термінів, стверджуючи, що “звук при сприйнятті поєднується з графемою” [13: 95]. В нашому дослідженні ми послуговуємось терміном графема.

Прикладом об'єктивації кольорової іконічності є вірш К. Дьюдні “November” (“Листопад”). Місяць листопад у поетичному творі фігурує в якості місця випадкової зустрічі зими і літа, виступаючи своєрідною буферною зоною між двома велетнями. У першій частині поетичного тексту домінує блакитний “найбільш глибокий та найменш матеріальний колір” [1: 243].

“Pale fields under pale skies.

November's transparent light.

illuminates the dreaming landscape,

the blue autumnal mist.”

Блакитний колір, символізуючи духовну складову буття людини, спонукає до споглядання, інтроспекції, відлюдництва з метою осмислення закономірностей існування світу і свого місця в складній системі взаємовідносин.

Центральна частина твору відмічена паритетними позиціями блакитної пасивної, зануреної у роздуми зими і зеленого, повного життя літа. Зелений колір переважає в кінцевій позиції концентрацією графем e, f, g, n, t.

“Moth thrives in November

Its greenness deepens

in a vernal expansion

Green apples adorn

leafless branches like

forgotten ornaments”

Фінальний зелений акцент активізує в уяві адресата асоціації з повнотою життя, весною, свіжістю. Насичена зелень моху та зелені яблука на безлистих гілках, в яких застигла рослинна кров (сік), символізують надію, сподівання на оновлення, відродження. Опозиції “блакитний – зелений”, “зима – літо” іконічно відображають циклічність людського життя. Зима життя, блакить волосся (сивина), мудрість, розсудливість протиставляється літу, зеленій (недосвідченій) молодості, випромінюючій оптимізм, яка йде до нових звершень з надією в очах.

Перемога життя над зимовим сном, забуттям, смертю об'єктивується в ключовому слові “november”, де переважають “зелені” графемі над “блакитними” у співвідношенні 3:2.

Отже, в результаті проведеного дослідження було встановлено, що іконічність мовного знака на фонетичному рівні реалізується не лише шляхом прямого звукописного звуконаслідування. Фонетична іконічність охоплює додатково поняття звукосимволізму. Звуковий образ слова репрезентує додаткову інформацію, підтримує семантичне ядро значення мовних знаків. Подальшу перспективу дослідження вбачаємо у вивченні особливостей реалізації іконічності на морфологічному рівні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бидерман Г. Энциклопедия символов / Ганс Бидерман; [перевод с нем., общ. ред. и предисл. Свенцицкой И.С.]. – М.: Республика, 1996. – 335с.
2. Воронин С.В. Основы фоносемантики / Станислав Васильевич Воронин. – Л.: Изд-во Ленинград ун-та, 1982. – 244с.
3. Воронин С.В. Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании: Очерки и извлечения / Станислав Васильевич Воронин. – Л.: Изд. Ленинград. ун-та, 1990. – 200с.
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / Вильгельм фон Гумбольдт; [пер. с нем. Г.В.Рамишвили]. – 2-е изд. – М.: Прогресс, 2000. – 397с.
5. Звукоподражание: Справочник Литературных терминов. – Режим доступа: <http://lit100.ru/text.php?t=080a>. – Заголовок з титул. екрану.
6. Звукосимволізм. – Режим доступа: <http://jazykoznanie.ru/206/>. – Заголовок з титул. екрану.
7. Журавлєв А.П. Диалог с компьютером / Александр Павлович Журавлев. – М.: Молодая гвардия, 1987. – 205 с.
8. Журавлєв А.П. Звук и смысл: Кн. для внекласс. чтения учащихся ст. классов. – 2-е изд., испр. и доп. / Александр Павлович Журавлев. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.
9. Зубова Л.В. Язык поэзии Марины Цветаевой (Фонетика, словообразование, фразеология) / Л.В. Зубова. – СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. – 232 с.
10. Левицкий В.В. Звукосимволизм в лингвистике и психолингвистике / В.В. Левицкий // Филологические науки. – 1975. – №4(88). – С. 54-61

11. Михалёв М.М. Теория фоносемантического поля / М.М. Михалёв. – Краснодар: Изд-во Краснодарского гос. ун-та, 1995. – 213 с.
12. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения: [учебное пособие] / М.В. Никитин. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.
13. Прокофьева Л.П. Цвето-звуковая картина мира: к постановке проблемы // Л.П. Прокофьева // Вопросы филологии. – 2006. – №1(22). – С. 91-98
14. Рембо А. “Гласные”. – Режим доступа: http://lib.ru/POEZIQ/REMBO/rembo1_1.txt. – Заголовок з титул. екрану.
15. Якобсон Р. Избранные работы/Роман Якобсон. – М.: Прогресс, 1985. – 456 с.
16. A second Stringer. – Режим доступа: <http://www.hacalumni.com/pdfs/Stringer.pdf>. – Заголовок з титул. екрану.
17. Collins Dictionary and thesaurus / [edit. director Treffry Diana]. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 2000. – 1398 p.
18. Feytelberg E. M. Phonosemantic and Phonostylistic Phenomena in Turkish Literary Text as a Translation Problem / E.M. Feytelberg // Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences. – 2010. – 4(3). P. 518-525
19. Hinton L. Introduction: sound-symbolic processes / L. Hinton, J. Nichols, J. Ohala // Sound symbolism / Ed. by J. Ohala, L. Hinton, J. Nichols. – N.Y.: Cambridge University Press, 1994. – P. 1-12
20. Shinohara K., Kawahara S. A Cross-linguistic Study of Sound Symbolism: The Images of Size / K. Shinohara, S. Kawahara. – Режим доступа: http://www.rci.rutgers.edu/~kawahara/pdf/BLSpaperShinoKawa_fixedOct2010.pdf. – Заголовок з титул. екрану.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Яна Просяннікова – аспірант кафедри романо-германських мов Херсонського державного університету.
Наукові інтереси: лінгвосоціотика, когнітивна лінгвістика

СТАНОВЛЕННЯ ОРФОЕПІЧНОЇ НОРМИ НІМЕЧЧИНИ ЯК АВТОНОМНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Тетяна СОЛЬСЬКА (Київ, Україна)

Статтю присвячено генезису поняття стандартизованої вимови на різних етапах кодифікації орфоепічної норми Німеччини. Провідною тенденцією сучасного регулювання визнається врахування специфічних національних вимовних варіантів Німеччини, Австрії, Швейцарії та фоностилістичної диференціації усного мовлення.

Ключові слова: орфоепічна норма, стандартизована вимова, основа кодифікації, національний центр мови.

The article deals with the genesis of the notion of standardized pronunciation at different stages of German pronunciation norm codification. The leading tendency of modern regulation is taking into account specific national pronunciation variants of Germany, Austria and Switzerland, and phonostylistic differentiation of oral speech.

Key words: pronunciation norm, standardized pronunciation, basis of codification, national centre of language.

Суттєвою ознакою автономності національних центрів будь-якої полінаціональної мови є наявність внутрішнього мовного кодексу, який поряд з іншими складовими „соціального силового поля“ забезпечує чинність відповідного різновиду мови для усієї нації чи мовної спільноти.

Значні розбіжності представленого у провідних орфоепічних джерелах Німеччини [4; 5; 6; 11; 13] розуміння нормативної вимови зумовлюють *актуальність* дослідження історичних концептуальних та методологічних підходів до кодифікації німецького усного мовлення, а також визначення орфоепічних словників, що найбільш адекватно відбивають реальну вимовну дійсність на сучасному етапі.

Метою статті є аналіз відображеного у ключових орфоепічних джерелах Німеччини поняття стандартизованої вимови німецької мови, висвітлення основи та вихідних принципів кодифікації усного німецького мовлення.

Формування самостійного національного центру німецької мови Німеччини збігається у часі із заснуванням 1871 року Німецької імперії після перемоги Пруссії та її південно-німецьких союзників над Францією [3: 317]. За умов характерної для тогочасної Німеччини децентралізації та відсутності єдиного культурного центру [1: 295; 10: 6], помітних територіальних відмінностей усного німецького мовлення, гостро постала потреба уніфікації ареальних варіантів вимови, зокрема в сфері театрального мистецтва.

З метою регулювання німецького сценічного мовлення 1898 року в Берліні була ініційована нарада філологів-германістів та діячів сценічного мистецтва, підсумком роботи якої стала публікація Теодора Зібса „Німецька сценічна вимова“ („Deutsche Bühnenaussprache“) [7: 227]. Комісія прийняла висунуту фонетистом В. Фіетором формулу

зразкової німецької вимови, засновану на „північнонімецькій вимові верхньонімецької літературної мови“ з наступними характерними особливостями: чітка вимова дзвінких проривних [b], [d], [g], вимова глухих проривних [p], [t], [k] з придихом, обов'язкова лабіалізація <ö>, <ü>, <eu/äu> [1: 295].

Згодом Т. Зібс розширює сферу чинності сценічної вимови та розглядає сформовану в професійній комунікації акторів виразну, діалектно нейтральну форму мовлення за основу для кодифікації орфоепічної норми німецької мови. Позиція укладача знаходить відображення у зміні назв наступних видань словника: „Deutsche Bühnenaussprache – Hochsprache“ (1922), „Deutsche Hochsprache – Bühnenaussprache“ (1957). Проте поширення впливу сценічної вимови на інші ситуативні контексти, її використання в якості керівництва для шкільної освіти, звукового кіно, радіо, не підкріплене дослідженнями фонетичних параметрів мовлення відповідних галузей комунікації, спричинило суттєві розбіжності реальної й кодифікованої норми вимови й наштотувалося на неприйняття широких наукових кіл.

Критичні зауваження щодо недостатньої емпіричної бази, графічної залежності нормалізації [8: 33], неврахування стилістичної диференціації мовлення, модифікаційних процесів звуків у мовленнєвому потоці [8: 35] не змінили фонологічної спрямованості заснованої на ізольованій вимові окремих слів кодифікації німецької вимовної норми. Однак зазначені чинники зумовили термінологічне розмежування „чистої“ та „помірної“ вимови в останньому виданні словника під видозміненою назвою „Deutsche Hochsprache – Reine und gemäßigte Hochlautung mit Aussprachewörterbuch“ (1969). Перша становить ідеальну норму сценічної вимови, тоді як друга являє собою її реалізацію, також емпірично необґрунтовану та стилістично недиференційовану.

Якісно новим етапом нормалізації німецької вимови, що базується на результатах експериментально-фонетичних досліджень, став виданий 1964 року в Лейпцигу під керівництвом Ганса Креха словник „Wörterbuch der deutschen Aussprache“, доповнений в наступних редакціях 1969, 1972, 1974 років. З позиції укладачів стандартизована вимова осмислюється як „загальна німецька літературна вимова – форма звучання, усталена для німецької літературної мови, яка знаходить письмовий вираз у сучасній німецькій літературі й усно виявляється в трансляціях новин по радіо“. Провідними рисами окресленої нормативної вимови визначаються широкий діапазон чинності, загальноприйнятність, доступність а також можливість реалізації носіями німецької мови [13: 11]. Зазначені ознаки уможливають її відмежування від діалектів і розмовної мови, сфера чинності яких є обмеженою, та зумовлюють обов'язковість для всіх комунікативних ситуацій, що передбачають вживання стандартизованої німецької мови.

Зростання ролі радіо та телебачення, посилення впливу останніх на процес мовної уніфікації спричинили зміну основи кодифікації в рамках словника, моделлю для якої стала невимушена, діалектно нейтральна манера мовлення авторитетних дикторів радіо та телебачення. Керуючись принципом щодо необхідності дослідження мовленнєвої дійсності з метою регулювання німецької вимови, кодифікатори врахували досягнення низки розвідок фонетичних процесів: елізії <e> кінця складу, вживання твердого приступу голосних, особливостей реалізації коротких закритих голосних, алофонічної реалізації приголосного <r>, аспірації глухих проривних, дзвінкості приголосного <s> [13: 12 – 13].

Запропонована укладачами модель вимовної норми як еталонного мовлення професійних дикторів не передбачає її незмінності. Натомість автори наголошують на диференціації форм реалізації стандартизованої вимови залежно від мовленнєвої ситуації – сукупності умов, за яких здійснюється висловлювання, що охоплюють мету, вид повідомлення, величину та склад аудиторії, просторові умови тощо [13: 11]. Дана властивість орфоепічної норми, визначальна для розуміння її суті, досягається завдяки послабленню чіткості артикуляції та пов'язаній з цим інтенсифікації асимілятивних процесів. Проте вид і частотність останніх обмежуються двома положеннями: вони не повинні перешкоджати зрозумілості слова та переходити межу регіонально маркованої розмовної мови [13: 65].

Попри значний поступ принципів нормування німецької вимови, заснованих на емпіричних дослідженнях мовленнєвих процесів, абсолютизація мовлення професійних

дикторів новин до загальноприйнятої стандартизованої вимови, як слушно зазначає К. Й. Колер, знаменує повернення до ідеалістичних засад кодифікації Т. Зібса. Одночасно автор вказує на недостатньо широкий спектр комунікативних ситуацій, дані яких лягли в основу вимовної норми джерела, та підкреслює важливість врахування функціональних стилів з метою детального опису фонетичної варіативності мовлення в інших сферах взаємодії [8: 38-39].

Перше видання словника „Duden: Aussprachewörterbuch“ (1962), розробленого професором Максом Мангольдом за співпраці з редакцією Дуден, містить концепцію орфоепічної норми, запропоновану Т. Зібсом. Укладачі протиставляють літературну вимову („Hochlautung“) нелітературній („Nichthochlautung“). З огляду на значний вплив радіо та телебачення на регулювання усного мовлення й необхідність розширення основи кодифікації, в межах літературної вимови виділяють сценічну та помірну вимову. Сценічна вимова як ідеальна норма взята за основу кодифікації, однак найважливіші особливості помірної вимови лише коротко окреслені у вступній частині.

Нелітературна вимова охоплює властиву неофіційній комунікації регіонально та соціально марковану розмовну вимову, а також занадто виразне і графічно залежне усне мовлення [9: 410].

Друге видання (1974) містить видозмінену модель вимовної норми: основою стандартизації постає не взірцеве мовлення акторів, а „загальна вживана норма“ – „стандартизована вимова“ професійних дикторів радіо („Standardaussprache“). Остання набуває чинності в усіх мовленнєвих ситуаціях, за яких не послуговуються діалектом чи розмовною мовою. Водночас автори не відкидають поняття сценічної вимови, розглядаючи її як „менш близьку до вимовної дійсності ідеальну норму“ [9: 410]. Відтак, сценічна вимова осмислюється укладачами не в сенсі фоностилістичного варіанту стандартизованої вимови, а окремою складовою нормативної вимови.

Суттєвими рисами відображеної в останніх редакціях словника (1990, 2005) орфоепічної норми визначаються 1) надрегіональність – відсутність ареальних чи діалектних відтінків; 2) уніфікованість – неврахування або обмеження вимовних варіантів; 3) значна графічна залежність; 4) виразність; 5) опора на мовленнєву дійсність, а не сценічну вимову [5: 29-30; 6: 34-35].

Попри численні перевидання словника „Duden: Aussprachewörterbuch“ (1974, 1990, 2000, 2005), закладене в ньому тлумачення вимовної норми не зазнало суттєвих змін і не позбавлене суперечностей. Так, незрозумілою залишається абсолютизація сценічної вимови та її виділення в окрему категорію нормативної вимови. До того ж, остання трактується виключно у світлі вчення Т. Зібса як вільна від редуцій голосних форма усного мовлення. Подальшими недоліками орфоепічної норми словника видаються неврахування стилістичної диференціації стандартизованої вимови та інгерентна природа нормування: відображення модифікацій звуків, властивих ізольованій вимові окремих слів, а не зв'язному мовленню.

Характеризуючи емпіричне підґрунтя джерела, кодифікатори спираються на результати фонетичних досліджень, проведених в рамках роботи над словником „Wörterbuch der deutschen Aussprache“. Проте відсутність вказівок на власні експериментально-фонетичні розвідки свідчить про його недостатність.

Сучасний етап кодифікації німецької вимовної норми, зумовлений інтеграцією здобутків соціолінгвістичних і фонетичних досліджень мовлення, представлений зокрема в орфоепічному кодексі „Deutsches Aussprachewörterbuch“ (2009) авторського колективу Е.-М. Крех, Е. Шток, У. Хіршфельд, Л. К. Андерс. Джерело ґрунтується на окреслених у словниках „Wörterbuch der deutschen Aussprache“, „Großes Wörterbuch der deutschen Aussprache“ теоретичних і методологічних положеннях, однак запропонована в них концепція вимовної норми суттєво вдосконалена з метою відповідності вимогам сьогодення. Зокрема, усвідомлення плюрицентричного шляху розвитку німецької мови спричинило послідовне розмежування німецького, австрійського і швейцарського варіантів німецької орфоєпії та включення глав про стандартизовану вимову відповідних національних центрів.

Нормативна вимова німецького національного центру німецької мови осмислюється як усна реалізація стандартизованого різновиду мови Федеративної Республіки Німеччини,

характеризується значним географічним і соціальним діапазоном чинності та поширюється електронними засобами масової інформації [4: 6].

Діалектна нейтральність, відсутність регіонально маркованих розмовних форм в межах стандартизованого усного мовлення сприяють, з одного боку, його доступності різним соціальним групам, з іншого, – престижності використання насамперед в офіційних комунікативних ситуаціях. Водночас царина застосування нормативної вимови охоплює також неофіційні контексти як підготовленого, так і спонтанного мовлення.

Широкому функціональному призначенню стандартизованої вимови Німеччини відповідає її фоностилістична диференціація. Стилістична розмаїтість офіційного мовлення, релевантного для кодифікації, представлена в орфоепічному словнику „Deutsches Aussprachewörterbuch“ трьома регістрами:

1. дуже висока чіткість артикуляції, характерна, зокрема, для такого різновиду підготовленого мовлення, як урочиста доповідь;

2. середня або висока чіткість артикуляції, властива підготовленому мовленню, наприклад, читанню текстів новин по радіо та телебаченню;

3. послаблена чіткість артикуляції, притаманна спонтанному мовленню у таких видах радіомовних і телевізійних програм, як офіційні бесіди, дискусії тощо [4: 98 – 99].

Варіанти вимови, що ґрунтуються на середній або високій чіткості артикуляції, становлять основу кодифікації та відображені в покажчику слів, тоді як найважливіші фонетичні параметри двох інших регістрів висвітлені окремо. При цьому вибір відповідного регістру детермінований зовнішніми ситуативними умовами, які певним чином корелюють з внутрішнім станом мовця, його інтерпретацією комунікативної ситуації, комунікативною компетенцією, інтенціями, відповідно до яких формулюється повідомлення [4: 100].

Як експліцитна норма стандартизована вимова виконує регулятивні функції та виявляє різний ступінь обов'язковості. Так, орфоепічний кодекс слугує неухильним приписом для професійних дикторів у вузькому розумінні (дикторів електронних засобів масової інформації з надрегіональним мовленням, викладачів німецької мови як іноземної, акторів, декламаторів), однак рекомендацією професійним мовцям у широкому розумінні (науковцям, громадським діячам, педагогам усіх спеціальностей) та непрофесійним мовцям [4: 6-7].

Про значний розвиток застосованих у словнику „Deutsches Aussprachewörterbuch“ принципів нормування німецької вимови свідчить підкріплення кодифікації не лише новими фонетичними розвідками вимовної дійсності, але й соціолінгвістичними дослідженнями очікувань населення щодо еталонного для різних сфер комунікації усного мовлення. Подальшими прогресивними нововведеннями стали систематичне врахування фоностилістичної диференціації стандартизованої вимови, залучення до досліджень модифікаційних процесів спонтанних висловлювань поряд з підготовленим мовленням, удосконалення основ асиміляції іншомовних слів.

Таким чином, аналіз складових орфоепічного кодексу німецької мови дає змогу простежити генезис поняття „нормативна вимова“ від надрегіональної, уніфікованої „сценічної вимови“ до стилістично диференційованої „стандартизованої вимови“ професійних дикторів, що виявляє специфічні варіанти у національних різновидах німецької мови Німеччини, Австрії та Швейцарії.

Характеристика орфоепічного кодексу національних різновидів німецької мови Німеччини, Австрії та Швейцарії посідає важливе місце у дослідженні відповідних стандартизованих різновидів німецької мови. Згідно з вченням У. Аммона, наявність власного мовного кодексу, що ґрунтується на внутрішніх мовних зразках, свідчить про автономність відповідного національного мовного центру. Натомість орієнтація певної нації чи мовної спільноти на кодекс іншого мовного центру дає підстави говорити про напівцентр німецької мови, що остаточно ще не сформувався [3: 96].

Відповідно, зорієнтованість вищезгаданих орфоепічних джерел на внутрішні зразки усного мовлення відповідного різновиду німецької мови підтверджує їх ендонормативний характер і засвідчує автономність Федеративної Республіки Німеччини як самостійного національного центру німецької мови.

Воднораз перспективним уявляється розгляд орфоепічного кодексу австрійського та швейцарського різновидів німецької мови з метою аналізу відображеного в них поняття стандартизованої вимови, а також характеристики статусу відповідних національних центрів німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Введение в германскую филологию: Учебник для филологических факультетов / М. Г. Арсеньева, С. П. Балашова, В. П. Берков, Л. Н. Соловьёва. – М.: ГИС, 2000. – 314 с.
2. Петренко О. Д. До сторіччя кодифікації орфоепічної норми німецької мови / О. Д. Петренко, Д. О. Петренко, Е. Ш. Ісаєв // Мовознавство. – 2000. – №6. – С. 49-56.
3. Ammon U. Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: das Problem der nationalen Varietäten / U. Ammon. – Berlin; New York: De Gruyter, 1995. – 575 S.
4. Deutsches Aussprachewörterbuch / Eva-Maria Krech, Eberhard Stock, Ursula Hirschfeld, Lutz Christian Anders; mit Beitr. von Walter Haas [u. a.]. – Berlin; New York: Walter de Gruyter, 2009. – XI, 1076 S.
5. Duden: Aussprachewörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 1990. – 3. Auflage. – 858 S.
6. Duden: Aussprachewörterbuch. – Mannheim: Dudenverlag, 2005. – 6. Auflage. – 860 S.
7. Ernst P. Deutsche Sprachgeschichte: Eine Einführung in die diachrone Sprachwissenschaft des Deutschen / P. Ernst. – Wien: WUV, 2005. – 254 S.
8. Kohler Klaus J. Einführung in die Phonetik des Deutschen / Klaus J. Kohler. – 2., neubearb. Aufl. – B. : Erich Schmidt, 1995. – 249S.
9. Krech E.-M. Die Differenzierung von Standarddeutsch und ihre Relevanz für die Kodifizierung // Лингвистическая полифония: Сборник статей в честь юбилея профессора Р. К. Потаповой / Отв. ред. чл.-корр. РАН В. А. Виноградов. – М.: Языки славянских культур, 2007. – С. 404-423.
10. Pompino-Marschall B. Woran kann sich die Ausspracheschulung im fremdsprachlichen Deutschunterricht orientieren? / Bernd Pompino-Marschall // Germanistik in der Ukraine. – 2010. – Jahrgang 5. – S. 6-14.
11. Siebs Th. Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache / Hrsg. von Helmut de Boor und Paul Diels. – 18., durchges. Aufl. – Berlin: Walter de Gruyter, 1961. – 355 S.
12. Variantenwörterbuch des Deutschen: Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol / U. Ammon [u.a.]. – Berlin; New York: De Gruyter, 2004. – LXXV. – 954 S.
13. Wörterbuch der deutschen Aussprache / Eva-Maria Krech, Eduard Kurka, Helmut Stelzig, Eberhard Stock [u.a.]. – Leipzig: Bibliographisches Institut, 1974. – 549 S.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Тетяна Сольська – аспірант кафедри германської і фіно-угорської філології Київського національного лінгвістичного університету.

Наукові інтереси: теоретична фонетика, фонологія, соціолінгвістика, психолінгвістика, загальне та зіставне мовознавство.

ВАРИАТИВНОСТЬ ПРИСТУПОВ ГЛАСНИХ В ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧІ СМІ ГЕРМАНІИ

Арина ФРУМКИНА (Одесса, Украина)

Стаття присвячена дослідженню функціонування унікальної особливості німецького вокалізму – варіативності видів приступів між компонентами біфонемних сполучень голосних, де проявляється протиріччя щодо ініціальних голосних. Неоднозначність ситуації виявляється не тільки у кодифікованій нормі, а й у мовленнєвій дійсності – в мовленні дикторів німецького телебачення, що являє собою мовленнєвий стандарт.

Ключові слова: система вокалізму, глотальна змичка, оклюзія, вимовний стандарт, фоностилістичний рівень, біфонемні сполучення голосних, монофтонг, дифтонг.

The paper focuses on the problem of functioning of a specific feature of German vocalic system, namely the variability of vowel stops between the components of biphoneme vowel combinations, where the contradiction concerning initial vowels is revealed. It comes not only in codified norm, but also in speaking – in German TV announcers' speech which presents the standard pronunciation.

Key words: vocalic system, glottal stop, occlusion, standard pronunciation, phonostylistic level, biphoneme vowel combination, monophthong, diphthong.

Состояние языковедческой науки за последнее столетие характеризуется бурным развитием и сменой аспектов, которые попадают в центр лингвистических исследований. Гуманитарная парадигма в научном исследовании делает человека мерой всего сущего, будь то познание природы и общества в целом или изучение более узкой проблематики, как человеческий язык, вербальная коммуникация, речевой интеллект, в частности. Целостное изучение человека невозможно без рассмотрения вопросов языка и речи как ключевого звена, опосредующего психическое и социальное развитие личности. В настоящее время психолінгвістика как относительно новая научная дисциплина интегративного типа занимает достойное место в системе антропологического знания и завоевала всеобщее признание как наука, изучающая язык и интеллект. К.Ф. Седов подчеркивает, что теперь все

чаще привычный объект языкознания рассматривается в свете «человеческого фактора» [9: 10, 12].

Развитие комплексного подхода в научных исследованиях вызвало появление ряда наук «на стыке» традиционных дисциплин, которые в силу своей узконаправленности оказались несостоятельными для объяснения многих факторов. О. И. Уланович подчеркивает, что в лингвистике до сих пор популярна работа с «фрагментами»: звуками, изолированными словами, синтагмами, фразами, вырванными из социокультурного контекста коммуникативной ситуации и без учета рефлексии личности говорящего/слушающего [12:8]. Это не «стыковая» дисциплина, не механическое сложение двух контрастирующих наук, а особый научный ракурс видения и объяснения вербальных явлений» [12: 12]. Все науки развиваются в социуме, в котором человек находится в центре внимания.

Е.А. Селиванова также подчеркивает междисциплинарный подход к изучению и осмыслению языка и речи «... теорія мовної комунікації є мовознавчою дисципліною нового типу, що з метою дослідження власного об'єкту інтегрує відповідні аспекти різних галузей лінгвістики, як-от: теорії мовленнєвих актів, лінгвопрагматики, паралінгвістики, лінгвогенетики (лінгвістичною генології), теорії мовленнєвої діяльності та психолінгвістики, дискурсології тощо...» [10: 16].

СМИ рассматриваются в поле массовой коммуникации. Они определяют последнюю как передачу массово произведенных сообщений большим анонимным и гетерогенным массам [5], как процесс распространения систематической информации с помощью технических средств (печать, радио, телевидение, кино-, звуко- и видеозапись) на численно большие и рассредоточенные аудитории [12]. Большинство источников выделяют основной функцией СМИ – воздействие на аудиторию [6], но при этом отмечено, что воздействие во многом зависит от того, насколько информация соответствует запросам потребителей.

СМИ – это плацдарм для актуализации этических и эстетических норм, источник социализации личности аудитории [6]. Американские психологи, помимо прочих, называют СМИ кризисорами и реформаторами культурных образцов, способных, впрочем, так же сохранять традиции [5].

Ж. Бодрийяр отводит СМИ роль творца искусственных образов, символов и кодов, которые вместе образуют гиперреальность – довлеющий ориентир в социальной жизни, СМИ предлагают свое видение мира. «Образ ситуации может деформироваться превращенными идеологическими формами или культурным программированием...» [1]. Когда роль самосознания в формировании образа снижена, то в сознание индивида вторгается внешняя информация. Результатом такого рода воздействия внешней среды на сознание критики современных СМИ считают стереотипизацию, упрощенное видение мира.

Представление об «однобокой коммуникации» (Einweg-Kommunikation) для современных медиа слишком простое. Только диалогические элементы, представленные в медиатексте, делают полной картину коммуникативной ситуации. Главной причиной тому то, что занятые в диалоге персоны разговаривают не только друг с другом, но и всегда с оглядкой на слушателей или зрителей. Структурно можно выделить два «коммуникативных круга», «внутренний» (innerer Kreis) круг диалогического события и «внешний» круг (äußerer Kreis) отношений между участниками диалога («внутреннего» круга) и публики. Так можно говорить о понятии «двойной адресации» („Doppeladressierung“) в коммуникации во внутреннем круге [15]. Другая распространенная терминология говорит о первичном, вторичном и третичном уровне дискурса (primär, sekundär und tertiäre Diskursebene) [13].

В передачах с публикой в студии следует вводить уже три коммуникативных круга и тройную адресацию: из внутреннего круга (с его внутренней адресацией) в первый внешний круг (публика в студии) и в то же время на второй внешний круг (публика перед теле- и радиоприемниками). В определенной степени отношение первого внешнего круга со вторым внешним кругом также адресовано: публика в студии знает, что и ее увидят и услышат, а значит и ведет себя соответственно.

В телевидении бросается в глаза не только наличие, но и эффективность коммуникативных кругов. Также в телевизионных выпусках новостей один и тот же модератор может двигаться в обоих кругах четко и ясно. Во внешнем круге он обращается к

зрителю визуально и вербально, а затем он так же свободно может обратиться, уже во внутреннем круге, в Live-разговоре к гостю в студии или другому корреспонденту из другой студии, так же ясно и четко к своему интервьюируемому. И, безусловно, совершенно понятно, что разговор во внутреннем круге «вблизи» зрителя ведет уже во внешний круг. Двойная или множественная адресация может реализовываться в разных формах и с разными функциями [22,24,28].

Для профессиональных модераторов множественная адресация, как правило, не вызывает проблем. Это также не проблема для публичных политиков. Проблемой может стать спонтанный звонок зрителя (Phone-in), при котором он внезапно станет публичным.

«Коммуникатор» (Kommunikator), в общем коммуникативно-теоретическом словоупотреблении – это «посланник» известия – это непросто определяемая, часто не единая величина в медиа. На радио и телевидении проблема коммуникатора выглядит не так как в печатной прессе, поскольку человек, составляющий текст и человек его презентующий публике, как правило не идентичны. Тексты, как правило, пишутся редактором (иногда несколькими). Именно он с перспективы продукции и является первичным коммуникатором. Реципиенту передает текст уже диктор, который может считаться вторичным коммуникатором [15:4].

С перспективы реципиента последовательность и очередность обратная: диктор первичен, а редактор, собственно и являющийся продуцентом, чаще всего не берется в расчет и не появляется в сознании зрителя. В передачах, создаваемых модератором, еще сложнее определить величину «коммуникатора»: в зависимости от типа передачи, модератор становится в большей степени составителем текста или презентует его. Поскольку он, при известных условиях, выбирает live-statements, ведет интервью, но и презентует заранее подготовленные части программы (видео отчеты и т.п.), его все равно «снабжают» текстами других коммуникаторов. Что касается реципиента, то то, что он слышит или видит – это сеть коммуникаторов во главе с главным и многими побочными коммуникаторами (Nebenkommunikator) [15 :5]. С перспективы продуцента вся команда редакторов и есть главный коммуникатор (Hauptkommunikator). В публицистических исследованиях «реципиенты» (получатели) названы «дисперсной публикой» – термином, который показывает, что речь идет о размытой и неконкретной величине [23]. Термин «размытая» означает, что медиа публика состоит из рассеянного в пространстве и времени большого количества людей [26]. Это означает, что индивиды, которые и образуют публику, не имеют ничего общего, кроме приобщенности к медиа. С развитием «сопровождающей программы» была создана фигура модератора, который сопровождает реципиента, как партнер и обращается к нему, как будто с глазу на глаз, приватно. Эта фиктивная форма дискретной коммуникации, которую часто называют «парасоциальной» (parasozial) все сильнее доминирует в теле- и радиовещании [20].

Объект исследования медиа лингвистики – это все виды текстов, которые предлагаются в СМИ. Как правило, их можно поделить на журналистские тексты (journalistische Texte), художественные тексты (fiktionale Texte), объявления и рекламу (Anzeigen), рекламные тексты (Werbetexte), тексты спонсоров (Sponsoring-Texte) и получателей (Rezipienten-Texte) [15 :64].

СМИ стремятся к прозрачности естественности, а язык средств массовой информации оказывает влияние на все лингвистические уровни (от звука до текста). Победа аудиовизуальных средств массовой информации: кино, радио и телевидения, а также создание крупных медиаконцернов – все это показывает, насколько привлекательны для современного общества формы коммуникации, которые способны независимо от времени и расстояния оказывать влияние на слушателя [17]. В связи с этим устная коммуникация в настоящее время доминирует, звучащая речь выходит на первый план [27: 252].

Как отмечал В.Н. Волошинов, чтобы наблюдать явления языка, нужно поместить производящего и слушающего звук субъектов, равно как и сам звук в социальную атмосферу [4]. В рамках модели речевой коммуникации фонетико-фонологические составляющие могут с большой долей вероятности дать ответ на то, кто говорит, что говорит, как говорит, кому

говорит, с какой целью и каким образом реализуется речевое воздействие говорящего на слушающего [7:19].

Потапова Р.К. и Потапов В.В. подчеркивают, что дальнейшее развитие коммуникативной концепции предопределило существенное расширение границ традиционной модели, в результате чего возникла новая интегративная область знаний – речеведение (Speechology, Sprechwissenschaft), которая охватывает все сферы связанные с речезыковой, интеллектуальной, творческой и социальной деятельностью человека [8]. Прослеживается эволюция модели межличностной коммуникации от модели фонетико-фонологического типа к речеведческому, что соотносится с изменением общего уровня знаний о человеке, развитие антропоцентричности в лингвистике, синергетическим подходом в изучении межличностной коммуникации в целом [7:39].

Следует обратить внимание на важность именно особенностей звучащей речи, так как теле- и радиовещание в современном мире играют огромную роль в области языковой культуры. Даже в самом отдаленном населенном пункте люди ориентируются на языковую норму, преподносимую по средствам массмедиа.

К вопросу о языковом и социальном значении медиатекстов обращается Джон Фиске. Он говорит, что различные группы людей (публики), как активная аудитория (active audience), продуцируют различные виды прочтенной речи („Lesarten“), что может идти в разрез с «доминантным», преследуемым или излюбленным толкованием [18]. Именно этим и обусловлена важность презентации звучащей речи.

СМИ – самый важный источник для развития и распространения нормы. И. Вепрева подчеркивает, „СМИ фактически контролируют языковую норму, придавая отдельным элементам особый вес, принижая ценность других“ [3: 34]. Медиатекст – это не только реализация коммуникативной и когнитивной функции языка, но и культурный код, эффективный механизм внушения стереотипов. Именно язык средств массовой информации, а не сценическое произношение влияет сегодня на языковую норму, как это было еще недавно. Особый интерес вызывает фонетико-фонологическая сторона звучащей речи профессиональных дикторов на радио и телевидении. Звучающий текст – это не просто реализация коммуникативных и когнитивных функций языка. Это формирование личности национального характера, т.е. воспитание молодого поколения, оценивающего речь СМИ как образцовую, это культурный код, особо эффективный механизм для внушения стереотипов. Произносительный стандарт, в котором, при ближайшем рассмотрении, обнаруживается достаточно высокая степень вариативности даже в речи дикторов-профессионалов, не говоря уже о коммуникантах, речь которых не является делом их профессионального престижа. Произносительный стандарт представляет собой форму произносительного варианта Федеративной Республики Германия (Standardvarietät der Bundesrepublik Deutschland), распространяется, в основном, при помощи электронных средств массовой информации и обладает высоким престижем [16]. В новейшем немецком орфоэпическом словаре (DAWB, 2010) немецкий произносительный стандарт (Standardaussprache) характеризуется как устная форма произносительного варианта в Федеративной Республике Германия (Bundesdeutsch, bundesrepublikanisches Deutsch) и располагает в географическом и социальном смысле большой ценностью, распространяется, в основном по средствам электронных медиа. Такой язык престижен, в первую очередь потому что используется не только в официальных ситуациях, но и является ожидаемым. Согласно ожиданиям слушателей, кодифицированная языковая норма обязательна для всей, пусть и узкой группы профессиональных дикторов. Прежде всего это касается дикторов медиатрансляций надрегионального ориентирования [3, 16].

Потапова Р. К. подчеркивает, что в последнее время (конец XX – начало XXI века) ток-шоу (Talk-Show, TS) рассматривается как отдельный общий стиль, а именно – телевизионный дискурс (TS-дискурс). При этом также можно выделить два основных признака TS-стиля, а именно: реализация конкретного коммуникативного представления говорящего и слушающего, а также рассмотрение вербальных и невербальных каналов коммуникации. Любая коммуникативная интеракция характеризуется коммуникативной

стратегией и коммуникативной тактикой, которые активно рассматриваются в современной модели коммуникации [25].

Уникальная особенность немецкого вокализма – глоттальный приступ (твердый, новый, сжатый, кнаклаут, гортанный взрыв) проявляется в вариативности видов приступов гласных в инициальной позиции в том числе в бифонемных сочетаниях гласных.

За последнее десятилетие в немецкоязычное (социо)лингвистическое и фонетическое пространство было успешно интегрировано понятие „Standardvarietät“, которым в научной литературе часто заменяется термин „Standardaussprache“ [21:406]. Е. И. Стериополо и Г. Л. Лысенко отмечают, что проблема вариативности звучащей речи и точное описание динамического речевого сигнала, реализуемого в определенном фонетическом контексте, имеют важное значение не только для познания процессов функционирования единиц сегментного уровня конкретного языка, но и для выявления тех произносительных тенденций, которые действуют на современном этапе развития языка [11: 44].

Коммуникативное воздействие звучащей речи, доминирующее сегодня в массовой коммуникации, должно опираться на кодифицированную норму и отражаться в представленном в орфоэпических словарях стандартном немецком произношении (Standardsprache), включая наличие его вариативности (Standardvarietäten) [2]. Результаты научного исследования свидетельствуют о расхождениях между кодифицированной нормой и речевой действительностью. Более того, многочисленные расхождения наблюдаются и внутри кодифицированной нормы, представленной в разных орфоэпических словарях, в которых, как нам представляется, нет единого подхода к интерпретации одного и того же звукового явления, и не всегда понятно, чем обусловлена столь широкая вариативность в рамках кодифицированной нормы.

Неоднозначность ситуации проявляется особенно ярко в области немецкого вокализма, для которого характерна достаточно высокая вариативность и неоднозначность приступов гласных (глоттального/ Glottisschlageinsatz и мягкого/weicher Einsatz) в бифонемных сочетаниях гласных. Особенно ярко эта вариативность проявляется при сопоставлении разных видов звучащей речи: прочтенной (vorgelesene Sprache) в выпусках новостей и в речи коммуникантов в интервью, где присутствует эмоциональная окраска речи.

Наличие глоттального приступа гласных в инициальной позиции

Слово	Кодифицированная норма			Реальная норма	
	GWdA (1982)	Duden (2005)	DAW B (2010)	Выпуски новостей	Интервью
al-Kaida\al-Qaida\ Al Kaida	-	-	-	+100% (19)	+100% (10)
Boateng	=	=	=	+100%(14)	+100%(8)
Guantanamo	-	-	-	+84%(16)	+100%(5)
Koalition	-	+	-	+92%(23)	+100%(15)
Muammar	=	=	=	+ 100%(25)	+100%(14)
Schiiten	+	-	-	+100%(28)	+100%(18)

- глоттальный приступ отсутствует;
- + глоттальный приступ присутствует;
- = слово отсутствует в словаре.

Данные, полученные нами в результате перцептивного анализа речи дикторов и модераторов общественного телевидения Германии (öffentlich-rechtliches Fernsehen: ZDF, ARD, Deutsche Welle), свидетельствуют о высокой степени вариативности в реализации приступов гласных и о расхождениях в этом отношении с кодифицированной нормой, внутри которой также обнаруживается неоднозначность ситуации. Результаты проведенных нами исследований подтверждают наличие противоречий и неоднозначность ситуации в реализации приступов гласных, в первую очередь, уникальной черты немецкого вокализма – глоттального (твердого, нового, сжатого, кнаклаута, гортанного взрыва) приступа в бифонемных сочетаниях. Есть основания предполагать, что существует связь между степенью подготовленности речи и реализацией приступов немецких гласных: увеличение

количества реализаций глоттального приступа происходит при возрастании степень неподготовленности и спонтанности речи.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бодриар Ж. Массовая коммуникация в формировании современного социокультурного пространства («круглый стол») / Ж. Бодриар // Социологические исследования. – №7, 2000. – С. 73-82.
2. Вербицька Т. Д. Методичні вказівки з навчання аудіюванню німецького аутентичного мовлення / Т. Д. Вербицька, Л. М. Голубенко, О. М. Чумаков. – Одеса: Астропринт, 2001. – 26с.
3. Вепрева И. Т. Мода и норма в современной культурно-речевой ситуации // Проблемы языковой нормы. – М., 2006. – С. 31-34.
4. Волошинов В.Н. Философия и социология гуманитарных наук / В. Н. Волошинов. – СПб.: Аста-Пресс Ltd., 1995. – 380 с.
5. Кольцова Е. Массовая коммуникация и коммуникативное действие / Е. Кольцова // Социологический журнал. – № ½. – 1999. – С.78-84.
6. Конечкая В.П. Социология коммуникаций. Учебник / В. П. Конечкая. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997 – 304 с.
7. Потапов В.В. У истоков речеведения/ В.В. Потапов // Лингвистическая полифония (сборник в честь юбилея профессора Р. К. Потаповой). – М.: Языки славянских культур, 2007. – 1000 с. – (Studia philologica). – С.19-40.
8. Потапова Р.К., Потапов В.В. Язык, речь, личность // Р. К. Потапова, В. В. Потапов – М.: 2006. – 496с.
9. Седов К.Ф. Нейропсихолінгвістика / К. Ф. Седов. – М.: Лабиринт, 2009. – 249с.
10. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації: Підручник / О. О. Селіванова. – Черкаси: Видавництво Чабаненко Ю. А., 2011. – 350 с.
11. Стериополо Е.И. Некоторые особенности фонетической реализации немецкой спонтанной речи / Е. И. Стериополо, Г. Л. Лысенко // Вопросы нормы и нормативности в реализации языковых средств: Межвуз. сборник научных трудов. – Горький: ГГПИ им. М. Горького, 1988. – С. 44-51.
12. Уланович О.И. Психолінгвістика: учеб. Пособие / О.И. Уланович. – Минск: Изд-во Гревцова, 2010. – 240 с.
13. Энциклопедический социологический словарь / Общ. ред. Г.В.Осипова; Ред.-сост. А.В.Кабыща. – М.: ИСПИ РАН, 1995. – 939 с.
14. Bondi Paganelli, Marina Off-air recordings: what interaction? The case of news and current affairs. In: Rossini Favretti, Rema ed.: The Televised Text. Bologna, 1990. – S. 37-68.
15. Burger, Harald Mediensprache. Eine Einführung in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien / Harald Burger.: Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2005. – 486 S.
16. Deutsches Aussprachewörterbuch/ Krech E. M. u.a. – Walter de Gruyter, Berlin, New-York, 2010. – 1176 S.
17. Duden. Aussprachewörterbuch. Bd. 6 (2. Aufl.) – Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag, 2005. – 830 S.
18. Fiske, John. Television Culture. London, New York: Methuen & Co. Ltd, 1987. – 226 S.
19. Hepp, Andreas Fernsehaneignung und Alltags Gespräche. Fernsehnutzung aus der Perspektive der Cultural Studies. Opladen, 1998.
20. Horton, Donald/ Wohl, R. Richard Mass Kommunikation and Para-Social Interaction. Observations On Intimacy at a Diastance, 1956 In: Psychiatrz 19. – S. 215-229
21. Krech E.-M. Die Differenzierung von Standarddeutsch und ihre Relevanz für die Kodifizierung/ E.-M. Krech // Лингвистическая полифония (сборник в честь юбилея профессора Р. К. Потаповой). – М.: Языки славянских культур, 2007. – 1000 с. – (Studia philologica). – С. 404 – 423.
22. Kühn, Peter Mehrfachadressierung. Untersuchungen zur adressatenspezifischen Polyvalenz sprachlichen Handels. Tübingen, 1995.
23. Kuncik, Michael/ Zipfel, Astrid Publizistik. Ein Studienhandbuch. Köln, 2001
24. Peter-Zimmer, Yvonne Politische Fernsehdiskussionen und ihre Adressaten. Tübingen, 1990.
25. Potapova, Rodmona K; Potapov, Vsevolod V. Kommunikative Sprechfähigkeit. Russland und Deutschland im Vergleich. – Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2011. – 312 S.
26. Süß, Daniel/ Bonfadelli, Heinz Mediennutzungsforschung. In: Jarren/ Bonfadelli (Hrsg.), 2001. – S. 311-336.
27. Verbizkaja T. D., Vasylychenko E. G. Phonetischer Einführungskurs und kommunikative Kompetenz // Записки з романо-германської філології // Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова: факультет романо-германської філології. – Вип. 25. – Одеса: Фенікс, 2010. – С. 251-258.
28. Wilhelm, Reto Ohne Vorstellung keine Vorstellung. Das Vorstellungsgespräch in der Unterhaltungssendung „Traumpaar“ des Schweizer Fernsehens DRS. Bern, 1995.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Арина Фрумкіна – аспірант кафедри німецької філології Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові інтереси: усне мовлення, німецька фонетика, психолінгвістика, лінгвістична прагматика, прагмалінгвістика, психофонетика.

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО Й ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СКЛАДУ МОВ	3
<i>Ніна ІЩЕНКО</i> . ПАРАДИГМАТИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ОДИНИЦЯМИ СИСТЕМИ МОВИ.....	3
<i>Вячеслав МЕРІНОВ</i> . ВЗАЄМОДІЯ ГРАМАТИЧНИХ ФОРМ ЧИСЛА ІМЕННИКА ІЗ СЕМАНТИЧНОЮ КАТЕГОРІЄЮ «РАХОВАНІСТЬ – НЕРАХОВАНІСТЬ».....	8
<i>Олександр БОНДАРЕНКО</i> . ІЗОМОРФНІСТЬ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТА БАГАТОЗНАЧНОГО СЛОВА.....	12
<i>Інна БЕРКЕЩУК</i> . ФРАЗЕОЛОГІЗМИ ЯК РЕПРЕЗЕНТАНТИ МЕНТАЛЬНОСТІ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ МАРІЇ МАТІОС.....	18
<i>Василь БЯЛИК</i> . ЛЕКСИЧНИЙ КВАНТОР: ШЛЯХИ ДОСЛІДЖЕННЯ В КОГНІТИВНІЙ ПАРАДИГМІ ВИВЧЕННЯ МОВИ.....	21
<i>Дмитро ВАСИЛЕНКО</i> . АНГЛОМОВНІ ВІЙСЬКОВІ КУЛЬТУРНО-МАРКОВАНІ СЛЕНГІЗМИ.....	25
<i>Світлана ВОРОПАЙ</i> . КОНФІКСАЛЬНІ ЗООНИМИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	28
<i>Викторія ГОРЛАЧЕВА</i> . ЦВЕТОЛЕКСИКА В СОВРЕМЕННОЙ РЕКЛАМЕ: РАЗВИТИЕ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ В ПОЛИКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	32
<i>Ірина ГРАЧОВА</i> . РЕЗУЛЬТАТ ДІЇ МЕХАНІЗМУ РАДИКАЛЬНОЇ РЕІНТЕРПРЕТАЦІЇ: КЛАС СЛІВ-КВАНТИФІКАТОРІВ.....	36
<i>Роман ЗАБАШТА</i> . СЕМАНТЕМА И ПОЗИЦИЯ НОМИНАЦИИ.....	41
<i>Ніна ЗАДОРЖНА</i> . ЛЕКСИЧНІ ДІАЛЕКТИЗМИ ОДНІЄЇ ГОВІРКИ СИНЮХО-БУЗЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ.....	46
<i>Марія КИРИЛЮК</i> . АКТУАЛЬНА ЛЕКСИКА НІМЕЦЬКОЇ МОВИ: ЛІНГВАЛЬНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ.....	53
<i>Ірина КОЗКА</i> . СИСТЕМНІ ВІДНОШЕННЯ В ГРУПАХ ПРИКМЕТНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ РОЗУМОВИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	56
<i>Тетяна КОЗЛОВА</i> . РОЛЬ ПЕРВИННОЇ ІКОНІЧНОСТІ В ПРОЦЕСАХ ФОРМАЛЬНО- СЕМАНТИЧНОЇ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ: ЗВУКОНАСЛІДУВАЛЬНІ РЕДУПЛІКАЦІЇ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІЙ МОВІ-ОСНОВІ ТА ЇХ РЕФЛЕКСИ.....	61
<i>Людмила ЛИСЕНКО</i> . ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З КОМПОНЕНТОМ – НАЙМЕНУВАННЯМ ОСОБИ ЗА ПРОФЕСІЄЮ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ).....	67
<i>Наталія ЛИСЕЦЬКА</i> . DIE POLITISCHE SPRACHE VON HEUTE: IN METARNERN UND INNOVATIONEN.....	71
<i>Анна ЛЯШУК</i> . ОСОБЛИВОСТІ ВІДФРАЗЕОЛОГІЧНОГО СЛОВОТВОРЕННЯ ЯК СПОСОБУ ПОПОВНЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ МОВИ.....	76
<i>Олена МАНЮТИНА</i> . ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ДИСФЕМІСТИЧНОЇ ТА ЕВФЕМІСТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНІЙ МАСОВІЙ КУЛЬТУРІ АНГЛОМОВНОГО СУСПІЛЬСТВА.....	79
<i>Олена МАТЕРИНСЬКА</i> . СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАЙМЕНУВАНЬ ЧАСТИН АРТЕФАКТІВ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	85
<i>Марта ПЕТРИШИН</i> . РОЗВИТОК СЕМАНТИЧНОГО ПРОСТОРУ ПРИКМЕТНИКІВ PACUS I LERTOS У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ГОМЕРІВСЬКОГО ЕПОСУ).....	92
<i>Tatjana SKOKOVA</i> . RELATIONEN ALS EIN KODIERUNGSSYSTEM.....	96
<i>Ростислав УГРИНЮК, Василь УГРИНЮК</i> . ЕПІДИГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМПОНЕНТІВ ІМЕННИКОВИХ ПАРАДИГМ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ «ІНТЕЛЕКТ».....	100
<i>Ольга ЧАПЛЯ</i> . КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КВАНТИФІКАЦІЙНОЇ ЛЕКСИКИ ТА ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЯ В КОНТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ).....	106
<i>Наталія ЧЕРНЫШЕНКО, Надежда ФОРТУНА</i> . СОПОСТАВИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПЕРЕНОСНЫХ ЗНАЧЕНИЙ ОРНИТОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ.....	109
<i>Альвіна АЛИЄВА</i> . ФРАЗОВИЙ СУБФРЕЙМ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ НОМІНАТИВНОГО ПОЛЯ «МАТЕРИНСТВО» В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	113
<i>Вікторія БІГУН</i> . ЯВИЩЕ ЕВФЕМІЗАЦІЇ ЯК КОГНІТИВНИЙ ПРОЦЕС (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ).....	118
<i>Ірина БІЛОУС</i> . НОМІНАЦІЇ НА ПОЗНАЧЕННЯ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ ДИСКУРСУ ФІТНЕС-ЗАНЯТЬ: СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	122

<i>Василь БОЙЧУК</i> . ВНУТРІШНЯ ФОРМА ЯК МОТИВАЦІЙНА ОЗНАКА І СПОСІБ МОТИВАЦІЇ ЗНАЧЕННЯ В НАЗВАХ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ТА АНГЛІЙСЬКИХ ДЕСУБСТАНТИВНИХ ІМЕННИКІВ).....	126
<i>Маріанна ВОЙЦИЦЬКА</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ НЕГАТИВНОЇ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В «МЕТАМОРФОЗАХ» АПУЛЕЯ (МЕТ. IV, 28 – VI, 24)	131
<i>Крістіна ГОЛОВЕНКО</i> . ВТОРИННА НОМІНАЦІЯ ТА ВНУТРІШНЯ ФОРМА СЛОВА	137
<i>Наталія ГРИГОРЕНКО</i> . ГІПЕРОНІМІЧНІ НАЗВИ ЕМОЦІЙНИХ ЯВИЩ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	141
<i>Юлія ДЗЯБКО</i> . МІКРОПОЛЕ «МОВНА ПОЛІТИКА» В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЯПОНСЬКІЙ МОВАХ: СИНОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ.....	145
<i>Ірина ДОРОЩУК</i> . СІМЕЙНИЙ ДИСКУРС У ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ.....	150
<i>Надія ЗАСАНЬСКА</i> . ОСОБЛИВОСТІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОЇ ГРУПИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯВИЩА CRISIS	153
<i>Леся ІВАШКЕВИЧ</i> . ФІЛОСОФСЬКЕ ПОНЯТТЯ ЯК ОСОБЛИВЕ СЕМАНТИЧНЕ ЯВИЩЕ (НА МАТЕРІАЛІ ПОНЯТЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)	157
<i>Тетяна КРИЖАНОВСЬКА</i> . ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МІКРОПОЛІВ БОГ ТА GOD ЯК СКЛАДОВИХ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ МУДРІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ.....	161
<i>Марія КУШМЕТ</i> . ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛИСТЯ ТА СТЕБЕЛ ГОРОДНІХ РОСЛИН У СХІДНОСТЕПОВИХ ГОВІРКАХ ДОНЕЧЧИНИ.....	166
<i>Олена КУШНЄРОВА</i> . ЕВОЛЮЦІЙНИЙ РОЗВИТОК РОЗУМІННЯ ФЕНОМЕНА СВІДОМОСТІ	170
<i>Галина ЛУК'ЯНЕЦЬ</i> . СЕМАНТИКА КОЛЬОРОНАЗВ КРИЗЬ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ПРОТОТИПІВ	175
<i>Тетяна ЛУЧЕЧКО</i> . КОДИФІКАТОРИ-КОЛОРОНІМИ КОСМОНІМА МІСЯЦЬ В УКРАЇНСЬКИХ Й АНГЛІЙСЬКИХ ЗАГАДКАХ	178
<i>Людмила ФЕЙХУН</i> . ОСОБЕННОСТИ ТОЛКОВАНИЯ МЕЖДОМЕТИЙ В СЛОВАРЕ (ФОНЕТИЧЕСКИЙ КОМПОНЕНТ)	182
<i>Марія МАТКОВСЬКА</i> . МОВЛЕННЕВІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ СУБ'ЄКТА ДІЇ В АНГЛОМОВНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	185
<i>Наталія МАШТАКОВА</i> . ВИЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНОПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ В МЕЖАХ ФРАЗЕОЛОГІЇ	190
<i>Наталія МОЙСЕЄВА</i> . НЕОЛОГІЧНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ОЦІННОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ	194
<i>Світлана МУДРИНИЧ</i> . ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ РОЗРЯДИ СЛІВ ІЗ СЕМАНТИКОЮ СТАНУ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ	199
<i>Лідія ОЛІЙНИК</i> . МЕТАФОРИЗАЦІЯ ЯК ОДИН З НАЙПОШИРЕНІШИХ ПРИЙОМІВ ПОПОВНЕННЯ НІМЕЦЬКОГО МОЛОДІЖНОГО ЛЕКСИКОНОУ	202
<i>Уляна ПАЛІВОДА</i> . РЕАЛІЗАЦІЯ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКОГО КОРЕНЯ *DUǾ(U)/*DUǾI У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	206
<i>Дмитрий СОКОЛОВ</i> . «FREINEIT STATT SOZIALISMUS»: О ПЕРСПЕКТИВЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КОГНИТИВНОГО ПОДХОДА В ИССЛЕДОВАНИИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ	210
<i>Алла СТАДНІЙ</i> . УПЛИВ КУЛЬТУРНОГО КОМПОНЕНТА НА ФОРМУВАННЯ НОВОГО КОНОТАТИВНОГО ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛОВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ.....	213
<i>Раиса СТЕВАНОВИЧ</i> . ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЫРАЖЕНИЯ ПОНЯТИЙ «ИДЕЯ», «ПРОБЛЕМА» В ЭВРИСТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ РЕШЕНИЯ ЗАДАЧ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА).....	217
<i>Катерина СУРЖИКОВА</i> . СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АРХАЇЗМІВ ТА ІСТОРИЗМІВ У РОМАНІ В.КЕППЕНА «ГОЛУБИ В ТРАВІ»	220
<i>Анастасія ФЕДОРОВА</i> . ЛСГ “LEADER”/“ЛІДЕР” В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ	226
<i>Дмитро ШУЛЬГА</i> . ГРАМАТИЧНА КАТЕГОРІЯ РОДУ ІНШОМОВНИХ ІМЕННИКІВ: ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ЕПІСТОЛЯРІЮ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20–50-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)	230
<i>Олена ЯКИМЕНКО</i> . ВІРШ І ТЕКСТ: СИНОНІМІЧНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЛЕКSEM У КОМУНІКАЦІЇ ПРО ХУДОЖНЮ ЛІТЕРАТУРУ	233

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЛОВОТВОРУ	238
<i>Лариса ЯГУПОВА. ПРО РОЗВИТОК ІМЕННИКОВИХ ДЕРИВАТИВ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРЕФІКСАЛЬНИХ ІМЕННИКІВ ЗІ СТРУКТУРОЮ UN-(E)NEIT)</i>	238
<i>Наталія ВОЛКОВА. ГОЛОВНІ ФАКТОРИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛОВОТВІРНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЗАПОЗИЧЕНИХ ІМЕННИКІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	242
<i>Вікторія ВОСТРЕЦОВА. ФРАЗОТВОРЧА АКТИВНІСТЬ ЛЕКСЕМИ “GUERRILLA” В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ</i>	246
<i>Олександра ГОЛОВКО. ПАРАДИГМАТИЧНА СИСТЕМНІСТЬ АНГЛОМОВНИХ ІННОВАЦІЙ</i>	250
<i>Інна ДЕМЕШКО. ВНУТРІШНЬОСИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ СЛОВОТВОРУ: МОРФОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ</i>	253
<i>Оксана КОЩІЙ. НЕОЛОГІЗМИ У НОВОЛАТИНСЬКОМУ ПОЕТИЧНОМУ ТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ІСТОРИЧНОЇ ПОЕМИ СИМОНА ПЕКАЛІДА “DE BELLO OSTROGIANO”)</i>	260
<i>Оксана МАКСИМЕЦЬ. ФОРМУВАННЯ СЛОВОТВІРНОЇ СТРУКТУРИ ІМЕННИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВЧИНКІВ, АКТИВ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ ЛЮДИНИ В НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ XVII – XX СТ.</i>	263
<i>Тетяна ПІОНТКОВСЬКА. КОМПОЗИТНІ УТВОРЕННЯ У МОВІ ТА МОВЛЕННІ</i>	267
<i>Ганна СКЛЯНИЧЕНКО. ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	271
<i>Ольга ЖИВЧИК. ДИФЕРЕНЦІЙНІ РИСИ СЛОВОТВІРНОГО ПОРІВНЯННЯ</i>	277
<i>Галина ЗЮЗЬКІНА. ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРИНЦИПИ ОПИСУ СЛОВОТВІРНОЇ МОРФОНОЛОГІЇ ДЕРИВАТИВ З ІНШОМОВНИМИ ОСНОВАМИ</i>	281
<i>Надія МІШИНА. СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕРИВАЦІЙНИХ ФОРМАНТИВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ В МЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ</i>	286
<i>Микола ФЕДОРІВ. ПАРАДИГМАТИЧНІ ВІДНОШЕННЯ ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ З ЛАТИНСЬКИМИ СУФІКСАМИ У НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ</i>	289
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ГРАМАТИКИ	294
<i>Лилия ДОЛГОПОЛОВА. ГРАММАТИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ</i>	294
<i>Богдан МАКСИМЧУК. ZU ENIGEN PROBLEMEN DER WORTARTEN AUS DER SICHT DER VERKARPTEN GRAMMATIK</i>	299
<i>Олександр БІЛИХ. ВІДМІНКОВІ ФОРМИ ОДНИНИ ЧЛЕННИХ ПРИКМЕТНИКІВ У ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.</i>	304
<i>Любов VITALISH. KOMPARATIVE PHRASEOLOGISIERTE SATZGEFÜGE</i>	312
<i>Тетяна ВОЛОДИНА. АСОЦІАТИВНО-ТЕРМІНАЛЬНА МОТИВАЦІЯ ВІДІМЕННИКОВИХ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ</i>	315
<i>Оксана ВОРОБІЙОВА. ТИПОВІ СЕМАНТИЧНІ ПАРАЛЕЛІ МІЖ ФРАЗОВИМИ ДІЄСЛОВАМИ ІЗ ПОСТПОЗИТИВНИМИ КОМПОНЕНТАМИ ON I OFF</i>	319
<i>Олександра ДЕЙЧАКІВСЬКА. ЕРГАТИВНІ ДІЄСЛОВА – КОМПОНЕНТИ МАКРОПОЛЯ КОПУЛЯТИВНОСТІ</i>	322
<i>Наталія ДЕРКЕВИЧ. СИНТАКСИЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ПОХІДНИХ ДІЄСЛІВ З НЕВІДОКРЕМЛЮВАНИМИ ПРЕФІКСАМИ</i>	325
<i>Віктор ДРЕБЕТ. КОНТЕКСТУАЛЬНА ІНТЕГРАЦІЯ ІМЕННИКОВОГО СКЛАДУ У РІЗНОСКЛАДНІ ПАСИВНІ КОНСТРУКЦІЇ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ПРЕСИ</i>	331
<i>Наталія КОБЧЕНКО. СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ПРОНОМІНАТИВНО-ІНФІНІТИВНИМ КОМПЛЕКСОМ</i>	336
<i>Світлана КОВТЮХ. МОРФОЛОГІЧНА ПАРАДИГМАТИКА ІМЕННИКІВ ІІ ВІДМІНИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ МІШАНОЇ ГРУПИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ</i>	341
<i>Людмила КОВАЛЬ. ЕВОЛЮЦІЯ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ МОВОЗНАВСТВІ</i>	347
<i>Наталія КОСТУСЯК. МІЖРІВНЕВІ КАТЕГОРІЇ В ГРАМАТИЧНІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ</i>	351
<i>Ольга КРИЖАНІВСЬКА. ЧИСЛІВНИКОВІ ФОРМИ У ПРОБНОМУ ЗОШИТІ «СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ХУІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХУІІ СТ.»</i>	354
<i>Ірина МАРИНЕНКО. ТИПИ ГРАМАТИЧНИХ І ПУНКТУАЦІЙНИХ ПОМИЛОК НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «КРАЇНА»</i>	358

<i>Олександр МЕЖОВ</i> . ПОЗИЦІЙНІ ВАРІАНТИ ВТОРИННИХ ПРЕДИКАТІВ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	364
<i>Юлія МЕЛЬНИК</i> . РЕАЛІЗАЦІЯ ВІДНОШЕНЬ ЦЕНТР-ПЕРИФЕРІЯ У СИНТАКСИЧНОМУ МІКРОПОЛІ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ	368
<i>Тетяна НЕСТЕРЕНКО</i> . ДОСЛІДЖЕННЯ ІРРЕАЛЬНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ З ПОЗИЦІЙ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ	373
<i>Ольга СТАНІСЛАВ</i> . ПРОБЛЕМА ПАРЦЕЛЯЦІЇ У СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ	377
<i>Ірина ПЯНКОВСЬКА</i> . ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЕВІДЕНЦІЙНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ	381
<i>Ірина ДІЛАЙ</i> . ЕПІСТЕМИЧНІ ДІЄСЛОВА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	384
<i>Світлана БІЛОНОЖКО</i> . СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНГЛІЙСЬКИХ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВПЛИВУ	388
<i>Микола ВЕРЕЗУБЕНКО</i> . ЗІСТАВНИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ТИПІВ ДІЄСЛІВНОЇ ПОВТОРЮВАНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	391
<i>Наталія ГОНТАРЕНКО</i> . ДІЄСЛОВА ПРОСТОРОВОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ: ДІАГНОСТИЧНИЙ КОНТЕКСТ	395
<i>Ганна ЗІНЧЕНКО</i> . АППОЗИТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ У РАНЬОНОВОАНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	399
<i>Лілія КОЛОС, Галина БОНДАР, Анна МАЛИНОВСЬКА</i> . ОСОБЛИВОСТІ ДВО-ВАЛЕНТНИХ ПРЕДИКАТІВ	403
<i>Маргарита ОКСАНИЧ</i> . РОЗВИТОК ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДРЯДНИХ УМОВНИХ РЕЧЕНЬ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ МОВІ	407
<i>Оксана ФЕДУРКО</i> . СЛОВА НА –О (-Е) // -LY ЯК СКЛАДНИК ПРИСЛІВНИКОВИХ СИСТЕМ УКРАЇНСЬКОЇ ТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ	411
<i>Тетяна ГАВРИЛИШИН</i> . ПАРЦЕЛЯЦІЯ В УСНОМУ МОВЛЕННІ (НА МАТЕРІАЛІ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ПРОМОВ, ІНТЕРВ'Ю ТА ПРЕС-КОНФЕРЕНЦІЙ СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКИХ ПОЛІТИКІВ)	416
<i>Тетяна ГРИБОНОС</i> . РЕАЛІЗАЦІЯ ЧАСОВОЇ СЕМАНТИКИ В СИНКРЕТИЧНИХ ОБ'ЄКТНО-ТЕМПОРАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ	420
<i>Наталія ЗАХАРЧЕНКО</i> . ТАКСОНОМІЯ МОДАЛЬНОСТІ: НАРИС ПРОБЛЕМАТИКИ	424
<i>Яна КАЗАКОВА</i> . ДО ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ПРЕДИКАТІВ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ЗМІН	427
<i>Мар'яна КОВБАНЮК</i> . ПРАВОБІЧНА ВАЛЕНТНІСТЬ ВТОРИННОГО СЕМАНТИЧНОГО ПРЕДИКАТА	431
<i>Тетяна КРИВОРУЧКО</i> . СКЛАДНА КОМПЛЕМЕНТАЦІЯ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	436
<i>Ольга СИТНИКОВА</i> . ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ДОПУСТОВОСТІ В КОНЦЕСИВНИХ КОНСТРУКЦІЯХ З ТЛУМАЧЕННЯМ «ОБМАНУТЕ ОЧІКУВАННЯ» В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ	441
<i>Аліна ТИМОШЕНКО</i> . ГРАМАТИЧНІ АРХАЇЗМИ: ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	447
<i>Марина ФАХУРДІНОВА</i> . ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПЕРИФРАСТИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ З DO /DOEN /TUN В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІДЕРЛАНДСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ	451
<i>Ганна ХРУПІНА</i> . ТЕНДЕНЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВ ПСИХІЧНОГО ВПЛИВУ НА ПРИКЛАДІ НІМЕЦЬКИХ ДІЄСЛІВ МОРАЛЬНОГО ПІДПОРЯДКУВАННЯ	456
<i>Alexander LEONIDOV</i> . STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF THE MIDDLE ENGLISH INFINITIVE: A GENERATIVE APPROACH	463
<i>Олена ОХАПКІНА</i> . СИНТАКСИЧНИЙ СТАТУС ЗАПЕРЕЧНОГО РЕЧЕННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ: ІСТОРИЧНА ПЕРСПЕКТИВА	467
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОНЕТИКИ, ФОНОЛОГІЇ, ОРФОГРАФІЇ	471
<i>Ольга ВАЛІГУРА</i> . ФОНЕТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ ЯК КОГНІТИВНО-ДИСКУРСИВНЕ ЯВИЩЕ	471
<i>Алла КАЛИТА, Лариса ТАРАНЕНКО</i> . КРИТЕРИЙ УРОВНЯ АКТУАЛІЗАЦІЇ ЕМОЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦІАЛА ВИСКАЗУВАННЯ	476
<i>Людмила ШТАКІНА</i> . ФОНЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ АКТУАЛІЗАЦІЇ НЕФІНІТНИХ МОДЕЛЕЙ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ	484
<i>Лариса ГУЦУЛ</i> . АКЦЕНТУАЦІЯ ОЙКОНІМА НОВОУКРАЇНКА: НОРМА І ВІДХИЛЕННЯ ..	489
<i>Лідія ЗАВАЛЬНЮК</i> . ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОНОСТИЛІСТИЧНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ РОЗМОВНОЇ МОВИ	493
<i>Любов КОЗУБ</i> . ПРОСОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ТЕЛЕРЕКЛАМИ	497

<i>Тетяна ЛЕЛЕКА</i> . ТИПИ ФОНЕТИЧНОЇ СУБСТИТУЦІЇ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ) ...	501
<i>Ольга ЛИСИЧКИНА</i> . ПРОСОДИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ КОНТРАДИКТОРНИХ ІНТЕРАКЦІЙ В АНГЛОМОВНИХ ДІЛОВИХ ПЕРЕГОВОРАХ	505
<i>Валентина ПАРАЩУК</i> . КОДИФІКАЦІЯ БРИТАНСЬКОЇ ВИМОВНОЇ НОРМИ: ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ	509
<i>Анна ПОЛІЩУК</i> . ВАРІОВАННЯ БРИТАНСЬКИХ ДИФТОНГІВ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ (НА МАТЕРІАЛІ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ)	513
<i>Oleksandr RUDKIVSKYY</i> . KORRELATION DES SPANNUNGSGRADS DER DEUTSCHEN KONSONANTEN MIT DER MODIFIKATION IHRER ALLOPHONE	518
<i>Лариса СИДЕЛЬНИКОВА</i> . СИМВОЛІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЛІТЕР ФРАНЦУЗЬКОГО АЛФАВІТУ	521
<i>Тетяна ХОМЕНКО</i> . ЗМІСТ НОВІТНЬОЇ РЕФОРМИ ОРФОГРАФІЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	526
<i>Денис ДЕГТЯРЬОВ</i> . ЄДИНИЙ СКЛАДОВИЙ ТИП ТА СИЛАБІЧНА ДОМІНАНТА В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОВІДОМЛЕННІ АНГЛОМОВНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ	530
<i>Оксана ЗІНЧЕНКО</i> . ГЕНДЕРНА ВАРІАТИВНІСТЬ СПОНТАННОГО МОВЛЕННЯ НІМЦІВ	533
<i>Дмитро ЛОЗОВИЙ</i> . ЧАСОВА ДИНАМІКА БІЗНЕСОВОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ В ГЕНДЕРНОМУ АСПЕКТІ	538
<i>Мар'яна МАРЦІЯШ</i> . СОЦІОКУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ ПРОСОДИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ УХИЛЕННЯ	543
<i>Юлія МУСІЄНКО</i> . РОЛЬ ПРОСОДИЧНИХ ЗАСОБІВ В ОФОРМЛЕННІ ДИРЕКТИВНИХ КОНЦЕПТІВ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИТЧ	549
<i>Элина ПОСТНИКОВА</i> . ПОЯВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ПИСЬМА, КАК ОДНОЙ ИЗ ФОРМ СУЩЕСТВОВАНИЯ ЯЗЫКА	554
<i>Яна ПРОСЯННИКОВА</i> . ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ ТА ЗВУКОСИМВОЛІЗМ ЯК ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІКОНІЧНОСТІ	558
<i>Тетяна СОЛЬСЬКА</i> . СТАНОВЛЕННЯ ОРФОЕПІЧНОЇ НОРМИ НІМЕЧЧИНИ ЯК АВТОНОМНОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЦЕНТРУ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ	563
<i>Арина ФРУМКИНА</i> . ВАРІАТИВНОСТЬ ПРИСТУПОВ ГЛАСНЫХ В ЗВУЧАЩЕЙ РЕЧИ СМІ ГЕРМАНИИ	567

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Серія:
Філологічні науки
(мовознавство)

ВИПУСК 105 (1)

*«Наукові записки. Серія: Філологічні науки» внесені до списку видань,
в яких можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень
(постанова Президії ВАК України від 10.03.2010 р. № 1-05/2)*

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15525–4097Р від 22.06.2009 р.
«Наукові записки. Серія: Філологічні науки»

СВІДОЦТВО ПРО ВНЕСЕННЯ СУБ'ЄКТА ВИДАВНИЧОЇ СПРАВИ
ДО ДЕРЖАВНОГО РЕЄСТРУ ВИДАВЦІВ,
ВИГОТІВНИКІВ І РОЗПОВСЮДЖУВАЧІВ ВИДАВНИЧОЇ ПРОДУКЦІЇ
Серія ДК № 1537 від 22.10.2003 р.

Підписано до друку 03.03.2011. Формат 60x84¹/₁₆. Папір офсет.
Друк різнограф. Ум.др.арк. 64. Наклад 300. Зам. № 6683_1.

РЕДАКЦІЙНО–ВИДАВНИЧИЙ ВІДДІЛ
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
25006, Кіровоград, вул. Шевченка, 1.
Тел.: (0522) 28 59 84.
Факс.: (0522) 24 85 44
E-Mail.: mails@kspu.kr.ua